ไกลบ้าน

พระราชนิพนธ์

ใน

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เล่ม ๑-๒

David K. Wyatt
Bangkok
28 November 1962

ไกลบ้าน เล่ม ๑–๒

พระราชนิพนธ์

ใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๕,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๙๗

ปกแข็งเดินทองราคาเล่มละ ๖๐.๐๐ บาท

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา

ปากคลองบางลำพูบน พระนคร

คำนำ

สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล_สมเด็จหญิงน้อย_มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้าน ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ ทรงพระราชนิพนธ์แลพระราชทานกรรมสิทธิไว้แก่พระองค์ ถวายสนองพระคุณพระอรรคชายาเธอ_พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์_กรมขุนสุทธาสินีนาฏ พระชนนี สำหรับจะได้ทรงแจกเปนมิตรพลี เมื่องารฉลองพระชัณษาครบ ๖๐ ในปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖ นี้ มีรับสั่งมายังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครให้จัดการพิมพ์ถวาย แลทรงมอบหมายแก่ข้าพเจ้าอีกชั้นหนึ่ง ด้วยทรงพระปรารภว่าเมื่อพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านครั้งแรกนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเปนผู้อำนวยการ เคยทราบกระแสพระราชดำริห์อยู่ ทรงขอให้ช่วยเปนธุระคิดอ่านการพิมพ์ครั้งนี้ด้วยอีกครั้งหนึ่ง

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะรับจัดการถวายตามพระประสงค์ ด้วยเปนโอกาศจะได้มีส่วนสนองพระคุณในงารอภิลักขิตมงคลของพระอรรคชายาเธอฯประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งข้าพเจ้าทราบอยู่แก่ใจว่าหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ คนทั้งหลายนับถือกันว่าดีอย่างยิ่งเรื่องหนึ่งในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้ต้องการหาอยู่ไม่ขาด แต่ทุกวันนี้จะหาให้บริบูรณ์ไม่ได้มานานแล้ว ถ้าพิมพ์ขึ้นใหม่คงจะมีผู้ถวายอนุโมทนาเปนอันมาก อีกประการหนึ่ง พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ เมื่อพิมพ์ครั้งแรกเปนการรีบเร่งยังบกพร่อง เช่นขาดสารบารพ์แลรูปภาพเปนต้น ถ้าพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้จะแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าฉบับก่อนได้หลายอย่าง ด้วยเหตุทั้งปวงดังพรรณนามา ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าซึ่งสมเด็จหญิงน้อยทรงพระดำริห์จะพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านถวายพระชนนีในครั้งนี้เปนการสมควรยิ่งนัก

อธิบายตำนานหนังสือเรื่องไกลบ้าน

หนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อย่างเคยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องระยะทางในเวลาเสด็จประพาศทางไกลมาแต่ก่อน ครั้งนี้ทรงพระราชนิพนธ์เปนลายพระราชหัตถเลขา พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ซึ่งสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ เปนตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายในอยู่ในสมัยนั้น แลพระราชทานพระบรมราชานุญาตมาให้ผู้อื่นอ่านได้อีกบ้าง เมื่อพระราชหัตถเลขามาถึงหลายฉบับเข้าด้วยกัน ผู้ที่ได้อ่านเห็นว่า เรื่องเสด็จประพาศซึ่งดำรัสเล่ามาในพระราชหัตถเลขามีข้อความต่าง ๆ เช่นทรงพรรณาสิ่งซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็น แลกิจการซึ่งได้ทรงทราบ ทั้งกระแสพระราชดำริห์วินิจฉัยในเรื่องนั้น ๆ น่าอ่านยิ่งนัก จึงกราบบังคมทูลไปว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขานั้น ถ้ารวบรวมพิมพ์เปนหนังสือเรื่องขึ้นสักเรื่องหนึ่ง เห็นจะเปนประโยชน์มาก พระราชทานพระราชหัตถเลขาตอบมาว่า จะพิมพ์ก็ได้ แต่จะต้องตัดความซึ่งไม่ควรโฆษนาออกเสียบ้าง เมื่อเสด็จกลับจะทรงตรวจตัดต้นฉบับให้พิมพ์ เรียกว่าเรื่อง "ไกลบ้าน" เปนการยุติดังนี้ตั้งแต่เมื่อยังเสด็จอยู่ในยุโรป ครั้นเสด็จกลับคืนมาถึงพระนคร เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ มีรับสั่งว่าหนังสือเรื่องไกลบ้านนั้นควรจะพิมพ์ให้ทันจำหน่ายที่ร้านหลวง ในงารไหว้พระประจำปี ณ วัดเบญจมบพิตร อันมีกำหนดกลางเดือนอ้าย ในปีนั้นตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม แต่ทรงติดพระราชกิจต่าง ๆ จะหาเวลาทรงตรวจต้นฉบับไม่ได้ จึงดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าเปนผู้ตรวจต้นฉบับแลจัดการพิมพ์ตามที่ได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ การพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านครั้งแรกต้องรีบเร่งทำให้ทันงารดังกล่าวมา จึงต้องพิมพ์ออกจำหน่ายทีละตอน กำหนดเอา

พระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งเปนตอนหนึ่ง ถึงกระนั้นก็พิมพ์ทันจำหน่ายงานวัดเบญจมบพิตรแต่บางตอน แล้วพิมพ์ตอนหลัง ๆ ต่อมาเปนลำดับ จนครบจำนวนพระราชหัตถเลขา ๔๓ ฉบับ เปนหนังสือ ๑๘๕๐ น่ากระดาษ กำหนดให้รวมเย็บเปนสมุดเล่มใหญ่ ๔ เล่มด้วยกัน เรื่องตำนานหนังสือไกลบ้านมีดังพรรณนามานี้

หนังสือไกลบ้านฉบับที่พิมพ์ใหม่ครั้งนี้ ได้แก้ไขเพิ่มเติมให้บริบูรณ์ดีขึ้นกว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรกหลายอย่าง คือ (๑) ได้ทำคำอธิบายหมายเลขสำหรับนามบุคคลแลเรื่องราวในพระราชนิพนธ์บางแห่งให้รู้ความชัดเจนยิ่งขึ้นอย่างหนึ่ง (๒) ได้เสาะหารูปภาพเนื่องด้วยการเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง เปนรูปภาพซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงถ่ายเองก็มากมาพิมพ์ประกอบกับพระราชหัตถเลขาเปนจำนวน ๘๕ รูปด้วยกัน แลสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระนริศรานุวัติวงศ์ได้ทรงเขียนลายใบปกประทานใหม่ด้วยอย่างหนึ่ง (๓) ได้ทำสารบารพ์เรื่องแลสารบารพ์รูปเพิ่มเติมขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง (๔) ส่วนการพิมพ์ได้ขยายน่ากระดาษเปนขนาดพับแปด เพื่อลดจำนวนเล่มสมุดลงคงแต่ ๒ เล่มอย่างหนึ่ง นอกจากที่กล่าวมา ได้รวบรวมจดหมายเหตุเรื่องเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อันมิได้ปรากฏในหนังสือไกลบ้าน เช่นเรื่องส่งเสด็จ เรื่องการรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ แลเรื่องรับเสด็จกลับคืนพระนคร เหล่านี้เอามาเรียบเรียงตกแต่งพิมพ์ขึ้นเปนสมุดมีรูปภาพอีกเล่มหนึ่ง เรียกว่า "จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน" เพิ่มเข้ากับหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ รวมเปนสมุดชุดหนึ่ง ๓ เล่มด้วยกัน

อันพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านนี้ เปนหนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งอ่านไม่รู้จักเบื่อ ข้าพเจ้าเองได้เคยอ่านประมาณเห็นจะราวห้าเที่ยวหกเที่ยวแล้วก็ยังไม่เบื่อ ใครได้เคยอ่านมาแต่ก่อนก็กล่าวเช่นเดียวกัน เพราะพระราชปฏิภาณในพระบาทสมเด็จ ฯ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์กระบวรพรรณาว่าด้วยสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ดี ฤๅกระบวรบรรยายเล่าเรื่องราวอันใดก็ดี แช่มแช่งอ่านจับใจ ไม่เลือกว่าทรงพระราชนิพนธ์เรื่องใด ๆ ในกระบวรนั้นแทบไม่มีผู้ที่จะเทียมถึง แลหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ นอกจากดำรัสเล่าความทุกข์สุขส่วนพระองค์ในการที่เสด็จไปครั้งนั้น ทรงพระราชนิพนธ์พรรณาว่าด้วยถิ่นฐานบ้านเมือง แลบรรยายถึงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของนานาประเทศ ซึ่งเปนเรื่องแปลกประกอบกับกระแสพระราชดำริห์วิจารณ์อันสุขุมคัมภีรภาพ แลมีเรื่องสนุกขบขันแกมกันไป จึงชวนอ่านเพลิดเพลินมิรู้จักเบื่อ ถึงล่วงรัชกาลที่ ๕ มาแล้ว แลนับเวลาตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านมาจนบัดนี้ได้ถึง ๑๗ ปีก็ดี ข้าพเจ้าเชื่อว่าใครอ่านก็คงจะยังเพลิดเพลินในพระราชปฏิภาณอยู่มิรู้สิ้น ยิ่งผู้ซึ่งเคยเปนข้าคุ้นในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ก็ยิ่งจะจับใจลึกซึ้งขึ้นไปอีก เพราะฉนั้นบรรดาผู้ที่ได้รับหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับซึ่งพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้ไปอ่าน คงจะมีความยินดี แลขอบพระคุณพระอรรคชายาเธอ ฯ ทั่วกันเปนแท้

อาศัยโอกาศซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้จัดการพิมพ์หนังสือนี้ กรรมการหอพระสมุด ฯ พร้อมกันถวายพระพรแด่พระอรรคชายาเธอ ฯ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในอภิลักขิตมงคลฉลองพระชัณษา ขอให้ทรงเจริญพระสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล พระชนมสุขสถาพรสืบไปทุกประการ เทอญ ฯ

ดำรง [signature] สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๐ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

สารบารพ์เรื่องในเล่ม ๑

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑	น่า	๑
เสด็จลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีออกจากกรุงเทพ ฯ		๑
เรือไปในอ่าวสยาม		๓
ถึงทเลจีน		๕
เรือไปในทเลจีน		๖
เสด็จถึงเมืองสิงคโปร์		๙
เสด็จรถไฟไปประพาศเมืองยะโฮ		[illegible]
เสด็จยกพระเนตร์เรือเมล์ซักซันซึ่งจะเสด็จไปยุโรป		[illegible]
เจ้าเมืองสิงคโปร์เชิญเสด็จเสวยที่เคาเวอนเมนต์เฮาส์		[illegible]
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒		๒๑
เสด็จลงเรือซักซันออกจากสิงคโปร์		[illegible]
เรือซักซันไปในช่องมละกา		[illegible]
เสด็จถึงเมืองปีนัง		๒๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓		๒๙
เสด็จประพาศวัดจีนในปีนัง		[illegible]
เรือซักซันออกจากปีนังไปในอ่าวเบนคอล		[illegible]
พบเรือรบอังกฤษชื่อเบกฟอด		[illegible]
ถึงเกาะลังกาเสด็จประพาศเมืองโคลัมโบ		[illegible]

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔ น่า ๔๓
เรือซักซันออกจากเกาะลังกา ๔๓
ทอดพระเนตรพวกโคยสานเล่นกีฬา ๔๕
พระราชทานเลี้ยงในวันเถลิงศกสงกรานต์ ๕๓
เรือถึงเมืองเอเดน ๕๗
ลำเนาคาถาที่พระลังกาถวายพระพร ๕๘
แปลคาถาที่พระลังกาถวายพระพร ๖๐
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๕ ๖๔
เสด็จประพาศเมืองเอเดน ๖๔
เรือซักซันออกจากเอเดน ๖๗
เรือไปในทเลแดง ๖๘
พระราชทานรางวัลพวกเล่นกีฬา ๗๒
เสด็จถึงคลองสุเอส ๗๔
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๖ ๗๗
เรือซักซันเข้าในคลองสุเอส ๗๗
บรรยายเรื่องขุดคลองสุเอส ๗๙
เสด็จประพาศเมืองปอดเสด ๘๑
เรือซักซันออกจากสุเอส ๘๔
เรือไปในทเลเมดิเตอเรเนียน ๘๕
ผ่านช่องมัสซินา ในแดนประเทศอิตาลี ๙๐

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๗	น่า ๙๑
เรือซักซันถึงเมืองเนเปอลเสด็จทอดพระเนตรที่เลี้ยงปลา	๙๑
เสด็จประพาศวัดซันมาติโน	[illegible]
เสด็จ[illegible]ที่[illegible]แลทอดพระเนตรละคร[illegible]	๙๖
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๘	๑๐๑
เตรียมเสด็จขึ้นจากเรือซักซัน	๑๐๑
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๙	๑๐๓
เสด็จขึ้นจากเรือซักซัน	๑๐๓
เสด็จ[illegible]แลประพาศที่เมืองเยนัว	๑๐๕
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๐	๑๐๘
เสด็จรถไฟจากเมืองเยนัว	๑๐๘
ถึงซันเรโมเสด็จประทับวิลลาโนเบล	๑๑๑
ทรงกะโปรแกรมเสด็จประพาศทางเหนือ	๑๑๔
ประชุมแพทย์ตรวจพระอาการครั้งแรก	๑๑๔
เสด็จประพาศในซันเรโม	[illegible]
แพทย์ตรวจพระอาการแลเสด็จประพาศในเมืองต่อมา	๑๑๙
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๑	๑๓๐
เสด็จรถประพาศเมืองเมนโตน	๑๓๐
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๒	๑๓๘
เสด็จประพาศเมืองบอดิเครา	๑๓๘
เสด็จประพาศสวนกับตันสิเคโร	[illegible]
มองสิเออกุรังเขียนพระบรมรูป	[illegible]

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๓ น่า ๑๕๕
เสด็จประพาสเมืองมอนติคาโล ๑๕๖
เสด็จทอดพระเนตรโรงช่อนเบี้ยที่มอนติคาโล ๑๕๘
ดุ๊กเยนัวมาเฝ้า ๑๖๒
เสด็จประพาสตำบลเวนติมิเคลีย ๑๖๔
มองสิเออคุรังเขียนพระบรมรูปต่อมา ๑๖๘
เสด็จประพาสบ้านนายปะโรดิ ๑๗๐
เสด็จประพาสชายทเลแลร้านตลาด ๑๗๒
ว่าด้วยพระพุทธรูปฝรั่งคิดทำขึ้น ๑๗๓
เสด็จประพาสเมืองปอโตมรีโช ๑๗๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๔ ๑๘๑
เสด็จประพาสเมืองนิศ ๑๘๑
มองสิเออคุรังเขียนพระบรมรูปต่อมา ๑๘๕
ทรงกะระยะทางที่จะเสด็จทางเหนือ ๑๘๘
เสด็จถ่ายพระบรมรูปแลเสวยน้ำชาที่แคปโฮเทล ๑๙๐
บรรยายว่าด้วยวิธีปลูกแลประสมกุหลาบต่าง ๆ ๑๙๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๕ ๑๙๗
เสด็จรถไฟไปเมืองตุริน ๑๙๗
ผ่านเมืองซาโวนา ๑๙๘
เสด็จถึงเมืองตุรินทอดพระเนตรละคอนออปรา ๒๐๐
เสด็จประพาสวังที่ตำบลอาบิ ๒๐๒
เสด็จกลับเมืองตุริน ๒๐๕
เสด็จไปที่งานวิศประดับแกรนด์โฮเตล ๒๐๘

น่า
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๖ ๒๑๐
เสด็จประพาศเมืองเวนิศ ๒๑๐
เสด็จทอดพระเนตรการไหว้พระวัดเซนต์มารโก ๒๑๙
เสด็จเมืองฟลอเรนศ์ ๒๒๒
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๗ ๒๒๔
เคานต์ตุรินแลเยเนอราลมาเฝ้า ๒๒๔
เสด็จประพาศร้านในเมืองฟลอเรนศ์ ๒๒๖
เสด็จเมืองมิลัน ๒๓๔
เสด็จประพาศในเมืองมิลัน ๒๓๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๘ ๒๔๑
เสด็จรถไฟออกจากประเทศอิตาลีไปสวิตเซอแลนด์ ๒๔๑
เสด็จประทับโฮเตลเกซอัลปซ์เมืองเตอร์ริเตต ๒๔๔
เสด็จทอดพระเนตรงานเฟศนาซิชัล ๒๔๖
ทรงทำพิธีวิสาขบูชา ๒๔๙
เสด็จประพาศเขาโรเชียเกเนย์ ๒๕๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙ ๒๕๕
เสด็จรถไฟออกจากประเทศสวิตเซอแลนด์ไปเมือง
นอยเฮาเซนในแดนเยอรมนี ๒๕๕
ประทับโฮเตลชไวซาฮอฟแลเสด็จประพาศน้ำตก ๒๕๗
เสด็จประพาศเมืองซูริคในสวิตเซอแลนด์ ๒๖๐
เสด็จประพาศบนเขา ๒๖๓
เสด็จ[illegible]ทอดพระเนตรจุดดอกไม้ไฟที่น้ำตก ๒๖๗

เสด็จรถไฟไปยาเกนยาเกน	น่า ๒๖๗
เสด็จประทับโฮเตลสเตฟานนีเมืองยาเกนยาเกน	๒๗๑
เสด็จสรงน้ำแร่ที่เฟรเดอริกบัด	๒๗๒
เสด็จประพาสตำบลรัสตัดท์แลในเมืองยาเกน	๒๗๔
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๐	๒๗๗
เสด็จสรงน้ำแร่ครั้งที่ ๒	๒๗๗
เสด็จประพาสป่าทางตำบลคาลสรูห์	๒๗๙
เสด็จสรงน้ำแร่แลประพาสตลาด	๒๘๑
ปรินซชาลส์มาเฝ้า	๒๘๖
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๑	๒๘๘
เสด็จทอดพระเนตรไฟไหม้	๒๘๘
เสด็จรถไฟไปประทับเมืองไฮเดลแบ๊ก	๒๙๑
เสด็จทอดพระเนตรคาเซลโบราณ	๒๙๒
เลี้ยงกินเนอที่วังปรินซ์ชาลส์	๒๙๓
เสด็จทอดพระเนตรมหาวิทยาลัย	๒๙๕
เสด็จประพาสเมืองมันไฮม์	๒๙๗
เสด็จทอดพระเนตรเอกซฮิบิเชน	๒๙๘
เสด็จเสวยน้ำชาที่วังแกรนดดุ๊ก	๓๐๐
เสด็จทอดพระเนตรแม่น้ำไรน์	๓๐๑
เสด็จเสวยน้ำชาที่วังเจ้าหญิงไวมาร์	๓๐๒
เสด็จโรงพยาบาลหมอไฟลเนอ	๓๐๔
เสด็จประพาส[illegible]รถไปเตะการ	๓๐๖
เสด็จกลับเมืองยาเกน	๓๐๗

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๒	น่า ๓๐๘
พระเสด็จปาศแลทอดพระเนตรละคอนในเมืองขาเดน	๓๐๘
เสด็จประพาศน้ำโอสแลที่ประสมปลา	๓๑๒
เสด็จทอดพระเนตรเต้นรำที่สถานที่เลี้ยงคนจน	[illegible]
เสด็จทอดพระเนตรการเลี้ยงผึ้ง	[illegible]
เสด็จประพาศเมืองสตราสสเบิค	[illegible]
เสด็จประพาศเมืองคาลสรูห์	[illegible]
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๓	๓๓๑
เสด็จเยี่ยมแกรนดดุ๊กไมเคอลรุซเซีย	๓๓๑
เสด็จประพาศเมืองแฟรงก์เฟิต	๓๓๒
เสด็จทอดพระเนตรละคอนเซอคัส	๓๓๕
เสด็จประพาศเมืองเก่า	๓๔๐
พวกขาเดนมีงานแต่งประทีปถวาย	๓๔๓
ทรงซื้อเครื่องถ่ายรูป	๓๔๔
เลี้ยงโต๊ะที่วังแกรนดดุ๊ก	๓๔๕
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๔	๓๔๗
เสด็จรถไฟจากเยอรมนีไปประเทศฝรั่งเศส	๓๔๗
เสด็จถึงเมืองปารีสประทับที่สถานทูต	๓๔๙
เสด็จประพาศซาลองแลรับแขก	๓๕๑
เสด็จทอดพระเนตรที่ยืนพระบรมรูปทรงม้า	๓๕๒
เสด็จทอดพระเนตรละคอนออปรา	๓๕๒
เสด็จโรงถ่ายรูปแลบ้านมองสิเออครุงช่างเขียน	๓๕๔

เสด็จเสวยที่เรสเตอร์รองต์ท่าเย็ด	น่า ๓๕๖
เสด็จประพาสในเมืองปารีส	๓๕๘
เส[illegible]เสด็จไปประเทศอังกฤษ ประทับสถานทูตที่ลอนดอน	๓๖๐
เสด็จไปประทับที่พระราชวังวินด์เซอคาเซอล	๓๖๒
เสวยกลางวันที่วินด์เซอคาเซอล	๓๖๓
งานสโมสรที่สวนหลวง	๓๖๔
เลี้ยงกินเนอที่วินเซอคาเซอล	๓๖๗
เสด็จที่ฝังศพเจ้านายแลประพาศป่าก	๓๗๐
เสด็จประพาศในบริเวณวินด์เซอคาเซอล	๓๗๒
เสด็จกลับมาประทับที่สถานทูต	๓๗๖
[illegible]ในระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน	
แลการปกครองของอังกฤษ	๓๗๗
[illegible]แลเสด็จรับดีกรีมหาวิทยาลัยเคมบริดช์	๓๗๙
เสด็จประพาศในเมืองละนดอน	๓๘๐
เสด็จซื้อเครื่องลายคราม	๓๘๒
เสด็จทอดพระเนตรละคอน	๓๘๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๕	๓๘๖
เสด็จออกเรือจากละนดอนไปประเทศเบลเยียม	๓๘๖
ถึงเมืองออสเทนด์เสด็จประพาศวังซาล	๓๘๗
เสด็จทอดพระเนตรประเล่นเขี่ยที่เมืองออสเทนด์	๓๘๘
เสด็จประพาศที่ชายน้ำทเล	๓๙๑
เสด็จทอดพระเนตรที่เลียงหอยแลกุ้ง	๓๙๓

เสด็จทรงฟังดนตรี	น่า ๓๙๔
เสด็จรถไฟออกจากประเทศเบลเยียมไปเมือง [illegible] ในประเทศเยอรมนี	๓๙๕
ทรงพรรณนาว่าด้วยภูมิประเทศเมืองแฮมเบิค	๓๙๖
เสด็จทอดพระเนตรคอนเสิดเซอคัส	๓๙๘

สารบารพ์รูปในเล่ม ๑

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภานุภกล น่า ๑
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ กลับจากส่งเสด็จในเรือ
พระที่นั่งมหาจักร ๒
เรือซักซันซึ่งเสด็จจากสิงคโปร์ไปยุโรป ๑๖
เสด็จลงเรือซักซัน ๒๐
เรือเจ้าเมืองลังกาส่งมารับเสด็จในอ่าวเมืองคอลัมโบ ๓๘
๖ เส[illegible] [illegible]๐
๗ พระสงฆ์ลังกามาเฝ้าในเรือซักซัน ๔๒
๘ เสด็จประทับในเรือซักซัน ๕๒
๙ แหลมตรงที่เรือไฟจอด ณ เมืองเอเดน ๖๔
ที่ขังน้ำจืด ณ เมืองเอเดน ๖๘
คลองสุเอส ๗๖
รูปหมู่ทนเสด็จขึ้นบกที่ปอตเสด ๘๐
รูปอ่าวเนเปอล ทรงถ่ายจากเรือซักซัน ๙๐
๑๔ เสด็จขึ้นประพาศเมืองเนเปอล ๙๖
๑๕ ห้องที่ประทับในเรือซักซัน ๙๘
๑๖ รูปนายเรือซักซัน ทรงถ่ายบนสพาน ๑๐๐
๑๗ รูปทรงถ่ายท่าเมืองเยนัว ๑๐๒
๑๘ รูปทรงถ่ายสวนหน้าโฮเตลเมืองเยนัว ๑๐๖

๑๙	วิลลาโนเบล ที่ประทับ ณ ตำบลซันเรโม [illegible]	[illegible]๑๐
๒๐	โฮเตลเดอลาเรน	๑๒๘
๒๑	รูปรถยนตรเสด็จประพาศ	๑๓๐
๒๒	รูปทรงถ่ายเรือรบอิตาลี	๑๓๘
๒๓	พระบรมรูปเสด็จบ้าน[illegible]	[illegible]
๒๔	พระบรมรูปทรงถ่ายกับ[illegible] ที่ซันเรโม	๑๖๒
๒๕	รูปทรงถ่ายเวลากระบวรเสด็จรอผ่านทางรถไฟ	๑๗๘
๒๖	พระบรมรูป ซึ่งมองซิเออกุรงเขียน	๑๘๐
๒๗	เสด็จประพาศตามถนนในริเวียรา	๑๘๔
๒๘	เสด็จประพาศที่ริเวียรา	๑๘๖
๒๙	พระรูปหมู่ ถ่ายที่วิลลาโนเบลซันเรโม	๑๙๐
๓๐	พระบรมรูปถ่ายในเรือที่เมืองเวนิศ	๒๑๐
๓๑	พระบรมรูปเสด็จประพาศเมืองเวนิศ	๒๒๐
๓๒	รูปเกวิคที่สนามเมืองฟลอเรนส์	๒๒๔
๓๓	รูปห้องทำงารของโปรเฟสเซอร์เยลี ช่างเขียน	๒๒๘
๓๔	รูปห้องโฮเตลเมืองมิลัน	๒๓๔
๓๕	โฮเตลแลยอดเขาโรเซเดอเน	๒๕๐
๓๖	รูปทรงถ่ายที่ยอดเขาโรเซเดอเน [illegible]	[illegible]
๓๗	แก่งน้ำตกในแม่น้ำไรน์	๒๕๖
๓๘	เมืองซุริค	๒๖๐
๓๙	โรงอาบน้ำที่เมืองบาเดนบาเดน	๒๗๖

๔๐ รูปทรงถ่ายย่ำค่ำ ในแถวเมืองบาเดนบาเดน น่า ๒๗๘
๔๑ รูปทรงถ่ายคาเซอลเมืองไฮเดลเบอก ๒๙๒
๔๒ เมืองไฮเดลเบอก ทรงถ่ายจากคาเซอล ๒๙๖
๔๓ รูปรถพระที่นั่งที่เมืองบาเดนบาเดน ๓๑๒
๔๔ น้ำพุที่เมืองบาเดนบาเดน ๓๑๔
๔๕ รูปทรงถ่ายแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชส บาเดน ๓๓๐
๔๖ ถนนในสวนเมืองแฟรงก์เฟอต ๓๗๒
๔๗ พระบรมรูปทรงเครื่องดอกเตอร์ ออฟลอ ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ๓๘๐
๔๘ รูปทรงถ่ายที่เมืองออสเตนด์ ๓๙๐
๔๙ รูปทรงถ่ายที่ประสมกุ้งเมืองออสเตนด์ ๓๙๒

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภานภดล
ฉายที่พระราชวังดุสิต

พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑

คืนที่ ๑

เรือมหาจักรี

วันพุฒ ที่ ๒๗ มินาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ลูกหญิงน้อย

พ่อตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือบอกข่าวให้รู้เปนส่วนตัวต่างหากจากที่จะรู้ทางราชการ แต่จะเขียนด้วยกระดาษหนาแลดีกว่านี้ก็จะ [illegible] จึงจะเขียนแผ่นใหญ่ แลให้กระดาษบาง ๆ เช่นนี้ ว่าทางลมจับ[1] ก็เสียค่าส่งน้อย

ที่ตำหนักแพคนมากจริง ๆ ร้องไห้กันผ่าง นึกว่าทำไมจึงมาหมดทั้งผู้ชายแลผู้หญิง แต่พ่อคอยกระเหม็ด ๆ ไม่ใช่เพราะ [illegible] เห็นจะเปนเมาน้ำตาคน พูดอะไรตั้งใจจะให้ดีไม่ใคร่สำเร็จ พอกับพวก [illegible] แล้วแต่ควรฤๅลืม นึกคำไม่ออก พูดเลวไปกว่าที่ซ้อมไว้ในใจเปนกอง แม่เล็ก[2] [illegible] อยู่ไม่ซ้ำ ดูคนโกนมากเพราะมันแน่นหนาเหลือเกิน แต่เขาจัดสำหรับการออกเรือได้ทันพระฤกษ์ คือ [illegible] ๕ โมงเช้า ตามทางระยะทั่ง[3] [illegible] แต่โทย ๆ ออกไม่ใคร่ลึก เห็นเปนเลิศเกี่ยวตามเคย เจ้านายมาหมด [illegible] มาก เลี้ยงกลางวันก่อนถึงปากน้ำ เจ้าพระยาภาณุวงษ์ลงมาแต่ในเรือไม่ได้ ว่าขาอ่อนไป พอลงไปหาที่กระได [illegible] ๆ [illegible] ไม่ถูกตามเวลา [illegible] จึงได้ไป [illegible]

---

๑ ลมจับ เปนคำแผลง หมายความว่าตระหนี่

๒ สมเด็จพระ (ศรีพัชรินทรา) บรมราชินีนาถ

๓ ทั่ง เปนคำแผลง หมายความว่าใครดู

เห็นเงาะเอาหีบทองมาตั้ง หมายว่าจะเอาไปด้วย เห็นมันใหญ่โต ถามเขาว่าเอามาใช้แต่ในเรือ ครั้นถามถึงบ้านซาที่จะไปใช้ เขาว่ามีการหุ่นอย่างฝรั่ง ให้รู้สึกกลิ่นไม่ลงคอ ปฤกษากันกับกรมหลวงนริศร[๔] จะให้ส่งเรือเล็กที่จะออกพรุ่งนี้ จดหมายแล้วพ่อขอให้ค้นดูอีก เพราะเชื่อว่าแม่[๕] ไม่เคยลืมอะไร มีแต่จะมากเกินต้องการ พระยาบุรุษ[๖] ไปค้นได้อะไร ๆ มาพร้อมเลยเลิกหนังสือ

เวลาค่ำกินเข้ามันร่างโหรงเหรงจริงๆ น้อยกว่าไปยุโรปคราวก่อนเหลือเกิน ถ้าไปเรือเมล์จะน้อยลงไปยิ่งกว่านี้ เห็นจะถึงเล่นเงาเถิดกันได้

ผู้ที่มาทั้งหมด เมื่อเย็นจนบัดนี้[๗] ลูก ๆ ครึมคร่ำมากกว่าเพื่อน ช่วยกันว่าจะว่าเพราะอะไรก็ไม่ได้ความ แต่อ้ายคนัง[๘] ร้ายเป็นสัตว์ ว่าร้องไห้เป็นพ่อขึ้นจะถึงโฮๆ ครั้งหนึ่งแล้ว พอเรือมาถึงปากน้ำมาร้องไห้โฮๆ อีกว่าคิดถึงคุณแม่[๙] จนเลยนอนหลับ ตอนค่ำก็เลยหงิมไม่สนุกเลย

แต่ร่างกายพ่อมันก็ทรุดลง - ลงมาปากน้ำ [illegible] เวลาจะนอน ร่วงเหลือกำลัง ตั้งใจจะขึ้นนอนแต่ ๓ ทุ่ม แต่มันต่าง [illegible] ด้วยไม่เคยต้องเรียกสั่งไปเสียทุกอย่าง กว่าจะหลับได้เป็นนาน [illegible] หลวงศักดิ์[๑๐] มันตกใจตื่น [illegible] แต่ [illegible] เข้าใจง่ายกว่า [illegible]

---

๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ

๕ คือพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏพระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้านิภานภดล

๖ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ นพ ไกรฤกษ จางวางมหาดเล็ก

๗ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

๘ เด็กเงาะเมืองพัทลุง ทรงพระกรุณาเลี้ยงมาแต่น้อย

๙ นายคนังเรียกพระอรรคชายาเธอ ฯ ว่าคุณแม่

๑๐ หลวงศักดิ ม.ร.ว. ลบ อรุณวงศ์ ณ กรุงเทพ นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบัน เปนพระยาพิพิธไอสูรย์)

สมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ กลับจากส่งเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรี

ขอกระท้องเขา ตกลงเปนอันไม่รำคาญใจนัก แต่ขึ้คม่านมุ้งคับไฟประเดี๋ยวเดียว ร้อนเต็มทีนอนไม่หลับ ต้องเปิดทางโน้นเปิดทางนี้หาลม ลงปลายมือก็ต้องพัดกันต่อ ๆ รู้สึกเปลี่ยวใจวังเวงใจกลับไปบ้าน สวดมนต์ไปหน่อยก็เลยไปบ้านร่ำไป แต่เปนเวลาเหมาะที่ง่วงจึงหลับราว ๗ ทุ่ม

คืนที่ ๒

เรือมหาจักรี

วันพฤหัศบดี ที่ ๒๘ มีนาคม

นอนคืนเปนระยะคล้ายบางกอกแต่อึมดี ยิ่งเช้าขึ้นค่อยสบาย เพราะคนพัดเปลี่ยนใหม่ไม่ง่วงนอน ตื่น ๕ โมงเช้ากินนมและขนมปังกับลูกไม้ รู้สึกคิดถึงบ้านจนน้ำตาไหลไม่รู้สึกตัว บ่ายโมง ๑ กินเข้าแล้วพูดกันเล่น อ่านสำนาระหมายถึงแม่เล็กที่มีมาจากโคลัมโบคราวก่อน แล้วกลับลงมาอ่านรายงานที่ส่งมาแต่บางกอก เมื่อวานนี้ที่ปากน้ำก็ได้เปิดออฟฟิศส่งเรื่องเงินประจำปีสำเร็จแล้วเขียนหนังสือเหล่านี้ เลยยังไม่ได้ลงมืออ่านหนังสือ ค่ำกินเข้าแล้วไปกะขึ้นน่าที่ เราคราวก่อนมาเทียบ แต่คราวนี้น้อยคน จึงได้รั้นเข้าไป ในการซัดส่งทำส่งแรๆ ของต่าง ๆ ทุก ในการจ่ายเงินทั่วไป รักษา[illegible]ตรา กรมสมมต[11] ในการจักที่อยู่แลกิน การไปมาแลจ่ายเงินระวางนี้[illegible][12] ตามเสด็จ รับแขก เยี่ยมแขก เจนตรา[13] โทรเลขรับหนังสือได้ต่อ รับแขก ที่มากรุง กะตรา กะทาง รัตนโกษา[14] รายงานหนังสือพิมพ์ รับแขก [illegible]

---

๑๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

๑๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนนครสวรรควรพินิจ

๑๓ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ โต บุนนาค สมุหราชองครักษ์

๑๔ พระรัตนโกษา เล็ก สุจริตกุล ได้เปนพระยาในคราวตามเสด็จ

ม่อมนเรนทร[15] พระยาบุรุษการเบิกเสร็จในตัวตลอดจนเงินท้ายที่นั่ง เป็นการรวมในมหาดเล็ก ประจักษ์[16] ในการรูป แต่ออกจะโหวงเหวงอยู่ เพราะแกไม่สันทัดอย่างธรรมเนียม กลัวจะทำไม่ใคร่ไหว จึงนำที่หนึ่งกรมพิ[17] ในการไม่เต็มการ การเบิกเงินคราวนี้ตัวฎีกาบริพัตรทำมาพร้อม เพราะจะกันการเบิกลงเงินคราวก่อน การทั้งปวงเป็นที่เรียบร้อยดีกว่าครั้งก่อนมาก เพราะเคยเห็นมาแล้ว ได้เยียวยาทุกอย่างเสียแต่ต้องเขียนหนังสือเอง ไม่ใช่ไม่มีคนเขียน แต่เหมือนหนังสือเช่นนี้จะไปยกให้ใครเขียนเข้า ๆ มันก็น่าอายเขา

ที่มเต่านั่งเห็นปลาเมืองอาย ตัวไม่สู้โต ขนาดปลาเทโพแก่ ๆ นอกนั้นว่ายน้ำเล่นไล่ไล่กันเป็นวงกว้างเท่าสนามหญ้าน่าพระที่นั่งอัมพร ตอนเย็นปลาฉลามแลปลาโลมาว่ายตามเรือเป็นนาน เรือเห็นคลื่นเลมพอสบาย ถึงแต่ไม่ไม่เคยมีใครพูดถึงคลื่น เพราะไม่มี

คนที่ ๓

เรือมหาจักรี

วันศุกร ที่ ๒๙ มีนาคม

เมื่อกลางคืนไม่มีอะไรจะจดจริง ๆ แต่เมื่อคืนนี้ยังเกิดความไม่ทรามคนรออย่างนี้ตั้งอยู่ใน ๔ ทุ่มเศษนอน แต่นอนไม่หลับจนยามแล้ว ครั้นเมื่อหลับแล้วก็ไม่ตื่นจนเที่ยง กลัวจะเอาครัวมากินเข้า [illegible] เป็นในวังได้ที่นอนเรือไปจนเย็น ครั้นไปกินเข้าต่างคนก็ต่างโทษกันว่าไม่หลับเหมือนกัน [illegible] [illegible] แต่เสียงเหล้าไม่ [illegible] [illegible] แต่ [illegible] ไม่ได้

[15] นายพันเอก หม่อมนเรนทรราชา ม.ร.ว. สิทธิ สุทัศน ณ กรุงเทพ ราชองครักษ์ ต่อมาเป็นนายพล (ถึงรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเป็นพระยาสุรินทราชา แล้วเป็นพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร)

[16] พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

[17] พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

กรมประจักษ์อยากให้ถ่ายรูป ตกลงกัน แกขอให้แต่งฟรอกโก๊ตกำลังจะโก้[๑๘] หากันจับคาง[๑๙] ลาหมด ตกลงเลยแต่งยู่ยี่ยู่ยำตามปรกติ รูปพระที่นั่งอัมพรเลนซ์ส่งมางามจริง ๆ ตกลงเปนเก็บไปอวดพวกเมืองนอก ฟังรายงานทหารแล้วให้นายมุ่ย[๒๐] ลงมือระบายสีรูป ทำอะไรไม่สนัดเพราะรู้สึกว่าอีกสองสามวันก็จะย้ายที่ จึงหมายจะรอไปทำงานที่เรือซักเซน[๒๑] แต่เห็นป่วยการเวลาจึงลงมือไปเสียพลาง จดรายสิ่งของที่จะไปทำที่ยุโรป แต่ดูกยังไม่ยอมเบ็ดออฟฟิศเขียนอย่างว่าเก็บยากขนยาก ที่จริงมันรู้สึกอึดใจถึงพ่อก็เช่น

อ้ายคนังหายทุกข์ร้อน บอกว่าอน่อย[๒๒] มาแต่วานนี้แล้ว กรมประจักษ์คลั่งล้อคนเรื่องเมีย ๆ เขาพากันอาราธนาให้พ่อแต่งให้กรมประจักษ์บ้าง พึ่งลงมือขึ้นได้ ๓ บทแล้ว

๏ แถลงปางบำราศแก้ว กลอยใจ เรียมเอย
ตามเสด็จขึ้นไฝท สู่ด้าว
ยุรยาตรนครไกร เรียมมุ่ง ถึงแฮ
ซอรงับดับอกร้าว ร่องรววรอยสมาน ฯ
๏ จักนานจักเนิ่นพ้น จันทร์เพ็ญ พี่เอย
สู่เทศเขตรหนาวเย็น ยอกซ้ำ

---

๑๘ โก้ เปนคำแผลง หมายความว่าทำเปนฝรั่ง

๑๙ จับคาง เปนคำแผลง หมายความว่าระอา ว่าเบื่อ

๒๐ หลวงสรลักษณลิขิต มุ่ย จันทรลักษณ (เดี๋ยวนี้เปนพระสรลักษณลิขิต)

๒๑ เรือเมล์เยอรมันลำที่จะเสด็จไปยุโรปจากเมืองสิงคโปร์

๒๒ เมื่อนายคนังหัดพูดไทยแต่ยังเล็ก รู้คำว่า "อร่อย" โดยได้กินอาหารที่ชอบ เลยจำคำนั้นมาใช้ในบรรดาการที่ชอบว่า "อน่อย" ทุกอย่าง

แลนวมนุ่มบเห็น หายแห่ง ใดฤๅ
เติมแต่เติมทุกข์กล้ำ กลักกลุ้มเหลือกลืน ฯ
๏ กลางคืนศุกรบักษ์เปล่อง เดือนฉาย
สุกสกาวเกศหาย ห่างหน้า
ทำเนานักประกาย พลอยเกลื่อน
ดาวดั้งดวงแก้วฟ้า ชื่อพ้องพลอยสูญ[๒๓] ฯ

กรมประจักษ์เตรียมมาก จะแต่งนิราศสู้หม่อมราโชทัย[๒๔] กำลังถามหาอะไรเก่า ๆ ต่าง ๆ แลต้นอะไรต่าง ๆ อยู่เสมอ

ค่ำวันนี้ลมสำเภาพัดจัดมาทางทเลจีน แต่ไม่มีคลื่นเลย วันนี้เห็นจะเย็นสบายในเวลานอนฤๅจะเกินไปก็ได้

คืนที่ ๔

เรือมหาจักรี

วันเสาร์ ที่ ๓๐ มีนาคม

เมื่อคืนนี้หลวงศักดิ์ขึ้นถึงพระสัมพาหะ ไปเอาอย่างอีโก้งอีเก้งเหยือโทรมตัวจนหยดถูกพ่อ นวดพื้นลำคอเกินร่ายไปตามขวางของลำตัวเหมือนเห็นว่าเล่นพันตัวเป่นเกลียว ขยี้คั้นถูกจนเลยเนื้อตื้นหมดทั้งตัวเปนนานจึงได้นอนหลับ ตื่นขึ้นเช้าปวดไปข้างหนึ่ง ต้องทายาแล้วนอนนิ่ง แต่เปนเคราะห์ดีที่ยังหลับได้อีก ตั้งแต่มาไม่เคยนอนอิ่มตาเลยดูก็เปนอัศจรรย์ จนเชื่อว่าผู้ชายทุกวันนี้แรงน้อย จะนวดตระลากิเหมือนยกเอาพระสุเมรุน้อยไว้ว่าได้ความทุกข์ยากเสียจริงๆ ตื่นขึ้นแรงไม่ทั้งร่างเหมือนจะเปนขี้ตะคาบ ได้เอาคาทหมอมาให้ลองเล่น ให้กรมสมมต

---

๒๓ ในโคลง ๓ บทนี้ มีชื่อหม่อมหลวงกรมประจักษ ฯ ครบหมด

๒๔ คือนิราศลอนดอนที่หม่อมราโชทัยแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๔

เปนโมเดล ให้รู้จักว่าเส้นมนุษย์มันไม่ได้พันตัวเหมือนเถาวัลย์เลื้อย เมื่ออ่านหนังสือที่เขียนครั้งก่อน มันช่างบ่นแต่เรื่องกินเข้าไม่ได้ ต้องคลุกน้ำพริกเผากินเปนที่สุด มาเทียบกับครั้งนี้มันช่างแสนสบาย กับเข้าฝรั่งเขาก็จัดดี กับเข้าไทยก็บริบูรณ์ไม่ได้มีความอดอยากเลย อยากอะไรได้ดังใจ พ่อกินเข้าได้เสมอทุกวัน ถ้าเสมอเช่นนี้ก็พออ้วนได้เสียแล้ว รู้สึกบุญคุณแม่แลป้าภี[๒๕] มีแก่พ่อมากนัก อยากจะถวายยถาสัพพิให้พอแก่ใจ การที่จะไปในเรือเมล์ภายน่าก็เห็นจะไม่กันดาร เพราะเขาต้องล่อคนโดยสานให้ติดใจไม่ได้นั่งเอ้เตไม่เอาใจใส่ก็ได้ ไม่สู้มีความวิตก วันนี้บ่นหยุมหยิมเต็มที จะเข้าใจว่าพ่อพ้นไม่ดี ความจริงพ้นดีอยู่ แต่รู้สึกใจเช่นนั้นก็อยากจะเขียนลงไปให้ลืมเสียสักที.

วันนี้ค่ำดูซิกแนลโคมไฟฟ้าที่เขาคิดขึ้นใหม่ คือผูกเปนระยาง ๕ ใบจากเสาไปปลายเพลา โคมแถวหนึ่งเปนขาวก็ได้แดงก็ได้ เขากำหนดเปนตัวอักษรด้วยนับดวงโคม มากบ้างน้อยบ้าง แดงบ้างขาวบ้าง แต่ดูอยู่ข้างจะช้า แต่เข้าใจได้ดีไม่มีทางที่จะพลาดพลั้งได้.

โคลงกระประจักษ์นั้นเรียกว่า นิราศรัตนะ คิดต่อไปได้อีกดังนี้

๏ อาดูรอดักดิ้น ดวงกมล ผ่อแฮ
หล่อหลั่งถั่งอสุชล ชุ่มหน้า
เวียนซัยฤส่างจน ขวมเข่ง
หนักจิตรคิดเห็นถ้า ถูกล้อเหลืออาย ฯ

๏ อุบายบอกบ่วยแก้ว ตาดำ เขียบเฮย
สวมแว่นน้ำเงินงำ เงื่อนไว้
วันเดียวดอกทนคลำ มืดหน่อย
ไม่มืดเหมือนร้างไร้ แว่นแก้วก่องสมร ฯ

---

๒๕ หม่อมเจ้าหญิงสารภี ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี เปนหัวหน้าพนักงานห้องเครื่อง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในพระอรรคชายาตรัสเรียกว่า "ป้าภี"

๏ อยากจะรู้จักใครรู้ เทียมเขา
ดิกว่าต่อโดยเดา พลาดพลั้ง
ออปโปสิชั่น[๒๖] เอา มาข่ม คุยแฮ
จำพรากจากนุชทั้ง สี่ห้าอย่าหมอง ฯ

๏ สองครั้งแตรเตรี่นก้อง นาวา
เชิญเสพย์ภักษโภชา แวดล้อม
ยลแกงบ่ตรูตา เตือนตรึ ถึงแฮ
น้ำพริกขนมจีนพร้อม เหมือดเจ้าจัดสรร ฯ

๏ สามวันเว้นเสพย์น้ำ มือนาง
พุงยอบหย่อนเอวบาง ยอบซ้ำ
นี่หากยากเย็นทาง เทถ่าย
จำหย่อนผ่อนภักษ์ซ้ำ สกดกลั้นแปดครา ฯ

โคลงเหล่านี้สำหรับอ่านเวลากินเข้าเวลาละบท กวมประจักษ์จะทำนิราศกลอน เริ่มเป็นยังไม่เข้าท่า ถูกโคลงทับหนักเข้าออกระรวนเร.

คืนที่ ๕

เรือมหาจักรี

วันอาทิตย์ ที่ ๓๑ มีนาคม

เมื่อคืนนี้เกิดประหลาดนอนไม่หลับจนรุ่งสว่าง หมดปัญญาที่จะทำอย่างไร เรื่อยมาถึงแต่คืนนั้น ๘ ทุ่มหย่อน เดิมว่าจะให้ถึง ๒ โมงเช้าแต่ไม่หลับ เรียกกระดาษจะไปจดบอกอาภา[๒๗] มหาดเล็กยืนคว้างอยู่ในห้องนอน คว้าทางโน้น คว้าทางนี้สับสนนิดไม่ว่ากระไร ร้องบอกว่าไม่มีก็ไม่น้อยใจ ต้องลุกออกมา

---

๒๖ หมายความว่ากรมขุนสรรพสาตร ฯ

๒๗ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

หยิบกระดาษเองที่ห้องเขียนหนังสือ เขียนส่งให้ถึงเวลา ๓ โมงเช้า ได้จึงไปนิดเดียวไม่เกินชั่วโมงมากนัก แต่ตื่นขึ้นก็เปล่า ๆ แอดดิกงเกาวเนอลงมานัดว่า ต่อ ๕ โมงจึงจะพร้อม ที่จริงเรานัดเขาพรุ่งนี้ จึงเลยเลื่อนไปเสียต่อพรุ่งนี้ มีแต่นายเรือรบออสเตรียกับพวกชาวเรา คือ พระยามนตรี[๒๘] พระยาดำรงสุจริต[๒๘] เปนต้นมาในเรือ แล้วได้พยายามนอนอีกก็ไม่หลับจนบ่าย จึงแบ่งกันขึ้นบกเปน ๒ พวก กรมประจักษ์ต้องเกณฑ์เปนพระราชาขึ้นก่อนกับพวกไม่เคยมา พ่อขึ้นกับตุ๊ก สมมต ชายบริพัตร อาภา เยนตรา ตั้งต้นไปฮริกันชาร์ แล้วไปโบเตนิกกัลกาเดน ไทรมะเหลือประมาณ สวนนั้นก็เกาะสีซังร้าง ๆ เดี๋ยวนี้ก็ไม่ผิดกันนัก ลงปลายไปที่ขังน้ำยังบริบูรณ์ดีอย่างเดิม แต่น้ำน้อยไปกว่าแต่ก่อน ขี้เกียจเล่า "ทรงทราบเกล้าทรายกระหม่อมอยู่แล้ว" ขอแต่บอกให้ส่วนบุญที่ได้ไปซ้ำอีก กลับมาเลยไปทางกำพงกาลัม ที่เจ๊กมันกินเข้ากลางถนนไม่ต้องเล่า จะหาอะไรให้ผิดจากบ้านเรานั้นเปนหาเลือดปู มีแปลกแต่เรื่องน้ำที่มีท่อมาใช้ตามถนนแลถนนแขวงทั่วไปทั้งนั้น ขยะคุมฝอยอะไร ๆ บริบูรณ์ ตลาดก็สกปรกรกเรี้ยวเหมือนกันไม่มีผิดเลย แวะกินน้ำที่แรฟล์โฮเตล เลยเดินดูที่กินเข้าแลห้องอยู่ด้วย การที่จะอยู่ในหลังใหญ่นั้นกินการเต็มที่เสีย ๘ เหรียญ หลังยกมีห้องนอนแลห้องนั่งด้วย ๑๒ เหรียญ แต่คนเดินผ่านไปมายังเห็นอยู่ ห้องที่สุดเปนดีตั้งที่นอนได้ ๓ เตียง แต่ถ้าไม่นอนเตียง ๑๐ คนก็อยู่ได้สบาย ราคา ๒๐ เหรียญเห็นจะพออยู่ได้สบาย กลับลงมาเรือเวลาพลบค่ำขึ้นไปด้วยเรือโมเตอของเราเอง เมืองสิงโคปร์ใช้ไฟแกสสีน้ำเงินอย่างฝาซิมาก ตามริมน้ำเปนสีน้ำเงินทั้งนั้น สิ่งอื่นมีแปลกขึ้นบ้างแต่ไม่มาก หน้าตามันก็สิงคโปร์นั้นเองนึกเอาเถิด อ่อนใจเขียนไม่ไหว.

---

๒๘ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

๒๘ พระยาดำรงสุจริต คอซิมก๊อง ณระนอง จางวางเมืองระนอง

คืนที่ ๖

เรือมหาจักรี

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

พ่อเอียดจะมาเขียนหนังสือไม่ได้เองในเวลาวันนี้ จึงต้องวานกรมสมมตเขียน เหตุทั้งนี้เพราะเสียเส้นมาแต่วานนี้เปนมูล นอนไม่หลับติด ๆ กันมา ๒ คืน โหรงเหรงไรเรเต็มที เวลาจำกัดที่จะต้องนอนทั้งกายทั้งการสำหรับวันนี้ เมื่อว่าตามจริงแล้ว ตั้งแต่มาทั้ง ๔ วัน ๔ คืนเห็นจะได้หลับสัก ๒๔ ชั่วโมงหย่อนๆ มาขาดแต่เข้าอีกคืนหนึ่งจึงเต็มทนทีเดียว ที่ไม่หลับนั้นเพราะนวดไม่ถูก แลพูดอะไรไม่มีใครได้ยิน ได้ยินแล้วทำอะไรไม่ถูก ฤๅไม่มีคนเสียทีเดียว แต่เคราะห์ดีที่ได้อ้ายพัน[๒๕] เปนคนจริตน้อย เคยได้ยากกรากกรำมาไม่ใคร่จะย่อนแค่น แลเพราะหาวนอนอยู่แล้วด้วย พอประกับจำเจ้าแน่นไม่คลอน ๆ แคลน ๆ รีบน ได้สักสองสามงายก่วง เดี๋ยวนี้เกณฑ์ให้เปนผู้สำหรับตื่นอยู่ ถ้าหากว่าใช้ได้จริงอีกสักสองสามวันจะให้รายวัน ๆ ละปอนด์ค่าจ้างให้อยู่กลางคืน ถ้าหากว่าพ่อกลับเข้าไปบางกอกมีผู้หญิงฝรั่งเข้าไปด้วย อย่าได้ตกใจเลยว่ามีเจ้าจอมฝรั่ง นั่นคือพี่เลี้ยงแม่นมอย่างฝรั่ง ซึ่งจะจ้างเขาเลี้ยงไปส่ง.

อนุสนธิเรื่องวันนี้ ตื่น ๔ โมงเช้า เขาบอกว่าเจ้าเมืองลงมาแล้วแต่งตัวลัดตัดถานเต็มทีเพราะเข้าใจว่าเขาจะมารับจากบ้านต่อ ๔ โมงตามที่นัด กลายเปนกะเสียบ้านตั้งแต่ ๔ โมง จึงได้ผิดเวลากันมาก ภรรยาคนนี้เปนพิธีมากจริง มีคิดตราตั้งมาหาว่าไม่นั่ง [illegible] เต็มที

เช้า [illegible] ไม่ [illegible]

---

๒๕ หลวงฤทธิ พ้น ฉิมมิ มหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเปนพระยา บุษบรถบดี แล้วเปนพระยาไชสวรรยาธิบดี)

มีหมวกเฮลเม็ต ลูกแห่เย็คประทุนรถกำลังเที่ยงร้อนเปรียะทีเดียว ทั้งแห่ไปแห่กลับ การเยี่ยมเยี้ยนเช่นนี้ก็ตามเคยไม่น่าจะต้องเล่า แต่ไม่ได้กลับลงมาเรือ หยุดเปลี่ยนเครื่องแลกินกลางวันที่แรฟิลโฮเตล ขนมปั้งฝรั่งเศสอร่อยเสียจริง ๆ บ้านเราทำไมมันไม่ทำบ้าง เวลาจวนบ่าย ๒ โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นแตงก์โรด รถไฟนั้นก็เหมือนรถไฟในเมืองมลายูทั้งปวงคือรางเล็กไปอย่างคนธรรมดา ไม่ใช่พระราชา หยุดสเตชั่นรายทาง ๕ แห่งจึงถึงท่า แต่มันไม่เร็วตามที่นึกว่าจะเร็ว เมื่อยังไม่มีรถไฟใช้รถม้าประมาณสักชั่วโมงครึ่ง นี่ก็เดินชั่วโมงหนึ่ง เลียบไปข้างทางเก่า น่าบ้านหลังบ้าน ฝากทางข้างที่ยังไม่มีบ้านมีที่ว่างมาก เห็นปลูกแต่สัปรคเปนพื้น พริกไทยก็เซีย ๆ ไม่งาม เขาว่าดินในกลางเกาะไม่ดี มีไร่ร้างหลายแห่ง เพราะเปนดินทราย ต้นไม้ที่รากตื้น ๆ กลางวันเหี่ยวพับ ต้นไม้โตช้าแท้ ๆ ตลอดจนกระทั่งต้นประดู่แลต้นปาม เห็นเท่าไรก็เท่านั้นไม่ใคร่โตขึ้น พวกปามจีนที่เราปลูกทีหลังมีลูกตั้งปล้องสูง ๆ ที่นี่ไม่เห็นโตขึ้นเท่าไร ใกล้ลงไปข้างทเลคงเปนพื้นน้ำท่วม ต้นโกงกางเหมือนกับที่ไหน ๆ ในหัวเมืองตวันตก มีเรือไฟข้ามส่งไปขึ้นที่น่าโฮเตล (เมืองยะโฮ) ขึ้นรถจ้างซึ่งมีแต่รถเดียว นอกนั้นเปนรถเจ๊ก เที่ยวทางแถบตลาดก่อน แวะซื้อของที่โรงจำนำ มีของทองคำที่จะพึงซื้อได้แต่กำไลที่ส่งเข้ามาคู่เดียว นอกนั้นไม่มีอะไรปลาดเลย ถนนหนทางรักสนุกกว่ามาก สิ่งที่ควรจะสรรเสริญแต่ถนนทั้งสิงคโปร์และยะโฮ ขึ้นชื่อว่าเปนถนนแล้ว ได้ทำแล้วไม่มีทิ้งเลยราบเปนน่าโต๊ะบิลเลียดทั้งนั้น ขึ้นรถเที่ยวต่อไปผ่านตลาดของสดจนถึงที่ฝังศพสุลต่านอาบูบะกา ที่นั้นเห็นจะเปนป่าช้าเก่า มีศพผู้คนมาก ฝังชิดกันอย่างธรรมเนียมแขก แต่ต้นไม้ของเขาปลูกงามเรียกว่าต้นตาบุดสู ยังไม่รู้จักชื่อภาษาไทย เปนลำต้นตรง พุ่มเปนต้นไม้เงินตรง เขาว่าเปนเร็วด้วย เรียกว่าต้นรุย ศพสุลต่านนั้นอยู่ในตึกพื้นชั้นเดียวหลังใหญ่มีโดมกลาง พอขึ้นไปใกล้ก็ได้ยินเสียงสวด

มีนักบวชมาสวดเหมือนอย่างที่ไกโร นึกว่าเขาห้ามก็จะไม่เข้าไป แต่ไม่ห้าม ตาพระกลับมาเชื้อเชิญให้เข้าไป ที่ ๆ ตาเหล่านั้นสวดนั้นเปนเตียงนอนแขกๆ แคบยาวคนละหลัง กินกระนอนด้วย ศพสุลต่านอยู่ตรงโคม ข้างซ้ายที่เราเข้าไป มีศพอาอยู่ศพหนึ่ง ข้างขวานั้นมีหลายศพ ที่ตายใหม่คนหนึ่งก็กางมุ้งเหมือนอย่างเมืองตรังกานู ที่ตายเก่าจึงทำรูปโลงด้วยศิลา เปนศิลาฝรั่งอย่างงามๆ ทำเปนอย่างแขกแต่ก็หลงเปนฝรั่งไปบ้าง ออกจากที่ฝังศพตรงไปตามถนน ไปถึงวัดที่อยู่บนที่สูง วัดนี้อยากจะทำเปนแขก แต่ไม่ใช่แขกเปนเจ๊กปนฝรั่ง หลังคาตัดมียอดห้ายอด อยากจะเปนอย่างตามเคย ขี้เกียจเข้าไปดูเพราะเชื่อว่าไม่มีอะไรนอกจากเสื่อ กลับลงมาทางชายทเลผ่านหน้าวังที่เรียกอิสตานา ซึ่งเคยไปครั้งหนึ่งแล้ว แต่เห็นเวลามากเหลือหลาย จึงได้หวนกลับขึ้นไปเดินตามอิสตานานั้น ซึ่งไม่วิเศษอะไรกว่าบ้านสมเด็จเจ้าพระยานัก เจ้าของไม่อยู่ แล้วกลับมาที่โฮเตลเพื่อจะกินน้ำ สุลต่าน ๓๐ รู้เข้ามาหา เอ็ดอึงใหญ่ว่าไม่บอกให้รู้ เลยชวนพ่อไปขึ้นรถโมเตอคาร์ รถนั้นเปนรถเมอเซเด ๔๕ แรงม้า ไม่มีเก๋ง ท่าทางแกคล่องแคล่วมาก พาเที่ยวเสียไม่มีเว้นถนนเลยหมดเมืองในประมาณไม่ถึงครึ่งชั่วโมง นอกจากที่เราไปแล้วมีถนนไปที่ขังน้ำแห่งหนึ่งเหมือนกันกับที่สิงคโปร์ เปนแต่ย่อมกว่า งามดีมีที่ยิงเป้าสำหรับพวกทหารสมัคไปยิง ถัดนั้นไปก็ถึงไร่ยางรับเบอซึ่งสุลต่านกำลังทำ ไปปลูกเย่าสร้างเรือนอยู่ใหม่ไม่สู้ใหญ่นัก พึ่งจะลงมือปลูกได้ปีเดียว คุยว่าในปีนี้จะปลูกให้ได้ในพันเอเกอ ใช้เจ๊กทำการดิน ให้พวกชวาปลูก เรื่องรถโมเตอคาร์สุลต่านคุยว่าได้ไปเอาแชมเปียนชิพที่ปารีส แกชอบรถเครื่องคุมเครื่อง เคยใช้รถยี่สิบแรงม้าที่ยุโรป เคยขี่รถไล่รถอื่น รถอะไรไม่ดีเท่าเมอเซเด กว่ารถอังกฤษแลอย่างอื่น ๆ ทั้งหมด จนรถดาราเซียของฝรั่งเศสเองเปนที่สุด กลับมาที่โฮเตลยังมีเวลาอีก ๑๐ มินิต ลงจากรถแล้วกลับขึ้นไปหาคนมาถ่ายรูป

---

๓๐ สุลต่านอิบราฮิม ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ยังเปนราชามุดา

สุลต่านดูผิดกว่าแต่ก่อนนี้มาก กิริยาว่องไวพูดอังกฤษคล่อง[illegible] เปลี่ยนจากองค์วิบุลย์เปนเจ้าศรีใส[๓๑] ดูเหมือนจะมีความคิดความอ่านขึ้นมาก รูปร่างก็อ้วนขึงขังขึ้นมาก สังเกตดูว่าแก่ขึ้น ทำไมเขาฤๅว่าแก่เลวลงไม่รู้ มาถึงเรือย่ำค่ำครึ่ง

วันนี้ (เลี้ยงปีใหม่) เปนวันแต่งตัวสโมกิงแยกเกตครั้งแรก ต่อไปนี้จะต้องเปนฝรั่งเรื่อยทีเดียว แรกขึ้นมีคนในเรืออย่างเช่นเนื่อง[๓๒] ซื้อเข้าไปบางกอก แล้วเลี้ยง ๔๐ คน กรมหลวงประจักษ์สั่งซื้ออย่างตาโหรว่าเปนกล่อนเรื่อยทีเดียว พ่อดื่มให้เจ้าแผ่นดินอังกฤษ เจ้าพระยาสุรวงษ์ให้พรแทนขุนนาง เมื่อแรกมาโจทย์กันว่าจะให้ตุ๊กสปีชภาษาฝรั่ง ตุ๊กไปเกี่ยงให้มิสเตอร์เวสเตนกาด[๓๓] สปีชภาษาไทย มิสเตอร์เวสเตนกาดเชื่อว่าตัวพูดภาษาไทยไม่ได้ ไปวานให้พระรัตนโกษาแต่งท่องเสียจนจำได้ ข้างตุ๊กเชื่อว่าตัวรู้ภาษาอังกฤษ ไม่ได้ตระเตรียมอะไร พอเวสเตนกาดลุกขึ้นยืนพูดหน้าซีดไม่เปนรศ พอเขาจบแล้วถึงทีแกจะลุก ๆ ไม่ขึ้น เกี่ยงให้กรมสมมตสปีชภาษาเมครก่อน กรมสมมตว่าเก่งปรุงปราศไม่ได้ ตุ๊กจะดึกันเสียให้ได้ ช่วยกันเข็นเจ้าขึ้นไปหลุดออกมาได้สักห้าหกคำ ไม่เปนภาษาอะไร เลยไม่มีใครรู้ว่าจะกระดื่มเวลาไร มีคนที่นั่งใกล้ ๆ ได้ดื่มสักสองคน พอตอบแล้วให้พรเมืองไทยเปนจบ.

วันนี้ยาฆิได้นำก๊าดมาให้ มีความยินดีเปนอันมาก ได้รับโทรเลขบางกอกก็มากหลายฉบับ นี่หากว่าไปเที่ยว ถ้าวันอยู่กับเรือวันปีใหม่เช่นนี้เห็นจะเงียบ

---

๓๑ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และนายพลตรี หม่อมเจ้าศรีใสเฉลิมศักดิ์ ในกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์

๓๒ คุณหญิงเนื่อง ภรรยาพระพิศาลศุภผล ฉาย พิศาลบุตร

๓๓ เปนอเมริกัน เข้ามารับราชการเปนตำแหน่งที่ปฤกษา อยู่ในกระทรวงต่างประเทศ ได้เปนที่พระยากัลยาณไมตรี

ไรมาก เรื่องซื้อของแลกขายอะไรกันก็ไม่สำเร็จทั้งนั้น ข้อที่ว่าห้างโรบินซันโกระ-เลยเข้าไปถามว่าจะให้เปิดห้างวันอาทิตย์ฤๅไม่ ครั้นมาถึงสิงคโปร์คุกกลายไปว่าเฮนริกไปเห็นโทรเลข แต่ว่าเขาถามวันจันทร์ซึ่งเปนวันอีสเตอโฮลิเดต่างหาก วันอาทิตย์ไม่เปิดเลย เปล่าไปไม่ได้ซื้ออะไร ครั้นวันนี้ไศล [๓๔] มาบอกว่าเมื่อวานนี้เขาก็เปิด วันนี้จะไปก็ไม่ได้ติดไปเยี่ยมเยียน คุกแกนอกจำนวนได้ไปคนเดียว แกกลับมาบอกว่าไม่มีอะไรนอกจากเครื่องแต่งตัว เรื่องห้างอยู่ข้างเหลวไหลใหญ่ น่ากลัวจะไม่มีอะไรฝากจากสิงคโปร์ แต่ยังมีพรุ่งนี้อีกวันหนึ่งจะไปดูเรือซักเซน ถ้ามีเวลาคิดจะไปแวะตามห้างลองดู หนังสือนี้พ่อคิดจะไม่ยืดเอาต่อวันที่ ๓ เพราะเรือจะออกเวลาบ่าย มีเวลาที่จะส่งทัน

โคลงนิราศรัตนะต่อไป

๏ มัศยาบัร้อยล่อง ลอยชล
คุมคู่เปนหมู่วน ว่ายเคล้า
ยลปลาประเล่ห์ยล เยาวลักษณ์ ภูเอย
ล้อมรอบกอบลูกเต้า อ่อนอุ้มเดินเหิน ฯ

๏ แลเพลินระลอกพร้อย พรายแสง จันทร์เฮย
ถวิลว่าฝูงปลาแฝง ฝาดน้ำ
นึกในใคร่ถ่องแถลง นชช่วย ชมเฮย
ซี่เปล่าเขาสรวลซ้ำ ใส่ถ้อยเทียมถอน ฯ

๏ ภูธรธิราชไท้ ทัศนา
เบิกบึกโกมลัญ... ยอกไข้
เอาเชิดชื่อวนิดา โดยรับ สั่งแฮ
เริ่นชื่อ... ขนาดเพียงพลาดพาน ฯ

๓๔ หม่อมเจ้าไศลทอง ในกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม.

๏ เยาวมาลย์โกเมศแก้ว กับตน พี่เอย
เรียมบ่เคยจรดล เด็กร้าง
จากแก้วสู่แก้วกล ใดดั่ง นี้นา
นอนรักนอนเนตรค้าง นับเค้าคืนหลัง ฯ
๏ เล็งฝั่งยลแต่ฟ้า ต่อสา ครเฮย
สามรวดรายตรีคลา คว่างคว้าง
คืนสู่สบเกาะบรา ลำแหล่ง ปหังแฮ
เปลี่ยวแต่เรือเดียวร้าง เพื่อนผู้เดินหน ฯ
๏ คลสิงคบุเรศแก้ว โกโล นี้เอย
ใจพี่เบิกบานโต ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้โก ลาล้น
เห็นเนิ่นเดินตุ้มตุ้ม แต่ตั้งตาชม ฯ

คืนที่ ๗

เรือมหาจักรี

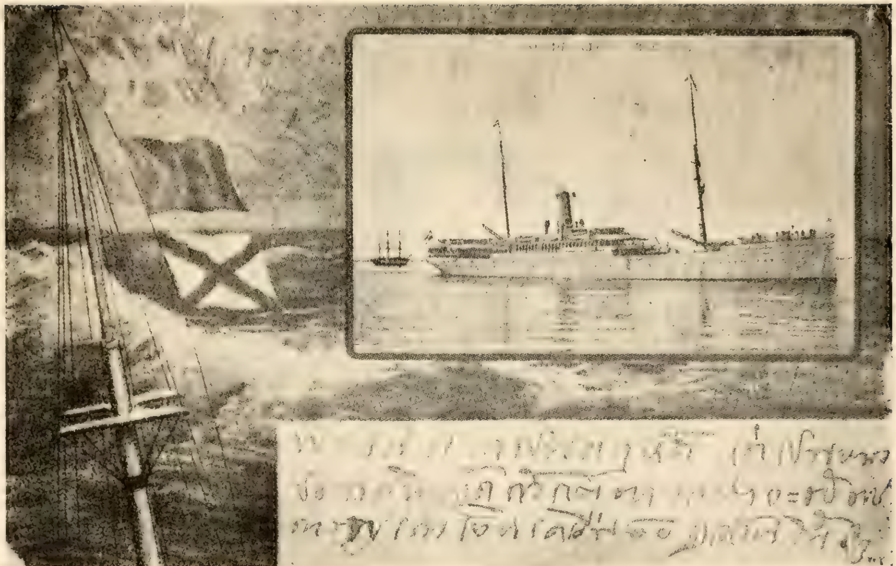
วันที่ ๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

เช้านอนเสียไม่ไปไหน รับตระโกระเต กินเข้ากลางวันแล้วจึงขึ้นมา จะไปห้างจะซื้อวันซีซอของฝาก การไปห้างนี้เสียเวลามากจริง ๆ แล้วก็ไม่สนุกด้วย แล้วไปห้างเกลลีแอนด์วอลซ์ซื้อสมุดไปให้ลูกบรรจุรูปหนังสือ ได้ไปที่ท่ายอเนยาวเม้ยปมต่อเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเกือบ ๖ โมง ครูเรือชักเซน ห้องอยู่เป็นเป็นสองห้องติดกัน ห้องนอกมีโต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ยาว ที่อ่านเขียนห้องนอน [illegible] แต่งทองเหลืองข้างใหญ่ [illegible] ในเรือเยอรมัน ปาน

กว้างอย่างห้องเรือ แต่ไม่เท่าที่เคยนอน มีห้องน้ำต่อไปข้างหลัง เรียบร้อยดีหมด ฝาเพดานแต่งสวยมาก ทำขึ้นใหม่เฉพาะ ในห้องสลูนที่กินเข้าเพิ่มเติมลวดลายขึ้นเรียบมาก ชั้นใต้นั้นเขาเตรียมห้องเดคสลูนไว้ ให้เปนที่นอนอีกแห่งหนึ่งดูสบายดี แต่ใกล้ทางเดินอยู่หน่อย จะใช้กั้นด้วยม่าน มีห้องสโมกิงรูมตอนหลัง เปนห้องใหญ่ แต่ท่วงทีเปนห้องที่สำหรับนั่งโปกฮามากกว่าจะอยู่ การที่ว่าเปนห้องสูบบุหรี่นั้น น่าจะแปลว่าเปนห้องกินเหล้ามากกว่า เพราะมีขายอยู่ในที่นั้นทั้งเหล้าทั้งบุหรี่ บุหรี่นั้นจะสูบที่ไหน ๆ ก็ได้ เว้นเสียแต่ในสลูน แต่ในการที่พักจะไปนั้นที่ไหนก็สูบได้หมดทั้งสิ้น ดาดฟ้ากว้างมากอยู่ ถ้าเปนเรือรบเห็นจะราวจักรี นับว่าได้ดังว่าฉาย เปนที่ศาลาดินนั้นอยู่ตรงข้างท้าย จากหน้าถึงดาดฟ้า เดินทั้งคู่กันได้ ยังแถมพานอนบนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง มีห้องกัปตันและห้องเดินเรือติดกัน ถ้าเปนเจ้านายและพระราชาก็ขึ้นไปนั่งเล่นได้ กำหนดวันออกวันหนึ่งดูเปนเดือนได้มาก ๆ เหมือนอย่างที่ปีนัง เดิมกำหนดว่าจะแวะเพียง ๒ ชั่วโมง คราวนี้ว่ามีสินค้ามากจะต้องหยุดถึง ๑๓ ชั่วโมง การที่จะออกจากสิงคโปร์นั้นตกอยู่ข้างขึ้นงานเปนแต่แต่จะโปรดทั้งนั้น จะให้ออกเรือเมื่อไรก็ได้ แต่เราจะต้องเกรงใจเขา ออกแต่เวลาที่เราจะต้องการ คือตั้งกำหนดเวลาแต่ ๔ โมง เช้าไปถึงบ่าย ๒ โมง เพราะจะออกจากสิงคโปร์บ่าย ๔ โมง จะถึงปีนังวันที่ ๒๑ ทุ่ม ลงมือจะถูกลงบ่าย ๔ โมงจึงจะออก ถ้าเราจะไม่ให้แก่ไปออกต่อค่ำก็ได้ แต่เห็นว่าพอแล้ว จึงได้ตกลงกันเช่นนั้น กัปตันชื่อคะไซยังรู้ไม่ได้ แต่ว่าเคยเปนนายทหารเรือ [illegible] ได้ตราเจ้าดิงอาเติร์ [illegible] ว่าคนใด ได้รับปริ้นซเฮนรี[35] เซนต์สุดท้าย [illegible] พูดไม่ได้เลย

---

35 พระอนุชาเยอรมันเอมปเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

รูปเรือซักซัน ซึ่งเสด็จจากสิงคโปร์ไปยุโรป

อยู่ในห้อง แกว่าเปนเพลงเดิมทางของแกมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าจริงมันก็จะรู้เติมก็ ยรนงมเวลาอยู่บ้านเพียง ๑ วัก แต่ไม่ได้แต่งมาอยู่เปนนิจ พวกออฟฟิศเซอ อื่น ๆ เปนคนที่คัดมาทั้งนั้น แต่การที่จะอินยิเนีย ไม่เคยคุมกันเปนสำรับเดียว ดังนี้ เมื่อแรกเห็นเราเยคว่า เลานายกไปนกว่ามันจะอึดแต่ไม่สบาย นกถึง เรือเมล์ออกกราบ ๆ แต่ครั้นเมื่อไปเห็นแล้วออกโง่งไม่เปนอันมาก กลับมา บ่าย ๕ โมง

เวลาค่ำแต่งเสร็จแล้ว ไปดินเนอที่คอเวอนเมนต์เฮาส์ การมันออกจะพิลึก อยู่บ้าง ผิดกว่าแต่ก่อน คือพวกแขกที่ไป ไปยืนอยู่หน้ากระไดเรือนชั้นล่าง พอพ่อไปถึง เซอยอนแคนเดอรันลงมาพาผ่านแขกเดินขึ้นไปอยู่ห้องหนึ่งต่าง หาก ตัวเลดีออกมารับแล้ว พาเข้าไปในห้องรับแขก คุณหม่อมจะต้อนรับมือ กันทีเดียวมาพาพ่อออกไป ส่วนพวกเหล่านี้ยืนเข้าแถวกันอย่างเผา พอจับมือ ทั่วกันแล้วก็ไปกินเข้า เข้าเมืองนี่ต่างจากเมืองเราที่คล้ายมานี่ดี พ่อนั่งขวากับ ลัตต้าน ซ้ายเลดีกับเจ้าคุณ ... ได้เชิญน้ำกินอย่างตรง ใน เวลาที่กินเข้า คุณหม่อมแกไม่อยากจะพูดถึงการงานแต่เอาไว้ไม่ค่อยอยู่ มันไหล ออกมาจะเกิดเร้ะ ๆ สุดท้ายนั้นถึงการพูดเรื่องยิงเสียงส่างอะไร เอาไว้ ไม่อยู่ เลยคุยกันไปเปนกอง ครั้งถึงเวลาจวนจะเลิก พ่อได้ถามว่าแกจะ พูดอะไรบ้าง แกบอกว่าคิดจะไม่พูดถึงการงานอะไร ซึ่งจะทำให้พ่อต้องนึก ตอบลำบาก จะพูดแต่เพียงให้พรเจ้านาย พ่อก็นิ่งเตรียมตอบไว้อย่างสั้น ครั้นพอแกลุกขึ้นยืนพูด เกิดเก้อจะแตก ได้เรียงตอบในเสียวครั้งทีหนึ่ง ตอนที่เสร็จเท่านั้น แกกว้างจะไปตีกแล้ว นกใหม่พอเสร็จแกก็กว้างออก ไปดี สุปตายบรรยายเรื่องพูดอะไรไว้ได้แต่ได้พูดตรงนี้ รวบรวมใจความที่พูดนั้น ปรากฏนาทีทั้งเวลานั้นพูดกันแต่ยินพูด ประกาศชัดว่าในใจแกรู้สึกว่า เมืองเรา

ไม่ใช่สิวิลัยเซชั่นอย่างเดียว ๆ ไว้ระวังรักษายิ่งนักแล้ว พูดกันเปนอย่างคน รู้จักการงานได้เสีย กินเนคแล้วจึ่งไปที่ราด ผู้หญิงกับผู้ชายสองคนเปนชาว อิตาเลียน ผู้ชายสีซอตราเต๊กเน่าอยู่ ว่าเคยสีถวายเจ้าแผ่นดิน ผู้หญิงร้อง หยเพลง แกสีเพราะจริง ๆ คราวนี้นำใครต่อใครเข้า จนราว ๕ ทุ่มจึงได้ กลับ กลับถึงบ้านเวลา ๕ ทุ่มเจ้าของที่ซ่อมออกให้ยาว แต่ยังไม่ได้มาหมด ตรงนี้ยังจะซัดเติมอีก นัดจะพบกันในเรือ ก่อนเวลาเรือออก.

คืนที่ ๘

เรือมหาจักรีทอดที่ท่าโบเนียวกัมปนีวอฟ

วันพุธ ที่ ๓ เมษายน

พ่อพึ่งกลับมาจากห้างเคยาตอนบ่าย ๓ โมงเศษ ได้ขึ้นจากท่ายาโมง ๑ ให้เรือกลับมาเทียบท่านี้ เพราะจะได้ขนของง่าย และจะได้เลยกลับไปบ้าน เวลาพึ่งมาเทียบท่าตอนเย็นเอง พ่อได้ไปห้างเกรเลิต เปนห้างใหญ่ที่เคย เท่ากับห้างที่ขายตามเวียงกรุง เครื่องเพชรพลอยจะดีขึ้นกว่าเก่า แต่ขึ้นเสียไม่น้อย ได้ซื้อแต่เครื่องประจำเล็กน้อยพอเปนที่ระลึก แล้วไปร้านขายของ ไปแวะเที่ยว รายขายเครื่องเงินเครื่องทองทำอย่างไทยมาก แปลกร้านตามรู ซึ่งขายของ [36] ของสิ่งของโบราณ แต่ก็ไม่ได้อะไรมาก เจ้าของร้านเปนคนขี้ขุนนาง รามการซื้อขายแต่ก็ตัดสินใจไม่ทันได้ แต่น่าที่จะหาของสั่งไปให้ได้ ไม่ทัน จะจดลงในลิสต์ไว้สำหรับแรก เพราะเปนของฝากข้างหน้าไม่แน่นอนบ้าง หน่อยหนึ่งก็ได้.

---

๓๖ ชื่อ เกรเลิต เปนเยอรมัน ตั้งห้างทำเครื่องทองเงินที่ตึกถนนบ้านตนาว

วันนี้เปนวันหลังที่สุดที่จะได้กินกับเข้าไทย ได้ขยักเข้าแช่ไว้กินที่นี่ แลจะกินจะมากเปนอาหารหลังที่สุดด้วย เลิกอย่างไทยๆ กันหมด เมื่อสองสามวันวานนี้ก็ใจคอค่อยตามเคยขึ้น เพราะเปนถิ่นที่เคยมาบ่อย ๆ แต่วันนี้มาถึงนี่รู้สึกเปนจากบ้านอีกแล้ว ใจคอมันให้ระส่ำระสายอีกเปนครั้งที่สอง คิดถึงใคร ๆ หมดทุกคน ขอลาตั้งต้นที่จะเดินทาง มิแต่จะห่างกันไปทุกวัน แต่ที่ห่างจะห่างแต่กาย ใจคงจะผูกพันกลับไปบ้านทุกวัน วันละหลายหน ขออำนวยพรให้อยู่เปนศุขสบายด้วยกันทุกคน หนึ่งได้ซื้อต้นไม้มีกล้วยไม้ดอกแดงเปนต้น ฝากอาภากรให้แม่ สำหรับจะได้ทำนุบำรุงปลูกให้งาม ถ้าพบที่อื่นจะส่งอีก.

พ่อขอลาทุก ๆ คน ขอฝากความอาลัยไว้ทุกคนจนกว่าจะกลับ.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒

คืนที่ ๘

เรือนอทเยอรมันลอยด์ ชื่อซักเซนกำลังเดินทาง

วันพุฒที่ ๓ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อต้องตามไปเขียนซ้ำวันนี้อีก เพราะกะจะเขียนไปเปนตอนเพียงจะมาจากเรือมหาจักรีเท่านั้น พอเขียนหนังสือฉบับนั้นเสร็จเวลาบ่าย ๓ โมงเศษก็มาถึงเรือนี้ มีการส่งเสด็จที่เรือมหาจักรี แลรับเสด็จที่เรือลำนี้ แต่คนไม่ใคร่จะมา [illegible] เพราะเขาเห็นจะเปนการ [illegible] เช่น กงสุลเยอรมันมาจากบางกอกมาที่ท่าแต่ไม่มาหา เปนแต่ส่ง [illegible] มาให้ [illegible] กลัวว่าจะเปนการรบกวน [illegible] แต่กงสุลเยอรมัน [illegible] ๑ กับลูกชายคนหนึ่ง ลูกหญิงคนหนึ่ง สามคนนี้ขึ้นมา [illegible] ผู้หญิงให้ช่อดอกไม้ [illegible] ได้ [illegible] จะได้ไป [illegible] จะหา [illegible] ก็ไม่ได้ เพราะต้องรับแขก [illegible] ไม่ [illegible] แต่ [illegible] ไปลึกอย่างเดียว [illegible] ภาษา [illegible]

[illegible] เรือซักเซนนี้ [illegible] เปนเรือ [illegible] ๑ [illegible] ฟ้าเคยไปกว่าเรือซึ่งใหม่ ๆ แต่การตกแต่งนั้นเอาคุณกับงามจริงจริง แต่ [illegible] เปนเรือใหญ่ทีเดียว เรือเมล์นอกจากได้เห็นแลได้อยู่ น่าจะเข้าใจ

---

๑ เปนพระพิเทศพานิช ตำแหน่งกงซุลเยเนอราลสยามที่เมืองสิงคโปร์

เสด็จลงเรือซักซัน

ยากว่าเรือนสบายเรียบร้อยเพียงใด สารพัดจะมีที่สุดแต่อย่างดีต่อ ๆ อาหารนั้น ถ้ากินทุกเวลาเปนไม่หมด คือเช้าย่ำรุ่งครั้งหนึ่ง เปนน้ำชากาแฟแลขนม เช้า ๓ โมงครั้งหนึ่งกินอาหารเช้า เช้า ๔ โมงครั้งหนึ่งมีน้ำมะนาวฤๅซุปกับแซนด์วิช บ่าย ๑ โมงครั้งหนึ่งกินอาหารกลางวัน บ่าย ๓ โมงครั้งหนึ่งน้ำชา ย่ำค่ำครั้งหนึ่ง ๑ ทุ่มครั้งหนึ่ง ๓ ทุ่มครั้งหนึ่ง เวลาเหล่านี้มีอาหารเรียกได้ตลอด แต่ว่าเหมือนมาก จะกินเวลาไรก็เรียกได้ตามแต่ใจ เรือนั้นแบ่งเปน ๔ ตอน ตอนหัวไม่มีดาดฟ้าบนกราบเปนระวางบันทุกของ ถัดมาอีกตอนจนกลางลำ ชั้นล่างเปนห้องคนอยู่ แลสำหรับคนใหญ่กินเข้า ชั้นปากเรือมีห้องคนอยู่สองข้าง กลางเปนบันไดแลเครื่องจักร ชั้นดาดฟ้ามีห้องสมุดสำหรับเล่นแลห้องสูบบุหรี่ ชั้นบนสะพานขึ้นไปเปนห้องกับตัน ในตอนที่ ๒ นี้เปนชั้นที่หนึ่ง คนชั้นที่สองเดินมาไม่ได้ ตอนที่ ๓ คือท่อนท้ายไม่มีดาดฟ้าบนกราบ เปนระวางบันทุกของเหมือนข้างน่า ตอนที่ ๔ ตอนท้ายเรือชั้นล่างเปนห้องนอนของพวกชั้นที่สอง เดินต่อกับชั้นที่หนึ่งข้างล่างได้ มีเขตรเปนประตูกั้น ห้องนอนมีห้องเปน ๒ แถว ชั้นดาดฟ้าชั้นปากเรือเปนห้องกินเข้า ดาดฟ้าชั้นบนเปิดโล่งสำหรับนั่งเล่นแลเดินกินลมชั้นที่หนึ่ง แต่ดาดฟ้าจากตอนนี้ ชั้นล่างนั้นที่สองติดกันกับที่หนึ่งก็จริง แต่จะเดินล่วงประตูมาไม่ได้

ในการที่จะเห็นไม่สบายกว่าแต่ที่นอน ถึงชั้นที่หนึ่งก็เต็มที ห้องนั้นเปนประตูเข้ากลางแล้วมีห้องสองข้าง ในห้องหนึ่งมีที่นอนซ้อนกันสองอัน คนหนึ่งต้องไปนอนบนตู้ข้างบน มีเก้าอี้ยาวเล็ก ๆ อันหนึ่ง มีที่ล้างหน้าเยียดยัดตู้หนึ่ง ถ้ามีเข้าของต้องเอาไว้แต่เฉภาะ เหลือนั้นต้องเอาไปฝากเก็บในห้องระวาง ห้องน้ำมีรวมกันต้องระวังระแวง แต่เรามาเช่าทั้งลำแลมาน้อยคน คนหนึ่งต้องเสียสองห้อง ไว้ของห้องหนึ่งนอนห้องหนึ่ง สนุกกว่าที่อื่นอย่างคนที่เขา

ออกเสียด้วย แต่ว่านั้นห้องยังเท่าพระ เพราะเวลาร้อนชื้นราว ๑๐ ฤดูหนาว ไม่เท่าไร

แต่ส่วนห้องพักนั้น เขาเรียกว่าสเตตรูม อยู่ดาดฟ้าชั้นที่สองปากเรือ อยู่หัวโค้งต่อน่าเรือ ได้ที่ว่าน่าต่างเปิดออกไปตรงในเรือซึ่งน่าที่กำบัง เช่น ทางที่ดาดฟ้าเย็นไม่ใคร่ร้อน เขาเรียกว่าเปิดที่ระบายลมให้ตามช่องหน้า เป็นเหตุไปถึงเตียงนายด้วยอีกห้องหนึ่ง ข้างประมาณกว้างยาวเกินกว่าห้องเคลิดยศที่ทะเลนั่งจริง นั่นเอง แต่ยาวกว่าหน่อยหนึ่ง ด้วยยืนเล่น ๓ คน ๆ ข้างที่ข้าง ๓ น่าต่าง ตอนนั่งเรียนน่าต่าง — ข้างเรือ ๒ น่าต่าง เป็นน่าต่างระรายกลม แต่ที่ม่านแพรยังข้างใน ส่วนห้องเพียงไม่ค่อยแคล่งไม่ค่อยเลย สดับรอบแต่เสา งานพระเก้าอี้นเครื่องแต่งนั้นที่ซึ่งแต่งเติม แต่เขียนหนังสือ สิ่งต่าง นอ [2] มาก อันโตไม่ใช่เล็ก แต่ซึ่งเหมาะใจเสียจริง ๆ ห้องนี้ รถเก้าอี้ตั้งพระที่นั่งเสมุระเบิงนควมบานะ ตนไม่ค่อยปูกการตามกรายเขาจัด สำหรับเจ้า ๓ กรมฯ ฯ นั้นพระรูปทูลกระหม่อมปู่ [3] รูปสิ่งข้างหนังสือ รูปปราสาทพระเรือนเหล่าย ข้างมาทยแขนขับไต่ที่ดาดแผ่น มีข้างเชิงตะเกา ตอนรูปในสมุดเงินเล็ก ๆ ปกติกินเก่าเครื่องเขียนหนังสือบรรดาที่จะอยู่ และเมื่อจะมาต่างๆ จดคั่งได้บันทึก ห่อของ สมุดรายวัน และอะไร ๆ ไว้ในช้าที่ ๓ จะมาศึกษา หรือเขียนหนังสือตั้งไว้เช่นนั้น มีปลั๊กติดโคมต่อบนตู้เขียนหนังสือได้ด้วย นับว่าได้ระเบียบหนังสือนวิสัยแต่ใจเหมือนอยู่บ้าน เพราะเห็นของน่าดูกับแล้วเป็นเก่าพระชนมเมศวร์เท่านั้น รู้สึกได้สบายในนั่งเป็นที่ต่อยศ ตั้งแต่แรกมีเครื่องเล่นต่าง ๆ เหล่านั้น ในเรือนพระที่นั่งเป็นนวนเกินไม่ รูปนั้นเกินความ

[2] นอ เปนคำแผลง หมายความว่ามีลวดลายที่ไม่จำเปน

[3] พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไหนเคยมีติดพระองค์ไปด้วยเปนนิจ

เมื่อย้ายห้องไปได้ นี่มีห้องเดียวสมน่าหนำใจจริง ๆ ข้างริมกราบเรือมีตู้ผ้านุ่ง ห่มมาก แขวนเครื่องครอง กล่าวคือฉวยนุ่งเครื่องที่ต้องแต่งทุกวัน แล เครื่องแต่งตัวกลางวันสำหรับนั่ง ชั้นล่างยังเหลือล้นเปนกอง เพราะเอาหีบ หนังเหลืองเก่าทุกปีไว้ใบหนึ่ง ต่อมาริมกราบเรือมีเก้าอี้ยาว เล็กกว่าที่ระเตาน อยู่ไฟสักลำใบหนึ่ง แต่พอนั่งพระเนนได้ หน้าเก้าอี้ยาวมีโต๊ะวีตัวหนึ่ง วาง กล้องหีบหมาก กระโถน ซองบุหรี่ นาฬิกาเรือนพอใช้ แต่เก่ามาก ที่ผ่าคั่น ห้องนอนเปนฝาไม้ครึ่งหนึ่งม่านครึ่งหนึ่ง ที่ฝาไม้ตั้งตู้ บรรดาสมุดที่เอามาขึ้น ตั้งขึ้นบนได้หมด มีชานไว้ที่ชา ขวดยา หีบบุหรี่ของกระจุกกระจิก ในห้อง นอน เตียงทำไว้หลังในเท่าตั้งมั่นเสร็จไม่สะใจ ลากเอาเตียงแม่เล็กในเรือ มหาจักรีมาตั้งอย่างที่ได้ถึงที่ ดีที่ปลักติดไฟแลเปิดไฟอยู่ข้างที่นอน ไม่ต้องพึ่ง พระยาระมีพวกมหาดเล็ก เปิดปิดได้เองตามใจ ตู้แต่งตัวอยู่ตรงปลายเตียง ตู้ล้างหน้าอยู่ริมกราบเรือ ตู้ล้างหน้านี้มีอ่างหัวฝักบัวล้างหัวได้เช่นพระองค์สาย[๔] ให้ ฝาห้องนี้บุด้วยแพรดวงงามวิจิตรสบายตา ห้องน้ำต่อไปก็กว้าง มีถัง อาบน้ำโตแต่สั้น เปิดน้ำร้อนก็ได้น้ำเย็นก็ได้ มีที่ล้างมือเหมือนพระที่นั่งอัมพร ทั้งสามห้องนี้มีโคมที่มุมแลกลางที่เพดาน มีไฟห้องละสามดวงสองดวงทุก ห้อง มีพัดลมติดฝาทั้งสามห้อง พัดนั้นจะให้เงยหน้าก็ได้ เหลียวซ้ายแล ขวาได้ดังใจทุกอย่าง ใครยังเกิดความรักห้องเปนกำลัง จะจากไปน่าจะนึก เสียดายได้ พ่อชอบห้องเล็ก ๆ จัดอะไรให้เห็นที่แลหยิบง่ายอยู่แล้ว ช่าง ถูกใจเสียจริง ๆ ขอให้วางใจเถิดว่าพ่อมาอยู่ในเรือนสบายมาก เปนอันเลิก ยกเลิกสุนข้างบนไว้เปนทรัพย์แยก ห้องนั้นเปนสายยืนทรงไปทั้งนั้น หรูอย่าง

---

๔ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

[illegible] สวนได้

เวลากินเข้าเป่าแตร ๒ คราว แต่คราวหนึ่งถึง ๓ ครั้ง [illegible] ไม่ได้ [illegible] ให้สบาย ๆ

คืนที่ ๔

เรื่องซักเซน

วันพฤหัศบดี ๔ เมษายน

[illegible]

---

๑ [illegible] วิสุตรสาครดิฐ)

น้อย เรียกกันว่าช้าง พ่อว่าไม่ใช่ บุรุษที่เปนหมอนวด เฉภาะแต่ผู้ชาย มันช่างเปนพ่อถนิมสร้อยทุก ๆ คน หาแรงสักครึ่งผู้หญิงไม่ได้ อะไรก็เลย ร้ายแต่นวดได้ความเดือดร้อนเปนกลื่นพ้น พ่อได้เกยยาญูกระเช้าที่มีเปนจาน ให้เลือกเวลาเช้า พ่อสั่งอะไรมีแจ้งอยู่ในที่กาคินสอนั้น อีกแผ่นหนึ่งกลางวัน อีกแผ่นหนึ่งกลางคืน อีกแผ่นหนึ่งเปนเรื่องเหล้าที่จะสั่งเรียกกิน เพราะเขาไม่มีเครื่องดื่มในการเหมา ต้องเรียกต่างหาก แต่ถ้ากินไม่หมดเอาจุกปิด เขียนชื่อไว้ เขาคงตั้งไว้ให้เรากินต่อไปจนหมดขวด เพราะฉนั้นกับเข้าที่กินไม่เหมือนกินตามแต่ใจจะเรียก ได้มาร้อน ๆ ทั้งนั้น มันถ้าดีจริง ๆ กลางวันวันนี้เข้าห่อเปนแกงเต็มที่ มาในเรือนี้ต้องระวังอย่างเดียวอย่าตะกลามกินให้มากเกินไปเท่านั้น ค่ามีคิดถูกคนจะกินอะไรมันได้ไปเสียทั้งนั้น ที่จะหาเวลาหิวอีกยากจะยาก นั่ง ๆ อยู่ ๒ ชั่วโมงคงได้กินอะไรต่ออะไร เว้นแต่เราจะไม่กิน ถ้าคนไม่มีโรค ชั่วแต่เดินทางกินกับนอนอาจจะอ้วนท้องพลุ้ยกลับไปบ้านได้ พ่อช่างอยากให้ลูกมาจริง ๆ

ได้ส่งโปสการ์ดมามาก แต่ส่วนในนี้จะส่งมาตามธรรมดาไม่เขียนนัก พ่อจะเอาสอดมาในซองนี้ด้วย ขอให้ช่วยแจกไป วันนี้ให้ซองทองคำลงยาเวลเตนกาดใบหนึ่ง แลให้นาฬิกาเยนตระพระแกเอือมาก เรือนที่ให้แต่ก่อนหาย ยังไม่ได้อ่านหนังสือถึงดีมเพราะวุ่นต่าง ๆ ไม่ลงร่อง ดูกับตันคนนี้ดีมากจะไว้เล่าต่อเมื่อได้สังเกตต่อไปอีก ให้นาฬิกาพระยาดำรงสุจริตเรือนหนึ่งด้วย

โปสการ์ดที่ส่งมานี้ไม่ต้องซื้อ เขาให้เปล่า เราเสียแต่ค่าส่งแผ่นละ ๓ เซนต์ อย่างสีนั้นขายราคาเล็กน้อย ส่งกระดาษสำหรับเรือแลกระดาษซับมาให้ดู ฯ วันนี้เวลาค่ำกินเข้าแล้วฝนตกเปนครั้งแรกตั้งแต่มาจากบางกอก ไม่สู้มากนัก ไม่มีคลื่นแลลมเลย

เรือมาถึง[illegible]ไม่ทันค่ำ ๕ ทุ่ม สักครู่หนึ่งพระยารัษฎา ๖ ก็[illegible] ๔ คน ราชามุดา ๗ กงสุลปีนังเบรานะบอ ๘ มิสเตอร์[illegible]ที่ปฤกษา[illegible] [illegible] ผู้[illegible]ที่ปฤกษา[illegible] กับต้น[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] เพราะ[illegible] [illegible] [illegible] แต่[illegible]เกียรแต่งตัว [illegible] ไม่[illegible] แต่[illegible] [illegible] [illegible]ๆ อยู่คนเดียว

คืนที่ ๑๐

บ้านจักรพงษ์เมืองปีนัง [10]

วันศุกรที่ ๕ เมษายน

[illegible] ๓ โมง[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] เจ้าพระยา[illegible] [11] พระยา[illegible] [12] หลวง[illegible] [13] [illegible] [illegible]

---

๖ พระยารัษฎานุประดิษฐ คอซิมบี้ ณระนอง สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็จ

๗ พระยาเสนีณรงคฤทธิ อับดุลอาสีส ราชามุดาเมืองไทร

๘ เปนพระทวีปสยามกิจ กุงซุลเยเนอราลที่ปีนัง

๙ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๐ บ้านจักรพงศ์ เปนบ้านของพระยารัษฎานุประดิษฐ[illegible] เมื่อทำแล้วได้รับเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เปนเริ่มแรก จึงให้ชื่อว่าบ้าน จักรพงศ์

๑๑ เจ้าพระยาฤทธิสงคราม ฮามิด

๑๒ พระยาวิเศษสงคราม เสดสะเบีย

๑๓ ชื่อกูเด็น [illegible]เลื่อนเปนพระแล้วเปนพระยา[illegible]ผู้ว่าราชการเมืองสตุล (เดี๋ยวนี้เปนพระยาภูมินาถภักดี จางวางเมืองสตุล)

เมืองไทรอีกหลายคน ข้าหลวงผู้ว่าราชการก็มีการเลี้ยงต้อนรับมาก แล้ว
จนรก แต่งตัวธรรมดาไปเยี่ยมตอบเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอร์ แล้วไปที่สวน ที่
สวนนี้ยังรักษาดีมาก แลทำร็อกกะรีการเดินเต็นขนอก มีต้นไม้ดี ๆ มาก ได้
ซื้อต้นไม้ที่งามแลที่ไม่เคยมี ให้พระยารัษฎาส่งเข้าไปที่แม่ จะเล่าถึงต้นไม้
ที่ระยะเวลาน้อย กล้วยไม้ขาวงามนัก ขอให้แม่จัดการรักษาให้ดี ได้ซื้อ
ต้นไม้ไปมาก จะไปหาที่นอก กลับมาพบพระยายุทธการ[14] แลรายามุดา
ที่บ้านจักรพงษ์ คือบ้านพระยารัษฎาน เรือนกท่านองบ้านระนอง แต่เล็ก
ไปกว่า ผู้หญิงคือ เลียนกี เมียพระยาดำรง เมียพระยารัษฎา เมียพระยา
ดำรงเก่า พี่พระยารัษฎา ลูกสาวลูกสะใภ้ เมียพระยาอัษฎงคต[15] เมียพระยา
มนตรี ฯ คน มาคอยหา แล้วเขียนหนังสือฉบับนี้ ได้ถามหาของที่จะซื้อแต
ห้างที่จะไป ว่ามีอะไรจะเลยร้อนป่วยการเวลาเปล่า จึงไม่ได้ไปไหน เรียก
เอาเครื่องแต่งตัวมาซื้อที่นี่เอง เขียนหนังสือแล้วจะอาบน้ำกินเข้า แล้วไป
เที่ยววัดเจ๊กซึ่งเปนการตามเคย ใครมาเปนต้องไป เขาว่าเปนสิ่งที่ควรดู
แห่งเดียวเท่านั้น บ่ายจึงจะไปลงเรือ ออกจากที่นี่บ่าย ๔ โมงไม่ได้ถ่ายรูปเลย
จะมีประจักษ์เอากล้องไปกอดเสียไม่ยอมให้ใคร แล้วหลงหายไปข้างไหนไม่
ทราบจนเดี๋ยวนี้ยังตามไม่พบ ดุกกันอนไม่หลับจ้ามจิ๋บ[16] เหลือทนเกณฑ์ให้
ไปตามกัน เลยหายไปด้วยกัน

ตื่นลืมบอกเรื่องจันทิมา[17] ลักแล้ว ลงไปหาในเรือคุกเข่าจุ๋จ๋อคอยที่ไม่
...มีใคร เพราะไม่นัก ต่อเข้าไปใกล้จึงรู้ว่า อ้วนขึ้น นุ่งกางเกงขาว

---

๑๔ พระยายุทธการโกศล ไออุดิน อาว์พระยาไทร

๑๕ พระยาอัษฎงคตทิศรักษา คอซิมขิม ณระนอง

๑๖ จ้ามจิ๋บ เปนคำแผลง หมายความว่าหลงเลอะ

๑๗ มหาจันทิมา เปนลูกจีนเรียนรู้ภาษาอังกฤษ บวชเปนพระภิกษุที่เมืองพม่า เข้ามาถวายตัวโปรดให้อยู่วัดเบญจมบพิตรหลายพรรษา ทรงตั้งเปนเปรียญยก แล้วจึงทูลลากลับไป

เสื้อราชแปตแตน พูดอังกฤษอย่างอิน[๑๘] ไม่ลดคแลอะไรต่าง ๆ ว่าไปไม่ได้ว่า เปน[illegible]ได้ที่นั่งกัลกัตตา [illegible] ตรง[illegible]จ้างไว้เปน[illegible] แต่มีเงินเดือนๆละ ๘๐ บาท เท่านั้น

[illegible] จะส่ง[illegible] [illegible]ความระลึกถึงผู้ซึ่งเจ้า ที่รักทุกคน แลลาอีกครั้งหนึ่งเปนครั้งที่สาม

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๑๘ อิน เปนคำแผลง หมายความว่าแก่วัด

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

คืนที่ ๑๐ ต่อ

หญิงน้อย

พ่อได้เขียนเรื่องขึ้นบกวันที่ ๙ ไปได้เพียงถึงบ้านพระยารัษฎา บัดนี้จะเขียนตอนเย็นต่อไป เมื่อเขียนแลส่งหนังสือแล้วอาบน้ำ ได้ทาน้ำอบปรุงรู้สึกสบายเหมือนกับเกิดมาไม่เคยทาเสียเลย ใจคอเบิกบานโปร่งดี เมื่ออยู่บ้านคิดว่าน้ำอบจะไม่เปนของจำเปนในการบำรุงความสุขถึงเพียงนี้ กินเข้ามีกับเข้าแรงถึงเมนูที่ส่งเข้ามาให้กับรูปเมื่อก่อนเรือออก ไม่ได้มีหนังสือนำ แล้วเลี้ยงเกาเหลาอย่างจีน กินเพลิดเพลินจริง ๆ มีกับเข้าพวกยอหยาสำหรับเปนกับเข้าไทย กล่าวคือกุ้งเจ่าเปนต้น มีดีอยู่สิ่งหนึ่งผักกาดเค็มหั่นฝอย ๆ ใส่น้ำส้ม แลมีอะไรอีกไม่ทราบปรุงอร่อยดี กินอิ่มมากกว่าทุกวัน แล้วขึ้นรถไปดูวัดเจ๊ก วัดเจ๊กวัดนี้ที่ขึ้นชื่อว่าใครมาขึ้นบกเปนต้องไปทุกคน เปนคู่กันกับสวนนั้น ที่จริงนอกจากสองแห่งนี้เห็นไม่มีที่ไปไหนเปนคุ้นเปนชิน นอกจากจะขับรถเล่นดัง ๆ ฤๅขึ้นเขาเท่านั้น ทางไปเขาเรียกว่าไอยะอิตำเปนลำธารขึ้นต่างหาก จากน้ำตกที่เปนน้ำใช้ในเมือง ตามทางเปนสวนมีมะพร้าวแลมังคุดปนกันตลอด มังคุดมีมากต้นงาม ๆ มีรถรางไฟฟ้าไปทางนี้ แต่ไม่เคยเห็นมีคนขี่มากสักหลังเดียว สี่ห้าคนโหรง ๆ เสมอ เดิมเปนรถไฟ เลิกไปแล้ว ที่พระยาราชานุวงษ์ [๑] มาทำตึกให้เช่าแถบนี้ แต่ดูร้างโดยมากไม่มีคนเช่าเกือบ ดูโทรมไปบ้างแล้วกระมัง ในที่สุดถึงหมู่บ้าน เปนตลาดเลว ๆ ถึงตีนเนินที่จะขึ้นเขา มีโรงเตียมหลังคาจากอยู่ที่นั้น ต้องลงจากรถเดินขึ้นเขาไป

---

๑ พระยาราชานุวงศ์ เล็ก บุนนาค

ตามเคยพื้นศิลาเปนคันยาว ๆ กินเข้าอิ่มแล้วเสมหะจึงอยู่ เห็นเยียแลไปออกจะ
ร้องว่า "รึ้ง"[2] แต่พอจีนไปถึงไหนเขา ความเรียบร้อยหลังโตไม่เล่น มี
รูปกวนอูและไบเรกทาต่าง ๆ[3] แล้วจีนกระโตโย่ ข้างกระโดนสระน้ำคน ๆ
นำหูโปรยแยนปล่อยในสระนั้นมีเต่าโต ๆ เห็นจะกว่า ๓๐ ตัว ว่ามีเคะ ๆ เอา
ปล่อยกันมาก ก็เขาเข้าใจกันว่าเปนการบุญเช่นปล่อยปลา แต่สังเกตดูเห็นจะ
ต้องการให้เปนฮกลกสิ่วไปรอบด้าน มีต้นสนมีสระน้ำ มีหินตั้งสลักนำมา
จากที่เปนเครื่องหมายคำให้พรฮกลกสิ่วต่าง ๆ เปนของที่ได้คิดแล้วจึงทำทุก
อย่าง ข้างในโรงเรือนหนึ่งเปนเก๋งมีรูปทั้งสามองค์ คือตาท้องพลุ้ยอยู่กลาง มี
พระยายมราชและ[illegible]ที่ ๒ อยู่ ครั้นข้ามไปอีกชั้นหนึ่งเปนชั้นที่ ๓
ข้างใน[illegible]ที่ประตู ในนั้นเปนพระพุทธรูป มีองค์โต ๆ
สามองค์ ว่าทำด้วยแพรสีแดง ๆ กันไป แล้วจึงลงรักปิดทอง การนี้
ช่างจีนใหญ่วัดเทพศิรินทร์[4] เห็นจะทำได้งามเพราะเจ้าอยู่ พระพุทธรูปใหญ่ ๆ
[illegible] ตามฝนังมีรูปพระเจ้าไปยเล่าฮั่น นั่งข้างละ ๙ รูป
[illegible]ไปข้างหนึ่งเปน[illegible] เรือนเปนที่[illegible]วิหาร กินเจนพยมเปิด
[illegible] มีพุทธบัลลังก์ ๒ ชั้น อีกข้างหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้ยายวัดคนตาย
[illegible] ข้างหลังอีกข้างหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้รูปผู้เป็น
ศรัทธา[illegible]เงินเรี่ยราย [illegible]ไว้ในที่[illegible] รูปเปนกระ
ดาษปั้น [illegible]ต่าง ๆ แต่เห็นจะเปนประเพณีธรรมดาจีนเช่นนั้น
[illegible]ได้[illegible]เสียง แต่[illegible]เปนฝรั่ง[illegible]มิ่งโหร

๒ รึ้ง เปนคำแผลง หมายความว่าถ้ารู้ว่าอย่างนี้ก็จะไม่ไปที่นั่น

๓ แหกตา เปนคำแผลง หมายความว่าเปนวิสัยจีน

๔ ช่างจีนคนนี้ ชื่อเหียบซุน อาศรัยตั้งโรงงานอยู่ในที่วัดเทพศิรินทร์ เปนช่างปั้นและ
ลงรักปิดทองฝีมือดี จึงมักเรียกกันว่าช่างจีนใหญ่

และอะไรหรั่ง ๆ ต่าง ๆ ไว้เลี้ยง ได้หยุดกินน้ำชาเรียกให้แกมานั่งด้วย ได้เห็นกระดาษแข็งสำหรับปิดรูป เขียนชื่อดุ๊กออฟคอนนอต แกเอามาให้เขียน พ่อได้เขียนเติมลงเปนชื่อไทย แต่บอกยศอย่างฝรั่ง แล้วถามว่าเขาให้อะไรบ้าง แกตอบเก่งมากว่าไม่ได้ขอ ได้แต่เซอติฟิเกต ซึ่งรับสั่งให้นายอำเภอทำให้ไว้ เราขอดูแลให้เวลสเตนกาตคัดไว้รับจะให้บ้างให้เหมือนกัน ดูแกไม่สบาย เล่าถึงว่าเคยเข้ามาทำกงเต๊กที่บางปอิน ได้เงิน ๘๐๐ บาท เราจึงว่าเราเปนคนถือพุทธสาสนา เราจะให้เงิน ๒๐๐ เหรียญเปนส่วนตัว ขออย่าให้จดลงในบาญชีเลย ดูแกดีใจมาก วัดนั้นรักษาสอาดจริง ๆ จากลับลงมาแกเดินกั้งจุหลันให้ แล้วขึ้นเก้าอี้ ในโบสถ์ในรามหามกันเรื่อยลงมาตลอด ตาพระเหล่านี้แกไม่ได้นุ่งเหลือง นุ่งกางเกงดำเสื้อขาวยาวเช่นเสื้อพระ ต่อเวลาจะเดินนำเสด็จฤๅสวดมนต์จึงจะแต่งเหลือง การที่เปนล่ามในวัดนี้คือ จีนที่มาเขาเรียกกันว่ามหาจีน อยู่ข้างจะคล่องแคล่วสนิทสนมมาก เก่งแต่วันแรกลงมา ถามใคร ๆ ว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วหรือยัง เปนยอดยิ่งแห่งความดิ้นเพียงนี้ จะทายกรมดำรง[5] ให้เดาว่าใคร แต่จะเอาไปถามจากลังกาจะได้ยิ่ง หาไม่จะทายถูกง่ายเกินไป

กลับลงมาเรือบรรดาคนที่มาหามาส่งพร้อมกันหมดประมาณ ๓๐ คนเศษ รับรองสนทนากันจนบ่าย ๕ โมงครึ่ง ร้อนเหลือกำลังจึงต้องหนีลงมาห้อง จนย่ำค่ำเรือจึงออก พระยารัษฎา พระพิศาล[6] พระสถล[7] ลงมาในเคบินส่งเสียกัน พระยารัษฎาร้องไห้ พวกนี้ไม่ได้ไปด้วย เพราะจะไปรับชายยุคล[8]ทีเดียว วันนี้กับตันไม่ได้ลงมากินเข้า เพราะอยู่ในท้าย

---

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

๖ พระพิศาลสงคราม อรุณ อมาตยกุล ปลัดมณฑลภูเก็จ

๗ พระสถลสถานพิทักษ คอยูเกียด ณ ระนอง ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง

๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร

คืนที่ ๑๑

วันเสาร์ที่ ๖ เมษายน

วันนี้ไม่มีอะไรเลย นอกจากกินเข้ากลางวัน แล้วไปดูเด็กแข่งกันเล่น เซกันด์คลาสเล่นกันเสียงเอ็ดอยู่ อ้ายพวกที่นั่งเล่นหมากเก้าอี้ เขาไม่ทำตามเพราะ ๆ กันหวาน กันกันนั่งนั่ง เดินกันและจะรอยหัวเราะ พวกเด็กผู้หญิงเล่นยืนตอก ข้างๆ ปล้ำกันบ้าง สนุกดี ได้ถ่ายรูปไว้สองสามแผ่น แล้วขึ้นไปดูคนเล่นที่ ห้องข้างบน แกให้นักเรียนมาไว้ในห้อง แต่ให้ของเล่นเยี่ยนลูกชายอุเดน เองกาต่อ ก็เรียนแผนที่ทางเข้าเดินที่สำหรับพระราชเจ้าไปทางอากาศ แต่ดู ไปตามระยะทางแผนที่นั่น มาตราส่วนทางไม่ถูก แต่ยังดูกว้างที่นั่งที่จะเรียนหนังสือ เอาเข้าเส้นเหล่าที่ใช้ทันตลอดทุกวัน พูดกันถึงเรื่องไปรษณีย์ ทั้งข้างป่า แต่ว่าไม่ได้ไป แน่ว่าจะเป็นอย่างไร พอจะเวียนไป แต่ก็กลับด้วยการเดินต่าง ๆ ตรงจะเป็น ตลอดทาง ไปประชุมที่เกาะเป็นคอย่างหนึ่ง ไปซุมเรือกาอย่างหนึ่ง ตรงมาก็ไม่ดู ทรงหนะ กลับตามขบวนยนต์หนังสือเรียบไปรษณีย์ วันนี้หอค่ำแล้ว เรือออกพ้นฝั่ง แต่ม เจ้าพวกลิงนิด ๆ เองก็กินเข้าแต่ต่อแม่ แนะ ไปดูคนเล่นแล้วกลับลงมา เห็นคนนี้ถือ ว่าคนอยู่ในกาตุ่มบรรทุก ๑ ยาม ก็เห็นตลาดยาวที่ มีดูคนกับหมาก เล่นเดินไปตามเสียงสำหรับการเล่าต่าง เวลาเช้าแต่เช้าแต่งตัวมาทุกวัน ไม่มีกำลังเข้าเย็น ตัดลมกรมนกไม่เห็น เห็นเห็ดหน้า ๆ นอนไม่ได้จริงหลับ

วันนี้ได้เห็นญาติพบชายฯ ๒ ยาม ตลอดวันแต่เช้าจนเย็นแต่ เกิด ดูเป็นคลาดกบนอกตัวอย่างไรไม่หาย กินน้ำชา สุกแก้ กินขนมปัง กินลูกไม้ ขนมปากหอม กระหม่อมรักไม่หาย น้ำรวยหวานอยู่เช่นนั้น อีกอย่างหนึ่งจะว่า เหมาะหวานนั่น แม้ก็ยังไม่ให้จริง ๆ แต่ก็เจ็บหนัก น่าเบื่อเป็นอย่างยิ่งที่หน้าดู

๘ หม่อมเจ้าทองต่อ ในกรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

ความนั้นเปนเช่นนี้ ตั้งแต่วันมาในเรือ ร้อนลุบตัวเขาก็ไม่ใช้น้ำอบ ต้องขอว่า มาเพียงเท่านี้ศิลยังไม่ขาดขอทา ได้มาเปนน้ำอบตะลันค่นหน่อย หมายว่าเขาจะทำให้เห็นใสเก๋จะหอม ทาเข้าก็กระนั้นเอง นึกใหม่ว่าเห็นเขาจะกลัวว่าปรุงมาจะเหม็นสาบ ตกลงใจว่าช่างเถอะดีกว่าไม่มีทา ได้ทามาจนถึงสิงคโปร์ เรือมันแล่นอยู่มันก็ไม่ร้อนมาก พอเรือจอดท่าเข้าเหนียวตัวจะหอมก็ไม่หอม เลยเสียสละไม่ทาเสียทีเดียว แต่มันร้อน ถ้าลุบตัวไม่ทาไม่รู้ว่าเย็นฤๅแล้วเมื่อไร บ่นว่าที่จริงน้ำอบนั้นจะอดทาได้เมื่อหนาวไม่ต้องลุบตัว กลายเปนลาศิลทาใหม่ แต่รู้สึกไม่อร่อยจริงๆ ลงเว้นบ้างทาบ้าง ครั้นวันขึ้นบีนั่ง ได้ไปอาบน้ำที่บ้านพระยารัษฎา ทาน้ำอบของเขาหอมชื่นใจจริง ๆ ชมว่าเขาช่างปรุงแท้ เหมือนน้ำอบในวัง เจ๊กก็ปรุงเปนหน้าตาไม่สมเลย ฤๅเมียพระยามนตรีปรุง กลิ่นช่างไม่ฟากขะโน้นเลย ที่แท้วันนั้นเหนื่อยเต็มที ทาน้ำอบแล้วหายเหนื่อย ครั้นค่ำมาอาบน้ำในเรือ ทาอีน้ำอบสังกะติดของเราอีกไม่ได้การ มุมมามเราะจุกขวดน้ำอบฝรั่งหักยาดมือ แต่ไม่ได้เห็นว่ามันหอมอะไรสักนิดหนึ่ง รุ่งขึ้นกินกลางวันไปนั่งบ่นรำพรรณถึงน้ำอบพระยารัษฎาที่โต๊ะกินเข้า บริพัตรแลอุรุพงษ์บอกว่าของตัวมีมาทั้งสองคน จะเอามาให้ทา ช่างนึกฉุนว่านั่นเขามีเมีย เขามีแม่จัดมาให้ อ้ายเราเมียก็ไม่มี แม่ก็ไม่มี จนไม่มีน้ำอบทาเลย ไม่ยักได้ตอบว่าจะเอาฤๅไม่ อายน้ำคำแลเห็นขวดน้ำอบก็เหม็น สั่งให้เอาไปเทเสียให้สิ้นห่วงจะได้ไม่นึกอยากทา จะรับศิลมาลากันอีเล่นะแต่วันนี้ไป จนกว่าจะกลับถึงบางกอก ครั้งตกดึกดุ๊กมานั่งคุยอยู่ด้วย ล้อกันเล่นฮา ๆ พอลุบตัวคราวนี้มีน้ำอบมาตั้งเปนน้ำอบปรุง เชื่อว่าคงเปนของชาย ๒ คนนั้น เลยบ่นว่าหลายวันแล้วมันก็ไม่เห็นเสียหายอะไร อ้ายของเราไปเอาน้ำอบติดขวดแต่ครั้งไปกำแพงเพ็ชร์มาทามันจึงไม่หอมเลย นี่รู้สึกหายเปรี้ยวปากลงไปได้ด้วย ดุ๊กกับอุรุพงษ์

คิดอ่านกันกลุ้ม จะไปทำอะไรเปรุงที่ลังกา ว่ากันสัก ๑๑ มินิต พระยาบุรุษ จึงบอกว่าพระสุคนธ์ยังมีมาก พ่อว่าเทน้ำมันเสียเถิด ทาเปื้อนตัวเปล่า ๆ เขาว่าพระสุคนธ์ที่ทรงถนอมก็ไม่ได้เปนของพระยาวรัย พระสุคนธ์นั้นเจริญขึ้นไป พ่อถามว่าใครกรอกขวด ยังว่าแหวกเด็กกรอกเอง เปนที่ว่าพ่อเพ้อกริ้วไม่แต่ไม่รอด กริ้วเลยไปไม่รู้จบ ให้ไปจากขวดเก่ากับขวดใหม่มาเทียบกันจึงเห็นปรากฏว่าขวดกรนั้นเปนน้ำมันเหลวแต่ข้างบน ขวดกระตั้งนั้นพ่อคงที่ปรุข้างล่างกระเนื้อเข้นมา กันขวดนอนเปนกองแล้วไม่เห็น เพราะไม่เคยทากันเคยเห็นแต่น้ำอบตะกั่น คนหนุ่ม ๆ ทุกวันนี้ก็ไม่รู้ว่าน้ำอบไทยมีกระไร ถ้าจะแต่งให้หอม ซื้อน้ำอบฝรั่งขวดละแปดสลึงสามบาท เทรดหัวแลทาไปจนหมดแต่งเสมอไม่ได้นึกระวัง เหม็นสาบเหลือทนแทบทั้งนั้น เมื่อเห็นก็โกรธองค์สร้อย ๑๐ พอรู้สึกเลยเขียนหนังสือไปขอถมา นั่งพูดกันตุ๊กพล่ามเหลว ๆ จนสว่างไม่รู้ตัว

คืนที่ ๑๒

วันอาทิตย์ที่ ๗ เมษายน

ตื่นนอนแต่งตัวแล้วถึงเวลากินเข้า ให้กรมหมื่นข้างหน้าเปน จ.ฮ.ว. ข้างหนึ่งเปนเกี่ยวประดับเพชรกับคำ แล้วไปพูดกันเล่น เวลาบ่ายคนแต่งมามาก แต่ตกไปรายรายเล็กน้อย ก็จัดตรงมานอนเล่นในแคร่กิน อยู่ข้างจะโครงเครงโระเระ อาหารจะให้เปนหาดต่าง ๆ ลูกไม้ไม่มีกินอร่อย เอาเงาะมา แล้วว่าไม่กินคิดถึงบ้าน ก็อดกินเงาะแกคิดถึงครั้งหนึ่ง คราวนี้เอามาอีกบอกว่าคิดถึงจนปลกเลยไม่เปนอันที่นอนหลับอยู่จะได้ หมดหนทางรำคาญจริง ๆ นั่งพูดกับแม่ศรีพัตรแลราย

---

๑๐ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ เปนผู้ปรุงพระสุคนธ์ถวาย

อุรุพงษ์กับคุ๊กด้วยกันสามยาม วันนี้กลางวันตาต่ะหายเมาเมื่อนอนเสีย ๑๙ ชั่วโมง แต่ตอนค่ำนั้นเอาอีกไม่มาก เลยกินเปนยน ก็นอนไม่มีใครเมาเลย

วันนี้ในห้องสูบบุหรี่ หม่อมนเรนทร์ตั้งต้นสักรวาให้ร้าย [11] เที่ยวจดต่อคนละวรรค กำหนดว่าให้ลงในเรื่องเป็ด ตกลงเปนสำเร็จลงดังนี้

(นเรนทร์)	สักรวาแลเหลียวให้เปลี่ยวจิตร
(เป็ด) [12]	เฝ้าแต่คิดคืนหลังยังกรุงศรี
(จ. ป. ร.)	จะเงียบเหงาเศร้าใจในราตรี
(สมมต)	ด้วยไม่มีใครประโลมโฉมสุดา
(บริพัตร)	แต่เบอหนึ่งถึงสิบสองต้องร้างรัก
(บุรุษ)	อกจะหักไกลเป็ดของเชษฐา
(อุรุพงษ์)	ทำไฉนจึงจะได้พาน้องมา
(เวสเตนกาด)	โอ้โสฬาจากขนิษฐ์คิดถึงเอย

คืนที่ ๑๓

วันจันทร์ที่ ๘ เมษายน

วันนี้เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ผ่านเรือรบอังกฤษลำหนึ่งสดุดแต่ไกล จนเห็นแต่ควันไม่ได้ยินเสียงขึ้น ได้เห็นแขวนธงตอบว่า King thanks แล้วถามชื่อได้ความว่า ชื่อเบดฟอด เปนเรือครูเซอขึ้น ๑๔ ยอก แลผ่านเรือบีแอนด์โคกัมปนีด้วยลำหนึ่ง

---

๑๑ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๒ คือเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ เมื่อไปยุโรป ไปรู้วิธีบังเปิดอย่างฝรั่งเศสเข้ามา จึงเรียกล้อกันว่าเป็ด

คำวันนี้เขามีเต้นรำกันในพวกชั้นกลางลงเมื่อยามแรกนั่งไปจน ๕ ทุ่ม กัปตันชวนให้ไปดู ไปนั่งดูอยู่ครู่หนึ่งร้อนเต็มที พวกที่เต้นนั้นพอหยุดเหงื่อไหลรินทีเดียว พวกในเรือนี้อยู่ข้างจะแย่นมากทุกคน

โคลงนิราศรัตนะ จำไม่ได้ว่าได้ส่งแล้วถึงไหน จึงคัดพ่วงเข้ามา อาจจะซ้ำ

๏ คลสิงคบุเรศแก้ว	โกโล นิเอย
ใจพี่เขินระยานไต	ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้โก	ลาล้น
เห็นเนินเดินตุ้มตุ้ม	แต่ตั้งตาชม้ ฯ
๏ บรรทมยหลับเข้า	ที่แถม เล่านา
คอยอยู่ง่วงงอมแงม	บ่ายแล้ว
หวนรฦกนึกแก้วแกม	ทองลูก กูเอย
แม้นเชื่องไหนรักแคล้ว	คลาศข้อมือขำ ฯ
๏ เวลาตกบ่ายเอื้อน	โองการ สั่งเฮย
ให้พี่จรสู่สพาน	ก่อนไท้
เที่ยวชมทัศนสถาน	แถวถิ่น
เรือรัฐบาลจัดให้	ส่งขึ้นพลันถึง ฯ
๏ ปรึ่งปรึ่งรถแล่นเลี้ยว	ตามสถล มารคเฮย
จีนแขกแซกสับสน	สลับหน้า
รถม้ารถลากจน	รถรักร ยานแฮ
สบรถโมโตว้า	หวั่นล้านเสียวสมร ฯ

โคลงนี้เห็นได้ยจะถึงค้าง เพราะแกหน้าเฉยเสียแล้ว ไม่เรีย ๆ ฉุน ๆ เช่นแต่ก่อน แต่ยังมีคำวันนี้เก่งมาก ถึงเรียกจะเอาไปเติม พากันไม่ยอมได้ นั่งรัตนะ ฉิ ๆ ฉิ ๆ ฉิ ๆ อยู่เป็นนานท่าทางจะตรองโคลงอยู่ใกล้อยู่

(บุรุษ) สักว่ามากลางมหาสมุท
(จ. ป. ร.) สนุกสุดใจเต้นเขม้นหมาย
(สมมต) เสียแต่ร้างแก้วตาน่าเสียดาย
(ประจักษ์) เจียนจะวายชีวาปาณาตัว
(เข็ด) พี่จะโพกผ้าเขียวเที่ยวนี้และ
(บริพัตร) อย่าค่อนแคะว่าเปนลาวขาวทั้งหัว
(นเรนทร์) โอ้แก้วเอ๋ยเคยถนอมกล่อมกันนัว
(อุรุพงษ์) ออกพ้นผัวพายุ่งนุงถุงเอย

คืนที่ ๑๔

วันอังคารที่ ๙ เมษายน

วันนี้เอะอะกันมากจึ่งได้น้ำแร่กิน เพราะตั้งแต่วันลงเรือพระยาบุรุษบอกว่าไปถเลหมอห้ามว่าไม่ให้กินน้ำแร่ ครั้นต่อว่ากันเปนว่าห้ามแต่วันแรก ตกลงเปนไม่ไปกินเข้ากลางวันได้ เพราะไม่สดวก เมื่อยปวดไปหมดทั้งตัว จะบ่นก็จะเหนื่อยหุ เช่นจีนรวมความว่าหัดทหารง่ายกว่า หัดให้คนนวดมันจำแห่งไม่ได้จริง ๆ ไม่ใช่ขี้เกียจ แลสายยาลได้ว่า บางวันขาพ้อมีข้างเดียว บางวันข้างหนึ่งเต็มขา ข้างหนึ่งมีอยู่เพียงหัวเข่า เปนความสัตย์จริงไม่แลเห็นท่อนล่างแลคลำไม่พบเลยดังนี้ .

วันนี้จะถึงโกลัมโบ ได้เรียกรูปต่าง ๆ ที่เกาวแมน[๑๓] ได้แมวดำมาเปนอันมาก กล้องตรีเนตรไม่รู้ว่าเปนอะไรร้ายไม่ชัด เกาวแมนรักเหลือเกิน

---

๑๓ คือกรมหลวงประจักษ ฯ เรียกกันว่าเกาวแมน เปนคู่กับกรมขุนสรรพสาตร ฯ ซึ่งเรียกกันว่า ออปโปสิชัน

เขาไปก็ไม่ให้พ่อรับต้องเลย รูปถ่ายที่เห็นแผ่นไม้ ได้แต่เท่าที่ส่งมาเท่านี้ เรื่องรูปพ่อถ่าย เปนถ่ายไม่ไหว เพราะยากที่จะเรียกเอากล้อง เขาหวงแหนไม่ยอมให้ใครไปไหน แกไปมัวหลงอะไรจิ๊ด ๆ ที่เราไม่รู้ เราไปทางหนึ่งเสีย แกก็งมหมุ อยู่คนละทาง ไม่เคยเรียกกล้องได้สักที

เวลาบ่าย ๔ โมงเรือเข้าในเบรกวอเตอ มีเรือรบอังกฤษสลุตลำหนึ่ง เรือยังไม่ทันจอด พวกคำน้ำหัวมันเหลืองเหมือนพวกเอเดน สิเกรตารีเจ้าเมือง กับกงสุลเยอรมันลงมาหา เอาเรือเจ้าเมืองลงมารับไปขึ้นท่า มีพระมารับประมาณ ๑๒ องค์สวดมหาการุณิโก ได้ยินฟังรู้แล้วเลยไปขึ้นรถ ตรงไปกวีนซเฮาส์ทีเดียว เจ้าเมืองคนนี้ ชื่อเซอเฮนรีอาเทอเบลก เดิมเป็นเจ้าเมืองฮ่องกง เคยรับลูกโต[๑๔] เมื่อกลับจากยุโรป ท่านผู้หญิงต้อนรับดีจริง ๆ จะชวนให้นอนที่กวีนซเฮาส์เสียให้ได้ เพราะเขาจัดไว้เรียบร้อยแล้ว ความจริงนั้นไม่ได้อยู่ที่นี่ ฤดูนี้เขาขึ้นไปอยู่นุวราเอลิยา ที่ซึ่งของเขาแท้ทีเดียวนั้นคือ โกลัมโบนั้นเปนการมาห่าง ๆ พึ่งลงมาเพื่อจะมารับเสด็จเมื่อวานซืนนี้ ขึ้นไปสนทนากันอยู่สักครู่หนึ่ง ชวนให้ขึ้นรถไปเตอการ์ พ่อออกคร้าม ๆ กลัวจะเป็นตาไล[๑๕] ออกแก้ตรง ๆ ว่าไม่เชื่อคนขับ ตกลงเลยไปรถม้า แต่เซอเฮนรีกับพ่อแลเจ้าพระยาสุรวงษ์ ไปหน่อยหนึ่งเกิดเจอชักศพ เราไม่ผ่านศพทีเดียว ให้ขับรถหนีย้ายไปทางอื่น เห็นฝนตั้งตกลงว่าจะหนีไปเข้ามิวเซียมจะได้เลยอยู่จนตลอดเวลาฝนหาย แต่ก็ไม่สำเร็จ ฝนตกจะนักเหลือเกิน ด้วยรถฤๅก็ดีร่มออกเต็มที่ ผ้ายังหน้าก็เอาแลเวนก็ยะไรไม่ได้ ตกลงต้องเข้ามานั่งยัดกันอย่างในทั้งสามคน เจ้าเมืองยึดฝ่ายข้างหนึ่ง เจ้นตาข้างหนึ่ง พ่อโดดเข้าไปอยู่กลาง หัวเราะกัน

---

๑๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (คือพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้)

๑๕ ชื่อไอลาดอฟสกี้ เปนราชทูตรุสเซียอยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปรถยนต์โดนกันระหว่างเท้าขาด

เรือเจ้าเมืองลังกาลงมารับเสด็จในอ่าวเมืองคอลัมโบ

กึกก้ากสนุกมาก เปนอันต้องกลับ สองคนเปียกพ่อไม่เปียก มานั่งกินน้ำชาพูดกันเล่นต่อไป ให้ไปตามพวกขายพลอยมาขาย อ้ายพวกเหล่านั้นเจ้าก้า[๑๖] เต็มที ช่วยกันต่อแลเลือก เพราะอ้ายพวกลังกานั้นโกงเหลือที่จะโกง แต่แกกำหราบกันอยู่ จึงซื้อได้ ไม่สู้ฉิบหายนัก พวกผู้หญิงที่อยู่นี่ มีท่านผู้หญิงเปนต้น แต่งตัวเต็มไปด้วยพลอยลังกา จะกล่าวถึงแต่ท่านผู้หญิงคนเดียวพอให้เปนตัวอย่าง เอาพลอยเม็ดเขื่อง ๆ สลับสีเรียงกันเปนเถา ทำเปนสร้อยคอเหมือนสร้อยคอเพ็ชร์เม็ดใหญ่ ๆ มีสายรัดศอกทำด้วยพลอยเม็ดย่อม ๆ ตุ้มหูใช้พลอยเม็ดใหญ่แล้วเอาพลอยเม็ดเล็กเกาะ สายนาฬิกาเปนสายยาวพลอยสลับสี สร้อยข้อมืออย่างกว้างเปนตาข่ายประดับพลอยสีทั้งนั้น อันที่จริงดูงามดีมาก นึกอยากจะเอาอย่างบ้าง แต่มันเปนเวลากลางคืน เลือกพลอยไม่ได้แลเวลาก็น้อย ทั้งนึกอีกอย่างหนึ่งว่าไทย ๆ ไม่ใคร่นับถือ จะกลายเปนลูกปัด แต่ความจริงราคามันแพง ออกเสียดายเงินลมจับขึ้นมา แต่กระนั้นยังสิ้นเปนสามร้อยปอนด์ มีพลอยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งกำลังนับถือกันมาก ถึงกับให้ชื่อว่าอาเลกซานเดรียตามชื่อควีนออฟอิงค์ลันด์ ถ้าดูกับไฟเปนสีแดง ดูกับแดดเปนสีเขียว มันมีอยู่เม็ดหนึ่งงามเสียจริง ๆ ใหญ่มาก ราคาเปนแปดร้อยปอนด์เลยต้องลา ซื้อเม็ดย่อมมาดูเม็ดหนึ่ง ยังไม่ได้เห็นกลางวัน จึงได้เก็บเอาไว้ดูก่อน อีกอย่างหนึ่งก็ทับทิม น้ำอ่อนงามเสียจริง ๆ แต่แพงจนไม่ต้องนึกจะเอาเม็ดเล็ก ๆ มาสักเม็ดหนึ่งก็ไม่สำเร็จ กลืนไม่ลงคอ นึกจะไว้ดูขากลับได้แต่เพทายเม็ดหนึ่ง งามดีพอใช้ เปนพลอยวันอังคาร พอจะไว้ทำแหวนไพฑูรย์ที่ส่งไปให้ เม็ดเล็กก็จริงแต่งามกว่าทั้งหมดบรรดาที่มี ราคาแพงจัดเหมือนกัน นิลลังกาที่เลื่องฦๅกันซื้อได้เม็ดเดียว แต่ถ้ามีเวลาเลือกเห็นจะ

๑๖ เจ้าก้า เปนคำแผลงหมายความว่านบนอบอย่างยิ่ง

เลือกได้อีก ข้อที่ลบขึ้นสำหรับเมืองฝรั่งมันซีกจะไม่ให้อยากซื้ออะไรไปหมด ซื้อของบ้วนเบี้ยนกันอยู่จนกระทั่งทุ่มครึ่งจึงได้อาบน้ำ แล้วรีบแต่งตัว ๒ ทุ่ม กินเข้า แกสบ์ซิดจริง ๆ ไม่ต้องคิดให้เจ้าให้นายอะไรของตัวเช่นที่สิงคโปร์ ขึ้นกให้พ้อกเดียว พูดสั้นแต่ดีอย่างยิ่ง พ่อกิตอบเก่งกว่าที่สิงคโปร์ ศรีสวัสดิ์[๑๗] ทำยุ่มย่ามไว้มาก สำแดงว่าเปนผู้ทรงพระราชศรัทธาต่อพระสาสนากล้าหาญ เวลาขึ้นบกไปที่กวินซเฮาส์ ขอตั้งเครื่องสักการบูชาพระพุทธบาท ว่ามีออลเตอ ซึ่งอยากจะซักที่สุด ว่ารูปร่างเปนอย่างไร แต่ดูมันจะรู้จักหนักไป เลยเชือ เอาเสีย ว่าที่จะเปนเครื่องนมัสการถึงโต๊ะทองทิศฤาอะไร ตั้งหันไปทาง พระพุทธบาทในกลางสนามหญ้า จุดธูปเทียนนมัสการแล้ว ให้ลครขึ้นไป สวดมนต์สิบสองคน พอสวดจบแล้วลุกขึ้นรำ "รีลิเยียสดานศ์" พ่อเถียงว่า ไม่เห็นมีรีลิเยียสดานศ์ของเรา เขาอ้อแลฤๅกันต่าง ๆ แล้วบอกว่าเห็นหน้าตา เคร่งครัดทั้งนั้น ที่จะเปนด้วยถือรอย่างเราหน้ามันบึ้งเฉย ๆ ไม่ยิ้มแห้งอย่าง ฝรั่ง ไปแกนดีไม่ไปถ้าพิธีสักการบูชาอะไรใหญ่เหมือนกัน ชมกันว่าเคร่งครัด นัก พ่อนึกว่ามันแกล้งเห็นเขาโง่ตเหลือกำลัง แต่อย่างไร ๆ [illegible]กับเรา สนุกกว่าคุยกับศรีสวัสดิ์ ว่าเรื่องกิมตึ่งกันเสียหมดทุก เพราะเขาอยู่ข้าง จะเข้าไปแลมกิมตึ่ง[๑๘] มาก พ่อไปได้เต็มเปนพูดอยู่เรื่องหนึ่ง คือมีอินลัญฐาน เหมือนดอกเห็ดฤๅปลายเสาเก็ด ข้างในกลวงมีช่องเจาะอยู่ข้าง ๆ ช่องหนึ่ง เปน[illegible]ใหม่เขามียังเขียน [illegible]ไฟมีงา[illegible] แต่ถ้าไม่[illegible] นี่อะไรให้หายไป นึกรู้แล้วว่านี่สำหรับวางหมวก แต่เหตุไรแจะไปเจาะข้าง ๆ ไปนึกไม่เห็นว่าจะสำหรับใส่เหล้า [illegible]อยากมันก็หลุดออกไปว่าใส่เหล้าก่อน

---

๑๗ สมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชา

๑๘ คำว่ากิมตึ่ง ใช้เปนคำแผลงหมายความว่าบรรดาเครื่องถ้วยของจีน

เสด็จทรงรถประพาศเมืองคอลัมโบ

แก้ให้เอ็ดจะเอาแต่ไม้เสียให้ได้ ต้องรอยอธิบายต่อ ว่าอ้ายข้อที่วางหมวกนั้นจริง แต่กระบอกมันยังวางหมวกได้ แต่ข้อที่กลวงในนั้นสำหรับใส่เหล้าจริง ๆ ต้องถึงซักกระดังได้สดับมา เขาว่าขุนนางจีนต้องเข้าไปเฝ้าเวลา ๘ ทุ่ม ติดเหล้าจัดทุกคน จนพวกกาเข้าไปในแขนก็มี นี่คงจะเปนให้บ่าวถือตามไปสำหรับรับหมวก ไม่ให้ปรากฏว่าเอาเหล้าเข้าไปกิน เวลาต้องการก็รินกินได้ ตกลงข้อกันเอ็ดถึงให้แต้มว่าเปนพูด

ก้นไปเจอะชนิดเข้าอีกชนหนึ่ง รูปร่างคล้ายพระเจดีย์ผอม ๆ ทำด้วยงาลายเปนลังกาแท้ คราวนี้ทายว่าอะไรตกเขาทีเดียว เปนอันได้ความว่าสุหร่ายงานั้นคว้านข้างในเสียให้บาง ยิบยุบยิบเข้าน้ำฉีดออกได้ เห็นพ่อซอยเลยให้ได้ถามว่าแป๊ะเต๋งมีไหม บอกว่ามีมันไม่สู้ดี ไปลากเอากวนอิมเหนียยออกมาบอกชื่อเสียงได้คล่องแคล่ว มีจำเลอดซ้ำหนองสองชนอยู่ข้างจะเก่ง บอกว่าเมื่อครั้งรบกันคราวนี้ของแตกเสียมากเต็มที คงจะเปนเช่นนี้จริง[๑๙] จึงไม่ใคร่จะได้เห็น อีกอย่างหนึ่งนั้นพวกจีนเกยกันเหมือนกับเกยไข่มุกเครื่องแต่งตัว ถ้าปอสเลนดี ๆ ถึงเอาเข้าตู้เหล็ก มีนิทานอุทาหรณ์หลายเรื่อง การที่จะไปอนุราธบุระนั้น เปนอันสำเร็จได้ดี เซอเฮนรีกับเมียรับจะไปด้วย ข้อที่ว่าถึงสามวันนั้นไม่จริง ค้างสองคืนเปนพอที่จะดูได้ทั่ว แต่ไข้มาลาเรียมี จำจะต้องระวังตัวขึ้นไปก่อน ครั้งนี้ดูกออฟคอนนอตมาอยากจะดูอนุราธให้ได้ เขารายงานมาว่าไข้ชุมนัก เซอเฮนรีบอาสาพาไป ไม่ให้ต้องนอนค้าง กลับลงมาในกลางคืน นอนพักที่แห่งใดจำชื่อไม่ได้ เรื่องที่ไปนั้นสนุกมาก แต่ไม่มีเวลาจะเขียนในที่นี้ เรื่องจะหาพระพุทธรูปก็รับจะช่วย แต่พระทองเหลืองเปนไม่มี ที่ดี ๆ ก็เช่นพระศิลาทั้งนั้น อยู่ในต้องถ่ายแบบเข้าไป อยู่ข้างจะอั้น

๑๙ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เคยเสด็จไปเมืองจีน

มากทั้งผัวทั้งเมีย เชื่อว่าพระยุรูได้บวชเปนพระอยู่ถึง ๑๕ พรรษา ก็ปฤษฎางค์[๒๐] อยู่ข้างหยอดกัน[๒๑] มาก ถึงนิมนต์ลงไปเลี้ยงไว้ในวังราลเยียแลแกนดี ปลูกกุฎีให้อยู่ต่างหาก เพราะผู้นั้นไม่ยอมมาอยู่ร่วมชายคากับผู้หญิง สรรเสริญว่ามีพระที่ประฎิบัติตรงอยู่แต่ปฤษฎางค์ เวลาเปิดโรงเรียนก็ไปเปิด ได้ไปหากันถึงกุฎี ว่ามีตู้ตั้งสองใบ ใบหนึ่งไว้เครื่องยนต์ฟะเนติไปลมาติก แลรวงตราทั้งปวง มีตราเซนต์ไมเคอลเซนต์ยอชในนั้นด้วย อีกใบหนึ่งใส่เครื่องสมณบริขาร เห็นเปนตรงกันข้าม จึงรักใคร่ใจเต็มที ข้างท่านผู้หญิงนั้นถือยายชีอะไรคนหนึ่งว่า เปนคนเคยอยู่ในคอนเวนต์พวกกาตอลิค แลมาตั้งสอนพุทธสาสนาเอาอย่างพวกคอนเวนต์ยังไม่ไว้ใจ อยากจะอยากเกลี้ยกล่อมให้พ่อสร้างวัด แต่พ่อบอกเก่า ๆ เสีย น่าว่าเสียท่วงที่จะว่าพระเจดีย์มีรจวัฒทิ้งค้างอยู่ให้แล้วล่าเร่ เพราะพระเจดีย์นั้นไม่มีใครรู้จักชื่อเดิมแล้ว เดี๋ยวนี้เรียกกันว่าทั้งออฟไซแอมดาโคบา เรื่องที่ปฤษฎางค์จะมาเฝ้า ก็บอกว่าอยากเฝ้า แต่ได้ตอบว่า เพราะเปนคนไทยจะนำเฝ้าไม่ควร จะขึ้นมิได้ความว่า เวลา ๑ ชั่วโมงที่อยู่บนบกนั้น พูดกันสนุกแลรู้สึกสบายใจเหมือนกับไปบ้านตึก ไม่มีรู้สึกว่าไปบ้านฝรั่งเลย มหามุทกะลัยะ ไปตามแต่จะกินมาได้ก็ยิ้มแย้มแจ่มใสเปนอย่างคนคุ้นเคยกัน กลับลงมาเวลา ๔ ทุ่มเศษ พรุ่งนี้จะให้เจ้าพระยาสุรวงษ์เอาสมุดเขียนรูปเรือนไปให้เซ็น ฝากของขวัญไปให้เมียแลลูกสาว ทั้งรับสมุดเรื่องเมืองอนุราธบุรีเอาขึ้นไปให้ รู้สึกขอบใจเปนอันมาก

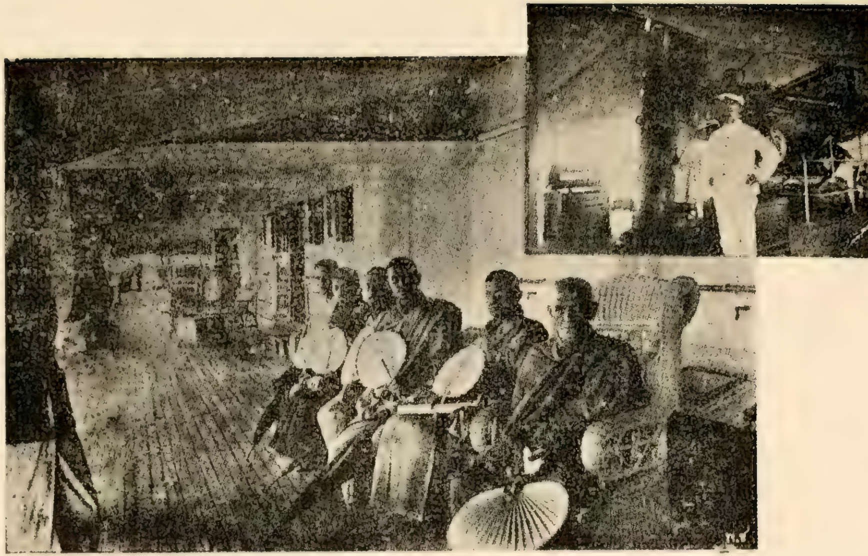
ฝนตกวันนี้เขากล่าวกันว่ามิค่อยสดชม เราอยู่กลางฝนไม่ยักรู้สึกว่าเปนหนาวนักนาน ๆ จะเคยมี เวลานี้จะเปนฤดูฝนอยู่ ตั้งแต่ตกลงมาทำงานเรื่อยไม่ได้หยุดเพราะมีเวลาสั้น จบเรื่องเพียงเท่านี้

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๒๐ พระวรวงศเธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เวลานั้นไปทรงผนวชอยู่ที่ลังกา มีนามฉายาว่า ชินวรวงศ

๒๑ หยอด เปนคำแผลงหมายว่าชอบอย่างยิ่ง

พระสงฆ์ลังกามาเฝ้าในเรือซักซัน

นายเรือ ซักซัน

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔

คืนที่ ๑๕

วันพุฒที่ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เรือออกพ่อนอนหลับ ต่อออกมาพ้นแล้วเรือแคลงมาจึงรู้สึก เขาว่าเมื่อ ๓ โมงเศษมีพระลงมาหาคือท่านสุมังคละ แลสุภูติ กับพวกคฤหัสถ์อื่นๆอีกมากด้วยกัน กรมสมมตนำหนังสือต่าง ๆ มาให้ดู พวกพระกันตราตุลงชื่อกันมาเชิญให้ขึ้นไปแลเรี่ยรายต่าง ๆ ท่านสุภูติแต่งคาถาทำนองถวายพรพระ เปนคำให้พรแก้เจ็บไข้ลงมาว่าจะมาสวดให้หายเจ็บไข้[๑] คาถานั้นแต่งออกจะดี ๆ คิดจะส่งถวายกรมหลวงวชิรญาณ[๒] ทอดพระเนตร คราวนี้ไม่ได้พบใคร แต่ขากลับเห็นจะต้องพบ

วันนี้ได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์นำหนังสือกับของไปให้เลดีเฮลก พ่อได้สมุดเซอเฮนรีให้ ๒ เล่ม คือทางของลังกาเล่ม ๑ ไกด์เมืองอนุราธเล่ม ๑

กลางคืนคลื่นก็ไม่มี แต่เรือโคลงเคลงเปนไกวเปล เพราะออกที่กว้างมากไม่มีอะไรบัง แลออกจะเฉียงลมหน่อยๆด้วย กรมประจักษ์พูดมกะเม้ก[๓]ตาพวกลังกา ๖ ชั่วโมงอิ่มอกอิ่มใจสบายมาก ว่าให้อยู่กับพวกนั้นสามวันก็เอา

---

๑ ตัวคาถาและคำแปลมีอยู่ข้างท้ายพระราชหัดถเลขาฉบับนี้

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงผนวชเปนสมเด็จพระราชาคณะ (คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า)

๓ เม้ก เปนคำแผลง หมายความว่า หลอกล้อ

คืนที่ ๑๖

วันพฤหัศบดีที่ ๑๑ เมษายน

วันนี้ถึงสงกรานต์ กำหนดจะสรงน้ำพระพุทธรูปแลพระบรมอัฐิด้วยน้ำอบฝรั่ง ชาย ๔ คน[๔] อยากกินกับเข้าไทย จึงเรียกเอาบาญชีเสบียงมาดู หมายว่าจะเลี้ยงสงกรานต์กันตามแกน และจะเล่นวางเงินบูเชียแทนอัฐิอย่างเคยเล่นมาทุกปี แต่ครั้นได้บาญชีมาเห็นมีส้มเขียวหวานแลส้มโอ นึกฉุนขึ้นมาว่าได้ยินทุกวันว่าอดลูกไม้ พระยาบุรุษได้ยินเสมอ จะได้ยกสักคำว่ามีมาก็ไม่บอก ปานนี้คงจะเน่าหมด ซ้ำกลอกเข้ามาแก้ว่าคงไม่เน่า พ่อว่า ๑๕ วันแล้วจะไม่เน่าอย่างไร ก็ว่าเคยเห็นเขาผึ่งไว้กินได้นานๆ ถามว่านั่นก็เขาว่าผึ่งฤๅ ก็ว่าเห็นจะไม่ได้ผึ่ง แต่ก็คงยังไม่เน่าอยู่นั่นเอง เพราะเห็นเขาเคยผึ่งไว้ได้ เลยต้องเอ็ดว่าแกพูดก่อน ๑๕ มีนาแล้วจึงนึกเช่นนี้ได้บ้าง เหมือนว่าพ่อจะว่ากลัวกรมมหิศร[๕] จะตาย แกจะเถียงว่าไม่ตาย เพราะเคยเห็นยายท้าวเสมเกาะสีชังแกอยู่เป็นอายุร้อยเศษเช่นนี้ ขอให้นึกเอาเถิดเป็นผู้พูด พ่อเป็นผู้ตอบ ดูก็จะเห็นเหลวฤๅไม่ จึงรับว่าเป็นอยู่ ครั้นไปเอาขึ้นมาดูเน่าเพ่ยะหมด เหลือแต่ส้มโอกินแกนไปหมด มิหนำซ้ำไม่มีน้ำ ซ้ำน้ำปลาฝาจุกหลุดหกหมด การที่เกิดอยากกินกับเข้าไทยขึ้น เพราะชาย ๒ คนไปเห็นอ้ายเจ๊กกวางตุ้งที่มาในเรือ มันตำน้ำพริกกินมีกะปิด้วย มีแต่ปลาจริงกินไม่มีผัก ว่าดูน่ากินจนอยากกินของมันเต็มที แต่จะเป็นอันต้องเลิกเสียแล้ว ทำอะไรกับมหาดเล็กเป็นกลิ้งครกขึ้นภูเขา ขี้เกียจเหลือประมาณ

เรือผ่านแหลมฟินิสเตอร์บ่าย ๓ โมง ไม่มีคลื่นแต่เรือโคลงอยู่เสมอ เมื่อคืนนี้ การที่มานี้จะมีความสบายได้ก็ต่อเมื่อลืมถึงกรุงเทพฯ ในระหว่างนี้

๔ คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ ฯ กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ ฯ

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ประชวรเพียบอยู่ในเวลาเสด็จจากกรุงเทพ ฯ

ผลที่ได้กับความเมื่อยขบต่าง ๆ ขึ้นเต็งกันอยู่ ไม่ได้กำไรอันใดเลย แต่พ่อเชื่อว่า ถ้าไม่มีอื่นซ้ำเติมเห็นจะพอทนไปจนตลอด ไม่ตายเสียก่อนกลับถึงบางกอก

วันนี้เขาขายของที่ระฦกสำหรับเรือลำนี้ พอได้เปนของฝาก จะส่งจากเอเดน

คืนที่ ๑๗

วันศุกรที่ ๑๒ เมษายน

กินเข้ากลางวันวันนี้ ให้นาฬิกาทองคำพ่อผู้สีจวดเรือนหนึ่ง กับกาลซิล·เลอสีจวดประจำตัว พ่อให้นาฬิกาเงิน ความเหน็ดเหนื่อยของคนในเรือนั้นมากจริง ๆ ตื่นยังค่ำ กลางคืนกว่าจะได้นอนก็จนดึก ยืนเกือบจะเปนนิจไม่เห็นมีเวลานั่งเล่นเลย คนเรือเองประเดี๋ยวทำนั่นประเดี๋ยวทำนี่ ล้างเรือก็ล้างแต่ ๘ ทุ่ม กับตันให้รูปอันหนึ่ง เตรียมมาเปนหลายวันเกรงผิดแลชอบปฤกษาใครต่อใครร้อยแปด พอประจวบกับพ่อให้รูปแกที่พ่อถ่าย จึงผสมมาให้

วันนี้เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง พวกเซกันด์คลาสมีหนังสือขออนุญาตมามีการสปอตถวายตามเคย พระปลัดฉายเปนแชแมน อันที่จริงเซกันด์คลาสพวกนี้ เขาจะมาชั้นที่ ๑ โดยมาก แต่ติดเราเช่าห้องชั้นที่หนึ่งเสียหมด จึงมาชั้นที่สอง ไม่ใช่คนชั้นสถุลนัก ได้ส่งโปรแกรมการเล่นมาให้ดูด้วยในซองนี้ พ่อให้ลอกเก็ตลงยาเปนรางวัลอันหนึ่ง แต่ยังไม่รู้ว่าจะได้แก่ใคร เพราะยังจะเล่นพรุ่งนี้อีกวันหนึ่ง

การเล่นวันนี้ คือแข่งลูกแอบเปอลห้อย เอาเชือกมาขึงดาดฟ้า เอาลูกแอบเปอลผูกเชือกแขวนเชือกที่ขวางนั้น คนแข่งต้องคาบแลกินแอบเปอลนั้นให้หมดลูกก่อน ห้ามไม่ให้เอามือจับ ถ้าเหลือชิ้นเล็กจนตกลงกับพื้นแล้วก็ต้องลงคาบกิน แล้วจึงวิ่งมา มีคนถือเชือกเปนสาหร่ายอยู่ข้างหนึ่ง ใครถึงสาหร่ายก่อนคนนั้นชะนะ

อีกอย่างหนึ่งโดดข้ามเชือกที่ตั้งถือ เรียกว่าตี่ ปี๊ะ

อีกอย่างหนึ่งเอาเชือกเด็กที่จะเล่นทั้งหมดผูกต่อกรองซ้อน ๆ กัน เอาผ้าผูกตาแล้วให้คลำหาเชือกใส่ ใครใส่ได้ก่อนคนนั้นชนะ (ผิดคู่กันเป็นพิน)

กระโดดสูง พ่อไม่ได้ดู

แข่งมันเทศ คือเอาถังมาตั้ง ๒ ใบที่ต้นทาง แล้วเอาหัวมันเรียงกันห่าง ๆ สองแถว ๆ ละ ๖ หัว ผู้หญิงที่จะเล่นร้องวิ่งแข่งกันวิ่งไปตักมันเอามาใส่ในถัง ถ้าใครตักหมดก่อนคนนั้นชนะ

อีกอย่างหนึ่งเรียกเม็กอนอหิ่ง คือตอฤๅเปล่า เอาผ้าขาวม้าผูกเป็นวงเป็นเกลียว แล้วผูกกองเชือกผืนหนึ่งเป็นห่วงทั้งสองข้าง แล้วเอาโต๊ะขนาดย่อมตั้งไว้ระหว่างกลาง คนที่จะแข่งกันเอาห่วงสวมคอหันหน้าเข้าหากัน เอามือยันโต๊ะเท้ายันพื้น ต่างคนต่างขืนและรั้งตัว ใครแรงน้อยแต่ตัวเบาแต่มีแรงมากแต่ตัวหนักมีต้านทานเก่งอยู่คนหนึ่ง ใครสู้ไม่ได้ ก็ถูกลากไป ๆ แล้วลากเอาหัวขึ้นไปบนโต๊ะ จึงเรียกว่า "ตอฤๅเปล่า"

แข่งจุดบุหรี่ พ่อไม่ได้ดู

เวลากินขนมได้ฟังเทศน์ผู้หญิงฝรั่ง ความเสียงเทศน์เท่านั้นเช่นนั้น ทุก ๆ คนหมดมาแหงนแต่ก่อนที่สุดทั้งนั้น แก่เข้าน้อยมีทรงค้าน ธรรมว่าเด็กออกใหม่มักจะไม่ใคร่มีมาก การแต่งตัวเดินทางม้าจะได้เสียเปล่าอยู่และเด็กเล็กนั้นเป็นฤๅสิ่งเหลือจะทำ ลากเข็นให้เดินทางข้างหนึ่งข้าง เรือนเล็ก มาจะคนหนึ่งออกจะเท่าปาก เอาผ้าไปส่งเด็กน้อยเป็นห่อห้าเกินแม่เปรียบ ผ้าห่อเช่นนี้ลูกสาวชาวเนเธอแลนด์ก็ใช้ คลุมหัวแล้วเอาผ้าลงมาผูกคางแต่งที่ตัวให้เท่ กิ่มเด็กมากเสียจริง ๆ ตั้งแต่ได้จนกระทั่งพะม่า เขาเห็นต้องยกเด็กจริงมาเล่นให้ดู นางเด็กคนหนึ่งได้แล้ว เล่นแล้วเขายังร้องไห้ทุกที

ก็พวกเราชอบดูหมิ่นกันเรื่องผัวเปนขี้ข้าเมีย มันน่าสมเพชเวทนาถึงเราก็ต้อง สัพพยกเก้าอี้ให้ผู้หญิงจริงอยู่แล แต่ยังไม่ถึงคู่หนึ่ง ซึ่งถูกดูเสียจริงๆ แลยั่นกันไม่หยุด คือตาคนพวกนี้ที่หนึ่งกับที่สองมันเดินไม่ถึงกัน เวลาจะมาใช้ให้ผัวยกเก้าอี้ตามหลัง พอมาถึงจัดการตั้งเก้าอี้ให้ แต่แม่เจ้าประคุณไม่นั่ง เพราะจะมีแดดถูกตีนนิดหนึ่ง เขียวให้ตั้งใหม่จึงได้นั่ง ตาผัวยังยืนอยู่หันไปพูดกับใคร เรียกมาเขียวไม่ให้พูด ยังคับให้นั่งลงกับพื้นที่ข้างเก้าอี้ เจ้าผัวกว่าจะนั่งลงได้ประดักประเดิดโก้งเก้งกันอยู่เปนนานจึงนั่งได้ คราวนี้สั่งให้ผัวไปเอาผ้าห่ม ผัวเดินงั่ง ๆ ลงกระไดไปขึ้นกระไดโน้นได้ผ้าห่มมา ไม่ยักรับมาคลุมเอง เจ้าผัวต้องคลุมให้ ประเดี๋ยวเดียวก็เอาผ้าออก ตาผัวไปพูดกับคนอื่นเรียกมาเขียวอีก คราวนี้อนุญาตให้นั่งปลายจะงอยเก้าอี้ อันเปนที่สำหรับเหยียดตีนนิดเดียวไม่ถึงฝ่ามือ เลยแขวนอยู่เช่นนั้นจนตลอด ขากลับก็ต้องแบกเก้าอี้ตามหลังไปอีก เหมือนนายกับบ่าวจริง ๆ น่าสงสาร ถ้าประเพณีมีเมียของฝรั่งเปนเช่นนี้โดยมาก ก็ควรจะเข้าใจได้ว่าทำไมฝรั่งจึงไม่ใคร่มีเมีย

คลื่นโคลงเคลงวันนี้สงบไปมาก เพราะเรือตั้งลำตรงได้ สงบมาแต่คืนนี้แล้ว

กรมประจักษ์คิดนิราศ ตั้งแต่วันมาจนวันนี้พึ่งถึงเวลาเช้าวันที่๒๗ ยังไม่ได้สรร อย่างจะอึดอัด พ่อเร่งวันนี้เอามาให้ดู แก้อัดตรองโตไม่ได้ พ่อจึงว่าจะรับแต่งท่อนขึ้นลังกาให้ ได้บอกให้ยรีพัตรเขียนในขณะนั้นอย่างแต่งกลอนสด ประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว เจ้าของรับจะเอาไปเข้าในนิราศของตัว แต่จะเอาไปทำอย่างไร ไว้คอยดูเมื่อกรมประจักษ์พิมพ์นิราศเถิด พ่อคัดส่งมาให้อ่านเล่นก่อน ถ้ากรมดำรงเห็นจะหัวเราะงอทีเดียว

วันที่เก้าเช้าเห็นตรลังกาเกาะ ช่องเฉภาะเขื่อนตั้งบังเปนท่า
เห็นเรือรบอยู่ข้างซ้ายฝ่ายคงคา ธงคฤหาชักพลันแล้วลั่นปืน

จนคำรบครบยี่สิบเอ็ดนัด　น้ำสงัดเรียบดีไม่มีคลื่น
เรือลูกค้าจอดสพรั่งคนนั่งยืน　ดูดายดื่นเรือน้อยลอยเปนแพ
พวกขอทานหาญทเลเที่ยวเร่ร่อน　ขี่ไม้ซอนต่างนาวามาเซงแซ่
ร้องเพลงอ้อนวอนขอเฝ้าตอแย　สองมือแบลูบท้องร้องหน้าเรา
โปรยเบี้ยเซนต์เปนทานหว่านในน้ำ　มันโดดดำได้ทุกทีไม่มีเปล่า
โปรยเท่าไรไล่คว้าไม่ซาเซา　สิ้นกระเป๋าอัฐหมดต้องงดโปรย
พี่ตั้งจิตรพิศฐานกาลภายน่า　ไม่ขอมาจากนวลให้หวนโหย
ต้องถูกห้ามปรามสิ้นจนดิ้นโดย　อดเม้กโอยเหลืออนาถหวาดวิญญา
สักครู่หนึ่งจึงมีพวกเรือจ้าง　มาจอดข้างกำปั่นพี่หรรษา
มีพระสงฆ์สององค์ค่วงยั่ลังกา　กับคฤหัสถ์ขึ้นมาสี่ห้าคน
โอเบเยเสเกเรคเนแน่　พี่วิ่งแต้ลงไปรับทั้งสับสน
นึกว่าเจอะกระโถนใหญ่ไม่อับจน　จะได้พ่นพิศม์ใส่ให้สบาย
ท่านสมมตนำไปให้รู้จัก　พูดทายทักเปนมคธหมดทั้งหลาย
เขาพูดเร็วยิ่งล้ำจ้ำเกือบตาย　ต้องขยายอังกฤษแซกแปลกสำนวน
เยอรมันพี่ก็ดันเข้าไปบ้าง　ให้ต่าง ๆ ช่างเปนไรใครจะสรวล
เขาก็แขงไม่ยักเจ็งเก่งพอควร　มคธล้วนเราก็รับไม่อับจน
ตั้งแต่พรากจากมาไม่ผาศุก　ไม่สนุกเหมือนเช่นเคยเลยสักหน
วันนี้โล่งโปร่งปลอดเห็นรอดชนม์　เพราะได้พ่นพิศม์เม้กเอกสุดใจ
จนเสดจขึ้นฝั่งพี่ยังพล่าม　ต้องวิ่งตามลงนาวามาทันได้
มาถึงท่าซูซ่าคนมาไป　รีบครรไลไปสำนักพักโฮเตล
ชื่อคอลเฟศวิเศษล้ำทำพิฦก　ก่อเปนตึกสามชั้นไม่ทันเห็น
ครั้นจะร่ำพรรณาว่ายากเย็น　ดาหมอเต้นขึ้นมาหาไม่ช้าเลย

พยุฝนตั้งพร่ำว่ากันใหม่ ฝนตกใหญ่มากแท้แกก็เฉย
ฟ้าคะนองเสียงกรีดครืนผิดเคย แสนสเบยสนทนากว่าชั่วโมง
แกก็หัวเราะก๊ากรอยฟุ้งยอยหย่อน จึงผันผ่อนอำลายังว่าโผง
คนคู่รอบเช่นในราสักห้าโรง เพราะเสียงโห่งดังลั่นสนั่นเมือง
แกสวดมนต์ให้พระข้างก่อนท้าย เราเปลี่ยนย้ายเปนคาถาว่าตามเรื่อง
จนแกเงียบจำคลาเวลาเปลือง จึงย่างเยื้องระบิกลับมารับประทาน
อาหารรศเปนอย่างไรก็ไม่แจ้ง ด้วยกินแรงผ่ากระมัดรดอาหาร
เห็นคนแท้แต่มะม่วงหิมพานต์ ร้านเตรียมหวานเสียดักนิดจะคิดใจ
แล้วลงมาหาของต้องประสงค์ ซื้อได้แหวนสามวงจะส่งให้
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพกลับลงไป คอยอยู่ในเรือเราซันเท่านั้นเอง

คืนที่ ๑๘

วันเสาร์ที่ ๑๓ เมษายน

วันนี้มีการเล่นกันอีก คือ

ชนไก่ [illegible] เล่นนั่นเฉียนเงียง ผู้หญิงยืนเข้าหันหน้าหากันได้สองคน [illegible] เส้นที่กลางวง [illegible] จะเล่นเอาไม้คนละอันขีดตา แล้วเอาเชือกลงใต้ไม้โดยมา [illegible] เอาปลายเชือก [illegible] ที่เส้นกลาง แล้ว [illegible] ลองข้างจนกว่า [illegible] ถึงกันที่สุด

[illegible] ผู้หญิง [illegible] ยายแก่ [illegible]

[illegible] ผู้ใหญ่ [illegible] คนเด็กกว่า [illegible] มาด้วย [illegible]

สนเข็ม ผู้หญิงถือเข็มยืนเปนน่ากระดาน ผู้ชายวิ่งมาสนเข็ม ใคร แล้วก่อนใครไป

[illegible] เล่นมา [illegible] ร้องกุ๊ก ๆ [illegible] แต่ไม่ [illegible] เลย

คนอ้วนวิ่งแข่งกันก็ดี

เขียนแต่เท่านั้น เอาดินสอพองเขียนหนูในแผ่นกระดานแล้วเอาผ้าผูกตาเข้าไปเขียนหาง ใครเขียนได้เหมาะดีกว่ากันคนนั้นชนะ

ยิงเป้าก็ตามเคย ไม่รู้ว่าใคร เรื่องรางวัลจะได้แก่ใครยังไม่ปรากฏ มีเด็กคนหนึ่งพูดอังกฤษนกพิราบพึ่งพิลึก เห็นสนุกดี ไปตามเถ้าแก่มาหมายจะให้เม็ก แต่ไปเรียกเสียเม็กไม่ไหว เพราะแกพึ่งภาษาของมันไม่เข้าใจเลย

วันนี้เขาไม่ได้ไปกินเข้าตามเคย กินในห้องกับนายคลอดกับคนกลุกเข้ากับกระชี่ ด้วยคนไข้นั้นดูเย็นดูไม่ระคายโรง พูดกันนับถือกันแล้ว

กลางคืนเวลาเคยกินจนดึกแล้วกินแซนด์วิชกับ ขนมถึงราวละ ๔ อย่าง ลางวัน ๑๐ อย่างก็มี คือไส้กรอกกับหมูแฮม หมูหย่องเล็ก ๆ แยมแดงแต่นขาวน่ากิน เนื้อวัวแกงใส่ลูก ปลาซาดิน ปลาเค็มต่าง ๆ เป็นต้น พรรณาไม่ถ้วน พ่อคิดถึงลูกทุกวัน เพราะเคยกินด้วยกันเสมอ ของหวานผลไม้แต่มีถึงวันละ ๑ อย่าง อาการนี้เล่ายืดยาวจริง ๆ จนเกินเหตุกว่าที่เข้าใจ

วันนี้ได้ต่อนิราศกรมประจักษ์ ตอนออกจากโคลัมโบ

เสด็จจากลังกาลงเรือสำเภาหุ่น พี่มาวุ่นดูคนลงจ้างตั้งเปง
ด้ายสิงหาลนั่นแลก็ไม่เจ้าเพลง มันโกงเก่งอีกหน้าตาหาหัวชุมคน
ยามใดยามเห็นแต่หน้าสิงหลยะดึก ดูหน้าดีกไล่เท่าไรก็ไม่สู
ปืนแกร่งรายการแต่งแต่ประตู มาถกวาบดูเจดีย์ที่ไปวัด
แล้วเดินเดินเหมือนจะได้เห็นพระเขียวเจ้า ประเดี๋ยวแว่วเสียงใครใครได้ถนัด
เรียกในการในงานแจ่มแจ่มเสด็จ ที่ช่างแดนโดยนิสัยนะธรรมนี้
ผวาตื่นฟื้นเห็นเป็นแต่ยืน แซ่เสียงลิ้นลั่งกามาขรม
คดีคดีกลางหนไม่ให้นิยม ระงากถามเด็กให้หมดเปิดนาน

เห็นดอกเตอร์ออยส์เตอเร่อมาหน้า   กับพระห้าหกถ้วนล้วนฉาดฉาน
องค์หนึ่งนั้นท่านชราเปนอาจารย์   ฉายาขานเรียกเฮนรีที่ราชา
อีกวิลเลียมสุภูติลัทธิหนึ่ง   พี่ไปถึงเจาะจงส่งภาษา
แต่พูดยากแกคล่องจึงต้องลา   หวนมาหาคู่ต่อหมอโอเบ
มีตาเฒ่าเค้าพระอุดรแท้   เว้นแต่แก่หงำจวนไม่สรวลเส
ดอกเตอร์ย้ำซ้ำยุด้วยแสนเย   บุ้ยปากเบ้เปนจังหวะนะสุนทรัง
แกพูดพล่ำย้ำทีละสี่ห้า   พึ่งภาษาทันหน่อยค่อยสมหวัง
พี่ก็พล่ำเขาก็พรูอยู่โด่งดัง   จนกระทั่งเรือออกจึงบอกลา
อันที่ไปในพิภพรบทุกชาติ   ไม่มุ่งมาดหมายถวิลสิ้นปราถนา
จะใครรู้อยู่แต่ที่เกาะลังกา   พูดภาษามคธเล่นให้เย็นใจ
จะรับแก้วแววตามาอยู่ด้วย   พอได้ช่วยประคับประคองให้ผ่องใส
จะสอนบาฬีน้องให้ว่องไว   ซ้อมเจ้าไว้เปนลูกคู่สู้ลังกา
เรือออกจากโคลัมโบโอ้อกเอ๋ย   เมื่อไรเลยจะได้กลับมาเห็นหน้า
กรรมเอ๋ยกรรมจำจะไกลวนิดา   พี่ขอลาดวงใจไปเอเดน
พอหัวเรือบ่ายเหนือขึ้นไปนิด   วิปริตจริงแท้พึงแลเห็น
เรือเหมือนแกว่งเปลเยิ่นเผอิญเปน   นั่งเดินเล่นโยเยซวนเซซวน
แสนสงสารหลานต่อพ่อสวิง   ลงซึมนิ่งโมเยไม่เสสรวล
ขยักขย่อนผ่อนคายหลายกระบวน   แล้วเลยม้วนล้มหลับกับที่นอน
คลื่นเช่นนี้มีสักสามคืนได้   แต่พี่ไม่เมาเลยเคยแต่ก่อน
นึกถึงลูกแก้วตาถ้าพาจร   ไม่พักร้อนถึงอู้อยู่สบาย
อันกิจการของพี่นั้นมีมาก   ต้องลำบากล้างรูปก็เหลือหลาย
เพราะทำเดียวเปลี่ยวใจให้ยากกาย   ไม่มีสายสมรช่วยด้วยเช่นเคย

ต้องเรียกเจ้าอ้ายฝรั่งช่วยตักน้ำ　　ถ้าว่าคร่ำเยอรมันมันก็เฉลย
เป็นคนอื่นแล้วหนาอย่าเลยเลย　　มันจะเฉยเสียแล้วกระมังทำกระไร
นึกนึกไป [illegible] หนุ่มอ้ายคนนั้น　　สอนมาพูดเล่นเห็นจะได้
เข้าใจอย่างทั้งอังกฤษแลคำไทย　　ถ้านานไปจะให้เทศน์นะครกัณฑ์

คืนที่ ๑๙

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ เมษายน

รู้สึกว่าอากาศเปลี่ยนเปนอื่น [illegible] กลิ่น [illegible] แห้ง ๆ ไม่ร้อนแต่ร้อน [illegible] พระลมเย็น ๆ เข้าขน [illegible] ทเลแดงคงหนาวเหมือนคราวก่อน วันนี้กลางวันเวลาเที่ยง [illegible] ไม่ [illegible] จะกิน [illegible] ตอนเช้า ไม่สำเร็จ เพราะ [illegible] ไม่ [illegible] ฝรั่งเนย ๆ ไม่พูดว่ากระไร [illegible] ไม่ [illegible] เราจะกิน [illegible] สายแล้ว [illegible] ไม่เห็นใครเอา [illegible] ไม่เปนไร เพราะ [illegible] ตกลงต้องไปรับสั่ง [illegible] มาสั่งเอง [illegible]

[illegible] อะไร ย่นอุ้ ๆ อี้ ๆ เขาจะขี้เกียจอ่าน นิ่งเสียที

---

๖ พระยาสุรสีห์วิศิษฐศักดิ์ เชย กัลยาณมิตร ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ ต่อมาเปนเจ้าพระยา เคยตามเสด็จเมื่อคราวก่อน

เสด็จประทับในเรือซักซัน

คืนที่ ๒๐

วันจันทร์ที่ ๑๕ เมษายน

วันนี้เปนวันเถลิงศกขึ้นจุลศักราช ๑๒๖๙ ปีมะแมนพศก อยู่กลางทเลคลาดเอเดนจะทำอย่างไร ตั้งแต่เปนสงกรานต์มายังไม่เคยทำการเตยเท่านี้ ได้เชิญพระพุทธรูปบรรดาที่มากับพระบรมอัษฐิสรงน้ำ แต่น้ำอบไทยก็ไม่มี จึงโปรยด้วยน้ำอบฝรั่ง ไม่แต่พระ พ่อก็ไม่มีน้ำอบสรงเหมือนกัน แล้วมีการเลี้ยงกลางวัน จับฉลากนั่งที่ พ่อถูกไปอยู่หัวโต๊ะไทยล้วนแต่เซกันด์โดยมาก กับเข้าไทยที่เลี้ยงวันนี้ คือพริกเกลือถ้วย ๑ กุ้งไม้ทอด ๑ ไข่เค็ม ๑ เนื้อทอด ๑ ของหวานสัปะรดกวนแลมะปรางแก้ว ทอดกุ้งไม้กลิ่นส่งขึ้นไปถึงกับต้นต้องลงมาดู ชายอรุณพงษ์เปนผู้ทอดเลยยัดปากตากับต้นเคี้ยวเรื่อย มะปรางแก้วเก่งเต็มที ฝรั่งพากันพิศวงงงงวยมาก ในการเปลี่ยนที่ไม่มีอะไรจะเล่นต้องเอาเงินม้ากเยอรมันเล่นกัน เพราะปฤกษากันว่าจะเอาเงินรูเปียสำหรับเอเดน ก็พากันเห็นว่าจะมีเวลาใช้น้อยฤๅไม่ได้ใช้เลย ถ้าเปนม้ากจะใช้ในเรือได้ตลอดทาง สำหรับซื้อน้ำซื้อบุหรี่สูบ ฝรั่งกับคนไทยที่ไม่เคยเล่นสนุกกันเสียจริงๆ ส่วนของพ่อที่ได้มีสองม้ากอันหนึ่งนอกนั้นม้ากเดียวหมด ได้คิดจะให้เขาทำเข็มกลัดตอ เอารูปเรือซักเซนแล้วเอาเหรียญที่ยกลาง ที่ลำเรือเขียนว่าเถลิงศกข้างหนึ่ง ๑๒๖๙ ข้างหนึ่ง จะส่งเข้าไปเปนของฝาก ทำด้วยเงินทั้งนั้น ได้รดน้ำเจ้าพระยาสุรวงษ์คนเดียว[๗] เสื้อกางเกงเจ๊กสำรับหนึ่ง ปยามาสักหลาดสำรับหนึ่ง น้ำอบฝรั่งหนึ่งขวด กับให้นาฬิกาเรือนหนึ่ง เพราะนาฬิกาที่ให้เมื่อมายุโรปของแกหายเมื่อก่อนจะมานี้ เขียนว่า "ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ที่ได้เปนเพื่อนคิดตัวมากว่า ๑๐ ปี"

---

๗ ในผู้ตามเสด็จเจ้าพระยาสุรวงศเปนผู้มีอายุแก่กว่าพระชันษา จึงทรงรดน้ำ สมมตว่าเปนผู้สูงอายุ มิให้ขาดพระราชกิจที่เคยทรงประพฤติ แต่อายุยังหาถึง ๖๐ ไม่

วันนี้พ่อได้สั่งมุรธาภิเศก คือสระหัวและอาบน้ำจืด เพราะอยู่ข้างจะไรไรรู้สึกขาดเต็มที

กลางคืนเย็น ตอนรุ่งหนาว แต่กลางวันยังร้อน กลิ่นอายเปลี่ยนเปนอื่นมากขึ้น กินอยู่อย่างฝรั่งมาจนวันนี้รู้สึกกลิ่นลมหายใจมันออกจะหรั่ง ๆ กลิ่นฝรั่งมันเปนด้วยอาหารนี้เอง มันห่างกันกับเรามาก ประกอบไปด้วยนมเนยมันจึงมีกลิ่นเปนเนย ไม่หายอยากทาน้ำอ้อยเลย อายน้ำแจ้รู้สึกเศร้าไปทุกวัน ไม่แล้วเสียจริง ๆ เมื่อขวัญก็ดูไม่เดือดร้อนเช่นนี้ เห็นจะเปนด้วยอายุเราแก่มากเข้า จึงให้เสียคนไปดังนี้

ค่ำวันนี้กับคนให้แต่งห้องด้วยของแลดอกไม้ ออกจะใคร่ระวังอยู่ข้าง กับเจ้าก็เลือกคัดมีเมนูทำเฉพาะ กรมประจักษ์ทำรูปแมวคำให้ ได้ส่งมาด้วยในซองนี้ เพลงแตรข้างหลังมีนางครวญ ยรพัตรเขียนให้ แต่มันถ้าไม่ได้ดี เพราะวิธีเพลงไทยกับฝรั่งมันห่างกันมาก ถ้าฟังไกล ๆ พอได้เค้าชัด ถ้าฟังใกล้มีฝรั่งเข้าไปเลือนอยู่ในนั้นมาก ตกลงต้องให้ตาเต่อร่าง ดีดีกว่าเดิมที ไม่กระเสือกกระส่าย ก็วันนี้อยู่ข้างร้อน รู้สึกไม่สบายแต่ไม่ไข้เจ็บ

กับคืนเจ้าอยู่ยาไก่ซิกเอมเศ เปนยาไฮอาร์มดาสร้าง ๆ มาเล่นกล ยานั้นเปนเกล็ดอย่างหนึ่ง เอาเท่ายุหรี่เทลงในก้นจาน แล้วเอาขาไส้ชั้น ๆ กันตั้ง ๆ กะ ๕ อัน แล้วเอาคุลกะศีลเทลง จุดไฟให้ยาไก่แวว ๆ ประเดี๋ยวยาได้นั้นพุ่งขึ้นมาทีละเส้นยาว ๆ เหมือนงูเลื้อยยาวเปนนักเปนหนา ดูจะขันดี ยานั้นก็แก้ได้ดี พ่อเขียนหนังสือเห็นจะดีกว่าเดิมที เพราะไม่ใช่อยู่ที่ทั่ว มีอะไรเพียงไป [illegible] ส่วนในสมุดที่เตรียมมาจะเขียนแต่ได้เขียนน้อยเต็มที บางวันไม่ได้เขียนเลย [illegible] เจ้าพระยาสุรศักดิ์[๘] แกก็ไปอยู่ข้าง [illegible]

๘ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจิม แสง-ชูโต

ถ้าไม่มีลูกแลเจ้านายมาด้วยพอคุยกันได้เห็นจะเหลือทนทีเดียว ต้องคอยไล่เวลานอน แต่หวังว่าขึ้นยกจะเบา วันนี้ในแคบินร้อนต้องขึ้นไปนั่งข้างบน แต่งนิราศกรมประจักษ์เล่นประสาไม่มีอะไรจะทำ ได้คัดเติมมาให้

เมื่อวันจันทร์เสกันด์คลาสดาดฟ้าท้าย
เขานักระมายเต้นรำครูขยัน
เพิสต์คลาสสาวผู้หญิงจริงทั้งนั้น
ที่เหตุภรรยาสบายแต่ท้ายเรือ
ฉันจะไปก็ให้คิดจริตประวัติ
กลัวจะติดกิเลศยากลำบากเหลือ
ต้องละเลยเฉยไว้ไม่เอื้อเฟื้อ
สักทนเหงื่อทนไกลในที่นอน
ครั้นวันศุกร์วันเสาร์เขามาเล่น
แข่งขันเช่นมีตำรามาแต่ก่อน
ดาดฟ้านั้นจะมีเอื้อเหลืออาวรณ์
จึงฉันหล่อนแขงใจขึ้นไปดู
เห็นยายแหม่มยายหม้มกลุ้มกล้ำกลาด
เหลือประหลาดรูปกายคล้ายยายหนู
นึกความหลังยังไม่ลืมปลื้มเชยชู
พี่ยืนอยู่จนเขาเล่นเห็นวิธี
อย่างหนึ่งนั้นเชือกขวางกลางดาดฟ้า
ที่ยืนแยะเปรียบเรียงมาหาหรือสี่
แล้วประมวญแต่ล้วนพวกตรุณี
ยืนกัดกินตามที่จะนั่งไป
ห้ามมิให้ผู้ใดเอามือจับ
ใจอย่างยิ่งแสนยากลำบากไฉน
ใครกินหมดก่อนเจ้าจึ่งวิ่งไป
สองเรื่องใช้เปนสามหว่ายย้ายหัวเรือ
นางเด็กเสื้อสีฟ้าน่าสงสาร
แสนรำคาญแพ้เขาเหร่าเด็กเหลือ
ร้องไห้เบ้เหยยุ่งสุ้งเสียงเครือ
นางคนเสื้อสีจันทน์นั้นชนะ
ทั้งหญิงชายร่ายเดินเที่ยวเมินเล่น
เด็กเด็กเต้นโลดเละเที่ยวเกะกะ
หัวน่าจัดการเล่นนั้นเปนพระ
ภูเอะอะวุ่นมากยากกระไร
พระราชทานจี้ลงยาดูน่ารัก
ลายจำหลักพื้นทองงามผ่องใส
ใครเล่นดีกว่าทั้งหมดที่จดไว้
ก็ให้ได้ของเปรเซนต์เปนรางวัล

ยังมีอย่างอื่นมากยากจะเล่า เพราะพวกเขานั้นชำนาญการแข่งขัน
เป็นที่รื่นเริงร่ำพูดจากัน แต่ตัวฉันซึมเซาเหงาง่วงใจ
คนอื่นเล่นนั้นไม่เห็นมันสนุก จะสู้ทุกเรือนพี่ที่ไหนได้
มีทั้งลาวแลฝรั่งอีกทั้งไทย จะนึกไหนได้หมดไม่อดออม
มามัวดูอยู่เช่นนี้ที่ไหนรอด เห็นจะจอดเรียใจจนไผ่ผอม
ฝรั่งขาวพี่เกลียดขี้เกียจดอม ไม่งามพร้อมเหมือนฝรั่งบางเสาธง
พี่หลบหน้าลงมาที่ห้องหับ เขาบอกรับสั่งให้หาน่าพิศวง
ขึ้นไปเฝ้าฟังความตามจำนง รับสั่งทรงชี้ให้ดูยายเจ๊ก
แกมาเดินยุ่มย่ามตามดาดฟ้า อุ้มลูกฝาแฝดประคองมาสองเด็ก
นางคนที่แก่นั้นกลับเล็ก โปรดให้เม็กเล่นตามความสบาย
พี่ยินตรีเข้าไปร้องจด ฟังกำหนดว่าจำน่าใจหาย
ไม่รู้คำลำบากยากจะตาย แสนเสียดายล้อไม่ไหวใจรัญจวน
ให้คิดถึงเมืองลังกาน้ำตาหยด แสนรันทดหม่นไหม้ฤๅไทยหวน
อยากจะพูดยาฟี่ดีสำนวน มีแต่ล้วนมีลักขูดสู่ไถ
กลับคืนห้องท่องอภิธานซ้ำ จะจำศัพท์ใหม่ใหม่ไว้ให้ได้
เมื่อจากลับจะได้พล่ำหน้าฤๅไทย ให้ฤๅในเขตรแคว้นแดนลังกา
เถลิงศกหกสิบเก้าเข้าขึ้น เมษายนดลดิถีที่สิบห้า
แสนอาวรณ์ร้อนใจไม่เคลื่อนคลา คิดถึงน่าสงกรานต์ที่บ้านเรา
มาเปลี่ยนปีที่ทะเลระเหระหน แสนขัดสนเศร้าทรวงให้ง่วงเหงา
ถึงจะคิดข้องกันให้ขันเทา ก็ไม่เขาบางวิโยคที่โศกกริ่ง
สรงน้ำพระอนิจจาน่าอนาถ น้ำอบหยาดหนึ่งก็ไม่ได้[illegible]
ต้องใช้น้ำหอมแทนแสนคนึง เสร็จแล้วจึงเลี้ยงกลางวันกันอย่างไทย
จากเช้าแช่มีแต่ของแห้งแห้ง พี่สุ้แสร้งยิ้มแย้มทำแจ่มใส
กองเงินม้ากหลายอย่างต่างออกไป ตัวฉันได้สามม้ากมากจริงจริง

จะฝากไปให้ทั้งสามทรามสงวน
พอทั่วถ้วนกันทั้งนั้นท่านผู้หญิง
ปราณีเจ้าหม่อมแห้งเหมือนแกล้งทิ้ง
จะกลอกกลิ้งไปอย่างไรไม่ได้การ
แหวนก็ไม่ได้กับเขาเผ้าอาภัพ
ช่างยุบยับเติมประดาน่าสงสาร
เสียแรงทำกับเจ้าให้ใช้การงาน
จะคิดอ่านดูสักทีที่เอเดน
อันที่แท้แกก็มิโทษอยู่นิด
ทำให้ติดหงอกกระจายไม่วายเชิญ[๕]
ได้ถุงเงินหนึ่งใบพอใจเย็น
ดูก็เห็นจะยินดีมีน้ำใจ
ผู้เสร็จการต่างพระองค์คงไม่ว่า
ด้วยเลือกหาแปลกชัดสุดจัดให้
ทั้งเป็นผู้แจกจ่ายทุกรายไป
เพราะเป็นใหญ่ปกปักรักษาวัง
เวลาค่ำซ้ำมีคนเขาเล่า
วันนี้เขารู้แท้กว่าแต่หลัง
เสร็จการเลี้ยงเลยมาจ้ำแต่ลำพัง
ในห้องนั่งคิดนิราศไม่ขาดคืน

เมืองเอเดน
คืนที่ ๒๑

วันอังคารที่ ๑๖ เมษายน

เมื่อคืนนี้ตอนดึกหนาวอีก กลางวันในแดดยังจริงพอร้อน เหตุด้วยลมมันเปลี่ยนทาง ตรงมาหน้าเรือกินแคมซ้าย ห้องพ่ออยู่แคมขวา จึงขึ้นมานั่งเล่นแลเขียนหนังสืออยู่บนดาดฟ้า ตกบ่ายลงเย็นจนทุกที เสื้อขาวแต่งอย่างฝรั่งพอสบาย

วันนี้จะเขียนหนังสือเสียให้สำเร็จ เพราะเหตุที่จะถึงเอเดนไม่แน่เสียแล้ว เดิมเขาว่าบ่าย ๔ โมง กับ ๕ โมง จะหยุด ๖ ชั่วโมง มีเวลามากจึงเรื่อย ๆ นี่จะถึงค่ำแลหยุดเพียง ๔ ชั่วโมง เพราะน้ำเชี่ยวแลไม่มีของจะบรรทุก

เรื่องเข้าอ่าวเอเดนมาแต่เมื่อวานนี้ เขาว่าเป็นที่สำหรับปลามาไข่ ด้วยน้ำค่อยอุ่นกว่าข้างนอก ฝนเป็นทรายเพราะฉนั้นปลาจึงได้ชุมนัก ผุดเผลว่าย [illegible]

---

๕ เป็นคำพูดล้อกันว่า ถ้าใครมีเมียสาวผมหงอกเร็ว

ไปเสมอยังค่ำ เมื่อระยะนี้เราเห็นปลาโลมากันมาก ว่าเปนฝูงใหญ่ ๆ ตัวโต ๆ เปนเหตุให้มีนกยูบินมาบินร่อนไปตามชายตามริมเรือ ให้ไปตามกรมประจักษ์มาดู เพราะตั้งกับนิราศหม่อมราโชทัยอะไร ๆ ทีนอกจากนิราศหม่อมราโชทัยไม่ถึงเหมือน ที่หม่อมราโชทัยว่าเหมือนนกนางนวลนั้นไม่เหมือน บินอยู่บนทเลเหมือนนกนางนวล แต่ยกมันสีเทาที่เสียงร้องกาว ๆ เรียกว่าขยุ้ม ภาษาที่นี่เขาว่าไง

จะบอกมาเดี๋ยวนี้ แต่เราไม่ทัน ขอผัดไปวันอื่น พ่อได้ส่งจดหมายที่ซ่อมมาให้ จะลาออกเรือต่อไปอีก

พ่อผู้คิดถึงเหลือล้น

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

ป. ล.

คาถาพระสุภูติแต่งถวายไชยมงคล

ชยตุ

ชยสิริมงฺคลาภิวุฑฺฒิ เต โหตุ

อาสึสปุพฺพกํ ชยมงฺคลฏฺฐกํ

๑ เชตฺวา มารํ สเสนํ กริวรสหิตํ เภรวํ โย ปวีโร
สิทฺธตฺโถ สกฺยสีโห สกลชนหิโต พุทฺธวา พุทฺธโพธึ
สงฺเฆนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จุฬาลงฺกรราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.
๒ พนฺธิตฺวา กามปาสารตฺตทิสทิสา อานเยมาติ วตฺวา
ปตฺตา โย ขิณกาโม อชินิ มุนิ ตโย ถีตโร อนุตฺตกสฺส
สงฺเฆนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จุฬาลงฺกรราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๓ สพฺพญฺญู ปาฏิหีเร กริยติ มติโน โยรุเวลาทิเก จ
เชสี นานปฺปการ สปริสชฏิเล โลกนาโถ วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.
๔ เทวพฺรหฺมาทิมชฺเฌ วรมติยมกํ ปาฏิหีรํ กริตฺวา
ทุปฺปญฺเญจาภิมาเน อชินิ ชินวโร ติตฺถิเย โย ทเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.
๕ ภูปาทีนมฺปิ ภีมํ ธิวจนสวนาจางฺคุลีมาลโจรํ
มาเรตุํ สนฺติเก ตํ อชินินธิวโร โย อภีรู วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.
๖ ผาเลสฺสํ เต ขิปิสฺสํ หทยมถปเท ปารคงฺคาย คยฺห
เชสฺยายาตญฺจ ยกฺขาลวกอิติ สุตํ โย มุนินฺโท ทเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.
๗ มาเรตุํ จกฺขุมนฺตํ ทสคชพลวายาตนาลาคิรึภํ
มตฺตํ ปิตฺวาน มชฺชํ อชินิ มุนิวโร โยติโฆรํ นเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.
๘ วตฺเตตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปรหิตนิรโต อปฺปตีวตฺติยํ โย
พุทฺโธสฺมึ เกหิจาปิ วินยิ จ อปเร ปญฺจวคฺคิยภิกฺขู
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

เทวายาจนปุพฺพกา กตฺตุปริทีปกคาถา

---

๑ ยา เทวตา ภุวนสาสนปาลนสฺมึ
ยุตฺตาตฺตนียสุตรีตุมเหสิหึ จ
ตา มุตฺตมํ สุชนวณฺณิตเทหโสภํ
สฺยามิสฺสรํ นรปตึ ปริปาลยนฺตุ.

๒ ยทา หิมํ สีหพทีปภูมึ อชฺฌาวุรฺฑิมหาราชวโรปคญฺฉิ
ตทา หิ โกลมฺพปุเร ปสิทฺเธ มโนรเม ภูสิตราชมนฺทิเร.

๓ มหาอมจฺจาทิหิ ราชเสว สุธีสมากิณฺณมหาสภายํ
จิตฺทรสฺสการาทิสมญฺญเกน คนฺเถน ปูเชสิ ทยาย ยสฺส

๔ โสโข อหํ ราชคุรุ สุภูติ เนตา นิกายมฺหิ มรมฺมวํเส
เถโร กตญฺญู สุหโท สุธีนํ อกาสิ มํ ตุฏฺฐินิเวทนตฺถํ.

ดับลยู. สุภูติ. ป. น. ม. ร.

(ภาษามคธที่พิมพ์นี้ ได้แก้อักขระวิธีมาตามที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้)

แปลคาถา ที่พระสุภูติแต่ง

ขอจงทรงพระเจริญด้วยไชยสิริมงคล
ชัยมงกล ๘ คาถา มีความหวังเปนเบื้องหน้า

พาหุงคาถา ๑

๑ สมเด็จพระสิทธัตถ ผู้แกล้วกล้าคุณพระยาราชสีห์ ในศากยวงศ์
ทรงพระกรุณาแก่ประชาชนทั้งปวง ผจญพระยามารกับริพล ทั้งพระยาช้าง

อันน่ากลัวได้แล้ว ได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ ฯ ด้วยอำนาจสัตยาธิษฐานนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราช พร้อมทั้งราชบริษัท จงขจัดพระ-โรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๒ สมเด็จพระมหามุนีผู้มีเกลศกามสิ้นแล้ว ชำนะได้แล้วซึ่งธิดามาร ๓ คน ผู้ทนงตนกล่าวว่าตัวเปนตรบ่วง กล่าวคือกามตัณหา แลสมุทรชลาธาร กล่าวคืออรดี คือความรวงหึงส์ (?) จักผูกตรึงนำมาให้จงได้ ดังนี้แล้ว แลมาประโลมล่อ ฯ ด้วยอำนาจคำสัตย์ข้อนี้เปนที่ตั้ง ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราชพร้อมทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๓ สมเด็จพระสรรเพ็ชญผู้เปนที่พึ่งของโลกคือสัตวนิกาย ทรงกระทำพระปาฏิหารทั้งหลายต่าง ๆ ประการ ทรมานชฎิลเจ้าลัทธิสามคนกับบริษัท มีอุรุเวลกัสสปเปนหัวหน้าให้ละมานะได้แล้ว เทศนาโปรดให้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจสัตยภาษิตนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราช ฯลฯ มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้าเทอญ

๔ สมเด็จพระชินวร ทรงกระทำพระยมกปาฏิหารอันประเสริฐยิ่ง ปราบเหล่าเดียรถีย์ผู้ไร้ปัญญา มีมานะถือตัวจัด ให้ปราชัยในท่ามกลางบริษัทมีเทวดาแลพรหมเปนหัวหน้า ฯ ด้วยอำนาจสัจวาจาที่กล่าวนี้ ฯลฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๔

๑ สมเด็จพระชินสีห์ ผู้เปนอัครราชบุคคลประเสริฐยิ่งกว่ามิได้ มีพระไทยมั่นไม่ครั่นคร้าม ทรงทรมานองคุลิมาลโจรผู้ร้ายกาจ แม้แต่เพียงจักชีก ก็เห่น

ที่พระราชดำรัสตั้งกล้าขึ้นนี้ เมื่อมีพระฤทธิ์เปนประมุข ผู้รุกเข้ามาเพื่อจะสังหารพระองค์ ทรงเทศนาโปรดให้ได้สำเร็จ ๆ ด้วยอำนาจคำจริงนี้ ๆ ล ๆ ขอชัยมงคลจงประสิทธิแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๒

๖ สมเด็จพระมุนินทร์ ทรงปราบอาฬวกยักษ์ผู้แรงมาก เปนยักษ์ดุร้าย หมายจะผลาญดวงพระหทัย ไม่หวั่นพระทัย ทรงพระกรุณาโปรดยิ่งในพระองค์ ให้ปราชัยพ่ายแพ้แด่พระบารมี ๆ ด้วยอำนาจชัยนี้ ๆ ล ๆ ขอชัยมงคลจงประสิทธิแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๓

๗ สมเด็จพระมุนินทร์ ผู้ทรงพระกำลังฤทธิ์เดชล้ำ ได้ทรงทรมานพระยาช้างนาฬาคิรี ให้หมดความเมามัน ... ตรงมาเพื่อจะประหารพระองค์ ด้วยพระญาณปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ผจญให้แพ้ ... ด้วยอำนาจชัยนี้ ๆ ล ๆ ขอชัยมงคลจงประสิทธิแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๘ สมเด็จพระพุทธองค์ ทรงชนะองคุลิมาลผู้ร้ายกาจ ได้ตรัสเปนพระสัมพุทธแล้ว ทรงประกาศพระธรรมล้ำ ... ในโลกนี้ไม่สามารถจะให้เปนไปแก่ตน ... ให้ได้ถึงพระสมบัติ ๆ ด้วยอำนาจสัจจะประกาศอ้างคุณพระพุทธรัตนนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ... จงทรงชัยมงคลประสิทธิ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

อายาจนาคือความวอนขอต่อเทวดา ๑ คาถา

ขอคณะเทพยดาผู้รักษาพระพุทธศาสนาทั่วทุกสถาน จงช่วยอภิบาลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ผู้ทรงคุณอันสูงสุด ...

สิริวิลาศอันสาธุชนสรรเสริญแล้ว พร้อมทั้งสมเด็จพระมเหษี พระราชเอารส พระราชธิดาอันสืบสายเนื่องลงมาแต่พระองค์สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น เทอญ

ว. สุภูติ ป. น. ม. ร.

ต่อนี้ยังมีอีก ๓ คาถา พรรณาความอวดตัวของผู้แต่งคาถาถวายชัยทั้งนั้น ผู้แต่งบอกว่า ตนเปนเถระชั้นพระราชาคณะชื่อสุภูติหัวหน้าในพวกมรัมนิกาย คือคณะพม่า เปนคนอัธยาศรัยดี มีกตัญญู เปนผู้ได้รับสมุดดิกชันนารีบาฬีของอาจารย์ชิลเดอส์ เปนราชสักการของพระเจ้าเอดเวอดกรุงอังกฤษทรงถวาย เมื่อครั้งเสด็จมาถึงเกาะสิงหฬ ในที่ประชุมใหญ่แห่งหมู่เสวกามาตย์ ณสถานที่ควีนสเฮาส์ที่ผู้แต่งเรียกว่าราชมณเฑียร เมืองโกลัมโบ ตนได้แต่งคาถาถวายชัยนี้ไว้ เพื่อประกาศความชื่นชมยินดีให้ปรากฏแก่หมู่ปราชญ์ จะแปลความไพเราะของผู้แต่งก็อายใจ เล่าไว้เพียงเท่านี้ก็เห็นว่าพอแล้ว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕

คืนที่ ๒๑

วันที่ ๑๖ เมษายน ตอนค่ำ

หญิงน้อย

พ่อจะเขียนเรื่องเมืองแคนดีส่งไม่ทันเมล์ ไม่ใช่ว่าไม่มีเวลาเขียน [illegible] แต่ถ้าส่งจากเรือออกมา คนมันพากันดีกันเสียส่งไม่ไปจะได้ จึงต้อง[illegible] [illegible]ส่งก่อนเรือออก[illegible] ไม่ส่ง แต่เรือแล่น[illegible] [illegible]ถึงเที่ยง [illegible]ประหลาดที่ความนั้นแดดเห็นเรียวะเหมือนตะโกรน้ำเย็น ตามน่าเรา [illegible]ไม่เห็นมีกะโรแปลกมากว่าแต่ก่อนเลย เรือ[illegible] [illegible] มีนคระย่ำค่ำ เต็ดทิ้งเข้าใจว่ากะ[illegible]วันกินมาก[illegible]กว่ากลางคืนแล้ว เห็น [illegible]ฤๅหลายลา [illegible] ที่ท่าน[illegible] [illegible]เป็นเพลงาน ได้ความว่าหลอดแลมังคนเจ้าเมืองบอมเบมาเคา [illegible] มีเรือลงมา[illegible] ทันกิน[illegible]ยังไม่ทันเรือ [illegible]ไปหมด เสียงยังมาแต่ไกล [illegible]นั้นเป็นพวก[illegible]ร้อยร[illegible]กลาง[illegible] [illegible] [illegible]นเครื่องกันร้านได้แลตรา[illegible] [illegible] [illegible] พักษนยา [illegible]เปล่า ๆ เป็นต้น แต่[illegible] [illegible]แพงเต็มที่ ไม่ใช่แพงเงิน แพงแรงที่จะต้องต่อรอ [illegible] [illegible]ราย ทีเดียวเป็นก[illegible]ตุละเป็นตัดนะ [illegible]ไม่[illegible] [illegible]แพงเห็นดังจะทำ[illegible] [illegible]ประชุม[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] แก่ [illegible] [illegible] บ่งกบ แยกเตือกกับ แยกตารรักกับ กิริยาอาการมันคล้ายกันหมด คือ

แหลมตรงที่เรือไฟจอด ณ เมืองเอเดน

เสือกเข้ามาพูดอะไรต่ออะไร ชวนแลกเงิน ขอทาน รับนำทาง รับขนของ เดินโดนหัวไหล่แซกเบียดพร้อมทุกอย่าง ถ้าทำงานแล้วเหมือนไม่มีวิญญาณ เปนต้นว่าเรือกระเชียงเน่าเฟอะ คนตีกระเชียงแต่งตัวไม่เหมือนกันสักคนเดียว อ้ายข้างก็นุ่งกางเกงไม่มีเสื้อ อ้ายข้างก็มีเสื้อนุ่งขัดเตี่ยว อ้ายข้างก็ห่มดองด้วยผ้าขาวเหมือนพระ พอลงเรือแล้วอ้ายข้างคนตี อ้ายข้างคนหยุด จนเรือไม่เดินเลย จนถึงฝรั่งนายเรือว่าให้พ่อถือท้าย ชักเลี้ยวจนหมดแต่เรือมันไม่เลี้ยว โดดเข้าจับหางเชือกเหนี่ยวลุกขึ้นยืนรั้งราวกะจะลากไม้ บอกว่าสั่งให้มันตีกระเชียงดีกว่าลากหางเสือ ก็สั่งภาษาอังกฤษที่เกือบจะไม่เปนภาษาคน อ้ายคนตีกระเชียงตอบก็พูดอังกฤษอย่างไม่เปนภาษาคน เอ็ดกันเรื่อย ตกลงเปนพูดกันมากกว่าทำอะไรหมด เห็นไม่ได้การเอ็ดกันขนานใดจึงถึงฝั่ง พวกเราออกเดินกันไปข้างซ้ายมือ ซึ่งเปนที่ว่าการกงสุลแลโฮเตลกับร้านขายของ ซึ่งพ่อไม่เคยไปแต่ก่อน เพราะเมื่อมาคราวก่อนขึ้นรถไปข้างขวามือ อันเปนทางขึ้นไปบนเนินจนไปถึงบ้านเจ้าเมือง ขึ้นไปบนเขา ลงจากเขาไปเครตาซึ่งเปนเมืองของพวกสุมาลีอยู่ เที่ยววนอยู่ข้างในแล้วกลับมาลงท่า ที่ไปข้างซ้ายนี้มันเปนที่สุดของเมืองไปชนเขา มีถนนสามสาย สายน่าริมทเลมีที่ไว้ถ่านกันกำแพงอยู่ข้างทเล สายกลางเปนโฮเตลแลห้าง สายในเปนถนนออกร้าง ๆ ครุคระ มีแต่ตึกชนิดไม่มีหลังคา เงียบไม่เห็นมีคน ที่ไปเดินสายกลาง ระยะทางเห็นจะราวตั้งแต่วังสวนดุสิตไปถึงถนนดวงตวัน ระหว่างถนนริมทเลกับถนนสายกลางมีสนามแต่ไม่มีหญ้า ปลูกต้นอะไรคล้ายพลับพลึงไว้สักสองสามหย่อม ตรงสพานขึ้นไปมีสวนกั้นเปนคอกไว้แห่งหนึ่ง มีต้นไม้รูปร่างแลขนาดเหมือนแลเท่ากับกิ่งไม้ที่เขาเอามาทำฐานรองตั้งในโรงลคร ประมาณสัก ๒๐ ต้นได้ ต่อนั้นไปจึงเปนตึกรูปร่างกระจัดกระจายตามแต่จะเปนไป มีข้างขวามือแถบเดียว ลองแวะเข้าที่ร้านแรก ถามซื้อขนนกกระจอกเทศ เขาเอาออกมาให้ดูมัดหนึ่ง (สามอัน)

[illegible]

เมื่อกลับลงมาที่เครื่องพึ่งจะจุดไฟสักเจ็ดแปดดวง ก็แต่ชนวนเงินว่ายังติดกัน ทั้งปวง เรือจะออกยามเศษครึ่งแล้วยังจุดไม่สำเร็จ ฤๅเลยออกมืดหนักลงไป ที่ข้าง เจ้าเมืองก็จุดให้ เห็นจะเปนด้วยค่อยไกลรู้ไกลตาผู้ใหญ่ค่อยมีไฟทั่วถึง แต่ เมื่อเรือออกก็มืดเสียมากแล้ว เมืองเอเดนนี้ถ้าดูจากทเลมันก็พอดูได้อยู่ข้าง ภูมฐานก็ดี นับว่าเปนเมือง แต่ถ้าขึ้นบกแล้วถนนรนแคมดินทรายมันสกปรก เต็มที แต่ยังไม่เลวที่สุดเหมือนอย่างคนพลเมือง คนมันก็เหมือนกับดิน ดินก็ เราจะนึกก็ยาก หน้ามันเรียงนักถึงออกปากจะร้องสมายาป ว่าไม่ได้นึกจะหมิ่น ประมาทชาติมนุษย์เลย แต่ทำไม่ใจคอมันให้นึกว่าอ้ายพวกนี้เปนสัตว์ดิรัจฉาน ร้ายไป นี่ฤๅฝรั่งมันจะไม่ว่าเปนดิรัจฉาน ตั้งแต่ขึ้นไปวันนี้ไม่ได้เห็นผู้หญิง สักคนเดียว แต่ที่เราไปเปนตอนข้างคนต่างประเทศ ไม่ใช่หมู่บ้านของชาวเมือง จึงไม่เห็นผู้หญิง แต่ถึงจะไปที่หมู่บ้านของชาวเมืองผู้หญิงก็น้อยที่สุด เพราะฉนั้น คนเมืองนี้ไม่มีเมียเปนพื้น แต่เปนเมืองที่มีสินค้ามาก เปนสินค้าข้ามาแต่ อารเบียบ้าง อาฟริกาบ้าง เรือลำนี้ไม่ได้บรรทุกอะไร รับแต่ถ่าน เมื่อกลับลงมา จะบรรทุกถ่านยังไม่เสร็จ ได้ยินเสียงพวกกุลีแซ่ด้วยเรื่องดึงถ่านพลางส่งถ่านพลาง ยังเข้าพวกขายของที่ขึ้นมาขายอยู่กลางเรือ ต้องเอาเชือกขึงกั้นไว้ เดินผ่าน มันหยุดไม่ได้ต่ออะไรคว้ากันไป เสียงอึงไม่ได้ศัพท์ ระคายหูโคร ๆ ดังลั่น ประแจหมดจนจุดเข้าไปได้ห้องใหม่ไม่ว่าอะไรขี้ไม่ยสิ้น ทั้งต้องยัดประตูหน้าต่างกัน ฝุ่นถ่าน ร้อนเกือบหายใจไม่ออก แต่กัปตันจัดให้พ่อชื่นไปนั่งบนดาดฟ้า ได้อ่าน ไพ่เล่นและเขียนหนังสือกินน้ำในห้องกัปตัน แล้วอยู่บนนั้นจนกระทั่งเรือจะ ใกล้จะออกจากเรือ นาฬิกาลงมา ดาดฟ้าตอนยอมให้นั่งข้างบัญชาการ ที่ทางเป็น เขตจักรกลเดินข้างเดินเร็ว แต่ถึงท้ายอย่างไรนาฬิกาสั่งเวลายกเตียง ที่เก้าสักสิบ มินิตเท่านั้น เรือจึงออกพ้นท่า ดูไม่น่าจะต้องมีน้ำดี เขาจุดโคมเขียวโคมแดง สองข้างไว้เหมือนเจ้าของ ให้นะมีดวงใหญ่สีขาวสำหรับยามเสา แต่เห็นจะ

เปนข้อยังคับที่ว่าให้ต้องรับนำร่องเขามาลง นำร่องบอกกับตันว่า วันนี้เปนวันร้อนผิดปรกติ ที่จริงดูก็ไม่สู้กระไรนัก

คืนที่ ๒๒

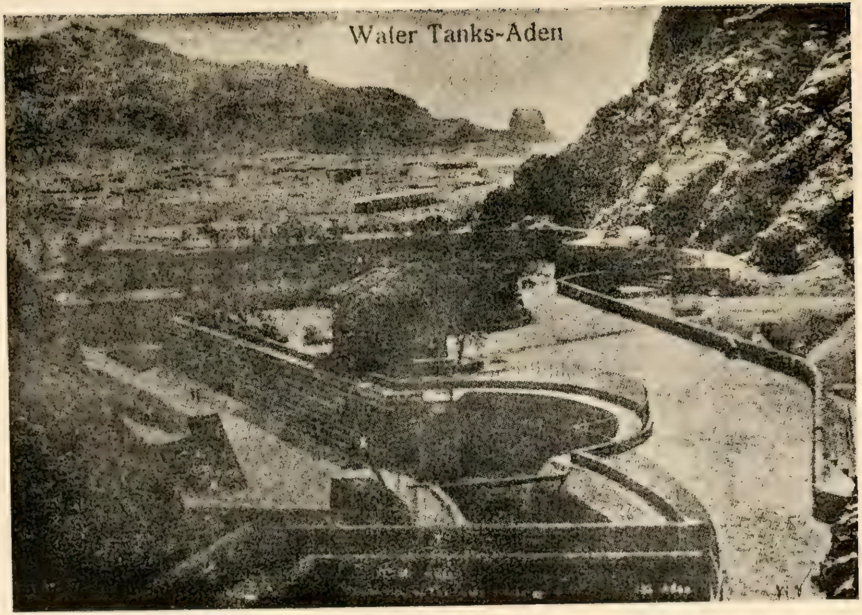
วันพุฒที่ ๑๗ เมษายน

วันนี้เรือเข้าช่อง บ๊าบเอลเมนเด็บ แปลว่าทเลน้ำตา เพราะในทเลแดงนี้มีศิลาใต้น้ำมาก แต่ก่อนถ้าเรือมา ญาติพี่น้องรู้แล้วก็ร้องไห้กลัวจะมาเปนอันตราย บ้านช่องนั้นเปนทเลแดงที่มาอยู่ไม่ใคร่เห็นฝั่งมีลมเย็นกว่าวานนี้ นกขุบยังบินว่อนอยู่รีม ๆ เรือ มันเหนื่อยขึ้นมามันก็หยุดนอนลอยเสียบนน้ำ หายเหนื่อยก็บินไปใหม่ ไม่เห็นจับบนเรืออย่างหม่อมราโชทัยว่า

คืนที่ ๒๓

วันพฤหัศบดีที่ ๑๘ เมษายน

วันนี้ท้องฟ้าสลัวแดดอ่อน มีลมเย็น ทเลราบเหมือนน่ากระจก สีน้ำเงินไสแจ่ม รสชาติกลิ่นอายเปนอย่างใหม่ทีเดียว ในห้องพอที่จะหยุดพัดลมได้บ้าง วันนี้อ้ายพ้อนนวดตัวยังชั่ว ได้รางวัลอีกปอนด์หนึ่ง ช้าไปคงพอใช้แต่จะเอาดีเห็นจะยาก ค่ำวันนี้กรมประจักษ์เอานิราศมาอ่าน ตอนขึ้นบกที่จะร้อยกับลังกา เปนอันแก้ตรงที่สงสัยแล้วยังจำไม่ได้ ที่เลอียดก็เลอียดเกินไป ที่จะเล่าอะไรดูไม่ทั่วถึง เอาหลังเปนน่า ๆ เปนหลัง เลยต้องเกณฑ์ให้ไปแก้อีกตกกันบ้างเกิดความเห็นด้วยขึ้นเดเดน แล้วจะแห้งแลไม่เบยอ่าน เขาจึงจะรายนาให้พ่อทำ ได้ทำสำเร็จเวลาเดียวนั้นทั้งสี่น่า ได้คัดสำเนามาให้อ่านเล่นด้วย นี่ก็ดีกว่าแต่ก่อนได้ วันนี้เวลาบ่ายคนหน้าหยุดพัดแต่รูดม่านได้

ที่ขังน้ำจืด ณ เมืองเอเดน

ครั้นวันรุ่งราตรีที่สิบหก เฝ้าสทกสท้านใจให้สอื้น
แสนทุกข์ทนพ้นที่จะกล้ำกลืน ถึงจากอื่นไม่เหมือนพรากจากสุดา
ค่อยยั้นเทาเขาอุราแต่ตาหมอ ได้พูดจ้อเจาะจงส่งภาษา
มาจำพรากจากซ้ำช้ำอุรา เพื่องกถาข่าพี่ไม่มีใคร
จะตอบต่อข้อความได้ถามซัก อกจะหักเสียแล้วกรรมทำไฉน
แม้นเหาะได้ก็จะไคร่ระเห็จไป พูดอยู่ในเกาะลังกาสักห้าวัน
บ่ายสักสองโมงเศษสังเกตเห็น แหลมเอเดนเหมือนอย่างเกาะดูเหมาะมั่น
เรือค่อยแล่นเข้าไปใกล้กระชั้น ดูก็ขันเลี่ยนโล่งโปร่งไนยนา
เปนคีรีสีคล้ำดำสักหน่อย ไม่เห็นรอยร่องเด่นว่าเปนผา
เหมือนดินกองไว้เก่าเก่าเปล่าอุรา ขาดพฤกษาหญ้าบอนบ่ห่อนมี
บางแห่งพร้อยรอยเหมือนตะไคร่น้ำ ไม่เขียวสดสีคร่ำดำหมึกหมี
แต่เรือนรายชายเขาดูเข้าที ยอดคีรีย้อมเขม้นเห็นเสาธง
เรือแล่นวงตรงไปจอดที่ท่า เห็นนาวาน้อยใหญ่น่าใหลหลง
พอเวลาบ่ายห้าโมงครึ่งตรง เขาก็ลงสมอทอดจอดนาวี
เรือสามลำสำคัญว่าเรือรบ ชักธงครบเปนระยางล้วนต่างสี
ทั้งเรือจ้างต่างต่างกระเชียงดี สุมาลีลูกเรือนั้นเหลือใจ
พวกขายของร้องอึงทลึงถลา ซูสินค้าพูดมากถลากไถล
มีขนนกเขาหนังถังขีดไฟ สมุกไข่ทั้งบุหรี่มือนันต์
จวนพลบค่ำย่ำฆ้องเสร็จขึ้น อีกคนอื่นมากมายต่างผายผัน
ลงเรือกระเชียงบ้าน่าเกลียดครัน อ้ายพวกนั้นเถียงกันเสียงลั่นอึง
มึงกูดีไม่มีจังหวะ ดูเกะกะวัดเหวี่ยงเสียงผางผึง
คนถือท้ายชักสายหางเสือดึง จนไปถึงท่าทอดจอดสพาน

ตามเสด็จลีลามาข้างซ้าย ทั้งสองฝ่ายคนหลามตามพลุกพล่าน
เที่ยวเดินมองร้องหน้าว่าขอทาน บ้างริอ่านเมียงมาอาสานำ
บางพวกมาว่าชวนแลกเงินเหรียญ ทำพากเพียรสลนเสลือกเสือกพูดพล่ำ
กรูปกายคล้ายเปรตเศษเวรกรรม หัวหยิกดำฟันขาวยาวโซเซ
ไม่มากมายเท่าไรใช่เบียดเสียด แต่น่าเกลียดโดนใครใครหัวไหล่เซ
เดินตัดหน้าผ่ากลางขวางเกเร เหมือนอย่างเดระฉานน่าระอาใจ
ฟ่างพ้นปถพีสีม้วมน จะหาหญ้าสักต้นหนึ่งไม่ได้
ที่ถัดท่าวารีมีต้นไม้ เหมือนเขาหักปักในโรงลคร
อันตึกร้านย่านนี้มีอยู่หลาย แต่ของขายเหมือนกันหมดไม่ลดหย่อน
สินค้าถูกทุกอย่างต่างเมืองจร วางซับซ้อนเปนปลาร้าไม่น่าดู
ของเมืองนี้มิใช่โอทเรช กับขนนกกระจอกเทศวิเศษอยู่
การซื้อหาน่าฉงนเปนพ้นรู้ เหมือนต่อสู้เถียงเทลาะเบาะแว้งกัน
บอกราคาห้าตำลึงแล้วพึงต่อ สลึงหนึ่งนั้นพอซื้อได้มั่น
ของอะไรซื้อได้ถูกถูกครัน ที่เปลืองนั้นจริงแท้แต่เวลา
ต่อตะบันกันไปใครระแพ้ พูดกอแกนอกทางขวางนักหนา
ไม่ว่าคนชาติไหนใช้เจรจา เปนภาษาอังกฤษเจือแต่เหลือเลว
ฉันน้อยใจที่มันไม่พูดมคธ มันสนรศเหลือตำราอ้ายห่าเหว
ยิ่นต่อของท้องแขงขัดขึ้นเอว ของเลวเกวก่งราคาจนน่าเคือง
ซื้อหอยพิมะกะรังทั้งสองฝา ไข่โอซาสองใบค่อยได้เรื่อง
สิ้นสามรูปี้ยี่ถ้วนล้วนไม่เปลือง ไว้เปนเครื่องฝากพระสงฆ์ที่จงใจ
เคยพึ่งพาอาไศรยได้ไต่ถาม ขาที่ความใหม่แท้ก็แก้ได้
ก็กว่าหมอฮอยสเตอเธอเปนไทย พบเมื่อไดได้เมื่อนั้นทันต้องการ

ครั้นเดินไปใกล้จะสิ้นสุดตลาด ยรยาตรเข้าไปในสถาน
ร้านสุราของสำหรับรับประทาน ว่าเปนร้านแอบปอยน์เมนต์เห็นจะดี
ว่าซ่อนน้ำสำหรับระงับร้อน เจ้าของต้อนรับจริงวิ่งออกจี๋
พาไปหลังร้านจัดซักพัดวี ยกเก้าอี้มาให้นั่งตั้งเปนแนว
เจ้าของหายไปข้างไหนก็ไม่รู้ อีกสักครู่เห็นคนขนถ้วยแก้ว
แล้วกลับหายไปข้างไหนยังไม่แล้ว ไม่วี่แววนิ่งเฉยเลยชาชา
ต้องเอะอะกันกระไรได้เจ้าของ มามองมองเวียนวนเที่ยวค้นหา
จึงได้น้ำเลมอเนตปนโซดา แต่สักห้าหกขวดกวดให้ริน
มันรินพลางพูดพลางค้างจังหวะ ต้องเอะอะกันใหญ่ไม่รู้สิ้น
ไม่เสวยเลยโปรดให้เรากิน พอซุ่มลิ้นก็ไม่พอจนท้อใจ
ออกจากนั้นผันกลับรอบสนาม อย่าเติมความว่ามิหญ้าหาถูกไม่
สนามดินเราดีดีไม่มีอะไร หลังที่ไว้ถ่านศิลามาท่าเรือ
เห็นเขาตั้งนั่งร้านเปนการใหญ่ ขึ้นจุดไฟรอบหลังคาน่าเบื่อเหลือ
เทียนแฟร์หรีบหรี่ไม่มีเชื้อ พูดพ้นเผื่อเอ็ดตะโรเสียงโกลา
จุดดวงนั้นดวงนี้ดับกลับจุดใหม่ ไม่สำเร็จกันลงได้นานนักหนา
จนยามครึ่งถึงกำหนดออกนาวา ไฟที่ท่ายังไม่ติดสักนิดเลย
นี่เหตุผลกลไกไฉนนั้น จึงพากันเหลวไหลจิตรใจเอ๋ย
จนฝรั่งมังค่าก็มาเคย พูดเยยเยยเหลวเปล่าไม่เข้ายา
ขึ้นบนเรือเหลือดูผู้ขายของ ยืนเปนกองเบียดกันสนั่นจ้ำ
เขาเอาเชือกวงไว้มิให้คลา เที่ยวไปมาได้ทั่วกลัวขะโมย
ชูแต่ของร้องเรียกให้คนซื้อ เสียงอึงอื้อเท่านั้นเอ๋ยร้องเหวยโหวย
ครูปร่างกาเยช่างเรโรย มือโยกโยยคว้าไขว่อยู่ไปมา

พิเคราะห์ไปให้เห็นเหมือนเช่นยักษ์ เมื่อทศภักตร์ประน้ำมนต์ค้นมาหา
ต่างกวักแกว่งแสงศรแลคทา พยักหน้าเต้นโลดโคดทยาน
พระรามแผลงศรไปเปนข่ายล้อม ให้วงอ้อมกันไว้ไม่ประหาร
ยิ่งดูดูก็ยิ่งเบื่อเหลือรำคาญ ต้องคิดอ่านกลับห้องท้องนาวา
ชาวลังกาท่าทางดีกว่ามาก ดูไม่ใคร่เปนทรากกากภาษา
ถึงพูดมากก็ยังพ้องต้องวิญญา เจรจากันได้ดีไม่มีจน
เมื่อยามกว่าถึงเวลาเรือจะออก นำร่องบอกทางสันทัดไม่ขัดสน
มาบัดเดี๋ยวพ้นช่องร่องตำบล ใบจักรวนวิดวักตักวารี

คืนที่ ๒๔

วันศุกรที่ ๑๙ เมษายน

วันนี้แสงแดดอ่อนกว่าวานนี้ เย็นมาก ขึ้นบนดาดฟ้าสรวมเสื้อสักหลาดพอดี ตั้งกองเขียวเข็ญชายอุรุพงษ์มาหลายวัน เรื่องเสื้อชอบใส่แต่เสื้อบางชั้นในไม่ว่ากลางวันกลางคืน ร้อนฤๅเย็นก็เช่นนั้น ถ้าเผลอตัวเจ็บลงแล้วจะลำบากมาก แรก ๆ มาก็แต่งตัว พอเคยเข้าตกลงเท่าที่อยู่บางกอก ต่อให้ฝรั่งมาเล่นอะไรต่ออะไรอยู่ก็เท่านั้น แปลว่าคุ้นกันเสียหมดทั้งลำเรือแล้ว

ร่างวัลแข่งขันนั้นพึ่งเปนที่ตกลงกันเมื่อวานนี้ได้แก่มิสซิสมาเลอ โดยสานมากับผัวแลลูกสองคนเปนชาติอังกฤษ มาจากฮ่องกงจะกลับไปบ้านไม่กลับอีก เอาของนั้นมาให้กับตันขอให้พ่อประทานเอง ท่านพวกกรรมกิจกรรมการพากันมาพร้อม พอให้แล้วถึงเชียร์กัน ช่วยกันติดออกยุ่ง เอาเข็มกลัดทองอย่างแม่ลูกอ่อน (เข็มซ่อนปลาย) ติดที่อกเหมือนตราแล้วพ่อให้ถ่ายรูป ทั้งพวกกรรมการก็ถ่ายด้วย กับตันให้ผ้าพันหมวกกระลาสีทำเปนสายตะพายคนละอัน เอะอะเกรียวกราวกันมาก

ไม่มีอะไรทำชั่วแต่อ่านหนังสือเขียนหนังสือกับคิดวิธีที่จะเที่ยวที่เนเปอล อย่างไร กินเข้าเย็นวันนี้มีมักกะโรนีเส้นย่อม ๆ เขาทำไม่ได้ใส่มะเขือเทศ เรียกลูยรีอลีตะเลียนเหมือนก๋วยเตี๋ยว เรียกมะนาวแลน้ำตาลพริกป่นมาเติม อร่อยจนตากับตันต้องลอง เลยสั่งให้ทำมาบ่อย ๆ

คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

เมื่อคืนนี้เวลาจะนอนต้องปิดน่าต่างกระจกหมด แล้วชักม่านรอบที่นอน แต่ครั้นเวลาย่ำรุ่งตรงตีนขึ้นเย็นซ่าไปทั้งตัว ได้นึกแต่แรกนอนแล้ว ว่าควร จะใส่เสื้อชั้นในสักหลาด แต่กลัวจะไม่หนาวเช่นคิดจะนอนไม่หลับ ตื่นขึ้นเอา ผ้ากำมหลิดข้างที่นอนห่มไม่หายหนาวพาลจะสท้านเอาด้วย จึงเรียกเอาผ้าห่ม อีกผืนหนึ่ง คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่ได้ ประเดี๋ยวได้ผ้ารัดสำหรับคลุมตีนผืนหนึ่ง ส่งมาให้ห่ม ห่มชักขึ้นมาข้างบนตีนหลุด ชักไปคลุมตีนข้างบนหลุด เหลือกำลัง

ปรอทเห็นจะราว ๗๐ เศษ ไม่ใช่หนาวมากมายอะไร แต่รู้สึกหนาว เพราะเสื้อผ้าที่มหาดเล็กจัดไว้ให้ไม่พอใช้เท่านั้น

กินเข้าแล้วขึ้นไปดูแผนที่กับกับตัน แลพูดกันอยู่บนสพานแลในห้องจน บ่าย ๔ โมง อากาศมัวแลไม่เห็นฝั่ง เลยเขาเดินผิดกับที่เคยมาคราวก่อน มาติดฝั่งข้างอาฟริกา กับตันให้ตลับยี่ปุ่นอันหนึ่ง มีรูปไก่หางยาวงามดี นึกอยากสั่งพระยานริศรให้ส่งเข้ามา เขาว่า หลวงสุนทร[๑] แลหม่อมอนุวงษ์[๒] มีแล้ว แต่หางยาวออกมาก็ร่วงเสีย เห็นที่จะจัดแล้วจึงงดไว้ พิเคราะห์ดู

---

๑ หลวงสุนทรโกษา คอยุเหล ณระนอง (เดี๋ยวนี้เปนพระยาปดิพัทธภูบาล)

๒ หม่อมอนุวงศ์วรพัฒน ม.ร.ว. สำเริง อิศรศักดิ์ ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาพจนปรีชา)

เรื่องเสมหะนั้นน่าที่จะไม่หายยาก พ่อเห็นได้ว่าอากาศที่แห้งแลเย็นนั้นทำให้เสมหะอ่อนน่วม ถ้าร้อนหายใจเอาลมร้อนเข้าไปให้เสมหะในลำคอละลายไปนั้นแห้ง น่าจะจริงค่อยสบายทั้งกลางวัน [illegible] แห้งกรัง ที่ร้ายมากนั้นเวลาเย็นกับเวลาร้อน ส่วนร้อนชื้นแห้งแลเหนียว ส่วนชื้นทำให้ชุ่มคอแต่ไม่พอที่จะทำให้เหลว จึงเป็นเวลาร้ายไม่สบายกว่าเวลาอื่น เพราะเสมหะยังค้างอยู่ในหลอดหายใจ การที่เป็นเช่นนี้จึงเห็นว่า จะหายแต่เมื่ออยู่ในเมืองหนาว ถ้าไปอยู่ในที่ร้อนก็คงกลับเป็นอีก พ่อจึงไม่มีความหวังที่จะให้หายขาดได้ เว้นไว้แต่หมอเขาจะมียาแก้โดยประการใด นั่นเป็นทางที่จะดูไปก่อน แต่คงจะไม่ได้ว่าหายขาดฤาไม่ ว่าจะกลับไปเป็นอย่างไรอีก [illegible] เป็นส่วนหนึ่ง ไม่ได้พยายามที่จะเขียนเล่าถึงภูมิประเทศฤๅลักษณะบ้านเมืองอย่างใด เพราะ [illegible] ส่งเข้ามายังที่ประชุมเสนาบดี [illegible] พ่อ [illegible] ได้ดี

ต่อไป [illegible] เพราะเป็นเวลากลางคืน แลไม่มี [illegible] นแล้วคิดจะขึ้นไปดูเมืองสุเอสอยู่บนสพาน

ต่อคิดถึงลูก [illegible] Development of the European Nations [illegible]

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

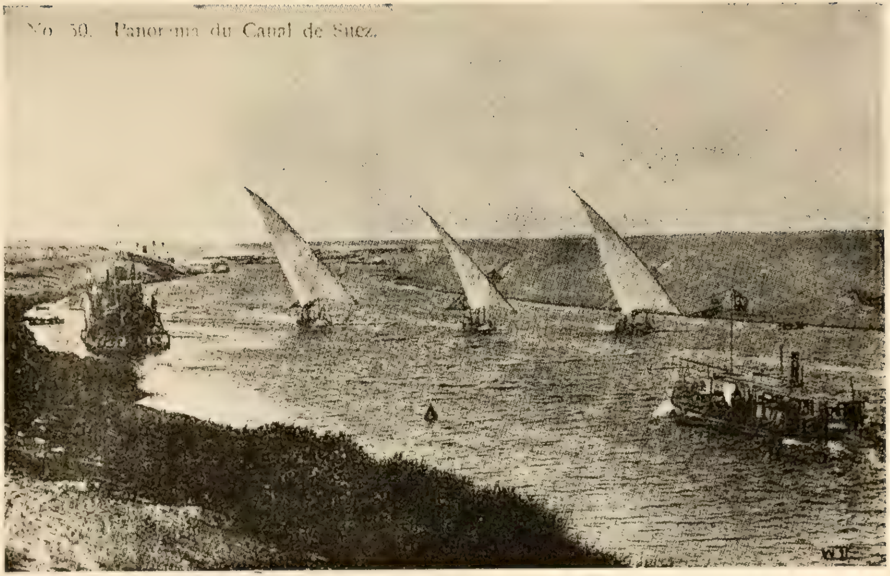
ป.ล.

คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

(ต่อตอนกลางคืน) พอเรือรอคประมาณสักครึ่งชั่วโมง เรือเจ้าท่าและหมอลงมา หมอนั้นมีมาหลายคน ผู้ชายบ้างผู้หญิงบ้าง พ่อไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๓ ก่อน เขามายืนเรียงแถวที่ดาดฟ้าชั้นล่าง หมอเข้าไปคลำรักแร้คลำใต้คาง การที่คลำนั้นดูเหมือนสักแต่ว่าพอถูก ฤๅไม่ถูกเพียงแต่ทำท่าก็พอ ส่วนฝรั่งดูเปนการสนุกหัวเราะกันคิก ๆ คัก ๆ แต่ถ้าเจ๊กแล้วยกแขนขึ้นบนหัวหน้าตาตกใจทุกคน คราวนี้จะตรวจชั้นที่หนึ่งแต่พ่อนั้นยกไม่ต้องตรวจ แต่พ่ออยากดูจึงลงไปประชุมกับเขาที่ประชุมนั้นห้องกินเข้าชั้นล่าง ให้ยืนเรียงกันเปนแถว นางหมอผู้หญิงเข้ามาตรวจ เปนคนกลางคนคล้ายยายลอฟตัส พอมาถึงพ่อ เขาบอกว่าพ่อนั้นฟรีไม่ต้องตรวจ ขอเชิญเสด็จกลับจะตรวจคนอื่น ตรวจคนอื่นนั้นหมายว่าจะทำอย่างไร หมอกับคนโดยสารยืนห่างกันสัก ๓ วา เขาบาญชีออกมากางแต่ก็ไม่ยักต้องอ่านชื่อ นับหนึ่งสองสามสี่ พอครบบาญชีก็บอกแล้วเลิกกันเท่านั้น แล้วไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๒ พวกนั้นสนุกเกรียวกราวกันมากเล่นตลกต่าง ๆ แต่การตรวจก็แปลกกว่าชั้นที่ ๑ ยายหมอนั่งที่โต๊ะเอาบาญชีออกกาง ต้องเข้าไปบอกชื่อตัวให้กาบาญชีทีละคน แล้วก็เท่านั้นเอง มันขันที่แรกจะตรวจดูเอะอะเปนการใหญ่มาก แต่ครั้นถึงการที่ตรวจกลายเปนทำพิธี คือนั่นก็ทำตามยศเปนชั้น ๆ ด้วย การตรวจนี้สำเร็จใน ๗ ทุ่ม พ่อเห็นว่าดึกแล้วจะไม่มีใครลงมา พอออกเสียงเขาก็บอกว่าเจ้าเมืองลงมา ต้องกลับแต่งตัวใหม่ขึ้นไปรับ ที่แท้สมุหราชองครักษ์และมาศเตออฟเซเรโมนีมาก่อน ราชองครักษ์นั้นเรียกว่าปาชา เปนที่อย่างเจ้าพระยาสุรศักดิ์ เพราะซักถามอย่างที่เจ้าพระยาสุรวงษ์ไปตามเสด็จที่อาเล็กแซนเดรียและซุลฟิการ์เบย เปนที่อย่างพระยาอนุรักษ์-

ราชมณเฑียรลงมาประจำคลอดเขตรแคนอียิปต์ ว่าเคดีฟอยากจะมารับเอง แต่ถึงกำหนดลงไปเปิดโซอะไรในการบุญที่อาเล็กแซนเดรีย ขอให้บอกนัดหมายว่าจะตามไปพบกันแห่งใดแห่งหนึ่งที่ยุโรปในเดือนมิถุนายน เวลานี้รถไฟพิเศษจัดมาคอยอยู่พร้อมแล้ว ขอเชิญให้พ่อขึ้นบกไปนอนปอดเสดทีเดียว จะถึงในก่อนสามยาม พ่อว่าอยากจะไปทางเรือจะได้ดูคลอง แล้วนำฮาลิมปาฉาพระยาสมุทบุรานุรักษ์ ซัลซเบย์ ผู้บังคับการโปลิศรักษาคลอง แลมองสิเออเดอตรูวิลเปนผู้บังคับการโปลิศเผ้า เจ้าคนนี้พูดอังกฤษได้ นอกนั้นพูดฝรั่งเศสท่านสมุหราชองครักษ์ตั้งต้นสปีซไปในภาษาอังกฤษได้นิดหนึ่ง ลานึกไม่ทันต้องมีล่าม แต่ถ้าพูดธรรมดาพอจะโขลกกันไปได้ แล้วนอนอยู่ในเรือนทั้งสองคน เรือเข้าคลองไม่ได้จนสว่าง จะคอยดูเข้าคลองจึงเลยนั่งอยู่จนสว่างจึงได้นอน นอนไม่ใคร่หลับ เห็นจะเปนด้วยตะกรามกินแซนด์วิชถึง ๓ ชิ้น แลมีลูกสตรอเบอรีลงมาจากยนบกกำลังสด แลใหญ่มากอร่อยเสียจริง ๆ กินเข้าไปเต็มจานเพราะอดผลไม้มาเหลือกำลัง พ่อช่างคิดถึงลูกเสียเหลือล้น เพราะกินอะไรอร่อยเคยกินด้วยกันเสมอ ลูกมันโตกว่าที่ยาวาสองเท่าแลไม่มีกลิ่นแตงหนูเลย ที่มีกลิ่นเห็นจะเปนด้วยสุกเกินไปฤๅยังไม่สุก นี่มันกำลังพอดีแต่เพราะมันมีเปรี้ยวในนั้นมากจึงเสาะท้อง ต้องกินน้ำแร่ซ่าเสียทีเดียว รู้สึกตัวเมื่อราวโมงหนึ่งเรือเข้าคลองแล้ว แต่ง่วงไม่ได้ลุกขึ้นดู กินน้ำแร่แล้วจึงหลับสนิท ไม่มีของจะฝากเพราะถึงกลางคืน

คลองสุเอส

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖

คืนที่ ๒๖

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อไม่ได้ทำทวนต้นเปนหนังสือฉบับใหม่ เพราะจะให้ทันวันกันที่ วันนี้กินเข้าเอาพวกอียิปต์ไปกินด้วย คลองตอนนี้พ้นอิสไมเลียที่เปนกึ่งทางมาแล้ว ประเดี๋ยวเดี๋ยวก็ถึงตอนลงเขื่อนสำเร็จ แต่ได้ความว่าตอนกลางเขื่อนยังไม่สำเร็จเหมือนกัน ที่จริงมันอัศจรรย์มาก คือในระหว่างเอเซียกับอาฟริกาแต่ก่อนนั้นเปนทเลแคบ ๆ เช่นทเลแดง ที่หลังตื้นขึ้น จะเปนด้วยเขาไฟฤๅทรายบนฝั่งมีพยุพัดเปนลมบ้าหมูโปรยลงไปนานเข้าก็ตื้นขึ้นได้ ที่ซึ่งทเลลึกแลกว้างทรายถมไม่เต็มได้ก็เปนทเลเล็กบ้างใหญ่บ้างน้ำไหลไปไหนไม่ได้ ที่ทรายโรยมากก็ดอนสูง ที่น้อยก็เปนทรายพอน้ำแฉะ ๆ แต่น้ำยังเค็มอยู่ จึงเปนเกลือในที่ที่น้ำท่วมเท่านาเกลือ แต่ไม่ต้องทำอะไร เกรอะขึ้นเองคอยแต่โกย ง่ายกว่านาเกลือของเรา ในที่ที่น้ำลึกลงไปกว่านาเกลือมีปลาชุมมาก เหตุด้วยเวลาน้ำทเลขึ้นท่วมเข้ามาโดยเร็วปลาก็ไหลเข้ามาตามน้ำ ครั้นเวลาน้ำลดค่อย ๆ ลดออกไป ปลาไม่ทันรู้ตัวที่จะออกน้ำงวดก็เลยติดอยู่ในห้วงนั้น จึงมีนกต่าง ๆ นา ๆ ตั้งแต่นกกระทุงลงไปจนนกเล็ก ๆ เต็มไปทั้งนั้น นกกระทุงแลขาวสุดตาจนเหลือเชื่อว่าเปนนก แต่เข้ายิงไม่ได้ด้วยเปนที่ทรายไปทั้งนั้น เขาจึงใช้ตลบด้วยอวนอย่างหนึ่ง ฤๅเอากิ่งไม้บังเข้าไปยิงอย่างหนึ่ง คลองที่ขุดมานั้น เขาขุดหันหาที่ซึ่งมีห้วงน้ำขังอยู่ คือที่ทรายลึกหน่อย ให้เบาแรงเปนที่ตั้ง แต่ห้วงอื่น ๆ เปนห้วงเล็กกว่าลำคลองที่ขุด จึงไม่ใคร่ปรากฏเช่นห้วงน้ำบิตเตอเล็กแล

บึงเดวใหญ่ ซึ่งแลเห็นเปนทะเลเหมือนทะเลสาบน่าเมืองสงขลา แลพัทลุง การขุดนั้นยาก เพราะเปนทรายร่วงลงไปลึกกี่ศอกก็ [illegible] เหมือนอย่างขุดคลองเล่นในหาดทราย ขุดน้ำเข้าไปทรายก็พลอยตกไหลเข้ามาถม เอาลงเขื่อนสองข้าง แต่ยังต้องโกยในกลางอยู่เสมอ เขื่อนนั้นก็ยังไม่ตลอด คลองนี้ดูกำลังมากกว่าคลองที่ในเยอรมันมาก ด้วยคนเปนเครื่องจักรต่างสิ่ง แลคำภายหลังคลองนี้ เช่นการที่คิดสำเร็จแล้ว ไม่ต้อง [illegible] ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้น การทำคลองนี้ไม่มีน้ำจะกินตั้งแต่เริ่มแรกมา [illegible] ไม่ได้น้ำ จึงขุดคลองจักหาน้ำจืดมาแต่แม่น้ำไนล์ [illegible] คลองใหญ่แลทางรถไฟจนถึงปอตเสด แล้วยังให้ต้นไม้ตลอด อย่างเดียวกันกับคลอง [illegible] มีน้ำจืดใช้ได้ตลอดปี ตามริมคลองนั้นปลูกต้นสน ซึ่งที่มันไม่โตเท่าไร เมื่อ [illegible] ต้นสนก็สูงอยู่ในแปดศอกสิบศอก ก็เห็นจะปลูกมาแต่แรกเปิดคลอง [illegible] ในแผ่นดินพระ [illegible] เห็นยังเล็กกว่าต้นสนที่สวนดุสิตก็มี เท่ากันนั้นมีน้อย เขียว ๆ เสียโดยมาก บางตอน [illegible] ไม่มีน้ำจะกิน [illegible] ไม่ได้ [illegible] แต่คนไม่มีเลย [illegible] แต่ [illegible] มากกว่าคลองก็ [illegible] ไปนานั้น [illegible] ในแผ่นดิน [illegible] มีพวก [illegible] ปลูกเต้นท์อยู่ในกลาง ๆ ทราย [illegible] ไม่มีบ้าน [illegible] อยู่ท่อนต่อไป [illegible] การที่จะขุดคลองนี้เริ่มแต่แผ่นดินอยู่ [illegible] แต่เปน [illegible] ว่าจะขุด แต่เปน [illegible] ความคิดที่ [illegible] กันมาก [illegible]

เปนตัวขัดขวางอย่างเอก เหตุด้วยประเทศจีนเคยกลัวเรือรบต่างชาติจะไปถึงง่าย ที่จะถึงได้เดินผ่านระหว่างทวีปเสรยูเท่านั้น ไม่น่ากลัวอันใดเหมือนเรือจะผ่านไป พร้อมด้วยสาตราอาวุธ เพราะมันย่นทางลงถึง ๑๕ วัน แต่ฝรั่งเศสครั้งนี้ไปเสียเงินถึง ๓ ฤกหนุน มีทุนรอนของคนฝรั่งเศสมาก เงินพอแล้ว แต่ไม่มีคนที่จะรับจ้าง จึงต้องมาชวนเสดปาชาเจ้าเมืองอียิปต์ให้เข้าหุ้นส่วน ให้ฝรั่งเศสแลทำสัญญาให้ช่วยเกณฑ์จ้างพวกพลเมืองอียิปต์ ที่เรียกว่าเฟลละฮีนเดือนละ ๒๐๐๐๐ คน เปนการเดือดร้อนแก่คนระสำระสายมากนัก ครั้นเมื่อเสดปาชาตาย อิสไมลปาชาได้เปนเจ้าเมืองอียิปต์ จึงไม่ยอมเกณฑ์คนไปขุดคลอง เกิดเปนความกับบริสัทถึงต้องปรับปรุงกันเปนอันมาก บริสัทได้เงินค่าปรับนั้นไปสร้างเครื่องจักรมาขุดคลองต่อมาจนสำเร็จ แต่อิสไมลปาชานั้นเปนคนหรูหราเหลือประมาณ จะเชิญเอมเปรสยูยินเมียนะโปเลียนมาเปิดคลอง สร้างวังขึ้นรับใหม่ทั้งวังที่เมืองอิสไมเลีย จัดหาของเครื่องพระสำอางประดับเพ็ชรแลทับทิมทั้งสำรับ แลแจกของๆ กันมาก สิ้นเงินเท่าใดเอาไม่ได้แน่ กว่าสิบแปดล้านแฟรงก์แต่วันเปิดคลอง แกเสียสมบัติเพราะเรื่องนี้ จึงต้องถูกถอด แลเมืองก็เปนหนี้มากมายยับเยิน จนเจ้าหนี้คอยอยู่จนทุกวันนี้ แต่ความมั่งมีมั่นไปอยู่ที่ฝรั่งเศส เมื่อแรกตั้งทุนเข้าแชร์กันแชร์ละห้าร้อยแฟรงก์ เพราะมันได้กำไรดอกเบี้ยเหลือล้น จนเดี๋ยวนี้ขายแชร์ละ ๔๕๐๐ แฟรงก์ก็ยังมีผู้ซื้อ เมื่อคิดดูผู้ซึ่งยังถือแชร์ละ ๕๐๐ แต่ครั้งยังอยู่แต่ก่อนไม่ได้ซื้อขึ้นราคาจะรวยสักเพียงใด ในการที่ซื้อ ๔๕๐๐ นั้นต้องเกณฑ์ว่าดอกเบี้ยคงไม่ต่ำร้อยละ ๕ ราคาต้นทุนแต่เพียง ๕๐๐ แฟรงก์ ก็จะมีได้มากเหลือเกินเต็มที่ฤๅ นี่เปนส่วนประโยชน์ที่ฝรั่งเศสได้จากคลองนี้

แต่ยังมีเก่งขึ้นไปกว่านั้นอีก คืออังกฤษอันเปนผู้ไม่เข้าตาซอยเรื่องขุดคลองนี้มาแต่ต้นเดิมดังที่กล่าวแล้ว กลับได้ใช้คลองนี้มากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ใช่แต่เท่านั้น เมื่ออิสไมลชวนลงรวนระต้องเลหลังนั้น แอบเข้ามาขอปันแชร์ของอิสไมล เปนต้นทุนถึงสี่ล้านปอนด์ แล้วซื้อได้แชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์ด้วย เพราะอิสไมลแกได้เปล่าก็มี ลงทุนไปบ้างก็มี ขายแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์เท่าเดิมก็ไม่ขาดทุน ในเวลานั้นราคาแชร์ที่ขายกันอยู่ในตลาดสองพันแฟรงก์ไม่ใช่เวลาที่กัมปนีตกต่ำ ซึ่งเคยขายได้แต่เพียงแชร์ละ ๒๑๐ แฟรงก์ก็มีนั้น ใช่แต่เท่านั้น ซ้ำเข้ามาช่วยอีจิปต์ในการปราบปรามการจลาจลยึดเอาเมืองอีจิปต์ไว้เปนผู้ทำนุบำรุงแต่คนเดียว กันฝรั่งเศสซึ่งกำลังกระปลกกระเปลี้ยในเวลานั้นออกเสียได้ ความคิดเขาเดินเปนอันหนึ่งอันเดียวแน่นแน่วกริบ ๆ เข้าไปไม่ได้มีถอยหลังเลย ตลอดเวลาห้าสิบปี การที่เปนได้ดังนี้ เพราะอังกฤษมีหลักฐานการปกครองมั่นคง เรียบมาเสียห้าร้อยปีจริง ๆ แล้วด้วย เมืองอื่นจึงไม่ใคร่จะว่องไวเหมือน หน่อย ๆ ก็ไปกลายถอยหลังเสีย แล้วจึงตั้งต้นใหม่

พ้นด้วยเรื่องคลองมาตลอดแล้ว ทีนี้จะว่าด้วยถึงปอตเสด เรามาถึงบ่าย ๕ โมง แต่ที่นี่กลางวันมันมากขึ้นมาทุกที หนาวก็มากขึ้นทุกที ปรอทในแดดขึ้น ๗๐ กลางแจ้ง ๖๘ เรือค่อยๆ เลื่อนเข้ามา พ่ออยู่บนสพานเห็นแปลกแต่ตอนข้างขวามือ การขุดอ่าวจอดเรือเห็นจะมีมากขึ้นสักหน่อย การที่รู้ว่าขุดไม่ขุดนั้นใช่จะเห็นเปนน้ำเปนดินอะไร ที่ตรงไหนเปนน้ำแลเห็นเปนน่าไม่มีทรายปริ่ม ๆ แปลว่าตรงนั้นขุด น้ำไม่สังเกตก็คล้ายกันทั้งบกฤๅน้ำ แต่ข้างซ้ายมือนั้นเปนที่มีตึกรามเปนตัวเมือง มีขุดเข้าไปเปนอ่าว ๆ สำหรับจอดเรือ มีเรือรบไอรอนแคลดอิตาลีลำหนึ่ง อังกฤษลำหนึ่ง มีทหารยืนด้านยาวทั้งสองลำ ด้วยในคลองเขาห้ามไม่ให้สลุต แต่เมืองสลุตข้างริมทเลได้ยินเสียงเบา ๆ [illegible]

รูปหมู่ก่อนเสด็จขึ้นบกที่ปอตเสด

คลองซึ่งมีโคมหลังคากระเบื้องเคลือบสีเขียว หมอลงมาตรวจก่อน แต่พ่อไม่ทิ้งหมอด้วยเห็นเสียแต่กลางคืนแล้ว มาทำอะไรบ้างก็ไม่ทราบ เจ้าบ้านผ่านเมืองจะถามอะไรลงมาคอยอยู่พร้อมที่ท่า แต่เห็นจะรอหมอตรวจ เพ็ญ[๑] กับพระเสน-พิทักษ์[๒] หลุดลงมาก่อน เพ็ญอ้วนขึ้นมาก ไม่เคยเห็นอ้วนเท่านี้ ตัวบอกหายแต่หมอเขาว่าอีกสองปีจึงจะสนิท ต่อนั้นจึงคอเวอเนอเยเนอราล ชื่ออิปรซิมซะลิมปาชา กับผู้บังคับการโปลิศในลำคลอง ชื่อซัลซเบย์ กับมองสิเออเดอตูรสผู้บังคับการโปลิศลงมารับ รับสั่งเกดิฟมาให้ต้อนรับแลเชิญเสด็จขึ้นบก ตากงสุลเยอรมันได้เคยพบแต่คราวก่อน เข้ามาเปนเจ้าเข้าเจ้าของ ค่าที่มาเรือเยอรมัน

พ่อขึ้นบกในเรือของรัฐบาลกับพวกข้าราชการเตอะกทั้งปวง ขึ้นรถแรกกับสมุหราชองครักษ์ บริพัตรขึ้นกับผู้ว่าราชการเมือง รวบรวมใจความในข้อที่เห็นเมืองปอตเสดเปนอย่างไรนั้น ตอนข้างเก่าคือข้างใต้เหมือนอย่างเดิมไม่ได้แปลกอะไร แต่หาดงอกออกไป ข้างเหนือริมทเลทำถนนออกไปแล้ว มีตึกราย ๆ มีที่ว่างยังเปนน้ำเฉาะและอยู่ก็มี เห็นจะเท่ากันกับเมืองเก่า จวนผู้ว่าราชการแลศาลเมืองยกออกไปที่ริมทเล สร้างขึ้นใหม่พึ่งจะแล้วในปีนี้เอง ไม่ใช่แต่ไม่เคยไปคราวก่อน ที่เหล่านั้นคราวก่อนยังเปนทเลอยู่ เรือนตะเกียงที่เคยอยู่ปากคลองนั้น เดี๋ยวนี้หลุดลึกเข้ามาแล้ว แต่ความจริงตอนใหม่นั้นยังโหรงเหรงไม่แน่นหนาเหมือนตอนเก่า ถ้าจะนับหน้าเมืองปอตเสด จะเทียบกับเมืองใดในข้างตวันออกไม่ได้ มันเปนเมืองฝรั่ง ฝรั่งก็ไม่ใช่ชาติอื่น ฝรั่งเศสยังไม่โตมากจริง แต่ลึกยื่นออกไปเกือบครึ่งหนึ่ง ระยะทางที่จะโตเร็วมาก แต่

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ประชวรออกไปพักรักษาพระองค์อยู่ที่อียิปต์

๒ พระเสนีพิทักษ์ เปลี่ยน หัสดิเสวี ไปตามเสด็จกรมหมื่นพิไชย ฯ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาชนินทรภักดี)

ต้นไม้แลเต็มที่ ที่ปลูกตามถนนโตแล้วก็แห้งร่วงแร่ง ที่ปลูกใหม่ก็ไม่เห็นน่าว่าจะรอด แต่เปนความเพียรพยายามของพวกนี้ ดูเหมือนไม่มีอะไรที่จะสำคัญยิ่งกว่าจะหาดอกไม้มาแต่งมาประดับในเวลารับแขก ไปบ้านเกาวเนอ ในห้องเลี้ยงน้ำชาเปนเฉลียงเรือน ไม่จำเปนที่จะต้องแต่งดอกไม้เลย ก็ยังแต่งดอกกุหลาบเสียออกหรู โต๊ะกินเข้าที่โฮเตล ถึงแก่แต่งปกคลุมไปด้วยดอกไม้ ดอกกุหลาบของเขาดีกว่าบ้านเราเปนอันมาก เพราะเขามีสีต่าง ๆ ดอกใหญ่ ๆ ไม่เหมือนกับเรา คงอยู่เพียงชมภูซีดๆ วันนี้ดีที่จะได้เห็นบุปผชาติเหล่านี้ แต่ลองถามดูเถิด มาจากไกโรทั้งนั้น ไกโรเองลองถามดูเกิดมาจากยุโรปทั้งนั้น เมืองที่มีต้นไม้ดอกไม้น้อยเขารักต้นไม้ดอกไม้ เมืองที่มีเหลือล้นอย่างเช่นเราไม่มีใครแลดู หักเคยมือมาเสียแต่เด็ก ๆ เดินก็เอามือจะต้นไม้รูดใบเล่น

เรือนเจ้าเมืองนี้ทำซอยกล มันยาว ๆ แคบ ๆ เห็นจะคอดกลาง พอเข้าประตูข้างน่าจะขึ้นกระไดก็แลเห็นประตูข้างหลัง แต่เปนตึกกว้างโก้เต็มที่ แต่เลี้ยงน้ำชาที่จะเห็นทำเราจะชอบใช้อย่างอังกฤษ พอไม่กิน เรียกกาแฟอียิปต์ออกจะประดักประเดิด ดูเหมือนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์[๓] เสียอะไรไปเลย เปนแต่อ้วนกว่าโตกว่า จะบอกว่ากินอื่นไม่ได้เปนอันขาด พ่อขอเสียอย่าให้มีการรับรองอย่างอื่นต่อไปอีก แต่ยอมให้แกช่วยเลือก ว่าจะพักที่โฮเตลไหนดี ตกลงเปนเลือกชิสเตอนเอกสเชนช์ซึ่งเปนโฮเตลทำใหม่ พากันไปทั้งหมดยกแห่ ๆ ตามถนนมีโปลิศราย แลมีโปลิศม้าขี่ระวังกันเปนตอน ๆ แลประจำอยู่น่าโฮเตลเปนนิจ เขามีที่นั่งเล่นอยู่ชั้นล่างฝากระจกรอบ ตามเฉลียงริมถนนมีคนมานั่งเล่นในเวลาเย็นจนค่ำแน่นไปทุก ๆ แห่ง เหมือนในเมืองฝรั่งเศส

---

๓ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพ (เปนเจ้าพระยาพระเสด็จในรัชกาลปัจจุบันนี้)

เวลาน่าร้อน แต่ไม่เห็นกินเข้า เวลาเราไปนั่งอยู่ที่ชั้นล่าง ดูก็น่าระไรเลย แต่กับเข้าไม่อร่อย สู้ในเรือเราไม่ได้ กินเข้าออกไปกินเฉลียง ท่าทางมันไม่น่าสบาย กี่ชั้นกี่ชั้นขึ้นไปก็เปนห้องนอน มีห้องขึ้นเฉลียงชั้นหนึ่ง ทางเดินอยู่ในกลางเรือนมีห้องข้างซ้ายข้างขวา ดูเหมือนในทางเดินระมิด เครื่องตกแต่งก็เละ แต่ใช้ลิฟต์ไม่ว่าอะไรจิปาถะ ดูเหมือนชั้นล่างไม่ใช้อะไรนอกจากนั่งเล่น ลิฟต์นั้นกว้างพอ ๖ คน ใช้แรงน้ำอย่างเรียกว่าไฮดรอลิก ต้องมีคนประจำอยู่ในนั้นคนหนึ่ง มีสายลวดขึงยืนลงมาตลอด ๖ ชั้น เวลาจะขึ้นอ้ายตาเจ้าพนักงานต้องสาวลวดนั้นขึ้นไป ขึ้นด้วยแรงคนเปนแต่มีเครื่องถ่วงให้เบาแรง เวลาจะหยุดต้องเอามือไปค่อย ๆ รอสายลวด แล้วจึงจับให้หยุด อ้ายตาเจ้าพนักงานนั้นเห็นจะถึงมือแดงทีเดียว ประเดี๋ยวชั้นนั้นกริ่งประเดี๋ยวชั้นนี้กริ่ง ไม่มีหยุด ไกลร้อยโยชน์แสนโยชน์ไม่ขอเปนตาเจ้าพนักงานลิฟต์

ก่อนเวลากินเข้า ได้ไปเที่ยวห้างริม ๆ นั้นเอง การมันใหญ่มากเหมือนพระยายืนชิงช้าเมื่อจะออกเดินจากชมรมนี้ไปชมรมโน้น มีโปลิศม้าไปกันคนเสียก่อน แล้วราชองครักษ์แลเจ้าเมืองกรมการเดินสองข้างเหมือนพราหมณ์ พวกคนก็ดูแน่นเหมือนดูพระยายืนชิงช้า แต่ของไม่มีอะไรนอกจากของฝรั่ง ถ้าจะเจ้าของเมืองเองแก่กว่ามีแต่ห้างยี่ปุ่น แต่คนขายไม่ใช่ยี่ปุ่น เปนยิวรับมาอีกต่อหนึ่ง ของทำดีจริง ๆ น่าพิศวง ดีกว่าที่เคยเห็น ๆ เปนอันมาก มันเข้าใจที่จะแปลงรูปแลเก็งความชอบใจของฝรั่ง ประกอบทั้งความฉลาดในการวาดเขียน ถ้าว่าราคาเท่า ๆ กันแล้ว จะหาของฝรั่งดีได้เหมือนไม่มีเลย ตกลงเปนหาของในเมืองไม่ได้จริง ๆ สักร้านเดียว นอกจากหม้อที่ส่งมา ผ้าคลุมหัวแขกนั้นถึงทำเมืองฝรั่งก็จริง แต่ลวดลายแลหน้าตามันก็เปนแขก จึ่งสมมตเอาว่าเปนของแขกที่หนึ่ง พ่อเข้าใจว่าไม่แพง แลคิดเห็นว่าถ้าใช้เปนผ้าห่มเห็นจะงาม

หนักมากอยู่สักหน่อยหนึ่ง แต่มันแวววาวดี เลศฝรั่งทำไม่ได้ เลศแขกจะห่มเป่นไรไป ไปเที่ยวอยู่ไม่ถึงครึ่งชั่วโมงกลับมาโฮเตล พูดกันต่อไปใหม่ คราวนี้ไปไล่เลียงถึงเจ้าเขมร ๔ พวกข้างแขกไม่ได้เกี่ยวข้องอันใดเลย กรมการอังกฤษซึ่งเป่นผู้ให้การนั้นว่าตัวได้เห็น แต่จำหน่ายเรื่องไม่ตก ซัดให้ถามนายตลองเป่นฝรั่งเศสคนนั้นเป่นผู้จัดการรับรองตลอด มาถึงขึ้นบกต้องเช่ารถหมดทั้งเมืองเพราะรถมีน้อย ว่าขึ้นบกเวลานั้นเจ้านายผู้หญิง ๖ องค์เจ้าจอม ๓๐ ขึ้นรถรอบเมืองแล้วแวะที่ร้านซื้อของแขก แล้วกลับไปลงเรือ ว่าเมื่อเวลามา รับสั่งกับกัปตันว่าไม่เห็นแผ่นดินแผ่นทรายเลย จะแล่นให้เห็นฝั่งเห็นฝาสักหน่อยหนึ่งไม่ได้ฤๅ กัปตันว่าเป่นพ้นวิไสยที่จะทำได้ อีกสามวันจึ่งจะเห็นฝั่ง ไม่รับสั่งภาษาอะไรได้เลย อดทีเดียว ครั้นจะซักไซ้แกเข้าไปหนักก็ออกเกรงใจแกจึ่งงดเรื่องแต่งตัวไว้เสียที

กลับลงมาเวลา ๑ ทุ่มเศษ หนาวเรียบทีเดียว เขาขนถ่านและล้างเรือสำเร็จแล้ว มีการลาลากันตามเคย ได้ออกเรือเวลา ๒ ทุ่มเศษได้นอนเข้าโปงแบลงเกตตั้งแต่วานนี้มา น่าต่างประตูต้องปิดหมด ปรอทในห้องรักษาไว้ได้เพียง ๗๐ เป่นอย่างสูง บนดาดฟ้าถึง ๖๔*

ได้รู้ข่าวกรมมหิศรตายที่เมืองสุเอส แต่ที่จริงก็ตายวันพอถึงเอเดนจริงตามที่คาดไว้นั้นเอง แต่หากเราเดินทางอยู่ เพ็ญเขารู้เสียแต่วันที่ ๑๗ แลยืนว่าถ้าออกไปด้วยกันก็จะไม่ตาย

คืนที่ ๒๗

วันจันทร์ที่ ๒๒ เมษายน

ที่ระยะนี้ร้อนมากคนนอนยังดึกเสียทีเดียว คิดไปกินเข้าข้างนอกได้ เพราะกัปตันบอกว่าเมื่อคืนนี้เห็น [illegible] แกจะลงไปรับ [illegible] ว่า

---

๔ คือเรื่องสมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชาไปยุโรป

* ในทะเลสุเอส

เจ้าแผ่นดินยังไม่เสด็จกลับ มีแต่พวกเดอรกทั้งนั้น แกสงไสยคืองไปจึงรู้ว่าพ่อมา ที่เปนเช่นนี้เพราะพ่อพูดถึงหมวกแดงแล้วบ่นว่าลืมเอาหมวกที่เคดิฟให้คราวก่อนมาด้วย ใส่สบายดี ให้เรียกเขามาขายพ่อจะซื้อ ท่านเจ้าเมืองจัดการ พอกินเข้าแล้วลงมาก็ได้เลือกหมวก พ่อบอกให้เจ้านายขุนนางเลือกเอาคนละใบ แล้วสั่งให้บริพัตรใช้เงิน ตาเจ้าเมืองมาบอกว่าไม่ต้องใช้เดี๋ยวนี้ก็ได้ ข้างบริพัตรกลัวจะใช้ไม่ทัน เร่งให้มันส่งบิลเจ้าของรับว่าจะไปเขียน คอยอยู่ประเดี๋ยวมาบอกว่ายังเขียนไม่ได้ แล้วจึงจะเขียนส่งไปที่เรือ บ่นกันเสียพอแรงว่ามันช้าไม่ได้เรื่อง แต่หมวกนั้นเขาพากันใส่ลงมาทุกคน พวกคนดูก็ทั้งกันตามเคย ครั้นมาถึงเรือทูลลาทูลลากันแล้ว บริพัตรไปวานท่านเจ้าเมืองใช้เงิน ให้เงินไว้เหลือเท่าใดจึงให้ส่งคืน แกจึงบอกว่าเคดิฟสั่งว่า ถ้าจะต้องประสงค์อะไรให้จัดถวายอย่าให้คิดราคา จะออดแอดว่าเปนของเล็กน้อย ขอใช้เงินเท่าไรแกก็ไม่ยอมรับ แล้วก็ติกินไปทีเดียว ไม่ได้ขอบอกขอบใจอะไร เพราะพึ่งรู้เมื่อเขาไปแล้ว ถ้านึกระแวงเช่นนี้ก็จะเอามาแต่คนเดียว

กับตันแกว่าเห็นเสียเมื่อวานนี้แล้ว ว่าความคิดที่พ่อจะไปไหนเงียบ ๆ นั้นน่าจะไม่สำเร็จ ทั้งที่จะไม่ให้ใครรู้จักก็ไม่ได้ ด้วยคนเห็นรูปรู้จักเสียหมดแล้ว แต่ตัวแกเองยังเคยเห็นรูปพ่อมาเสียนมนาน เห็นตัวก็รู้จักทันที วันนี้ให้ซองเงินลงยากับกับตันใบหนึ่ง พ่อชอบแกมากขึ้นทุกที จนขากลับก็อยากให้แกมาอีก ตัวเองก็สมัคจะมา วันนี้คงหนาวเหมือนกัน แต่เห็นจะมากขึ้นสักหน่อย ในห้องปรอด ๖๘ เปิดประตู ปิดประตู ๗๐ พ่อได้เขียนโปสต์กาดโฮเตลไปให้หญิงน้อยดูใบหนึ่ง ออกจะค่อยสนุกขึ้นกว่าที่มา ๆ แล้ว เพราะมันแก้วซ้ำนักเหม็นเบื่อ วันนี้ตอนดึกค่อยคลายหนาวลง เห็นจะยังเกาะครีต เข้าโป่งซ้อนแยลงเกตแลผ้า รู้สึกหนักอยู่สักนิด

คืนที่ ๒๘

วันอังคารที่ ๒๓ เมษายน

ตอนเช้ากำลังนอนเรือโยนแลหนาวมากขึ้น ผ้าห่มเขาเท่ากับร่มผ้าส่าน ก็เข้าใจได้ว่าออกช่องเกาะครีต รคราศีตามเคยเช่นครั้งก่อน ปรอทเวลาเที่ยงในห้องนอน ๖๘ บนดาดฟ้า ๕๘

กินเข้าวันนี้มีคนน้อย เหลือยริพัตร (ไม่ตลอด) คือ พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ นายมุ่ย กับพระยาบุรุษ นอกนั้นเมาคลื่นเปนพ่อสวิงพ่อสวาย พ่อระทวยพ่อซ้อนนอนหมด จนตาสอง (อั้น)[๕] ก็พลอยนอนทั้งเคยๆ เช่นนั้น กินเข้าแล้วต้องกลับเข้ามาอุดห้อง เพราะเครื่องแต่งตัวที่ทำมาจากบางกอกมา ปรากฏว่าไม่ได้กับตัวโดยมาก หาเครื่องแต่งกันหนาวได้ ไม่พอที่จะขึ้นดาดฟ้าได้

มาแปลออกว่าถ้วยยี่ปุ่นบางมันเลิกเสียด้วยอะไร มันใช้ไม่ได้ในเมืองหนาวจริงๆ ถ้วยตัวที่มีอักษรพระนามเวลานี้ ใส่น้ำร้อนทิ้งไว้ ๕ มินิตเย็น กินไม่ทันหมดถ้วย ในเรือนเขาใช้ถ้วยหนาเหมือนโกร่งบดยา คุกหัวเราะเยาะแลร้องว่ากินไม่ได้แต่แรก เห็นว่าฝรั่งมันโง่ พ่อกับกรมสมมตเปนคนซื้อถ้วยเช่นนั้น จึงไม่กินถ้วยของเรา เพราะน้ำมันร้อนอยู่ได้นาน มาพักนี้ปรากฏชัด ถ้วยบางพอรินก็ต้องซดให้หมด ถ้าตั้งทิ้งประเดี๋ยวก็เย็น ได้ประหลาดถึงอยากกินน้ำร้อนด้วยถ้วยหนาในบางกอก เจอออกกันกับกรมสมมตมาในเรือ นั่งอยู่ในห้องก็ต้องใส่หมวก น่ากลัวหัวล้าน เพราะมันไม่มีดวงเหมือนห้องเรือนบนบก กรมพิตรเมาเพราะไม่สบายเปนหวัดมาแต่คืนนี้ ขืนยกไม่ได้เอาโอเวอโก๊ตใส่ เข้าซายอยู่ตรงยั่นนั่งวนวนจนแก้ไม่ออ แต่น่ากลัวเจ้ามักไม่ยอมหนาว คือข้าวร้องกันไปพวกที่เคย ถ้าเห็นคนเปิดประตูนอนไม่คลุมผ้าต้องจับคลุมแลปิดประตูเสีย คงนึกว่าเพราะมีพ่อจริตต่างๆ ในพวกเราที่หนาวไม่เปน จนปรอท ๗๐

---

๕ คือเจ้าหมื่นเสมอใจราช อั้น นรพัตถุ มักดำรัสเรียกว่าตาอั้น (เดี๋ยวนี้เปนพระยานิพัทธราชกิจ)

ยังเก็บนุ่งกางเกงแพรถอดถุงตีนเดินกันเรื่อย ไม่ใช่ไม่รู้ รู้แล้วแกล้งไม่รู้ เกร่มต่าง ๆ อย่างกระลาสีเรือมหาจักร คราวก่อนถึงต้องมียามตรวจ คงจะพบพวกที่อวดดี ออกนอนกลางแจ้งไม่ห่มผ้าเสมอ ความจริงมันหลับได้จริง ๆ ด้วย ความขี้เซานั้นเหลือล้น ทนได้ทั้งร้อนทั้งหนาว ต่อเขี่ยวทั้งตัวจึงตื่น ตอนหลังนี้ต้องให้เปิดสตีมมาในห้องจึงค่อยอุ่นขึ้น คลื่นก็ดูจะค่อยน้อยลง แต่ยังรู้สึกเมื่อยอยู่มาก นายมุ้ยดีนักไม่เมาทำงานได้ พ่อให้เขียนห้องแคบินที่พ่ออยู่ยังไม่แล้ว วันนี้ก็เขียนได้ ได้เขียนวันละน้อยเพราะมีงานอื่นทำ ถ้าแล้วจะส่งล่วงน่าเข้าไปให้ดู จะได้นึกออกว่าพ่ออยู่อย่างไร

บ่าย ๔ โมงล่วงแล้วนี้มีแดด ทั้งอบห้องปรอทลดลงเปน ๖๘ ในห้องรู้สึกยิ่นเท่าหนาวลงมาก ถ้าเปนบ้านเราเท่านี้จะบ่นกันอื้อไป ยังลืมบอกที่กินเข้าวันนี้ ต้องวางตารางไม้กันเลื่อนแลห่วงสำหรับขวดแลถ้วย เปนอย่างที่เรียกตรึงอยู่คาเต็มที่ ถ้าผู้หญิงมาเห็นจะไม่สนุกเลย กินเข้าแล้วลองเสื้อ เตชะบุญพวกโก๊ตใช้ได้ แต่มีอันหนึ่งโก๊ตก็คับเหมือนกัน แต่เห็นจะพอแก้ไข แต่เสื้อเดินทางเปนอันเหลวหมด วันนี้เปิดท่อสตีมไว้ไม่ได้ปิด ตอนดึกจะออกปวดหัว หยุดเช่นนานแล้วยังไม่หายร้อน ปรอทถึง ๗๘ นอนไม่สบาย

คืนที่ ๒๙

วันพุฒที่ ๒๔ เมษายน

วันนี้หนาวกำลังสบายดี ในห้องแคบินปรอท ๖๕ กลางแจ้ง ๖๐ กินเข้าขาดคนอีก คือกรมสมมต เพ็ญ เจ้าพระยาสุรวงษ์ ทองต่อ พ่อสองที่ทรวงหมด เหลือแต่พระยาบุรุษกับนายสี[6] ทหารเรือ นายมุ้ยเก่งทำงานได้ คลื่นมันโงไม่ถ้าเสียให้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ถ้าเช่นนั้นรุ่งขึ้นก็หายหมด นี่เปนแต่ ๔ โมงเช้า

---

๖ นายเรือโท ศรี กมลนาวิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาราชวังสัน)

ไปจนบ่าย ๓ โมงหาย เปนเวลาสบาย กลางคืนกินเข้ากันเปนพยุยแคม แต่เพ็ญขึ้นมาได้เร็วกว่าเพื่อน พระรัตนโกษากลับเจ็บผีไปใหม่ นั่งพูดกันบนดาดฟ้าจนบ่ายลงไปจะตัดผมโกนหนวด พบกำลังพระยาบุรุษตัดอยู่เลยนั่งดูเสียก่อน ลูกเห็นจะอยากฟังเรื่องราวตัดผมบ้าง

ช่างตัดผมนี้ไม่ได้รับผลประโยชน์อันใดในเรือเลย นอกจากค่าจ้างคนมาตัดผม มีห้องอยู่ในแถวชั้นที่ ๑ สองน่าต่างรวมเปนห้องเดียวกัน มีตู้แลหิ้งต่าง ๆ กับทั้งที่ล้างหน้าอยู่ริมฝา มีเก้าอี้ยาว ใครจะไปคอยตัดผมก็นั่งที่นั้น ตัวช่างเองก็นอนที่นั้น กลางห้องมีเก้าอี้ใหญ่พนักเอน ๆ มีราวสำหรับพาดตีน นั่งหงาย ๆ เอาหัวลงพาดหลังเก้าอี้ ตีนพาดราวสำหรับเวลาโกนหนวด ผู้ที่จะตัดผมต้องปลดคอเสื้อถอดเสื้อชั้นนอก แล้วสรวมเสื้อใยบัวผ้าขาวเย็บด้านหลังมีแขนสั้น ๆ สอดกันผมเปื้อนผ้า เอาสำลีอุดตามช่องซอกคอ กันผมร่วงเข้าไปในเสื้อ ตัดด้วยตะไกรขาเล็กสำหรับตัดผ้า มีหวีอันเล็กรองตัด ตะไกรนั้นซอยถี่มาก ไล่ตอนล่างเรียบแล้วจึงเอามือวีผมตอนบน กรีบปลายเอาเท่านั้น ไม่ได้ไล่ตะไกร แล้วเกี่ยผมต้นคอด้วยตะไกรอย่างตัดผมม้า เมื่อเสร็จแล้วเอาแปรงอ่อนปัดผมที่เสื้อ ถอดเสื้อออกสลัดเสียทีหนึ่งแล้วคลุมใหม่ คราวนี้เอาสำลีสระหัวเสนียดปุดหนี่ แล้วเอาแปรงอ่อนปัด คราวนี้เอาน้ำสระผมเข้าลงแล้วขยี้จนทั่ว แล้วเอาผ้าเช็ดแห้งแล้วจึงใส่น้ำมันปนน้ำเช่นพ่อใส่ หวีหวีให้เสร็จทีเดียว ตัดผมนี้นั่งให้ประมาณ ๒๐ มินิตสำเร็จหมด ในการโกนหนวดนั้นต้องนั่งเอนหงายหน้า เอาสบู่ทาแล้วโกน ใช้มีดโกนถี่เหมือนกัน โกนหนวดสบายมากเหมือนเกา ๆ แล้วเอาน้ำทาที่โกน เอาผ้าเช็ดหน้าเล็ก ๆ กระพือให้หมาดแล้วจึงเช็ด คราวนี้เอาน้ำมันปนน้ำแตะหนวดทั้ง ๒ ข้าง แล้วหวีด้วยหวีเล็กโง้ง เปนสำเร็จกันเท่านั้น

เดิมพ่อคิดจะไปโกนแต่หนวดสำหรับพรุ่งนี้ ครั้นดู ๆ มันก็ว่องไวดี จะรอไปตัดต่อวันเสาร์ที่เปนวันขึ้นเยนัว เห็นจะไม่ได้ตัด จึงเลยอนุญาตให้มันตัด แต่เอาหวีแลแปรงของเราไป เขาว่าคนหัวล้านมากเพราะมันใช้หวีแลแปรงอันเดียว

กันหมด ตัวหัวล้านเลยเกาะติดกันได้ ถ้าที่เมืองเขาไปจองไว้ได้เฉภาะตัว แต่หัวเราโตไปมันตัดไม่ได้ มันมิใหม่ยังไม่ได้ใช้จึงเปนอันตกลง มันตัดสั้นมากพ่อก็ยอม เพราะออกจะซอยสั้น ๆ อยู่แล้ว รู้สึกสบายดีกว่าผมยาวมาก แต่ออกจะแปลกกว่าเดิม ในเรือนี้มันตัดเหมือนกันหมด ก็ไม่ขันอะไร ถ้าบางกอกเห็นจะแปลก เปนผมมหาดไทยรองทรงที่พ่อเคยตัดแต่ก่อนนั้นเอง ค่าจ้างพ่อตัดนั้นเปนพิเศษ แต่อัตราเขาตัดผมม้าก ๑ โกนหนวด ๕๐ เฟนิก ล้างหัวเท่านั้นหวีหัวเท่านั้น เพราะคนหวีหัวไม่เปนมาก มันว่าคราวนี้ผลประโยชน์น้อย เพราะคนโดยสานน้อย เซกันด์คลาศก็ไม่มีมาโกนหนวด ที่ขาดมากนั้นเพราะไม่มีผู้หญิง ๆ ฝรั่งต้องให้ช่างเกล้าผมเปนพน

กลับจากห้องตัดผมแล้วไปดูชั้นที่ ๓ อ้ายพวกอิงกาหลขึ้นที่ปอตเสดหมดเวลานี้มีมาไม่มากนัก ที่นั่งเล่นบนดาดฟ้าไม่มีเพดานอยู่ตอนหัวเรือไม่มีอะไรบังนั่งเล่นไพ่กันอยู่กลางแจ้งน่ากลัวหนาวเต็มที ยายแก่คนหนึ่งเอาเก้าอี้นอนตั้งเข้าอันหนึ่ง บรรดาผ้ามีกี่มากน้อยเอามารองเอามาห่อคลุมตัวจนดูเก้าอี้เหมือนกับตุ๊กตา เอนอยู่ไม่ได้กระดิกเลย ลืมตาปริบ ๆ เท่านั้น แกเห็นจะหนาวเต็มทีลงไปชั้นล่างที่เปนห้องนอนนั้น พอถึงก็โต๊ะกินเข้ากว้างเท่ากระดานอยู่ไฟ มีขอบสองข้างกันจานตก ปูผ้าดอกน้ำเงิน ในห้องมีร้านกันเปนล็นกล์ ซ้อนกันสามชั้น แปลว่าห้องละ ๑๒ คนสองห้อง ห้องละ ๘ คนสองห้อง ห้องละ ๔ คนสองห้อง เขาว่ามักจองหายอย่างยิ่ง มีห้องนอนสองคนห้องเดียวอยู่กลางกำลังแต่เห็นจะเท่ากับอยู่ในตู้ผ้านุ่ง เกือบตายทีเดียว อาหารกินสี่เวลา มีซุปแลขนมปัง อะไร ๆ ผักหญ้าที่พรรณาว่ามีนั้นมันอยู่ในซุปหมดแล้ว

กลับขึ้นมาเขียนหนังสือบ่าย ๕ โมง เขามาบอกเดียวนี้ว่าเห็นเขาเมานต์เอตนาที่เปนเขาใหญ่ในเกาะซิซิลีเปนเขาไฟ แต่เก่า ๆ ไม่แรงแล้ว อยู่ในแสงแดดแดง เห็นลอยอยู่ครึ่งเขาเหมือนเมฆ เวลาพอพลบก็ทุ่มหนึ่ง เพราะ

ฉะนั้นกินเข้ากันแต่พลบมาสองวันแล้ว กลางวันมีแต่จะมากขึ้นทุกที กินเข้าแล้วไปนั่งคอยดูเรือเข้าช่องระหว่างเกาะซิซิลีกับฝั่งอิตาลี แต่จน ๔ ทุ่มเศษจึงถึงบ้านซันโยวานี ที่ข้างฝั่งมีไฟสว่าง ต่อจากไฟบ้านนั้นแล้วเห็นเมืองเมซีนาฟากข้างเกาะซ้ายมือเปนเมืองใหญ่มีไฟมากยาวมีไลต์เฮาส์ เรือเราจุดดอกไม้เมื่อผ่านเมืองนี้กระหยุดขึ้นยกไปป่าเลอร์โมเมื่อจากลับ แลมาแต่ไกลเปนไฟสว่างริมทเลตรงกันข้ามทั้งสองฟาก

เรื่องหนาวนั้นมันเคยได้แน่ คราวก่อนตอนหลัง ๆ จนกลางคืนกว่านอกจากปากพลุ่ง ๆ ก็ไม่หนาวเท่าไร คราวนี้วันแรกหนาวเสียกระไรเลย ค่อยทนได้ขยับขึ้นไปทุกวัน แต่ก่อนในห้องปรอท ๗๐ กลางแจ้ง ๖๒ คราวแล้ว วันนี้ในห้อง ๖๒ กำลังสบาย ข้างนอก ๕๘ รู้สึกหนาวมาก การที่หนาวนี้เขาว่าฤดูล่าผิดที่เคย ควรจะหนาวน้อยกว่านี้แล้ว ถ้าลมเปนใต้ในทเลนี้ร้อน เช่นจากลับคราวก่อนคลื่นจัดเต็มที แต่ไม่สู้หนาวมากเท่าไรนัก ตอนเย็นนี้ไม่มีคลื่นเลย เรื่องเสื้อเปนอันได้ความว่าเปลี่ยนกันกับดุกสำรับหนึ่ง แกใส่คับท้องกลวงน่าอกย่นเงอกันเข้ายิ้มกันสองได้พอดีกันทั้งสองข้าง ผเอิญได้ดุมสองแถวด้วย ปลื้มเต็มที่ เสื้อกั๊กนั้นยังว่ามีตัวเดียวเท่านั้น เสื้อดุมสองแถวกันยังว่ามีตัวเดียวเท่านั้น ไม่ขยายเสียนี่กระไรเลย จะแต่งสำรับนี้เปนนิจ

จะงดไว้เพียงเท่านี้ เพราะรู้ว่าเรือเราจะตกเวลาสองยามวันนี่ จะกลับมาเขียนต่อไปจะไม่ทัน คิดถึงเปนอันมาก จะส่งมาวันใหม่เมื่อมาถึงที่เดียว

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

อ่าวเนเปอล ทรงถ่ายจากเรือซักซัน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗

คืนที่ ๓๐

เรือซักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงเวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง หมายว่าจะเขียนหนังสืออะไรก็เห็นเชิงจะไม่ทัน เพราะพอตื่นนอนขึ้นก็ได้ยินเสียงเรือรบอิตาลีสลุด ๓ ลำ ใครต่อใครมาคอยเฝ้า รีบแต่งตัวขึ้นไป แต่ก็เปล่า เขายังไม่อนุญาตให้ใครลงมาก่อนมดหมอจะได้ตรวจแล้วตามแบบ เมื่อเรามาเรือของเราเองหมอขึ้นมาบนเรือ หมอในเรือบอกคำเดียวว่าไม่มีโรคอะไรก็พอ ใคร ๆ มาถึงตัวทันที เพราะเคยเช่นนั้นจึงตกใจแต่งตัวเร็วเกินไป เปนนานจรูญ[๑] จึงได้ขึ้นเรือได้ มีกรมทหารเรือพวกอิตาลีแลพวกเรือรบใคร ๆ มาเปนหลายคน ทั้งหาดแมนกงสุลเยอรมันที่เคยเข้าไปอยู่ในบางกอก แลเอเยนต์ของเรือนี้ซึ่งเปนคนมั่งมีเปนนายทหารรีเซอฟของเยอรมันกับลูกชาย ได้ถ่ายรูปบนสพานแลข้างล่าง คนที่มาถ่ายนั้นว่าเปนช่างถ่ายรูปอย่างดีในเมืองนี้ แต่ท่าทางมันผลุบผลับอย่างไร เห็นพร้อมกันว่าเหมือนเกาวแมน น่ากลัวจะไม่ได้ เขามาบอกให้ขึ้นท่าอาสเนล ซึ่งเปนท่าไม่มีคนอื่นขึ้น มีเรือคนาเรือหลวงมาคอยเสร็จ แต่รถของเราไม่มา ว่าส่งแต่วานนี้แล้ว แต่ไปคอยอยู่ที่ท่าอื่น บอกโทรศัพท์ไปให้มาท่านี้ คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่มา สั่งเดิมว่าจะไปกินกลางวันบนบก จนเหลือคอยต้องกินในเรือ ขึ้นบกบ่ายสักสองโมง ขึ้นรถตรงไปแอคแควเรียมที่เลี้ยงปลาทีเดียว

---

๑ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤษดากร ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เปนตำแหน่งอรรคราชทูตสำหรับประเทศอิตาลีและฝรั่งเศส (เดี๋ยวนี้เปนพระองค์เจ้า)

แอกแควเรียมนี้ตั้งอยู่ที่สุดของสวนซึ่งต่อกับโฮเตลรอยัลโกลัทเล ต้องผ่านน่าโฮเตลไป คราวก่อนได้เดินไปดูถึงสองครั้ง คราวนี้ก็ไม่มีอะไรแปลกขึ้นสักอย่างเดียว เหมือนกับอย่างเดิมเว้นแต่ดูไม่จืด ตั้งต้นเข้าทางด้านหุ้มกลอง ตึกนี้เขาก่อเปนผนังกันรอบ แล้วกั้นเปนห้อง ๆ เอากระจกบังด้านข้างในไว้เปนที่ขังน้ำ แสงสว่างลงทางข้างบนรอบผนังนอกชั้นหนึ่ง รอบผนังในประธานชั้นหนึ่ง จึงแลเห็นเปนน้ำไปทั้งสองข้าง เราเดินไปในหว่างกลางอยู่ในที่มืด ปลาอยู่ที่สว่างจึงไม่แลเห็นเรา ห้องที่ขึ้นๆ ไว้นั้น ๒๖ ห้องด้วยกัน เขาเลือกเอาปลาที่อาหารเหมือนกันที่อยู่อย่างเดียวกันไว้ตามพวกที่ควรจะปนกันได้ อาหารนั้นปลาซาดีนสด ๆ เปนพื้น นอกนั้นก็มีอาหารเลอียด ๆ บ้าง เช่นพวกปการังที่ไหวไปมาไม่ได้ ชั่วแต่กระดิกเมื่อเวลาจะกินอาหาร ดูตัวยุ่มย่าม จะเปนปลาก็ไม่ใช่หอยก็ไม่ใช่ ซึ่งพวกเราเรียกกันว่านกเค้าแมว เพราะเวลานิ่งงอมืองอตีนอยู่ในน้ำเหมือนนกเค้าแมว ตัวเช่นนั้นกินปู พื้นที่อยู่นั้นเล่าก็ต่างกัน บางพวกชอบพื้นทรายหยาบ บางพวกชอบทรายเลอียดแลบางพวกก็เกาะอยู่ตามปการัง ที่ชอบอยู่ในว่านะเช่นพวกเพศปลาไหลก็เอาหม้อแตก ๆ ขึ้น ๆ ทิ้งลงไปไว้ให้ขดอยู่ ปลาบางพวกที่ชอบหมกอยู่ในใต้ทราย จนกระทั่งว่ายน้ำขึ้นมา ทรายยังเกาะอยู่บนหลังเต็มก็หมกอยู่ในทรายจนไม่แลเห็นว่าเปนปลา เมื่อไปถึงที่ห้องใดเขาก็ให้อาหาร ดูอาการที่แย่งชิงอาหารสนุก ปลาบางพวกชอบซุก ๆ นอนซ้อนๆ กันอยู่ บางพวกนอนอยู่บนต้นปการังในน้ำซึ่งอ่อนเยิ้น กระดิกตัวก็ไหวดูตัวมันจะเบาเต็มที ซ้อนกันลงไปสองตัวสามตัวก็ไม่เห็นว่าไรกัน มีกุ้งทเลตัวใหญ่ตัวหนึ่งน่าดูเต็มที สีก็เปนสีน้ำเงินอ่อนงาม เจ้าพวกกุ้งทั้งปวงที่เดินถอยหลังกรูด ๆ ตะกลามมากกว่าเพื่อน ปลาซาดีนทั้งตัวทิ้งลงไปกอดไว้ ตามไล่แย่งกันโดดไหยง ๆ ดูพาอน้ำพะได้แลเห็นว่ามันว่ายน้ำอย่างไร มันไม่ได้ว่ายแขน ๆ เช่นคนว่าจะเปนเช่นนั้น ว่ายตัวตั้งเอาหัวขึ้นสองมือตกกาย เวลาจะหยุดพักไม่ใช่ลง

ไปแบน ๆ อยู่กับพื้น เอาหลังแหมะเข้าไปกับฝาเฟืองอะไรก็ได้ แล้วทั้งเต้ก็ลอยอยู่เช่นนั้น ไม่เห็นลงถึงพื้น ตัวแมงยุ่มย่ามที่กินปูนั้น เวลาอาหารลงไปถึงคลายรูปนกเค้าแมวออกเปนมือเปนตีนรอบ ไปจับปูเข้าในช่องปากแล้วคลานยืดยาดไปหุบเข้าเปนนกเค้าแมวอย่างเก่า มีปลาหลายพวกที่ขี้เกียจ ต้องเอาไม้แหย่จึงจะกระดิก แต่ถึงกระดิกก็ยังทำท่าขี้เกียจอยู่เช่นนั้น ในพวกขี้เกียจนี้มีปลาหมึก ซึ่งมีเพิ่มเติมโทษะเข้าอยู่ในนั้น พอถูกตัวเข้าก็พ่นน้ำดำออกมาเปนหมึกจริง ๆ เต็มไปทั้งอ่าง อ้ายหมึกนั้นเองสำหรับถูกสัตว์อะไรจับเปนอาหารได้ตรงกันข้ามกับเจ้าหมึกกล้วย อ้าปากว่ายเรื่อยไปไม่หยุดจนกว่าอะไรจะเข้าปากคราวนี้แถวในเปนพวกสัตว์ที่จะมีวิญญาณฤๅไม่มีวิญญาณก็ใช่ งอกอยู่ตามก้อนศิลาเล็ก ๆ น้อย ๆ เขาจัดไว้งามจริง ๆ เหมือนต้นไม้ฤๅดอกไม้ แต่กลีบนั้นเปนมือ สำหรับกวาดอาหารเข้าปาก สีต่าง ๆ แดง น้ำเงิน เขียว บางอย่างก็รู้จักตกใจ เอาไม้แกว่งลงไปใกล้ ๆ หดใบเข้าไปเสียในก้านได้สงบงบเงียบก็ยื่นออกมาใหม่ เจ้าพวกนี้วางเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพวกที่ไม่รู้กระดิกกระเดี้ยเลย ไม่ต้องกินอาหารอะไรด้วย อาไศรยโอชะที่มีอยู่ในน้ำเปนอณูปรมาณูเลี้ยงชีวิตร เช่นคอรัลคือประพาฬนี้ก็เปนสิ่งหนึ่งในจำพวกนั้นเหมือนกัน บรรดาสัตว์น้ำที่เลี้ยงไว้ในที่นี้ อยู่ได้ด้วยเขาเปลี่ยนน้ำเสมอ คือสูบน้ำขึ้นมาจากทเลให้เข้าในท่อเล็ก ๆ เติมน้ำ มีท่อน้ำล้นสำหรับถ่ายน้ำเก่าออกไปทีละน้อย จนน้ำไม่กระเพื่อมเลย ได้ไปดูข้างบนแลดูที่เขาแช่สัตว์เหล่านี้ในเหล้าออลกอฮอล เล่ามาเลื้อยเจื้อย เพราะไม่มีอะไรทำ สำหรับอ่านเล่น

ออกจากแอควาเรียมหมายว่าจะไปดูมิวเซียม แต่ได้ข่าวว่าเขาปิดเสียแล้วจึงตกลงเปนไปซันต์มาติโน ซึ่งเปนวัดอยู่ยอดเขาเมืองนี้ ภูมิเทศของเมืองเนเปอลนั้น เปนพื้นเขาไปทั้งนั้น มีที่ราบน้อย ตั้งแต่ขึ้นท่าไปก็เปนอันตั้งหน้าจะขึ้นที่สูง ถัดเปนถนนคั่น ๆ ขึ้นไป ตัวถนนนั้นคดวงอ้อมไปให้ลาด ๆ พอรถขึ้นได้

ได้ยากไม่ใคร่จะรู้สึกว่าเป็นเขา แต่ว่ามีแต่ถนน ในระหว่างถนนต่อถนนนั้น เขาก็สร้างความสูงกว่ากันขึ้นไปเปนชั้น ๆ ในที่ทางลาดเดียวข้างหนึ่งสูงข้างหนึ่งต่ำก็มี เท่าที่จะทำได้แต่ทำกันแต่ลดเปนชั้น ๆ ในระหว่างตึกเราจะเห็นทางลัดขึ้นถนนชั้นบนโดยมากแต่เปนบันไดขึ้นไป ถนนอยู่ท้ายตึกสูงหนา ๆ แต่งาม แต่ตามข้างขึ้นให้คนจะไม่เห็นเลย ว่าจะไม่ได้เห็น ตามล่างเปนตลาด คนมาคนไปเต็มไปทั้งนั้น ตึกริมกลาง ๆ เปนหน้ากระดาน มีสวนต้นแฟงค์ฟิกทรัพย์ก็ปลูกกิ่งซักติดกันไม่ได้ ไว้กิ่งแต่ตรงนี้ระเบียงต่อกันเหมือนรั้ว แล้วก็แลเห็นเปนดอกไม้ต่าง ๆ ออกดอกอย่าง เพราะขนาดคนจำลองในพิพิธภัณฑ์ผีมืดเดินเดิน คนไม่จริงพระรูปผู้ใดน้อยคน ผู้หญิงยังใส่เสื้อ (คือขนสัตว์คลุมตลอดเปนคลุม) อยู่มาก เด็กขึ้นไปจนจะถึงยอดถนนแล้วตรงระยะไม่มีทางเดินสักอย่าง แล้วแลดูหนักเข้าไปจนถึงระยะจะหลีกกันไม่ได้ เมื่อไปถึงที่ราบก็เปนสนามหญ้า (สนามการปุติกา) มีต้นไม้ใหญ่ร่มแล้วก็ทางเดินที่แลยไปอีกจนถึงวัด

คนที่นี่ไม่เห็นมีใครแต่งเครื่องโก๊ตเลยพวกทหารแต่งสักคนเดียวใส่เสื้อขาวตาที่นั่น ทหารเล่นเคร่ง ๆ ชายแก่ยายเฒ่าพะรุงพะรังมาก เด็กเล่นกลางถนนมากเดินจริง ๆ นั่งสุมกันอยู่ตามมุม ๆ ซอก ๆ สี่ห้าคน วิ่งอยู่สามคนสี่คน เปนแต่ง ๆ ไป เสียงเจ้าความนั้นตรงเรื่องเกมสมัยเปนเด็กตลาดถนนแท้ ได้ถามเขาว่ามันนั่งเล่นอะไรกัน เขาว่ามันนั่งเล่นขั้นขี่แข่งกันเปนพนัน ถามต่อไปว่าไปได้เงินที่ไหนมาเล่น จึงได้ความว่ามีไว้หลายอย่าง ความสนุกมากมาย แต่ที่มันยังย่องมาได้ ชายแก่ตายเจ้าเห็นเรามาไปไหนไม่ทันเรียก เด็ก ๆ ก็ไม่จดจดหัวเราะแกล้งเล่นก็ได้ พ่อเอ็นดูเจ้าพวกเด็ก ๆ มาก เสียใจที่รู้ว่าเขาไม่ย ที่จริงคนที่นั่นทรงนั้นสนุก รถจักรที่นี่สวยดี ลากแต่งตัวดี แต่เกวียนเทียมม้าสามตัว เครื่องบ้านเรือนมาก จอดวางให้พ้นเดินต่อกันถึงสามหลังก็มี แต่มันเดินช้า ๆ เสียงทำจากรถก็อย่างยิ่ง ถนนโดยมากกว้างเท่าถนนบำรุงเมือง รถ

หลีกกันเกือบจะทุกคนชนรถจะโดนกัน แต่ไม่มีเหตุการณ์อันใด ไม่เคยจะดู เหมือนไม่รู้ในใจว่าเปนน่าที่ที่ข้างจะต้องหลีกกัน ไม่อยากจะเถียงกันว่าใครเดินถูกเดินผิด คนเดินฤๅออกแน่น ทุรถไม่ต้องหยุดว่ากลัวใครจะมาโดน คนเดินก็ไม่มีกิริยาว่ากลัวรถจะมาโดน ด้วยมันชินมาเสียช้านาน ว่าถ้าโดนเข้าแล้วไม่มีผลคืออย่างใด ปลาดที่มีคนขอทานแต่คู่เดียว แต่ไปลีคลับขึ้นรถไบสิเกิลตามติดรถพ่อขึ้นไปสองคนคอยไล่ อ้ายนี่ออกจะใช้ราชการได้ด้วย ที่ทำให้พ่อคิดถึงมากนั้นเรื่องดอกไม้ ไม่ว่าซอกไหนมุมไหน เต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งนั้น งามงาม มันนั่งขายโต๊ะสายกลางแดด มีตู้กระจกใส่ข้าง เอาร่มปักพอบังเงาข้าง พวกผู้ใหญ่นั่งอยู่ที่ร้าน เด็ก ๆ วิ่งชูไปทุกหนทุกแห่ง ใครผ่านไปร้องเรียกให้ซื้อดอกไม้ ที่เห็นมากในเวลานี้คือดอกก้ามหยี่ซ้อนสีชมภู ดอกเดียวมันโตเท่าดอกแก้วพวงทั้งช่อ อีกอย่างหนึ่งดอกคล้ายลั่นทมที่พึ่งแย้ม แต่มีอะไรแต้มข้างในงามหรูขึ้น อีกอย่างหนึ่งคล้ายดอกแต้ฮวย เบญมาศมีมาก กุหลาบสีครั่ง กุหลาบเหลือง กุหลาบขาว นี่เปนดอกไม้ที่สังเกตได้ แต่ที่ไม่รู้จักผ่านไปเร็ว ๆ ไม่ทันสังเกตมีมาก เขากระบุงมาใส่เอาได้ แต่ฝรั่งที่นี่มันตัดดอกไม้สั้น ๆ ไม่ใคร่มีก้านอย่างเราตัด แล้วผูกปลายไม้เหมือนกัน แต่ไม้ที่สำหรับผูกนั้นมันเหลาเสียเกลี้ยงอย่างเอกผูกด้วยลวด

เวลาขึ้นไปตามทางผ่านคาเซอลแห่งหนึ่งว่าเปนคาเซอลโบราณ ก่อด้วยศิลาใหญ่โต หน้าตาร้าง ๆ แต่ทหารอยู่

วัดซันต์มาติในนั้น เปนวัดร้างเหมือนกัน เดี๋ยวนี้เขาใช้เปนมิวเซียม ยังมีรูปเขียนดี ๆ แต่จะเล่าถึงรูปเขียนน่าจะโดนกับที่หม่อมนเรนทร์เล่าจึงของดเสีย เปนแต่จะกล่าวว่าได้เห็นเขียนเพดานรูปตั้งจริงตัวเดียวเท่านั้น มีของต่าง ๆ เก็บไว้หลายอย่าง จะข้ามเสียไม่เล่าเหมือนกัน มีที่ดูวิวดีสองแห่ง แต่วันนี้อยู่ข้างมีหมอกมาก ดูไปไม่ได้ไกล แต่ในพื้นเมืองเนเปอลเห็นได้หมด ได้ยิน

เสียงรถทั้งเสียงคนเสียงล้อเกวียนแลเสียงระฆังวัดต่างๆ ซึ่งกรมสมมตออกอุทานออกมาเอง ว่าได้ยินเสียงระฆังเพราะ กลับลงมาจากนั้นจะแวะที่มิวเซียม แต่ตาภารโรงแกวุ่นเสียใหญ่ โทรศัพท์บอกเจ้ากรมให้มาเปิด จะเหนี่ยวเอาไว้คอยครู่ให้ได้ เวลาฤากห้าโมงเศษ จวนย่ำค่ำแล้ว ร้านเขาจะปิด ลุกขึ้นเดินแถกๆ ชวนลากลู่ถูกังจะให้เข้าไป ตกลงต้องติกันหนีแกซึ่งๆ หน้าจึงกลับลงมาร้านโต๊ะ การที่ลงมาร้านนั้นแปลว่าต้องจัดรถเดินรอบเมือง จนเกินกว่าบรรจบที่เก่า ก่อนมาที่หลังโฮเตลนั้นเอง เดินจากโฮเตลอีกไม่เดียว มาคราวก่อนยังไม่ยักรู้ว่าร้านอยู่ที่นี่ ได้ซื้อของแล้วเสร็จในเวลาย่ำค่ำเศษ แต่ยังสว่าง จะไม่พรรณาด้วยร้าน แต่ควรจะรู้นิดเดียวว่า ร้านที่นี่ไม่ใช่เช่นเมืองอังกฤษฤๅเมืองฝรั่งเศส ซึ่งรูปร่างเปนศาลายุทธนาธิการ[๒] แต่ในกลางสนามหญ้านั้นมีหลังคากระจก ตั้งของอะไรหาไป มีแพรริบินแลพรมห้อยหรุยอยู่ในกลาง ซึ่งถ้าเล่าถึงควรจะเข้าใจเช่นนั้นแถบเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเศส แต่ร้านช่างอิตาลีนถ้าจะเล่าถึง ควรจะเข้าใจว่าที่ถนนบำรุงเมือง เช่นห้างแบดแมนเก่า[๓] มีตู้ๆตั้งของขายเท่านั้น จึงไม่น่าจะต้องเล่าอะไร

วันนี้ได้คิดอ่านกันในเรื่องกินเข้า เขาจัดไว้ที่โฮเตลรอยัล แต่พ่อจะเกียจขี้ซาก อยากจะไปกินเรสเตอรองต์ จึงได้จัดการใหม่กินที่สเตชั่นเรลเวย์ จำเริญมาร์ยตอนข้างหลังตึก สำหรับที่จะได้หลายคนๆ ตอนข้างในให้กรมประจักษ์แยกต่างเปนพระราชา ขุนนางแลนายทหารกระบวนแห่ไปกินเลี้ยงที่โฮเตล ที่จะว่าไม่การจะเรียบร้อยดี แต่ดังเดินมีฝรั่งที่เคยไปอยู่เมืองไทยมาอยู่ที่นี่คนหนึ่งรัฐบาลเปนที่สุด พูดภาษาอะไรๆกัน จนที่สุดภาษาไทยก็เข้าใจ ได้ยินแต่งกลับไว้ไม่ได้ต้อง

---

๒ คือศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้

๓ ห้างแบดแมนเก่าอยู่ตึกแถวถนนบำรุงเมืองฟากใต้ ต่อเชิงสะพานช้างโรงสี

เสด็จขึ้นประพาศเมืองเนเปอล

สำแดงให้ปรากฎว่าข้าเจ้าเข้าใจ รู้อะไรแล้วก็นิ่งไม่ได้ อยากทำบุญคุณกับชาวเมืองของตัว จนวันหนึ่งกลางถนนมันก็แอบไปเล่นตาบอกให้รู้ว่าพ่อจะไปทางหลัง ได้แลเห็นแก่ตาทีเดียว มีคนไปคอยดูสัก ๒๐ ออกจะแตก แต่ต้องคืนมันไปดีๆ ขึ้นรถได้ก็ให้ขับไป รถจ้างที่นั่งมันนั่งสองคน พ่อกับมิสเตออาเซลเมเยอ บริพัตรกับกับตันโวลเตมาส เยนตรากับพระยาบุรุษ พอขึ้นรถได้มันก็ตะบึงทีเดียว ขับเร็วเปนที่สุด แต่ไม่เร็วเรียบอย่างรูเซีย มันเร็วหวือๆ ถึงที่เลี้ยวถึงรถเอียง อ้ายคนที่จะตามดูก็เหลือกำลังไปเอง ประเดี๋ยวเดียวรถที่ ๒ ขึ้นนำไปแล้วเลยสำเร็จก็ไม่มีใครรู้จัก ตรงไปเรสเตอรองต์ชื่อยาร์ดิเน อินตานาเซียนาล ซึ่งได้ส่งก๊าดคุณของเขาอันได้พิมพ์ไว้เข้ามาให้ในซองนี้ด้วย เรสเตอรองต์เช่นนี้มีมาก ที่เปนส่วนชาวเมืองแท้เขาว่าออกจะลึกประกัง เลือกเอาที่อินเตอแนชนัลเช่นนี้ ที่นี้อยู่ในถนนซึ่งเปนที่ประชุมคนอย่างแฟชันเนเบอล แต่เลี้ยวเข้าไปลงจากรถในที่ของเขา ไม่ต้องลงกลางถนนหลวง ขึ้นกระไดแคบๆ หน้าตาออกไทยๆ แรกก็ถึงครัวทีเดียว ที่ครัวนี้สนุก มีเตาเหล็กตลอดผนังด้านหุ้มกลอง นอกนั้นก็ตั้งเตาอะไรต่างๆ คนทำงานที่เปนคนครัวประมาณสักสิบเอ็ดสิบสองคน แก่คร่ำๆ จนหัวขาวหนวดขาวก็มี ในห้องนั้นมีตู้กระจกตั้งของสด สาระพัดกุ้งปูปลาเนื้อผักผลไม้ อยู่ใกล้ทางที่จะเดินเข้าไปข้างใน ใครอยากกินอะไรก็ไปหยิบเลือกส่งให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนี้ทำ และมีผู้มารับคำสั่งหาฤๅว่าจะทำเมนุอย่างไร เราก็เดินล่วงเข้าไปข้างใน ที่ข้างในก็ตั้งแถวแต่ไม่เปนห้อง ห้องละสามโต๊ะ สี่โต๊ะ นั่ง ๘ คนก็มี ๔ คนก็มี ถึงที่จะมากเท่าไร จะนั่งสักสองคนก็ได้ นั่งทั้งพวกไม่ให้คนอื่นเห็นเลยก็ได้ เขาจัดไว้เช่นนั้นแต่พ่อไม่เอา ไปเลือกนั่งที่ในห้องกลางที่มีหลายโต๊ะ แลเปนห้องทางสำหรับคนเดินผ่าน จะได้แลเห็นคนแปลกๆ เวลาไปถึงเข้าที่นั่น เห็นพระยาบุรุษกับเยนตราหายไปแล้ว นึกทอดธุระว่าช่างมันหมดตำราเข้าคงไปที่โฮเตลเอง เพราะเยนตรานั้นกักโฮเตล อาเซลเมเยอจะมาตามก็ห้ามไว้

สักครู่หนึ่งเห็นพระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทรขึ้นไป ผิดสังเกต ไม่ได้สั่งไว้ให้หม่อมนเรนทร์ตามเลย ถ้าไม่ถึงได้หม่อมนเรนทร์มา ได้ความว่าหม่อมนเรนทร์จำจะต้องมากับพระยาบุรุษ เพราะพระยาบุรุษไม่มีปาก แต่เยนตรานั้นหายไป ไม่มีใครรู้ ตกลงกระทำใจว่าคงกลับไปโฮเตล ให้เจ้าอาเซลเมเยอเปนผู้เลือกกับเข้า เพราะเราจะกินที่นั้น แล้วนั่งคอยอยู่เปนนาน กว่าจะแล้วช้ามากหิวเต็มที เขาเอาขนมปั้งมาก่อน ว่าขนมปั้งเปล่ากินเสียเพลิน หม่อมนเรนทร์ตะกลามมากกว่าเพื่อน กดเข้าไปเสียหมดก่อน เนยมาก็กินกับเนยกันต่อไป ต้องมีเจรจาระหว่างกับเข้ายังไม่แล้ว ตามเจ้าของโรงรูปร่างอ้วนใหญ่คล้ายตาไอ แต่โตกว่ามาก พูดภาษาอื่นไม่ได้ ต้องมีล่ามมาพรรณาถึงการกับเข้า ว่าถ้าเช่นนั้นถึงจะอร่อยดี จะทำให้วิเศษต่าง ๆ ก็จริงมันกวนความหิวของเราอยู่ข้าง เหมือนคนกำลังหิว ๆ ไปเล่าให้ฟังว่าถ้าอย่างนั้นอย่างนี้อร่อยชักให้อยากมากขึ้น แต่ที่นั่งอยู่ที่นั้นก็ไม่จืดอะไร ผู้คนไปคนมา ข้างนั่งกิน ข้างเดินเข้าเดินออก บางพวกที่มาทีหลังเรา ได้ของกินก่อนเราเปนนาน ๆ ทยอยกันอยู่เสมอ โต๊ะเราถึงไม่รู้ว่าใครก็รู้ว่าเศรษฐี เพราะสั่งจานเจ้ากับปลามันหรูมาก มีดอกไม้กลางโต๊ะ เขาจึงได้ประจง ในเวลาเมื่อเดียวกินเพลินอยู่นั้น เยนตราที่ลงตึงตั้งขึ้นไปเสียเหงื่อขึ้นตกหน้าเชียว ด้วยแกไม่หยุดตามจนถึงเวลานั้น เกือบหวิดอดเข้า ตกลงเปนได้ความว่าพอออกจากร้านจะขึ้นรถ พระยาบุรุษบอกว่าลืมหมวก วิ่งกลับเข้าไปเอาในร้าน หม่อมนเรนทร์ก็วิ่งถลันออกมาเอากระเป๋าเครื่องแย้งส่งให้เยนตรา เยนตราก็อุ้มกระเป๋าเปนนางวิยดาตามเสด็จเรื่อยทีเดียว ไปก็ไม่ทัน ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน พูดกับมันภาษาอะไรก็ไม่เข้าใจสักอย่างหนึ่ง ตามเรื่อยไป เยนตราก็ตั้งใจเสียว่าช่างเถิด วันนี้จดเจ้ากระตามให้ได้ ตั้งใจเที่ยวมะงุมมะงาหรา มันก็พาเรื่อยขึ้นไปเขา ไปจนมืดค่ำก็หนักใจเรื่องวิยดาที่อุ้มไปด้วย จึงคิดจะกลับเอามาส่งไว้เสียที่โฮเตลก่อน พอนึกได้ก็ออกชื่อโฮเตลถูก

ห้องที่ประทับในเรือซักซัน

ว่ายคนขับรถก็เข้าใจ มาถึงโฮเตล ได้ความจากผู้ที่อยู่โฮเตลว่าเสียงเอ็ดทีเดียว มาถามหาพระยาบุรุษสันนิษฐานกันว่าเยนตราถูกไล่ แต่แกก็จำเภาะมาเจอเจ้าตัว ขยันที่ว่ามาแล้ว บอกถิ่นที่ที่เราจะไปให้รู้ตลอด บอกที่แลซ้ำจัดคนที่โฮเตลให้นำไปด้วย จึงได้ไปถึงโต๊ะเรากลายเป็น ๗ คนขึ้น

เหล้าอิตาเลียนที่กินนั้น มีสองอย่างที่สำหรับกินต่างน้ำ เหล้าเหลืองรสเปรี้ยวอ่อนจะน้อยหนึ่ง เหล้าแดงรสหวานดื่มง่ายแต่ฉุน แต่ถ้าเทียบกับเหล้าอื่นแล้วจะว่าอ่อนไม่ได้ ฉุนทั้งขึ้นตาทีเดียว เครื่องที่จะรินต้องมีเครื่องโก้งเก้งคล้ายรางขนาดใหญ่ เมื่อวางขวดแล้วเวลาจะรินขันควงข้างหลังเหมือนยกขึ้น แต่เขามีน้ำกินดีมาก เป็นน้ำลำธารอร่อย ของหวานมีแชมเปน์ นับว่าเปนแชมเปน์อย่างอ่อนกว่าของชาติอื่นหมดหวานมาก กับเข้าตั้งต้นมักกะโรนีเส้นเล็ก ตักเสียสุมจาน ดีที่ร้อนควันพลุ่งๆ ทุกอย่าง กินยังไม่ใคร่จะอยู่ ถึงห้ามกันให้หยุด ลัทธิการิยะวิธีกินมักกะโรนีนั้น ท่านให้ถือซ่อมมือขวา ถือช้อนมือซ้าย เอาซ่อมหมุนม้วนเส้นมักกะโรนี แล้วเอาช้อนประคองจนกลมเปนคำแล้วจึงใส่ปากแลกับเข้าที่สองเข้าสุกกับตับไก่ หั่นชิ้นเล็ก ๆ ปรุงด้วยเนยแข็งเจือมะนาว แต่เปนมะงั่วฤๅมะนาวนมยาน การที่จะขับนั้นต้องมีเครื่องมืออร่อยอีก เพราะมันควันพลุ่งมาอีก ที่สามปลา ปลานั้นยาวกว่าปลาทูหน่อย พอพาดปากจาน ทอดหนังกรอบเนื้อในนุ่มไม่พบก้าง หว่างจานที่ว่างอยู่สองข้าง ข้างหนึ่งเปนกุ้งฝอย ข้างหนึ่งปลาหมึก ขั้นที่ปลาหมึกฝรั่งมันเรียกอิงก์ เหมือนอย่างกับเรา หวานดีทั้งสามอย่าง กับเข้าสามที่น้อมเกินต้องการอีกเสียแล้ว ที่สี่เนื้อโคย่าง หั่นชิ้นบางๆ ที่สุดจึงกินไม่ใคร่จะได้ พุงซือเต็มที่ ของหวานไข่เจียวหวานแลผลไม้ ผักที่สำหรับกินกับผลไม้อย่างหนึ่ง เรียกว่าเฟนอกคิ หัวเหมือนจุ๋ยเซียนจิ้มเกลือกิน หวานจริง ๆ กินลักษณเซเลรีของอังกฤษ แต่เซเลรีมันออกเผ็ด ๆ นี่ไม่มีรสเผ็ดเลยลืมกับเข้าเสียสิ่งหนึ่ง คืออาติโจ๊กที่นี่เขาไม่กินแต่ชั่วแว่น ซึ่งรูปร่างเปนคคัน

[illegible] เปนสิ้นสุดจบเรื่องเนเปอลกันเท่านี้

[illegible]

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

นายเรือซักซัน ทรงถ่ายบนสพาน

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๘

คืนที่ ๓๑

เรือซักเซน

วันศุกรที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

พ่อควรจะเขียนฉบับนี้เสียให้จบก่อนที่จะออกตั้งต้นเมืองเยนัว แต่มันรู้สึกแล้วเร็วเกินไป ด้วยเห็นว่าฉบับนี้ไม่มีความอันใดจะเล่า แต่ที่จริงมีบ้าง

เมื่อคืนนี้ให้กรมสมมตเขียนหนังสือเติมจนจบ แต่พ่อเมาบุหรี่เต็มที่ กรมสมมตแกสูบอย่างพระสูบ คืออัดเข้าไปเหมือนเขาสูบกันชา แล้วปล่อยควันพลุ่งออกมายาวตั้งวา ไม่ใช่อย่างกรุ่นๆ ออกมาเหมือนปล่องไฟที่ติดถ่านหินใหม่ ๆ ห้องมันเล็ก แกสูบคนเดียวควันเต็มทั้งห้อง ครั้นจะไม่ให้แกสูบก็สงสาร เห็นกำลังอร่อยเต็มที่ บุหรี่ทั้งตัวจุดไฟจุด ๓ ครั้งหมด เหลือสักองคุลีเดียว อดหัวเราะก็ไม่ได้ ระทัก กลัวจะกระดาก พ่อเลยไม่ได้สูบตั้งแต่กลับลงมาจนนอน แต่ก็มีคุณอยู่บ้าง จะเปนด้วยฤทธิเมาบุหรี่ฤๅอย่างไรไม่รู้ เลยหลับสนิท ท้องไส้ก็พลอยเปนปรกติเรียบร้อย หลับพักใหญ่จนตื่นไม่ทันกินเข้ากลางวัน

ค่ำวันนี้ดินเนอเขาจัดโต๊ะแลแต่งห้องเรือด้วยดอกไม้สดหรูมาก บนโต๊ะทุกๆ โต๊ะทั้งที่นั่งแลไม่ได้นั่ง แลตามน่าต่างประตู ผูกช่อดอกไม้ประดับธง เปนดอกไม้อีตาลีที่พ่อทำให้เอากระบุงตวงนั้น ถ้าเมืองเราจะแต่งให้เต็มห้องเช่นนี้ก็ไม่ใช่หาดอกไม้ง่าย แขวนโคมเปนหนังสือภาษาเยอรมันอย่างไปดีมาดีด้านหนึ่ง พ่อยอมลงทุนแชมเปนซ์ให้เลี้ยงทุกคนด้วย เวลากินเข้าแล้วพ่อขอบใจแลให้พรกับตันดื่มแชมเปนซ์ แกตอบทันที ครั้นเวลาไอสกริมดับไฟหมด ยกถาดน้ำแข็งที่เอาน้ำแข็งเปนแก้วครอบไฟออกมา ตัวไอสกริมทำเปนเจ๊กนั่งกางร่มกระดาษ

ทุกคนมีจักเขี้ยะ เวลาเลิกโต๊ะแล้วไปให้ตราที่ห้องสูบบุหรี่ กับต้นได้ ร.ม. ซี่ฟ่ออฟพีเซอ ซี่ฟอินเยอเนีย เปมาคเตอ ได้ตราดาราเจ้าคีย์ ซีฟกุก วิฟสีวะ ได้เหรียญ กับกาลซิลเลอ ได้เหรียญเงิน จอฟพีระออีกคนหนึ่งที่สำรวจแผนที่ทุกวันนั้นให้คุมมีดทองคำสำรับหนึ่ง แล้วนั่งสนทนากะระยะทางกับจรูญต่อไปจนดึก

วันนี้ไม่หนาว ในห้องปรอทเพียง ๗๐ กลางแจ้งก็ไม่เย็นเฉียบไม่มีคลื่นฤๅลมอันใดเลย

คราวนี้เปนรอยทางเรือแน่ ออกจะเสียดายที่อยู่ เคยอยู่จนสบายเปนบ้านเปนเรือนแล้วจะขึ้นบกไป ย้ายที่เปลี่ยนที่นอนมันระอาใจไม่น่าอาดนี่ ต้องจัดห้องใหม่ร่ำไป ที่เปนข้อสำคัญนั้นเรื่องที่นอน จะนอนข้างแข็งข้าง แคบข้างกว้างข้าง กลัวจะเกิดนอนไม่หลับ บริพัตรคิดอ่านจะหอบเอาเตียงนอนแลที่นอนไปด้วยทุกหนทุกแห่ง เพราะอะไร ๆ ยังหอบไปได้ ที่นอนเปนสำคัญ ก็คงจะไม่ให้แปลกที่ ออกจะเปนการรุงรังอยู่ แต่มันก็ชอบกลดี

รูปห้องแคบินในเรือลำนี้ที่นายมุ้ยเขียนเปนอันแล้วสำเร็จลงได้ในวันนี้ ให้รางวัล ๑๐ ปอนด์ จะไปหากรอบใส่ที่เยนัว แล้วจะรีบส่งเข้าไป จะได้เห็นว่าที่อยู่ของพ่อเปนอย่างไร

ขอลาอีกครั้งหนึ่งในการที่จะขึ้นบก นับว่าเปนไกลออกไปอีกจะฝากความคิดถึงแก่บรรดาผู้ที่พ่อมีความรักใคร่ทุกคน ขอให้มั่นใจว่าพ่อมีความสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

รูปทรงถ่ายท่าเมืองเยนัว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๙

คืนที่ ๓๒

เมืองเยนัว

วันเสาร์ที่ ๒๗ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงท่านี้แต่ย่ำรุ่ง รู้สึกได้ยินเสียงลงสมอโครก ๆ แต่พอดื้อเสียไม่ตื่น ด้วยเชื่อว่าไม่มีคนอื่น นอกจากพวกเรากันเอง ออกจะใจเต้นนิดๆ ในการที่จะพบปะกัน แต่เห็นไม่ควรเสียเลือดแลเนื้อ จึงตื่นต่อ ๕ โมงเช้า ได้พบรพีรังสิต[1] ดิลก[2] รังสิตนั้นรูปร่างสูงใหญ่ อ้วนไม่แห้งอย่างแต่ก่อน นอกนั้นมีมิสเตอร์เวตคาแนก[3] พระปฏิบัติ[4] พระสารสาสน์[5] เบนสัน[6] กงสุลเซดโยแลคนอื่น ๆ อีก พูดทักทายกันแล้วเลยขึ้นบก รถมณีรัตน์ได้มาใช้เปนรถที่นั่งดูสบายกว่ารถม้าแลรถไฟ คำที่กล่าวว่าสบายนี้คือว่าด้วยหนาว พูดกันมาจนกระทั่งเมื่อคืนนี้ จรูญยืนยันว่าในเดือนพฤษภาคมคงยังใช้ไม่ได้ เพราะหนาวนัก เวลาที่เราจะได้ใช้รถโมเตอคาร์ มันมีอยู่ในเดือนพฤษภาคมเดือนเดียว นอกนั้นก็จะขึ้นไปข้างเหนือเปนอันไม่ได้ใช้ มาปรากฏว่าใช้ได้ ที่เขาว่าว่าด้วยรถเปิด ของเราเปนรถเก๋ง มาวันนี้ต้องเปิดหน้าต่างด้วยซ้ำไป

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ (กรมขุนไชยนาทนเรนทร)

๒ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี)

๓ มิศเตอร์เวตคาแนก อังกฤษ เคยเปนที่ปฤกษากระทรวงพระคลังอยู่แต่ก่อน

๔ พระปฏิบัติราชประสงค์ ชื่อมุลเลอ ชาติเอาสเตรียน เคยเปนนายห้างบีกริมในกรุงเทพฯ

๕ พระสารสาสน์พลขันธ์ ชื่อเยรินี เคยเปนครูในโรงเรียนนักเรียนนายร้อยทหารบกในกรุงเทพ ฯ

๖ มิศเตอเบนสัน หลวงรัตนานุกิจ เปนนายห้างช่างทองอยู่ลอนดอน

เมืองเยนัวนี้ ตั้งแต่แรกเห็น[illegible] เพราะเป็นเหมือนเมือง[illegible]
ไม่มีอะไร[illegible] เปนเมืองตั้งอยู่ที่[illegible]
แต่ที่นี่เปนเขา[illegible] ๆ ใหญ่ ๆ ซึ่งไม่พอ[illegible]
[illegible]

[illegible]

ของเครื่องเงินแลเครื่องกาไหล่เงินลายแทงมันขี้ดำ กาไหล่ก็จะลอก จึ่งไม่ซื้อ เซกโยกงสุลจดชื่อร้านให้ไป หมายว่ามันอยู่ในนั้น อ้ายคนนำก็พาเรื่อยไปอีก จนถึงเอกซเชนซ์ ตกลงเปนเปล่าต้องเดินกลับทวนมาทางเดิม ยังจะซ้ำพาแยกไปในตรอกอีกทางหนึ่ง ว่ามีร้านซึ่งพ่อเชื่อว่าคงเปนชนิดเดียวกัน จึงกลับมาขึ้นรถโมเตอคาร์ ทวนทางกลับมาข้างบ้าน ถึงร้านที่เขาบอกให้มันก็อยู่ใกล้ ๆ สะแควร์นั้นเองข้างถนนใหญ่ ได้ซื้อของเครื่องลายแทงแลเครื่องถ้วยสาแหรกลายแทงบ้าง ของออกจะหายาก มันชวนจะคิดอย่างลูกขุนมหาที่ทำกันอยู่ในบางกอก

ออกจากนั้น ไปดูที่ฝังศพ ซึ่งใครมาเมืองเยนัวต้องไปดู เพราะไม่มีที่ใดวิเศษไปกว่านั้น เรียกว่าคัมโปซันโต ถ้าจะว่าภาษาอังกฤษเรียกว่าโฮลิแคมป์ ที่นี้อยู่นอกเมือง เปนทางลาดลงไปตามหว่างเขา ในหว่างเขานั้นมีลำรางน้ำถึงจะเรียกว่าคลองได้ แต่ไม่มีน้ำเลย พื้นเปนกรวด เขาว่าไม่ไปเท่าไร เปนทางที่ศิลาละลายตกลงมาจากเขา ตามทางมีโรงทำป้ายปักที่ฝังศพอย่างเลว ๆ ไปขึ้นข้างเขาอีกที่หนึ่งถึงที่ฝังศพนั้น มีที่สำหรับเก็บเงิน แลขายรูป ซึ่งพ่อได้ซื้อรูปส่งมาให้ในหีบของเมืองเยนัวนี้พอดูเปนเค้า เข้าไปในนั้นเขาห้ามไม่ให้สูบบุหรี่ สัณฐานของที่ฝังศพนั้นเปนพระระเบียงสามด้านยาวใหญ่ ตัวระเบียงนั้นกั้นกลาง เปนข้างนอกแถวหนึ่ง ข้างในแถวหนึ่ง ข้างนอกสำหรับศพอย่างรอง ๆ ลงมา เปนที่สำหรับติดแต่ป้ายศิลาตามฝา ส่วนข้างในเปนสองแถว แถวริมผนังเปนครัวละห้อง มีรูปภาพผูกต่าง ๆ โดยมากมักจะเปนรูปคนตายนอนอยู่ ครอบครัวบุตรภรรยาแวดล้อมตามมากแลน้อย บางช่องก็เปนสาสนาเช่นกับพระเยซูทูตสวรรค์ ไม่เหมือนกันสักอัน เหลือที่จะพรรณา ที่เก่ง ๆ เช่นกับทำเปนรูปคนที่ลุกขึ้นมาจากโลงลอยไปขึ้นสวรรค์ เช่นนี้งามดีมาก แต่ส่วนข้างหว่างเสามีรูปเปนหย่อมตั้งฐานที่ตรงเสา ทั้งสองข้างก็มีรูป ฝังศพเฉภาะตรงเสานั้น

ต่างหากอีก ในที่นี้ระเบียงนั้นเดิมไปด้วยที่ฝังศพ เราเดินไปบนศพ พื้นก็ดี รูปภาพที่ฝังศพทั้งปวงก็ดี ทำด้วยศิลาขาวทั้งสิ้น ในระหว่างระเบียงสามด้านนั้น แบ่งเป็นทางเดินสี่ถึง กลางเป็นพระเยซูแขวนไม้กางเขนรูปใหญ่ หว่างถนนเป็นที่ฝังศพคนสามัญ รั้วและศิลาทำป้ายอยู่ระหนหนาะมา นี่ด้วยพื้นด้วยหมื่น ด้านข้างไม่มีระเบียงจดเขา ตัดทางขึ้นไปบนเขา ข้างสองข้างเป็นสองทบ ระหว่างทางที่เป็นสพานนั้นก็มีที่ฝังศพร่นที่ ๓ นั้นอีก มีต้นกุหลาบเลื้อยสีแดง แลต้นไม้ต่างๆ ขึ้นไปถึงชั้นบน มีระเบียงยาวมีโดมกลาง ในระเบียงยาวนั้นก็เป็นที่ฝังศพอย่างเดียวกันกับระเบียงสามด้าน กลางเป็นที่สำหรับญาติพี่น้องไปทำบุญ ที่ฝังศพทั้งสามชั้นนี้เขาขายเป็นกำหนดนานนานปี เช่น ๕๐ ปี ๖๐ ปี ถ้าหากว่าจะรักษาไว้ต่อไป พ้นกำหนดแล้วต้องซื้อใหม่ แต่โดยมากในชั้นเลว ๆ ไม่ได้ซื้อ ศพสูญไปในดินแล้วก็ฝังซ้ำลงไปใหม่ ระเบียงนั้นอย่าเข้าใจว่าเล็กๆ เช่นวัดเบญ-จมบพิตร ยาวอย่างวัดพระเชตุพนทีเดียวแต่เป็นระเบียงแฝด กลับจากที่นั้นมาโฮเตล หมายว่าจะอาบน้ำสักทีหนึ่ง แต่ไม่ได้อาบ น้ำไม่ร้อน เพราะเหตุที่เขาเอามาใส่ไว้นาน จนน้ำมันเย็นเสียแล้ว ต้องเลิก เพราะนัดกันจะไปกินเข้าที่กาแฟริเคโน ไปเท่าจำนวนเดิม แต่ยุรพงษ์เศร้าสร้อยว่าไม่ได้ไป กลัวจะร้องไห้อย่างเช่นตาตะรังได้เอาไปด้วย ตาต่อนั้นพอยายแก่จรูญให้เอาไปจัดการเล่าเรียนอย่างตาเนาะ* เขาถามว่าจะให้เรียนเดี๋ยวนี้ฤๅจะจัดก่อน พ่อบอกว่าให้จัดก่อน ก็ตรงแต่ไม่หยุดทั้งเวลากินเข้า ต้องไปกินวันนี้ อยู่ในเรือนกาแฟ ร้านตั้งโต๊ะนั่งรับแขกทางระยะทางแต่เดียวแต่เป็นโต๊ะเหล็ก แต่เข้าไม่มีอะไรนอกจากมักกะโรนีเส้นเล็ก ถ้าเลวกว่าที่เนเปอล ไปแก้ด้วยสั่งมักกะโรนีเส้นใหญ่อีก ยังไม่อร่อยหนักไปแต่ว่ามีเนยแพะเสียทิ้งเสียเท่านั้น มีลูกดุ้นแต่ไม่ได้เจือ ซ้ำหมดทั้งสิ้นไม่พอกิน ... แต่ลูกแอบเปอลหวาน ... กินต้นยิ่ง ... โฮเตล แล้วออกเดินเที่ยวเล่น ถ่ายมิลเลอร์จนตามไปขึ้นอยู่ที่นั่นอีก ...

* หม่อมราชวงศ์เลยถาน สิริวงศ ณ กรุงเทพ ในพระสัมพันธวงศ์เธอกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์

รูปทรงถ่ายสวนหน้าโฮเตลเมืองเยนัว

ถอมออกนุง จนต้องตกลงไล่กันเสียคือ ๆ ตั้งให้เยนตราเปนผู้แทนพระราชา ออกเดินนำมันก็ไม่เชื่อ รุมตอมพ่อเรื่อยไป ต้องเปลี่ยนกระบวนเดินห่าง ๆ กันจึงได้สำเร็จ แวะฟังดนตรี มีคนร้องอย่างเช่นที่เนเปอล แต่ที่นี่โรงใหญ่กว่า ร้องเพลงแลเต้นอย่างที่ฝรั่งกำลังชอบ ออกจะหยาบหยาบ ดูอยู่หน่อยหนึ่ง เดินต่อไปที่โฮเตลบริสโตลซึ่งรพ่ออยู่ เปนโฮเตลพึ่งทำแล้วใหม่ มีแปลกอยู่ที่ประตู ปิดเปิดเปนจังหัน บานกระจก กันลมได้ กินน้ำอรีบาน น้ำส้มคั้นซึ่งพ่อชอบกิน แต่เรือโซดาดูดด้วยไม้ ที่นี่สำเร็จในเรื่องเยนตราเปนพระราชา ถึงมีผู้มาแอดเดรสมาเยสเต แล้วกลับมาเท่านั้น

ที่นี่มีดอกไม้หรูหลายอย่าง ที่วิเศษแท้นั้นคือกุหลาบ กุหลาบอย่างที่ดีที่เรียกว่ามอญ แต่ที่แท้ของไทยนั้น มันโตเท่ากุหลาบเยียบกันเล่น กุหลาบเยียบมันแบนเพราะกลีบสั้น นี่มันเปนกุหลาบจริง ๆ กลีบใหญ่ได้ส่วน ดอกโตเท่าขนาดใหญ่ของเราสามดอกรวมกัน กลิ่นก็หอมเปนกุหลาบไทย ดอกไม้อื่นๆ มีอีกมาก เช่นตุลิปสีต่าง ๆ เยเรเนียมสีต่าง ๆ แต่เขายังกล่าวกันว่าไม่ถึงฤดูเสียอีก อาหารเรื่องผลไม้ไม่ดีกว่าเนเปอล สตรอเบอรีลูกใหญ่ไม่มี มีแต่สตรอเบอรีป่าลูกเล็ก ๆ สิ่งที่ชอบใจพ่อมากนั้นมีนมวัวกินอุดม ยังไม่ได้เล่าเรื่องนมวัว ซึ่งริมมาจากเนเปอล เมื่อเวลาขึ้นไปบนเขา เห็นเขาต้อนแพะลงมาเปนฝูง ๆ ถามได้ความว่าเปนแพะนมทั้งนั้น คนที่เนเปอลไม่ชอบกินนมโค เพราะสงสัยว่าเปนน้ำฤๅกินน้ำไม่ดี แต่แพะนั้นเปนสันดานขึ้นเขาคล่อง เขาต้อนขึ้นไปเลี้ยงไว้บนยอดเขา หาน้ำกินบนยอดเขา แต่คนต่างประเทศไปอยู่ที่นั่นไม่ชอบกินนมแพะ ว่ารศมันแหลมเกินไป

โฮเตลนี้เงียบสบายดี เพราะอยู่ห่างจากที่คนไปมา เขาบอกข่าวว่า ที่ซันเรโม 'ดัล' คือเงียบจริงเต็มที ไม่มีอะไรจะเล่นจะดูเลย แต่พ่อไม่วิตก ด้วยรถไม่เตอคาร์ของเรามี เบื่อขึ้นมาจะไปเที่ยวแห่งใดแห่งใดก็ได้ จอรชกับท่านนี่ที่พรุ่งนี้จะต้องไปแต่เช้า จะจัดของสำหรับส่งบางกอก แต่คงจะเข้าไปถึงพร้อมกันกับที่เนเปอล ด้วยย้ายที่เร็วนักยากที่จะทำให้สำเร็จโดยเร็ว

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๐

คืนที่ ๓๓

เมืองซันเรโม

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ เมษายน

หญิงน้อย

[illegible]

หลังเนินหลังเขา แต่รถไฟมันขึ้นสูงลงต่ำยากจึงต้องเจาะเขา น่าจะสงไสยว่าเหตุใดในทางก็มีอยู่แล้วจึงไม่มาด้วยรถโมเตอคาร์ ขึ้นรถไฟให้ช้าทำไม ข้อนี้ห้อก็สงไสย แต่เมื่อถามได้ความว่าทางรถไฟที่ตัดมาผ่านทางเดิมร่ำไป ก่อนเวลารถไฟจะเดินเขาปิดทางที่ผ่านเสียนาน ๆ รถโมเตอคาร์ต้องมาหยุดคอยให้รถไฟไปแล้วเครื่องกั้นทางเปิดจึงไปได้ร่ำไป จึงได้ช้า ถ้าจะออกแต่เยนัวจะถึงซันเรโมต่อย่ำค่ำ รถไฟที่นี่ก็ช้าอีกอย่างเอก ช้าในเชิงหยุดบ่อย ดูในแผนที่คเนว่าทางควรจะเดิน ๒ ชั่วโมง มันเดินถึง ๔ ชั่วโมง ตามระยะทางที่มาไม่เปนป่า จะว่าเมืองติดต่อกันมาตั้งแต่เยนัวจนถึงซันเรโมก็ได้ แต่ไม่ใช่เมืองอย่างแน่นแลกคลัก เปนไร่ปลูกผักมีเรือนหยอดอยู่ตามกลางกลางไร่เปนเจ้าของเจ้าของไร่ ตึกที่นี่เปนตึกอย่างเรือนตุ๊กตา คือฝนังขาวหน้าต่างเขียวหลังคาแดงเปนพื้น และที่กั้นเปนส่วนใช้กำแพงศิลาก่อน ๆ แทนรั้ว เพราะถ้าจะใช้รั้วไม้แพงกว่าก่อกำแพงศิลา ในไร่เหล่านี้ปลูกผักต่าง ๆ ซึ่งจะออกชื่อที่จะไม่ถูกจนกว่าจะได้ไปเห็นถึงที่ แต่ในไร่เหล่านี้คงปลูกองุ่นด้วยทุกแห่ง องุ่นที่ปลูกนั้นเปนต้นสูงประมาณสัก ๔ ศอกฤๅจนกระทั่ง ๖ ศอก โตตั้งแต่เท่าด้ามพายขึ้นไปจนถึงเท่าแขน ยืนฤๅลำพังจะแตกยังไม่เดินเถาโดยมาก แต่เขาได้ปักไม้ค้างฤๅใช้เสาศิลาแทน แล้วปูร้านข้างบนเหมือนปลูกน้ำเต้าแลฟักทอง ที่เดินเถาแล้วบ้างก็มี ร้อยโยงเปนเถา ๆ ไป เขาเหลือไว้แต่สักห้าหกเถา ถ้าปล่อยให้เถาอยู่มากลูกเล็กไป ที่ซึ่งปลูกองุ่นแลทำไร่ผักเช่นนี้เปนที่หว่างเขาดินทราย ถ้าขึ้นเนินเขามีศิลาปน ปลูกต้นโอลีฟฤๅต้นสน ต้นสนนี้ปลูกเปนป่าสำหรับตัดไม้อย่างปลูกต้นสักที่เมืองชวา บ้านคนมีเงินที่เปนเศรษฐีคหบดีอยู่ริมทางรถไฟก็มี ห่างทางโดยมาก ที่เห็นริมทางมักจะเปนตึกรูปต่าง ๆ มีสวนดอกไม้อยู่รอบรอบ ดอกไม้นั้นเปนไม้สีซึ่งปลูกให้มีดอกเสียในเรือนกระจกฤๅน่าร้อนก็ในไร่ แล้วจึงเอามาฝังไม่ใช่ของใครใครทำ มีที่ซื้อที่ขาย เมื่อต้องการจะให้มีดอกไม้จะย่อมได้สีใด เรียก

เจ้าพนักงานเขามาปลุกให้ตื่นเกี่ยวตามความปราถนา สุดแต่มีเงินเสียแล้วจะเอาอย่างไรเปนได้ทั้งนั้น มีหมู่บ้านซึ่งควรจะนับว่าเมือง ก็คงมีท่าเรือด้วยสักสองสามตำบล ซึ่งเราไปนี้ก็เปนตำบลหนึ่งซึ่งควรจะเรียกว่าเมือง มีตึกกว้านบ้านเรือนมาก มีโฮเตลใหญ่ ๆ เพราะเปนที่พวกนักเลงเที่ยวมาพัก ผู้มีเงินมักมาสร้างฤๅซื้อบ้านเหล่านี้ไว้ ตัวมาก็อยู่ ไม่มาก็ให้เขาเช่า มีคนเช่าก็ไม่ตลอดปี ชั่วแต่ฤดู เรือนสวนกะไรก็ทิ้งร้าง ๆ ไว้ มีแต่ต้นไม้ใหญ่ เมื่อจะมาอยู่ฤๅจะให้ใครเช่าจึงแต่งกันเรือนกันสวน ในที่เช่นนี้ถนนหนทางแลตึกมักจะหมดจดสอาด เปนที่มาพักอยู่เรื่อย ๆ ฤๅมาแวะกันตามฤดู ตามชายทะเลเปนเช่นนี้ตลอดไปจนกระทั่งเมืองฝรั่งเศส ตอนข้างฝรั่งเศสยิ่งมีระดะครึกครื้นกว่าข้างอิตาลี

เวลามานี้ไม่มีที่กินเข้าฤๅรถกินเข้าอย่างใด เขาจัดอย่างที่เรียกบาสเกตอันเราเคยแปลว่ากระจาด แต่ไม่ใช่กระจาด เปนกระจาดอย่างฝรั่งดังนี้ ด้วยบาสเกตนั้นทำเปนรูปหีบสานด้วยหญ้าโปร่ง ๆ สูงสักศอกหนึ่งยาวสักศอกคืบ เอาลวดเหล็กผูกตามมุมตามกรวมพอฝาไม่หลุดจากตัว อาหารที่มีอยู่ในนั้นคือเนื้อไก่ย่างเย็น ๆ ทั้งตัว หมูแฮมที่ต้มแล้วจิด ๆ เนื้อโคเค็ม ลิ้นโค เนยแข็งสามอย่างทั้งที่เปนหนอน เกลือพริกไทยใส่กรวยกระดาษผนึกเหมือนถั่วที่ขายในตลาด ของหวานมีผลไม้ แปร์ แอบเปอล ส้ม ภาชนะที่ใช้ จานเลวขอบน้ำเงิน น้ำโอเดอเวียง เปนน้ำแร่ที่เมืองเอเวียง แต่ถ้วย ถ้วยทำด้วยกระดาษพับแบน ๆ เวลาจะรินน้ำก็กางออก อย่างเช่าใบตองตักน้ำกิน ผ้าเช็ดมือ กระดาษ หมดเท่านั้น ตามแต่จะว่ากันไป ของขายตามสเตชั่น มีลูกสตรอเบอรีบ้า ลูกแคบเปอเลอกะเด้ ๆ แต่ลูกองุ่นมีเขียวปรอททั้งสิ้น รสชาติก็อย่างเดียวกับลูกเงาะเก็บเมื่ออ่อน ๆ ด้วยอารามอยากจะได้เงิน

วิลลาโนเบล ที่ประทับ ณ ตำบลซันเรโม ดูจากด้านใน

มาถึงซันเรโม เวลาบ่าย ๓ โมงไม่ถึงค่ำ คนที่สเตชั่นแน่นเต็มไปทั้งนั้น โห่ร้องเกรียวกราวเปิดหมวกโบกมือตบมือเซ็งแซ่ มีลูกเอียดเล็ก[๑] ลูกแดง[๒] ดำ[๓] เอียดน้อย[๔] พระยาวิสูตร[๕] พระวิภาค[๖] มาคอยอยู่ในที่นั้น ลูกเอียดเล็กไม่สูงขึ้นกี่มากน้อย เป็นแต่อ้วนขึ้น ลูกแดงโตขึ้นมาก ดำตัวก็ไม่โตขึ้นนัก แต่อ้วนขึ้น ลูกเอียดน้อยสูงขึ้นสักหน่อยอ้วนขึ้น ทั้งสี่คนแก้มแดงด้วยหนาวมันเผา ขึ้นมาถโมเตอร์คาร์กับเอียดเล็กแลเอียดน้อย ชายอุรุพงษ์ เย็นตรา คนเกรียวกราวตลอดหนทาง

เรือนที่นี้ขึ้นเป็นห้าชั้นทั้งชั้นล่าง ด้วยที่ตั้งนั้นแอบข้างเขาตะแคงอยู่ข้างหนึ่ง ด้านข้างหลังเรือนเป็นสี่ชั้น ด้านข้างน่าเป็นห้าชั้น ชั้นล่างเป็นที่เลี้ยงข้าราชการแลครัว ชั้นรองขึ้นมาห้องข้างหลังเป็นห้องคนพักที่ร่วมกระได แลมีห้องเขียนหนังสือ ห้องไว้ถ้วยชาม ด้านข้างน่ากลางเป็นห้องรับแขก ห้องคอย ห้องกินเข้า มีเฉลียงด้านน่าแลด้านข้างฝากระจก ชั้นที่ ๓ มีห้องสองแถว แต่แถวหลังได้สองห้อง เพราะเป็นกระไดเสียห้องหนึ่ง ในสองห้องด้านหลังนั้น เป็นห้องอุรุพงษ์กับเสมอใจ[๗] สองคนต่อห้อง ห้องหลวงฤทธิกับหลวงศักดิสองคนต่อห้อง ด้านข้างน่ามีสี่ห้อง ห้องนอนพ่ออยู่ตรงชายอุรุพงษ์ ถัดมาอีกห้องหนึ่งเป็นห้องเขียนหนังสือ ต่อไปเป็นห้องพระยาบุรุษ ตรงกระไดเป็นห้องแต่งตัวของพ่อ คำที่เรียกว่าห้องห้องนี้ ต้องเข้าใจว่ารูปพรรณสัณฐานเหมือน

---

๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ กรมขุนนครราชสิมา
๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร
๓ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณอินทราชัย
๔ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดช กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา
๕ พระยาวิสูตรโกษา ฟัก สาณะเสน อรรคราชทูตที่กรุงลอนดอน
๖ พระวิภาคภูวดล ชาติไอรริช ชื่อแมคคาที เคยเปนเจ้ากรมแผนที่
๗ เจ้าหมื่นเสมอใจราช อิ่ม นรพัลลภ (เดี๋ยวนี้เปนพระยานิพัทธราชกิจ)

ห้องมุขหลังแลมุขยาวพระที่นั่งอัมพร แต่เตี้ยกว่าแลกว้างกว่า มีห้องตะน้ำต่างเดียวเท่านั้น เหลือเศษจะนั่งพระที่นั่งเตาไฟ แต่มุมเรือนเปนหอกลมทั้ง ๔ มุม ชั้นล่างเขาเราไว้เปนที่สำหรับนั่งเล่นฤๅเขียนหนังสือ ชั้นที่ ๓ ซึ่งพ่ออยู่ มุมข้างห้องนอนเปนที่ล้างหน้า เพราะจะตั้งตู้ล้างหน้าแลตู้แต่งตัวไม่ได้ในห้องนอน มุมข้างห้องแต่งตัวเปนห้องอาบน้ำ ต้องขึ้นจั่น[๘] ไปสามเกนทั้งสองแห่ง มุมข้างด้านหลังเขาก็ใช้อะไรกันตามความพอใจ ชั้นที่ ๔ เหมือนชั้นที่ ๓ เปนห้องบริพัตรแลเจ้าสามกรม[๙] กับเจ้าพระยาสุรวงษ์ ชั้นที่ ๕ เปนที่บ่าวอยู่ มีอีกหลังหนึ่งเล็กอยู่ข้างขวาสำหรับลูกเมืองนอก ๖ คน พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ แลพระยาวิสูตร หลังข้างซ้ายจรุญแลตาหมอ เครื่องใช้ในการกินแลครัวเปนของเราจัดเอง บ่าวไพร่เปนคนอังกฤษทั้งหมด เครื่องเตียงที่นั่งของเขาอย่างเลว ๆ แต่ก็จะต้องเสียจะเอาไว้ให้ที่ปารีสต่อไป แต่ยังไม่ได้ว่านำเงินลายทองเช่นโต๊ะที่บางกอก ซึ่งทำเสร็จแล้วใหม่มาใช้บ้าง บริเวณพื้นที่มีสนามอยู่น่าตึก ด้านทาง ลดเลี้ยวไปมีต้นไม้ใหญ่ ๆ ตามโคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ร้อต้นไม้ดอกมาแต่ง ไม่กว้างขวางเท่าไรนัก ถึงริมน่าบ้าน ซึ่งเปนที่โรงรถอยู่ริมนั้น ร่วนยังไม่สิ้นเขตรบ้าน แต่เพราะมีทางรถไฟผ่านเข้ามา ที่ข้างริมทเลเปนของบ้านเขาเหมือนกัน เปนสนามมีต้นไม้มีเนินตกลงทเล ลักษณเกาะสีชังไม่ผิดอะไรกันนัก หมดสิ่งที่มีในบ้านเท่านี้ ที่น่าเรือนมีสระปลาเงินปลาทองหางซาวตัวเล็ก ๆ เห็นจะเล็กกว่าตัวใด มีน้ำพุ มีเครื่องทำสำหรับตีน้ำ แต่พังโทรงเกรงหมดแล้ว สมมติกันว่าเปนมอนิเมนต์ของ ที่นั่นกับมอนิเมนต์ กรมหลวงนเรศรที่วังป่อม[๑๐] ทั้งว่าเปนเรือนเล็ก ๆ แต่อยู่สบาย

---

๘ จั่น เปนคำแผลงหมายความว่ากระได

๙ คำว่าเจ้าสามกรม ใช้กันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในที่นี้ทรงหมายว่ากรมหลวงประจักษ ฯ กรมขุนสรรพสาตร ฯ กรมขุนสมมต ฯ

๑๐ คือที่ตั้งจักรลมสำหรับสูบน้ำ กรมหลวงนเรศรให้ทำขึ้นแต่ใช้ไม่ได้ จึงเรียกว่ามอนิเมนต์

พ่อไปเที่ยวเดินเล่นแล้วกลับขึ้นมากินน้ำชาแล้วได้อาบน้ำ ฤกษ์ไม่ดีมาหลายวัน แต่ไม่ได้อาบมาถึง ๙ วันแล้ว สกปรกเหลือระยำ ชมภูพาลได้ตัวหนึ่ง กินเข้าทุ่มครึ่ง มีแต่ลูกกับเจ้าสามกรมเท่านั้น เพราะห้องเล็ก ได้โชรูปพระที่นั่งแลอ่านนิราศกรมประจักษ์ วันนี้หนาวเต็มที ในห้องกินเข้ามื้อเย็นตีนเย็นปรอด ๕๒ ต้องติดไฟทั่วทุกห้อง การติดไฟนั้นติดคือ ๆ คือมีเหล็กสองอันหัวเปนตุ๊กตาหมอบ ต่อไปข้างท้ายเหมือนรางรถไฟ แล้วเอากระดาษแลลูกปรงแห้งเปนเชื้อ เอาฟืนกองขึ้นไป สุมไฟกันคือ ๆ มีปล่องขึ้นไปตามผนัง เมื่อแรกสุมปล่องยังเย็นอยู่ ควันพ่นออกมาข้างน่าตระหลบไปทั้งห้อง ต่อปล่องร้อนจึงดูดไอขึ้นไปเอง ใส่ฟืนเข้าไปก็ติดเองไม่ต้องพัดต้องก่อ มาคราวก่อนไม่หนาวเช่นนี้ สุมไฟก็เปนสุมไฟเล่น คราวนี้สุมจริง ของกว่าจะมาถึงช้า ต้องคอยกันอยู่เกือบ ๓ ชั่วโมงจึงได้จดห้อง

คืนที่ ๓๔

วันจันทร์ที่ ๒๙ เมษายน

เมื่อคืนนี้นอนต้องแถมนวมอีกชั้นหนึ่ง เพราะหนาวเยือกเย็นเต็มที ฟ้าร้องกระหึ่มคืนยังรุ่ง ฝนฝรั่งตกประปรายตลอดคืน แล้วยังซ้ำตกกลางวันจนเวลาบ่ายไม่มีแสงแดดเลย เปนหวัดมาแต่วานนี้มีไอแลเมื่อยปวดสีข้าง ตอนเช้ามีแมลงวันมาตอมหน้าอยู่ตัวหนึ่งต้องไล่ปกกันแล้วจึงหลับต่อไปอีก ที่นี่ดีด้วยมีม่านแพรเฉภาะหลังบานกระจก รูดขึ้นรูดลงได้ น่าต่างฝาเกล็ดค่อยสนิท กินเข้าเวลาบ่ายโมง ๑ เพ็ญมาไม่ได้ ป่วยฟันไปเสียแล้ว เปนด้วยอะไรก็ไม่รู้ ใครออกมาต้องมาลุกจลักกันด้วยเรื่องฟันทุกคน มีสเตอคาแนคกับมิสเตอเวสเต็นกาคลา พระวิภาคเนอรา ช่างตัดเสื้อเราต้องมาให้ลองกว่าตัดเสียใหม่ เพราะ

ตั้งแต่มา ใช้เสื้อของตัดกสำรับเดียว เสื้อที่แซมปสันตัดคับหมด ได้เลือกผ้าตัดใหม่สี่สำรับ กับให้แก้เสื้อกของเก่าบ้าง พอจะใช้ได้ตลอดจนกลับ

ได้กะโปรแกรมที่จะเดินทางต่อไปอีกเปนสองตอน ตอนต้น คือ วันที่ ๑๕ ออกจากซันเรโมไปเมืองตุริน แล้วไปเมืองเวนิส กลับมาเมืองฟลอเรนศ์ ขึ้นปาร์มาข้ามเขาอาลป์ ไปสวิตเซอแลนด์ พักเมืองโคโมหัวทเลสาบข้างหนึ่ง ตรงกันข้ามกับเยเนวาตามยาวของทเล แล้วเที่ยวลุเซอนฤาลอซานแลที่อื่นๆ แล้วขึ้นไปมิลานเข้าเมืองฝรั่งเศส ประมาณว่าวันที่ ๔ ฤาที่ ๕ เดือนมิถุนายน ในระหว่างเมืองอังกฤษกับฝรั่งเศสไม่แน่ แต่เมืองลอนดอนอากาศคงไม่ถูกกับโรคพ่อ ด้วยชื้นแลคนมาก ที่จะออกจากลอนดอนไป กำหนดไว้ว่าวันที่ ๒๐ จะไปขึ้นออสเตนด์แล้วไปแฮมเบิค ข้ามไปเดนมาร์กทีเดียว บางทีการก็เปนจะเวลาช้าไป จึงได้กำหนดลงว่าวันที่ ๓ เดือนกรกฎาคมออกจากโคเปนเฮเกน ไปคริสเตียเนีย ทั้งขากลับด้วยเห็นเสร็จพอเต็มเดือนกรกฎาคม แล้วจึงจะตั้งต้น ภาคที่ ๓ จับเมืองกีลขึ้นไปเบอลิน แลในเยอรมันนีต่าง ๆ ซึ่งยังไม่ได้กะ แต่จะเอาแน่ยังไม่ได้ บางทีจะเปลี่ยนแปลงไป

[illegible]รังสิต ซึ่งอยู่ไฮเดลเบอกมาด้วยสองคน คนหนึ่งเปนโปรเฟสเซอ ชื่อไฟคเนอ คนหนึ่งชื่อพีสเตอเปนผู้ช่วย คนแรกแก่เปนผู้ตรวจ คนที่ ๓ อายุ ๔๓ ซึ่งจะขอมาอยู่ประจำไปพลาง พูดอังกฤษคล่องทั้งสองคน ตั้งต้นตรวจเนื้อ คือให้เล่าอาการตามที่รู้สึกทั้งเก่าใหม่จนแล้วให้ยืนที่ตรงหน้าต่าง ดูในช่องจมูก เห็นว่าจมูกข้างซ้ายแคบ แต่ไม่มากถึงที่จะทำให้หายใจไม่คล่อง แล้วเอาช้อนกดลิ้นดูภายใน ว่าบวมตามหลอดที่ได้ขาดไป ถ้าวันลงมือตรวจหัวใจ ให้ถอดเสื้อเอาแตรฟังทั่วทุกแห่ง ที่ตรงไหนตรวจแล้วทาไว้กับตัว แล้วตรวจปอดเคาะโขกในที่ต่าง ๆ ต้องหายใจแรงตามเคย เสร็จเรื่องปอดแล้ว ถ้าวันนี้ ดูตั้งแต่ซี่โครงขึ้นไปจนท้องน้อย ล้วงๆ ตลอดจนสันหลังถึงต้นคอ กว่าจะสำเร็จ

กิจการตรวจนี้เกือบชั่วโมงหนึ่ง แล้วคราวนี้ซักระถึงเรื่องกินนอนทำงานต่าง ๆ ตกลงเปนเห็นรูปในชั้นแรกนี้ ว่าหัวใจดี ปอดดี ข้อที่เมื่อยปวดนั้นเปนด้วยเนื้อกล้ามเนื้อ มีชำรุดอยู่แต่เรื่องจมูก ถ้าจะเรียกสเปเชียลลิสต์ ควรจะเรียกผู้ที่ชำนาญในการรักษาจมูกแลกระโหลกหัว แต่จะยังไม่ว่าแน่ จะขอตรวจอีกเวลาหนึ่ง ในเวลาตื่นนอนขึ้น ยังไม่ได้ลุกขึ้นจากที่นอน จะตรวจปัสสาวะ ทั้งที่ไปไหนกลับมาถึง แลเมื่อตื่นนอน ก็ยังอีก ๒๔ ชั่วโมง แล้วให้ยืนที่หน้าต่าง ส่องดูใบหูว่าใสหรือไม่ จะต้องตรวจโลหิต จะแทงเอาที่หูฤๅที่แห่งหนึ่งแห่งใดพ่อก็ตกลงยอม นัดกันพรุ่งนี้ แกเลยทุ่มเหว[๑๑] ว่าพ่อกลัวจะตายในสามปีนั้นไม่ตาย ถ้าผ่อนทำงานให้น้อยลงหน่อย นอนให้มากขึ้นอีกหน่อย จะอยู่ได้ ๘๐ พ่อก็บอกแกว่านี่เปนการทุ่มเหวของหมอตามเคย พ่อไม่เชื่อ แกไม่ยักฟังดันทุ่มไปอีก แกว่าทว่านตามลักษณกำลังร่างกายที่จะเปนไปได้ตามที่แลเห็น เช่นกับรูปร่างแลหัวใจปอดหนุ่มกว่าอายุ เว้นแต่ถ้ามีโรคภัยอันใดกระแทกกระทั้นมา นั่นก็เปนกรรมจะอยู่เองที่จะอยู่ไปไม่ถึง ตาหมอคนนี้เปนคนโปรดของแกรนดิ์ดุกแลแกรนด์ดัสเชสออฟบาเดน ไปเฝ้าตรวจพระอาการอยู่เสมอ ไปเฝ้าเมื่อวานซืนนี้ทูลเรื่องจะมาตรวจอาการพ่อ แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัสเชสเลยส่งมาถึง รับสั่งบอกว่าทรงพระออดแอดทั้งผัวทั้งเมีย เพราะ ๘๐ แล้วทั้งคู่ ตาหมอนี่ไปรักษาอยู่ แกรนด์ดัสเชสนั้นถ้าไม่ทรงสบาย แต่ชั่วได้ข่าวว่าตาหมอนี่มาแล้วเท่านั้นก็รู้สึกสบายขึ้น เซอแปตริกแมนซันหมออังกฤษก็มาถึงวันนี้เวลาบ่าย ๒ โมง แต่พ่อขอผัดไปพรุ่งนี้เวลาบ่ายจะถูกตาหมอเหล่านี้ตรวจอย่างเลอียดคือกสหาหนะยุ่งข้างเดือดร้อน แต่เห็น ๆ ได้ออกมาให้ตรวจแล้ว จะให้ตรวจเสียให้ถึงที่

ทุ่มหนึ่งแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยว แต่เวลานี้กลับมีแสงแดดดีกว่าเมื่อกลางวัน แต่ก็หนาวชืดเต็มทีเพราะฝนตกยังค่ำ ทางที่ซันเรโมนี้มีสองสาย

---

๑๑ ทุ่มเหวหรือทุ่มเปนคำแผลง หมายความว่ายอ

ที่เปนสองสายใหญ่ คือ ริมทะเลสายหนึ่ง ดอนสายหนึ่ง นอกนั้นก็เปนแต่ทางจรร ฤๅทางหลวงสำหรับไปเมืองอื่น อย่างอีตาลีเขาแบ่งทางเปนสามชั้น ชั้นที่หนึ่งทางซึ่งเปนค่าค้าขาย ทางเมืองต่อเมือง ทางเดินกองทัพ เช่นนี้ใช้เงินรัฐบาล ถ้าเปนทางในเมืองนับเปนชั้นที่สอง ใช้เงินมิวนิสิเปอล คือค่าธรรมเนียมภาษีในเมือง ค่าไฟค่าน้ำ ถ้าหากว่าเปนทางที่เฉภาะเข้าในหมู่บ้าน เปนทางชั้นที่สาม เช่นทางไปที่ฝังศพที่เยนัว เกี่ยวภาษีในราษฎรเจ้าของที่ตำบลนั้น เช่นเซ็คไก่เปนต้น มาทำทางอย่างนั้น ทางที่ไปวันนี้เปนทางใหญ่ทั้งสองทางแต่เปนทางชั้นที่สอง แต่ดีกว่าทางชั้นที่หนึ่งเสียอีก ทางริมทะเลอยู่เหนือทางรถไฟขึ้นมา โดยมากตลิ่งเขื่อนปูศิลากว้าง ๆ ปลูกต้นไม้เปนหย่อมเปนหมู่ สำหรับนั่งเล่นเปนของกลาง ฟากข้างในเปนบ้านเรือน วิลลาบ้าง โอเตลบ้างโต ๆ หลาย ๆ ชั้น มีถนนชานหน้าบ้านแล้วทำเปนเขื่อนศิลารับตรงที่ต่อกับถนน สูงบ้างต่ำบ้างตามแต่รูปเขา ทางที่เข้าบ้านมักจะตัดแหวะเข้าไปในพื้นที่ที่ต่อเนื่องระดับเสมอถนน แล้วมีถนนสูงขึ้นไปจนถึงหน้าเรือนได้รวดกับพื้นชั้น ทางขอบเขื่อนแต่ลานบ้านปลูกไม้ดอกต่าง ๆ เปนหย่อมบ้างเปนสายบ้าง สีเดียวกันบ้างสลับสีบ้าง ต่าง ๆ ตลอดทั้งหนทาง ต้นไม้ที่อยู่เหนือไม้ดอกนั้น ปลูกตามเปนต้น ของเขาปลูกมานานจนต้นสูง ๆ เหมือนต้นตาล ถนนแถวหลังอีกแนวหนึ่งเปนตึกแถวอย่างฝรั่งหลาย ๆ ชั้น มีร้านขายของเปนระยะจากถนนทางนั้น พอได้ตลอดลงเดินขึ้นเหนือไม่สดวก เพราะคนนั้นรู้จักคอมภูมิก ขากลับมาแวะที่สวนปลูกต้นไม้ขาย ซึ่งเปนบ้านราษฎรแยกอยู่ในระหว่างบ้านใหญ่ ๆ ก็เปนถนนมาก ถัดจะไปเมื่อพ้นเมือง ก็เปนสวนปลูกต้นไม้ขายตลอดไป การปลูกต้นไม้ขายเช่นนี้ ไม่มีอะไรที่จะแปลกนัก เว้นแต่ที่ดินที่ตลองจุดใหม่ รัฐบาลกันที่ดินนั้นแต่ไม่มีราคา เพราะที่มันเทลาะแตกอยู่แล้ว แต่ต้นไม้มันช่างผิดกับบ้านเราเสียจริง ๆ ที่ปลูกแล้วต้นกุหลาบดอกดกกระถางเปนจำนวนมากต่าง ๆ จะไร้ซื้อออกดอกหาซื้อกันมาก ด้วยขาไสรยเลยทั้งคนแกะเก็บกินทั้งต้นเลย

ตัดให้คงข้อพอเสมอกัน เมื่อแตกออกมาก็แตกพร้อมกันเท่ากัน กุหลาบต้นหนึ่ง มันมีดอกพร้อมกันหมดตั้งยี่สิบสามสิบดอก ตูมบ้างแย้มบ้างบานบ้างคอยกันไป ต้นอื่น ๆ ที่มีดอกเปนช่อใหญ่ ๆ ดอกติดกันหมดเหมือนจัดพุ่มเครื่องนมัส-การเปนแต่เตีย งามกว่าจัดดอกไม้หัวโล้นเช่นจัดกัน ที่เปนดอกเล็ก ๆ เช่นสโนดรอปก็ปลูกให้ชิดกันเปนกอ ดอกขาวแซกไปในเขียวเต็มทั้งกระถาง แต่เปนพันวิไสยที่จะพรรณาด้วยเรื่องชื่อหาใครถามไม่ใคร่ได้ อิตาเลียนเรียกอย่างนั้น ฝรั่งเศสเรียกอย่างนี้ อังกฤษเรียกไปอย่างอื่น นับว่าเปนดอกไม้สีที่หาที่สุดมิได้ เช่นกับแดงก็ตั้งแต่แดงแก่ แดงเจือเหลือง ม่วงสีต่าง ๆ ชมภู น้ำเงิน ขาว เหลือง ลาย แต่สีนั้นเปนพันวิไสยที่จะเห็นได้ในเมืองไทย พ่อได้พิเคราะห์ดูหนักแล้ว สีมันสดจริง ๆ สดเหมือนกำมะหยี่เหมือนแพร จนได้เห็น ได้ถูก ได้ดมรู้ว่าเปนดอกไม้จริง ๆ ยังอยากจะเชื่อว่าทำด้วยกำมะหยี่ฤๅด้วยแพรร่ำไป งามจนหลับตาลงก็เห็นเปนดอกไม้ เหตุที่มันสดใสงดงามเช่นนี้ เพราะอะไร เพราะแสงแดดที่นี่ไม่แรงสีไม่ตก ดอกไม้ของเราที่ว่างามสักเท่าใดเท่าใด เช่นกับกุหลาบสีชมภู ฤๅเหลือง ฤๅขาว มันมาถูกแดดแก่ในบ่ายดูว่าสีตก เหมือนอย่างกับเอาผ้าแพรฤๅกำมะหยี่ออกทิ้งค้างไว้ในกลางแดดสีตกเช่นนั้น อีกอย่างหนึ่งมันสดจริง ๆ กลีบชุ่มน้ำ ถ้าจะเอามาบีบจะได้น้ำในนั้นมากกว่าดอกไม้เมืองเรา ถ้าจะมีดอกไม้ที่จะเปรียบในทางสดกับดอกไม้เมืองฝรั่งได้ เห็นจะมีแต่ดอกบัวซึ่งพึ่งเย้มในเวลาต้องพระอาทิตย์ มีเครื่องป้องกันภายนอกกลีบข้างในสดได้จริง ในเรื่องปลูกไม้ดอกเมืองเรานี้น่าท้อใจเปนอันมาก ถึงจะได้กิ่งได้เมล็ดไปปลูก คงจะไม่พ้นจากเสียลงแลกลีบอ่อนบอบแบบ ดอกไม้ฝรั่งเช่นกุหลาบบานออกเต็มที่แล้วทิ้งไว้ในห้องเท่าไร ๆ ก็ไม่โรย เช่นสโนดรอป ถ้าเมืองเราเด็ดจากต้น ถือสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้นก็หน้าคว่ำ นี่มันอยู่ได้ยังค่ำไม่ยักเหี่ยวแห้ง

อันใด อีกอย่างหนึ่งเรื่องกลิ่น ที่เรากรวว่าดอกไม้ฝรั่งไม่หอมนั้นก็อีกนะแหละ ที่จริงดอกไม้มันมีกลิ่นหอม แต่มันหอมสำหรับที่อากาศอ่อน ๆ ไม่เผาน้ำในดอกไม้ให้เหือดแห้งไปเสีย ไปปลูกที่เมืองเรามันหายหอมหมด เพราะพอบานออกก็ถูกแดดเผาน้ำปรุน้ำมันแห้งทันที ที่หอมอยู่ได้แต่ดอกไม้ที่มีน้ำมันมากกลิ่นกล้า ถ้าเอามาปลูกในเมืองฝรั่ง จะกลายเป็นเหม็นไปก็จะได้ ที่ซึ่งไปดูวันนั้นเขาเก็บดอกกุหลาบให้ดอกหนึ่งเลยต้องซื้อเขาสองกระถาง มันส่งเร็วแท้ ๆ รถโมเตอคาร์เรามาถึงบ้าน ต้นไม้ก็มาถึงพร้อมกัน ได้ส่งให้นายมิยาครุบ จะส่งเข้ามาให้ดู อยากจะส่งต้นเดิมที่แต่มันเหลือวิไสย มีอันอย่างหนึ่ง เห็นหน่อกล้วยปลูกใส่ถังไว้สองหน่อ นึกว่ามันจะเอาราคาสัก ๑๐๐ ฟลอรินฤๅอย่างไร จึงลองถามดู ได้ความว่าหน่อละแปดฟลอริน ถึงเช่นนั้นก็ยังเก่งมากอยู่

กินเข้าวันนี้มีเข้าตัง คำที่เรียกว่าเข้าตังนี้เป็นภาษาของชายบริพัตร คือเอาเข้าเป็นขอบพิมพ์ เอากับเข้าวางภายใน เช่นกับมันตัง แลมีเนื้อนกเป็นต้นอยู่ข้างใน เข้าตังเช่นนี้ย่อมจะคิดโดยมาก แต่ถ้ามาวันไรก็ในเรือทักกันว่าเข้าตัง แล้วก็ยิ้มกันแกหน้าเรียกทุกที ด้วยแกกลัวจะคิด แต่เอินไม่ยักคิดถึงทีเดียว มาวันนี้มีเข้าตังเป็นตากบบริบูรณ์เต็มที่เลยเลิกไม่ได้กินกัน เรื่องกินเข้า ฝรั่งมันจะไม่ท้องขึ้นอย่างไร ถึงจะอิ่มจะเอียนเท่าไร ก็เมื่อเข้ามันคอยมันเข้าไปในท้องสักช้อนหนึ่งก็ได้ท้องขึ้นกันเท่านั้น วันนี้มีลูกเชอรีแต่ไม่หวานเลย ยังชั่วกว่าลูกเรียงสักนิดหนึ่งที่ไม่เบือนปาก แต่ลูกองุ่นพอใช้ ลูกเล็กแต่ว่าหวานอยู่ เป็นผลไม้มาจากเถื่อนทั้งนั้น พอให้นึกวิตกว่าจะหาอะไรให้ไม่ได้ พิจารณาดูหน้าไม่เห็นมีอะไรดีกว่าดอกไม้ ฤๅจะว่าให้ถูกไม่มีอะไรนอกจากดอกไม้ นี่จะทำอย่างไรดียังนึกไม่ได้ แต่วันยังมีอีกหลายวัน รอไว้คิดต่อไปก่อน

เรื่องหีบศพที่มีรูปหลังคาตั้งขึ้นมาจากโลง เล่าเมื่อวันที่เยนวันนั้น เจ้าของร้านเข้าว่าพ่อชอบเลยส่งไปสต๊ากาดแลก๊าดซื้อมาให้ ได้ส่งมาให้ดูในซองนี้ด้วย

คืนที่ ๓๕

วันอังคารที่ ๓๐ เมษายน

ตื่นขึ้นตาระมอยังไม่ทันมา นอนต่อไปอีกก็ไม่หลับ ตกลงเปนต้องให้ไปตามมาทั้งตัวครูแลลูกศิษย์ ตรวจบนที่นอน ในการตรวจวันนี้ซ้ำรอยอย่างเก่าอีก แปลกแต่ตรวจตอนขาแลตอนท้องถ้วนถี่ขึ้น แล้วจึงแทงเอาเลือดที่นิ้วกลางมือข้างซ้าย ก่อนที่จะแทงนั้นชำระนิ้วให้หมดจด แล้วเอาเข็มที่แกมีมาแทงเจี๊ยบปลายหนึ่ง แล้วรีดโลหิตให้ติดในแผ่นกระจกเล็ก ๆ สามแผ่นเอาน้ำลูบที่ตรงแผลปราดเดียวก็หายเจ็บ ได้ความว่าโลหิตจางไป จะเอาไปเข้ากล้องส่อง แล้วขอให้ลองนัดน้ำมันคล้ายน้ำมันตานีในขวดบีบ บีบเข้าไปในจมูกแล้วเอามือปิดข้างน่าไว้ให้สูดเข้าไปทั้งสองข้าง แรก ๆ เข้าไปรำคาญเต็มที มันเฟอะฟะอยู่ในจมูกสักครู่หนึ่งจึงโล่ง คราวนี้เอาน้ำเงินชุบแปรงโตอยู่ มีก้านเงินโค้งยอนเข้าไปในคอ ทาที่ลำคอข้างละครั้ง ที่ทำดังนี้เพื่อจะให้เนื้อในลำคอแลในจมูกหยุดกระตุกกระติก เมื่อเวลานัดน้ำมันเข้าไปใหม่ ๆ เสมหะตกลงออกข้างจาก ออกข้างเปนยวง ๆ แต่จมูกไม่รู้สึกคัด เสมหะมันครอกแครกอยู่ในคอต้องขากถ่มร่ำไป ยังไม่รู้ว่าจะมีผลอย่างไร ไม่ได้นัดยาเลย จนถึงเวลาเขียนหนังสือนี้ รู้สึกรำคาญ

ได้จโมยขึ้นรถโมเตอคาร์ของรพี ซึ่งดูหน้าตาต้น[๑๒] อยู่ ไปกับชายบริพัตร ชายอุรุพงษ์ รพี แลพระยาบุรุษ กระโจมไปร้านขายโปสต์กาดแลรูปต่าง ๆ ทีเดียว ซื้อได้รูปถ่ายแลโปสต์กาด ซึ่งสั่งให้เขาบรรจุหีบส่งเข้ามา ได้ซื้ออีกรอยรูปต้นเข้ามาสำหรับให้เห็นว่าของที่ซันเรโมมันเลวถึงเพียงนี้ สิ่งที่มีแต่ดอกไม้ แต่รูปดอกไม้ที่ให้นายมุ่ยเขียนได้ลงสี จะหาสีให้เหมือนดอกไม้จริงไม่ได้ มันแห้งแลอ่อนไปหมด พอเดินออกจากร้านที่หนึ่ง จะไปเข้าร้านที่สอง ฝนมา

---

๑๒ คำว่า ต้น เปนคำแผลงหมายความว่า อยู่ข้างเลว

คูอยู่ที่น่าร้านเต๊ะเสียแล้ว เพราะรู้จักเหลือที่จะรู้จัก ไปเจอโปสต์การ์ดรูปพ่อเอง ขายอยู่เสียที่ร้านนั้นแล้ว เดินไปเข้าอีกร้านหนึ่งที่หัวมุมจังวดถรอด คนยิ่งประชุมกันมากขึ้น มีผู้หญิงเยอรมันสองคนเข้าไปในร้าน ไปกระซิบถามเจ้าของร้าน จะนึกสงไสยอยู่แล้ว ไปพูดกับบริพัตรว่าเหมือนนัก เห็นกิริยาที่พูดกัน นางนั้นจะไม่ได้ยินยันเปนแน่ นางสองคนและเดินเข้ามาใกล้พ่อ ทำกิริยาเรียบร้อย ถามว่าพูดฝรั่งเศสฤๅ พ่อบอกว่าไม่ ถามภาษาอังกฤษคิดเข้ามาที่เดียว ว่าลูกท่านไม่ใช่ฤๅอยู่ที่ไฮเดลเบิค พ่อนิ่ง เลยเล่าต่อไป ว่าเคยช่วยกัญญาที่ของเขาคนหนึ่ง ให้ไปส่งของ พ่อนิ่งฟังหัวเราะ กราวนถามว่าท่านเปนกิงออฟไซแอมไม่ใช่ฤๅ พ่อก็พยักหน้า กราวนเลยพลามใหญ่ จะต้องตามพาจับมา เลยไปแวะที่โฮเตลเบลวู เพื่อจะกินเข้ากลางวันที่ด้วย เพื่อจะเยี่ยมเพ็ญด้วย พบพระยาวิสุทธ เธอเปิดรักเมนะชั่นหาวด กินเข้าอยู่ที่นั่น ได้นั่งโต๊ะกัน ๓ คนไม่พักที่ไป พวกที่เลี้ยงอยู่ข้างจะซ้ำมาก กับเข้าก็พอใช้ได้อยู่ แต่มีเจ้าคัยเปนกรังที่สอง โฮเตลนี้เปนห้าชั้นทั้งชั้นล่างคือจนสุดกรง พระที่นั่งก็มีพาหาวงสูงกว่า จะเรียกว่าร้อนก็ไม่ใช่ ที่นั่งห้าร้อนนั้นนั้น ชั้นที่สองเปนที่นั่งสูงตรง ที่นะกิ เฉลียงปากกว้าง สิ่งที่ดีในคน คืออยู่จนออกกระจกที่เฉลียง ใช้สายเช่นตาน ถ้าจนรักดีเนยใน ลมไม่พัดเกินทาง มิได้พัดขึ้นตรงกลาง แต่เดินลัดตลาวเช่นก อย่างเช่นที่ว่ามาแล้วแต่ก่อน จนไปเยี่ยมเพ็ญจึงอยู่ที่ระนาวะชั้นที่ล่างที่เขาเรียกกันว่าพื้นดินอยู่ เห็นนอนแผ่อยู่เดียว เรื่องราวที่เปนนั้น คือพื้นมันขึ้นได้จอวแต่ง เลยนอนไม่หลับ แล้วเลยเปนอาการอ่อนเพลียคะไรอย่างเก่ามาเจอแย่ตรึก แมเจรันไปพยาบาลตัวไปให้คนดีสติถอนพื้น ถอนแล้วเสร็จยังยวงงานจัดใจ การที่ตาไว้ในเมื่อนอนพื้นนั้น ตัวเองรู้สึกระหนี่จนอย่างกับว่าหัวใจได้หยุด แต่นั้นมาก็ค่อนเปลี้ยเช่นลม ต้องเอาคนไปจ่ายพระเสนพิทักษ์ให้นั่งยาม

หมอห้ามไม่ให้ไปไหนจนอากาศร้อนจัดจึงจะให้ขึ้นไปประเทศข้างเหนือ

ออกจากโฮเตลนี้เวลายังมีพอ ก่อนเซอแปตริกแมนซันจะมาตรวจอาการ เลยไปเที่ยวทวนทางกลับไปทางเมืองเยนัว เวลาไปตามทางต้องหยุดสำหรับรถไฟผ่านสามครั้ง แต่เปนเหตุให้แปลออกว่าเหตุใดรถไฟมันจึงผ่านกันบ่อยนัก ได้ความว่าการมันเปนเช่นนี้ ทางรถม้านั้นเปนทางเดิมเช่นกล่าวมาแล้ว ไปคด ๆ เคี้ยว ๆ คือต้องการจะให้ไปผ่านหมู่บ้านข้างริมน้ำ บ้านที่ทำนั้นไม่ได้ทำสร้างติดตะรางเปนเมือง เปนบ้านเรือนที่ทำสำหรับไร่ นาคือทับสองห้องอยู่กลางไร่ แต่หากก่อด้วยศิลา ผิดกันเพียงเท่านั้น นี่เปนอย่างเลวประปรายทั่วไปตามไร่ อย่างเขื่องขึ้นมากเปนตึกสี่เหลี่ยมสี่พื้นอยู่ในสองชั้นฤๅสามชั้น ฝนังทาปูนแดงขาวเหลืองต่าง ๆ หน้าต่างเล็ก ๆ ทาเขียว เปนเรือนก่อด้วยอิฐ ซึ่งไทยเราเรียกว่าตึก คำที่เรียกว่าตึกนั้นก็คือมาจากรูปร่างเช่นนี้ หลังคามุงกระเบื้องโดยมากอย่างกระเบื้องกรมมหิศร เพราะแกมาถ่ายอย่างไปจากที่นี่ เรือนเหล่านี้ปลูกสุดแต่ให้อยู่ในกลางสวนกลางไร่ของตัว หันทิศใดทิศหนึ่งไม่มีประมาณ ยังมีโรงแพดตะริที่ทำการอีกโรงหนึ่ง ซึ่งวางเผะผะตามแต่จะเปนไป จนถนนเลี้ยวโค้งเปนลูกคลื่น อิฐที่ทำนั้นเปนอิฐรู แต่ไม่ใช่อิฐรูอย่างไทย ที่เจาะตะรางตามแบบเหมือนขนมเบื้อง นี่เจาะตามขวางเหมือนหมอนบรรทุกเกวียนบรรทุกเรือที่จะไปจำหน่ายที่อื่น ถัดนั้นไปยังมีบ้านซึ่งเปนหมู่บ้านปลูกติดกันเช่นตึกแถว แต่คด ๆ เคี้ยว ๆ แลแคบ ชักโค้งจากซ้ายถึงกันสองฟากถนน ว่ากันแผ่นดินไหวไม่ให้พัง ในกลางหมู่บ้านเช่นนี้ ทางเพียง ๘ ศอกเปนอย่างใหญ่ ใน ๖ ศอก ๕ ศอกเศษก็มี บางทีมุมออกมายื่นอยู่ในกลางถนนต้องเลี้ยวหลีกหลบ บางแห่งถนนผ่าคลองไปริมทะเลมาก ต้องเว้นตึกปลูกไม่ได้ โดยมากในที่หนึ่ง ๆ เช่นนั้นตลิ่งพังกินเข้ามาในท้องถนนก็มี เอาเยื่อถุงเอาก้อนศิลากลม ๆ บรรจุในถุงทิ้ง บ้านที่ผ่านไปวันนี้เปนหมู่ติดต่อกัน ตอนแรกเรียกว่าทิคเลีย

ถนนที่สุดเรียกว่าซันโตสเตฟฟาโน บ้านมากกว่ากันสักหน่อย เปนคนชาวบ้านนอกทั้งนั้น มีร้านขายของริมถนนเหมือนร้านชำ ขายผักเปนต้น จนกระทั่งไม้กวาด ไม่ใช่ติดต่อกันไป นาน ๆ มีร้านหนึ่ง ตาแก่ตาเถ้าผู้ชายในแถบนั้นใส่เสื้อเชิ้ตเสื้อกั๊ก ไม่มีเสื้อชั้นนอก สีต่าง ๆ เยื้อน ๆ หมวกผ้า ๆ ผู้หญิงก็ใช้ห่มผ้าคลุมไหล่ตะแบงมานเปนพื้น เปนน่าเอ็นดูแต่พวกเด็ก ๆ แต่งตัวยู่ยี่ยู่ยำเหมือนผู้ใหญ่ แต่หน้าพองโต ๆ แก้มแดงไม่เกรียม จนปรากฏ ปีนเนินขึ้นนั่งเล่นอยู่ตามริมหนทาง น่ากลัวรถทับแข้งหักขาหัก เพราะทางที่ไปเนินคดไปคดมา เลี้ยวไม่เปนท่องแถวเช่นนี้ รถไฟทำทีหลังได้เลือกหนทาง ไม่ทำได้ไปตามถนนรถม้า เช่นรถไฟปากน้ำ แต่จะเอาไปช่วยทำไปตามข้างทางรถม้าอย่างรถไฟปากน้ำไม่ได้ เขาจึงเลือกตัดใหม่ตามแต่จะเหมาะ ถ้าที่ไหนตลิ่งพังก็ยังวนไปข้างบน ที่ไม่พังก็เลยลงมาริมน้ำที่สุดที่จะมาได้ วันนี้มีคนไปยิงเกิดแย่งฤๅถามสามสี่คน เห็นจะเกือบตาย เปนพวกเชกันที่ตลาดรุ่นหนุ่ม วันที่เพื่อติดตลาดมันเลิกเอาจริง ๆ เหมือนเมืองเรา ไม่มีใครดีเลย วันนี้ไปตามทางผ่านดอกไม้มาก แต่จะเล่าก็ซ้ำ กลับมาทางเดิม

ถ้าที่อยู่หมอแมนซันมาอยู่แล้ว ตั้งต้นตรวจอาการกันใหม่ ตามนี้ไม่ต้องเล่า ความเดียวกันนั้นเอง แต่เพราะแกเปนอังกฤษ พูดกับเราได้ตลอดไป ไม่ต้องประจงตัวเหมือนหมอไทลเนอ กินเวลาตรวจเข้าไปยิ่งกว่าหมอไทลเนอซักกระเหน่ะ แกถามเขาที่นั่งกลางช่างตรวจตรากันข้างหน้ากันทุกคนโน่น แต่งเลยเปนสามแผล เอาเลือดไปหาแม่นกระจก จะความที่สำแดงเปนความเหมือนกันนี้เห็นว่าไม่ต้องพูดกะไรทั้งหัวใจแลปอด เสียงปูดว่าง หลอดเนื้อ ทวงตา ยังหนุ่มกว่าอายุมาก ไม่มีไข้นั่นใดซึ่งจะมีโรคถึงตายตรวจเลย เรื่องรู้ว่าเหมือนกันกับหมอไทลเนอ แต่หมอนี้ว่าไม่อยากจะให้กินยาอะไร อยากจะให้กำหนดอาหารแลนอนให้พอ แลลดการงานให้น้อย ว่าเปนเวลามาเที่ยวรักษาตัวเช่นนี้ จะ

ให้หยุดทำงานที่เปนการหนักหมดทุกอย่าง แต่อย่าให้นอนขี้เกียจ หาที่ไปเที่ยวทางไกลให้ทุกวัน เคยทำการอ่านเขียนอย่างไรมากน้อยเท่าใด ให้ทำให้เต็มที่เหมือนอย่างแต่ก่อนอย่าลดเลย แต่ให้เปลี่ยนเรื่องให้หมด ให้เปนเรื่องที่พอใจแลสนุก แล้วถามถึงเรื่องคิดถึงบ้านฤๅไม่ บอกว่าคิดถึง ไล่เลียงถึงทำงานอะไรบ้าง พ่อบอกว่าเขียนจดหมายถึงลูก ถามว่าผู้ใหญ่ฤๅเด็ก มีผัวฤๅยังไม่เอามาด้วย พ่อว่าลำบาก แกก็ยิ้มเรื่อยทีเดียว ว่าควรจะเอาครอบครัวมาอย่าให้เปนห่วงถึงบ้านจึงจะดี ใครจะว่ากระไรก็ช่างเปนไร ขอให้พยายามที่จะนึกถึงบ้านแต่ในทางที่สบายใจ อย่าให้ใจแห้งใจผ่อ อย่าให้โกรธ ถ้าใครไม่ชอบหน้าชอบตาก็เพิกเฉยหลีกเลี่ยงเสียบ้าง แกเชื่อว่านี่แลเปนยาดียิ่งกว่ายาอื่น ๆ ขออย่าให้พ่อรีบดิดสานกลับไปบ้าน ให้อยู่นานให้ได้พักมากสักหน่อยหนึ่ง นั่นแลเปนทางที่จะหายแน่ แต่เรื่องที่จะว่าให้แน่นอนลงไปว่ากระไรขอตรวจอีกต่อไปอย่างหมอไฟลเนอ ทีก็จะต้องไปที่อายน้ำแลไปหาสเปซเชียลลิสต์เรื่องจมูกแผนเดียวกัน วันนี้ได้อายน้ำครั้งที่สอง

คืนที่ ๓๖

วันพุฒที่ ๑ พฤษภาคม

หมอทั้งสามคนมาเวลาจวนเที่ยง แต่ไม่ได้ตรวจพิศดารอันใด มาบอกผลของการที่ตรวจโลหิตแลปัสสาวะ แลเขียนความเห็นมาอ่านให้ฟัง หมอแมนซันยังไม่ได้เขียนความเห็น แต่ฟังความเห็นหมอไฟลเนอ เห็นด้วย จะไปเขียนข้อบังคับจะไปปฤกษากันทำความเห็นร่วมกัน กล่าวสมโมทนียกถายู่ประมาณเกือบชั่วโมงหนึ่ง จึงได้นัดยาทาตอแล้วกลับไป

ตอนเช้าวันนี้จะไปเที่ยวก็เกิดขัดข้อง ด้วยวันนี้เปนวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม เปนวันตามนักขัตฤกษของพวกโซเชียลลิสต์ คือบุคคลจำพวกที่ไม่ชอบผู้มีทรัพย์มียศทุก ๆ เมือง คนพวกนี้มีแห่ ถือธง ตีกลอง เป่าแตร เปนฤกษ์ที่เจ้านายผู้มีบรรดาศักดิไม่ออกจากบ้าน ด้วยกลัวจะกระทบกระทั่งชวนวิวาทกันขึ้น ถ้าเปนเมืองที่สำคัญ ๆ โหยถึงต้องเตรียมทหารประจำโรง ด้วยเกรงพวกนี้ เมื่อมากเข้าด้วยกันจะเที่ยวข่มเหงผู้อื่น ข้างอากาศก็เปลี่ยนใหม่ ตั้งแต่มาอยู่สามวันไม่เหมือนกันสักวันเดียว วันแรกหนาว วันที่สองฝนตก วันนี้ลมพัดตึง ๆ คลื่นแรง แต่อากาศใสแจ่มแดดจัด [illegible] หัวค่ำต้องเย็นมาก ตอนเช้าต้องเลิกแยกเก็ตเสียชั้นหนึ่ง ลมนั้นเคยพัด [illegible] อยู่นาน ๆ จึงเกิดต้นไม้ใหญ่ ๆ เอนไปทางเดียวกันทุกต้น ออกไปเดินเล่นในสวนแล [illegible] ถ่ายรูปเดินแลดูกันเอง วันนี้ได้ถ่ายรูปเปรเซ็นต์เซอไฟลเนอด้วย [illegible] มาตรวจการตอนบ่าย แลได้ไปนั่งกินน้ำชาด้วยกัน ที่จะเขียนบุเล็ตินส่งหรือ [illegible] ได้ร้านหนังสือพิมพ์ [illegible] แกล้งทำอย่างธรรมเนียม

[illegible] เขียนหมดไปแล้วจะนอนอยู่ [illegible] ไม่ได้ต่อไป จึงจะ [illegible] ไปแต่ [illegible] ยังติด [illegible] เปน [illegible] เท่านั้น ไม่ [illegible] ซึ่งจะไปใน [illegible] ที่แหลม [illegible] เปนที่ [illegible] ที่ตรงนั้น [illegible] จึงได้ละเดินตากแดดเล่นตาม [illegible] แก้ว่าถ้าอยู่แต่ [illegible] ให้เลือดน้อยไป แต่ที่เปน [illegible] ประเภทนี้ [illegible] ด้วยลมพัด [illegible] ประเดี๋ยวหมวกหลุด ประเดี๋ยวต้องเดินทวนหน้าตึง [illegible] ที่ว่าเหนื่อย เดินไปเท่าไร ๆ ก็ไม่ได้ ถ้า [illegible] ๆ หน่อยรู้สึกเหนื่อยแต่ [illegible] ประเดี๋ยวก็หาย [illegible] ไม่ต้องกินน้ำ เพราะที่แก [illegible] กินทางตัว [illegible] อากาศที่เข้าทาง [illegible] รู้สึกเยือกเย็นเข้าไปภายใน เหมือนได้กินน้ำแข็ง [illegible] ที่จะต้องเที่ยวหาน้ำกินนั้นเปนไม่มี เพราะฉนั้นในยุโรปฝรั่ง

ริงได้เดินทน ทำฤๅเล่นการออกกำลังที่เรียกว่ากรีฑาได้มาก มันเขาแรงกว่าที่จะทำในเมืองเรามากมายนัก เหมือนแนะนำให้ออกกลางแดดมันออกได้จริง ๆ สบายจริง ๆ โทษถึงไม่ออกไม่สบาย เอาไปแนะนำเมืองเรา ขึ้นทำมูมมามก็อาจจะจับไข้

เดินไปหน่อยหนึ่งถึงโรงสุรา ซึ่งตามหนทางเลียบทเลเหล่านี้ มีราย ๆ กันไปตลอด คงจะปลูกอยู่ฟากถนนข้างริมทเล ซึ่งเป็นน่าผาชัน ๆ ลอยอยู่ไม่ติดต่อกับโรงเรือนอื่น ๆ เปนตึกพื้นดินปูกระเบื้อง ไม่ใคร่จะเกินสองห้อง ฤๅมีปะรำหลังคาอะไรต่อออกไปบ้าง แต่โรงที่พ่อแวะนี้เปนสองห้อง ห้องกลางตั้งซุ้มขวดเหล้าต่าง ๆ มีโต๊ะสำหรับนั่งกินเหล้าสองโต๊ะ ห้องในเข้าไปอีกห้องหนึ่ง มีโต๊ะอีกโต๊ะหนึ่ง ที่พื้นเปนน้ำแฉะ เหมือนหวดถังน้ำเข้ามาหยดเยื่อนแต่ไม่มีน้ำ จะเยื่อนอื่นไม่ได้นอกจากเหล้าหก มีคนนั่งกินเหล้าอยู่หกเจ็ดคน เมื่อแรกไปถึงกินอยู่ห้องในก็มีห้องนอกก็มี นึกว่าที่จะมีคนเมามายอยู่ในนั้นบ้าง เดินเข้าไปดูท่วงที เห็นมันก็ดีอยู่ รู้สึกว่าเราเปนคนโตเข้าไปในนั้น ที่จะรู้สึกว่าเปนเจ้าเปนนายก็เห็นจะไม่ใช่ จะรู้สึกด้วยโมเตอคาร์ก็ไม่ใช่ เพราะเวลาจอดรถไว้ห่างไกล ลุกขึ้นเจกเจกเดินออกไปนั่งห้องนอกเอง ตาเจ้าของโรงเอาเก้าอี้มาตั้งเอาผ้ามาปูโต๊ะต้อนรับไต่ถาม ถ้าจะบอกอย่างพระณรงควิชิต[๑๓] ก็ต้องว่าพูดกันเรื่องกินเหล้า คือถามว่ากินเหล้าอะไร พ่อรับทุกอย่าง อย่างหนึ่งนั้นเรียกว่าคิอันติ คือเหล้าแดงที่เปนขวดป่อง ๆ คอเล็ก มีฟางหุ้มอยู่ครึ่งขวด เช่นกับอีผู้หญิงในรูปเขียนที่ห้องแซ่ะเต้งรินให้ตาแก่กิน เหล้าเช่นนี้มันขันอยู่อย่างหนึ่งที่ไม่ต้องเข้าจุก กรอกเหล้าลงไปในขวดรูปเผล่าะแผล่ะ แล้วเอาน้ำมันออลิฟกรอกหน้าประมาณกว่านิ้วนิดหน่อย ที่ปากเอาแต่กระดาษหุ้มไว้เท่านั้น เวลาจะรินเขย่า

---

๑๓ พระณรงควิชิต จอน บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ แต่งไว้ในจดหมายเหตุราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส เมื่อรัชกาลที่ ๔

กระดาษที่ปาก แล้วเอาหลอดแก้วคล้ายกับจุกน้ำอบฝรั่งแยงลงไปในปากขวด พอเสมอน้ำมัน แล้วดูดปลายหลอดด้วยปาก สูบน้ำมันขึ้นมาหมด แล้วเทลงเสียในถ้วยต่างหาก สำเร็จกิจการเปิดขวดกันเท่านั้น พอได้ชิมดู รสชาติมันจืด ๆ แต่เขาว่าเหล้าอิตาเลียนแล้วไม่ชอบรสแต่แรก เว้นแต่เมาง่าย ได้ซื้อเหล้าเช่นนี้สองขวด ให้แก่ฝรั่งนักเลงเหล้าที่เขาอยู่ในนั้นเป็นที่พอใจ กินแล้วลุกขึ้นยืนดื่มให้พร ครานี้ได้ว่าซื้ออย่างที่สองต่อไป เรียกว่า บาเบรายามายิสา มีสีเหลือง ๆ เป็นอย่างว่าเหล้าขาว แล้วมอบให้ท่านพวกนักเลงเหล่านั้นกิน ยังอีกขวดหนึ่งเป็นอย่างที่สามเรียกว่า มอสกาโต หวานก็ได้ให้ท่านพวกนักเลงเหล่านั้นเขากิน กว่าจะเปิดขวดที่สามแล้ว ขวดที่หนึ่งเกือบหมด คราวนี้ปรารภถึงการเที่ยวของไม่ได้ผลประโยชน์ จะให้อะไรแกก็ ตกลงต้องไปเสีย ว่ามีผู้หญิงที่ขายเหล้าอยู่คนหนึ่ง เป็นลูกเจ้าของร้านนุ่งโบ๊ว ได้ความว่าเป็นลูก แล้วให้เงิน ๒๐ แฟรงก์ ออกจากร้านนั้นเดินต่อมาอีก จนถึงโรงอีกโรงหนึ่งเป็นระยะกัน ครานี้แกมีอะไรติดโรงออกมา ไม่ได้เข้าไปในโรง หยุดแต่ที่ประตู ตาเจ้าของโรงอยู่ข้างจะต้อนรับแข็งแรง เอาระเบ่นอะไรมาแต่ก่อน ถูกอะไร ๆ ก็ไม่ได้ เพราะพูดกันไม่ได้สักคำ แต่เห็นมีผ้าแพรเล็ก ๆ ติดที่หน้าอกถึง ๔ อัน คราวนี้เขาไม่เล่นเรื่องเหล้า ด้วยเห็นที่หนึ่งแล้วคงเหมือนกัน ลูกสาวเขาไข่มาเลี้ยง ไข่นั้นต้ม ๆ มีพริกไทยกับเกลือมาด้วย เมื่อแรกนึกว่าจะเป็นแต่ซื้อมาตั้งกินที่บ้าน นางนั้นมาเตือนให้กิน เราก็ไม่เข้าใจ เรียกจะเอาไข่สุกมันก็ไปเอามาให้ทั้งตะกร้า เพราะให้เป็นที่เข้าใจดีเจ้าของต้องเจาะแล้วดูกินเป็นตัวอย่าง เราจึงกิน กินสองคน ต่างจะรับน้ำใจอย่างนั้นจริง ไม่ซึ่งเราสำคัญว่าไม่จริงพ้นเลี้ยงอยู่ ทลายเป็นไม่สำหรับเรือใด โรงสุราใหญ่เป็นต้นทางที่จะลงไปออสเปดาเลตตี เป็นสองแพร่ง ทางลงต่ำเป็นทางไปเมืองเก่าซึ่งอยู่ริมน้ำ ทางขึ้นสูงเป็นทางไปเมืองใหม่ พ่อเลือกลงทางเมืองเก่า เพราะไม่เที่ยวเดินขึ้นสูง แต่เขาห้ามไม่ให้

รถโมเตอคาร์ลง หมายว่าถ้าเดินลงไปถึงที่เมืองเก่าแล้ว จะขึ้นรถกลับขึ้นมาที่เมืองใหม่ พอรถโมเตอคาร์ถึงตรงทางแยก แต่ตาครูเจ้าของร้านเหล้าเอื้อเหลือเกิน เดินเผลอ ๆ ไปประเดี๋ยวมาเดินเสมอหน้ากันกับเราแล้ว ที่จะมาเปนเพื่อนด้วยความเอื้อเฟื้อ แต่จะเอาอะไรจากแกไม่ได้ เพราะพูดภาษาอื่นไม่เปนนอกจากอิตาเลียน ในกลางทางที่เหมือนตีนสพานลงมานั้น มีของขายที่ตัวโต ๆ ที่จะจอดไว้ติดขายอย่างเยนตรา พอตกเชิงสพาน เปนที่แยกทางรถไฟแลสเตชั่น ถัดนั้นเข้าไปก็เปนร้านตลาด ทำก็ไม่สู้เลว ออกใหม่ ๆ แต่ช่างเงียบนักเงียบหนาไม่ใคร่พบคน แวะเข้าไปที่ร้านขายโปสต์ก๊าดซื้อรูปแลโปสต์ก๊าดที่ส่งเข้าไปได้ ตาครูคนนั้นตามเข้าไปกำกับ เยนตราไปพบเข้าว่าแกเปนมเรง เลยถูกเกณฑ์ให้ล่อเอาแกไปส่ง ออกเรีย ๆ อยากจะขอตัว เลยต้องยั่วว่าขี้ขลาด จึงได้ตกลงพาลับเลี้ยวมุมไปประเดี๋ยวหนึ่ง เราย้ายร้านไปใหม่ไม่เห็นมีอะไร นอกจากโปสต์ก๊าดกับรูปแลของขี้ ๆ พอเยนตราเลี้ยวมุมมาแลเห็นออกวิ่ง ๆ มาได้ครึ่งทาง อีตาจรัวคนนั้นวิ่งตามหลังมาแล้ว พอมาถึงถามว่าทำไมจึงจัดการเอาแกไปได้ บอกว่าชวนแกไปดูโมเตอคาร์ พอไปถึงมุมเอาเงินให้แกเสียต่อ ๆ ไป ยกยัดให้แกกลับเข้าใจว่าเปนที่ตกลงกันแล้ว ครั้นกลับมาแกก็วิ่งตามกลับมาอีก คราวนี้เรียมากขึ้น ต้องเกณฑ์ให้ไปปล่อยตานั้นให้ได้ เยนตราไปแล้วพากันขึ้นกระไดไปอีกชั้นหนึ่ง ถึงชั้นที่เปนที่ตั้งโรงพยาบาลแลอะไรต่าง ๆ พอเดินเลี้ยวมุมก็เจอะเยนตรา บอกว่าปล่อยตาครูไว้ที่รถโมเตอคาร์แล้ว แต่ที่ไหนรถโมเตอคาร์จอดอยู่ถัดเยนตรามานั้นนิดเดียว ตาครูนั้นยืนกำกับโมเตอคาร์แต่อยู่ เราพากันขึ้นโมเตอคาร์นึกว่าจะขับหนีแก ไม่ให้ทันแกโดดขึ้นไปได้ข้าง แต่ที่จริงขาป แกไม่ได้ตั้งใจจะขึ้นเลย พอเราขึ้นรถกันเสร็จแกก็เปิดหมวกคำนับบอกสงสาร ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจึงแวะที่โฮเตลเดอลาเรน

ที่ตำบลนี้ ถ้าจะให้เข้าใจง่ายว่าเปนอย่างไร น่าจะเปรียบด้วยเกาะสีชัง ซึ่งตึกเขาขึ้นไปเปนชั้น ๆ เช่นนั้น แต่ต้องขยายส่วนให้กว้างกว่าเกาะสีชังหลายเท่า พอที่ถนนใหญ่แลตึกโตโตตั้งได้ ชั้นล่างนั้นที่แรกเราไปถึงคือแนวรถไฟ แลร้านไปซื้อของ แล้วขึ้นกระไดอย่างเกาะสีชังขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนหมู่ตึกใหญ่ ๆ หลังนั้นขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งตลอดหน้ากะซิโน บ่อนฝรั่ง ซึ่งเปนที่ตกแต่งต้นหมากรากไม้หรู เพราะเปนที่ประชุมคนมาเล่นการพนันต่าง ๆ แต่เวลานี้ยังค ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจึงถึงถนนแนวหน้าโฮเตล การจัดโฮเตลได้เคยเล่ามาแล้ว นี่ก็ไม่ประหลาดอะไรกัน คือมีห้องนั่ง แต่เขาให้เราเข้าไปนั่งห้องใน ซึ่งอยู่หน้าห้องอ่านหนังสือพิมพ์ เวลาสั่งกับเข้าเราก็เขียนหนังสือบ้าง ดูหนังสือพิมพ์บ้าง ครั้นกินเข้าพร้อมกันด้วยกัน ๕ คน อาหารดีเปนการบรรจง เสียแต่ลูกไม้ ส้มเปรี้ยว ลูกแอปเปิลอ่อนร่วงเอง แต่ครั้นเวลาจะกลับ เมื่อพ่อเดินออกมาถึงห้องทะลาน ๆ กัน ที่ไหนพวกท่านยายท่านตาเหล่านั้นลุกขึ้นยืนคำนับถอนสายบัว ลูกสาวของเจ้าของโฮเตลสองคนเอาดอกไม้มาถวายต่อโต นับว่าเปนสำเร็จกิจการต้อนอย่างที่เขาจัดได้ถ่ายมือเปนอย่างดี

ผลไม้ที่เล่าเมื่อคืนขาดไปเสียสิ่งหนึ่งตัวสำคัญ คือลูกไม้ที่ฝรั่งเรียกปีช วันแรกมาไม่สุก วันนี้ได้สุก ลอกเปลือกกินหวาน ไม่จิ้มน้ำตาลก็พอกินได้ รสชาติมันออกมะเฟืองนิด ๆ ข้างแอบเปรี้ยว กลิ่นนิดหน่อย ลูกแปร์ก็อย่างหนึ่งไม่มากนักเท่าลูกนั้น หน้าตานั้นสาลี่ แต่อ่อนเหลวไม่ถึงกาว ๆ ไม่ต้องจิ้มน้ำตาลให้หวาน รูปมันออกเปนมุม ๆ คล้ายแตงเปลือก ไม่เหมือนลูกพุทราจีนสาลี่ ลูกจะจะกล่ำเรา ได้กินหวานแล้ว สีแดงเปนสีกร่ำเหมือนอย่างที่เปนตั้งหนก สีแดงแก่กว่าที่เรานำมา ลูกสตรอเบอรี่อย่างใหญ่โตกว่าลูกมะปริง เหมือนเท่ามะปรางลำมัญ ไม่ใช่ต่ำอิง แต่ปลายแหลมตามรูปของมันตัดไม่รู้สึกว่ามันเหมือนมะเดื่อหนู ออกกินคร่ำ แต่การคนบังเกิด ไม่ต้องเปลือก

โฮเตลเดอลาเรน

[illegible]อีกอย่างหนึ่งวันนี้[illegible]เหลืองแสด รูปร่างเหมือนส้มเทพรส แต่ใหญ่เท่าส้มโอใบเล็ก เปลือกหนาแต่ไม่เท่าส้มโอ เนื้อเปรี้ยวหน่อย ๆ หวานจัด ๆ ต้องกินกับน้ำตาล [illegible]จะกินได้ดี เพราะมาแต่เมืองศักดิ์สิทธิ์ยรูซาเลม กลับมาถึง ๖ ทุ่ม

[illegible]กำหนด[illegible]ไม่ได้แน่ เพราะเสียเปนอย่างอ่อน ๆ [illegible] แม่[illegible]คิดหนึ่ง[illegible] ป่วยการ จึงส่งเสียคืนหนึ่ง เมื่อไม่พลาด[illegible] ก็คงไปพร้อมกันเมล์เดียว

[illegible]มันไม่พอที่จะหักล้างความลำบาก ด้วยการที่ไม่บริบูรณ์[illegible]ของคนที่รักได้ด้วย ชวนจะให้เกิดความวุ่นเคืองกันหมด [illegible] โดยที่สุด แต่ยัง[illegible] ถ้าไม่เช่นนั้น[illegible] นึกกลับชวนให้คิดถึงบ้าน ต้องไล่อยู่เสมอ [illegible] ขอฝากความระฦกถึงผู้ที่รักใคร่ทุกคน

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๑

คืนที่ ๓๗

เมืองซันเรโม

วันพฤหัศบดีที่ ๒ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้พ่อส่งหนังสือตลีตลาน ด้วยสืบไม่ได้ความว่าเมล์เขาจะออกเมื่อไร รีบส่งตามบุญตามกรรม ทั้งเวลาก็ดึกเหลือเกินง่วงนอนจึงรีบจบเสีย แต่ครั้นไปนอนนอนไม่หลับ ไม่ใช่จะเปนเหตุเจ็บไข้อย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยคิดถึงบ้านเรานี้เอง ต้องไปตามชายบริพัตรลงมา เขาเอาหนังสือมาอ่านให้ฟัง เดิมอ่านอังกฤษไม่หลับฟังมากไป อ่านหนังสือเสภาประเดี๋ยวเดียวก็หลับ ตั้งแต่หลับไม่ตื่นอีก นอนได้ทอดเดียว วันนี้โปรเฟสเซอไฟลเนอมาลา หมอฟิสเตอมาทายาจมูกและคอ กินเข้าเช้า แต่ที่จริงมันกลางวันแล้ว ได้ออกจากบ้านเกือบบ่ายโมงหนึ่ง วันนี้ไปรถโมเตอคาร์ ๒ คัน คันแรกมีแต่บริพัตรกับยุรุพงษ์ คันที่ ๒ มีเยนตรากับหม่อมนเรนทร์ ไปตามทางเมื่อวานนี้ เจอะบ้านพวกคนที่รู้จักกันใหม่ออกยิ้มออกแย้ม ต่อไปเปนระยะบ้าน มีโรงเหล้ารายทางอย่างเช่นที่เล่าเมื่อวานนี้ แต่ในตอนข้างอิตาลี ภูเขาเปนหินมาก ตัดทางไปบนไหล่เขา มีเขากำลังระเบิดศิลาต่อยเปนก้อน ต่อเปนเขื่อนกันริมทางทั้งข้างนอกข้างใน ศิลาที่ต่อยเปนโพรงเข้าไปนั้นดูเปนแท่งทึบไม่ใคร่จะกิน ระยะเรือนแลทับกระท่อมก็ห่าง ๆ แต่ไม่มีเปลี่ยว คงจะมีเกวียนและรถเดินผ่านไปมาอยู่เสมอ เกวียนนั้นดูเปนประทุกศิลาและดินเปนพื้นมากกว่าอื่น เทียมม้าเรียงหน้ากันสามตัวก็มี ต่อ ๆ กันออกไปสามตัวก็มี แต่ถ้าขากลับเกวียนเปล่าแล้ว เจ้าของมักนอนหงายมากลางเกวียน

ทรงรถยนตรเสด็จประพาศ

ปล่อยให้ม้ามันเดินกลับมาบ้านเอง ใจคอมันเด็ดจริง ๆ อ้ายม้ามันก็รู้เด็ดเหมือนกัน อย่างไร ๆ มันมามันคงเดินชิดข้างฝั่งขวาถนน รถเราไปคงผ่านขวาข้างเรา ไม่เห็นเอะอะอย่างไรเลย สังเกตดูตามแถบชายทะเลทางนี้ ถ้าท้องคุ้งแล้วคงมีบ้านฤๅจะเรียกว่าเมืองตำบลหนึ่ง ๆ ตลอดไป ในเขตรแดนอิตาลีนี้เป็นคู่กับซันเรโมก็ตำบลบอร์ดิเครา ที่นั้นเป็นเมืองมีตึกตลาดถนนงามเหมือนซันเรโม แต่ใน ระหว่างซันเรโมกับบอร์ดิเครา ออสเปดาเลตติเป็นกลางย่าน แต่ไม่ใคร่จะเปลี่ยวมาก คงมีบ้านเรือนรายไปตลอด วันนี้ไปพบต้นออลิฟล้มทับขวางทางอยู่รถไปไม่ได้ มันใกล้สวนเขาแห่งหนึ่ง ซึ่งทำลงไปตามข้างเขาจนถึงริมทเล ไหน ๆ รถต้องหยุดแล้วก็เลยเดินลงไปดูด้วยเป็นสวนลงไปข้างเขา ไม่ผิดอะไรกันกับข้างเขาเกาะสีชัง เว้นแต่ของเรามันร้อนจำเหี่ยยบลงไปไม่ได้แห้งผาก นี่ของเขาไม่ร้อนแลชุ่ม ที่จริงวันนี้แดดออกเปรี้ยงทีเดียว เหมือนแดดบางกอกน่าหนาว จนเสื้อโอเวอโก๊ดถุงมือ อะไรไม่ต้องใส่หมด เปิดอกเสื้อชั้นนอกเดินไปเฉย ๆ แต่ไม่ยักรู้สึกร้อนจนเหื่อแตก ลงไปตามข้างเขาทางชัน ๆ ขาขึ้นมาก็ขึ้นเขาขึ้นมาตามชัน ๆ ทำไมมันจึงไม่ร้อน แลไม่เหนื่อย รศชาติมันเหมือนน่าหนาวเมืองเราจริง ๆ แต่ถ้าน่าหนาวเมือง เราออกไปเดินกลางแดดเช่นนั้น รู้สึกดังฤๅปวดหัวได้ นี่มันไม่ดังมันไม่ปวดหัว เดินกลางแดดนั่งเล่นกลางแดดไม่ต้องกั้นร่ม บ่นกันว่าร้อน แต่ไม่เห็นใครมีเหื่อ สักซิบเดียว สวนนี้เป็นของชาวอเมริกัน เรียกเบียดีโนวินเตอ (มะโดนา) ริเบคคาเวล ทำเป็นทางคด ๆ เคียว ๆ อย่างที่เรียกว่าร็อกกาเดน มีต้นไม้ใหญ่ราย ๆ ปาล์มน้ำมันโดยมาก พื้นสวนเป็นไม้สีเตี้ย ๆ เต็มไปทั้งนั้น สีต่าง ๆ เหมือนพรม แต่ถ้าเข้าไปดูใกล้แล้วยิ่งวิเศษขึ้น ด้วยสีแลรูปของดอกไม้มันช่างต่าง ๆ เหลือจะพรรณา ที่ไหนโซมก็แซมใหม่ ถ้าเราจะทำเช่นนั้น ใช้ลูกจ้างต้องไม่ต่ำกว่า ๕๐ คนจึงจะรดน้ำทั่ว นี่มันทำอย่างไร ที่เห็นรดน้ำแลขุดกวาดมีผู้ชายสักสามคน

ผู้หญิงคนที่นั่ง [illegible] เท่านั้น ก็จะเป็นด้วยมันไม่ต้องระบุคุทอย ด้วยร้อน ฤดูนั้นก็ได้ร้อน [illegible] นอนเล่นให้พ้นตัวเป็นตายเสียอย่างไทย ๆ ออกจะตาย ๆ มันจะเป็น [illegible] ไม่ได้ [illegible] แห้งตากแดดมันเป็นกิจวัตรของพวกนั้น [illegible] เด็กเดิน [illegible] ก็ต้องเอาตากแดดเสียแล้ว ถ้าจะผงมัวไม่ให้ถูกแดด [illegible] ไม่มีกำลังวังชา แลเจ็บไข้ [illegible] ในการถากถาย [illegible] หญ้า [illegible] นั้นเล่า [illegible] เป็นกิจวัตร [illegible] ถ้าขืนนั่งอยู่ไม่ขยายร่างกายอย่าง [illegible] ส่วนความเผ็ดเผ็ดของเข้าพวกนี้ มันไม่มี [illegible] มันมีแต่โรงสุรา [illegible] ไปตามถนนทาง [illegible] ไปกินเหล้านั้น มันชวนจะให้ [illegible] ไปนั่งชม [illegible] อากาศร้อนมันชักให้ขี้เกียจเต็มที [illegible] ทำไม่ประเดี๋ยวก็นั่งก็เหนื่อยตกโรงเหนื่อย [illegible] ไปอย่างเดียวยกเขียนแต่เท่านี้ การกินเหล้าจะว่า [illegible] มันก็ยังผิดประจำกัน คนมันกินเป็นอาหารอย่างหนึ่ง แกงค์น้ำซึ่ง [illegible] ไม่มีเกิดฤาไม่มีจังหวะในการกินเหล้า ทั้งฝ่าย [illegible] กินอยู่ อ้ายเหล้านั้นเป็น [illegible] เพิ่มเติม [illegible] นอกจาก [illegible] ให้เมา [illegible] ฤาถ้าไม่อยากให้ใครรู้กินซ่อน ๆ ความตั้งใจที่จะกินเหล้าก็ผิดกันกับประฐานไม่ร่วมกันเลย ถ้าจะหาเหตุอะไรสำหรับไทยว่าทำไม [illegible] มันจึงไม่แข็งแรงเหมือนอย่างฝรั่ง มันน่าจะโทษอากาศมากกว่าอย่างอื่นหมด [illegible] เสียจริง ๆ

แต่จะว่าด้วยทาง [illegible] มาทางกินแล้ว [illegible] กล่าวไปถึงเมืองจีน [illegible] ไปเดิน [illegible] แต่ [illegible] ที่ได้เห็นแต่เท่านี้ [illegible] ไม่เห็นว่าทำไมมันถึงพอกิน ตาม [illegible] [illegible]

เข้าโภชก็ไม่เห็นมี แปลว่าอาหารที่กินส่วนดีเป็นแป้งนั้น ต้องซื้อจากอื่นทั้งหมด มีแต่ภูเขาแลห้วย ห้วยนั้นก็ไม่ใช่เปนห้วยพื้นดินฤๅทราย เปนห้วยพื้นกรวด เม็ดกลมๆ ปากห้วยกว้างๆ แต่มีน้ำไหลเปนร่องรินๆ แห่งละเล็กๆ น้อยๆ อยู่เปนพื้น เดินข้ามได้ ห้วยไหนใหญ่ถ้าแลดูต่อขึ้นไป คงแลเห็นเขาสลับซับซ้อนกันขึ้นไปจนถึงที่สูงสุด ซึ่งมีน้ำแขงค้างอยู่บนยอด น้ำที่ตกลงมาในลำห้วยนี้เปนน้ำที่น้ำแขงละลาย ไม่เหมือนอย่างห้วยของเราซึ่งอาไศรยแต่ฝนตกบนยอดเขาอย่างเดียวไหลลงมาเสมอๆ นี่ถ้าหนาวเข้าน้ำบนยอดเขามันแขงไม่ต้องไหล พอร้อนมาได้จะไหลก็ไหลโครมครามตึงตัง มันจึงได้กัดปากห้วยกว้างเปนแม่น้ำ ครั้นเวลาน้ำแขงหมดเข้ามันก็เหลือแต่ไหลรินๆ มีแต่ยายแก่ยายเถ้าลงไปซักผ้า การที่จะไปตักน้ำในลำห้วยขึ้นไปใช้อะไรบนเขานั้นก็เต็มที่ ตามเขาเหล่านี้สังเกตดูที่ทำมาหากินของคน คือปลูกต้นออลิฟนั้นอย่างหนึ่ง ปลูกส้มที่จะเปนพรรณส้มจีนจึงเรียกว่าแมนเดอริน อันแปลว่าขุนนางจีน แต่ลูกแรมเหมือนส้มมะแป้น เลวกว่าส้มมะแป้นเปนอันมาก อีกอย่างหนึ่งก็มะนาวฤๅมะงั่ว สีเหลืองอ่อน ผลไม้อื่นๆ ก็ห่างตา มีลูกอินทผาลัมอยู่ระยะหนึ่ง จะปลูกเล่นฤๅเกิดเองก็ไม่ทราบ แต่เห็นมากอยู่ ต่อไปอีกก็ผักต่างๆ ผักกินเปนอาหารอย่างอื่นได้เช่นอาติโช๊กก็มี ผักสำหรับกินใบเช่นผักสลัดมีโดยมากทั่วไปทุกแห่ง แต่ไม่เท่าต้นไม้ดอก ไม้ดอกอะไรก็ไม่เท่ากุหลาบ ไม่ว่าข้างรั้วข้างกำแพงผนังเรือนตะงอยเขาเล็กๆ ที่เหลือเศษจากถนน ปลูกกุหลาบเลื้อยเซิงโตๆ ดอกเต็มๆ ต้น ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง กุหลาบไม่เลื้อยดอกใหญ่ๆ ก็ปลูกเป็นกอๆ พูนร่องเตียๆ ตามซอกห้วยซอกเขา ไม่ว่าขึ้นยากลงยากฤๅขึ้นง่ายลงง่ายอย่างไร ข้างกระท่อมโซเซเกือบจะพังก็ปลูกกุหลาบทั้งนั้น นอกจากกุหลาบก็ไม้สอื่นๆ เหลือที่จะรำพรรณา การปลูกต้นไม้ปลูกไม้ดอกนี้เองไม่ใช่ปลูกเล่น เห็นจะเปนทางทำมา

หากินใหญ่ของชาวเมืองพวกแถบนี้เท่ากันกับทำนาทีเดียว เพราะมีทางจะจำหน่าย ด้วยแถบชายทเลนี้ ถึงว่าจะนับเปนต่างตำบลต่างเมือง ที่แท้ก็เปนเมืองเดียวกันตลอด เท่ากันกับจะว่าสวนดุสิตกับถนนเจริญกรุง เปนคนละเมืองฤๅเมืองเดียวกัน ไม่เฉภาะแต่ทางรถไฟที่เดินไปมาอยู่วันละหลาย ๆ เที่ยว ล้อเกวียนมันเดินถึงกันตลอด รถจ้างสำหรับประทุกคนมีเปนระยะ ระยะบ้านนี้ถึงบ้านโน้น ไม่แต่เพียงรถม้า ถึงมีรถโมเตอคาร์เดิน คงมีรถอะไรมีอะไรเดินเอี้ยเนืองไปตลอดทางไม่ได้ขาด ต้นไม้ขายทั้งต้นที่กำลังมีดอก ขุดลงกระถาง ขุดไปปลูกแต่งสวนเต็ม ๆ ทั้ง ๆ สวน ดาดไปด้วยไม้สี ยังตัดไปขายตามตำบลที่เปนเมืองทุกถนนหนทางในร้านนอกร้าน ส่งไปโดยทางรถไฟถึงไหน ๆ แทบทั่วยุโรปก็ส่งได้ เพราะฉนั้นจึงได้ทำได้มาก น่าสงไสยว่าจะได้ค่าดอกไม้มากกว่าอย่างอื่น แต่พูดกันยากจะได้ถามภาษาประดักประเดิดเต็มที ไม่มีใครเปนล่าม ยังอีกเรื่องหนึ่งก็องุ่น แต่แถบนี้ดูก็ไม่มากเท่าไร ยังไม่แลเห็นว่าจะเปนประโยชน์ถึงเปนเครื่องเลี้ยงชีวิตร แต่ลูกไม้แล้วและขนมไม่มีอะไร ที่เล่า ๆ ถึงว่าได้กินโน่นกินนี่ มาจากเมืองนีศทั้งนั้น

ตั้งแต่ยอร์ดิเคราไป ถนนมันช่างคดเสียนี่กระไรเลย เลี้ยวไปเลี้ยวมาไม่ได้หยุด สูงชันแลมักจะเลี้ยวยังกันน่ากลัวจริง ๆ ประเดียว ๆ ก็เจอรถโมเตอคาร์สวนปาก น่ากลัวจะโดนกันเปนที่สุด มันต้องการที่จะต้องลอยสวนซึ่งเสียก่อนจึงยอมให้ขับแท้ ๆ เพราะถนนในระหว่างเมืองเหล่านี้ปานกลาง เท่าถนนสาธร ที่กว้างไม่เกินถนนบำรุงเมือง ที่แคบเท่าถนนในสวนแง่เต็ง รถหลีกกันสักดังกันเฉียด ๆ ทีเดียว ที่จะหาพนรายนั้นยากนักยากหนาเพราะไปบนไหล่เขา ถ้าคนขับเผลอนิดเดียวเปนได้ตกหักกัน ต่อยอร์ดิเคราไปมีเมืองที่เรียงหน่อย เรียกว่าเวนติมิเกลีย แล้วคราวนี้ก็ถึงที่ต่อแดน ในที่ต่อแดนนั้น

พ่ออยากดูนักไม่รู้ว่าเพราะเหตุใด มันจะเปนด้วยออกฉุน ๆ ในเรื่องปักเขตรแดนอยู่เสมอฤๅอย่างไร

ที่ต่อเขตรแดนนี้ เมื่อรู้ว่าจวนจะถึงก็เห็นทหารแตรเดี่ยวข้างอิตาลีเปนกองไปเที่ยวฝึกหัด เหลียวตามไปเห็นเข้าโรงซึ่งก่อด้วยศิลาอยู่ข้างทาง รถเดินต่อไปอีกสักครู่หนึ่งจึงถึงโรงด่านข้างฝ่ายอิตาลี ปลูกอยู่ฟากถนนข้างทเล มีป้ายใหญ่ตั้งรถต้องไปหยุดที่นั้น มีเจ้าพนักงานลงมาสองคนฤๅสามคน โชเฟอของเราที่พูดฝรั่งเศสได้ก็ไปบอกยาญซีว่าผู้ใด ๆ มา จำจะต้องบอกชื่อ เจ้าพนักงานออกมาคำนับแล้วก็เปนเสร็จส่วนเรา เพราะได้บอกขออนุญาตกันไว้ก่อนแล้ว แต่รถอื่น ๆ ที่มาทางนั้นต้องหยุด ถ้าเปนรถม้าคู่ขี่มา ดูออกมาพยักกันหงกหงักประเดี๋ยวก็ไปได้ แต่ถ้าเปนรถอย่างเกวียนบรรทุกของถูกค้นเสียแย่ทีเดียว ยกหีบผ้าหีบผ่อนมาเปิดตรวจกันกลางถนน คราวนี้ออกจากที่นั้นไปหน่อยหนึ่ง จึงถึงสพานข้ามห้วย ห้วยนั้นลึกมากอยู่ เพราะถนนที่ไปนั้นสูงจากทเลมาก แต่ปลายห้วยเข้าไปข้างเขาแลไม่ซึ่งเข้าไปกี่มากน้อย พอถึงปลายสพานทางโน้นมีหลักศิลาแบน ๆ หนาสักคืบหนึ่ง กว้างสักศอกเศษ สูงสักสามศอก เขียนด้านหนึ่งว่า แดนอิตาลี ด้านหนึ่งว่า แดนฝรั่งเศส ปักเมื่อปี ๑๘๖๑ ที่เหลี่ยมเขาข้างบนถากเปนกงฉากสามเหลี่ยมไว้แห่งหนึ่ง ถัดไปนิดหนึ่งก็ถึงด่านฝรั่งเศส หยุดตรวจทำนองเดียวกันกับข้างอิตาลี ที่ด่านนั้นแลลงไปข้างล่างเห็นเมืองเมนโตนอยู่ที่ปลายแหลม มีเรือนตะเกียงด้วย อ่าวในแถบนี้เห็นจะเปนงามกว่าทุกแห่ง ถ้าขาไปเราถึงแหลมแห่งใด เหลียวหลังมาดูคงเห็นเมืองฤๅหมู่บ้านที่เราผ่านอยู่ข้างหลัง ถ้าขากลับเราเห็นที่ซึ่งเราจะไปถึงเสียก่อนเปนนานลงจากที่สูงนั้นประเดี๋ยวเดียวก็ถึงเมนโตน ซึ่งอยู่พื้นราบริมทเล

เมนโตนนี้เปนเมืองแท้ทีเดียว บริบูรณ์ไปด้วยองค์แห่งเมืองต่าง ๆ กล่าวคือถนนกว้างทางคนเดินกว้างตึกสองข้างสูง ฝาแล้วไปด้วยกระจก มีเข้าของ

ตั้งขึ้น มีเรสเตอรองต์ ร้านขายขนม มีปาร์ค [illegible] คือ [illegible]สำหรับคนเดินเล่น นั่งเล่น เป็นต้น ถัดเข้าไปข้างหลังเปนโฮเตลหลังใหญ่ ๆ [illegible] เปลี่ยนเปนฝรั่งเศสยังเดียวกันที่ เรายังไม่ได้กินเข้า[illegible] แต่[illegible] เกินแล้ว ที่[illegible]เลยวันไปโฮเตลเดสเดส[illegible] [illegible] สำนวย[illegible]อยู่จริง ๆ แต่โฮเตลนั้นขึ้นเสียเปล่า [illegible] กันขึ้นไปเห[illegible]เสียหมด ตกลงกันว่าไม่กิน [illegible] ลงมากินแต่[illegible]อยู่ตามร้าน ประเดี๋ยวเดียว[illegible]แล้ว [illegible] แต่เรากิน[illegible]อะไรเลย กินเดียวเล่นสบาย [illegible] แลได้ถ่ายรูป แต่ที่จะ[illegible] [illegible] ตกเมื่อ ๆ ไม่ต้อง[illegible]ม่านแหวก[illegible] [illegible] [illegible]ยังไม่ทันหมดก็[illegible]ถ่ายใหม่อีก [illegible] แต่ค่อย[illegible]หน่อย [illegible]ได้ฤๅไม่ได้[illegible] [illegible] [illegible]ใหญ่ [illegible]อีกอย่างหนึ่ง [illegible] [illegible] ซ้อนถึงนกลม [illegible] [illegible] แต่[illegible]ในเกาะนั้นกลวง [illegible] มีสิ่ง ๆ แล[illegible] ม่วง ชมพู [illegible] แลอะไร ๆ อีกมากไม่แน่ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] เปนโฮเตล [illegible]หม้าเทียมรถ [illegible]เวลาบ่าย ๕ โมง[illegible] ย่ำค่ำ[illegible] เปนแต่รู้สึกเย็น[illegible]

ได้[illegible]ไปต[illegible]ของหมดไฟ[illegible]เปนของให้[illegible]หนึ่งสำหรับลงในยุลเลติน คือเปน[illegible]หน้าสดพิมพ์เป็นต้น[illegible] [illegible]ส่งมาให้ ส่วนของหมด[illegible]ยังให้ค้างอยู่ ถ้าสำเร็จจะส่งด้วย [illegible]

๑ ท่านผู้หญิงตลับภรรยาเจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์

ลากลับเพราะถึงกำหนด ตาต่อถูกไปด้วยแต่แกไปงมอยู่เสียไหนไม่รู้ จนพ่อขึ้นรถแล้วจึงได้วิ่งถลากถลามาทูลลา กราบบาทแล้วร้องไห้บนรถ

วันนี้ก่อนจะนอน กินลูกแปร์ที่เปนอย่างสุกงอมขนาดใหญ่ที่สุด ช่างอร่อยจริงๆ คิดถึงเกือบน้ำตาหยด มันนุ่มและฉ่ำแหลม จะหาลูกไม้อะไรเหมือนเอายากๆ พ่อเปนนักเลงกินลูกไม้อย่างเอก จะต้องนับว่าเปนลูกไม้ชั้นสูง ซึ่งไม่ควรจะหมิ่นประมาทเลย ลูกเดียวแลอิ่มบริบูรณ์ชื่นใจทีเดียว

เพื่อจะให้เปนการแน่นอนว่าหนังสือนี้จะไปทันเมล์ตามที่สั่งกำหนดได้ พ่อจึงจะจบลงเสียในวันเดียวนี้ตอนหนึ่ง ตั้งวันต่อพรุ่งนี้ใหม่

วันนี้ที่ ๓ พฤษภาคม พึ่งได้รับหนังสือฉบับแรกที่มีมาลงวันที่ ๓๐ มีนาคม คิดดูเวลากว่า ๓๐ วันจึงได้รับจดหมายจากบางกอก ออกจะมีความเดือดร้อน ที่บางกอกคงจะเหมือนๆ กันอยู่ทุกวัน เห็นจะเคยไปได้บ้าง แต่ที่มาไกลยิ่งเห็นแปลกยิ่งกลับคิดถึงบ้าน ไม่ยักเพลิน คนคิดถึงบ้านน่ากลัวจะเหมือนกับคนที่ติดเหล้า ที่ร้อนฤๅหนาวก็ต้องกินเหล้าเปนต้น ที่ร้อนก็คิดถึงบ้าน หนาวก็คิดถึงบ้าน สนุกก็คิดถึงบ้าน ไม่สนุกก็คิดถึงบ้าน เอาเนียยายไม่ได้ ดูไม่น่าระคายพวกตามตาหมอก็พลอยนำโต้มาปลอบ แต่ก็ดูค่อยยังชั่วขึ้นหน่อย ขอจบไว้เท่านี้ที.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๒

คืนที่ ๓๘

เมืองซันเรโม

วันศุกรที่ ๓ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ได้รับหนังสือจากบางกอกเปนครั้งแรก จึงมีธุระทั้งที่จะอ่านแลส่งหนังสือ เพราะกำหนดเมล์ได้ข่าวเปนแน่ว่าวันอาทิตย์ทางบรินดิสิ วันพุธทางเยนัว เสร็จธุระเหล่านี้แล้ว จึงไปนั่งกินกลางวัน สำเร็จแล้วจึงได้ไปถ่ายรูปเรียบ ริดาต้ ซึ่งมารอคอยอยู่หน้าบ้านมาถึงได้สองวันล่วงมาแล้ว มีพวกคนเรือขนมาเดินพล่านอยู่ข้างนอกตั้งแต่วานนี้ แล้วเลยขึ้นรถไฟเตรมคาร์ไปเที่ยว วันนี้ไม่มีที่จะไปแห่งใด ต้องซ้ำทางเดิมนั้นเอง เพราะวันแรกเปนแต่ผ่านอย่ารีดเคราไป วันนี้ตามใจปล่อยลงเดินถนน สิ่งที่จะซื้อได้ในนี้ไม่มีอื่นนอกจากไข่สตักก์ การที่จะซื้อโปสต์ก๊าดก็ไม่มีที่สุด ถ้าจะซื้อแห่งเดียวให้ได้หมดทั้งตลาดแถบที่เสนาเกือบจะได้ แต่ต้องยักไว้ซื้อเมื่อไปถึงที่ทุกวัน มีคนตามดู แต่ดูอย่างเรียบร้อย คือ อยู่ที่ร้านไหนคนก็เดินอยู่หน้าร้าน เมื่อออกไปก็เปิดทางระวางด้านข้างแยกแข่งไต จะเดินไปแห่งใดก็ไม่เรเกรียงตามค่อยๆ เดินเลี้ยวตามไป ได้หนังสือมากขึ้นทุกวันทุกวัน ... ออกจะค่อยคุ้นเคยเข้า แต่ได้หยุดถ่ายรูปบ่อยๆ ได้แวะเข้าที่โฮเตลแห่งหนึ่ง ซึ่งโฮเตลเจ้าของเดิมแต่ที่ ... โฮเตลเหล่านี้ออกมันไม่ใคร่จะแย่งกัน แต่โดยมากเจ้าของเปนชาติอิตาเลียนไม่ก็เปนอังกฤษ เพราะด้วยคนอังกฤษชอบมาเที่ยว เห็นว่าเขาจะได้ของดี นั่นก็มีปารีส ซาวอย แลอื่นๆ ถ้าเปนชื่อแผนโฮเตลก็เปลี่ยน ชื่อโฮเตล เปนต้น ... ฯ จะง่าย ...

รูปทรงถ่ายเรือรบอิตาลี

วัดสว่างอารมณ์ ฤๅมหาธาตุ ราชบุรณะที่เปนหลักฐาน ดูดูโฮเตลแลเรสเตอรองต์ เพลิน ๆ ไป นึกเผลอไปว่าเปนวัดย่อย ๆ โฮเตลเองเคลแตร์นี้ไม่ใหญ่โตเท่าไร ตั้งอยู่พื้นรายริมถนน จะเทียบชื่อว่าเปนเบลวือไม่ได้เปนอันขาด แต่ดีที่มีสวนออกไปข้างหลัง ไม่ใหญ่โตเท่าไร แต่ทำซอกแซกเปนลาย พื้นถนนโรยศิลาป่น ต้นไม้ใหญ่ที่ปลูกก็ไม่เห็นมีอะไรนอกจากออลีฟ สนแลปามน้ำมัน แต่ไม่ปลูกหญ้า เอาต้นไม้เตี้ย ๆ เล็ก ๆ ปลูกแทน ให้มีดอกแดงคลืดไปตามพื้น เปนขอบแลเปนแม่ลาย มันก็งามอยู่เอง มีคนเข้าไปนั่งตากแดดอยู่ในนั้น ผู้หญิงโดยมาก เด็ก ๆ ก็มี การที่นั่งตากแดดนี้เปนกิจวัตร ซึ่งในปรอเมนาดที่ประชุมคนแห่งหนึ่งแห่ง เด็กนั่งกันเปนแถว บางทีถึงนั่งหลับเย็นสบาย ที่ในสวนนี้มีคนเอาหนังสือเข้าไปแต่งบ้างอ่านบ้าง อยู่กลางแดดเปรี้ยง ๆ มีแหม่มคนหนึ่งเข้าไปนั่งกางร่มอ่านหนังสืออยู่ มีลูกชายสองคน เอารถไฟตัวเล็ก ๆ เข้าไปเล่น กวาดผงศิลาพูนขึ้นเปนเขา เกลี่ยทางด้วยเท้าให้เรียบเปนทางรถไฟ พ่อไปยืนดูมันเล่นสนุกดี ได้ยินกันว่านี่ถ้าเปนเด็กไทย ๆ ขึ้นออกไปเล่นอยู่กลางแดดเช่นนี้ โทษถึงถูกเอ็ดกันใหญ่ ทั้งยายแม่ก็จะถูกนินทามาก ตัวเปนผู้ใหญ่ไปนั่งกั้นร่มปล่อยให้เด็กอยู่กลางแดด แต่ที่แท้ที่นี่มันกลายเปนสำหรับความสุขของเด็กนั้น เขาจัดโต๊ะให้เรานั่งกลางแดดเปรี้ยงเหมือนกัน ไปนั่งอยู่ก็รู้สึกร้อนทั้งที่เราเปนชาวเมืองแดดแท้เช่นนั้น กลับขี้ขลาดหนีเข้าหาร่ม เห็นจะเปนด้วยเคยเข็ดหลาบ มันหลบเข้าไปเองโดยไม่ได้นึกว่าจะหนีแดด ให้นึกว่าที่เหมาะที่น่าจะนั่งนั้นอยู่ที่เงาไม้ ไม่ใช่ที่กลางแดด ที่จริงสังเกตได้ว่าพวกเราขี้ขลาดแดดกว่าฝรั่งเปนอันมาก กินน้ำชา มีลูกมะเขือเทศแลผักกาดแดงหัวเล็ก ๆ จิ้มเกลือกินกับขนมปังทาเนย ขนมปังสำหรับทาเนยนั้นหั่นบางจนโปร่ง แลมีขนมหวานกินด้วย นี่เปนอย่างที่เขาสำหรับเลี้ยงคนอังกฤษ มีตาช่างถ่ายรูปเมืองนี้มาเที่ยวตามถ่าย

เสียจริง ๆ ขอยืมไปจะให้เขาถ่าย แต่บรับไว้ว่าถ่ายแล้วต้องให้เอามาให้อย่างละรูป ขึ้นรถกลับมาถึงค่ำแล้วแต่ยังไม่ทันมืด

ได้ดูต้นการเริ่มปลูกต้นไม้ได้ ทางซึ่งผ่านตาแต่คราวเดียวครู่เดียวไม่ทั่ว เพราะมันกว้างขวางนัก เที่ยวดูกันแต่ไม่ทันทั่วงที หลายวันเข้าก็ยิ่งเห็นมากออกไป เรื่องต้นกุหลาบนี้ ที่ว่ามาแต่ก่อนยังไม่เต็มภาคภูมิที่ควรจะกล่าว ที่จริงไม่ควรจะเปรียบว่าสวน น่าจะเรียกว่าไร่ ก็ตามพื้นที่ทางเขาตั้งแต่ทเลขึ้นมาจนถึงถนนมีกำแพงอยู่ริมถนนเสมอ มีประตูเข้าออกได้ ฤๅทางขึ้นลงข้างเขานั้นพื้นเป็นดินกว้างมากเพียงเท่าใด ต่อที่ต่างกันต่าง ๆ เป็นคันกันดินขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ตามในที่ดินเหล่านั้นก็ยังจะไม่เต็มดีจากกุหลาบทั้งนั้น ปลูกเป็นกอกลม ๆ บ้าง เป็นกอยาวบ้าง สูงต่ำแนว ๆ กัน พ้นทางขึ้นไปข้างบน เห็นต้นกันเต็มไปหมดทั้งเขาแต่ทางขอบเขา ขึ้น ๆ ลง ๆ ไปอย่างนี้จนตลอดยอดเขา เดินไปด้วยแต่เท้าเปล่า เท่า ๆ กันเรียงกันไปแต่ในนา ข้างกัญชา ข้างกุหลาบ ข้างกินแล้ว แต่ละที่เป็นเหมือนกันเขาจ้างจัดดอกกุหลาบต่าง ๆ ผ้าลายอย่างที่ตอนเป็นเรื่องแปลกอย่างรูปปั้นพิมพ์วิจิตร ถ้าใครเป็นที่ดีลากรุควะ มักจะเป็นที่ในความรู้สึกเขา ไม่ว่าตรงเกตุ ข้างนอกตรงนั้นแรงเกินไป จะต้นเกิดอยู่ได้อย่างไร ไม่เห็นใครจะปลูกกุหลาบ มักจะปลูกต้นออลิฟ ต้นออลิฟที่เขาปลูกมากอยู่ หน้าตาเล็ก ๆ แห้ง ๆ โรงเหมือนต้นพุทรา แต่ใบไม่เหมือนกันเลย ลูกก็จะเหมือนพุทรา เมื่อจะว่าไปในที่สุดแล้ว แถวจะหาตัวจะนึกนึกเคย ที่ไม่ทำรอบ ๆ ต้นจะไม่มีเลยต้นคนเที่ยวหาไม่ได้ จะหาต้นไม้ที่ขึ้นเองแต่ต้นหนึ่งก็เป็นไม่มี ตั้งแต่เมืองเยนัวไปจนถึงเมืองโคมที่ได้เห็นแล้วนี้ ทำถนนอีกอย่างหนึ่ง น้ำอย่างหนึ่ง ไฟอย่างหนึ่ง ได้สั่งเกตไว้มากแล้ว แต่ยังต้องการการ ได้สั่งให้ไปตามพระสารสาสน์ (เยรินี) จะต้องเอาตัวมาชำระได้สั่งเกตด้วยตามาก พอที่จะเป็นโจทย์ถามให้เขาให้การได้

ตามหนทางเหล่านี้ตลอดทั่วทุกหนทุกแห่ง ออกเดินไปอึดใจเดียวก็พบระสเตอรองต์เทียบกับโรงเข้าแกงของเรา ตั้งแต่เรือนสามห้องเล็ก ๆ โต๊ะเล็ก ๆ นั่งกิน ๔ คนตั้งริมถนน ไปจนหลังโต ๆ ฝากระจก คนนั่งกินได้ตั้งห้าสิบหกสิบ บางทีก็ติด ๆ กันไปหลาย ๆ หลัง จนกระทั่งโฮเตลที่คนกินได้ตั้งร้อย สุดแต่เดินไปจากบ้านสักสิบมินิต เปนต้องพบที่สำหรับกินเข้ากินขนม ไปอีก[illegible] ก็พบอีก จนเกือบจะสุดตำบลบ้านถึงอ้ายพวกร้านเล็ก ๆ ห้องเล็ก ๆ นั้นแล้ว จึงจะถึงโรงเหล้ารายๆ เช่นได้กล่าวแล้วแต่ก่อน ถ้าจะนับแต่เก้าอี้ที่จะนั่งกินในวันเดียวเดินนับดะไป จะได้ถึงพันตั้งหมื่น แต่คนในพื้นเมืองเหล่านี้ไม่มากจอแจเหมือนอย่างเมืองเนเปอล ไม่พอที่จะนั่งเก้าอี้เหล่านั้น เพราะคนที่แต่งตัวเรียบ ๆ นั้นต่างหากที่เปนผู้จะไปนั่งกิน ไม่ใช่ตาไส้กางเกงขาด ไม่ใช่ตาเสื้อก[illegible]เขียวคราม ไม่ใช่พวกที่นั่งนอนคว่ำฤๅนอนหงายขับเกวียน ไม่ใช่ท่านยายที่ไปเที่ยวรดน้ำต้นกุหลาบ แลที่กระเดียดกระจาดผัก ไม่ใช่อ้ายหนูที่ยืน[illegible]อยู่ตามมุม ๆ ไม่ใช่ที่หกคะเมนเล่นอยู่บนกองทรายทั้งหมู่ ไม่ใช่ที่เขากินไม่ค่อยแหย่ล้อรถ จะเปนผู้ไปกิน เปนของพวกที่สรวมเสื้อเดินทาง สวมหมวกพับกลาง ฤๅหมวกเบาเลอย่างแข็ง แต่ชั้นแรกมีหนึ่งสะเก็ดก็เสียขาก็ไม่ใคร่จะเห็นไปกิน มักจะเปนแหม่มที่แต่งตัวสะเดียวทั้งสำรับ ที่สวมหมวกเหมือนดอกหน้าวัวขาวแล้วน ๆ หน้าเปล่ง ๆ จะไปนั่งกิน พวกคนชั้นนั้นไม่มากเท่าไร ทำไมที่กินจึงได้มากเหลือเกินนัก ข้อนี้ต้องการคำอธิบาย ที่ซันเรโมฤๅแถบเมืองริมทเลเมดิเตอเรเนียนตอนข้างใต้นี้ น่าหนาวมันร้อน เขาว่าควรจะร้อนได้เสมอกับเวลาเดียวนี้ คือเท่าน่าหนาวเมืองไทย พวกที่อยู่แถบข้างเหนือมีอังกฤษเปนมากกว่าชาติอื่น ชอบหนีหนาวมาเที่ยวอยู่แถบนี้ เหตุด้วยในเมืองอังกฤษมันชื้นนัก น่าหนาวแล้วไม่ค่อยสบาย คนที่ออกจะมีโรคหน่อย ๆ เปนต้องหนีหนาวด้วยความจำเปน ไม่ใช่แต่เท่านั้น เมื่อคนมาประชุม

มากเข้านั้นกลายเปนจีนพระบาท ต่างคนต่างมาเที่ยวจากเมืองโน้นบ้างเมืองนี้บ้าง รถโมเตอคาร์ตั้งร้อย วิ่งไขว่กันไป โฮเตลเต็มทุกหลังทุกหลังหาที่เช่ายาก เมื่ออยู่ที่ตำบลนี้ ไปเที่ยวตำบลอื่น ก็คงจะกะไปกินกลางวันตำบลนั้น กินน้ำชาตำบลนี้ กินเย็นตำบลโน้น เปลี่ยนเวียนกันไป คนที่มั่งมีก็ลงทุนสร้างวิลลาอยู่แล้วมีเพื่อนฝูงพวกพ้องมาอยู่ด้วย พวกชาวเมืองได้ซื้อของที่จะขายอาหารและผลไม้ รถเกวียนรับจ้างขายของได้ราคา เปนประโยชน์มีกำไรมาก ๆ แต่โปสต์การ์ดอย่างเดียวนั้น จะเปนราคาสักเท่าใดก็จะเห็นได้ จนปรากฏว่าชาวอิตาเลียนได้ผลประโยชน์จากคนต่างประเทศมาก มีพยานเมื่ออังกฤษรบบัวร์ พวกลูกหลานอังกฤษไปตายมาก ชวนกันไว้ทุกข์เลยไม่ใคร่มีใครมา ถึงเงินภาษีเมืองอิตาลีตกมีจำนวนเปนอันมาก เพราะฉนั้นคนที่นี่ถึงจะไม่มีที่ทำมาหากิน เช่นทำไร่ทำนา ก็ผลประโยชน์ที่เราได้ในการคนมาเที่ยวนี้มาก พอเลี้ยงตัวในการซื้ออาหาร ถึงเช่นนั้นก็ยังปรากฏว่าคนอิตาเลียนเปนคนจน

เหตุไรเราจึงไม่พบเวลาที่เมืองนี้ออกแรงอย่างเช่นที่กล่าวมาข้างบน จึงต้องมาคิดว่าจะเอาคนที่ไหนกิน ข้อนี้อธิบายว่าเพราะเรามาความมุ่งหมายผิดกันต่างกันข้างฝ่ายเขา ข้างเขาหนีหนาวมาหาร้อน เราหนีร้อนมาหาหนาว พอเมืองนี้ร้อนมากเกินต้องการ เมืองข้างเหนือคงยังไม่หนาวพอแก่ความต้องการ ข้างเขาก็กลับไปเมืองที่กำลังสบาย ข้างฝ่ายเราต้องหาที่เวลาไม่ใช่หนาวนัก ระแรกมาเจอหนาวกันทีเกรงจะไม่สบาย จึงต้องค่อยเที่ยวมาเมื่อภายหลัง ยังไม่ใช่แต่เท่านั้น เดี๋ยวนี้หมอแนะนำจะให้ไปเมืองบาเดนบาเดนฝรั่งเขาตั้งคนกินเดือนนี้ที่คนจะประชุม แต่เขาต้องแนะนำให้เราไปต่อเดือนหน้า เพราะว่าเวลานี้จะหนาวเกินเราต้องการไป แต่ข้างฝรั่งเดือนหน้าเขาเลิกกันแล้ว เราก็ต้องไปฤดูล่าเหมือนกับเรามาที่นี่เหมือนกัน นี่แหละเปนข้ออธิบาย ยังลืมคิดอีกข้อหนึ่งด้วยเรื่องปลาที่นี่มีปลาดี ๆ กิน เปนทางหาเลี้ยงชีวิตรของชาวเมืองอีกอย่างหนึ่ง เราได้กิน

ปลาดี ๆ ทุกวัน ยังมีอีกอย่างหนึ่ง ไปตามทางได้เห็นคนตะพายปืนแล้วหมาตัวหนึ่งเดินสวนทางก็มี นั่งอยู่นอกพนักที่กันทางข้างเขาริมทเลก็มี เดินกลับขึ้นมาก็มี ถ้าดูเหมือนว่าไปยิงนก แต่ไม่เห็นได้นกขึ้นมา ไม่ใช่คนผู้ดีนี่เปนคนชาวเมืองธรรมดา สรวมเสื้อกักแดงไปยิงอะไรริมทเลยังแลไม่เห็นเลย คิดจะถามแต่ไม่สำเร็จ

ค่ำวันนี้ได้รับหนังสือดุ๊กออฟเยนัว[๑] มาจากตุริน ว่าดีใจว่าพ่อมาถึง จะมาหาในวันอังคารน่าเหมาะฤาไม่ ขอให้ตอบโดยทางโทรเลข ผเอินโดนตรงกันกับที่พ่อก็จะเขียนไปนัดว่าจะไปตุริน ได้ตอบโทรเลขให้มาตามกำหนด เลื่อนวันที่เราจะไปนีศไปเสียอีกวันหนึ่ง ที่เที่ยวที่ซันเรโมออกจะขัน ๆ เข้าแล้ว เพราะทางที่ใช้โมเตอคาร์ได้ มันมีถนนสายเดียวแท้ ๆ ที่ล่ามไปตามริมทเล สายใน ๆ ขึ้นไปข้างบนเขาก็ไปได้น้อย จะต้องคิดอ่านไกล่เกลี่ยใช้รถม้าบ้างพอขัดจังหวะ จึงได้คิดจะออกไปเที่ยวไกลถึงมอนติกาโลแลนีศ ค้างคืนสองคืนแล้วจึงจะกลับมาเลยวันเกิดลูกเอียดทีนี้ วันนี้ร้อนไม่หนาวเลย รังสิตแลดิลกกับเซยแปตริกแมนซันลากลับ โต๊ะกินเข้าต้องผ่อนขึ้นนางขึ้นมานั่ง เปนเสร็จสิ้นเรื่องส่วนจำนวนวันนี้ ต่อไปเห็นจะต้องถึงเล่นคำให้การพระสารสาสน์ เรื่องมันก็จะขันเข้าทุกที

คืนที่ ๓๕

วันเสาร์ที่ ๔ พฤษภาคม

วันนี้มองสิเออคาโรลัสดุรังช่างเขียนฝรั่งเศสที่จะเขียนรูปพ่อมาถึง มาตรวจดูที่ที่ในวิลลานี้แต่เช้าเห็นใช้ไม่ได้หมด ว่าแสงสว่างไม่เหมาะจึงได้ไปหาสตูเดียวแห่งหนึ่งของช่างเขียนที่นี่ ขอให้ไปเขียนที่นั่น พ่อก็ยอมตกลง แต่จะลงมือ

---

๑ ดุ๊กออฟยะนัว เปนน้าของพระเจ้าแผ่นดินอิตาลี เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

วันนี้ก็ยังไม่ได้ เฉภาะแสงแดดพอดีที่จะเขียนเวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง วันนี้เปนอันมาเผ้ากันเสียที ตานี้เปนพระเจ้าช่างเขียนถึงได้ตราที่ ๑ ฝรั่งเศส อายุแก่มากแล้ว ผมขาว ต้องการดูตัวแลดูเครื่องแต่งตัว ขอให้ออกไปยืนที่เฉลียงที่สว่างมาก แรกทีก็ออกมานี้ว่าจะรูปหัวพ่อดี เห็นจะเขียนเอางามได้ ถ้าวันเขากลับมาให้ต้องทำดูมือ นั่งอยู่สักครู่หนึ่งยกว่ามือก็งามใช้ได้ ดูสองแห่งเท่านั้นแล้วพอในสำหรับวันนี้ ไปยกลำเครื่องแต่งตัวเรื่อยไปอีกประมาณสักครึ่งชั่วโมงแล้วเลิก วันนี้พ่อมีธุระอะไรที่ต้องทำต่าง ๆ นา ๆ แต่ไม่ขยับ เปนธุระเล็ก ๆ น้อย ๆ เลยเรื่อยไปจนบ่ายเกินเวลาที่จะไปไหนไกล จึงตกลงจะเดินไปทางข้างเหนือไปที่แลคเจีย ซึ่งไปแล้วแต่ก่อน ที่ไปนี้เปนแต่ดีที่ทางรถไฟตอนข้างริมทเล ตั้งเมืองเก่า ๆ อยู่ลึกเข้าไปในระหว่างเขาซึ่งมีแม่น้ำกว้าง แต่ไม่มีน้ำด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้วนั้น เวลาน่าดูในสายเขาว่าต้นท้วมผึ้ง ส่วนที่อยู่สองข้างแม่น้ำนั้นก็ทำเปน ถ้ามีถนนที่เข้าไปในระหว่างเขานั้นก็เปนสวนออลิฟสวนดอกไม้อย่างเดียวกันกับที่ ๆ ได้กล่าวมาแล้ว แต่ถนนขับเกวียนเช่นที่มาวันนี้เก่งกว่าที่กรุงไม่ใช่แต่ถนนเล่น นอนระดับสนิทที่ง่ายมาบนถนนทางเกวียน ม้าที่ลากรถจะเดินตามขุนตาแกรมอยู่สักหน่อย ไม่สู้ยึดฟากข้างขวามือ จึงจะแน่ใจว่าไม่เดินตาร้องจะไม่ได้ผล โชเฟอต้องโดดลงไปจูงม้าให้หลีกเข้าไปริมทาง แล้วรถเราจึงผ่านไป คนที่นอนบนเกวียนนั้นไม่ตื่นเลยจนแล้ว ตามทางมีสวนส้มกำลังลูกดกเหลืองงาม หยุดรถแวะลงไปดู หาเจ้าของไม่พบ หยุดคนทำงานก็พูดกันไม่เข้าใจ มีนายผู้ใหญ่คนหนึ่ง เดินมาหยุดดูอยู่ที่นั่น จึงได้ช่วยบอกเจ้าของสวนว่าเราจะลงไปชมในสวน แต่ว่าจะลงไปดูก็ไม่ได้ สวนนั้นอยู่ใกล้ ให้ไปดูสวนของเขาเอง ที่ติดกันเดินทางกลับลงมา แล้วได้การขอถามเขาที่ว่านี่เจ้าเล่นตีนชุไม่ได้ เพราะเขาว่าจะให้จับไม่ได้ ต่อยอดว่าให้รับ แต่

เดินมุ่งเข้าไปตำหนัก ซึ่งมีเจ้าพระราชวงษ์ เล่นเขาเยนตราเรีย ต้องเลยโยกมาไล่พัด ทางที่เดินมาจนถึงตึก ๕ ชั้นอยู่ระหว่าง ช่องกลางเป่นบันไดลงไปในสวน ที่สวนนั้นลาดเรื่อย ๆ ทางแคบเดินเปนระนาบ ๆ สองข้างทางเดินนั้นเปนร้านองุ่น ซึ่งกิ่งระแคกแบ่งเปน ๆ ในที่ ในระหว่างในสวนปลูกไม้ดอกต่าง ๆ ได้เดินออกไปจนถึงสวน จากทางที่เชิงเขา ที่นี่เปนเขาสูงเงื้อมง้ำรอบทั้งสามด้าน บนเขาเต็มไปด้วยต้นสนต์ใหญ่ มีบ้านอยู่ใหญ่ ๆ อยู่บ้าง แลเรือนเล็ก ๆ น้อย ๆ รายไปห่าง ๆ ที่บนลานเขา ที่ดูเหมือนทองคำเดียว ต้นไม้ยดำเหมือนกันหมด ลักสีแกมสีเขียวคล้ำ เกือบจะไม่กลายทั้งกรุงน่าดูเหมือนกัน

เมื่อเรื่องนายกนี้ดูอยู่เรื่องหนึ่ง เขาขุดรางศิลามาแต่เขา กว้างประมาณลึกศอกหนึ่ง น้ำไหลมาตามรางนั้นแต่ยอดเขา น้ำไหลโจ๊ก ๆ เปนลำธาร ผ่านเข้ามาในสวน เกือบอยู่ด้วยรอบตึก ดูจะทำให้ไหลเลี้ยงข้างรางน้ำนั้น ห่างเห็นจะลึกสามวาสี่วาได้ ขุดรางจากรางน้ำนั้น ให้แยกไปตกลงในบ่อ แล้วตั้งระหัดที่ปากบ่อ ใช้แคร่งทองเหลือง มีเหล็กที่หมุนกระบอกน้ำไปข้างบน แล้วมีคนซึ่งขวาง ผูกม้าไว้ที่ระหัดสำหรับข้างหนึ่ง เป่นที่เหล็กข้างหนึ่ง แล้วเอาผ้าผูกตาม้าเสีย ไล่ให้ม้านั้นเดินวนไปรอบ ๆ ระหัดก็พัดน้ำขึ้นมาเข้าท่อพลั่ง ๆ ท่อนั้นล่ามมาหาสระซึ่งก่อบนพื้นดิน มีขอบสูงประมาณสักศอกกับครึ่งสองศอก ทั้งให้น้ำนั้นนอนในสระ แล้วจึงเปิดทางช่องท่อไว้สูงกว่าพื้นสระหน่อยหนึ่ง ให้น้ำนั้นไปรดต้นไม้ในสวน ม้านั้นมันเดินอยู่ทุก ๆ วันจนน้ำเต็มสระจึงหยุดเอง เห็นจะโดยเคยกำหนดว่าต้องเดินสักกี่นาที จนเปนนิไสยได้ แต่พอยังถ่ายรูปไม่แล้ว ต้อนไปเมินเดินออก เมินก็เดินโดยเสียไม่ได้ พระนางขบพระโอษฐ ได้เห็นท่านาก็ยุตาครูคนนี้ ได้เรื่องราวดังนี้

ตัวแกเอง ได้รับราชการในกรมทหารเรือหน่อยหนึ่ง แล้วไปเปนกับตันเรือค้าขาย ชื่อกับตัน เอศ สเคไร มีสวนออลิฟมาก จากเอาแมนที่ในกระเป๋าซึ่งแกซื้อใหม่ออกมาให้ดูเปนคำอธิบาย เขาทำเปนขนัดแลออกโฉนดเหมือนอย่างที่สวน ที่ที่แกมีอยู่เปนที่มรดกมาก ที่ซื้อใหม่บ้าง รายเรื่องแลขีดถือที่นั้นได้เปนกรรมสิทธิ์ เหมือนอย่างว่าสวนหนึ่งแกต้องลงทุนปีละ ๔๐๐๐ แฟรงก์ สองปีเปน ๘๐๐๐ แต่จะได้ประโยชน์คืนต่อปีที่สอง ๑๒๐๐๐ แฟรงก์ ถ้าจะคิดถัวเปนเปอเซนต์ แกเข้าใจว่าอยู่ใน ๔ เปอเซนต์เปนอย่างต่ำ เพราะออลิฟไม่เสมอ บางปีก็มีผลดี บางปีก็ไม่ดี เหตุด้วยอากาศร้อนเย็นอย่างหนึ่ง เหตุด้วยตัวแมลงกินนั้นอย่างหนึ่ง สี่ห้าปีมานี้ออลิฟไม่ใคร่จะดี คนออกไปหากินเมืองอเมริกามาก ที่ทิ้งสวนออลิฟไปปลูกไม้ดอกเสียก็มาก เพราะตั้งแต่มีรถไฟมาแล้ว ดอกไม้ขายได้ดีมาก [illegible] นั้นสำหรับกลั่นน้ำมันแลน้ำหอม แต่ดอกไม้อื่นๆขายส่งไปทั่วทั้งประเทศยุโรป จนกระทั่งรุสเซีย ที่ตำบลแถบเหล่านี้ได้เปรียบที่ฤดูหนาวไม่มีสโนตก ต้นไม้เขียวอยู่ได้ตลอดปี ไม้ดอกก็ผลัดเปลี่ยนกันปลูกได้ดอกตลอดปี เว้นไว้แต่ปีนั้นหนาวเกินไปจนใบไม้ไหม้ ไร่ดอกไม้อยู่ข้างจะไม่งามบริบูรณ์เช่นทุกปี แลไม้ต่างๆก็ล้าหมด ออลิฟก็ไม่ร่วงมากด้วยถูกหนาว ออลิฟต้นหนึ่ง ถ้าได้ผลอย่างดี ก็นละสองกระสอบ ลูกจ้างนั้นจ้างเปนรายวัน วันละสองแฟรงก์ กับน้ำองุ่นขวดหนึ่ง ถ้ามีงานมากเช่นเวลาเก็บลูกออลิฟจึงต้องจ้างคนมาก เวลาปรกติ มีแต่พอจะตัดต้นไม้ การตัดดอกใช้ผู้หญิง ต้นองุ่นนั้นต้องฉีดยาอยู่ ๗ วันครั้งหนึ่งฤาสองครั้ง ยานั้นได้เห็นเขาทำลงมือ ไม่เห็นมีอะไรนอกจากกำมะถันตั้งไว้ทั้งถุง คนกินนั้นหวานชุ่ยที่เดียว เถาองุ่นลงมือแตกตั้งแต่เดือนนี้ เดือนกันยายนจึงทำการเก็บ องุ่นแถบนี้ไม่ได้ถือเปนผลประโยชน์อะไรมาก เพราะจะได้ไม่ดีเหมือนข้างในเข้าไป ที่ส่งออกไปต่างประเทศนั้น ดูท่าไม่ได้เท่า พอรู้มา

แต่ชาวเมืองไปเห็นที่แอมเบิดครั้งก่อน เขามีฮอติกัลจูรัลโซ เมื่อไปเที่ยว ๆ เห็นหีบทำด้วยหญ้าขัดโปร่ง ๆ ยาวประมาณสักศอกเศษ กว้างสักสิบสี่สิบห้านิ้ว มีคนนั่งทำอยู่ข้างทางบ้าง บรรทุกเกวียนไปบ้าง เข้าใจได้ไม่ต้องมีใครบอก ว่าเขาสำหรับบรรจุดอกไม้ วิธีที่บรรจุนั้น เอาสำลีห่อดอกไม้แลเอาสำลีวางรองพื้น เอาดอกไม้ที่ห่อสำลีไว้นั้นเรียงพอเต็มแล้วกรุสำลีอีกชั้นหนึ่ง ซ้อนกันขึ้นไปอย่างนี้จนเต็มหีบแล้วส่งไป เมื่อถึงที่แล้วเขาเอาไปแช่น้ำ ก็สดคืนบริบูรณ์ บริบูรณ์อยู่ได้หลาย ๆ วันที่ทำได้ถึงนี้ก็เพราะเรื่องหนาวเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่นหมด อย่างเช่นเมืองเราจะทำก็คงจะไม่ทนได้เช่นเขา เสบียงอาหารของพวกนี้มาแต่รุสเซียมาก เห็นแบ่งบรรทุกเกวียนเต็ม ๆ กัปตันสเคโรรับว่าจะนำให้ไปดูเมืองแตดเจียเก่า ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปอีกนิดหนึ่ง พ่อออกเกิดชอบแกขึ้นมา เลยชวนแกขึ้นรถโมเตอคาร์ไปด้วย อยู่ข้างปลื้มสบายใจมาก นำให้ไปที่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ในมุมบังเวียนแห่งหนึ่งตอนข้างเมืองใหม่ แกว่าแกทำของแกเองเป็นแฟลต คือบ้านแต่ปลูกติดกันเหมือนตึกแถว พาขึ้นเรือนให้เดินลุยลายในห้อง พาเมียแลลูกสาวออกมาหา ที่จริงบ้านเรือนแกดี แลตกแต่งก็หมดจด เป็นคนมีอันจะกิน พาขึ้นไปบนหลังคาซึ่งแลเห็นวิวเมืองเก่าใหม่ได้รอบ ตอนที่บ้านตากัปตันอยู่นี้เป็นตอนใหม่ ซึ่งดูพึ่งทำแล้วทั้งนั้น ตึกโต ๆ ตอนเก่าขึ้นไปบนข้างเขาเบียดกันซุกซัก ตอนล่างนี้ว่าแผ่นดินไหวพังจึงได้ทำขึ้นใหม่ ดูแล้วพากลับลงมาห้องรับแขก ห้องรับแขกของแกนั้นเป็นออฟฟิศด้วย จึงได้ความว่าตานี่เป็นแบงเกอ ให้กู้ยืมเงินอยู่ในตำบลนี้ เอาเหล้าหวานสีขาวอย่างอิตาเลียนออกมาเลี้ยงคนละถ้วย แล้วก็ลาแกกลับมา ที่หน้าเรือนมีคนล้อมทั้งกันเต็มรอบรถ

เวลาที่กลับมานี้ยังวันอยู่ ถึงที่โรงน้ำชาข้างทางรถชื่ออยู่ข้างจะหรูมาก ยังริโตรไวเตลลา เวสตา ริสตอรันเต พรรณาว่าพูดฝรั่งเศสก็ได้ เยอรมันก็ได้

อังกฤษก็ได้ จึงลงมาจะเข้าไปดู โฮเต็ลๆ ได้ดูกันมามากแล้วก็ดูเสียให้ถ้วนที เขต
เตะรองกันตั้งอยู่ในระหว่างทางหลวงข้างหนึ่ง ทางรถไฟข้างหนึ่ง เป็นตึกสี่เหลี่ยม
ก้านละสองห้องน้ำต่าง เพิ่งหลังเดียวครัว เพิ่งมาเปิดใหม่ แต่มีลานกลางแจ้ง
โรยศิลาสูงอยู่ใต้ประมาณถาวรุ่น มีโต๊ะเก้าอี้ทำด้วยไม้อย่าง [illegible] แต่ลาด
รมดาด ถัดไปอีกนั้นมีสวนปลูกผัก จะรับประทานได้สดๆ ในเรือน [illegible] หน้าร่างน้ำ
เป็นร้านเหล้าและห้องกินเหล้า [illegible] อยู่กลางประมาณห้อง [illegible]
จนถึงกินครัว ในครัวมีเตาก่อเตาหนึ่ง [illegible] ได้อยู่เต็ม [illegible]
ได้ถามเขาว่า [illegible] พูดได้แต่ [illegible] ซึ่ง [illegible]
[illegible] แต่แก [illegible] พระ [illegible]
[illegible] อย่างหนึ่ง [illegible]
แต่จะกิน [illegible] อีกอย่างหนึ่ง [illegible]
[illegible] จะกินร้อน [illegible]
[illegible] อย่างเดียวๆ [illegible] อย่างหนึ่ง
[illegible] แต่ [illegible] มันแต่อย่างหนึ่ง
[illegible] ลึกเรียะๆ แดงๆ อย่าง [illegible]
[illegible] เท่านั้น [illegible] ๆ [illegible]
[illegible] แต่ [illegible] กว่าทุกวัน

[illegible] (เวลา) ซึ่งได้ไป [illegible] ไม่ได้ดี [illegible]
[illegible] เพราะเสาน้ำ
[illegible]
[illegible] ๆ [illegible]
[illegible]
[illegible]

ครั้งทางไปเมืองเยนัว อยู่ในมณฑลเยนัว แกคุยว่าเปนเมืองเก่าน่าดูกว่าซันเรโม ใกล้นักไว้ว่าจะไปดู ที่เอาความมาเพ่อจะเล่าเลียงสอบข้อที่เราสันนิฐาน ว่าจะถูกผิดประการใด แต่ถูกเสียไม่ต้องเล่าเปนอันมาก คือเรื่องสวนออลิฟ เรื่องไร่ไม้ดอก เรื่องไม่มีอาหารในพื้นเมือง ต้องซื้อจากที่อื่นกิน เปนที่ถูกต้องทั้งนั้น ได้ความพิเศษออกไปในข้อที่เรื่องยิงนก ว่าเปนยิงนกคุ่ม มีกำหนดให้ยิงได้แต่ใน เขตระสามกิโลเมตรต่อตั้งแต่ทะเลขึ้นไป ในเข้าไปอีกห้าม แลกำหนดตั้งแต่วันที่ ๑๕ เดือนนี้ เหตุด้วยเปนเวลานกฟักฟอง

เรื่องที่เห็นคนทำถนนอยู่เสมอ งดไว้ไม่ได้กล่าวแต่ก่อน ยังตื่นเปนอันได้ความว่าการทำถนนนี้เปนของคอมมยูนนิโล ตรงกันกับศุขาภิบาลอย่างฝรั่งที่เรียกว่ามิวนิสิเปอล (ไม่ใช่ศุขาภิบาลไทย) เปนผู้ทำ ซ่อมที่ขยายถนน ทำพนักใช้เงินค่าน้ำ ค่าไฟ่ เปนต้น น้ำแถบนี้เปนอย่างชั้นใหม่ คือใช้ท่อเหล็กฝังมาแต่ลำธาร ไม่ใช่ท่ออย่างเก่าที่เรียกว่าเอเควดัก ที่เราเคยอ่านในหนังสือเรื่องราวของอิตาลี ก่อสพานโค้งมาแต่ภูเขา หลังโค้งเปนรางน้ำ รางน้ำอย่างเก่าเช่นนั้นยังใช้อยู่ในเมืองโรมแลที่อื่น เช่นเยนัวเรายังแลเห็นได้ที่ชันโตกัมโปที่ฝังศพนั้น การทำถนนนี้เปนที่น่าดูมาก แลเห็นได้ว่าแรกทำอย่างไร ถ้าแล้วสำเร็จหมดจะเปนอย่างไร ถนนนี้ทำมาแต่ตีกค้ายบรรพ พื้นเข้าไปในข้างเขายากให้เปนทางส่วนข้างชั้นริมเขานั้น เอาศิลาที่ต่อยออก ย่อยเปนก้อนย่อม ๆ ก่อเปนเขื่อนกันดินพัง เขื่อนเช่นนี้บางที่สูงสามวาสี่วาก็มี แต่ฟากถนนข้างริมทเลนั้น แรกทำเอาศิลาก้อนยาว ๆ ตั้งไว้เปนระยะ ถ้าล้อเกวียนอะไรเดินเฉียดไปริมทเลมากก็โดน ถ้าที่ไหนหมิ่นเหม่มากเอาต้นหญ้ามาผูกขนายเปนรั้วกันไว้ แล้วคราวนี้ค่อยพยายามต่อยศิลาฟากข้างเขาออกไปก่อเปนพนัก ถ้าเปนของคอมมยูนนิโลทำ เตียหน่อย พอกันล้อเกวียนพลาดพลั้ง แต่เจ้าของทำเองก็มี ถ้า

เช่นนั้นมักจะก่อสูงหน่อย มีประตูเปิดปิดได้กันคนไม่ให้ลงไปลุยลาย ในสวนข้างเขาต่ำกว่าทางลงไป จะมีคนทำงานอยู่ นาน ๆ มีหย่อมหนึ่งตลอดไป แต่มีพวกที่ต่อยศิลาไว้ขายสำหรับทำตึกนั้นอีกพวกหนึ่ง เพราะอิฐเห็นอยู่ข้างจะแพง ศิลาถูก ถ้าหากว่าก่อผนังรอบนอกที่เปนผนังหนา ๆ ใช้ศิลา ต่อก่อเตาไฟฤๅฝาประจันห้องให้บางจึงใช้อิฐ คงจะใช้อิฐปนศิลาทั่วทุกแห่ง

โรงเรียน ชั้นประถมศึกษาเปนของเมือง แต่มัธยมเปนของรัฐบาล การปกครอง มีแมร์ซึ่งเปนหัวน่าคอมมยูน ราษฎรเลือกปกครองการใช้จ่ายสำหรับตำบล ถ้าเมืองน้อยก็มีสับแมร์ แต่มีปรีเฟ่ซึ่งเปนข้าราชการของรัฐบาลตั้งกำกับ เมืองน้อยก็มีสับปรีเฟ่ แต่สับแมร์ไม่ได้ขึ้นแมร์ใหญ่ ขึ้นตรงต่อสับปรีเฟ่แลปรีเฟ่ เมื่อก่อนนี้ตำรวจภูธรอยู่ในบังคับแมร์ เดี๋ยวนี้ยกไปอยู่ในบังคับปรีเฟ่ แมร์ที่นี่เปนโซเชียลลิสต์ แต่เขาว่าโซเชียลลิสต์ที่นี่อ่อนไม่รุนแรง จัดการในตำบลของตัวอยู่ข้างจะดีมาก ผู้ดีก็มีน้อยมีแต่คนทำงานโดยมาก เมื่อวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม ที่เปนวันใหญ่ของพวกโซเชียลลิสต์ ก็มีแห่ถือธงแดงแลเข้าแถวตามถนน แล้วก็ไปเลี้ยงกัน ไม่มีเหตุการณ์อะไร ในเวลาเย็นวันนั้นพ่อไปที่โรงเหล้า ซื้อเหล้าให้นักเลงซึ่งอยู่ที่นั่นโดยไม่ได้รู้ว่าเปนโซเชียลลิสต์ รุ่งขึ้นฦๅกันมาก ว่าพ่อไปซื้อเหล้าให้พวกโซเชียลลิสต์กินในวันใหญ่ของเขา

ราษฎรที่นี่กินอาหาร ซุป มีผักแลมันปน ไม่ได้กินเนื้อ เจ็ดวันจึงได้กินเนื้อคราวหนึ่ง ปลาเล็ก ๆ ได้กินบ้าง อาหารก็คงจะอยู่ในราคา ๒ แฟรงก์ ตามที่ได้ค่าจ้างนั้นพอหมด ผ้านุ่งห่มนั้นต้องคิดแต่โดยหาอดิเรกลาภอย่างอื่น เพราะฉนั้นคนอยู่ข้างจะขัดสนพอกลัวเกลียด แต่เมืองเยนัวว่าเจริญขึ้นมากจนที่ไม่มีที่จอด เพราะเขาจะปล่อยทางรถไฟภูเขาทางเซนต์โกถาด ชาวเมืองเขาพูดว่าจะเปนเมืองที่แข่งกันกับมาเซลส์ไปภายน่า

เรื่องที่จด ๆ เล่ามานี้ ไม่ได้คัดจากตำราอันหนึ่งอันใด ว่าแต่โดยที่ตาเห็น เฉภาะตำบลที่ได้มาแล้ว ต้องอย่าเข้าใจว่าทั่วไปในประเทศอิตาลี เพราะที่ เขตรแดนกว้างขวางแผ่นดินต่าง ๆ กัน ว่าแต่เฉภาะตอนริมทเลเมดิเตอเรเนียนนี้ เท่านั้น เมื่อเห็นอย่างไรต่อไปจึงจะเล่าไปตามเรื่องที่เห็น ไม่พยายามจะให้ เป็นหนังสือที่แต่งว่าด้วยเรื่องอย่างหนึ่งอย่างใดเอาแน่นอนเฉภาะเรื่อง เป็นหนังสือ ฝากเล่าให้ฟังอย่างนั้นเองเท่านั้น

คืนที่ ๔๐

วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษไปที่สตูเดียวของมากอตติซึ่งอยู่ไม่ห่างกันกับวิลลานัก มองสิเออครั้งไปจัดไว้เป็นที่เขียนรูป เป็นเรือนอยู่ในสวนที่รก ๆ เรือนเก่า ๆ หญ้าแลต้นไม้ขึ้นตามกระไดแลตามฝาผนัง มีห้องที่เขาจัดไว้ให้แต่งตัว การ แต่งตัวอยู่ข้างประดักประเดิด เพราะสิ่งที่เปลี่ยนใหม่เช่นเข็มขัดไม่ได้ร่นออก ให้ได้ที่ ร่นสามสี่หนจึงได้แล้ว รอดตัวที่เสื้อแลกางเกงไม่ได้ตัดใหม่ ถ้าเป็นของ ที่ตัดใหม่ก็เป็นสรวมไม่ได้ เพราะสรวมเสื้อชั้นในหนาเสื้อจึงได้คับอยู่สักหน่อย ถ้าหากว่าหนาวจะสรวมกั๊กชั้นในไม่ได้ ถ้าเป็นมาออฟฟิเซียลอย่างแต่ก่อนโดยก็ ต้องถึงตัดเสื้ออีก แต่งเสื้อขาวสรวมเสื้อครุยสายสร้อยจุลจอมเกล้าแลช้างเผือก ตาครูช่างเขียนชอบนักว่างาม แรกยืนตั้งท่าถ่ายรูปถ่ายทั้งตัวหลายครั้ง แล้วถ่าย แต่หัว แล้วไล่ใคร ๆ ไปหมด ให้นั่ง จึงลงมือทำงาน เขียนหัวเพียงน่าอกด้วย สีตั้งแผ่นเล็กเป็นการลองมือเขียนถ่านแล้วประสมสี รวมด้วยกันทั้งหมดประมาณ สัก ๒ ชั่วโมงจึงแล้วสำเร็จเป็นอันเลิก

มองสิเออครั้งนี้ เปนคนเก่าของคนต่างเชิญแท้ ก็ต้องจะไปรับคำไจรัว เต้นโลดในเวลาที่ชอบ คอตกระถนๆ ในเวลาไม่ชอบ พอเลิกเสร็จก็ร้องเพลง ตึกกระจิ๋ว ตาช่างเขียนเจ้าของที่ดุกกำนันเต้น ที่จะมาเขียนรูปนี้ ทิ้งไปด้วย รูปเขียนต่าง ๆ แต่ข้างตั้งเท้า กลางวันเวลาก่อนบ่าย ๓ โมงหน่อยหนึ่ง ไม่ได้ไปเที่ยวแห่งใด

การที่จะไปเมืองนีศ จำเปนต้องเลิก เพราะคิดกำหนดวันสำหรับตาช่างเขียนจะเขียนรูปไม่พอ ด้วยมาเรียนคุกออฟเยนัวจะมา ได้รับโทรเลขตอบว่า จะมาเกินกลางวันด้วยกัน ถ้าไปนีศเสีย ๓ วันตาช่างเขียนจะมีวันเขียนแต่ ๑ วัน ฝนตกมาบางทีจะไม่ลงชื่อในรูป ก็จะเสียเงินเปล่า จะทนนั่งให้แกเสีย ๕ วัน ที่ยังเหลืออยู่อีก ๔ วัน เพราะแกต้องการสีเสือ จะไปนั่งให้ที่ปารีศ ก็เปนที่ตกลง เพราะแกอยากจะให้เราไปที่สตูดิโอของแกเอง เพราะเหตุฉนั้น วันนี้พ่อไม่มีอะไรจะเล่า วันอาทิตย์เปนวันหยุดร้านรวงทั้งปวง แต่ความจริงไม่ใคร่จะได้หยุด ตกใจว่าหยุด แต่เปล่าๆ

วันนี้ได้รับรูปถ่ายที่เมนโตน ซึ่งตาช่างอวดว่าเกาะแกะนั้น เห็นอยู่ที่ได้ ถึงจะได้อินหลังที่เปิดนาน ส่วนตาช่างที่ยอร์คเตรา เที่ยวตามถ่ายอยู่นั้นก็สำเร็จ พิมพ์มาที่ร้านที่ได้จะเรนิก เลห์าเปนโปสต์การ์ดด้วย พ่อได้สั่งให้พิมพ์มาทั้งสองราย แล้วจะส่งไปให้ดู

วันนี้เห็นกุหลาบเหมือนดอกไม้จีน งามจริงๆ ได้ขอให้ดุกเขียนอีกแผ่นหนึ่ง จวนจะแล้ว หลวงสรลักษณ์เขียนลูกเชอรี ซึ่งตั้งอยู่ในโต๊ะกินข้าวแล้วแผ่นหนึ่ง แต่ดอกไม้ไม่แล้ว แกงมหมู[๒] เต็มทีไม่เคยเขียน ดุกเก่งกว่ามาก สอนกันเสร็จ ดุกก็เขียนแล้วอีกแผ่นหนึ่ง พ่อได้ส่งรูปดอกไม้เหล่านี้เข้าไปแล้ว ส่วนพวงพระรณนั้น

---

๒ งมหมุ เปนคำแผลงว่า ช้างมงาย

ต้องไปเอาพระสาระสาสน์ (เยริน) มาขอให้ช่วยเปนผู้จัดการ ได้ตกลงกันว่าไม่ดี ปลูกด้วยหัวกำลังเปนฤดูลงอยู่ในเวลานี้ จะให้ได้ส่งหัวเข้าไปก่อน เมล็ดที่ต้องจะได้ ก็ให้ส่งแต่ไม้ที่ต้องเอาตอเอากิ่งเข้าไป ซึ่งเปนฤดูล่าจะได้ต่อเดือนตุลาคมนั้น จะไว้คอยส่งลงเรือเมล์ที่พ่อจะกลับทีเดียวจะได้ดูแลรักษาไปได้ ส่วนไม้ที่จะส่งล่วงน่าไปก่อนนั้น พ่อสั่งให้แกพูดตามกับกรมท่าฯ เมื่อได้ส่งอะไรบ้างจงบอกให้ เพราะพ่อจะไปเสียที่อื่น ๆ ต่อไปอีก

อนึ่งลืมบอกเมื่อวานนี้ ว่าพืชพรรณต้นไม้เหล่านี้มิใช่เปนของเกิดในตำบลนี้ เช่นต้นออลีฟ มันเปนต้นไม้ที่ปาเลสไตน ซึ่งเปนประเทศร้อนมากรนานมาแล้ว นำมาปลูกที่เมืองปาเลอร์โม เกาะซิซิลีก่อนแล้วจึงนำมาปลูกที่นี่ ส้มแมนเดอริน ก็มาแต่เมืองจีน ต้นกุหลาบก็มาแต่เมืองเปอเซีย มันเหมาะกับประเทศ และเลี้ยงดีก็ยืนยาวอยู่ได้ เพราะฉนั้นต้นไม้บางอย่างอาจเปนได้ในบ้านเราดี เช่นเลียมังกะที่เขายลูกปล่อยให้ยืนตามพนักหว่างลูกมหวดสีชมภูสีแดง และสุด ๆ ตาที่นี่ เคยเปนในบ้านเรางายที่สุด แต่มันตายเสียพร้อมกับพระยาสมบัติยาธิบาล (ปาน) ต้นกำมะหยี่ปลูกที่ไหนที่ไหนก็เปน เดี๋ยวนี้ก็เข้าใจว่ายังมี แต่ไม่ได้ระวังรักษา จึงกันไปก็สาบสูญไปเสีย ถ้าจับเล่นกันอีก รักษาพืชพรรณไว้ คงจะไปได้เท่าไร ๆ ไม่มีที่สุด พระสาระสาสน์นี้ดีที่รู้ภาษาไทย แต่ต้องคำกรมประจักษ์เรียกว่า "อรรคภาษา" อยู่หน่อย เช่นกับแกเอ่ยขึ้นว่ารูปเทพวิญญาณและผู้วิเศษ ผู้วิเศษนั้นเข้าใจได้ว่าเซนต์ เทพวิญญาณถึงต้องถามว่าแปลว่าอะไร ภาษาไทยต้องกลับแปลออกเปนภาษาฝรั่ง ว่าเอนเยล จึงได้เข้าใจ ดังนี้ พ่อสั่งให้เขียนชื่อทั้งภาษาละตินแลภาษาอิตาเลียนฤาอังกฤษ แล้วให้มีคำอธิบายวิธีจะปลูกฤาเพาะให้มีบอกวิธีผสมด้วย ถ้าหากว่าคำที่แปลกซึ่งไม่มีในภาษาไทยตรง ๆ ให้เขียนคำอังกฤษกำกับลงไว้ด้วย เช่นที่เข้าใจเรียบร้อยกันแล้วดังนี้

วันนี้เปนวันที่พ่อตั้งใจจะเขียนลงไว้ตอนหนึ่ง จะส่งสำหรับไปเมล์วันพุฒอีกคราวหนึ่ง ส่งแล้ววันอาทิตย์ต่อไปตามลำดับ เพราะฉนั้น น่าจะบอกอาการต่อเสียสักนิดหนึ่ง ว่าตั้งแต่หมอได้ทายาจมูกแลยาคอแล้ว เสมหะน้อยลงทุกวัน จมูกไม่ร้องจู๊ดๆ เหมือนคัดจมูก นับว่าเปนจะถูกแน่ ยังแต่เรื่องท้อง จึงพึ่งได้กินยาหมอใหม่นั้นแต่สองวัน เลิกยาเก่าหมดยังไม่ทันจะเห็นคุณว่าเปนอย่างไร หมอคนใหม่เช่นนี้ กว่าจะรู้จักร่างกายคนไข้ก็จำจะต้องใช้เวลาอยู่หน่อยหนึ่งเปนธรรมดา แต่ควรเชยได้ไว้ในเวลานี้ว่า การที่มาไม่เข้าเดือน ไม่เสมอตัวกับแต่ก่อน ถ่ายเดียว นับว่าการที่มาตรงนี้เปนความดีถูกต้องแลมีประโยชน์เปนอันมาก มีโรคที่รักษาไม่หายอย่างเดียวแต่เรื่องคิดถึงบ้าน ถ้าเวลาใจร้อนๆ ขึ้นมา ก็ตัดความสนุกแลความสบายลงไปได้หมด มีทางแก้แต่นับวันถอยหลังไปถึงบ้านได้คิดจะเปนอย่างไร นั่นแลค่อยพาให้ชื่นบานยิ้มแย้ม ถ้ายกศักราชขึ้นมาเทียบได้ ก็โกรธนักว่าไม่หาย วันข้างหน้ามันยังมาก อยู่มาเวลาวันหนึ่ง พ่อยอกกรวนสมเด็จว่า นะเรือนจะเหลือเรือนร้อย คิดแล้วมาได้ยินคดี ลูกตาซันว่าจะไปได้สักหนึ่งเท่านั้นฤา ครั้นได้ความว่าร้อยเก้าสิบวันก็สิ้นหัว แต่ที่จริงพ่อร้อยเก้าสิบ สองเสีย ๒ เปน เสีย ๑ เสียเท่านั้น อยู่เพียง ๑๐ เก้าไปหา ถ้าเอา ๑๐ เข้าเมื่อไรก็ให้ผ่อ ที่จริงจะนับว่าวันนั้นจากไปสุราษฎร์ แล้ววันมันมากเอง ถ้าเทียบเดิมก็ได้ได้ถนัดใจ ขอจบกันเท่านั้นที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระบรมรูปเสด็จบ้านช่างเขียน มิศเตอร์มาร์กอตตีถ่าย

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๓

คืนที่ ๔๑

เมืองซันเรโม

วันจันทร์ที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ร้อนจนห่มผ้าแบลงเกตผืนเดียวกับผ้าลินนินก็พอ นึกเปนห่วงอยากจะไปเที่ยวมอนติกาโล เลยนอนอีกไม่หลับ ได้จดหมายบอกให้จรูญไปนัดช่างว่าจะไป ๔ โมง เพราะเห็นว่าตื่นแต่ ๒ โมงเวลามีถมไป ที่จริงวันนี้ก็แต่งแต่ตอนบน การที่นั่งให้เขียนรูปนี้ นับได้ว่าเปน "ถูก" นั่งให้เขียน ตามที่กรมหลวงวชิรญาณวินิจฉัยเมื่อวันจะมาคราวนี้ ว่าขึ้นชื่อว่าคำ "ถูก" ใช้ได้ข้างดีแต่ว่าที่ว่าไม่ผิดนั้นคำเดียว ถ้าเอาต่อเข้ากับคำอื่นแล้ว ใช้แต่ในทางข้างร้าย หมายความเปนจำใจขืนใจทุกอย่าง เช่นถูกเฆี่ยนถูกเกณฑ์ถูกนิมนต์เปนต้น เพราะฉนั้นคำที่ว่า "ถูก" นี้ จึงใช้พูดติดปากมาในครั้งนี้ นั่งเมื่อยยิ่งนั้นเอง จำจะต้องวางหน้าเฉย ตากล้องอยู่แห่งหนึ่งแห่งใดตามที่แกจะสั่ง เหลียวไปสักประเดี๋ยวก็ถูกเรียก เวลาที่จะอยู่นิ่งต่อไปมากน้อยเท่าใด ยกเสียแต่พรุ่งนี้วันเดียว จะต้องยกให้แกวันละชั่วโมงครึ่งไปหาสองชั่วโมง แต่ห่วงที่จะเขียนดีจริง ๆ ตั้งต้นขึ้นก็เค้าดีเสียแล้ว แต่จะเขียนหัวให้ได้ที่อย่างเดียวในสติงแผ่นเล็ก จะต้องนั่งถึง ๓ วันจึงจะแล้ว ยังจะต้องเขียนรูปยืนเต็มตัว อย่างเล็ก ๆ ดูเสียก่อนอีก แกว่าวันหนึ่งแต่น่าจะไม่แล้ว ต่อที่เขียนเค้าลองอย่างนั้นสำเร็จ จึงจะได้ลงมือเขียนรูปใหญ่ ที่จะเขียนจริง ๆ นั้นต่อไป แกจะต้องการวันมากที่สุดจึงจะเขียนดี แต่มีเวลาไปนั่งให้แกเพียงแปดครั้ง นัดไว้ว่าจะไปแถวที่ปารีส แกก็ยังบ่นหยุมหยิม

อยู่ ตาเจ้าของห้องเขียนรูปนั้น คล้ายท่านผู้หญิงพริ้ง พระยาธรรมจรรยา[•] เลยเรียกกันว่าตาพริ้ง ประจบตาครูช่างเขียนมาก วันนั้นตาครูรักขึ้นมาอย่างไร อนุญาตให้มานั่งในห้องเขียนด้วย เขียนไปเขียนมาเหลียวหน้าไปอื้ออึงกับตานั้น ได้ดู ลุกขึ้นยืนแบะรับกระผมเต็มที่ ดูช่างนั้นจะยกตัวเกรงกันนักกระไร ที่จริงตาพริ้งแกอยู่ข้างเอื้อกับพ่อมาก ในที่ห้องแต่งตัวอุส่าห์เก็บดอกไม้ดอกโตมาเสียบขวดไว้ให้ แอบไปถ่ายรูปรถที่ไปเมื่อไรก็ไม่รู้ พิมพ์โปสต์ก๊าดมาให้ออกจะแมว ๆ ได้ส่งมาให้ดูด้วย แกบอกว่าเสียดายรูปเขียนของแกที่กำลังไปโชไม่ได้ให้พ่อดู ตาครูชมว่าฝีมือออกระดี ๆ

ออกจากโรงช่างเขียน ไปตามทางเดิม ซึ่งที่แท้มันมีทางเดียวเท่านั้น แปลกแต่แลไปซ้ายฤๅไปขวา ที่ตอนข้างหนึ่งก็เปนทะเล ข้างหนึ่งก็เปนภูเขา ผ่านที่ซึ่งได้ไปแล้วทุกตำบล จนถึงปรอมีนาดเมนโตนแล้วจึงได้เปนอันได้ไปทางใหม่ต่อไปอีก ตั้งแต่เมนโตนไปจนกระทั่งถึงมอนติกาโล มีระดางไฟฟ้าเดินตลอด บ้านเรือนก็ติด ๆ กันไป ไม่เปลี่ยวเหมือนข้างอิตาลี ตามริมทะเลก็งามกว่าตอนข้างอิตาลีมาก มีแหลมถ้ำยื่นลงไป มีภูเขาย่อม ๆ วิลลางาม ๆ ไปไม่เท่าไรก็ถึงแดนต่อแดนมอนาโคกับฝรั่งเศส แบ่งกันด้วยลำห้วยเหมือนกัน ห้วยนี้เปนห้วยใหญ่ ปากห้วยออกจะเปนอ่าว ๆ มีแหลมยื่นแรง อยู่ข้างแดนฝรั่งเศส ดูงามมาก มีเรือยอชลำหนึ่งกำลังแล่นออกจากมอนติกาโล ได้ข่าวว่าเปนเรือแกรนด์ดุ๊กโอลเดนเบิค มาทั้งครอบครัวหมดด้วยกัน ชายทะเลแถบนี้ไม่เห็นมีหาดขาวฤๅเหลืองแห่งใดเลย เปนหาดดำ ๆ ทั้งนั้น ต่อเข้าใกล้จึงเห็นว่าเปนก้อนกรวดกลม ๆ เล็ก ๆ ทุกแห่ง เปนหาดกรวดไม่มีหาดทราย ที่จริงเปนหาดทรายอยู่ข้างเล็กน้อย ก็ดังเช่นตรงชายน้ำ ใช้เรือนฝาผ้าเปนที่สำหรับผลัดผ้าผลัดผ่อน ตั้งแต่เข้าแดน

• พระยาธรรมจรรยา ฯ เจริญ บุรณศิริ เปรียญ

มอนติกาโลแล้วเปนบ้านเรือนกำแพงพนักงานอย่างงามตลอดไป ทั้งมีวิลลา มีตึกร้านขายของแน่นหนาตลอดจนถึงคะสิโน คือโรงบ่อน ที่โรงบ่อนนี้ทำงามอย่างยิ่ง มียอดกลมยอดแหลมซับซ้อน มีโฮเตลปารีสซึ่งเปนโฮเตลใหญ่สำคัญ แลมีเรสเตอรองต์ทั่วไปทั้งบ้าน ภูเขาที่อยู่ด้านหลังรูปร่างก็งาม สูงตระหง่าน มีตึกรามเต็มไปตามเชิงเขา ในหว่างเขาแลโรงบ่อนนั้น มีสวนปลูกปามแลไม้ดอก เปนปรอมีนาดสำหรับคนเดินเล่นนั่งเล่นใหญ่โต รถเราไปถึงหยุดที่โฮเตลปารีสเวลาบ่ายโมงเศษ แต่เรื่องเวลานี้ไม่แน่ เขาใช้ต่างกัน เมื่อเวลาเราออกจากซันเรโมเที่ยงตรง เมื่อไปถึงเมนโตนก็เที่ยงตรงเหมือนกัน เหตุที่เปนเช่นนี้เพราะอิตาลีใช้เวลากลางยุโรป คือเวลาเขานัดกัน ใช้ให้เหมือนกัน แต่เมนโตนเขาใช้เวลาของเขาเอง

พอเดินถ่ายรูปคอยให้เขาจัดกับเข้าแล้ว ต่อกินกลางวันแล้วจึงจะเข้าไปดูในโรงบ่อน เวลานี้คนน้อยลงแล้ว เพราะเปนปลายฤดู โฮเตลนั้นคงเปิดอยู่เสมอจริง เพราะเล่นเบี้ยไม่มีเวลาหยุด แต่ถ้าคนน้อยเขาก็ปิดห้องเสียบ้าง เราไปก็ต้องไปเปิดห้องที่เขาปิด อาหารที่มาเลี้ยงนั้นก็หรู พอได้ส่งเมนูเข้ามาให้ดู เมนูนี้ไม่อธิบายให้เข้าใจได้ว่าหรูอย่างไร คือพวกแกล้มที่กินก่อนอาหารอื่น ๆ นั้นจัดลงในถาดเงินเปนหย่อมต่าง ๆ เหมือนลายสวน ปลาที่จะกินก็เอามาทอดด้วยถาดเงินอย่างทำเป็ด[๒] ฉู่ฉ่าในห้องนั้นเอง เนื้อที่จะเอามากินจัดเปนเขาโง้งสองข้าง ยกเอามาอวดเสียก่อน แล้วจึงเอาไปตั้งไฟบนเตาเงิน แล้วจึงหั่นมาแจก มีเดินซ้ำให้ตักเติม เนื้อเค็ม ลิ้นวัว ไส้กรอก หมูแฮม ปนกันในถาดเดียว แต่เอาวุ้นยาแนวให้เปนลายกระเบื้องแตก ลูกไม้ ลูกสตรอเบอรีเชื่อมน้ำตาลมาเสร็จ ใส่ในหม้อน้ำแข็งโต โล้เอามาแจก ลูกแปร์ที่หวานอย่างสุกงอม มันเปนอย่างทำท่าให้น่ากินทั้งนั้น

---

๒ คือทำเป็ดอย่างที่เจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์ ได้ตำราเข้ามาจากปารีส

ในที่นี้จะเล่าเรื่องเมืองโมนาโค ซึ่งน่าที่ลูกจะยังไม่รู้ว่าเรื่องราวเปนอย่างไร เพราะเมืองนั้นเล็ก ชื่อดังแต่บ่อนเบี้ย เมืองนี้ตั้งอยู่ริมทเลเมดิเตอ-เรเนียน แต่เดี่ยวซึ่งมีเขายอดสูงล้อมอยู่โดยรอบ นอกจากแหลมสองแหลมนี้แล้วเปนเขตรแดนฝรั่งเศสล้อมอยู่ทุกด้าน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเปนเมืองเอกราช ไม่ได้ขึ้นกับฝรั่งเศส มีเจ้าครองเมืองในเวลานี้ชื่ออาลเบิตที่ ๑ มีอำนาจที่จะทำเงินตราสแตมป์ของตัวเอง มีราชสำนัก มีทหารรักษาพระองค์ ๑๐ คน แต่งเสียหรูหราถึงใส่ถุงมือหนังลูกแกะอย่างเต้นรำ ผลประโยชน์ที่ได้นั้น ได้จากบ่อนเบี้ยเปนอย่างมากกว่าทางอื่น เมืองโมนาโคตัวเจ้าอยู่นั้น ตั้งอยู่แหลมฟากข้างหนึ่ง มอนติคาโลตั้งอยู่แหลมฟากข้างหนึ่งตรงกันข้าม การปกครองส่วนข้างมอนติคาโลนั้น มีกัมปนีรับผูกขาดก่อสร้างแลปกครองที่ดินเปนสิทธิขาด ด้วยแต่เสียเงินให้เจ้าโมนาโคตามกำหนด ค่าน้ำค่าไฟฟ้าตลอดจนกองตระเวนรักษาโรงบ่อน เปนของกำปนีเขาจัดแลยังต้องยกผลประโยชน์ทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เขตรแดนนอกจากที่ตรงทำสัญญาเท่านั้น ฝรั่งเศสเข้ามารับจัดการเก็บภาษีอากร ยังต้องบัญชี ทำรายงานส่ง ตั้งศาลพิจารณาคดีความ ถ้าจะมีความอุทธรณ์ก็ส่งอุทธรณ์ไปปารีส แต่ผลประโยชน์ที่เก็บนั้น เก็บในชื่อเจ้าโมนาโค เมื่อเหลือจากจัดการปกครองมากน้อยเท่าใด เปนของเจ้าโมนาโค เพราะฉนั้นการปกครองไม่ผิดอะไรกันกับเมืองของฝรั่งเศส การที่ฝรั่งเศสต้องทำเช่นนี้ เพราะเมืองนี้ไปตั้งอยู่ในหว่างเขตรแดนฝรั่งเศส ถ้าไม่จัดการรวมกัน มีการลักลอบภาษีอากรเปนต้นที่รักษาไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ได้มีอำนาจที่จะตั้งทูตไปประจำอยู่เมืองฝรั่งเศส แลรวมเมืองสเปนด้วย ไปการงานนักเรียนในหมู่เจ้านาย เจ้าคนนี้ชอบการเดินทเล มีเรือยอชไปเที่ยวตรวจตราไต่ถามในทเล ปรากฏชื่อบ่อย ๆ ว่าเปนนักปราชญ์ เล่าเรื่องเจ้าโมนาโคให้เข้าใจพอเปนสังเขปเท่านี้ ความที่จะว่าด้วยบ่อนที่ได้เข้าไปดูนั้นต่อไป

การตรวจตราข้อนี้กวดขันมาก เด็กอายุต่ำกว่า ๒๐ ห้ามไม่ให้เข้า เพราะเหตุฉนี้ชายอุรพงษ์ไปด้วยจึงต้องอยู่ข้างนอกกับรพี พ่อเข้าไปแต่กับบริพัตร จรูญ เยนตรา สิทธิ[๓] เมื่อเข้าไปถึงมุขน่าต้องเลี้ยวห้องข้างซ้าย ซึ่งมีกระดานกั้นเปนคอกสามด้าน มีเจ้าพนักงานนั่งเก้าอี้อยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือเรียงเปนแถวเรื่อยไป มีผู้ออกมาซักถาม ว่าชื่อไร มียศศักดิ์อย่างใด อยู่ที่ไหน บอกแล้วไม่เชื่อต้องเรียกเอาการ์ดไปตรวจสอบอีก เมื่อไม่ถูกพิกัดต้องห้ามแล้ว จึงเขียนตั๋วอนุญาตให้เข้า ตั๋วอนุญาตนั้นใช้ได้เฉภาะชั่ววัน มีนั่มเบอ แต่พ่อนั้นเมื่อบอกเขารู้แล้วก็เขียนแต่ชื่อลงในตั๋ว ไม่ต้องถามที่อยู่ที่ยั้ง ตั๋วก็ไม่ส่งให้ เจ้าพนักงานโกดเข้ามานำเสด็จพาเข้าไปในฮอลที่เปนห้องกว้าง คนเดินกันเกลื่อนกลุ้ม แล้วเลี้ยวข้างซ้าย ไปเข้าประตูขวา ที่นั้นมีสามประตู เจ้าพนักงานอยู่ที่ประตูนั้น คนคว้าเรียกเอาใบอนุญาตเก็บร่มไม้เท้ากล้องถ่ายรูปหมด แล้วจึงปล่อยตัวเข้าไป พอเข้าในประตูยังคับให้ถอดหมวก ในห้องกลางนี้มีโต๊ะ ๕ โต๊ะ ตั้งเหมือนลูกบาดเลขห้า โต๊ะนั้นยาว กลางโต๊ะเปนเครื่องหมุน แลหัวโต๊ะท้ายโต๊ะเปนตรางตัวเลขแลหนังสือเช่นที่เขียนตัวอย่างมาให้ดู แต่ที่เขียนนั้นซีกเดียว เปนเช่นนี้ทั้งสองซีก ตรงที่หมุนลูกบาดกลางนั้นแหวะโต๊ะหวำเข้าไป มีคนนั่งจมเข้าไปในโต๊ะข้างละสองคน นั่งอยู่หัวโต๊ะข้างละคน รวมเปน ๖ คนด้วยกัน เรียกว่าครุ๊ปเย ถ้าจะแปลภาษาไทยอย่างบ่อน ๆ เห็นจะเปนหัวเบี้ยสำหรับรับเงินจ่ายเงิน คนที่เปนหัวเบี้ยนี้ว่าเปนการยากลำบากมาก เพราะมีลูกค้านั่งเล่นอยู่รอบโต๊ะ ซ้อนกัน ๒ ชั้น ๓ ชั้น ว่าต้องเปลี่ยนบ่อย ๆ ชั่วโมงละครั้งฤๅอย่างไร มีอีก ๒ คนเรียกว่า อัมไปร์ เปนนายบ่อนผู้ตราสินนั่งอยู่ในระหว่างครุ๊ปเย กลางโต๊ะทั้งสองข้าง แต่ถอยออกมาข้างหลัง เก้าอี้สูงอาจจะแลเห็น

๓ คือ หม่อมนเรนทราชา ดำรัสเรียกตามนามเดิม

ได้ทุกโต๊ะ รับไปจ่ายสำหรับวางเดิมพันในห้องถัดมุมเดียง คอยเช็ดยายแก่ที่จะวางเงินผิด ๆ ถูก ๆ เป็นต้น นอกนั้นยังมีโปลิศลับเดินวนอยู่ระ ๆ โต๊ะ ถ้าเงินตกลง [illegible] โปลิศลับเป็นผู้เก็บนำไปส่งออฟฟิศ ว่าไม่ปรากฏว่าเป็นของใครจึงจะรับไปได้ เจ้าพนักงานเช่นนี้มีทุกโต๊ะ

[illegible] กลางมีอีก ๓ โต๊ะ ในสามโต๊ะนี้คนเล่นเล่นรูเล็ตราคาแพง [illegible] แต่ห้องในนี้เซททองทั้งสิ้น [illegible] ซึ่งพวกเราที่เคยมาแล้วตั้งแต่พ่อเป็นต้น ไม่เคยเห็น [illegible] ทำเป็นเป้า ๕ ปีน มีห้องสำหรับเดินปูพรมแต่งสวย [illegible] ห้องละ ๓ โต๊ะ ห้องมุมศักดิ์ใหญ่ข้างใน ๒ โต๊ะ รวมทั้งหมด [illegible] ๑๓ โต๊ะ แต่การที่เล่นนั้นเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเรียก [illegible] ที่หมุนลูกบาศ อย่างหนึ่งเรียกว่าตรองเตกะรังต์ ที่คนเล่นไพ่ แต่เล่นไพ่นี้คนน้อยกว่าเล่นหมุนลูกบาศ

วิธีเล่นนั้น [illegible] ว่าจะเล่นจริง ๆ โต๊ะ ๆ ก็ยากแท้ [illegible] ก็ว่าเล่น [illegible] ๆ ฝรั่งไม่เคยเห็น [illegible] สนุกกันไป แต่ครั้นเมื่อได้ถามเขาดูเห็นเล่นสนุกมาก มีทางได้ทางเสียกันถึง ๑๗ อย่าง พ่อจำไม่ได้ยากเล่าเสียเลย ถ้าใครเขาไปลองเล่นเข้าแล้วไม่ติดใจ ก็จะกลายเป็นพ่อเป็นผู้ส่งวิธีเล่นเบี้ยอย่าง [illegible] ไปโดยความบริสุทธิ์ ไม่ว่าที่ไม่ชอบเล่นเบี้ยอยู่ด้วยกันเช่นนี้

ไปเดิน ๆ ดูอยู่วันนั้น [illegible] เอาเงินวางตาที่ใช้ต่อเดียว ๒ เหรียญ ที่ [illegible] แพรงก์ [illegible] เล่นแต่ที่ไม่ได้สนุกที่นี่ ที่เล่นแต่เล่น [illegible]

ในนั้นมีที่ขายขนมขายน้ำชาหลายแห่ง ว่าไม่เห็นสุขสบายที่ไหนยิ่งนัก แต่ถ้าออกไปห้องของกินนั้นแล้วสุดได้ ทางวันไปร้านแห่งอื่นนั้น ได้อาจจะหมุนอยู่เสมอ เวลาจะกินได้ข้างบน ส่วนแต่ถ้าจะไปกินข้างนอก ไม่ต้องเสียเงินค่าไปอีก ถ้าที่เป็นสถานนั้นก็หาตัวเลขนับไม่ถึงที่เปนเยะ แต่เวลาจะกลับมาต้องส่งทางการให้ตามธรรมเนียม ของนั้นต่อเพราะไม่เท่าแต่ก่อนแล้วเป็นห้องเกือนห้าเสีย สำหรับขึ้นไปอ่านกันตามชอบใจ

กลับจากในย่านนาๆ เห็นรายบุคคลแต่ยังว่ามีที่เล่น เช่นที่ส่งทานสุขค่ำเป็นชั้น ทั้งความสำหรับบากินเล่น ทั้งมหาสมุทรสุขล้ำรับปล่อยมาที่อาจจะร้านภายในซึ่งเวลานั้นไม่ได้ระยัง มายังซึ่งเป่าหมดทั้งราฎก็ว่าคนที่เล่นเปยจังรายเสียรกเสียใจ มักจะมายังตัวตายฤๅได้คนน้ำตาย สเตชั่นรถไฟอยู่ใกล้ที่ยุซานแห่งนั้น มีลิฟต์สำหรับขึ้นลง แต่พอไม่ได้ใบอนุญาต ก็จะไม่ให้ขึ้นทางลิฟต์นั้น เดินลงมาทางได้ที่เป็นปล่องทางเดิน แล้วไปดูสวนแต่เวลาเหตุราคาถูกอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งจัดส่งต่างเป็นแยก ๆ แล้วจึงลงไปตามถนน ถึงร้านซึ่งเป็นที่ตั้งการกินเที่ยง เป็นที่เหล่าชายหนุ่มหญิงสาวเข้าไปกระจกกัน กินเข้ากันที่นั่น ได้ซื้อของอย่างเล็กน้อยทั้งดอกไม้เพื่อจะทดลองให้สิ่งมาซันเรโม แต่เจ้าของว่าส่งมาไม่ได้ในวันนี้ เพราะจะต้องเสียภาษีตรวจตราของโรงกันเสียก่อนพรุ่งนี้จะส่ง ต่อได้จ่ายทองร้อยแฟรงก ซึ่งไม่ได้ใช้กันที่อื่นนอกจากใช้สำหรับเล่นเบี้ยสำหรับให้ ทองอย่างนี้ถึงมาก็ไม่ได้ใช้กันมาก ออกจะหายาก ก็ยังแต่ที่ยังหาได้อย่างละหนึ่งแผ่น ให้ลูกแม่หญิงหนึ่ง เก็บไว้ให้พ่อแม่นักหนา ก็ไปสถานีทำหนังสือเดินทางแต่มันไม่วิเศษเหมือนจริง ได้ถ่ายรูปไว้มีกลับมาตามเคย ไม่ต้องเล่าอันใด

ถึงเมืองเจนัวต่อไปซึ่งเป็นเมืองประดับตกแต่งย่อนั้น งามวิจิตรเหลือเกินนัก ทั้งบนถนนเรียบแต่งติดตาลายสลักไม้ ในนั้นแลมีร่ายเปนเหล่าตามที่น่าเหลือเห็นจริง ๆ

เดินไปเดินมาก็ให้ยินร้าไปว่ามันไม่น่าเปนย่อน น่าจะเปนรั้วเปนวังมีงานเต้นรำฤๅ อะไรทำนองนั้น พ่อไม่พยายามที่จะพรรณา ก็จะไม่ง่าย เอาแต่เท่านั้นที

คืนที่ ๔๒

วันอังคารที่ ๗ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้เวลา ๕ ทุ่ม ดุ๊กออฟเยนัว แลปรินซ์ออฟอุดิน ลูกชายอ้ายตานี้ ไปขอร์ดิเครา ได้ให้ครูญลงไปคอยพบ เพื่อจะนัดหมายกันในเรื่องวันนี้ ครั้นเวลา ๕ โมงให้ยาจิตร เจ้าพระยาสุรวงษ์ ก็ยกครูญนำรถโมเตอคาร์ ๒ หลังไปรับ มาถึงเวลาเที่ยง เพราะระยะทางไปมากับที่นี่ครึ่งชั่วโมง พ่อลงไปคอยรับที่กระได ดุ๊กออฟเยนัวแปลกไปเปนอันมาก แก่คร่ากว่าแต่ก่อน หัวล้านหมดทีเดียว เรียกได้ว่าไม่มีเหลือ เพ่อคืนนั้นดุ๊กชายนั้นคงอยู่อย่างเดิม ตกลงนัดกันว่าจะไปตูรินวันที่ ๑๐ ตามกำหนดเดิม แต่ระยะทางถึง ๙ ชั่วโมง กำหนดจะออกจากที่นี่ ๖ โมงเช้า กลัวจะถึงดึกไปจึงจำเปนต้องใช้รถไฟพิเศษ ทางที่จะไปตูรินมีสองทาง คือกลับลงไปทางเยนัวทางหนึ่ง ไปทางซาโวนาซึ่งเปนทางใหม่ทางหนึ่ง ดุ๊กบอกว่าไม่สู้ดีแต่ย่นเวลาเข้าได้ จึงตกลงเปนจะไปทางนั้น ที่จะไปอยู่โฮเตลแต่แกไม่ยอม จะเอาเข้าไปไว้ในบ้านยัดไม่หลุดเลยต้องตกลง ซ้ำต้องขยายวันออกไปอีกวันหนึ่งด้วย เพราะจะเปิดออรัคโซ เดี๋ยวนี้เริ่มฝนตก เขาถือกันเปนสุขสดชื่น ถ้าไม่มีฝนอรัคโซเปนต้องฝนตก ทางนี้จะได้ดูไขว้วุ่นเขาหมาด้วย แต่ไม่แน่ เมื่อเพิ่มเช่นนี้จำจะต้องขาดวันที่ เดนไปอีกวันหนึ่ง ตรงที่ความมอระสุม มาช่วยกันเกลียดเกรียวๆ ว่าหนาวตก คืนนี้ อากาศมันเปนกะปริบกะแปรยซกยกล ได้ข่าวว่าในสวิตหนาวแลฝนตกแฉะ ที่ลาเดนลาเดนร้อนนัก ที่ตูรินหนาวกว่านี้ แต่ไม่เท่าไรนักมัง

พระบรมรูปถ่ายกับดุ๊กออฟเยนัว แลเจ้านายอีก ๓ พระองค์ ที่ซันเรโม

ฝนตกและ ว่าตามความจริงแล้วที่นี่กำลังสบาย หนาวเท่ากับหนาวเมืองไทย ไม่ต้องผิงไฟ ห่มผ้าแบลงเกตผืนเดียวพอสบายเย็นเท่า ๆ กับกรุงเก่าเมื่อเดือนยี่ แต่กรุงเก่ามีลมพัดพาให้หนาว นี่ไม่มีละ กินเข้ากลางวันด้วยกันกับดุ๊กแลคนที่ตามเสด็จสองคน แลถ่ายรูปด้วยกันกับดุ๊กแลลูกชาย ชายบริพัตรลูกเอียด นับว่าเปนรูปหมู่ที่ได้ถ่ายด้วยกันครั้งที่ ๓ รูปถ่ายครั้งแรก ๒๗ ปีมาแล้ว ถ่ายครั้งที่สอง ๑๐ ปีมาแล้ว ดูก็ขันดี ดุ๊กออฟเยนัวเปนเจ้าฝรั่งคนแรกที่เข้าไปบางกอก นับว่าได้พบเจ้าที่เปนรอแยลปรินซ์ครั้งที่ ๑ ครั้นเมื่อมายุโรปคราวก่อนก็ได้พบดุ๊กออฟเยนัวก่อนใคร ๆ หมด ไปรับที่เวนิศ ครั้งนี้ก็พบก่อนใคร ๆ หมด บอกข่าวว่ากวีนเฮเลนาประชวรมาประมาณสัก ๔๐ วันแล้ว เปนไข้อย่างอ่อน ๆ หายแล้วเปนอีก ดัชเชสดาออสเตอก็ประชวรมาก เวลาบ่าย ๓ โมง พ่อกับดุ๊กออฟเยนัว แลเจ้าพระยาสุรวงษ์ขึ้นรถโมเตอคาร์หลังหนึ่ง ชายบริพัตรกับปรินซ์ออฟอุดินแลพวกเขา ๒ คนขึ้นรถอีกหลังหนึ่ง ไปส่งที่บอร์ดิเครา ดุ๊กเล่าถึงคะสิโนที่ออสเปดาเลตติว่าการที่สร้างขึ้นนั้นมีกัมปนีเขาคิดจะตั้งแข่งมอนติกาโล จึงซื้อที่ตัดทางขึ้นไปสร้างเมืองใหม่ทีเดียว เหนือเมืองเก่าขึ้นไปบนเขา แต่ครั้นเมื่อขออนุญาตรัฐบาลที่จะเล่นเบี้ยรัฐบาลไม่อนุญาต จึงได้ตกลงเปนอันค้าง เดี๋ยวนี้จะใช้เปนอะไรไม่รู้ รถไฟทางนี้พึ่งจะทำเมื่อสามสี่ปีมานี้เอง ได้เคยมาเข้าถ้ำเมื่อรถไฟยังไม่แล้ว เดิมไม่คาดว่าคนจะไปมามาก จึงไม่ได้คิดวางรางเปนสองสาย เดี๋ยวนี้เกิดร้องกันว่าไม่พอ รางเดียวป่วยการต้องหยุดหลีกกัน ทางข้างฝรั่งเศสมาจนกระทั่งถึงเมนโตนเขาทำเปนสองสายมาแล้ว เดี๋ยวนี้กำลังเอะอะ ฝรั่งเศสเร่งจะให้ทำตอนตั้งแต่เมนโตนมาเวนติมิเกลีย นานไปคงต้องเปนสองสายตลอดกัน เมืองตามแถบนี้ไม่ได้มา ๕ ปีก็แปลก เหตุด้วยต้องทำใหม่อยู่เสมอ เพราะคนต่างประเทศมาเที่ยวที่ไหนชินแล้วอยากจะหาที่อื่นเที่ยวต่อไปอีก ก็เกิดโฮเตลแลเรสเตอรองต์ต่อ ๆ กันไป พวกโซเซียลลิสต์ที่ไม่กล้ากำเริบในที่นี้ เพราะไม่มี

โรงแฟกตอรี คือที่ทำการใหญ่ ๆ ซึ่งมีคนสำหรับรับจ้างทำงานมาก ๆ นั้นแห่ง หนึ่ง ถ้าทำอะไรรยุกรยิกขึ้น รู้ถึงคนต่างประเทศไม่มีใครมาเที่ยว [illegible] ประโยชน์เขาก็ต้องระวังไปเอง นี่เป็นปีที่คนมาเที่ยวยังไม่หมด [illegible] น้ำตามธรรมเนียมแล้ว ต่อเดือนมิถุนายนแลกรกฎาคม [illegible] มาอีกต่างหาก โฮเตลที่ถูกมาอยู่นี้ ชื่อว่าโฮเตล [illegible] อยู่บนเขา [illegible] จริง ๆ [illegible] ข้างทางนั้นเดินไปด้วยไม่ได้เลย [illegible] รูปต่าง ๆ [illegible] เอาแพรดวงต่าง ๆ [illegible] เยี่ยมหน้าต่าง ไม่มีอะไรเคร่าหมองเลย [illegible] คิดถึงชายกรุงเทพ [illegible] ไม่ได้ไปด้วย [illegible] ใหญ่ [illegible] ไม่มีบ้าน [illegible] ไปนั่งพูดกันอยู่ [illegible] จะกลัดกระดุมเสื้อ [illegible] ๔ แลง [illegible] ทุ่ม [illegible] กันมาก [illegible] ตรงมาแลจะต้องหาไม่ได้ [illegible] ยาม [illegible]

เห็นเวลายังหัวค่ำ [illegible] ไปเที่ยวบนถนนที่มีเคดี่ย [illegible] ก็ได้เห็นเด็กพวกชาวไร่ชาวนา [illegible] ไม่มีใครได้ [illegible] แต่พวก [illegible] ผู้ชายยกแก้วแหวน [illegible] อยู่ในถนนแล้ว [illegible] เกวียนเลยทีเดียว [illegible] ไม่มีคนเดินหน่อยหนึ่ง [illegible] ให้แต่ก่อนยุ่งแถวพวกไปตั้งต่อหน้า กลางถนน

[illegible] ไม่ [illegible] หยุม ๆ หยิม ๆ [illegible] เลยเลย [illegible]

ให้เข้าใจชัด น่าจะต้องกล่าวเทียบตำบลกับบางกอก พวกร้านขายโปสต์กาดนั้น ควรจะตั้งที่ถนนรอบเสาชิงช้า ฤาในสี่กั๊กเสาชิงช้า ถ้าที่สวนดุสิต ควรจะตั้งที่ เว้าน่าประตูถนนพุดตาลต่อกับเบญมาศ รูปพรรณสัณฐานเปนโครงเหล็กเหมือน กรงนก ๘ เหลี่ยม ฝากรุกระจกมีชายคายื่นรอบ ที่ฝากระจกนั้นแขวนโปสต์ กาดเปนตับ ๆ ในนั้นมีคนยืนอยู่ในระหว่างกลางกระดาษต่าง ๆ เปนแอดเวอติส เมนต์บ้าง อาลบั้มรูปพิมพ์บ้าง สมุดบ้าง คนนั้นยืนเยี่ยมอยู่ที่น่าต่าง ตรงน่าต่าง มีกระดานยื่นออกมาสำหรับวางของอะไรที่ซื้อขายกัน ฤาถ้าจะเขียนโปสต์กาด ที่นั่นก็ได้ มีหมึกปากไก่ให้ยืนเขียน เช่นนี้อย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งนั้น รูปพรรณก็คล้ายคลึงกันแต่ผอมสูงไม่มีชายคา มีไฟฟ้า ฤาไฟแก๊สอยู่ในนั้นดวงหนึ่ง สำหรับให้เช่าปิดหนังสือบอกขายของ เสาเช่นนี้ ซอยตั้งอยู่บนฟุตปาธ ที่คนเดินผ่านอยู่เสมอ ๆ เรื่องแอดเวอติสเมนต์นั้นนับไม่ ถ้วน ดูไม่ทั่ว แต่ที่โดยมากที่สุดนั้นเรสเตอรองต์ ตามแต่จะให้ซื้ออะไรต่ออะไร ตั้งแต่ใหญ่ที่สุดจนเล็กที่สุด เพียงพาไลข้างเรือนมีโต๊ะตัวเดียวก็ได้ ดังเช่นที่ได้ กล่าวมาแล้ว อีกอย่างหนึ่งนั้น เขียนตัวโต ๆ ว่า โอโตคาร์ซเปนต้น นี่ไม่ว่าที่ เปลี่ยวที่ในเมืองมีทั่วทุกหนทุกแห่ง เปนที่พักสำหรับรถโมเตอคาร์ จะเอาไว้ที่ไหน ไว้ได้หาที่ไว้ง่าย ถึงจะไปเสียลงกลางทาง ก็ไม่ต้องเข็นไปไหนไกล

อีกอย่างหนึ่งนั้นเขียนไว้ว่าโกแด๊ก ซึ่งเราเข้าใจว่าเปนที่ขายกล้องถ่ายรูป ที่เรียกว่าโกแด๊ก แต่ความจริงนั้น บางแห่งก็มีกล้อง บางแห่งก็ไม่มีเลย ชั่ว แต่ขายรูปฤาขายโปสต์กาดก็เขียนลงว่าโกแด๊กได้ นอกจากนี้ยังมีไซน แว่นตา และอะไรต่าง ๆ ซึ่งยังดูไม่ทั่ว แต่พอแลเห็นรูปก็เข้าใจ ว่าเปนที่ขายอะไร

ที่เวนตะมะเคลยนี้อยู่ข้างจะร่องแร่ง แต่ยังดีกว่าออสเปดาเลตติ เดินเลี้ยว ขึ้นไปหน่อยหนึ่งไปกินน้ำชาที่เตอรมินัสโฮเตล เพราะไม่มีโฮเตลดีกว่านี้ เพราะ ไม่เปนที่ใครมาอยู่ ออกจะเปนแต่ที่พักร้อนของคนที่มาเที่ยว กินผักกาดแดงแล เฟนอกคักกับน้ำชา เจ้าของโฮเตลรู้ชัดเจนดี เพราะเราแต่งเสื้อครุยลอมพอก เอา

การคานเข้ามาให้เห็นชื่อ แลยังรู้สึกไปว่าถึงของพ่อตาลึกเคยเสด็จ พ่อก็เห็นได้ แล้วแย้นรับอาสาจะพาไปดูถ้ำเซอลโบราณ ซึ่งสร้างแต่คฤสตศักราช ๓๐๐ ปี คือ ๑๖๐๐ ปีแล้วนั้น ทางที่ไปก็เลียบลำธารใหญ่ เหมือนอย่างที่แคเจีย แต่ขึ้นไปบนเขามาก ดูชุ่มชื่นกว่าข้างริมทเล ไปในกลางดงออลิฟงามอยู่ ไม่มีปลูกดอกไม้ มีแต่ต้นออลิฟหลาง ต้นต้นองุ่นปลูกเปนไร่ๆแซกไปบ้าง ถึงบ้านหมู่หนึ่ง แลเปนบ้านอย่างเก่า เรียกว่ายีญา ไปอีกถึงบ้านอีกหมู่หนึ่งใหญ่กว่าหมู่นอก เรียกว่าคอสเซ ตลควา เปนหมู่บ้านอยู่ฟากข้างซ้ายมีสพานโค้งสูงข้ามลำห้วย ไปถึงบ้านเรือนที่มีอยู่ใต้น้ำตกแต่เล็กน้อย บนน้ำตกที่ตรงนั้นโกรกเย็นที่ตั้งศาลเซอลอยู่สูงมาก ว่าไม่มีหลังคา เด็กๆเขาตอนแน่น ดูเปนจะไม่ใคร่เคยเห็นคนต่างประเทศ ถ้าเอื้อมมือไปถูกชนิดตกใจ เด็กผู้หญิงออกระเกือบร้องไห้ กิริยาท่าทางนั้นดูเหมือนจะเหมือนคำๆ กลัวกันตัว ถอนถนนนอกม้าที่จะไปไม่รู้จักกล้าไม่เคยดาร์ ผ่านกันไปก็เลย แต่ตามแถบนี้เดินไกรมดารามดกไรเล่นใน ที่นั้นจะไม่ใคร่มีใครเดินเข้าไป สังเกตดูเป็นตามแถบนี้ แลกตรงที่อยู่ในหว่างเขา ริมลำธารเปนหลักดูๆแห่ง ถ้าบ้านที่มีอยู่ริมถนนทางเลียบเขาเปนบ้านเก่าก็ยังเปนบ้านชาวประมงทั้งนั้น ส่วนบ้านที่เกิดขึ้นใหม่สำหรับถนนนี้พวกหนึ่งเกิดสำหรับรถไฟซึ่งใหม่ยังไม่สิ้นเขม่าไฟ[๔] ทั้งนั้น เปนบ้านตั้งอยู่ริมทเล

จะกล่าวเกี่ยวความขยายันที่เล่ามานี้ ดูเหมือนมันยกนไปยอนมาฤๅจะเข้าใจได้ว่าแยกไปเปนทิศานุทิศ ที่จริงไม่ได้ไปตรงทิศานุทิศ ไปได้สองทิศเท่านั้น ในถนนเดียว ไปไหนไปไกลก็ถนนเดียวเท่านั้น เพราะต้นทางไม่ได้แวะ ซ้ายไปเพราะเสียข้างนา ร่องน้ำแนวก็มี ลำตักเมืองไปทางทิศตวันตกนั้น ดังนี้ ชื่นใจไม่

---

๔ ยังไม่สิ้นเขม่าไฟ เปนคำอุปมา มาจากวิธีสังเกตเครื่องถ้วยของจีน ถ้าเปนของพึ่งทำใหม่ยังมีคราบเขม่าไฟที่เผา

แล้วออสเปดาเลตติ แล้วบอร์ดิเครา แล้วจึงถึงเวนติมิเคลีย แล้วจึงถึงเมนโตน แล้วมอนติกาโล แล้วนิศ เดินผ่านไปผ่านมาอยู่เช่นนี้ทุกวัน จากลัยจึงไม่ต้องเล่าอะไรมากถึง เติมได้อีกนิดหนึ่งซึ่งยังบกพร่อง คือโฮเตลใหญ่ๆ เขามักก่อเอาริมทางที่ขึ้น ใช้ศิลาก้อนโตๆ วางลำดับกันเปนถ้ำเหวเปลวปล่อง ปลูกต้นไม้แซกทั้งปามแลไม้ดีสสวยๆ มีขยายถนนหลายแห่ง ทางที่ซอเรียนเสียทั้งหมู่ไตรอตัดเปนถนน แก้แคบให้กว้าง แก้คดให้ตรง ทำไปทีละท่อน ตามแต่ทุนจะทำได้ การก่อเขื่อนก่อตึก เวลาที่ขุดพื้นเจาะเขาเข้าไปตัดที่ซึ่งให้ราบ ก็เปนการหนักอยู่ แต่ตอนที่ก่อสร้างไม่ต้องทำอะไร ขุดรากลงไปที่พื้นสักศอกเดียว ไม่ต้องตอกเข็มปูแคร่อะไรเลย ลงมือก่อทีเดียว ก่อก็ก่อด้วยศิลาแท่งโตๆ ตั้งศิลาแผ่นหนึ่งเท่ากับก่ออิฐสักสามชั้นสี่ชั้น วันเดียวงานก็รวมเข้าไปเปนกอง ถนนก็ไม่ต้องใช้ถมด้วยดินด้วยทรายอะไร ถ้าเปนที่ต่ำก็ก่อเขื่อนเช่นชาลหานทำด้วยศิลา ถมด้วยศิลาขึ้นมาจนถึงที่ แล้วก็ยัดศิลาลเอียดลงไป ถ้าเปนที่สูงก็เจาะศิลาลงไป เอาศิลาลเอียดโรยลงให้เรียบ ท่อน้ำก็ใช้น้อยเฉภาะที่ราบๆ มันทำง่ายทำดาย แต่ถ้าคิดค่าแรงแล้วเห็นจะมาก เพราะมีแต่เรื่องทุบจะเบิดย่อยศิลาไปเสียทั้งนั้น คนทำงานเห็นจะทำงานมากชั่วโมงกว่าบ้านเรามาก ย่ำค่ำแล้วยังทุบหินเผงๆอยู่ ที่บ้างโฮเตลเบลวอมีตกหลังหนึ่ง ซึ่งเอมเปอเรอเฟรเดอริกเมืองเยอรมันนี้ เมื่อเวลาประชวรมาอยู่ ต่อเมื่อรู้ข่าวว่าเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ สิ้นพระชนม์จึงมาเชิญไปจากที่นั่น เขาทำเปนแผ่นทองเหลืองมีรูปเอมเปอเรอเฟรเดอริกอยู่กลาง ติดไว้ที่เชิงน่าเรือน เรือนนั้นอยู่ข้างหลัง เยื้องกับไลสานหน่อยหนึ่ง

การเดินทางด้วยรถไฟเวลานี้ พ่อรู้สึกเหมือนหนึ่งไปไหนต้องไปรถคก อ้ายที่ยืนเยี่ยมตาค้าๆ ตามช่องลูกกรงอยู่ข้างบน เพราะเคยขี่รถไมเตอคารมันแสนสบายเสียแล้ว นึกจะหยุดที่ไหนก็หยุดได้ ไปเวลาไรมาเวลาไรสดวกใจทุกอย่าง วันนี้กรมสมมตไปก็ประดักประเดิดเต็มที ว่ารถหัวต่อในระหว่างอิตาลีกับฝรั่งเศส

ไปถึงไม่ตรงเวลากัน ไม่เกินสองวันเท่านั้น จนต้องเลยไปหยุดกินเข้าอยู่ที่ชิแคม ซึ่งไม่มีคนหนึ่งจะได้ไปต่ำกว่าได้ พ่อยุติเท่านี้ ด้วยเปรมเคียงมีคนเปรมเคียงสว่าง สุดกันต่าง ๆ เข้าถ้าเล่นคลั่งไม่ทะกะภาษาพูดไม่ได้ยิน จนนั้นก็กลายทลุไปทั้งนั้น เขียนเนยเพยายามจะเปล่าเปล่า ลากลายทน

หนังสือกระจะส่งแต่ไม่ทัน จำจะต้องส่งแต่วันอาทิตย์

คืนที่ ๔๓

วันพุฒที่ ๘ พฤษภาคม

เมื่อกระแสลมเครียด ได้สกลบาย กินกลางวันแล้ว เวลาบ่ายโมงที่ห้องช่างเขียนมาจนค่ำ วันนี้แต่งตัวทั้งตัว ไปยืนตั้งท่าให้เขียน เขาเขียนรูปขนาดเล็กเพื่อจะให้เห็นท่าทางว่าจะเปนอย่างไร ไม่ได้เขียนหน้า ขนแล้วหยุดพัก ถึงสามทุ่มครึ่งจึงได้เลิก ท่าทางที่เขาวางให้งามจริง ๆ แลดูเสียนคุ้มเหมือนคลมยิศเย่นช่างเขียนแท้ ครูเลือกดูหญิงที่ไหนงามม่วงไปเท่า นอกจากนั้นกำหนดสอบไปกระดานน้ำยาทั้งที่ดูทั่วเวลาหมดหวังกันอยู่ใน ๑๒ เล่ม ต่อไปพักระยะคนหนึ่งแล้วทุกคราว ดูสมุทในเรื่องนั้น เขียน ๆ แล้วถมแถลงอย่างไปตามเท่ารูปของครู แล้วกลับเข้ามาเขียนใหม่ จะเห็นอะไรงามที่ชอบใจจะเขียนก็ยากนอกจากเพียงหญิงคุมอะไรก็เกาะติด ถ้าจะไปหยิบอะไรที่ได้เห็นเรื่องไปหยิบ ดูเหมือนแท่งจำถ้าจะไปเอง ๆ แล้ว กลับมาระลึกความเห็นที่เห็นงามนั้นเสีย เหมือนเขียนเสร็จครุยด้วยเพิ่มนายช่างปลื้มเต็มที่ว่างามมาก ถ้าลงมือเขียนรูปแผ่นใหญ่ จะยากจะต้องเอาไปแต่งคุกคาคูแต้มเติมให้เหมาะ จะปล่อยไว้ให้ดีไม่ได้ กลัวหาย ถ้าจะเอาไปให้ดูก็จะให้มีคน

ไปนั่งกำกับหายไม่รู้ด้วย รูปที่เขียนค้างค้างเก่าหน้าไว้นั้นเขาเว้นการเขียนเกีย นั่นนั้น ตั้งตุ แกมองไปมองมาเห็นไม่งามขึ้นมาแล้ว หยิบเอาน้ำไปจิ้มน้ำเสียก็ได้จะ จะเขียนใหม่พอใกล้เกลี่ยจะเอารูปที่ลองเขียนนั้น ทั้งกว้างแลเต็มตัว รับว่าจะให้แต่ ไม่ยักให้อ้ายแผ่นที่ลองเขียน บอกว่าไม่งาม จะเขียนให้ใหม่ แผ่นเดิมเตี้ยกว่าเจ้าก นัก จะเขียนไม่ได้แจ่มแจ้ง จะเขียนให้ใหม่ให้โตขึ้นไปกว่านั้น เช่นใจก็ว่ามว่าการ เขียนนั้นไม่ยากอะไร ไม่กวนนักแล้ว การยากนั้นอยู่ที่จะเขียนให้เหมือนแลให้ก็จะดี งาม แกมานั่งคอยเขียนรูปพ่ออยู่สองวัน เขียนรูปมากจดติดเข้าของห้องเขียนวันนั้น แล้วเสร็จ วันนี้ให้ดูเหมือนจริงๆงาม ถ้าหากว่าแกไม่เขียนหนังสือรักไว้ในรูปนั้น พระซื่อเสียแล้ว นี่แกให้กันเปนค่าเช่าโรงที่เขียน จะพิตราคาถึงสองพันแฟรงกระ ซื้อ นี่ตรงกันกับมือเปนเงินเปนทอง เขียนเสียวันละชั่วโมง เท่ากับชั่วโมงละ พันแฟรงก์ แต่ข้อสำคัญนั้นอยู่ที่พ่อ ถ้าพ่อนิ่งจึงจะเขียนได้ดี พ่อไม่นิ่งเขียนก็ไม่เขียน เรื่อง วันนั้นอยู่ข้างจะยิ้มแย้มแจ่มใสมาก ดูเพลิดเพลินใจในการจะเขียน เขียนไปจน ขึ้นว่าเมื่อยมือที่ถ้าพูดกันแลส่องกระดาน วางลงจะขออนุญาตสูบบุหรี่ ดูดสักสอง สามหนุ่ย นี่แกจึ่งนึกอะไรขึ้นมา ฉวยกระดานแลพู่กันเขียนอีก บุหรี่ที่จุดก็ลืมสูบ จนดับ เลยอมคาอยู่ได้จนแล้ว มากอดตีนนักยังเอามาก ต้องทางเอาดอกไม้สดๆ ใส่มาตั้งไว้ให้เพลิดเพลินทุกวัน ถ่ายรูปแลเอนลาซรูปที่สุดเดียวจะต้องตัวมาให้ สำหรับแจก จะขออนุญาตทำป้ายติดไว้ที่หน้าเรือน ว่าพ่อไปเขียนรูปที่นั่น วันนั้น เขียนนาน แต่กระนั้นก็ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ในการทดลอง รูปที่จะเขียนจริงนั้น ยังไม่ได้ลงมือเลย พรุ่งนี้ตกลงกันเวลาเช้า แต่มันเกะกะอยู่หน่อย ที่มีเคานเตส เยอรมันผู้หนึ่งไปให้มาก่อนติดเขียนรูปค้างอยู่ เวลาเช้าเปนของเขา เวลาบ่ายเปน ของเรา เราจะไปขอเปลี่ยนเวลาเช้าก็เปล่าไม่ให้เขาได้เขียน จึงต้องให้จริงรูปไป คิดอ่านพูดจา ก็เปนที่ตกลงกัน

วันนี้เลิกเช้าไม่ได้ไปบ้านมะโรคี ซึ่งเป็นเจ้าของวิลลาโนเบล เมื่อวานนี้ [illegible] ว่าได้ไปยังมรดกที่ตาย [illegible] กันแล้วเมื่อวันแรกมาถึง วันนี้ไปถึงบ้านเข้าอยู่ข้างปลายปาก รูปพรรณสัณฐานอ้วนใหญ่ กิริยาท่าทาง [illegible] แลปรากฏว่าเป็นคนชั้นกลาง [illegible] ท่านผู้นั้น [illegible] เป็นผู้รู้ [illegible] เดิมเป็นคนจน ไปค้าขาย [illegible] จึงได้ [illegible] วิลลาโนเบล [illegible] เป็น [illegible] ใช้ชื่อว่า [illegible] วิลลา [illegible] ไม่งามเหมือนวิลลาโนเบล แต่ [illegible] เป็น [illegible] เป็น [illegible] ใหม่ ๆ [illegible] ผู้หญิงสองคน [illegible] สักเท่าไร [illegible] เป็น [illegible] ๑๕ [illegible] เป็นผู้ [illegible] เป็น [illegible] ไม่ได้ [illegible] ไม่ได้ [illegible] ไม่ได้ [illegible] สักคำเดียว [illegible] ที่ได้ [illegible] (เดิม) [illegible] ใช้ [illegible] สำหรับเมืองนอกที่เคยเห็น [illegible] ไม่มาก [illegible] ไปค้าขายต้น [illegible] ไกล ๆ หลายสิ [illegible] อย่างหนึ่ง [illegible]

ฤๅษีโรยอย่างหนึ่ง ชมภูแก่อย่างหนึ่ง ชมภูทับแสดอย่างหนึ่ง แดงอ่อนอย่างหนึ่ง แดงกลางอย่างหนึ่ง แดงแก่อย่างหนึ่ง สีครั่งอย่างหนึ่ง ลายขาวบ่นแดงอย่างหนึ่ง เหมือนแต่ช่วยที่มาแต่เมืองจีน จึงตูมแล้วไม่บานในเมืองเรานี้ไม่มีกลิ่นเลย จนพ่อไปดูถามว่า มาแต่เมืองจีนฤๅ เพราะเห็นใส่กระถางใหญ่ ๆ โต เกือบเท่าต้นพิกุลเตี้ยหน้าพระที่นั่งอัมพร เขาบอกว่าไม่ใช่ เปนไม้ที่นี่เอง มันช่างงามกระไรเลย เกือบเหมือนแกล้งทำด้วยมะละกอดอกไม้เครื่องสด จนจับเข้าแล้วยังไม่หายนึกว่าเปนมะละกอ เขาตัดลูกกระเช้าใหญ่มาให้กระเช้าหนึ่ง งามจริง ๆ ใบก็หนากลีบก็หนา เหตุไฉนจึงไม่บานในเมืองเรา เหมือนอย่างกุหลาบที่ก้านแลเปลือกหุ้มก้านเปนจีน อย่างเช่นเคยเห็นดอกไม้แห้งฤๅเห็นรูปเขียน ควรจะยอมว่าในเมืองเราเปนไม่ได้ เพราะเห็นแต่ดอกตูม เขาว่าพอบานแล้วจึงก็ไม่ใช่เช่นนั้น น่าจะทน เหตุไฉนจึงทนร้อนไม่ได้เสียเลย ซึ่งพ่อคลั่งดูดอกไม้ดอกกว่าไปนั้น เพราะมันแลไปข้างไหนก็เห็นดอกไม้เต็มไปทั้งเมือง สวนก็เห็นดอกไม้เต็มไปทั้งนั้น ไร่ก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งนั้น จะไม่เคยเห็นเมืองอื่นในประเทศยุโรปซึ่งจะมีดอกไม้มากอย่างแถบนี้

กลับเข้าเรือนปะโรคีเกมี่ นั่งสนทนากันอยู่นาน ไปจัดแชมเปญมาเลี้ยง สกลคิมโดนถ้วยกันอย่างเต็มที่ พอลาจะกลับ จูบหัดถ์พ่อหมดทั้งผู้หญิงผู้ชาย ครั้นเดินออกมาตามคอริดอระหว่างห้อง ตาปะโรคีมายืนคอยอยู่ เอาหมวกปะนามาใบหนึ่ง ซึ่งเปนของสานใหม่ยังไม่ได้ตามหน้าข้างใน มาสวมหัวปุยดำ เอามือตบบนหัวทีหนึ่ง บอกว่าเปนของคือให้ระไว้ กลับมาให้ดูแลโคม ๆ ดู รู้ว่าเปนของวิเศษมาก ราคาอยู่ในประมาณสัก ๓๐ ปอนด์ ท่วงท่าทางแกเปนอย่างรักกันนักดังเช่นนี้ ใจคอกว้างขวางอารีมากยิ่งนัก เช่นกับจับมือโดยความเคารพอย่างวิเศษ แต่ข้อที่จะเอาหมวกมาสวมบนหัวแลตบหัวนั้นไม่มีความหมิ่นประมาทอย่างใด กลับเปนการอีกนัยหนึ่ง แล้วต้องการให้ไปดูวัด นัดบอก

ตกลงไป ทางที่เข้านั้นเข้าหลังโฮเต็ล น่าโฮเต็ลออกถนน มีร้างน้ำเนตั้งทาง ข้างน่าข้างหลัง ข้างเวลาเข้าออก ต้องจิ้มน้ำมนต์และกระทำกางเขนที่หน้าก่อนจึงเข้าไป แต่เราไม่ต้องทำอะไร มีรูปช่างทำด้วยกระจกสีเก่า ๆ สามแผ่น นอกนั้นก็น่าพระ อย่างวัดโรมันคาทอลิกตามธรรมเนียมเกลี้ยง ๆ เล็กกว่าวัดนีเวค ธรรมประวัติมากอยู่ กำลังคนนั้นมีสัปรุษเข้าไปทางน่าโฮเต็ลหลายคน พ่อบอกว่าจะเปนที่กีดขวาง จึงได้ออกมาเสีย แล้วเลยกลับบ้าน ได้ฝากดอกเกดเอ็กษซื้อไปให้เด็กที่นำบุเคมาให้อันหนึ่ง

กลับมาถึงบ้านเลยเดินลงไปริมทเล ถ่ายรูปแถบนั้นหลายแผ่นด้วยแดดยังมาก ไปที่ศาลาที่เขาประจำอยู่น่าบ้าน พลอยเดินตามเข้าไปด้วย ยอดรำคาญจนต้องระแวงว่ามันจะมาระวังอะไร กลัวเราไจนน้ำตายฤาอย่างไร ที่เปนเช่นนี้เปนเพราะอัยการใครยของบุคคลผู้ที่มามีนั่นเอง เอาน้ำจากลงไปกินที่ริมทเลดูเขาด้วย ลักษณคนที่นี่ไม่เหมือนกันกับทเลของเรา เห็นจะเปนด้วยพื้นทเลจะล้านเปนศิลามากไซ้ดากไม่ได้ พอถึงระนาวจรอแล้วเรือนั้นเข้าไปกลางวงเขากระเชียงถี่กราวเรือดังโครม ๆ แล้วเวียนไปจนรอบ เมื่อรอบแล้วก็สาวอวนรับปลาซึ่งตกใจเข้าไปค้างอยู่ในตรางร่างแห ดูพลางจับปลาพลางเช่นนี้ไปจนค่ำ ไม่ได้ปลากี่มากนัก ระวันหนึ่งครั้งสามโมงตราระหนึ่ง ตกลงต้องแต่เช้าจนค่ำ เว้นแต่กลางวัน วันหนึ่งได้ถึง ๓๐๐ แฟรงก์ ถ้างที่ปลาใหญ่ ๆ เข้าก็ติดค้างปล้ำปลุกกันมาก คนที่มาลงอวนนั้นบางทีเปนผู้หญิงจากแผนเปนอันมาก แกปลาใหญ่กิ๊ดผมเปนรวงแร่งตัวยสาวรวน เรือที่มาลงอวนนั้นจำนวน ๓ คน นั่งพิจารณาดูแล้วคาดว่าด้วยศิลาอ่อน เขาทำไว้มุมพื้นกับแตกรงไปข้างทิศใต้ จึงเห็นรูปบ้านเรือนตั้งอยู่เรียบร้อย งามเปนชั้น ๆ อย่างที่เขาตั้งเรือนตึกตาไม่แคบ แต่แดด ดูลึกเหระจนไม่ได้หนาว ต้องแต่ดูเสื้อผ้าสักหลาดคลุมอยู่จึงรู้ว่าหนาว แต่สดงมเสียหน้าเช่นนี้ได้กับแดดร้อนเผามาวันยังค่ำ พื้นถนนเปน

ศีลาปฤๅโรยทั้งนั้น ถ้าเปนเมืองเราจะยังไม่สิ้นควันเหยียบไม่ได้ นี่ไม่ต้องคิดถึงร้อนนั้น เมื่อเห็นเช่นนั้นแล้ว มาลองนึกว่าบ้านเราอากาศเปนเช่นนี้จะแสนสบายอย่างที่สุด แต่ความพอใจของมนุษย์มันไม่มีพอดี ยังขืนอยากลดลงเสียอีกสักนิดหนึ่ง แต่พอใส่กางเกงเจ๊กได้ นี่บ้านเรามันลดมากเกินไป จนใส่กางเกงเจ๊กก็ร้อนเหื่อแตก ความจริงการปรารภเช่นนี้ใช่จะมีแต่เรา ฝรั่งข้างเหนือก็ต้องปรารภเหมือนเรา ต้องการอากาศของหัวเมืองชายทเลเหมือนกัน ต่างกันแต่เราต้องการร้อน เราต้องการเย็น เพราะเหตุนั้นหัวเมืองเหล่านี้จึงเปนที่นิยมของใคร ๆ ทั่วไป เพราะอาจจะทำให้พอใจได้ ทั้งพวกที่อยู่เมืองหนาวและเมืองร้อน เปนเช่นคำกล่าวว่า ถ้าเปนคนมั่งมีแถบนี้ เหตุไรจะไม่มีบ้านที่ซันเรโมฤๅแห่งหนึ่งแห่งใดริมชายทเล อันเปนที่อยู่ในระหว่างความพอใจของพวกเมืองร้อนแลเมืองหนาวทั้งสองฝ่าย

วันนี้ได้ซื้อกล้องถ่ายรูปโกแด๊กสามัญที่ขายตามตลาด ขนาดโปสต์การ์ดอันหนึ่ง ด้วยความตั้งใจว่าจะถ่ายรูปโปสต์การ์ดไว้สำหรับตอบกรมดำรง เพราะได้รับรูปเธอลงเรือแผ่นหนึ่งส่งมา ไม่รู้เค้าเงื่อนว่าอย่างไร พวกเครื่องหมายต่าง ๆ ทั่วแล้ว ก็คงมีถ่ายด้วยการเดาทั้งสิ้น ผเอินได้รูปดี เห็นจะพาเปนราชการ [illegible] การถ่ายรูปที่ยุโรปมันแปลกอยู่ อากาศดูเหมือนจะมืดกว่าบางกอก แต่ถ้าถ่ายเท่ากันไว้ในบางกอกมักจะโอเวอ ดูรูปมันเหมือนไฟไหม้ก็ยังได้ ที่บางกอกสว่างเปนอย่างสีแดง ที่นี่มันสว่างใสขาวเหมือนไฟฟ้า เอกสโปเซอไม่ใคร่ผิดกันเท่าใด แต่พิล์มฤๅกระจกที่นี่มันไวกว่าบางกอก เอกสโปเซอจึงเร็วกว่า แต่ไม่ใช่ทั่วนอย่างไรไม่รู้ ก็ต้องทดลองกันไป แต่ส่งไม่ได้ทันใจ เพราะไม่ได้ล้างแลพิมพ์เอง พอถ่ายแล้วเสร็จก็ฉนักส่งไปให้ที่อื่น

วันพรุ่งนี้จะเข้าถึงเมืองพระเจ้าแกรนด์ดุ๊กอาเชสสร้างไว้ทั้งที่กาเดนเมืองคาน- [illegible]

ก็ส่วนรูปภาพฉายมาถึงแล้ว ได้มาถึงแล้วพวกฝรั่งเข้าเห็นเห็นกันว่าหน้าเหมือน ก็จริงดีนัก จะๆ โตใหญ่ขึ้นกว่าตัวหักเสียหมด ถ้ามีคนมาก จะน่าดูกว่านี้ เปนคนหมด เปนแต่ถ้าจะดูเปนพระแล้วไม่แลเห็นว่าเปนพระ เพราะจะเสีย กายไม่มีผ้าห่ม กลับไปมีผ้าโพก อากากิริยาที่นั่ง นั่งสมาธิเพ็ชร แต่เท้าทั้ง สองข้างงอน ไม่ราบลงไปกับตักเหมือนกับพระเราๆ ฤๅเรานั่งกันเปล่า เหมือนกับ ได้เคยเห็นมา จะเปนด้วยแกรนด์ดุกแกนั่งกระวางกระทุดๆ อย่างไร มีเอาน่าซึ่ง ร่างกายนั้นยาวนาน นั่งแน่นิ่งปลายน่าชนกัน เปนพิกพระเลี้ยงรุ้ง ไข่เจียว พวกที่ ดูเห็นจะว่าเปนฤๅษีดาร กรมสมมตออกจะว่าถ้าดูเปนพระแล้วออกงามๆ ถ้าดู เปนรูปตุ๊กตาแล้วงาม กรมดำรงต้องการจะเอาไปเข้าแถวพระระเบียงวัดเบญจม บพิตร แต่ครั้นเมื่อเห็นแล้ว เห็นว่าเข้ากันไม่ได้ ไม่เปนพระอย่างไทย เขาจะร้อง ว่าราคาผ้าพาด ถ้าจะไปถ่ายตัวอย่างที่ยางกลอก กดพิมพ์แล้วใช้ได้ ต้องทำขนาด เดียวกัน แต่ที่จะขยายให้ใหญ่ขึ้นนั้น เปนพ้นวิไสยท่านเจ้ามา ฤๅพระประสิทธิ์ จะทำได้ ต้องการความรู้อยู่ในนั้นมาก พ่อได้สั่งให้ส่งเข้าไปตั้งห้องยรอนซ์

ลูกไม้มาใหม่ส่งมาวันนี้ คือปลัมสีม่วงลักษณสีสระเหมือนลูกจันสีม่วง ดูโตประมาณเท่ามะปรางท่าอิฐ แต่รสยังไม่หวานมากเช่นที่ได้เคยกิน ก็ยังสู้ แมนเดอรินไม่พบที่ยอร์คเครา มีเลือดแดงภายในเหมือนส้มสเปน แต่ไม่หวาน มากนัก เขาว่าแก่จัดเกินไปเสียแล้ว มีขนมอย่างหนึ่งซึ่งน่าที่เราจะทำได้ แต่จะทำ ด้วยลูกอะไรนั้นเปนข้อที่จะต้องคิด คือเขาเอาสตรอเบอรีลูกใหญ่ ที่ขนาดโตสักเท่า ลูกมะปราง ชุบน้ำตาลผสมสีชอกกะเลต เหลือก้านเขียวแลเห็นอยู่ข้างนอก แล้ว ใส่ในกระดาษกระจายเล็ก ๆ ลูกละกระทง เวลากินก็กัดเข้าไปเฉยๆ รสเปรี้ยวๆ

พระมงคลทิพมุนี มา วัดจักรวรรดิราชาวาส (ในรัชกาลปัจจุบันได้เปนพระพุฒาจารย์)

พระประสิทธิปฏิมา ม.ร.ว. หมอก บุตรหม่อมเจ้าสุบรรณในกรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ (ผู้ที่ปั้นจำลองพระพุทธชินราชวัดเบญจมบพิตร)

หวาน ๆ อร่อย ถ้าน้ำตาลระนาหวานมากเกินไปสักหน่อย ไข่เจียวอีกอย่างหนึ่งที่ควรเราจะทำกินได้เอง คือเจียวข้างล่างสุก อ่อนอย่างไข่เจียวฝรั่ง แล้วจึงเอาไข่ผสมกับเครื่องปรุง มีหมูแฮมแลเนื้อจะระเล็ก ๆ เห็ด หยอดลงไปที่ตรงกลางแล้วพับทันที กดขอบให้ติดกันไม่ให้ไข่ที่กลางนั้นไหล สำเร็จเปนไข่เจียวข้างในเปนยางมะตูม สำหรับกินเวลาเช้าอร่อย พ่อคิดถึงลูกจึงเล่าเรื่องมาให้ฟังเช่นนี้ นึกว่าถ้าลองทำคงทำได้ทันที

วันนี้ได้รับหนังสือกรมดำรงแลพระยาสุขุม[๗] ระบายว่าหนังสือในวังจะมีมากด้วยก็เปล่า ใจคอจะออกโหรงเหรง พรุ่งนี้หมายว่าจะไปนีศ แต่ทราบว่าเปนวันสาสนาพวกคาทอลิก กลัวร้านจะปิด จึงตกลงย้ายไปอาลเยงคัด ต่อมะรืนนี้จึงจะไปนีศ เพื่อจะซื้อของทำฉลากวันเกิดลูกเอียด จะแต่งแฟนซีเห็นจะไม่ได้ แล้วไม่มีคนด้วยกัน มันจะไม่สนุก

คืนที่ ๔๔

วันพฤหัศบดีที่ ๙ พฤษภาคม

วันนี้ไปที่เขียนรูปได้เวลาเวลาดี ฟ้าครึ้มปลมแจ่มใส ถึงออกมารับนอกห้อง วันนี้แต่งครึ่งตัวเขียนแผ่นใหญ่แต่หน้า ถูกนั่งนานเต็มที เบือนคอแลสูงอยู่ข้างเดียวจนเมื่อย แต่แกร้องยากในการที่จะแต้มดวงตา เรียกว่าฟักตอกไก่ แกเห็นเราหน้าเบื่อเต็มทีให้หยุด เดินไปเดินมา แต่แกยังทำงานของแกอยู่ แกเรียกน้อยวันมาเองฉวยกระจับปี่มาดีดร้องเพลงให้ฟัง ท่าทางเมื่อหนุ่ม ๆ เห็นจะเก่งมาก

---

๗ พระยาสุขุมนัยวินิต ปั้น สุขุม ข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาเลื่อนเปนเจ้าพระยายมราช

[illegible]

เขียนสำเร็จแล้วได้ขึ้นรถ เอาพระสารสาสน์ซึ่งตามมาแต่เย็นวานรถไป [illegible]

---

๘ ลอยฟ้า ลอยแพ เปนคำแผลง หมายความว่าเปนอริกัน

๙ จังหันลม กรมหลวงเทวะวงษ์ฯ ทรงซื้อมาแต่อเมริกา ตั้งที่วังเชิงสพานถ่าน

ตระหง่าน๑๐ เมื่อยังไกลอยู่เห็นหมุนอ้อย ๆ ครั้นเข้าไปใกล้ได้ฤกษ์ได้หาดี อย่างไรหยุด พระสารสาสน์เอ่ยขึ้นมาเองว่า "ถึงหันมันไม่แน่หรอก พระพุทธเจ้าข้า ประเดี๋ยวก็หยุด ประเดี๋ยวก็เดิน" ถ้ากันนี้เป็นเมืองตั้งอยู่บน เขาสูง แต่อยู่ริมน้ำชื่อโลคเลย [illegible] งามดี ทางรถไม่เดินการเลียบไปต่ำกว่าหมู่บ้าน เรือนมาก ต่อนั้นไปถึงยอดเขาสูง มีเสาธงสำหรับใช้ชักแนลกับเรือ ไม่ใช่โทรเลข ไม่มีสาย ได้หยุดกินเข้ากลางวันกลางทางบนถนน แอบเข้าข้างหนึ่งหาของใส่ หยิบยกนั่งไปกินกลางแจ้ง อร่อยและสนุกดี กินกลางวันแล้วลงจากเขาถึงอาละ-เซียว อ่าวอาละเซียวนี้เป็นตำบลเดียวซึ่งได้เห็นหาดทรายยาวใหญ่ตลอดอ่าว เขา ว่าเป็นที่สำหรับคนมาอาบน้ำ เพราะเป็นที่ไม่มีศิลา น้ำตื้นเดินออกไปได้ประมาณ ครึ่งไมล์ ยังไม่ถึงน่าลึก เพราะเหตุที่น้ำตื้นเช่นนั้น คลื่นจึงไม่สาดก้อนกรวดขึ้น มาเป็นหาดกรวดเหมือนที่อื่นๆ ไม่มีปลาและสัตว์ร้ายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พื้น บนบกก็เป็นทรายตลอดอ่าว มีหมู่บ้านเก่า ๆ อยู่ข้างริมน้ำ แต่ที่ขึ้นใหม่มาก มีโฮเตลเขียว ๆ อยู่ริมถนนไม่เดินการซึ่งเขาตั้งขึ้นริมเมืองเก่า ในระหว่างแหลม ท้ายคุ้งอาละเซียวนี้ ต่อกันกับอาละเบงคิล มีเกาะเล็กอยู่เกาะหนึ่ง ซึ่งแลเห็น แต่เมื่อแรกมาตามทางรถไฟเรียกว่า กาลินาเรีย แปลว่าเกาะไก่ป่า เป็นเกาะ ไม่มีต้นไม้ใหญ่ เป็นเขาสูง เดิมเป็นของผู้มีตระกูลในเยนัว แล้วภายในภาค ถูก ๆ มีผู้ซื้อไว้ไปสร้างตึก [illegible] ใหญ่ไว้ ที่ได้ชื่อว่าเกาะไก่นั้นนั้น ด้วยเป็นชื่อนก อย่างหนึ่งซึ่งชุมนุมในเกาะนั้น เรียกกันว่าไก่ป่า [illegible] มาก ไม่มี ห่างตรงกันจริง [illegible] ประกอบประเทศ [illegible] [illegible] ไปประชุมนกอยู่ [illegible] เป็นของหมู่เกาะ [illegible]

---

๑๐ [illegible] ตั้งที่ [illegible] คำรัสเรียกร่านคนิเนมต์ เพราะไม่ใคร่หมุน ภายหลังโปรดฯ ให้ย้ายมา ตั้งที่โรงนาตำหนักพญาไท

ธาตุเองด้วย เมืองนี้เปนที่ร้ายมากเพราะเขาถอยติดเข้าไปจากทเล ทำไร่ผัก ต่าง ๆ มีดาดไร่ผักแปลงเต็มไปจนสุดสายตา แต่ตัวเมืองนั้นไม่ใหญ่โตเท่าใด เปนเมืองอย่างเก่าถนนแคบ ๆ มีถนนพึ่งจะเริ่มทำการใหม่ยังไม่แล้ว พระสารสาสน ว่าเมืองเก่าที่ควรจะพึงดู แต่ลงจากรถไม่ได้ พอถึงก็ดูเปนรู้กันเสียแล้ว คนมา ล้อมรถแน่น แต่รี่ลงจะเดินนักก็ไม่ได้ เห็นกลัวเสียว่าการที่ไปตามพระสารสาสน จะเปนเหตุให้คนรู้ ได้คอยดูกันอยู่เสียแล้ว แลเปนวันนักขัตฤกษ์พระเยซูขึ้น สวรรค์ ซึ่งคนหยุดทำงาน จึงมาประชุมกันอยู่ในที่ริงถนนมาก ตกลงเปนการ ที่ไปนั้นเหนื่อยเต็มที ได้หยุดแต่เวลากินกลางวัน นอกนั้นแล่นเรื่อยอยู่เสมอ ไป ๖๐ กิโลเมเตอ มา ๖๐ กิโลเมเตอ ๑๒๐ กิโลเมเตอไม่ได้มีเวลาหยุด จนตัวเขา

หนทางที่ลงไปนั้น เรื่องดอกไม้เปนดอกเล็กไม่มีผู้ใดปลูกขาย เปนแต่ปลูก สำหรับบ้าน มีงามอยู่แห่งเดียวที่ร้านขายแห่งหนึ่ง กุหลาบเลื้อยขึ้นไปดาดเปนประรำ ดอกแดงไปทั้งนั้น ที่เรือนอื่นก็มีงามอยู่บ้างตอน แต่โดยมากเปนที่ไม่ได้ปลูก อะไรเลย ดูเปนศิลาพังกระจาย เขาว่าเปนเมืองแห่งแผ่นดินไหวประมาณ ๒๐ ปี มาแล้ว มีโพรงที่ขุดลงไปเอาศิลาสายลึก ๆ อยู่ริมทาง มีโรงทำปูนซีเมนต์ ทำ อิฐ ทำสาคู การเดินทางอยู่ข้างจะติดขัดด้วยเรื่องรถไฟผ่านทางมาก เพราะ เหตุว่าถ้าถึงของเจ้าพนักงานรถไฟกำหนดว่าจะมีรถผ่านเวลานั้นเวลานั้น ผู้รักษาก็ ปิดหนทางเสียนานไว้หน่อยหนึ่ง แต่ธรรมดาการไฟติดเลยไม่ใคร่จะตรงเวลา เดินเต็มที่นัดสาตร์เสียจนเวลาฤานาน ช้าพวกเราต้องคอยอยู่ชั่วโมงก็มี ประตูปิด สองชั่วโมง รถไปคั่งกันอยู่ที่ริมทาง แต่พวกไม่ใคร่จะถูกคั่งนานถึงเช่นนั้น เพราะ ดูที่ไหนมีรถกลับจะไปเที่ยวเข้าทาง ไปตามปากช่องโรงข้าง การที่จะเบียดเบียด นั้น มักจะอยู่ในมือผู้หญิง ผู้หญิงนั่งแต่งตัวสีเขียวนาสะ สวมแต่งแต่คนละไม่ คลุมเปนการโยเทศ ตรวจถามถึงสารเทศเฉพาะแบกกระดาษ แต่ยกคลุม

รูปทรงถ่ายเวลากระบวรเสด็จรอผ่านทางรถไฟ

เดียวกัน แต่ปล่อยให้เขากิน ซื้อเหล้าให้ด้วย ได้ให้รางวัลตาเจ้าของโรงด้วย อยู่ข้างปลื้มกันทั้งหมด กำนันไว้พร เรื่องอาหารชาวเมืองได้ไล่เลียงแล้ว เวลาเช้ากินกาแฟกับขนมปังทาเนย เวลากลางวันราวเที่ยงกับบ่าย ๑ โมง ฤๅบ่ายสาม กินอาหาร อาหารนั้นไม่ใช่เนื้อสัตว์เลย ต่อ ๗ วันครั้งหนึ่งจึงเจือเนื้อบ้างเล็กน้อย ฤๅเป็นนักขัตฤกษ์ จึงกินเจือเนื้อ เนื้อที่เจือนั้นอย่างน้อยที่สุดจนเราเกือบจะไม่รู้สึก อาหารประจำนั้น เอาหัวหอมตำกับน้ำมันออลิฟ ไม่ใช่น้ำมันเนย เขาว่าน้ำมันออลิฟที่นี่ดี เหมือนกับเราทำกับข้าวด้วยน้ำมันมะพร้าว คราวหนึ่งเล็กน้อยจะได้ ๆ ไว้ได้ทุกอย่าง เอาหัวหอมกับน้ำมันแล้วจึงกรอกน้ำลงไปต้มจนผักเปื่อย แล้วกินกับขนมปังเท่านั้นเสมอ เหมือนกันทุกวัน ถ้าจะผลัดเปลี่ยนก็เปลี่ยนผัก เป็นผักโน่นบ้างนี่บ้าง อีกอันหนึ่ง ซึ่งไม่เคยชุ่มกิน ก็ไข่ทอดเจือ [illegible] กินกับขนมปังเท่านั้น เนยเหลวก็ไม่ใคร่ใช้ ใช้เนยแข็ง [illegible] ๆ ใช้ได้เท่ากับถั่วทั้งหลาย พิเคราะห์ดูเป็นกินไม่ผิดกายเราอย่างไร แปลกแต่เขาไม่ใช้น้ำ [illegible] ก็อยู่ในที่ [illegible] กินแล้วเอาน้ำเจืออย่างเดียวกัน [illegible] แล้วว่าไปตามจริงแล้ว [illegible] เนื้อสัตว์เสมอ [illegible] ไม่มีใครได้กินเนื้อสัตว์ [illegible]

[illegible]

ไม่ได้เรียบร้อยนัก แลไม่แน่ใจว่าจะนั่งสะกดส่งไปจะถึงฤๅไม่

[illegible]

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระบรมรูป ซึ่งมองซิเออ ดุรง เขียน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๔

คืนที่ ๔๕

เมืองซันเรโม

วันศุกร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เวลาเช้าไปเขียนรูป มองสิเออคุรังได้ตั้งต้นร่างรูปใหญ่ขึ้นไว้ด้วยถ่านเข้าที่มาก วันนี้แต่งตัวครึ่งตัว แต่ที่จริงเขียนในยตาอย่างเดียวที่เปนข้อสำคัญที่แกร้องว่ายากนัก ถ้าจะแก้แต่ตรงตาอย่างเดียวไม่ยักเหมือน ต้องแก้ที่อื่น ๆ เข้าไปหาในยตา วันนี้เกือบจะว่าแล้วได้ ข้อที่ต้องแต่งตัวนั้น เพราะถ้าแต่งตัวธรรมดาแกว่าหัวมันไม่รุ่งโรจน์เหมือนแต่งเต็มยศที่มีบัตรตราประกอบ ถ้าแต่งตัวเข้าด้วยแล้วดูพลุ่งโพลงรุ่งเรือง จึงต้องแต่งตัวทุกวัน น่าอกแกก็ร้องว่ายากเพราะมีบัตรมีตรามีเสื้อครุยมีสายสร้อยรุงรังมาก แต่งตัวทุกวันทุกวันจนเมื่อยหัวไหล่ ดอกต้องยกแขงอยู่ข้างหนึ่ง คราวนี้เห็นจะค่อยรวมเข้าสักหน่อย

เวลาเที่ยงขึ้นรถโมเตอคาไปนิศ วันนี้ไปสามรถ ขอยืมตาปะโรดีรถหนึ่งลูกเอียดเล็ก ลูกตัว แลเอียดน้อยกับตุ๊กไปด้วย ทางที่ไปก็ผ่านออสเปดาเลตติบอระดีเครา เวนติมิเคลีย เมนโตน ไปจนกระทั่งต่อแดนมอนาโค แต่แยกไม่เข้ามอนติกาโล เลี้ยวขึ้นไปทางบนเกือบถึงยอดเขา ซึ่งเปนที่ปลูกต้นออลีฟแลต้นสน บ้านเรือนมีห่าง ๆ แลลงมาข้างล่างเห็นเมืองเมนโตนงามเหลือเกินต้องหยุดถ่ายรูป ถนนช่างดีประเสริฐเสียนี่กระไร เหมือนโต๊ะบิลเลียดทั้งอยู่ยอดเขาเช่นนั้น ผิดกันกับข้างแดนอิตาลีมาก ไปจนเบื้องบนมอนติกาโลหน่อยหนึ่งเห็นมอนติกาโลแลมอนาโคตลอด งามเหลือเกินอีก ได้หยุดถ่ายรูปอีก ที่บน

ยอดเขาเหนือมอนติกาโลมีที่ทำดีสามาก ถัดนั้นไปผ่านแคปมาตัง เปนเมืองท่าของฝรั่งเศส แลเห็นอยู่ที่เชิงเขาเปนแหลมยื่นออกไปมีที่ดอย ผ่านตึกดินแลบ้านเรือน ตรวจนี้เลยขึ้นยอดเขาข้ามไปเห็นแวลเล คือหว่างเขาข้างฝ่ายเมืองนีศ ได้หยุดพักกินกลางวันที่นั้น มีตาแก่กับยายแก่สองคนออกมาหา ว่าอายุ ๖๘ แต่ดูคร่ำเต็มที สรวมเสื้อขาวทั้งข้างในทั้งชั้นนอก ปล่อยหย่อนรุ่งริ่งตามปู่ยาตายายเก่าคร่ำเหลือเกินเหมือนผ้าขาว ว่ามาอยู่กับลูกชายซึ่งรับจ้างเขาเฝ้าสวนผัก ลูกแลลูกสะใภ้ไปทำงานจึงเหลือแต่ตายาย ไร่ที่ทำอยู่แถบนั้นเปนไร่ดอกไม้แลอาติโช๊ก เด็กนั้นให้ขนมยังที่กินเหลือ ๆ แลของกินอะไรกลมปนกัน ตัวตาแก่เองก็ต้องการอย่างยิ่ง ขวดน้ำ ขวดเหล้าไวน์ ขนมปัง กระดูกเนื้อผักเกียทิ้งไปหมด ตรวจเหลือจนน่าสงสารจริง ๆ ของกินวันนี้มีไก่เนื้อได้เต็มที่ลูกรอก เครื่องแกล้มที่กินก่อนอาหารสลัดทั้งสด ราผักกาดแดงแลไข่สลัดที่ลมเขานั้นเพียงแต่จะไปเช่นนั้นไม่ว่าอะไร ๆ มันชวนจะอร่อยอยู่หมด กินขนมบ้าง นั่งอยู่บนพนักข้างถนนบ้าง ยืนกินบ้าง อิ่มเหลือกระอิ่ม ลูกไม้ของหวานแก่ ๆ ลูกเชอรีแลลูกองุ่นลูกหวานจริงเท่าทั้งสองอย่าง ลูกแปร์ก็กำลังอร่อย ออกจากที่นั้นเปนขาลง ก็ลงไปเมืองนีศนั้นเอง

เมืองนีศเปนตำบลกว้างใหญ่ตั้งอยู่ในหว่างเขา แลเห็นยอดเขาซึ่งซ้อนกันในที่สุดถึงเห็นเขาอาลป์ ซึ่งมีน้ำแข็งห่มอยู่บนยอด ว่าน่ารื่นเริงอยู่ในกลางแดดออกจะเหลือ ตรงไปถึงนีศเวลาบ่าย ๓ โมง เวลาอยู่ข้างจะน้อยเต็มที เพราะเหตุที่ติดเขียนรูปเสียเปนครึ่งวัน ได้ออกจากที่นี่เวลา ๔ โมงจึงต้องรีบเสียมาก แต่ถึงเช่นนั้นก็ได้ไปเห็นห้าง เพราะตั้งใจจะไปซื้อของที่ร้านแถวในเมืองซึ่งเลือก แต่เพราะเมืองนีศเปนเมืองใหญ่เท่าอย่างเมืองปารีสทุกอย่าง ผิดส่วนไปเล็กลงหน่อยเท่านั้น แลเห็นได้ทันทีว่าเปนเมืองเจริญ จะว่าไม่ได้ว่าเปนเมืองชาวบ้านไม่ได้ การที่พูดไปนี้ใคร ๆ ก็รู้หมด เพราะไปลืมลักตามไป แลไปลืม

ว่องไวจริง ๆ เราแยกกันไปเที่ยวพวกละสองคนสามคน พออยู่ที่ไหน ถามกันภาษาไทยมันก็ซื้อยอกได้ แรกไปเข้าร้านที่ [illegible] มุงที่ประตู ยายเจ้าของร้านออกมาเอ็ดเสียประเดี๋ยวเดียวคนกระจายหมด ดูแต่ดูเฉย ๆ เดินผ่านไปผ่านมาไม่ตอม โผล่เข้าไปร้านไหนมันมาเยสเตทั้งนั้นทุกร้าน ทั้งยังไม่ทันซื้ออะไร ข้อที่จะปลอมนั้นเปนพ้นวิไสยมันไวเหลือเกิน แต่เมืองใหญ่ ๆ เช่นนี้หลบหลีกง่ายไม่เหมือนเมืองเล็ก ๆ เช่นอาลเยงคัล พอรู้กันชื่อเดียวก็รู้ทั่วหมดเมือง นี่มันต่างคนต่างไป ๆ มา ๆ มีเวลาซื้อของอยู่เกือบจะไม่ถึงชั่วโมง ถึงอย่างนั้นจะกลับมาก็ค่ำ รถผ่านด่านขาจะต้องผ่านกลางวัน ก็เปนอันหมดคาราต้องกลับทางรถไฟ ส่งหม่อมนเรนทรไปซื้อตั๋ว พวกเราไปหาน้ำชากิน รถโมเตอคาก็ต้องปล่อยกลับมาเสียก่อนแล้ว ที่ไปกินน้ำชานั้นก็ถูกชาวร้านแนะนำ อ้ายคนที่นั้นช่างอืดเสียจริง ๆ ไปนั่งคอยเปล่า ๆ อยู่เสียเปนนาน จนเหลือเวลาสัก ๑๐ มินิตจะต้องไปสเตชั่นจึงได้น้ำชามากิน หม่อมนเรนทรมาถึง ๘ มินิต ได้ติกเกตแลได้รถจ้างมา ก็ต้องไปสเตชั่น ข้อที่ต้องตะกลามกินน้ำชานั้นเพราะรถออก ๕ โมง ๒๕ จะถึงซันเรโมยามหนึ่งกลัวจะหิว ยังจะต้องเปลี่ยนรถที่ต่อแดนตำบลเมืองเวนติมิเคลีย รถอิตาลีอาจช้าเวลาได้ตั้งสองชั่วโมง ถ้าไปถึงเลื่อนไปเปน ๔ ทุ่มฤๅ ๕ ทุ่มอาการจะหนัก แต่ครั้นไปถึงสเตชั่น เปนอันได้ความว่านาฬิกาเราเร็วไป ๕ มินิต เราไปถึงเร็วกว่าเวลาด้วย จึงต้องคอย แต่ที่จริงพวกเด็ก ๆ อยากให้พลาดรถไฟจะได้นอนอยู่ที่นี่ เที่ยวเล่นให้สนุก เราขึ้นรถไฟเฟิสต์คลาสห้องเดียวกันหมด มาหยุดตามสเตชั่นต่าง ๆ นี้ว่าเปนชั้นอย่างใหม่งามดีอยู่เสียแต่เข้าถ้ำบ่อย ๆ เต็มที มีคร่ำไปแลเขม่ามอม รมคนแสงแดดเวลาเกือบทุ่มครึ่ง หยุดถ่ายรูปที่มอนาโค ๒ ทุ่มถึงเวนติมิเคลียที่ต่อแดน เขาว่ารถจะต้องหยุด ๒๐ มินิต ตกลงกันว่ากินเข้าเสียเห็นจะดี พอเรียกคนเดินช้าไป แรก

ลงจากรถเขาไม่รู้ว่าใคร เกณฑ์ให้เดินอ้อมเสียออกงาม เจ้าของว่ากินเข้าจะได้เดี๋ยวนั้น แต่ที่ไหนนั่งคอยเสียเปนนาน อีก ๑๐ มินิตรถจะออกจึงได้กินเข้า ต้องตัดเสียสองสิ่ง คงกินแต่บีฟสะเต๊กกับไก่แลสลัด รีบมาทางรถโม้เตอคาร์ ปล่อยให้ถึงน่าไปรับข้างเราได้เสียงหลัง และซอยนะกิเมนโดนใส่หีบ มาคอยรับที่เวนติมิเกลีย เผอิญรถไฟโยเยมากนักจะได้ขึ้นโม้เตอคาร์คลำไปมืด ๆ เพราะพ้นด่านแล้ว พอกินกับเข้าจานที่สองก็หมดเวลา ต้องไปขึ้นรถไฟ ได้ฉันขนมที่ระพีเอามานั้นจะเปนของหวาน ที่แท้อ้ายลูกไม้ในรถไฟก็ดี โฮเต็ลก็ดี มันส้มเปรี้ยวกล้วยก้างทั้งนั้น๑ แต่ถ้าเปนกล้วยก้างจะไม่มีความน้อยใจ นี่เปนแอบเปิลอ่อนแกนกล้วยก้างร้ายหนักไป กว่าจะมืดสนิทเกือบยามหนึ่ง พอมืดถึงสเตชั่นได้มีคนขานชื่อเหมือนร้องหวย เสียงดังแก้ว ๆ บอร์ดิเกร่า ออสเปดาเลตติ ซันเรโม่เปนที่สุด ถึงกันเท่านั้น กะมสมมตหยุดกินเข้าที่แห่งเดียวกันนั้นเอง แต่เคราะห์ร้ายแกต้องหยุดเปนชั่วโมงหนึ่ง เมื่อขาจะออกมาจากโรงที่กินเข้าเหลืออีกมินิตเดียว ออกหนักใจกลัวจะต้องเดินอ้อมสเตชั่นจะขึ้นรถไม่ทัน ลงปลงกันว่าเห็นจะต้องกลับโม้เตอคาร์ แต่ที่ไหนพอเดินออกมาคำนับกันเปนแถว เปิดทางให้ออกมาตรงนั้นเอง กลายเปนพระราชา เหตุด้วยเจ้าโปลิศลับที่ตามไปต้มสุกหมด ทีนี้ดึกถึงสับปรีเฟมาส่งเสด็จว่าปรีเฟไม่อยู่ มาถึงยามหนึ่งแล้วยังต้องรายน้ำเพราะเปื้อนมอมเต็มที วันนี้ได้รับโทรเลขเจ้าแผ่นดินอิตาลีตอบนัดรับ แลว่าจะไปเวนิศ เปิดเอกสหิบิเช่น

คำที่เรียกว่าริเวียรา คือเมืองแถบนั้น แปลออกแล้ว ริวาว่าเปนท่า คำว่าริเวียรา ช่างแปลตรงไม่คลาดเคลื่อนกับคำว่าปละท่าของเราเลย ปละท่านี้ยังใช้อยู่ในเมืองสงขลาแลเมืองอื่น ๆ ข้างใต้ แต่ในกรุงแต่ก่อนคงเรียกเหมือน

๑ คำว่าส้มเปรี้ยวแลกล้วยก้างนี้ ตามมาแต่ครั้งเสด็จชะวา เพราะโฮเต็ลที่นั่นมีแต่ส้มเปรี้ยวกับกล้วยมีแกนเปนก้าง ไม่มีผลไม้ที่น่ากิน

เสด็จประพาสตามถนนในริเวียรา

กัน เช่นเรียกว่าประทาคุจาม ทาคงจะตกเอก เมื่อตกเอกเสียแล้วจะอ่านว่า ปละทาก็ไม่ได้ความ จึงได้แก้ ล ไปโดยเดาว่าคนจะเรียก ร เปน ล เปน ประทา ปละท่า ควรจะอยู่ข้างท้ายเมืองทิศใต้ริมทเล จึงได้เห็นว่าตรงกันแก่ ระเวียรา วันนี้กลับมาช้ากว่าเมื่อวานนี้ แต่รู้สึกเหนื่อยน้อยกว่า เพราะมีเวลา หยุดกระเทือน เยนตราร้องว่าลงจากโมเตอคาร์หรือไม่ได้ยินอะไร ขี้เถ้าน่าๆก็ ออกได้บ้าง ฝุ่นและเต็มที รถเบ็ดซึ่งเยนตรากับยายมือมิเวนท์ตามไปข้างหลัง ได้ สายาว่ารถเรา เพราะถึงที่ไหนหน้านวลขาวเหมือนผัดฝุ่น แต่หลวงโสภณ[2] ว่า ข้างเองนั้นร้ายกว่า มันจามจะจับทั้งจมูกและปากมากกว่าก่อน และเหมือนใส่ หน้ากาก วันนี้มาถึงซันเรโม เห็นรถกระจกแตกทั้งสองข้าง และฝุ่นเต็มไปไม่ มีที่เว้นว่างถูกเข้าที่ไหนติดอัดอาดไปหมด

วันนี้เขาเอาต้นไม้มาตั้งในห้อง แลดูหมายว่าเอาดอกพุทธชาดเสียบก้านต้น ประทัดจีน อย่างที่เคยเล่นกันในบางกอก แต่ไม่ใช่ มันเปนเอง ก้านเขียวเปน เส้นๆ มีดอกขาวติดเปนระยะซ้อยกลีบจริงๆ เราจึงซื้อผูกมาว่ายินสต ไม่ใช่ เปอรมัน (คาฟริก) พรรณพริก ตุ๊กซื้อมาได้ ๑๐ อย่าง ได้สั่งให้ส่งเข้ามา ว่ามีเม็ดขายอยู่ที่นั้นทรมะช่างเขียนหลายอย่าง แต่พอยังไม่ได้ดู บริพัตรนั่ง "เปน" อยู่ที่ช่างเขียนเลยไถลไปดู ซื้อไปสติกาตมาให้ ก็เขียนดี แต่ว่าไม่ เหมือนเพราะขนาดมันเล็กไปมาก พอเห็นเปนเค้าได้

คืนที่ ๔๖

วันเสาร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม

วันนี้ฝนตกมาก โทษถึงไม่เปลี่ยนเกือกจะเดินไม่ได้ จึงได้คิดจะไปหา เกือก แต่ครั้นจะไปรถโมเตอคาร์ก็เกลือกติดเทียว และคนมันชินหน้าโมเตอคาร์

[2] หลวงโสภณเพ็ชรัตน ก็ โสภะโณดร (เดี๋ยวนี้เปนพระโสภณเพ็ชรัตน)

เสียแล้ว จึงคิดจะไปจากบ้านให้แปลกเสียสักที ห้ามไม่ให้ใครไปตาม ไปแต่ชาย [illegible] กับชายอุรุพงษ์ ตรงไปร้านเกือกทีเดียว [illegible] ทั้งร้าน เช่น [illegible] ได้ [illegible] แต่ [illegible] ใหญ่ [illegible] อย่าง เพราะเหตุว่า [illegible] ใหญ่ๆ ไปเท่านั้น เมื่อขาย [illegible] ใหญ่ [illegible] แต่ก่อน [illegible] อยู่นี้ร้าน [illegible] ไปตามร้านเหล่านั้น [illegible] ตรงมีคน [illegible] อยู่เต็ม [illegible] แล้วไป [illegible] เขียนรูปมา [illegible] รูป [illegible] เขียนเป็น [illegible] มาก [illegible] ไม่ต้องเสียเงิน [illegible] แต่ [illegible] กุลีกี่คน [illegible] แกมาก [illegible] ไม่เชิญเสด็จได้

การเขียนรูป [illegible] เขียนด้วยกระดาษแผ่นเดียว [illegible] เท่านั้น [illegible] แต่รูป [illegible] เป็นคน [illegible] เขียน [illegible] แก [illegible] รูปหุ่นไว้ [illegible] แล้วให้นั่ง [illegible] อยู่นั่น [illegible] คงมีคนแก่ [illegible] ใหญ่ [illegible] ด้วยถ่านในแผ่นเดียว [illegible] รูปเขียน [illegible] ไม่ได้ เพราะแก [illegible] ใคร [illegible] ดูตอน [illegible] รูปหนึ่ง [illegible] ไม่ได้เขียนหน้ารูปหนึ่ง [illegible] รูปหนึ่ง [illegible] เขียนได้ [illegible] ได้ [illegible] กันเลย [illegible] ๆ [illegible] แต่ [illegible] ไปเปิด [illegible] นั้น เพราะแกเป็นครู [illegible] เขียน [illegible] ทั้งเขียนอยู่ [illegible]

เสด็จประพาสที่ริเวียรา

มีด้วยกันหลายชาติ ช่างเขียนแข่งฝีมือกัน ถ้าใครได้ดีกว่าเพื่อน รัฐบาลให้เปนนักเรียนหลวงมาหัดเขียนที่เมืองโรม เดียวนี้ฝรั่งเศสมีอยู่ ๑๙ คน ลกะแตกะแกต้องมาเมืองโรมครั้งหนึ่ง แต่ที่ทำงานสตูเดียวของแกอยู่ที่ปารีส จัดฝ่ายซ้าย ๔ ไม่งามเหมือนสักเล็กน้อย ที่นั่นน้ำตาแลพูดกับเพื่อนซึ่งหายมาเรื่อยๆ เปิดแชตรีกแมนวันแนะนำให้ไปรักษาตัวที่เมนโตน เมื่อหายหนาวแล้วให้กลับมาไปเมืองไดในสวิตเซอแลนด์ ลงปลายไปไบรตัน ถ้าถึงฤดูหนาวยังไม่หายสนิท ให้ถอยลงมาอยู่แถบริเวียร่าอีก ตัวอักษรเล็กๆ ว่านี่เมืองโรมันจะเรียกว่าหาย มิสเตอเอลเลอรี[๓] นำแผนที่ท้องพระโรงมาให้ดู แล้วกลับไปเดินเล่นในสวน หยุดที่ประเรคนองทะ ยเต้นแมงอยู่ข้างหลัง ให้การเรียงแถว นกว่าแกเปนกุลี ต่อแกเรียกพี่จึงรู้ว่าแกเปนน้อง ครั้งตาปะโรคพิเบาะเหมือนกุลีอีก แต่จะถ้าถาบุญตามกรรม ผ้าผูกตรงที่ไม่ต้องผูก เอาสอดหัวมาเฉยๆ แกนึกสนุกจะใช้มาตระสารซึ่งทิ้งไว้ เรือนซึ่งยกเปนเกยไว้สูง อีกเอาเกยนั้นเปนสถานในเรือนั่ง ยกเอากระโดงลงไปข้างหลังมีเสาสูง มีเพลาวางหลังโยงระหว่างจากอย่างเรือ เอาเดินให้การเอิกอิ่มทีนั่นทั้งสองคน วันนี้วันจะแล้ว แกว่าแกจะจัดจริงว่า ระบายว่าไม่มีจะให้นายมุ่ยเขียนให้ แกว่าแกส่งไปที่เมืองเวนิสได้สำเร็จ แต่เคยังไม่ได้ฤกษ์ที่จะยก แกจะไว้ยกต่อพรุ่งนี้ ฤกษ์ดีวันนี้แกก็ไม่รู้ ครั้นกลับขึ้นมาแล้ว ขรัวตรกับอุรุพงษ์ลงไปจัดการจะให้ใช้เรือนยกขึ้นสำเร็จ เปนอย่างเด่นสว่าง อย่างเราๆ เล่น วันนี้เห็นไส้หมูจากแกให้ปลาเกาะมาก วันนี้ยอกเตรียมเรือไว้สำหรับจะให้ลงไปจับปลา บ้านต่อไปอีกก็เปนบ้านของตาแก่ สถานเหล็กยื่นลงไปในทะเลจนถึงน้ำลึกถึงสองสถาน มีเรือกระเชียงแลเรือพายขึ้นลงได้ ตามความสัตย์ความจริงแกเปนเศรษฐี นักจะเล่นอะไรก็เล่นตามใจ

---

๓ มิสเตอเอลเลอรี ชาติอิตาเลียน เปนนายช่างกรมสุขาภิบาลอยู่ในกรุงเทพฯ เวลานั้นลาไปเยี่ยมบ้าน

ไม่เสียคมเสียคาย เว้นแต่อย่างไรอย่างไรก็ดี ตัวเองก็ไม่แต่งตัวให้ดีขึ้น ไม่ทำท่าทางเปนผู้ดี ไว้ท่าไว้ทางเปนชาวอเมริกันฟรีเรื่อย

ค่ำวันนี้เชิญมิสเตอสุริ แลมาดามกาตติมากินเข้าเย็น พูดกันถึงเรื่องเขียนๆ แกแนะนำรูปเขียนที่ซาลองคราวนี้ว่าที่จะดูเพราะมีมาก แกให้ไปตาม ดาดูจะเปนได้ ตรามาก แขวนเปนระนาว น่ารักก็ติดถึง ๔ ดวง

วันนี้จัดของแบ่งสำหรับที่จะเดินทางต่อไปจากที่นี่ ออกนึกเสียดายเรือน เช่าที่เคยอยู่ได้อยู่ครึ่งเดือนเท่านั้น แต่นี้ต่อไปจะเปนสัญจร อยู่ตามโฮเตลแห่ง ละวันสองวัน จนกระทั่งถึงบาเดนบาเดน ได้เช่าบ้านไว้อีกแห่งหนึ่ง คงจะได้ อยู่ช้ากว่านี้สักหน่อย ยกครัวแลเย่าที่นี่ไปรับที่บาเดนบาเดน ถ้าอยู่ที่นั่นสักเดือน หนึ่งเห็นจะมีคนคุ้นเคยกันมากขึ้น นายหนึ่งเลยมีความรู้จัก หม่อมฉันกะ กระทรวงธาสาจะมาให้พึ่ง จะมีการเชิญพวกที่ได้ไปเปนธุระเชื้อเพลิงด้วย

วันแต่งมาคดเลิกเบรองไม่รู้สึก ดูเปนที่น่าสังเวช ที่จะระวังที่แก้ไม่หาย

คืนที่ ๔๗

วันอาทิตย์ที่ ๑๒ พฤษภาคม

วันนี้พระยาชลยุทธ* มาถึง ก็ยังมีแต่คนแก่เคยชินกับสุดไทยที่เมืองโคเปนเฮเกน นำหน้าสักปริ้นซวัลดิมาแลปริ้นเซสมารี ชวนให้ไปค้างอยู่ที่วังเบอนสตอฟ ได้ตกแต่ง กระบวนทางซึ่งจะไปเมืองนอรเวเปนที่ตกลงเรียบร้อย คือคิด จะออกจากโคเปนเฮเกนไปคริสเตียเนียทางเรือ แล้วไปรถไฟจนถึงดรอนเยม

---

* นายพลเรือโท พระยาชลยุทธโยธิน เดิม ริชลิว ชาติเดนมารก ได้รับราชการในกรมทหารเรือในเมืองไทยช้านาน จึงออกจากราชการกลับไป

จึ่งเจ้าแผ่นดินขึ้นไปราชาภิเศกคราวนี้ ให้เรือย้อมไปรับที่ตรอนเยม เพื่อจะย่นเวลาให้เร็วเข้า ด้วยเราไม่มีวันครบเดือนแต่ต้องการจะไปให้มากที่สุด ลงเรือที่ตรอนเยมขึ้นไปนอดเคป คือที่สุดแผ่นดินข้างฝ่ายเหนือ แต่ไม่ใช่เข้าไปในช่ายก้อนน้ำแขงที่ติดเรือรุงรังต่าง ๆ นั้น นี่สูงเพียง ๗๐ ดีกรี แต่กลีก ที่เราไปทางบกโรมขึ้นไปเหนือเสียทีเดียวได้เปรียบ มีวันที่จะได้เห็นพระอาทิตย์ไม่มีเวลาตกนานขึ้น ถ้าไปทางเรือช้า จะได้เห็นน้อยเข้า เพราะเหตุที่พระอาทิตย์ไม่ตกเช่นนั้น มีแต่ในฤดูซัมเมอ กลับจากนอดเคปเลยข้ามตรอนเยมมาที่อ่า เที่ยวตามฟยอดต่าง ๆ กล่าวคือเป็นอกทเลพรุนไปหมด เหล่านั้นลงมาตามลำดับจนกระทั่งถึงที่สุดเลยข้ามไปเมืองกีล เลยไปเบอลิน การที่จะไปนั้นเช่าเรือยอชอังกฤษชื่อ อัลเบียน แต่มีห้องน้อยต้องแบ่ง จะให้กรมประจักษ์แลดิกอยู่ที่ลอนดอนแลปารีส ก็จะได้ดูท่าของ ที่จริงการซึ่งจะไปเที่ยวข้างเหนือนี้ สำหรับแต่คนที่ชอบดูซีนะรี เพลิดเพลินชมความงามของสิ่งซึ่งเปนขึ้นเอง อันไม่ถูกอัธยาศัยของท่านทั้งสองนั้น กรมประจักษ์ก็ชอบเรื่องเครื่องจักรกลไกผสมโน่นผสมนี่ ดิกก็ชอบห้างร้านแลโปกฮา ถ้าไปดูอะไรพรรณอย่างนี้จำไม่ได้ทั้งคู่ เพราะไม่มีความพอใจ ด้วยมันไม่เกิดผลประโยชน์อะไร นอกจากสบายโดยตาเปนการไปช้า ไม่ใช่ไปเที่ยวบ้านเมือง จึงพักไม่ไป เพราะจะอยู่กับการเรืองไม่เต็มทีต่าง ๆ เวลาจะนอกนั้นก็เห็นจะพอดีกันกับเรือ เพราะทั้งเดิมพระยาจุลยุทธแลหมอพิเศตอยู่ในด้วย ตกลงเรื่องไปเกรมแล้วไปดูเขียนรูปที่บ้าน...ดี วันนี้แต่งตัวรูปที่ห้องเขียน ลงมือแต่เช้า ๓ โมงกว่าจนได้ถึงบ่าย ๑ โมงจึงจะแล้ว แกทำจะได้ดูเสียทีเดียวในถึงหนึ่ง ไม่มีอะไรเลย ทันแก้ได้อย่างเดียวแต่เพียงรางเล็ก ๆ ในสายตาหลายนั้นกัน รายแถวข้างเบิกแก้ไม่เห็น [illegible]

ก่อนเดือนสิงหาคม จะได้ส่งไปทันเฉลิมพระชนม์พรรษา แต่กะเห็นว่าที่จะสำเร็จรูปใหญ่ยังไม่ได้ลงสีเลย แต่จะไปเขียนที่เมืองโรมทีเดียว นายมากอตติถอดออกความคิดเขียนรูปพ่อกำลังยืนให้ตาครึ่งเขียนรูปแผ่นหนึ่งเล็ก ๆ เขียนรูปตาครึ่งกำลังยืนเขียนรูปอีกแผ่นหนึ่ง จะกะไม่ให้ใครเห็นทั้งคน ว่าจะเก็บไว้เป็นที่รฦกแกจะค่าไปเขียนรูปที่ห้องเขียนของเขา อยู่ข้างจะเปลืองมาก เอารูปแม่ดำที่แกถ่ายมาให้พ่อเซ็นชื่อ สำหรับตัวแก ๒ แผ่น สำหรับฝากไปให้พ่อด้วยอีกแผ่นหนึ่ง

กลับจากที่นั้นแล้วไปที่ช่างถ่ายรูป เพราะได้นัดส่งไว้เสีย ว่าวันใดก็สูญเสีย ที่รูปนั้นจะเอาใช้ไม่ได้ มีผู้ขอติดค้างอยู่มาก ไม่มากอตติคนหนึ่งซึ่งได้ครั้งไว้ก็ยังไม่มีจะให้ ได้ถ่ายรูปคนเดียวสองอย่าง แต่ที่ครั้งนี้ได้ดีนัก เพราะข้างจะแก่ไม่เต็มที่จะให้เสีย ถ่ายกับลูกเอียดอีกรูปหนึ่ง ถ่ายหมู่รูปหนึ่ง ก็ครั้งนั้นไม่ควรนับ ออกจากนั้นไปยกริกเกรา กินน้ำชาที่แคปโอเตล กลับมาที่เวลาเย็น วันนี้เป็นวันเกิดลูกเอียด ได้จัดการเลี้ยงที่ชั้นล่างสองโต๊ะ มีคนนั่งถึง ๓๔ ในสวนแขวนโคมกระดาษขาวกับแดง ตามเดินสนามหญ้าตั้งกระจุยตะไต มีผู้หัดตกไม้มากเต็มไปทั้งเรือนชั้นบนชั้นล่าง ถ้าจะว่ากระบวนตกไม้แล้วชุดนี้ว่าเฉลิมพระชนม์พรรษามา เลี้ยงแล้วจับฉลากสิ่งของที่ไปซื้อมาแต่นิด ดูครึ่งสนุกจับฉลากมาทั้งเรา เพราะไม่เคยพบ จับฉลากกันแล้วมีแตรทหาร แบสะกิลเอร์ คือทหารที่สวมหมวกขนนก ชำนาญในการวิ่งทุเดินเร็วที่สุด นายแตรแต่งเพลงขึ้นโดยเฉพาะ เอามาให้กับรูปของพวกทหารแตรแล้วดูไม่ดีจะเอาใหม่ เป่าแตรเพลงนั้นและเพลงอื่น ๆ ต่อวงทั้งเดินทั้งเป่าแตรนั้นไม่ใช่ของเล่น แต่ต้องหัดเสียงเหลือเกิน ได้เหรียญรางวัลเป็นรางวัลนายแตร แต่ก่อนนั้นแจกเงิน แล้วลงไปริมทะเลเมื่อกลางวันบ้านเขาแต่งเรือชุดไม่จุด ๆ ขนหลายลำ มีคนกระจัดกระจายแตรเล่น จุดดอกไม้เพลิงทั้งที่สนามหน้าบ้านแลที่กลางถนน เพราะเป็นวันเกิดแปด แสงไฟไม่สว่างตลอดไปได้

พระรูปหมู่ ถ่ายที่วิลลาโนเบลซันเรโม

แลดูในทเลเหมือนแม่น้ำ ดอกไม้เพลิงดี ๆ หลายอย่าง ที่น่าดูมากกว่าเพื่อนนั้นคือจรวดหัน แล้วขึ้นเป็นตะไล แตกกระจายได้อีก สนุกเกรียวกราวกันจริง ๆ จนปลายที่สุดจุดดอกมะตาดสีแดงให้สว่าง แลเห็นตัวพ่อแล้ว พวกในเรือโห่ร้องเกรียวกราวไม่ใคร่หยุด ต้องแกว่งหมวกรับตามแขน รอแล้วรอเล่า ได้ให้เงินพันแฟรงก์แก่คนจน เป็นการตอบแทน ดาบ่ะโรคให้หลานเอารูปตึกหลังนี้มาให้ ได้ให้นาฬิกาเล็กเป็นรางวัลไปเรือนหนึ่ง ที่จริงแกเอือจริง ๆ มาเดินกร่องแกร่งอยู่รอบ ๆ นี่ร่ำไป ถ้าจะออกปากอะไรคงจะได้สำเร็จทุกสิ่ง ใจดอกว้างขวางแลหรูจริง ๆ

วันนี้ร้านดอกไม้ได้ตัวตาผู้วิเศษ ที่สำหรับผสมดอกกุหลาบจะให้เปลี่ยนสีสลับกันอย่างไรจะให้ซ้อนให้ลาอย่างไรอยู่ในอำนาจ อาจจะกล่าวได้เหมือนเจ้ากระจ่าง[๕] ว่าทองเหลืองอยู่ในอำนาจ นี่ก็เป็นกุหลาบอยู่ในอำนาจ แกผสมดอกกุหลาบไว้อย่างหนึ่งซึ่งว่ายังไม่เคยมีเลย จะขอตั้งชื่อกิงออฟไซแอม อีกอย่างหนึ่งจะขอตั้งชื่อบริพัตร พรุ่งนี้พ่อจึงจะไปดู รับว่าสาระเอาอะไรได้ทั้งสิ้น จะเป็นเจ้าจำนำต่อไป คราวนี้ได้ส่งเข้ามาแต่ลูกไม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าลูกไข่ รูปร่างเหมือนไข่ไก่ เป็นลูกของไม้เลื้อย ได้ผ่าออกดูเห็นว่าท่าทางจะทนเข้าไปถึงบางกอกได้ จึงได้ส่งเข้ามาให้ดูเล่น คงจะหาพืชพรรณไปปลูกได้

วันนี้ได้รับหนังสือใครต่อใครเป็นกอง แต่ไม่ได้หนังสือลูกสักฉบับเดียว เด็กพิเคราะห์ดูวันที่ลงในหนังสือนี้ เป็นปูนเดียวกันกับหนังสือกรมดำรงแลพระยาสุขุม จะส่งโลเลอย่างไรจึงได้แยกกันมานักทะคุระแล้ว ถึงก็ช่างไม่ถึงก็ช่าง เขียนระยั่นไปอย่างนี้ ไม่ถึงกิด มีเวลามาก ไม่ต้องอ่านหนังสือไม่รู้ไม่เห็นเสียสบาย ความจริงพ่ออ้วนขึ้นนั่นแน่แล้ว เห็นจะไม่ใช่หลง ที่รู้สึกมากเวลา

๕ หม่อมเจ้ากระจ่าง ในกรมหมื่นกระษัตริยศรีศักดิเดช เป็นช่างทำเครื่องทองเหลือง

ข้างหน้า หลังมือนั้นนานเคยนึกว่าบวม ลองกดดูทุก ๆ วันก็ไม่เห็นยุบ แต่ไม่ได้พูดกับใคร บริพัตรมาเอ่ยขึ้นเองว่ามาเห็นคนที่นี่หลังมือเขานูน ๆ มือเรามันเหี่ยวแฟบมาเดี๋ยวนี้นูนบ้างแล้ว ต้องกันกับความที่พ่อได้สังเกตไว้ คนอื่น ๆ ที่มาด้วยกันอ้วนขึ้นทุกคน จิรพงษ์เห็นจะยิ่งกว่าเพื่อน แก้มเป็นกะติก เพราะแกล้งมืออ้วนมาเสียแต่ในเรือแล้ว มาถึงที่นี่ถ้าแก้มแดง อ้ายการเที่ยวเช่นนี้มันช่างมีคุณจริง ๆ เที่ยวในเมืองไทยถึงจะมีคุณก็ถูกหักค่าร้อนค่าเหนื่อยเสียครึ่งหนึ่ง นี่มันไม่ต้องร้อนไม่ต้องเหนื่อย จึงได้มีกำไรมาก

คืนที่ ๔๘

วันจันทร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม

วันนี้เป็นวันเอะอะในการที่เตรียมเดินทางพรุ่งนี้ จึงคงไม่ได้ตอบหนังสือยาวอย่างเคย [illegible] ๓ [illegible]

ความดังนี้

เรื่องดิน

ต้นกุหลายเปนต้นไม้ที่โตพักหนึ่ง หยุดนอนพักหนึ่ง เวลาสปริงเปนเวลาให้แล้มดอก ครั้นสิ้นคราวออกแล้ว ถึงฤดูซัมเมอหยุด เหตุด้วยที่แผ่นดินร้อนแห้ง ถ้าหากว่าได้ดินดีมาก เช่นดินอาลูเวียล คือดินที่ทิ้งขึ้นมาจากฝั่งแม่น้ำเหมือนอย่างกอก เปนดินอุดมะดีมีโอชะมาก ต้นกุหลายโตเร็วแลสิ้นแรงเร็ว เว้นไว้แต่ถ้ารากหยั่งลงไปแช่ในน้ำนั้นเปนที่ปลูกกุหลายไม่ได้ จำจะต้องพูนขึ้นให้สูง ดินนั้นต้องเปนดินที่ไม่มีรศมียางเรียกว่าโลม อันมีอยู่ตามเขาผสมด้วยทราย ถ้าดินจืดก็ต้องเติมปุ๋ยเล็กน้อยให้ดินมีแรง ถ้าหากว่าดินที่มีโอชะมากปลูกในที่สูง รากเดินแรง ต้นก็โตเร็วจนสิ้นแรง แต่นั้นไปก็จำเซีย

วิธีผสม

ดอกกุหลายเปนตัวผู้ตัวเมียอยู่ในตัว ตัวผู้นั้นคือมีเม็ดที่ปลายเกษร เช่นรูปริ ๆ ติดอยู่ ถ้าดอกลามักจะมีแรง คือกำลังของตัวผู้มาก ถ้าดอกซ้อนมีเม็ดที่เกษรน้อย เปนอย่างที่ว่ามีกำลังน้อย ถ้าซ้อนดีจนกระเข้าถึงมีพืชแต่เล็กน้อยๆไม่มีเลยก็มี วิธีที่จะผสมนั้น เหมือนอย่างว่ากุหลายเหลืองจะผสมกุหลายแดง ให้ดอกโตขึ้นแลเปลี่ยนสี เอากุหลายเหลืองมาปลิดเกษรที่มีเม็ดติดปลายเกษรนั้นไว้ แล้วเอากุหลายแดงซึ่งเปนดอกกำลังแย้มติดอยู่กับต้น มาแหวกกลีบเด็ดเกษรที่มีเม็ดในนั้นออกเสีย เอาเกษรกุหลายเหลืองที่ปลิดไว้นั้นวางลงแทน แล้วหุบกลีบเสียเอาสำลีพันให้ยึดอยู่ ทิ้งไว้จนนั้น ๓ วัน เกษรดอกเหลืองเปนอันติดกับดอกแดง ทิ้งไว้จนกลีบร่วง [illegible] กุหลายเปนเม็ดในนั้นแก่แล้วจึงเอาเม็ดนั้นเพาะ การเพาะเม็ดกุหลาย [illegible] เปนอย่างน้อยก็ได้ ดอกที่ออกมาจากต้นที่เพาะนี้สีคงแม่แดงนั้นจะแปรปรวนแลเปลี่ยนซ้อนมากขึ้น แต่สีกำหนดไม่ได้แน่ [illegible] กลายเปน [illegible]

ผสมเหมือน ๆ เช่นนี้ก็ลึกแลดอกงาม ก็เป็นได้ต่างชนิดกันใหม่ เป็นกุหลาบพรรณที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเหตุฉนั้นพรรณกุหลาบจึงไม่มีที่สุด เปลี่ยนชื่อเปลี่ยนร เปลี่ยนสีต่าง ๆ เปลี่ยนขนาดเล็กแลใหญ่ได้ด้วยวิธีผสมเช่นนี้

วิธีฝากหนาม

ตัดหนามกุหลาบทั้งผิวจากต้นอื่น แล้วมาเฉือนผิวต้นหนึ่ง เอาเปลือกที่ติดหนามนั้นสอดลงในเปลือกที่แหวก แล้วเอาเชือกคาด เอากระดาษชุบน้ำห่อไว้อย่าให้แห้ง ประมาณสัก ๗ วัน จะแตกขึ้นเช่นกิ่ง ถ้าไม่ทำฝากนั้นแรง จะเป็นกำลังให้กิ่งทั้งกิ่งนั้นใหญ่แรงเร็ว ดอกที่ออกเหมือนต้นที่ตัดหนามมานั้น เพราะฉนั้นกุหลาบที่เพาะขึ้นได้ ต่อเป็นต้นเล็ก ๆ จะหาหนามตัดต่อยาก ฝากเข้าไปก็ดี กุหลาบอย่างที่มีแรงมาก กุหลาบที่มีแรงสีหนามกุหลาบเก่านั้นก็ได้อย่างแรงเร็วนั้น ดอกจะได้อย่างเช่นที่ผสมไว้ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในวิธีผสมนั้น

วิธีต่อกุหลาบ

เอาต้นกุหลาบที่สามัญซึ่งมีแรงมาปลิดใบออกเสียหมด เหลือไว้แต่ต้น แล้วตัดกิ่งกุหลาบอย่างที่ผสมไว้ ฤๅกุหลาบอะไร ๆ ก็ได้ตามชอบใจ มาต่อก็จะเป็นเล็กก็ได้ ใหญ่ก็ได้ เสียบเสียบทั้งตรงข้าง ให้เหลาเป็นคมสิ่ว แล้วผ่ากุหลาบที่เป็นต้นมีแรงนั้นให้เป็นง่าม เอากุหลาบที่ต้องการต่อนั้นเอาไว้นั้นแล้ว เสียบลงในง่ามนั้น แล้วเอาเชือกรัด เอากระดาษชุบน้ำห่ออย่าให้แห้ง จะต้องไว้ในเรือนกระจก ฤๅที่ร่มในเรือนที่ไม่ร้อนนัก สัก ๗ วันก็ติดกัน กิ่งที่ต่อนั้นจะแตกแรงแลให้ดอกงาม วิธีต่อกุหลาบเช่นนี้ อย่างที่จะได้เห็น สีต้นกุหลาบไพรที่มาก [illegible]

ผสมให้เกิดพืชพรรณขึ้นใหม่ ถ้าจะเล่นให้สนุกกว้างขวางมาก ไม่มีรูปแล้วจากดีไม่มีที่สุด เมื่อได้พรรณแปลกสมประสงค์แล้ว ในการที่จะให้มากแพร่หลายขึ้นนั้นไม่ยากอันใด มีแต่ตอเดียวที่ตอนออกไปได้อีกเท่าไรเท่าไร ถ้าเปนกุหลาบที่ซ้อน ซึ่งจะหาเม็ดไม่ได้ก็มีอย่างเดียวแต่จะตอน ฤๅที่เรียกว่ารักษาไว้ไม่ให้สูญพืชพรรณ

มีกุหลาบที่ตานผสมใหม่อย่างหนึ่ง ดอกโตเท่าดอกบัวสัตบงกช กลีบซ้อนจนไม่แลเห็นเกษร สีแดงเข้มเกือบเปนยาลเย็น เปนพรรณซึ่งยังไม่มีชื่อ เขาจะตั้งชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินสยาม พอได้อนุญาตให้แก่ตั้ง ยังไม่สู้พอขอให้เขียนลงไว้ในสมุดด้วย แล้วบรรยายถึงวิธีที่จะส่งดอกไม้ ก็ทำนองเดียวกับที่พอได้เล่าให้ฟังแต่ก่อน แปลกออกไปแต่ถ้าเปนทางไกลมาก เอากระดาษชุบน้ำห่อ เวลาจะถึงจากเรือให้แช่ด้วยน้ำอุ่น ๆ น้ำอุ่น ๆ นั้นเห็นจะสำหรับกันเย็นเกินไป ซึ่งจะทำให้ดอกไม้เหี่ยว แต่ถ้าเปนเมืองเรา เกือบจะไม่ต้องเติมน้ำร้อน เพราะน้ำมันอุ่นอยู่แล้ว

ในเรื่องปลูกต้นกุหลาบนี้ ถ้าจะเล่นในเมืองเราให้ได้ดีจริง ต้องมีมนุษย์อย่างเช่นตานคนหนึ่ง ต้องซื้อพรรณกุหลาบไปจากยุโรป ผสมเมืองเราเห็นจะยาก ด้วยมันร้อนเกินไป จะต้องคอยสืบซื้อพรรณซึ่งเขาผสมออกใหม่อยู่เสมอเปนนิจ ดินเมืองเรามันดีเกินไป จะต้องหาดินที่แร้นแค้นผสมทรายไปจากที่อื่น ถ้าจะมีสวนกุหลาบอย่างดีสักแห่งหนึ่ง ออกเงินสักปีละ ๑๐๐ ชั่ง ฤๅ ๒๐๐ ชั่ง กับค่าจ้างค่าต้นไม้ค่าดิน เห็นจะมีสวนกุหลาบที่เล่นสวนหนึ่งได้ กุหลาบที่ประสงค์ว่าจะเปนในบางกอกได้ดีนั้น กุหลาบขาวดอกเล็ก ๆ ซึ่งบานไม่สู้งามนัก ร้อนจัดจึงจะงามมาก ก็ยากุหลาบเลื้อยดอกเหลืองซ้อน ขนาดย่อมกว่าอย่างใหญ่ ๆ เชื่อว่ากว่านั้นหน่อยหนึ่ง กลีบงามเหมือนดอกบัว ที่ตานเล่น ว่าในเมืองนี้

คงจะปลอดได้ พ่อได้สั่งให้นำให้รู้จักกับพระสารสาสน์แล้ว พรรณต้นไม้ซึ่งใช้ปุ๋ยในที่นี้ ใช้มูลม้าเปนพื้น มียายแก่เที่ยวไต่เก็บตามถนนเวลาเช้า ๆ มาก ออกจะแย่ง ๆ กันด้วย แลม้าย้ายไปข้างไหน พอม้าถ่ายมูลออกมาก็วิ่งกันตะครุบ ไปขายเขาอีกทีหนึ่ง

จะยุติเรื่องซันเรโมเปนอันจบกันเท่านี้ พรุ่งนี้ก็จะไปที่อื่นแลอยู่ในบ้านของผู้อื่น จะมีเวลาเขียนฤๅไม่ ไม่รู้แน่ ขอฝากความรฦกถึงบรรดาผู้ซึ่งพ่อได้มีใจรักใคร่ทุกคน จะขอลาต่อไปในวันที่ ๑[illegible] จนไปทางข้างเหนือ จึงจะห่างเมืองไทยออกไปอีกชั้นหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๕

คืนที่ ๔๕

เมืองตุริน

วันอังคารที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นเตรียมตัวแต่ ๒ โมงเช้า พร้อมเสร็จจนต้องนั่งคอย ตาช่างถ่ายรูปสกอตโตทนี่เก่ง รูปพิมพ์มาให้ดูได้แล้วไม่ผิดนัด

แจกของมาตั้งแต่วานนี้ ทั้งบ่ะโรคิแลมากยุตติ ให้ตราปริเฟ แลนายโปลิศ แจกเงินพวกโปลิศ ให้เงินสำหรับคนจน วันนี้ลูกเอียด ตัว เอียดน้อย ลากลับไปอิงค์แลนด์ เบตแมน๑เปนผู้พาไป ไปสเตชั่น กำหนดให้ถึงเช้า ๔ โมง มีคนส่งเปนอันมาก คือ ปริเฟ เคอเนล นายทหาร มองสิเออคุรัง มากอตติ ปะโรคิทั้งครัวเรือน ลอดซ์[๒] เยรินี แลคนอื่น ๆ ทั้งราษฎรเปนอันมาก แต่รถยังไม่ได้ออก ล่วงเวลาไปเปนนาน รวยดอกไม้มีคนให้วางจนเต็มโต๊ะ ทางที่รถเดินก็เปนทางที่มานั้นเอง แปลกแต่เห็นต้นองุ่นใบแตกขึ้นเขียวทั่ว ข้อซึ่งไปเห็นองุ่นในเมืองฝรั่งเศสมีใบมากนั้น เพราะเหตุว่าไปอยู่ซันเรโมนาน เมื่อทวนทางกลับมาข้างนี้ก็แตกมากเหมือนกัน ต่อไปถึงซาโวนาจึงได้เปลี่ยนทางขึ้นไปตุริน ทางขึ้นไปตุรินนี้เปนสองทาง ทางที่ไปผ่านเยนัว ขึ้นไปเปนทางเก่า ทางที่ขึ้นซาโวนาเปนทางใหม่ ตึกออฟเยนัวยะกว่า ทางเยนัวนั้นสบาย ทางซาโวนา

---

๑ มิศเตอเบตแมน อังกฤษ รับราชการอยู่ในสถานทูตที่ลอนดอน

๒ แฮร์ ลอทซ์ เคยเปนนายห้างบีกริม ในกรุงเทพ ฯ

ใกล้ลงหน่อยแต่ไม่สบาย พึ่งเลือกเอาทางซาโวนา ด้วยเหตุว่าอยากจะเดินทางใหม่ ซาไม่ซ้ำนัก เขายังคิดจะตัดอีกทางหนึ่ง [illegible] แต่ไม่ตกลง เหมือนกับเรื่องท่าที่จะรวมกันเข้าไม่ได้นั้น

ที่ซาโวนาเขาหยุดทางชั่วโมง ได้ไปกาแฟตอนเช้า [illegible] เพราะได้เปลี่ยนเอามิสเตอร์อาลเบอส[๓] ขึ้นมา [illegible] รู้ภาษา [illegible] เป็นประโยชน์กว่า [illegible] ไม่เอามา ไม่มีอะไรจะถ่ายรูป ต้องเกณฑ์ให้ไปคอยค้น ซาโวนา [illegible] ว่าซ้ำบู ที่ได้ชื่อเช่นนี้ เพราะว่าเป็นที่คิดทำซ้ำบูขึ้นก่อน มีตึกโต ๆ มีท่า แต่ของ [illegible] ๆ ทั้งนั้น [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ราย ๆ ขึ้นไป มีบ้านเรือนแลอารามงาม ๆ ลดต่ำย่อย ๆ จนถึงที่แผ่นดินราบบนเขา ต่อวันมีทุ่งกว้างเปนนาเข้าสาลี บ้านเรือนคนถี่ ๆ ขึ้น พ้นแผ่นดินเปนที่เพาะปลูกเต็มไปทั้งนั้น มีหมู่บ้านย่อมโต ๆ หลายตำบล ที่ใหญ่กว่าเพื่อนนั้นยินเซปเป ต่อวันนี้ไปลอดปล่องอีกปล่องหนึ่งเรียกว่า เบลโก แต่เรารู้ตัวเสียก่อนด้วยเขาบอกว่าเปนปล่องยาวมาก ถึงสองกิโลเมเตอ ๑/๕ คือ ๕๐ เส้นเศษ ได้ปิดหน้าต่างเสียก่อน ควันไม่เข้าแต่ร้อนเหมือนกัน ตอนแรกเข้าจะเดินช้า แต่เมื่อจะพ้นจะออกเดินเร็วขึ้น ๘ มินิตจึงได้ตลอด พอออกปากปล่องแล้ว ก็เจอะแม่น้ำซึ่งเปนน้ำไหลลงฝ่ายข้างตุริน เรียกชื่อว่าลำน้ำดานาโร เปนลำธารใหญ่ไหลคดเคี้ยวไปทบมา มีสพานข้ามหลายแห่ง แลเห็นแม่น้ำวิ้วียนไปเวียนมาได้ตลอดเพราะเปนที่ราบ คล้ายแม่น้ำลำป่าเมืองพิศณุโลกแต่ใหญ่กว่า น้ำลำน้ำนี้ไหลไปลงแม่น้ำโป ซึ่งเปนลำน้ำเมืองตุริน ตามฝั่งลำน้ำที่เวียนไปเวียนมาตรงนี้ พื้นแผ่นดินเปนที่ไร่ข้าวสาลีตลอดไปจนสุดสายตา มีแต่ไม้ต้นซึ่งสำหรับตัดเปนฟืนขึ้นอยู่ เปนพุ่มก็มี เปนตอก็มี เปนระย่อมระย่อมไป ต่อลงมาอีก พื้นต่ำลงมาทางก็ราบถึงที่ราบ ต่อวันนี้เปนท้องนาเต็มไปทั้งนั้น มีบ้านอยู่ห่าง ๆ ก่อนถึงเมืองตุรินเข้ามาก ถามว่าทำไมถึงได้ซึมไป บอกว่าแล้ง ๆ เพราะว่าเพิ่งไปเติมนักข้างบนเรา ที่จริงก็คล้ายมาก เพราะน้ำท่วมด้วย เปนเช่นนี้ไปจนตลอดถึงเมืองตุริน เมืองตุรินเปนเมืองตั้งอยู่ในกลางนา ดูเปนที่สบายนักมาก

วันนี้ได้เห็นโคมลานวิ่งรายทาง เปนครั้งแรกในยุโรป ตามที่กล่าวกันว่าโคมลานนี้ในยุโรปไม่ได้ เขาทำไปแต่สำหรับขายเมืองไทยนั้นไม่จริง เมื่อได้เห็นเช่นนี้อดไม่ได้ คือเอาไปติดกาคอย่างที่ถูกแตกรังอันยุ่งมาให้แต่แรกออกเดินรถ จะต้องอะไรเขียนไม่ได้ จึงเอาไปสติกกาตนั้นเพียงแต่จะกล่าวถึงการต่าง ๆ แต่การที่เขียนนั้นประหลาดประเดิษฐ์มิใช่ของเล่น ข้อ ๑ กลัวแสงสว่างจะถูกรูปขึ้นเสีย ต้องคอยให้ถึงปล่องทีหนึ่ง จึงชักรูปออกจากซองหายลงไว้กับกระดาษ

เสียงให้แน่น ข้อ ๒ การที่จะเขียนสั้นกระเทือนยากที่จะให้เป็นตัว เขียนด้วยความอดไม่ได้แท้ ๆ

รถไฟมาถึงตูรินเวลาย่ำค่ำ ๑๕ นาที ยังมีแดดบริบูรณ์อยู่ คนแน่นเต็มไปทั้งร้านสเตชั่น ที่ดุ๊กออฟเยนัวแลปรินซ์ออฟอูดินต้องแหวกคนไปรับที่รถไฟ พากันมาขึ้นรถ พ่อนั่งกับดุ๊กออฟเยนัว บริพัตรนั่งกับปรินซ์ออฟอูดิน พระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์ แอเดกังของดุ๊กนั่งรถไปบน ตามทางคนเต็มแน่นตลอด ต้องเปิดหมวกตลอดทางจนเมื่อยแขนตามเคย เข้าในพระราชวัง ดัชเชสออฟเยนัวมารดา แลดัชเชสออฟเยนัวเมีย กับลูกทั้งชายทั้งหญิง ๕ คน เถ้าแก่ ๒ กรมวังชาวที่เก่าแก่หลายคนพร้อมกันคอยรับ ดุ๊กพามาส่งที่ห้องเราซึ่งเคยอยู่แต่ก่อน พระยาบุรุษอยู่ห้องเดิมตรงหัวบันไดน่า แต่เจ้าพระยาสุรวงษ์นั้น พูดภาษาอะไรไม่ได้นอกจากอังกฤษ จึงได้เปลี่ยนเอาหม่อมนเรนทร์มาแทน เวลาทุ่มครึ่งเลี้ยง มีผู้หญิงเพิ่มมาอีก ๒ คน เด็กที่โต ๆ นั่งโต๊ะด้วย ความเลี้ยงน้อย เพราะเหตุที่เจ้านายไม่อยู่ จึงเลี้ยงที่ห้องนั่งข้างหน้า ไม่ได้ที่เลี้ยงคราวก่อน แปลกที่ตุ๊กโคมฟ้าคุ้งกระจ่างงามขึ้นมาก เว้นไว้แต่ถนนข้างต่อยังจุดเทียนไขอยู่ตามเดิม ไม่มีอะไรแปลกแต่สักอย่างเดียว

เวลาค่ำกินเลี้ยงแล้วไปดูละครที่โรงเรียกตามชื่อเจ้าแผ่นดินว่า วิกตอโรอิมมานวล ๒ ค่ำ เรื่องที่เป็นโศกพูดถึงเจ้าแผ่นดินอะไรนี่ เล่นละครปรางเศส ซึ่งเป็นเรื่องเก่า ๗๐ ปีมาแล้ว การเล่นไม่ใช่ละครใหญ่ ซึ่งเขามีแต่ฤดูหนาว นับว่าดี แต่ตามความเห็นของดุ๊กออฟเยนัวแลผู้อื่นเห็นว่าดีอย่างยิ่ง เพราะพวกข้าราชการทั้งปวงไม่มีงานที่จะทำในเมืองหลวง จึงจะมาเที่ยวเรื่องตามหัวเมือง ว่าโดยความเห็นของเราแล้ว เพราะเห็นเราจะดูอย่างมากกว่าเทียบเท่า-เพราะภาษาฝรั่งเศสที่ฟังก็ไม่เข้าใจความเหมือนกัน แต่เสียงตรัสของมันงามเต็มที่ เพราะ แลยากที่จะเขียนเป็นภาษาไทยแลเพลงไทยได้ เพราะมันร้องจากในคอ ไม่ได้

ร้องจากริมฝีปาก เสียงใหญ่ๆเสียงเล็กได้กันกับดนตรี กลืนกันหายทีเดียว ถ้าจะว่าด้วยดังแล้วดังมาก ทั้งนี้ทั้งยังถึง ๓๐ เสียง ๆ คนก็ร้องอยู่ ส่วนทำนองเพลงนั้นเล่า มันยักเยื้องได้หลายอย่าง ร้องเปนอย่างร้องไห้ ร้องเปนอย่างที่ใจกำลังฟุ้งซ่าน ฤๅจนกระทั่งโกรธแหวก็ได้ ของเราร้องได้แต่เพียงร้องไห้ โกรธแหวไม่มีเลย ยังส่วนที่ทำท่านั้นเล่า จริงอยู่ทำท่าเกินคนปรกติที่จะพึงเปน แต่ทำเพื่อจะให้เห็นจริง คือโกรธก็ผูกคิ้วนิ่วหน้า เสียใจก็เศร้าสลด ยินดีก็ยิ้มแย้มเปล่งปลั่ง การแต่งตัวก็แต่งแปลงหน้าได้จริง ๆ เช่นกับคนหนุ่ม ๆ จะแต่งเปนคนแก่ ย้ายคิ้ว ๆ เปนริ้วที่แก้ม ที่หางตา ที่หน้าผาก ก็แลเห็นเช่นหน้าย่น ผู้หญิงที่จะให้ตาลึกคิ้วดำ ก็ทาดำที่คิ้วระบายสีที่หลังตา ดูตาลึกแลเข้ม คนนั้นเองตามเรื่องว่าได้ความทุกข์ร้อน จนถึงเปนฝีในท้อง ก็ทาขอบตาให้เขียวขึ้นอีก เติมดำที่แก้ม ก็แลเห็นหน้าผอมโกะกลงไปได้ทันที เปนอันว่าออปรานี้ที่จะไม่เขียนหน้านั้นไม่มี แต่ไม่ใช่เขียนมุมมามอย่างเช่นเจ๊ก ให้หน้าผิดมนุษย์ เขียนด้วยความสังเกต แปลงรูปให้เหมือนคนที่มีโฉมหน้าต่าง ๆ กัน เรื่องที่เล่นวันนั้น ผู้ชายซึ่งเปนผู้รักใคร่กันกับผู้หญิงผู้หนึ่ง ด้วยความกินใจอย่างหนึ่งอย่างใด โกรธผู้หญิงไปในที่ประชุมคนรวมสัก ๕๐ เศษ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ซึ่งออกอย่างบาเลต์ แต่ไม่ใช่เต้นอย่างบาเลต์ มาร้องทีละพวก แลรวมกัน ผู้หญิงแต่งอย่างพวกติรามนา ผู้ชายอย่างพวกแทงวัว เปนสเปนิชทั้งสองพวก ผู้ชายกับผู้หญิงคู่รักกันนั้น มาเกิดถุ้มเถียงกันขึ้น จนเอาอะไรปากันก็ไม่รู้ ผู้หญิงนั้นเสียใจจนเปนฝีในท้องนอนเจ็บอยู่ ผู้ชายนั้นหวนกลับมาหาดีกัน แต่ผู้หญิงนั้นเจ็บมากเสียแล้ว เลยคร่ำครวญไปจนถึงตาย เวลาตายล้มลงเหมือนตายจริง ๆ ฟังเสียงร้องแลท่าที่ทำกับทั้งพิณพาทย์ มันกลมกลืนกันจับใจ แต่คนดูไม่สู้มากนัก มีที่ว่าง เขาว่าวันอาทิตย์คนจึงจะเต็ม เลิกเวลา ๕ ทุ่มครึ่ง ขอจบกันเท่านี้ พรุ่งนี้จะตื่นเช้า

คืนที่ ๕๐

วันพุฒที่ ๑๕ พฤษภาคม

[illegible]

ปูศิลาที่ตรงรอยล้อรถและเกวียนจะเดินก็ไม่ได้สึก ไว้สำหรับที่ตรงกลาง บ้านเรือน
เหล่านี้ ที่เปนหมู่บ้านตึก ๆ ก็มักเปนตึกแถวยาวสูงต่อกันตามขบวนถนน [illegible]
เปนที่ชาวนาอยู่ก็มักจะเปนโรงนา [illegible] ก็มีบ้างเปนหย่อม ๆ ประปราย ไม่มี
ที่อัศจรรย์ ยังไม่มีลักษณะแปลกอย่างใด เปนแต่ก่ออิฐถือปูนทาสีเหลือง มีต้นไม้อยู่เท่านั้น
อย่าเข้าใจเลยไปว่าถือปูน ไม่ได้ถือทั้งนั้น ถ้าหากว่าจะถือก็ถือปูน [illegible] ๆ
สูง ๆ ต่ำ ๆ ตลอดระยะทางรถไฟตลอดตามแห่ง แต่ที่เปนสเตชั่นใหญ่เรียกว่า
[illegible] มีแม่น้ำสามแม่น้ำด้วยกัน ต่างชื่อทั้งนั้น [illegible] เมืองตุรินนี้
[illegible] ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด ไหลรินไปทั่วทั้งนั้น เพราะเหตุที่น้ำมาแต่
[illegible] ทั้งสิ้น [illegible] ระหว่าง [illegible]
ยาวสูง [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] แล้วต่อจึงเปนป่าก [illegible]
มาก [illegible]
[illegible] เย็นเยือกเยียวใจ [illegible]
[illegible] เย็นเยือกเยียวใจสำหรับไปอยู่ในฤดูร้อน [illegible]
[illegible]
[illegible] แต่เห็นสวนไม้สีแสนน่ารักทั้งสองข้าง [illegible]
[illegible]
เขียนรูปภาพอย่างงาม [illegible] ไปประทับ เพราะ [illegible]
นอก ๆ ออกมาอีกหลายชั้นตามแบบ [illegible]

---

๔ คือ ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้ เดิมสร้างเปนโรงทหารม้า คนจึงมักเรียกกัน
ว่าบาแร็ก

ห้องดุ๊กแลดัชเชส ซึ่งเปนห้องอย่างสำหรับยศ ที่ตกแต่งอย่างวัง จะเปรียบชั้นของพี่
ดูกันไปถึงช้า โดยระยะทางแลกต้องหยุดเปลี่ยนครั้งชั่วโมง ระยะทางตั้งแต่
พระราชวังเมืองตุรินไปจนถึงอายี นี้เปน ๓๗ กิโลเมเตอ (เปน ๙๒๕ เส้น)
โมเตอคาร์เดินอยู่ในชั่วโมงเศษ รถไฟเดินสองชั่วโมง รถม้า ๓ ชั่วโมง เลี้ยง
กลางวันใช้เครื่องโต๊ะลายคราม เครื่องแก้วใช้แก้วสี ซึ่งแลดูเปนรุ้งอย่างแก้ว
โรมันโบราณทั้งสิ้น เลี้ยงกันแล้วออกเดินดูในเรือนนั้น ตอนแรกน่าเปนที่
ห้องอยู่ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ตอนหลังซึ่งเปนตอนตึกเก่านั้นเกบของต่าง ๆ
เก่าบ้างใหม่บ้าง เรียงเรียงไว้เปนห้อง ๆ มีรูปภาพเปนแกลลารีหลายแกลลารี
ทั้งรูปศิลาก็มีมาก ของที่มาจากเมืองไทยก็เก็บไว้ที่นั้นหมด ทั้งรูปที่ได้มาแต่
ชวาก็ตั้งอยู่ตามแถบนั้น ที่แกลลารีหนึ่งกว้างยาวมากถึงสามชั้น ถ้าจะเอา
มาตั้งที่พระที่นั่งวิมานรัตยาก็ตั้งทั้งหมด จนเต็มพระหลวง แต่นี่เขาตั้งห่าง ๆ
ตามไปพอทั่ว ส่วนซึ่งเปนที่อยู่จริง ๆ ของมารดาแลตัวกับเมียอยู่นั้น อยู่ชั้น
ล่างต่างหาก ห้องเล็ก ๆ เตี้ย ๆ ทั้งนั้น แต่ลูกนั้นไม่อยู่ชั้นบน ทั้งลูกเล็ก ๆ
เลยขึ้นชั้นยอดหลังคา มีห้องใหญ่เลี้ยงถึงสามห้องทั้งงานพื้นดิน ซอกแห่งหนึ่งเขียน
รูปต่าง ๆ แลดูเหมือนอย่างท้องฟ้าเปนวิมานเล็ก ๆ มีเสาลอยตั้งออกมา จนดู
ว่าเขียนแต่ยังออกไม่ได้ถึงระยะ แต่ว่าจนถ้าว่าความไปพอแล้ว เห็นอยู่ไม่ดีมาก
มันใหญ่โตเกินประมาณนัก ดูกันแต่ขึ้นกระไดก็เหนื่อยแล้ว นึกกลัวว่าไม่ร้อน มีวัดที่
ถึงสองวัดในนั้น วัดเล็กเปนหอพระที่นั่งมีสถาน คล้ายที่วังตวารินส์ ยังมีวัดใหญ่
โต ว่าไม่แต่วัดนี้เปนวัดสำหรับคนเท่า สำหรับโตก ๆ ในตำบลนั้นจะไปไหว้พระได้ แต่
มาเปนเจ้านายแล้ว เสด็จทางในพระที่นั่งออกไปนั่งบนแกลลารีที่เปนยกพื้นอยู่ด้าน
หน้าโบสถ์ ไม่ต้องลงไปข้างล่าง วัดเช่นนี้มีในวังใหญ่ ๆ ทั่วทุกแห่ง รวมยอดคำ
ความว่าเปนวังแบบแต่งตกอย่างอุดมรู้ทั่ว แต่ไม่แปลกอะไรกันกับวังธรรมดา ไม่ใช่
เปนที่อยู่สำหรับอย่าง เช่นกับที่ดาเลกซานเดรียเมืองรุสเซีย ฤาวังเมืองเดาสเดน

ซึ่งเปนเรือนอยู่อย่างคน ๆ ที่รู้สึกสบายได้ แต่ทางที่แลดูไปจากน่าต่างงามดีมาก เห็นเปนสวนต้นไม้ครึ้มมีที่แจ้งกรึ่ม มีสวนไม้สี น้ำพุ เมื่อแลไปทางไกลก็แลเห็นทุ่งนาภูเขา ถ้าฝนไม่ตกมืดมัวเสีย จะแลเห็นได้ไกลจะงามอย่างยิ่ง รอจะให้ฝนหายเท่าไรก็ไม่หาย จนไม่ได้ไปเดินในสวน ต้องเรียกรถโมเตอคาร์มารับที่เตอเรส ซึ่งเปนลานตึกนั้น เวียนลงไป เดินตามในป่าซึ่งมีต้นไม้บริบูรณ์เปนป่าวงเวียนไป มีสระใหญ่อยู่ที่ตรงช่องแลเห็นตึก ได้ถ่ายรูป จะได้ฤๅไม่ได้ไม่ทราบ เพราะกำลังฝน บริเวณป่าก็เห็นจะโตสักเท่าท้องนาตอนนอกคลองเปรมที่สวนดุสิต กลับมาเดินอีกทางหนึ่งต่างหาก มีภูเขาขวางน่าขึ้นมาหลายทบจึงถึงยอด แล้วกลับลง ทางจากลับนี้ ๔๕ กิโลเมเตอ เปนทาง ๑๑๒๕ เส้น จึ่งรวมระยะทางทั้งไปทั้งมาเปน ๒๑๖๐ เส้น อยู่ข้างจะไกล นั่งเสียเหนื่อยทีเดียว ฝนก็ไม่หยุด มาถึงบ่าย ๔ โมงครึ่ง ดุ๊กออฟเยนัวไปนัดเขาไว้ว่าจะไปที่แข่งม้า ต้องกลับมาเปลี่ยนเครื่อง แต่งฟรอกโก๊ตหมวกสูงขึ้นรถม้าไปใหม่เวลาบ่าย ๕ โมง ฝนก็ยิ่งตกหนักลงมา ยังซ้ำต้องไปรอรถไฟ จึ่งจะผ่านออกไปได้ ที่จริงถนนตรงยาวลิ่ว ๆ ปลูกต้นไม้ต้นโต ๆ เปนแถวกันงามมาก แต่ดูไม่สดวกด้วยเรื่องฝน สแตนด์ก็ใหญ่ สนามก็ยาว ทางที่จะแลไปจากสแตนด์ก็ที่จะงามมาก แต่แลไปไม่ได้ถึงไหน พอแลข้ามสนามไป ก็เปนหมอกคลุ้ม เขาตั้งที่สำหรับดูซึ่งเปนที่กลางแจ้ง แต่เพราะฝนตก จึงต้องถอยเข้ามา พอฝนกระเซนเข้าหน้า อยู่ข้างจะเย็นชื้นมาก ทั้งที่คนดูมีน้อยเพราะติดฝน ยังถูกถ่ายรูปเสียเท่าไรเท่าไร ไม่ได้หยุดเลยตั้งแต่ไปถึงจนกลับ ม้าแข่งยังเหลืออยู่อีกสองคราว คราวแรกแต่เฉภาะเยนตละแมนขี่ ๖ ม้า กระโดดข้ามรั้วข้ามน้ำหลายแห่ง วิ่งสามพันเมเตอ คราวที่สองมีแต่ ๓ ม้า วิ่งสามพันเมเตอเหมือนกัน กลับมาถึงวังกว่าย่ำค่ำครึ่ง ต้องรีบตลีตลานอาบน้ำแต่งตัวอีวนิงเดรส ออกไปกินเนอที่มะครี นี้

ดา. กินเนยเนื้อ [illegible] วันก่อน เปลี่ยน [illegible] เป็น [illegible] แทน [illegible] เครื่องโต๊ะ [illegible] เปลี่ยนทั้ง [illegible] เป็นเครื่อง [illegible] ทั้ง [illegible] แต่ ครั้งพระเจ้าปู่พระเจ้าย่าแต่งงาน ใช้จานทองสองเที่ยว

[illegible] ซึ่ง [illegible] น่า [illegible] จริง ๆ [illegible] วันนี้ได้ให้ [illegible] ไม่ [illegible] ใน [illegible] ให้ [illegible] แต่ [illegible] กลับห้องกันเสียที อีก ๑๐ มินิตจึงได้ไปดูออปรา

[illegible] โรงเก่า [illegible] แต่วันก่อน [illegible] ไม่ [illegible] เพราะ [illegible] ไม่เป็น [illegible] อย่าง [illegible] แต่ [illegible] ๆ และ [illegible] ใน [illegible] ๆ [illegible] เพราะไม่เห็น [illegible] ธรรมดา [illegible] ไม่เห็นจริง [illegible] แต่ [illegible] ไม่ [illegible] แต่ [illegible] ไม่ [illegible] เป็นแต่ [illegible] แต่ [illegible] ไม่ [illegible] ไม่ [illegible] ที่ [illegible] แต่ [illegible] ๆ [illegible] ๆ เช่นนี้

คืนที่ ๕๑

แกรนด์โฮเตล เมืองเวนิศ

วันพฤหัศบดีที่ ๑๖ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้นอนนอนเต็มที่เหนื่อยอ่อน เวลานอนถึงตัวเขาโยกๆ ก็จนหลับ หลับไป ตื่นครู่หนึ่งครู่หนึ่งสักสามครั้ง หลับแปดชั่วโมงบริบูรณ์ เพราะไม่มีที่ไปแห่งใด มานั่งกินเข้าให้สทธิเขียนเรื่องเกร็ดเติมรายวัน แล้วเขียนหนังสือต่อไปยังไม่ทันแล้วเสร็จ ดุ๊กออฟเยนัวมารับไปกินกลางวัน จำนวนคนก็เหมือนอยู่ที่เลี้ยงที่ ตระกูลแกรนนะดาแถบข้างเรา กุนต์ตาวรินข้างหนึ่ง มีกล้วยไม้ช่อใหญ่ยาวไม่เคยเห็น เกือบสองศอก ดอกสีสรรวรรณะเหมือนจุหลันแต่ใหญ่เท่าจำปา ประดับกับกล้วยไม้อื่นๆ โค้งเปนสพานอยู่กลางโต๊ะ วันนี้คือเซตแม่นางจะเครื่องตามะเทศดอกดอกตะแบกทั้งสำรับ รับสั่งให้คุยดูว่าเปนของกวนมาตริคาตระจิตกาถวาย แต่แต่งกลางคืนไม่งาม มีดีแต่งามแต่กลางวัน เสร็จการเลี้ยงแล้วเปนนั่งห้องนั่ง ชาเคลตาออกมาเล่นโต้ฮากันบ่อยๆ กล้าจริงๆ พ่อบีสมุดว่าเกิดกะไรไม่เล่มหนึ่ง ได้ให้ดุ๊กแลดัชเชสกับลูกทั้งหมดเซ็น อาเคลตาจะเซ็นต่างไม่รอถึงถนนระยะหงายคนเราๆ ก็ยพ้น ตกลงต้องเอากระดาษคืนส่งมาให้เขียน แรกยังเกะอักระยึดตะของ พอทีหลังอยากเต็มที่ขึ้นมา เมียงขึ้นเก้าอี้เอง ถึงต้องเมื่อนใกล้ๆ เขียน ประเดี๋ยวสนุกหนักขึ้นมา ขึ้นเสียใหญ่เต็มทั้งแผ่นกระดาษ แล้วว่างในกลัด พอกลับไปห้องนั่งเขียนหนังสือต่อไปใหม่อีก จนบ่าย ๒ โมงครึ่ง ดุ๊กออฟเยนัวจึงมารับ ไปลาเจ้านายผู้หญิงแลเด็กแล้วขึ้นรถไปดูรูป มาแวะดูมอนิเมนต์รูปดุ๊กออฟเยนัวบิดาดุ๊กคนนี้ ซึ่งอยู่ในสนามสวนตรงกลางสี่แยกถนน เปนรูปขี่ม้าในสนามรบ กำลังม้าถูกยิงจะล้มซวนลง ดุ๊กกำลังชูดาบเร่งทหาร งามแปลกเต็มที ในการทำจะทำรูปนี้ว่าต้องฆ่าม้าถึงสามตัว เพื่อจะให้ช่างเห็นว่าม้าจะตายนั้นเปนอย่างไร

เมืองตุรินนี้เปนเมืองใหญ่โตมาก จำนวนพลถึงสี่แสน ตึกรามเปนตึกอย่างใหญ่ ชั้นต่ำเดินได้ตลอด ผ่านถนนก็มีสพานข้ามจากตึกฟากถนนข้างหนึ่งไปถึงฟากถนนข้างหนึ่ง ถ้าจะเดินไม่ให้ถูกฝนถูกแดดเลยก็อาจจะเดินได้หลายกิโลเมเตอ ตึกเหล่านี้มักจะเปนตึกเก่า ๆ ที่สร้างตั้งร้อยปีมาแล้ว วังที่ไปอยู่นี้ ถึงสามร้อยปีเศษมาแล้ว ตึกที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ออกไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ไม่มีการช่างอันใดอื่นซึ่งเปนการประจำที่ นอกจากรถโมเตอคาร์ ร้านค้า ๆ อยู่ที่นั่น มีเพียงเท่านั้น ถ้าจะดูของ เขาไปดูของขึ้นเขาสุปาร์การ์ ซึ่งเปนเขาที่เจ้าแผ่นดินขึ้นสร้างวัดไว้บนนั้น และเปนที่ฝังศพพวกเจ้านายในวงศ์ซาวอย ซึ่งพ่อเคยไปเมื่อมาคราวก่อนนั้นแล้ว ถ้าขึ้นเขาสุปาร์การ์ได้คล่องแคล่วเขาเปนใช้ได้ สเตชั่นรถไฟที่ใหญ่เพราะเปนทางร่วมที่จะไปมาจากเมืองฝรั่งเศส ในว่าว่ายังจะต้องขยายอีก ไปคอยรถไฟอยู่สักครู่หนึ่ง จึงได้เดินอ้อมไปขึ้นรถไฟ ลาลากันแล้ว รถออกเดินเวลาบ่าย ๓ โมง ช้าไปกว่ากำหนดสัก ๑๐ มินิต รถมาตามทางวันนี้ผ่านเมืองหลายเมือง ผ่านแม่น้ำสองแม่น้ำ คือเซเซียและติกิโน เปนน้ำที่ลงมาแต่เขาอาลป์ ไหลเชี่ยวแรงมาก เวลาบ่ายฝนตกตลอดจนค่ำจึงหาย ได้ลงจากรถที่นั่งไปขึ้นรถกินเข้าที่สเตชั่นเยรสเซีย รถกินเข้านั้นเปิดรวมอยู่ข้างท้ายรถนั้นเดียว ถ้าทำกับเข้าไทยแล้วเปนไม่สำเร็จแท้ ๆ ถึงกับเข้าฝรั่งก็น่ากลัวคนครัวจะอึดใจ เพราะมันเล็กจริง ๆ มีโต๊ะตั้งติดฝารถสองข้างเว้นระหว่างออกมา โต๊ะหนึ่งนั่งได้ ๔ คน แต่วันนี้เขาตั้งให้กินแต่โต๊ะละสองคน เพราะคนสายกินเข้าเช้ากับเข้ากลางวันกระชั้นกัน ทำให้เหลวไหลกินไม่ใคร่จะได้ ตอน[illegible]เสียเต็มทนทีเดียว กินใหญ่ เรื่องกินนี้ไม่ได้พรรณนามาหลายฉบับแล้ว จนจะออกลืม ๆ [illegible] กับเข้าในวัง[illegible]มากกว่าเท่าที่คน คงจะเปนกับเข้าบ้าน[illegible] พวกอยู่โฮเต็ล[illegible] ว่ากับเข้าไม่ดี กับเข้าในวังนั้นก็ดี [illegible]

เมืองมียูนิเวอซิตีโบราณ เมืองเหล่านี้พ่อเข้าใจว่าลูกรู้จักทั้งนั้น เพราะมีในหนังสือเชกสเปียที่เคยอ่าน ความรู้สึกมันขึ้น รู้สึกอี๋ ๆ ปลื้ม ๆ คุ้นเคยเหมือนอย่างไปเมืองคาหา เมืองสิงหัศสาหร เมืองการะลังกทอวา เกี่ยวด้วยเรื่องอ่านหนังสือเท่านั้น พูดกับคนที่ไม่เคยอ่านหนังสือไม่รู้สึก สะพานข้ามจากฝั่งมาถึงที่นี่ยาวถึง ๒ ไมล์ครึ่ง กว่า ๑๐๐ เส้น มาถึงก่อน ๒ ยามสักน้อยหนึ่งเกินกำหนดควรจะถึง ๕ ทุ่มครึ่ง ปรีเฟ คือข้าหลวงกำกับเมือง นายตำระวจ แลใคร ๆ มารับหลายคน กรุณาถามว่าจะลงเรือไมเตอลอนช์ ฤๅจะลงเรือกอนโดลา พ่อว่าถ้าลงเรือไมเตอลอนช์ก็เป็นการระเมินประมาทเมืองเวนิศ จึงได้ลงเรือกอนโดลามา สเตชั่นนั้นลงที่คลองคะนัล คือคลองใหญ่ที่รูปเป็นตัวเอส แต่มีคลองลัดที่ระตัดมา อย่างเดียวกับขีดกลางตัวเลสนำเงินเหรียญ มาถึงโฮเต็ลนี้ซึ่งอยู่ปากคลองริมทะเลด้านหน้า ประตูถึงน้ำทีเดียว ก็ว่าโฮเต็ลสามัญเอง ซึ่งดุ๊กออฟเยนัวแลลูกโตลงมาอยู่ครั้งก่อนเมื่อพ่อมานั้น

เรื่องเมืองเวนิศนี้ ขอรั้งไว้ยังไม่กล่าวทีหนึ่ง เพราะง่วงเหลือประมาณ บอกให้เขียนหนังสือ ตรัสเสียหลายครั้งแล้ว ขอบ่ายแก้ว่า วันนี้ได้รับหนังสือซึ่งลูกซึ่งพ่อคอยหนักคอยหนา ฉันแต่อ่านหนังสือก็กินเวลาเข้าไปเสียมากแล้ว จึงต้องขอเท่านี้ที การไม่สมมติต้องการจะไร้หนังสือแล้ววันนี้ ส่งเพื่อจะไม่ให้พลาด หนังสือที่เหลือที่เขียน ขาดเป็นสองตอน. ต่อกันยังไม่ติด ถ้าส่งทันเมล์นี้จะส่ง ขอลานอนที.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๖

คืนที่ ๕๒

เมืองเวนิศ

วันศุกรที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ได้รับหนังสือด้วย เขียนหนังสือด้วย ดึกจนดึก แต่เช้า ๙ โมงตื่นก็ง่วงเลย กินเข้าแล้วเดินออกจากโฮเตลไปตามตรอกจนถึงหลังวัดเซนต์มาร์โก เที่ยวซื้อของตามร้าน แล้วกลับลงเรือที่หน้าวังโดเย กลับมาโฮเต็ลกินเข้ากลางวัน นั่งโต๊ะกินในห้องต่อห้องนอนแต่กับชายบริพัตร คือชายพ็ญ เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งแต่งตัวออก เก็บหมากสูงไปเยี่ยมปรินเซสจิตเตีย ซึ่งมาอยู่ในเมืองนี้หลายวันมาแล้ว เพราะได้รู้จักกันแต่เมื่อมาคราวก่อน แล้วไปดูชาวเดนสำนักเขา ที่ชาวเดนสเยียเซนนั้นเปนตึกอยู่ในกลางสวน ไม่สู้จะใหญ่นัก แต่มีมุขต่อกันเล่น ข้างในเปนห้อง ๆ ตามประเภท เมื่อเที่ยวดูรูปมาตั้งแต่เมืองเยเนเวีย มาสร้างในเมืองนี้จะเหนื่อยหน่ายแทบหมดแล้ว ว่าประเทศอื่นยังจะมาสร้างอีก ก็แต่แกลเลอรี-สหรียวนนี้เองยังตรึงเหนี่ยว ว่าเปนที่ ... ก่อนกฤษฎีกาจะออกสหรียแกนได้ไปดูจำได้ ไม่เปลี่ยนแปลงอะไร ความนิยมทางรูปก่อนเปนที่หนึ่งก็เปนครั้งที่ ๓ เข้าเผ่นดินเมืองมาเปิดเพลงก่อนนะส่วนเหลือเชิดกัน สิ่งซึ่งแกลสรียงานในงานนี้รูปหล่อ รูปศิลา รูปเขียนด้วยฝีมือสเตร มีรูปเขียนสีน้ำมัน สีน้ำ เล่นกันมาก แต่รูปเขียนเห็นว่าดีขึ้นเช่นรูปอย่างใหม่โดยมาก คือ สีเขียวแดงสด ๆ และร้ายกาจ ๆ

พระบรมรูปถ่ายในเรือที่เมืองเวนิศ

รูปค่อยใหม่มีอยู่สักสิบห้าสิบหกรูป รูปหล่อบ้าง ได้สั่งให้ซ่อมแล้วสักสามรูป แต่ที่นั้นยังสูงสุดราคา ถ้าเราซื้อในแผ่นไหนมักจะเปนของที่เจ้าแผ่นดินได้ซื้อแล้วเกือบทั้งนั้น อยู่ข้างจะเปนเดนเลือกอยู่สักหน่อย แต่ที่ยังไม่มีใครซื้อดี ๆ มีบ้าง

กลับมากินน้ำชาประมาณสักชั่วโมงเศษ แล้วกลับไปที่ร้านค้าตามเดิม เพราะที่ไปเมื่อเช้าไม่ทันตลอดข้างหนึ่งของตึกซึ่งเปนสามด้าน ไปได้สักครึ่งระยะเท่านั้นก็หมดเวลา ตอนเย็นได้ย้ายเดินไปข้างซ้าย ไปได้อีกครึ่งหนึ่งก็หมดเวลาถึงเวลากินเข้าค่ำ ต้องกลับ ถ้าจะเที่ยวร้านเหล่านี้ ไม่ถึงสองวันสี่เวลาแล้วเห็นไม่ตลอดเลยเปนอันขาด เพราะของมันซ่อนตู้ซ่อนซอเสียจริง ๆ ถึงต้องเดินไปจะเดินดูแต่หน้าร้านให้ทั่วก็ไปไม่รอด อย่าหลุดเข้าไปในร้านไม่ได้ ถ้าหลุดเข้าไปแล้วก็จมอยู่นั่นเองจนกระทั่งกลับ เปนออกไม่ได้อีกเลย กลับมาทุ่มครึ่ง อาบน้ำกินเข้าแล้วเลยว่ากันด้วยรูปเขียนต่อไปจนถึงเวลาเขียนหนังสือนี้ ถ้าว่ากันด้วยรายการที่ทำ เห็นจะสิ้นเรื่องสั้นได้ถึงเพียงนี้ แต่ถ้าใครจะให้พ่อเซ็นนะรู้สึกไม่พออย่างยิ่ง เพราะมันเหมือนกับบอกว่าตื่นขึ้นกินเข้าอาบน้ำทำอะไร ๆ แล้วก็นอน ไม่ประหลาดอะไร เพราะฉนั้นจึงเห็นควรจะเล่าด้วยเรื่องเมืองนี้โดยย่อให้เปนที่เข้าใจ ไม่ใช่จะพยายามแต่งพงศาวดารของเมืองนี้ ฤๅจะแต่งเรื่องของเมืองนี้ให้ถ้วนถี่ตามที่เปนอยู่ยืดยาว จะว่าแต่พอให้ได้ความเห็นพอเดาว่าหน้าตาจะเปนอย่างไร

เมืองนี้ตั้งอยู่ในที่สุดของทเลอาดริแอติก ซึ่งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีฝ่ายหนึ่ง ออสเตรียแลเตอรกีฝ่ายหนึ่ง เปนเมืองซึ่งเคยเปนท่าค้าขายมาแต่โบราณ เมื่อโปตุเกสยังไม่ได้แล่นเรือ ยังไม่พบทางที่จะไปค้าขายข้างตวันออกทางจีน เมืองนี้เปนท่าค้าขายกับประเทศฝ่ายตวันออก ข้างเปอเชียในนครคอนสตันติโนเปิล เอ

เมืองที่มีการค้าขายติดต่อกับประเทศอื่น จึงเปนที่อุดมด้วยการค้าขายแลการช่าง ซึ่งถึงว่าได้ลดลงด้วยการค้าขายเปลี่ยนโถมหน้าไปทางอื่น ก็ยังเปนที่สำคัญในการช่าง แลในการค้าขายคงอยู่จนทุกวันนี้ แลเปนเมืองที่ไม่มีเมืองไหนเหมือนทั่วทั้งประเทศยุโรป ซึ่งใคร ๆ ก็จำจะต้องดู เพราะเหตุที่แปลกแลงดงามประหลาดหนึ่งแต่การที่ตั้ง ไม่มีเมืองใดคล้ายคลึงเลย เมืองที่เขาเทียบกับเวนิศก็แต่เมืองไทย ที่ใช้แม่น้ำลำคลองต่างถนน ใช้เรือแทนรถ

บ้านเมืองตั้งอยู่ในทเลตื้นชายฝั่ง ห่างจากฝั่งถึงสองไมล์ครึ่ง แต่ไม่ใช่เปนเกาะเปนเกาะเดียว เปนพื้นรายพ้นครึ่ง ๆ น้ำ แบ่งเปนแผ่นใหญ่แผ่นเล็กด้วยลำคลองใหญ่สายหนึ่ง รูปร่างเหมือนตัวเลข ๘ แลมีคลองเล็ก ๆ ซอยไปเหมือนถนนไม่ใช่ตรง ๆ คดเคี้ยวเหมือนถนนอย่างเก่า ไม่ใช่ถนนอย่างใหม่ คลองเหล่านี้เปนคลองระบายน้ำเค็มทั้งนั้น ถนนก็ไม่มาก ตึกก็ไม่มาก เดียวนี้ประพาสทั่วกรุงคลองที่เขาทำนั้น ไม่ได้ไว้กันคลองเลย ก่อแนวตึกขึ้นมาเหมือนเขื่อนกันริมน้ำ ตึกเปิดประตูออกนอกถึงน้ำทีเดียว เวลาน้ำมากจริง ๆ ถ้าจะก้าวแต่ธรณีตึกก็ได้ แต่น้ำบ้านนั้นเจริญตามฤดูเปนคราว แต่คลองเปนลำคลองน้ำไหลไม่มีตอน้ำ จนกระเรือที่จะไปบ้านเช่นนั้นก็เทียบขึ้นบ้าน เรือที่จอดอยู่ในลำคลองเหล่านี้เปนเรือกันโดลาซึ่งเรารู้จักจดจำอยู่ แต่ถ้าจะว่าโดยรูปเรือก็คนไทยไม่เคย เหมือนจะว่าเหมือนเรือต้อนเดียวครั้ง ๆ อยู่แต่ ๓ ลำ ที่ถูกฤๅพเยนไว้ให้พ่อรู้จึงผู้เสียแล้วจำรูปมาที่ท่านเจ้า ดังรูปภาพ ลงรอยกันหมดเท่านั้น นอกนั้นเรือที่เคยกว่าก่อนไม่ได้เลย นั่งไปก็คนไทยเคยครั้ง ๆ ดังเช่น เพราะเปนเช่นรูปเรือโบตเวียดแต่หัวงอนไป เรือคนไทยเคยคร่ำ ๆ ต่อตัวตัดตัวคดคลองตรงกลางเรือที่ตกสามทั้งสิ้น หลักแจวไม่ใช่หู ผูกไม้วางกระเตียงสำหรับแจวอย่างไทย ๆ แต่ไม่มีหูแจว ตรงที่นั่งมี

๑ คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช

ประทุนหุ้มสักหลาดดำบ้าง ประรำบ้าง ประรำนั้นเปนอย่างใหม่ ประทุนเปนของเก่า เรืออีกอย่างหนึ่งรูปข้างท้ายเปนเรือชล่า หัวเปนเรือแขก อยู่ข้างเปลี่ยนน้ำมือใช้บ้างไม่สู้มาก แต่เดียวนี้มีเรือไฟรับจ้างคนโดยสานเกิดขึ้นใหม่ลำก็โตอยู่ แต่น่าเสียดาย สิ้นสวยไปมาก สู้เรืออย่างเก่าไม่ได้ ตามน่าบ้านเรือนปักหลักปลายหยักเปนเม็ด แลทาสีแดงเขียวดำเปนเกลียว ๆ ตลอดทุกบ้าน สำหรับจะได้ผูกเรือ คลองที่เรียกว่ากรองด์คะนัล คือคลองใหญ่ที่มีสายเดียวนั้นสักขนาดคลองบางหลวงถ้าไม่มีแพรอด คลองเล็ก ๆ ลงไปขนาดคลองบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คลองหลอด คลองเปรม ตลอดจนกระทั่งถึงคลองสามวาข้างถนนดวงตวันก็มี แต่ต้องนึกว่าเอาตึกลงไปปลูกให้ชิดน้ำไม่แลเห็นดิน จะแลดูแคบเพียงใด คลองเหล่านั้นก็เปนเช่นนั้น

ในที่แผ่นดินหว่างคลองเหล่านั้น มีถนนสายใหญ่สายเดียวเหมือนกัน ถนนใหญ่นี้กว้างสักเท่าถนนแถวที่ในวัง นอกนั้นก็เปนถนนเล็กขนาดน่าเรือนแถวห้าห้องทั่วไปทั้งเมือง แต่ปูศิลาเหมือนในวังหมด มีถนนที่ใหญ่อยู่น่าโฮเต็ลริมทเลอีกสายหนึ่ง แต่ไม่ตลอดไปเท่าใด มีสนามใหญ่อยู่ในกลางเมือง ก่อตึกเปนสามขาล้อมสนามนั้น ชั้นล่างมีทางคนเดินได้น่าร้านรอบ ในสนามนั้นมีวัดเซนต์มาระโก ข้างริมน้ำมีวังโดเยเจ้าเมืองทำด้วยศิลาทั้งนั้น แต่ก่อนมีหอสูงเปนรูปสี่เหลี่ยมเรียกว่ากัมปะนิล ทางขึ้นหอนั้นไม่เปนคั่นบันได ถมศิลาลาดขึ้นไป เมื่อเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๑ ได้เมืองเวนิศ สำแดงอิทธิฤทธิขี่ม้าขึ้นไปบนหอนั้น แต่ได้พังเสียหลายปีแล้ว เดี๋ยวนี้กำลังลงมือทำอยู่ แต่เห็นระยะอีกนานกว่าจะแล้ว ในสนามนี้ปูศิลาแผ่นใหญ่ ๆ เลียนไปตลอด ตั้งเก้าอี้เปนที่สำหรับคนมานั่งเล่นนั่งกินเข้า เลี้ยงนกพิราบสามัญไว้ตั้งพัน นกนั้นเชื่องอย่างยิ่ง มีสพานข้ามทุกลำคลองถี่ ๆ เปนสพานศิลาทำโค้งทั้งสิ้น ตึกที่สร้างในที่เหล่านั้นเปนตึก

เมืองฝรั่ง สูงสามชั้นสี่ชั้น ได้นึกว่าตกเสียจริง ๆ ว่านก็อกันอย่างไร ด้วยราก ติดมันแช่อยู่ในน้ำทั้งสิ้น ครั้นเมื่อเห็นหลังคาเรือน[illegible]ก็ยังคิดว่า ทั้งนั้น จะว่าที่ไหนเหมือนเมืองเวนิศไม่ได้เทียว [illegible] ถ้านึกให้ถนนเป็นคลอง เอาเรือเข้าไปจอดที่ประตูเรือนแล้ว ไม่ผิดกันเลยทั้งรูปพรรณสัณฐานเย้าเรือน

จะว่าด้วยการช่างที่จะพึงหาของเล่นของใช้ที่เมืองไหนเปรียบยาก เพราะของที่เป็นเครื่องช่างสำหรับเมืองนี้มีหลายอย่างจริงมาก [illegible] คือ เครื่องแก้ว ซึ่งเขาทำด้วยทราย เป็นแก้วขุ่น ๆ สีต่าง ๆ แก้วที่ทำ[illegible]ลายต่างอย่างแก้วใส แล เครื่องแก้วที่ทำติดลงไปในเนื้อแก้ว แล้วตรึงลงเป็นลวดลายงามประเสริฐเลิศล้ำ ที่เป็นแก้วสีเป็นลายด้วยก็มี ที่เป็นดาวแลกระจวนก็มี ที่เป็นลายทุกแก้ว [illegible] ยาสี่ห้าก็มี ยังพวกประสมสีเลียนของโบราณ ลายต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน หลายการ ต่าง ๆ นอกจากเครื่องแก้ว ยังเครื่องถ้วยชาม เครื่องไม้สลัก ที่ทำด้วยไม้ [illegible]เป็นต้น แลเครื่องประดับด้วยแก้วสีเรียกว่าโมเสก ตั้งแต่รูปภาพแผ่นใหญ่ ๆ [illegible] ลงไปจนถึงแผ่นเล็ก ๆ [illegible] เครื่องแต่ง เป็นเครื่องประดับ[illegible] แต่เป็นเครื่องที่งามที่สุด[illegible] ซึ่งจะหาที่ไหนไม่ได้ในโลก เพราะ[illegible] แต่ไม่ใช่แต่ ซึ่งผู้ดีที่สุดก็จะแต่งไม่ได้

[illegible]ที่เรียกว่าเลิศ [illegible] ประเทศ[illegible] ปารีสเซลส์ แลใน [illegible] ต่าง ๆ [illegible] ไม่ใช่[illegible]เครื่อง[illegible] [illegible]

ยังของที่เหมือน ๆ กับเมืองอื่น แต่ที่ในเมืองนี้ ฤๅของเมืองอื่นส่งมาขาย เมืองนี้ มีครบทุกอย่าง หาที่สุดไม่ได้ นับว่าเปนเมืองที่เปนตลาดใหญ่ จะหาอะไรได้หมดทุกอย่าง เว้นแต่รถแลเครื่องม้า เพราะรถก็ไม่มีสักหลังเดียว ม้าก็ไม่มีสักตัวเดียว สัตว์อะไรก็ไม่เห็นมี นอกจากนกพิราบ

การที่เมืองนี้เปนตลาดใหญ่ เพราะเปนเมืองท่าค้าขายกับเอเซียมาแต่โบราณกาล ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่ถึงจะมีอาณาเขตรกว้างขวางแลสมบูรณ์อย่างไรก็ดี ตั้งแต่ประมาณ ๘๐๐ ปีมา ไม่เคยเปนเมืองมีเจ้าแผ่นดิน มีแต่ผู้มีตระกูลเปนใหญ่เรียกว่าโดเช ตรงกับคำว่าดุ๊ก ปกครองเมืองพร้อมด้วยที่ปฤกษา ๑๐ คน ภายหลังนะโปเลียนมาตีได้ ยกให้ไปแก่ออสเตรีย จึงได้ขาดตำแหน่งโดเช ภายหลังตกมาเปนของอิตาลีอยู่ในกาลบัดนี้ การปกครองก็มีแมร์ตามธรรมเนียม แลมีปรีเฟ็กข้าหลวงรัฐบาลให้มากำกับเหมือนเมืองอื่นอิตาลีทั้งปวง แต่ร้านตลาดแปลกกับเมืองอื่น คือตั้งตามถนนเบียดเสียดแวดล้อม โดยงามสนุก ถึงเจ้าของชาวเมืองเองก็ไม่พ้น กลับต้องจารึกเอาไว้เบิกหลวงไม่หยุด ถ้าจะได้คุ้นเคยตามเกลี้ยงหัวไหล่สักนิด แลเดินตามเปนทางไม่รู้แล้วรีรอก แลคิดไม่มียาเกลี้ยหมิ่นประมาทเลยทีเดียว ไปข้างไหนกลับแต่เบิกหมากไม่ได้หยุด ถ้าสุดขั้นบากันบันคิดว่า ๆ ตู้ต่างสนุกอยู่เสมอเปนน่าเสียจริง ๆ ไม่รู้จักเบื่อ ถนนสายของเขาช่างจะเป็นงวดมาก เดินไปน่ารำคาญแล้วอยากมาขวางโดยความเดาว่าพบทุกแห่ง ให้เข้าร้านของดู โดยไม่เข้าจริงแล้วก็ตรงไปขยับซื้อร้านทุก ไม่ใช่ว่าจะชวนแต่คนเข้า ไม่ใช่มาชวนทั้งนั้น เพราะเปนเมืองที่คนต่างประเทศชอบมาเที่ยวเสมอไม่ขาด เหตุด้วยแปลกกับเมืองอื่น ๆ ดังเช่นว่ามาแล้ว เพราะฉนั้นจึงทำให้ชาวเมืองตะกละตะกรุมนักหนาคอยเรียกเอาเงินคนเสมอ ถ้าจะกล่าวว่าร้านอยู่ลึกเข้าไป ถึงจ้างคนมาคอยเรียกลากตัวไปร้าน ไม่เคย

ชาเหมือนอย่างยายขายฆ้องบ้านเรา[๒] ถ้าจะว่าอีกกะเกินไป จนถึงเดินไปข้าง ไหนก็มีแต่คนเรียกเพรียกตลอดทางจนเรารำคาญ

คืนที่ ๕๓

วันเสาร์ที่ ๑๘ พฤษภาคม

ยังไม่ได้ว่าด้วยโฮเต็ลซึ่งมาอยู่นี้ แถวโฮเต็ลที่อยู่นี้ จับตั้งแต่เหนือวังมา เลียบมาตามปากคลองกรังด์คะนัล เปนโฮเต็ลมีชื่อต่าง ๆ ตลอดไม่มีอันคละเลย โฮเต็ลเหล่านี้ไม่ได้ทำเปนตึกแถวติดกันตลอด มีน่าลงคลองหลังละน้อยๆ ด้านยาวลึกเข้าไปบนฝั่ง ในระหว่างหลังหนึ่ง ๆ มีถนนแคบ ๆ เปนตรอกเล็ก ๆ กว่าลำเพ็งออกไปหาถนนใหญ่ ซึ่งมีสายเดียวอันกล่าวมาแล้ว ข้างฝ่ายริมถนนหันน่าออกถนน หันหลังมาชนกัน ทางตรอกแซกลดเลี้ยว เดินพบหลีกกันได้สองคนเท่านั้น แต่การรักษาสอาดเสียจริง ๆ ไม่เหมือนเมืองเนเปอลส์แลที่อื่น ๆ ที่ตรองก์โฮเต็ลนี้เห็นจะเปนวังเก่าฤๅบ้านผู้ดีเก่า เพราะลักษณการที่ทำนั้นเปนวังมากกว่าเปนโฮเต็ล ฝาผนังบุแพรกรอบแว่นแลลายเพดานปิดทอง ตึกสองแลเพดานเขียนสีน้ำมันเปนรูปคนเทวดา เขียนทั่วทั้งตึกอย่างดี เช่นรูปที่เขียนมาเก่าปรากฏชัด เขียนสีน้ำมันทั้งสิ้น เครื่องเฟอนิเจอร์ก็ไม่ผิดห้องทูลหญิงกลาง[๓] จริง ๆ เว้นไว้แต่ทาสีขาวเหมือนห้องยาวที่พระที่นั่งอัมพร แต่เขาหรูกว่า ที่เขียนลายดอกไม้ทับ ทำให้เหมือนปอสเลน มีลิฟต์สำหรับขึ้นลง เปนลิฟต์ไฟฟ้า แต่ใช้กดที่ปุ่มหมายเลขเหมือนกดระฆัง ถ้ากดหนึ่งก็ขึ้นมาถึงพื้นชั้นที่ ๑ หยุดเอง

---

๒ ยายขายฆ้องคนนี้ อยู่ที่บ้านบุ จังหวัดธนบุรี ออกร้านขายของแต่นั่งเฉยไม่รู้จักเอาใจคนซื้อ

๓ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา

แต่ชายอรุพงษ์ยังเห็นว่าสู้พระที่นั่งอัมพรไม่ได้ ที่สู้ไม่ได้นั้นด้วยเหตุไร เหตุด้วยสิ่งที่เดียวมันก็หยุดเสียเอง ไม่ได้เย็ด ๆ ยืด ๆ เล่นสนุกใจเท่านั้น อาหารก็มาก แต่คนใช้อยู่ข้างจะเงองสักหน่อย แต่เขาก็จัดสรรนักหนา หาคนที่พูดอังกฤษได้มาไว้ แต่ลูกไม้เป็นของจรูญหามาต่างหาก เพราะพ่ออดไม่ได้ ไม่มีลูกไม้ก็เดือดร้อน

วันนี้ลงเรือไปร้านเวลาเที่ยง ซื้อเล็ดแลดูทำเล็ดดูทองแพร ทอกำมะหยี่ตอกเรือเข้าไปจอดได้ถึงร้าน

บ่ายโมงครึ่งกลับมากินเข้า สองโมงครึ่งปรีเฟแลแม่รักยผู้ช่วย แลกงสุลอะเมริกันมาหา กงสุลคนนี้เคยไปเป็นไวซกงสุลที่กรุงเทพ ฯ ยังพูดอยากจะกลับไปอีก กงสุลผู้นี้เองที่ได้เป็นผู้ช่วยประคับประคองมิสเตอสโตรเบล[๔] เมื่อมาถึงเวนิศพูดยกย่องมิสเตอสโตรเบลมาก วันนี้ฝนตกเสมอ นาน ๆ หยุดที จึงได้เขียนหนังสืออยู่ที่โอเต็ลไม่ได้ไปไหนจนกระทั่งบ่าย ๕ โมง จัดใจขึ้นมาลงเรือไปทั้งฝน ไปขึ้นที่ท้ายแถวตลาด เดินจะไปจนถึงร้านช่างทอง ได้แวะเข้าซื้อของเครื่องทองเมืองเวนิศ อยู่ในร้านนั้นช้าหน่อยหนึ่ง ฝนก็ยิ่งตกหนัก คนที่เคยนั่งกลางซลาหลบเข้ามาเดินอยู่ในร่มหมด ออกจากร้านนั้นแน่นใหญ่ หมายว่าจะไปดูร้านเครื่องแก้วที่กรมหลวงประจักษ์บอก เข้าใจว่าจะอยู่ในแถวพระระเบียงสามด้านนั้น เพราะคำบอกของกรมหลวงประจักษ์ไม่มีแผนที่ ซไวซเว้ ความจริงนั้นไม่เชื่อแกด้วย เพราะเห็นแกซื้อของจ่าย สิ่งไรที่แกว่าดีนั้นเน่าทั้งนั้น ในเวลาที่ออกเรื่องร้านวิเศษนั้นเฉภาะกำลังเลือกเครื่องแก้ว ได้หยิบจอกซึ่งมีทองเหลืองรองข้างล่างมาดู บ่นกันว่าเป็นของถวายพระ กรมหลวงประจักษ์เข้าไปช่วยเลือก เฉภาะหยิบอ้ายจอกนั้นมา เห็ดงอากิน กำลังเต็มอยู่ด้วยความหมั่น

๔ มิศเตอสโตรเบล อะเมริกัน เคยเป็นที่ปฤกษาราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

ประมาณ แต่เห็นสัญญาแรงแรงนัก ว่าถ้าไม่ตีให้ตรง เดินไปที่ไหนก็ไม่เห็น มีผู้ชายเด็กคนหนึ่งหน้าตาเรียบร้อย บอกว่าร้านจะตรงแก้อยู่ที่ตรงนี้ ขอเชิญให้ไปดู ถามว่าไกลฤาใกล้ มันว่าใกล้นิดเดียว เดินตามเข้าไปในตรอก ฝนก็กำลังตก ฝ่าฝนไป ถามว่าเมื่อไรจะถึงก็ประเดี๋ยวเท่านี้ อยู่ตรงนั้นร้านโน้น จนออกกรุ่นเกิดเกลียด แคลงว่าเด็กนี้มันเสียคน เพราะคนต่างประเทศมามาก มักจะต่อให้ไปร้านของมันเท่านั้น คงไม่มีอะไร จะกลับเสียหลายหน แต่ไหนๆ ก็เปียกเข้าไปแล้ว ลองเดินตามมันไปจนถึงตรงสพาน เห็นคนลงวางหน้าอยู่ นึกว่ามันจะ [illegible] สพานต่อไปอีก เลยจะบอกว่ากูไม่ไป มันก็ชวนอยู่นั่น คนก็ค่อยมากขึ้นมากขึ้น ตามมาข้างหลังแน่น [illegible] ฝนเข้าไปติดใต้ [illegible] คอยอยู่ข้างถนนทั้งสองฝั่งคอยอยู่ เท่านั้น ต้องวานให้โปลิศคุมไปเรียกรถจ้างไปส่งที่ตำแหน่ง เดินเข้าไปบ้างเจาะจงมา [illegible] ต้องจ้างรถจ้างแรงเดียวกลับมาถึงกำแพง [illegible] ฝนก็ตก [illegible] ไม่กเยียกกันอีกพักใหญ่ [illegible] อยู่ [illegible] ไปแยนวันอาทิตย์ [illegible] ไม่ได้ [illegible] เดินมาแล้วตลอดทุ่มหนึ่ง [illegible] ไปพระรามการหลวงประจักษ์ [illegible] ไปติดมีความเพียนแล้ว [illegible] ไม่ได้ด้วย [illegible] เด็กคนนั้นมานำไป [illegible] ทีเดียว [illegible] เลยหัวเราะกันใหญ่ [illegible] หลวงประจักษ์ แต่เขาได้นัดไว้ [illegible] ให้ที่ [illegible] ไปช้า [illegible] จะเย็บให้ยามหนึ่ง

ครั้นเวลากินเข้าแล้วยามหนึ่งลงเรือไปเข้าคลอง ขึ้นที่ประตูร้านที่เคย แม้ของมันช่างมากมายกะไร แต่ในที่จะย่อมเดียวกันนั้นนับตั้งถึง ๙๑ ห้อง ยังมีที่ที่อื่นอีกหย่อมหนึ่ง รวมด้วยกันร้อยห้องเศษ ห้องเครื่องแก้ว ฝาแลเพดานล้วนแล้วด้วยกระจกเงาแลพรึดไปทั้งห้องสารพัดจะมี ราคาก็ถูกกว่าอ้ายที่ซื้อแล้วสักครึ่งหนึ่ง เสียใจจริง ๆ เช่นแต่เท่านั้น ร้านอื่นจะขายแยกของสิ่งใด ๆ สำรับไม่ได้ ร้านนี้จะแยกอย่างไรได้หมด เพราะมันเป็นที่ทำเองในที่นั้น ร้านอื่นมาซื้อช่วงต่อไปอีก เสียที่มากไม่ใช่น้อยเลย ต้องขอโทษกรมหลวงประจักษ์ที่ว่ามันปล้นแก่ มันช่างเพลิดเพลินให้เสียนี่กะไร คนขายก็สนุก เจรจาสนุก เจ้าของร้านเป็นอิตาเลียน พูดภาษาอังกฤษดี เข้าใจกันซึมซาบ อยู่สองชั่วโมงไม่ช้าเท่าไรเลย กลับมาเป็น ๕ ทุ่มครึ่ง

คืนที่ ๕๔

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ พฤษภาคม

วันนี้เวลาเช้า ๓ โมง ไปดูเขาไหว้พระที่วัดซานต์มาโก ไปทางเรือข้ามคลองที่ข้างวัดไปขึ้นประตูข้างหลังโบสถ์ ขึ้นบันไดทางเดินขึ้นไปถึงห้องสำหรับแต่งตัวของพวกบาทหลวง แลพวกนักสวดเด็ก ๆ ไปเขาบอกพื้นที่เป็นเจ้าแต่งตัวอยู่ข้าง ๆ เจ้าแต่งนั้นไม่ได้จะไปฟังเทศน์ฟังสวดด้วยเสียเงินแห่งหนึ่ง แต่พ่อไม่ต้องเสียอะไร แลเห็นตรงไปในโบสถ์มุขหลัง ซึ่งเป็นที่ตั้งโต๊ะใหญ่ที่ตั้งการคาร์ดินัลซึ่งทำพิธีอยู่ แต่งตัวสวมเสื้อแดงปักทอง มีขุนนางบาทหลวงแต่งตัวเสื้อแดงปักทองลดหลั่นน้อย ประมาณสักสิบคนได้ ซึ่งไปช่วยอยู่ในการพิธีประมาณสัก ๗ คน ไม่

ตากว่า ๑๖ คืบ พ่อไม่สามารถที่จะพยายามเล่าเรื่องพิธีไหว้พระของกาทอลิก เหมือนกับคนที่ไม่รู้จักลครเลย จะไปพยายามบอกว่าเขารำเพลงอะไร ๆ บ้าง ก็เปนพ้นวิไสย แต่การที่ทำพิธีนั้น จะเปรียบให้ใกล้คู่กันก็เหมือนพระญวน แต่พระญวนออกจะยืนนิ่ง ๆ นั่งนิ่ง ๆ มากกว่า นี่แกหยุกหยิกไม่หยุดไม่หย่อน เพลงที่ร้องก็แปลก ๆ มีลูกคู่ที่ซ่อนไว้บนเล่าเต๊งอีกพวกหนึ่ง สำหรับร้องช่วยเสียงให้ก้อง ทำพิธีกันแล้วตั้งกระบวนแห่ไปขึ้นธรรมาศน์ที่อยู่มุมโบสถ์ เปนเสาสูง เทศนาอยู่อีกเปนนาน วันนี้เปนวันเขาเรียกว่า วิตซันได พิธีพิเศษ คนมากแต่ยังเหลือที่เปนกอง ผู้ที่ฟังสวดฟังเทศน์จริงจะมีไม่เกินสามสี่ร้อย นอกนั้นพอเราขึ้นไปก็ไม่มีสมาธิ พากันมาดูเราเสียไม่หยุดไม่หย่อน พระเทศน์นั้นออกกล้า ๆ เร็วเช่น ว่ากะไรก็ไม่รู้ เห็นยายแก่ร้องไห้หลายคน เทศน์จบแล้วแห่กลับเข้าไปนั่งที่โกยน เปลื้องเครื่อง การแต่งตัวและเปลี่ยนเครื่องทำให้คนเห็นเพราะไม่เห็นที่เลยไป เครื่องที่ผลัดออกมานั้นต้องจูบทุกสิ่งในเวลาที่ถอดออกแล้ว ๆ จึงใส่เสื้อแดงมาไหว้พระสากรัม ในโบสถ์กลางนั้นเลิกแล้ว คนยังประชุมกันอยู่ที่หน้าพระอีกแห่งหนึ่ง พ่อจึงบอกลงไปดู คนที่อยู่ข้างนอกเขาชักกันนั้นมาก เข้าไปคุกเข่าอยู่ในคอกเตี้ยที่ไหว้พระเก่านี้ ได้ความว่าเหตุผลนั้น คือรูปมาเรียที่ตั้งอยู่ในที่บูชานี้เรียกว่า มาโดนา ดีลโคยยา เปนของแซนต์ลุกเขียน จึงได้ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าใครเรียไรฤๅมีธุระอะไรมาขอให้สำเร็จความประสงค์ แล้วก็รูปหัวใจด้วยเงินมาแก้สินบน แต่หัวใจที่มาแก้สินบนนี้มากกว่ามากเอาประดับติดยาว ๆ ไว้เปนสายยู่ ดูงามจนจับยอดขึ้นอยู่ที่นั่นมาก อยู่เปนนานยังไม่เลิก เดินดูในโบสถ์นั้นทั่วไป เพดานเปนไม้สักพื้นทอง มีรูปภาพเปนรูปนักบุญต่าง ๆ เต็ม เรื่องวัดนี้เปนอย่างไร พระยาศรี[๑] ได้เขียนไว้ละเอียดลออมาก ไม่ควร

---

๑ พระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ) (เดี๋ยวนี้เปนพระยามหาอำมาตย์) เมื่อเสด็จยุโรปคราวแรกเปนพระยาสฤษดิพจนกร เปนพนักงานจดหมายเหตุเสด็จคราวนั้น

พระบรมรูปเสด็จประพาศเมืองเวนิศ

จะกล่าวซ้ำ แต่พื้นโบสถ์นั้นเปนลูกคลื่นไปหมด เหตุด้วยบางเวลามีน้ำท่วมได้ การ์ดิแนลมาต้อนรับแลให้พร ได้กลับลงมาทางเดิมแล้วมาแวะขึ้นดูวัดมาเรีย-ดีซาลูเตที่อยู่ปากคลองใหญ่ตรงโฮเต็ลข้าม วัดนี้มีโดมเปนสองโดม โดมใหญ่อยู่ข้างน่า นั้นมีประตูอยู่ตรงกลางเปนประตูใหญ่ แต่ไม่เดิน ไปเดินประตูเล็กข้าง ๆ เข้าไปในนั้นเห็นเปนแปดเหลี่ยม ประตูเปนเหลี่ยมด้านน่า ตัดเข้าไปเปนที่บูชาข้างละสามเหลี่ยมเปน ๖ แห่งด้วยกัน ที่เหลี่ยมหลังเบิกเข้าไปเปนโดมหลังมีที่บูชาใหญ่แลมีวิหารสองข้างยักออกมาจากโดมใน มีรูปเขียนที่มีชื่อเสียงอยู่ในนั้นหลายแผ่น ไม่พยายามที่จะเล่าอีก ขอตัดเปนกลับมาโฮเต็ลกินเข้ากลางวัน แล้วลงเรือโมเตอลอนช์ไปตามคลองใหญ่ เพื่อจะได้ดูบ้านเรือนตามระยะทาง โฮเต็ลในเมืองเวนิศนี้ บรรดาผู้ที่มาต้องการจะอยู่อย่างเก่า เล่นเปนชาวเวนิศโบราณดังนั้น เพราะฉนั้นถ้าโฮเต็ลจะสร้างขึ้นใหม่ เปนอย่างห้องแถวเหมือน ๆ กันหมดเช่นที่อื่น ๆ แล้วไม่ใคร่มีคนเช่า คงจะไปเที่ยวหาเช่ากันที่เก่า ๆ หน้าตาเปนวัง ๆ หัวกระไดลงน้ำ เรือนหัวกระไดลงน้ำอย่างเก่า ถ้าใช้เรือคอนโดเลอมันพอดีกัน รศชาติเหมือนอยู่แพในบางกอกไม่มีผิดกันเลย ครั้นมีเรือไฟเดินคลื่นก็กระฉอกกระแทกเข้าไปในประตู อยู่ข้างจะเปรอะเปื้อน ตึกที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ จึงได้แก้ไว้ถนนน่าบ้าน มีเขื่อนต่างหากจากกำแพงเรือนเหมือนกันกับบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งคนมาเที่ยวเล่นไม่ชอบ ยาจะกล่าวว่าเหมือนไม่ได้มาเมืองเวนิศได้ แต่ที่แท้เรือนหัวกระไดลงน้ำอย่างเก่า ซึ่งเปนหลังโต ๆ ที่ควรจะเปนโฮเต็ลได้นั้นมีน้อย เหมือนกรองด์โฮเต็ลนี้ ต้องซื้อราคาแพงมาก ยังต้องตกแต่งดัดแปลงทำเพิ่มเติมขึ้น มีครัวเปนต้น เพราะเดิมเปนแต่บ้านคนอยู่ครัวเล็ก จนเดี๋ยวนี้ยังไม่มีกำไรอะไร แต่ตาเจ้าของนี้แกเปนคนมั่งมี เปนตระกูลโรมันเก่าตั้งแต่ครั้งซีซาร์ พูดภาษาแปลกกันกับชาวอิตาเลียนทุกวันนี้

ดูจะเปนสะคืนสะคิน แต่พูดภาษาอื่นได้หลายภาษาตั้งหกเจ็ด เขาใจเสนาะ แรงมาก ถ้าครัวราคาเก่าเจ้ากินคินัก แต่ก็ยอมว่าเกินไม่ได้ดังพูด ที่แต่เน ห้องพัก ก็เข้าพักนั้น เกลือทนราคาทั้งราวได้เดิมะ ถ้าไม่พบแสดงกระเถิน ว่าแต่ ต่ำหม่ เรียกกันด้วยกันสร้างคนไปหิ้วที่อาจะแระ ขอเต้าของคาคนนี้แปลก ที่เห็นนั้น คือ ปั้นกระจุยแบ่งหลายปั้นในเป่าปักดังด้า ว่าเปนปีศาจนั้น ก็บริจาคแะ แต่ปรากฏปราคา ที่ต้องยกมาจะอวดให้ดูเสียก่อนทุกอย่างไป ของหวานก็ประหลาด

แต่ลูกไม้ชำรุดจะแต่ปารีสคราวนี้ดี คือ นอกจากไม้หยาบ ๆ ด้วย ในกรุงสาด และเรียงวางเรียงกันทั้งลูกละลูก ประมาณสัก ๑๐ ลูก ขนาดเท่าๆ กัน ๆ สีสวย ๆ แต่ก่อนคอยกินยังไม่แปรร้างดังต้น ๆ ถ้ายลูกไม้เหล่านี้ เพียงกลิ่นไม่ใคร่จะลงว่าได้ ถ้าให้คิดแล้งคิดเล่า ว่าถ้าอย่างไรจะส่งไปกระ กาได้เปนเหมือนไม่เสียเร็ว แต่ลูกแท้ที่ขายทางอยู่ข้างหน้า เดคราวไปได้ ที่สุกงอมนั้นเปนธรรมดา

ที่ปลายคลองจนเกาะเปนสเตชั่นรถไฟ บันเบร์ ปริเห แลนาเคาะวางเยา กับสลักเมื่อกันมาส่ง ได้เอ้ออยู่หน่อยหนึ่ง ตามประเนียมอิตาเลียนจึ่งได้เดิน เดินระ จะต้องไปเตรียมถึงลูกที่จะตะยะทางแต่มาจากตูรินถึงเวนิศเสียตอนระยะ ไม่ได้ เล่าด้วยอาวารพ์ จะเปนจากา นอน ซึ่งจะเปนภาษากันไปทางที่มาวันนั้น

ทางที่จะแต่ตูรินออกมา เปนทำนาเข้าสาลีคนไม่พบเสด็จนพม่อนบ้าน ที่นคุกคัก ดูดี เพราะไม่แตกนาจะเลยจำไหนเปนประโยชน์ใหญ่ของชาวเมือง เมืองนี้ลั่น เปนที่จะเก็บเพรนเลก้าใจบ้านที่นุ่ม ยิ่งใกล้เมืองมิลันเข้าไปยิ่งเห็นหน่อยนา ร่วม ในระหว่างทางจนแปนาปลูกต้นข้าวอนที่ลุ่มน้ำท่วมเหมือนอย่างบ้านเรา นา เปนนาหว่าน

ครั้นถึงแต่เวนิศมา ที่นาข้าวสาลีมีต้นกว้าง แต่แถบนี้ ที่ ทะเลสาบหมู่ทุ่งเปนแถว ๆ ไว้ทำให้ญี่เปนตรงกว้าง ทำให้แลกตรูดีกันเปนกำแพง

ตามหว่างต้นหม่อนปลูกต้นองุ่นจักเถาเลี้ยงกิ่ง ต้นหม่อนเป็นเพียงระยะ ๆ เส้นเส้นติดกันไปหมด งามเหมือนแกล้งแต่งเล่น ถึงนาเข้าก็ปลูกต้นหม่อน แลต้นองุ่น ในที่นาทั้งนั้นยกคันนาสูง ใช้น้ำด้วยอิริเคชั่นให้เข้าถึงเหมือนนาเรา เสียแต่ฝนตกไม่ได้หยุดเลยตลอดหนทาง ซ้ำรถก็ร้อนหนาว หยุดกินเข้าเย็นที่เบลลินโซนาแห่งหนึ่ง กินเข้าในสเตชั่น ตั้งแต่ออกจากนั้นมาก็เข้าในภูเขาซึ่งเป็นซอนซึ่งมีสายรถตั้งแต่เขาขึ้นไปแม่น้ำ สายเดียวกันแล้วแยกเป็นลำธารเล็ก ๆ ตลอดหนทาง แม่น้ำนี้เรียกว่า ... ต้องมาจนมืดเลยดูทางไม่เห็นอะไรได้ นั่งนั้นกว่าจะถึงเวนิศ เพราะจะมาว่ายน แลนอนไม่อิ่ม ... เห็นยาก ... ถึงเมืองเวนิศเวลา ๕ ทุ่ม ๑๕ มินิต เคานต์ออฟตูริน[๖] มารับ มีแมร์ ปรีเฟ็ดผู้บังคับการทหาร ... ยกมาเยี่ยมที่สเตชั่น มาส่งที่รถแล้วกลับไป พอมาอยู่โฮเต็ลราวเยนไม่ได้ที่อยู่เก่าแต่เป็นที่สบายดี รับเชิญเรือนั่งส่งต่อแลแต่งรายวันไม่สำเร็จด้วยง่วงเหลือประมาณ จึงได้หยุดนอนเสียที รุ่งเช้าต่อไปไม่ ... สำเร็จจึงไม่ได้ลาเทียบ ... วันที่ ๒๐ นี้ได้ส่งรูปซึ่งถ่ายที่เมืองนาเบิลมาถวาย ... เบอล ... ถ่ายไม่ได้ ... ก็รูปที่มีผู้ถ่ายในเมืองเวนิศ รูปพวกนี้ไม่ได้ตระเตรียม หรือตกแต่งตามชอบตามกระบวน ด้วยต่างถ่ายรูปนั้นพานจะลุกลุกลนไปเสียทั้งนั้น จึงไม่ใคร่จะได้ดี ขอรับไว้วันนี้เพื่อจะส่งให้ทันเมล์.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๖ เคานต์ออฟตูริน ในราชวงศ์อิตาลี เคยมากรุงเทพ ฯ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๗

คืนที่ ๕๕

เมืองฟลอเรนศ์

วันจันทร์ที่ ๒๐ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ถ้าหากว่าไม่เหนื่อยเต็มที่ คงจะนอนไม่หลับ เพราะเป็นวันแรกที่มาได้ยินเสียงอึกทึกโครมคราม ตั้งแต่วันมาจากเรือมา ค้างที่เยนัวคืนหนึ่งโฮเตลก็ลึกเข้าไปห่างถนน ไม่ได้ยินเสียงระแม้แต่เลย แล้วไปอยู่ซันเรโม ก็อยู่วิลล่าซึ่งมีแต่แถวไฟผ่านนาน ๆ จึงจะโครมครามขึ้นหวอด ครั้นไปอยู่ตูรินก็เข้าไปอยู่ในวังเงียบสบาย ไปเวนิศก็กลับเข้าเงียบหนักลงไปไม่ได้ยินอะไรนอกจากเสียงระฆังวัด มิหนำซ้ำเคยอยู่ในเมืองโครมคราม เขาเล่นว่าหูสักเงียบเสียจริง ๆ ครั้นมาที่นี่โฮเตลตั้งอยู่ในสแควร์กิงวิกเตอร์เอ็มมานูเอล เป็นที่รถม้าไปมาไม่ขาด จะมีเวลาเงียบเปิดไฟไม่รู้สึก กลับที่นอนเป็นเวลาจวนสายเสียงระแม้คนพูดจ้าง แต่ฟังไปก็ไม่ใช่ เสียงรถนั้นเอง แถมเสียงระฆังด้วย หนวกหูเหลือเกิน ตีนเป็นหลายหน ตั้งแต่นอนมาก็เห็นฝนตกเรื่อยไม่หยุด เป็นฝนแรงแท้ ตกแต่เช้ามาเปียกชื้นบ้าง แต่ไม่มีซ้ำสักครั้งเดียว เปียกน้ำเย็นจนตลอดทั้งวัน

เวลาเช้า ๑ โมง เคานต์ตลอฟทรีนมาเยี่ยม ติดความเหงาจึงด้วย พ่อไม่เยี่ยมตลอดทันที ทั้งยังดี แต่เคานต์ตลอฟฟูรินไม่ได้อยู่ในหลังใหญ่ อยู่หลังเล็กต่อเข้าไปข้างปลาย ก็วังนี้มันใหญ่โตเกินประมาณที่จะอยู่ ลงตายเป็นมาเปล่าแท้ กางที่เจ้านายอยู่วังใหญ่เช่นนี้ ไม่มีพาหนะอะไรมากพอที่จะอยู่ ไม่มีเมียก็อยู่ตลอดคนเดียวเปล่า ลูกคนหนึ่งสองคน ไม่มีใครก็อยู่คนเดียว ปั้น

รูปเดวิดที่สนามเมืองฟลอเวนส์

เปล่าเหลือหลาย กลายเปนมิวเซียมสำหรับเก็บเครื่องเฟอนิเชอโบราณ แลรูปภาพไว้ให้คนไปดู ถ้าคนที่อยู่จริง ๆ แต่งใหม่ค่อยยังชั่ว ถ้ามาอยู่ชั่วคราวเช่นเคานต์ออฟตุริน เครื่องตกแต่งอะไรจนเก่าจะพัง แต่ยังสมระกัป เรื่องร่ำทุมทามไม่น่าสบายที่ตรงไหนเลย ออกเปนอยู่วัด ๆ เพราะฉนั้นเจ้าแผ่นดินโดยมาก ชอบจะทิ้งเรือนใหญ่ ๆ ไว้เปนที่รับแขก แล้วปลูกเรือนเล็ก ๆ อยู่ เช่นเอมเปอเรอรัสเซีย ที่ไหนก็ทีนั้น เว้นไว้แต่ในเซนต์ปิเตอสเบิคซึ่งไม่ได้ไปจะอยู่ วังนี้เห็นจะได้ปรากฏในรายงานพระยาศรีเหมือนกัน จึงไม่เล่า เพราะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลกแต่สักนิดเดียว เมืองฟลอเรนซ์ได้เปนเมืองหลวงของอิตาลี เมื่อรวมเมืองอิตาลีเข้าเปนกิงดอมเดียวอยู่ประมาณสักหกเจ็ดปีได้กระมัง จึงย้ายไปเมืองโรม เมื่อเยอรมันกับฝรั่งเศสรบกัน ปี ๑๘๗๐—๗๑ ในแผ่นดินประจุบันนี้ แต่ก่อนเมืองอิตาลีแยกเปนหลายอาณาเขตร อาณาเขตรฟลอเรนซ์เปนเมืองหลวงของตัสเคนี เมืองตุรินเปนเมืองหลวงของปิดมอน เปนที่อยู่ของเจ้าแผ่นดินซาร์ดิเนีย วงศ์ซาวอยเดียวนี้ เพราะฉนั้นเจ้านายในราชวงศ์นี้ จึงยังคงอยู่เมืองหลวงเดิมเปนบ้านเกิดเมืองนอน เมืองฟลอเรนซ์ แลเมืองโรมเปนเมืองหลวงทางราชการ ฟลอเรนซ์นี้เล็กกว่าตุรินมาก มีคนเพียงเก้าหมื่นเท่านั้น แต่ผิดกันมากในการช่างวิชาอาคมอะไรอยู่ที่ฟลอเรนซ์ทั้งนั้น ที่ตุรินเปนเมืองอู่ข้าวอู่น้ำแลเครื่องจักร แต่ส่วนการซึ่งเปนวิชาช่างมาบริบูรณ์ในเมืองฟลอเรนซ์นี้ คือเขียนรูปภาพ มีแกลละรีเก็บรูปภาพดี ๆ จะพึงดูได้เปนอันมาก การทำรูปศิลาเล็กใหญ่ด้วยเนื้อศิลาต่าง ๆ การฝังศิลาลายต่างสีให้เปนรูปภาพคนฤๅนกไม้ ซึ่งเรียกตามชื่อเมืองว่าฟลอเรนซ์ไตนเหล่านี้เปนต้น เปนเมืองที่ตกแต่งให้งดงามเปนเมืองหลวง การก่อสร้างตึกรามที่ใหญ่ ๆ ใช้ศิลาก้อนโต ๆ โดยมาก แต่ถ้าจะเทียบกับเมืองตุรินผิดกัน เมืองตุรินเปนเมืองที่มีถนนตรง ๆ กว้าง ๆ ตึกรามใหญ่โตเปนตรงแถวงดงาม ที่เมืองฟลอเรนซ์นั้น

ถนนกว้างข้างเดียวบ้าง คดโค้งไปบ้าง ตึกใหญ่โตสูงเหมือนกัน แต่ไม่มีอาเคต คือทางเดินในร่มเหมือนเมืองตุริน ในสี่เมืองคือเนเปอลเมืองหนึ่ง เวนิศเมืองหนึ่ง ตุรินเมืองหนึ่ง ฟลอเรนซ์เมืองหนึ่งนี้ ต่างเมืองต่างมีอาการกิริยาโฉมหน้าแปลกกันห่างไกล เปนคนละประเทศ ผู้คนก็ต่างกันหมด จะร้องว่านี่คล้ายโน่นโน่นคล้ายนี่ไม่ได้เลย

ไปเยี่ยมตอบแล้วกลับมากินเข้ากลางวัน เยเนอราลผู้บังคับการทหาร กับนายทหารผู้ใหญ่ ๔ คนมาเยี่ยม แล้วแมร์และออลเดอรแมนสองคนมาหา เปนการเยี่ยมเยียนและเชิญให้ไปโฮเตลเดอวิล คือที่ว่าการเมือง

แล้วไปดูที่ร้านปีซานี ซึ่งเปนที่สำหรับขายรูปภาพมากมาย รูปซึ่งเปนสำคัญมีอยู่ คือเซนต์แอนตอเนียวเบียนมารผจญ เปนรูปเซนต์แอนตอเนียวนั่งเอาหลังอิงเขา และเห็นเปนหัวผู้หญิงวิ่นมาโผล่ล่อหลายหัว แต่ข่มใจลงไว้ได้ เขียนเหมือนคน แก้ตาใส่ดีจริง ๆ แต่ราคาแพงเหลือเกิน เรียกถึงหกพันปอนด์ทนไม่ไหว มีรูปที่ผู้เขียนตายแล้ว เก่ง ๆ กันไว้ห้องหนึ่ง แต่ที่พอชอบนั้น รูปผู้หญิงที่เปนไมเดลสามคนยืนในสตูเดียว คนข้างซ้ายแก่หน่อย คนข้างขวาผิวคล้ำหน่อย ช่างเขียนนั้นเปนคนหลังโกงถ่อมตัวเอาดอกไม้ไปยื่นให้นางที่แก่หน่อย เราเขียนละเอียดจนและดูด้วยตาเปล่าไม่พอ ต้องเอาแว่นส่องเห็นเส้นเอ็นละเอียดหมด แต่จะเอาถึงสองพันปอนด์ทนไม่ไหวอีก แผ่นเล็กนิดเดียว มีอีกแผ่นหนึ่ง คนเขียนคนเดียวกันกับรูปโกระดานที่ห้องงา รูปก็ขนาดเดียวกัน ผัวเมียก็คู่นั้น แม่ยายก็คนนั้น เติมพ่อตาเข้ามาอีกคนหนึ่ง แต่คราวนี้ฟ้องคองกันไหว้พระ แกว่าแต่ก่อนขายแปดพันแฟรงก์ คราวนี้แกจะเอาเท่ากัน ดูดังต้องงดไปอีกแผ่นหนึ่ง เลือกที่จะซื้อได้ราวสักสองเจ็ดแผ่น เปนคอปีบ้าง แต่คอปีดี ๆ ก็แพงเหมือนกัน เวลาบ่าย ๔ โมงกลับมาโฮเตล กินน้ำชาเสียทีหนึ่ง

ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ไปดูที่สตูเดียวช่างทำรูปศิลา แล้วมาที่ร้านเลือกรูปศิลา ไม่เจอะร้านที่เคยซื้อแต่ก่อน มันพลัดไพลไปอย่างไร ไม่ได้จะได้รูปอะไร เพราะจรูญไม่รู้จักเมืองนี้เลย พ่อออกจะรู้จักดีกว่า แต่ย้ายมาอยู่เสียโฮเตลนี้ ตั้งเข็มไม่ถูกว่าร้านมันอยู่ที่ไหน ต้องไปตั้งเข็มที่น่าแกรนด์โฮเตลที่เคยอยู่แต่ก่อน แล้วต้องส่งให้ตุ๊กไปค้นล่วงน่า หยุดซื้อเครื่องฟลอเรนส์โดนสังเขปพอเปนทำนุก แล้วกลับมาโฮเตลอีก ที่ต้องไป ๆ มา ๆ บ่อย ๆ เพราะมันยังไม่สบร้านที่เหมาะเข้า ถ้าลงเดินเที่ยวหาเปนไม่ได้ คนตอมดูแน่นมันจะดูเอานรกฤๅสวรรค์เพราะดูไม่รู้แน่ ไม่เห็นเมืองใดเหมือนอิตาลี ฝนตกอยู่เสมอ ก็มายืนออยู่เต็มน่าโฮเตลกางร่มกันแน่น ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ได้เห็นก็แต่ชั่วเวลาออกจากประตู ผลุดขึ้นรถ รถก็เปนรถปิด สู้วิ่งตามดูจนหมดแรง ไปร้านไหนก็ตอมอยู่น่าร้าน ประตูร้านก็ปิด ใช่ว่าจะเห็นอะไร เช็ดเสร็จมายืนดูเสียสิบสี่สิบห้าชั่วโมง ได้เห็นสักสามเซกันด์ฤๅสี่เซกันด์ จึงถามว่านี่มันจะดูเอานรกฤๅจะขึ้นสวรรค์อย่างไรแน่ เวลากินเข้าแล้วเพื่อจะหลีกให้พ้นคน ลงเสียกระไดหลังไปเลือกรูปศิลาอีกสองร้าน กลับมาเปน ๔ ทุ่มก็ยังมีคนคอย พอจะได้เห็นอีกเซกันด์หนึ่งรวมเปนห้า

ที่โฮเตลนี้มีจัดดอกไม้ กระเช้ากุหลาบแดงสียานเย็นเข้มของเมียเซตเยไว้ข้างล่างมีมอสแลมีช้างเผือกเดินสามตัว ที่น่ากระจกมีกุหลาบขาวกับชมพูกิ่งยาวสักแขนหนึ่งสองขวด มีต้นยี่โถฝรั่ง เขาเรียกชื่อว่าเคานปรินเซส สียานเย็นดอกเหมือนยี่โถ สูงสักศอกคืบ เรือนกว้างสักสองศอก แต่ดอกเต็มต้นงามจริง ๆ

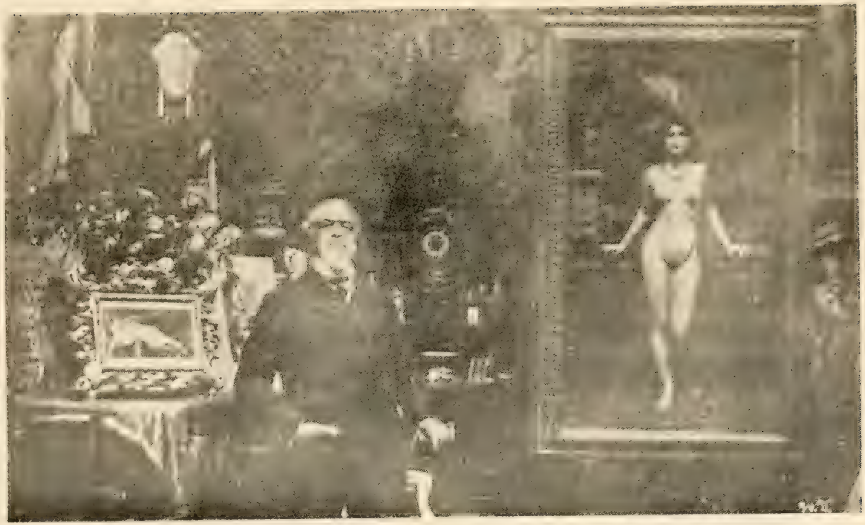
อันลักษณโฮเตลนี้ตึกแถวนั้นเอง มีเฉลียงเปนทางเดินด้านข้างใน ในประธานกันเปนห้องสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม มีประตูทลุถึงกันตลอดเรียบ จะต้องการกห้องก็ปิดเอาเพียงนั้น ห้องพักเปนห้องอยู่มุมที่ได้น่าต่างสองด้าน มีห้องนั่ง

ห้องนั่งกินเข้าด้วยในนั้น น่าต่างเป่นกระจกสองชั้นบานไม้ทั้งข้างนอกข้างใน เพราะเมืองนี้เปนที่เคยหนาวห้าวหาญ เวลาร้อนก็เปลี่ยนกันมาก เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ อยู่ไม่สบายมักจะเจ็บ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ ไปจนถึงเดือน ๑๒ จึงสบาย เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ ไม่สบายอีก เฉภาะสบายอยู่ เดือน ๕ เดือน ๖ พ่อจึงชิงมาในเวลานี้ แต่ประกอบด้วยความเห็นเข้ารูปภาพทั้งปวงด้วย กลางคืนก็อยู่ข้างจะหนาว รมูนอากาศไม่ดีอย่างยิ่ง ถ้าเป่นในบางกอกพ่อไม่สบายเสียแล้ว แปลว่าถูกฝนสามวันสามคืนนั้นเอง อยู่ที่ไหนที่ไหนก็เปิดน่าต่างไม่ได้

คืนที่ ๕๖

วันอังคารที่ ๒๑ พฤษภาคม

เช้าวันนี้ไปถ่ายรูปที่มอนตะโกเน ที่เคยถ่ายแต่ก่อน อยู่ข้างจะแย่มาก ทำท่าว่องไวกระทกเร็ว แต่ไม่ถึงลุกลนจนน่ากลัวอันตราย ได้ถ่ายรูปแต่งตัวธรรมดา แลแต่งครึ่งยศกรมการมหาดเล็ก แล้วถ่ายรูปชายครุยพงษ์รูปหนึ่ง ออกจากที่นั้นไปที่โปรเฟสซอเยเกล ซื้อของที่ไม่แก่ไปกี่มากน้อย เปนแต่ไปเคารพอย่าง สตูเดียวคงอยู่ตามเดิม เปนแต่รูปเปลี่ยนไปหมด สตูเดียวของแกสนุกจริงๆ ไม่เสียประเพณีคนอย่างตาเวรีจ เข้าไปจะต้องแต่งเข้าทำนองเข้ากับห้อง มีตัวอย่างต่างๆ ไม่ต่ำกว่าสองร้อยชนิด ตั้งแต่ตัวอย่างตามธรรมเนียมเสมอไปน้อย รูปไม่ต่ำกว่า ๑๐ แผ่น จะได้แต่งสว่างหมด เมียแกเปนช่างย้อม มีรูปคิดวาดรูปของคนต่างๆ ที่ทำงานด้วยต่าง ส่วนข้างบ้านยังเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่เปลี่ยนเลย ต้น [illegible] [illegible] ประมาณ [illegible] [illegible] กลายเป่นกำด้วยกิจ

ห้องทำงารของโปรเฟสเซอร์ เยลี ช่างเขียน

แต่ยังเลี้ยงปลาเงินปลาทองเสมออยู่ ตอนเซอเวตอรียาวที่ปลูกต้นไม้เลียบอยู่ในร่ม เดี๋ยวนี้เลื้อยตลอดเปนเพดาน เถากุหลาบใหญ่ที่เคยเลื้อยขึ้นหลังคาข้างล่างโกร๋นแต่ขึ้นไปแตกกิ่งอยู่ข้างบน เกาะลูกมหวดเปนช่อ ๆ งามจริง ๆ มีสวนต่อออกไปข้างหลังอีกตอนหนึ่ง กำแพงปลูกกุหลาบเลื้อยเต็มไปตลอด ในสวนนั้นเต็มไปด้วยไม้ดอกตรึคไปทั้งนั้น ตัดดอกกุหลาบให้เปนมัดใหญ่ พ่อถ่ายรูปทั้งในสตูเดียวแลนอกสตูเดียว รูปภาพที่มีอยู่ในนั้นพ่อซื้อรูปหนึ่ง เปนผู้หญิงยืนเปลือยกายพิงตู้ ตู้นั้นเปนตู้ไม้ดำฝังงา มีนกยูงจับอยู่บนหลังตู้ตรงหัวผู้หญิง ผู้หญิงนั้นแต่งตัวสวมสร้อยคอนิลเรือนเพ็ชรสายหนึ่ง ประคำไข่มุกยาวสายหนึ่ง มีถ้วยแก้วตั้งอยู่ริมมือซ้าย หม้อทองเหลืองตั้งอยู่ข้างขวา ในชั้นตู้มีนาฬิกาทรายแลกระโหลกศีศะ อรรถาธิบายว่าความงามของเนเชอ ถึงจะเปลือยกายอยู่ก็งามได้ รับรองกันกับเครื่องประดับเพ็ชรพลอย ถ้วยแก้วเปรียบว่าเปนของเปราะแตกง่าย นกยูงเปรียบว่าเย่อหยิ่ง ตุ๊กตาทองเหลืองนั้นเปรียบเหมือนคนผู้ชายที่ชั่วร้ายทำลายผู้หญิงให้เสีย นาฬิกาทรายแลหัวกระโหลกนั้น เปนกรรมฐาน ว่าถึงจะงดงามมีราคาสักเพียงใด ก็ย่อมถึงความชราแลมรณะ ผู้มือเขียนดีจริงๆ บรรดาสิ่งของที่เปนตัวอย่างเขียนนั้นอยู่ที่นั่นหมด ยกมาเทียบให้ดูได้ทุกอย่าง ชายบริพัตรและพี่เขาเห็นว่าหน้าดุไป แต่พ่อเห็นว่าหน้าคม จึงได้บอกว่าอยากซื้อรูปแกแกจะให้ซื้อรูปไหน แกก็ชี้รูปนั้น ถามราคาบอกว่าแล้วแต่จะโปรดประทานเท่าไรก็เท่านั้น ก็รู้ได้ทันทีว่าราคาแพง แต่ใจรักจึงตกลงซื้อโดยไม่เสียใจที่ราคาแพงอยู่สักหน่อย ทั้งนี้ว่าเปนคนชอบกันก็พอซื้อได้ ออกจากเยลลีไปที่โปรเฟสเซอโครสิยานี ดูท่าจริงแก่ลงไปกว่าแต่ก่อนก็ไม่มากนัก ทั้งตัวแลขายเมียมาต้อนรับแขงแรง ลูกชายก็เปนช่างเขียนแต่โช้ก เขียนอย่างใหม่

อย่างที่มักจะพอใจเขียนกันในสมัยนี้ แกเอารูปที่แกเขียนมาตั้งไว้ให้ดูอันหนึ่ง แต่พ่อไม่ชอบเลยไม่ทัก

ลืมกล่าวถึงเมื่อออกจากมอนตะโยเน ได้แวะที่โรงทำงานของโปรเฟสเซอพันตาเคียลดี ซึ่งทำรูปศิลาแลรูปหล่อจะเห็นต่างต่างก่อน ตานี้ไม่แปลกอะไรเลย งานก็ตามอยู่อย่างเดิม มีรูปหล่ออยู่รูปหนึ่ง เกือบอยากจะถวาย แต่หน้ามันแตกหักนักจึงไม่ชอบ เลยว่าให้คิดอย่างตุ๊กตาหล่อขนาดใหญ่คู่หนึ่ง แต่ให้ส่งตัวอย่างไปให้ดูเสียก่อนจึงจะสั่ง เสร็จการไปหาอาจารย์ทั้ง ๒ นี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน แล้วเขียนหนังสือส่งบางกอก

ด้วยการอยู่เมืองฝรั่ง มันอุดอยู่ในใจคนไม่ได้จริง ๆ เหมือนทำงานเขียนหนังสือนาน ๆ ตั้งสองสามชั่วโมงเข้า มันรู้สึกหนาวขึ้นทุกที ใจคอให้ซึม ๆ ไป ให้รู้สึกอยากตากแดดเปนกำลัง เพราะเหตุฉนั้นฝรั่งมันจึงต้องออกไปตากแดดกันอยู่เสมอ ๆ วันนี้รู้สึกเปนมาก ฤๅมันกำเริบด้วยเห็นแดดก็ไม่รู้ พอทำงานแล้วเสร็จอยากกระโดดออกไปทันที จึงตกลงเปนวันไปเที่ยวตากแดดตามบุญตามกรรม ได้ให้รถไมเตอคาร์คอยมาตั้งแต่เช้าแล้ว เวลานี้ก็ใช้ไมเตอคาร์ขับมันเรื่อยไปในถนน แล้วเลยไปคอลลิคิยานติ ซึ่งเปนเขาอยู่นอกเมือง เปนที่เขาไปเที่ยวดูภูมิประเทศเมืองฟลอเรนซ์ อย่างเดียวกันกับกาเลนซเบิคที่เมืองเวียนนา แต่ที่นี่เห็นต่อออกไกลแลงามกว่า เมืองฟลอเรนซ์อยู่ในหว่างเขาซึ่งเปนที่ไม่สู้กว้าง บ้านเรือนก็ตามพอเต็มหว่างเขา ออกจะล้น ๆ ที่จริงหว่างเขาลึกเข้าไปก็ยังมีที่กว้าง แต่มันห่างไกลจะค้าขายไป จึงได้เข้ามาจุกกันอยู่ในซอกเดียว เมืองในอิตาลีแต่ก่อนนั้นมีกำแพงทั้งสิ้น แต่บ้านเรือนคนมากขึ้นกรื้อกำแพงเสียออกทั้งที่เปนถนนแทน เหลือไว้แต่ประตูอย่าง เมืองโรมยังมีกำแพงอยู่ดีมากกว่าแห่งอื่น แต่ถึงจะมีกำแพงก็ไม่คุ้มกันอะไรได้ ถ้าข้าศึกเข้ามาได้ถึงเขาเปนเสียเมือง จึงได้ง่ายดายเพราะเปนเขาล้อมสองด้าน เขาทั้งนี้ไม่เปนเฉภาะ

อยู่ริมแม่น้ำคนละฟากกันกับเมือง แลเห็นแม่น้ำทั้งสองข้าง เมืองอยู่กลางงามดีนัก ที่สนามบนลานเขามีรูปเดวิดหล่อ เปนคอปีของรูปศิลาที่เก็บในมิวเซียมเหมือนกันกับหัวที่เรามีอยู่นั้น เขาวางเหมาะกับพื้นที่จริง ๆ มีคนขึ้นไปเที่ยวรถม้าแน่น มีตาแก่กับเด็กขายของต่าง ๆ แกมขอทานเปนอันมาก มีพื้นขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ปลูกศาลาหลังคาตัด ชั้นล่างเปนที่กินน้ำชา ชั้นบนเปนที่ดูวิวเห็นถนัดดีขึ้น พ่อขึ้นไปนั่งกินน้ำชาบนนั้น กำลังเผลอ ๆ ตาโปรไปรเอเตอเจ้าของโรงน้ำชานั้นให้ลูกสาวเขาดอกกุหลาบช่อมัดใหญ่มาให้ ดัดจริตเสียนี่กระไร พ่อไม่ทันเห็น เอามาวางให้ในแขนแล้วก็วิ่งหนี จะขอบอกขอบใจอะไรก็ไม่ทันเหลียวไปพอเห็นนิดก็เข้าฉากลับ อายุประมาณสักสิบเจ็ดสิบแปดปี อ้ายพี่ชายที่สวยเก๋ออกมายกแทน ว่าของน้องสาวให้ ครั้นเวลาจะกลับเกิดไม่เอาราคาค่าน้ำชาแลขนม ถวายเสียเปล่า ๆ ยัดเยียดก็ไม่เอา ตกลงเปนจะต้องหาของไปให้ กลับลงมาตามทางข้างหลังเขา ทางขึ้นเขานี้เขาทำงาม ปลูกต้นไม้ติด ๆ กันร่มเลี้ยวขึ้นไปเปนวงเลี้ยวลงก็เปนวง แล้วข้ามฟากไปที่ป่าก ตอนแรกถูกห้ามไม่ให้เข้าถนนในป่าก เพราะผู้หญิงกับผู้ชายเขากำลังไปกระยกันที่นั้น เราไปโมเตอคาร์เวลาเขากำลังเพลิน ไม่ทันรู้ตัวกลัวรถโมเตอคาร์จะทับ จึงได้ห้ามกันด้วยเหตุนี้ ต้องไปตามถนนใหญ่รอบป่ากก่อน แล้วจึงเลี้ยวเข้าเมื่อพ้นที่คนประชุม อันลักษณป่ากนี้ เปนป่ารูปรีมีถนนวงรอบสองสาย สายนอกเปนทางรถมีต้นไม้ปลูกติดกันเปนแถวสองข้าง เมื่อพ้นต้นไม้เข้าไปสัก ๔ วาจึงเปนทางขี่ม้าซึ่งทำดินให้นุ่ม ๆ สำหรับไม่ให้กีบม้าเสีย มีตาแก่คราดดินอยู่เสมอ ในไส้กลางถนนม้าเข้าไปเปนป่าไม้ตั้งใจจะให้ทึบ ปลูกต้นหนึ่งห่างอยู่ในสี่ศอกถึงประกันร่มครึ้ม ปล่อยให้เถาวัลขึ้นพันไม้ใหญ่แซมไม้เล็ก ๆ ที่พื้นดินอย่างลักษณบัวเคอบุลอน์ย ถ้าหากว่าที่ไม่มีไม้ใหญ่ก็ปล่อยเปนป่าหญ้าให้หญ้าขึ้นยาว ๆ มีถนนตัดเข้าไปจากรอบนอกหลายแห่ง แล้วเลยผ่านถนนรถถนนม้าเข้าไป พอพ้น

หน่อยหนึ่ง เข้าในหว่างไม้กิ่งติดกันเปนทางเล็ก ๆ สำหรับเข้าไปเดินเปลี่ยว ๆ ย่านี้ยาวแต่ไม่กว้างเกือบจะแลเห็นถนนฟากอีกข้างหนึ่ง ได้ยินเสียงรถเสียงม้ากึงกังถนัด เขาบ่นกันว่าเมื่อไรสวนดุสิตจะเปนเช่นนี้ ถ้าหากว่าเปนเช่นนี้เข้าจริงดูทีจะเลยเปนแลเรียบ ๆ จะได้ ฝนตกแต่วานนี้ วันนี้ยังชื้นแฉะไปทั้งนั้นเหมือนฝนตกใหม่ ๆ กลับมาแวะซื้อเครื่องอาสนอย่างฝรั่ง คือไม้กางเขนต่าง ๆ หม้อน้ำมนต์ หัวใจที่สำหรับแก้สนเขน มันช่างทำบางเสียนี่กะไรเปนแม่พระอุ้มเยซูฝีมือคล้ายกัน อยู่ในตลอดให้ได้ ใครจะเอาของที่ราคาสองสลึงไปบอกว่าร้อยชั่งก็เชื่อ ไม่ผิดกันกับพระเงินที่เช่ากันในตลาดของเรายังมีที่ตกพระพิมพ์อีกมาก พวกรูปเขียนอีกพวกหนึ่ง ซื้อแต่อย่างละอันละวันยังมีอีกมาก แต่ลงไปไม่ได้ คนมันคอยดูไม่หยุดไม่หย่อน [illegible]ซื้อที่สะพานหิน ไม่ใช่สะพานนั้นหินได้ สะพานมีร้านสองข้างเหมือนสะพานหันที่บางกอก คนดูช่างมากมายไม่หยุดไม่หย่อน ที่หน้าโฮเตลเบียดรวนกันไปกินมาจนถึงต้องยกันขึ้น เมื่อวานนี้พูดถึงเรื่องเคยไปเที่ยวที่นี่เมื่อคราวก่อนพบเขากำลังพาเด็กมาคริสเตนิง พ่อแม่เลยขอให้ลูกชื่อจุฬาลงกรณ์บ้าง ให้พ่อเปนก๊อดฟาเธอ ก็ได้ตกลงยอมรับ ชายอรุณวงษ์บ่นว่าอยากจะเห็นเด็กจุฬาลงกรณ์ครั้นวันนี้เมื่อกลับมาถึงโฮเตลมีเด็กคนหนึ่งวิ่งเข้าช่อดอกไม้มาส่งให้ มีแม่ตามมาด้วย ยกถามเขาว่าชื่อจุฬาลงกรณ์ ชายอรุณวงษ์ดีใจกระไร ทายไว้แล้วว่าคงจะโตกว่าอรุณวงษ์ อายุมัน ๑๐ ขวบมันโตกว่าจริง ๆ หาเงินได้ปอนด์เดียวให้ได้แต่เท่านั้น มากอดรัดปลื้มดี

กินเข้าแล้วจะไปดูออปราตามที่เจ้าของโรงออปราเขาเชิญให้ไปดู แวะดูตึกทำหินเสียอีกหน่อยหนึ่งที่ร้านซึ่งทำพระรูปตุลหม่อม ซึ่งท่านเล็กมาว่าให้ทำเดิมมันอยู่ใกล้แกรนด์โฮเตล เดี๋ยวนี้ย้ายไปอยู่ที่อื่น ก็เหล่านั้นเอง แล้วจะไปดูลคร โรงลครนั้นเปนรูปไข่ใหญ่มาก เห็นจะจุคนถึงสองพันขึ้นไป มีทูต ๗ ชั้นมีพวกยี่ห้าทย่เกือบร้อยคน ตัวลครร้อยเศษ แต่อยู่ข้างจะงรางุ่มง่ามโดยมาก

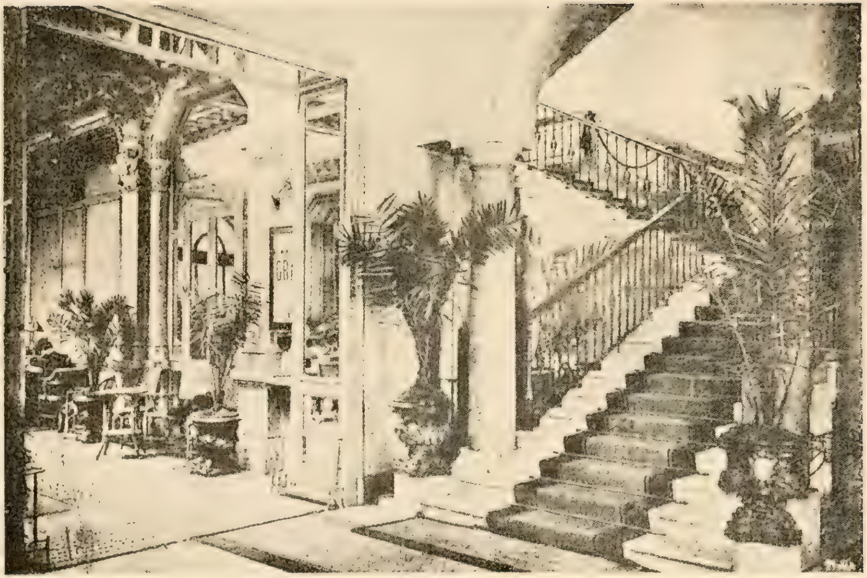
เล่นเรื่องอะไรก็ไม่เข้าใจ นั่งฟังร้องกันเท่านั้น เปนเรื่องที่เศร้าโศกแลดุดุ มียา- เลต์ แต่งตัวเปน ๔ พวก พวกละ ๘ คน ออกทีละพวก แต่อ้วนแลโตกันจนเต้นเกือบไม่ไหวก็มี ถามใครต่อใครหนักแล้วว่าเรื่องอะไร เปนอะไร ไม่มีใครรู้หมด เพราะเหตุที่มันเปนเรื่องใหม่ ซึ่งเขาแต่งขึ้นประกอบกับตัวบุคคลที่มี ความยากของออปราฝรั่งนั้นมันเปนเช่นนี้ คือคนที่จะร้องจำจะต้องร้องให้ได้เสียงเครื่องดนตรีอย่างหนึ่งอย่างใด เสียงเอกก็ต้องได้กับปี่ ๆ นั้นก็สองชั้นสามชั้น เสียงกลางต้องได้กับซอขนาดเล็ก เสียงใหญ่ต้องได้กับซออันโตที่ยืนสีเสียงหว่างๆ อย่างละสองเสียงสามเสียงร้องขึ้นมาแต่ในคอในทรวงอก การที่จะเลือกคนร้องก็ต้องอาไศรยผ่อนผันตามเสียง ถ้าเสียงมันจะไปได้ทางไหนก็ฝึกทางนั้น ฝึกกันเสียนานกว่าจะร้องได้ ถ้าเสียงไม่มีครบ จะเล่นเรื่องแคลสซิก คือเรื่องที่เขาแต่งไว้เก่า อันบังคับเสียงให้เหมาะกับตัวในท้องเรื่อง หาคนร้องไม่ได้มันก็เล่นไม่ดี จึงได้คิดยักย้ายไปใหม่ แต่งเรื่องเข้าหาคนที่มีอยู่ เพราะมันไม่ใช่แต่ร้องเปล่าๆ ต้องใช้บท คือทำปากทำตาวางหน้าใช้มือ บางคนทำบทดีแต่ร้องไม่ดี บางคนร้องดีแต่ทำบทไม่เปน คราวนี้ต้องแก้เข้าหา ถ้าคนทำบทดีจะเอาเปนนายโรง ต้องแก้เรื่องให้เสียงมันไม่ดีเสียตามที่หาได้ ดังนี้เปนต้น จึงต้องแต่งเรื่องใหม่ร่ำไป เลิกเวลา ๒ ยาม เพราะลงมือดึก ตอนดึกเข้านั่งในโรงลครเสื้ออีวนิ่งเดรสออกจะรู้สึกหนาว ๆ

คืนที่ ๕๗

วันพุฒที่ ๒๒ พฤษภาคม

วันนี้แมร์คนเก่ามาเชิญให้ไปดูเอกสหิบิเชนรูปภาพมีทั้งรูปเขียนแลรูปหล่อ อยู่ข้างดี ๆ มากราคาไม่แพง แต่เจ้าแผ่นดินเสด็จมาซื้อดักไว้ก่อนแล้วเหมือนกัน มีรูปพระเยซูรักษาตาบอดรูปหนึ่งใหญ่ดี กับผู้หญิงก้าวลงอาบน้ำ หล่อบรอนซ์

ทั้งสองรูป ได้วานให้แมร์ผู้นั้นจัดการว่าซื้อเราว่าจะลดลงได้มาก มีรูปที่ตาพระ
เขียนแผ่นหนึ่ง เต็มทนทีเดียว กลับมากินเข้ากลางวันที่โฮเตล แล้วแต่งตัว
พรอกโก๊ตหมวกสูงไปโฮเตลเดอวิล เปนศาลาว่าการของกรมเมือง แมร์
ปริเฟ็คแลเยเนอราลคอมมานดิงทหารบก แลขุนนางผู้ซึ่งมีน่าที่ในราชการ รับที่
น่าศาลาแล้วพาขึ้นไปข้างบน ผ่านห้องประชุมแลฮอลใหญ่ ซึ่งมีรูปภาพเขียน
ขึ้นมาก แล้วไปในออฟฟิศของแมร์ เขาให้เลาโดยเงินอย่างโบราณ ในซีล
ของเมืองฟลอเรนศ์ แล้วเลี้ยงแชมเปญแลขนม ดื่มให้กันตามแบบ แล้ว
กลับมาขึ้นรถของแมร์ แมร์นั่งข้างในกับพ่อ ปริเฟ็คแลเยเนอราลนั่งข้างน่า
ไปสเตชั่น รถออกจากฟลอเรนศ์เวลาบ่าย ๓ โมง มาตามทางที่ไปจนถึงโบลอคนา
ระยะทางที่ไปเปนเวลากลางคืนไม่เห็น ตะวากลับนี้จึงได้เห็น เปนทางขึ้นเขา
สูงถึงเลื่องพ้นพ้ด แลดูข้างล่างต่ำหวิวคล้ายที่ซวา ในมณฑลปรีอังคะ ตามบน
เขานี้ปลูกต้นเชสนัตมาก เขาใช้กินลูกต่างอาหาร มีไร่เชมป์ก็ชุม ต้องเข้าถ้ำ
บ่อย ๆ เมื่อลงมาถึงพื้นล่างแล้ว แผ่นดินกเปลี่ยนเปนอย่างอื่นไป คือเปนที่ราบ
มาเข้าสาลีปลูกต้นหม่อนเปนแถว ๆ กันเปนกระทงนา มีต้นองุ่นเลื้อย ตาม
ต้นหม่อน มีถิ่นฐานเปนแห่งเจริญดี กินเข้าในรถไฟเวลา ๒ ทุ่ม เมื่อกินเข้า
แล้วเปลี่ยนรถใหม่ ทำอย่างตรุษ นึกรูปเตลิดต่ำก้วยแก้ว จะหลีกไปข้างน่า
ก็ได้ดังที่ได้ มีบานกระจกเลื่อนขึ้นเลื่อนลงได้ง่ายอีกชั้นหนึ่ง มาถึงเมืองมีลัน
เวลา ๔ ทุ่มจวนยามครึ่ง ลำไปมีคนมั่ง เปนเคคฟาร์มารับกัน มาที่กรุงค์โฮเตล
ที่ลาไป โฮเตลนี้ใหม่หมดจด ห้องหับเรียบร้อย แต่อากาศดูเหมือนจะเย็นกว่าที่
ฟลอเรนศ์แตเปนที่เรียบได้เร็ว ที่ฟลอเรนศ์ ๗ ทุ่มจึงจะค่อยสงบดี แต่ที่นี่
เพียง ๔ ยามเงียบแล้ว เห็นจะเปนเพราะไม่ได้อยู่กลางถนนดวร์

ห้องโฮเตลเมืองมิลัน

คืนที่ ๕๘

วันพฤหัศบดีที่ ๒๓ พฤษภาคม

วันนี้เวลาเช้าได้ไปที่ร้านแพรสองร้าน เพราะเขาทอแพรที่นี่ แต่เรื่องมันรั้นอยู่หน่อย ที่นี่เปนที่เลี้ยงไหมโดยระยบคอย แต่เมื่อได้ไหมแล้วย่อมไม่เปน ต้องส่งไปย้อมในเมืองฝรั่งเศส แล้วส่งกลับมาทอที่เมืองนี้บ้าง ทอที่เมืองไลยอนในฝรั่งเศสบ้าง ถึงว่าแพรทอเมืองนี้แล้วจะขายในเมืองนี้ก็ไม่ใคร่ได้ ด้วยชาวเมืองไม่ชอบใจ นึกว่าเปนของไม่ดี จึงเปนแพรที่ขายออกจากเมืองนี้ ส่งไปเมืองฝรั่งเศสโดยมาก บางทีฝรั่งเศสเอาแพรที่ทำเมืองนี้เองกลับเข้ามาขาย เมืองนี้ก็มีคนซื้อ ด้วยสำคัญว่าเปนแพรฝรั่งเศส เพราะฉนั้นร้านขายแพรมีน้อย แต่มีกัมปนีที่สาวรังไหม ส่งไหม ส่งแพร กว่าสองร้อยกัมปนี แลที่ซื้อนั้นก็มีคนอย่างละน้อยต้องส่งให้ทำ เรื่องราวของเมืองนี้ เดิมเปนเมืองที่พระปกครอง เมืองมิลันนี้เปนเมืองหลวง อาณาเขตรเรียกว่าลอมบาร์ดี เดิมมีกำแพง เดี๋ยวนี้ตัดลงเปนถนน ยังสูงกว่าบ้านเรือนที่อยู่นอกกำแพงฤๅในกำแพง ยังแลเห็นรูปป้อมแลยังไว้ประตูเมือง ตอนข้างเมืองเก่าซึ่งเปนตลาดจอแจอยู่นั้น ถนนเล็ก ๆ แคบ ๆ คดไปคดมาไม่ตรง อย่างเมืองอิตาเลียนโบราณ ตอนที่ตัดใหม่จึงได้เปนถนนกว้างใหญ่แลตรง ๆ เว้นไว้แต่ที่โกลิดะทีครัล ซึ่งเปนวัดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมือง วัดนี้ใหญ่โตมาก ชั่วแต่โบสถ์หลังเดียว จุคนได้ถึงสี่หมื่น โดยกว้าง [illegible]๒๐ ฟิต สูง ๓๖๐ ฟิต มีชั้น ๙๘ ชั้น ตุ๊กตาที่ประดับถึง ๒๐๐๐ ตัว ล้วนแต่ทำด้วยศิลาอ่อนสีขาว แลเห็นยอดสพรั่งไป งามจริง ๆ ตั้งแต่ทำมาได้ [illegible] ปีเศษแล้ว แต่วัดใหญ่ๆเช่นนี้ มักจะเสียสวยด้วยปลูกเรือนเข้าไปกระชิด เหมือนอย่างที่โบสถ์ตั้งอยู่ในหลุม แต่นี่เขาก็ได้แก้ไขมาก บ้านเรือนข้างด้านหลังยังชิดอยู่ แต่ด้านน่าเปิดออกไปได้มาก ทำเปนสนามเปนสวน มีรูปกิงวิกตอร์อิแมนวลขี่ม้าตั้งตระ

หันหน้าเข้าไปข้างโบสถ์ ถ้าอยู่ที่ถนนด้านน่าแลเห็นวัดได้ตลอด งามอย่างยิ่ง ความที่ช่างคิดด้วยอย่างวัดสูงใหญ่ถึงเพียงนั้น แลดูเหมือนแบบอย่างเหมือนหนึ่ง รางกับว่านกกามาจับระหัก แลดูเป็นอย่างแกะด้วยงา ภายในโบสถ์นั้นเวิ้งว้าง เหลือที่จะคเนนัก กระจกสีที่กรุช่องน่าต่างสูง ๆ เขาว่าเป็นขนาดใหญ่อย่างยิ่ง ในนั้นที่บูชาแลอะไรอื่น ๆ ไม่สู้ประหลาดนัก งามข้างนอกมากกว่าข้างใน ข้างวัด มีตลาดหลังคากระจกซึ่งเรียกวิกตอเรียแมนวลอาเคต เหมือนกับที่เมืองเนเปอล ยังตลาดที่เป็นห้างขายสิ่งของต่าง ๆ อยู่ระยะวัด เรียกว่าดูไม่นั้นเอง แต่ตลาด เหล่านี้พ่อเข้าไม่ได้ เพราะเป็นที่ประชุมคนจรแจ ถ้าขืนเข้าไปก็ยิ่งกว่ามีในรา ห้าโรง จะรุมกันดูจนไม่แลเห็นอะไร น่าโฮเตลมีคนประจำอยู่เสมอทั้งกลางวัน กลางคืนร้อยสองร้อยคน ไม่รู้ว่ามันมายืนดูทำอะไรกัน นานนานจะได้เห็นสัก ฮิตทีหนึ่ง ถ้าจะคิดไปดู มันก็เป็นอย่างเดียวกับคนเหล่านั้นที่จะได้ดู เพราะ ไม่ต้องไปจ้างคำ วิ่งพล่านไปพล่านมาอยู่อย่างนั้น ถ้าจะไปดูอะไรก็จะต้องเสียเงิน ไปเสียทุกอย่าง นี่ดูเปล่าไม่ต้องเสียเงิน ถึงจะต้องยืนคอยนานสักหน่อยหนึ่งก็จะ เป็นไรเล่า มีเจาะช่องไว้ให้ดูด พูดกันเสียให้พล่านก็แล้วกัน อันที่จริงการที่คน ตื่นเต้นดูแลคราวนี้มากกว่าที่น่าคราวก่อน ยังที่จะเป็นด้วยการรักษากวดขัน ขึ้นก็จะเป็นได้ ถึงจะมีผู้คุมประจำตัวอยู่เสมอ ไปไหนมีนายโปลิศสองคนขึ้นรถ ตามไปอีกรถ ๑ คนเคียงข้างรถ หยุดที่ไหนโปลิศต้องทำช่องล้อมวงตั้งแต่ ๔ ร้าไปถึง ๘ คน น่าโฮเตล ก็เหมือนกันจะไปขึ้นรถ โปลิศถึงตั้งคอยกันกับคนดู ที่นั่งทางลงข้าง ๆ ลงได้สดวกดี ถ้าขึ้นรถจ้างเล่น จะไปไหน ๆ ก็ได้แต่อย่าหยุด ถ้า หากหยุดลงที่ไหนโปลิศเขาก็ไปตั้งกองจุกช่องล้อมวง เขาก็ยังเรียกให้คนมาดู ประ เดี๋ยวเดียวก็ยืนเนื่อง จะไปจะกลับว่ากล่าวอย่างไรก็ไม่ได้ เพราะเป็นการระวังรักษาน่า ที่ คนอิตาเลียนเป็นคนร้ายมากอยู่มาก อาจจะทำอันตรายเช่นไม่พอที่จะทำ เช่นกับ ยิงเอมเปรสออสเตรียเมื่อครั้งเสด็จที่สวิตเซอแลนด์ก็อิตาเลียน เจ้าของเขา

เขาก็ฆ่ากันเอง เพราะคนอิตาเลียนมันเปนคนสำส่อน การปกครองได้ผลัดเปลี่ยนแยกย้ายกันมาหลายทอด ซ้ำมีอ้ายลัทธิอานาคิสต์โซเชียลลิสต์ ซึ่งคิดประทุษฐร้ายต่าง ๆ เพื่อจะให้สมความประสงค์ มันคล้าย ๆ กับสาสนา ไม่ใช่อั้งยี่ เปนลัทธิของคนพวกหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่จะกลัวตาย ยิ่งจับได้ยิ่งเก่ง มันเปนลัทธิที่กินใจออกจะเกือบเปนบ้า ๆ ซึ่งไม่มีตัวอย่างในคนไทยเลย เมืองนี้อยู่ข้างจะเปนเมืองใหญ่โตกว่าตุริน แต่เปนเมืองค้าขาย ทำเครื่องเฟอนิเชอแลการช่างต่าง ๆ มีคนถึงหกแสน มีเยอรมันมากกว่าเมืองอิตาเลียนอื่น ๆ ผู้คนพลเมืองก็ผิดกันกับเมืองอื่น การขับรถนอนหลับไม่ใคร่มี รวยรถรางเหลือเกิน ในถนนสายใหญ่มีรถถึงสามชนิด ชนิดหนึ่งสีเหลือง เปนรถไฟฟ้าธรรมดาแต่กว้าง อีกอย่างหนึ่งทาสีน้ำตาล แต่เปนรถคล้ายกับรถเหลืองชนเดียว อีกอย่างหนึ่งสีน้ำตาลเหมือนกัน แต่เปนสองชั้น สูงโงงเงง เดินรางเดียวกันหมด ระยะห่างกันสองเส้นสามเส้น ฤๅเดินต่อกันทีเดียวก็มี เปนรถพ่วงสองคันทั้งสามอย่าง ถ้าจะนั่งอยู่ริมถนน คงจะเห็นรถผ่านไปฤๅผ่านมา ระยะห่างกันเพียงเส้นหนึ่งฤๅสิบวาเปนนิจไม่ได้ขาด แต่ไม่เห็นคนเต็มสักรถเดียว ดูเหมือนมันจะเกินความต้องการของเมือง รถนั้นเดินช้าเปนที่สุด คนเดินเท้าเร็วกว่า มีประโยชน์แต่เพียงไม่เหนื่อยอย่างเดียวเท่านั้น จะว่าด้วยการเร็วแล้วเปนไม่มีเลย มีแต่ช้าลงไปเท่านั้น บางทีก็ไปหยุดคั่งกันเสียตั้ง ๖ คัน รถโมเตอคาร์จะเดินไปไหนก็ต้องช้าที่สุดเหมือนกัน ต้องไปติดลอยเปนแพอยู่เช่นนั้นนาน ๆ รถจ้างที่นี่ใช้ติดเครื่องวัด เปนรูปกลมเหมือนนาฬิกากล็อก แหวะช่องสำหรับเศษร้อยช่องหนึ่งเลียร์ช่องหนึ่ง ถ้ารถเดินไปเท่าใด เลขนั้นบอกค่าเช่ารถไปตามระยะที่รถเดินเร็วฤๅช้าตามรอบของลูกล้อที่หมุน ถ้าบรรทุกสิ่งของมีอีกช่องหนึ่งสำหรับคิดค่าบรรทุกของ ช่องล่างบอกกิโลเมเตอ ที่รถได้ไปมากน้อยเท่าใด ถ้ารถหยุดนาฬิกา

นับก็เห็นได้เหมือนกัน แต่เดินช้า ๆ คิดตามเรื่องราวค่อย เวลาคอยนั้นใช้ไบสเก เหมือนนาฬิกาที่ติดเครื่องกำหนดค่าจ้างสำหรับกันวิวาทเถียงกันในระหว่างเจ้าของรถแลผู้เช่า ถนนที่นั่นเป็นต่าง ๆ ของเดิมเห็นจะเป็นปูด้วยก้อนกรวดยาแน่น ชั้นหลังเป็นปูด้วยศิลาหินา บางตอนปูด้วยอัสฟัลต์ดูเกลี้ยงเกลาดี แต่ฝนตกทำทางเปียกลื่น เมืองเราใช้ไม่ได้เป็นอันขาด เพราะน่าร้อนเหนียวหนับ ตอนในเมืองที่ทำแรกเปลี่ยนก้อนกรวดเป็นศิลา กำลังทำอยู่ ถนนนอกแนวกำแพงใช้ขนมศิลาแลตามระยะเนเบย ไม่สู้จะได้เที่ยวเท่าไรนักในเวลาเช้า เหตุเพราะไปไม่สะดวกดังเช่นทุกที่ กลับมาต้องส่งยางถกแล้วก็รออยู่จนกินข้าวกลางวัน เวลาเย็นจึงได้ไปที่เอกสหิบิเชนไอไดโบยัล ที่ซึ่งทำเอกสหิบิเชนนั้น ทำนองเป็นป่ากเล็กนิดเดียว คนก็ไม่มากเท่าไร มีโรงเป็นสามหลังมีมุขกลาง ในโรงนั้นตั้งรถโมเตอคาเรียงกันสองข้าง มีโคเมเตอ รถไบสิเกอล นอกโรงเป็นที่ตั้งเก้าอี้สำหรับคนไปนั่งพูดกันกินน้ำชา ใครจะเข้าไปดูเก็บเงิน เก็ดเกียครึ่งหนึ่ง แล้วให้ตั้งเม้าเงินสำหรับไปรับของแจก เช่นรถโมเตอคาใช้กลดึกตาชายอรุพงษ์ได้ติดกับเค้าถึงชายอรุพงษ์ จะกะรวย ๆ ใครเห็นใครชื่น ถูกแต่ผู้หญิงหยอกรับแก่ไปเร็วไป ไปข้างไหนตามกันเป็นพรวนน่าเอ็นดู ใคร ๆ ชอบให้จอง แม่เมืองศักดิ์ระบุตกให้หยิบเงินใส่ขนม เมียะชดไปให้ลูกกระดุม ยังได้อะไรอีกหลายสิ่ง เวลาที่ทำไปดูการประลิตเกนต์ของเอกสหิบิเชนนั้นไม่อยู่ สิเกรตารีพูดอังกฤษไม่ได้ ไปหาใครที่รู้ภาษาอังกฤษมาพูด ตรงเข้ามาติดถามว่าพ่อเห็นเอกสหิบิเชนเป็นอย่างไรบ้าง พ่อนิ่งเสียไม่ตอบ มันไปโจทย์กันว่าเห็นจะไม่เข้าใจภาษาอังกฤษ อีกคนหนึ่งว่าเห็นจะเข้าใจ หัดทำไม่รู้ไม่เห็น เดินรี่ ๆ ล่าน ๆ ด้วยคนหนึ่งเข้ามาขอกระดาษ ว่าให้พ่อไปยืนที่สแตนด์ ตรงจะติดต้านถ่ายรูป เพราะมันตั้งกล้องเตรียมไว้แล้ว บริษัทรถขอว่าให้ไปเรียนรู้ถึงที่เขาเรียกว่ากริยาที่นั่นเสียก่อน

พอกเลยเดินออกมา ต่อหลุดออกมาจากโรงนั้นแล้ว กรรมกิจการทำกระจก ได้มากันเปนพรวน เบิดหมวกกันแล้วพอกับมา ไม่ได้คอยฟังให้พูด

ออกไปดูที่ทำกระจก อยู่ห่างกลางเมืองทางประมาณสักสิบห้านาที แมนเนเยอไม่อยู่ เหลือแต่สิเกรตารีพูดภาษาอะไรไม่ได้นอกจากอิตาเลียนต้องมีล่ามเปนสามต่อ มีอ้ายห่ามอะไรคนหนึ่งเปนล่ามภาษาอังกฤษเข้ามาพูด ยิ่งไม่พูดกับมันมันยิ่งเสือก จนต้องขอห้ามว่าอย่าให้คนนั้นมาพูดอีกต่อไป ภายหลังแมนเนเยอไปถึง เอลเลคลิแลเพ่โรกไปถึงด้วย จึงได้ใช้เอลเลคเปนล่าม การที่ดูนั้น คือวิธีเจียรไนกระจกเงาให้เปนหลังเรียบใช้ครูดศิลาซึ่งมีกากเพ็ชร์ คนเอามือจับถูเฉย ๆ แล้วจึงไปชักเงา การชักเงานั้นมีเครื่องจักรแท่นเลื่อน มีตุ้มผ้าสำหรับถูยาสีแดง ๆ บนกระจก คนคอยเลื่อนให้ลูกตุ้มนั้นเดินทั่วกระจก ครั้นกระจกเกลี้ยงแล้ว เอาไปวางบนแท่นซึ่งมีสตีมเข้ามาในใต้นั้นให้ร้อน แล้วเอาน้ำเทลงบนกระจก แล้วจึงเอาปรอทซึ่งประสมแล้วเท การที่จะเทปรอทให้เสมอเต็มน่ากระจกนั้น ต้องการความชำนาญอยู่ นี่เปนเรื่องทำกระจกเงา ส่วนที่จะทำให้เปนเงาด้านแลมันนั้น ถ้าเปนกระจกลายเล็ก ๆ เลว ๆ ใช้แบบตัวทาบลงบนกระจก แล้วจึงเอาน้ำยาทา เวลายกแบบขึ้นแล้วก็เปนลาย แล้วจึงเอาไปขัดด้วยทราย ที่น้ำยาติดก็เปนกระจกมัน ที่ถูกทรายเปนกระจกด้าน ถ้าเปนลายใหญ่ใช้เยเลตินที่มีพิมพ์ดุ ๆ เปนรอยสำหรับตัด ทาบลงบนกระจกแล้วใช้ผู้หญิงตัดควักเอาเยเลตินที่ตรงจะให้เปนกระจกด้านนั้นออกแล้วจึงขัดทราย ถ้าจะให้เปนสีจะเปนลายดอกไม้ฤๅรูปภาพขัดกระจกให้ด้านเสียก่อน แล้วจึงเขียนสีลงบนกระจก แล้วเอาเข้าเตาเผาเหมือนลงยาราชาวดี ยานั้นเปนของที่เขาปิดปกไม่ให้ผู้ใดรู้วิธีประสม ถ้าจะทำกระจกอย่างเช่นสเตนกลาส ซึ่งต่อเปนลวดลายต่อด้วยลวดตกั่ว เขียนแบบขึ้นว่าจะเอาลายอย่างไร แล้วตัดกระจกเปนชิ้น ๆ เช่นเปนดอกไม้

ไปไม้ฤๅหน้าคนชั้นใหญ่บ้างเล็กบ้าง เขียนด้วยสีน้ำยาอย่างเช่นที่ว่าแล้วเอามาประกับกันเหมือนกับเล่นต่อ ลวดตะกั่วนั้นใช้เล็ก ๆ ซัก แล้วเอามาหุ้มที่หัวต่อกระจก ดัดโอนไปได้ตามรูปกระจก ประกับเรียบทั้งแผ่นแล้ว จึงได้บัดกรีด้วยตะกั่วแร่ง ซึ่งมีไฟพุ่ ๆ อยู่ในนั้นเอง ไม่ต้องเอาไปเผา

การที่ทำนั้น แผนกของงานมีอยู่เพียงเท่านี้ แต่อาจยักย้ายทำได้ต่าง ๆ เช่นกระจกเขาเปนสีเปนลวดลาย กระจกทำเปนสีโอปอลสีพลอยต่าง ๆ เปนสีย่นปนทองเกลื่อนลงในกระจก เขียนลายลงยาราชาวดี ยักย้ายไปได้ตามแต่ความคิดจะเดิน ไม่มีที่สุด ร้านที่ทำนี้เรียกว่า ลิบคัวชนตานา ทำได้ง่ายและราคาถูกกว่าแต่ก่อนเก่าครั้งก่อน พ่อได้ซื้อของสิ่งเปนตัวอย่าง แล้วขอให้ส่งตัวอย่างงานที่เขาทำได้ดี จะรวมให้เอลเลดรีส่งไปที่กรมโยธา

ได้ขึ้นรถไปเตอคาร์ไปที่เมืองมิลันจะถึงที่ควรจะดูได้ แลได้ดูโบสถ์ซึ่งกล่าวมาแล้ว กลับมาแต่ยังวัน ไม่มีที่จะไปไหน เหตุด้วยไปไม่รอด เพราะคนตอมเช่นที่กล่าวมาแล้ว

ครั้นเวลาต้องอดทนมากันแต่เช้า จึงปลดเปลื้องการที่ง่วงเสียให้สำเร็จ เพราะมีคืนที่ได้มาสองสามคราวแล้ว แต่ไม่เคยค้างคืน ที่คิดค้างคืนคราวนี้ เพราะจะได้นอนในรถไฟนั้นอย่างหนึ่ง ที่เลยไปอีกคืนหนึ่ง เพราะหมายว่าจะมีเวลาที่ย-เงินที่ต้องเสีย ถ้ารู้ว่าเช่นนี้ จะไม่อยู่อีกคืนหนึ่ง เพราะฤดูนี้จะตรงกันเพียงเท่านี้ ที่นี่หนาวกว่าที่เมืองพิสาเวนิศหน่อยหนึ่ง ปรอทในห้อง ๖๔ แต่หนาวก็ไม่แน่ เช่นหนาวอย่างแปลกประหลาด ที่เคยเมื่อควรจะร้อน แต่หาไม่ร้อนเลย

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๘

คืนที่ ๕๙

โฮเตลเดซอัลปส์ เตอริเตต์ สวิตเซอแลนด์

วันศุกร์ที่ ๒๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาก่อน ๔ โมงครึ่งไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น รถนี้เปลี่ยนใหม่เปนรถสวิต-เซอแลนด์ เบาะเปนกำมะหยี่แดง กว้างขวางนั่งเรียบร้อยสบาย รถออกเวลา ๔ โมงครึ่ง ระยะน้อยหนึ่งถึงทเลสาบ เรียกว่าลาโกมัจจิเอเร เปนทเลสาบอันหนึ่งในอิตาลีข้างนี้ มีหลายแห่งด้วยกัน ทเลนี้ไม่สู้กว้างแต่ยาวมาก รถไฟเดินเลียบมาตามข้างทเลสาบงามเสียจริง ๆ มีหมู่บ้านฤๅจะเรียกว่าเมืองก็ควร เช่นหมู่ใหญ่ ๆ มีตึกเคียงไว้มาเปนคั่น ตามฝั่งทเลสาบนั้นมีเขาสูง ๆ น้ำในทเลสาบใสเหมือนน้ำทเลเรียบเปนน้ำกระจก ที่ตามริมฝั่งเปนหาดกรวด แลเห็นลงไปได้ น่าลงไปเหยียบแล้วเล่น จะไม่ต้องเท้าปล่อยในเวลาเมื่อจะมาตากน้ำ เช่นแรมเหลี่ยมยังกับเปนฉากยนต์สวิสต่าง ๆ ที่สุดทเลสาบแยกออกเปนสองแยก ปลายแหลมหว่างที่แยกนั้นเปนที่ตั้งเมืองเรียกว่าพัลแลนซา ตึกเรือนแพตั้งมาในหว่างกลางทเลสองแยกมีเกาะสามเกาะ ว่าเปนสมบัติของเคาน์ตบอโรเมโอ จึงเรียกเกาะนั้นว่าเกาะบอโรเมียน ไอล์ส เกาะสามเกาะนั้นเล็กไม่ใหญ่น้อยมีบ้านเรือนเต็มทั้งเกาะ แลดูเหมือนตึกลอยอยู่ในกลางน้ำ เกาะหนึ่งนั้นเรียกว่าเกาะชาวประมง เปนพวกชาวประมงอยู่ ฝั่งข้างทเลสาบในนี้ บ้านเรือนเปนตึกรูปร่างไม่งาม แต่ยังเปนตึกใหญ่ ๆ ไม่ได้เปนเรือนเก่าแก่ แต่

ก็มุ่งได้ พื้นแผ่นดินก็กลายเปนที่ดอนมีเขาเนื่องกันไป ขึ้นเขาเรื่อยลงไม่ได้หยุด จนถึงอิสเลดิตราสเครวรา ซึ่งเปนที่ต่อแดนประเทศอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์ เปลี่ยนโปลิศที่สำหรับถามกันรับต่อกัน ได้ลงถ่ายรูปแล้วเลยไปขึ้นรถกินเข้า ทางที่จะข้ามเขาอัลปส์ช่องนี้เปนปล่องที่เจาะใหม่ เมื่อครั้งมาคราวก่อนขึ้นทางเซนต์โคถาด ช่องนี้ยังไม่ได้เจาะ ช่องที่เจาะใหม่นี้เรียกซิมปลอง รถไฟเดินเกือบ ๓๐ มินิต แต่เราไม่ได้ใช้รถสติมลาก เปลี่ยนเปนรถไฟฟ้าเพื่อจะไม่ให้มีควัน แต่ก็ไม่เห็นป้องกันอะไรได้นัก มีกลิ่นเหม็นเปนกลิ่นถ่าน ซึ่งรถทำงานต่าง ๆ ที่ใช้ถ่านเดิน ควันอบอยู่ในปล่องนั้น คงต้องปิดน่าต่างกระจกรอบด้าน ร้อนจนเปนเหงื่อจับน่าต่างกลายเปนกระจกด้านหมด ในรถใช้เปิดพัดลม ตามทางในปล่องมีไฟจุดเปนระยะเขาแบ่งเปนสเตชั่นอยู่ในถ้ำนั้น เขาอัลปส์นี้เปนเขาเทือกใหญ่ยาวไม่ใช่ลูกเดียวมากยอด สูงกั้นในระหว่างประเทศอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์แลฝรั่งเศส เหมือนอย่างกับเขาหิมาลัยแลพระสุเมรุกั้นประเทศฮินดูสตานกับฝ่ายจีนข้างเหนือฉนั้น ประเทศสวิตเซอแลนด์ตั้งอยู่บนเขานี้ เขาที่สูงสุดในสวิตเซอแลนด์คือมอนตาโรซา ทีนี้ถ้าในหมู่เขาอัลปส์แล้ว เขามองต์บลองค์เปนสูงกว่ายอดอื่นหมด แต่อยู่ในแดนฝรั่งเศส จึงนับเอาว่ามอนตาโรซาเปนสูงในสวิตเซอแลนด์ เขานี้แลเขาอื่น ๆ ทั่วไปในสวิตเซอแลนด์มีสโนว์หุ้มยอดขาวอยู่ทั้งนั้น ปากปล่องซิมปลองข้างฝ่ายสวิตเซอแลนด์เรียกว่าบริก พอหลุดปากปล่องออกมาก็แลเห็นต้นแม่น้ำโรน ซึ่งเปนแม่น้ำระหว่างกลางประเทศสวิตเซอแลนด์ลงไปสู่ทเลสาบอยู่ข้างขวามือ มอนตาโรซาอยู่ข้างซ้ายมือ แม่น้ำโรนนี้เขาขุดทำกันเสียตั้งแต่แรกลงจากเขา ก่อนแต่ก่อนก็เปนน้ำไหลพร่าลงมาก็กว้างแลตื้นเขินทั้งทางแล้ว ข้างขันเรโมนั้น เท่านั้นเปนส่วนเล็กย่อม นี่เปนส่วนใหญ่ ด้วยมีเขาสูงชันซ้อนกันมาก แลสโนว์ที่หุ้มอยู่เสมอ จึงเปนลำธารใหญ่ แม่น้ำใหญ่กว่าแถบโน้น

กลายเท่า วิธีกั้นน้ำไม่ให้เที่ยวเพ่นพ่านนั้นทำดังนี้ คือก่อเขื่อนสองข้างร่องน้ำด้วยศิลามั่นคง แต่เพียงเท่านี้จะไม่พอเหตุด้วยสายน้ำไหลเชี่ยว คงจะกัดเซาะเขื่อนพังร้าไป เขาจึงก่อเขื่อนคันลาดยื่นลงไปในน้ำกว้างประมาณสองศอกให้ไปเปนรอกันสายน้ำ เมื่อน้ำลงมากระทบคันที่เปนรอนั้น สายน้ำก็ยักออกไปกลางร่อง คันรอเช่นนี้ทำเสียทั้งสองฝากถี่บ้างห่างบ้าง ถ้าที่สายน้ำเชี่ยวตั้งรอถี่ๆ กันระยะเพียง ๖ วา ๗ วา ถ้าน้ำไม่สู้เชี่ยวระยะก็ห่างออกไปถึง ๑๐ วา ๑๕ วา สุดแต่กันน้ำให้ลงไปกัดกลางร่องอย่างเดียว ทรายที่อยู่กลางร่องที่น้ำกัดยักขึ้นมาติดอยู่ตามรอนั้น ตื้นขึ้นมามาก เพราะฉนั้นเขื่อนจึงไม่พัง น้ำในร่องก็ลึกอยู่เสมอ ทางน้ำที่เขาปล่อยให้เดินเปนแม่น้ำนั้นน้ำไหลเชี่ยว กว้างอยู่ใน ๑๐ วา ฤๅ ๑๒ วา เท่านั้น ที่ซึ่งเปนทางสายน้ำเดินแต่ก่อนเหลือจากนั้น ถ้าพื้นเปนทรายแลดินก็กลายเปนไร่นาไปหมด ที่พื้นเปนศิลาปลูกอะไรไม่ได้เขาก็ไม่ตั้งเขื่อนตั้งรอ ปล่อยให้ไหลไปอย่างเดิม เพราะที่ซึ่งเปนพื้นศิลาเช่นนั้นมักจะถูกที่หว่างเขาซึ่งเปนทางน้ำตกลงมาอย่างแรง ลำแม่น้ำที่ก่อเขื่อนนี้ไม่ใช่ตรง โอนไปโอนมาตามแต่สายน้ำ รถไฟที่มาก็มาในทางที่สายน้ำเคยเดินนั้น ถ้าสายน้ำตรงรถไฟก็เดินเลียบสายน้ำ ถ้าน้ำโอนไปก็มีสพานข้าม รถไฟจึงต้องไปทางตรง บางที่แม่น้ำอยู่ข้างขวา บางที่แม่น้ำอยู่ข้างซ้าย แปลว่ารถไฟมาตามหว่างเขาที่เรียกว่าแวลเลตามภาษาอังกฤษ คือมีเขาสูงสองข้าง ทรายฤๅแอ่งในหว่างกลางนั้นเรียกว่าแวลเล ตามภูเขาทั้งสองข้างย่อมเปนเขาซับซ้อนกัน ยอดที่สูงคงมีสะโนคลุม น้ำที่ละลายลงมาจากสะโนนั้นตกเปนน้ำพุใหญ่บ้างเล็กบ้างรายไปตามทางตลอด บางพุตกสูงตั้งสองเส้นสามเส้น ฤๅแลเห็นตกตั้งแต่ยอดเขาขาวลงมาตลอด จนถึงน้ำมากตกพร่าใหญ่ น้ำที่ตกลงมานี้มีทางที่จะไหลลงแม่น้ำ แต่เอาสายน้ำไปเปนกำลังใช้หมุนโม่แลเครื่องจักรเสียก่อนแล้วจึงปล่อยให้มาลง

[illegible]

(อ่านว่าเคซาลป์ซ์) โฮเตลนี้ดูข้างนอกเหมือนวิลลา ซึ่งเข้าใจว่าเหมือนเปนวิลลาปลูกต่อๆ กันหลายเจ้าของ แต่ที่จริงไม่เปนเช่นนั้น ตั้งแต่หาดฝั่งทเลสาบขึ้นมาถึงเนินแล้วมีถนนเล็กสายหนึ่ง เดินตลอดข้างริมน้ำ ในถนนเข้ามามีรั้วกั้นกระทู้รั้วเปนต้นไม้ตัดพุ่มกลม ในรั้วเข้ามามีลานสำหรับเล่นลอนเตนิสสองลาน จึงถึงเตอเรส คือก่อเปนเขื่อนถมดิน ดาดปูนสิเมนต์ สูงกว่าพื้นชั้นล่างประมาณสักสามวา บนเตอเรสนี้เหมือนกับดาดฟ้าที่เราเรียกว่าสวนสวรรค์ มีพนักเหล็ก ปลูกต้นไม้ดอกเปนหย่อม ๆ เรียงราย ใต้เตอเรสเข้ามาเปนทางรถไฟ มีดาดฟ้าเสาเหล็กคร่อมทางรถไฟ ข้างบนเปนพื้นดาดสิเมนต์เหมือนสวนสวรรค์แท้ ขนาดหลังพระที่นั่งอัมพร มีกระไดขึ้นสำหรับไปนั่งเล่น ถัดเตอเรสแลสวนสวรรค์นี้เข้ามาเปนทางรถม้า เปนถนนสายเดียวเหมือนอย่างซันเรโม ริมถนนข้างในจึงเปนโฮเตล โฮเตลนี้ปลูกไม่ตรงได้ฉาก เอนไปตามรูปเขา สูงแลต่ำก็ตามรูปเขา ตอนทางที่พ่ออยู่เปนที่ต่ำ ถัดไปอีกสูงขึ้น ห้องพื้นดินทางนี้เปนร้าน ถัดขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งจึงเสมอกับพื้นดินของโฮเตลตอนข้างขวา เพราะฉนั้นพื้นที่ควรจะเรียกว่าชั้นที่ ๑ ของตอนนี้ จึงกลายเปนเรียกว่าชั้นพื้นดินของตอนข้างขวา ต่อถึงชั้นที่ ๓ จึงเรียกว่าชั้นที่ ๑ เวลาจะขึ้นลิฟต์ถ้าบอกว่าชั้นที่ ๑ ไพล่ไปชั้นที่ ๓ ชั้นพื้นดินตอนข้างขวานั้นเปนห้องรับแขก มีห้องรับแขกใหญ่ ๆ หลายห้อง กั้นฝาไม้มีเครื่องตกแต่งสนุกจริง ๆ ไปจนถึงปลายเปนห้องบิลเลียด มีบิลเลียดถึงสามโต๊ะ ขึ้นมาอีกชั้นเปนที่กินเข้าก็ใหญ่โตมาก เจาะพื้นเปนวงกลม แลลงไปเห็นที่รับแขกข้างล่าง เวลากินเข้าเอาแตรมาเป่าที่ห้องรับแขก แต่มาข้างตอนที่พ่ออยู่เปนห้องนอนชั้นล่างต่อถึงพื้นที่เรียกว่าชั้นที่ ๑ ซึ่งเปนชั้นที่ ๓ นั้น จึงเปนที่ห้องพ่ออยู่ ในตอนข้างนี้มีพื้นถึง ๗ ชั้น พ่ออยู่ชั้นที่ ๓ รวมที่ยาวของโฮเตลถึง ๒๕๐ เมเตอ คือ ๖ เส้น ๕ วา คนอยู่ได้ถึง ๔๐๐ คน การตก

แต่งหมดจดเกลี้ยงเกลาดีเสียจริง ๆ ห้องก็โต เฉลียงก็ยื่นออกไปทุกหน้าห้อง มีโทรศัพท์พูดทั่วไปได้ทุกชั้นทุกแห่ง

มาถึงก็ไม่ได้หยุดยั้ง ลงไปนั่งกินน้ำชาที่เตอเรส เจ้าของโฮเตลเขาจัด ที่ยื่นไปกันด้านข้างหลัง นั่งดูเขาเล่นลอนเทนิสแลถ่ายรูป แล้วกลับขึ้นมาเดินซื้อของที่น่าโฮเตล แสนที่จะสบาย ไม่มีใครดูใครแล เดินเจอกันก็เหลียวดูแล้วก็ไป ไม่ยืนจ้องอย่างที่อิตาลี เวลาบ่ายอยู่ข้างจะร้อน เพราะโฮเตลหันน่าตวันตก

คืนที่ ๖๐

วันเสาร์ที่ ๒๕ พฤษภาคม

กินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปทางมองเตรอ ที่แท้บ้านเรือนติดต่อกันกับเตอริเตต เป็นเมืองเดียวกันนั้นเอง แต่ตอนข้างนี้เป็นโฮเตลแลวิลลา มีร้านเป็นตอน ๆ ที่มองเตรอมีตึกแถวตลาดติดต่อกันอย่างเช่นเมือง ก็ยาวอยู่ พอเดินเรือนก็ยังหมดหมู่ตลาด เป็นโฮเตลแลวิลลาต่อไป โฮเตลแลวิลลาเหล่านั้นตั้งอยู่กลางสวนดอกไม้บ้าง กลางสวนองุ่นบ้าง มีไร่ดอกไม้คล้ายซันเรโม แต่ไม่ใคร่จะมีดอกมาก แวะซื้อของบ้างถ่ายรูปบ้าง แล้วกลับมาพบกระบวนแห่ที่เขาเตรียมจะแห่กันวันนี้ พอถึงหัวตลาดถูกห้ามไม่ให้รถโมเตอคาร์เดินทางในตลาด ต้องอ้อมไปทางข้างขวา ที่อยากจะดูว่าจะพากันแห่ใหญ่กันอย่างไรบ้าง เพราะไม่นึกว่าจะได้ดูง่าย จะดูเสียก่อนแต่คนยังไม่แน่น ครั้นคนแน่นนัก กลัวจะถูกกรุม จึงให้รถอ้อมไปทางหลังตลาด ลงเดินมาในตลาดกับบริพัตร อุรุพงษ์ ตุ๊ก สี่คนด้วยกัน ตลาดนั้นเป็นระยะยาวสักเท่าตลาดเมืองสงขลาได้

เดินบ้าง หยุดแวะตามร้านบ้าง คนยังไม่สู้แน่นทีเดียว แต่ก็มากแล้ว รู้สึกสบายดีจริงๆ ดูเหมือนว่าไม่มีใครเห็นเราขันอย่างไรเลย เท่ากับเปนพวกเขาไปทั้งหมด ไม่จ้อง ไม่กระซิบ ดูก็ดูโดยเมตตาจิตร์ต่อกัน พ้นไปแล้วก็แล้วกัน จนกระทั่งหยุดท้ายตลาดจึงได้ขึ้นรถโมเตอคาร์กลับ การที่จะกลับนั้นไม่ยากอะไร ด้วยไม่ไกลเท่าใด โดยว่าไม่มีรถโมเตอคาร์จะขึ้นรถรางแห่งใดก็ได้ ด้วยเดินสวนถี่กันอยู่เสมอ รถโมเตอคาร์วันนี้แต่งยักองส์เหลี่ยมโต ๆ รถละสี่คัน มีจังหันรูปดอกนาซีซัสหมุนอยู่ที่หัวท้ายทุกรถ บ้านเรือนสองข้างทางก็ผูกธงแต่งทุกแห่ง ประหลาดที่ธงจะขาวรวแดงดก ๆ ของยี่ปุ่นนั้นเปนธงสวิตเซอแลนด์ มีสีขาวกับแดงแลน้ำเงินกับขาวสองอย่าง กลางเปนไม้กางเขนผิดกับยี่ปุ่นเท่านั้น นี่ใครเอาอย่างใครจึงเปนเช่นนี้ ที่ตลาดของสดเปนโรงเสาเหล็ก เลิกตลาดตกแต่งเปนที่พักในการเล่นคราวนี้ มีสแตนด์ตั้ง แต่พ่อไม่ได้เข้าไปดู เพราะเข้าใจว่าเขาคงจะซื้อที่นั่งกัน มีเตนต์เมอริโกเรานด์ใหญ่ มีทั้งที่ขี่แลที่นั่งตั้งอยู่ในกลางสนาม มีร้านขนาดร้านสีโระรายตั้งตลอดถนนขายของกินของเล่น แลคอนเฟตติเครื่องปา ๆ เช่นเล่นที่วัด ขายดอกนาซีซัสตลอดถนน คนเดินไปเดินมาก็ถือดอกนาซีซัสคนละมัดสองมัดทุกคน มีผู้หญิงบ้างผู้ชายบ้าง เด็ก ๆ รุ่น ๆ แต่งแฟนซีอย่างเช่นแต่งปลาลครเปนพวก ๆ ต่าง ๆ กัน พวกละ ๒๐ คนบ้าง ๑๖ คนบ้าง ๑๒ คนบ้างเปนหมู่ ๆ ในกลางถนนมีแตรวงขอเลยศักดิ์เดินเป่าไปในถนน ท่าทางจะออกสนุกอยู่

เรื่องการที่เขาเรียกว่าเฟตนาซีซัสนี้ เปนงานประจำปีของชาวเมืองนี้ ดอกนาซีซัสนั้นคล้ายดอกจุ๋ยเซียนอย่างลา ก้านเปนโพรงออกในใต้ต้นไม้ใหญ่ เปนไม้ป่า สูงประมาณสักสิบห้าสิบหกนิ้ว หกกลีบสีขาว เกษรข้างในเปนจอกเหลืองเหมือนจุ๋ยเซียน ขอบจอกเปนสีแดงไส้กลางสีม่วง ดูภูนแล้วออกเต็มไปทั้งนั้น

จึ่งเปนเวลาที่เล่นสนุกกันปีละครั้ง ครั้งละสองวัน แล้วมีสงครามบุปผชาติต่อท้าย ปาคอนเฟตตี้ ได้เห็นรถที่แต่งด้วยดอกไม้ตามทางหลายรถ

เวลาบ่ายกินเข้ากลางวันแล้วไปถ่ายรูปย้อมโบราณ เรียกว่าซีลลอง เช่นหลังกาซับซ้อนกันไม่งามอะไร แต่ช่างซอยถ่ายรูปกันเสียจริง ๆ รูปที่ขายที่นี่ก็มีซีลลองทั้งนั้น ใครถ่ายรูปเปนมาที่นี่ก็ต้องถ่ายรูปซีลลองทุกคน ถ้าไม่ได้ถ่ายออกจะเสีย ๆ ไป จนที่ถ่ายกันแห่งเดียวกันทุกคน ทราวหลังเขียนยัง ต่อก็ได้ไปถ่ายในกรุงนี้อย่างเดียวกับคนอื่น แต่ทางที่ไปนั้นต้องกลับไปข้างทางมาแต่เมืองมีลัน นึกว่าจะเลยไปเที่ยวถึงเซนต์มอริตส์ แต่เกิดเปนห่วงจะซื้อดอกไม้สำหรับจะทำวิสาระดีวันนี้ จึงย้อนไปมองเตรอใหม่ พอถึงหัวตลาดก็เห็นกระบวนแห่เด็กที่แต่งตัวต่าง ๆ เหล่านั้นขึ้นรถหลังใหญ่ ๆ เปนเกวียนงานของกิน แต่งดอกไม้แปลกกันต่าง ๆ จะกระบวนแห่กันมาแต่เมื่อไรแล้วก็ไม่ทราบ มากน้อยเท่าใดก็ไม่ทราบ ได้เห็นประมาณสักเก้ารถสิบรถ ปาคอนเฟตติกันนัวอยู่แล้ว พอหมดกระบวนแห่เลี้ยวหลังกลับมาเห็นพ่อกับยุรพงษ์ บริพัตร วัด คอยหนอยู่ที่นั่น นางพวกสาว ๆ รุมกันเข้ามาปาเสียใหญ่ เลยต้องซื้อปาเขาบ้าง คนแน่นยัดกันเหมือนวัดเบญจมบพิตร เบียดกันเต็ก ๆ แต่ไม่กระทบกระทั่งกัน ได้ความมันช่างเย็นเปนน่าจะเล่น หัวเราะร่า ๆ ปากันไม่เลือกว่าใคร เดินไปเดินมาหลุดหายไป ตามกันไม่พบ พ่อได้ติดไปแต่รพีกับยุคล ถ้าผู้ชายจะปาพ่อแล้วเขาปาด้วยความเคารพ ร้อง วีฟเลอะรัว แล้วปา พวกผู้หญิงก็เข้ามาเล่นจริงจังกันถี่ ๆ เสียก่อนแล้วจึงปา ทั้งหลังหน้าเข้ากันฯ ลงเลือกปากันเปนคน ๆ ไป จนสุดตลาดจึงไปหยุดกินน้ำส้ม ครั้นขากลับมาคราวนี้คอยปากันใหญ่ แหวกทางให้เราเดิน แต่จะเดินนั้นที่ยังแลดูหายไปได้จากคนหนึ่ง เหลือมาแต่ที่ยาว จนที่รู้จักจะเล่นทุกคน เมียพระกรอแลตามรู้จักตัวเสมอ ดูเหมือนจะไม่มีใครที่จะไม่รู้จักสักคน

เดียว ก็หลังนางรุ่นสาวคั้นกันหนักขึ้นถึงมาขอให้เซ็นชื่อ พ่อยอมเซ็นให้รายหนึ่ง คราวนี้ตามอ้อนเซ็นกันเรื่อย จนกระทั่งหลุดตลาดออกมา เข้าไปในร้านดอกไม้ ก็ไถลเข้าไปอยู่ด้วยเป็นหลายคน น่าชมแต่กิริยาอัธยาศัยคนที่นี่ดีจริง ๆ ดูเป็นเรากันเอง ผิดกันกับที่อิตาเลียนมาก แลมันช่างไม่ถือกันเสียจริง ๆ

กลับมาแต่งตั้งพระที่หน้ากระจกหลังเตาไฟ ซื้อเทียนขนาดใหญ่เป็นเทียนรุ่งไว้สองคู่ กับเทียนเล็ก ๕๖ เล่ม ดอกไม้สั่งให้เขาทำสามกระเช้า แลมีหม้อปักดอกนาซิซัสบูชาด้วย กินเข้าแล้วกรมสมมตนำทำวัตรแลสวดมนต์ สวดมนต์ถวายกรมสมมตเทศน์ ที่จริงเครื่องบูชางามด้วยดอกไม้ จนกรมสมมตว่าพระไม่เคยเห็นดอกไม้งามอย่างนี้ แบ่งเจิมก็มีเจิมเทียนรุ่ง ขาดแต่ธูปอย่างเดียวเท่านั้น ได้มีโทรเลขถึงกรมหลวงวชิรญาณเข้าไปไหว้พระในกรุงเทพฯ เพราะที่นี่ไม่สดวก

วันนี้เป็นวันร้อนกว่าทุกวัน เดินเล่นในถนนที่มองเตรอเหงื่อออกโทรมจนเสื้อชุ่ม แดดก็จัด รู้สึกเหมือนในบางกอก แต่ที่แท้ไม่ใช่เหมือนกันเลย เวลาแดดเผาหน้าต่างกระจกกำลังร้อน ได้ดูปรอท ๗๐ เท่านั้น เป็นด้วยเราสวมเสื้อหนา จึงรู้สึกเหมือนบางกอก เวลากลางคืนวันนี้ไม่ได้สวมเสื้อกลั๊กหลาย ฤๅก็ไม่หนาวเลย สวมเสื้อขาวชั้นใน อย่างที่ในบางกอก แต่ห้องนั่งเล่นยังรู้สึกร้อน ด้วยจุดไฟถึง ๑๘ ดวง ต่อดึกจึงค่อยรู้สึกหนาว เมื่อแรกมาถึงหนาวมาก แล้วที่หลังนี้ดูเฉย ๆ สังเกตดูว่าถ้าปรอทในห้อง ๖๒ เป็นกำลังพอสบาย

คืนที่ ๖๑

วันอาทิตย์ที่ ๒๖ พฤษภาคม

วันนี้มีความคิดสองอย่าง อย่างหนึ่งว่าพรุ่งนี้จะให้ไปเมืองโลซาน ซึ่งไปเกือบสุดแหลมแล้วเลี้ยวเข้าในซวาก ระยะทางจะไกลกว่าไปนีศ แต่เมื่อคืนถึงวัน

ราคาถูกก็ทำได้ ไปถึงด้วยระทำอะไร ตั้ง ๆ ไปก็ตั้ง ๆ กลับมา จึงได้เลือกเอาขึ้นเขาโรเซียเคเนย์ซึ่งอยู่ใกล้โฮเตล

กินเข้าเช้าแล้วรับอักเซลยอนซัน กงสุลเยเนอราลของเราที่เมืองสต๊อกโฮม แกแก่แล้ว พาลูกมารักษาตัวอยู่ใกล้ ๆ นี้ ได้ข่าวว่าจะเสด็จไปตามถนนนั้น ถึงกับมีโทรเลขไปสวีเดนให้ส่งของช้างมาคอยซักรับ การมันใหญ่ถึงเพียงนั้น ก่อนเปิดรู้ว่าไม่เสด็จแล้ว จึงได้มาหา ได้สั่งถวายคำนับถึงเจ้าแผ่นดิน เพราะแกเป็นคนเป่าคลุ้มคลั่งมาก แล้วขึ้นรถไม่เคยตรี่ไปที่สเตชั่น ทางที่จะขึ้นรถนั้นเป็นที่ต้องยืนที่ เพราะเหตุที่รถนี้จะเป็นเพลาเกินคนเท่านั้น ข้างในก็เป็นห้อง ๆ ตามระยะวางนั่งได้สองห่าง คือหันหน้าขึ้นไปก็ได้ หันหลังขึ้นไปก็ได้ เขาทำขึ้นนั้นชันมาก ก็นี่ก็ยังชั้นขึ้นเขาทอง เพราะถนนนี้ตรงทอดวางวนไปตามข้างเขาตรงตรง มีฟันปลาสำหรับสลักให้รถหยุดเมื่อเวลาเกิดเหตุสายลวดขาด แต่การขึ้นลงของรถนั้นขึ้นด้วยสายลวด มีรถสองรถ รถหนึ่งอยู่ข้างบน รถหนึ่งอยู่ข้างล่าง สายลวดโยงถึงกัน เมื่อเวลาจะให้รถขึ้นลงมา ข้างล่างกรอกน้ำเข้าไปในถัง แล้วเปิดเลิกยกยันรถไว้กับฟันปลานั้น น้ำหนักน้ำก็ถ่วงรถเลื่อนลงมา ถึงเวลารถที่อยู่ข้างล่างเบากว่านั้นขึ้นไป แต่การเหยียบเบรคระวังแก่กันที่กลางทาง มีทางหลีกพอหลีกกันได้ ข้างบนก็ลงมาถึงข้างล่าง ต่อยกันอยู่ตรงกลาง ข้างล่าง แต่เดินไม่ได้ขึ้นไปถึงตลอดยอดเขา ไปเพียงพอต้นทาง แล้วไปหยุดที่คลีฟ เป็นสเตชั่นสูงจากพื้นดิน ๖๙๖ เมเตอร์ ที่ ... เดิน ๖ วา นาระยะรถตอนนี้ ทางเป็นไปในระหว่างบ้านเรือนที่เป็นวิลลา เป็นโฮเตลหลังใหญ่ ๆ เรียงรายเป็นสวนดอกไม้มีดอกไม้สีต่าง ๆ มีทางทางรถขึ้นเหมือนทางธรรมดา แต่หายไปหายมา

เวลาขึ้นรถลงรถแล้วก็ระยะย้ายไปตอนกลางหนึ่งต่างหาก เพื่อจะได้ขึ้นรถลงอีกต่างหาก เป็นรถไฟไปรำแพนเดินแต่น้ำต่ำที่สุด รูปเป็นเหมือน

โฮเตลแลยอดเขาโรเชร์เดอแน

เหมือนกัน มีรถพ่วงหลายหลัง นั่งอย่างเดียวกันกับรถที่กล่าวก่อน มีที่สำหรับรับฟันจักรอยู่ในกลางเหมือนกัน แต่ไม่มีสายลวดอยู่เอง ด้วยไม่ใช่ลากด้วยน้ำ รถนี้เดินเข้าปล่องหลายครั้ง ยาวบ้าง สั้นบ้าง ในปล่องนั้นมักจะมีน้ำตกซึมบ้าง พร่ำอยู่เหมือนฝนบ้าง ขึ้นไปหยุดรับน้ำตามทางบ้าง จนถึงตำบลโคเปนที่สำนักรักษาตัว ซึ่งหมอแนะนำให้เพ็ญมาอยู่ตำบลนี้สูง ๑๐๕๐ เมเตอ คือ ๒๖ เส้น ๕ วา มีสเตชั่นผู้คนแน่นหนา มีโฮเตลสูง ๗ ชั้นหลังคามียอดหลายยอด ยาวใหญ่ ทำงามมาก เปนที่สำหรับพวกมีในท้องขึ้นมารักษาตัว ท่าทางเห็นจะอยู่ได้หลายร้อยคน ตั้งใจไว้ว่าจะแวะต่อขากลับ จึงไม่ได้เที่ยวที่โคนี้ นั่งอยู่ในรถต่อไปอีก

รถออกจากโค ตั้งต้นที่จะผ่านสะโนอันกองเรี่ยราดอยู่ตามทางขึ้นไป มากขึ้นมากขึ้นทุกที เปนสะโนอ่อนที่กำลังละลายอยู่ ไม่สู้แขงเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน แลลงมาในอ่าวเห็นตำบลที่ริมทเลทุกแห่งเหมือนเรือนตุ๊กตา ยิ่งสูงขึ้นไปยิ่งเหมือนแผนที่ที่เขียนอย่างมีสายน้ำบ้านเรือน แลเห็นยอดเขาสพรั่งไปทั้งสองข้าง ล้วนแต่หุ้มด้วยสะโนขาวไปทั้งนั้น ลอดถ้ำยาวบ้างสั้นบ้างหลายตอน ลอดครั้งหนึ่งก็เปลี่ยนชนิดแลเห็นยอดเขาแปลกไปทุกครั้ง น่าแปลกยิ่งมากขึ้นทุกที จนถึงจะเปนกำแพงสองข้างก็มี สูงขึ้นไปก็เย็นขึ้นแต่ไม่ถึงหนาว ด้วยแดดจัด ขึ้นไปประมาณสักชั่วโมงครึ่ง จึงถึงที่ตั้งโฮเตลเปนที่สุดทางรถไฟ สูง ๒๐๔๕ เมเตอ คือ ๕๑ เส้น ๒ วา ๒ศอก สุดแต่รถหยุดเพียงนั้นแห่งใด ชายอะพงษ์แลตุ๊กเปนต้องลงบนสะโนเล่น พ่อได้ถ่ายรูปหลายรูป แต่ครั้นคราวนี้ไม่รู้ว่าจะได้ฤๅไม่ เพราะไม่มีกระจกเหลืองขึ้นไปติดน่ากล้อง แสงสว่างเปรี้ยกเต็มที่ จนลืมตาไม่ใคร่จะได้ ลืมเอาแว่นเขียวขึ้นไปด้วย พอถึงที่สเตชั่นก็ถึงร้านที่สำหรับขายของคิวไรซิตในที่นั้น พ่อได้ซื้อสิ่งละอันพันละน้อย

เพื่อจะส่งมาฝาก ในซองนี้มีที่สำหรับอัดดอกไม้ ซึ่งจะเก็บจากบนเขาอยู่สองสามอัน จึงได้ซื้อด้วย ส่งให้[illegible]กับเข้าไว้กัน แล้วเดินขึ้นยอดเขาต่อไป ทางที่ขึ้นยอดเขานี้เปนทางเล็ก ๆ [illegible] ๆ จำจะต้องเดินไปในระหว่าง[illegible] มีดอกไม้ที่ขึ้นบนหญ้า คือที่เรียกสะโนครอบ สีขาวก็มี ม่วงก็มี มีดอกเหลืองอีกอย่างหนึ่ง ดอกเปนก้ามหยีอีกอย่างหนึ่ง เรียกอะไรก็จำไม่ได้เสียแล้ว ไม่ใช่ไม่จำไม่ได้ ท่านมองซิเออคอเวลี[1] ถามได้ความมาแล้ว ก็จะลืมเอาไปลืมเสียเอง ตอนยอดเขาที่สูงเปนอยู่ก็ระสะโนนั้นมีแต่สี่อย่างเท่านั้น แต่ตอนเหนือที่ขึ้นมายังไม่ถึงสเตชั่นนี้มีดอกไม้มาก สีเหลืองสีขาวเปน เปนช่อเหมือนอย่างกล้วยไม้[illegible]ก้านเงินเขียว [illegible]ไปเหมือนยุพราช หมู่ที่ดอก[illegible]ไปทั้งเหล่า สูงประมาณ[illegible]เท่านั้น แต่อายุดูตะไปเหมือน[illegible] ๆ [illegible]กลิ่นหอมกรุ่น ๆ [illegible] ด้วยเหตุนั้น เขาจึงเปนวิทยาศาสตร์ในเวลาดอกไม้นี้[illegible] จะเอามา[illegible]ถ่ายปากันอย่างไรก็ไม่รู้สึก [illegible]ไปเก็บเอามาได้ใหม่ในแต่[illegible]ที่ได้ส่งมานั้น เช่นดอกไม้บนเขาตั้งสิ้น ไม่ใช่ดอก[illegible]เลย [illegible]ก้นเกียร์ผ้า[illegible]น้ำมาสิ้นร้าน[illegible]นเท่านั้น พวกคนเดินทางไปเที่ยวอยู่หลายพวก [illegible]ไปเก็บดอกไม้อยู่ก็มี มีไม้เท้าที่สั้นเปนตะปูยาวข้างสั้นบ้าง สำหรับเท้าจะได้ [illegible]ได้ซื้อยาวอันหนึ่งส่งมา ที่บนนั้นมีกล้องเดเลดโดป ที่สำหรับส่องดูยอดเขาต่าง ๆ [illegible]อยู่ตรงหน้า ได้ดูเขาตัวรัดเอดูจ ๒๓๓๖ เมเตอ มีเลาจะรักแมล แลคนเดินทางอยู่บนนั้น ซึ่งแลเห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า แลเขา[illegible] [illegible]ยังตินเยร์ สูง ๓๘๑๒ เมเตอ ได้ซื้อสมุดแผนที่ภาพเขาส่ง[illegible]หนึ่ง แต่ที่ตอนยอดเขานั้นเหมือนอย่างเช่นรูปเขียนนั้นจริง ๆ มันไม่ได้[illegible] [illegible] [illegible] ติดเขาที่กลาง[illegible]รูปมันนั่งสือ แล[illegible]

๑ มองซิเออคอเวลี ชาติสวิส เปนเลขานุการในสถานทูตที่ปารีส

รูปทรงถ่ายที่ยอดเขาโรเซเดอเนทางเสด็จประพาส
ที่เมืองเตอริเตต์

ชั้นบน กินเข้าที่โฮเตล ก็ยังเข้าท่าอร่อยจริง ๆ กินแล้วหยุดเขียนโปสต์การ์ดอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมงจึงได้ลงจากเขา จากลับอยู่ข้างจะหนาว เพราะแดดอ่อนลง ซ้ำฝนตกด้วย การที่จะแวะตำบลใดจึงได้เปนอันงดไป ฝนตกตลอดทางลงมาจนถึงข้างล่าง เลยกลับโฮเตล ข้อที่รู้สึกหนาววันนี้หายฉิบ เพราะโฮเตลที่ล่างเวลาบ่ายถูกแดดกลับร้อน เมื่อคืนนอนอยู่ข้างจะร้อนมาก ใส่แต่เสื้อชั้นในผ้าขาวเท่านั้น ยังต้องขึ้นตะกายผ้าแพรลงเตะออก วันที่จริงนั้นก็ร้อนเพียงปรอท ๗๐ แต่รู้สึกร้อนกว่าปรกติ ที่เมืองเราเรียกว่าหนาวเสมอ ฝนตกวันนี้มีลูกเห็บตกมาก ถ้าไปเก็บเอามาให้ดูกว่าจะขนมาถึงเล็กไปเสียแล้ว เราว่าตกลูกโต ๆ เท่าหมากดิบ สะโนที่อยู่บนเขาวันนี้เปนอย่างที่ฟอกเปนฟอง ไม่ใช่อย่างแลเปนแก้วเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน ซึ่งนั้นเปนอย่างน้ำแข็ง ว่าเมื่อเวลาที่พ่ออยู่เมืองมิลัน บนเขายังหนาวมาก เดี๋ยวนี้กำลังลงมือละลาย คงจะน้อยลงไปทุกวัน พอถึงเดือนกรกฎาคม แลสิงหาคมสังเกตนั้น จะไม่มีสะโนตามเขาเหล่านี้ เหลืออยู่แต่เขาสูง ๆ เช่น มองต์บลังค์เปนต้น

วันนี้ได้ชมแซรเปดอกไม้แลแต่งเครื่องบูชา มีการไหว้พระในวิสาขบุรณมี จึงวันหนึ่ง เพราะมีประจักษ์เห็นที่กำลังทำเช่นนี้ ได้จัดมาสองวันแล้ว เจ้าของโฮเตลจัดดอกไม้มาให้เปนรูปรถที่ได้แห่เมื่อวานนี้ แก่ได้รางวัลที่ ๑ เปนเงิน ๑๕๐ แฟรงก์ แต่ที่แท้ได้จากทุนเปนอันมาก รถนั้นได้แต่งด้วยดอกไม้ขาวเปนช่อ ดอกติดกันแน่นเหมือนอย่างลัดดา แต่ช่อใหญ่เท่าช่อกุหลาบ กลิ่นไม่หอมเหมือนดอกมะลิ ปนกับดอกกุหลาบสีชมภู แลผูกโบสีชมภูใหญ่ ๆ ต่อไปทั้งหลัง มีเสากระโดงอย่างเสมแลมีใบแพรสีชมภูคันใหญ่ทำด้วยดอกไม้ ผูกเปนเครื่องโตเท่า ๆ รถใหญ่ห้อยรอบรถ แลพันไปจนถึงที่นั่งสารถี เด็กที่นั่งอยู่ในรถแต่งตัวเสื้อสีชมภู แต่ไม่ใช่นุ่งผ้า ๆ เปนโย ๆ ไม่ค่อยมีทางเป็นยุ่ง ทางนี้ คนที่ยืนดูอยู่ก็ว่าจะกระจายหลบเล่นรื่นเริงไปด้วยกัน เปนเช่นนั้นทุกคน เว้นแต่ระยะทางทั้งเจ้าของโฮเตลนั่งกว่าเพื่อน จึงได้รางวัล ๑

รับแก้ไขได้รูปพิมพ์ละยาที่มีผู้ทำไว้แต่เมื่อมาอยู่เยนีวาคราวก่อน แต่ผู้ที่มันตาย ตกอยู่แก่ภรรยา อย่างไรแกจึงไม่จัดการเอามาได้ไม่ทราบ ท่าทีพอใจแต่งเติมยศราวแต่ตายสบายเปนสีชมภูไป

ในการที่จะไปพรุ่งนี้ได้คิดเดินทางอย่างใหม่ เจ้าพนักงานเขาช่วยเปนธุระ เพื่อจะให้ได้ไปถึงเร็วขึ้น ถ้าไปตามธรรมดาจะถึงต่อเวลาทุ่มเศษ จะจัดการให้ไปถึงเวลาบ่าย ๕ โมง

เรื่องดอกไม้นั้นเปนที่ปรากฏเสียแล้วว่าพ่อชอบมาก ไปถึงแห่งใดก็แต่งเติมไปด้วยดอกไม้ทั้งห้อง งามชื่นตาชื่นใจ จนถ้าจะไรคิดถึงชั้นเราไม่ยังพยายามส่งดอกไม้ตามมาให้ถึงนี่เปนกอง แต่ทางไกลเหี่ยวไม่พ้น

วันนี้เปนวันตั้งใจจะจดรายวันเสียตอนหนึ่ง รู้สึกว่าเขียนสั้นไปเปนอันมาก เหตุที่เปนเช่นนี้เพราะเกิดความท้อถอยขึ้นมา เพราะไม่ได้หนังสือตอบรับ กันทีได้ว่าทางที่จะพลาดพลั้งไปอย่างไร แต่ห้ามไม่ให้ท้อมันไม่ฟัง เนื้อความมันสั้นลงไปเอง จึงจะจบแต่เพียงเท่านี้ ก่อนจะเปลี่ยนประเทศเปนเยอรมันตั้งแต่พรุ่งนี้ไป

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙

คืนที่ ๖๒

เมืองนอยเฮาเซน

วันจันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ออกจากโฮเตล ขึ้นรถม้าไปที่สเตชั่น วันนี้รถพ่วงรถไฟเปลี่ยนอีกเพราะเปนรถจัดเฉภาะ กว้างขวางขึ้นแต่นั่งไม่สู้สบาย สู้คันที่มาแต่มิลันไม่ได้ ตาเจ้าของโฮเตลจัดดอกไม้มาให้ ของแกเข้าที คือเอาหีบสานด้วยไม้อ้อที่สำหรับบรรจุดอกไม้ มาจัดดอกกุหลาบสีชมภูแลกุหลาบแดง กับดอกสีขาวที่เหมือนมลิ เรียกว่านอเค ทำให้เหมือนหนึ่งดอกไม้นั้นบรรจุหีบ แต่ล้นออกมาอยู่ข้างนอก ได้ให้การอัดดอกไม้มาแต่วานนี้ ให้นึกอยากอัดขึ้นมาอีก วานให้นายโฮเตลไปซื้อสมุดอัดได้มาเล่มหนึ่งอัดมาตามทาง รถเดินทางเมืองเตระแลระเวียที่เคยไปด้วยรถโมเตอคาร์วันก่อน แล้วผ่านโลซานพ้นมาอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงทเลสาบอีกทเลหนึ่งต่างหาก เรียกว่านอยซาเตล แคบแต่ยาว ขอบทเลมีบ้านเรือน แต่ระยะห่างกว่าล้ากเลมัง ไม่ใคร่จะงาม มีเมืองในระยะทางนั้นเมืองหนึ่งเรียกชื่อเดียวกัน คือนอยซาเตล คนสองหมื่น ตามทางเหล่านี้ปลูกองุ่นเปนพื้น ลงถมาก ที่กล่าวไว้ว่าระยะห่างตอกหนึ่งนั้นเปนอย่างตอใหญ่เสียแล้ว ตอเล็ก ๆ ระยะห่างกันคืบเดียวเท่านั้น ปลูกได้ระยะเรียงเปนตาตารางทีเดียว ได้ความว่าที่ใช้ต้นเล็กแลปลูกถี่เช่นนี้ เปนธรรมดาของต้นองุ่น ถ้าตอโตแก่เข้าแล้วให้ลูกไม่ดี เล็กเซียไป เพราะฉนั้นถ้าตอโตนัก เขาเลิกเสียปลูกใหม่ ใช้ปลูกด้วยเถา ในไร่ที่ปลูกนั้นเห็นจะกะขนาดมีดกัน ข้างหย่อม

ได้ อย่างย่อมเล็ก การที่ทำนั้นเมื่อถึงฤดูหนาวทิ้งตอไว้ในกลางไร่ไม่ได้เก็บ แต่ตัดเถาทิ้งเสียหมด ถ้าเป็นตอใหญ่ก็ควรจะเอาฟางคลุมไว้ เมื่อถึงฤดูสปริงเข้า [illegible] ใส่ปุ๋ยมูลโคฤามูลม้า แล้วปักไม้ไว้สูงประมาณศอกหนึ่งทุกต้น การรักษาไม่เอาเลย เมื่อเถายาวออกไปอีกก็เด็ดไม่ให้ยาวขึ้นไป สำหรับให้เถาเจริญลูก นอกจากที่ปลูกองุ่น ถ้าเป็นที่ราบ [illegible] ที่เป็นหญ้าเปล่า ซึ่งฝรั่งเรียกว่าเมโด โดยมาก เมโดเช่นนี้เป็นที่หญ้างอกสูงประมาณคืบเศษ แต่หญ้าเหล่านั้นมีดอกเป็นสีต่าง ๆ [illegible] เป็นพื้น แลดูเป็นสีพรายไปทั้งพื้นที่ [illegible] ในเมโดเหล่านั้น แต่ถ้า [illegible] แล้วก็ไม่เห็นเป็นอย่างสวยอะไร แต่เวลาอยู่ในท้องทุ่งงามเหลือเกิน เช่น [illegible] เช่นโคนมได้กิน [illegible] เป็นต้น จึงเป็น [illegible] ประโยชน์แก่ราษฎร [illegible] ระยะห่างกันอยู่ใน [illegible]

๔ [illegible]

[illegible]

แก่งน้ำตกในแม่น้ำไรน์

ช่างมากจริง ๆ หลายสายหลายทางแยกย้ายกันมาก่ายกันไปทั้งนั้น สเตชั่นก็ใหญ่โต รถไม่ใคร่จอดอยู่ที่นั่นนาน ออกจากนั้นมาหน่อยหนึ่งจึงถึงแม่น้ำไรน์ อันเปนแม่น้ำกั้นแดนสวิตเซอแลนด์กับเยอรมนี แต่ทางรถไฟตัดตรงไป ไม่ได้ไปตามน้ำ จึงอยู่ในแดนสวิตเซอแลนด์มาก รถผ่านเลยที่นั่งตรงข้ามไปเห็นน้ำตกในแม่น้ำไรน์ สเตชั่นอยู่เหนือน้ำตกขึ้นไป ถึงที่สุดเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ไปถึงครั้งประหลาดที่ฟ้าอากาศดียากไม่เคยคาดถูก ฝนเปียกงอมแงม. แต่พอมาทางรถไฟไม่ถูกฝน ระยะฝนตกแต่เช้า แต่มาถึงพร้อมกัน วันนี้ไม่ต้องลำบากยืนทางมาทางข้างใน ต้องผ่านทางรถไฟสายหนึ่งด้วย เพราะโฮเตลชไวซาฮอฟหลังนี้ตั้งอยู่ที่ริมตะพักเกาะน้ำตก เพราะเลยไปในที่อื่นก็ต้องเปนน้ำ

น้ำตกนี้ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่น้ำพุฤๅน้ำธารที่ไหลตกลงมาจากภูเขาแต่เพียงสายต่อไปอีก น้ำตกนี้เปนแก่งศิลาเกิดขึ้นขวางในแม่น้ำ ก็อยู่เพราะทางเปนผาตลิ่งสองข้าง ตระพักกันเหมือนทำนบกั้นน้ำไว้ กว้างตลอดทางขนานกับทำนบ ๑๖๐ เมเตอ คือ ๘๐ วา แต่ทำนบนั้นไม่ได้สูงเท่ากัน ข้างฝั่งซ้ายสูง ๑๙ เมเตอ คือ ๙ วา ๒ ศอก ฝั่งขวาประมาณ ๑๕ เมเตอ คือ ๗ วา ๒ ศอก ถ้าจะเทียบส่วนสูงของน้ำในที่นี้กับน้ำตกอื่นไปสักสองสามแห่งก็ได้ น้ำตกนี้ไม่สูงกว่าน้ำตกไนแอการา ซึ่งเปนน้ำตก ๓๐ เมเตอ คือ ๑๕ วา แต่น้ำตกนี้ยังสูงกว่าพื้นที่เลยนั้นมา ๓๐๐ เมเตอ คือ ๑๕๐ วา เวลาที่เกิดในฤดูที่น่าจะเปนเวลาสะโนวละลายมาก เปนเวลาที่น้ำสูงมากกว่าทุกคืน เพราะฉะนั้นเวลาแล้งที่น้ำตกนี้มีกองหินศิลาใหญ่ ตั้งเปนเกาะต่ำ ๆ สูงพ้นน้ำแต่ตะพักอยู่ที่กึ่งกลาง มีต้นไม้เขียวครึ้ม น้ำที่ตกลงมาเปนฝอยผงขาวเหมือนไอ ๆ ไหลตกลงมา ถ้าเงินที่ตกลงมากระทบที่ตากลับเปนฝอยฟุ้งขึ้นไปดูเหมือนควันที่ดูที่เปนระยะอยู่ไกลเลยอีก แต่เวลากลางคืนเห็นที่สำหรับคนขึ้นไปได้ ข้างกลางเวลาน่าจะ [illegible]

ท่านยืนตรงกลางแม่น้ำ ส่วนข้างซ้ายมือเราผู้ไปดูน้ำตกนั้น เขาได้ก่อเปนทำนบกั้นน้ำไว้ใช้ในเครื่องจักรทำยาสมันก็ มีคำกล่าวว่า เมื่อก่อนกั้นทำนบแบ่งน้ำไปนั้น สายน้ำตกแรงกว่าเดียวนี้ แต่ที่จริงพิเคราะห์ดูก็เห็นจะไม่ผิดอะไรนัก เพราะแบ่งเอาไปน้อย น้ำยังแรงอยู่มากเหมือนเดิม ข้างความสูงน้ำตกใหญ่มีทางจะเดินไปดูน้ำตกได้ แต่ต้องขึ้นไปไกลไปถึงที่นั้น

โอเดศนี้จะถือว่าอยู่ข้างปอมๆ สักหน่อย เพราะเหตุที่เมืองไม่เปนเมืองสำคัญอันใดเลย สิ่งสำคัญที่จะดูได้นั้นมีแต่น้ำตกแห่งเดียว แต่ที่ตั้งก็เพราะเปนที่สูง สูงกว่าท้องทะเลอยู่ถึงน้ำตกนั้นมาก จะแลเห็นได้ตลอดทางไปไกลจนพ้นสถานีรถไฟซึ่งนี่ข้างแม่น้ำเห็นเหมือนจะตกอยู่ใกล้ มีผู้ตั้งโต๊ะน้ำแดงเห็นตรงไปไกลตลอดสุดสายตา ตั้งแต่ทางด้านหน้าโอเดศลงไปเปนทางทิวไปตลอดทางสายทุก ไม่ได้ว่าไม่มีข้างทางที่เปนเมือง ประดับด้วยดอกไม้ข้างต้นต่างๆ ตลอดทางภูเขานั้นไม่ใหญ่ เมื่อขึ้นบนนั้นได้ดูลงไปอีกทางหนึ่งถึงท่าเรือและเรือสินค้าของคนต่างด้าวหมู่บ้านเดียว แต่ต้องคอยคนเอาม้าด้วย มีสะพานข้ามตกไปข้างหนึ่ง หลังเกาะก็ยังงามเหมือนท่านอยู่ จดหมายส่งไปให้สยามน้ำพิมพ์เสียแล้ว เปนที่สำหรับเทียวเล่นจะอ้วนห้าง ก็ยังเดินลงไปจนถึงทางถนนเวลาค่ำและถึงแล้ว เพราะการจะคอยเวลาจะพ้นนั้นเปนที่ปรารถนากันอยู่แล้ว ถึงเวลาค่ำค้างแล้วก็ยังสว่างอยู่ จึงต้องแวะกันคิดจะข้ามไปดูที่เกาะกลาง เขาจ่ายเสื่อผ้าให้สวม เสื้อนั้นอยู่ข้างจะสกปรก ลูกกระดุมไม่เปนสักเม็ดหนึ่ง จะทำหาแต่เชือกเล่นอยู่สองตัว เมื่อสวมเสื้อแล้วจึงได้ข้ามกันลงเรือ เรือนั้นเปนรูปเรือถีบยืน แต่หัวท้ายไม่เพรียวจะเรียวมาก ขนาดสักเท่าเรือจ้างกรุงเก่า มีคนจ้างคนแจวเข้าไปกับกรีติคะ ๑ ขุนวิรัช คือ มิสเตอกาลเบอล แลนายโว ขณะที่อยู่ที่เกาะ

๑ ขุนวิรัชพิศคาร ใจ เอซุส (เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิศาลพจนกิจ อรรคราชทูตสยาม ประจำประเทศเดนมาร์ก, สวีเดน, และนอรเวย์)

นั้นตีกระเชียง แต่คนท้ายยังแจวอย่างไทย ๆ เวลาจะออกเลี้ยวแหลมพ้นแง่ศิลาริมฝั่ง เราแลดูนึกว่าโดนแง่เพราะตำเข้าไปตรง ๆ แต่เขารู้ดีกว่าเรา พอถึงแง่ศิลานั้นน้ำก็ย้อนน้ำหันออกผลักทีเดียว มันตีกระเชียงแรงจริง ๆ น้ำเชี่ยวกราก พอหลุดจากแง่ศิลานั้นก็ต้องลอยน้ำไม่ทันถึงกึ่งแม่น้ำ ตีกระเชียงสู้น้ำตกคั่นขึ้นไป เสียงท้องเรือกระทบดังกึก ๆ ใหญ่สามครั้งสี่ครั้ง น่ากลัวท้องเรือทลุอยู่บ้าง คราวนี้ตะขวางลำนิดหนึ่งน้ำสาดเข้ามาโครมท่วมตัว แต่หากเสื้อฝนของกันอยู่ไม่สู้เปียกมาก เข้าไปถึงที่ท่าแคบนิดหนึ่งขึ้นบันไดต่อไป เปนบันไดศิลาบ้างเหล็กบ้าง เห็นจะสักสามสิบคั่นเศษไปได้ จึงถึงยอดซึ่งเขายกร่มไว้ เวลาแลดูไปจากปากข้างนี้ดูเหมือนน้ำจะไม่สูงเท่าใด แต่เมื่อเข้าไปใกล้จึงเห็นสูง ขากลับมันผายล่องกลับมาไม่ช้าเท่าไรก็ถึง เขาจะพาไปดูอีกแห่งหนึ่ง กลัวว่าจะค่ำจึงได้งดไว้ จะไปดูต่อพรุ่งนี้ กลับขึ้นมาซื้อของกระจุกกระจิกที่เขาขายสำหรับเปนที่ระฦก แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์กลับ ต้องอ้อมมาทางรถไฟเหมือนกับเมื่อแรกมา กลับขึ้นหลังโฮเตล

วันนี้ร้อนเสียจริง ๆ มาในรถไฟถึงต้องถอดเสื้อเหลือแต่เชิ้ตนั่งมาเหมือนรถไฟในบางกอก เวลาที่ไปน้ำตกข้างในเหงื่อชุ่ม รู้สึกเย็นแต่ข้างนอก จนเวลา ๒ ทุ่มจึงรู้สึกหนาวเมื่อเปิดหน้าต่างอยู่ เห็นจะเกี่ยวด้วยเรื่องไอน้ำ บางทีอากาศในที่นี้จะชื้นได้ อยู่หลายวันน่าจะไม่สบาย อาหารก็ไม่สู้จะดี ที่เที่ยวก็ไม่มีแห่งใด เปนสำคัญอยู่ที่น้ำตกนี้เท่านั้น

การดูน้ำตกที่นี่มีสามประเภท ประเภทหนึ่งดูกลางวัน อีกประเภทหนึ่งดูเมื่อเดือนหงาย ประเภทที่สุดนั้นดูฉายไฟให้เปนสีแดง สีเขียว แต่วันนี้ซ้อนด้วยการกำหนดที่จะได้เห็นที่ ๑ แลที่ ๒ เพราะเปนวันเดือน ๗ แรมค่ำหนึ่ง แต่พระจันทร์ตอนหัวค่ำขึ้นมาจากเมฆเหมือนอย่างกับพระจันทร์แรง ค่อย ๆ ใหญ่ขึ้นใหญ่ขึ้นจนหมดดวง แต่ยังเปนเมฆระบายกลัวไม่แจ่มแจ้งดี บางทีตอนดึกจะได้เห็นเวลาพระจันทร์แจ่ม หนึ่งสอนซ้อยไว้เสียในตอนหัวค่ำท่านก่อน

คืนที่ ๖๓

วันอังคารที่ ๒๘ พฤษภาคม

[illegible]

---

๒ นายห้างเบอลิในกรุงเทพ ฯ

๓ [illegible] (เดี๋ยวนี้กลับมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ)

เมืองซุริค

ต้องอ่านเครื่องหมายเช่นนั้นเข้าใจ (ถึงคนที่จะขี่รถได้ดีปานใด จะขี่จะถไปไหนไม่รอดเมื่ออ่านป้ายไม่ได้ ก็จะไปมาได้แต่ที่เคยไปเคยมาในเมืองฤๅจังหวัดตามเคยไป หลวงโลกณฤๅอ้ายพี่ยนก็ทำอะไรไม่ได้ทั้งนั้น ถึงจะได้ได้เซอติฟิเกตก็ไปไหนไม่ได้ เพราะมันอ่านหนังสือของเราไม่ออก) เพราะเหตุนั้นการเที่ยวโมเตอคาร์จึงเปนที่สดวกนัก อีกอย่างหนึ่งนั้นชาวบ้านไม่ว่าเมืองไร ทั้งโมเตอคาร์แลนับถือคนมีโมเตอคาร์ว่าเปนคนโตทั้งนั้น ถ้าโมเตอคาร์ไปข้างไหนจะถามหนทางแล้วชิงกันบอกทั่วทุกหนทุกแห่ง จะต้องการน้ำฤๅน้ำมันแห่งใด แวะเข้าไปเปนได้โดยง่าย จะวานใครก็วานได้ง่าย แต่ส่วนข้างมีโทษนั้นก็มีอยู่บ้าง ถ้าโมเตอคาร์ไปที่ไหนคนก็รุมกันดูทีนั้น ถ้าจะไม่ให้คนดูต้องเอาโมเตอคาร์ไปจอดเสียให้ห่างๆ แล้วย่องเดินไปเที่ยว ทำไม่รู้ไม่เห็นกับโมเตอคาร์ ถ้าเคราะห์ดีเขาจำหน้าเราไม่ได้ก็เปนรอดตัว ถ้าเขาจำได้ว่าอ้ายคนนี้เปนเจ้าของโมเตอคาร์ก็รุมดูกันได้ ไม่พักต้องเปนพระราชา อีกข้อหนึ่งนั้น ถ้าจะไปจอดที่แห่งใด เช่นโฮเตลฤๅเรสเตอรองต์ เจ้าของเปนแน่นอนอย่างเอกทุกแห่ง แต่ราคาคงจะขึ้นไปกว่าคนสามัญที่ไม่มีโมเตอคาร์ คุณแลโทษแห่งโมเตอคาร์ยุติเพียงเท่านี้

กลับมาว่าถึงเรื่องวันนี้ต่อไป ชายบริพัตรแลชายอุรุพงษ์ไปเที่ยวเลยสูญ ให้เที่ยวตามอยู่สักชั่วโมงหนึ่งไม่ได้ตัว ภายหลังจึงได้ความว่าเดินอยู่ที่บ้านโฮเตล จะบุกป่าดงข้ามมาเลยหลง คอยอยู่จนเที่ยงเศษแล้ว เห็นไม่ได้การจะเสียเวลา จึงได้ขึ้นรถโดยไปกับทุกระพี่ขี่รถเก๋งเอาไปด้วยอีกรถหนึ่ง พระยาบุรุษกับหม่อมแม่นแนนครั้นแลเยอดไปพอพ้นจากเฮาเซน ซึ่งเปนค่ายตลบ้านใหญ่ในที่นี้ จะเรียกว่าเมืองก็พอจะได้ เพราะเปนบ้านเรือนปลูกติดต่อกันหมู่ใหญ่ นอยเฮาเซนคือที่พักมาขึ้น ก็อยู่ในเขตชาวเฮาเซนนั้นเอง พอพ้นออกไปก็ได้

ข้างถนนเต็มสิ้น มันช่างหักเลี้ยวจริง ๆ ถึงอย่างนั้นเอง ก็ถึงปล่อยม้าไม่ยั้ง ก็เพ่นให้ม้ามันกระโดดไปตามบุญตามกรรม ร้องว่าเหมือนกับลงเรือยนต์สะพาน ให้ตกโครมในน้ำ พระใช้นั่งกระแทกเสียด้วย เบาะปวดก้นเอะอะ ...เลย แรง ๆ รู้สึกตัวกระดอกกระแฉกอยู่บนรถ มาเผลอ ๆ ก็ว่าจะหลุดกระเด็นไปได้ ที่ร้านอยู่ข้างจะเห็นคนเหนื่อยกว่าไปในรถไฟมาก แต่ใจเรามันชอบก็ทนไปได้ แต่เห็นคนโดยมากที่จะทนไม่ไหวถ้าใจไม่ได้รัก มันคดถนนคดเคี้ยวจริง ๆ แล คนรู้จักหลบหลีกจริง ๆ ถึงว่าขาคนรักไม่ต้องวัดกันแล้วก็ยังไม่ได้แก่แต่เด็ก แต่หลบหลีกต้องทั้งต้องอย่างไม่ยากยุ่งง่าย ในเรื่องพาลูกเราทางเรานั่งไว้เสียที มีผ่านด่านเขาบ้านหลายตำบล เมืองวันนี้นั่งซูริค ผ่านพวกชีค คือโรงทำงาน เครื่องจักรใหญ่ ๆ หลายตำบล เป็นเวลาที่คนงานกำลังหยุดเดินเล่นพล่านอยู่ ตามถนนมาก เมืองซูริคนี้เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างเขา แต่เขาไม่สู้สูงนัก แต่ที่ราบในระหว่างเขาที่เป็นแม่น้ำนั้นก็ใหญ่มาก ไม่อัดแอเหมือนอย่างเมือง ลูเซอน คนเที่ยวแสดงท่าที่นี่ไม่มาก เท่าเมืองลูเซอน แต่เป็นเมืองที่ทำงาน มากเกินกว่าคน เหตุด้วยโรงเครื่องจักรเป็นพื้น ถึงว่าตึกร้านก็เป็นตึกตึก กันหนาแน่น จะไม่ใหญ่โตกว่าลูเซอน ก็มีโรงจักรทำงานต่าง ๆ ออกไม่สัณฐาน เช่นตึกในแบบยุโรปหน้าบ้านที่ตั้งกลาง มีทางเดินทางถนนไม่โรงด้านนอกไปโดย รอบ แต่เดินไปได้แต่ใกล้ใจกลางเมือง ตรงที่เข้าไปเมืองเขา เช่นแล้วคนเข้าตาย ทุเรียนกว่าผ้าห่มแล้วไม่ระแม่ถนน ...ที่ตรงนี้ถนนเป็นร้านค้าขายเต็มไปทั้งถนน เดี๋ยว ๆ นั้นไม่ใครขายกันทน ทั้งสิ่งแต่ที่ร้านขายของแห่งเดียว นอกนั้นก็แต่ ตามวิถีคน ก็ถูกไม่ค่อยดี แต่ถูกไม่ต้องรองรักษ์ ...ที่เป็นบ้านราวตั้งอยู่ ในเวลาหยุดก็ไปจากที่นี่ ผ่าไปตั้งใจแม่น้ำ ...ไปเรือนเมืองหลวงทำไปจาก ที่นี่ทั้งนั้น เป็นแว่นสำคัญในภาคนี้ ...ออกเรามาก การที่เขา

เมืองซูริคด้วยรถโมเตอรคารนั้น เปรียบเหมือนอย่างกับว่าขุดดินลงไปเปนหลุม แล้วตั้งกระทะใบบัวไว้กันหลุม รถโมเตอคาร์แล่นเลยลงทางปากหลุมวนถึงก้นกระทะ ถ้าเดินทางรถไฟเจาะช่องเข้ายอดทางข้างกระทะ เพราะเหตุฉะนั้นเวลาจะเข้าจะออกจึงต้องลอดปล่องเข้าไปก้นกระทะ

ที่ไปวันนี้เดินทางชั่วโมงหนึ่งกับยี่สิบมินิตถึง เมืองนั้นตั้งอยู่ริมทเลสาบซึ่งเรียกชื่อว่า ล้าคซูริค โฮเตลที่ไปพักอยู่หัวทเลสาบใกล้กับสพานที่ข้ามแม่น้ำเรียกว่าเบลโวและอยู่ใกล้ทเลสาบ มีถนนระหว่างน่า มีคลองไปข้างโฮเตล แม่น้ำแลทเลสาบนี้หน้าตาลักษณท่าทางเดียวกันกับล้าคเลมังแลแม่น้ำโรนไปต่อที่เมืองเยเนวา แต่แม่น้ำนี้เรียกว่าลิมมัต ที่ริมทเลสาบนอกถนนปลูกต้นไม้เปนที่คนไปนั่งแลเปนท่าเรือ บ้านเรือนรายไปรอบทเลสาบ ซึ่งยาวประมาณ ๔๐ กิโลเมเตอ แต่ที่เปนบ้านเมืองร้านรวงหลามเข้ามาทางแม่น้ำ ข้างริมทเลสาบนั้นมักจะเปนวิลลาที่งาม ๆ ตลอดไป ไปหยุดกินเข้ากลางวันเสียก่อน กินที่คอนเซอเวตอรี ซึ่งทำด้วยเครื่องเหล็กยาวตลอดน่าโฮเตลต่อกันกับสวน เปนกินเข้ากลางแจ้ง แลเห็นสวนงดงามมาก กับเข้าเปนอย่างฝรั่งเศส ทำดี

กินเข้าแล้วปฤกษากันว่าไปขึ้นเขาเสียก่อนเห็นจะดี กลัวว่าถ้าตกเย็นไปจะถูกฝน เขานั้นมีทางรถไฟขึ้น แต่ลงเอากันกับเมื่อแรกจะมาอีก คือรถไฟนั้นเวลาที่จะขึ้นถึง ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง เวลาเรามีน้อยจะไปเที่ยวขึ้นก่อนก็จะไม่ทันรถไฟ จะไปขึ้นเขาก่อนก็จะไม่ได้เที่ยวที่อื่นกี่มากน้อย เจ้าเบอลีไปสืบสวนมาว่ารถโมเตอคาร์ขึ้นได้ สืบที่โฮเตลนั้นเองได้ความว่ารถที่แรงม้ามาก ๆ เขาขึ้นกันอยู่เสมอ จึงตกลงว่ารถเราคงขึ้นได้ ทางที่จะขึ้นต้องอ้อมออกไปนอกเมืองซูริค แรกขึ้นก็เปนทางขึ้นเขาสามัญ มีบ้านเรือนเปนระยะ ๆ ไป ต่อขึ้นไปสักค่อนเขาจึงเปนทางตัดขึ้นบนอยู่ข้างจะชัน ค่อย ๆ ชันขึ้นไป ชันขึ้นไปจนถึงจะกรรชิงอีกเดียว ทางที่ไปนั้นเปนย่านสน อย่างที่ปลูกที่ ซึ่งแลเห็นอยู่บนเขา

ทั้งป่า ศิลาที่โรยถนนนั้นหมดเข้าไปทุกที ๆ จนทีหลังลงกลายเปนระยะเกวียนตกลึก เกิดนึกสังเวชถนนนั้น แต่ยังพยายามขึ้นไปอีกราวแต่งทนทางที่ชันแลแคบ เช่นเราเคยไปขึ้นน้ำพุกัน จะไปอีกสักสองชั่วรถเปนไม่ได้เปนอันขาด เขาสั่งยอมว่าเห็นจะไม่หาเงินเสียแล้ว ถ้าเดินมาทางนั้นอีกไปสัก ๑๕ มินิตก็จะถึงยอดเขา แต่ที่ถนนพังมาเสียแล้ว ข้างขึ้นเขาฟากมาเห็นจะวันแล้ว ทั้งถูกฝนตกหนักมาวันนี้ด้วย ไปไม่รอด ตกลงกันว่าจะกลับอย่าให้ทันฝนตก ด้วยฝนตกลงมาเวลาอยู่ในป่าเห็นจะยิ่งแย่ไม่เห็นอะไร การกลับเช่นโคลนเดินไม่ได้ทีเดียว โดยจะต้องถึงกับได้เดินเท้าด้วยดินทั้งรถไว้ การที่จะกลับรถนั้นแสนยาก ทางว่ามีการแยกอยู่นิดหนึ่ง ก็ต้องลงจากรถกันยกเกวียนกลับได้ ยังกลัวจะมายกกระจาดข้างล่างข้างหลังอยู่ พอเห็นหม่อมจะเอนกับพระยาบุรุษแลฝรั่งไซเฟอร์ช่วยกันเข็นรถขึ้นมา พอเดินได้ราวหนึ่งต้องเอาหินกรานล้อรถไว้ หาไม่จะเลื่อนกลับลง เพราะมันหนักเท่ากับหลังคาคราวลากจูง คิดถึงความลำบาก ถ้าจากมาด้วยคงจะหามบ่าไหล่จำไม่ขึ้น พ่อจะเปนผู้คอยช่วยไม่ได้ อย่างเคยนั่งรถกันเมื่อไปอินเดียเมื่อ [illegible] ได้เดินกันทนเหน็ดเหนื่อย จะพาเด็กขึ้นก็ไม่ไหว เพราะถนนมันลดต้องให้วัวเดินเหยียบ [illegible] มากันอย่างเดียวแต่อีกให้ทันฝนตกหนักฝนมีนตก เพราะขวนระรินลงมาแล้ว แต่เคราะห์ดี ลงถนนที่โรยหินก็พอฝนตก แต่เสียฝนมีมาไม่พอดีนัก เลยพาเราเข้าไปอยู่ในตึกเสียเปนส่วนตัว พัก กิน พระยาบุรุษ แลเด็กเล็กนอกนั้นเขาเล่นฝนกันได้พัก เสื่อฝนไปเดอดาร์มีบ้านไม่เหมือนแล้วฝนตกระเวลา คือเปนฤดูที่จะมีฝนชุก [illegible] เพียงคิดอย่างเหตุ ๆ ได้ความเปล่าน้ำหมดสิ้นทั้งตลอด เพราะเหตุที่ต้องพักเวลาเมื่อเผื่อมาข้างเขาอนข้างหน้าไกลกันเดินเที่ยวก็ไม่มี [illegible] ให้ทอดลงตามอาการข้าง [illegible] แลเสียน้ำฝน [illegible] น้ำจากฟ้าอีกหน่อยเครื่องจะดีกันหมด เลยจะสุมเปนเหล็กแก่อยู่แล้ว ส่วนเราเลยต้องลงมาแบบวัตเร [illegible] ตามบ้านที่เคียง

แลร้านแพรเรียกว่าสองร้าน แต่ก็แก้เปนอันมาก เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เพราะตึกร้านขายของกินค้าในที่ซึ่งมีถนนรอบเช่นตลาดเสาชิงช้า แต่ปลูกตึกใหญ่สูงชั้นเพราะหนุน ไว้ช่องกลางเหมือนประตูเข้าตลาด แต่ไม่เปนประตู เปนถนนเท่าขนาดถนนหลวงฤๅย่อมกว่าน้อยหนึ่ง ในที่ซึ่งควรจะเปนตลาดขายของสดนั้นได้ทำเปนสวน ปลูกต้นไม้ใหญ่ ไม้เล็ก มีน้ำพุ มันไม่ใช่หย่อมเดียวเช่นเสาชิงช้า เหมือนอย่างกับเสาชิงช้าตั้งเปนหย่อม ๆ ไป มีสวนอยู่ในกลางบล็อกนั้นทุก ๆ บล็อก สูงจากถนนที่หนึ่งเรียกว่าแห่งหนึ่ง แต่มันคืนที่ในร้านกันเองเท่าเจ้าของเดียวกัน ในห้องอื่น ๆ ไปอีกต่อได้ทั้งด้านข้างริมถนนแลด้านข้างสวนตามสวนเหล่านั้นเดินผ่านไปออกหมู่อื่นได้ เพราะในหลังตึกเหล่านั้นไม่มีรถเดินทั้งขายของอยู่ตลอดเช่นนั้น เปนแต่ที่สำหรับคนเดินเข้าไปซื้อ เพราะเหตุฉนั้นที่นั้นจึงเปนสำราญ ขอบชิด ไม่มีใครคอยมีใครดูจะไปได้นัก ได้ไปซื้อหมวกเหตุด้วยมีมาไม่พอเสียอีก วันนี้ก็ไปพลัดตกตามทาง แล้วไปร้านคิวไรซีตีร้านแพรแลร้านคิวไรซีตีคนพูดภาษาอังกฤษกันได้ ขายของเก่ง ๆ แต่ร้านหมวกพูดไม่ได้ เพราะเหตุที่คนต่างประเทศมาก็ไปซื้อแต่ของกระจุกกระจิก คนซื้อขายทั้งพูดภาษาเดียวกันก็ไม่ได้ จึงจะต้องสามภาษาจึงจะตกลง เพราะเปนที่คนต่างประเทศมาเที่ยวมาก ออกจากร้านเหล่านี้เที่ยวชมดูเมือง เมืองนี้ของโบราณหลายสิ่ง เช่นวัดเก่าซึ่งเปนที่ราชาภิเศก [illegible] เปนที่มีชื่อเสียงแต่โบราณ แล้วดูตึกแห่งหนึ่งซึ่งได้สร้างห้าร้อยปีเศษ ตึกศาลาเมืองเขียนลายแดงเปนวัดซึ่งสร้างรุ่นเดียวกัน แลตึกเก่า ๆ อย่างฝรั่งโบราณ แต่รักษาดีจริง ๆ อยู่ข้างตอนเมืองเก่า ตอนที่สร้างขึ้นใหม่ ๆ ก็ทำอย่างประณีตงดงาม แต่มันดูไม่มีอะไรกำมลอ ร้อนเปนความจริง ในเมืองใช้ถนนอีสฟ้าล์ต แต่ไม่อ่อนโยนกวาดให้แข็งคล้ายกร่างเหมือนปูนซิเมนต์ แต่ถามเขาว่าเท่านี้

นุ่มบ้าง แต่ไม่มาก เพราะกรวดเต็มอยู่เสียข้างน่า ถ้าเวลาฝนตกอยู่ข้างจะลื่นจริง แต่ไม่ได้โดยกวางในเวลาที่ลื่นเปนการแก้ไข ตัวเมืองนั้นตั้งอยู่หัวทเลสาบซึ่งเปนที่ต่อกับแม่น้ำ ส่วนข้างทเลสาบที่ต่อออกไปนั้น ตัดถนนริมน้ำชั้นหนึ่ง แล้วมีตึกไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง เปนชั้น ๆ ขึ้นไปเช่นนั้น เพราะสองฝั่งเปนเขาเตี้ย ๆ ตามริมเขาเนินปลูกโรงเรือนวัดต่าง ๆ หาเหมือนกันสักหลังเดียวแทบไม่มี และแต่ที่เปนโรงงาน โรงเรียน โรงโฮเต็ลเปนต้น ก็งามเหมือนกัน ได้ไปข้างฝั่งตวันตกจนตลอดปู่วัดลาทีตั้ง ๆ กันจนถึงที่ระยะห่าง ๆ จนถ้าไปจะได้เลี้ยวกลับ เมืองนี้เปนสองฟาก ฝั่งตวันตกเปนฟากข้างโน้น เรียกว่าฝั่งตวันออกจึงเปนฟากข้างนี้ แต่ไม่มีอาการเหมือนเมืองบูดา เพราะแม่น้ำแคบแต่ความสพานข้ามไปมาง่าย โฮเต็ลที่เราพักนั้นฟากข้างนี้ ริมทเลสาบฟากข้างนี้มีตึกมีโรงลคร โรงโฮเต็ลใหญ่ มีสพานใหญ่ยาว มีท่าน้ำ ที่ชายในแม่น้ำ แลมีน้ำร้อน บริบูรณ์ไปด้วยเครื่องของการที่จะให้เปนเมืองอาบน้ำยานั้นทุกอย่าง หลังไปกินข้าวที่โฮเต็ลเวลาทุ่มหนึ่งครึ่ง ได้สั่งท่อเจ้าไว้แต่สิ่งเดียวเท่านั้น เพราะหมายจะมาก่อนขึ้นเบ็ดเตล็ดเร่าเร็ว เหตุด้วยเวลารถไฟจะออก ๒ ทุ่ม ๓ นาที คนเดินโต๊ะโฮเต็ลนั้นช้า จะให้กินแต่ซุปก็ไม่ได้ แต่ก็ยังห้ามบททำเต็มเหลือเกิน สองสิ่งก็พอ ยังเวลาเหลือได้มาก เท่าเวลาเปนกอง ถึงมีเวลาเหลือจะไปได้ดัง จนจวนกำหนดจึงได้ลงไปสเตชั่น ได้เที่ยวดูสเตชั่นข้างใน หาไม่เห็นอะไรเกินไม่ได้ ร้านเล็ก ๆ ร้าน ๆ อยู่เปนหมู่ จะได้ลงมาเดินดูทั้งคนกลาง ก็เขาก็แลงง่ายของ ร้านต่าง ๆ คือร้านรูปภาพ เครื่องไฟฟ้า ถ้วยจานแลอะไร ๆ ต่าง ๆ รวมทั้งลูกโลกเก้าอี้ ... ที่ไม่ได้เห็นแต่ไหนแลยื่น ๆ ที่มีเต็มบ้าน ... เปนของเจริญ ... ได้ ... ๒ ทุ่ม ๕ นาทีรถไฟก็ออกจากซุริค ... ทางเดินทางนั้นยังน้อย ๆ หน่อย ... สายนี้ลาดเลี้ยวทั้งทาง

นายเฮาเซน ตึกอีกสายหนึ่ง ก็หยุดเพียงซาฟเฮาเซน

มาถึงยามครึ่ง พอได้เวลาพระการใหญ่ที่จะจุดดอกไม้ไฟที่น้ำพุ ออกไปดูที่ซาลาน่าโฮเตล แรกลงมือจุดเซิชไลต์ แล้วมีเรือลอยลำที่กระยางโคมแดงลงไปลอยอยู่ในกลางแม่น้ำน่าน้ำตก การที่ทำให้น้ำเป็นสีเขียวสีแดงนั้นทำด้วยดอกมะตาด ที่เปลี่ยนกันเปนแดงบ้างเขียวบ้าง ลักษณที่จะทำได้สำเร็จดีนั้น คือให้หาที่บังดวงดอกไม้เสียอย่าให้สว่าง ข้างคนดูให้สว่างเข้าไปแต่ข้างน้ำ ด้วยก้อนศิลาที่เปนเกาะอยู่กลางนั้นใช้ร้ายอาการได้ดีในเรื่องนี้ ลองฟ้ากริมผังที่มีแง่เขาสำหรับบัง ในเรือนเราก็ดับไฟ แสงสว่างที่เปนสีเฉภาะไปจับน้ำที่ตกเปนฝอยขาวจึงทำให้เปนสีแดงสีเขียวใสจ้า มีจุดกรวดจุดพลุส่งขึ้นบกแลในเรือ แล้วจุดบนผังที่ตรงตึก ให้แลเห็นตึกลุกแดงฤๅเขียวเปนการสำเร็จกัน ที่เรียกว่าอิลลุมิเนชั่น คนที่ดูอยู่ข้างล่าง "ก็ตบมือแสดงความยินดีว่าเปนที่ชอบใจตามธรรมเนียมอย่างฝรั่ง"[๔] อย่างระยะทางราชทูต เขียนแต่ก่อนนั้น

เมื่อสิ้นดูเหล่านี้แล้วจึงได้ลงมือเขียนหนังสือรายวันต่อไปไม่สำเร็จ ทั้งพัก ทั้งง่วง รู้สึกเมื่อยระบมไปทั้งขา ต้องหยุดไว้เสียที

คืนที่ ๖๔

วันพุฒที่ ๒๙ พฤษภาคม

ตื่นขึ้นหมายว่าจะได้ไปเที่ยว พอเปิดน่าต่างก็ฝนตกมาก เสียดายเต็มที กินเข้าแล้วเลยเอาจดหมายรายวันที่ยังค้างมาเขียน ที่แท้ไม่ได้มีความเสียใจว่าฝนตกเสีย ไปอีกไม่ได้ เสียดายว่าตื่นขึ้นเปล่า ๆ นอนเสียก็จะดี การที่จะไปนั้นสิ้นศรัทธา ฟักเต็มที ตลิ่งมันสูงนัก มีเวลาก่อนที่จะไปบาเดนเปน ๔ ชั่วโมง เลยไม่มีอะไรจะทำ จึงได้เขียนหนังสืออยู่จนสำเร็จ นายไรเคลเอาปริลลุมิเนชั่น

---

๔ ตรงนี้ทรงตามโวหารหม่อมราโชทัยแต่งระยะทางทูตไปลอนดอนในรัชกาลที่ ๔

มาให้ แลตรงให้เซ็นชื่อในสมุด แล้วลงไปถ่ายรูปที่ข้างล่าง เขามาเร่งให้ไปสเตชั่นว่าจะเวลา ก็แก้เขาว่าไปผิด หมายว่าจะไปสเตชั่นเก่า สเตชั่นใหม่นี้ใกล้ที่สุด ตกลงเปนไปคอยไทมเลยอยู่กว่า ๑๕ มินิต ได้ลองชั่งตัวหนัก ๖๙ กิโล เขาคิดกันว่าเปน ๑๕๑ ปอนด์อังกฤษ เกินไปกว่าที่เคยชั่งสักหน่อย ยังไม่สู้เชื่อใจ แต่คงยังมากไปกว่าที่ตัวเบาแต่ก่อน

รถไฟวันนี้เปนสลูนคาร์ มีเก้าอี้กำมหยี่ตั้งกลางนั่งได้รอบ แลเก้าอี้อามแชร์ตั้งเรียงราย เก้าอี้พิงเช่นนี้มีเพียงก็หลายตัว ยังเก้าอี้พิงหนึ่งไม่มีที่พิงแขวนไว้ข้างรถก็อีกหลายตัว เปนรถเยอรมัน ออกเวลาบ่ายโมงเศษ พอผ่านอีกสเตชั่นหนึ่งก็เข้าแดนเยอรมัน บ้านเรือนชาวบ้านข้างนี้แปลกไปใหม่ คือเปนตึกสีเหลืองหลังคาสูง ๆ ซึ่งเปนเรือนแปลกกว่าที่อื่น สำหรับเฉพาะพวกที่อยู่ในป่าดำ แขวงเมืองบาเดน ซึ่งป่าดำนี้ได้มาจากที่ตำบลแถบนั้น เพราะปลูกต้นสน (ไปน์ ไฟร์ เฟอ) ต้นสนใบไม่ร่วงในเวลาน่าหนาวแลสีใบเขียวเข้ม ไปปลายกิ่งจะออกเปนสีใบแสกสีไพ่ก้า การที่ใบไม้ไม่ร่วงนั้น คือเขาพูดว่าเปนใบแข็งแลกลม ต้นไม้อื่น ๆ ถึงฤดูหนาวเข้าใบร่วง เวลาสะโนตกแลหนาวจัด น้ำแข็งตลอดขาวโพลนหมด เว้นแต่ต้นสนซึ่งเหลือใบแก่อยู่นั้นสีดำ จึงได้เรียกว่าป่าดำ ที่บนเนินประเทศของป่าดำนี้เปนภูเขาหย่อม กว้างยาวใหญ่ ทั้งสูง ๆ มีลำห้วยลงไปต่ำ ๆ ตามลำห้วยเหล่านั้นย่อมมีบ้านเรือนเปนหมู่ใหญ่บ้างเล็กบ้าง จนกระทั่งถึงเปนเมือง ทางรถไฟมาตามที่สูง แต่ยังดีที่จะลอดปล่องเปนหลายแห่ง ทางปล่องเหล่านั้น ... ลำน้ำ ที่ย่อยแม่น้ำย่อย ๆ หลายแม่น้ำ ลำธารนั้นเกิดแต่ภูเขาทั้งไป ถนนหรือแขวงเขาจนมาจากหมู่บ้านเปนที่ไร่ข้าวสาลีทุ่งไร่หญ้า เหนือขึ้นไปเปนป่าสนตั้งทุกใกล้แถบยอดเขา เปนสนที่เขาได้ปลูกไว้สำหรับใช้การ ต่อไปเปนมากแล้วที่ตั้งไข เห็นภูเขาเรียบแต่เขาหมดทั้งต้นสน ไร่ข้าวสาลี ไร่หญ้า แม่น้ำฤๅลำธาร ถึงทั้งรูปเรือน ภูมิบ้าน รูปคน เครื่องแต่งตัว ปรากฏว่าเปนไป

ในตำบลแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่เหมือนที่อื่น ก็คือที่ตำบลสชวาสวัลฤๅถ้าจะแปลก็แบล๊กฟอเรสต์นั้นเอง ภูมิฐานกระจุ๋มกระจิ๋ม งามเปนพื้นตะอย่างกับสวิตเซอแลนด์ ต่างสวิตเซอแลนด์ก็ดูเปนที่เปิดเผยอ่าโถง ถ้าจะดูงามก็งามเฉิดฉาย เช่นน้ำพุตกซ่าจากหน้าผาสูงตั้งยี่สิบสามสิบเส้น แม่น้ำลำธารมีน้ำลึกไหลเชี่ยว แต่ที่นี่ไม่เช่นนั้น แม่น้ำก็เล็ก ๆ กว้างราวไม่เท่าคลองผดุงเสียอีก บางแห่งจึงจะกว้าง ถ้ากว้างออกไปกว่านั้นก็มีราคทะวร สายน้ำก็ไม่เปนที่เสียไว้ เห็นว่าเล็กไปกว่าที่แถบแถวนั้นเสียอีก ลำธารก็เปนลำธาร และเห็นก้อนศิลาน้ำไหลกระทบ แต่ทางที่เราผ่านมานั้นไม่เปนสุนย์กลางที่สำคัญของป่าดำ สุนย์กลางที่สำคัญซึ่งเปนยอดเขาสูงอยู่ข้างซ้ายมือทางที่เรา มีทะเลสาบอยู่บนนั้น จะได้ไปเที่ยวในวันอื่น คงจะต้องถึงนอนค้าง ทางที่ตัดเปนมาบนเขาเช่นนี้ ตั้งแต่นอยเซาเซนจนเกือบจะถึงบาเดนจึงได้ออกทุ่งกว้าง เปนทุ่งใหญ่ คงแลเห็นเขาอยู่ข้างขวามือตลอดจนถึงเมืองโอส ซึ่งอยู่ปากช่องทางจะเข้าบาเดนบาเดน เมืองบาเดนบาเดนกลับย้อนเข้าไปอยู่ในเขา อันเปนเทือกเดียวกับที่ผ่านออกมานั้น

การเพาะปลูกตามระยะทาง นอกจากข้าวสาลีมันฝรั่ง และต้นผลไม้เช่นเชอรี่ เปียร์ แอปเปอล แถบนี้ไม่เห็นปลูกองุ่น เขาเปลี่ยนพืชที่สำหรับปลูกที่แผ่นดินเดียวกันไม่ให้ซ้ำ เปนต้นว่าปีนี้ปลูกข้าวสาลี ปีหน้านิ่งเสียให้หญ้าขึ้น ย้ายไปปลูกข้าวที่อื่น รุ่งปีขึ้นปลูกมัน ทำนองเช่นนี้เพื่อจะไม่ให้ดินจืด ถ้าปลูกซ้ำเหมือนกันทุกปีไม่ใคร่ได้ผลดี บางแห่งถึงลงเปนตำราไว้ว่า ปีนี้ปลูกสิ่งนั้น รุ่งปีขึ้นปลูกสิ่งนี้ เวียนกันราว ๗ ปี อย่างเช่นนี้เปนต้น การเพาะปลูกของเขาก็ไม่ได้ใช้เครื่องจักรเลย ใช้ทำด้วยแรงกำลังม้าโคและพาหนะทั้งนั้น เหตุว่าราษฎรเปนเจ้าของที่ดินเอง ทำกินในที่ดินของตัวเอง ไม่ได้ตั้งเปนกัมปนีมีทุนรอน

นาพวกที่ทำด้วยเครื่องจักรใหม่ ๆ เช่นในประเทศอเมริกา ที่นั่นเขาทำกันเป็นใหญ่ ๆ เขาทำ ราษฎรเป็นแต่ลูกจ้างได้เงินเดือน ที่ความแถบนี้ราษฎรทำพอกินเลี้ยงชีวิต ไม่มั่งมี แต่ไม่ขัดสนอย่างพวกอิตาเลียน พืชพรรณที่เพาะปลูกมีปีดีปีร้าย เช่นที่ถ้าหนาวจนน้ำแข็งในเดือนเมษายน ต้นผลไม้ที่ออกดอกก็ไหม้เหี่ยวเสียหมด เช่นนี้ก็เป็นอันไม่ได้ผล ปลูกข้าวสาลีไม่มีฝนเลยเดือนละ ๗ ครั้ง ๘ ครั้ง เช่นนี้เสีย จะยกต่าง ๆ ดังนี้ก็ไม่ผิดกันกับเมืองเรา ฤดูเมืองนี้เกิดจะเปลี่ยน ก็คงอยู่ข้างจะคล้ายคลึงกัน ไม่ใช่ตรงกันข้าม แต่พืชพรรณอันต่าง ๆ ที่จะเหมาะแก่ฤดูกาล นาเข้าที่ปลูกนั้นก็มีเข้าหนักเข้าเบาต่างกันเหมือนอย่างเมืองเรา แต่ไม่ตรงกัน จะว่าเข้าหนักฤดูเข้าเบาก็ตาม เช่นกับเข้าว่านในเดือนตุลาคมปลายฤดู พอถึงเดือนหน้ายังถึงฤดูหนาว สะโนตกทั่วหมด ในฤดูหนาวนั้นเข้ายังไม่งอก ไม่ว่าต้นไม้พืชพรรณอะไร หยุดไม่งอกหมด ถ้าหนาวสะโนมากไปเข้าที่หว่านจะไม่งอกงามสู่ขึ้นมาเสียแต่ ถูกสะโนเข้าตายหมด ถ้าจะต้องหว่านลงไปให้พอเหมาะที่สะโนจะมาคลุมไม่เป็นอันตราย การที่เข้าจะพ้นฤดูสปริงเข้านั้นก็ง่ายแต่ก่อน แก่สุกพอกินเกี่ยวในต้นฤดูร้อน จะว่าเป็นเข้าเบา เพราะได้เกี่ยวก่อนเข้าพรรณอื่น ถ้าจะว่าเป็นเข้าหนัก เพราะตั้งแต่หว่านข้ามปีก็ตาม แต่พอเริ่มเข้าฤดูสปริง ราษฎรก็ไถหว่านเพิ่มเติมไปเป็นแปลง ๆ จนตลอดเวลาหว่านเข้าข้ามฤดูหนาว

ลักษณะการไถคราดแต่ล้วนเชือกแลนุ่มง่ายจนถึงกันหมดจดสะอาด มีคนแปลกกับที่ดิน ที่นั่นเขาก็ทำไม้โสมม คนเป็นกลิ้งกลิ่งกระเดือกละลายปราศจากความรู้สึกปาไปจากผู้คน เอาแต่ความคิดไว้ตัวเป็นประมาณ ที่ไหนจะมาคิดเห็นสวิตเซอแลนด์เห็นจะไม่เชื่อ ที่นี่พระมาลาไม่แปะไว้ก่อน การที่คนถูกพลัดเชื่อนแลที่มาเรียนเป็นธรรมดาที่คนแปลกหน้ามาใหม่และตกแท้ ๆ จะเอาเป็นตัวอย่างเห็นจะยังไม่ได้

แกรนด์ดุ๊คให้ฮอฟมาแชล คือเจ้าพนักงานใหญ่ในราชสำนักมาต้อนรับในพระนามของท่าน เวลานี้เสด็จอยู่มันไฮม์ กำหนดจะมาเยี่ยมพ่อในวันที่ ๓๐ บอกสั่งคนนำไว้เสียก่อน สำหรับจะไม่ให้พ่อไปเยี่ยมก่อน ด้วยแกรนด์ดุ๊คองค์นี้อยู่ข้างจะถ่อมพระองค์มาก แลเปนคนรักใคร่พ่อมากทั้งผัวทั้งเมีย กับนายกข้าหลวงว่าการเมือง แลแมร์ประจำเมืองได้มาต้อนรับในชั้นรัฐบาลแลในส่วนผู้ใหญ่ในเมืองบาเดนบาเดนนี้ พระยาศรีธรรมศาสนราชทูต[5] แลมิสเตอเกอิเนียส[6] ได้มาคอยอยู่ด้วย วันรถมาถึงเรือนอยู่หลังโฮเตลสเตฟานนี เปนเจ้าของเดียวกันกับโฮเตลสเตฟานนีที่เคยอยู่แต่ก่อน เรือนหลังนี้ตั้งอยู่ในกลางสวนเล็ก ๆ ด้านยาวมีน่าต่าง ๙ น่าต่าง แปลว่าเรือน ๙ ห้อง ชั้นล่างเปนห้องรับแขกห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง ห้องคนอยู่ด้านข้างน่า ด้านหลังมีห้องนอนห้องหนึ่ง ห้องเขียนหนังสือ แลกระไดลงทางถนนแลกระไดขึ้นข้างบน ถัดขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ซีกข้างน่าเปนห้องพ่อ ห้องนอนเสียสามน่าต่าง ห้องนั่งสามน่าต่าง ห้องแต่งตัวสองน่าต่าง ห้องชายน้ำน่าต่างหนึ่ง ระไร ๆ ก็ดี เสียแต่ถูกแดดมาก คนจะอยู่ข้างจะน้อย การที่เช่าเช่าได้ถูกอย่างยิ่งเหลือเกิน แลเต็งค์ เพราะเปนคนที่เดรสเดนแลรู้จักใจเรา ดีกว่าของเรญูที่ให้เปนผู้มาควบคุมผู้คนแลจัดการทั้งปวงเปนผู้จัด ข้าวที่ซีนเรไม่ได้ยกมาหมด รู้สึกสบายเพราะเคยใช้กัน คนครัวก็ทำกับเข้าดีพอใช้ ไปนอระเวก็จะต้องเอาคนครัวของเราไปเหมือนกัน

วันนี้หมอยังคอยให้นอนแต่หัวค่ำ สำหรับจะไปอาบน้ำเวลาเช้า เพราะนี้กิจวัตรที่จะต้องทำ ตั้งแต่เกินเปนต้น จึงต้องรอการเขียนไว้

---

๕ พระยาศรีธรรมสาส์น ทองดี สุวรรณศิริ ราชทูต ณ กรุงเบอลิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาสุวรรณศิริ)

๖ มิศเตอเกอิเนียส ชาติฮอลันดา เปนเลขานุการในสถานทูต ณ กรุงเบอลิน

คืนที่ ๖๕

วันพฤหัสบดีที่ ๓๐ พฤษภาคม

[illegible]

ในสวน ถ้าฝนตกจะได้วงกรมอยู่ข้างบน เพราะเป็นการจำเป็นทีเดียวแล้วจะต้อง เดินวงกรมอีกทอดหนึ่งก่อนเวลาไปอาบน้ำ แต่คนที่มาอาบน้ำมาก [illegible] ถล่ม ๆ ศิลาสัก คนในพื้นเมืองมีทะเบียนห้าพันเจ็ดร้อย แต่คนในประเทศนอก ประเทศที่มาอาบน้ำที่นี่ประมาณสักสามหมื่นคนทุกปี [illegible] นายแลเจ้าแผ่นดินมา เสมอไม่ขาด [illegible] เดินวงกรมเพียงนั้น ตกลงเป็นจะเดินไปที่อาบน้ำ [illegible] ที่ตั้งอยู่ในเมืองแทนวงกรม ได้เดินปนกันไปกับชาวเมือง [illegible] [illegible] [illegible] อยู่นั่นเอง จนพ่อไปอาบน้ำยังไม่รู้สึก

เรื่องที่จะกล่าวถึงว่า [illegible] ในที่อาบน้ำนี้ว่าเสียก่อน [illegible] เรื่องว่าที่อาบน้ำนี้ [illegible] [illegible] เป็นแถวกันอยู่นั้น [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

อย่างรวบรวมนั้น เลยขึ้นมาถึงจุกหัวทั้งสองข้างเหน็บไว้เสียให้แน่น ที่ตีนก็ยกตีนขึ้นมาเอาชายผ้าสอดเข้าไปทับตีนเสียไม่ให้กระดิกได้ แล้วปล่อยให้นอนอยู่เช่นนั้นเกือบชั่วโมงหนึ่ง เกณฑ์ให้เคลิ้ม ไม่ให้พูดจาอะไรหมด ก็ได้เคลิ้มให้เกิดตามประสงค์ รู้สึกเหมือนเด็กอ่อนที่เขาผูกไว้กันผวา ออกรำคาญ แต่ได้ทนนอนให้จนถึงกำหนด ครั้นถึงกำหนดหมอเอาน้ำนมร้อนมาให้กินอีกถ้วยหนึ่ง แล้วจึงได้เปลื้องผ้าออกนุ่งผ้าอย่างเช่น มีแป้งนวลมาตลับหนึ่ง เอาแป้งนวลทาแล้ว ก็จัดท่ายกยักตึกกันอยู่บ้าง แต่จะว่าเช่นนั้นไม่ได้ ไม่สำเร็จกิจการนวดมาทั่วทั้งแขนทั้งขาแลสีข้าง ก็สว่างมีทุกข์ตามบุญตามกรรม แต่ตรงมันเสมอตัว ความเจ็บเมื่อก่อนไม่ใช่เพราะหนักฤๅได้แรงอะไร แต่เป็นผูกเส้นเส้น พอแล้ว สำเร็จเป็นคนแต่งตัวกลับได้เท่านั้น การช่างใหญ่จริง ๆ ตามกัน ๆ ด้วยรู้ ออกเหนื่อยที่ต้องเดินแลยังเปลี้ยไม่หาย เลยจนเวลาจนได้กวน สมมติเขียนหนังสือจนถึงเวลากินเข้า กินเข้ากลางวันแล้วลงไปนั่งเล่นที่ใต้ต้นโอ๊กหน้าเรือน เพราะอยู่บนเรือนเหนื่อยนัก ต้องไปนั่งกลางแดด ทำหนังสือนารายงานหมด แลส่วนที่ส่งมาเมืองนอก แลได้เขียนซึ่งส่งไปที่ต้นโอ๊กแล้ว จึงไปในเวลาบ่ายไปเที่ยวตามถนนสแตนเลย์ตามถนน ทางแรกไป ๆ ในระหว่างหมู่บ้านตามถนนเดินทางเล็กน้อย แล้วเลยต่อไปบนเขาซึ่งเป็นป่าสนทึบ ดูงามแลเย็นจริง ๆ ความคิดเจ้าปลุกถนนนั้น ว่าเราเข้าไปในกลางป่า ทั้งต้นสนที่สูงล่ำต้นใหญ่สูงไม่มีกิ่งรานเลย ระแคะตกไปก็ยังลึกมาก ไม่ได้ลงแลเห็นท้องป่าพื้นถนนเหมือนเส้นเดียวแต่ไม่ใช่ทางนั้น แต่ว่าเช่นนั้นจากหัวเขาลึกลงไปเป็นที่หญ้าตามไม่ได้ลาดชัน ไม่มีทางที่ต่ำ ๆ เป็นหญ้าแลต้นสนอยู่เยอะระแนะเหมือนอย่างเช่น ตามเนินเขาที่ผ่านมาแต่ป่ามักเป็นเนินหญ้าไม่ได้ ล้วนแต่ต้นไม้ใหญ่ ๆ ไม่ได้ทำไว้ ต้นไม้ล้มเด็ก ๆ ผูกเข้ากัน จะว่าเดียวข้าง ๆ แล้ว

นักจะเข้าใจว่าเปนเช่นนั้น แม่น้ำอย่างสีเหลืองสีแดงจางเปนร่องนี้ ซึ่งออกมาจากน้ำร้อนเรือนละอันเปนพุ ใช้อยู่เยอะมันสักสองแห่งฤาสามแห่งเท่านั้น ดอกไม้นั้นผูกเปนรูปช้าง เปนเฟื่องช้าง ใช้ใบโอ๊กใบสนเปนพื้น นาน ๆ จึงห้อยดอกดอกไม้ดอกหนึ่ง บางแห่งจึงได้ตั้งเครื่องบูชาที่หน้าบ้าน ก็ตั้งรูปพระเยซูรูปมารีบ้างกับ ข้าง ๆ เรือนตัดกิ่งไม้มาพิง ๆ ไว้ฤาเสียบไว้ริมถนนตลอด บางตอนบนท้องถนนโรยใบไม้เต็มไปทั้งนั้น คนแต่งตัวอย่างดี ๆ ขึ้น แต่ไม่ปรากฏชัดเจนเหมือนอย่างเด็ก เด็กนั้นแต่งผูกผ้าผูกคอสวมเชิ้ตแลเสื้อชั้นนอกเรียบร้อยไม่ตะมุกตะมอมเหมือนเช่นนั้น การตกแต่งทั้งปวงนี้เกี่ยวแก่เรื่องสาสนาที่แห่กันเมื่อเช้านี้ ยิ่งน่าวัดยิ่งโปรยใบไม้หนาขึ้น

ออกจากค่ายละเคียนสแยกไปตามหนทางในท้องทุ่งเปนไร่นา เมื่อจวนจะถึงราสตัดต์ เห็นทหารเดินในถนนชุม เพราะราสตัดต์เปนที่มีทหารอยู่ประจำด้วยเปนเมืองเก่ามีป้อม บ้านเรือนก็มาก เปนที่มีงานนักขัตฤกษ์เหมือนกันกลับจากนั้นมาจนเข้าอีกระยะหนึ่งก็ถึงบาเดนบาเดน หยุดพักแลกินน้ำชาเขียนหนังสือต่อไปใหม่ ในเวลาบ่าย ๔ โมงจึงได้ออกเดินไปซื้อโปสต์การ์ดที่ร้านใกล้เรือนนี้ แล้วเดินต่อไปที่ร้านขายรูปภาพ ซื้อรูปสองแผ่น แล้วไปเดินในสวนไปจนสุดสวน แล้วเดินวนกลับมาอีกข้างหนึ่ง เขาวางเปนสวนสนุกจริง ๆ เมื่อวนกลับมาอีกทางหนึ่งแล้วจึงได้ไปที่เรสเตอรองต์ ซึ่งอยู่ข้างคอนเวอเซชองเฮาส์ เปนที่คนประชุมไปดูการเล่นหัวอะไรกันที่นั่น ความคิดที่เกิดคอนเวอเซชองเฮาส์นี้มีมาเก่าแล้ว แต่มาเพิ่มเติมให้ใหญ่โตขึ้นเมื่อเวลาเล่นเบี้ยตกลงปฤกษากันว่า ควรจะกินโต๊ะนอก จึงได้กินโต๊ะนอกหน้าสลูน แต่ลงมาเที่ยวร้านที่ทำไว้สองแถวใกล้คอนเวอเซชองเฮาส์นี้ ร้านนี้ดีไม่เท่าเวียนแต่ดาว [illegible] ก็งามแล้ว ซื้อของร้านยังไม่ได้ [illegible]

[illegible]

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

[illegible]

[illegible]

จ. ป. ร.

โรงอาบน้ำที่เมืองบาเดนบาเดน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๐

คืนที่ ๖๖

เมืองบาเดนบาเดน

วันศุกรที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

พ่อไม่อยากจะตั้งต้นเขียนหนังสือวันนี้เสียจริงๆ ฤกษ์ไม่ดี ทั้งไม่ควรจะให้ค้างเดือน ไม่ทันคิด ไปจบลงเสียเมื่อวานนี้ ถ้าจบวันนี้ก็จะสิ้นเรื่องลงทันเดือน แต่มันค้างอยู่แล้วก็ต้องเขียน จะหนีไปไหนไม่ได้

ต้องตื่นแต่เช้าตามที่หมอกำหนด เวลาสองโมงออกไปเดินจนตลอดสวน ทั้งไปทั้งมา แล้วจึงได้ไปกินน้ำที่ศาลากินน้ำอย่างวันก่อน เรื่องกินน้ำนี้พ่อมีความเลื่อมใสมาก เห็นดีกว่าน้ำแร่ที่เคยกินมาแต่ก่อนๆ บางทีมันจะแต่ดีได้ด้วยเดินมากอีกอย่างหนึ่ง มีคนไปกินกันเป็นกองตักไม่ได้หยุด วันนี้กินถ้วยเดียว เพราะเหตุที่ไม่ได้อาบน้ำ ออกจากที่กินน้ำเดินไปที่อินฮะเลชั่น คือเป็นโรงสำหรับสูดอายน้ำฤๅเข้ากระโจม แต่ข้อตีนพ่อเพลียเต็มที เดินไม่ไหวต้องเรียกรถมาขึ้นไป เพราะระยะทางมันไกล ผ่านหน้าโรงอาบน้ำของคนจนซึ่งรัฐบาลสร้างให้เป็นทาน ใครจะมาอาบก็มาได้ไม่ต้องเสียเงิน เป็นตึกหลังใหญ่ยาวเหมือนกัน โรงที่เข้ากระโจมนี้อยู่เคียงกันแต่ย่อมกว่า ในโรงก็เป็นห้องเห็นจะสักสิบเอ็ดห้อง ห้องข้างหน้าเป็นที่สำหรับสูดอายน้ำทั้งห้อง ที่พ่อไปวันนี้ พอไปถึงมีผู้หญิงมาแต่งตัวให้ เอาเสื้อผ้าดิบยาวกรอมลงไปจนถึงตีน สวมให้ มีลูกกระดุมแต่ข้างหน้าจนตลอด ในห้องนั้นมีโต๊ะเก้าอี้ตั้งรายรอบผนังห้อง เป็นเก้าอี้หวาย โต๊ะหวายทาสี ที่เพดานมีท่อเหล็กใหญ่ประมาณสัก

ลึกลงกว่าพื้นถนน แล้วมีท่อขวางเปนตึกถนน [illegible] ปลายตรอกถนนก็มีเปนกระบะ [illegible] ใบกว้างเข้าหากัน ต่อจากกระทะนั้นมีท่อเหล็ก [illegible] ไปหาท่อทองเหลืองกลาง น้ำนั้นตั้งมาจากอิฐ เปน [illegible] ต่อเล็ก เต้น้ำนั้นตกลงไปตามท่อทองเหลืองที่ร้อยอยู่ [illegible] ไม่หยดหยดระ เบื้อนในห้อง มีควันก็ไม่มากนัก ร้อนกว่าเข้ากระโจมเปนหนักหนา [illegible] กลิ่นของน้ำที่เป็นเหมือนอย่างกลิ่นไม้สน [illegible] ๆ [illegible] ๆ แต่นั่งแหละเดินก็เหลือใจ ที่ต้องนั่งอยู่เปนชั่วโมงหนึ่งไม่มีอะไรจะทำ ถ้าให้สูบบุหรี่เสียก็จะไม่สู้กระไร นี่บุหรี่ก็ไม่ให้สูบ หาหนังสืออ่านก็ไม่มี มีแต่หนังสือเยอรมันอ่านไม่ออก หาภาษาอังกฤษไปได้ในเวลาจาก ๆ อะไรมาต่อกันไม่ติด แต่ก็ตรองนั้นใจอ่าน เรื่องราวนั้นนางอะไรก็ไม่รู้เดินลงจากเขา [illegible] เข้า [illegible] นางกระโดดหนีนางนั้น นางนั้นแก้กลับ [illegible] ผัวข้างที่นั่งอยู่นิดหนึ่ง ว่าสัตว์ต่างเพศต่างกลัวกัน เพราะมันทำร้ายกัน มนุษย์ก็ทำร้ายกัน [illegible] กรัดต่อเดียรัจฉาน เว้นแต่เปนฆ่าตายแล้วไม่กินกัน คือว่าสัตว์เดียรัจฉานนั้นหนึ่ง เต็มที่เสียอีกอย่างหนึ่ง คือสัตว์ดิรัจฉานอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ฆ่าตัวตาย มีแต่มนุษย์เท่านั้นที่ฆ่าตัวตาย อ่านได้เท่านั้นแล้วเรื่องมันก็หลุดไปตอนอื่น เพราะน่ากระดาษเปนขาดหายเสียหลาย ๆ ใบ เปนเรื่องในเวลาไม่จบอันต่อไป เปิดผลัดเปลี่ยนนั่งอยู่ในห้องนั้น ไม่เกิน [illegible] กำหนดไว้ [illegible] แล้วเสร็จ [illegible] เพราะที่โต๊ะ เข้าไปดูที่ห้องกลาง ๆ เขานั่งเปน [illegible] เปนแถว มีคน [illegible] นั้น [illegible] ไปด้วย [illegible] ถ่ายรูป [illegible] กิ่งเลดเวอต

รูปทรงถ่ายป่าดำ ในแขวงเมืองบาเด็นบาเด็น

แลแกรนด์ดุ๊ก แกรนด์ดัชเชส แลผู้มีบันดาศักดิ์อื่น ๆ แต่ตูแกคนเดียวไม่มีผู้ช่วย มีแต่ผู้หญิงอีกสองคนสำหรับส่งกระจก ไม่คึกคักเหมือนมอนตะเบนที่มีเปนสามสี่คน ถ่ายรูปแล้วกลับมาพอถึงเวลากินเข้า

เวลาบ่ายขึ้นรถโมเตอคาร์จะไปศาลสรูห์เอาตาหมอไปด้วย ไปก็ไปทางรัสตัดต์ซึ่งไปวานนี้ ต่อไปอีกก็เปนท้องทุ่ง ถนนไปในกลางทุ่งผ่านบ้านสักสองตำบล ยังไม่ได้พูดเรื่องหนทางบ้านนอกนี้ วันนี้เรื่องน้อยเห็นจะพอลงได้ ตามถนนที่ไหน ๆ เหมาะเข้าคงมีรูปพระเยซูตรึงไม้กางเขน ตั้งอยู่ข้างถนนเฉย ๆ ก็มี อยู่ที่สามแยกสี่แยกก็มี เปนเสาศิลารูปศิลาบ้าง รูปตุ๊กตาทองแดงฤๅปูนบ้าง ที่ขาวจะอยู่นั้นอย่างหนึ่ง ที่ดำมอซอมอแกะอยู่นั้นอย่างหนึ่ง คงจะทาผมดำขลิบนุ่งผ้าแดงฤๅผ้าทอง ใครมีศรัทธาก็สร้างขึ้น พาหนะที่ใช้อยู่ตามแถบนี้ ใช้เกวียนกันสองบากและแต่เตีย บรรทุกไม่ว่าอะไร ตั้งแต่ศิลาลงไปจนหญ้า แต่ประหลาดที่ใช้จะเรียกว่าแอกฤๅว่าคานก็ตาม เอาไว้ที่ตรงคานรถ แต่มีข้างเดียว จะเทียมม้าฤๅเทียมโคก็เทียมเข้าไปทั้งข้างเดียวเช่นนั้น ข้างหนึ่งมีแต่สายทาม อีกอย่างหนึ่งบางรถบางเกวียนก็มีแอกอยู่ตรงกลาง แต่ก็เทียมตัวเดียว ให้มันคอนกันอยู่ข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งปล่อยเฉย ๆ

บ้านเรือนราษฎรสามัญที่ใช้กันอยู่ คล้าย ๆ กับโบสถ์บ้านนอกเมืองเรา หลังคาทรงสูงผนังลงปูนมีผนังอยู่ชั้นเดียวเหมือนโบสถ์เท่านั้น ถ้าจะว่าอีกชั้นหนึ่งขึ้นไปอยู่บนขื่อ เจาะน่าต่างทางจั่วเหมือนวัดอีกนั่นแหละ ถ้าจะว่ายังมีขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนน่าต่างเรียวอยู่ปลายจั่ว จะเสียทรงเทียวเขียวเหลืองอะไรก็ยื่นออกมาจากน่าต่างนั้น มักจะปลูกขวางถนน มีระยะห่างกันประมาณสักเจ็ดวาแปดวา แล้วก็มีรั้วที่มุมเรือนต่อมุมเรือนถึงกัน นี่เปนบ้านอย่างสามัญโดยมาก

ในการกั้นทางรถไฟไม่ได้ใช้รั้วไม้แต่งลูกตุ้มเช่นอินเดีย ไม่มียามแห่งไร ออกมาห้ามเลย คนรักษาทางอยู่ในโรง เครื่องกีดกั้นเป็นเหล็กมีตาข่าย จะชักขึ้นไรยลงทำการในโรงสำเร็จ

การทำไร่นา เป็นผู้หญิงทำมากกว่าผู้ชาย ตั้งแต่พื้นดินเช่นต้นไข่ ไม่ใคร่เห็นผู้ชายทำอะไรเลย มีแต่ผู้หญิงเอาผ้าขาวคลุมหัวแล้วทำอะไร ๆ ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง

การที่เปลี่ยนไปเพราะอากาศวิปริตทำการก่อนเสด็จไม่ยอมให้เคือง ที่จริงก็เพราะเงินทองเงินก็คงจะใช้ได้ แต่เมื่อถามเขาถ้าแม่น้ำให้ออกไปด้วย จะต้องมากอยู่อยู่ไปจนเหลือแต่ทางเกวียน ไม่ได้ทำอะไรเลย แล่นไปตามถนนเลย ๆ นั่นก็ไปได้ เพราะถนนมันแข็ง ถ้าเป็นบ้านเราก็ไปไม่รอด เพราะบนทางเหล่านั้นยกเป็นคันขึ้นมาในที่ทุกแห่ง น้ำตกลงไปไม่ได้ ต้องกันเกลือนไปในเวลาเดิน เพราะมีแต่ขยะเต็มไปหมด หยุดตัวไปกำหนดระยะทางไม่ได้ จะกลับก็ไม่ได้ ต้องต้องตกอยู่ในกรุงเทพ ... [illegible] ... ทำไม่ได้ เป็นประทัดระเบิด ความมีเงินแก่โดยเจ้าพระยาให้ไปทำเช่น ไปตามทางซ้ายขวาเดียวกันนั้นจนรวมถึงเท่า และเงินไหนไม่แต่พอจะเอาออกได้ ความข้างฝ่ายใหญ่ จะทำอย่างไรเลยก็ไม่ได้ ... [illegible] ... เท่ากันอยู่เช่นนั้นจะออกมาโดยจะจัดไปไม่ได้ ... [illegible] ... ไปตามแต่ย้ายไปละ ๑ ย้าย ๑ ไม่ใช่จัดเดินออกจากห้องมาได้ ต้องแต่นเดินมาเท่าหนึ่งเท่าใดจะถึงตามทาง ... ๔ ไมล์ ก็จะขึ้นไปให้ได้จะถึงย่าย ๕ ไมล์ ... ไม่ได้ จะกลับด้วยยางใส่ เช่นโคมเลคตริกแต่ตกจัดนวัด ทั้งหัวเดินทั้ง ... เร็วเอาจริงไม่ได้ ไม่เสียเลยทั้งหมด เช่นก็ไม่ได้กินอะไร ... [illegible] ... ไม่ได้ช่วยทั้งหนึ่ง ร้อนกลับมาก็ไม่ได้ระยะ เช่น ๖ ไมล์แต่ทาง

ได้ถึง ให้รถส่วงน่ามาแล้ว จะได้ให้หาอะไรไว้ให้กินก็เปล่า ไม่สำเร็จเลย ต้องอายน้ำ ได้อะไรมากินก็ไม่อร่อยกินไม่เข้า สิ้นเรี่ยวสิ้นแรงเลยนอนเปล่า อยู่กับที่จนถึงเวลากินเข้า ต้องให้หุงเข้ากิน ทั้งนั้นทั้งนี้เพราะเหตุเป็นวันที่ ๓๑ พฤษภาคมอันเป็นวันที่สำหรับนางนอง[๑] ต่าง ๆ ซ้ำได้ข่าวราชทูตเมืองไทยตาย มีความเสียดายเป็นอันมาก คืนก่อนที่ได้หนังสือเมื่อวันที่ ๒๖ แล ๒๙

คืนที่ ๖๗

วันเสาร์ที่ ๑ มิถุนายน

เช้าวันนี้ฝนตกแต่ไม่รู้สึก ก็เดินออกไปได้ครู่หนึ่งทางฝนไปจะลงมาอีก จึงได้เรียกรถมาขึ้นไปที่กินน้ำ เดินจงกรมแล้วเข้าไป วันนี้กรมสมมตไปด้วยอีกคนหนึ่ง กินน้ำแล้วเดินจงกรมอีกสองเที่ยวจึงได้ไปที่อาบน้ำ เข้าอาบน้ำในห้องเดิม กรมสมมตอาบห้องหนึ่ง วันนี้ขึ้นเวลาเป็นให้อยู่ในน้ำ ๑๕ มินิต เพราะกลัวว่าเป็นวันแรกจะอ่อนอกอ่อนใจจึงลดไว้แต่น้อยก่อน ที่จริงไม่เห็นมันเป็นอะไร ต้องตื่นเช้าพอตกค่ำลงก็ง่วงนอน เดินจนเมื่อยเกือบขาหลุด ว่าที่จริงอาบการต่อเมื่อเวลาขึ้นจากน้ำนั้น ถ้าเป็นคนขี้กลัวก็อย่างอยู่แล้วจะตกกระน่ากลัว ที่ว่าน่ากลัวมากนั้นคือหมวกสรวมหัว รูปมันช่างเหมือนหมวกคนจริง ๆ คลุมลงไปมากเหลือไว้แต่ในยตา เวลาที่จะห่อนั้นก็ทำราวกับห่อศพ ให้นอนตะแคงซีย เอามือกอดท้องแล้วตลบผ้าขึ้นมาซ้อนกันพอถึงตัวแล้วรัด ๆ ลงไปปลายตีน ยกตีนขึ้นทั้วคอชายเข้ามาได้ขา ถ้ากรมศรี[๒] ดูเห็นเช่นนี้คงร้อง

---

๑ นางนอง เปนคำแผลง หมายความว่าเหตุอันตรายโดยมิได้คาด

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ

“ชายทำอะไรเช่นนั้น” จริง ๆ แล้วเกณฑ์ให้นอนนิ่งหลับตาอยู่เปนครึ่งชั่วโมง จะเรียกว่าเวลาที่ยิ่งเหล่าว่าคล้ายเวลาที่ให้ต้องเปนคนพนันไม่ได้

ออกจากที่ตาแพทย์นั้นแล้วไปที่อินฮะเลชัน วันนี้เปลี่ยนห้องใหม่เข้าไปที่ห้องใส่โก่ เปนห้องใหญ่ มีแผ่นเหล็กกั้นสองข้าง มีท่อต่อปลายยางอินเดียรับเบอ ตั้งมีแก้วเปนรูปคล้ายกับถ้วยล้างตา เอาปากเข้าไปรอที่นั่นให้ควันเข้าในปาก แล้วให้ออกทางจมูก ต้องซัดแล้วซัดเล่าเหนื่อยจะตาย คราวนี้เปนหลายนาที เปลี่ยนเครื่องสำหรับให้เข้าในจมูก เปนยาให้ควันออกทางปาก พ่อทำไม่ออกทั้งสองอย่าง บุกหนักกว่าว่าทำไม่เปน ที่แท้จมูกมันตอกตัน ๆ ควันก็ออกไม่ได้ ในเวลาระหว่างนั้นตั้งเปนการใหญ่ มีตกเค่าทำด้วยผ้าน้ำมันรองเสื้อชั้นนอก แล้วจึงมีอกเค่าผ้าชั้นนอก ยังไม่รู้สึกสนุกจะคิดว่ามันเปนอย่างไร เลย ๆ ไม่เกิดความศรัทธา แต่หมอแกว่านานไปจะเกิดศรัทธากันอยู่ไปที่ กลัวนานวันจะไม่ได้ ที่จริงถ้าจะไปอีกไม่กี่เช้าก็ได้ เพราะน้ำแต่มีอยู่ในห้องแต่เขาจัดไม่ให้กินเพราะจะเพลียมาก ถ้ากินที่ห้องนั้นจะเย็นบ่ายเที่ยงแล้วเสร็จ

เห็นว่าทุกเปล่าทำการดีอยู่ เดิมกะว่าจะไปเที่ยวบ้านค้าง แต่เห็นอากาศมันกระจุกกระจิก นักเหนื่อยเมื่อวานนี้ จึงได้เลิกเสีย เพราะรู้ว่าคงจะไม่ดีได้ไปกับเจ้าพระยาแต่ทุกสามคนเท่านั้น ฤๅพระจ้าวเดินไปทางในสวน แล้วจะดูร้านที่ขายน่าสวนจะไป มันเรียกไม่มีชั้นเปนเวลาจะกินเช้า ไปเข้าร้านจะทำที่นายาร์ ที่ขายของเก่าต่าง ๆ ซื้อถ้วยแก้วสีเล็กชิ้นแล้วจะกลับไกลวันเสียแต่ห้า ๆ ได้เลยอยู่เดินเล่นนาน จึงได้ไปที่ร้านบ้านสเตอร์ซอง ช่างทำขนเวยเซชะนัลยอด

* [illegible] กรมหมื่นจรัสพรปฎิภาณที่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ตั้งเปนที่ให้คนดู และเปนที่ขายของแปลก ๆ ฝีมือทำในประเทศนี้

ที่ร้านนี้พ่อยังไม่ได้เล่าให้ฟังว่ามันเปนอย่างไร ตามผู้ที่ไปด้วยกันทั้งหมดรู้สึกว่าเปนร้านวัดเบญจมบพิตร คือที่ลานเปนลานเตียนเลย ๆ ไม่ได้ปลูกหญ้า มีต้นไม้ปลูกเรียงกันเปนสี่แถวพอเยประถึงกัน ข้างแถวต้นไม้ทั้งสองข้างปลูกเปนร้านก่ออิฐถือปูนแต่เตี้ย ๆ กว้างแคบเท่าประรำที่เปนร้านวัดเบญจมบพิตร ถ้าเปนร้านใหญ่ ๆ ก็เอาเสียทั้งสองน่าที่ร้านเล็ก ๆ แบ่งออกคนละข้างเหมือนร้านที่วัด มีร้านเครื่องถ้วยอยู่หัวโต๊ะแล้วถึงร้านยี่ปุ่น ของเก่าของแก่ไม่ได้ดู ต่อไปก็เปนร้านเครื่องผ้าเสื้อแลของกระจุกกระจิกต่าง ๆ ร้านที่สนุกมากนั้นคือร้านตา "เจี๊ยะจอ"[๔] เจ้าของร้านเปนคนแก่หัวล้าน ช่างพูดเล่นตลกเสมอ ยายเมียก็พูดได้สำรับกัน แกช่างหาของแปลก ๆ ต่าง ๆ มาขายไม่ได้หยุดปากหยุดมือเลย ประเดี๋ยวหยิบสิ่งนั้นออกมาประเดี๋ยวหยิบสิ่งนี้ออกมา ที่คิดติดกันอยู่เสมอ แต่คงจะเอาอะไรเรา ๆ ที่เราไม่อยากดูมาขัดจังหวะพูดให้เราเบิดเสียทีหนึ่ง คราวนี้พ่อยืนออกมาละกว่าจะเบิดได้ดุยท่าน้ำท่าตา หลอกให้เราตกหลุมเซอะไปอย่างใดอย่างหนึ่งทุกคราว แล้วจึงจะบอกความจริง ๆ เช่นก็ยเห็นพ่อถือบุหรี่ค้างตัวอยู่ ทำคะวิดคะวาดไปหยิบกลักชุดไฟขึ้นมาตัวสั้นส่งให้ ชักออกมากลายเปนหนูกระโดดขึ้นมาเกาะกลักชุดไฟ ทำหน้าตาตื่นตกใจว่าผิดไป ฉวยเอามาให้ใหม่อีกกลักหนึ่ง คราวนี้ชุดก็ติดแต่ไม่ลุกเปนดันราด นึกว่าชุดไฟเสีย ชุดเปนสองอันสามอันแกก็หัวเราะเยาะ เลยขอโทษขอโพยว่าชุดไฟไม่ดี จึงให้ส่งชุดไฟจริง ๆ มาให้ คราวนี้เอาบุหรี่มาแจก วันก่อนถูกแกแจกบุหรี่ดีกระเอาทีหนึ่งแล้ว วันนั้นกว่าแกจะหลอกให้เจี๊ยะจอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง แกก็ยืนยันว่าบุหรี่เวียนนาแกเอามา ร้อนไม่ฉุนคเกี่ยงให้ดูกลองประจงสูบเกือบตาย หมายว่ามันจะฟู

๔ เจี๊ยะจอ เปนคำจีนว่ากินสุนัข กรมหลวงประจักษ์ ฯ จำมาจากมณฑลอุดร ทรงเรียกตาคนนั้นเพราะหน้าตาแกเหมือนตุ๊กตากลที่เขาทำให้อ้าปากกินสุนัข

หลายสิ่งอย่างใด ก็บุหรี่ซิกาแรตเวลานี้เอง ขายอุรพงษ์แลของจริง ๆ ถ้านี่ขาย
ราคาเห็นควรซื้อทุกสิ่ง ถัดตามแถวไปหน่อยหนึ่งเปนร้านเครื่องเพ็ชรของมันเก่ง ๆ
มันเปนห้างใหญ่อยู่แพรงก์ฟอต ถัดขึ้นไปอีกร้านหนึ่งขายบุหรี่มวนยาว ๆ มีเครื่อง
บุหรี่ที่ขัน ติดไว้กับฝา เอาบุหรี่จ่อเข้าไปติดได้เอง เราไม่ต้องทำอะไร นี่เปน
หนังแถวข้างซ้าย แถวข้างขวาหัวโค่งใกล้เวสเตอรงค์ เปนร้านขายลูกไม้ผ้า
โปร่ง ขายตลับเร่าของร้านช่างเพ็ช อธิบายด้วยเรื่องเล็กพึงเสียอยู่เพลิน แต่
มิติ ๆ จริง ๆ งามของโบราณ ขายไม่ได้อยู่ในนั้นด้วย ระจกเขียนพื้น เตร
พาดซื้อแต่ผ้าสำหรับคลุมหน้า ร้านแลตึกข้างร่มต้นไม้นอกจากของเก่าแล
ของกระจุกกระจิก มีร้านหนังสือ ปลายที่สุดเปนร้านเครื่องเพ็ชรอีกร้านหนึ่ง
ระยะนี้ตามทางเดินข้างซ้ายอยู่เสมอ ถ้าเข้าร้านนี้ ร้านโน้นคงตามมายืนอยู่หน้า
ถ้าเข้าร้านโน้น ร้านนี้ก็ตามมายืนอยู่เหมือนกัน ด้านนอกขายของยุ่บยั่บยาก
แลวาดรูปเล่นก็ยังมี พอเขียนให้ช่างกระดาษตัดรูป มันตัดเร็วจริง ๆ ถ้า
[illegible] ไปร้านวัดแลดูเมืองนี้ตรงกระบวน แกตัดที่หนึ่งได้ถึงสามรูป วน ๆ เวียน ๆ อยู่
เหล่านี้นานอยู่ มันสบายที่จะต้องการอะไรไปทำแต่เตอระเงต์ได้ทั้งสิ้น เดินนัก
เกือบ [illegible] วันตะวันแล้วสำรวจที่ทำอะไร ๆ เคยนั่นทั้งสองอย่าง แล้วให้ไป
ดูหวอเซกไปที่ในคณะเฮราล์ดซูด แวะแบยอบ [illegible] ไหนไม่เร้า ยอม
ให้เข้าไปเล่าหาดูหนังสือพิมพ์ ด้านข้างหน้าเปนห้องใหญ่ยาวกว้างมาก มี
แต่แลตั้งโต๊ะ เห็นจะเปนห้องเพลง ถัดเข้าไปข้างในอีกห้องหนึ่งเปน
[illegible] เขารูปภาพเขียนแลภาพหล่อ ได้ซื้อรูปภาพเขียนของแม่ตุ๊กตา สามตัว
ตามประเทศนั้นให้รูปเด็ก [illegible] อย่างเก่าแผ่นหนึ่ง ออกจากที่นั้นเข้า
ไปที่ร้านคอนแวนต์ [illegible] ที่ใหม่ ที่ห้องเต้นรำสองห้องใหญ่ มีห้องรับแขกห้องหนึ่ง
ห้องนั่งเล่น [illegible] เพดานแลผนังเขียนรูปภาพ [illegible]
สวย เปนละครเล็กแต่งห้อง มีรองไฟฟ้าใหญ่ ๆ แขวนอยู่ห้อง แลรอยู่

นอกแต่เปิดช่องให้เข้าที่ด้านหุ้มกลอง ก็เสร็จแล้วกลับขึ้นรถโมเตอคาไปเที่ยวเล่นตึงๆ ตามเมือง แวะซื้อรูปภาพอีกสี่แผ่น แล้วกลับมานั่งเล่นกลางแจ้งแลเรียนหนังสือจนมืดจนจึงได้กลับขึ้นบนเรือน วันนี้ชายศรีวงษ์[๕] มาเมื่อเวลากินเข้าแล้ว วิลลานี้เรียกว่าวิลลาสตูรดซา ภาษารัสเซียน แต่จะหาคนเขียนชื่อไม่ได้อยู่หลายวันพึ่งสำเร็จในวันนี้ ตกค่าลงให้ง่วงงมงำ ของที่ไปซื้อเขาส่งมาจะแก้ดูให้ทั่วก็ไม่สำเร็จ อ้ายการตื่นเช้ามืนก็ดี ก็เหมือนว่าจะมีเวลามาก แต่ความจริงมันไม่เปนเช่นนั้น แสงสว่างมีอยู่มันก็พาเที่ยว เวลาทำงานกลับน้อยไปกว่านอนดึก อะไรต่ออะไรค้างเขินเขือไป ได้รับโทรเลขกรมดำรง ตามที่กะไว้ว่าจะได้รับก่อนโทรเลขอื่นๆ ในวันนี้ เปนคำให้พรวันที่ ๑ เดือนยูนตามเคย สิ้นเคราะห์ไปที เคยเข็ดมาหนักกว่าหนักแล้ว[๖]

คืนที่ ๖๘

วันอาทิตย์ที่ ๒ มิถุนายน

วันนี้ฝนตกเรื่อยมาแต่เช้า ตกลงเปนต้องไปรถ ไปกินน้ำแล้วไปเข้าห้องรมควันอย่างวันแรก แปลกแต่ควันมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เวลานั้นเท่ากัน กลับมากินเข้าเหนือก้อนหนึ่ง แล้วดูของที่พวกชาวร้านเอามาขายตามกำหนด มิสเตอซูแมนที่เคยเข้าไปถ่ายรูปในกรุงเทพฯ นานมาแล้วๆ มาหาเล่าว่านี้ต้องการจะถ่ายรูป นัดให้มาวันนี้ แต่ฝนมันช่างตกไม่หยุด ตาเหลือนยางกอง แต่ตาซูแมนก็สาหัส เอากล้องไปตั้งไว้กลางฝน เอาผ้าน้ำมันคลุมจะถ่ายให้ได้ ตัวก็ยืนตากฝนกระทำทุกรกิริยาอยู่เช่นนั้นจนสงสาร จะออกไปให้ถ่ายฤๅก็เปียกจริงๆ จนต้องไปขอให้แกรอเสียสักหน่อยก่อน ต่อเที่ยงฝนจึงได้ขาดเม็ด

---

๕ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีวงศวัฒนเดช ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช

๖ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม เคยเกิดเหตุร้ายได้ทรงประสบวิปโยคทุกขมาหลายครั้งหลายหน วันที่ ๑ มิถุนายนนับว่าเปนวันสิ้นพระเคราะห์

ออกไปให้ถ่ายเปล่ากระไรเลย ช่างเขียนของกรุงรุสเซียที่สำหรับจะเขียนรูป จะแต่ง ระบายคายจะกไม่ได้ เติมให้ เราอยากเขียนเติมต่อ แต่ครั้นนึกไปก็ชอบกลดี แต่งเปนธรรมดาเป็นเช่นรูปครั้ง ไม่เหมือนอยู่บ้าน จึงตกลงแต่จะใส่เสื้อทหาร มหาดเล็กอย่างเคยเห็นอยู่ในบางกอกโดยมาก

เวลาบ่ายโมงครึ่ง ปรินซชาลส์ เมืองแซกซ์ไวมาร์ซึ่งอยู่โฮเตลแยค เปนคน ชอบกันกับรัสเซียมาก อายุเห็นจะประมาณ ๕๐ เศษ เปนทหารม้าแต่งตัวครึ่ง ยศติดตรา มาด้วยรถโมเตอคาร์ เห็นจะเปนรถมีแรงมากมาเร็วเต็มที ว่า สองชั่วโมงถึง ได้อยู่กินเข้ากลางวัน แล้วชวนให้ไปกินเข้าเย็นที่โฮเตลแยค ในวันนี้ ดูอัธยาศัยเปนคนกว้างขวางดีจะเปนนักเลงอยู่ กลับไปเวลาจวน บ่าย ๓ โมง

เวลานั้นนั่งทำงานอยู่จนเย็น เพราะฝนตกแลเปนวันอาทิตย์ไม่มีที่ไปแห่ง ใด การที่มาแรงมา แต่ก็ไม่มีอาการอะไร ตราวต่าง ๆ มีวิตกวิจารณ์ วิจารณ์ธุระทั้งปวงเปนเยอรมัน ที่เขาจะมอบให้แกเปนธุระสำหรับมาฟังข่าวเยี่ยม เยียน หนทางจะไรหมันอย่าง แต่ก็ไม่มีอะไร เวลาเย็นฝนหาย อยู่ในเรือนอึดใจ เต็มทีต้องออกไปเที่ยว พอเดินลงไปฝนก็ตกอีก ต้องเลยเรียกรถมาไปกับบริพัตร จุฑาพงษ์ ศักรวงษ์ แวะที่ร้านตรา "เชียรรา" ซึ่งเปนที่ว่าปิด ปิดแต่ประตูไว้ ตา เจ้าของร้านเห็นเราพยักหน้าเปิดให้เข้าไปในร้าน แปลว่าพวกนี้จะไม่ยอมขายของอยู่เสมอ ปิดแต่ประตูหน้าร้านเท่านั้น เพราะเขาห้ามไม่ให้ขายในวันอาทิตย์ หรือจากรำนาจะ ไม่ใช่ว่า คนทั้งปวงต้องทำไม่ ชวัด แต่ที่แกต้องห้ามเช่นนั้นมันก็พาทำไปเท่ยะ ไม่มีใครไปวัดได้เหมือนกัน วัดในเมืองฝรั่ง ถ้าคนไปพร้อมกันหมดไม่มีเว้นเลย ก็จะเห็นคนเปนเตร ๆ ทางเมืองเราไม่พอเลย การที่ไปวันนี้เพราะจุฑาพงษ์ซื้อ ถามแม่ว่าอะไรกัน ถามแก่แกที่รอด ตกลงจะให้ขึ้นเงินที่เปิดเปนกลเข้าอันหนึ่ง แล้วไปที่ร้านน้ำส้ม ร กที่เรสเตอรองต์ตอนเย็นจะรับประทานก็จำไม่ได้กลับ ก็ที่

เรียกว่าค่ำนั้นอย่าได้หลงไปว่ามืด ยังสว่างดีบริบูรณ์ บางหนึ่งจึงได้โพล้เพล้ กินเข้ามันเปนกินเข้าเย็นกันแท้ ๆ ไม่ใช่กินกลางคืน ได้ลองนับดอกกำมะหยี่ที่เขาเอามาแต่งในโต๊ะกินเข้าวันนี้ มีถึง ๑๓ อย่าง น่ารักจริง ๆ ดอกจะละเปนตาน เคยไม่มีอะไรจะจด อยู่กันจนเลยเปนบ้านไปเสียแล้ว จะเดินไปไหนมาไหนคนเดียวก็ได้ไม่หลงเปนอันขาด

วันนี้เปนวันปิดหนังสือ มีความเสียใจที่เรื่องราวช่างน้อยจริง แต่หมดเท่านั้น จะเขียนมากไปก็จะเฟ้อ

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๑

คืนที่ ๖๔

เมืองบาเดนบาเดน

วันจันทร์ที่ ๓ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

[illegible] ๆ [illegible] [illegible] เจ้าหม่อมชาติเดชอุดม[1] [illegible] ผาด[2] [illegible] ไฟไหม้ขึ้นที่ริมเรือนที่อยู่ พากันลงไปดูที่ถนน

[illegible] ๆ [illegible] ๆ [illegible] ๆ [illegible] ๆ [illegible] ๆ [illegible]

---

๑ นายพลตรี หม่อมชาติเดชอุดม ม ร ว. สท้าน สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ)

๒ นายร้อยเอก หลวงภูวนาถนฤบาล ผาด เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาเทพหัสดิน)

ประเดี๋ยวยกให้เย็ดน้ำ ประเดี๋ยวยกให้ยิดน้ำ เห็นจะเปนเมืองที่ง่ายปลายสุข ไม่เห็นมีใครตกใจ ร้านที่อยู่ใกล้ ๆ เปนเครื่องกระดาษเครื่องผ้าติดกันก็มีห้องที่ไฟไหม้ก็ไม่ย้ายของ คนที่อยู่ชั้นที่ ๑ ขึ้นไปชะโงนยื่นยังคอยมาเยี่ยมหน้าต่างดู จนทนควันไม่ไหวจึงได้หลบ คนที่ย้ายที่แต่ชั้นที่เลมลงพื้นดิน ก็ยืนข้างนาน ระวังประเดิดเลยจริง ๆ ไปดู ๆ จนเบื่อต้องกลับ ทีหลัง ๆ ที่มาดูก็ไม่ค่อยคน ต่างเบื่อเจ้ากลับไป ทหารไม่ค่อยมากนักแผน เขี่ยเดียวจะสูบล้างกองจำเปนเคยเท่านั้น แต่ดับกันเสียนานถึงสองชั่วโมงจึงได้เปนอันสำเร็จ

จะเล่าให้ไปถึงเรื่องรถจ้างที่นี่สักหน่อย รถที่มาคอยรับจ้างนั้น คอยอยู่ริมถนนเรียงกันตามลำดับ เปนประเพณีของเขา ถ้าใครไปเรียกรวด ๆ ที่อยู่ต้นแถวเขาผู้จะได้รับจ้างก่อน ใครมาภายหลังใหม่ก็ต้องอยู่ข้างหลังต่อลงไป วันนี้เวลาพอไปถึงได้ยินอยู่หน้าแถวรถจ้าง ผู้เดินด้วยรถคันหนึ่งมา เห็นไพร่ไม่รู้กฎเลยที่ไม่ได้ไปเข้าแถว คนมากได้มาก่อนยืนบังหน้าไม่ใคร่จะเห็น พวกที่เรียกรถจึงทีหลังที่ตามไฟนั้นให้ยับมาอีกคนครั้งหนึ่ง จะให้นั่งพักแลถ่ายรูปด้วย ด้วยคนขับรถเหลียวซ้ายแลขวาออกจะไม่มา ครั้นเงินเรียกเข้าต้องมา อ้ายเจ้าของรถต้นแถวหาว่าแย่งมา เอิกกันใหญ่ รถจ้างที่นี่มีหลายอย่าง อย่างหนึ่งม้าเดียวสี่ล้อ อีกอย่างหนึ่งเปนวิกตอเรีย อีกอย่างหนึ่งเปนรถแชร์ที่คอยอยู่ข้างหลังกา เหมือนอย่างเลวลงไป แต่ใช้ม้าคู่ทั้งนั้น มีรถโมเตอคาร์สำหรับโดยสารเดินอยู่ก็มาก ประหลาดที่ไม่มีรถรางเลยแต่สักสายเดียว จะเดินไปไหนมาไหนสดวกไม่มีอะไรกีดขวาง ดีกว่าเปนตรงนี้มีเมืองเดียวซึ่งไม่มีรถราง ที่อื่นบางเมืองมีมากเกินต้องการ เช่นเมืองมิลานแล้วโทยถึงเดินไม่ได้ เกะกะยิ่งกว่ารถเจ๊กเสียอีก ไม่เที่ยวขวางหน้าคนก็จริงอยู่แล้ แต่ไปแผ่ถึงถนน จะไปไหนไม่ได้สดวกเลย รถโมเตอคาร์ รถม้าต้องไปจอดเปนแพคอยให้รถรางเดิน เมืองที่ไม่มีรถรางมาแต่ก่อนนั้น แต่เปน[illegible]ที่ดี[illegible] เพราะถนนใหญ่ ๆ ยาวลิ่วตรง ๆ ไม่มีที่กีดขวางอะไรได้เลย

เมืองอื่น ๆ ถนนเล็ก ๆ เท่าถนนเจริญกรุงบำรุงเมือง อย่างใดก็เท่าถนนวรจักร เอารถรางเข้าไปเดินเสียแลระลาก ไปสายมาสายเลยจดถนนหมด มาคราวก่อนรถรางนี้ไม่สู้มีเท่าไร คราวนี้เดินไปด้วยรถราง จนกระทั่งเมืองในริเวียรา ที่ไม่ใหญ่โตเท่าใด ก็ต่างเมืองต่างมีรถรางทุกแห่ง เสียงดังอยู่เสมอ ที่เมืองนี้เงียบไม่มีอะไรโครมครามแปลกกว่าเมืองอื่น ๆ มาก

กลับมาทำงานต่อไปอีกจนกระทั่งบ่าย ๕ โมง ฝนตกพรำเพรื่อไม่ได้หยุด ได้ที่ผ่อน ทนแดดออกจึงได้ลงเดินไปเที่ยว หนาวจนต้องสวมโอเวอโค้ท ไปร้านตามแต่ร้านเครื่องเพ็ชร์ ไม่สู้ได้ซื้ออะไร แล้วเลยไปกินไอสกริม วันนี้มียายแก่เดินมากกว่าทุกวัน เมื่อว่าโดยปรกติแล้วคนน้อยกว่าทุกวัน เห็นจะเปนด้วยเรื่องฝนแลหนาว นั่งเล่นไปจนเวลาทุ่มหนึ่งจึงได้กลับ วันนี้ได้ส่งมีดเช่นระลึกวันเกิดที่ส่งมาใหม่แทนคู่ก่อน

จะเล่าถึงเรื่องท่อน้ำที่สำหรับใช้น้ำเปนอาย มีทรายปนอยู่ในนั้นมาก ถ้าเปนท่อตั้ง กว้างประมาณ ๓ นิ้ว ๔ นิ้ว ใช้สองปีต้องเปลี่ยนใหม่ เพราะเปนศิลาทรายตกอยู่ในนั้นแรง เหลือช่องอยู่ประมาณสักนิ้วกึ่ง ถ้าเปนท่อนอน จึงหนาอยู่แต่ข้างล่าง ตอนข้างบนไม่มีศิลาจับ

เครื่องที่สำหรับชำระจมูกแลปากนั้น มีท่อน้ำร้อนท่อหนึ่ง ท่อน้ำเย็นท่อหนึ่ง มาเข้ากันให้พอดี มีหลอดแยงลงไปในหม้อน้ำอันหนึ่ง เป่าลมออกมาอันหนึ่ง รูปร่างเหมือนหลอดแก้วที่เป่าน้ำยาฝรั่งไม่ได้ผิดเลย ปลายหลอดเฉภาะตรงช่องที่จะเข้าจมูกแลปาก น้ำที่มีกลิ่นสนนั้น ใช้ใบสนแลน้ำมันสนเจือให้มีกลิ่นเช่นนั้น ว่าเปนยา

อนึ่งในถนนที่เมืองนี้ มีแปลกกว่าที่อื่นอยู่แห่งหนึ่ง ใช้ทางคนเดินไว้กลางถนนตึกสายหนึ่ง ปลูกต้นไม้สองแถว มีถนนรถสองข้าง ทางคนเดินมีริมน่าตึกแคบ ๆ อีกข้างละสาย แต่ถนนไม่กว้างเท่าไร อยู่ในสักสิบสองวาเท่านั้น

ที่ในทางคนเดินกลางนั้นมีน้ำพุ เปนน้ำที่เจาะขึ้นมาจากแผ่นดินพลุ่งขึ้นเปนน้ำร้อน แต่ร้อนนั้นต่างกัน บางแห่งก็ร้อนมาก บางแห่งก็ร้อนน้อยมีถึง ๒๒ ตำบล ไหลซ้ออยู่เสมอ ใครเดินไปมาแวะกินได้ไม่ต้องเสียอะไร อังเกรห์นั้นก็เช่นยาปี้ด เหมือนตำบลที่ไปกินน้ำเหมือนกัน ในเรื่องน้ำเปนยาของเมืองนี้ออกจะเปนการมาก ไม่ใช่ขายผลประโยชน์ โรงที่กินน้ำขายน้ำแลกระนั้น รัฐบาลออกเงินลงทุนอยู่ทุกแห่ง ค่าธรรมเนียมที่เก็บได้ไม่คุ้มโสหุ้ย

วันนี้มีออนตโยนได้ส่งรูปที่เขาได้ถ่ายมา งามดีเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่มีอย่างละอันได้ส่งเข้าไปแต่ในบางกอกก่อน ช่างเขียนของครูญมาถึงมือถ่ายรูปต่อวันพฤหัศบดีจึงจะได้ลงมือเขียน เพราะในสองวันนี้จะไม่อยู่

คืนที่ ๗๐

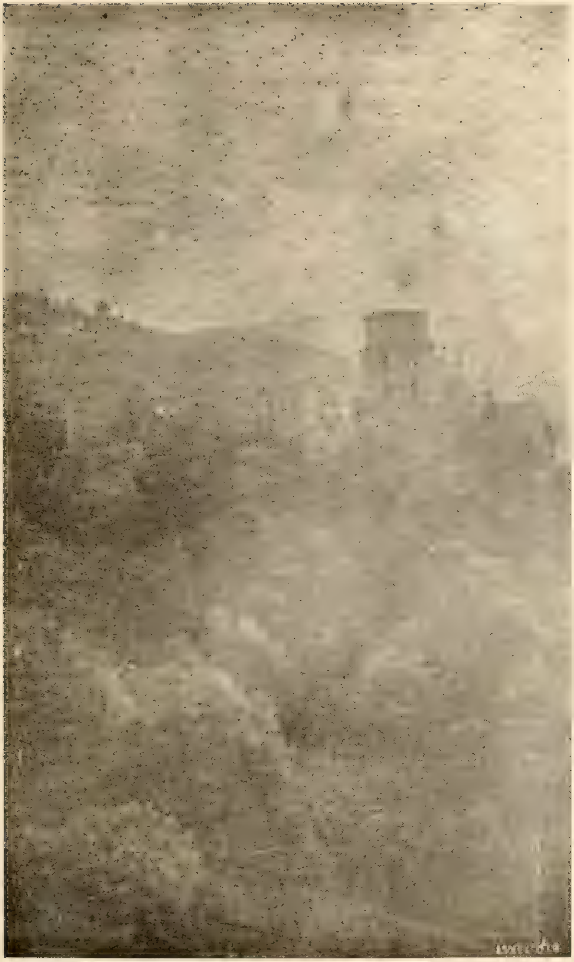
โฮเตลเดอละยุโรป เมืองไฮเดลแบ๊ก

วันอังคารที่ ๔ มิถุนายน

ตื่นแต่เช้า เดินไปกินน้ำแล้วไปอาบน้ำ รมควันเหมือนเมื่อวานนี้ กลับมา ๔ โมงหิวเต็มที นัดให้เขาเตรียมกับเข้าเที่ยงทนไม่ไหวต้องเอาซุปมากิน แล้วลงเข้าขึ้นกินกับกับเข้าไทย ทำอะไรโรๆ เรๆ อยู่จนเวลาบ่ายโมง ๑ ไปสเตชั่นจะไปไฮเดลแบ๊ก แบ่งไปแต่น้อย คือ บริพัตร อุรุพงษ์ กรมสมมต พระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ นอกนั้นอยู่บาเดนบาเดน รถออกจากสเตชั่นประเดียวเดียวก็ถึงโอส แต่ต้องไปประดักประเดิดอยู่ที่โอสนาน เขากล่าวกันว่าธรรมดาช้ากว่านี้ เพราะต้องไปนั่งคอยรับรถ นี่ไม่ต้องเปลี่ยนรถแต่ต้องลากไปลากมาถอยน่าถอยหลังหลายหนจริงๆ เปนนานจึงได้ไปได้ ไปทางรัสตัดต์ มีเมืองแลบ้านใหญ่ตามระยะทางอยู่ข้างถี่มาก ผ่านป่าไม้หลายแห่ง นอกนั้นก็เปนที่ไร่

ที่นาตลอดไม่ทันเก็บ แต่ยังคงมีเกี่ยวหญ้ากันบ้างแล้ว เขาว่าในฤดูหนึ่งบางที เกี่ยวได้ถึง ๓ เคียว มีผู้หญิงทั้งไถทั้งปลูกพันธุ์เกลื่อนไปทั้งทุ่ง แต่ยังมีแปลก ที่ปลูกต้นไม้ ซึ่งสำหรับทำเบียร์ เป็นไม้เลื้อยไต่ขึ้นไม้เล็ก ๆ เดินค้างเรียงไสวไป บางแห่งก็ใช้ปักเสามีไม้ขวางบน แล้วโยงลวดให้ไต่ ดูเหมาะเพาะปลูกอุดมบริบูรณ์ดี มาก เวลาบ่าย ๓ โมงถึงไบเตนซอร์ก ประพาสตลอดทั่วเกาะที่ระหว่างแต่งตัว ต้นยอกาเนยไตรมาศเดอะอย่างเดียวกันกับแมกาซีนทั้งร้านดวงดาวกับร้านยาเกอะ ที่ระ ปรีเดิพ ... เมื่อได้ตั้งบาย ... กันไว้แต่ ... ออกจากตลาด ... คนแน่นตลอดฝากถนน เพราะเป็นการวิ ปรากฏกันแล้วในเรื่องที่ระบา ... ถนนแขวนระเคลื่อนทุกถนน ... ที่ได้เห็นเด็กตระยุโรป ไบเตนซอร์กใหญ่ในสวน ... ที่ว่าที่ ระยะผู้คนเที่ยวเดิน ที่ไม่แน่นหนาเข้มแข็ง ร้อนบ่ายกันด้วย น่าจะดูที่ไม่มีคนจีน ที่ทั่วไป มาพักอยู่ ... ไม่เคยคาดไว้ดูกาเซดรัฐสแนวังเก่าครั้ง ประเทศ เมื่อมากเข้าใจว่าเหลือผู้คนเขาดูมาก ที่จริงไม่สู้คนนัก ... ไม่เคยคาดจะได้ถวาย ... ซึ่งแต่เห็นเมืองไบเตนซอร์กตลอด ทั้งเมือง

เมืองไบเตนซอร์กนี้มีคนเล็กชั้นเดิม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเนกกา ... ใหญ่ทั้งสองฝั่ง ... เชิงเขาสองฝากน้ำ ที่สวนพฤกษ์ได้เป็นวัง ... ประมาณเจ็ดร้อยปีเศษมาแล้ว ได้อยู่สืบ ๆ กันมา ... เป็นเมืองใหม่ ... ประเทศชวาประมาณศักราชย่อย ภายหลัง เกิดความร้อนเพราะ ... ไม่ถูกกับพวกไอริชเดนมาร์คในเมือง จึงได้ ย้ายไปอยู่ที่ใหม่ เมืองไบเตนซอร์กเป็นของแกวนเดอร์ ... ได้ซ่อมแซม ... เป็นเมืองเก่า ... ไปเป็น

รูปทรงถ่ายคาเซอลเมืองไฮเดลเบอค

เมืองใหม่ คาเซอลนี้เคานต์ปะละตินชื่อรูดอลฟที่ ๑ เปนผู้สร้าง แล้วได้ขยายต่อๆ กันมาใหญ่ขึ้นทุกที มาทำลายเสียเมื่อครั้งแผ่นดินลุยซ์ที่ ๑๔ ประมาณสองร้อยปีมาแล้ว แม่ทัพฝรั่งเศสมาตีได้แล้วตั้งอยู่ในฤดูหนาว ครั้นรู้ว่าทหารเยอรมันมา คิดจะล่าไปจากที่นี้ จึงได้ระเบิดเสีย ภายหลังอีเลกเตอสองคนได้มาคิดอ่านที่จะกลับสร้างขึ้นให้เปนที่อยู่ได้ แล้วถูกฟ้าผ่าชำรุดอีก คราวนี้เลยทิ้งไว้ร้างเช่นนั้น เกือบร้อยห้าสิบปีแล้ว มีผู้ที่คิดจะทำหลังคาขึ้น แต่เห็นกันว่าจะไม่งาม สู้ทิ้งไว้เช่นนี้ไม่ได้ จึงได้คิดอ่านรักษาไว้เปนที่ร้าง

ที่คาเซอลนี้ แลเห็นได้ว่าไม่เปนการที่ได้คิดทำครั้งเดียว เพราะสร้างต่อๆ กันเกะๆ กะๆ ด้านข้างหลังซึ่งเปนทางเข้าไปนั้นมีคูลึก แต่เปนคูแห้งไม่มีน้ำ มีสพานข้ามเข้าแต่เฉภาะตรงประตู ประตูเปนสองชั้น แลมีตรางเหล็กซึ่งหย่อนลงมาจากเบื้องบนชั้นหนึ่งด้วย ล้วนแล้วแต่ก่อด้วยศิลาแดงทั้งสิ้น แต่ที่ตัวตึกมีเครื่องประดับลวดลายแลตุ๊กตามาก เปนศิลาเหลืองปน มีมิวเซียมที่สำหรับเก็บรูปแลสิ่งของเก่าๆ ก็มีทั้งแผนที่แลหนังสือเก่าที่เขียนตั้งพันปีแล้วยังเก็บไว้ได้ สิ่งซึ่งเปนของขันอยู่นั้น คือถังเหล้าใหญ่สองถังแลรูปคนเตีย ซึ่งเปนคนกินเหล้าจุ เปนตลกหลวงของเจ้าผู้ครองเมืองในเวลานั้น ถังเหล้านั้นจุเหล้าถึงสี่พันแกลลัน บนคาเซอลนี้เปนที่แลดูวิวเมืองไฮเดลแบ๊กได้งามดี มีที่สวนเลียบไปตามไหล่เขา มีที่สำหรับดูเมือง แลมีเรสเตอรองต์มีแตรเป่า ได้เดินดูจนตลอด มีคนไปคอยถ่ายรูปแลไปดูมาก กลับลงมาตามทางเดิมแวะไปที่ร้านแห่งหนึ่ง ซื้อรูปแลที่ระฦกเมืองไฮเดลแบ๊กเล็กน้อย แล้วกลับมากินน้ำชาที่โฮเตลเวลาบ่าย ๔ โมง วันนี้นึกตกใจว่าฝนจะตกใหญ่เสียแล้ว พอบ่าย ๕ โมงออกมืดๆ จวนจะค่ำ หนาวจัดปรอทถึง ๕๗ แต่ก็ไม่มีฝน

เวลาทุ่มครึ่ง ไปกินเข้าที่บ้านปรินซ์ชาลส์ ซึ่งอยู่ตรงคาเซอลลงมา เจ้าหญิง

แลลูกสาวคนรักแลคิดอย่างยิ่ง มีเจ้าจีนพื้นเมืองเปน ชื่อกลุยคนหนึ่งมาเรียนหนังสืออยู่ที่นี่ ได้รับเชิญไปในที่นั้นด้วย ครั้นออกจากที่นั้นไปอยู่ที่โรงพยาบาลไปรเวตครอบไปรเวตสะซอไฟคนเนอ โดยไปอยู่ที่ทรัพย์อยู่ที่เราคนนั้น เพราะพึ่งจะลุกไม่ได้ ไม่ได้ไปรับที่สเตชั่นแลไม่ได้มาที่โยเตล นอกนั้นมีคนจากที่ไปรับที่สเตชั่น แลครูโรงเรียนที่เราจะไปดูชิดดุนมีเนซ้าน เจ้านายหากต่างยุคราวเดียวกันก็เพ็ดแต่ว่าอ่อนเกือบแหว่ง คือเกิดเกือบดีเซมเบอ นี่โตะเป็นหญิงแต่สองคน คือเจ้าหญิงไอนารี แลลูกสาวซอยไชไฟเท่านั้น เจ้าหญิงน่ารักแลว่าแลร่ายพึง เจ้าชายน่ารักเหมือนกัน รักแต่จะนั่งเรียบเสงี่ยมเหมือนเจ้าชาย ถ้าพี่ตรงนั้นเจ้าหญิง ชั้นไม่ช่ายเจ้าหญิงหลุด แต่เรียวนิ่งเรียบลึกทราบทุกคน ยืนพี่น้องเห็นต่างราวจากลูกเกิดคราวเดียว เจ้าหญิงช่างพูดถึงสองคน เจ้าชายดูเปนคนใจดีกว้างขวาง วิสัยเล่นกับเด็กๆ ดีกันได้ เจ้าสเปนเห็นจะเปนคนชอบสนุกมาก พูดกันไม่ได้จะอย่างไรสนุกดีออก กินเข้าแล้วเราไปที่ขยุม การเล่นสนุกที่นั่นสนุกมาก เจ้าหญิงเปนคนรักอยู่ปรีรวง ไม่ว่าข้างตาดีโดยมาเปนห่วงด้วยสิ่งใด ไปเล่นลูกคะ ทั้งเด็กทั้งใหญ่ ที่เล่นเล่นนานแต่เด็กๆ ข้างลูกสาวนั้นพูดครูมเลิง คนลูกครูหรือไม่ห้ามกันเลย ได้ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ลูกเหมือนจะรู้จักการเรือนแต่ผู้หญิง นั่งพูดกันเหลิงจนถึงค่ำเวลาทุ่มครึ่งโดยไม่ได้ฟังเสียงนาฬิกาที่ ทั้งยังชวนลูกเล็กทุกคน เจ้าหญิงลูกสาวนั้นเปนห่วงเห็น ได้รู้สึกจะเชิญเสด็จกลับแต่ตรงนั้น แลพี่น้องใหม่ลูกคนเหลือเวลาที่จะไปรถไฟไม่ทันจึงเลิก เจ้าหญิงสองคนได้มาในรถเดียวกันทั้งพ่อ แลกจากไปรถบ้านลวดไมเลตตาร์ตักไป ออกจากบ้านเดินเลียบไปริมน้ำเพราะฉะนั้นเห็นทั้งสองฝากถนน ไปข้ามฟากตึกทานใหม่ แล้วเลี้ยวไปตามฝั่งริมน้ำสนุกดี เข้าตรงกรุงตรงไปถึงแนวถนน แลเห็นตึกแลที่ โรงเรียนนี้เปนโรงเรียนที่เด็กต่างประเทศมาเรียน มีอังกฤษเปนมากกว่าพวกอื่น เจ้าสเปนก็เรียนอยู่ในที่นี้ เรือนอยู่กลาง สูงขึ้นไปมากต้องขึ้นกระไดหลายเหนื่อย แต่ที่นั้น

แลดูแผนที่จากน่าต่างงามมาก อยู่เยื้องกับคาเซอลหน่อยหนึ่ง เมื่อพักพอสม แล้ว ได้ลงมืออิลลุมิเนชั่น การอิลลุมิเนชั่นนั้นก็คือจุดดอกไม้ไฟสีแดง มีเครื่องบังให้แสงสว่างจับผนังคาเซอลที่ร้างนั้น ในแลดูเหมือนหนึ่งถ่านที่กำลังติดเพลิง แล้วลงมาอิลลุมิเนชั่นที่สะพาน ซึ่งเปนสะพานโบราณหลายร้อยปีมาแล้ว เหมือนกับคาเซอลนั้น แล้วจึงจุดดอกไม้ในเรือกลางแม่น้ำ การจุดดอกไม้เหล่านี้งามดีมาก เสียงพลุดังก้อง เพราะมีเขาทั้งสองฟาก แล้วเลี้ยงน้ำชาแลขนมกันต่อไปจน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ จากลับ ๆ ทางสะพานโบราณ มาวะส่งเจ้าหญิงสองคนนั้น แล้วจึงได้กลับมาโฮเตล

คืนที่ ๗๑

วันพุฒที่ ๕ มิถุนายน

เช้า ๑ โมง ไปบ้านรังสิต ซึ่งเปนที่เช่าเขาอยู่ น่าเรือนไม่ได้อยู่ริมถนน มีสวนอยู่ข้างน่า ต้องขึ้นทางเวียนขึ้นไปจึงถึงตัวเรือน ชั้นล่างเปนที่เจ้าของเขาอยู่ เจ้าของบ้านนี้เปนออฟฟิศเซอทหาร แต่ออกจากราชการแล้ว ลงมารับทั้งลูกชายแลลูกเล็ก เราออกไปนั่งเล่นที่ห้องรับแขกที่รังสิตอยู่ที่เรือนนั้นดีเหลือเกินสะอาดเรียบร้อยเปนสองตอน แต่ตอนข้างในกินแลกะอีกหนึ่งเปนห้องรับแขกห้องหนึ่ง เปนห้องนอนห้องหนึ่ง เขาแต่งเรือนเรียบร้อยดี มีรูปภาพรูปเขียนต่าง ๆ ได้กินเข้าเช้ากันที่นั่น มีเจ้าหญิงแลเกี่ยวกับตาเธอด้วยดูไม่ออกแน่ไปกว่าเรา น่าต่างเรือนนั้นแลดูไปได้ไกลทั้งด้านข้างน่าแลข้างใน มีช่างถ่ายรูปที่เคยวังตามถ่ายเมื่อวานนี้ เอารูปที่ถ่ายแล้วกับอีกรูปหนึ่งมาให้ ขอถ่ายรูปด้วย ได้นั่งให้ถ่ายที่ทางลงจากเรือน แล้วไปถ่ายอีกแห่งหนึ่งถึงสองเที่ยว เจ้าคนนี้เปนคนเคยเข้าไปอยู่กับเสนาบดีในบางกอก มีรูปไทย ๆ ติดอยู่ที่ข้างทางที่จะเข้าไปเปนอันมาก เขาขายอย่างดี คือเล่นแต่ง

นั่งเรียนแล้วมีฉากผ้ามาบังหน้าเสียเฉย ๆ ให้แสงสว่างเข้าแต่เฉภาะ ห้องที่จะกินอยู่ง่ายสามัญ [illegible] จะเหมาะเวลา ๑ โมงราวเที่ยง ได้ไปที่ยุนิเวอซิตี ไปหาเรกเตอ [illegible] เข้าไปในห้องซึ่งเป็นที่ไว้สมุดลงชื่อนักเรียน แลไว้เครื่องสำหรับตำแหน่ง มีไม้สำหรับถือ [illegible] เป็นต้น ซึ่งเป็นของเก่าหลายร้อยปีมาแล้ว สมุดที่สำหรับลงชื่อนักเรียนนั้นเป็นเล่มใหญ่ เย็บใบปกอย่างงาม นอกเล่มหนึ่งสำหรับผู้มีบันดาศักดิ์ที่ไปเยี่ยมยุนิเวอซิตีนั้น มีแกรนด์ดุ๊กเยอรมันเคาน์ปรินซ แลดุ๊ก [illegible] เป็นต้น [illegible] ให้พ่อลงชื่อในสมุดเล่มนั้นด้วย แล้วไปดูห้องเรียนซึ่งสำหรับเล็กเชอ [illegible] วันนี้เป็นวันได้เรียน [illegible] จะไปทั้งหมด แลดูที่สำหรับ [illegible] เดินไปด้วย [illegible] รูปเขียนหนังสือ แลมีรูปถ่ายติดหลังประตู [illegible] พวกนักเรียนที่ต้องขังได้เขียนจดไว้ นับแต่หลายร้อยปีมา เป็นแต่รูป [illegible] ไกล มีเตียงนอนเป็นเตียงเล็กเตี้ย ๆ อย่างเฟอะฟะ ห้อง [illegible] เพียงสามเดียะ แต่พวกนักเรียนที่ถูกขังนั้นไม่มีใครเดือดร้อน ออก [illegible] ยุนิเวอซิตีนั้น ไม่ใช่เรียนหนังสือ การที่จะอ่านหนังสือนั้น [illegible] ต้องอ่าน [illegible] แต่ต้องไปฟังเล็กเชอ เล็กเชอนั้นเรื่องต่าง ๆ [illegible] แต่จะเลือกฟัง แล้ว [illegible] ไว้ มาเรียนด้วยหนังสือต่อในที่ [illegible] ลูกเรียนที่ในเมืองนี้ประมาณสองพันคน แบ่งเป็นคณะต่าง ๆ [illegible] คณะนั้นใช้หมวกสี [illegible] สีแดง สีเหลืองเป็นต้น มีการเล่นต่าง ๆ ซึ่งคบกันด้วยไม่ใช่อย่างอื่น [illegible] เหล้าเบียเป็นพื้น มีแต่งกายพื้นต่าง [illegible] ซึ่งจะต้องเล่น เป็นกำหนดวันละสองครั้ง ถ้าใคร [illegible] ยิ่งมากยิ่งเก่ง คนไม่ได้มีกำหนดว่าต้องอยู่เพียงอายุเท่าใด จะอยู่ไปเท่าไร ๆ [illegible] ก็ได้ การที่ต้องโทษนั้น ก็เรือนจำ [illegible] กลางถนนเป็นต้น [illegible] คนหนุ่ม ๆ คนองพาลระเกะระกะ แต่ถ้าทำความผิดถึงเป็นโทษอาญา ยุนิเวอซิตีต้องส่งศาล

รูปเมืองไฮเดลเบอค ทรงถ่ายจากคาเซอล

ในเวลาค่ำวันนี้เปนวันแห่ได้งานประจำปี ได้เห็นแห่นั้นเปนได้คือเราอิวานะ แต่ไม่ใช่มาแห่หมดทั้งสองพัน ออกกำหนดเกณฑ์ไปตามหมู่ของนักเรียน แล้วจะกำหนดเกณฑ์กันเอาพวกที่มาใหม่ ๆ แลพวกที่เก่า ๆ น้อยมาแห่ มีธงประจำพวกแลประจำหมวด มีแตรเป่า ได้เดินเปนขบวนแห่ แห่วนไปบนเขา แล้วไปหยุดร้องเพลงที่มอนยูเมนต์บิสมาก แล้วเดินกลับลงมาไปตามถนน เข้าถึงน่ายูนิเวอซิตี้ ไปประตูเตคของยูนิเวอซิตี้ซึ่งอยู่ที่นั้น พอถึงที่นั้นก็ทิ้งไต้เปนสุมกอง แล้วเอาคบที่ตามมาไปด้วยนั้น ประกันร้องเพลง เปนเสร็จการแห่เท่านั้น ยูนิเวอซิตี้เช่นนี้ผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ลูกเจ้าแผ่นดินไปก็ต้องเข้า ผู้มีบรรดาศักดิ์แต่ก่อน ๆ ก็เปนพวกยูนิเวอซิตี้ทั้งนั้น แต่มีหลายแห่งด้วยกัน ไม่ใช่แต่ที่นี่แห่งเดียว ที่นี่เปนยูนิเวอซิตี้โบราณที่สุด ก่อนที่อื่น ๆ ในเยอรมันนี

ดูยูนิเวอซิตี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเมืองมันไฮม์ ซึ่งอยู่ไม่สู้ไกลจากเมืองนี้นัก เปนเมืองที่ได้ย้ายเมืองหลวงปะลาติเนตไปตั้งครั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ตั้งอยู่ริมแม่น้ำไรน์ เวลานี้กำลังมีการเอกสหิบิชั่น แกรนด์ดยุกแลแกรนด์ดัชเชสไปอยู่ที่นั่น การเอกสหิบิชั่นนี้ได้จัดทำขึ้นเปนการฉลองที่ได้สร้างเมืองครบสามร้อยปี เมืองนั้นมีจำนวนคนแสนสี่หมื่น อยู่ใกล้ร่วมแม่น้ำเนกการกับแม่น้ำไรน์ เดี๋ยวนี้เปนเมืองท่าค้าขายใหญ่ ตามที่แกรนด์ดยุกรับสั่งว่าเปนที่ ๓ ในเมืองทั้งปวงแถบแม่น้ำไรน์ ในห้าสิบปีนี้เจริญเร็วมาก เหตุด้วยเกิดกัมปนีเดินเรือในลำแม่น้ำไรน์รับสินค้าเข้าออกแลมีโรงเครื่องจักรการต่าง ๆ ซึ่งเปนวิชาเกิดขึ้นใหม่ตั้งในที่นั้นมาก

เดิมหมายว่าแกรนด์ดยุกจะกลับในวันที่ ๕ นั้น จึงนึกว่าคงไม่ได้เที่ยวเล่นจากไฮเดลแบ๊กทางไม่ไกลเท่าใด ความคิดอันนี้ ฟอน ชอฟ ฟอนซันกรมวัง มารู้ว่าไปจากที่บาเดนบาเดน เอาความไปทูลแกรนด์ดยุก แล้วมีโทรเลขไปที่บาเดนบาเดน

ว่าแกรนด์ดุ๊กมีรับสั่งเปนข้อสำคัญให้มาเฝ้า จะคอยอยู่ที่เมืองคาลสรูห์ ครั้น
ไปถึงคาลสรูห์พบ [illegible] ไปด้วย บอกว่าแกรนด์ดุ๊กรับสั่งให้เชิญไป
เสวยน้ำชาที่ [illegible] พระราชวัง เวลาบ่าย ๔ โมงจะมีรถหลวงไปรับที่เอกสหิ-
บิชั่นแล [illegible] ต่าง ๆ [illegible] ให้แกไปด้วยในรถ ถึงไฮเดลเบิก
[illegible] มันไฮม์ ครั้นวันนี้ไปด้วยโมเตอคาร์กับบริพัตร [illegible]
[illegible] พระยาบุรุษ ทางตั้งแต่ไฮเดลเบิกไปมันไฮม์ เกือบจะเปน
ถนนเดียวตลอดไปออกทุ่งอยู่เนื่อง [illegible] มันไฮม์ [illegible]
กลางเมือง มีตึกสูงของเดิมอยู่กลาง [illegible] แต่ [illegible]
[illegible] ได้ดีสมมา [illegible] ศิลาแห่งใหญ่ ๆ ทั้ง
[illegible] ๆ หนัก ๆ [illegible] ที่เปน [illegible] ทั้งตัวรูปหล่อ
รูปศิลาแลรูปภาพ มีรูปหล่อดี ๆ [illegible] แต่รูปภาพ [illegible] ที่เปนรูป
[illegible] ไม่เท่าไร [illegible] ซึ่งเหลือที่จะเล่าว่ารูป
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

กระหลบ ถ้าจะแปรก็พระอาทิตย์เปนสีทับทิม สีม่วง ต้นไม้สีม่วง พื้นแผ่นดินเปล่า ๆ สีเขียว อะไรโสกกะโดกต่าง ๆ เช่นนี้ ถ้าไม่ชมญาติก็ว่าดูไม่เปน แต่ได้ลองสนทนากับคนธรรมดาที่ไม่ได้ตั้งตัวว่าเปนช่าง ดูไม่ได้สักคนเดียว จนเด็กวัดกว่า ถ้าช่างเขาเห็นดีกันไปเสียเช่นนี้หมด นานไปรูปเขียนจะหาซื้อไม่ได้ จะกลายเปนแต่รูปป้ายรูปปาดเปะปะปรึกเท่านั้น ป้ายรูปเช่นนี้ไม่ใช่แต่เพิ่งมี ดูราวก่อน ๑๘ ปีมาแล้ว เดี๋ยวนี้มากขึ้นกว่าก่อนสักสิบเท่า นี่เกิดเล่นอะไรกันขึ้นเช่นนี้ มาอุ่นใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่เขียนกันมาถึง ๑๐ ปีแล้ว ปีหนึ่งก็มาก ๆ มันหายไปไหนหมด ไม่เห็นใครแขวนที่แห่งใดอย่างไรเลยสักแผ่นเดียว เมื่อจะขายไม่ได้ จะเขียนมาแขวนสะดวงแล้วก็เลยเจ้าของเอากลับไป ได้ยินพูดด้วยซ้ำไป ว่าเปนรูปชนิดที่สำหรับแขวนสะดวงไม่ใช่แขวนเรือน จึงค้นหาต้นเหตุว่ามันจะเปนด้วยอะไร ก็ไม่ถึงได้นิยมมากขึ้น ได้ความว่าเพราะรูปเช่นนี้ได้รางวัลเหรียญกรุงที่ปารีส คนจึงได้ชอบเขียนกันขึ้นบ้าง จึงนึกคาดไว้ว่าท่านช่างเขียนครูบาอาจารย์และกรรมการที่เปนจริง ๆ ถ้าจึงได้ให้รางวัลรูปชนิดนี้ คงว่าแปลกที่จะเกิดขึ้น ก็คงจะมีตาช่างเขียนอะไรเลยอะไรคนหนึ่ง จึงมีจริงเสียงดีแล้วเขียนแสดงออกไป แต่คงจะไม่ยักเย็นเหมือนอย่างนี้ คงแต่เห็นดีจึงให้รางวัล ไม่ใช่แต่กรรมการผู้ตัดสินรางวัล จะเห็นรูปดี ๆ มีมากที่ไม่ยอมเห็นรูปป้า ๆ มันเข้าที่อยู่บ้าง แต่ยังให้รางวัล ให้แสดงเล่นเช่นนั้น แต่ครูบาอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงต่าง ๆ ดูกว่ามีคนเขาอยากได้รางวัลอื่นมา เช่นนั้น ท่านนี้จะมารางวัลครั้นจะไม่ให้รางวัล ก็ดูจะไม่เปนช่างแท้ ถ้าเขาเห็นแต่ยังหนึ่งได้ต้องพยายามหารูปป้า ๆ ให้รางวัลบ้าง มันจึงเลยกลายเปนหมู่ใหญ่ ช่างก็เกิดขึ้นใหม่ ๆ เขียนยังไม่ทันจะได้ดี ครั้นจะไปเรียนเขียนให้ดีให้จริงอย่างเก่าเขียนก็ไม่ได้ เขียนอย่างใหม่มันง่าย หัดเล่าหน่อยคนเดาออกได้ จึงได้เกิดขึ้นมากรวดเร็วนัก คนที่ขึ้นใหม่ ๆ อยากจะอวดว่าเปนช่าง ว่าเปนนักเลง ดูแต่ป้าย

รูปพระราชทานอย่างนี้ชื่นตาหนักเข้าก็จะเห็นงามไปได้จริง ๆ ข้อซึ่งเปนที่ขุ่นใจนั้นอย่างเดียว เมื่อไม่มีใครแวะเวียน ก็มีแต่จะเขียนมาหลอกกระแนะกระแหนอารางวัล เมื่อขายไม่ได้หนักเข้าบางทีก็จะเลยจะไปบ้าง บางแผ่นถึงกับน่าสงไสย ว่าเขียนได้ตั้งใจจะมาล้อกระแนะกา เปรสิเดนต์แลไวสเปรสิเดนต์ทั้งสองเอกสเซลเลนซีนี้ เปนพวกที่ซอยรัว ๆ เช่นนี้ทั้งสองคน ชวนให้ดูเสมอ แกะรูปแผ่นหนึ่ง ซึ่งเปนอย่างเปรอะเปรอะเช่นนี้ บอกว่าเจ้าของตายเสียแล้ว พ่อซื้อไม่ได้ ต้นเมาพูดกาะหนึ่งว่าไม่สู้น่าเสียดาย แกได้ยินเข้าอิดออด ๆ เห็นดีคนไทยปล่าไม่เปนที่น่ารู้สึกแต่เดียว เห็นตุ๊กตาหล่อมีดี ๆ ได้ ๆ ซื้อไว้ แต่ไม่รู้ราคา เลยจะแก่เวลาเสียไม่ได้ถาม ออกจากนั้นพาไปที่ถนนหลวงพาเข้ามาถนน เข้าไปที่หลวงกลางซึ่งเปนที่สำหรับน้ำกิน ต้นเดินไปตามในสวน เปนที่บ้านถกสวนดอกไม้ ที่ตามนั้นทำเปนเต่าเปนโขดหิน ที่ปลูกไม้ดอกเปนร่ายกเปนลายต่าง ๆ แต่เวลานี้ไม่สู้งาม ด้วยที่ไม่มีที่ปลูกไว้แตกดอกโรยไปเสีย เขากำลังเปลี่ยน มีน้ำพุใหญ่ ตกแต่งงามหลายอย่าง แลยังมีสวนต่าง ๆ มีเล่นเรือโรงคุก เล่นยาตน แข่งม้า แลที่ใหญ่ ๆ อีกหลายอย่าง แต่พ่อไม่ได้ไปเห็น พอได้เวลาก็จะกลับไปที่วังตามที่แกรนด์ดุ๊กเชิญไว้ให้ไปกินน้ำชา แกรนด์ดุ๊กผู้นี้หน้าตายังดี ยิ้มแย้มแจ่มใส เปนคนแก่ดีมาก แต่ตาเปลี่ยนระแวกเปลี่ยนสี เว้นแต่ใจคอกายในยังกระฉับกระเฉง รื่นเริงดี แกว่าที่ตัวเองเจ็บว่าไม่สู้ทรงสบายแท้ แต่แกตั้งท่าสบายไม่ได้ทีเดียวแท้เลย ดูยังแข็งแรงอยู่มาก พูดถึงเรื่องเมืองมันไซม์แลวิชาทัพไหนว่าเรียบทีเดียว แกรนด์ดัชเชสแกรนด์ดุ๊กนั้น รูปร่างใหญ่กว่าแกรนด์ดุ๊ก หน้าตาเสียงามแต่ไม่น่าเกรงขาม แกรนด์ดาสแกรนด์ดัชเชส รูปร่างใหญ่แลงามสวยกว่า แต่ไม่มีลูก แกรนด์ดุ๊กอายุ ๘๐ แล้ว ถือไม้เท้าทั้งแต่งเต็มยศ แกรนด์ดัชเชสอายุ ๖๙ แกรนด์ดาสแกรนด์ดุ๊กอายุ .. พวกเหล่านี้เลี้ยงขนมน้ำชาแล้วเดินทางมาเดินเที่ยวสวนต่อจนเรือยไม่ได้หยุด เห็นว่าท่านเหนื่อยแล้วทั้งสองจึงค่อยยัง

จะลากลับก็ไม่ยอม บอกว่าไม่เหนื่อย สองวันก่อนนี้เหนื่อยมากกว่า หนาวเต็มที ไม่มีพระอาทิตย์ ต้องออกไปนั่งดูอิลลุมิเนชั่นน้ำพุเปนสีต่าง ๆ เวลาค่ำกินเข้าที่นั่นทีเดียว วันนี้แดดออกได้นั่งอุ่นสบาย จนอีกสัก ๑๐ มินิตจะย่ำค่ำแล้วพ่อจึงได้ดู ดาอีกยังไม่เปนที่ตกลง พาให้เที่ยวดูห้องในวังนั้น วังนี้สร้างได้ ๒๐๐ ปีแล้ว เปนตึกยาวมีชายนอกไปสองข้างเปนสามเหลี่ยม เฉภาะอยู่ตรงถนนใหญ่ มีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ อยู่ตรงหน้าวัง แลน้ำพุสองข้าง ข้างในมีห้องโตรนแลห้องที่เลี้ยงใหญ่ เพดานเขียนงาม พาออกไปเยี่ยมที่ศาลาห้อยยื่นคอน ที่ศูนย์กลางวังตรงถนน พวกราษฎรพากันโบกผ้าโห่ร้อง ดูเปนที่นิยมรักใคร่มาก เวลาที่จะกลับมา พระโคตาแดห้ามไม่ให้ลงมาส่งทุก ๆ ห้อง ไม่ฟังขึ้นลงมาจนได้ แกรนด์ดัชเชสหยุดเพียงกันบันได ต่อกเรยจะให้แกรนด์ดุ๊กหยุดที่นั่นบ้างก็ไม่ได้ รีบด้วย ดันเดินลงกระไดมา นึกว่าคงตามไม่ทันเพราะปลกเปลี้ยอยู่แล้ว ลงมาได้ครึ่งกระไดเหลียวหลังดูที่ไหนเรียกคนไปเข้ายักตามแดงมาจนได้ ต้องลากันที่ระหว่างรถอีกครั้งหนึ่ง กลับไปโฮเต็ลเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวขึ้นรถโมเตอคาร์ออกไปเที่ยวเรื่อยทีเดียว

ที่เมืองนี้ผิดกันกับเมืองเยอรมันอื่น ๆ ซึ่งเปนเมืองเก่า ๆ ถนนแคบแลคด ที่นี่ตัดถนนตรง ๆ เปนตาตราง แลไม่ตั้งชื่อถนน นับเปนถนนหนึ่งสองสามสี่อย่างอเมริกา มีตึกที่ทำคราวเดียวกันยาว ๆ มากไม่ใคร่จะเปนกระท่อนกระแท่น เวลาที่ออกจากโฮเต็ลย่ำค่ำตรงเสียแล้ว จะไปให้รอบไม่ได้ จึงมุ่งหน้าไปดูแม่น้ำไรน์ ที่ริมแม่น้ำนั้นเปนที่ลุ่มแลเห็นปรากฏเห็นจะน้ำท่วม ต่ำกว่าที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เปนอันมาก ซ้ำก่อทำนบดินเปนคันยาวตลอด ห่างแม่น้ำบ้างใกล้แม่น้ำบ้าง นอกคันออกมาไม่มีบ้านเรือนเปนหมู่ต้นไม้ มีถนนผ่านไปในหมู่ไม้นั้น บางที่ถนนนั้นก็เลียบไปจนใกล้น้ำที่เปนเชิงพื้นดินแทวอะไรจะ ตรงข้ามฟากแม่น้ำไปเปนเขตรแดนบาเวเรีย มีโรงจักรเรียงแน่นไปทั้งนั้น ที่ตรงข้ามฟากนั้นคือโรงทำสี

ซึ่งเปนที่กำหนดเปนสติทุ่นสีสวรรค์ ผู้ที่ไปด้วยกันไม่มีใครรู้จักทางสักคน แล่นตัดไปเฉย ๆ พอสุดทางริมแม่น้ำตรงข้างไรมันมีป้ายถนนไปถนนคิงส์น้ำ ไม่ทันรู้สึก ข้ามไปที่ยังแลดูเข้า จนเลยถาวรสุดรถ คนเดินว่าจะไปต่อก็ไม่ได้ก็ ตลิ่งข้างไปโดยมีป้ายห้ามไม่ให้ไปทางนั้น แต่เราหยุดเข้าไปเสียจนถึงที่สุดทาง ออกตรงนั้น เพราะเขาไม่เขียนป้ายไว้ตั้งแต่ตรงข้าง แต่ก็ดี มันไม่ใช่ถนนห้าม เปนแต่ถนนของเจ้าของที่ดินเขาปล่อยให้เราเดินออกถนนใหญ่ ถนนที่จะมาเข้าตรง ออกไปนั้น ต่างเปิดรถแลเดินกัน ๆ ระยะทางออกไปถึงทุ่ง เลยหาทางกลับ ทั้งถามเขาทางไป กลับถึงโฮเตลเมื่อยังไม่ทันสองทุ่ม แต่รถเสียราวกับไม่ นึกกันเสียเลยลืมว่าจะถูกรัฐบาลเสียอย่างหนึ่งอย่างใด เสียงจะไรก็รู้กันมาก ตลอด แต่ที่ไหนเรามาถึงสองทุ่มแล้ว บางแลกเต็มระยะอยู่ ๔๐ มินิตเท่านั้น

คืนที่ ๗๒

วันพฤหัศบดีที่ ๖ มิถุนายน

วันนี้กำหนดว่าจะไปขึ้นเขา มีรถไฟขึ้นแลมีหอคอยที่ขึ้นไปดูวังเห็นได้ไกล แต่ฝนตกเรื่อยมาไม่หยุดตั้งแต่เช้า มืดคลุ้ม ถึงโดยจะขึ้นไปก็จะไม่เห็นอะไร แลเรื่องเลี้ยงกลางวันนั้นประมูลกันอยู่ เดิมแมร์จะเลี้ยงกลางวันบนเขา เจ้าหญิงไวมาร์มาประมูลให้ไปกินที่บ้าน ตกลงไว่ว่าจะไปกินบนเขาป่วยการเปล่า ๆ เพราะการขึ้นเขาก็ไม่ช้าเท่าใดจะได้กลับ จึงได้บอกเลิกทางแมร์ รับทางเจ้าหญิงไวมาร์ไว้ เมื่อเลิกขึ้นเขาช้าเข้าไปด้วยอีกเช่นนี้ เวลาเช้าเรามีมากตลอดจนเที่ยงครึ่ง ตกลงเขนรับตารังลิตะมา ไปเที่ยวซื้อของเล่น อ้ายร้านที่สำหรับซื้อของเล่น ของพวกเจ้านายเหล่านี้เขามี ขายรูปภาพแลเครื่องแก้วเครื่องถ้วย เรียกเอารถม้าไปพอถึงแถวบ้านก็ลงเดิน แวะสองร้านฤๅสามร้านก็พอหมดเวลา ฝนตกเรื่อยไม่หยุด

กลับมาเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวแล้วขึ้นรถโมเตอรการ์ไปบ้านเจ้าไวมาร์ มีคนแปลกหน้าสามสี่คนเท่านั้น นอกนั้นก็คนเดิมที่รู้จักกันแล้ว พวกเรามีอุรุพงษ์ไปด้วยอีก พ่อลืมเล่าถึงเรื่องเราอยากให้อุรุพงษ์ไปหาแต่วานนี้ จึงตกลงกันเวลา ๔ โมงได้ สักครู่พาไปสองคนเท่านั้น ฝนใหญ่ ร้องว่าถูก เพราะเหตุที่ต้องถูกพูดแจ้งกะรายงานเยี่ยน ที่แท้ถูกทุกที เมื่อคืนวันแรกก็ถูก เช้าวานนี้ก็ถูก กลางวันวันนี้ยังซ้ำถูกอีก เจ้าหญิงรักแกมรู ว่าเหมือนผู้หญิงน่าเอ็นดู แกมีเจ้าหลุยส์เมืองสเปนที่สำหรับเล่นอยู่คนหนึ่ง ที่แท้อายุก็เปน ๑๘ ปีแล้ว แต่ยังเปนเด็กๆ รูปร่างเล็กยังอยู่ในโรงเรียนใคร ๆ ก็ชอบล้อชอบเล่น ตัวเจ้าเองนั้นก็ชอบล้อคนไม่มีใครถือ เจ้าคนนี้เปนลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าแผ่นดินสเปนเดี๋ยวนี้ทางข้างแม่ แต่ถึงทางข้างพ่อเขาก็เปนเชื้อวงษ์เดียวกัน

เจ้าหญิงโซฟายลูกสาวนั้น แก่กว่าเจ้าสเปนปีหนึ่งเปนช่างเขียน ได้เขียนรูปหลายอย่าง ให้พ่อสองรูปด้วยกัน รูปหนึ่งเขียนจากบนเขาแลลงมาข้างล่าง อีกรูปหนึ่งดอกไม้ เปนคนท่าอย่างเรียบร้อยดี

เจ้าหญิงแม่นั้นเปนชาวอิเซมเบิคบิดิงเยน วอซเตอสแบค เปนคนอัชฌาไศรยเรียบร้อยดีช่างต้อนรับแขก พ่อส่งใบชาที่เรากินไปให้เลยเอามาเลี้ยง เพราะเจ้าชายแกมารู้ว่ากินกาแฟไม่ได้ พ่อรู้สึกสบายขึ้นมาก เพราะได้กินน้ำชาเราไทย ๆ กินเข้าแล้วถ่ายรูปหมู่ เขาได้เรียกเจ้าช่างถ่ายรูปที่วังถ่ายอยู่เมื่อวานนี้เปนผู้มาถ่าย แต่ฝนไม่หยุดเลย ออกไปนั่งกันทั้งกลางฝนตกพรำอยู่เสมอออกจะเปียก ๆ รูปจะดีฤๅร้ายอย่างไรก็ไม่รู้แน่ พอแล้วเสร็จดีใจวิ่งกันหนีเข้าร่มชาติเดียว ขึ้นไปชั้นบนเลี้ยงน้ำชาแลพูดกันเล่น ถ่ายรูป พ่อถ่ายทั้งครัว แลเจ้าหญิงแกก็ถ่ายพ่อ กำลังพูดกันเพลินอยู่ มีผู้หญิงกับผู้ชายสองคนขึ้นมา ได้ความว่าเปนเจ้าเมืองอิเซมเบิค พี่น้องของเจ้าหญิงไวมาร์ ดูเหมือนกับอยู่ประเดี๋ยวเดียว แต่เวลาล่วงเข้าไปบ่าย ๒ โมงเกือบครึ่งแล้ว รีบตลีตลานลา เลยไปโรงพยาบาลโปรเฟสเซอไฟลเนอทีเดียว

โรงพยาบาลนี้ ต้องเลี้ยวเข้าทางเล็กไปหน่อยหนึ่ง ขึ้นกระไดแคบ ๆ ไปเข้าห้องที่คนนั่งพักก่อน ห้องนั้นเปนหลังคากระจก เก้าอี้เปนแถวยาว ๆ เขาได้นำให้รู้จักโปรเฟสเซออีกคนหนึ่ง แลได้พบคนพยาบาลเนิส ๓ คน แล้วไปเข้าห้องโปรเฟสเซอ ซึ่งเปนห้องเล็กนิดเดียว ห้องเหล่านั้นเล็ก ๆ ตลอดทั้งแถว เมื่อสนทนากันแล้ว ก็ได้ลงมือตรวจอาการ

แรกนั้นตรวจในคอ เห็นว่ายังมีเสมหะติดอยู่ในลำคอข้างซ้าย ซึ่งจะต้องกวาดยาต่อไปอีก จมูกยังมีไม่ปรกติอยู่ข้างขวาอีกหน่อยหนึ่ง แต่ดีขึ้นมากแล้ว

ได้เอาโลหิตออกตรวจสองอย่างต่างกัน ตัดอย่างหนึ่งตรวจด้วยกล้องส่อง อีกอย่างหนึ่งตรวจด้วยหลอด เวลาเอาโลหิตออกมาแลเห็นตาเปล่าก็สังเกตได้ว่า ดีขึ้น ไม่ได้เสียการเปนสีชมภูแก่ ๆ กลายเปนสีทับทิม ผลแห่งการตรวจนั้นได้ความว่าโลหิตดีขึ้น ตามเกณฑ์ว่าได้ ๗๖ แต่อัตราที่ควรจะเปนนั้นควรจะร้อยหนึ่ง จะโลหิตเช่นนี้ดีกว่า จึงจะนับว่าดีบริบูรณ์ เพราะฉนั้นยังไม่พ้นจากที่เรียกว่าเอนีเมีย ยังคับให้ตากแดดแลให้เดินให้มาก

ครั้นตรวจหัวใจ เอาปลอกยางอันเคยรัดเหนือศอกแขนวัดชีพจร ต่อสายนี้ท่อยางไปติดกับหีบเครื่องวัดแล้ว เอาปลอกยางยาง ๆ อัดเข้าไปในปลอกใหญ่ บีบโลหิตไม่ให้ไหลออกไปที่นิ้วมือ จนสิ้นแรง แล้วจึงจักยางนั้นออกเสีย ให้โลหิตเดินออกไป เวลาที่โลหิตเดินออกไปนั้น เครื่องสังเกตในหีบนั้นก็เดิน เปนเข็มชี้ให้ว่าหัวใจจะฉีดโลหิตแรงหนักเบาเพียงเท่าใด ถ้าฉีดแรงเกินไปหนักเบาเกินไปก็เปนหัวใจพิการ ถ้าฉีดตรงได้ขนาดตามเกณฑ์ที่สังเกต เปนรู้ว่าหัวใจดี ผลแห่งการตรวจนี้ได้ความว่า หัวใจเปนปรกติอย่างดี ซึ่งหมอว่าควรจะอยู่ได้นานแท้ ไม่มีอันตราย แต่การตรวจนี้ไม่ได้ใช้การทุบสิ่งใดไปกว่ากดอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

คราวนี้ไปตรวจด้วยเอกซเรย์ ซึ่งอยู่ห้องชั้นล่าง ได้ตรวจตั้งแต่ครึ่งตัว ลงไปเสีย เหลือแต่เสื้อชั้นใน ยืนหลังเข้าตรงช่องไฟฟ้า ก็ได้เห็นเสียหมด แล้วเขาได้ทำเป็นแผ่นกระจกที่สำหรับถือยังเห็นอยู่ได้ตามที่ควร ร่างกายข้างในเห็นเส้นขนเลือนลงได้ ตรวจหัวใจตับม้ามปอดทั้งหน้าทั้งหลังที่ ต่อไปภายในแรง ๆ เมื่อตรวจสำเร็จคงจะแล้ว ได้ความว่าบริบูรณ์ดีทุกอย่าง ไม่มีที่เสียหายอันใด แล้วได้เอาชายครุฑพงนำไปตรวจ ได้ความว่าหัวใจไม่ปรกติ ต้องรักษา

เมื่อเสร็จการตรวจแล้ว ได้พาไปดูโรงรักษารูมาติสม ซึ่งใช้อาบน้ำนิดเปลย ต่าง ๆ หลายอย่าง อาบน้ำแร่ แลเครื่องเข้ากระแสไฟ การนวดกระเทือน คือเป็นห้องแปดเหลี่ยม ติดไฟหลอดไฟเต็ม มีเก้าอี้ตั้งตรงกลาง เมื่อคนเข้าไปนั่งแล้วปิดฝา เปิดไว้แต่หัว แลมีรางสุมไฟแก่กาย ให้เข้ากระโจมตั้งแต่ที่ใต้ ทั้งนอกใน ทั้งข้างกาย แท้แต่น้ำด้วยตาโยนิกแลยีดต่าง ๆ ด้วยน้ำด้วยไฟฟ้า ตลอดจนโคมไฟฟ้า อุ่นแช่แต่แขนแต่ขา มีเครื่องที่สำหรับเรียนไปทำการรักษาไข้เช่นท้องห้อง แลเคาะทาง ทั้งตั้งเตียงคนไข้อยู่ข้างหน้า ที่จะมานั่งเรียนนั่งร้อน ๆ ก็มีเป็นปกติ ได้ดูตลอดแล้วจึงกลับเข้าไปในโรงพยาบาล บ้านอยู่เดิมแลเป็นตรีเช่นใหญ่ รายงานรู้ไว้ ครบบริบูรณ์ดีกว่าที่อื่น

โรงพยาบาลนี้ เป็นของยูนิเวอซิตี โปรเฟสเซอร์ทั้งหลายเป็นสมภาร ได้เงินจากรัฐบาลส่วนหนึ่ง เป็นส่วนตัว ยังมีเงินค่าคนไข้ต้องเสียประจำ อีกก็เป็นของโรงพยาบาล ที่ได้หาเงินมากนั้นต่างต้องเลือกเอา ยังมีช่องที่ได้รักษาไว้ แต่ไม่ใช่ไม่เคยรู้ ระวังเคร่งครัด ยาเรียกเงินจากคนไข้อีกด้วย ยังมีโรงพยาบาลของตัวเองอีกส่วนหนึ่ง ก็มีเป็นของประจำเหมือนกัน ไม่ใช่น้อยในเสนหา เพราะนั้นการที่ต้องจะรักษาไปประกอบการหลวงแก่ไข้สำคัญ ระวังอยู่ในยูนิเวอซิตี แต่ที่จะหมอแนะนำให้อยู่นั้นมีเหตุผล เขาเป็นผู้สำคัญรู้ แนะนำ แลเรียกได้แต่มากตามอัตรา อย่างเช่นวันนี้ ... ได้ทั้งหมดรู้สึกเสีย เป็นเอง

ออกจากกรุงไปดีเอป ๔ โมง เห็นมีเวลาพอ เพราะรถไฟกำหนดจะออกต่อ ๔ โมง ๔๕ ก็แปลว่า ๕ โมง จึ่งได้ขึ้นรถโมเตอคาไปเที่ยวฝากข้างโน้น พอข้ามสะพานก็เจอเอาโดยตรงว่ารถโมเตอคาแข่งมาเลยหยุดดู

การแข่งรถคราวนี้ไม่ใช่แข่งว่าใครจะเร็วกว่ากัน แข่งว่าใครจะทนกว่ากัน คือกำหนดเสียว่าวันนี้ให้ไปแต่เมืองนั้นถึงเมืองนั้นโดยทางนั้น แล้วก็ไปตาม ๆ กัน ตามแต่ใครจะไปช้าฤๅเร็ว ถ้ารถใครต้องหยุดแก้ไขอย่างหนึ่งอย่างใดต้องหักคะแนนละ จนกว่าจะถึงที่กำหนดกว่านั้นก็ตามแต่จะกำหนดใกล้ไกลเท่าใด ได้เห็นรถผ่านมาเนือง ๆ รถเราต้องหยุดร่ำไป คนที่มาในรถนั้นหน้าเป็นฝุ่นขาวเหมือนคนโนราหมด เด็กก็มี ใหญ่ก็มี ชายก็มี หญิงก็มี รถเราจอดอยู่ข้างทางดี ๆ หันเข้ามาเสียดเอาท้ายไฟฟ้าเบี้ยงไปก็ได้ หลวงโสภณแกนั่งไปเต้นอยู่ตัวแข็งทีเดียว จะหลีกก็ไม่ได้ เพราะทางมันแคบ ถ้าหากว่าถลัยยังไม่ทันแล้ว อ้ายรถอื่นมาก็จะโดนโครมทีเดียวเท่านั้น ต้องทนค่อย ๆ กรียไปจนพบทางแยก และคอยจนรถที่มาสงบลงจึงได้กลับ ครั้นขากลับ รถเรากลายเป็นรถแข่งอีกรถหนึ่ง อ้ายตาไปกรงก็โบกธงเระระ อ้ายคนอยู่ข้างทางก็โห่เกรียวกราว เท่ากันกับรถแข่งมาถึง

มีเรื่องนักปราชญ์คิดเลขรางวัลรถอย่างหนึ่ง ซึ่งฉันคอยดูควรจะเล่าในที่นี้ คือตั้งเอาแรงรถเป็นประมาณ คราวนี้รถไหนที่แรงมากต้องคิดหักทอนลงมาหารถที่มีกำลังน้อย คิดไปคิดมาลงปลายรางวัลที่ ๑ ได้แก่อ้ายรถที่มาหลังที่สุด ซึ่งมีแรงม้าแต่ ๓ แรงม้า รถที่มีแรงมากตั้ง ๑๒๐ แรงม้าก็แพ้ จะว่าคิดผิดก็ไม่ได้ คิดถูกโดยทางกระบวนเลข แต่ผลมันไพล่ไปออกเช่นนั้น เรื่องรางวัลรูป คงมีตาผู้ใดผู้หนึ่งแกคิดจะถูกหลักขึ้นมาให้รางวัลบ้า ๆ ก็เลยบ้ากันใหญ่ แต่เหรียญทองมันมาก มันจึงไม่เกิดเหตุตะกลามเหมือนอย่างเช่นรถโมเตอคาร์ ซึ่งแข่งกันเป็นที่ ๑ เลยตะกลามเหรียญทองกันกะพือไปจนกระทั่งรูปเขียนเป็นเช่นนี้

มาถึงบาเดนบาเดนเวลาทุ่มเศษ พบจรูญมาบอกข่าวอื่น ๆ แล้วมาขันว่าได้รับหีบมาทางไปรสนีย์หีบหนึ่ง เชื่อเปนแน่ว่าคงจะเปนรูปตัวอย่างเหรียญ ซึ่งกรมหลวงนริศร์ส่งมา ครั้นจะรอช้าไปกลัวจะป่วยการเวลา นึกว่าคงไม่ผิดอะไร จึงไขเปิดออกดู กลายเปนน้ำพริกเผา อดหัวเราะไม่ได้ ที่เรียกว่าน้ำพริกเผานั้นเปนโลเยลจริง ๆ ที่แท้น้ำพริกลาวต่างหาก คือน้ำพริกที่ตั้งพิธีประชุมกันทำ ไพร่ไม่ได้รับนั้นเอง เช้าวันนี้ได้รับหนังสือบางกอกหลายฉบับ เลยทำอะไรไม่เปนแก่นสาร หนังสือที่รับก่อนไปไฮเดลแบร์กก็ยังไม่ได้ตอบ หนังสือใหม่ก็ประดังมา โดยเลขก็มากหลายฉบับ ทั้งจากบางกอกแลในยุโรป ตกลงเปนงดกันเสียทีหนึ่ง วันนี้เขียนล่วงมาจนกระทั่งวันที่ ๗ ซึ่งเปนกำหนดปิดเมล์ จึงขอจบกันเท่านี้

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๒

คืนที่ ๗๓

เมืองบาเดนบาเดน

วันศุกร์ที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

[illegible] ว่าเดือนยูนไม่เคยหนาวเท่านี้

[illegible]

เสร็จแล้วเดินกรอกแกรกมาตามถนน จับรถขึ้นไล่ให้มันขับไปจนพ้นสเตชั่นรถไฟ เลี้ยวลงข้างซ้ายมือริมโรงแกส แล้วไปตามทางในป่าเลียบเขา จนถึงบึงฤๅทเลสาบอย่างเลก มีทางเดินเล็ก ๆ น้อย ๆ สำหรับเที่ยวเล่นนั่งเล่นริมห้วงน้ำนั้นไปขึ้นไปในหมู่ต้นไม้แล้วจึงไปตกออกท้องทุ่ง มีต้นไม้เปนหมู่หมู่ละเมาะงามมาก แล้วกลับเลี้ยวลงไปในซอกเขามีป่าแลมีทำเลหญ้า เปนที่สำหรับเลี้ยงเนื้อ แลเนื้อทรายเนื้อสมันอยู่ในหน้าคิมหฤดู เขาว่าเปนที่มีเจ้าของมาเลี้ยงไว้สำหรับยิงในฤดู คราวนี้ทางกลับเลี้ยวขึ้นเขาต่อไปอีก พอถึงสันเขาก็เปนถนนใหญ่ มีที่นั่งรายถนน สำหรับขึ้นไปแลดูเมืองซึ่งตั้งอยู่ในซอกเขางามดี คราวนี้เปนขาลงถนนลงมาพอไม่ให้ทางชัน มีวิลลาต่าง ๆ เรียงรายลงมาตลอด ได้ผ่านวิลลากรุปซึ่งเคยไปกินข้าวครั้งก่อนนั้นด้วย จากลับลงมาสักครึ่งชั่วโมงก็กลับมาถึงที่อยู่ แกรนดดุ๊กให้มาบอกให้ทูตจองแต่วานนี้สองบอกซ์ วันนี้ดูหนังสือพิมพว่าอิสลาโคราดีนแดน เปนผู้หญิงชาวอเมริกันจะออกเล่น ได้ฟังแว่ว ๆ ถึงเรื่องนางคนนี้เปนที่เลื่องฦๅ จึงเห็นใจบอกที่โรงลครว่าจะไปดู แต่บัวกินเข้าแลพูดกันเล่นอะไรเหลวอยู่เสีย ไม่ได้ไปจนกระทั่งจวนจะสิ้นเรื่อง เพราะเขาลงมือสองทุ่ม สักสี่ทุ่มฤๅเท่าไรก็หมด เราไปม่านหลังที่สุด กำลังปิดฉาก เลยดูโรงลคร โรงนี้กระทัดรัดน่าเอ็นดู ที่จริงไม่สู้กระไรนัก เมืองเราทำได้แท้ ๆ โรงลครดึกดำบรรพ์[๑] แต่อยู่ข้างจะต่ำ คนดูเปน ๗ ชั้น แต่มันลักชั้นกันอยู่ในตัวเสียสามชั้น ที่เปนตัวชั้นจริง ๆ สี่ชั้น คนเต็มพอใช้แต่ไม่ใคร่มีใครแต่งตัว เปิดมากไม่เห็นมีม่านระลัง เขาผ้าด้าย ๆ กับฉนวนกั้นเตนตรงเข้าไว้ข้างหลัง ไม่มีเครื่องโรงอะไรแต่สักสิ่งเดียว อะเคสตราทำเพลงมีผู้หญิงแต่งตัวเสียต่าง ๆ ขดวมโพลกเพลก ไม่สวมถุงเท้ารองเท้า ออกมากระโดดโลดเต้นทำหน้า

๑ ลครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน์ เล่นลครไทยอย่างออปราฝรั่ง โรงตั้งที่ในบ้านเก่า อยู่ริมถนนอัษฎางค์ ตอนบ้านหม้อ

ท่ามือต่าง ๆ เปนที่เหมือนเก็บลูกหมากรากไม้บ้าง ตีสีตีเย้ายวน เล่นปาอะไร บ้าง ไหว้พระบ้าง ไม่เข้าใจว่าทำอะไร เต้นอยู่แต่คนเดียวไม่มีมากกว่าหนึ่งเลยตั้งแต่ต้นจนปลาย เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ หมวกยาว ๆ หัวกะ ๆ ก็ระนั้น เวลาจะยกก็ยไม่มีมูล ชักม่านลงไปเฉย ๆ การขบวนใจความมันเหลือที่จะเข้าใจได้อยู่ดังนี้ ก็อยู่ดังว่าเล่นเรื่องกรีกโบราณตอนไหนคนหนึ่ง ซึ่งจะเล่าเรื่องก็ไม่ได้เล่าก็ได้ เพราะแกไม่ได้ท้ายบทตามเรื่อง แกทำตามท่าของเสียงแลของท่าจะแสดงทีนี้หน้าตาว่าทำมันเปนอย่างไร ไม่ใช่นักตาแม่แผนที่จะไว้เช่นเจ้าคนเจ้าคงจะเต้นกระวดคงจะเต้น แกนึกของแกอย่างไหนว่าหน้าตามันเปนอย่างไร เช่นเกยเด็ก ๆ นึกว่าถ้าจะทำโลกหน้าตามันเปนคนอย่างไร ๆ เห็นทุกตัว อุรุหน้างอ ๆ ขายะหน้าได้ ๆ ตามีหน้าคำ ๆ เช่นนี้ อายุแกนึกเช่นนั้นเหมือนกัน แกนึกว่าเพลงนี้หน้าตาเช่นนั้นก็ทำเช่นนั้น แต่เลียนอย่างซึ่งนึกในใจว่าคนกรีกครั้งโบราณตามที่กล่าวไว้ในหนังสือนั้นเปนอย่างไร ชอบเล่นเต้นรำโดดโลดในกลางแจ้ง เปนเหตุให้เกิดความสุขสำราญแก่ร่างกาย ด้วยได้เห็นแลหายเหนื่อยจากการทำงานแรง ดังได้อยู่ในกลางแจ้งกลางแดด ทำให้ได้เห็นเจริญ ซึ่งไม่แต่งตัวให้รัดตรึงแห่งใด แลไม่ให้ผ้าที่หนานัก ใช่แต่เปนเสื้อผ้า ๆ อย่างพระเยซูใส่ หรือจะเปนเสื้อผู้หญิงก็ [illegible]คนแต่ไม่ว่าที่จะแนะนำตรงไปจนเห็นรูปกายในยังที่ เพราะเห็นรูปมนุษย์เปนรูปดีงามที่ไม่ควรจะปกคลุมหรือเปลี่ยนแปลงเสีย เท้าก็ไม่ควรจะสวมรองเท้าให้บีบรัดเสียรูป ถ้าเวลาเล่นเต้นรำใช้เท้าเปล่า อยู่บ้านก็ใส่แต่รองเท้า[illegible] ๆ เดินหลวม ๆ ยายคนนี้เขียนบนเนื้อ แลคิดดังใจเขียนมีกทักเด็กผู้หญิงให้รู้ภาษากรีกอย่างเช่นที่แกนึกใส่ใจเห็น โดยเล่นเต้นรำให้ถูกกับสำเนียงของเพลง เมื่อดู ๆ ไปไม่มีอะไรนอกจากทิ้งลงท้ายเห็นว่าย่า เว้นแต่ไม่ใช่ย่า เพราะข้าเห็นคงจะเปลี่ยนเปนรูปพระ ว่าแกไม่เปนของเพราะ แปลว่าใจของแกได้เดิม ผู้ซึ่งได้เคยพบปะถึงได้กินข้าวด้วยกันแกกล่าวว่ายังยิ้ม ๆ แต่ไม่ใช่ย่าพร่ำพรูพูดสั่ง เปนข้าอย่างหลังเห ๆ คนที่ดูด้วยกันโดยมากคงจะเห็นต่างกัน ดังแต่เห็นว่าก็ดูกว่า

ยายนี้บ้า ทำอะไรก็ไม่รู้ ไม่สนุก ไปจนกระทั่งถึงว่าก็ซอยกลคืออยู่หรอก ได้ส่งบทกลอนเข้ามาให้ ซึ่งแรกทำให้เข้าใจว่าจะร้องตามนั้นก็เปล่า ไม่ร้อง ซ้ำไม่เกี่ยวด้วยบทกลอนนั้น เปนแจกแถมพกเล่นเฉยๆ มีอีกแผ่นหนึ่งที่เปนทีว่าโปรแกรม มีเรื่องคนนั้นคนนี้มาก ๆ คนก็มีเช่นกับทหารทั้งกองออก ชาวบ้านออกมาเต้นรำ ดูเหมือนอย่างตัวลครสักห้าสิบหกสิบคน แต่เปล่าไม่มีใคร ยายนั้นคนเดียวเท่านั้น ออกมาทำคนโน้นบ้างคนนี้บ้าง พิเต็มที [๑]

ตั้งแต่มาจากซันเรโมแล้วไม่ได้ข่าวเพ็ญเลย พึ่งได้วันนี้ บอกว่าตั้งแต่พ่อออกจากซันเรโมแล้วได้วันหนึ่งก็ออกตาม ไปอยู่เลกโคโม ๑๕ วัน วันแรกดีแดดต่อมาก็มีฝน ไม่มีแดดแต่มีคนมัว เลยไม่ได้ไปไหนตั้ง ๑๕ วัน ออกจากนั้นไปเตรเตต จะขึ้นไปอยู่โดยก็กลัวหนาว และจะจี[๒] ก็ต้องรออยู่เตรเตต แต่ดูถ้อยคำที่พูดนั้นไม่มีความยินดีฤๅสนุกรื่นเริงอย่างไรเลย ดูเปนแต่เหี่ยวแห้งใจเหนื่อยหน่ายในความเปนอยู่ พ่อนึกวิตกเปนอันมาก กลัวจะไม่มีคุณอะไร ไปไหนจะเอาไปด้วยแกก็ทนไม่ไหว อยู่คนเดียวก็เปลี่ยว อยู่นิ่ง ๆ ไม่ใคร่เที่ยวเตร่เตร่ไปข้างไหนมันก็ชวนให้เปลี่ยววังเวงใจ หมอก็ไม่รับเอาใครเปนเจ้าของว่าจะเดินตามทางไหน มีแต่ดากเตอร์อังกฤษที่อิยิปต์ซึ่งแนะนำอย่างกว้างว่าให้ค่อย ๆ คลานขึ้นไป ตามร้อนถึงร้อนไปที่นั้น แต่ว่าจะถึงเมืองอังกฤษจึงจะบอกต่อไปว่าจะให้ทำอย่างไร ไปตรงกับความกลัวของเพ็ญที่ว่าฤดูในยุโรปนี้มันแปลกมาก ไม่ใคร่จะร้อน กว่าจะคลานตามหนาวขึ้นไปพอถึงเมืองอังกฤษก็จะหนาว จะได้ให้กลับไปนอนคุดคู้อยู่อียิปต์อีก ไม่มีเวลากลับบ้าน ใจแกท้อแท้เสียอย่างนี้ ต้องจะมีหนังสือไปให้หาหมอที่เมืองสวิตเซอแลนด์ให้เปนหลักฐานขึ้น

ที่บนเนินนี้หนาวจริง ๆ เฉภาะด้านข้างสวน กลางคืนลงถึง ๕๐,๕๔ ถ้าไม่มีฝน อย่างดีก็ ๕๘ ในห้องกลางวันเวลาเที่ยงขึ้นถึง ๖๐ ถ้วน ส่วนด้านข้างริมถนนเขาอุ่น เปิดหน้าต่างก็ได้ ฉนวนหน้าหอยต้นตรงไปเกือบไม่ใคร่ได้ ปวดข้อคนเดินไม่ใคร่ถนัด เรือนไม่สบายเลย

๒ จีเปนคำแผลง หมายความว่าเหมือนกับถูกปล่อย ถูกกักไว้แต่คนเดียว

คืนที่ ๗๔

วันเสาร์ที่ ๘ มิถุนายน

[illegible]

รูปรถพระที่นั่งที่เมืองบาเด็นบาเด็น

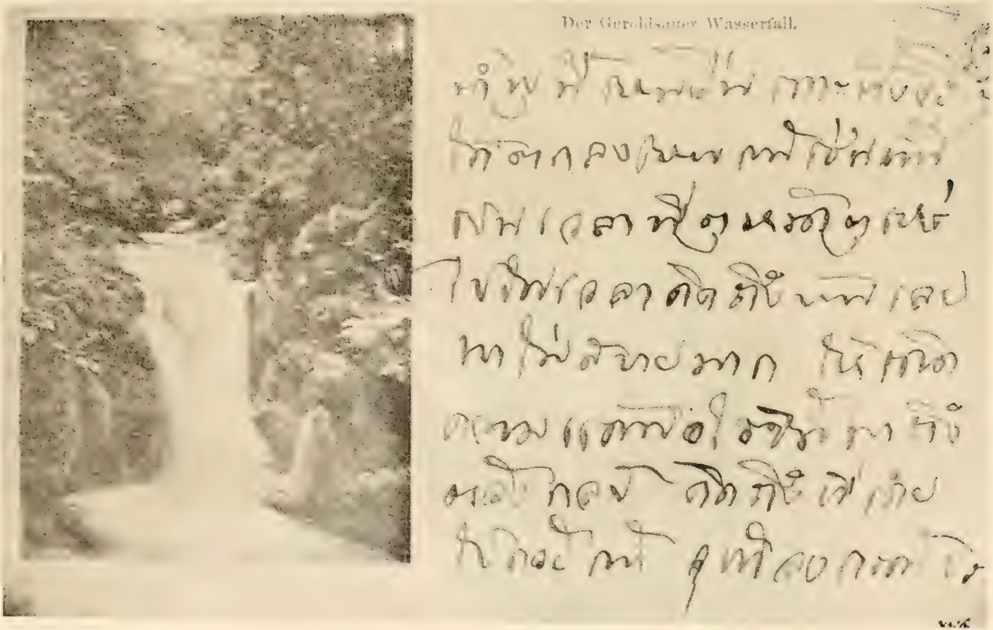
[illegible]ไปเป็นทางน้ำ รวมถนน ๒ สายนี้ประมาณกว้างสัก [illegible] ๑๕ [illegible] เท่านั้นเอง เพราะเป็นทางแคบ ๆ ไม่เหมือนถนน[illegible]บ้านอย่างเก่า แต่[illegible] [illegible] เป็นบ้านนอก เลยไม่ได้ทำสำอาง[illegible] [illegible]อยู่ใน ๓ ศอก ๔ ศอก เป็นลำธารสามัญไม่ได้ตกแต่งอะไร มีบ้านเรือนราษฎรคนจน แลโรงเล็ก ๆ น้อย ๆ รายขึ้นไป มีเสียงฆ้องโพรง[illegible] [illegible] จึงรู้ว่าขึ้นบนเนินเขาอยู่ข้างสูง[illegible] มีสะพาน[illegible] [illegible] แล้วจึงเลี้ยวกลับไป[illegible] [illegible] ๆ ทั้งหญิง[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ไปอีกสักหน่อย [illegible]สำหรับประสบปลา[illegible] อีกตอนหนึ่งเป็นที่สำหรับไปกินน้ำ [illegible] [illegible]ในที่ที่จะประสบปลานั้นก็คือ [illegible] [illegible]ประมาณสักศอกเศษ [illegible] ๑๐ ศอก [illegible] ๔ [illegible] ๑ [illegible] เป็น[illegible]ไป ๑ [illegible] [illegible] การประสบปลานี้จะบอกให้ความเช่นนี้

เมื่อถึงฤดูที่ปลาจะไข่ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ไว้ในกระ[illegible] ปลา[illegible]ใหญ่อายุ ๗ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ถ้าเป็นปลาตัวใหญ่[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

เปนตัวนั้น ดวงไข่เหล่านั้นแลเห็นเปนจุดดำสองจุดในไข่ คือดวงตา แล้วอีกประมาณ ๓ เดือนจึงเปนตัว เอาหางออกมาจากไข่ก่อนแล้วจึงมีหัว ไข่นั้นติดอยู่ที่ท้อง ต่อ ๔ เดือนจึงจะว่ายกระดุกกระดิก เมื่อว่ายกระดุกกระดิกเข้าแล้วคงก็ลอดลงไปทางช่องตะแกรงนั้น ไปว่ายอยู่ในราง ในเวลาที่ไข่ยังติดท้องอยู่ตราบใด ยังไม่ต้องให้อาหารกิน เมื่อหมดไข่แล้วจึงต้องให้อาหาร อาหารนั้นใช้มันสมองแลม้ามคุกเข้าปนกับน้ำนม ทาที่กระดานขวางลงไปในน้ำ ปลานั้นมากินเอง ครั้นแต่ขวบหนึ่งขึ้นไปให้กินแมลง เปนแมลงชนิดหนึ่งซึ่งทำเลี้ยงไว้ให้ปลากิน แต่ปลาจะเลี้ยงอยู่ด้วยกันได้แต่เฉภาะขวบนั้น ถ้าเอาเข้าปนใหญ่แล้วกินกัน เพราะแยกที่เลี้ยงปลาตามอายุต่าง ๆ ไว้เปนแผนก ๆ การที่เลี้ยงตั้งแต่ไข่จนตัวโตไว้ในอ่างนั้นเปนเลี้ยงไว้ให้คนดู ถ้าเปนปลาที่จะเลี้ยงเปนผลประโยชน์ เขาเอาไปกรงตาข่ายแช่ไว้ตามลำธารตามอายุของปลา การที่ว่าเลี้ยงดูตามระยะนี้ ไก่ไม่สู้เร็วนัก ปลาที่สำหรับทำสั่งกินอยู่ในสามสองขวบสามขวบ ปลาที่ผสมเปนพันธุ์ต้องใช้ตั้งแต่ ๗ ขวบไปถึง ๑๐ ขวบ

ยังมีปลาอีกชนิดหนึ่งซึ่งเลี้ยงอยู่ในที่นั้นเหมือนกันเปนปลาทองหางซีก ปลาชนิดนี้ไม่ใช่ของพื้นที่นี่ แต่เปนปลาที่เลี้ยงไว้ดูเล่นไม่ใช่สำหรับกิน รูปร่างเหมือนกับปลาเงินปลาทองจีนเปนอันมาก

การประสมปลานี้ ไม่ใช่เปนการของรัฐบาล เปนของผู้ที่เขาจัดการไว้ทำเปนการ แต่รัฐบาลช่วยซื้อปลาเหล่านี้ปีหนึ่ง กำหนดพันละ ๗ บาท ซื้อไปปล่อยในน้ำให้ เพื่อให้มีปลาพวกนี้แพร่หลาย แต่จะปล่อยลงไปในแม่น้ำตอนล่างไม่ได้ ด้วยกลัวปลาใหญ่ ปลาเช่นนี้จะว่ายทวนน้ำอยู่เสมอ ข้างเหนือน้ำนั้นไม่มีปลาใหญ่ จึงปล่อยปลาเล็กไว้ข้างเหนือน้ำ เมื่อโตขึ้นก็ค่อย ๆ เลื่อนลงไปจึงจะเข้าหมู่พวกปลาใหญ่ได้

น้ำพุที่เมืองบาเด็นบาเด็น

ที่เลี้ยงปลานี้มีผู้จัดการอยู่ทั้งค่ำเช้า มีผู้หญิงเด็กหลายคน เด็กนี้คนหนึ่งรู้จักประจบ เข้ามาวิ่งเอออยู่รอบ ๆ เห็นดอกไม้ที่เสียบเสื้อพลัดตกก็หยิบแล้ว ประเดี๋ยวไปเที่ยวหาดอกไม้มาให้ อยากจะยื่นมือแลเปนกำลัง อายุสักสามขวบฤๅไม่ถึง น่าเอ็นดูจริง ๆ หมายว่าจะเคยกลามจึงได้เที่ยวประจบคน ส่งเงินให้ปอนด์หนึ่ง เปล่าไม่รู้สึกว่าอะไรถือเล่นเหมือนดอกไม้ เขาชวนให้กินปลา จึงได้ถ่ายรูปแลนั่งเล่นอยู่ที่น่าโรงนั้น ได้พูดเล่นกับคนแก่เยอรมันคนหนึ่งอายุ ๗๐ แต่พูดอังกฤษได้ เปนชาวเมืองบรีเมน แกคุยเอะอะโฉงฉางสนุกดี การตระเตรียมอยู่ข้างจะช้ากว่าจะพร้อมได้ ต้องไปเลือกปลา แล้วมีเด็กสำหรับทำปลา แต่จึงเอาขึ้นนั่ง เกณฑ์ให้นอนคว่ำกางท้องอ้าปาก แต่ต้องกินกับเนย หาไม่จะคาวเหม็นคาว มีมันสติวเปนผัก จานปลาแต่งด้วยดอกไม้เสียบสวย มีขนม แต่ส้มมีสามใบไม่เกินกว่านั้น กินอร่อยแต่อิ่มดี กว่าจะแล้วมาได้กินถึงทุ่มหนึ่ง เดินมาถึงวังลาเปน ๒ ทุ่ม แต่อย่าหลงไปว่ามืด ยังมีแดด พอมาถึงก็ต้องกินเข้าอีก

วันนี้เปนวันที่เขามีงาน เปนการเรี่ยไรเงินเลี้ยงคนจนที่ตรงนี้เวอเซตะมัดยาส์ พ่อได้รับเชิญ ไปยามค่ำ เขายังกำลังเต้นรำกันอยู่ แม่แลเด็กเปรสิเดนต์กับทั้งกรรมการรับรองแข็งแรงมาก พาคนให้รู้จักทั้งผู้หญิงผู้ชาย ในห้องเต้นรำร้อน เพราะคนมากถึง ๗๐๐ ที่เล็กไปกว่าคน ถูกไปนั่งดูนั่งเล่นแลกอยู่เปน จึงได้ย้ายขยายออกมาข้างนอกได้ ค่อยเย็นหน่อย มาเดินเกะกะอยู่ข้างนอกจน ๔ ทุ่มครึ่งจึงได้ลงมือเล่นออเปอเรตที่ห้องใหญ่ กว่าจะเข้าไปนั่งพร้อมกันได้นานเต็มที พวกผู้หญิงที่จะเล่นแหวกม่านดูกันอยู่ ๆ จนการทั้งถึงเวลา

เรื่องที่เล่นนั้นแปลงจากเยิกโรง แล้วจึงมีผู้หญิงออกมาร้องเพลง จะเกริกแลเจรจาติดตลก แล้วจึงมีคนหัวล้านกับลูกสาวสิบคนออกมาร้องเพลงย้ายจะราข้าง เกี่ยวนางผู้หญิงคนอื่นเกิดกันขึ้น ภายหลังสาว ๑๐ คนนั้นจึงได้อยู่

[illegible]

กันแล้ว ว่ามีผู้หญิงนำเครื่องแต่งตัวไปให้ผู้ชาย ผู้ชายนำไปให้ผู้หญิงแล้วก็เต้นรำ ทีหลังกวดกันวิ่ง เขาชวนให้ไปดู พอว่างนอนหัวเงยเต็มทีต้องเลยกลับ แต่เขาแน่นอย่างมากจึงเกือบ ๑ ทุ่ม ผู้หญิงที่เปนแขกสำคัญคนนั้นไปที่อย่างยิ่งที่ร้านกาแฟ แรง แปลเรื่องระบุทุกคำ ทั้งคำไทยนอก คำไทยแท้ คำไทยร้อง แกชมว่างามหมด ถูกสุดทุกคำ จึงเสียเพลินทีเดียว การเต้นรำตอนหลังที่สนุก มีเครื่องอะไรอะไรทำด้วยกระดาษเปนกรวยเข้า เปนดอกไม้สีต่าง ๆ ออกเปนกองที่เตรียมไว้น่าโรง ตอนหัวค่ำคนเต็มกลางสนาม แต่ตอนสองยามแล้วข้างนอกเงียบ ครึกครื้นอยู่แต่ข้างใน

คืนที่ ๗๕

วันอาทิตย์ที่ ๙ มิถุนายน

ได้เห็นไปดูที่อาบน้ำสำหรับว่าย ดูน่าเขียวสกปรกไม่น่าอาบ สระโตสักเท่าสวนเก่า[๓] มีร้านสำหรับนั่งกินน้ำชา ออกจากนั้นไปกินน้ำ อาบน้ำ แลร่มครึ้มตามเคย กลับมาเวลา ๕ โมง กินข้าวกลางวัน วันนี้ได้กินน้ำพริกของโปรด อร่อยเพราะเปนอันมาก ด้วยพริกที่แช่น้ำปลาอย่างนั้น มาราแหลกเขาไม่เข้าใจ หยิบที่ร่างหรือกินกับปลากระป๋องกระทั่งเกินน่ายิ่งทั้งเสียหมด เขาไม่แต่พวกเปลี่ยน ๆ รายการอย่างเปด ไม่ใช่อย่างอื่นนอกจากทางทำกะเพราะไก่ ทำอะไรต่าง ๆ แลวเขียนรูป เจ้าสายร่ายเทวดา แล้วไปถ่ายรูปตามในสวน แต่ที่นี่มีโปเตคครั้ว ให้คนเด็กที่น่า นั่นว่าจะไปดูนาฬิกาที่แพรวหนีไป ไปถ้าเกเลยเอาคาบถ้วยทหาร แพร่ง แยกไม่ต่างขวาเล็ก ขึ้นเขาไว้ในที่ตอน จะถูกถ่ายรูปข้า แต่ตอนไม่ทันหมด

๓ สระนี้อยู่ในสวนศิวาลัยในพระบรมมหาราชวัง

ทางที่เลี้ยงเปนทางเกวียน นึกว่าออกสงไสยแล้วว่าจะไม่ได้เรื่อง แต่มันยังยืนยันแข็งแรงอยู่ก็ขืนไปดู จนถึงที่สูง ๕๐๐ มิเตอแล้วก็ยังไม่ถึง เห็นไม่ได้เรื่องจึงจัดการถอยกลับลงมา รถเก๋งมาเสียกลางทางไม่รู้ว่าด้วยเหตุไร เลยมารถเดียวจนถึงวัดสแยก พอถึงบ้านได้รับเปนผู้นำไปดูเลี้ยงตัวผึ้งซึ่งอยากเห็นอยู่แต่ก่อนแต่เก่า ที่ที่เลี้ยงนั้นมีโรงคนอยู่สองหลัง ฝากระดานหลังหนึ่ง ตึกหลังหนึ่ง คนเพาะเลี้ยง มีเด็กเล่นอยู่เปนกอง มีสวนอยู่นิดหนึ่ง เรือนที่เลี้ยงตัวผึ้งนั้นอยู่ในสวน โดยยาวประมาณสักแปดศอก กว้างสามศอก กั้นฝาระแนง ด้านข้างหน้าเปนช่องเล็ก ๆ สำหรับผึ้งขึ้นเข้าออก มีประตูเปิดเข้าทางด้านหุ้มกลอง เปนหลังที่คงที่ฤดูหนาวกับอากาศสำหรับผึ้งอาศรัยอยู่ตอนหนึ่ง เปนทางเข้าออกเดินกลางสองตอน การที่เลี้ยงผึ้งนั้นทำดังเช่นกล่าวต่อไปนี้

คือเอาไม้มาต่อเปนกรอบอย่างลิ้นชักกลางลึกประมาณสักนิ้วกึ่ง กว้างคืบหนึ่งยาวคืบหนึ่งเปนสี่เหลี่ยม เอาสีผึ้งซึ่งตีพิมพ์เปนรูปรวงผึ้ง แต่อย่างตื้น ๆ บาง ๆ ประกบเข้าไว้ในกลางกรอบลิ้นชักนั้น แล้วจึงเอาเข้าในหีบ ตั้งตะแคงซ้อน ๆ กันออกมา ๑๔ อัน แล้วไปหาตัวนางผึ้ง คือเปนผึ้งตัวใหญ่กว่าเพื่อนมาปล่อยเข้าไว้หีบละตัว ตัวนอกนั้นผึ้งอื่น ๆ ต้องตามมาเองไม่ต้องไปเที่ยวหา มาแวดล้อมนางพระยาผึ้งนั้นแล้วก็ตั้งก่อทำรัง เสริมจากซึ่งสีผึ้งที่หล่อไว้ตื้น ๆ นั้นให้สูงขึ้นมาจนเต็มเพียงเอาจะทำเต็มรังเสมอกับที่กว้างของลิ้นชักนั้นได้ ด้านข้างหลังกระจกไว้แล้วแต่เปิดยกได้จึงปิดฝา เมื่อเวลาจะเปิดฝาแลเปิดกระจกเปลี่ยนเอาลิ้นชักออกมานั้น ต้องสูบยาพ่น ถ้าสูบยาพ่นเข้าไปแล้ว ผึ้งได้กลิ่นสิ้นฤทธิ์เดชไม่ทำอะไรเลย ถึงกำหนดก็ไปล้วงเอาลิ้นชักนั้นออกมา ลิ้นไหนเต็มก็มาเคาะเอาตัวออกเสีย ตัวที่เคาะออกนั้นก็ไม่ไปไหนบินเข้าไปหานางพระยาผึ้งในรังเดิมนั้น ในลิ้นชักนั้นเปนน้ำผึ้งเต็มไปหมด สีน้ำผึ้งเปนสีเหลืองแก่เหมือนน้ำผึ้งเรา แต่ขุ่น ตัวผึ้งออกจะเขื่อง ๆ กว่าของเรา เปนผึ้งโพรงอย่างเช่นทำรังในโพรงไม้ ไม่ใช่

นั้งรวะ อาหารนั้น ถ้าน่าร้อนไม่ต้องให้กินอะไร ขึ้นไปหากินแล้วกลับมาเอง ถ้าน่าหนาวซึ่งไม่มีดอกไม้ ใช้น้ำตาลฤๅน้ำผึ้งนั้นเองละลายน้ำให้กิน รังหนึ่ง ๒๔ กลักได้น้ำผึ้งสิบปอนด์ การที่จะคั้นน้ำผึ้งนั้นมีเครื่องมือเปนลุ้งเหล็กวิลาศ ข้างในเปนโพรงสามเหลี่ยมพอบรรจุลิ้นกลักได้สามลิ้นกลัก ตั้งตะแคง มีเครื่องหมุนอยู่ข้างบน หมุนไปน้ำผึ้งก็กระเด็นออกเกาะตามข้างลุ้ง เมื่อมากเข้าก็ไหลลงทางช่องที่เปนพวย วิธีคั้นเช่นนี้ไม่มีสิ่งอื่นติดออกมาเลย การเลี้ยงผึ้งมีฤดูดีฤดูไม่ดี ฤดูที่ล่วงมาแล้วนี้ว่าไม่ดี เจ้าของโรงดูเปนคนระนมาก นุ่งกางเกงเก่าคร่ำคร่า เสื้อปะ แต่มีน้ำใจที่จะเล่าเรื่องราวโดยถ้วนถี่ เสร็จดูการเลี้ยงผึ้งเท่านี้ กลับมาเวลา ๒ ทุ่มเข้าไปแล้ว เลยกินเข้าทีเดียว ไม่ได้แต่งตัว

วันนี้ได้ให้เหรียญดีเด็กตีฟ เช้าคนหนึ่ง บ่ายคนหนึ่ง คนละเหรียญ ค่าที่เธอเพียรแข็งแรง ได้เขียนหนังสือด้วยกระดาษยาว เหมือนใบลานที่เขาทำขาย เขียนอย่างหนังสือใบลาน ปกอังกาแลลักหลังด้วยหนังสือขอม เริ่มต้องตั้งกันให้พระยาสุขุม ฉบับที่ ๒ ถึงกรมดำรงอันเปนผู้สมควรซึ่งจะได้รับ

คืนที่ ๗๖

วันจันทร์ที่ ๑๐ มิถุนายน

เวลาเช้าเวียนอาบน้ำ ไปที่รม นั่งอยู่ชั่วโมงหนึ่งตามเคย แล้วขึ้นรถโมเตอ-คารจากที่นั้นไปสตราสเบิค มีบริพัตร อุรุพงษ์ ดิศ หม่อมนเรนทร์ หมอพิสเตอ ไปด้วย ออกจะต้องคลำ ๆ ทางหน่อย รถหลังไปหลงแยกกันไปคนละทาง แต่เขาขับเร็ว กลับไปถึงก่อนรถเรา ที่แท้ทางที่ไปนั้นก็ได้ทางรถไฟไป ไปผ่านทาง

[illegible]

เชิงเทินและเป็นตึกย่อม ถนนในเมืองตอนข้างเก่าแคบแลคด แต่เมืองข้างตอนใหม่ทำถนนใหญ่ ตึกเป็นใหญ่อยู่สายเดียว เมืองนี้เป็นเมืองน่าดูมานานแต่ไหนแต่ไร เมื่อตกเป็นของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้สร้างขึ้น [illegible] [illegible] เมืองข้างนอกเป็น [illegible] เพราะ [illegible] ไป [illegible] เป็น [illegible] เยอรมัน [illegible] ใหม่ [illegible] ๑๐๐ ปีแล้ว แต่มี [illegible] ไว้ [illegible] ในเมืองฝรั่งเศส [illegible] เป็นของเยอรมันจึงได้ [illegible] ในเมืองมี [illegible] เพราะ [illegible] [illegible] ทั่วไป [illegible] ขันไม่ให้เดินเร็ว พอไปได้ตั้งใจจะไปกินเข้ากลางวันที่นั่น เพราะเหตุที่ได้ออกจากบาเดนบาเดนเวลา ๔ โมงครึ่ง [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] จริง [illegible] แต่เป็น [illegible] ให้ท่าน [illegible] ไม่ได้ [illegible] [illegible] ไม่ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] แต่พระบาท [illegible] ใหญ่ขึ้นใน [illegible] [illegible] [illegible] ในตลาดต่าง ๆ บ้าง ๆ [illegible]

[illegible]

[illegible] มีรูปต่าง ๆ [illegible] สำหรับ[illegible] [illegible] [illegible] ทุก ๆ ชั่วโมง [illegible] [illegible] ใน ๒๔ [illegible] ๑๕ นาที [illegible] [illegible] นาที [illegible] [illegible] วันจันทร์รูป[illegible] ก็พระจันทร์ [illegible] ก็พระอังคาร วันพุธรูปม้า[illegible] ก็พระพุธ วันพฤหัสบดี [illegible] ก็พระพฤหัสบดี วันศุกร์รูปวีนัส ก็พระศุกร์ วันเสาร์รูป[illegible] [illegible] เปลี่ยนกันจากวันละรูป ต่างยืนขึ้นไปอีกเป็นรูปพระเยซูนั่ง ถ้า[illegible]ขึ้นไปข้าง ก็ยังมีรูปศิษย์พระเยซู [illegible] คนเดินเวียนพระเยซู มี[illegible]เป็นกระจุกทิ้ง ปลาย[illegible]นั้นมีไก่เท่าไก่จริง ๆ ขนาดใหญ่จับอยู่ ถ้า[illegible]กันทั้งหลายนั้นออกมาเดินเวียนพระเยซูถึงเซนต์ปีเตอร์เมื่อไร ไก่นั้นก็กระพือปีกแล้วขันขึ้น แต่เวลาเที่ยงคืนไม่ถูกกับเที่ยงวัน ๆ เพราะคนนั้นจะไปดูเวลา [illegible]ประหลาดอยู่ข้าง ทั้งจะเป็นค่าเล่น[illegible]ตลอดขึ้นไป [illegible] [illegible]เพราะเคราะห์[illegible]เดินเวียนไป[illegible]ทาง[illegible] [illegible] แลเดินได้ตามกำหนด[illegible]ช้าแลเร็ว ตรงเสาไก่ลงมามีวง ๆ สอง ซึ่ง[illegible]ไม่เห็น คู่กันกับเสาไก่นั้นเป็นกระโถ[illegible]สำหรับ[illegible] [illegible]นาฬิกา นาฬิกา[illegible]สูงประมาณสักสามวาเศษฤๅสี่วาได้ [illegible]อยู่[illegible] [illegible] [illegible] ๆ เพราะมีคน[illegible]กว่าแล้ว [illegible] [illegible]นาฬิกาสมประสงค์แล้ว [illegible] [illegible] แล้วมาพักเสีย[illegible]น้ำฝนกำลังตก

ตอนเช้า ๒ ออกจากโฮเตลตรงไปดูวัง ที่วังนี้ตั้งอยู่ในตอนข้างที่แก้ไขเมือง ใหม่ วังตั้งอยู่ตรงกลางเวอซิตีของเก่า ตัดถนนใหญ่ในระหว่างนั้นไม่ได้ห่างกัน เท่าไร ประมาณสักสามเส้นเห็นจะหย่อน วังนี้สร้างเมื่อเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ก่อสร้างด้วยศิลาหนัก ๆ อย่างตึกเยอรมัน เป็นสี่เหลี่ยม ด้านหน้าห้องกลางเป็น [illegible] ตัดเข้าไปข้างซ้ายเป็นส่วนของเอมเปอเรอ มีห้องรับแขกห้องหนึ่ง [illegible] ห้องหนึ่ง [illegible] ห้องหนึ่ง เป็นห้องเล็ก ๆ ไม่ใหญ่โตอะไร ด้านขวา [illegible] กันกับทั้งสองข้าง [illegible] เป็นห้องน้ำ [illegible] ห้องเล็ก [illegible] เหมือนกัน [illegible] ห้องเต้นรำ [illegible] ใหญ่ [illegible] ๆ [illegible] ๆ [illegible] ที่ ๑ [illegible] เล็ก ๆ โดยมาก [illegible] ๆ [illegible] ก็ด้วยศิลาทั้งนั้น [illegible] ห้องกลางย่าน อยู่ราวหัวถึงเขญจมบพิตร เมื่อเลี้ยวออกจากถนนใหญ่นี้ [illegible]

ส้มสักต้นหนึ่งที่อยู่กลางแจ้งไม่มีนอกจากปลูกในกระถาง เพราะเหตุที่อยู่กลางแจ้งทนหนาวไม่ได้ตายหมด น่าหนาวต้องเข็นเข้าไว้ในร่ม จึงต้องปลูกตึกหลังคากระจกสำหรับเข็นกระถางส้มเข้าไปเก็บ เหตุฉนั้นจึงได้ชื่อว่าที่เก็บต้นส้มแต่ชั่วเฉภาะในโรงนั้น นอกโรงปลูกไม้ดอกไม้สีเปนหย่อม เปนสวนไม้สีอยู่ชั้นใน ชั้นนอกเปนไม้ใหญ่อย่างยาก ตัดทางเดินมาก ๆ มีสระมีภูเขาก่ออย่างจัด ๆ อยู่ในเปนป่าที่สำหรับคนไปประชุมเท่านั้น มีตึกกระจกสำหรับเก็บต้นไม้ที่ทนหนาวไม่ได้อยู่ส่วนหนึ่งต่างหาก เที่ยวรถรอบที่นั้นแล้วกลับมาทางริมคลอง ซึ่งปลูกตึกขึ้นใหม่ ๆ เปนวิลลาอย่างแปลง ๆ ใหม่ ๆ ต่าง ๆ เมืองนี้เปนที่ลุ่มมาก ถนนยกขึ้นมาสูง ๆ จากพื้นเดิม ยิ่งใกล้แม่น้ำยิ่งลุ่มมาก น้ำขึ้นถึง บ้านเรือนที่จะทำหนุนก็ต้องขึ้นมาหาถนน เขาอาจจะขีดน้ำให้เข้ามาท่วมเมืองได้ เมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศสก็ได้เคยทำให้น้ำท่วม มีคลองมาก ในคลองนั้นใช้เรือ เปนเรือบรรทุกสินค้าต่าง ๆ เดินไปมาตลอด มีเรือเครื่องกระซาเดิม ลักษณเดียวกับที่เมืองเรา เปนแต่ยาวกว่า จอดขายเครื่องกระซาเดิม อยู่ตามลำคลองเปนอันมาก ขากลับขึ้นฝนตกหนักลงมาอีก ต้องขึ้นประทุนไปพักที่เรสเตอรองต์กินเข้าเย็น แล้วมาขึ้นรถไฟออกเวลา ๒ ทุ่มกว่า ๑๐ มินิต ต้องมาหยุดเปลี่ยนรถที่แอเปนเวียคราวหนึ่ง แล้วมาเปลี่ยนที่โอสอีกคราวหนึ่ง แต่ไม่ต้องคอยนานทั้งสองแห่ง กลับมาถึงบาเดนบาเดนยามครึ่ง

คืนที่ ๗๗

วันอังคารที่ ๑๑ มิถุนายน

เช้าไปกินน้ำอาบน้ำตามเคย กลับมานั่งทำงานแลเขียนรูป วันนี้เวลาบ่าย ๒ โมง แกรนดุ๊กออฟบาเดนเสด็จมาที่นี่ ได้ให้ชายบริพัตรไปคอยรับเสด็จที่สเตชั่น แกรนดุ๊กนัดจะเสด็จมาเยี่ยมเวลาบ่าย ๕ โมง ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงก็มา พอ

[illegible]

หุ้มระถหมดไม่มี ต้องเดินมาวันนี้ไม่สนุก

คืนที่ ๗๘

วันพุฒที่ ๑๒ มิถุนายน

เช้าไปกินน้ำอาบน้ำตามเคย แต่วันนี้อยู่ไปกว่าเคย เพราะเหตุที่จะขึ้นรถไฟจะออกไปคาลสรูห์ เลยไปสเตชั่นทีเดียว ไปแต่จากบาเดนบาเดนเวลาก่อนเที่ยงเล็กน้อย ถึงคาลสรูห์ก่อนบ่ายโมง และมีคนแทนแกรนดดุ๊ก ผู้บังคับการทหาร แลข้าราชการฝ่ายพลเรือนอีกคนหนึ่งมารับอยู่ที่สเตชั่น ทั้งแกรนด์ดัชเชสแกรนดดุ๊กได้เตรียมจะเลี้ยงกินเลย แต่พ่อเห็นจะกลับมากินค่ำไม่ทัน จึงได้โทรเลขบอกในเวลาเช้านี้ ว่าจะไปกินกลางวันที่โฮเตล ต่อเวลาบ่ายจึงจะไปหา เพื่อจะไม่ให้ต้องจัดการรับรองอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะเหตุนั้นจึงจัดการเลี้ยงกลางวันไม่ทัน ต้องเลี้ยงแต่น้ำชา เธอขึ้นรถกับพ่อไปส่งที่โฮเตลเยอมันยา นั่งสนทนากันอยู่หน่อยหนึ่ง พอถึงเวลากินเข้าก็กลับไป ผู้ที่ไปกับพ่อมีแต่บริพัตร อุรุพงษ์ พระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ กับหมอพีสเดอ มิสเตอกาเดเนส เพื่อจะไปหาเทียนส่งเข้าไปในการเข้าพรรษา กินเข้าแล้วเวลาบ่าย ๒ โมงตรง แอรีดิตารีแกรนดดุ๊กมารับขึ้นรถ ต้องใช้รถปิด เพราะกำลังฝนตกมีพายุ แรกไปปิกเจอแกลลารีก่อน แกลลารีนี้ได้สร้างขึ้นในแผ่นดินแกรนดดุ๊กองค์ก่อนแรก ๆ แต่รูปภาพในนั้นเป็นของที่ได้เก็บสะสมมาช้านาน จนกระทั่งถึงที่พึ่งเขียนใหม่ ๆ รูปอยู่ข้างเป็นอันมาก มีพวกรูปใหม่ ๆ เข้าไปปนอยู่ไม่กี่แผ่น แต่ถ้าจะเป็นรูปใหม่ก็อย่างดีไม่ใช่ฟุ้งซ่านเต็มที่ มีอย่างไรไม่มากแต่ชั้นล่างซึ่งเป็นที่ไปรเวตเธอใช้มาให้ดูการแกลลารีนั้นเขียนเองนำไปแขวนไว้ ตัวไปเหลือเวลาไม่ใคร่ได้เพ่งแก้ด้วย การไปดูรูปมีข้อสำคัญอย่างเดียวแต่ไปเห็นรูปเก่า ๆ ชอบดูไม่ได้ เห็นรูปใหม่ ๆ แลก็ไม่ได้ เจ้าของผู้ที่เขียนมักจะไปกำกับอยู่ตามรูปเหล่านั้น จะไม่ชมก็เกรงใจ จะชมก็ไม่ถนัดปาก เลยไปนิ่ง ๆ แต่แกรนดดุ๊กแลแอรีดิตารีแกรนดดุ๊ก แลแกรนดดัชเชสมีความเห็นเหมือนพ่อทั้งสามคนด้วยกัน แสดงความหวังใจว่ามาไป

คงจะเปลี่ยนกลับลงเปนอย่างเก่า ก็นับโรงฝึกหัดช่างเขียนเปนสามโรงล้วนแต่ตึกใหญ่ ๆ แต่รูปไปตกเอกสหิบิชันเสียมาก จึงไม่ได้จะมีเหลืออยู่ ในที่นั้นมีรูปตุกตาศิลา ถ่ายด้วยปลาสเตอเปนอันมาก ออกจากแกลละรีรูปภาพแล้ว ไปที่มิวเซียมซึ่งได้เคยเห็นแล้วครั้งก่อน มิวเซียมนี้ได้จัดตกแต่งใหม่ เรียบเรียงของดีงาม เสียดายที่ไม่มีของเมืองเรา ของเมืองจีนเมืองยี่ปุ่นมีบ้าง แต่ไม่ใช่ของวิเศษที่เดียวนัก มีถ้วยชามในยุโรปมาก พ่ครอบโรคุทเหรียญทองแดงต่าง ๆ ฝีมือดี กาทับ เปนที่ระฤกในการต่าง ๆ

ของที่เปนพิเศษดีในเมืองนี้เปนเครื่องเตระกอตตา ซึ่งแกรนดุ๊กบำรุง แลวิคตอเรียแกรนดุ๊กได้สั่งให้นำมาให้ดูทั่ว พ่อได้ซื้อหม้อใบหนึ่ง กระถางใบหนึ่ง ออกจากนั้นขึ้นรถเที่ยว เพราะฝนหายแดดออก ถนนแห้งเร็วจริง ๆ ได้ขี่รถไปเที่ยวดูในป่า ซึ่งตั้งอยู่หลังชลอส ชลอสคือวังนี้รูปเหมือนพัดด้ามจิ้ว ด้านหนึ่งเปนเมือง ด้านหนึ่งเปนป่าข้างหลังวัง ด้านข้างจากมีหอสูงซึ่งเปนด้ามพัดด้ามจิ้ว ตั้งอยู่ด้านข้างเมือง มีถนนรอบเหมือนกงรถ แล้วมีถนนวิ่งแยกออกจากชลอสไปเหมือนซี่กง ที่ชลอสนี้ได้สร้างประมาณร้อยห้าสิบปี ในป่าเหล่านั้นแบ่งเปนที่เลี้ยงเนื้อ เปนสวน วังนี้ได้มีโรงทำไฟฟ้าแลท่อน้ำวังแต่เฉพาะส่วนในวัง ในป่านี้มีต้นไม้อยู่มากแต่ไม่สู้ใหญ่นัก กำลังปลูกใหม่อยู่ก็มี มีช่างได้จ้างจริง ๆ เขาชี้ให้ดูหมู่ที่ปลูกเอาไว้ ๔๐ ปีแล้ว โตประมาณสองกำสามกำเท่านั้น ไม่มาก นอกจากนั้นมีวัดซึ่งสร้างขึ้นเปนที่ฝังศพปรินซ์สลักด้วยหินศิลาแดง เขาว่าเปนของแกรนด์ดัชเชสโซเฟียพระเนตรให้สร้างเอง มีโรงพยาบาลโรงหนึ่งซึ่งแกรนด์ดัชเชสสร้างเหมือนกัน ได้ให้ขี่รถเข้าไปดูนั้น ยากที่จะเล่าถึงเรื่องป่ากินว่าเปนอย่างไร เมื่อได้เห็นแต่ชั่วคราวเดียว มีที่ซึ่งยอมเปิดให้คนเดินข้างทางห้ามบ้าง มีประตูกั้นเปนตอน ๆ ทั้งแกรนดัชเชสแกรนด์ดุ๊กพากันไปเอง เมื่อจะเข้าประตูไหนต้องสั่งกุญแจให้คนข้างนอกไขให้ เมื่อได้ดูในป่านั้นแล้วถึงออกเที่ยวตามถนนแถบข้าง

เมือง ผ่านโรงม้าหลวงแลออฟฟิศต่าง ๆ จนกระทั่งถึงโรงทหารรักษาองค์ทั่วไปแล้ว จึงได้กลับมาส่งที่โฮเตลเวลาย่าย ๔ โมง ในระหว่างสองชั่วโมงนั้นเที่ยวเกือบจะทั่วทั้งเมือง

เมืองคาลสรูห์นี้ มีจำนวนพลเมืองถึงแสนหนึ่ง ถนนหนทางที่ทำขึ้นใหม่ ๆ ใหญ่ ๆ ก็มีหลายสาย แต่ดูเงียบไม่ใคร่จะมีคนพลุกพล่านในถนน เพราะเปนเมืองที่ตั้งวิชาการ ฝึกหัดในเรื่องวาดเขียนร่ำเรียนต่าง ๆ แลทำการช่างแมเคอนิเชอเปนต้น เปนเมืองอยู่ ไม่ใช่เมืองค้าขาย แต่เขาว่าเปนที่ซึ่งมีโซเชียลการสมาคมกันมากในเมืองนั้น

เวลาย่าย ๕ โมง ได้ขึ้นรถของแกรนด์ดุ๊กไปที่วังแอร์ดิตาร์แกรนด์ดุ๊ก อันตั้งอยู่ในกลางสวน ซึ่งเปนวังเก่า แต่ได้ซ่อมแซมทำขึ้นใหม่ไม่ช้านัก เปนตึกสะโตลเรไนซัง เปนที่น่าอยู่สบายมาก แอร์ดิตาร์แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสได้มารับถึงที่รถ พ่อได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาจักรี แล้วเลี้ยงน้ำชากันในที่นั้น เจ้าสององค์นี้มีอัธยาศรัยเรียบร้อยเปนที่น่ารักได้กัน เจ้าหญิงอยู่ข้างจะงาม เจ้าชายอายุ ๕๐ มีความเสียใจที่ไม่มีลูก โอรสธิดาของแกรนด์ดุ๊กเหลืออยู่แต่สององค์ คือเคราน์ปรินเซสเมืองสวีเดนอีกองค์หนึ่ง ถัดจากแอร์ดิตาร์แกรนด์ดุ๊กไป มีลูกของน้องแกรนด์ดุ๊กชื่อแมกซ์อีกองค์หนึ่งอยู่ในคาลสรูห์เหมือนกัน ได้พาดูรูปแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสที่เขียนเมื่อสุวรรณาภิเศก เหมือนจริง ๆ รูปสององค์นี้มักจะดีแลเหมือนเสมอ แต่ยังไม่เห็นดีเท่าสองรูปที่ได้เห็นวันนี้ นั่งสนทนากันอยู่จนกระทั่งเวลาจวนรถไฟจะออก แอร์ดิตาร์แกรนด์ดุ๊กได้มาในรถเดียวกันส่งถึงสเตชั่น แลกำหนดว่าวันพรุ่งนี้จะมาหาที่บาเดนบาเดนอีก รถออกจากคาลสรูห์เวลาย่ำค่ำ มาถึงบาเดนบาเดนก่อนทุ่ม

ลืมเล่าถึงเรื่องดอกไม้ที่นี่ มีดอกไม้งาม ๆ มากเหมือนกัน โต๊ะกินเข้าบางดอกแต่งสวยไม่เท่าทุกวัน แลเปลี่ยนอย่างทุกวัน ไม่ได้ซ้ำเลย ดอก

[illegible]

จบเสียที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

รูปทรงถ่ายแกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดัชเชสบาเด็น

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓

คืนที่ ๗๙

เมืองบาเดนบาเดน

วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ฝนตกมาแต่เมื่อไรก็ไม่ทราบ ตื่นขึ้นเห็นยังมีตกอยู่ นอนต่อไปอีกจน ๓ โมง เลยสายใหญ่ ฝนก็ไม่หายต้องไปรถ เลยไม่ได้ไปที่กินน้ำ กินที่เฟาเดริกบาด แลอาบน้ำตามเคยพอสำเร็จก็เที่ยง ต้องรีบผลัดผ้ามากินเข้า เพราะบ่ายโมงหนึ่งจะต้องไปเยี่ยมแกรนด์ดุ๊กไมเคอลเมืองรุสเซีย ได้ไปทั้งกำลังฝน พบปรินเซสวิลเลียมน้องสาวแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนอยู่ที่นั่น เธอบอกว่าแกรนด์ดุ๊กวานมาให้ช่วยเป็นล่าม กลัวจะพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ ที่จริงแรกไปถึงออกจะอึกอักอยู่สักหน่อย เพราะนึกไม่ทัน ภายหลังก็พูดเรื่อย ดูแก่ขึ้นมากอยู่ รูปร่างแปลกกว่าเมื่อเห็น ๑๐ ปี ไม่ผอมลงมาก นั่งนอนอยู่กับเก้าอี้ [illegible] ลงได้ไม่ได้ [illegible] จะตาย ๆ เวลาจะเดินต้องพยุงสองข้าง

เสร็จการเยี่ยมนี้แล้ว กลับมาคอยรับแอร์ซิดาร์แกรนด์ดุ๊ก มาเวลาบ่าย ๒ โมง แต่งเต็มยศ ก็ต้องรับเต็มที่ บอกว่าจะไปหน่อยเดียว แต่งตัวขึ้นไปถวายแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสออฟ[illegible] นั่งพูดกันอยู่เป็นนาน เธอมาจากคาลสรูห์ แล้วจะกลับคาลสรูห์ในบ่ายวันนี้

แกรนด์ดุ๊กไปแล้วได้ขึ้นโมเตอร์คาร์ไปส่งการเยี่ยมเจ้าหญิงวิลเลียม ซึ่งเป็นน้องสาวของแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดน วันนี้ฝนตกไม่หยุดเลยจนค่ำ ได้รับหนังสือเมลบางกอก จึงได้อ่านแลเขียนตลอดวันยังค่ำ วังสีหมาจาก[illegible] หมอให้มา

รักษาตัวดายนาท่านี้ได้นำรูปซึ่งถ่ายพร้อมกันที่บ้านเจ้าวิมารีมาให้ลงชื่อ เขาลงกันหมดแล้ว กับรูปที่เจ้าหญิงโซไฟถ่าย แลรูปดอกไม้ที่เธอให้มาส่ง รูปที่ช่างถ่ายที่โฮเกลแบ๊ก เล่นแสงสว่างเปนช่องนั้นเข้าทีมาก เขาเล่นกระดาษต่างๆ ออกจะครึ้ม ๆ ถ้าคนดูธรรมดาเห็นจะไม่ใคร่จะเห็นงามต้องดูอย่างเก่า อ้ายการที่เล่นรูปต่างๆ เช่นนี้ มันเหมือนกันกับเขียนรูปอย่างใหม่ ๆ ที่พ่อเกลียด แต่เพราะพ่อชอบเล่นถ่ายรูปจึงได้ชอบรูปแปลง ๆ ไปนึกถึงอ๊อกตาช่างเขียน แกคงเยาะอ้ายเขียนตามเคย จึงได้ยกเขียนบ้า ๆ ได้ตั้งใจจะซื้ออ้ายบ้า ๆ ไปให้เห็นสักแผ่นหนึ่งว่าบ้าเพียงไหน แต่รู้เข้าก็เสียดายเงิน เคยตั้งใจกัดฟันว่าจะซื้อสักแผ่นหนึ่งให้ได้ พอออกปากว่าจะซื้อคนที่ยืนอยู่ใกล้ ๆ ร้องวู้ ๆ ทั่วกันหมดเลยซื้อไม่ได้ เช่นนี้มาหลายคราวนักหนาแล้ว ฯ

พ่อมีตาอ้วนอังกฤษใช้คนหนึ่ง รูปร่างเปนจอนบุล เอื้อเฟื้อดีจริง ๆ นัก อะไรเปนต่าง ๆ เลยโปรด ให้รางวัลนาฬิกาเรือนทองลงยาเปนรางวัล ออกจะรู้สึกคุ้นเคยเปนเรา ๆ กับพวกคนใช้เหล่านี้ ดูก็สบายดี ถ้าคนใช้สำรับนี้อยู่แล้วค่อยทุเลา ดีกว่าคนโฮเตลที่ไม่คุ้นเคยกันเปนอันมาก

คืนที่ ๘๐

วันศุกร์ที่ ๑๔ มิถุนายน

เช้าไปที่สาบน้ำทั้งกินทั้งอาบ แล้วไปที่รมควัน เวลาบ่ายเดินเล่นแวะดูรูปภาพที่เกลาะริเล็กข้างโรงเทียเตอ ซื้อรูปทะเลแผ่นหนึ่ง กับรูปหน้าหนาวแผ่นหนึ่ง ได้เวลาขึ้นรถไฟไปตามทางเมืองคาลสรูห์แลมันไฮม์ทางสองชั่วโมงครึ่ง บ่าย ๒ โมงเศษถึงแฟรงก์เฟิต เมืองแฟรงก์เฟิตนี้เปนเมืองโบราณมาก เคยเปน

ถนนในสวนเมืองแฟรงก์เฟอต

เมืองหลวงของแฟรงกิชเอมไปร์ (ไม่ใช่ฝรั่งเศส) ภายหลังเปนที่สำหรับเลือกเอมเปอเรอเยอรมัน ลงในที่สุดเปนเมืองฟรีเตาน์ไม่มีเจ้า ปกครองเมืองเอง แล้วจึงได้รวมในปรุสเซีย มีพลเมืองถึงสามแสนห้าพัน ตอนเมืองเก่าเปนถนนคดค้อมแลแคบ ตอนเมืองใหม่ทำถนนใหญ่ ๆ แลตรง ๆ ตึกรามใหญ่โตตึกสเตชั่นว่าเปนสเตชั่นงามที่สุดในคอนติเนนต์ ใหญ่เสียจริง ๆ หลังสเตชั่นเปนลานกว้างใหญ่มีสวนต้นอยู่กลาง สองข้างเปนถนนสองสายเคียงกัน ทั้งทางคนเดินด้วยประมาณกว้างสายละสักเส้นหนึ่ง โฮเตลเองคลิเซอฮอฟ ซึ่งเปนโฮเตลใหญ่ที่พ่อมาอยู่ ตั้งอยู่หลังสเตชั่นพรักพร้อมเปนโฮเตลอย่างดีอยู่สบาย ทางตรงสเตชั่นเปนถนนใหญ่เรียกไกเซอร์สตราสส์ ถนนนี้เปนที่ค้าขายห้างหออยู่ตลอด คนจอแจทั้งสายอยู่สายเดียว นอกนั้นเปนถนนกว้างแลตรงยาว ๆ สุดตา ตึกก็ใหญ่ ๆ แต่เปนบ้านเรือนอยู่ คนไม่สู้จอแจทั้งนั้น ถนนใหญ่ ๆ อย่างไกเซอร์สตราสส์ มีหลายสาย เมืองนี้ตั้งอยู่ที่แม่น้ำเรียกว่าไมน์ซึ่งกว้างเห็นจะสักเท่าคลองบางหลวง

มาหยุดกินเข้ากลางวันที่โฮเตล บ่าย ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง จึงได้ไปเที่ยวดูรูปภาพตามแกลละรี รูปดี ๆ มีเขาก็ไม่ขาย รูปอย่างเลวก็ดีกแก ๆ เราก็ไม่อยากซื้อ เลยไม่ได้ซื้ออะไร ซื้อแต่รูปสีน้ำข้างกับตุ๊กตาตัวหนึ่ง แล้วไปตามถนนใหญ่จนถึงที่สุดถนนแห่งหนึ่ง เปนสวนเรียกสวน ปาล์ม มีเรียกเงินค่าเข้าที่ประตู พอเข้าไปก็ถึงสวนไม้สีซึ่งปลูกเปนลายมีน้ำพุอยู่กลาง หลังสวนไม้สีมีตึกหลังใหญ่ เปนที่สำหรับคนเข้าไปนั่งกินเข้า หลังตึกเปนสวนหลังคากระจกปลูกปาล์มจัดเปนด้านองข้ามีน้ำพุที่กลาง ไม่ประหลาดอะไรกว่าที่เรามี เปนแต่ใหญ่ วันนี้คนมาก ถ้าเมืองเราได้ง่ายแลงามกว่านี้ เว้นไว้แต่ต้นที่เปนใบอ่อนปลูกแทนหญ้าเห็นจะทนร้อนไม่ได้ แต่ของเราง่ายที่ปลูกได้ในดิน ทางเขาต้องปลูกกระถาง ของเขาต้องใช้กระจก เราไม่ต้องใช้ ปาล์มเขาปลูกมาเก่าต้นใหญ่ ๆ ออกจะโทรม แล้วก็ [illegible] เรือนปาล์มนี้ [illegible] ในที่สุด ยกพื้น [illegible] ไปเปน [illegible]

[illegible] ที่ใหญ่ ๆ [illegible] ดอกสีต่าง ๆ [illegible] เป็นอย่างดีที่สุด [illegible]

[illegible]

[illegible] มากมันก็หนามาก จึงปลูกไว้ครบทุกอย่าง [illegible] หลังหนึ่ง หมากผู้หมากเมีย หลังหนึ่ง [illegible] หลังหนึ่ง พวกกระบองเพชรหลังหนึ่ง บัวต่าง ๆ รวมทั้งบัววิกตอเรียด้วยหลังหนึ่ง กล้วยไม้หลังหนึ่ง [illegible] หลังหนึ่ง ยังเข้าพวกไม่ได้ที่ [illegible] ต่าง ๆ ก็เอาไว้หลังหนึ่ง คนที่ไปในเรือนหลังนี้มันช่างไม่รู้สึกประหลาดอะไรเลยจริง ๆ เพราะเหตุที่เราปลูกกระจกแล้วเป็นหมดทั้งนั้น ไม่ต้อง [illegible] การประหลาดของสวนนี้ เป็นอยู่แก่ผู้ซึ่งเป็นชาวเมืองนี้ เขา [illegible]

กันข้างอยู่ ถ้าเราจะพบรอยแปลูกต้นไม้ [illegible] คิดทำเป็น [illegible] ฉิบหายมากกว่าเขาทำร้อน

เห็นเล่นนั่งเล่นอยู่ในสวนนั้นราวเก้า [illegible] ร้อยคน [illegible] มาแระที่ [illegible] ทั้ง ซื้อของเครื่องหลงกระจุกกระจิก ที่มาหนึ่งกลับมากินเข้าที่โฮเตล [illegible] ไปดูเขาเล่น [illegible] ยากยิ่งอยู่ใกล้ [illegible] โฮเตล [illegible] ไม่มีคนอยู่ [illegible] มาก [illegible] ที่ [illegible] ไม่ [illegible] แต่ [illegible] ต่าง ๆ [illegible] เป็นวงกลม [illegible] เป็น [illegible] ต้านสกัด [illegible] ถึง [illegible] กัน [illegible] ให้เล่นลวกใหญ่ ในโรงนี้ไม่ [illegible] มนุษย์ [illegible] กัน [illegible] มาก [illegible] เล่นอยู่ข้างขวาเศษที่ [illegible] เป็นอันมาก เมื่อ [illegible] ไม่สนัด อยากจะไปดูชีเนมาโตกราฟถึงโรง [illegible] ทั้งไปดู [illegible] ที่ใหญ่ ว่าถ้าไปดูชีเนมาโตกราฟ [illegible] เลย [illegible] กลับมาเลยกลั่งกันก็ [illegible] ใหญ่ อยากจะไปเล่นยางกลางบ้าน [illegible] อยู่นั้น ทำนองที่เล่นนั้นดังนี้

พอไปเขาเล่นมาก็อยู่ชั่วโมงหนึ่งแล้ว เล่นเป็นละครสัตว์ เมื่อไปถึงก็ [illegible] คนต่อขายาวสูงประมาณสักแปดศอก เดินโย่งเย่งตามกันเป็นแถว แล้วมีม้าใหญ่ห้าตัว ผูกเครื่องไม่มีคนขี่ ม้าเล็กสูงศอกเศษห้าตัว เทียมล้อเหมือนอย่างรถไบซีเกอล มีคนนั่งขี่ วิ่งวนเวียนต่าง ๆ ลงปลายรถนั้น [illegible] ม้า ม้าใหญ่กระโดดข้ามแล้วม้าเล็กลอดห่วง ม้าใหญ่ตัว [illegible] ม้าเล็ก [illegible] ห้อยลงเวียนก็พอถึงดิน ม้าใหญ่กระโดดข้ามม้าเล็ก คน [illegible] ทำท่าต่าง ๆ ตามเคย แต่เก่งกว่าที่เคยเห็น เรื่องม้านี้เป็นเล่นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ [illegible] ได้คิดเล่นกันวันจนถึงไม่มีม้า คนพากันรื่นเริง [illegible] ไม่เป็นเซอคัส [illegible] เกิดเล่นเซอคัสขึ้นในท้องถนน เมื่อเวลาจะยุติเล่นได้ไปดูม้า สัตว์ดูคนก็ไม่แต่ไม่

ได้เห็น จักแต่ว่ามีพลเท่นพิธี มาที่เลี้ยงอยู่ในที่เลี้ยงชั่วคราวของโรงถึง ๑๖๐ มีล่อเลี้ยงอยู่ด้วย

ตอนที่ ๒ ซึ่งกลายเป็นความสะดวก [illegible] เป็นเรื่องที่คิดจะประกอบให้เข้ากันกับเรื่องม้า [illegible] จะเล่าก็อยากจะเป็นเรื่อง [illegible] มาราโชทัยไปสักหน่อยหนึ่งแล้ว แต่เรื่องมันน่าเล่าอยู่ [illegible] ความสังเขปดังนี้ มีพวกชาวต่างประเทศ [illegible] ยิ่งเน [illegible] มากด้วยกัน แต่ในครั้งหนึ่งที่ในเรือนมีพี่น้องสามคน [illegible] แม่ตาย [illegible] ใหญ่ออกไปยังแม่ [illegible] รักอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้หญิงนั้นก็ [illegible] แต่ [illegible] ออกจะเมา ๆ เดิน [illegible] ไปเล่น [illegible] ครั้นเลี้ยงยืนตัว เจ้าพนักงานรักษาป่าไม่สำคัญว่า [illegible] สัตว์ [illegible] ก็ [illegible] ออก [illegible] ไปแล้ว [illegible] ตัวหนึ่ง [illegible] แต่ [illegible] เจ้าพนักงาน [illegible] เจ้าพนักงานได้ยินเสียง [illegible] ผู้ชายกับนางผู้หญิง [illegible] ที่ ๒ [illegible] ชายที่ ๒ ก็ [illegible] ไม่ได้ [illegible] ตายเอง [illegible] ไป [illegible] ผู้ [illegible] ใหญ่มา [illegible] มาไก [illegible] แล้ว [illegible] ไม่ [illegible] ได้ [illegible] ให้ [illegible] ๆ [illegible] เป็นสิ้นเรื่องกันเสียที

[illegible] ที่ ๓ มีการ [illegible] ไปในทางข้างหลัง [illegible] ไปเสียนาน [illegible] ๆ [illegible] ไว้ที่ [illegible] ๆ [illegible]

ช่วยก็ได้ เจ้าพวกขโมยนั้นไปรับอาสาช่วยไล่สัตว์ รายอยู่แถวน่าริมข่าย ก็ถือเกราะในมือดังนั้น ในเวลาที่สัตว์มามีนกเพ่ซันเปน ๆ จริง ๆ วิ่งออกมาก่อน พวกนั้นก็พากันยิง แต่ไม่มีใครยิงถูกสักคนเดียว นกวิ่งไปตามข่ายหมด คราวนี้กระต่ายแล้วเนื้อออกมาเปน ๆ จริง ๆ ก็ยิงไม่ถูกเหมือนกันอีกทั้งสองคราว ในครั้งหลังที่สุดมิซิสแนลบอกมาว่าหมูป่าจะมา พวกนั้นก็ตั้งท่าจะยิง พอหมูป่าวิ่งออกมาก็ร้องกรีดกร๊าดทิ้งปืนวิ่งหนีเข้าโรงหกล้มหกลุกไปหมด พวกขโมยเหล่านั้นก็ฉวยปืนได้ ยิงสัตว์ต่าง ๆ มีกระต่ายแลนกที่เปนแต่รูปโยนออกมามากก็ดีใจพากันไปจะไปกินเลี้ยง

คราวนี้เปิดม่านยนสเตชเปนเรสเตอรองต์ จัดการจะเลี้ยงกัน มีชาวเบอลินออกมาด้วย มีลูกอ่อน จะเลี้ยงดูอะไรลูกอ่อนนั้นก็ร้อง จึงเอานมมาให้กินใส่ขวดโตมีสายคด มีตลกหลวงเข้าไปปล่อยมลงในเปลกินน้ำนมนั้นเสียหมดถึงสองคราว จึงจับได้ วิ่งหนีไป พวกขโมยนั้นก็ไปถึงพากันไปกินเลี้ยงอยู่ในนั้น เจ้าของเรสเตอรองต์อยากจะไล่พวกขโมย จึงแต่งคนมาร้องของแลตีกลองก็ไม่ไป จนเกือบจะเกิดวิวาทกันขึ้น คราวนี้พวกคนที่กินจะมาเลี้ยงนั้นมา มีกระบวนแห่แม่มาด้วย [illegible] มาจากในโรง [illegible] ในเบอลินเปนพวก ๆ แล้วขึ้นไปบนที่เลี้ยง [illegible] อยู่ข้างล่างข้างบน รวมกันแล้วเล่นเพลงโยเดลมด [illegible] เต้นรำ [illegible] ต่อไป [illegible] มากที่ระบม [illegible] จะเกิดตีกันเปนจลาจล [illegible] ประมาณสักสอง [illegible] ต้นไม้ [illegible] พรรดึก ๆ [illegible] แต่ไม่มีการแข่งขัน [illegible] แต่ [illegible] เกิดเกาะเกี่ยวเสียคน [illegible] ต่าง ๆ [illegible] ทำเปนรูปคล้าย ๆ เรือถูกรม [illegible] ข้างขโมยหลายขึ้นไปลอยด้วย คนที่ไปจะมิยะร่านั้นไปไม่ถึง โดดไปก็พลัดตก

ถ้าเอามาจับ แต่เสียงมันคงอุบ ๆ น่ากลัวใครจะหัก ตอนนี้ในพวกสามคนนั้นคนหนึ่ง โดดไปกระจาดหมูแฮมได้ก็ตกแตกโต๊ะจนกันเจ็บแย่ ต่อนั้นชกมวยมิชน ต่อยกันยืนแท่นเลยคู่ มีชาวเมืองเขาคนหนึ่งมากับเมีย ขึ้นไปสักกับเขาย้าย ก้าท่าแก้กระเกะกะ ถูกจับเรวียงตรงไป ผายเมียเลยเข้าไปวุ่นต่าง ๆ เป็นการเล่นตลก อยู่ข้างจะดีไม่ใช่เล่นอย่างที่เรียกกันว่ามวย ตอนนี้ยิ่งเข้า เข้านั้นเป็นรูปนักอนุทัศราเยอรมัน มีเจ้าพนักงานป่าไม้และนายตำรวจภูธรจับลูกแต่ขึ้นหาง ร้ายพวกชายใหญ่ไปยิงถูกพันเถนเอากุฎพดคดา ก็ตกใจเสด็จมาเตรียมกระกัน พวกสระแนเอาน้ำหาม ตกกล้วยทองแห่งเลเต้นรำ ในท้องครึกครื้นอยู่นั้นมีพาร์ยังพ้นเข้าแพพย์ หนูลูกเจ็ดตก เสียงคำรนคำรามเปรียบอย่าง แลฟ้าแลบแวบวาบ ลมพัดต้นไม้ลู่แลดัดวิ่งถลาถลา ลูกเห็บนั้นยิ่งวิ่งตกกราวเกราะด้วยมีตรีบุนกระดาษปลิวว่อน ไฟไหม้ในตึกลุกโพลง ๆ อยู่ข้างหลัง ต่างคนต่างคนแตกออกทำตนต่าง ๆ

ตรานั้นเรื่องพวกโจรที่นัดกันจะทำร้ายพวกรักษาป่านั้น พยายามจะไปถึงหมัง (ลูกว่าขนิดหนึ่งคล้ายเสียงผา) ตัวกิ่งงามให้จงได้ ที่โรงนี้เขาทำทพานอย่างโรงโขนแรนไปประเทียบยกเพดาน ให้เห็นเขา มะเขาสูงที่น่าผาชันในสเตชที่เล่นเขานะกลีเตียงมาจนถึงที่แรกทางเล่นเช่นคู่สักเป็นเขา เป็นสะพานลงมาตลอดแรกปล่อยให้แพะลงลงคั่งเดินตามสะพานจนจดเพดาน แพะนั้นจิตมีแต่เดินซ้ำ ๆ อย่างทุกอะไรก็ทะไรไม่ตกออกตกไจ ก็หลังสามคนพี่น้องนั้น เดินได้ตามขึ้นไปแพะก็เดินเดียงนั่งเขา สามคนนั้นก็ขึ้นนั้นเขา มีพลาดพลัดลงมาหลายอย่าง ก็ตลกจะเสียวได้ เมื่อขึ้นยอดเขาจึงถึงขึ้น พลเสียงปืนดังขึ้น พนักงานป่าไม้ก็ได้เขาตามออกมา จึ่งพี่น้องสามคนเอาเชือกหย่อนลงมาจากยอดเขา สองคนรั้งอยู่ข้างบน คนหนึ่งไต่เชือกลงมาจากหน้าผาสูงถึงนอกเขาที่ต่ำ เอาเชือกนั้นทำเป็นที่ว่ายิ่งตายตกลงมานั้นผูกโดยไว้ที่ตัวแล้วตาบเชือกกลับขึ้นไปเดินกลับตาม

ยอดเขา พบพนักงานรักษาป่าเกิดยิงกันขึ้น เจ้าสามคนนั้นยิงเจ้าพนักงานรักษาป่าล้มอยู่บนทาง หัวห้อยลงมาที่น่าผา แล้วพากันกลับลงมา ที่พื้นโรงเซอคัสมีตำรวจภูธรแลพนักงานรักษาป่ามานั่งบังคันดินสูงประมาณสักศอกเศษ คอยจะยิงพวกโจร ๆ สามคนนั้นก็ลงมา มายังคันดินอยู่สองคน อีกคนหนึ่งนั้นไปเอาม้าตำรวจภูธรที่ผูกไว้ข้างล่างขี่ควบหนี พวกรักษาป่าแลตำรวจภูธรก็ไล่ไปพบพวก ที่ขี่ม้าไล่เนื้อก็พลอยไล่ตามไปด้วย เปนการสำแดงวิธีขี่ม้าขึ้นตพานออกจากทางข้างน่าโรงกระโดดข้ามคันดินสองคันใกล้ ๆ กันแล้วขึ้นตพานตั้งแต่พื้นล่างขึ้นไปถึงพื้นโรง ขึ้นตพานแต่พื้นโรงไปจนถึงเพดานโรง ด้วยความว่องไวรวดเร็ว ม้าวิ่งหลายสิบตัว คราวนี้มีรถโมเตอคาร์แล่นขวางออกมา ขโมยที่ลักขี่ม้านั้นม้าตื่นพลัดตกลงในเหวตาย พ่อแลน้องสองคนกับผู้หญิงที่รักกับน้องคนกลางมายืนเศร้าโศกร้องเพลงอย่างยืนแข็งไม่กระดิก เปนจบเรื่องกันเพียงเท่านี้

คราวนี้ต่อไป เปนฤดูที่ห้ามยิงสัตว์ พวกสัตว์ทั้งหลายชื่นชมยินดีเล่นเต้นรำออกเปนบาเลต์ พวกหนึ่งแต่งเปนผึ้ง พวกหนึ่งเปนแมงปอ เปนรังผึ้งเปนต้นไม้มีช่อสำหรับผึ้งกิน ออกมาเต้นบนโรงขึ้นยืน จนจบเพลงแล้ว จึงเดินลงมาที่สนามเซอคัสข้างล่าง พวกอื่นก็ออกมาแทนอีก เปนหมู่กวางหมู่สัตว์ต่าง ๆ สวมหัวเหมือนอย่างเราเล่น ตัวแต่งต่าง ๆ แต่ใช้ผ้าที่พราวเปนเลื่อมสีต่าง ๆ พวกละ ๘ คน มีหัวน่าอย่างนางไม้นำ ออกมาเข้าเปนวงกันในสนามเซอคัส แล้วยืนรายขึ้นไปบนตพานจนตลอดถึงเพดาน เห็นจะออกหมดโรงสองร้อยเศษ คนที่มาเต้นเหล่านั้นถือเหมือนกับคุ้นพื้นคนละคุ้น เต้นไปเต้นมาสลัดคุ้นพื้นนั้นเปนช่อดอกไม้ รำช่อดอกไม้นั้นอีก ทีหลังตาข่ายซึ่งหุบอยู่ในกลางสังเวียนคลี่ออก มีลูกกลมเล็ก ๆ สีเขียวสีแดงสีขาวพุ่งขึ้นมาแทนน้ำพุ

ข้างบนที่เพดานมีสายเชือกห้อยย้อย แดงรอบหนึ่งขาวสองรอบ ตามสายที่ห้อยนั้นมีไฟฟ้าดวงเล็ก ๆ ติดรายลงมา หันไปรอบ ๆ เหมือนอย่างโคมเวียน แสงไฟฉายสีส้มออกมาจากในโรง หรูเย่นกำลัง พอเสร็จการหรูนกเลิก เวลาห้าทุ่มเศษ กลับมาแล้ว ติ๊กกับชายอรุพงษ์คิดเล่นกันใหญ่เสียงตึงตังตังอยู่จนดึก

คืนที่ ๘๑

วันเสาร์ที่ ๑๕ มิถุนายน

เมื่อเช้านี้ [illegible] ทั้งเสียงระฆังและเสียงทำงานข้างที่นอนตื่นบ่อย ๆ กินเข้าเช้าแล้วเวลา ๔ โมงเช้าไปเที่ยวซื้อของตามร้าน กลับมากินเข้ากลางวันที่โฮเตล บ่ายไปดูเมืองเก่า ซึ่งมีถนน [illegible] และมีเรือนโบราณเช่นอินเดียมาก ซึ่งยังคงอยู่ [illegible] เปลี่ยนใหม่ไปเสียในการขยายถนนก็มาก ที่เมืองนี้มีทาง [illegible] [illegible] จากอยู่ [illegible] ซึ่งข้างล่างจัดเป็นเรสเตอรองต์สำหรับคนไปกินเข้า ใน [illegible] แต่ก่อนมีรูปเอนเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ทำด้วย [illegible] อยู่ตรงกลาง เดี๋ยวนี้ย้ายไปไว้ที่อื่น เรื่องราวของที่นี่ ถ้าจะเล่าจะยาวไป [illegible]

ออกจากที่นั่นไปสวนเลี้ยงสัตว์ ในสวนเลี้ยงสัตว์นั้นก็มีเรสเตอรองต์หลังใหญ่ตั้งอยู่ตอนข้างน่า ทำนองเดียวกันกับสวนปาล์ม ด้านหลังก็มีเตอเรสยกเปนชั้น ๆ สำหรับคนนั่งเล่นแลกินอะไรต่าง ๆ ทำนองเดียวกัน มีคนไปนั่งอยู่เต็มแล้วตั้งแต่วัน ทางที่จะดูนั้นเริ่มข้างขวาของตึกเรสเตอรองต์ จับตั้งแต่นกพวกโนรี สัตวา เบญจวรรณ แลไม่มีชื่อไม่เคยเห็นล้วนพวกเกาะคอน แล้วจึงไปถึงไลออน เสือ สัตว์ที่คล้ายเสือ ขนชมด เม่น หมดแล้วจึงถึงลิง ได้เข้าไปดูเอควาเรียม ซึ่งอยู่ขวามือก่อน เขาทำเปนซอกเขาเข้าไปจนถึงในถ้ำ เล็กกว่าแลไม่ดีกว่าเอควาเรียมที่เนเปอล แต่มีปลาประหลาดอยู่คู่หนึ่ง เขาเรียกว่าหมาน้ำ มีหน้ามีปากคล้ายหมา ตัวโตป่องกลาง รูปเปนพืก มือมีเล็บเหมือนตีนหมา วันที่มันเกาเปน ทำไมจึงได้รู้จักคน ยกมือขึ้นเกาเหมือนหมา ทั้งเอควาเรียมมีประหลาดอยู่คู่เดียวเท่านั้น ขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง เลี้ยงงู คางคก กิ้งก่าต่าง ๆ จนจะเข้าเปนที่สุด มีทางลงมาเปนฐานย่อม ในซุ้มเลี้ยงนกเค้าแมว ตามฐานเนินรอบขึ้นเลี้ยงพวกแพะแกะเยียงผา ชมัวแลย้าก คือจามุรีที่มีขนยาวหลายตัว มีหมีขาว หมีดำ แลช้าง ช้างเปนช้างอาฟริกา หัวหลิมหูใหญ่รูปร่างกอมก้อน่าเกลียด เขาสอนให้หมุนหีบเพลงได้ ในหมู่ช้างนั้นมีหิโปโปตอมัส จมอยู่ในน้ำ ล่อด้วยใบผักกาด ดูมันอีกอาดขี้เกียจกว่าจะขึ้นบกได้ กิริยาอาการเปนช้างแกมหมู เวลาจะให้อ้าปากอ้าอยู่ได้นาน ๆ มีขนายข้างล่างสี่ข้างบนสี่ พิฦกแท้ ๆ ในหมู่นั้นมีแรด มีสัตว์ที่คล้ายแรด ที่เขาเรียกว่าหมูหลิ่งซึ่งเคยมีตัวหนึ่งที่บางกอกเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่นี่ตัวมันโตกว่ามาก นกเล็ก ๆ ต่าง ๆ ขังกรง นกใหญ่ปล่อย พวกเป็ดห่านปล่อยต่างหากคนละสระ พวกยีราฟแลเซบราตลอดจนแกงการู ที่สนุกมากนั้นคือแมวน้ำที่เราเรียกว่าแมวน้ำ ไม่ใช่หมาน้ำ เวลาโยนปลาให้กินโดดขึ้นเขาเหมือนมีตีนเดินได้ ดูมันว่องไวมากกว่า

ที่หน้าต่างร่องไว้ ดูทั่วแล้วเดินวนไปยังเรสิเดนซ์ หยุดกินน้ำ มีพวกเด็ก ๆ ยิวมาแอบมองร่ำไป

ในเมืองนี้มียิวมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เราเข้าใจว่ายิวนี้เปนฝรั่งที่ไม่นับถือพระเยซู เพราะเหตุที่แต่งตัวเปนฝรั่ง แต่ที่จริงนั้นห่างไกลกันมาก รูปพรรณก็แลเห็นได้ถนัด ความประพฤติ แลทางทำมาหากินผิดกันกับฝรั่งใกล้ข้างแขก ในรุสเซียโปแลนด์เปนมากกว่าที่อื่น เปนเรื่องที่การะลึกอยู่เช่นนี้

ว่าโดยรูปพรรณที่แลเห็นได้ถนัดก็คือจมูกโด่งเปนสันหัก เช่นตรงที่หัวตา ทีนี้เดิมเปนคนไปจากยรูซาเลม ซึ่งเปนเมืองที่พระเยซูสอนสาสนา ตามทางศาสนาคล้ายแขก คือรับศีลเข้าสุหนัดไม่กินหมู จะกินสัตว์ต้องเชือดแท้ ภาชนะสำหรับหาอาหารต้องแยกกันกับฝรั่ง กินเหล้าน้อย หวังจะได้ภรรยาเอยรัว ที่หมอมิสชันนารีเรียกว่าเฮบรู เช่นศาสนาชั้นก่อนพระเยซู นับถือโมเสสฤาโมเซ ซึ่งเปนครูสาสนาคุ้นเคยกับพระเจ้า รับศีลสุหนัดเปนอย่างเก่าซึ่งเขาเห็นต่อมาว่าไม่ถูกตามแบบเดิมก่อนนั้นเปนไป จึงเปลี่ยนเปนรับศีลน้ำ ครั้นมาภายหลัง กลับเห็นว่ารับศีลสุหนัดนั้นผิด รับศีลน้ำไม่ถูก จึงแตกแยกกันคิดสุหนัด แต่คนที่นับถือพระเจ้านั้นเหมือนกันทั้งแขกยิวฝรั่งแลแขกมหมัดหมด ความรังเกียจคล้ายรังเกียจพวกแขกยิวเปนสองต่าง ๆ หนึ่งรังเกียจด้วยสาสนา เพราะเปนศัตรูกับพระเยซู แต่ความรังเกียจเช่นนั้นก็เบาบาง มีความรังเกียจอีกอย่างหนึ่งว่า เพราะเขาเปนคนตกยาก แลเปนคนคิดแต่หาเงินไม่ว่าสิ่งใด ฤาทางใด ขอแต่ได้เงินแล้วก็ทำได้ เช่นกับขายของเลวมากเอากำไรมากเปนต้น แต่การทำความนับถือแต่หากินคดโกงมีความเพียรมาก ลงเอยก็ตั้งตัวได้มาก คนในตระกูลที่มั่งมีมาก ๆ เปนยาเสียเปนพื้น ให้คนกู้ยืมเงิน ถ้าจะกู้ที่อื่นไม่ได้คงจะกู้ได้ที่ยิว เห็นเปนคนเลยเรา ก็เปนสิ่งสามสิบเปอร์เซนต์ ไม่ถูกเฉพาะในเรื่องมากอย่างจะสวยงามค่าหากิน ยิ่งเด็ก ๆ มักจะหน้าตางาม แลเห็นรูปร่างกว่าคน เดียงรูปร่าง

จะคล้ายฝรั่ง ชื่อเสียงคงยังแปลก เช่นกับชื่อระเช่นและระไวต่าง ๆ อย่างแขก ๆ ถ้าจะเปนชื่อแซ่มักจะเปนคำที่เพราะ ๆ เพราะเปนชื่อที่คิดขึ้นใหม่ วันนี้เปนวันเสาร์ ซึ่งพวกยิวทั้งปวงถือเปนวันหยุดอย่างวันอาทิตย์ของฝรั่ง วันศุกร์ของแขกจึงได้มีคนมากที่สวนเลี้ยงสัตว์นั้น ร้านค้า ๆ ที่ขายของเปนยิวเสียเปนพื้น พวกยิวนั้นต้องถูกเกณฑ์เปนทหารเหมือนกัน แต่เปนผู้ต้องยกเว้นไม่ให้เปนนายทหาร เพราะเขาเห็นกันว่าเปนคนฉลาดคิดแต่จะหาเงิน ในราชการฝ่ายพลเรือนจ้างเยอรมันที่ไม่ใช่พวกยิวเลย แต่ที่เมืองอังกฤษไซ้ จนกระทั่งถึงเปนอรรคมหาเสนาบดีก็ได้ ในรุสเซียถูกข่มเหงข่มขี่ลำบากบ่อย ๆ

คนเหล่านั้นออกเริ่มจะดูกันขึ้น พ่อก็กลับมาโฮเตล กินเข้าแล้วสองทุ่มไปสเตชั่นขึ้นรถไฟ มาทางเมืองดามสตาดต์ ซึ่งเปนเมืองหลวงของแกรนดดุ๊กฮัสเซส เมื่อหยุดบ้านตามทางหลายตำบลแล้วจึงถึงไฮเดลเบิก คาลสรูห์ รัสตัดต์ ต้องมาจอดที่โอสตามเคย มาถึงบาเดนบาเดนสองยาม

คืนที่ ๘๒

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ มิถุนายน

เวลาเช้าไปอาบน้ำแร่ เวลาเที่ยงแกรนดดุ๊กออฟบาเดนมาหาอีก เสด็จมาขอบใจในการที่ได้ให้ตราสูง เวลาบ่ายมิสเตอเวอน[1] มาหา อ้วนขึ้นเปนอันมาก เวลาเย็นลูกเขยมิสเตอกรุปที่ตายมาหา แล้วลงไปนั่งเล่นในสวน ออกเดินเที่ยวตามเคย กลับมาบ้านกินเข้า มิสเตอเวอนมากินด้วย

กินเข้าแล้วเขามีอิลลุมิเนชั่นที่คอนเวอเซชั่นเฮาส์ เปนการมีงานให้พ่อ เวลายามหนึ่งได้แต่งตัวอีวนิงเดรส ติดตราเมืองบาเดน เขาเปลี่ยนที่ให้จากตรงที่

---

๑ มิศเตอเวอนี อังกฤษ เคยเปนเลขานุการในสถานทูตที่กรุงลอนดอน

ถนนปลายร้าน คนดูเต็มตั้งแต่วิลลาไปจนถึงคอนเวอเซชั่นเฮาส์ เขากันทางให้เดินไปในหว่างคน วันนี้เปนการออกร้าน คนอยู่ข้างจะต้อนรับแขงแรงตลอดไปนั่งที่น่าคอนเวอเซชั่นเฮาส์ ไม่แลเห็นอะไรนอกจากหัวคน มีดอกไม้เพลิงคราวแรกพะเนียง แต่ยิ่งมาก ๆ ให้รายเปนกอ ๆ จุดพร้อมกันหมดตลอดสนาม แล้วเป่าแตรไปเสียตอนหนึ่ง คราวที่ ๒ พลุด้ามสีต่าง ๆ จุดรายตลอดสนามเปนสาย คราวที่ ๓ ดอกไม้เทียนประดับเปน จ.ป.ร. ต่างสี ฝอยทองเปนรัศมี มีกรวดแลดาวไล่จุดพร้อมกันหมด เมื่อหมดดอกไม้สามคราวนี้แล้ว จึงนำให้ลงเดินดูแต่งไฟ ด้านข้างคอนเวอเซชั่นเฮาส์ทั้งสามมุข รายไฟฟ้าตามชายคาตลอด ยอดมุขกลางเปนอาร์มแผ่นดิน ซ้ายขวาเปนดาวมีรัศมี จุดด้วยแกสทั้งสามแห่ง เสาใหญ่ ๆ มีโคมไฟฟ้าสีเขียวแลขาวสลับกันพันรอบทุกเสา ด้านข้างสนามใช้ถ้วยแก้วทาสีแดงแลขาว ผูกเปนลายหย่อมกลางงามมาก มีโคมรายเปนตัวหนังสือว่าไชแอม ตามเอเวนิวตั้งโครงแขวงไฟ ตามตเกียงแฟร์แลมช่ด้วยถ้วยแก้วสีต่าง ๆ พอลงไปถึงที่สนามเขาจุดดอกมะลาดดอกใหญ่ ซึ่งเปลี่ยนสีในใต้ต้นไม้ที่ปลูกริมถนน คนเดินไขว่ไปมาดูงามจริง ๆ เรื่องนี้เรายังไม่เคยเล่นในเมืองเราเลย เปนของที่น่าเล่นมาก เขาเกณฑ์ให้เดินไปรอบสนาม แล้ววนไปทางน่าร้าน กลับมานั่งที่เดิม ออกจะเปนนั่งไม่มีมูล ประเดี๋ยวหนึ่งก็แห่กลับทวนมาทางเดิมอีก แล้วกลับขึ้นรถมาวิลลา

คืนที่ ๘๓

วันจันทร์ที่ ๑๗ มิถุนายน

เวลาเช้าไปถ่ายรูปที่สวนเปนการทดลอง เพราะพ่อได้กล้องมาใหม่เรียกว่าปั๊ลโมส์ เปนกล้องใช้การทั้งง่ายเปนที่สุด แลรูปได้ดีที่สุด รักเหลือเกิน เปน

กล้องที่คิดจะเอาไปใช้ที่นอรเว พอได้ถ่าย เห็นดีเข้า รู้สึกคิดถึงกรมดำรงก่อนคนอื่นหมด เพราะเปนคนเล่นถ่ายรูปไม่รู้จักเบื่อเหมือนคนอื่น ตกลงใจว่ากล้องชักรูปอย่างนี้เปนของควรหาไปฝากพวกที่เล่นชักรูปด้วยกันได้ จะวานหมอพีลเตอสั่ง ออกนึกว่าถ้าหมอแกจะเห็นเราคลั่งอะไร ต้องอธิบายเสียก่อน ว่าจะเอาไปให้พวกพ้องที่ชอบถ่ายรูปด้วยกัน เพราะเราสั่งหลายกล้อง ราคาอันละสามร้อยม้ากเศษเท่านั้น ถ้ารู้ราคาจะดูถูกว่ากล้องเลว แต่จะรับสัญญาได้ว่าถ้าไม่ดีให้โยนน้ำ รูปที่พ่อถ่ายวันนี้ ไปล้างยังแช่อยู่ จะไปพิมพ์ที่ปารีส ถ้าพอพิมพ์ได้จะส่งเข้าไปให้ดูเปนตัวอย่าง พ่อเชื่อว่าผู้หญิงถ่ายได้ดีที่สุดเปนแน่ ขนาดก็ได้เลือกขนาดที่หากระจกง่ายในบางกอกคือเก้ากับสิบสองเซนติเมเตอร์ ถ้าหากว่าจะเสียได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใดก็เสียด้วยกระจกเมืองเรามันไกลนัก ถึงกระจกจะใหม่สักเท่าใด ไปถึงเข้ามันอ่อนไปหมด ที่นี่กระจกอะไร ๆ ไม่ว่า ออกจะใช้ได้เสียทั้งนั้น แต่มันก็มีถอยหลังอยู่บ้าง ในการที่ล้างแลพิมพ์อยู่ข้างจะช้ากว่าในบางกอกมาก ข้อนี้ก็เปนแต่เขาบอกเล่า เพราะพ่อไม่ได้ล้างเอง ถึงเมืองไรนต้องคอยช่างถ่ายรูปเมืองนั้น แต่จะได้ลองทำเองเวลาไปในเรือ ได้เข้ามือกันกับหมอพีลสเตอให้หมอถือกล้องใหญ่ พ่อจะถือกล้องเล็ก

ไปอาบน้ำแลรม กลับมาทำงานจนเวลาจวนบ่ายโมงหนึ่ง แกรนด์ดุ๊กให้รถมารับ ขอให้อุรุพงษ์ไปด้วย จึงได้ไปกับบริพัตร รังสิต ข้าราชการในจำนวน แกรนด์ดุ๊กลงมารับที่รถ แกรนด์ดัชเชสควรจะรับบนต้นบันไดแต่อยู่ไม่ได้ ลงมาครึ่งบันไดด้วยความปรานีพ่อ ได้ขึ้นไปพักในห้องนั่ง จึงแลบอกว่าแกรนด์ดัชเชสไปคาลสรูห์เมื่อวานนี้เพื่อจะไปหยิบของที่พ่อให้ไว้มาตกแต่งคาเซอลนี้ มีเลี้ยงแลยกยังเพลิงเย็นต้น คาเซอลนี้ ดูข้างนอกเหมือนอย่างเก่าคร่ำคร่ามาก เพราะความจริงก็เก่าจริง แต่ข้างในแกรนด์ดุ๊กองค์นี้เองได้แต่งงดงามมาก พ่อชอบในวิธีที่แต่ง ไม่ใช่เก๋อย่างใหม่ ๆ ที่หันเขียวไปเขียวมา ดังอย่าง

ดาระ ๆ แต่ต้นเป็นเหล้าปะตอน สมกับค่าเชอด ตะรามทั้งสาย เวลาเลี้ยง
จัดห้องหนึ่งต่างหากเฉพาะแต่เจ้านาย นั่งโต๊ะกลมเล็ก ๆ ข้าราชการทั้งสองฝ่าย
กินต่างหากข้างล่าง น่าดูในห้องนี้มีรูปเจ้านายต้นตระกูลทุกองค์ ที่กลางโต๊ะ
แกรนด์ดัชเชสได้เอาเครื่องถมวางตั้งไว้ น่าพิศวงด้วยเรื่องความรู้ของแกรนด์
ดัชเชส รู้อะไร ๆ ในการเจริญขึ้นใหม่ในวิชาการสาระพัดทุกอย่าง นับว่ารู้เท่า
เวลาบ้านเมืองที่วิชาการดำเนินไป ไม่ได้ล้าหลังเลย อาจจะเล่าถึงเรื่องอะไร ๆ
ได้โดยเลอียดแม่นยำทุกอย่างไม่ได้หยุด ตลอดเวลาเรานั่งกินเข้าได้ฟัง
ต่าง ๆ แกรนด์ดุ๊กยิ่งเอาใจใส่ในความเป็นไปของการงานประเทศอื่น ๆ ทั่วไป
การสนทนาถึงไม่มีการตลกคนอง ยิ่งได้ฟังเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักความมั่นคง
และประกอบไปด้วยความคิดความเห็น ไม่ใช่อย่างนั่งพูดกับคนแก่เลย เมื่อกินเข้า
แล้วได้ลงไปข้างล่างที่ชาลาซึ่งที่ได้ไปเฝ้าวันแรก ทั้งสององค์ได้ยอมให้พ่อถ่าย
รูปฉายแต่ลำพังใหม่ พ่อยังไม่พอ เพราะไม่ไว้ใจ ได้ให้กลับมาเอากล้องเก่าไปฉาย
ซ้ำอีก ก็ได้ยอมทนให้ถ่าย แล้วให้ข้าราชการทั้งสองฝ่ายไปเฝ้าในที่นั้น แกรนด์
ดุ๊กได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์แก่ข้าราชการที่ตามพ่อ พ่อก็ได้แจกข้าราชการใน
ราชสำนักของแกรนด์ดุ๊ก มีความยินดีที่ได้รูปแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสทั้ง
ฉายเมื่อเดือนกันยายน ก็แต่งเหรียญติดอยู่ในผืนพิศวย ๑๐ ปี การงานจริง ๆ กัน
หมดทั้งเป็นผ้ามีกแต่งานใบหน้า แล้วกลับมาถึงที่อยู่บ่าย ๔ โมง

วันนี้ไม่ได้ไปไหนต่อไปอีก ทำงานเขียนหนังสือแลส่งรูปส่งสิ่งของต่าง ๆ
นั่งเป็นกลางเขตรสมยาเดินบ้างคน บุตรเรามากันเพียงเท่านั้น จะได้ตั้งต้นแต่ปารีส
ต่อไปใหม่

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๔

คืนที่ ๘๔

สถานราชทูตสยาม เมืองปารีส
วันอังคารที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เวลาเช้าไปที่สเตชั่น พบแกรนดดุ๊กไปคอยอยู่แล้ว มีข้าราชการหลายคนไปส่ง ได้ลากันโดยไมตรีอย่างยิ่ง ออกจากบาเดนบาเดนไปหยุดคอยน่าถอยหลังที่โอสช้านานตามเคย แล้วรถมาตามทางเมืองสตราสเบิคที่ไปวันก่อน ตระแคนเยอรมันที่ต่อกับเมืองฝรั่งเศสในแถบนี้ดูไม่มีหลักอะไร น่าจะต่อกันที่เขาโวเคซาน ซึ่งเปนเขาหมู่ใหญ่ขวางน่าอยู่ ก็ไม่ยักต่อกันที่นั้น ในเขานี้มีบ้านเรือนคนมาก มีตำบลใหญ่ที่รถหยุด เรียกว่าซาบาน ในหว่างเขานี้ได้ลงมือมีคลองอย่างแถบเมืองฝรั่งเศสเปนต้นไป คลองนั้นคือลำธารเดิมมีอยู่ริมชายเนิน ถ้าจะแต่งลำธารนั้นจะลำบากกว่า เขาจึงขุดเสียใหม่บนเนิน สูงกว่าลำธารขึ้นไปมาก ขุดเปนลำคลองเรือเดินได้ ปิดทำนบกั้นน้ำที่จะตกลำธารเดิมเสีย พอให้ต่ำกว่าฝั่งคลองสักนิดหนึ่ง น้ำคงเต็มฝั่งคลองอยู่เสมอ ถ้าน้ำมากจะล้นคลองก็คงบ่าลงทางทำนบที่ต่ำกว่าคันคลองตกลงในลำธารเดิม คลองนี้เอาได้ตลอดไม่ว่าที่สูงที่ต่ำ ถ้าแนวคลองเปนระดับเดียวกันก็ไม่ต้องทำอะไร ถ้าระดับคลองสูงขึ้นไปตามรูปเขาก็ตั้งประตูปิดน้ำไว้ บางทีประตูน้ำอยู่ใกล้ ๆ กันไม่ห่างเท่าใด เท่ากันกับเรือขึ้นกระไดได้เปนขั้น ๆ ขึ้นไป มีทางโยงข้างคลองแคบ ๆ สำหรับใช้ม้าโยงเรือ เรือนั้นทำนองเปนเรือลำเลียง ยาวแต่แคบหน่อยหนึ่ง บรรทุกเพียบ ๆ น้ำในคลองไม่ใคร่ไหลแรงด้วยมีทำนบกั้นเปนตอน ๆ จึงไม่กัด

ตลิ่งคันคลองให้พัง คลองนี้คดเคี้ยวไปตามซอกเขา ตั้งแต่ที่ต่ำขึ้นไปจนถึงที่สูง ส่วนรถไฟที่มานั้นตัดทางตรง เพราะฉนั้นจึงต้องลอดถ้ำลอดปล่องใต้ภูเขาบ่อย ๆ พอหมดปล่องที่สุดก็เปนท้องทุ่งถึงเมืองซาเบิด ไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงดอยชะอาวริคอรต์ ซึ่งเปนสเตชั่นที่สุดของแดนเยอรมัน มีระหว่างกลางอีกข้างหนึ่งเรียกว่า อิคเนอาวริคอรต์ เปนที่สุดสเตชั่นข้าง (อินเย) คือ ฝ่ายฝรั่งเศส ในระหว่างสเตชั่นทั้งสองนี้เปนพรมแดนสองประเทศต่อกัน ความเปลี่ยนแปลงได้มีในทันที คือข้างฝ่ายสเตชั่นเยอรมันก็เปนเจ้าพนักงานเยอรมัน มีตราต่าง ๆ มาเดินขวักไขว่อยู่ ข้างฝ่ายสเตชั่นฝรั่งเศสก็เปลี่ยนเปนพนักงานฝรั่งเศสทันที มีตราจะมาเดินขวักไขว่อยู่เหมือนกัน เจ้าพนักงานภาษีก็ตรวจของทั้งสองฝ่าย ต่างกันทั้งกิริยาอาการรูปพรรณสัณฐานแลการแต่งตัว แต่การจัดการสเตชั่น แลรักษาทางรถไฟ ข้างฝรั่งเศสเปนรองเยอรมัน ได้ตรวจทางรถไฟไปตามข้างทางแต่สเตชั่นนี้ถึงนี้ รถผ่านแต่ได้หยุดที่เมืองลุนะวิล น่านซิ แลนอยซี่ รถตรงเข้าถ้ำอีกหลายตอนแต่ไม่สู้ยาวนัก ภายหลังเดินจากถ้ำนั้นเข้ามาในถ้ำนั้น เดินเข้าถ้ำต้องเดินคลำกันเสียงอึม เหมือนท้าวจุลนีในเรื่องมโหสถ เมืองนันซีเปนเมืองใหญ่มาก ที่จริงถ้ารู้ว่าไม่ได้จะไปปารีส เปนเมืองที่ควรจะได้แวะอยู่วันหนึ่งฤๅสองวัน แต่นี่เมื่อจะไปปารีสเสียแล้วก็ไม่มีใครแวะ ที่ตรงเยอรมันก็แวะถามเดียว แลซักถามซ้อมามาก รถในเมืองฝรั่งเศสแวะน้อย คือเดินเร็วเสียมากไม่ใคร่จะแวะ เหตุด้วยรถหลายสายหลีกกันสับสนไปเสมอ ที่จะไปหยุดตามแถวแดนก็เปนรถสายหนึ่งต่างหาก ถ้าตรงมาปารีสก็เปนสายหนึ่งต่างหาก จึงได้แวะแต่น้อยแห่ง ถ้าจะมาถึงจึงได้หยุดบ่อย ๆ แต่ไม่ได้หยุดสำหรับเมืองใดเพราะจะหลีกรถกันเท่านั้น

เรื่องเจ้าพระแดนประเทศได้รู้สึกเปลี่ยนแปลงนี้ประหลาดมากไม่ใช่เปลี่ยนแปลงแต่ภาษามนุษย์พรรณสัณฐาน ภูเขาแผ่นดินน้ำไม้มันเปลี่ยนไปได้ด้วยจริง ๆ

ไม่ใช่เปลี่ยนทีละน้อย เปลี่ยนต่างกันเร็ว ด้วยในเขตรแดนเยอรมันมีภูเขาก็เปนเขาจริง ๆ ที่ราบก็ราบจริง ๆ แต่เมืองฝรั่งเศสมีภูเขาจริงแต่ที่ต้องลอดถ้ำ นอกนั้นเปนแต่เทือกเขายาว ๆ ยอดราบเหมือนดีเส้นบันทัด พื้นแผ่นดินที่ราบไม่ใคร่จะราบมาก มักเปนลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ลื่น ๆ ไป แต่เห็นปรากฏได้แก่ตาชัดเจนว่าเปนแผ่นดินที่อุดมดีกว่าเยอรมนีเปนอันมาก การเพาะปลูกนอกจากเข้าสาลีมีต้นผักไม้ล้มลุกมาก คลองน้ำอย่างเช่นที่กล่าวมาแล้วมีมากพรรณาไม่ทั่ว ดูประหนึ่งการที่ควรจะพึงทำได้ทำแล้วบริบูรณ์หมดทุกอย่าง ไม่มีอะไรที่จะขาดยังไม่ได้ทำอยู่อีก ในเรื่องบำรุงการเพาะปลูกแลการไปมาทั้งทางบกทางน้ำ จะยังเหลือสิ่งซึ่งจะมีเพิ่มขึ้นเสมอนั้นแต่โรงเครื่องจักรทำการ ได้ผ่านโรงหล่อเหล็กแต่ขี้เท่ากองสูงเปนพระเจดีย์แลเปนภูเขาถึงต้องมีรถรางไปขน การเผาปูนถึงโยงสายลวดเปนตพานแต่ยอดเขาไปถึงเตาปูน ใช้ถังให้เดินไปตามสายลวดไม่ต้องขนด้วยล้อเกวียน บรรดาการทั้งปวงซึ่งทำตัดย่นโสหุ้ยให้น้อย ทำงานให้ได้มากที่สุดนั้นเหลือที่จะพรรณา เปนความคิดซึ่งยังจะเดินอยู่เสมอ แลเปนเรื่องที่ใครจะยกไม่ได้ ว่าการสิ่งนั้นในสิบปีข้างน่าจะไม่ง่ายไม่ดีขึ้นกว่าที่ทำอยู่เดี๋ยวนี้ จนกลายเปนทำอย่างเก่าไม่ได้ ที่จะพยายามเล่าถึงความเจริญของวิชาในประเทศยุโรปละเอียดที่จะพูดสั้นได้ ยิ่งคิดสำเร็จอย่างหนึ่ง ก็ยิ่งเห็นทางที่จะคิดอย่างอื่นได้ออกไป เพิ่มพูนขึ้นทุกที

ยกันขอตัดว่ามาถึงเมืองปารีส จรูญ[illegible] [illegible] ทรวงคลัง มารับที่สเตชั่น เขาปลูกกระโจมไว้เปน[illegible]

ดูแลดังอัชฌาไศรยไมตรีดีกว่าเมื่อมาครั้งก่อน มีโต้ร้องบ้าง แต่ลอนดอนเมืองใหญ่โตเหลือประมาณ ผู้คนแน่นหนาเต็มไปทั้งถนน รถต่าง ๆ หลีกแซงกันไปไม่หยุดไม่หย่อน เรามาเปนไปรเวต ไม่ได้แห่แหนอันใด พ้นจากสเตชั่นมาหน่อยหนึ่ง ก็ไม่มีใครดูแลอะไร มันหายไปในหมู่รถทั้งปวงนั้นเอง ที่ประหลาดใหม่ไม่เคยเห็นนั้น ในหมู่เอกสหิบิเชนซึ่งส่งมาแล้ว สะดวกที่สำหรับแขวนรูปชั้นงดงามตั้งขึ้น ถึงต้องถามว่าอะไร ได้ตรงมายังสเตชั่น ๑๔ อาเวนิวเดโอ ได้ปล่อยให้นายทหารนั้นกลับแล้วรับนักเรียน นางลัดดาคำ[๑] เปนผู้ยื่นช่อดอกไม้ ชายเขจร[๒] อิทธิเทพ[๓] ดำรัสดำรง[๔] ตาคิด แลอีกสองคน แล้วขึ้นมารับพวกเมียข้าราชการ คือมะดามคอระดลี มะดามเดอริกมัน มะดามซาราซิง มิศมิวเรียลซาราซิง ลูกสาวมองสิเออซาราซิง มะดามเกรธาน แล้วขึ้นมาที่อยู่ ครูญพาว่าจะทำเสมาแลเหรียญราชสมบัติเท่าสมเด็จพระรามาธิบดีมาขึ้นรูป รูปเก่ายังใช้ได้ แต่ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงบ้าง ไม่มีเวลาที่จะปั้นพิมพ์ เขาจึงได้เอาดินสอวาดลงไว้ในรูปปั้นของเก่า อยู่ข้างจะเปนการด่วนเพราะถ้าช้าไปจะทำแล้วไม่ทันกลับ เพราะเปนจำนวนมากตั้งแสน

สเตชั่นนี้อยู่ข้างจะใหญ่โตมากกว่าแต่ก่อน ชั้นล่างมีห้องฮอลใหญ่ แลมีออฟฟิศ ขึ้นมาชั้นบนเปนห้องรับแขกถึงสามห้อง ห้องนั่งห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง เท่ากับว่าห้องกว้าง กว้างกว่าพระที่นั่งอัมพรอีก แต่ขึ้นกระไดอยู่ข้างจะเหนื่อยมาก เพราะไม่มีลิฟต์ ห้องที่พ่ออยู่เปนห้องชั้นสาม เท่ากับพระที่นั่งอัมพรชั้นสูง ยังมีต่อขึ้นไปอีกสองชั้น ชั้น ๔ เปนที่ลูกอยู่ แต่ชั้น ๕ เปนที่บ่าวอยู่

---

๑ ลัดดาคำหลานสาวเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่

๒ หม่อมเจ้าเขจรจรัสฤทธิ ในกรมหลวงนเรศวรฤทธิ

๓ หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรร ในกรมหลวงนเรศวรฤทธิ

๔ หม่อมเจ้าดำรัสดำรง ในกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

ข้างหลังมีโรงรถ มีสวนเล็ก ๆ การตกแต่งพร้อมเพรียงทั้งหมด ขางอย่างเดียว แต่ลิฟต์ วันนี้กินเข้าพร้อมกัน แล้วสนทนากัน ไม่ได้ไปไหนต่อไป เป็นอันหยุดพัก เพราะเดินทางมากชั่วโมงอยู่ข้างจะฟก

คืนที่ ๔๕

วันพุฒที่ ๑๙ มิถุนายน

เช้า ๔ โมงไปดูสะลอง ที่สะลองนี้เป็นตึกหลังคากระจก ตามผนังเป็นเล่าเต็งรอย คำที่เรียกว่าเล่าเต็งนี้ เป็นคำเจ๊กดูอยู่ข้างสกปรก แต่จะหาคำไทยให้เหมาะไม่มี ถ้าภาษาอังกฤษเรียกแคละรี แต่มันไม่ใช่ตรงยึดไปเฉย ๆ มีออกมุขถ้าจะว่าใหม่ เห็นจะค่อยง่ายขึ้น คือเป็นตึกอย่างศาลายุทธนาธิการ แต่รูปร่างไม่เป็นเหลี่ยมตรง ๆ เช่นนั้น มุงหลังคาด้วยกระจก ที่สนามก็มุงหลังคาด้วยสนามนั้นคงเป็นพื้นดินตั้งตุ๊กตาทำด้วยศิลาบ้างด้วยปลาสเตอบ้าง หล่อทองแดงบ้าง เต็มไปหลายร้อยตัว ตามเฉลียงรอบในตั้งตุ๊กตาอย่างย่อม ๆ ฝาติดรูปภาพต่าง ๆ ส่วนในประฉานรอบนั้นติดรูปภาพสีน้ำมัน ได้ไปเดินดูอยู่สองชั่วโมงเต็ม ๆ เป็นอันนับว่าได้ดูส่วนหนึ่งใน ๔ ฤๅอย่างมากก็ใน ๓ ของสิ่งซึ่งมีอยู่ในนั้น แต่รูปภาพถึงสามพันแผ่นกว่า ทั้งที่ได้คัดเลือกซัดเสียแล้วไม่ยอมรับประมาณสักสองพัน รูปที่ได้ติดอยู่ในสะลองนี้ มีอย่างโมเดอนน้อยกว่าอย่างเก่า แต่ถึงจะเป็นโมเดอนก็เป็นอย่างดี ไม่เหมือนกับเช่นที่พ่อเคยเกลียดมา ได้เห็นรูปองค์ศรีสวัสดิ์เขาขึ้นด้วยคืนอยู่ในนั้น ออกจะขันดี เวลาเที่ยงตกลงต้องเลิกพักไว้ที เพราะกำหนดเวลารับแขกบ่าย ๒ โมง ต้องกลับมากินเข้า

ตั้งแต่บ่าย ๒ โมงไปจนบ่าย ๔ โมง เป็นเวลารับแขก ตั้งต้นมองสิเออขีซอง เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แล้วบารอน เอดี คอยเซล เป็นหัวน่าแยงก์

เคอลินโคซิน ราชทูตรัน มองสิเออเบอนาร์ด แลคนอื่นอีก ที่มาเซ็นชื่อเปล่า ๆ ก็มาก มีมองสิเออกูแมร์แลเคอฟรานศ์ เปนต้น ทั้งเสนาบดีในตำแหน่ง

เวลาบ่าย ๔ โมงไปเยี่ยมเปรสิเดนต์กับบริพัตรที่วังอิลิเซ มีทหารรับแบตาเลียนหนึ่ง รูปเปนล่ำ เปรสิเดนต์ไม่พากภูมเหมือนอย่างมองสิเออเฟลิกซ์โฟร์ แต่ดูเปนคนอัชฌาไศรยเรียบร้อย พูดจาปราไสยดีมาก กลับมาแล้วได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์นำตราจักรีไปให้สักครู่หนึ่งก็มาเยี่ยมตอบที่ลีเคชั่น คิดผ้าสีเหลืองคุมเสือมาเสร็จแล้ว พอมาถึงก็ชี้ให้ดูว่าได้ติดมาแล้ว นั่งสนทนากันอยู่ข้างจะนาน ทั้งไปเยี่ยมแลมาเยี่ยมตอบ

เปรสิเดนต์ไปแล้วจึงได้ไปเที่ยวร้าน แต่ได้ไปที่ช่างหล่อในเรื่องที่จะหล่อรูปซึ่งตกลงกันให้ทำสำหรับจะไปตั้งในบางกอก* เขาได้ปั้นตัวอย่างสองขึ้นไว้แลเลือกรูปม้า ตัวอย่างที่ปั้นไว้นั้นสองอย่าง คือรูปขี่ม้าอย่างหนึ่ง รูปทรงทำเล็ก ๆ อย่างหนึ่ง จึงให้เขาเลือกเนื้อทองไว้ให้ดูด้วย แบ่งเปน ๔ ชั้น ชั้นที่ ๑ แลชั้นที่ ๓ แผลกกันแต่แต่งตัวเรียบร้อยแต่งไม่เรียบ ราคาผิดกันถึง ๒ [illegible] ชั้นที่ ๒ เปนสีดำ [illegible] ชั้นที่ ๑ [illegible] ถ้า [illegible] ที่ ๒ [illegible] [illegible] แล้วมา [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] หญิงสาวนั้น จึงได้เล่นได้สะอาดในฤดูแลนเกฤดู พิณพาทย์ดีอย่างยิ่ง มะดัม [illegible]เสียงเพราะด้วยเล่นดีด้วย การที่เสียงดีแลเล่นดีนั้นหายากนัก ได้ส่ง

---

* [illegible]บรมรูปทรงม้า ซึ่งประชาชนชาวสยามจะถวายเปนของพระขวัญ ในงานพระราช[illegible] (เดี๋ยวนี้ประดิษฐานอยู่ที่หน้าพระลานพระราชวังดุสิต)

เรื่องมาเหตุ แต่มีความเสียใจที่เปนภาษาฝรั่งเศสจะได้แต่รูปพอเปนเค้า เรื่องนั้นก็ไม่มีอะไรเท่าไร คือหมอความมีเมียสวย เมียเปนชู้กับกับตันนายทหาร หมอความอีกคนหนึ่งพาลูกศิษย์มาฝาก ลูกศิษย์คนนั้นเปนคนหนุ่ม เมื่อแรกไม่สมัครจะมาเปนลูกศิษย์ตาหมอความที่มีเมีย ต่อมาเห็นเมียของแกเข้าจึงสมัคอยู่ มาพวกเสมียนของตาหมอความมาบอกว่า เห็นคนแวบวาบเข้ามาในห้อง สงไสยว่าเมียจะมีชู้ ตาผัวก็คอยจับ แล้วเข้ามาค้น นางเมียเอาชู้ทหารนั้นซ่อนไว้ในตู้ผ้านุ่ง เมื่อค้นไม่พบแล้วก็ขอโทษเมีย เอาเปนเลิกแล้วแก่กัน ส่วนเจ้าคนหนุ่มที่มาอยู่ด้วยใคร่จะใช้สอยนางผู้หญิงนั้น ๆ แต่แรกก็ไม่รู้ว่าเจ้าเด็กหนุ่มนั้นรัก จนร้องเพลงแย้มพรายจนกมาจึงเข้าใจ ก็ออกสงสารนึกรักขึ้นมา เมื่อเวลาที่เกี้ยวพานกัน นางนั้นไปตัดดอกกุหลาบแดงมาถือ เจ้าหนุ่มนั้นก็ไปขอ นางนั้นทำกระบวนเสียใหญ่เหมือนอย่างกับไกร สบัดสบิ้งไปแล้วทิ้งดอกกุหลาบให้ จึงกลับเข้าเรือน ก็ตรงนี้ทำตรึง ๆ คราวนี้นายทหารมา เจ้าหนุ่มนั้นหลบไปแอบอยู่ข้างเรือนเห็นนางนั้นออกมารับหยอกเอินกันก็เข้าใจ จึงได้ขว้างดอกกุหลาบที่นางให้นั้นเสีย คือใยเปนอันต่างคนต่างรู้กันทั้งนายทหารแลเจ้าหนุ่ม นายทหารนั้นจึงบังคับให้นางนั้นเขียนหนังสือเรียกให้เจ้าหนุ่มมา แล้วไปจัดการให้ตาหมอความมาคอยจับ นางนั้นเผลอไปเขียนหนังสือให้แล้วจะเรียกคืน ปล้ำแย่งเท่าไรก็ไม่ได้ นายทหารพาไปเสียแล้ว จึงนั่งเปนทุกข์อยู่ พอเจ้าหนุ่มนั้นมาด้วยความตกใจเปนอันมาก พอตาผัวกับนายทหารมาจับ ก็เอาเจ้าหนุ่มนั้นซ่อนไว้เสียอีก ตาผัวกับนายทหารค้นไม่พบ เลยต้องไปจูบมือเมียขอโทษอีก พอตาสองคนนั้นไปแล้ว เจ้าหนุ่มออกจากที่ซ่อนกอดกัน ก็ปิดม่านเลิก เปนเวลา ๒ ยามกลับ ได้หมายรูปในสมุดตามที่ได้เก็บมาให้ด้วย จะคิดว่าเราคนนี้เปนเมียของ [illegible] เสียจริง ตาม [illegible] จะเสียเจ้าวแลเปนตลกที่เขียนเรื่องละครลงไว้ในจดหมายวันนี้ เพราะพ่อนึกว่าลูกคงอยากจะรู้

คืนที่ ๘๖

วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ มิถุนายน

เวลาเช้าไปดูทำถลุงอีกคราวหนึ่งสองชั่วโมง รวมเบ็ดเสร็จเป็นสี่ชั่วโมง จึงได้ทั่ว สะพานใหญ่ทางหนึ่ง แล้วมีรถไฟข้างหลังอีกตอนหนึ่ง ได้ลงทางข้างหลัง แล้วไปดูร้านกินๆ ต่อไปอีก จนถึงเวลากินเข้ากลับมากินกลางวัน

วันนี้มีเหตุซึ่งจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงการไปใหม่อีก คือเรื่องที่หัวเมืองฝรั่งเศสข้างใต้เกิดหยุดหยิกงานด้วยเรื่องน้ำองุ่นเจ้าน้ำองุ่นปลอมนั้น ราษฎรเห็นว่ากฎหมายที่รัฐบาลตั้งไว้ป้องกันน้ำปลอม จะเจ้าให้รัฐบาลตั้งกฎหมายแก้ไข จึงได้ลากันลุกลามทำเรื่องใหญ่ รัฐบาลส่งทหารไปกำกับ ถึงยิงกันตาย ราษฎรตายสามคน ยังกระเตรียมจะต่อสู้ต่อไปอีก รัฐต้องส่งทหารอีก เสนาบดีต้องประชุมกันแต่ประจำวันก็ชนกันกว่าจะเดินทางพ้นเมือง ในคราวนี้จะต้องลากเสนาบดีไปมาก พอเห็นเขายุ่งนั้นแน่นอยู่ จะไปนั่งกินเลี้ยงในเวลาเขาวุ่นวายดังนี้ ดูเป็นไม่มีอัธยาศัย หลังจึงได้สั่งนายทหารประจำให้ไปบอกเปรสิเดนต์ว่าเข้าใจความลำบากของรัฐบาลเกิดขึ้น ก็มีความเสียใจ เห็นว่าการที่จะเลี้ยงเวลาที่จะเป็นความลำบาก ขอให้งดไว้เสียเถิด อันที่จริง การที่จะเลี้ยงวันนี้ เปรสิเดนต์ได้บอกแต่วันเสาร์ ว่าจะเชิญแต่เสนาบดีแลขุนนางผู้ใหญ่ที่มีการเกี่ยวข้องอยู่กับเมืองไทย แต่ได้เล่าว่าจะเชิญมาด้วย เราก็ได้รับตอบตกลงกันอยู่ เมื่อตกลงเป็นเลิกก็เป็นอันเลิกได้หมด แต่เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศอยู่ข้างจะออกจะรำคาญว่าเป็นการหยาบไทยเอง แต่อยู่ในความยากใจไม่ได้ จึงผลัดไปพรุ่งนี้ เพราะคิดประชุมเสนาบดี การที่ขอผลัดไปนั้น เพราะถ้าวันที่ดูไว้เป็นเพราะจะได้ไปดูเรือสัญญาในวันนี้ ไม่ได้ไปเพราะจะต้องมาดูกิจการตั้งหนึ่ง จึงตกลงเป็นวันเสาร์ได้เที่ยวทั้งวันหนึ่งไม่มีราชการแต่อย่างไรเลย อันที่จริงก็ไม่ได้เที่ยวอย่างเดียว เป็นราชการอยู่ข้าง

เวลาบ่าย ๔ โมงจึงได้ออกจากสถานทูตไปถ่ายรูปก่อน การถ่ายรูปนี้เพื่อจะทำสแตมป์ เขาขอให้ถ่ายสี่ด้านและอยากจะให้แต่งยุนิฟอมใหม่ แต่ผเอิญยุนิฟอมไม่อยู่หมด เขาเอาไปทำตัวอย่างตัดยุนิฟอมใหม่ เหตุด้วยของเก่านั้นคับใช้ไม่ได้ ไม่ใช่เพราะอ้วนอย่างเดียว เพราะเสื้อในหนาด้วย ที่ซึ่งถ่ายรูปนี้ ถ้าถ่ายในเมืองแล้วอาการหนัก ไปเห็นที่สตราสเบิคมันถ่ายอยู่ชั้นยอด ได้ออกปากแล้วว่าถ้าชวนให้ขึ้นไปถ่ายรูปไม่ถ่ายจริง ๆ แต่ที่ไหนวันนี้ถูกเหมือนกันกับที่ว่าว่าจะไม่ถ่ายนั้นเอง มันขึ้นไปอยู่ถึงชั้นที่ ๗ นับแต่ชั้นพื้นดินขึ้นไป เป็นชั้นหลังคาเพราะความจริงถ้าจะไม่ขึ้นไปอยู่เช่นนั้นไม่มีแดด แต่รอดตัวที่มีลิฟต์ ขึ้นตั้งแต่พื้นดินทีเดียวตลอดถึงชั้น ๗ ตุ๊กกับจรูญไปด้วย ถูกขึ้นกระไดเกือบตาย ถ่าย ๔ ด้าน แล้วเขาขอถ่ายสำหรับร้านเองต่างหากด้วย

ถ่ายรูปแล้ว ไปที่สตูเดียวมองสิเออคาโรลัสดูรัง แกช่างอยู่ไกลเสียลิบลับ ไปถนนใหญ่แล้วจึงถึงถนนเล็ก ๆ เข้า ยังต้องไปเข้าในถนนที่มีรั้วกั้นอีกจึงถึงที่อยู่ ที่จริงมันก็เป็นการจำเป็น เพราะจะอยู่ในเมืองที่เสียงรถม้าลั่นก้องอยู่ แกไม่มีสมาธิ จึงได้ออกไปอยู่เสียห่าง ตามแถบที่อยู่นั้น มีขายเครื่องเขียนน้ำยาและพู่กันต่าง ๆ เป็นที่ช่างเขียนเขาอยู่กัน แต่กระไดขึ้นอยู่ข้างลำบาก สตูเดียวมีสองห้อง ที่จริงดูออกจะรร้าง ๆ สู้ของตาเยลลีไม่ได้ นั่นของแกสนุกและสอาด อยู่ข้างจะทิ้งรก ๆ ห้องนอกที่ตั้งรูปไว้ค่อยยังชั่ว แต่ห้องในยิ่งรกหนักขึ้น แต่ขาดอ้ายนาฬิกาซึ่งหน้าตาเหมือนทำด้วยตะกั่วที่เคยมีในวังนั้นไม่ได้ ต้องมีอันหนึ่งเหมือนกัน รูปครึ่งตัวหน้าดีกว่าเต็มตัว ถ้าเวลาแลดูใกล้ดูไม่เหมือน ออกมาไกลดีขึ้น ถ้ายิ่งดูในกระจกเงาอีกด้านหนึ่งยิ่งเหมือนมาก เปรสิเดนต์ได้สรรเสริญมองสิเออดูรังมาก ว่าเป็นช่างอย่างสูงวิเศษ ที่ได้เลือกให้เขียนนั้นถูก ความจริงเขาเขียนด้วยความกล้าเป็นอันมาก ตั้งใจจะอวดฝีมือ ว่าช่างเขียนสู้อื่นจะทำ

ได้โดยยาก ฤๅแทบไม่ได้ทีเดียว เพราะเลือกเอาสีเหลืองหมดทั้งแผ่น คาดหลังก็ใช้ผ้าแพรเหลือง พื้นก็ใช้เหลือง เครื่องแต่งตัวเสื้อครุยก็เปนสีเหลือง สายสพายแลตราทั้งปวงก็เปนสีเหลือง ผิวหน้าก็เหลือง เสื้อขาวก็เปนลักษณเหลือง คงที่ตัดสีอยู่แต่กางเกงดำกับสีแดงที่หัวไหล่เท่านั้น แกอยากจะอวดเสียมาก จึงขออนุญาตที่จะเอาไปตั้งในสะลองสัก ๗ วัน พ่อก็ยอม รูปที่เขาเขียน ๆ ไว้ มีแต่เล็ก ๆ เท่ารูปหมู่ที่ตั้งไว้ในเวลาพระที่นั่งจักรหลายแผ่น มีเทวดาน้ำองุ่นแผ่นหนึ่ง เขียนดีมาก มีคนกว่าสิบคน ตั้งราคาสองพันปอนด์ แฟมิลีของแกเองมากคนด้วยกัน รวมทั้งตัวเองด้วยกัน มีรูปการิเกเชอแผ่นหนึ่ง ซึ่งเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสเขียนเมื่อเวลาเขาเขียนรูปพระมเหสี เขาให้รูปของเขาเองสองรูป ออกจากบ้านมองสิเออคุรัง มาแวะกินน้ำชาแห่งหนึ่งตามทาง ทำไอสกริมดีเป็นอย่างยิ่ง แล้วเที่ยวต่อไปจนถึงเวลากินเข้า ไปกินเข้านอกบ้านแล้วเที่ยวต่อไปอีกจน ๔ ทุ่มเศษเกือบ ๒ ยามจึงได้กลับ

ว่าอย่างการเรื่องเที่ยวเล่นกินเข้าเหล่านี้ต้องแยกไว้ต่างหาก เพราะเหตุที่เปนการวันที่ไม่ได้ทำอะไร ก็กินเข้านะไปเที่ยวทำเล่น จึงเปนเรื่องสำหรับจดเปนตอน ๆ ในเทียนตรามไม่ได้เคยไปถึงโรงงาน นายไรหาไปเที่ยวกันที่อยู่ชิดบนในเมืองนั้น ที่นาเจ้าของครูเยียนเทอยู่นั้น อยู่ฟากข้างโน้นริมแม่น้ำเซน เปนโรงเรียนตาวาดเสามัญ ซึ่งแปลเปนภาษาไทยเรียกว่าของคนเรียน ครูที่นั้นเจ้าของโรงเรียนเคยเปนคนทำครัว ไม่ใช่ทำแต่เลี้ยงเพียง กับข้าวต่าง ๆ แลแกมีมากทีแกนึกเองไม่มีที่ไหน ได้เลี้ยงเขาไปทำกับข้าวไม่เหมือน ที่ได้ที่ร้องผู้ที่กินเข้า ทั้งมีคนกลอนสรรเสริญ แลยคนร้านแม่เลี้ยงตัวที่กินเปนนับเบอร์ทำเข้าไว้ เปดที่กินนั้นสองตัว ตัวหลังที่สุดนัมเบอร์ ๒๘๓๙๘ คิดตั้งแต่แรกตั้งมาจน ทั้งเปนกินปีละ ๑๐๐๐ ตัวเศษ การเลือก

กับเข้าเอาบาญชีมาให้เราเลือก แต่เราเลือกพุ่งไปตามบุญตามกรรมแกไม่ชอบ ก็อึดอัด ถ้าปล่อยให้แกเลือกเองแล้วคิดเรื่อยทีเดียว วันนี้ได้ปล่อยให้แกคิด ตั้งต้นออเดิฟ แล้วถึงซุป ซุปนั้นค่นเผละ แต่อร่อย ต่อไปถึงปลา น้ำซ้อดกุ้ง เปนตัว ๆ ของแกก็อร่อยอีก แปลกไม่เคยกินที่ไหนนั้นแล คราวนี้จึงถึงเป็ด กับเข้าอื่นๆ นั้นแกนั่งบัญชา แต่ถ้าถึงเป็ดเข้าแล้วต้องกุลีกุจอเอง ตั้งต้นแต่ฆ่าเป็ดถอนขนแล้วเอาเข้าเตาย่าง พอกินปลาแล้วเสร็จก็ได้ยกเป็ดขึ้นมาทำ ลูกสมุนของแกคร่ำหวอดทั้งนั้น ขึ้นมาจัดโต๊ะที่จะทำเป็ดนั้นก่อน เอาเครื่องอัดมาตั้งไว้ริมโต๊ะข้างหนึ่ง แล้วตั้งถาดแลเตาออลกอฮอที่รองถาด มีจานหลายใบ พริกไทยเกลือแลไม้ขีดไฟ มีเปลซ้อด ๒ เปลซึ่งรับเลือดเป็ดฤๅน้ำที่ย่างเป็ดมาจากเตา การที่จะหั่นนั้นไม่ได้ใช้มีดใหญ่ซ่อมใหญ่ ใช้มีดซ่อมโต๊ะธรรมดา แต่มีดของแกคม แรกมาถึงก็ลงมือหั่นขาออกก่อนทั้งสองตัวแล้วฝานน่าอกเปนชิ้นบาง ๆ วางลงในถาดปนกับโลหิตซึ่งจะเปนน้ำซ้อด หั่นปีกด้วย ครั้นหั่นเสร็จแล้วถลกหนังด้านข้างหลังแลตัดก้นออกทิ้งเสียเอาแต่ตัว ทาเกลือพริกไทยมาก แล้วตัดกลางเปนสองท่อน เอาลงในเครื่องอัด แล้วหมุนเครื่องอัดให้เลือดเดินลงไปในถาดจนหมด แล้วจึงได้จุดเกียงดวงเดียวก่อน ภายหลังจึงเอามือจิ้มออลกอฮอ จุดไฟไปจุดอีกดวงหนึ่ง คราวนี้พอน้ำที่ในถาดนั้นร้อนก็ตักรด แลกลอกปากถาดด้วยเหตุใดไม่รู้ รดข้างคนข้างไปจนซ้อดนั้นค่น แล้วจึงเติมโลหิตลงไปอีก รดไปใหม่กลอกไปใหม่ แล้วก็เรียงเนื้อเป็ดในถาดนั้น โรยพริกไทยอีกชั้นหนึ่ง แล้วจึงได้ยกมาเลี้ยง เป็ดนั้นสุกดี ไม่ดิบ ๆ สุก ๆ อย่างเช่นเยนตราทำ น้ำซ้อดท่วมเนื้อ ถึงปลาก็น้ำซ้อดท่วม ไม่ได้ใส่มนาว ใส่เหล้าอะไรอย่างเช่นเยนตราทำ ของแกอร่อยมาก ครั้นกินเป็ดนั้นแล้ว คราวนี้ถึงขาเป็ดที่เอาไปย่าง ใช่ย่างแห้ง เปนหมดเรื่องกับเข้ากัน คราวนี้ถึงของหวาน

ลูกไม้ต่าง ๆ คือ สตรอเบอรีใหญ่ สตรอเบอรีเล็ก ลูกแปร์ เชอรี คว้านแล้วหั่นเปนชิ้นเล็ก ๆ ผสมน้ำตาล เจือปอตไวน์ แล้วเอาเข้าในตู้น้ำแข็งให้เย็น ของหวานสิ่งเดียวเท่านั้น คราวนี้ถึงบุหรี่ ประมาทแกว่าคงไม่มีบุหรี่ดี ที่ไหนแกลากออกมาเก่ง ๆ ทั้งนั้น

ครั้นกินเข้าเสร็จแล้วปฤกษากันว่าจะไปดูอะไรดี ที่ตั้งใจจะดูแต่ออปราใหญ่ ฤๅออปราคอมมิก แต่จำจะต้องแต่งตัว ครั้นจะกลับไปแต่งตัวแล้วกลับออกมาดูอีกทีก็อึดเกียจคร้านเต็มที กระไดลิเคชั้นมันไม่ใช่เล่น ต้องขึ้นสองทอดทอดละสองทบจึงถึงห้องพ่อ เลยลา ครั้นจะไปดูที่มิวซิกฮอลที่จุดไฟสว่างอยู่สองข้างถนน ก็กลัวจะต้องไปนั่งเบิดเผยคนเห็นเสียพระเกียรติยศเปนซุกซนไป เพราะเวลานี้คนในปารีสกำลังมาก เต็มไปด้วยคนผู้ดีคนมั่งมี มาแต่ต่างประเทศ พ่อพึ่งรู้สึกเห็นจริงในคราวนี้ ว่าเมืองปารีสนั้นเปนเมืองบรมศุข จะหาแห่งใดในเมืองๆ ด้วยกันเสมอเหมือนเปนไม่มี อากาศแจ่มใสร้อนเย็นพอสบาย จนไม่ต้องนึกถึงว่าร้อนฤๅเย็น ขึ้นรถไปในกลางถนนเปนรถเปิดไม่ใส่เสื้อคลุมชั้นนอกก็ไม่หนาว ขึ้นรถปิดฝากระจกก็ไม่ร้อน ไปในกลางแดดแลเห็นสว่างแจ้งไม่ร้อนกลับสบาย กลางคืนจนกระทั่งห้าทุ่มเศษสองยามไม่ต้องใช้เสื้อโอเวอโก๊ตเลย นั่งกลางแจ้งก็ไม่หนาว ที่ว่านี้เฉภาะในเดือนมิถุนายนที่พ่อมา ไม่กล้าพูดถึงเดือนอื่นซึ่งไม่เคยเห็น เปรสิเดนต์ได้บอกพ่อว่าเดือนนี้เปนดีที่สุด คราวก่อนมาไม่รู้สึกว่าดินฟ้าอากาศเปนอย่างไร ตาเหมือนใยแมงมุมพาน ใจคอเหมือนดีไข้[๖] คราวนี้แลเห็นความดีของปารีสได้ มิน่าใคร ๆ เขาชอบกันหนัก มันสบายจริง ๆ การที่จะเที่ยวเตร่อย่างหนึ่งอย่างใดเที่ยวได้หมด ตกลงเปนหาที่ไปดูอย่างสัพเพเหระ ได้แบ่งกันไปคนละพวก พ่อไปกับบริพัตรแลจรูญ กลับมาถึงที่อยู่เกือบ ๒ ยาม

---

๖ เมื่อเสด็จยุโรปคราวก่อนเปนเวลาทางไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศสหมองหมางยังไม่เรียบร้อย

เมืองปารีสเปนเมืองที่นับว่างามที่หนึ่งในยุโรปจริง ๆ ของเขาถนนตัดเปน ๘ แพร่งฤๅ ๖ แพร่งออกจากวงกลมฤๅวงเหลี่ยมกลาง ๆ ในที่หว่างถนนประชุมเช่นนี้ ใหญ่ที่สุด คือปลัศเดอลาคองคอร์ด แปลว่าสนามสามัคคี แต่ชื่อนี้ไม่สมกับสนามนั้น ด้วยในเวลาริโวลูชั่นได้ฆ่ากันตาย ตะหลายกันไปในสนามนี้ กลางสนามมีเสาโอบลิกที่ได้มาแต่อียิปต์ มีน้ำพุใหญ่สองข้าง ที่เรียกว่าสนามอย่าเข้าใจว่าหญ้า ไม่ใช่สนามหญ้า เปิดเปนถนนตลอด ยกแต่แท่นเหมือนเช่นที่เสาซึ่งช้า มีน้ำพุใหญ่แลเสาโคมนับไม่ถ้วน ถ้ายืนในกลางสนามนี้แลไปดูทิศใดคงจะมีสิ่งซึ่งปลูกสร้างไว้ใหญ่ ให้แลเห็นเปนที่สังเกตที่ในที่สุดถนน เช่นอากตรองฟองประตูไชย แกรนด์ออปรา เชมเบอเดปุติ แลวัด เปนต้น ทุกทิศ เมื่อไปตามถนนสายใดสายหนึ่งที่แลเห็นนั้นแล้ว ไปมีสนามแลมีทางแยกออกไปอีกอย่างเดียวกันกับสนามใหญ่นี้ แลมักมีเครื่องสังเกตในที่สุดถนนอย่างเดียวกัน ถนนที่ทำเหมือนใยแมงมุม เหลือที่ผู้มาใหม่ ๆ จะจำได้ แต่ถึงอย่างนั้น ยังรู้สึกได้ว่าจำง่ายกว่าที่อื่น ๆ เพราะมีสิ่งสำคัญเปนที่สังเกตดังที่ว่านี้ รถสารพัดทุกอย่างที่จะพึงมียกไว้แต่รถแฮนซัมแคบที่มียิดน่า อันมีแต่เฉภาะเมืองอังกฤษ นอกนั้นมีสารพัดทุกอย่าง รถออมนิบัศทั้งเทียมม้าสามแลสตีมแลเอเลกตริก รถโมเตอคาร์สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งโมเตอคาร์ ๒ ชั้น คนนั่งแน่นคลัก เดินแซงเสียดกันไปหาระหว่างไม่ใคร่จะได้ รถต้องเดินช้า ๆ เลื่อนไปตามกันในถนนที่รถมาก ๆ ในถนนที่ใหญ่ ๆ มีทาง ๓ ทางก็มี แต่ทางคนเดินคงจะกว้างที่สุดไม่ว่าถนนเล็กฤๅใหญ่ ถ้านั่งดูในที่แห่งใดข้างถนน จะแลเห็นคนเดินเหมือนอย่างกับจอกที่ไหลลอยมาตามกระแสน้ำ รถที่เดินไปมาเหมือนกับแพแลสวะในเวลาน่าน้ำ บางทีการเดินทาง ก็จะไปด้วย

รถโมเตอคาร์ก็อยู่ข้างจะช้ามาก เพราะติดต้องรอกัน จะเสียดแซงแข่งกันไปไม่ได้ ไปลิศอยู่ข้างกวดขัน เวลาบ่ายคนลงมานั่งเล่นข้างถนนใต้ต้นไม้เต็มไปไม่ได้ขาดจนกลางคืน หลังแถวต้นไม้เข้าไป เวลากลางคืนจุดไฟสว่างเหมือนอย่างมีการงานอะไรอยู่เช่นนี้ เมืองปารีสเปนเมืองบริบูรณ์ด้วยอาหาร แลด้วยความสนุก แลบริบูรณ์ด้วยเข้าของสารพัดที่จะต้องการอะไรได้ เพราะเหตุฉนั้นคนที่ไปมาเที่ยวเตร่จึงเห็นเปนเมืองสวรรค์ ความจริงก็สมควรจะเทียบ แต่ทางซึ่งจะทำให้คนที่เพลิดเพลินเปนอันตรายแก่ชีวิตรแลทรัพย์สมบัตินั้น ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน คนมาเที่ยวจำจะต้องระวังตัวแลระวังใจของตัวเปนอย่างที่สุด การที่จะพรรณาถึงเมืองปารีสด้วยกระดาษน้อย ๆ เช่นนี้ไม่พอ จึงขอรยไว้เท่านี้

คืนที่ ๔๗

วันศุกร์ที่ ๒๑ มิถุนายน

เวลาเช้าทำการซึ่งยังค้างจะรีบให้แล้วจนเวลา ๑ โมงเศษ มองสิเออบีซอง เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศมาหาบอกเรื่องสัญญา ได้แลกเปลี่ยนกันเปนอันสำเร็จแล้วในเวลา ๔ โมงเช้า แลรับคำเปรสิเดนต์มาเชิญ ให้ไปอยู่ที่รัมบูเย ซึ่งเปนวังที่ประทับร้อนของเปรสิเดนต์ ในเมื่อมาเมืองปารีสคราวน่า ได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์ แลเขาขอโทษในการที่ต้องเลื่อนการรับรองต่อไป ต่อนั้นมองสิเออมอลาต์ซีฟเดอโปรโตคอลมา ให้ตราเหมือนกัน เวลา ๕ โมงเศษออกจากสถานทูตไปสเตชั่น มีผู้มาส่งเปนอันมาก ทั้งพวกเขาพวกเรา มีมองสิเออมอลาต์เปนต้น ที่กรจอยู่ปารีส เพื่อจะจัดธุระต่าง ๆ ให้สำเร็จ ได้ออกจากปารีสราวเที่ยง บ่าย ๓ โมงเศษถึงกาเล่ ในเมืองฝรั่งเศสตอนนี้

มีหญ้าบริบูรณ์มาก เลี้ยงแกะเลี้ยงโคเปนฝูง ๆ ดูเหมือนน้ำเค็มจะเข้าไปได้ลึกมากอยู่ ได้กลิ่นน้ำเค็มเสียเปนนานจึงถึงกาเลส์

เรือลำนี้เปนเรือใหม่สอาดหมดจด ได้ห้องบนดาดฟ้าเปนที่ไป ลมเปลี่ยนเปนตวันตก มีคลื่นและหนาว คลื่นสาดขึ้นดาดฟ้าเปียกหมด ถึงโดเวออยู่ในชั่วโมงหนึ่งถ้วน ๆ พระยาวิสูตรและพวกสถานทูตทั้งปวงกับแมร์ลงมารับไปขึ้นรถไฟ ทางอยู่ข้างไกล ทุ่มหนึ่งจึงได้ถึงลอนดอน ความรู้สึกช่างเปลี่ยนวูบวาบจริง ๆ พอก้าวขึ้นแผ่นดินเกาะอังกฤษ ภูมิประเทศบ้านเรือนก็กลายเปนอื่นไปหมด รูปพรรณสัณฐานผู้คนเปลี่ยนหมด จะหลงไปว่าที่อื่นไม่ได้นอกจากอังกฤษ ผูกตาเสียเอามาปล่อยก็รู้ว่าอังกฤษ หลอดคาร์นาดหลอดอินเวดดิง แลกัปตันวอลเตอแคมเบ็ลครูมอินเวดดิง มาต้อนรับในพระนามเจ้าแผ่นดิน ขึ้นรถหลวงมาส่งที่ลิเคชัน อากาศเปลี่ยนมาตั้งแต่ในทเลกลายเปนหนาวเยือกเย็น มาตามทางเห็นแปลกที่มีเกนซึ่งต้นมิวเซียมทำขึ้นใหม่ใหญ่โตแต่ถ้าเทียบกับเมืองฝรั่งเศสแล้วเงียบกว่ากันมาก เพราะแขวงที่ลิเคชันเราอยู่มันอยู่ข้างจะโคลลิบลับ และเปนที่ต่ำลุ่ม ซึ่งอยู่ไม่ใคร่สบาย ที่ลิเคชันนี้เมื่อกิงเอดวอดมาเยี่ยมคราวก่อนได้เคยบ่นว่าไกลนัก ขอให้คิดย้ายเสียใหม่ แต่เราย้ายไม่ได้ เพราะเหตุที่การซื้อที่บ้านเรือนในอิงค์แลนด์นี้ มันไม่ซื้อได้เปนสิทธิ์ แต่ได้ซื้อไว้กำหนด ๙๙ ปี จะขายให้คนอื่นต่อไปอีกก็ขายได้ แต่ต้องนับปีเท่ากับแรกซื้อไปจน ๙๙ ปีตามเดิม ผเอินอ้ายที่แถบนี้ก็ไม่มีคนชอบอยู่ เพราะมันไม่สบาย ราคาก็ลดลงไปเสมอ จะขายก็ขาดทุน ถ้าจะไปหาที่ใหม่ต้องขึ้นเงินมาก เกือบจะเหมือนซื้อใหม่ จึงขายไม่ได้ เลยคงอยู่ที่นี่ พ่ออีรู้แล้วว่าไม่สู้จะสบาย แต่เมื่อพระยาวิสูตรถามเจ้าไปว่าอยู่แห่งใด มีที่เลือกในระหว่างแคลริชโฮเตลกับลิเคชัน เงินก็ไม่สู้ผิดกันมาก เห็นว่าถ้าจะไปอยู่

แกสริงโยเคล เสียเงินทีเดียวสูญ ถ้าออกเงินให้มาซ่อมลิเคชั่นขึ้นเสียให้ดี จะเป็นประโยชน์ของเรายืนยาวไป จึงได้ตกลงออกเงินให้เขาซ่อม ถึงจะไม่สบายหน่อยเราก็ไม่อยู่กี่วัน แต่เขาได้ซ่อมสะสรวยดีขึ้นมาก ดีกว่าเมื่อมาครั้งก่อนอีก เรื่องลิเคชั่นจะไว้พูดต่อภายหลัง รายวันค้างมามากจนพลาดเมล์ เพราะฉนั้นจึงขอยุติเรื่องอิงค์แลนด์ไว้เพียงเท่านี้

คืนที่ ๘๘

วันเสาร์ที่ ๒๒ มิถุนายน

เช้าวันนี้จะอาบน้ำไม่ได้น้ำร้อน ท่อน้ำเหลว เมื่อคืนนี้ก็เกิดเหตุไฟฟ้าดับ พอกินเข้าแล้วก็ได้การ พ่อหัวเราะ ตาคาแนกแกเอาไปเรียได้ที่หัวเราะนั้น หัวเราะว่าลอนดอนไฟฟ้าก็ดับเป็น ไม่ดับแต่เมืองเรา[๗] ว่าท่านั้นแกเห็นเสียเกียรติยศ แก้กลุ้มว่าไม่ใคร่จะดับ พึ่งมาผเอินดับวันนี้ ถ้ามิศเตอเวสเตลโฮลด์ส[๘] รู้คงจะดีใจ พ่อบอกว่าอย่าให้แกวิตก พ่อจะไม่ให้เวสเตนโฮลด์สรู้ ถ้ารู้จะดับเล่นที่บางกอกบ่อยๆ เอาอย่างที่ลอนดอน เลยถึงฮา

เรียกช่างมาตัดผม เจ้าช่างนี้มาเคลมไว้ก่อนแล้ว ว่าเคยทรงเครื่องครั้งก่อน แล้วเร่งให้กรมสมมตเขียนจดหมายรายวันซึ่งค้างอยู่จนแล้วเสร็จ ออกจะสังเขปเพราะกลัวจะมาพอกสำหรับวันนี้

เวลาเที่ยงหลอดคราน่าดกับกับตันวอลเตอแคมเบ็ลไปที่ลิเคชั่น รออยู่พอสมควรแก่เวลา ขึ้นรถไปสเตชั่นแปดิงตัน มีพวกเราไปส่งขึ้นรถไฟไปวินด์เซอ

---

๗ มักมีพระราชดำรัสอยู่แต่ก่อนเนืองๆ ว่าโคมไฟฟ้าอย่าง ๑ หลังคาตัดอย่าง ๑ เพดานโบกปูนอย่าง ๑ ไทยเอาอย่างฝรั่งมาทำในประเทศนี้ยังไว้ใจไม่ได้ โคมไฟฟ้านั้นมักดับในเวลามีงานการด้วย

๘ มิศเตอ เวสเตนโฮลด์ส ชาติเดนมารค ผู้จัดการบริษัทไฟฟ้าในกรุงเทพฯ

รถนี้เปนรถเฉภาะสำหรับทางนี้ออกจะงาม เขาว่าทางครึ่งชั่วโมงเพราะ ๒๐ ไมล์ ไปถึงที่สเตชั่น ปรินซออฟเวลส์[๕] แลเจ้าพนักงานอีกสองสามคนรับอยู่ที่นั่น ดู ปรินซออฟเวลส์แปลกกว่าแต่ก่อน ดูเหมือนจะผอมเหี่ยวไป ขึ้นรถไปที่วินด์เซอ-คาเซอล มาคราวนี้พึ่งเห็นคนคำนับถอนสายบัวมากที่นี่ เพราะเหตุที่เราไม่ได้ จะได้เกี่ยวข้องกับเจ้านายจึงไม่ใคร่จะเห็น กิงเอดเวอดรับอยู่ที่ประตูคาเซอล ถัด เข้าไปข้างในกวีน แลเจ้าหญิงวิกตอเรียพระราชธิดา แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชส ออฟเฮสดามสต๊าด แกรนด์ดัชเชสพึ่งเคยมาคราวนี้ปรินซแลปรินเซสแอนเดรเมือง กรีศ พากันมาหยุดสนทนากันที่คอริดอร์ คือเปนห้องทางเดินยาว แล้วพาตรงมาจน สุดคอริดอร์ เข้าในห้องนั่งซึ่งอยู่มุมคาเซอล มาทั้งกิงแลกวีน แลปรินเซสวิกตอเรีย ชี้ห้องที่อยู่ให้ ห้องนี้ว่าเปนที่เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จอยู่เมื่อครั้งเปนปรินซออฟเวลส์ มีห้องนอน ๒ ห้อง ห้องผู้หญิงห้อง ๑ ผู้ชายห้อง ๑ ห้องนั่งดูออกไปทางเทอะรส ในสวนเห็นวิวงามมาก ถัดออกไปข้างนอกเปนห้องซึ่งบริพัตรอยู่ ๒ ห้อง มี ห้องนอนห้องหนึ่ง ห้องนั่งห้องหนึ่ง แต่ข้าราชการเอาไปไว้ที่หอกลม ไกล มี ทางเดินในร่มมาถึงได้ พัก ๑๐ มินิต จึงมาตามไปกินเข้ากลางวัน เปนห้อง ไม่ใหญ่นั่งโต๊ะกลม มีแต่เจ้านายที่ออกพระนามมาแล้วกับบริพัตรเท่านั้น การ จัดโต๊ะ คล้ายอย่างรัสเซียฤาเดนมาร์ค คือมีเครื่องตั้งขนมบังขึ้งรูปต่าง ๆ มี ขนมปังขาวกรอบ ที่กวีนนั้นมีขวดน้ำอะไรต่าง ๆ ตั้งเปนแถวอย่างเดียวกันกับ กวีนออฟเดนมาร์ค มีกระดิ่งสำหรับสั่นเรียกคนเข้ามาจัดโต๊ะเปลี่ยนกับเข้าแบบ เดียวกัน กับเข้าก็อย่างไม่ใช่เลี้ยงแขก เปนของกินอย่างอยู่ตามปรกติแลเรียก อะไรเรียกได้ จะกินน้ำกินเหล้าอะไรได้ ไม่ออกเกณฑ์ๆตามแบบ พูดกันเล่นเฮฮา

---

๕ คือพระเจ้ายอชที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษในบัจจุบันนี้

โมงผาง ปรินซ์ออฟเวลส์ล้อกวินพระมารดา ในการที่หยิบขวดขึ้นแกว่งแทนระฆัง รินระฆังแทนขวดน้ำ กวินทำเขียวควักค้อนว่าค่อนว่า กวินนั้นเหมือนกวินลุยซาพระราชมารดาไม่มีผิดเลย เปนแต่ยังไม่แก่แลงามกว่า เหมือนมากกว่าเอมเปรสมารี ปรินซ์ออฟเวลส์แลปรินเซสวิกตอเรียก็คล้ายพระมารดานั้นเอง แกรนด์ดุ๊กออฟเฮสอยู่ข้างจะเปนคนคนองในการพูดเล่น แลชอบอะไรแผลง ๆ หนวดก็โกนเข้ามาเสียเกือบครึ่งปาก ขอกว่าเกลี้ยงเกลาดี แกรนด์ดัชเชสเปนคนหงิม ๆ ไม่ช่างพูด เจ้าแอนเครเมืองตรีส รูปร่างสูงเหมือนปรินซ์ยอช กินเข้าแล้วสูบบุหรี่กันได้ในโต๊ะ เจ้าแผ่นดินดูอ้วนขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แลสนุกเหมือนอย่างแต่ก่อน กินเข้าแล้วพาเที่ยวดูวัง แต่พอแรกออกจากห้อง เซอร์ แคมเบลแบนเนอแมน ไปรมมินิสเตอร์มาเฝ้า แล้วเจ้าแผ่นดินนำให้รู้จัก มีความประหลาดใจเปนอันมาก ที่ดูท่าทางหงิม ๆ ไกลกันกับหลอดซอลสเบอรีมาก ห้องที่วังวินด์เซอนี้ได้จัดใหม่หลายอย่าง ที่ดอริดอร์เองก็แก้ไขย้ายโน่นย้ายนี่หลายแห่ง รูปมิเนียเชอร์เล็ก ๆ เอาเข้ากรอบเดียวกัน แขวนรายตลอด อ่างลายครามใหญ่ที่เคยมี ๒ ใบ เหลืออยู่แต่ใบเดียว ห้องอาวุธประดับใหม่ทั้งห้อง จัดอยู่ข้างจะดี เดินวนไปจนทั่วแล้ว มีเวลาหยุดพัก ๔๕ นาที

เวลาบ่ายก่อน ๕ โมง ประชุมกันที่ห้องดานหลังที่จะลงสวน คราวนี้เต็มไปด้วยเจ้านายทั้งห้อง ดูเกือบไม่ใคร่จะทันว่าใคร ถึงที่รู้จักกันแล้วแต่ก่อนแปลกไปมาก เพราะสิบปีมาแล้ว แต่หากได้ฟังคำนำจึงได้นึกได้ แต่จะจดลงให้ได้หมดก็เห็นจะเต็มที ปรินเซสออฟเวลส์กับลูก ๓ คน ดุ๊กแลดัชเชสออฟคอนนอต กับลูกสาวหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง ดัชเชสออฟเอดินเบอเรอ คือแกรนด์ดัชเชสมาเรียเมืองรูเซีย ปรินเซสคริสเตียนกับลูกสาว ดัชเชสออฟอัลบะนีแลลูกสาว ๒ คน ดุ๊กแลดัชเชสออฟอาไกล์ ปรินเซสเบียตริส ปรินเซสเฮนรีออฟแบตเตนเบิก ปรินเซสอเล็กซานดราออฟเต็ก แลปรินซอเล็กซานดราออฟเต็ก ยังใครที่เจ้าแผ่นดิน

น่าว่าหลาน ๆ อีกหลายคน ที่มาทีหลังเช่นแกรนด์ดุ๊กไมเคล แกรนด์ดุ๊กบอริส มาที่สนามทีเดียวหมดด้วยกันเกือบ ๓๐ คน ตั้งขบวนพ่อจูงกวินออกน่าแล้วจูงกันเปนลำดับไป ไม่รู้ว่าใครจูงใครนับไม่ถ้วน คนที่มายืนเปนสองฟากแน่นคลัก เดินผ่านไปจนตลอดถึงที่เต๊นต์ ไกลมากอยู่ ก่อนที่จะรับผู้หนึ่งผู้ใด ลงนั่งกินน้ำชา จัดเปนโต๊ะกลมโต๊ะละ ๑๐ แต่เฉภาะเจ้านาย ๒ เต๊นต์ ในโต๊ะเจ้าแผ่นดิน มีกวีน มีพ่อ แลแกรนด์ดุ๊ก แกรนด์ดัชเชสออฟเฮส ปรินเซสคริสเตียน แกรนด์ดุ๊กบอริส ปรินเซสแอนดรูออฟครีศแลแกรนด์ดัชเชสมาเรีย ดัชเชสออฟเอดินเบอเรอ นอกนั้นก็นั่งโต๊ะอื่นต่อไป ในเวลาเลี้ยงน้ำชามีลมพยุจัดเมฆตั้ง ปรารภปรารมภ์กันด้วยกลัวฝนจะตก แกรนด์ดัชเชสมาเรียนั้นกลัวแต่เต๊นต์จะล้มทะอย่างเดียว บ่นไม่หยุดไม่หย่อน ยังไม่ทันเลี้ยงน้ำชาสำเร็จ ฝนลงเม็ดประปราย แต่ก็ต่อให้นำแขกมาเฝ้าทั้งกลาง ๆ ฝน มีเจ้าแขกซึ่งเจ้าแผ่นดินไปหักทายอยู่ด้วยเปนกอง มายืนอยู่ในแถว ไม่ได้เข้ามาในเต๊นต์เจ้านาย เลี้ยงเต๊นต์หนึ่งรวมกับราชทูตต่างประเทศ ต่อมาเห็นหนังสือพิมพ์ จึงได้ความว่า คนหนึ่งนั้นเปนเมเยอซึ่งมหาราชาออฟบิคะนา อีกคนหนึ่งซึ่งมหาราชาออฟอัลวา อีกคนหนึ่งชัยราชาวุดิโกตา มีเจ้าพนักงานอังกฤษกำกับทั้ง ๓ คน แล้วรับทูตต่างประเทศ มีทูตออสเตรียฮังการี คนนี้ดูอยู่ข้างจะโปรดมาก ทูตฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี แลอื่น ๆ มีบารอนโกมูระ ทูตยี่ปุ่นซึ่งเคยเปนเสนาบดีว่าการต่างประเทศ เปนคนมีชื่อเสียงมาก เคยเห็นรูปดูเหมือนจะเปนคนโตใหญ่ หน้าตาคล้ายฝรั่ง แต่ครั้นเห็นตัวจริงเข้า เล็กสักเท่าหม่อมอุดม[๑๐] เหลืองร้อยเปนไทยเราดี ๆ ไม่ใช่ฝรั่งเลย ทูตเหล่านี้ เจ้าแผ่นดินได้นำให้รู้จักทุกคน คราวนี้ต่อไปนำให้เข้าเฝ้า

---

๑๐ หม่อมอุดมพงศเพ็ญสวัสดิ์ ม.ร.ว. ประยุร อิศรศักดิ์ ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาอุดมพงศเพ็ญสวัสดิ์)

เปนพวก ๆ คือท่านพวกช่างเขียนทั้งพวก พวกหมอที่กำลังตั้งคอมมิชชั่น ให้ตรวจโรคที่เกิดขึ้นใหม่ คือเปนโรคให้นอนหลับ นอนมากเกินไปจนเลยตาย จะให้รู้ว่ามีเหตุเกิดผลอย่างไร แลควรจะรักษาอย่างไร หมอที่เปนคอมมิชชั่นนี้ ประมาณเกือบสี่สิบสี่สิบห้าคน เปนเคลิเกิดตั้งมาแต่ต่างประเทศ เมืองละคนสองคน เพราะแอฟริกแมนดัน เปนคอมมิชชันเนอในพวกหมอคนหนึ่ง คราวนี้ยังมีพวกหัวหน้าคนทำงาน (เลเบอ) แต่งตัวขอน ๆ เข้ามาอีกหมู่หนึ่ง ต้องรับตั้งอยู่ด้วยหมู่ตานาน ๆ คนที่เชิญมาถึง ๘๕๐๐ นั้น เปนเมมเบอรของปาลิเมนต์ทั้งสอง คือ เปนลอดคะมันถึง ๑๒๐๐ เศษแล้ว ยังพาเมียพาลูกมาได้ด้วย จึงได้มากรวมไปราว ๒๔๐๐—๒๕๐๐ พวกเหล่านี้เจ้าแผ่นดินไม่ใคร่จะรู้จักใคร เปนแต่เดินผ่าน ๆ ที่ตรงที่คนหายมากอยู่นั้น ก็พวกข้าราชการเก่า ๆ ทั้งฝ่ายทหารแลพลเรือน ที่ไปรดมากที่สุดเดียวนั้น คือกัปตันวาลส อายุ ๘๖ ปี เขามาเลี้ยงไว้ที่ในวินด์เซอ ริมะวอรีเนียวเทอ อยู่ข้างจะเปนตลกพูดเล่นสนุก ที่แปลกอีกคนหนึ่งนั้น คือมาร์กแทวนชาวอเมริกัน ซึ่งเปนผู้แต่งหนังสือปรากฏชื่อเสียงมาก ในการพูดเล่นแต่เปนชั้นเยนอัน อยู่ข้างจะเอาอกเอาใจกันมาก ใคร ๆ เปนตั้งพูดด้วยทุกคน นำให้พอรู้จัก เปนคนแก่แต่งตัวไม่เรียบร้อยแต่พูดสนุก ในเวลากำลังรับคนพวกเหล่านี้อยู่ฝนตกลงมาห่าทีนั้งเข้าแอบเต๊นต์แน่นตกลักไปทุก ๆ เต๊นต์ จนฝนหายจึงได้ออกเดิน เจ้าแผ่นดินออกเดิน พวกเจ้านายก็เดินตามกันไปทั้งหมู่ คนมีมากตันหลาม เดินไปเดินมาประเดี๋ยวเจ้าแผ่นดินหาย ประเดี๋ยวพระมเหษีหาย ก็เที่ยวไล่ตามกันไป เดินบุไม่ได้หยุดได้หย่อน แรกพ่อตามพระมเหษีแยกกันกับเจ้าแผ่นดิน ประเดี๋ยวหายไปแล้ว ตามก็ไม่พบ ไปเจอะเจ้าแผ่นดินเมื่อจะเดินกลับ เลยชวนให้มาสู่บุหรี่ที่เต๊นต์ซึ่งไม่มีใครแล้ว ประเดี๋ยวเหนราชองครักษวิ่งมาบอกว่า ควีนจะเสด็จขึ้นนานนัก ก็งอด ร้องว่าหยุดพักน่าแบ่งสักประเดี๋ยวไม่ได้ฤๅ เมียยเตรเด ประเดี๋ยวก็วิ่งมาตามเกินอีกหลายเที่ยว ตกลงลุกขึ้นไป

พบพระมเหษีแล้ว ยังมีคนคอยดักกันหน้าต่อให้ไปรับสั่งข้างในแลรับสั่งข้างนี้ ไป ไม่ได้อีกเปนนาน ค่อยเดินไปทีละน้อยจนกระทั่งถึงกระไดที่จะขึ้น จึงได้ดักกันยุ่ง กันขึ้นกระไดอีก แต่ที่จริงอยู่ข้างพิกลด้วยกันทั้ง ๒ องค์ เจ้าแผ่นดินผิดมาก เล่าว่า ตั้งแต่ตกกระไดคราวเลยไม่แข็งแรง ดีที่ไม่หักถึงเสีย ทุ่ม ๑ จึงได้เสด็จขึ้น เปน เวลาที่ยืนอยู่ถึง ๒ ชั่วโมง ขึ้นว่าจะต้องหยุดพัก จึงนัดเวลากินเนอต่ออีก ๑๕ มินิตจะยาม ๑

การเฝ้าแหนในราชสำนักดูฟรีกว่าประเทศอื่น ๆ ในคอนติเนนต์ไม่สู้จะต้อง ระมัดประหยัดกายอะไรนัก เดินล้อมหน้าล้อมหลัง ผ่านไปผ่านมาก็ได้ แต่ก่อน มาคนอังกฤษไม่ใคร่ชอบเจ้าของตัว เพราะเปนเยอรมันตั้งแต่ควีนวิกตอเรียมา ไว้พระองค์เปนอังกฤษมากขึ้นคนชอบ เจ้าแผ่นดินองค์นี้จึงจัดการรับแขกเปนอย่าง ธรรมเนียมอังกฤษ ไม่แต่งยูนิฟอมแลไม่ถ่ายศศักดิ์ คลุกคลีกับคนอังกฤษมาก จึงเปนที่ชอบใจนิยมของชาวเมือง

การกินเนอในวังวินด์เซอนอยู่ข้างระตุกริกมาก พวกข้าราชการในวังเขามี ยูนิฟอมอย่างหนึ่ง เรียกว่าวินด์เซอยูนิฟอม คือเสื้ออีวินนิ่งเดรสธรรมดา แต่ คอแดงมือแดง กางเกงสั้น ถุงตีนดำ เกือกเตีย ไม่แต่เฉภาะชาววังฤๅชาว อังกฤษ คนต่างประเทศมาก็ต้องแต่งเช่นนั้น เว้นแต่ไม่ต้องสวมเสื้อคอแดง มือแดง ใช้อีวินนิ่งเดรสธรรมดา เพราะฉนั้นต้องตัดกางเกงใหม่ หาถุงตีนใหม่ หาเกือกใหม่ จนชั้นเสื้อก็จะสวมเสื้อตากไม่ถูกแผน ที่จริงเขาก็ไม่ได้ห้ามปราม เปนแต่เขาว่าถ้าเช่นนั้นจะดีเช่นนี้จะดี เราไม่อยากให้เปนการผิดพระไทยเจ้าแผ่นดิน ก็ต้องตามเขา ก็เปนทางที่เขาจะพูดเตือนเราได้ ยังมีแปลกกว่านั้นต่อไปอีก คือ หมวกไม่ใช้ถือ ถุงมือไม่สวม ข้าราชการฝ่ายทหารไม่สวมเสื้อทหาร แต่ มหาดเล็กส่วนที่เปนคนใช้โต๊ะนั้น แต่งตัวใส่เสื้อยักยาก ดุมสองแถว ทาหัว ขาวอย่างเดิมเก่า มหาดเล็กที่ใช้อยู่ข้างในไม่ได้ออกหน้าสวมเสื้อแดงเย็บคอกกัน

ที่ห้องพ่อมีนั่งประจำสองคนเสมอ ตาเสือแดงคนหนึ่ง เสือดำคนหนึ่ง ใช้อย่างข่าวเรา ติดตามอยู่เต็มที่ไม่มีเวลาเปลื้อง ถึงเวลากินเนอ หลอดครานาคมาบอกทุกเวลา ห้องที่พ่ออยู่นี้อยู่ที่สุดคอริดอร์ ต้องเดินไปไกล จึงถึงที่เจ้านายทั้งปวงคอยอยู่ แต่เจ้าแผ่นดินมักจะออกมาอยู่ก่อน พระมเหษีออกทีหลัง ประชุมกันอยู่ที่น่าประตู ซึ่งเป็นทางก่อนจะเสด็จออก แต่เฉภาะเจ้านาย ทั้งผู้หญิงผู้ชายทักทายปราไสยแลพูดเล่นกันอยู่ในที่นั้น ครั้นก่อนเสด็จออก พ่อจึงได้จูงออกน่าเจ้าแผ่นดินจูงแกรนด์ดัชเชสออฟเฮสเหมือนกันทั้งสองวัน เจ้านายที่มาในวันแรกคือปรินซแลปรินเซสออฟเวลส์ แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสออฟเฮส ปรินซแลปรินเซสแอนเดรเมืองครีศ ผู้ที่มานั่งโต๊ะที่เป็นตัวสำคัญ คือดุ๊คคอสโตรยังเกเรียน ไวส์เคานต์แลไวส์เคาน์เตสเซอชิล หลอดโนลไปรเวตสิเกรตารี แลเลดิโนลกับลูก เซอซาลส์ฮาดิงปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างประเทศกับเมีย แลข้าราชการที่เกี่ยวข้องอยู่ในวังกับผู้อื่น ๆ บ้าง พวกข้าราชการของเราหมดผู้ตามเสด็จเจ้านายรวม ๔๒ คน ข้าราชการนั้นคอยอยู่ห้องที่ [illegible] ถัดจากห้องจะเที่ยวออกไป ก่อนแลเจ้าแผ่นดินไม่ใคร่จะได้ทักทายใครก่อนเวลากินเนอ จึงมักแลนำให้รู้จักบางคน แล้วก็ไปห้องเสวยทีเดียว ห้องเสวยนั้นผ่านห้องไปไม่อีกห้องหนึ่ง ในห้องนี้มีรูปซึ่งกิงเอดเวิดถวายก่อนวิกตอเรียเมื่อครั้งยูบิลี [illegible] ออกมาคราวก่อน เวลานั้นยังพึ่งอยู่ไม่ได้จนคิด พอเห็นก็จำได้ เครื่องโต๊ะใช้เครื่องทองทั้งสิ้นในวันแรก วันที่สองใช้กระถางต้นไม้เฟอร์วิสเขียวประดับดอกกุหลาบสีชมภู ตั้งเดินกลางโต๊ะงามจริง ๆ เสวยเข้าเสวยกลางวันใช้เครื่องทองทั้งสิ้น เจ้าแผ่นดินกับพระมเหษีนั่งตรงกัน พ่อนั่งข้างซ้ายพระมเหษี ถัดไปปรินเซสวิกตอเรีย แกรนด์ดุ๊ก [illegible] นั่ง [illegible] พระมเหษี ถัดไปปรินเซสออฟเวลส์ [illegible] แกรนด์ดัชเชส [illegible] เจ้าแผ่นดิน [illegible] แผ่นดิน ถัดไปปรินเซส [illegible] ต่อไป [illegible] แผ่นดิน [illegible]

กล่าวคำต้อนรับแลดื่มให้พ่อ พ่อขอบพระไทยแลขอให้ดื่มให้เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี กลับมาจากโต๊ะแล้วเจ้านายผู้หญิงอยู่ห้องซึ่งขุนนางเฝ้า เจ้านายผู้ชายเข้ามาในห้องสูบบุหรี่แลกินกาแฟสนทนากัน ที่ห้องโถงข้างนอกเลิกพรมเรียกพวกซอเข้ามาทำ มีการเต้นรำ เจ้าแผ่นดินแลปรินซอินเตรไม่เต้น กวินก็เสด็จออกไปเต้น แต่ดูเหมือนจะเปนคนน้อยมาก เวียนพระเศียร การสมาคมในราชสำนักเมืองอังกฤษนี้อยู่ข้างจะเปนบ้าน ๆ มาก ไม่ใคร่จะเปนอย่างในวังเมืองยุโรปคอนติเนนต์ ยืนบ้างนั่งบ้าง พูดกันอึงเอิด พระมเหษีนั่งที่เก้าอี้ยาว กรมวังเข้าไปนั่งไขว่ห้างเคียงกันอยู่ในเก้าอี้เดียวก็ได้ จนสองยามกวินจึงได้เสด็จขึ้นพร้อมกับเจ้านายผู้หญิงทั้งปวง พ่อแลเจ้านายผู้ชายก็ตามเข้ามา ลาลากันที่ประตูที่จะไปห้องกวิน แล้วจึงเดินต่อไป ห้องใครใครก็เข้า ห้องอยู่แถบเดียวกันทั้งนั้น

ที่วังวินด์เซอนี้ ได้ตกแต่งเปลี่ยนแปลงมาก ในคอริดอร์ก็เปลี่ยนไปหลายอย่าง เติมไฟฟ้าขึ้นในรางที่หน้ารูปให้สว่างทั่วรูปทุก ๆ แผ่น ในตู้ที่ไว้ของก็มีไฟฟ้าห้อยลงไปอยู่ในนั้น มีเครื่องถ้วยชามฝรั่งที่เปนของวิเศษหลายตู้ มีเครื่องหยกอยู่ตู้หนึ่ง อ่างมังกร ๕ เล็บที่เคยมีอยู่สองใบหายไปใบหนึ่ง แต่ใบที่ยังอยู่นั้น เดินดูทุกวันทุกวันเห็นเล็กไปกว่าที่บางกอกมาก ครามก็จางกว่า แต่รูปคนมีดี ๆ แลเปนคนที่มีตัวเดี๋ยวนี้ในพงษาวดารในพระราชวงษ์มาก รูปการใหญ่ ๆ เช่นราชาภิเศกแต่งงานอะไรเหล่านี้ติดอยู่ที่นั่นทั้งสิ้น ในห้องนั่งแลห้องนอนของพ่อเปนรูปเจ้านาย ชั้นลูกเธอกวินวิกตอเรีย ตั้งแต่ยังเยาว์มาจนตลอดเวลาแต่งงานทั่วไปทั้งห้อง การตกแต่งห้องงดงามดี เล็ก ๆ แต่สบายพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง จนกระทั่งหนังสือพิมพ์มีวางเรียงรายไว้ที่โต๊ะ เปลี่ยนทุกวันไม่มีสิ่งใดที่ขาดเลย

ค่ำที่ ๔๘

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ มิถุนายน

เวลาเช้า ๑ โมง ไปกินเข้าเช้าพร้อมด้วยเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายที่มาอยู่ในวัง แต่ควีนแลปรินเซสวิกตอเรียไม่ได้ออก เพราะยังเจ็บอยู่ เจ้าแผ่นดินอ่านหนังสือพิมพ์แลอะไรตามปรกติ เล่าอะไรกันฟังแปลก ๆ ตามเคยแต่ลืมเสียมาก ประการใหญ่กว่าปรกติอยู่หน่อย คือมีพวกกลองเดินมาเปนอันมาก ทั้งนั้นแตรวงด้วย แตรวงนั้นมาเป่าที่ตรงหน้าต่างตรงไป เปนการมาเฝ้าแหนตรงถวาย จนเสวยแล้วจึงได้เปลี่ยนกาด

พอเวลา ๔ โมงเช้า เจ้าแผ่นดินแลเจ้านายเหล่านั้นไปวัด พ่อตามการกระไร เด็กนำห้อง ขึ้นรถไปในป่าตรงไปโฟรคมอร์ซึ่งเปนที่ฝังศพควีนวิกตอเรีย ไม่ละเลย อันได้เคยไปแต่ครั้งก่อนแล้ว เปนที่ควีนวิกตอเรียโปรดปรานนัก เพราะคิดทำเองจึงสั่งให้ไปดูให้ได้ ทำเปนกระโจมเข้าคูหาโรงไม่สู้ใหญ่โตอะไรนัก อยู่ในกลางสวน เดิมมีแท่น แต่มีรูปอยู่ข้างเดียว เดี๋ยวนี้มีเต็มสองรูปเคียงกันอยู่บนแท่น ดูเหมือนศิลาแผ่นเดียวมีรูปสองรูปอยู่บนศิลานั้น ไม่เห็นรอยต่อเลย การที่เข้ากันได้สนิทสนมเช่นนี้ เพราะควีนวิกตอเรียได้ทำไว้เสียสำเร็จแล้วทั้งรูปนั้นด้วย เพราะฉนั้นรูปควีนวิกตอเรียจึงได้ยังสาวอยู่มาก มีศพปรินเซสอาลิศฝังอยู่ในนั้นด้วย เจ้าแผ่นดินจะคืนตำแหน่งคศตรอสิศน่าต่างให้ดูกระจกอัลเบอร์ต์ช่องหนึ่ง ให้ดูกอธิคเอติ้นเยอเรต์ช่องหนึ่ง แต่ยังไม่ได้ติด ได้วางพิงมาไว้ แลดูในที่นั้นแล้ว เขาพาพ้นไปในป่าก วินด์เซอเกรตปาร์คป่าไม้ใหญ่โตมาก ยืนเปนดอน เดียวเน้นมีกวางดาว แลกวางชนิดอย่างต่าง ๆ ว่ามีพวกพรรณตัวใหญ่ ๑๕๐ ตัวรุ่น ๆ แลเล็ก ๆ ๑๐๐๐ ถ้ามากไปกว่าจำนวนนั้นก็ยิงเสีย เลี้ยงนกเฟสันต์

สำหรับเลี้ยงเฟสันต์ ปีละตั้งพัน นกเฟสันต์นี้ เปนนกที่ไม่ฟักไข่ ฤๅฟักแต่เลี้ยงไม่ดี ฤๅจะว่าต้องการระวังมาก ๆ เกินไปก็ตาย จึงต้องช่วยให้แม่ไก่ฟัก นกพวกนี้ไม่รับไม่ดูจะหาเกินมาก ๆ อยู่ในหมู่ต้นเฟิร์น ซึ่งเขาปลูกขึ้นเฉภาะให้เปนโคนเปนดังนี้ก เพื่อจะเลี้ยงนักหนา จะไปใกล้ ๆ ก็ไม่ได้ ทางที่จะเลี้ยงต่อติดกันให้ตกไข่ อีแลคว้นไข่ก็ยิง ลักษณะแกะหรักทะลวก เวลาจะให้ไข่ตกไว้ตามโต๊ะเตี้ย ผู้รักษาไปเก็บไข่นั้นมาให้แม่ไก่ฟัก ถ้าแม่ไก่ใหญ่ ๆ ฟักได้จะ ๒๐ ที่นอนที่ตกลงเวลาตามส่วน ทำกระดานมีฝาฝากหลังคุ้มเพียงแต่ด้านหน้า กว้างประมาณศอกคืบเศษ ยาวศอก ๒๐ นิ้ว ไปตั้งรายไว้เปนรังระไหมกลางหญ้า เมื่อแม่ไก่ฟักลูกออกเปนตัวแล้ว ก็เอาแม่ไก่นั้นกับลูกนกเฟสันต์ที่ยังเล็ก ๆ ไปเข้าไว้ในกรง ซี่กรงนั้นห่างแต่พอกันไม่ให้แม่ไก่ออกได้ ส่วนลูกนกวิ่งเข้าวิ่งออกได้ ที่ที่ตั้งตนไปตั้งไว้ริมกรงนั้น กรงละถ้วยละที่นั้น ถ้าเวลาร้อนที่ลูกนกจะได้วิ่งเข้าอาศรัยร่มร่าไร อาหารนั้นใช้แป้งที่ทำด้วยเข้าต่าง ๆ ประสมกับไข่ไปโรยสาดให้กินทั้งแม่ไก่แลลูกนก ได้ลงจากะถเกิดลูก ก็ถ่ายได้ ๗ วันเท่าลูกไก่เล็ก ๆ แลดูเหมือนลูกไก่ เดือนหนึ่งโตสักเท่านกคุ่ม ฤดูไข่เดือนเอปริล ฟักพระแลเลี้ยงลูกนกเดือนออคัสต์ เปนยืนไปได้หมด ตัวที่เวลา ๆ วิ่งเร็วและบินถลาว่องไว ดูดูกันกน่าสงสาร การที่จะเลี้ยงดูเปนนักเปนหนา พอได้ขึ้นเต็มที่ก็ยิง ฤดูยิงอยู่ในเดือนโนเวมเบอ

ยังกระต่ายก็มีมากมาย ขึ้น ๔ กระบอก ยิงวันเดียวได้ ๘๐๐ น่าสงไสยว่ายิงคราวหนึ่งเปนนักเปนหนาเช่นนั้น จะเอาไปทำอะไร ได้ความว่าเอาไปให้โรงพยาบาล ซึ่งนับว่าเปนทาน ว่าตามความเห็นของเรา การที่ฆ่าสัตว์ลงทำทานบุญกับบาปมันจะแลกเปลี่ยนกันอย่างไร ข้างไหนจะหนัก ถ้าจะว่าด้วยเจตนาเจตนายิงเล่นสนุก ๆ ทำทานมันออกจะเปนปล่อยพระพุทธบาทอยู่[๑๑] ได้พูด ๆ

๑๑ คำว่า "ปล่อยพระพุทธบาท" นี้ เปนคำเปรียบ หมายความว่าเอาของที่ใช้ไม่ได้แล้วไปทำบุญ มาแต่ในเรื่องพงศาวดาร ครั้งพระเจ้าบรมโกษฐให้ปล่อยช้างต้นบรมจักรพาฬซึ่งไส้งาทลุเกรงจะล้ม ถวายเปนพุทธบูชาที่พระพุทธบาท

กันกับแร้ง บางคนก็เห็นว่าเปนการดุร้ายน่าสงสาร บางคนก็เห็นเปนเกิดมาเปนอาหาร แต่ไม่มีความเห็นปรินเซสวิกตอเรีย ซึ่งพ่อไม่ได้หาฤๅเรื่องบุญบาปเลย พูดกันถึงแต่เรื่องที่ไปเห็นเท่านั้น เธอขยับอยากเอาพัด แล้วสั่นหัวว่าน่าสงสารเต็มที มันจะร้องจะอยากเช่นนั้นแล้วยังไปยิงมันได้ การสงสารเช่นจีนเหมือนคนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ไม่ควรฆ่า ฆ่าสัตว์ซึ่งไม่มีกำลังจะหลบหลีกหนีได้ การยิงๆ ของฝรั่งมักจะเปนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ยิงเช่นนั้น ถ้าจะนอกจากใช้ฅนไปยิงเช่นนี้ยากเคียว ไม่ให้มีทางหลบหลีก ถ้าจะไม่พูดในทางศาสนาก็ยังน่าสงสารอยู่

มีทางหนึ่ง ที่เรียกว่าลองวอก ตัดตรงจากปากวังไปทางสามไมล์ ถึงลูกเนินที่สูง ปลูกต้นไม้ยมที่ ๓ ชั้นทั้งสองข้างทาง ทางตรงก็งามจริงๆ มีต้นโอ๊กปลูกสองข้าง ข้างละสองแถว ปลูกแต่ครั้งชาลส์ สองร้อยสามร้อยปี งามดีมาก แต่ต้นโอ๊กนั้นเปนไม้ผุล้ม แลมักจะหักเปนโพรง ถามว่าเพราะ ที่ล้มเสียก็ตรงนี้หนึ่ง น่าเสียดายเต็มที แต่เขาก็ปลูกซ่อมใหม่ขึ้นไว้ ทางนี้ห้ามรถไม่ให้เดินควีน เหตุที่ห้ามนั้น เจ้าแผ่นดินร้ายสั่งเองว่า ถ้าปล่อยรถหนึ่ง ก็จะปล่อยเลยหมด จึงได้ห้ามเสียทีเดียว ก็จริงไม่จำเปนจะต้องเดินรถไปในถนนที่ปูเปยวันนี้ข้างหน้าเลยๆ โดยมาก หญ้างามเต็มที ในที่ซึ่งตัดหญ้าแล้วอย่างดีแล้วเหมือนอย่างโต๊ะบิลเลียด

เที่ยวตรวจเตร่จนเวลาบ่ายโมงหนึ่ง ซึ่งเปนกำหนดปรินซอฟเวลส์กลับจากวินด์เซอร์แล้ว จึงได้พายรถกลับมาเข้าที่เรือนหลวงกรมม เข้าไปตามทางในสวน เรือนนั้นไม่ใหญ่โตเท่าใด แต่มีสระที่เปนสระขุดอยู่ข้างหน้า ดูมีงามมาก เรือนนี้เปนเรือนสูกิแลดกร้อยคงที่ ๓ เนื้อแผ่นดินกวีนวิกตอเรีย ดัชเชสออฟเกนต์พระราชมารดาอยู่ แลสันเกรซมีในที่นั้น ได้นั่งสนทนากันอยู่ถึงเรื่องที่ได้พบกันแต่ครั้งก่อน แล้วกลับไปวินด์เซอร์ ยิดเล็ดควรหนึ่งถึงเวลากินเข้ากลางวัน [illegible]

กินเข้ากลางวันแล้วพากันไปดูห้องในวังนั้นทั่วทุกแห่ง มีของที่จัดเปลี่ยนแปลงแก้ไขมาก แต่ก่อนตามแถยนั้นของกองซับซ้อนกันอยู่ไม่เปนจังหวะจะโคน เดี๋ยวนี้จัดขึ้นใหม่ เครื่องอาวุธประดับงามอย่างยิ่ง ตู้ที่ไว้ของยาวใหญ่ รื้อของเข้าไปเก็บไว้ที่อื่นเสียหมด กลายเปนเครื่องปอสเลน ดูเหมือนจะโปรดเครื่องปอสเลนมาก เที่ยวทั่วทุกห้อง จนเซนต์ยอชฮอลแลห้องอื่น ๆ ซึ่งเปนที่สำหรับเปิดให้คนเข้าไปดูได้ แลเปนที่รับแขกเมืองอย่างออฟฟิเชียล เจ้าแผ่นดินไม่ได้ประทับในที่นั้น แบ่งเปนคนละตอน ตอนที่พ่อไปอยู่เปนข้างตอนที่ประทับ เว้นไว้แต่ไลบรารีคือห้องสมุด อะไรยังไม่เสร็จอย่างหนึ่ง จึงไม่พาเข้าไปดู แต่กำหนดว่าจะให้ไปดู เพราะพ่อเคยเห็น แลเล่าเรื่องกันได้

วินด์เซอคาเซอลนี้ เปนที่เก่าแก่ จนเรื่องเดิมกลายเปนนิทานว่าเปนป้อมบ้าง เปนค่ายโรมันบ้าง เปนที่อยู่ของพวกแซกซันบ้าง ที่เปนที่เสาธงสแตนดาดอยู่เดี๋ยวนี้ ได้ก่อกำแพงขึ้นเมื่อแผ่นดินเฮนรีที่ ๑ แปดร้อยปีมาแล้ว ชื่อวินด์-เซอนั้น ว่ามาจากแองโคลแซกซัน เรียกเวนเดลอูรา หมายความว่าฝั่งเวนดิลฤๅเวนเดน มูลแห่งคำเวนดิลนี้ มาจากวันดัลฤๅนอธยุต แล้วเจ้าแผ่นดินได้ทำกันต่อ ๆ มาจนกระทั่งถึงควีนแอนน์ ต่อมาเจ้าในราชวงศ์ฮันโนเวอร์ทิ้งร้างไม่ใคร่จะได้เปนที่ประทับจนกระทั่งถึงยอชที่ ๔ ยอชที่ ๔ ได้ทำเปนอันมาก ควีนวิกตอเรียโปรดอยู่ในที่นี้มาก เจ้าแผ่นดินองค์นี้ไม่ใคร่จะได้เสด็จไปอยู่นาน ไปเปนเวลาเปนฤดู เพราะโปรดที่เดิมซึ่งได้ซื้อไว้เปนสมบัติส่วนพระองค์เรียกว่าแซนดริงแฮมนั้นมาก อยู่ในลอนดอนก็มากกว่าควีนวิกตอเรีย แต่ได้เอาพระไทยใส่ในการตกแต่งดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

เที่ยวดูวังตลอดแล้ว นัดกันว่าจะไปเวอยิเนียวอเตอ มีเวลา ๔๕ มินิต สำหรับหยุดพักเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเปนอย่างไปเที่ยว บริพัตรไปเข้ากระบวนปรินซออฟเวลส์ที่พ่วงออกมา พ่อไปกระบวนเจ้าแผ่นดินได้รถเทียม ๔ ม้า เปน

[illegible]

แปลว่าห้องควันเพราะติดไฟกรุ่นไว้เสมอ ด้วยทนหนาวไม่ได้ ออกจากบ้านตาก็ขับกันวาลซมาขึ้นรถกลับ เปลี่ยนไปทางข้างเขา ไปตามหญ้าเฉย ๆ ไม่มีถนน แต่สองข้างมีดอกไม้สีม่วงช่อโต ๆ เหมือนกับกระวานกันตลอด แลสุดตาพื้นเปนเขียวขอบเปนม่วง งามงามจริง ๆ มีบ้านหมู่ต้นไม้ใหญ่ข้างเขาตรงเปนคราว แล้วออกทางระหว่างค่ายตึกบ้านวินด์เซอ มีบ้านที่เปนสวนงาม ๆ ข้างทางมาก แล้วเลี้ยวตรงริมแม่น้ำเทมส์ ซึ่งมีเรือขึ้นล่อง ที่กระเชียงข้างตกเปนค่าย แต่เย็นเกินไปคนน้อยเสียแล้ว แล้วจึงเลี้ยวไปเข้าสวนสำหรับวังวินด์เซอ ที่เรียกว่าสวนกวีน ซึ่งตามหูเราจะได้ยินพูดถึงนั้น๑๒ เขาแผ่นดินไม่แก้ไขให้แปลกไปหมดทั้งสิ้น คือก่อกำแพงเตี้ย ๆ กั้นสวนสักเสียตอนหนึ่ง ฟากหนึ่งเปนเรือนกระจกที่ปลูกไม้ดอก นอกเรือนกระจกปลูกต้นกุหลาบเปนดอกดกแลดูสุดสายตา ในเรือนกระจกนั้นปลูกไม้ดอก ซึ่งจัดเปนสีต่าง ๆ ตามพวกงามเปนที่สุดเหลือที่จะพรรณา ดอกคาร์เนชันลักษณะดอกก้านหยิบซ้อน ช่อโต ๆ เท่าดอกชบา หอมเปนที่สุดกลิ่นร่ำ ๆ กวีนเกิดแจกแลกด้วยไม้มันช่างออกดอกพร้อมกันตั้งร้อยสองร้อยช่อ เขาจัดต้นไม้เปนหมวด ๆ หมวดคนน่ารักษ์ หมวดคนน่าหนาว ในหมวดหนึ่งกำหนดได้ว่า เมื่อไม้พวกนี้สิ้นดอกแล้ว ไม้พวกนั้นจะออกทันกัน คงมีดอกต่อกันอยู่เสมอ ไม่มีเวลาขาดทุกฤดู ลูกไม้เนกตรินที่เหมือนท้อยะ แต่ไม่มีขน มีอยู่แต่ด้วนลูกระนั้น ได้แลเห็นต้นเขาไม่รู้ว่าอะไร ปลูกในเรือนกระจก โตนใหญ่เกือบ ๒ กำ แต่ตัดลงไปเหลือพ้นดินประมาณสักศอกเศษ ทราวนเลี้ยงกิ่งขึ้นมาเปนแถว ๆ แลดูเหมือนรูปพัดขนนก ลูกติดทั้งแต่ตอขึ้นไปจนกระทั่งถึงปลายกิ่งทาเดหลังคา องุ่นที่เลี้ยงในเรือนแก้วลูกโตเท่าผลพุดทราย่างย่อม ๆ จริง ๆ ในโต๊ะกินเข้าซึ่งเตียวตั้งพานลูกไม้โต๊ะเดียวพอดี กินเคยยังไม่แก่ ลมเล่าถึงเรื่องลูกไม้ที่ได้พบเสียหลายอย่าง ฤดูแก่เข้าลูกไม้ควรเปนอันมาก เชอรีทั้งดำแลทั้งเหลืองแดงระแคง กำลังหวานอย่าง

๑๒ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เคยเปนราชทูตเสด็จไปประจำอยู่ลอนดอนหลายปี

วิเศษ สตรอเบอรี่ รูปร่างลูกเป็นกระสอบ โตเท่ามังคุดขนาดเล็ก ในถ้วยน้ำชา ลูก กระถาง แลวางเรียงไว้บนโต๊ะ มีถึงหมื่นกระถาง การที่จะพรรณนาให้ทั่วถึงจะจด ลงไม่ได้ พ่อได้ออกปากว่า ตั้งแต่ได้เห็นเหล่าเบคโรมา ไม่ได้มีเหมือนที่นี้ จน รถกลับมาถึงวังเวลาทุ่มหนึ่งตรง เวลากินเนอวันนี้ เจ้าแผ่นดินมานั่งคอยอยู่ที่ คอริดอร์ตอนข้างใกล้ห้องพ่อคนเดียว ทักทายว่ากระไร พอไปถึง ส่งซองบุหรี่ซิกาเรต ทองคำจำหลักพระนามประดับเพ็ชร์รังกุหลาบลงยาให้พ่อ ให้ใช้ที่หนึ่ง เกือบได้ทั้งบุหรี่ ใหญ่แลบุหรี่ซิกาเรต มีอักษรพระนามประดับเพ็ชร์แก่นายบริพัตร ไม่คอยให้ ขอบใจ พาเดินไปกินเนอทีเดียว

กินเนอวันนี้เปลี่ยนบ้าง คือปรินเซสคริสเตียนแลลูกสาว ปรินเซสรอยัล ลูกสาวใหญ่ของเจ้าแผ่นดิน แต่ปรินซ์กับปรินเซสออฟเวลส์ไม่ได้มา จำนวนคน เท่า ๆ กันกับวานนี้ วันนี้ไม่มีสปีช ไม่มีเต้นรำ เพราะเหตุที่เป็นวันอาทิตย์ เจ้าแผ่นดินให้พูดกับเซอชาลดชาดดิง เป็นปลัดทูลฉลองประจำการกระทรวงต่าง ประเทศ ดูเป็นคนฉลาดมาก แลท่าทางการพูดอย่างเดียวกัน เขาว่าคนนี้เป็นคน หลักในกระทรวงต่างประเทศ

คืนที่ ๔๐

วันจันทร์ที่ ๒๘ มิถุนายน

กินเข้าเวลาเช้าเหมือนวันก่อน รถเวลาเช้ามา ๑๑ มินิต เวลา ๑ โมง ๑๕ นาที ขึ้นรถมาด้วยกันกับเจ้าแผ่นดิน มาส่งถึงสเตชั่น เมื่อได้ขอบ ขอบใจกันเสร็จแล้วก็ออกจากวินด์เซอร์มา หลายคนเขาเชิญเสด็จมาด้วยในรถ ถึง แพดิงตัน พวกลูก ยกเสียแต่แตรยังมาไม่ได้ วันนี้ฝนตกไม่เป็นเวลาตั้งแต่เช้า มา ยิ่งสายก็ยิ่งหนาขึ้น จะย้ายตึกยังมาไม่แล้ว ตุ๊ก ครูมาเยี่ยมกิน กิน

เช้ากลางวันแล้วไปเที่ยวห้าง ไม่เห็นใครจะมีอะไร อะไรจะหาของยากกว่าเมืองฝรั่งเศส

วันนี้ไฟฟ้าดับอีกเหมือนเมื่อวันแรกมาถึง เหตุใดจึงได้ลักลั่นเพียงนี้เช่นนี้น่าพิศวง แกสก็จุดไม่ติดเหมือนอย่างวันก่อน

ความรู้สึกใจที่ได้เห็นการเกี่ยวพันในระหว่างเจ้าแผ่นดินแลการปกครอง แลความรู้สึกในระหว่างเจ้าแผ่นดินแลชาติ ในเมืองอังกฤษนี้แปลกอยู่ เจ้าแผ่นดินเปนชาติต่างประเทศมาเสียแต่ดึกดำบรรพ์ ไม่ใช่เปนแต่เฉภาะชาติ เช่นชาวเมืองอื่นมาเปนเจ้าแผ่นดินก็มาก ว่าแต่โดยชั้นหลังในราวร้อยปีนี้ เจ้าแผ่นดินเปนชาติเยอรมัน เปนชาวเยอรมัน ชอบอยู่เมืองเยอรมัน พูดภาษาเมืองนี้ก็ไม่ได้ถึงสององค์ติดกัน ได้มาเปนเจ้าแผ่นดินโดยเปนเชื้อสายฝ่ายมารดาเปนเจ้าอังกฤษ ได้เปนโดยความยินยอมของชาติอังกฤษ ได้ยกเว้นสายซึ่งตรงกว่าแต่ไม่เปนที่ชอบใจชาวเมืองอังกฤษเสีย เพราะฉนั้นราชวงษ์จึงต้องเอาใจชาติอังกฤษ การที่ได้มาเปนเจ้าแผ่นดินประเทศอังกฤษนี้เปนอติเรกลาภ เดิมขึ้นมาจากเมืองแฮนโนเวอ ซึ่งได้เปนเจ้าแผ่นดินปกครองอยู่แล้ว เว้นไว้แต่ควีนวิกตอเรียซึ่งเปนผู้หญิง กฎหมายเมืองแฮนโนเวอห้าม จึงต้องแยกเปนเจ้าแผ่นดินเฉภาะแต่อังกฤษ

ข้างฝ่ายชาติอังกฤษ มีวิธีปกครองบ้านเมืองด้วยการประชุมราษฎรแลผู้มีบรรดาศักดิ์ ลงระเบียบเรียบร้อยมาเสียหลายร้อยปีแล้ว จนถึงไม่มีเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองเองได้ก็มี เจ้าแผ่นดินมีน่าที่รวบยอดอันหนึ่ง ซึ่งเปนหัวน่าพนักงานฝ่ายข้างที่จะจัดการให้สำเร็จตามความเห็นชอบพร้อมกัน ก็ฝ่ายข้างการปกครอง เจ้าแผ่นดินต้องปล่อยการงานให้ชาวเมืองเขาทำตามชอบใจ ถ้าขวางกันเข้าก็เสียเกะกะจนถึงเปลี่ยนเจ้าแผ่นดินเสียก็ได้ เพราะฉนั้นความเอาใจกันจึงมีมาก ชั้นแรกๆ พวกอังกฤษไม่ใคร่จะชอบ เกลียดว่าเปนเยอรมัน ก็ค่อยเอาใจทำเปนอังกฤษมากขึ้นทุกชั้นมา จนที่หลังเจ้าแผ่นดินยังถือตัว ทำกิริยาระวางอย่างเปนมิตรสหาย

[illegible]
เช่นเราไปเอาอย่างเข้าบ้างก็ได้หกคะเมนกัน

[illegible]

เมื่อนั้น ข้าแต่คนอังกฤษคงเห็นแปลกแล้วเป็นอย่างดี ด้วยผู้ที่อยู่ในการที่ต้องเช่นนั้น ไม่มีที่จำกัดอย่างกันภัยอันตรายเลย ทั้งมีสติปัญญาพอจะให้เป็นที่น่าเชื่อได้ แลการราษฎรสำเร็จไว้ด้วยคำสั่งพระองค์ด้วย ทั้งตัวท่านเช่นอังกฤษ ไม่เคยเหตุการณ์อย่างนี้ จนแต่ก่อน แต่ในหมู่ราษฎรมนุษย์ทั้งสิ้นซึ่งมาประชุมรับเสด็จเช่นนี้ ก็จะว่าคนต่างอังกฤษก็แทบได้ เพราะเหตุว่าคงจะมีเรื่องที่วิตกกันอยู่บ้างหรือเปล่าน่ะ เหมือนอย่างเดิมแล้วอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะว่างได้ พระมเหสีก็ลุกการพูดกันแต่ด้วยอังกฤษกับภาษาต่างๆ ความสามัคคีรักใคร่ในราษฎรมนุษย์อยู่ข้างจะมีความสนุกกันดีมาก ทั้งเจ้าใครเป็นนักเลงกว้างขวาง พูดจาเล่นก็สนุกสนาน จึงเป็นความเลื่อมใสเห็นสมควรเป็นที่รักของคนทั่วไป

คืนที่ ๔๑

วันอังคารที่ ๒๕ มิถุนายน

เวลาเช้าไปส่งก๊าดดอ ปรินซออฟเวลส์ ที่นี่ลาเกิดเดือนนอก แลแกรนด์ดุ๊กยอร์ช ซึ่งเดินมาส่งก๊าดเยี่ยมไว้ที่นี่ แล้วกลับมาเลียบคลองหนึ่ง เปิดเคยค้าแนกน้ำเมืองท่ายห่างแห่งหนึ่ง เวลาอยู่ข้างจะงาม ทางที่ไปนั้นใกลจะติดไกล ถ้าใกลเปล่าก็ไม่เปนไร ก็จะถกถึงเดินไม่ได้ หยุดเสียนานนาน ซื้อเครื่องเงิน แจวริยกลับมาให้ทันเวลา มีเวลาที่ตรงอยู่ประมาณสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้น เพราะกำหนดไปกินสเตตเวอนิ่ง ... มากิน แต่ยังหาเวลาไม่ได้ ต้องถามกันไปเลยอยู่อีก ... เด็กก็หากันไม่เคยหมด เลยได้ออกซ้ำไปสัก ๑๕ มินิต แขกเจ้าไปพร้อมกันแล้ว คนที่มีสเตตเวอนิ่งวันนี้ ดีเยอรมันราชทูตเยอรมัน อเมริกัน อิตาเลียน ยุปุ่น มีเลนายกกระทรวงกองตนคนหนึ่ง ก็ยังอีกอีกอีก มีสิจิสเวลแต่งตัวเสื้อเยียรบับเก็มที่ มีของเครื่องไทยต่างๆ ทั้ง จักตอกไม้สีขาวสีแดง แลลูกอินทผลัมให้ได้ดอก เครื่องจะติดตามเพลงแต่ไม่ได้ติด เพราะเวลาหมด

ออกจากบ้านมิสเตอเวอนี ไปเคาวนไซรเฮาส์สำหรับรับดีกรี[๑๓] ถึงเช้ายังไม่มีใคร ออกจะไต่ๆ เต่งๆ อย่างพิลึกไป สักครู่หนึ่งเจ้าพนักงานจึงมาแต่งตัวให้สวมกาวน์และหมวก ดุ๊กออฟเดวอนไชร ชานเสลเลอเจ็บ ไวซชานเซลเลอเปนผู้ทำพิธีแทน จึงเข้ามานัดหมาย แล้วจัดกระบวนแห่แต่ห้องชั้นล่างขึ้นไปห้องงานบน สักครู่หนึ่งจึงมีพนักงานถือไม้เงินสองคน สวมกาวน์ดำและหมวกสี่เหลี่ยม มานำขึ้นกระไดไปที่รับเปนห้องใหญ่ที่ประชุม ในห้องนั้นตั้งเก้าอี้ตลอดแถวอย่างเช่นในวัด มีพวกเสมียนดำหนาแน่นเหลือแน่นอยู่อย่างนั้น พวกเราแลคนอื่นนั่งอยู่ข้างหลังทั้งสองข้าง ไวซชานเซลเลอที่มีกาวน์แดงชายขนคลุมยาวลงมาตลอดเท้า สวมหมวกดำสี่เหลี่ยม มีผู้ช่วยสวมกาวน์ดำยืนอยู่ข้างหลังสองคน ปับลิกอรเรเตอสวมกาวน์แดง ยืนอยู่ข้างซ้าย พอยืนอยู่ตรงหน้า แล้วอ่านหนังสือเปนภาษาลาติน จบแล้วไวซชานเซลเลอยื่นมือมาจับมือพ่อ ว่าภาษาลาตินอีกยาว แล้วเชิญให้ขึ้นนั่งบนเก้าอี้ข้างขวา มีคนอยู่ข้างล่างคอยมาก แล้วเปนเสร็จพิธีกันเท่านั้น ตั้งกระบวนแห่กลับลงมาข้างล่าง พอเห็นข้างขวาไวซชานเซลเลอ ลงมาถึงห้องที่แต่งตัว แจ้งว่ามีสำเนาคำสรรเสริญภาษาลาติน ๖ ฉบับ แปลเปนภาษาอังกฤษ ๑ ฉบับ ให้ กับคิดตาลอด เอดโนโลยิกัล คอเล็กชั่นแหลมมลายู คอเล็กชั่นของมิสเตอสกีตให้ เสร็จแล้วก็กลับ

ได้ไปถ่ายรูปแต่งเครื่องหมอกฎหมายตามดีกรีที่เขาให้ ที่กรมต้าวขอให้ถ่าย อากาศไม่สว่างมืดมัว ถ่ายซ้ำเหลือเกิน ตั้งห้าหกเพล็ทนัก กลับมาถึงสเตชั่นเวลาบ่าย ๔ โมง ฝนตกตั้งแต่เช้ามาไม่ได้หยุดเลยจนหนาวเยือกเย็น

ตอนเย็นนี้ดุ๊กออฟยอคเอาก๊าดมาส่ง เพื่อจะให้เล่นกาแลงสำเร็จกันที จึงได้กลับออกไปอีกครั้งหนึ่ง ไปส่งก๊าดที่แคลแรนส์เฮาส์ เมืองลอนดอนที่แปลกขึ้นมากนั้น มีแปลกเดียวแต่ที่หน้าวังบักกิงฮัม ทำเปนวงเวียนกลมปลูกต้นไม้รอบ

๑๓ การที่ถวายดีกรีนี้ มหาวิทยาลัยเคมบริชถวายเปนพระเกียรติยศ

พระบรมรูปทรงเครื่องดอกเตอ ออฟลอ
ของมหาวิทยาลัยเคมบริดช์

ที่กลางกำลังก่อวิกตอเรียเมมมอเรียล ต่อนั้นไปเปนถนน ปลูกต้นไม้สองแถว เหมือนถนนราชดำเนิน ถนนก็จะกว้างเกือบขนาดเดียวกัน แต่สั้นกว่าถนนราชดำเนินมาก ต้นไม้ยังเล็ก เพราะพึ่งจะทำขึ้นใหม่ หน้าตาแปลกกว่าเมืองลอนดอนแต่ยังเงียบ ไม่เห็นมีท่วงทีที่จะมีผู้คนจอแจ มีคนอยู่สองหย่อมที่น่าวังเซนต์เยมส์หย่อมหนึ่ง น่าวังบักกิงฮัมหย่อมหนึ่ง เพราะมีทหารม้าและรถจอดมาก ด้วยวันนี้เจ้าแผ่นดินออกเลวี นอกนั้นไม่เห็นอะไรแปลกขึ้น จำได้ว่าคนเขาชอบนั่งกันเสียที่ใช้ข้างสำหรับดูรถดูม้า เพราะมีคนขี่ม้ามากเสมอ แต่เวลานี้ก็ไม่มีใครไปนั่งไม่ได้อยู่เอง เพราะฝนตกไม่หยุดสองวันมาแล้ว ที่ดูที่เที่ยวอะไรในเมืองลอนดอนมันไม่ใคร่จะมี เพราะสิ่งที่งามฤๅที่ใหญ่โตมีน้อย ถ้าจะออกเที่ยวดูอะไรก็เห็นการซื้อขายจอแจไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ที่ไหนยิ่งมีการซื้อขายมากถนนยิ่งแคบ การที่จะซื้อขายดีย่อมอยู่ในถนนแคบ ถ้าถนนกว้าง ๆ ก็มีแต่ตึกคนอยู่ที่ทำเหมือน ๆ กันทั้งแถวโดยมาก คนอังกฤษไม่มีนั่งกินเข้าริมทางฤๅกลางแจ้งเลย เรสเตอรองต์ก็เห็นในเมืองอิตาลีฤๅเมืองฝรั่งเศสร่ำไปนั้น ในเมืองอังกฤษไม่เห็น เห็นแต่การซื้อขายอย่างเดียวเท่านั้น เปนเมืองซึ่งต้องการเอางานมากกว่าที่จะเห็นงดงาม

วันนี้ทูตนอรเวนำพระราชหัดถเลขามาอ่านให้ฟัง ว่าให้ทูตมาหาบอกให้รู้ในการที่เตรียมจะรับ จะบอกหนังสือพิมพ์ให้รู้ว่าเสด็จไปเปนไปรเวต แต่เจ้าแผ่นดินเสนาบดีข้าราชการทั้งปวงจะแต่งเต็มยศลงมารับ ให้อยู่ที่ในวัง จะมีเลี้ยงเวลาค่ำวันแรก รุ่งขึ้นดูเอกสหิบิเชนแลดูเรือ พอก็เข้าใจว่าจะรับอย่างออฟฟิเชียล จึงบอกแก่ทูตว่า ถ้าเช่นนั้นจะแต่งเต็มยศ ก็เปนอันถูกตามความประสงค์

เวลาย่ำค่ำครึ่ง พวกนักเรียน ทั้งเจ้าแลลูกขุนนางมาหา เกือบ ๔๐ คน แล้วมีการเลี้ยงทั้งหมด กับตันคัมมิ่ง[๑๔] มาด้วย เวลายามหนึ่งเชิญพวกที่เกี่ยวข้อง

---

๑๔ กัปตันคัมมิ่ง เคยบังคับเรือมหาจักรี คราวเสด็จยุโรปครั้งแรก

[illegible]

ประเกิดเต็มที ทำอะไรไม่เปลือง

[illegible]

อังกฤษฉบับหนึ่ง เข้ามาให้ดูด้วย

คืนที่ ๔๒

คืนวันพุฒที่ ๒๖ มิถุนายน

[illegible]

นี้จากเค[15] ได้เลือกโดยเห็นกำลัง เกือบจะคุมเปนโต๊ะเข้าชุดท้ายได้โต๊ะหนึ่ง เว้นแต่ขาดกล่อง ที่ใส่บุหรี่กระดาษ เข้าของข้างในแลกุญแจความที่จะหาเปนอย่างนั้นยาก แต่ก็จริงดังที่พ่อคิดเห็นนั้น ของใหม่ ๆ หาของงามดูไม่ได้ แต่เปนของอยู่ด้วย เราพิถีพิถันไปเลยทุกร้าน จำได้ว่าด้วยอาจจะเอาส่วนเดียว ที่ใหม่ ๆ แล้วมีทุกสิ่งทุกอย่าง อย่าให้ใครขายเอาเงินหน้างามเลยเปนอันขาด พวกเราอยู่ทางนี้ได้ร้านเห็นเหมือนตรงกันแน่แท้ หมายว่าเปนของชั้นดีราคาแพง ราคาจะถูกไม่ได้ปรับเอาแต่ให้ถูกใจ แกจะต่างเท่าที่ไม่ยอมให้ ประหลาดที่ไม่ใช่ของเก่า ๆ เราซื้อทางควันออกแพงเหลือเกิน ขึ้งขายถูกที่สุด เห็นจะเปนกระดาษย่อยมาก ๆ แล้วมาถึงราคาตามใจฝรั่ง ฝรั่งเขาไม่ถือติดราคาแพงมากไม่ยิ่งกว่ากาย ความเจ้าของเราจะดูไปดูมา เห็นสู้ซื้อฝรั่งไม่ได้ กิงเอดเวอดกำลังทรงซื้อฝรั่งมาก

ที่เปนน่าติดใจอีกอย่างหนึ่งก็ของยี่ปุ่น มีมากกว่าอย่างประเสริฐ เครื่องฝรั่งค้าไม่ได้ ไม่ได้ตั้งใจจะซื้อของยี่ปุ่น เพราะไม่ได้ไปเมืองยี่ปุ่น แต่ไปเดิน ๆ ดู อดซื้อไม่ได้ ได้สิ่งหนึ่งแลกะละมะกาจลดูน่านั่งเปนของเก่าเมืองงามมาก ได้ซื้อรูปสน่า แลเครื่องของเก่า ๆ ที่เปนชั้นหลายสิ่ง

ถึงเวลากินเข้ากลางวัน ไปกินที่ริตซ์โฮเต็ล ซึ่งเจ้าแผ่นดินแนะนำว่าอาหารดีนัก ให้ไปกินที่นั่น อาหารดีจริง ๆ ด้วย กินเข้าแล้วไปแวะซื้อหัวฮิปโปโปเตมัสจะเอาไปให้ดูกันเล่นหัวหนึ่ง แล้วกลับไปห้างเมเปอลจิก ห้างเมเปอลนี้เปนห้างที่เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จ ซื้อตุ๊กตาหล่อได้ตัวหนึ่ง เหมือนกันเท่ากันกับตุ๊กตาที่ลาทีตั้งอยู่ในวัดพระแก้ว นึกจะเอาไปให้ซ้ำซ้อนกัน ว่าของที่มีเข้าไปเมืองเราแต่โบราณยังมีอยู่ในเมืองฝรั่งจนเดี๋ยวนี้ กลับมาเวลาทุ่มหนึ่ง กินเข้า

---

๑๕ คือพระองค์เอง

แล้วไปดูลครเรื่องเมตรีวิโค ซึ่งกรีนะแนะนำให้ไปดู เจ้าแผ่นดินได้ยกอนุญาตให้ยกกษัตร์หลวง วันแรกมาถึงจะไปดู เขาไม่ได้เตรียมเสด็จ ขายให้คนอื่นไปเสียแล้ว กว่าวันดูได้แต่วันเดียว ที่จริงกรีนะแนะนำสองโรง แต่งานมากเวลาไปดูไม่ได้ เจ้าของโรงจัดการรับแข็งแรง ถึงพิมพ์โปรแกรมหลังเปนธงแผ่นดิน ได้ส่งเข้ามาให้ดู ทั้งตามประกาศแจกพิมพ์พิเศษ เขาให้สมุดท้องเรื่องเล่มหนึ่งแต่ยังไม่ได้อ่าน จะเอาไว้ดูก่อน ได้ส่งแต่เพลงที่เขาให้เข้ามาด้วย เพลงนี้เปนเพลงที่ชอบใจกันมาก เพราะอ่อนหวาน ร้านค้าขายแตรแลออร์แกนย่อย ๆ

ขาไปได้ไปด้วยรถไฟไต้ดินสายใหม่ ซึ่งเขาเรียกว่า ตูบ (ทิวบ์) เพราะเจาะเปนรูยาวกลมเหมือนท่อ ลึกต่ำกว่าทางรถไฟไต้ดินสายเดิม เวลาจะลงไปต้องลงลิฟต์แต่ลิฟต์นั้นใหญ่ จุคนประมาณสี่สิบ เดินรถไฟฟ้า มีสูบบุหรี่ได้แต่ไม่ได้เปนหลัง ๆ ในพวงเดียวกัน เมื่อจะถึงสเตชั่นแห่งใด คนที่อยู่น่ารถจะบอกชื่อในแลเปิดประตู แลชี้ป้ายประตูว่าน่าสเตชั่นนั้นให้รู้ไว้ก่อน เมื่อไปที่โรงลครไม่ได้ขึ้นรถอีก เพราะทางเดินใกล้นิดเดียว ขากลับกลับด้วยรถออมนิบัสแถวเพราะอยากลองดู เพราะเมื่อคราวก่อนพึ่งได้เคยขึ้น จนเคยมาเคยเสียงล้าสารถีขับไปนั่งอยู่ข้างหลังเก๋ง ใช้คล่อง แต่มีวิธีเข้าออก ต้องหันหลังเข้าไปอย่างขึ้นบุษบกพระราชยานทางบุษบกเรือกิ่ง ถ้าหันหน้าเข้าไปต้องหมุนเกะกะเปนขึ้นยิ้นไม่เปน สบายดีทั่วกระดานยังไม่เย็นชา

กลับมาถึงที่สเตชั่น ได้รับพระรูปกวินส่งเติมมาให้อีกแผ่นหนึ่งกับสมุดเมื่อสตรีผู้ เปนดีใจ เยกิดี มีลายพระหัตถ์ทรงมาที่หลังหนังสือว่า "ของกระลูกเจ้าหน้าซ้ายจากอเล็กแซนดรา มิถุนายน ๑๙๐๗" พร้อมความปรารถนาเปนที่สุด ด้วยเรื่องรูปที่สัญญาว่าจะส่งไปถวาย ไม่ได้เกรงว่าจะไม่มีอะไรจะทรงให้ร้ายถึงกำหนดเรียบรูป เสียทุกแห่ง ดังแต่ถ้าจะหาคนแล้วไม่ได้ มันให้มีคนเปนไปต่าง ๆ จนกระทั่งวันนี้ยังไม่มีรูปประมาณใครส่งมาเดียวแล้ว เลยต้องส่งรูปที่แต่งกายมหาดเล็กหมาย

ไปถ่ายเปนประกันไว้พลาง แลได้ส่งเข้าไปบางกอกด้วยบ้าง ได้ให้ตุ๊กส่งกาวน์ส่วงน่าเข้าไปไว้บางกอก เพราะจะหอบไปเปนการลำบาก

เมื่อวานนี้เปนวันมหาปวารณา ได้มีโทรเลขเข้าไปถึงกรมดำรง วันนี้ได้รับตอบ ที่จริงก็นานอยู่ จำพรรษาถึงสามเดือนแล้ว

อนึ่งวันนี้มิศเตอคาแนดได้ไปพาเจ้าของหนังสือพิมพ์กาเดนมาหา เรื่องที่จะจัดดอกไม้ส่งไปบางกอก เขาเขียนแชดมาให้ พ่อได้ขอให้ส่งตามที่เขาเห็นว่าจะปลูกในบางกอกได้ มีบอกตำราปลูกในแชดนั้นด้วย ได้ส่งเข้ามาเพื่อจะได้อ่าน

วันนี้เปนวันที่จะต้องจบ เพราะจะเปลี่ยนเมือง คิดถึงเปนอันมาก ยิ่งเมื่อได้เห็นลูกไม้ที่ดี ๆ ดอกไม้ที่งาม ๆ อยากจะส่งเข้าไปให้ แต่ไม่รู้จะส่งอย่างไร จนกลุ้มใจ คิดแล้ว ขอจบเท่านั้นที จะลาไปนอน สำหรับไปพรุ่งนี้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๕

คืนที่ ๘๓

โฮเตลเดอโลเซอัง เมืองออสเตนด์

วันพฤหัศบดีที่ ๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

ตื่นนอนกินเข้าข้างบนส่งงานไปกลางวัน ได้เวลาก็ขึ้นรถไปสนามม้าแมริเกิรกอต เรียกว่าพระแจคยกินแมริงกอต เคยเห็นรูปหมายว่าได้ ครั้นเห็นเข้าเสียใจว่าเล็ก ไม่ได้เปนแต่ต่อ เล็ก ๆ เช่นอุรพงษ์ศักดิ์เห็นเล็กเปน หลอดกระนาว ทั้งกันวอลเตอแคมเบ็ล มารับอยู่ที่สเตชั่นที่ลงจาก ตาไปที่รถไฟ เจ้านาย ขุนนางทั้งไทย ทั้งฝรั่ง และนักเรียนมาส่งพร้อมกัน มิสซิสเวคัม มิสเตอลอฟตัส[๑] และอื่น ลาลากัน แล้ว ได้ออกรถมาโดยเร็ว อากาศมัวมาก ที่ชายทะเลหมอกมาก ได้ลงเรือเมล์ เลเยียน ซึ่งปรินเซสเคลมองทีน เรือลำนี้พ่อได้เคยข้ามเมื่อ ๑๐ ปีมาแล้ว เปนเรือที่กว้างเดินเร็ว ๒๒ นอต ได้ถึงกระชากเอีย ๆ เหมือนลงเรือทาย แต่เรือเดินไม่ช้านาน ก็หลังมีฝนปรอย ๆ พอห่างเกาะอังกฤษก็ได้เห็นเครื่อง แต่ไม่มีแดด ได้ไปดูโทรเลขไม่มีสาย มีสายลวดสามสาย มีไม้ขวาง โยงจากเสาหน้าไปเสาท้าย มีอีกสามสายโยงลงมาเข้าเครื่อง เครื่องนั้นก็ดีสาย โทรเลขนั้น จะอธิบายก็ดูไม่มีท่าที่จะเข้าใจได้อย่างไร เพราะท้ายเครื่องนั้นจะดูที่ไหนก็ดูได้ แต่จะรู้ว่าไฟฟ้านั้นเดินแล่นอย่างไรไปในอากาศ พ่ออธิบายไม่ได้ เปนแต่พอที่ว่าได้ทดลองมีโทรเลขเท่านั้น

---

๑ มิสเตอลอฟตัส บุตรพระนิเทศชลธี เดิมอยู่ในกรุงเทพ ฯ แล้วไปรับราชการที่สถานทูตณกรุงลอนดอน

เจ้าพนักงานในเรือนอยู่ข้างเอื้อเฟื้อมาก แต่งโต๊ะถึงกับมีคำให้พรแลมิ่ง มิ่กไหม ซึ่งได้ส่งเข้ามาให้ดู เรือมาถึงท่าเมืองออสเตนด์เวลา ๑ ทุ่ม ที่ฮาเบอได้ทำการเปลี่ยนแปลงใหม่มากจนจำไม่ได้ บ้านเรือนติดกันจนมาถึงแต่ฮาเบอเนื่องหลังคัวซาล (ที่ประชุมฤดูร้อน) ต่อมาถึงคัวซาลจึงจำได้ แต่ถึงจำได้ เรือนนั้นรูปพรรณก็เปลี่ยนแปลงไปหมด คงที่อยู่แต่แถวโฮเต็ลแลริมทะเล เมืองออสเตนด์ใหญ่โตขึ้นในระหว่างสิบปีนี้หลายเท่า แต่ก่อนเดินออกไปถึงคัวซาลหน่อยหนึ่งก็เห็นทุ่งเปล่า เดี๋ยวนี้เปนตึกเต็มไปทั้งนั้น แต่เวลาวันมืดเสียแล้ว แลหิวข้าวเต็มที จึงได้รีบไปโฮเต็ลแลกินข้าว โฮเต็ลนี้ไม่ใช่ที่เคยอยู่แต่ก่อน แต่ก่อนเคยอยู่โฮเต็ลคอนติเนนตัล เคียงกันกับโฮเต็ลนี้เวลานี้กำลังซ่อม โฮเต็ลนี้เรียกเดโลเซียง เปนที่สบายดีเหมือนกัน อาหารก็ดี เว้นไว้แต่ไม่ได้กินหอยนางรม เมืองออสเตนด์แลเมืองบรัสเซลส์เปนที่วิเศษด้วยหอยนางรม แต่ครั้นเมื่อถามถึง เขาว่ากินไม่ได้ไม่ใช่ฤดู ถ้ากินผิดฤดูก็เจ็บ

พระยาวิสูตร์ มิสเตออาเชอ มาจัดรับที่นี่ หม่อมชาติแลหลวงภูวนารถมาหา ได้ลงไปรับในเรือด้วย ชาวเมืองนี้ก็ลงไปรับในเรือแลที่ท่า คือแมร์ ได้เชิญให้ไปโฮเต็ลเดอวิลพรุ่งนี้ด้วย มองสิเออโรลัง ลูกเจ้าพระยาอภัยราชา กงสุลที่ออสเตนด์ มองสิเออซเลสเซอ มองสิเออโยตีว์ ซึ่งลาออกมาบ้าน พวกนี้มากินข้าวด้วยที่โฮเต็ล

กินข้าวแล้วเดินไปที่คัวซาล ซึ่งอยู่ใกล้โฮเต็ล ท่าทางขึ้นลงแปลกไปกว่าแต่ก่อน ลั่นกุญแจด้วย ต้องไปเรียกกุญแจอยู่สักครู่หนึ่งหมายว่าเขายึด แต่ที่แท้ไม่ได้ยึด เข้าไปในห้องกลางของคัวซาล แต่งงดงามขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ดีเปนรูปไข่ กว้างใหญ่ ในห้องกลางจุคนนั่งได้ถึงหมื่นห้าพันคน มีแกลละรีรอบ หลังแกลละรีเปนเฉลียงออกไปอีกชั้นหนึ่งกว้าง แต่แกลละรีนั้นไม่รอบ เว้นด้านร้อยอยู่ด้านหนึ่งเปนยกพื้นสำหรับออเคสตรา มีคนตั้งร้อยห้าสิบคน มีออแกนอยู่

เบื้องหลังที่ด้านริมตรงออเคสตรา ข้างมีเพดานแดงแลเก้าอี้ทองสำหรับเจ้าแผ่นดินต่างประเทศนั้น ส่วนเจ้าแผ่นดินเบลเยียมเองนั้นมีที่ประทับที่ด้านสกัดมีฝากระจกกั้นมิดชิด ไม่ได้ออกไปอยู่ที่เล่าเต๊งเหมือนคนอื่น ในพื้นที่โรงนั้นตั้งโต๊ะเก้าอี้เปนหย่อม ๆ สูบบุหรี่ได้ เพราะเดียวสูงเปนวัดพระเชตุพน ที่เพดานมีรูปเขียนและปั้นเปนรูปตั้งได้จริง ๆ มีรูปราชาออฟเปอเซียแลเจ้าแขกมายืนอยู่ในหมู่นั้นด้วย เพราะชาออฟเปอเซียไปปารีสมาก มาพักอยู่เมืองออสเตนสักเดือนหนึ่ง เจ้านายแลคนต่างประเทศก็มาแต่ที่ต่าง ๆ เวลานี้ยังไม่ถึงฤดู เปนแต่เริ่มตั้งต้นกำหนดฤดูกาลวันที่ ๑ เดือนกรกฎาคม แลมาหยุดเสียห้าเดือน คือเดือนมกราคม, กุมภาพันธ์, มีนาคม, เมษายน, พฤษภาคม, มิถุนายนเปนเริ่มเปิด คนยังประชุมไม่เต็มเดือนกรกฎาคม

เมื่อก่อนเสียบัดนี้มีเล่นเบี้ยในโรงกลางบ้านของมอนติคาโล เวลานั้นเปนของเจ้าแผ่นดิน แต่ถูกพ้องร้องติเตียนกันมากว่าตั้งบ่อน จึงได้เลิก เปลี่ยนเปนขายของ เมื่อพ่อมาได้เคยเข้าไปซื้อของเปนส่วนแชริตี้ ให้เงินมาก ๆ แล้วได้ของมาสิ่งหนึ่ง เต็กกระบะหมากแก้วที่ตั้งอยู่ในห้องเขียว เปนของพ่อได้รางวัลจากคราวนั้น พ่อยังสังเกตว่าไม่มีการเล่นเบี้ย แต่ครั้นไรทยืน ได้ยากเค่เจ้าบ้านว่ายังมี แต่ร้องขอให้รู้ได้เฉภาะพ่อคนเดียว บริพัตรอ้อนวอนจะเข้าไปได้อีกคนหนึ่ง เปนสองคนด้วยกันเท่านั้น ส่วนที่เล่นเบี้ยนี้ทำขึ้นใหม่ทั้งหลังต่อไปจากตึกข้างเก่า เปนทางลึกเดินเข้าไปทางข้างใน มีผู้ตรวจตั๋วสกัดอยู่ในหลายแห่งกัน เมื่อไปพ้นจากผู้ตรวจตั๋วนั้นแล้วก็เข้าไปในห้องที่สำหรับเล่นเบี้ย ตอนหน้าจึงเปนเปนกระโจมกลม ที่ข้างตรงกลางเปนโดมรีบทอง พื้นกรอบวงกลมและรายรับไคลูกมหวดสลักด้วยทองแดงประกอบศิลา ฝาผนังประกอบศิลา เสาโคมหลักเปนกระนำโลหะ ตามห้องระย้าไฟและฆ้าทนสวนก โหลทองแดงแก้วสุ่มใหญ่ ๆ คล้าย ในนั้นตั้งโต๊ะเล่นไพ่ยักกะแรต ๔ โต๊ะ สกา ๒ โต๊ะ

หมากรุก ๑ โต๊ะ เล่นหมุนลูกบาศก์ อีดำอีแดง อย่างมอนติกาโลโต๊ะหนึ่ง มีคนเล่นอยู่สักสองร้อยได้ เขาว่าเวลานี้ยังน้อย ถ้าถึงเดือนกรกฎาคม ตั้งโต๊ะเต็มหลามออกไปจนรอบกระโจมกลม ข้อที่ห้ามปรามไม่ให้ใครเข้านั้น เพราะเปนคลับอันหนึ่งซึ่งมีเมมเบอประมาณสองหมื่นคน เมมเบอคนหนึ่งต้องเสียเงินปีละ ๒๐ แฟรงก์ เปนการผูกขาดจากรัฐบาลเมืองนี้ เสียเงินให้แก่รัฐบาลปีละล้านแฟรงก์แต่ชั่วคราวก่อน ยังค่าที่อาบน้ำที่หาดทรายตามแถบน่าโฮเตล แลการแข่งขัน การเล่นลคร รวมด้วยกันอีกล้านแฟรงก์ เปนปีละสองล้านแฟรงก์ มีบาร์ใหญ่ตั้งอยู่ข้างใน ไดเรกเตอเชิญให้ไปกินน้ำ แปลว่าแชมเปน

มีห้องเล็กเชอห้องหนึ่ง มีสมุดหนังสือต่าง ๆ ทุกอย่าง เปนเอกสหิบิเชนหนังสือ แลหนังสือพิมพ์บรรดาที่มีในโลกเกือบรวบรวมมาอ่านได้หมดเกือบจะไม่มีเว้น ฝาคัวซาลนี้เปนสองชั้น เปนกระจกทั้งสองชั้น ช่องหนึ่งกว้างประมาณสามวา ถ้าหน้าหนาวเปนฝากระจกปิดสองชั้น เปิดประตูเข้าออกได้ แต่ถ้าหน้าร้อน ปิดบานประตูเสีย หมุนดวงที่พื้นเลื่อนฝานั้นลงไปในพื้นชั้นต่ำทั้งแผ่น สูงประมาณ ๕ ศอก กว้างประมาณ ๓ วา ลงไปจมอยู่เรียบเรียบพอเสมอพื้น กลายเหมือนอย่างกับเปนโรงเสาลอยไม่มีฝา หลังใหญ่เหลือที่จะนึกเดา มีห้องเต้นรำต่อเข้าไปข้างหลัง พอเวลาคอนเสิตจบ ฝาประจันห้องเลื่อนหายลงไปในพื้น เห็นห้องเต้นรำกว้างยาวใหญ่แต่งงามหรูเปนที่สุด เขาอวดว่าออเคสตราที่นี่จะใหญ่เท่านี้ไม่มีในโลก คัวซาลที่ไหนจะจัดเท่าที่นี่ไม่มี ที่ว่านี้เห็นจริง ที่ซึ่งควรจะเทียบได้ คือมอนติกาโล แต่มอนติกาโลเปนอย่างเก่า หนา ๆ หนัก ๆ ออเคสตรานั้นเปนไม่มีสู้ได้แน่ แต่ที่นี่เปนอย่างใหม่แท้ แลดูแบบบางโปร่ง เปนสิ่งซึ่งควรจะดูแลพิศวง

ลงทางชั้นต่ำ แล้วเดินออกทางสวนหลังคัวซาล มีน้ำพุซึ่งเปนเสาศิลาสี มีตุ๊กตายืนอยู่บนปลายเสา น้ำพุขึ้นไปสูงสี่สาย แปลกจากที่อื่นหมด เดินออกไป

ที่ถนน ในหว่างถนนหลังคาลาด มีเสาสำหรับจุดไฟให้สว่าง เช่นโคมแม-เนซัน จุดให้เดือนละสองครั้ง ติดสายไฟฟ้าแลดวงไฟไว้เสร็จแล้ว เราชักชวนจะให้จุดดู แต่พูดอยู่ไม่ได้ เราจึงจัดวางนัดคอนเสิตให้เวลาพรุ่งนี้ แลจะได้จัดเกวียนไปทอดยานาทั้งคู่โรงลคาด้วย เดินมาตามถนนอ้อมมาข้างโค้งขวาถนนทางริมทะเล มาตามน่าโฮเต็ล แล้วแวะที่น่าโฮเต็ล โฮเต็ลตามแถบนี้ ก็มากัยยาวตั้งน่าทางหลังโฮเต็ล เพราะข้างน่าโฮเต็ลเขาลาดกระเบื้องเป็นที่คนเดินเล่นกว้างใหญ่ ลงไปจนถึงเขื่อนริมทะเล ที่เขื่อนลงไปก็เป็นหาดทราย เวลาน้ำแห้งๆ ลงไปในทะเลได้สักครึ่งไมล์ เหตุนั้นจึงได้เป็นที่อาบน้ำดี เพราะน้ำไม่ลึกตกไปจากฝั่งใกล้เท่าใดก็ไปได้ เวลานี้ยังเรียบอยู่มาก ถ้าเวลาฤดูที่เคยมาเหมือนแต่ก่อนคนอาบน้ำในทะเลตั้งพันตั้งหมื่น ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ไม่ใช่แต่อาบน้ำ มีขายของเป็นจะกินของเล่น เครื่องขุดเครื่องตักทราย, จอ, ถัง. เด็กๆ เล่นกันเกรียวกราวตลอดแลสุดสายตา ที่บนเขื่อนคนก็เดินไปมาสลับสลอนเต็มไปที่น่าโฮเต็ล น่าโฮเต็ลจะมีผ้าใบกางกว้างๆ กั้นด้วยราวเป็นตอนๆ ตามน่าห้อง ห้องหนึ่งได้จากออกไปเล่นที่น่าห้อง แลผู้คนเดินไปมาน่าโฮเต็ล แลผู้คนเล่นในหาดคนที่อยู่ในหาดก็แลเดียวนมาดูได้ทั่วสบายนั้น คนที่อยู่กลางก็แลได้ทั้งบนทั้งล่าง เป็นที่จะงามนักห้ามไม่ให้เด็กหนุ่มมาเที่ยว เพราะมีเครื่องล่อที่จะให้เสียคนได้มาก ทั้งผู้หญิงแลเหล้าแลเล่นเบี้ยหรือขายตุ๊กตาอยู่ในที่นี้ แต่อากาศที่นี่ดีได้ชื่อว่าเปลี่ยนเป็นอากาศเมืองฝรั่งเศส เขาเล่าให้ฟังผิดกันกับในลอนดอนจริงๆ ที่นั้นไม่ได้สักหนึ่ง, ฝุ่น, ชื้น, เช้าอยู่เกิน ๗ วันน่ากลัวจะเจ็บ

กินกลางวันทุนทองคำโรงย่อมหลังเดียวนี้ สิ้นเงินเจ็ดล้านแฟรงก์ แต่ซึ่งรับได้กลางเท่าสามหกหล่อด้วยทองแดงนั้น สิ้นเงินถึงสามแสนแฟรงก์ ได้เดินดูอยู่ทางเหล่าสักสองเส้นตามแล้ว แต่ไม่ได้ยินเสียงอะไรเลย เพราะน่าต่างเป็นกระจกสองชั้น เงียบสบายดี

รูปทรงถ่ายที่เมืองออสเตนด

คืนที่ ๔๔

วันศุกร์ที่ ๒๘ มิถุนายน

เวลาเช้า ๕ โมงไปโฮเตลเคอร์วิลตามคำเชิญของแมร์ โฮเตลเคอร์วิลนี้เปนตึกเก่าสำหรับเมืองออสเตนด์มาประมาณ ๑๐๐ ปี ตั้งอยู่หลังสนามสี่เหลี่ยม ซึ่งมีตึกค้าขายล้อมอยู่รอบ ทำขึ้นใหม่บางส่วน มีรูปภาพที่ย้ายมาจากวัดเปนของเก่าสามแผ่น นอกนั้นเปนรูปใหม่ ๆ ที่เขาคิดจะเกี่ยวบรวม ยังไม่สู้มากนัก มีออฟฟิศแมร์แลน่าที่ต่าง ๆ พูดกันได้ด้วยโทรศัพท์ แมร์รับรองอยู่ในที่นั้น ออกจากโฮเตลเคอร์วิลเลยไปเที่ยวดูถนนต่าง ๆ ทั่วทั้งเมือง ยังไม่สู้กินเวลามากนัก แต่กระนั้นก็โตขึ้นกว่าแต่ก่อนเปนอันมาก มีพลเมืองอยู่ประจำถึงสี่หมื่นแล้ว แต่คนต่างประเทศที่จรมาปีละมาก ๆ เพราะฉนั้นทุกถนนมีโฮเตลมีเรสเตอรองต์ติด ๆ กันไปหมด ถ้าจะกล่าวว่าเปนโฮเตลไปทั้งเมืองก็ได้ วังเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเจ้าของเรียกว่า ฬัต แปลว่ากระท่อม ต่อออกมาใหม่อีกตอนหนึ่ง มีตพานเดินถึงกัน ยังมีท่าทางที่จะขยายได้ออกไปได้อีก ทั้งเมืองทั้งวัง

กลับโฮเตล ม. มาร์เก ขุนพัฒย่อนเมืองนี้ มาพาลงไปดูที่อาบน้ำที่หาดทรายน่าโฮเตล เขาให้ลงในเกวียนที่อาบน้ำ ที่รูปร่างเหมือนกุฎนกขุนทองติดลูกล้อ ในนั้นมีที่ล้างหน้า มีขอสำหรับห้อยผ้าติดอยู่ตามฝา ฝานั้นใช้ผ้าเข้ากรอบเปนแผง เขียนลวดลายปิดทอง มีน่าต่างก็เหมือนน่าต่างกรงนก รถนี้เทียมม้าลากลงไปในทเล หันข้างที่มีบันไดลงไปข้างน้ำ พอน้ำท่วมเชิงบันได มีคนเล่นน้ำอยู่ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ได้ถ่ายรูปจากที่นั้น เขาเล่นกันได้หน้าเฉยตาเฉยดูไม่หนาว แต่ถ้าเราลงไปบ้างเห็นจะโทษถึงเปนตะคริว นุ่งกุ๊กซอยกล เครื่องแต่งตัวอาบน้ำของผู้หญิงฝรั่ง ช่างจะแนบเนียนแก่ตัวเกินไปนักออกน่าอาย สงไสยนักว่าถ้าผู้หญิงเราจะให้แต่งเช่นนั้นจะยอมฤๅไม่ ใช่ว่าจะยกย่องว่าของเราแต่ง

ดีกว่า ถ้าอยู่ปรกติฝรั่งเขาแน่นหนาดีกว่า แต่เวลาอาบน้ำให้ยอมเสียว่าไทยเราจะดีกว่า การอาบน้ำที่บาเดนบาเดนช่างกวดขันเสียนักกระไร ผู้หญิงต้องแยกอาบแห่งหนึ่ง ผู้ชายต้องแยกอาบแห่งหนึ่ง แต่จะเดินผ่านไปข้างน่าที่อาบน้ำผู้หญิงยังต้องห้าม ทั้งที่มีฝากั้น ครั้นถึงเวลาจริงที่จะเล่นน้ำทะเลขึ้นมาทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ลงไปเล่นด้วยกันได้ตั้งหมื่นตั้งพัน ส่วนกางเกงยืดติดกับเสื้อตัวเดียว เปนว่าไม่น่าจะบ่นว่าอายฤๅไม่หยาบคายอันใด แต่ไทยเรากลายอยู่ไม่ช้าเท่าใดก็เข้ากุยีดประตู แล้วกระดุมห่วงข้างหลัง ลูกกลม ๆ ทำด้วยนิกเกิลยื่นขึ้นมาข้างท้ายรถ พอเข้าน่าที่เห็นก็ไปกองเรียกม้าลงมาเทียมรถลากกลับขึ้นไป ฤดูนี้ยังไม่ถึงเวลาคนชุม กำหนดต่อเดือนน่าจึงจะได้เห็นคนมากมากเช่นกล่าวมาแล้ว วันจากที่นั่นเขาพาไปรอบตัวเมืองด้านข้างริมทเล แวะร้านเสื้อผ้าสำหรับอาบน้ำ ได้ซื้อเครื่องแต่งตัวผู้หญิงอาบน้ำ อย่างดีที่เรียบร้อยสำรับหนึ่งส่งเข้ามาให้ดู แล้วเขาพาไปร้านเครื่องเพชร์ ร้านนั้นสมแก่ มีลักษณบริบูรณ์ทุกอย่าง อะไร ๆ ก็ได้ทั้งหมด เว้นไว้แต่ไม่แพง เครื่องแพงกันไม่ใคร่จะได้ เครื่องเพ็ชรที่นี่ราคาอย่างจะแพงเหลือ ๆ มาก เพราะเคยขายชาวอเมริกาและรัสเซียเสมอ ชาวอเมริเกนซื้อร้านนี้ตั้งสองหมื่นปอนด์ เข้าพวกร้าน ๆ เหล่านี้อยู่ข้างคุ้นเคยกับผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ มาก อย่างเช่นร้านกอก ที่ขายเครื่องเพชรที่บาเดนบาเดนแลแฟรงก์เฟิดนั้น เมื่อพ่อไปวันก่อนเธอยังถามถึงกันในโต๊ะกินเข้าเจ้านาย แกรนด์ดุกออฟเหสสะระเสร็จพูดว่าเปนที่หนึ่งในคอนติเนนต์ ตาแก่ที่เต้นตลกก็ชอบกันหมดทุกคนจนถึงเอดเวอด แกเล่นตลกให้แล้วทุกคนเล่าเหมือนกันทั้งนั้น ร้านเครื่องเพชร์ร้านนี้ก็เก่งอย่างเดียวกัน แต่พ่อไม่ได้ซื้ออะไรมาก เดินวนกลับมาทางหลังตัวชาลไปกินเข้ากลางวันที่โฮเตล

รูปทรงถ่ายที่ประสมกุ้งเมืองออสเตนด์

กินเข้าแล้วไปดูที่เลี้ยงหอยนางรมของ ม. สตรักเก ซึ่งเปนผู้จัดการเลี้ยง เมื่อข้ามทเลมา ทางที่ไปต้องผ่านท่าใหม่ ซึ่งขยายท่าเรือกว้างขวางใหญ่โตมาก มีตพานใหญ่อย่างงดงาม ที่ตั้งนั้นอยู่ใกล้ทเลตอนข้างขยายเมืองออกไปใหม่ ขุดสระลึกลงไปเสมอรดับน้ำทเล แล้วก่อเขื่อนเหมือนสระคั่นเปนสองตอน ในท้องสระนั้นคั่นเปนห้อง ๆ สระละห้าตอนหกตอน ก่อด้วยอิฐแผ่นเดียว เปนที่สำหรับไว้หอย ที่คั่นเปนห้อง ๆ ไปเช่นนั้น เพื่อจะได้ถ่ายหอยเปลี่ยนไปไว้วันละห้อง ๆ ชำระห้องเดิมให้สอาด ถ้าทิ้งไว้แห่งเดียวไม่ย้ายตะไคร่น้ำจับ หอยดำไม่งาม น้ำที่เลี้ยงนั้นต้องระวังตรวจให้มีส่วนน้ำเค็มแลน้ำจืดได้ขนาดประมาณว่าน้ำเค็มสองส่วนน้ำจืดส่วนหนึ่ง ถ้าน้ำเค็มไม่พอ ฤๅเค็มจัดเกินไปก็ไม่ได้ เวลาเมื่อเปลี่ยนหอยไปลงรางแล้วเสร็จไขน้ำให้เต็มลึกประมาณสัก ๘ ศอก น้ำนั้นไขออกเวลาน้ำลง ไขเข้าเวลาน้ำขึ้น แต่หอยไม่ใช่หอยที่นี่ ต้องไปหามาแต่องค์แลนด์ เอามาเลี้ยงไว้ประมาณสัก ๗ เดือน โตขึ้นไม่มากแต่เนื้อภายในอ้วนเต็มบริบูรณ์ สีงาม รศดี เปลือกขาวสอาด แต่จะผสมไม่สำเร็จ เหตุด้วยน้ำหนาวหนาวมากเกินไป หอยที่นี่กินได้อยู่แต่ในเวลา ๕ เดือน ถ้าพ้นจาก ๕ เดือนไปเปนเวลาที่ผสม กินเข้าไปมักเจ็บ อาหารไม่ได้ให้กินอะไรเลย นอกจากน้ำเค็มกับน้ำจืดปนกัน ถ้าถูกส่วนก็เนื้อดี ถ้าผิดส่วนเนื้อไม่ดี ไม่ใช่เปนที่ผสมหอย เปนที่เก็บหอยมาเลี้ยงไว้สำหรับส่งตลาดในยุโรปทั่วไป เหมือนพวกญวนเลี้ยงปลาเทโพไว้ขายในบางกอกฉนั้น

ในที่นี่แห่งเดียวกัน นอกเขื่อนที่กันไว้เปนที่ขังน้ำเค็ม เขาทำกรงมีไม้แม่สดึงลอยไว้ในน้ำ สำหรับเลี้ยงกุ้งลอบสเตอ มีสองอย่าง อย่างหนึ่งตัวสีน้ำเงิน อีกอย่างหนึ่งพื้นแดงประเหลืองเปนจุด ๆ อย่างแรกกินดีกว่าอย่างหลัง เวลาจะเอาขึ้นมาดู เอาขอเกี่ยวเข้ามาที่ตรงใต้รอก แล้วสับห่วงสายโซ่ซึ่งติดอยู่กับแม่สดึงดึงกว้านขึ้นมา คนลงไปจับในกรงนั้น ดูไม่ดุไม่ดิ้นนักไม่ ก้ามมีก็ไม่เห็นใช้

ไม่เห็นอ้ายก้านอย่างเวลาที่ไปอยู่ อาหารที่ให้กินนั้นปลาสดกับและไก่ ๆ อย่างเช่นเรา เห็นในเรือกวาเรียม กุ้งนั้นก็ไม่ได้สมนึก ไปร้องว่าเลยจากผึ้งทีเดียวตระเว เจ้าจะว่าจะส่งไปให้ในรถไฟ เพราะเปนของที่สมัยจะ กุ้งนี้ตระกาจรายเหมือนกุ้งที่ปาระ แต่เขาทาเราเลยไว้ มาเห็นมาดูได้เสมอ ๆ จึงได้พบร่างที่ลอกคราบ แล้วจะลอกคราบโดยง่ายดาย เปลือกขั้นระวางคราบนั้นรู้สึกว่าเนื้อติดกันแน่น ที่วานเหตุว่าได้เห็นลอกคราบ เปนเช่นนั้นอยู่ประมาณสักเดือนหนึ่ง แต่เวลาที่จะลอกนั้น ตัวมันนอนตกตะเคียง ถอนตัวออกมาได้ทั้งหนวดทั้งก้านแลตีนแลตัว ดูน่าอัศจรรย์จริง ๆ เวลาที่ลอกออกจากคราบนั้นตัวมันนิ่มอยู่ ๒ วันจึงแข็ง เมื่อลอกมาแล้วมีแต่คราบอยู่ได้เท่าวันคราบแห้ง กุ้งนั้นเอาเพาะไว้ เอาให้ดูรับเช่นไก ไปแห้งแข็งเหมือนกุ้งทีเดียว ตามปรกติลอกคราบปีละครั้ง ถ้าหากว่าตัวเปนเจริญ ๆ ลอกสองครั้งก็มี

กลับมาถามเวลาที่นัดไว้กับขุนพัฒ เขาจะมีคนเสิดให้ที่นั่งในตัวราด แต่ครั้นไปถึงเข้าเกิดไม่พบใครสักคน ไปเที่ยวกันหมด พบแต่มองสิเออโวลอร์กับกงสุล ซึ่งไปกันแต่สองเจ้านาย แลมองสิเออโวลองเปนรายของครัวก์ เดินไปที่ตัวราด เขาให้เข้าไปนั่งที่แถวราชา เปนที่เจ้าแผ่นดินต่างประเทศนั่ง ได้ฟังก็ทำเพลงสรรเสริญบารมี ก็ตื่นเต้นฟังจนถึงท้าย แล้วทำเพลงอื่น ๆ ต่อไป ทีกทำเพลง ในทำเพลงนั้นมีเข้าร้องเกินเพลงหนึ่ง แล้วแถมเกิดร้องเพลงมารอีกเพลงหนึ่ง ลงท้ายสรรเสริญบารมี พ่อก็ไม่ได้เปนนักเลงเดนตรี แต่ฟังว่าเพราะเหลือเพ็ดไพร่จริง ๆ มีคนทำคุกข้างถนนตรงนั้นชมด้วยกันร้อยห้าสิบคน มีแตรวงคุยประมาณสักร้อยเท่านั้น ว่าไปดี นอกนั้นร้องสิ้น คนที่มาเล่นนั้นเปนชาติสวิตซ์ต่าง ๆ ทั้งแต่วัดเซียนเทเดิน ล้วนแต่เปนคนมีชื่อเสียงทั้งนั้น ตามนี้เขาเริ่มแต่เดือนเมษายน เล่น ๔ เดือน จนถึงแต่เดือนกรกฎาคม ไปจนสิงหาคม เวลากลางวันบ่าย ๒ โมงเล่นอย่างหนึ่ง เวลาค่ำเล่นวงใหญ่ นี่เขาเติมบ่าย ๔ โมงเล่นวงใหญ่ เพราะพ่อไม่มีเวลาจะอยู่จนกลางคืนนี้เดียว

น้ำชาด้วย กลับจากนั้นบ่าย ๕ โมงเลยเที่ยวเดินเกาะกะต่อไปอีกเพราะยังมีเวลา อากาศก็แจ่มใสดี ไม่ร้อนไม่หนาว พอสบาย

เวลาบ่ายนี้มีเด็ก ๆ ลงไปเล่นหาดทรายมาก แต่ร้านที่หาดยังไม่ออก เพราะยังไม่ถึงฤดู ของยังอยู่ตามร้านบนบก จึงไปเที่ยวดูร้านบนบก ของที่สำหรับขายในเวลาฤดูเช่นลักษณอย่างเราเล่นขึ้นพระบาทฤๅแห่วัดกัลญาณมิตร แต่เปลี่ยนสับเยกต์ไปตามลักษณ คือมีถุงผ้าโปร่งสีเขียวสีแดงกรอกหอยต่าง ๆ หอยเขี่ยบุหรี่ซ้อนเรือ หอยแกะเปนรูป หอยประดับหีบ ประดับภาชนต่าง ๆ นับไม่ถ้วน เขียนขัดผ้ากองโต ๆ เครื่องหอยมุกต่าง ๆ ตลอดไปจนเครื่องมุก เปนถาดแลกระจกเงาเปนต้น ของเด็กเล่น เรือแลเครื่องตักเครื่องเททรายของต่าง ๆ รูปตั้งแต่รูปเขียนรูปถ่ายจนโปสต์กาด เรื่องชายทเลแลที่ซึ่งงามในเมืองนี้และใกล้ ๆ อื่น ๆ รวบรวมความว่า เปนของซึ่งทำขึ้นเฉภาะสำหรับขายคน แลสำหรับฤดูนี้ หากสุดมิได้ ส่วนในถนนซึ่งเปนทางขึ้นแต่ท่าเรือ มีประตูป่าประดับใบไม้แล้วปักเสาธง ถนนละหกสายบ้างสี่สายบ้าง เสาทาแดงเปนธงห้อย ปลิวไสวไปทุกทาง ถนนเก่า ๆ เปนถนนแคบ เปนที่ซึ่งร้านตั้ง ถนนใหม่ ๆ ที่ใหญ่ ๆ ไม่มีร้าน แลดูเปนการนักขัตฤกษ์ทั่วไปทั้งเมือง เว้นแต่เปนการเริ่ม ยังไม่ถึงเวลางานแท้ เวลาค่ำราวทุ่มหนึ่งเช่นเวลารถไฟออก ได้ไปที่สเตชั่น พวกทร[illegible] มาส่งหมด เว้นไว้แต่หม่อมชาติแลหลวงภูวนารถกลับไปเสียแต่วานนี้ ก็เลิก พูดถึงมิสซิสเกิกแปตริกลูกสาวเจ้าพระยาอภัยราชาลงมาจากบรัสเซลส์วันนี้ พาลูกมาหา หน้าตาไม่มีเค้าเกิกแปตริกเลย ไปเหมือนเจ้าพระยาอภัยราชา ถึงมองสิเออโรลองลูกชายแลเห็นเข้าก็รู้ ไม่ต้องมีใครบอกว่าเปนลูกเจ้าพระยาอภัยราชา แต่ลูกสาวเล็กของเจ้าพระยาอภัยราชาคนหนึ่งกับหลานหญิงเขาลงมาไม่ได้ เห็นพวกนี้เข้าช่างคิดถึงเจ้าพระยาอภัยราชาจริง ๆ มองสิเออโรลองเปนคนมีอัธยาไศรยแลฉลาดรอบคอบดีมาก เวลาไปคัวซาลด้วยกันสองคราว

เห็นได้ว่าเปนแม่มีไหวพริบระวังน่าระวังหลังเหมือนเจ้าพระยาภัยราชา

วันนี้เปนวันที่นอนรถไฟครั้งแรก นึกว่าคืนร้ายจะไม่หลับยังรุ่ง ระยะทางแต่เมืองออสเตนด์ไปแฮมเบิคไกลมาก จะไม่พักที่ไหนกลางทางก็ไม่มีที่ซึ่งน่าจะพัก ถ้าจะไปเวลากลางวันไม่นอนก็นั่งเบื่อไม่มีเวลาไรจะดู จึงตกลงเปนไปกลางคืน แต่ไม่เปนเช่นคาด อาลเบอสแกแกล้งซักไม่ให้รู้ ปล่อยให้ขึ้นไปว่าจะนอนไม่หลับ แต่ที่แท้แกคาดว่าจะมาดีกว่าเก้าอี้เปนเตียงนอนได้ถนัด เวลาที่นอนนอนได้อยู่ได้นาน เหมือนในเรือน เว้นแต่อยู่ข้างจะกระตุกกระชากอยู่สักหน่อย ๆ นอนนอนจะหลับ ก็ถูกมันสั่นปลุกอยู่เสมอ ๆ แต่เมื่อง่วงหนักเข้าก็หลับไปเอง ไม่สบายเหมือนอยู่เรือนนั้นเปนธรรมดา

คืนที่ ๔๕

วันเสาร์ที่ ๒๙ มิถุนายน

เวลาเกิดเดือนออก หมุนนาฬิกาไปเสียชั่วโมงหนึ่งเปนเหมาะกับเวลาที่ ด้วยเขาใช้เวลาเยอรมัน ไม่ใช่เวลาเซนตราลยุโรป ต้องหมุนนาฬิกาเติมเวลา ๓ โมง แต่ตื่นเช้า ๘ โมง มาถึงแฮมเบิคมืดคลุ้มเปนฝนตกพรำ ๆ อยู่ไม่ คราวก่อนมาเห็นเช่นนี้ฤดูหนาวกว่านี้ มาคิดนึกกินแฮก ลูกปลาซึ่งกินแฮกเปนของสด อยู่ข้างจะเปนคนเรียบร้อยดีมาก แวะดูของที่เขาเอาไปตั้งเรียบเรียงร้านไว้อย่างเดียว ภาษีเจม ทั้งเก้าอี้ร้านนั่งแต่รูปหล่อรูปเขียนเครื่องถ้ายเครื่องแก้ว สิ่งละอันพรรณละน้อย ไม่ใช่เอาแต่ไปเปนเครื่องราว เปนโรงรูปตั้งของตลาดพัก

ทุกอย่างเป็นตัวอย่าง เมื่อต้องการอะไรเรียกอีกได้ เขามีห้างอยู่ต่างหากที่จะเล่นเครื่องหนังอย่างแต่ก่อน สั่งให้ทำ เพราะเขามีอัตราอะไรอยู่พร้อมทุกอย่างแล้ว ซื้อรูปภาพแผ่นหนึ่ง ที่ร้านเพ็ชร์แห่งหนึ่ง แต่ไม่ได้ซื้ออะไรเลยมาโฮเตลชัมเบอเคอฮอฟทีเดียว

เบอโกมาสเตอมาเยี่ยม แล้วไปเยี่ยมตอบที่ราชเฮาส์ ราชเฮาส์หลังนี้แต่ก่อนยังไม่มี ทำแล้วใหม่เรี่ยม ออกจากราชเฮาส์ขึ้นรถไปรอบเล็กอาลสเตอ (เปนห้วงน้ำใหญ่เช่นทะเลสาบ) แต่รถโมเตอคารเดินไม่เท่าไร ด้วยทางเพียง ๘ กิโลเมเตอเท่านั้น พอแลเห็นแดดเรื่อ ๆ ในเวลาเช้า ๕ โมง ประมาณสักชั่วโมงหนึ่งก็หายมิดลงไป ฝนตกพร่ำเรื่อยไม่มีเวลาหยุดเลย ไม่ใช่แต่พึ่งตกวันนี้ ตกเช่นนี้มา ๑๕ วันแล้ว เลยสิ้นสนุกไม่อยากไปเที่ยวข้างไหน ถนนร่นแคมใสสอาดหาเผ้าผงไม่ได้เลย เพราะล้างกันมาเสียหนักกว่าหนัก น่าต่างโฮเตลนี้ มีมุขยื่นออกไปเห็นได้ตลอดทั้งสองข้าง ด้านหน้าก็เปนเล็กอาลสเตอ เปนที่งดงามมาก นั่งอยู่ในมุขนี้แลดูอะไรเพลินเหมือนกันทีเดียว ไม่เบียด ไม่เซ็น แลไม่สู้หนาวนักจึงไม่คิดจะไปข้างไหนอีกต่อไป

เมืองแฮมเบิคเปนเมืองใหญ่กว่าเพื่อน ในพวกที่เข้ากันค้าขายซึ่งเรียกชื่อว่า แฮนสิเอติก รีปับลิก หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเมืองเยอรมันกับเมืองไทยได้เริ่มทำกับแฮนสิเอติก แล้วจึงได้เปนนอทเยอรมันคอนเฟเดอเรชั่น บรรดาสินค้าที่ส่งตรงมาจากกรุงเทพฯ เปนมาที่เมืองแฮมเบิคนี้ก่อนไปที่อื่น แลยังมีส่งมากอยู่เสมอ เปนเมืองท่าค้าขายนับว่าเปนที่สี่ ตั้งแต่ลอนดอน นิวยอก ลิเวอปูลลงมา เพราะมีแม่น้ำใหญ่ชื่อเอลบ์เข้ามาจากทะเล น้ำขึ้นลงวันละสองครั้ง เรือกินน้ำลึก ๒๓ ฟิตขึ้นลงได้ มีพลเมืองถึงเจ็ดแสนเศษ ยังมีแม่น้ำอื่นอีกซึ่งเข้ามาในกลางเมือง เปนทะเลสาบสองตอน จะเรียกว่าทะเลสาบก็เห็นจะไม่ใช่ เปนห้วงน้ำใหญ่ในแม่น้ำอาลสเตอ ตอนข้างนอกใหญ่

เรียกว่า อุสเซนอาลสเตอ ตอนในเล็ก ว่าโดยขอบในแล้วที่หนึ่ง เรียกว่าบินเนน อาลสเตอ มีสพานผ่านกลางในระหว่างที่กว้างของแม่น้ำสองตอนนี้ โอเตลซึ่งพ่อ มาพักอยู่ที่ฝั่งบินเนนตรงด้านสกัด มีกาแฟเปนที่สำหรับคนไปกินเข้าอยู่ ริมน้ำ แลมีเรือเมล์กลไฟจอดเรียงรายอยู่ที่ด้านนั้นเก้าลำสิบลำเสมอ ไปส่งตาม ท่า ๆ สู่จากเพลานสักคืนเดียว ให้คิดคดางานได้ เดินไปแลมาอยู่เสมอ ดูเหมือนจะราวสักตรงกลางหัวไม้ง ร้านนั้นมีเสาโคมใหญ่สองกิ่ง ใช้แสงไฟโคม จากแผ่นไปเปนสองแถว สิ่งซึ่งสำคัญ หญูโคในต้นคือหรือปอด ได้ไปดูแต่ ตรางก่อน ตรานั้นไม่ได้ใช่ จงดูนครระยะมาก เปนที่น่าดูอย่างยิ่ง แลมี เตกสเรนท์ที่สำหรับว่าคล้ายมีออยกันถึงขึ้นมา หลังใหญ่เปนที่สำหรับประชุม ทางพ่อค้าว่าเกล่าวรายการทั้ง ถนนประชุมในนั้นได้ตั้งหมื่น

เวลาค่ำเที่ยวนั้นแลดูเอ็กซิสเตนต์อย่างใหม่แทบทุกเมือง มากขึ้นกว่าแต่ก่อน เรียกว่าเค ที่ตารางมุมใกล้โฮเตลบ้างเพราะ มีไฟฟ้าติดเปนแถวบนหลังคาสอง ข้างฟ้า เปนตัวหนังสือ แลกระจายสีต่าง ๆ เปลี่ยนได้ถึง ๖–๗ อย่าง อีก แห่งหนึ่งเปนวงระดอสีบ้มีดเปนหย่อง ๆ วิ่งอยู่เสมอ กินเข้าวันนี้ไม่ได้แต่งตัว แล้ว เลยไปดูคอนเสิตเซอคัส เวลาไปนี้ฝนค่อยสงบ

ตอนเสด็จวันนี้เขาพาออกเสด็จมาแต่เช้าอีกเหมือนกัน การเล่นก่อนกันเปนเรื่อง ม้า ดีกว่าทุกคราวเคย ก็มีพวกตลกสิกวีที่ไม่ไหน อีกคนหนึ่งปล่อยม้าต่าง ๆ มาทางเพลานั้นเองตาง แล้วปล่อยหมีขาวออกมาทั้งฝูง หมดด้วยกันสัก ๑๐ ตัวดูจริง ๆ มีหมีดำตัวหนึ่ง ต้อนหมีขาวให้ขึ้นนั่งบนตั่งเวียนรอบ หมีดำ เดินตรวจเดินอยู่ในกลาง แล้วนำเครื่องต่าง ๆ ออกมาให้หมีขึ้น เช่นม้า กระได จระเข้ตัวเล็ก ๆ สิงโตแมวไคเกาน์ เรือกาบิน เจ้าพวกหมีขาวเหล่านั้น มีท่าเล่นพวก ๆ ตั้งใจทำแนะไรต่อไรต่าง ๆ ในเรื่องนั้นดังจุดประหลาดอย่างยิ่ง

ขึ้นด้วย การที่จะเกณฑ์ให้สัตว์ทำอะไร ๆ ต่าง ๆ ได้ ด้วยน้ำตาลล่อด้วย เฆี่ยนตีด้วย แล้วต้อนเข้าโรงเลี้ยงที่หนึ่ง คราวนี้ปล่อยน้ำมาที่ในสังเวียนลึก ทอดตะพานจะมาแต่เพดานโรง ต้อนให้หมีลงมาตามตะพาน พอถึงปลายตะพานก็ตกน้ำโผล่ง จะไปว่ายอยู่ในน้ำหมดทั้ง ๖๐ ตัว ร้ายหมีนั้นช่างไม่สนุกเสียจริง ๆ เมื่อถูกออกมาทำอะไรต่ออะไรอ้าปากร้องอยู่ทั้งนั้นด้วยความกลัว เมื่อเวลาลงราง บางตัวก็ระวังน่าลงมา บางตัวก็กลัวมากตะกายขึ้น กลายเปนเอาข้างหลังลง ตะพานมันลื่นอยู่ไม่ได้ต้องพลัดตกลงมา เวลาตกลงมาหมดแล้วก็ไล่เสีย เอาไฟฟ้าฉายถูกบนหมีสว่างงามมาก แล้วต้อนกลับขึ้นบก

คราวนี้ต่อไปจะเปนเรื่อง ในท้องเรื่องนั้นเมืองอังกฤษ คนใช้ในโรงเรสเตอรองต์แห่งหนึ่ง เวลาที่เลิกเลี้ยงกันไปแล้วยังเมาเกะกะอยู่ เล่นตลกต่าง ๆ มีคู่ที่จะแต่งงานกับพวกพ้อง แห่แหนกันมาจะเลี้ยงพวกขุนนางแมกยา (ชาติชาวฮังการีเรียกดังนั้น) ก็มาที่นั่นด้วยเต้นรำอย่างขบวนสนุกมาก แล้วมีพวกยิปซีออกมาอีกพวกหนึ่งใหญ่เหมือนกัน ยายยิปซีที่เปนหัวน่าให้เต้นรำด้วย แล้วเจ้าสาวไปให้ยายหัวน่าดูลักษณลายมือ บอกว่าจะอยู่ด้วยกันคือมีลูกหลายคน ก็เฮฮาเกรียวกราวกัน แล้วคนใช้ในโรงเรสเตอรองต์ที่เมานั้นไปให้ดู ยายนั้นดูว่าโขมยเหล้านายกิน โกรธวิวาทกันขึ้น ต่างคนต่างเลิกไป พอเงียบแล้วยายยิปซีนั้นพาบริวารมาขโมยของที่ตั้งอยู่น่าเรสเตอรองต์ ฝ่ายคนในเรสเตอรองต์ออกมาไล่ตามจับได้ตัวยายแก่ พอขุนนางแมกยาจะกลับ จูงม้าเข้ามา ยายแก่แย่งม้าได้กระโดดขึ้นควบหนี คราวนี้พวกที่ในโรงนั้นก็มากน้อยก็ขึ้นม้าไล่ตาม ตกลงเปนวงขึ้นตะพานอย่างวนเขา ตั้งแต่พื้นโรงขึ้นไปจนกระทั่งถึงเพดาน ครั้นหมดจำนวนแล้วไขน้ำกลับเข้าไปในวงอย่างเช่นให้หมีว่าย รื้อตะพานตอนล่างเสีย เปนยายแก่ควบม้าลงมาตามตะพาน ตกลงในน้ำทั้งม้าทั้งคน ต่างคนต่างว่ายน้ำขึ้นบก พวกที่ไล่ก็ไล่ตามลงมา ทั้งม้าทั้งคนตกโครม ๆ น่ากลัว

น้ำตกลงมากระแทกหัวคนที่ว่ายน้ำอยู่เสียจริง ๆ พอตรงมาหมดแล้วก็เลิก กลับมาสองยามฝนยังตกพรำเพรื่อต่อมาอีก

รายวันห่างระยะมานาน นี่ค้างถึงสองวันแล้ว เพราะไม่มีเวลาจะแต่ง ติดการรับรองอยู่ทั้งหมด จึงได้ส่งระยะเพียงแต่ที่เขียนเท่านี้ก่อน เมื่อแต่งเสร็จแล้วจึงจะส่งต่อไปอีก

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สารบารพ์เรื่องในเล่ม ๒

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๖ น่า ๑

เสด็จรถไฟจากเยอรมนีไปประเทศเดนมาร์ก ๑

เสด็จถึงเมืองโคเปนเฮเคน ๒

เสด็จไปประทับที่วังเบอนสตอฟ ๓

เสด็จประพาสเมืองโรเซนกิลด์ ๔

เสด็จประพาสสวนในบริเวณวัง ๕

เลี้ยงโต๊ะที่วังเฟรเดนสบอร์ค ๖

เสด็จทอดพระเนตรเรือยอตแลเสด็จบ้านพระยาชลยุทธโยธินทร ๘

เสด็จบ้านกงสุลแอนเดอซัน ๙

เสด็จทรงเรือยอตคลัมเบียนไปถึงเมืองกลสุนซ์ ๑๐

เสด็จรถไฟประพาสฟริสบอค ๑๑

เลี้ยงกินเนอที่บ้านเคานต์ฟริส ๑๓

เสด็จออกจากประเทศเดนมาร์กไปประเทศนอรเว ๑๔

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๗ ๑๘

เสด็จถึงเมืองคริสเตียเนีย ๑๙

เสด็จประพาสไร่หลวง ๒๐

กินเนอที่วังพระเจ้าฮาคอน ๒๑

รับทูตเปอเซีย ๒๔

เสด็จทอดพระเนตรเรือไวกิง ๒๕

เสด็จประพาสเขาฟกเซนโกลเลน ๒๗

เลี้ยงทูตเปอเซีย ๒๙

เสด็จรถไฟจากเมืองคริสเตียเนีย	หน้า [illegible]
เสด็จถึงเมืองทรอนด์เยม	[illegible]
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๘	[illegible]
เสด็จประพาศเมืองทรอนด์เยม	[illegible]
แอดมิราลอิงเคลฟิลด์เฝ้า	[illegible]
เสด็จประพาศน้ำตก	[illegible]
เสด็จจากเมืองทรอนด์เยม	[illegible]
ผ่านช่องยือรวิก	[illegible]
ประพาศเกาะท๊อร์คแฮตเทล	[illegible]
เสด็จถึงโบเดอแวะประพาศ	[illegible]
เสด็จจากโบเดอ	[illegible]
ทรงถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนที่เกาะคารเอย	[illegible]
ถึงเมืองฮาเมอเฟสต์ผ่านช่องรอฟซือแลเฮยลมโซ	[illegible]
ถึงแหลมเหนือเสด็จประพาศบนเขา	[illegible]
ทรงสลัก จ, ป, ร, แลทรงถ่ายพระบรมรูปที่บนแหลมเหนือ	[illegible]
เสด็จกลับจากแหลมเหนือผ่านลิงเคนฟยอด	[illegible]
ถึงท้ายลทรอมเซอเสด็จประพาศทอดพระเนตรพวกลัป	[illegible]
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๙	[illegible]
เสด็จถึงเมืองนาร์วิก	[illegible]
เสด็จประพาศที่ท่าแร่เมืองนาร์วิก	[illegible]
ถึงรัฟทซุนด์เสด็จประพาศ	[illegible]
เสด็จถึงท้ายลสวาร์ทเซน	[illegible]

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๐	น่า ๗๔
เสด็จในเรืออัลเบียนผ่านเมืองคริสเตียนซุนถึงเมืองโมลเด	[illegible]
เสด็จถึงเมร็อค	๗๗
เสด็จรถจากเมร็อคขึ้นเขาไปคยุ๊ปวัส	๘๑
เสด็จถึงคยุ๊ปวัส	๘๒
เสด็จถึงกรอตลิท	๘๓
ทอดพระเนตรพวกลัป	๘๕
เสด็จจากกรอตลิท	๘๘
เสด็จถึงตำบลวิสเนส	๙๓
เสด็จจากตำบลวิสเนสผ่านทเลสาบ	๙๖
เสด็จประพาศตำบลโครนาเบร	๑๐๐
เสด็จจากประพาศกลับเรืออัลเบียนที่หน้าโฮเตลอาเลกซานดรา	[illegible]
ถึงตำบลบัลฮมแวะเสด็จประพาศ	๑๐๓
ถึงตำบลมุนกัลแวะเสด็จประพาศ	๑๐๘
เสด็จถึงตำบลกุกวังเคน	๑๐๙
[illegible]ถึงเยเล	[illegible]
เสด็จจากตำบลกุกวังเคน	๑๑๓
เสด็จถึงไฟลเซอโฮเตลตำบลวอส	๑๑๗
เสด็จจากตำบลวอส	๑๑๘
ถึงเบอรเคนเสด็จประพาศ	๑๒๑
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๑	๑๒๖
เสด็จลงเรืออัลเบียนออกจากเบอรเคน	๑๒๘

ถึงตำบลออตเคเสด็จประพาส น่า ๑๒๙

เสด็จประทับโฮเตลไบรฟอน ๑๓๔

เสด็จประทับเรืออัลเบียนออกจากไบรฟอน ๑๓๗

ถึงเมืองสตาวังเคอเสด็จประพาส ๑๓๘

เสด็จรถไฟจากเมืองสตาวังเคย ๑๔๐

เสด็จลงประทับเรืออัลเบียนที่เฟลกเกฟยอร ๑๔๑

ถึงเมืองเบรวิกเสด็จประพาส ๑๔๒

เสด็จรถไฟจากเมืองเบรวิก ๑๔๕

ถึงตำบลโนโตดเดน ๑๔๖

เสด็จทอดพระเนตรที่ทำการรับธาตุในลม ๑๔๙

เสด็จทอดพระเนตรที่ใช้น้ำทำแรงไฟฟ้า ๑๕๑

เสด็จประพาสตำบลรูกันฟอส ๑๕๗

เสด็จทอดพระเนตรน้ำตกที่ใช้ทำแรงไฟฟ้าตำบลรูกัน ๑๖๒

เสด็จกลับโนโตดเดน ๑๖๖

เสด็จประพาสแลทอดพระเนตรโรงทำกระดาษ ๑๖๙

เสด็จจากประเทศนอรเวมาประเทศเยอรมนี ๑๗๒

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒ ๑๗๖

เสด็จถึงเมืองกีล ๑๗๖

เสด็จทอดพระเนตรโรงทำเหล้าแลโรงทำเครื่องเหล็กตำบลครุปป์ ๑๗๘

เสด็จรถไฟไปเมืองเบอลิน ๑๘๐

ประชุมแพทย์ตรวจพระอาการ ๑๘๑

เสด็จประพาสที่เลี้ยงสัตว์แลตลาด [illegible]

เสด็จทอดพระเนตรที่ทำการวิทยุโทรเลข	น่า ๑๘๘
เสด็จห้างแลโรงพยาบาล	๑๙๔
เสด็จประพาศในเมืองเบอลิน	๑๙๗
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๓	๒๐๑
เสด็จจากเบอลินไปเมืองคัสเซล	๒๐๑
เยอรมันเอมเปอเรอรับเสด็จ	๒๐๑
เสด็จประพาศสวนแลน้ำพุ	๒๐๓
เลี้ยงดินเนอที่วังเอมเปอเรอ	๒๐๕
เสด็จจากเมืองคัสเซลไปบรันซวิก	๒๐๘
ดินเนอที่วังบรันซวิกแลทอดพระเนตรละคอน	๒๑๐
เสด็จประพาศเมืองฮาร์ซบูร์ก	๒๑๒
ทอดพระเนตรที่เลี้ยงม้า	๒๑๔
เสด็จทอดพระเนตรละคอน	๒๑๖
เสด็จทอดพระเนตรการประลองยุทธแลการดับเพลิงแลกรีฑา	๒๑๘
เสด็จทอดพระเนตรวัดแลวังโบราณ	๒๒๐
ทรงปลูกต้นไม้ที่ระลึก	๒๒๓
เสด็จรถไฟจากบรันซวิก	๒๒๔
ทอดพระเนตรรถรางเดินใต้ราง	๒๒๕
ถึงเมืองโกลอนเสด็จประพาศ	๒๒๖
เสด็จออกจากเยอรมนีไปประเทศฝรั่งเศส	๒๒๗
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๔	๒๒๘
เสด็จประพาศในเมืองปารีส	๒๒๙

เสด็จทอดพระเนตรที่ทำเครื่องถ้วย	น่า ๒๓๓
เสด็จทอดพระเนตรละคอนออปรา	๒๓๕
เสด็จวัดหัวใจศักดิสิทธิ์	๒๓๙
เสด็จทอดพระเนตรละคอนชัตเลท์	๒๔๐
เสด็จประพาศวังเก่าที่เมืองฟอนเตนโบล	๒๔๑
เสด็จประพาศวังเวอไซล์	๒๔๕
เสด็จไปประทับแรมกับประธานาธิบดีฝรั่งเศส ณ เมือง[illegible]	[illegible]
เสด็จประพาศย่ารงบุลเย	๒๕๖
[illegible]ของเมืองรงบุลเยกับสัตว์[illegible]	[illegible]
เสด็จกลับปารีส	๒๖๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕	**๒๖๒**
เสด็จประทับให้ช่างปั้นพระบรมรูปทรงม้า	๒๖๒
เสด็จรถไฟจากปารีสกลับไปเยอรมนี	๒๖๓
เสด็จถึงเมืองฮอมเบิค	๒๖๓
[illegible]	[illegible]
เสด็จสรงน้ำแร่ที่ไกซาวิลเลียมบาด	๒๗๓
เสด็จทอด[illegible]ค่ายแล[illegible]โบราณที่ซาลเบิค	[illegible]
[illegible]พงศาวดารของซาลเบิค	๒๗๖
[illegible]โบราณที่ซาลเบิค	๒๘๑
เสด็จทอดพระเนตรลอนเตนนิส	๒๘๘
สรงน้ำแร่แลเสด็จประพาศ	๒๘๙

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๖ น่า ๒๙๓

ทรงพรรณาเรื่องโรงอาบน้ำแลเสด็จทอดพระเนตรลอนเตนนิส ๒๙๓

เสด็จสรงน้ำแร่แลประพาศที่ยิงเป้า ๒๙๖

ทรงบรรยายเรื่องสุนัข ๒๙๘

ทรงบรรยายเรื่องหีบเพลง ๓๐๑

ทรงบรรยายเรื่องซื้อเพ็ชร์ ๓๐๒

ทรงซื้อสุนัขแลประพาศร้าน ๓๐๔

สำเนาพระราชปุจฉาถึงกรุงเทพ ฯ ๓๐๘

สำเนาแก้พระราชปุจฉา ๓๐๘

สำเนาพระราชปุจฉาครั้งที่ ๒ ๓๑๓

สำเนาแก้พระราชปุจฉาครั้งที่ ๒ ๓๑๔

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๗ ๓๑๖

เสด็จประพาศเมืองแฟรงก์เฟอต ๓๑๖

เสด็จประพาศเมืองวิสบาเดน ๓๒๐

ทรงพรรณาผลของการที่ได้ทรงรักษาพระองค์ ๓๒๒

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๘ ๓๒๔

ทรงพรรณาเรื่องหมอห้ามของแสลง ๓๒๔

เสด็จรถไฟไปเมืองปารีส ๓๒๘

เสด็จประพาศเมืองปารีส ๓๓๑

เสด็จเสวยที่เรสเทอรองท์ออง์ ๓๓๔

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๙ ๓๓๕

เสด็จกลับจากปารีส ๓๓๙

เสด็จถึงฮอมเบิคจัดการเฉลิมพระชนม์พรรษา หน้า ๓๔๑
เสด็จเยี่ยมบ่อน้ำโกนิครุฟ้าลงกรณ์ ๓๔๒
เตรียมการเสด็จออกจากฮอมเบิค ๓๔๔
ถึงปารีสเสด็จประพาส ๓๔๖
เสด็จทอดพระเนตรละคอนคอมิกออปรา ๓๕๐
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔๐ ๓๕๓
เตรียมเสด็จจากปารีส ๓๕๓
เสด็จถึงเมืองลูเซินในสวิทเซอแลนด์ ๓๕๕
เสด็จรถไฟไปประพาสเมืองเบอน ๓๕๖
ทรงบรรยายวิธีการปกครองประเทศสวิทเซอแลนด์ ๓๕๗
เสด็จประพาสตำบลเบอรเคนสต๊อก ๓๖๓
เสด็จประพาสทางตำบลเซนต์โกธาร์ด ๓๖๖
เสด็จประพาสทเลสาบโกโมในประเทศอิตาลี ๓๗๐
ทรงกะระยะทางเสด็จกลับ ๓๗๑
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔๑ ๓๗๔
เสด็จรถไฟประพาสเมืองมิลาน ๓๗๔
เสด็จรถไฟไปเมืองโรม ๓๗๗
เสด็จประพาสวังแลวัดโบราณในเมืองโรม ๓๗๘
เสด็จประพาสตำบลติโวลี ๓๘๑
เสด็จเยี่ยมที่ฝังศพแลวัดเซนต์ปีเตอ ๓๘๕
เสด็จประพาสวัดสกาลาซันตา ๓๘๘
ทรงพรรณนาพิธีขึ้นไหว้พระที่สกาลาซันตา ๓๘๘

เสด็จรถไฟจากเมืองโรม	น่า ๓๙๑
ถึงเมืองเนเปอลเสด็จประทับโฮเตลบนเขา	๓๙๓
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔๒	๓๙๖
เสด็จประพาศเมืองเนเปอล	๓๙๖
เสด็จลงเรือพม่าออกจากเนเปอล	๔๐๐
ถึงเมสสินาพระเจ้าแผ่นดินอิตาลิรับเสด็จ	๔๐๑
เสด็จทอดพระเนตรกระบวรเรือแบ๊ตเตอลชิปแลกองทัพเรือของอิตาลี	๔๐๒
ออกจากเมืองเมสสินาไปเมืองปาเลอรโม	๔๐๖
เสด็จประพาศวังแลวัดโบราณในเมืองปาเลอรโม	๔๐๗
เสด็จประพาศร้านแลป่ากเมืองปาเลอรโม	๔๑๓
เสด็จประพาศพิพิธภัณฑ์แลริมทเล	๔๒๐
เสด็จจากเมืองปาเลอรโมมาเมสสินา	๔๒๒
เสด็จประพาศเมืองเมสสินา	๔๒๓
เสด็จรถไฟจากเมสสินาไปเทาร์มินา	๔๒๔
เสด็จประทับโฮเตลซานโตเมนิโก	๔๒๖
เสด็จทอดพระเนตรโรงละคอนแลโบสถ์โบราณ	๔๒๘
เสด็จจากเทาร์มินาไปไซราคุสซา	๔๓๑
เสด็จทอดพระเนตรพิพิธภัณฑสถานแลวัดโบราณ	๔๓๒
เสด็จจากประเทศอิตาลิไปเกาะมอลตา	๔๓๙
ทรงบรรยายประวัติกาลของเมืองมอลตา	๔๔๐
เสด็จประพาศแลเสวยกลางวันที่วังเก่า	๔๔๒
เสด็จประพาศอ่าวแลอู่แลโรงทหาร	๔๔๘

เสด็จลงเรือพม่าไปในทะเลเมดิเตอเรเนียน น่า ๔๕๑
บรรทึกเรื่องความหิว ๔๕๔
เรือพม่าถึงปอตเสด ๔๕๗
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔๓ ๔๕๘
เสด็จลงประทับเรือซักซันมาในคลองสุเอส ๔๕๙
เรือซักซันมาในทเลแดง ๔๖๐
เรือซักซันมาในมหาสมุทอินเดีย ๔๖๓
ถึงเมืองโกลัมโบเสด็จประพาศพิพิธภัณฑ์สถาน ๔๖๕
เรือซักซันมาในอ่าวเบนคอล ๔๖๙
ทรงพรรณาเรื่องพันทีในยุโรป ๔๗๒

สารบารพรูปในเล่ม ๒

๑ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่า ๑
๒ พระบรมรูปฉายที่วังเบินสตอฟ กับปรินซยอชออฟกริส ปรินซและปรินเซสวัลดิมาร ๒
๓ เรืออัลเบียนที่เสด็จประพาศนอรเว ๘
๔ พระบรมรูปถ่ายเมื่อเสด็จทอดพระเนตรเอาไลฟโบ๊ตที่สกาเคน ๑๕
๕ พระบรมรูปทรงรถกับพระเจ้าแผ่นดินนอรเว ๑๙
๖ รูปทรงถ่ายพระเจ้าแผ่นดินกับพระราชินีนอรเว ๒๖
๗ รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช ที่ในเรืออัลเบียน ๔๒
๘ พระบรมรูปจารึกอักษรพระนามที่แหลมเหนือ ๕๔
๙ พระรูปหมู่ถ่ายที่แหลมเหนือ ๕๖
๑๐ กระบวรเสด็จทางบกที่นอรเว ๗๔
๑๑ รูปทรงถ่ายกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ กับข้าราชการตามเสด็จ ประพาศนอรเว ๘๐
๑๒ รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช เมื่อตามเสด็จประพาศทางบก ๑๑๖
๑๓ รูปทรงถ่ายเรือรบเยอรมันยิงสลุตรับเสด็จที่เมืองเยอเคน ๑๒๘
๑๔ พระบรมรูปทรงรถที่กรุงเบอลิน ๑๘๒
๑๕ พระราชวังที่เสด็จประทับที่เมืองคัสเซล ๒๐๓
๑๖ เสด็จถึงเมืองบรันสวิก ๒๐๘
๑๗ เสด็จขึ้นรถกับเปรสิเดนต์ฝรั่งเศสที่สถานีรถไฟ[illegible] ๒๕๓

๑๘	เสด็จประพาศย่ารอยวังรองบุเย	น่า ๒๕๘
๑๙	ควัวร์เฮาส์ที่ประชุมชน ณ เมืองฮอมเบิค	๒๖๖
๒๐	สวนหน้าควัวร์เฮาส์ที่เมืองฮอมเบิค	๒๖๖
๒๑	โรงอาบน้ำแร่ที่เมืองฮอมเบิค	๒๗๓
๒๒	ประตูป้อมโรมันที่ซาลสเบิค	๒๗๙
๒๓	บ่อน้ำแร่เอลิศเบตที่เมืองฮอมเบิค	๒๙๓
๒๔	พระบรมรูปฉายที่เมืองฮอมเบิค	๓๐๑
๒๕	ถนนเมืองฮอมเบิค	๓๑๖
๒๖	เมืองวิสบาเดน	๓๒๐
๒๗	วิหารมะเดลีนที่เมืองปารีส	๓๓๒
๒๘	พระรูปหมู่ฉาย ณ ถนนเฉลิมพระชนม์พรรษาที่เมืองฮอมเบิค	๓๔๑
๒๙	ห้องในโฮเต็ลที่ประทับ ณ เมืองลูเซอล	๓๕๕
๓๐	ตึกที่ประชุมรัฐบาลเมืองเบอน	๓๕๙
๓๑	อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างซ้าย)	ระหว่าง ๓๙๒-๓๙๓
๓๒	อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างขวา)	ระหว่าง ๓๙๒-๓๙๓
๓๓	วัดใหญ่ที่เมืองปาเลอโม	๔๐๙
๓๔	ปากช่องท่าเรือเกาะมอลตา	๔๓๙
๓๕	พระบรมรูปทรงถ่ายเพื่อให้เห็นผลแห่งการเที่ยว	๔๖๑
๓๖	จำลองใบปกหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ครั้งแรก	๔๗๑

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๖

คืนที่ ๔๖

วังเบอนสตอฟ เมืองเดนมาร์ก

วันอาทิตยที่ ๓๐ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาเช้า ๒ โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น ออกจากแชมเบิค เวลาเที่ยงเศษ ถึงวารเนมุนด์ ซึ่งเปนท่าเรือข้ามจากฝั่งไปเกาะ มีเรือสำหรับบรรทุกรถ จอดเอาท้ายเข้ากับตะพาน มีรางแยกในเรือ รถลงได้สองสาย หยุดเปลี่ยนที่ท่า ปลดรถที่ลากออกเสียเอามารุนหลัง ไสลงไปทั้งพวง เราไปถึงก่อนลงก่อน เรือเอียงไปข้างหนึ่ง ต้องรอคอยอยู่จนรถเมืองฝรั่งเศสมาถึง ลงอีกพวงหนึ่ง เรือจึงได้กลับตรง การที่รถขึ้นลง แลเวลาที่จะออกเรือไม่รู้สึกว่ารถลงเรือเมื่อไร ขึ้นจากเรือเมื่อไร หากว่าเรารู้อยู่แล้วจึงได้คอยดู แต่เช่นนั้นยังไม่ทันเห็นเวลารถเราลง ถ้าเปนเวลากลางคืนนอนหลับแล้วไม่รู้สึกว่าได้ลงในทะเลเลย เรือออกจากท่า ๒ ชั่วโมง จึงได้ถึงกีเซอ ซึ่งเปนเกาะอันหนึ่งในเดนมาร์ก มีคลื่นเปนละลอกเล็กน้อย เวลากินเข้าลงจากรถไปกินในท้องเรือ เปนห้องใหญ่ แต่การเลี้ยงช้า กินแล้วไม่ทันได ถึงฝั่งขึ้นบก พระยาวิสูตร. มิสเตอคาเซอ, พระยาชลยุทธ, มิสเตอแอนเดอซันมาคอยรับ นั่งสนทนากันมาตลอดทาง เมื่อเวลาออกจากแชมเบิคมาหนาวจัด ฝนตกประปราย ต้องถึงนั่งสวมโอเวอโค้ตแลเอาผ้าคลุมขา มาจนตลอดถึงเดนมาร์กจึงค่อยหายหนาว มีแดดอ่อน ๆ มาถึงโอเวิดต้องลงเรืออีกครั้งหนึ่ง แต่คราวนี้ลงแต่รถเราพวงเดียว มาในทะเลลึกไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ก็ถึงเกาะเรียกว่าเซแลนด์ ซึ่งเปนที่เมืองโคเปนเฮเคนตั้งอยู่นั้น

ในเมืองเดนมาร์กนี้ เปนเกาะที่ประหลาดซึ่งไม่มีเขาเลย เปนแต่ลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่างสูงที่เรียกว่าเขา เพียง ๕๐๐ ฟิต ไม่มีแม่น้ำแต่น้ำบริบูรณ์ไม่ว่าแห่งใด เจาะลงไปเปนได้ทั้งสิ้น การเพาะปลูกบริบูรณ์ดีอย่างยิ่ง ใช้จังหันลมมาก บ้านเรือนราษฎรเปนกลุ่มย่อม ๆ คล้าย ๆ กัน ยังมุงอยู่ด้วยหญ้าหนา ๆ มาก พวกที่เคยอยู่เรือนมุงหญ้าเช่นนั้นชอบ ว่าเย็นสบายกว่าอยู่เรือนมุงกระเบื้อง อย่างเดียวกันกับไทยอยู่เรือนหลังคาจาก แต่เรือนมุงหญ้าเช่นนั้น อินชุรันส์เรียกราคาแพง มีแต่น้อยลงไปทุกวัน เหลือแต่ของเก่า ของใหม่ไม่ทำขึ้น จังหันก็เปลี่ยนเปนจังหันเหล็กอย่างที่กรุงปฐมเจดีย์โดยมาก เหลือแต่ของเก่ายังคงไว้อยู่เปนจังหันเหลี่ยม เมืองโคเปนเฮเคนเปนเมืองใหญ่ การค้าขายอะไรมารวมประชุมกันลงอยู่ในที่นี้ เวลาร้อนชาวเมืองออกไปอยู่ตามบ้านนอก บรรดาคนบ้านนอกคงจำจะต้องเข้ามาเมืองโคเปนเฮเคน เพราะเปนท่าค้าท่าขาย

เวลาทุ่มหนึ่งรถไฟถึงสเตชั่น เจ้าแผ่นดินแลราชตระกูล ลงมารับที่สเตชั่น คือเคราน์ปรินซ์ ปรินซ์ฮะรัล ปรินซ์คุสตาฟ ปรินซ์วัลดิมาร์แลปรินเซส ปรินซ์ยอช-ออฟกรีศ ปรินซ์ฮันออฟคลุกสเบิค แลปรินซ์โอกาลูกคนใหญ่ของวัลดิมาร์ เปนทหารเรือเคยรู้จักกันมาแต่เล็ก เดี๋ยวนี้เปลี่ยนเปนคนอื่นทีเดียว กำลังประจำการ หยุดวันอาทิตย์จึงได้พบ แดดเผาจนหน้าแดงไหม้ เหลือขาวแต่ที่หมวกบัง ขุนนางผู้ใหญ่ก็มามากหลายคน เจ้าแผ่นดินต้อนรับอย่างพระทัยดีตามเคย เหมือนอย่างเมื่อยังไม่ได้เปนเจ้าแผ่นดิน เคราน์ปรินซ์ไม่ได้แปลกอะไรมาก ดูผู้ใหญ่ขึ้นอีกสักหน่อย ฮะรัลก็เหมือนกัน แต่คุสตาฟตัวใหญ่เหลือเกิน เมื่อก่อนพบกันยังเปนเด็กอายุ ๑๐ ขวบ เดี๋ยวนี้อายุ ๒๐ โตใหญ่ ว่าโตกว่าปู่ที่บ้านแล้ว ส่วนภาวว่าที่จะโลเบียร ปอตุเกศ เปนเด็กหนุ่มกว่า มารีนั้นแก่ไปสักหน่อย อื่นเหมือนอย่างแต่เดิม ไม่ได้

๑ เจ้าหญิงมารี ปรินเซสวัลดิมาร์

พระบรมรูปฉายที่วังเบินสตอฟ กับปรินซยอชออฟกริส
ปรินซ และ ปรินเซสวัลดิมาร์

แก่ลงไปสักนิดเดียว ได้พูดสนทนากันด้วยความสนุก แลพอใจกันเปนอันมาก แล้วขึ้นรถกับเจ้าแผ่นดิน เคราน์ปรินซ บริพัตร รถที่มารับอย่างออฟฟิเชียล เว้นแต่ไม่มีทหารเท่านั้น ชาวเมืองเดนมาร์กรู้จักพ่อแลรู้จักเมืองไทยดี บรรดาหนังสือพิมพ์ทุกๆ ฉบับได้ลงข่าวที่พ่อมาถึงเปนอย่างดี วันนี้เปนวันอาทิตย์ที่เขาออกไปเที่ยวกันนอกเมือง แต่กระนั้นยังเต็มแน่นตลอดหนทาง จนถึงวังอะมะเลียนบอร์ค แสดงความตอนรับเปนอย่างดี เจ้าแผ่นดินได้ให้ชักธงแสตนดาดของเราขึ้นที่วังเหมือนอย่างแต่ก่อน ได้พาเข้าไปดูในวังทั่ว เปนที่ซึ่งพ่อเคยอยู่แต่ก่อน ตกแต่งสวยขึ้นอีกมาก เตียงนอนก็ใหญ่ ใช้ไฟฟ้าทั้งหมด เจ้าแผ่นดินรับสั่งบ่นเสียดายที่พ่อไม่ได้อยู่ ที่จริงเดิมตั้งใจว่าจะอยู่อะมะเลียนบอร์คสองวัน อยู่เบอนสตอฟสองวัน แต่วันต้องตัดสั้นลงเหลือแต่สองวัน เพราะจะหลีกไม่ให้เขาเปนห่วง ในการที่เอมเปอเรอเยอรมันจะเสด็จ จึงได้ลดลงมาเสียแต่สองวัน ถ้าจะอยู่แห่งละวันก็ขนของลำบากเต็มที ทั้งคิดจะเปลืองไม่ให้เจ้าพนักงานเขาต้องลำบาก จึงบอกมาเสียก่อนว่าคิดจะอยู่เบอนสตอฟ แต่ครั้นเมื่อมาเห็นเจ้าแผ่นดินได้ทรงจัดไว้อย่างดีเช่นนี้ ก็เปนที่เสียดายแลเกรงพระไทยมาก

เมื่อได้สนทนากันอยู่นานแล้ว เจ้าแผ่นดินแลเจ้านายทั้งปวงกลับ เพราะเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่เฟรเดนสบอร์ค ระยะทางไกลสักยี่สิบเจ็ดยี่สิบแปดกิโลเมเตอ ต้องไปรถไฟ แต่รับสั่งให้จัดโต๊ะกินเข้าเย็นไว้ที่นี่ ให้ปรินซแลปรินเซสวัลดิมาร์ กับยอชอยู่เลี้ยง เลี้ยงแล้วขึ้นรถไปด้วยกันไปเบอนสตอฟ

ทางไปเบอนสตอฟแปลกจากแต่ก่อนมาก แต่ก่อนเปนทุ่งนาสองข้างทาง เดี๋ยวนี้เหลือน้อย พวกซินดิเกตได้ซื้อที่ดินติดถนน ขายเปนตอน ๆ เหมือนอย่างเช่นที่ทำในบางกอก ที่คนอยู่แล้วก็มาก ยังไม่ได้อยู่ก็มี เปนที่ดินเปล่าอยู่ก็มาก จนกระทั่งน่าวังเบอนสตอฟก็มีตึกเต็มไป แลดูเปนเมือง ไม่เปนบ้านนอกอย่างแต่ก่อน

เสียงซักเปียโนอีกครั้งหนึ่ง ในวังนี้ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย คงอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน เติมขึ้นแต่ชั่วไฟฟ้า เพราะแต่ก่อนใช้เทียน แต่เพียงไม่สว่างรุ่งเรืองเหมือนกว่าแต่ก่อน พ่ออยู่ห้องชั้นต่ำซึ่งเปนห้องเจ้าแผ่นดินประทับตลอดทั้งแถว สำรับ พระแท่นแลรูปภาพจนกระทั่งสมุดหนังสือ เคยอยู่อย่างไรคงอยู่อย่างนั้นหมด ห้องนั่งข้างกว้างประเทียบนั่งว่า เพราะวัลดิมาร์อยู่ห้องเดิมที่เคยอยู่แต่ก่อน จัดให้ชายอรุณพงษ์อยู่ห้องติดกันกับลูกที่ชั้นบน ระพีศรกับกรมสมมตอยู่ห้องชั้นบนด้วยกัน ข้าราชการกับหมออยู่หลังชั้นต่างหาก รู้สึกสบายเพราะคุ้นเหมือนบ้าน แต่จะห้ามความรู้สึกคิดถึงเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี[๒]ที่สิ้นพระชนม์ไม่ได้ เพราะจำได้ว่าเคยนั่งด้วยกันตรงนั้น เคยพูดกันเช่นนั้น แลเล่นไพ่ตรงนั้น เมื่อมาครั้งก่อนได้เคยมาทุกวัน นอกจากวันเลี้ยงใหญ่ ปรินซ์ยอชออฟกรีศอยู่ในเรือนหลังนี้ด้วยเหมือนกัน ผู้ซึ่งเจ้าแผ่นดินให้มาแอตแตชนั้น คือเยเนอราลอาเรนตรุป แลคอมมอดอ เมคอร์ต นอนสบายดีมาก

คืนที่ ๔๗

วันจันทร์ที่ ๑ กรกฎาคม

นอกจากตื่นแต่เช้า กินเข้าแล้ว เวลาสามโมงเช้าขึ้นรถไปเที่ยวดูไปไร-
...ที่เมืองเก่า ...ซึ่งเปนเมืองอยู่ในระหว่าง ... เมืองนี้ เปนเมืองอยู่ริมทะเล ...เปนเมืองหลวงเก่าแต่โบราณ ...ที่ฝังศพเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีทั้งปวงตระกูลนี้ทั้งนั้น ... เปนทำเลบ้านไม่สู้ใหญ่นัก ...เปนวัดใหญ่ ... ที่ฝังพระเปนรูปไม่สลัก

๒ พระเจ้าคริศเตียนที่ ๙ กับพระราชินีหลุยซา กรุงเดนมาร์ก

เรื่องสาสนาอย่างเก่างามดี แต่ถ้าจะเทียบกันกับอิตาลีแล้ว ต้องว่าเปนวัดที่ไม่งาม แปลกประหลาด แลไม่เห็นเปนสำคัญอย่างไร ศพเจ้าแผ่นดินนั้นได้ไว้ในห้องข้างขวาที่บูชา บรรจุหีบไม้สลัก แต่ว่าจะทำด้วยศิลา ยังกำลังทำอยู่ มีศพเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ แลพระมเหษีมากด้วยกัน เปนหีบศิลาบ้าง ทองเหลืองบ้าง มีแห่งอื่นอีกเปนสี่ช่องด้วยกัน ที่ยืนแท่นกลางโบสถ์หลังที่บูชาก็มีศพ ในที่ไว้ศพแห่งหนึ่งมีเสาศิลาอยู่กลาง มีเส้นขีดขนาดสูงต่ำของเจ้าแผ่นดินต่าง ๆ คฤสเตียนที่ ๑ เมืองเดนมาร์ก เปนสูงอย่างยิ่ง ถัดลงมาเอมเปอเรอปีเตอดิเกรตเมืองรุสเซีย ต่ำที่สุดนั้นกิงคฤสเตียนที่ ๗ เมืองเดนมาร์ก เขาให้พ่อวัดสูงกว่ากิงคฤสเตียนที่ ๗ หน่อยหนึ่ง ได้ขีดเส้นลงไว้ที่เสา เปนของที่จะอยู่ไปชั่วกัปป์ชั่วกัลป์ ได้วางพวงมาไลยที่เจ้าแผ่นดินพวงหนึ่ง พระมเหษีพวงหนึ่ง มารีมีดอกไม้ไปวางที่มุมศพด้วย กลับมาถึงเบอนสตอฟเวลาเช้า ๕ โมงเศษ

เวลาบ่ายโมง ๑ กินเข้ากลางวัน แล้วออกไปถ่ายรูปพร้อมกันที่อัฒจันท์เรือน แล้วเดินไปเที่ยวสวน สวนนี้ไม่ได้เอามาไว้ใกล้เรือน มีแต่ดอกไม้สี แล้วปล่อยให้เปนทุ่งหญ้าแลต้นไม้ ต้องเดินไปจากเรือนตามในร่มไม้ไกล ต้นไม้ขึ้นร่มครึ้มเปนป่าที แรกเหมือนเดินในป่า แล้วจึงออกไปถึงที่ว่าง ซึ่งปลูกต้นกุหลาบ แลต้นไม้ต่าง ๆ ในเรือนกระจก แลยัสมินออกดอกขาวเต็มไปทั้งนั้น มีสระที่เลี้ยงเป็ด ห่าน มีสวนผักสิ่งละอันพรรณละน้อย มีต้นทองสามย่าน ซึ่งปรินซวัลดิมาร์เด็ดใบมาตั้งแต่เกาะคราม ปลูกในกระถางเข้าเรือนกระจก ขึ้นเปนต้นโต แล้วเดินกลับวนเวียนซอกแซกตามสวนเหล่านั้น จนบ่าย ๓ โมงมาหยุดพัก เด็กสามคนลูกวัลดิมาร์ เปนผู้ชายสอง ผู้หญิงคนหนึ่งน่ารักทั้งสามคน ผู้หญิงที่จะฉลาดกว่าเพื่อนด้วย มาเล่นอยู่ในห้องพ่อเสมอ ไปสวนก็ตามไปด้วย ชอบเล่นกับอุรุพงษ์อย่างยิ่ง แต่ของเราจะกระดาก แต่เพราะอยู่ด้วยกันก็คุ้นกันไป ลงปลายถึงอยากให้เข้าไปจะกอด

เด็กเหล่านี้รู้จักพ่อมาตั้งแต่เด็ก ๆ แล้ว เคยเล่นกันแต่ครั้งก่อนแต่จำไม่ได้ ก็คุ้นเร็วเพราะเคยได้ยินพ่อแกกล่าวถึงอยู่เสมอ ๆ มีเวลาหยุดพักเขียนหนังสือหน่อยหนึ่ง คุยกันกับเด็กบ้าง

เวลาบ่าย ๕ โมง แต่งตัวขึ้นนั่งเครวสเก้ง ขึ้นรถโมเตอคาร์ ไปวังเฟรเดน-สบอร์ค ทาง ๒๔ กิโลเมเตอ จะไปถึงเร็วเกินไป ต้องรอ ๆ บ้าง ย่ำค่ำแล้วถึงเฟรเดนสบอร์ค เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี กับเจ้านายทั้งปวงรับที่บันไดครบ เจ้านายผู้หญิงมี ๔ คือควีนเครานปรินเซส ปรินเซสทิรา แลปรินเซสแตกมาลูกเจ้าแผ่นดิน ท้าวนางครั้งก่อนที่สิ้นพระชนม์คนหนึ่งสำหรับควีนเดาวาเจอร์ สำหรับเครานปรินเซสนั่น มีเสนาบดีว่าการต่างประเทศ เสนาบดีกระทรวงวัง แลผู้ซึ่งได้เข้าไปบางกอกเก่าใหม่ มีโปรเฟสเซอกอยเซอเปนต้น ไปในเวลากินเนอ ภายหลังพระมเหษีพาขึ้นไปนั่งในห้องสนทนากัน เจ้าแผ่นดินให้คราเคนะแวะคชาละริดิคแลกรมสมมต แล้วนำต่อไปห้องซึ่งจัดเปนที่พัก ให้หยุดพักหน่อยหนึ่ง แล้วจึงไปนั่งสนทนากันในห้องนอน พากันกลับออกมาตั้งแถวออกไปกินเนอ การเลี้ยงนี้เปนเลี้ยงอย่างคาลา คือแต่งเครื่องทุกคนเช่นนี้ที่ก่อน เสดจออกแต่เฉภาะเจ้านาย เลี้ยงในห้องกลางซึ่งเปนหลังคาสูง ตั้งโต๊ะโค้งเจ้านายนั่งซีกหนึ่ง ข้าราชการนั่งซีกหนึ่ง พ่อนั่งกลาง พระมเหษีนั่งข้างขวา ต่อพระมเหษีไปเครานปรินซ แล้วปรินเซสทิรา แล้วเจ้านายผู้ชายข้างฝ่ายเดนมาร์กต่อไปตามลำดับ ข้างซ้ายพ่อเจ้าแผ่นดินแล้วเครานปรินเซส แล้วบริพัตร แล้วปรินเซสแตกมา แล้วลูกเธอแลท้าวนางต่อไป เวลาเลี้ยงนั้นเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีได้พูดกับพ่อโดยความเปนกันเองมากอย่างยิ่ง เมื่อเสร็จโต๊ะแล้ว เจ้าแผ่นดินดื่มให้พ่อ จะกล่าวคำปราศรัยดังนั้นเลยเปนตัวหนังสือแต่ไม่ได้ตอบ ครั้นเมื่อเลิกเลี้ยงกันแล้วเข้ามาในห้องใหญ่ สนทนาปราไสยกันกับพวกที่มา มีพระยา

ซลยุทรกับเมีย มิสเตอแอนเดอซันแลกุลเบ็ค[๓] ด้วยปราไสยกันเสียจนทั่ว จึงได้ชวนกันหลบเข้าไปสูบบุหรี่ในห้อง เจ้าแผ่นดินเอาพานลงยาที่พ่อให้คราวก่อนใส่บุหรี่มาสำหรับสูบ การสนทนาในระหว่างเจ้านายพวกนี้กับเราไม่ใช่เปนแขก เล่นปล้ำปลุกกันพูดหยอกกันได้ทั่วไปทั้งผู้หญิงผู้ชาย ไม่ใช่แขกเมืองเปนอันขาด ในคำที่เจ้าแผ่นดินสยี่ซักได้กล่าวว่ารู้สึกว่าไม่ใช่แขก มีเซ็นชื่อแลแจกรูป ท่านพวกหนุ่ม ๆ เหล่านั้นพากรูปทุกคน เพราะรู้ว่าจะต้องให้ พระมเหษีนั้นท่าทางดีกว่าแต่ก่อนเปนอันมาก ทั้งไปทั้งมาจูบแก้มพ่อแลให้พ่อจูบพระปรางอย่างกันเอง ทักทายปราไสยก็ดีขึ้นมาก ดูเหมือนสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน เจ้าแผ่นดินยังทรงพระอาไลยมาก ว่ามีเวลาพบกันน้อยนัก ถ้ามีเวลาว่างมาอีกขอให้ไปอยู่เฟรเดนสบอร์ค ทูลลากลับแล้วตามลงมาส่งหมดทั้งผู้ชายผู้หญิงจนถึงรถ กลับมา ๔ ทุ่ม แต่ยังสว่างอยู่ ไปมืดแต่ที่ใต้ร่มไม้ เลี้ยงวันนี้เปนเลี้ยงกลางวันแดดยังออก ที่แท้ทุ่มหนึ่งแล้ว ที่เดนมาร์กนี้เวลา ๔ ทุ่มจึงเปนสีน้ำเงิน เวลา ๓ ยามเศษสว่างแล้ว วันนี้เจ้าแผ่นดินตั้งให้พระยาชลยุทธเปนเชมเบอเลน เปนการให้เกียรติยศแก่พ่อ ด้วยตำแหน่งเชมเบอเลนนี้ตั้งได้แต่เฉภาะเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่มีน่าที่อย่างไร เปนบรรดาศักดิ์สำหรับเวลาเข้าในราชสำนักมีชั้นที่เข้าได้ชั้นสูง มักจะตั้งเยเนอราลแลแอดมิราลต่าง ๆ ที่พ้นจากเวลารับราชการแล้ว การสมาคมของเจ้านายในราชสำนัก กรมสมมตออกปากชมว่าน่ารักดีมาก เข้ากันได้สนิทสนมไม่ว่าเด็กว่าผู้ใหญ่ไม่ว่าเราว่าเขา จนกระทั่งชั้นกรมหลวงยดินทร์ (ปรินซฮัน) ก็ยังเล่นกับเด็ก ๆ ได้ ความพร้อมเพรียงในฉันพี่น้อง ถึงว่าเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีก่อนล่วงไปแล้ว ทายกันว่าจะไม่ดีเหมือนแต่ก่อนนั้น ดูยังดีอยู่มาก เชื่อเก่าที่ท่านสององค์นั้นผูกพันไว้ ยังเปนการมั่นคงอยู่

๓ กัปตันกุลเบ็ค เคยรับราชการในกรมทหารเรืออยู่ในกรุงเทพ ฯ

คืนที่ ๔๘

วันอังคารที่ ๒ กรกฎาคม

เวลาเช้า กินเข้าแล้วไปที่ฝั่งปอตด้วยรถโมเตอคาร์ ดูเรือยอตช์ที่จะไปเมือง นอรเว เขาเทียบท่าไว้ที่ปากน้ำ ซึ่งได้ตกแต่งสำหรับเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปไอสแลนด์ ด้วย เรือชื่อเยียนคาน เปนของเรือยอรชนิวันซ์ยาว ๒๕๓ ฟิต เปนเรือยอตช์ใหม่ ที่สุด แต่ใคร ๆ ทั้งเจ้าแผ่นดินรักษาเปนต้นรู้จัก สรรเสริญว่า เปนเรือใหม่ ที่สุดแลดีที่สุดในพวกที่ได้ลอยอยู่ในน้ำ ในเวลานี้มีเก้าอี้นคาดค้ำ มีห้องเรือแยะ ใหญ่ ห้องนอนสองห้อง ห้องหนังสือห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง แลตรงกลาง เดินถึงกัน ชั้นล่างมีห้องน่า ๖ ห้อง ท้าย ๖ ห้อง มีนายเรือคนเรือแลครัวพร้อม เข้ากำหนดเดือนหนึ่ง เตียงนอนอยู่ข้างย่อม แต่ไม่เล็กเหลือเกินพอสบาย แล้วได้ ไปดูเรือใหม่ แลดูของที่ตั้งอิสต์เอเซียติกกันอยู่นี่ แล้วกลับไปกินเข้ากลางวันที่เบอน-สตอฟ กินกลางวันแล้วพร้อมกันขึ้นรถไปบ้านพระยาชลยุทธนอกเมือง เดินทางริม ทเล มีสพานไม้ยืนแผ่นกระดานยาว ๆ เหมือนคนครึ่งพระ มีวิลลาต่าง ๆ เปนอันมาก มากเหมือนกันตลอดไปไม่เคยการเดียวร ๆ เพราะเหตุที่ห้ามไม่ให้ไช้ แต่จะมีกำหนด ในการที่จะใช้นี้ เขาต้องไปขออนุญาตเสนาบดี ทั้งเท่าที่อนุญาตให้ไปได้เสียล่วงเดือน เดิน ๆ ถ้าจะเดินมาก็จะไม่ถึง นี่ม้ามันไม่เคยเห็นเสียเลย พอเห็นเข้าก็ตัวแข็ง ระวัง แต่ไม่ร้ายกาจเหมือนอย่างเจ้าพะยอดตกใจ ถ้าตกใจขึ้นมาแล้วช่างเฉยมาเดิน ก็ได้เล่นกันทันที เมื่อเดินมาจักรกับเจ้านายทั้งระวังตัวมาก เพราะเคยวินัยเสียพิมพ์ จะต้องว่า ม้าตกใจรถก็ได้เปนอันตราย ที่แท้ถ้าเดินไปจะสวนแคตชไล หยุดรถ ทุกที ๆ ที่มีม้าต้องหยุดจักร เลยหยุดอยู่นี่ ๆ ม้าจะไม่ร่วงเหน่นไปอย่างไรก็ไม่ ไม่เคยได้วิกลสน เพราะไม่อนุญาตให้ใช้รถโมเตอคาร์เช่นนี้ เจ้านายผู้ดีต่างมากด้

เรืออัลเบียนที่เสด็จประพาศนอรเว

ยังไม่มีใครมี ตั้งแต่เจ้าแผ่นดินเปนต้นไป รถไบซิเกอลยังใช้มาก หลาดเกลื่อนเหมือนเมืองเรา ที่เมืองอื่นๆ เช่นอิตาลี แลในเยอรมนีใช้รถโมเตอคาร์ได้มาก ม้าคุ้น ไม่ใคร่จะตื่นเต้น แต่ถ้าหากว่าไปมีคนเต้นขึ้น ไม่ต้องโทษฤๅไม่ต้องเฉลยต่อใด สุดแต่ม้าแลเห็นรถเข้าคนเปนอันตรายไป เปนโทษของโมเตอคาร์ ไม่ต้องพิจารณาหาว่าใครเดินถูกเดินผิด ถ้าว่าโดนคนเปนอันตราย ถูกคนที่มั่งมีไม่ยอมให้ทำขวัญเปนต้องรับโทษ ในเมืองลอนดอน เมืองปารีส เต็มไปด้วยรถโมเตอคาร์ มีสารพัดทุกอย่าง เปนรถจ้างที่จะเรียกเมื่อไรเรียกได้ ทั้งรถมีเก๋งไม่มีเก๋ง รถแคป รถออมนิบัส ไม่เห็นม้าพาคนเต้นอะไรกัน เดินออกเสียดแซงกันไปเต็มทั้งถนน จนไหลเปนน้ำ หาที่ว่างไม่ได้

บ้านพระยาชลยุทธนี้เปนของเจ้าแผ่นดินกรีศให้เช่า มีเรือนแลสวนเปนที่สบาย งดงามดี อยู่ห่างทะเลหน่อยหนึ่ง แต่เปนที่สูง แลเห็นทะเลได้สบาย มีลูกพระยาชลยุทธแลหลานของเมีย พระพลสินธุ์[๔] กับเมีย แลญาติพี่น้องพวกพ้องมารับ เลี้ยงน้ำชา แล้วถ่ายรูปหมู่ เฉภาะเย็นฝนตกถ่ายกลางฝนอีก

ออกจากบ้านพระยาชลยุทธไปตามชายทะเล หยุดที่บ้านกงสุลแอนเดอซัน มีเมีย แลกัปตันกุลเบิกกับเมียแลผู้อื่น ในพวกพ้องเขารับเปนอันมาก เลี้ยงน้ำชาจิกคระหนะ เรือนนี้ตั้งอยู่บนเนินสูงหน่อย มีต้นไม้งามรอบข้าง การไปเที่ยวกลางวัน ๆ นี้ ไปหมดทั้งลูกเด็กของปรินซวัลดิมาร์หมดทุกคน อยู่ข้างจะเกรียวกราวสนุก กลับมาหยุดพักที่เบอนสตอฟ แต่ออกจะไม่สู้ได้หยุดนัก แลกเปลี่ยนของแลรูปต่าง ๆ เข้าห้องโน้นออกห้องนี้กันยุ่ง จนเวลาย่ำค่ำ มีการเลี้ยงอาหารเชิญคนมามาก แต่ก็ในพวกสำรับเดียวนั้น คือพวกที่เกี่ยวข้องกับไทย แลที่ไป

---

๔ พระพลสินธุ์ เปนน้องชายพระยาชลยุทธโยธินทร เคยรับราชการอยู่ในกรมทหารเรือ

เมืองไทย [illegible] ให้จุดกันอีกครั้งหนึ่ง แล้วเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว ไปดูเขาจุด [illegible] เล่นกระบวนม้าไม้ เป็นอย่างตามเคยไม่สู้แปลกอันใด จน ๔ ทุ่ม ไม่ทันเลิก กลับมาที่โฮเต็ลคนแน่นมาก เพราะรู้ด้วยไปตระเตรียม คอยดูกันทั่วไป จนเลยไม่สนุก เดินทางไหนแน่นทางนั้น

โฮเต็ลนี้เปนที่สำหรับคนไปเที่ยว เปิดแต่น่าร้อนห้าเดือน ตั้งแต่ฤดูบรรดาศักดิ์ [illegible] ได้ ไม่ใช่ร้าน [illegible] เปนที่สำหรับไปกินเข้าแลเดินเที่ยวเล่น เข้าทางประตูเล็กไป มีถะ มีอาสนั่งยาวเรียงแถว ยังยื่น ยังเข้า แต่โต๊ะ [illegible] เดินไม่มากนัก ไปเฉียงซ้ายเปนในห้องกระจก เพดานดาดด้วยกระจก ตั้งโต๊ะใหญ่ บรรดาคนที่ไปกินเข้าเย็นวันนั้น ไปกินข้างเปนทั้งหมด เวลา ๔ ทุ่มมาลงเรือ พากันมาส่งทั้งหมด ฝนก็ตก แต่คนก็ทำแน่นหลามตลอด [illegible] เหล่านั้น [illegible] กัน เสร็จแล้ว [illegible] ไม่หยุดไม่หย่อน จนตรวจทั้ง [illegible] อยู่ข้างจะหนาวสำหรับพวกที่รู้สึก เพราะปรอทในห้องที่อยู่ [illegible] ๖๐ [illegible] ๕๓ เว้นไว้แต่พวก [illegible] ไม่รู้สึก [illegible]

คืนที่ ๔๔

วันพุธที่ ๓ กรกฎาคม

[illegible] ครั้นลงเรือแล้ว [illegible] เจ้าแผ่นดิน [illegible]

ทั้งฝนตกออกจะมาก ๆ ถึงเปียกก็ไม่มีใครหลบ วันนี้เปนวันการเรี่ยรายของค่ายลั้น มีเด็กแต่งตัวหรูเที่ยวเรี่ยราย ยืนยกที่มีร้าน แลยกธง ห้อยธง ตามทางแลตามเรือนมีซุ้ม การเรี่ยรายนี้มีปีละครั้ง เอาเงินไปสำหรับเลี้ยงเด็กคนจน จนยกมีโปลิศขี่ม้านำ แลมีกรมเมืองขี่รถนำหลังหนึ่ง เมืองนี้ใหญ่โตมาก มีร้านขายของบริบูรณ์ มีจำนวนคนถึงเจ็ดหมื่น ความคิดเขาคิดจะประมูลเมืองโคเปนเฮเคน ใช่จะแข่งเอาคิยเอาคือะไรกัน ปรารภความแพงขึ้น ในการที่ต้องเสียค่าโน่นค่านี่ เพราะเมืองใหญ่ก็ต้องใช้เงินมากขึ้น ถ้าแยกกันออกได้ค่าใช้สอยก็น้อยลง กำลังลงมือทำท่าขยายต่อออกไปอีก ตัดเข้าไปข้างหลังเมือง ทำถนนออกไปใหม่ ๆ มีวิลลาสำหรับคนมั่งมีออกไปอยู่ อย่างเมืองโคเปนเฮเคน ราษฎรได้เรี่ยรายกันสร้างวังให้เคราน์ปรินซ์ แต่วังที่นี่มันไม่แปลกประหลาดอะไร เปนตึกหลังหนึ่งอย่างสภาคารกว้าง ๆ หน่อยก็พอ เคราน์ปรินซ์ต้องมาอยู่ปีละสามเดือน แต่ตัวเองรู้สึกว่าฉิบหายมาก ค่าที่ต้องรับเรือนนี้ เพราะมาอยู่แล้วต้องเลี้ยงรับรองคนทั่วทั้งเมือง เชิญคนนี้ไม่เชิญคนนั้นไม่ได้ ต่างคนต่างร้องว่าได้ออกเงิน จึงต้องเลี้ยงทั่ว ๆ ไปเสมอ มีป่าไม้เปนไม้ชั้นดี ๆ พวกเชสนัตแลอะไรต่าง ๆ ใหญ่โตงาม แต่ขึ้นรถไปไม่ตลอดป่า ไปชั่วกำหนดเวลาให้พอเหมาะที่จะกลับมาขึ้นรถไฟ พอถึงเวลาขึ้นรถไฟไปในคอนระยะทาง ๗ ไมล์เดนมาร์กเปน ๒๘ ไมล์อังกฤษ เวลาบ่าย ๑ โมงถึงฟรีสบอด เคานต์ฟรีสลงมาคอยรับอยู่ที่สเตชั่น ขึ้นรถของเขาไป วันนี้เปนวันพระฤกษ์เย็น ฝนตกฉ่ำเหมือนวันขึ้นแฮมเบิค ไม่มีเวลาหยุด เคานต์ฟรีสผู้นี้ เปนตระกูลโบราณ มีที่แผ่นดินเปนเอสเตตของเขา กว้างยาว ๑๒๕ สแควร์ไมล์อังกฤษ เก็บผลประโยชน์จากในที่นั้น ยังมีเงินสำหรับตระกูลอีก ๒๐ ล้านโกรเนอ เปนคนทำราชการ มีท่าทางที่จะได้เปนเสนาบดี เปนคนสนิทเสียในเจ้านาย ทั้งเมืองนี้แลอิงค์แลนด์ เปนนักเลงยิงสัตว์ ท่านผู้หญิงสวยแลช่างพูด ต้อนรับแขกดี มีลูกสาว

สิ่งคนได้เล่าเรียนมาก พูดได้ดีทั้งภาษาอังกฤษฝรั่งเศส เพราะที่เชิญมาล้วนแต่เปนผู้มีตระกูลในเกาะ แลเปนเครือญาติด้วย ทั้งในเดนมาร์กแลสวีเดน วันนี้ไปถึงก็ได้ไปนั่งใส่ เพราะหนาวเย็นจัด แลเลี้ยงแต่กลางวัน นั่งโต๊ะราวเกือบ ๓๐ คน เมื่อกินเข้าแล้วได้พาดูห้องในคาเซอลซึ่งเขามีเฟอร์นิเชอที่เปนของโบราณ แลเครื่องใช้โบราณ ทั้งเครื่องโต๊ะแลเครื่องเล่นรูปภาพเก่าใหม่ รูปรีนิเตเซอลงยาแลเขียนบนแผ่นงาช้าง เคานต์เตสเปนช่างเขียน ได้เขียนรูปไว้หลายอย่าง ในห้องนอนก็ได้พาไปให้เข้าไปดู เขียนรูปเต็มทั้งสี่ด้าน ลายประดับ ช่างหาที่คล้ายกันเยี่ยงมาได้ตัวหนึ่ง ทั้งครัวเรือนข้างเมืองท่าสเปนเรือแลเคมีคล้าย ๆ เปนต้นแต่คอกวัว ในถึงฉิกกาแตระ เวลาจนคนนั้นคนที่ทำไปขี่ม้าตามนอกอยู่ได้ เคานต์เตสเล่นเกียฮองบุหรี่ มีใครต่อใครให้ระเตงเจ้าเป็นคนอังกฤษด้วยรีเป่นกอง เราจัดห้องให้พวกเราอยู่หมดทั่วกัน เปนอย่างตึกเก่า ไม่มีกน้ำดีเหรอมพังมีกว้าง แต่งเพดานแต่งฝาเปนลวดลายจากเขียนต่าง ๆ กันทุกห้อง ไม่สู้จะโตนัก แต่มีห้องมาก เปนที่สำหรับรับแขก มีคูน้ำกว้างล้อมรอบ เว้นไว้แต่ด้านข้างหลังเปนถนนกว้าง ซึ่งเปนทางเข้าบ้าน เพราะเขาเข้ากันทางหลัง ทางด้านหน้ามีสพานคีลตาข้าม มีสนาม มีสระ หมู่ไม้ย่อมเปนสวนตามถิ่น ๆ แลไปจนถึงตึก ดูในเวิ้งหมดแล้ว พากันออกนอกเรือน ไปนอกไปเที่ยว เที่ยวแต่ไปได้ ดูเหย้าฝนเร็วแต่ตึกที่ ท่อพึ่งได้ถือว่าเปนครึ่งแวนในเมืองเดนมาร์กนี้ ไปดูเล้าควาย เปนเล้าขนาดทุกหวดหาได้ ๆ มีสัก ๓๐ เกินกว่า ๑๐ ดูโคนมมี ๑๓๐ วัวที่คณะเลนต้นสีงาม ๆ เปนวัวล้วนทั้งสิ้น ผ่านดำผ่านแดง ผ่านสีเทา ยังไม่มีตัวเมียตัวผู้มาก เพราะวัวตัวเมียแลสำหรับเนยขาย เปนเนยที่จำหน่ายออกมากทั่วไป

ขณะบ่ายไปดูเลี้ยงปลา ดูตระโวนต่าง ๆ เลี้ยงปลาเทราต์ด้านหลังที่ตั้ง เกิดขึ้นที่เกาะนี้เกิน แต่ปลาเทราต์เหมือนเพียงกิน ไม่ถึงตาหวานแต่พอให้สุดดูเล่น

สองคราวก็ต้องกลัว ในสระหนึ่งสระหนึ่งเห็นจะหลายหมื่น มีเนื้อแลกวางต่าง ๆ เจ้าของเขาว่าเปรียวไม่เชื่องเหมือนอย่างที่วินด์เซอ เพราะเหตุฉนั้น งามกว่าที่วินด์เซอ แต่กวางแดงมีถึง ๓๐๐ ออกจากที่เลี้ยงปลาไปดูที่ทำเนย แต่เปนเวลาที่เขาไม่ได้ทำงาน ได้เห็นแต่เครื่องมือแลครีม กับทั้งเนยแข็ง ซึ่งพึ่งจะเข้าเครื่องอัดบ้าง แช่เกลืออยู่บ้าง ขึ้นร้านผึ่งบ้าง ห้องที่เก็บนั้นต้องให้พ่นเปนน้ำฝ้าอยู่เสมอ

กลับจากที่ดูทำเนย ผ่านบ้านคนซึ่งอยู่ในที่นั้น เปนหมู่ใหญ่ตลอดถนน มีร้านขายของ แล้วจึงกลับไปที่เรือนหยุดพัก เวลาบ่าย ๕ โมง ทุ่มหนึ่งแต่งตัวกินเนอ คนนั่งโต๊ะทำนองเมื่อกลางวัน แต่เปลี่ยนเครื่องโต๊ะใหม่หมดทั้งสำรับ จัดโต๊ะทำนองบ้านเช่นนี้อยู่ข้างเปนการใหญ่ เปนน่าที่ของแม่บ้านที่จะต้องสำแดงวิชาจัดให้สนุกแลให้งาม การสนทนาในเวลาโต๊ะนั้นเปนเรื่องที่สนุกสนาน เขาชำนาญในการพูดจริง ๆ กรมสมมตร้องว่าหมดพึง เคาน์เตสอาลเบลต์ เปนชาววิลันดาคนหนึ่ง เวลาค่ำนั่งใกล้พ่อ ถามความเห็นว่า พ่อเห็นไนยตาดำงาม ฤๅไนยตาน้ำเงินงาม พ่อว่าถ้าไนยตาดำอย่างนี้โครแล้วไม่งาม เขาก็ไม่เอา ว่าดำอย่างเช่นตาพ่ออย่างนี้ บอกว่ามันก็ต่างกัน งามได้เหมือนกัน ไม่เอาจะให้ว่าดำงามกว่าน้ำเงินฤๅน้ำเงินงามกว่าดำ พ่อบ่นว่าถามกรอกช่องอย่างนี้เต็มที นี่จะให้ตอบจริง ๆ ฤๅอย่างไร บอกว่าอยากรู้จริง ๆ ให้ตอบให้ได้ พ่อบอกว่าจะเอาจริง ๆ ก็ต้องบอกว่าดำงาม แกหัวเราะกันกราว แลบอกกันว่าพ่อไม่ชอบตาน้ำเงิน นั่นมิใช่ได้นึกไว้แล้ว พ่อว่าแกใส่ความ เมื่อบอกว่ามีงามได้เหมือนกันก็ไม่เอา จะให้ว่างามกว่ากันให้ได้ ก็ต้องบอกตามจริงเช่นนั้น ไม่ได้ว่า ๆ ตาน้ำเงินน่าเกลียด แกก็ยิ่งขึ้นแกล้งว่าพ่อเกลียดตาน้ำเงิน พ่อว่าได้ยินเขาพูดกันแมะว่า ควีนอิตาลีนั้นงามนัก งามด้วยอะไร งามเพราะผมดำตาดำ มิใช่จะงามแต่เฉภาะคนไทยเมื่อไร เคาน์เตสถามว่าผมขาว ๆ เช่นอย่างไร พ่อว่าจะแปลกอะไร ที่บ้านพ่อก็มีถมไป ผมขาว ๆ เลยเข้าใจกัน ถามว่าอย่างนั้น

ค่าน้ำเงินนั้นแพง พ่อบอกว่ามี แต่ก็ยังร้างไปกว่าค่าน้ำเงินก็เห็นคุยเดียวนี้ ได้ฮากันอีก แกล้งเป็นโกรธอัดหนักกระดึ่ง ประเดี๋ยวหนึ่งเคานเตสพ่อวิสิฐคลึงเรื่องที่จะให้ซองยุหรี่ เป็นรางวัลตามเคยเขา แก่พ่อ เคานเตสวัลเพ็ลต์บอกว่า แล้วกัน ตัวไม่มีอะไรจะให้ เพราะว่าไม่ได้พบ เคานเตสพ่อวิสิฐบอกว่าพ่อชอบค่าน้ำเงินเหมือนกันก็เอาค่าน้ำเงินให้ เจ้าของไม่บอกตามบอกว่ากลัวจะไม่ชอบ ถ้าชอบก็จะควักให้ได้ นี่จะควักออกมาก็เห็นที่ ต้องบอกว่าไม่ต้องควักอย่าวิตก ได้เก็บค่าน้ำเงินของเขาไว้ในหัวใจแล้ว เคานเตสพ่อวิสิฐ บอกว่าราวกับคนแม่ร้างครองฝรั่งเศสไว้ในหัวใจ ได้ฮากันใหญ่ เจ้าของไนยก็เลยอาย ตาวานิทยังเล่าเรื่องที่เดียวไม่ว่าใครๆ เวลาลุกจากโต๊ะไปแล้วปรารภกันว่ายากจะลง ไปดูเรือนเดียน เคานเตสอาลเบอต์ ว่าเกิดเรื่องตามนี้นเสียแล้ว ไปไม่ได้ ประเดี๋ยว จะว่าไปตามในคต ยากันเรื่อยตลอด จนกระทั่งเวลารถไฟที่ลากเด็ก เคานฟวีสมา ส่งไปเสียหน้ารถไฟ ทีแท้มันตกเหลือเกิน ไม่มีใครลงมาต่ออีกได้ ร้องบ่นเล่นกอดๆ แต่เขาก็กินกาแฟกันเต็มที่ ทำเล่นไม่มียอท้อ เวลากลับลงมา ๔ ทุ่มแล้ว ถึงเรือเป็น ๕ ทุ่ม แต่คนยังเล่นทุกแห่ง ได้กันเกรียวกราวอยู่กลางฝนแตกตรงหนาว เมื่อได้ ส่งจดหมายแลเขากลับตรงแล้ว ได้ออกเรือเวลา ๕ ทุ่มเศษฤๅ ๒ ยาม

คืนที่ ๑๐๐

วันพฤหัสบดีที่ ๔ กรกฎาคม

เมื่อคืนเข้านอนดึกนักตื่นเช้าแดดจะมาก ดูรู้สึกขอบใจตะเข้าที่นอนอยู่ข้าง ว่าถ้าว่าไม่มีถุงตะกร้า คลื่นลั่นกัมใหญ่ นานก็จะหลับตกก็ได้ เวลา ๕ โมงเช้า ถึงโคลิงแฟรเดอริกเฮาวน เป็นเมืองท่า เจ้าเมืองมาเยี่ยมการต่างประเทศ แลคนคอยเล่น เดินเรือวิ่งหมดเมื่อได้ ดังเจ็ดทั้งยกซักตรีไสวไป ถวายข้างกันมาก วันนี้ไม่มีฝน แต่ยังหนาวครึ้มอยู่ หมอกคุ้มเหมือนจะเปิดกออยู่ในถนนตามเคยว แต่ก็เย็นหนา

พระบรมรูปถ่ายเมื่อทอดพระเนตรเอาไลฟโบตลงที่สกาเคน

ย่าวสุดตา ไปตามทางเดิมวิ่งกราวราวกับจะเข้าลากรถ ยายแก่ยายเฒ่าเต้นแร้งเต้นกาคลอดหนทาง ไม่มีใครนิ่งดูเฉย ๆ สักคนเดียว ขึ้นรถไฟสายเหนือไปตำบลสกาโค้น เปนตำบลปลายแหลมที่สุดเหนือของเดนมาร์ก ตรงกับช่องที่จะเข้าไปเมืองคริสเตียเนียข้างนอรเว เปนทางที่สินค้าฝ่ายเหนือมาเข้าในทางนี้ สกาโค้นนี้เปนที่สุดของปลายแหลม ตามทางที่ไปแรกก็เปนบ้านเรือนห่าง ๆ ทำไร่ ถัดออกไปบ้านเรือนก็ห่างลงจนไม่มี ที่เปนทรายมากขึ้นทุก ๆ ระยะ แลเห็นทเลใกล้รถไฟเข้ามาโดยลำดับ พระยาชลยุทธเรียกว่าแหลมตลุมพุก[๕] ของเมืองเดนมาร์ก เห็นว่าแต่แหลมตลุมพุกยังเสด็จขึ้นนี่ควรจะขึ้นได้ เพราะแกได้คิดกะโปรแกมจะให้มีเวลาขึ้นบกทุกวันอย่างเช่นเคยไปเที่ยวทเลแต่ก่อน มีวิธีที่เขาแก้ไขแผ่นดินซึ่งเพาะปลูกอะไรไม่เปนเหตุด้วยเปนทราย ไม่มีดิน ก็เหมือนกันกับริมหาดของเราเวลาที่คลื่นจัดซัดทรายขึ้นมากองมูลสูง ๆ แลดูเหมือนเทือกเขา เรียกกันว่ากระเสดนั้น แต่ที่จริงไม่มีอะไรเปนทรายเท่านั้น กองทรายเช่นนี้ถ้าลมพัดแรง ๆ ทรายปลิวดาดไปตามพื้นถมหนา ๆ ที่นั้นจะปลูกเพาะอะไรก็ไม่ขึ้น จึงมีเจ้าพนักงานสำหรับหาหญ้าไปปลูก หญ้าอย่างแข็ง ๆ เช่นลูกปลิวตามลม ตามชายทเล เปนลูกปลิวบ้างเปนรวงบ้าง ไปปลูกเสียก่อนจนให้ตระคระพอที่หญ้าอื่น ๆ จะไปเกาะขังเข้าได้ แล้วก็เกิดหญ้าขึ้นในที่นั้น เมื่อมีหญ้าแล้วก็มีดินขึ้นเลยเพาะปลูกอะไร ๆ ต่อไปได้ เข้าสาลี เข้าโอต ปลูกไม่ขึ้นเสียแล้ว ปลูกได้แต่บาเลแลผักอื่น ๆ แลต้นไม้อื่น ๆ รัฐบาลคอยช่วยอุดหนุนให้พืชพรรณที่จะเพาะปลูกแก่ผู้ที่จะมาทำ ส่วนของรัฐบาลเองปลูกต้นสนอย่างไปน์เปนหมู่ ๆ ตามแต่ที่มีว่างพอปลูกได้ แต่ไร่เหล่านี้มีอันตรายเสียหายได้ ด้วยคลื่นจัดลมจัด พัดทรายมาถมก็เปนที่เสียไปทำไม่ได้อีกนาน กว่าจะได้ตั้งต้นให้หญ้างอกจน

---

๕ คือแหลมตลุมพุกที่จังหวัดนครศรีธรรมราช

กลับมาคืนขึ้นมาใหม่ ส่วนต้นสนไปนั้น มีชั้นตรายอย่างใหม่ขึ้น คือเขาปลูกชิด ๆ กันห่างคิดเกี่ยวเสียงทายไป ว่าต้นไหนแรงต้นนั้นก็คงขึ้นไป ต้นที่อ่อนก็ตาย เปนธรรมเนียมที่ปลูกถ้าไม่เช่นนี้ก็ไม่ขึ้น แต่ครั้นเวลามีรถไฟขึ้น ถ่านรถไฟปลิวไปถูกต้นแห้ง ๆ ที่อยู่ใต้ต้น เลยไหม้ต้นที่ดี คราวนี้เจ้าพนักงานต้องไปตรวจตัด ต้นไหนที่ท่วงทีจะไม่แรงจึงตัดขวางกันแล้ว ตัดมาขายเปนฟืนเสียทีเดียว ที่นี่มีถ่านใต้ดินอย่างหนึ่งไม่ใช่ถ่านศิลา เปนไม้แห้ง ๆ ที่ทรายทับถมอยู่ในดินนาน ๆ ขุดขึ้นมาผึ่งเสียให้แห้ง แล้วใช้ต่างถ่านศิลา ราษฎรใช้กันเปนพื้น ทางไปประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงสกาลเคน เปนหมู่บ้านย่อม ๆ จากสเตชั่นสกาลเคน ต้องขึ้นรถม้าไปอีกตอนหนึ่ง ตอนนี้ไม่มีการเพาะปลูกอะไรเลย เปนหาดทรายเก่า เช่นเราเรียกว่า ตะกาด ถมพังจังเต็มที เดือยล้วนวิ่งน หมวกกระดาษกับระตก ไปถึงไลต์เฮาส์เก่าซึ่งทำไว้ประมาณสักร้อยปีแล้ว ถูกเอาไปอยู่ในผึ้งมาก ก่อนนั้นออกไปอีกจึงถึงไลต์เฮาส์ใหม่ แล้วไปจนถึงทรายมูลเห็นชายหาด มีโฮเตลสองหลังต่อกัน ทำด้วยไม้รูปพรรณสัณฐานอย่างบ้านเรา ชั้นพักหัวกะเว่ พักที่โฮเตลนี้ กินเข้ากลางวันอาหารจัดดีมาก แม่นเขาช่างทำ เปนรูปเรือโลพโยต โปล่างเปนยาญี่ปุ่นเช้า โยยนเปนตราพระบรมราชโองการ [illegible] ในเรือหัวรงสองอย่างเสาเล็ก ๆ ก็เพคานห้องกินเข้า [illegible] ผู้หญิงเปนคนเลี้ยง

[illegible]

ปลายแหลมในระหว่างกว้างประมาณสักสิบวา ยาวออกไปในทเลประมาณสักสาม ไมล์ คลื่นทเลเหนือกับคลื่นทเลตวันตกเฉภาะไหลไปโดนกันที่ตรงนั้น เปนฟองขาว พลุ่งขึ้นสูง ๆ อยู่เปนนิจ แลห่างจากที่ ๑๐ วาซึ่งทเลซัดมานั้นน่ายินดีอยู่ คลื่นใหญ่ ระวาง ลึกอยทเลไม่ได้ ลึกอย่างมากสองวา นายนาวาระวังทอดสมอห่างหลังมา ถ้าเรือจะแล่นต้อง เดินออกห่าง ด้วยว่าถ้าเข้าไปในที่ระหว่างนั้นเปนอันตรายทุกลำ

คนการเมาคุ้มกัน เวลากลางคืนสามทุ่ม จึงจะกระทำให้แน่นอนตลอดแต่ในขาขึ้น มาถึงเรือเวลาบ่าย ๔ โมง จะคอยอยู่กินข้าวเสียก่อน เพราะกลัวจะถูกคลื่น ได้ออกเรือ เปนสองทุ่ม แต่คนไม่ได้ว่าเลย เห็นตลอดจนบนหลังคาก็ยังเย็นไปทั้งนั้น เห็นดวง ไฟเสาไฟเปนไฟที่อยู่เกาะนี้ แต่ไม่หยุด จนถึงวันที่สองหยุดเข้ามาในเกาะสูงไปได้ความ ทั้งนี้ เห็นแต่ยังอยู่ ตวันบ่ายนี้ออกกำลังแต่ข้างตะวันตก ในเกาะนี้เริ่มสายยัด เวลาสองทุ่มตรง ได้ถ่ายรูปพระอาทิตย์เมื่อตวันจะลับขอบลงไปยังทเล เมื่อวานนี้ เวลา ๖ ทุ่มครึ่งจึงได้มาถึง ในนี้ ๔ ทุ่มแล้วยังเปนเวลาเย็นอยู่ จะต้องออกไปดู อย่างไรไม่ทราบ ถ้าจะไว้เพียงเท่านี้ เปนเส้นแผนที่ตรงเส้นกลางวัน จะต้องคนเมือง นี้จะต้องไปค้างเขา ถ้าเวลาแดดออกแล้วจึงเห็นได้ ไม่ได้ไปเห็นพระอาทิตย์ เที่ยงคืน เราเห็นพระอาทิตย์จากปลายเกาะนี้ เปนสิ่งที่เห็นเด่น ถ้าไม่ได้เห็นด้วยตาไม่ เปนจริงได้ แลอากาศก็เย็นยากจะวางให้สว่าง ทั้งนี้ยังแลไม่ถึงมาเห็นได้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๗

คืนที่ ๑๐๑

กรุงคริสเตียเนีย

วันศุกร์ที่ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ออกเรือเวลา ๒ ทุ่ม คลื่นร้ายมาจน ๔ ทุ่ม ได้นั่งเขียนหนังสือมา พอหมดคลื่นร้ายวันก็พอคลื่นหยุด เลยเข้าที่นอน ตั้งต้นอ่านหนังสือแต่ไม่นานเท่าใดเรือก็ผัดหนัก เลยต้องเลิก ดับไฟนอนแต่หัวค่ำ พอเคลิ้มไปสักหน่อยหนึ่ง เรือแคลงเอียงจาก นาฬิกาจะตกเตียง พระหัตถ์คว้าไปก็ถูกลูกกรงข้างเตียง แต่อย่างนี้ว่าไปอะไรต่อคนไม่ระคายความคราน ดูเต็มแล้วแต่ยังไม่ถึงในระหว่างยามกับตื่นนี้ ลมวิ่งออกมาหาบาน โดนกัดโครมโครม ต้องลุกขึ้นจัดการเอาผ้าอุดแก้ไขต่าง ๆ ต้องเปิดไฟอีกเป็น ๒ ครั้ง จึงตกระงับสงบ เที่ยงคืนก็ยังพัดหนักกว่า ถ้าวัดตามนาฬิกากระดานของกรมสมเด็จ[๑] อย่างเคยวัดแต่ครั้งมาคลื่นในเรือมหาจักรีแต่ก่อน เห็นจะถึง ๕ แต้มทุก ๆ ๑ แห่ง เรือมิดไปมากกว่า ๖ ทุ่ม แต่ก็ไม่ได้เห็นเกาะ เข้ากลักด้วยเจ้าไปแตกกู้ในก่อนเสียแล้ว ถ้าเขียนเห็นจะเห็นทีโรงเรเอาไว้ไม่อยู่ จนสายแล้วจึงได้เข้าไปในฟยอด (คำนี้เป็นภาษานอรวีเจียน ไม่ใช่ชานว่า ฟยอด ต้องอ่านออกมาให้พร้อมกันทีเดียว อย่างรอด ไม่ใช่กระชาก) คือน้ำทะเลลักษณะที่เรียกว่า

---

๑ นาฬิกากระดานของสมเด็จกรมขุนสมมต ฯ นั้น คือเอาราวพระกรเทียวแขวนไว้กับขอแขวนเสื้อที่ข้างฝา เวลาเรือถูกคลื่นแคลงเอียง ดอกนั้นแผ่นกระดานที่ใบ ว่าปลายราวพระกรไปถึงข้างละกี่แผ่น

พระบรมรูปทรงรถกับพระเจ้าแผ่นดินนอรเว

ฟยอดนี้ไม่ใช่แม่น้ำไม่ใช่อ่าว เปนห้วงน้ำทเลลึกเข้าไปเหมือนคลองหรือแม่น้ำ น้ำเค็ม แต่ไปตัน ฟยอดที่เมืองคริสเตียเนียดังนี้ ตรงเข้าไปจนถึงที่สุดเปนตัวเมืองคริสเตียเนีย แต่ตัวฟยอดเองเลี้ยวไปข้างขวามือเหมือนกับจะไปตกทเลอีกทางหนึ่ง แล้วไปตันในฟยอดนั้น มีคุ้ง, มีแหลม, มีเกาะ, สองฝั่งเปนเขาไม่สู้สูงนัก แลเห็นศิลามาก มีบ้านเรือน เปนเรือนอย่างโรงบ้าง เปนวิลลาบ้าง ตั้งราย ๆ ตั้งแต่ริมน้ำขึ้นไปจนถึงเขาสูง ๆ ไม่แลเห็นถนนหนทาง บนเขามีต้นสนเปนหมู่ ๆ หย่อม ๆ ตามบ้านเรือนเหล่านั้นมีเสาธงแทบทุกเรือน ที่จริงลงมือชอบธงกันมาตั้งแต่เดนมาร์กแล้ว แต่ไม่มากเหมือนกัน ที่นี่ดูเหมือนใน ๑๐ เรือน จะมีเสาธงสัก ๖ ฤๅ ๗ ต้องแล่นช้าๆ เพราะจะให้ไปถึงต่อ ๕ โมงแล้ว หาไม่เราจะไปถึงเสียแต่เช้า นั่งดู ๆ สองฝั่งน้ำมา นึกขึ้นได้พร้อมกันหมดว่าเหมือนรูปสวรรค์ ที่เขียนไว้ในพระที่นั่งไพศาล เรือนเหล่านั้นเหมือนกับวิมานตั้งอยู่ราย ๆ ก้อนศิลาที่ตั้งอยู่น่าจะมีเทวดาตัวโต ๆ ไปนั่งเล่นหมากรุก, ตีกระบี่, จับระบำ, วันนี้แดดออกแจ่มใสดี สิ้นวิตกไปมาก ถึงเมื่อคืนนี้ ที่เวลาดึก ๆ ก็รู้สึกอุ่นกว่าที่เดนมาร์ก เรือมาทอดท่าน่าคริสเตียเนียเวลา ๕ โมงเศษ ที่เกาะซึ่งแต่เดิมเปนพระราชวังสลูต แลเห็นเมืองคริสเตียเนียได้มาก เพราะตั้งซ้อน ๆ กันขึ้นไปบนเขา แลเห็นพระราชวังที่ซักสแตนดาด ตั้งอยู่บนที่สูงแต่ไกล

เรือไปจอดสักประเดี๋ยวเดียว เจ้าแผ่นดินลงมาพร้อมด้วยแอดมิราล ผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารเรือซึ่งได้ตั้งให้มาเปนผู้ประจำอยู่กับพ่อ แลราชองครักษ์ พูดจากันง่าย เหมือนคนที่รู้จักกันแล้ว สนุกแลอัชฌาไศรยดีมาก ขึ้นบกพร้อมกัน เสนาบดีแลผู้บัญชาการทหารบกแลฝ่ายกระทรวงเมืองมารับที่ท่า ขึ้นรถด้วยกันกับเจ้าแผ่นดินแลบริพัตรด้วย ตรงไปพระราชวัง คน ๒ ข้างเต็มแน่นตลอด ตั้งแต่ท่า

[illegible] ไม่รู้ได้ดีนัก [illegible] ต่างเรือ [illegible] เป็นคำเดียวตั้งไม่ [illegible] ไป [illegible] ที่พระราชวังนี้ ไม่สู้เก่านักแต่ได้ทำใหม่ [illegible] ใหม่ แต่งดีเรียบร้อยดี [illegible] ได้อยู่ [illegible] ไม่ได้ [illegible] อยู่ในเรือ ๆ นั้น [illegible] ไปในห้องที่ทำงาน [illegible] แล่นกัน [illegible] เจ้าพระยาวังนี้ เจ้า [illegible] อย่าง [illegible] เพราะแม่เรือนเป็น [illegible] ทิศ [illegible] มีห้องใหญ่ต้นกสาร [illegible] ห้องหนึ่งเป็นที่ [illegible] อยู่ [illegible] กันแล้ว [illegible] ไปกินเข้ากลางวันใน [illegible] เที่ยงเรียกน้ำ ๑ คน [illegible] เล่นอยู่ในที่นั้นด้วย เด็กคนนี้น่าเอ็นดูอย่างยิ่ง อายุเพียง ๔ ขวบ แต่เห็นอะไรเข้าถามไม่รู้หยุด ถามเก่ง ๆ [illegible] กว่าองค์ [illegible] คล้ายกว่า [illegible] แลนด์ [illegible] ไประวาศ [illegible] ทั้ง ๓ คน [illegible] จะเป็นเด็กกว่าเพื่อน [illegible] ไม่ [illegible] แต่ [illegible]

[illegible] ๓ โมงพากันไปเที่ยว [illegible] ข้างใน เจ้า [illegible] น้ำ [illegible] ไปในที่ [illegible] เป็นส่วน [illegible] เป็นที่ [illegible] ต้นไม้ [illegible] อยู่ [illegible] ไม่ [illegible] แต่ [illegible] ในวัน [illegible] เดิน [illegible] ไปในป่า สน ทางอย่างนี้ [illegible] ถึง ๓ ๔ วัน พึ่งหยุดวันนี้ เป็นทางเล็กนิดเดียว [illegible] ไร่หลวงเหมือนกัน ทางที่

จะเดินผ่านทุ่งนั้นมีรั้วกั้นลั่นกุญแจ เจ้าแผ่นดินต้องพากุญแจไปด้วย หยุดไขและกลัดลั่นใหม่ แล้วจึงพากันไปถึงระเบียงหลังหนึ่งโตร ว่าระเบียงนี้นากำลังซ่อม ว่าจะไปอยู่ในเดือนหน้า แต่ไม่ได้เข้าในเรือนเลย พากันลงไปดูโรงวัว โรงวัวนั้นมีวัวนม ๒๐ ตัวต้อนใหญ่สำหรับรีดนมขาย ไม่ได้ทำเนย มีอีกห้องหนึ่งเล็ก วัวสัก ๑๐ ตัว สำหรับรีดนมใช้ในวัง ขึ้นจากหน้าโรงวัวนั้นมาตามในเมืองแต่ไม่ได้ต้องตลาด มีตลาดราม ๆ บ้านทุกตึกทุกบ้านหนึ่งเป็นทางร่มมาก ตั้งอยู่บนเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ ตลอดจนกลับมาถึงวังเกือบระยะ ๕ ไมล์ หยุดพักประเดี๋ยวหนึ่ง เที่ยงนาฬิกาในห้องเล็ก มี ๔ คนเท่านั้นนอก ประมาณอีกสามสี่หัวกระเช้าของเล่นออกมาให้ทุกคนบ้นดูบ้าง แล้วเห็นพออ่านหนังสือสำหรับเด็กเล่านิทานให้ฟัง หยุดไม่ได้ เช่นวันในสมัยแล้ว เจ้าแผ่นดินให้สายสร้อยทองเซนต์โอลาฟที่ได้สร้างขึ้นใหม่ สายสร้อยเดิมสายย่อม ความที่ทำโตเท่าซาระพันของสวีเดน คนนอกนั้นคนเหมือนกันจึงต้องแล้นต่เพราะวันรอบเช่นนั้น เพื่อจะไม่ให้ติดเกินไป จึงกำหนดว่า ๒ ทุ่ม

เวลา ๒ ทุ่มพ้อยตกจรมแต่ม เหตุด้วยนี่ให้เขียนรายวันนี้ว่าเวลาครึ่งชั่วโมงระหว่าง อาบน้ำแล้วกำลังแต่งตัวเจ้าแผ่นดินมาคอยอยู่ที่ห้องนอกแล้ว ที่จริงยังไม่ถึงเวลานัด แปลว่าเจ้าแผ่นดินเคยเห็นพ่อไปคอยเมื่อเวลาเย็นจึงออกมาก่อนกลัวจะมาเสียก่อนจะไม่ให้พ่อต้องไปคอย พากันไปที่ห้องกินข้าว แล้วยังต้องรออีกหน่อย แล้วจึงเดินออกไปห้องที่แขกมาประชุมกัน ไม่ต้องทำพิธีปราศรัยกับใคร แต่ไม่ต้องให้คนไปนั่งโต๊ะเลี้ยงก่อนเช่นที่เดนมาร์ก ยังต้องเดินผ่าน แล้วจึงตามกันออกไปนั่งโต๊ะ เลี้ยงที่ห้องใหญ่ ไม่ได้เลี้ยงธรรมดา ทั้งโต๊ะวงเหมือนกับที่เดนมาร์ก เครื่องตั้งตนโต๊ะแปะ[illegible] เป็นอย่างเงิน มีตามข้างหลังอย่างกาย มีรูปเจ้าแผ่นดินและ[illegible] ๗ องค์ แต่มีคาดอย่างที่ดูนาง[illegible]เป็นเรือง

พระอาวศาร กับเชิงเทียนใหญ่คู่ ๑ งามเริ่มกเปนรูปคนยังกับหุ่นถวาย เครื่องโต๊ะเงินทองไม่มีอะไรเหลือติดอยู่ที่นี่ เหลือแต่ช้อนชามแก้วจาน แลของนั้นไปอยู่ฝรั่งเศสหมด อยู่ในเปนเรื่องก่อสร้างสร้างตึกใหม่ทั้งสิ้น เจ้าแผ่นดินสมัยรัชกาลพ่อตรัยตามธรรมเนียม แตรทำเพลงสรรเสริญบารมีทุกครั้งถ้วนถี่ เพราะเจ้าแผ่นดินได้ให้เลือกจากทุกเมือง เลือกเอาที่ไหนถูกกันมากเปนใช้ได้ ส่วนของเจ้าแผ่นดินนอรเวไม่ใช้เพลง ... ที่ถึง ใช้เปน ๒ อย่าง ถ้าแลกาลครั้งเจ้าแผ่นดินใช้ ... ที่ถึง เพลงสำหรับเมืองใช้ต่างหาก คือกล่าวถึงสแกนดิเนเวีย แลคนกาลที่ใช้อยู่ในวังนั้น ให้เขาสแกนดิเนเวีย เดิมมาใช้ คือได้ตอนยุนเนียนแคร ไม่ได้ใช้อย่างเช่นเมืองรวมกันสวิเดนแต่ก่อน ถ้าเมื่อเวลามาถึงมีการตอบที่ระเนอ ทหารจักนาคเค็ตอยู่กำลังเจ้าแผ่นดินจัดการอยู่ มีทรามาน่าโคร วันนี้เสนาบดีทุกคน ทั้งนายที่ประชุม กระทรวงเมือง ทูตต่างประเทศ เจ้าแผ่นดินเขาวังครบนำให้พบได้รู้จักกับคนเหล่านั้นทุก ๆ คน ถ้าพูดถึงภาษาไม่ได้ก็จับเปนต่าน เมื่อพูดทักทายหลายคนแล้ว ๔ ทุ่มรับประทานอาหารจีน นั่งพูดกันเล่นต่อไปอีกจน ๕ ทุ่มครึ่ง จึงได้ลาบ้านกลับที่พัก ห่างไม่ไหนมาไม่ทั้ง

เจ้าแผ่นดินองค์นี้รูปร่างสูงกว่าเจ้าแผ่นดินสวีเดนแลเดนมาร์ค ไม่ค่อยสูงนัก ... โตรอกเปนอย่างยิ่ง ซอมพูดเล่นวันวัน ควรเดิมท่านเกิดความสังเกตหลักแหลมมาก เปนคนมีอาการเอ็กเขย จะพูดจะทำอะไรตรง ๆ ไม่มีกิริยาสัดสมคมใน เปนผู้ซึ่งควรจะคบได้สนิท แลน่ารัก

ควีนงามมาก ดูเหมือนร่างกายเจ้าเที่ยว ๆ ทั้งหมด รัชกาลโตรยกก็มาก คล้ายเป็นพรินเวลส์อเล็กซ์ อยู่ข้างจะถึงยศทาง ๆ ในการรับเรา ก็อยู่ต่อดูมาก ไม่ชอบรักตามเจ้าแผ่นดินออกว่า ตั้งพูดกับคนนั้นคนนี้... คนเหล่านั้นต่าง ๆ แต่ก็ดีสนิทสนม ค่อนรับพูดจาไม่มีกระดากกระเดื่องเลย ว่าความจริงการรับครั้งนี้ เรา

รู้กันแล้วว่าท่องคแลนด์รับอย่างไร เดนมาร์กรับอย่างไร สยี่ซอย่างไรก็รู้ พูดกันเล่นอย่างไรก็รู้ถึงกันหมด ปรินเซสวิกตอเรีย สั่งพ่อแล้ว ๆ เล่า ๆ เปนหลายหน ให้มาบอกข่าวรฤกถึงกวีน ถึงวันหลังกว่าได้เขียนหนังสือมาแล้ว ว่าสั่งให้มาบอก ดังนี้ แต่ต้องให้มาบอกให้ได้ครั้นมาบอก ก็บอกว่า "รู้แล้วว่าจะมาบอก ไม่บอกก็จะทวง" เช่นนี้

ได้พูดกันถึงเรื่องนำที่เจ้าแผ่นดิน รู้สึกเปนอย่างไรบ้าง ได้ความรู้สึกว่าประดักประเดิดมาก เพราะในเมืองนี้ได้เลิกโนบลแมนหมดมาเสียแต่ก่อน นับว่าเปนคนเสมอกันทั้งสิ้น ไม่มียศแลชั้นบุคคลเปนที่กำหนด เหมือนอย่างจะพูดด้วยใครต้องพูดกับคนอื่นทั่ว ๆ ไป การเชื้อเชิญจะเชิญน้อยไม่ได้ จำจะต้องมากเสมอ เชิญคนนี้แล้วต้องเชิญคนนั้นด้วย เจ้าแผ่นดินต้องระวังเปนที่สุดที่จะไม่ให้เปนที่ไม่ชอบใจของคน อยากจะมีโมเตอคาร์เปนที่สุดที่แล้ว แต่มีไม่ได้ เพราะถ้าหากว่าม้าตัวไรมันเคราะห์ร้าย มันตกใจขึ้นสักตัวหนึ่ง เจ้าแผ่นดินจะถูกคนไม่ชอบอย่างยิ่ง ในเดนมาร์กที่มีรถโมเตอคาร์ ครั้งแรกกิงเอดเวอดเอาไป ม้าอะไรมันตื่นตัวเดียวเท่านั้นขนายกันเกือบตาย ที่หลวงห้ามก็ไม่ได้ ใครจะไปเที่ยวก็ต้องปล่อยให้ไปเที่ยวจะมีชุติงลอดซ์ หวงห้ามยิงนกฤๅยิงเนื้ออะไรไม่ได้หมด เพราะคอนสติตูชั่น สำหรับเมือง ว่าใครจะยิงก็ยิงได้ กับเมืองสวีเดนเปนที่หมองหมางกันมาก คิดว่าดูเหมือนเจ้าแผ่นดินเมืองนี้จะไม่ไปเมืองสวีเดนได้เลย เทียบถึงเปนเยอรมันกับฝรั่งเศส มีเหตุที่รู้กันตั้งแต่เดนมาร์กมาแล้ว ว่าเมื่อกิงคริสเตียนสิ้นพระชนม์ กิงออสการ์ไปกิงเฟรเดอริกจะเสดจไปเยี่ยมตอบ กิงออสการ์ห้ามไม่ให้กวีนไป ไม่ยอมรับ เพราะสงไสยว่าเปนผู้คิดอ่านให้ลูกมาเปนกิงออฟนอรเว ความที่แตกร้าวกันอยู่จนถึงสงไสยว่าน่ากลัวจะมีศึกได้ เพราะพวกนอรวีเจียนอยู่ข้างจะมีใจกำเริบมาก พวกสวีดิชแค้นมาก ความจริงการปกครองมันต่างกัน ประเพณีบ้านเมืองก็ต่างกันมาก เปนคำของพวกชาวนอรวีเจียนเขากล่าวในเวลาสนทนากันวันนี้ว่า ในตัวกิงออสการ์เขามีความนับถือ ไม่ใช่จะรังเกียจเฉภาะตัว แต่จะรวมกันเปนเจ้าแผ่นดินองค์เดียว

[illegible]

[illegible]

[illegible] แต่ไม่ใช่มิตรสนิท

ป.ล. พวกที่มาด้วยตั้งแต่บริพัตร อยู่ที่ไหนก็ไม่ทราบ แต่เขาบอกว่าไกลไปด้วยความแล้ว ๆ ว่าอยู่ชั้นบนแต่คนละฟากไม่ เขียนหนังสือในเวลา ๒ ยาม เมื่อแล้วสำหรับเวลา ๓ ทุ่ม เดี๋ยวนี้สว่างแต่วันตกอยู่ชั่วทุ่มเดียวเท่านั้น อย่างเดียวกับเซนต์ปิเตอสเบิค เพราะละติจูดเท่ากัน เป็นอันได้ทุกข์ต้องประจำเดี๋ยวนี้หาไม่แตกต่าง

คืนที่ ๑๐๒

วันเสาร์ที่ ๖ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้สว่างเต็มที่ แต่เหมือนกลางวัน จะเรียกว่ากลางวันแสก ๆ ก็ไม่ได้ เพราะเป็นเวลาคืน ครั้งเรียกว่ากลางคืนแสก ๆ แต่เพราะเหนื่อยหลับไปอย่างนั้นเอง หากว่าเวลาเช้าเจ้าแผ่นดินจะพาไปเที่ยวยังไม่ได้ เพราะต้องรับแขกเมืองเปิดเซียจึงได้มีเวลานอนสายหน่อย เวลา ๔ โมงได้ครูฝึกนอกเมือง มีทหารประจำแหน่งอยู่ ๒๐ คน ทุกนายทหารหลวงเทียม ๔ ม้ารถ ๑ บริวารรถ ๑ เทียมม้าคู่ ๕ โมงเศษพอแรกเกิดไปแล้ว เจ้าแผ่นดินเปลี่ยนเสื้อฟรอกโกตวีราชาเสด็จมาอยู่ที่ แล้วจึงไปด้วยกันเสด็จโรงโกศ หรือจรจรดินา ที่ไม่ได้ไปตระเวียนเจ้าหญิงได้แรกคืน เมื่อเสร็จแล้ว จำจะต้องแต่งตัวหน่อยหนึ่งเดินไปโบไม่รู้จักพระวงศ์เรือน พวกนั้นมีเรียกว่าโคมไปเที่ยวเปิดนในเกาะสาธารณไปจนกระทั่งถึงที่บ้านเมืองเช่นเดนมาร์ก คือคแลนดแลเมืองฝรั่งเศสข้างล่างบ้านเจ้าทรัพย์สมบัติแล้วลงจับ ภาพถ่ายหน้าเขาแลคนกระจกแลแต่งเดียรจนระปักครองแผ่นดินเช่นเจ้านายเจ้าเรือชมนวาดาว จะว่าแต่ด้วยเรื่องเรือไว้ก่อน

แต่เป็นหรือน่าประหลาดแล้วก็ลงเรือลำ ๑ สำหรับเที่ยวหากิน เรือที่พายนั้งอยู่ใน แม่น้ำ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นกำปั่นใหญ่เจ้าของเรือตายแล้ว เขาขุดได้ในถ้ำนั้นแต่ทั้ง เรือ มีเครื่องใช้ต่างๆ เครื่องประดับเสบียงอาหารบรรทุกไว้ในเรือนั้นพร้อม มีม้า วัวกวางกี่ตัว ๔ ตัว มีคนสำหรับใช้สอยมีเตียงไว้ด้วยกันในคราวเดียว ตามที่ทาย นี้ มีพระเจ้าแผ่นดินยก ในหนังสือนำเล่าให้คนไปดูทั้ง กลับมาด้วยในชั่วงัน อยู่ทาง ทะเลที่ ๑ ก็ยังสะอาด ระดับดินสูงกว่าพื้นดิน ๔๐ ฟิต เรือนั้นจะอยู่ก็ไม่เสียหาย เพราะเหตุที่ฝังอยู่ในที่และดินนั้นเป็นโคลนสำหรับอ้นหมด ดินนั้นหุ้มห่อไว้ไม่ให้ไม้ ผุเสียไปได้แล้ว โดยยาวของเรือถึง ๗๐ ฟิตครึ่ง ปากกว้าง ๑๖ ฟิตครึ่ง ถ้าจะเล่า ถึงเรื่องนี้โดยเลอียดจะยืดยาวมากไป จะได้ส่งรูปมาให้ดูพอเข้าใจ แต่สิ่งที่น่าดู เต็มไปอย่างดีหรือมาก ลวดลายที่สลักชุนกะด้วยฝีมือช่างเต็มยาก ข้อที่ยิ่งอัศจรรย์ นั้น เขาว่าเก่าถึง ๑๐๐๐ ปีแล้ว ยังอยู่ได้ แต่เป็นซีนเศษชิ้นน้อยที่ต้องคุม เขา คุมค่ำคืนแท้ ไม่ได้เปิดแปลงเลย เดิมแต่ทั่วพระบูทรัง จะทำรูปตามรูปจะปูเดิม เดียวนี้ยังคิดว่านี่ต้องทำไว้สำหรับเก็บ ในเวลานั้นถ้าจะรู้เลอียดก็ต้องอ่านเรื่องเมื่อ นอรเวที่ส่งไปให้

ที่ได้ดูเรือเหล่านี้สนุกเพลินไปมาก แต่ว่ายที่ถนนเมืองนี้ไม่ดูไปใกล้กันนัก หมู่เวที่ต้อมเป็นเขต ๆ และไม่ดูมากกระจัดไว้ไม่รู้ ไปต่าง ๆ อยู่ข้างจะดี มีต่าง ๆ ต่าง ๆ นัก แต่สิ่งนั้นเห็นไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวอันกว้างแต่บ้านและพระราชวังก็นั่นด้วย อยู่เขียน อย่างใหม่มีเป็นน้ำ เดิมทีก่อนเป็นทำลังเทไว้นั้น กลับมาเวลาเที่ยง

กลางวันไปรับกินกลางวัน ให้เรียกพวกอุรุพงษ์มาด้วย จึงได้นั่งกินเป็น ๕ คน ปรินซ์ไปตามลำดับการประชุมให้ แล้วมาเล่นอย่างจริงจัง เจ้าแผ่นดินและพระราชินีให้รูป กับทั้งให้เครื่องแต่งตัวพร้อมและรูปภาพ จะได้มีความขอบคุณ แต่ปรินซ์ไปดูที่ ข้างกระดาษให้ดู เพราะไม่ได้อยู่ให้ไม่ได้ก่อนกัน แต่ไม่อยากจะไม่ได้ ชลุกชลักอยู่นาน ตามมารับถึงห้อง

รูปทรงถ่ายพระเจ้าแผ่นดินกับพระราชินีนอระเว

เวลาบ่ายก่อน ๓ โมงหน่อยหนึ่ง พากันไปที่เขาฟกเซนโกลเลนซึ่งเปนเขาสูงในเมืองคริสเตียเนีย แต่ไม่แน่ว่าสูงเท่าไร เจ้าแผ่นดินว่า ๑๐๐๐ เมเตอ แต่เท่าแก่เถียงว่า ๒๐๐๐ ฟิต ไปขึ้นรถรางที่สเตชั่น เวียนขึ้นไปไม่ใช่ขึ้นเกรียน ตามทางมีวิลลาต่าง ๆ อย่างนอรวีเจียน ที่ปลูกขึ้นสมเปนเหมาะ ทำด้วยไม้เปนพื้น ตั้งอยู่ในระหว่างป่าสน แต่ป่าสนที่นี่ไม่ทึบเหมือนอย่างที่เมืองบาเดนบาเดน เพราะต้นเปนต้นลำเล็กมาก แล้วตัดเปนระยะ ๆ ไปดูโปร่ง รถนั้นขึ้นไปสักครึ่งทางก็หยุด เพราะเหตุว่าบ้านเรือนข้างบนน้อย ทำขึ้นไปไม่คุ้มทุน มีโรงรถรับจ้างอยู่ที่นั่น ขึ้นรถต่อไปอีก ทางไกลจึงถึงโฮเตลชั้นล่างที่โฮลเมนโกเลน ซึ่งเปนที่สำหรับเล่นน้ำแข็งตอนหนึ่ง แล้วขึ้นไปต่อไปอีก มีบ้านเรือนหลังเล็ก ๆ บ้านทูตอังกฤษมีอยู่บนนั้นแห่งหนึ่ง เจ้าแผ่นดินคิดจะสร้างตำหนักบนเขาเหนือนั้นขึ้นไป ในที่สุดขึ้นไปถึงโฮเตลหลังใหญ่ ทำด้วยไม้ ตั้งอยู่บนไหล่เขา ซึ่งแลเห็นวิวงาม ขึ้นไปข้างบนรู้สึกว่าเย็นกว่าข้างล่าง แต่ไม่หนาว เหตุด้วยไม่มีลมแลมีแดด แลดูเห็นเมืองแลอ่าวตลอด ในที่แห่งหนึ่งมีไม้ซุงลอยในน้ำมากดูราวกับหาดทราย เพราะเหตุที่บนเขาเหล่านี้ปลูกต้นสนตัดเลื่อยขายส่งออกต่างประเทศมาก ในโฮเตลนี้มีคนอยู่มากแน่น เจ้าแผ่นดินว่าเคยเสด็จขึ้นมาอยู่ในฤดูหนาว ๓ วัน ท่าทางงามดี แต่สังเกตดูท่าทางผู้คนไม่สู้จะเคารพนบนอบอะไรมากนัก กลุ้มรุมกันดูอยู่ตามธรรมดา เวลาพบปะตามทางก็คำนับบ้างไม่คำนับบ้าง เจ้าแผ่นดินก็เดินไปอย่างคนธรรมดา หลีกแทรกกันไปกับคนทั้งปวง ไม่มีกันคนฤๅห้ามคนอย่างหนึ่งอย่างใด ดูเปนการง่ายไปหมดทุกอย่าง ไปเลี้ยงน้ำชากันที่บนเขาแล้วถ่ายรูป พ่อถ่ายรูปแลกวินก็ถ่าย เลี้ยงน้ำชากันแล้ว ขากลับเดินตัดลงมาตามทางในป่า จนถึงที่โฮเตลชั้นล่างซึ่งเปนที่สำหรับกระโดดที่นั้นเขาถางป่าตั้งแต่บนหลังเขามีเสาระยะสำหรับเปนที่ซึ่งจะเดินเลื่อนลงมาจากยอด

วันนี้มีคนแนะให้ทูตเปอเซีย เข้ามาเลี้ยงในห้องเล็กที่เปนห้องเสวยสามัญ คนน้อย เจ้าแผ่นดินตรัสให้ซายอฟเปอเซียด้วย แต่งเต็มยศกัน แต่พวกเราไม่ต้องแต่ง ทูตคนนี้พูดได้ทั้งภาษาฝรั่งเศสแลภาษาอังกฤษ เปนทูตประจำเมืองออสเตรีย พ่อเข้าใจว่าได้เฝ้าที่เตหะรานรู้จักแล้ว เพราะเขาไปเมื่อเวลาพ่ออยู่นั้น วันนี้จึงมาได้ความว่าเจ้าแผ่นดินเดนมาร์กขอเชิญให้ไปสวีเดนเสียก่อน เขาไปสวีเดนแล้ว เวียนมาเจอกันเข้าอีก ออกจากนี่จะวกไปโกเปนเฮเกนใหม่ เขาว่าเขาได้เคยเห็นพ่อแต่คราวก่อน คราวนี้ก็ได้ไปเห็นอีก เข้าใจว่าที่อิงค์แลนด์ แลยังมีความมุ่งหมายต่อว่าจะได้พบอีกที่วิเอนา เพราะเขาจะไปคอยเฝ้าเอมเปอเรอเยอรมัน เมื่อเสร็จกลับจากนอรเวแล้วจะไปถึงวิเอนาวันที่ ๙ เดือนเสปเต็มเบอ แปลว่าก่อนเราไปถึงวิเอนา แต่ที่แท้น่ากลัวจะไปเจอกันที่เบอลินเข้า เปนเรื่องที่เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีหัวเราะว่าพ่อเล่นระเอกันกับทูตเปอเซีย

ในการที่มาอยู่เมืองนี้ ช่างรู้สึกสบายเสียจริง ๆ เพราะทั้งเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีจะพูดจาเล่นหัวอะไรกับเวลาเหมือนดังกับเปนญาติกันจริง ๆ จะถามอะไรก็ถามกันได้พูดกันตรง ๆ หมด การนัดหมายอะไร ๆ ไม่ต้องพักมีใครเข้ามาเดินหว่างกลาง ตลอดจนแต่งเนื้อแต่งตัว ต่างคนต่างไปมาถึงห้องกันทั้ง ๒ ข้าง พอได้ให้ของปริ้นซโอลาฟถูกใจอย่างยิ่ง คือให้นาฬิกาเล็ก ๆ อันหนึ่ง ซึ่งเด็ก ๆ ไม่มีชอบอะไรยิ่งกว่านาฬิกา ควีนเล่าว่าเวลาจะนอนต้องเอาไปนอนด้วย แลสั่งมาให้ขอบใจอีก แลยังก็ยกย่องว่า ยิ่งนำพ่อคงมาอีก ควีนได้โทรเลขไปเล่าเรื่องให้ควีนของอิงค์แลนด์แลปรินเซสวิกตอเรียฟังในเรื่องที่พ่อมา ๒ องค์นั้นส่งฝากความระลึกถึง ได้ทูลลาควีนเสียแต่วันนี้ เพราะเหตุว่าพรุ่งนี้พ่อจะไปแต่เช้า จะต้องลุกขึ้นแต่งตัวลำบาก เพราะการแต่งตัวของผู้หญิงนั้นอย่างประดักประเดิดไม่ใช่เล่น ฝรั่งฤาไทยเราก็เหมือนกัน

กินเนอร์วันนี้ไม่สู้มีคนสำคัญ คอยไปรมมินิสเตออยู่สักครู่หนึ่งก็บอกว่ามาไม่ได้ ติดถูกพวกสไตรกคิงคือปาลิเมนต์กวน ไปรมมินิสเตอคนนี้เปนตัวผู้ที่คิดร้านแยกเมือง นอรเวจากสวีเดน เปนคนฉลาดมากผู้ดีรังเกียจนัก กำชับพ่อนักว่าอย่าให้มีสไตรกคิง ในเมืองไทยเลย เจ้าแผ่นดินก็พูดเหมือนกัน เปนคนว่องไวในการงาน เล่าได้เปน ฉากไปเหตุผลต่าง ๆ น่าฟังคำที่เขาพูดมาก วันนี้เจ้าแผ่นดินถามทูตเปอเซียถึงเรื่อง แผ่นดินสวีเดน ซักไซ้กันอยู่หลายหนจะให้รู้ว่าสบายฤๅไม่สบายอย่างไร แกไม่พูด ที่ จะรับ บอกว่าสบาย แต่ครั้นเมื่อต้อนหนักเข้าได้ความว่าไม่ให้ประทับโต๊ะ เคราน ปรินซ [illegible] ให้ปรินซคัสตาฟลูกเครานปรินซเปนผู้เลี้ยง เจ้าแผ่นดินร้องว่า "แม้ถึงให้ชวที่ ๓ ออกรับ"

ได้พูดกันถึงเรื่องตรา พระถามเจ้าแผ่นดินว่าไม่นึกรำคาญบ้างฤๅ มีดวงเดียว เพียงที่ไม่ได้ติดจะเปลี่ยนเอาไม่ได้ บอกว่าทำไมจะไม่รำคาญ คิดแล้วแต่ไม่สำเร็จ ตรานั้น เปน[illegible] ในระหว่างเมืองต่อเมือง ซึ่งจำจะต้องมีแท้ ๆ แต่ชั้น ชั้นเดียวเหลือเกิน ที่เมืองนี้ไม่ชอบ อยากจะเลิกเสียด้วยซ้ำไป รู้ว่าไม่เปน เหตุที่ไม่สบายนั้นก็ไม่ใช่อะไร เพราะเขาตั้งใจเสียว่าจะมีอะไรได้อะไรอยากจะให้เหมือน กันให้หมด ตรานั้นมีชั้นคั่นขัด เลยไม่ชอบ ให้ไม่มีเสียรู้แล้วไป เจ้าแผ่นดิน สวีเดนได้สร้างขึ้นดวงหนึ่ง ให้ใครไม่ได้เลย[illegible] เพราะเหตุที่เหลือกำลังที่จะ ให้ใครได้ในคราวเดียว เจ้าแผ่นดินเก่าจึงได้คิดสร้างสายสร้อยใหญ่ขึ้น เพื่อ จะยกให้ผู้ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ในเวลานี้พวกสไตรกคิงไม่อยากจะให้มีตรานั้น เจ้าแผ่นดินได้บอกกับไปรมมินิสเตอว่า ถ้าเราก็ว่าจะเลิกได้ได้ก็จะต้องจ่ายเงินเพิ่มเติมอีก เพราะจะต้อง[illegible]จะต้องแก้ให้ ถ้าให้ตราถูกกว่าจะ ถ้าคิด[illegible]จะต้องเสียเงิน เพิ่ม เพราะเหตุเช่นนี้จึงได้อยู่กันไปได้ ตามสร้อยของเดิมเปนชั้นเลิกไม่ได้ ท่อที่ ว่า เช่นนั้นตามที่ทำได้ไว้มีราคามากขึ้น เพราะต่อไปจะไม่มีใครมีอีก วันนี้เลิก

ก่อน ๕ ทุ่ม เพราะมีแขกน้อย เข้ามานั่งพูดกันเล่นได้นาน และผ่อนเวลาให้หัวค่ำ เหตุที่พรุ่งนี้จะต้องไปแต่เช้า ยังลืมบอกอีกเรื่องหนึ่ง ว่าเครื่องลงยา เช่นตลับที่ส่งไปให้จากยาเดนยาเดนนั้น ไม่ได้ทำที่รุเซีย ฤๅที่วิเอนา ดังเช่นคาดคเน ฤๅพวกร้านเก่า เปนของทำที่นี่เอง เครื่องลงยาเกลี้ยงแล้วออกจากที่นี่โดยมาก

คืนที่ ๑๐๓

วันอาทิตย์ที่ ๗ กรกฎาคม

วันนี้ตื่นแต่เช้า ได้พบพูดกับแอดมิราลสปาเรผู้บอกให้ซื้ ซึ่งเอาไปไว้บนรถไฟแล้ว เวลาก่อน ๓ โมง ๕ นาทีเจ้าแผ่นดินมา พ่ออีดไม่แต่งตัวใส่เสื้อเดินทางทีเดียว พากันไปสเตชั่น มีข้าราชการหลายคน ทั้งทูตต่างประเทศมาส่ง รถออก ๓ โมง ๑๐ มินิต รถหลังนี้เปนรถที่นั่ง อย่างดีที่สุดซึ่งมีในเมืองนี้ เปนรถรางใหญ่ ขึ้นตามทางกลางไปจนถึงตำบลฮามาร์เปนที่สุด ตอนเติมเนลงมาไปทางดอน เปนเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ แต่เปนศิลามาก หมู่ต้นสนปลูกรายเต็มไปทั้งนั้นตลอด มีบ้านเรือนคนห่าง ๆ แต่ราษฎรแต่งฝรั่งเสียหมดแล้ว ไม่แต่งตัวตามประเทศตั้งแต่มิเนขึ้นไป เปนทเลสาบใหญ่อยู่ข้างขวามือ จนตลอดถึงฮามาร์ ทเลสาบสายนี้ไปลงร่วมสายน้ำมิยาเซน ซึ่งเปนสายน้ำใหญ่ ไปตกทเลใกล้เมืองคริสเตียเนีย กำลังเปนปัญหากันอยู่ในสตอติง มีความเห็นกันว่าทเลสาบอันนี้ ถ้าฝนตกลงมามาก น้ำขึ้นสูงท่วมที่ดินจนไปมาก ถ้าหากว่าลดให้น้ำน้อยเสียโดยเปิดทางน้ำให้กว้าง จะได้ที่ซึ่งน้ำลดลงไปนั้นเพาะปลูกมากขึ้น ราษฎรบางพวกเห็นชอบด้วย บางพวกไม่ชอบ ด้วยว่า

ถ้าน้ำตกต่ำลงไปแล้ว ที่ข้างบนๆ น้ำจะแห้ง [illegible] ไม่ค่อยดู เป็นการใหญ่ [illegible] [illegible] เป็นนาน [illegible]

[illegible] เป็น[illegible] แล้ว[illegible] [illegible] เดียว[illegible]ไป[illegible] จนถึงแม่น้ำ[illegible] [illegible] ในที่ยอดเมืองครีสเตียเนีย [illegible] ก่อนนั้นไป[illegible]เลียบแม่น้ำ[illegible] จนถึง[illegible] แม่น้ำนี้เป็นลักษณะแม่น้ำไทรโยค มีแก่งแต่เกาะใหญ่น้อย เป็นศิลาใต้น้ำโดยมาก แม่น้ำแคบ[illegible] ไปในกลางป่าไม้ไปน์ ดินเป็นที่กว้างใหญ่ไพศาลมาก [illegible] เห็น[illegible]ยังไม่ได้เห็น [illegible] เป็นแต่[illegible] [illegible]ทั้งสองข้าง ไม่มีคนแล้วปล่อย[illegible] [illegible]ไม่ได้ เวลาที่ลอยไม้ก็ได้ในฤดูนี้[illegible] คือฤดู[illegible] [illegible] สูงมาก [illegible] [illegible]ตามลำน้ำ เหมือนไม้เราค้างหาด ไม่มีใคร[illegible]รถไฟลงมา [illegible] [illegible] [illegible] ไม่ได้[illegible] [illegible] [illegible] ไม่สู้[illegible]ทั่วไป [illegible] [illegible]ครีสเตียเนีย [illegible] [illegible] [illegible]

ลงไปอยู่ใต้ดินใช้ก่ออิฐ ต่อกันกับเตาแลปล่องไฟ สูงขึ้นมาพ้นดินเท่าใต้ถุนลูกกรง สำหรับยุ้งอยู่ในเมืองเรา ก่อด้วยอิฐ เหนือนั้นขึ้นมาเปนไม้ทั้งสิ้น เปนเรือนสามชั้น ทั้งในใต้ดิน ไม่ได้ทำด้วยอื่นเลย ทำด้วยไม้สนทั้งสิ้น

กระดาษที่ใช้ดีพิมพ์หนังสือทั้งปวงทำด้วยไม้สนทั้งสิ้น มีโรงแฟกตอรีใหญ่ ๆ เปนอันมาก จำหน่ายทั่วโลก ป่าไม้สนเปนที่ทำให้อากาศบริสุทธิ์ ให้เลือดเดินดีบริบูรณ์ เพราะได้กลิ่นไม้สน หายใจคล่อง ยกไว้อย่างเดียวแต่โรคฝีในท้อง หมอไม่ยอมให้ขึ้นมาเมืองนอรเว ไม่ใช่เพราะไม้สนแสลงต่อโรคนั้น เพราะทนหนาวไม่ได้ ถูกหนาวก็เปนมาก ไม้สนเปนของมีประโยชน์ที่ใช้ทั่วไปในเมืองฝรั่งดังที่ว่ามานี้ จึงเปนป่าไม้ใหญ่โตตลอดทั้งประเทศ ทั้งเหมาะกับพื้นที่อันเปนที่กันดาร ยอดเขากะปุ่มกะป่ำ บางที่ศิลาแท่งเดียวยาวตั้งสิบห้าเส้น สูงตั้งเส้น ไม่มีดินปนเลย มีแต่ดินอยู่ข้างบนก็ปลูกต้นสนได้ แม่น้ำเมืองทรอนดเยมมีอีกแม่น้ำหนึ่งต่างหาก เรียกนิเดลเยียน เปนแม่น้ำใหญ่ไม่มีแก่ง มีแต่หาด ตกทเล แต่ไม่ขึ้นไปมากเท่าใด มีกรุยปักร่องน้ำเรือเดิน มีตะพานข้าม ตะพานนี้ทำรูปแปลกมาก ตะพานรถไฟตามทางที่ข้ามแม่น้ำไม่ใคร่จะได้ใช้ตะพานเหล็ก โตเท่าโตก็ใช้ไม้สนเปนที่น่าดูมาก แสงสว่างตามทาง เพราะนั่งมาตลอด จึงสังเกตได้ว่าเป็นอย่างไร สว่างอยู่จนเวลายามเศษตกเปนเวลาเย็น เวลา ๔ ทุ่มโพล้เพล้ เวลา ๕ ทุ่มมืดเท่าเดือนหงาย เวลา ๖ ทุ่มครึ่งกลับสว่างเท่าบ่าย ๔ โมง เวลา ๙ ทุ่ม ๔๕ แสงเงินขึ้น เวลาสองยาม แสงทองขึ้น เวลา ๗ ทุ่มสว่าง ราษฎรทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ไม่เห็นใครนอน คนเดินกันมาดูอยู่ข้างหนทาง ม้าก็ไม่นอน วัวก็ไม่นอน ไม่รู้ว่าจะนอนกันเวลาใด

มาถึงทรอนดเยม ๓ ทุ่ม คนดูแน่นเหมือนเวลากลางวัน ลักษณราษฎรทั้งคนที่นั่น ดื่นเต้นสนุกจริง ๆ แต่ดูอย่างไม่มีภัย ก็กระทบกระทั่งอย่างไรก็แสดงความเคารพ ชวนแต่จะได้ห้อมล้อมฮูระ ฮูระ อยู่เสมอ ยิ่งคนที่ทรอนดเยมยิ่งสันทัด

อย่างธรรมเนียมมาก เพราะเอมเปอเรอเยอรมันเสด็จมาอยู่บ่อย ๆ คนข้างเหนือ ตาน้ำเงินจัดแลผมสีจางเกือบจะเปนสีขาวทั้งนั้น

เดินทางวันนี้ เปนระยะเวลาถึง ๑๖ ชั่วโมง แต่ในรถรางเล็กมีที่นอน อย่าง พระแท่นทองเหลืองเต็มบริบูรณ์ สำหรับเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี มีที่นอนผ้าห่มเสร็จ จนกระทั่งม่านคาดกันรอบ พอได้นอนสบายดีเหมือนอยู่เรือน เสียแต่รู้สึกกระฉอน จนกระทั่งวันมานอนบนโฮเตลแล้ว คนอื่นก็ไรรู้สึกว่ามันกระฉอนกระฉอน เปนคนละอย่างกันกับเมาเรือ เมาเรือนั้นรู้สึกโคลงเคลง เมารถไฟเมากระฉอน จนตื่นขึ้น แล้วจึงได้หาย

โต๊ะมาอยู่ที่โฮเตลนี้ เรียกว่าบริตันเนีย เปนโฮเตลอย่างดีในเมืองนี้ นับว่า พอใช้ได้อยู่ แต่เรื่องกลางคืนนั้นเปนเลิกกัน ไม่มี แต่เคราะห์ดีที่ฝนไม่ตก จึงเอา เปนใช้ได้ ได้ส่งรายวันระยะทางมาให้ดู มันแปลก ๆ จะจดลงเปนหนังสือไทยก็ป่วย การ เพราะไม่ตั้งจำไปข้างไหน รายวันค้างมาทั้งวัน วันนี้ (ที่ ๘ กรกฎาคม) ก็มีวันเที่ยวอยู่วันเดียว จึงต้องไปเที่ยวเสียโดยมาก รีบกลับมาจ่าได้เพียงเท่านี้ ส่วน รายวัน วันนี้ (ที่ ๘) จะได้เขียนต่อไป ซึ่งต้องส่งวันนี้ เพราะมีท่าทางที่จะส่งได้ เท่านั้น ด้วยตรงอย่างสุดจะกลับลงไป ต่อนี้ไปอีกนานกลัวจะส่งอะไรไม่ได้ เว้นไว้แต่ หนังสือ จะได้ต้องส่งไปสุดทางระยะทาง จดหมายนี้ความเพียงเท่านี้ ขอลาขึ้นไป ข้างเหนือ ซึ่งนับว่าเปนที่สุดแดนมนุษย์อยู่ แต่รู้สึกว่าจวนจะถึงเวลากลับอยู่แล้ว จึง ไม่มีความคิดหนักใจอะไรจะไป ได้รับหนังสือแล้ว แต่จะเขียนตอบก็ไม่ทัน รู้สึกว่า เวลาช่างเดินเร็วเสียจริง ๆ เหนื่อยนัก ขอความแต่จะขาดตกบกพร่องเสียเปนอันมาก ด้วยรีบเหลือเกินนัก แต่อยากให้รู้ไว้เถิดว่าพ่อมีความสุขสบายดี

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๘

คืนที่ ๑๐๔

เรืออัลเบียน ทรอนด์เยม

วันจันทร์ที่ ๘ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นสาย ๔ โมงเพราะนอนดึก กินเข้าแล้วไปดูคะทีดรัล ซึ่งเปนที่ราชาภิเศกเจ้าแผ่นดิน วัดนี้ทำด้วยศิลาอย่างอ่อนสีเทา ที่เรียกว่า โซปสโตน สร้างมา ๖๐๐ ปีแล้ว สัณฐานวัดก็เปนรูปไม้กางเขน แต่มีด้านหลังยาวออกไป ซึ่งเปนหลังคามุงกระเบื้อง เห็นจะไม่สูงเท่ากันกับข้างน่า เพราะฉนั้น จึงได้เปนเวลาที่ช่างกำลังจัดการก่อสร้างขึ้นใหม่ทำเปนมุขยาวแลสูงทันกันกับมุขน่า ถ้าหากว่าแล้วเสร็จ หอระฆังจะเปนสูนย์กลางยอด มุขน่ายาวมุขหลังยาว มุขข้างสั้นเท่ากันข้างละสองมุข วัดนี้ดีกว่าที่เคนมาร์ก เปนฝีมือช่าง มีลายขุดสลักศิลา ที่แปลกอย่างยิ่งนั้น คือใช้ระย้าโคมไฟฟ้า โคมใหญ่ ๆ ทั้งบัวปลายผนังก็มีโคมราย คงจะเปนเหตุด้วยมืด น่าฤดูหนาวคงจะต้องจุดไฟ การที่ทำใหม่เปนการใหญ่มาก ไม่ใช่แต่ตั้งนั่งร้านเสาหลักแพติดคร่าวแล้วผูกนั่งร้านไม้ไผ่อย่างของเรา ถึงปลูกโรงไม้คร่อมผนังมุขที่จะก่อสร้างนั้นมุงหลังคาสังกะสีมีน่าต่างติดกระจก ทาน้ำมันอย่างเรียบร้อย ลักษณโรงราชรถของเราแต่สูงสามชั้น ยาวกว้างมาก คลุมโบสถ์นั้นมิด ภายในก็ตั้งรางล้อเลื่อนขนศิลา แลตั้งเครื่องจักรเลื่อยศิลา ไว้ซานดานหลังกว้าง ปลูกโรงแถวตกเข้ามาติดหลังโบสถ์ ช่างกำลังทำงานอยู่ทั่วทุกแห่ง กำหนดว่าอีกประมาณสิบสี่สิบห้าปี จึงจะแล้ว เอมเปอเรอเยอรมันเอาเปนธุระมาก เสด็จมา

ทุกปี แลตรวจงานทุกปี ว่าไปรดปรานมาก วัดนี้ซึ่งเปนที่ฝังศพเซนต์ออลาฟ เซนต์ออลาฟนี้เปนเจ้าแผ่นดินตั้งเมืองหลวงอยู่ทรอนด์เยม เข้มแขงในการศึกสงครามมาก แต่ภายหลังตายในที่รบ ครั้นนานมาขุดศพขึ้นเห็นว่าผมยาวงอกทั้งเล็บไว้ ดังนั้น ถือว่าเปนลักษณะวิเศษในพระสาสนา จึงได้ยกขึ้นเปนเซนต์ย้ายศพไปฝังใหม่ เครื่องราชอิศริยาภรณ์เซนต์ออลาฟซึ่งกรุงนอรเวออกจากพระนามเจ้าแผ่นดินองค์นี้ ได้ขึ้นรถไปถ่ายรูปวัดแลถ่ายรูปแม่น้ำนิเดลเยียน แม่น้ำนี้เปนแม่น้ำเฉภาะเมืองทรอนด์เยมตอนใกล้ข้างปากอ่าวทเล มีโรงไว้สินค้าปลูกขวางน้ำติด ๆ กันตลอดตอนใต้ตะพาน ข้างเหนือน้ำแลเห็นภูเขา มีป้อมแลมีตึกใหญ่อยู่ห่าง ๆ กัน ตัวเมืองเองนั้นตั้งอยู่ในวงแม่น้ำ ถนนกว้างประมาณสักแปดวา แลยังมีทางคนเดินกว้างประมาณ ๓ วาบ้าง ๔ วาบ้าง ทั้งสองข้าง ตั้งเปนแนวเรือนห่างจากกันในสองฟากถนน ดีเสียกว่าฤาสิงห[illegible] เรือนในเมืองเปนแห่ง ๆ ถ้าเปนแบงก์เปนโฮเตลมิวเซียมแลโรงเรียนชั้นสูงเช่นนี้ ก็เปนตึกแต่ไม่มีเกินสามชั้น ตึกเหล่านี้ไม่ได้อยู่เปนหมวดเปนหมู่ ปนกันไปกับเรือนไม้ แต่จะเปนตึกก็ดีเรือนไม้ก็ดี ไม่มีบานน่าต่างไม้เลย ใช้บานกระจกแต่เปนแล้วกัน ข้างในมีม่าน ใช้ผ้าโปร่งแขวนเปนไขแล้วมีม่าน[illegible] ม่านเพียน[illegible] เปนห้าง ถึงจะเปนเรือนไม้เรือน[illegible]อย่างไร คงเปนบาน[illegible]ในเมืองใหญ่ทั้งปวง ไม่มีพระราชวังเจ้าแผ่นดิน[illegible] ตึกสำหรับเมือง ตึกที่เรียกว่าตึกนี้เห็นจะไม่[illegible] เท่าอยู่[illegible]เดียว [illegible] ก็อยู่ได้ เพราะ[illegible] ไม่ได้[illegible] มันไม่สุด เคยอยู่แล้ว

ได้เข้าร้านสามร้าน ซึ่งเปนแฟชันเนเบอล ที่ใครใครมาต้องเข้าทั้งนั้น เหตุด้วยต้องซื้อเครื่องแต่งตัวขนสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งเปนของสำหรับประเทศ ใช่แต่จะเพื่อเปนของประหลาดของฝาก เปนของจำเปนที่จะต้องหาตระเตรียมสำรองไป เพราะไม่รู้ว่าจะกลับหนาวเปนเช่นวินเตอได้เมื่อไร การที่ประเทศเหล่านี้ร้อนอยู่ได้ ด้วยกระแสน้ำซึ่งมาจากอเมริกา เรียกว่า กัลฟ์สตรีมมาเปนลำมีกำหนด มากระทบอิงค์แลนด์แลเดนมาร์กแล้วจึงมากระทบนอรเว ทำให้น้ำอุ่น เดี๋ยวนี้เขากล่าวว่าอากาศวิปริตไปกว่าแต่ก่อน เพราะแหลมแซนฟรานซิสโกที่อเมริกางอกมากอะกมาสายน้ำเดินค่อนจะอยู่ข้างซึกไป ถ้าไม่มีกระแสน้ำนี้ เมืองเหล่านี้จะหนาวทนไม่ได้ คนมักจะเข้าใจว่าทรอนด์เยมนี้เปนเมืองเหนือใกล้นอทเคป แต่ที่จริงยังไกลมาก เพราะเหตุฉนั้นจึงเปนท่าที่สำหรับจะตระเตรียมตัวขึ้นไปนอทเคป คือเสื้อขน, หมวก, รองเท้า, ถุงมือทำด้วยขน, เสื้อชั้นในชั้นนอกทำด้วยหนังฟอก ส่วนของเล่นของใช้ เช่นเครื่องของโบราณประหลาด ๆ ของประเทศนอรเว เปนเครื่องเงิน เครื่องไม้เครื่องตุ๊กตา หนังสัตว์ เขาสัตว์ ในสามร้านนี้เปนที่มีชื่อเสียง ใครไปมาก็ซื้อ เวลานี้กำลังมีคนอังกฤษเที่ยวมาก ในการเที่ยวแถบนี้ พ่งอยากจะยกถวายเอมเปอเรอเยอรมัน เสด็จมาทุกปีแลเที่ยวซอกแซกทุกแห่ง คนในแถบนี้อยู่ข้างรักใคร่นับถือกันมาก แต่ก่อนมาก็ไม่ปรากฏว่าผู้ใดมาเที่ยวมาก ตั้งแต่เอมเปอเรอเสด็จทุกปี ๆ ใครมีกำลังเปนต้องมา เลยเปนแฟชันเนเบอล กำลังจะขึ้นต่อไปข้างน่า แต่คนในประเทศยุโรปนี้ยังไม่เคยมาโดยมาก ต่อไปภายน่าเห็นจะได้ยินเรื่องเที่ยวแถบนี้มากขึ้นทุกที เดี๋ยวนี้ชาวร้านที่สำคัญ ๆ ก็พูดอังกฤษได้แล้วทั้งนั้น ในเมืองซึ่งเปนที่คนไปมาเที่ยวมาก ๆ ชาวร้านก็จะต้องพูดได้สามภาษา อังกฤษ ฝรั่งเศส แลเยอรมัน กลับไปกินเข้าที่โฮเตล แล้วไปซื้อเครื่องเงินเครื่องลงยา

จนบ่าย ๓ โมง ตาเจ้าของร้านคนหนึ่งแก่ช่างพูดจริง ๆ จนไม่มีมูลต่าง ๆ จนยก หัวเราะไม่ได้ แกเฉยไม่รู้สึกตัวเลย

ออกจากร้านไปขึ้นเขา เรียกว่าฟยีเฟลดตา เปนเขาอยู่ใกล้เมืองทรอนด์เยม ทางขึ้นไม่สู้ชัน ความจริงเห็นแผ่นดินเมืองทรอนด์เยมมีที่ราบอยู่แต่ที่ตรงตัวเมือง เท่านั้น พอพ้นออกไปก็เปนภูเขา ไม่มีน่าตาแต่สูงกว่าเนิน มักจะเปนสนทึบ ๆ ตลอดไปตามแม่น้ำตลอดไปที่ระนั้น แม่น้ำก็คดเคี้ยวมาก เปนน่าคนคิดว่าคดจะโกรก มาก ไม่ได้ใช้เดินเรือ กระแสน้ำไหลแรงเชี่ยวกรากเหมือนน้ำตกล่าง ๆ ทางที่ขึ้น เขาก็ขึ้นไปตามเส้นทางใหญ่ มีเวลาที่ไปราบ ๆ มากกว่าขึ้นชันแต่ทีละน้อย ๆ สูงขึ้น ไปทุกที มีบ้านเรือนรายไปตามระยะทางจนถึงยอดเขาที่ติดกันมาก ๆ เปนพื้นราบ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่มีบ้านเรือน มีที่ลงน้ำเย่นชื่น ๆ ขึ้นไป แต่เมื่อแลดูรอบตัวลงมา ราม ทุก ๆ ช่องเปนลำห้วย แต่ข้อซึ่งยังดีงามยิ่งนั้น เมื่อเราอยู่บนเขาแลดูที่ริมน้ำ ไม่แล เห็นเขาอื่นทั้งนั้นไว้ แลตรงไปเหมือนกับน้ำทเลในอ่าวยูด สูงเสมอกับน้ำในที่ริมน้ำ ซึ่งสูงกว่าทเลตั้งแต่ละสามสิบแมเตอเช่นนี้นั้นไป ชั่วแต่แลเห็นรอบข้างกันกลาง ที่สุด สูงของเขา ๑๒๐๐ ฟิต มีเรนเดียร์เลี้ยงอยู่บนนั้น เปนที่ ๆ ใครมาเที่ยวแลดูร้าน อยู่ที่นั้นโดยมาก มีเจ้าแผ่นดินแลพระมเหสีเมืองนี้ก็เคยเสด็จขึ้นมาเรื่อย ๆ แล เจ้านายอื่นอื่น ๆ อีกเปนต้น เขาเลี้ยงเรนเดียร์ คือกวางที่สำหรับลากเกวียนไว้ ที่หลังเขานั้นตระเวียนนั้น ถ้าเวลาฤดูหนาวใช้ลากเลื่อน ที่เขาเหล่านี้เปนที่หญ้าเทียน ไกลมาก มีถ้ำสนเย็นหย่อม ๆ เปนที่สำหรับเขาเล่นน้ำแข็งวิ่งด้วยสกี ก่อนเวลา ที่จะกินน้ำชาเย็นตก แต่ไม่เข้าเท่าไรก็มืดตก แลคนนั้นไสนหลมผีรุดด้วย ดีเหลือ ล้นตกเช่นนี้ เขาเล่าดีกว่าเหมือนเด็กร้องไห้ เล่นหัวเราะทั้งน้ำตา น่าเห็นดูเปนกัน

กลับลงมาจากเขา พักที่โฮเตล กินข้าวเย็นกับพระเจ้าแผ่นดินแลคณะสะเด็จ ซึ่งคุม มีทรัพย์ยิ่งกว่าสามสิบมาตกค้างอยู่ในท่านี้ แลคนมีราคาคนนี้ได้เคยพบกันแต่ก่อนคราว

หนึ่งแล้ว มีอริยาไศรยดีมาก แต่เรือรบที่มานี้ไม่ใช่เปนกองทัพ เปนพาเด็กมาฝึกหัด เขาจะมาพักอยู่ที่นี่ ๗ วันแล้วจะไปเบอรเคน บางทีจะได้พบกันอีกเมื่อจากลับ ได้รับโทรเลขเจ้าแผ่นดินมีมาปราไสยอีก ได้ถอยแลได้ทราบข่าวว่าเอมเปอเรอเยอรมันมาถึงเบอรเคนแล้ว เมื่อถึงที่ไหนได้วางเคเบอลเข้าหาฝั่ง แลมีเรือคอยไปได้เดินข่าวอยู่เสมอ

ทำหนังสือต่าง ๆ แลจัดของส่งบางกอกมอบให้พระยาวิสูตร ซึ่งจะกลับไปพรุ่งนี้ แล้วจึงได้กินเข้าเย็น

เคาน์เตสพริสบอกว่าตกปลาซัลมันสนุก จึงได้ให้ลองจัดดูที่นี่ เอาให้ได้สองอย่าง คือได้เห็นน้ำตกใหญ่ด้วย กินเข้าแล้วเวลายามเศษ ขึ้นรถไปที่น้ำตกเลียบไปตามลำน้ำ แต่ทำระตองขึ้นบันเขาจนถึงสันโดยมาก ชั่วโมงเศษจึงได้ไปถึงเรสเตอรองต์ ซึ่งตั้งอยู่เหนือน้ำตกนั้น เปนเรือนอย่างนอรวิเยียนทำด้วยไม้ มีคนไปอยู่หลายคน น้ำตกนี้ก็เปนน้ำแม่น้ำ มีศิลาคั่น ตกลงมาถึงแม่น้ำชั้นล่างที่ต่ำสูงประมาณสักสิบวา ที่ตรงน้ำตกนั้นกว้างประมาณสัก ๑๕ วาฤๅเส้นหนึ่ง แต่เขาตั้งรางไม้ซุงกั้นให้ช่องแคบสำหรับล่องไม้ลงแก่ง ไม้ล่องลงได้ แต่มักจะหักที่ตรงนั้น เพราะสายน้ำแรงมาก ที่ซึ่งจะตกปลานั้นคือใต้แก่งซึ่งจะต้องไต่ลงไปตามฝั่งจนกระทั่งถึงน้ำประมาณสิบวา การที่จะลงไปก็ไม่ยาก แต่ขาขึ้นออกจะเหนื่อย การตกเบ็ดไม่สำเร็จ เพราะเปนเวลาร้อนสโนละลายลงมามาก น้ำไหลแรงเกินไป

ขึ้นจากที่นั้นไปด้วยรถอีก ทางสักสิบมินิตเห็นจะได้ ถึงที่น้ำตกอีกชั้นหนึ่งสูง ๑๕ วา ที่นี่ข้างหนึ่งเขาได้ทำเปนทางลาดด้วยปูนเสมอระดับน้ำข้างบน แล้วเทลงมาให้ไม้ซุงเลื่อนลงมาได้ อีกซีกหนึ่งก่อเขื่อนกันช่องกระแสน้ำ ให้ลงมาพัดหมุนเครื่องไฟฟ้าสี่เครื่อง เปนกำลัง ๖๐๐ แรงม้า ได้ไปดูมีคนทำงานอยู่

ในน้ำตามแคมเท่านั้น ข้างบนเดินที่สุดที่นั่ง หว่างกลางน้ำยังคงแรงเปนฝอยฟุ้ง ฟุ้งกระเซน ทางที่ได้ตั้งเรือนต้นไม้ตามเคียงน้ำ ตรงน่าน้ำตกห่างประมาณสักห้า เส้นเศษ ฝอยน้ำกระเซนถึง

กลับจากนั้นเลยตรงมาเรือ ซึ่งเข้าเทียบท่า เปนท่ายาวก่อเขื่อนกันคลื่นเปน เขตร์ มีป้อมเหล่าคน ถึงเรือสองยาม ยังสว่างดี ได้ทอดเรือในไม่ช้านัก เรือรบ อังกฤษทั้งสามลำสลุต ได้ชักธงตอบขอบใจ

เมืองนอรเวนี้ มีผู้คนเมือง ออกไปอยู่นอกเมืองมากกว่าอยู่ในเมือง เพราะ สันดานเปนคนชอบไร่นามาแต่โบราณ แต่ครั้งก่อนใช้เรือไปเที่ยวรบ เมือง คริสเตียเนียเปนเมืองใหญ่กว่าทั้งหมด มีคนอยู่ในประมาณสองแสนเศษ แต่จำนวน คนนี้นับเสมอ เมืองครอนติเยมนี้มีคนสามหมื่นแปดพันเท่านั้น เพราะฉนั้นในที่ บ้านเรือนแต่งเนื้อมีคนแห่ ๆ ธงชาติของเขาสามทั้งสามสี ทรงข้างเดียวมา ถี่ ๆ รวมเปนเจ้าหน้า เพราะฉนั้นเดินเรือได้ก็จะชาก ๆ ประเดี๋ยวเดียวแล้ว ได้ เห็นแต่หนังสือพิมพ์ ต้องเสีย ๓ กุ๊บครึ่ง จึงขยับเข้าเมืองนี้

คืนที่ ๑๐๕

วันอังคารที่ ๙ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้นอนหลับไม่เต็มบริบูรณ์ เพราะเวลาค่ำตะวันลับดิฉันไป เรื่อง น้ำตกนี้แรงกว่าดังฟังน้ำตกใหญ่ ที่ใช้ทำแรงหมุนเครื่องจักรตลอดเดือน ตัด ส่วนที่ขึ้นทิศใต้ ใช้แรงน้ำตกกว่า ๘๕ เปอร์เซน เพราะฉนั้น เมื่อ ข้าเห็นน้ำตกมาก ๆ นึกว่าเปนทั่วไปที่ใหญ่ เมืองนอรเวเกนนี้มีน้ำตกเปนวัตถุที่ ดีอันน้ำตกได้ใช้เสียแต่ ด้วยมีเหลืออยู่มากอันจะเกิดประโยชน์ใหญ่ พวก กันอันเกินทานเกิดของหน เตกต่าง ๆ ไว้เสียแล้วมาก ก่อนรัฐบาลได้คิดต่าน

เดี๋ยวนี้กำลังเกิดวิชาใหม่ด้วยอาไศรยแรงน้ำนี้ คือกลั่นไนเตรตธาตุอย่างหนึ่งออกจากลมอากาศ โดยทำหลอดใหญ่ให้ลมเดินในนั้น แล้วเอาไฟฟ้าเผาลมให้ไนเตรตลงในปูนดีลาขาว นำไปใช้เปนปุ๋ยโรยแผ่นดินที่เพาะปลูกให้พืชพรรณงาม กำลังแขงดีต่าง ๆ ออกเงินทดลองให้ทำการเผาไนเตรตออกจากลมอากาศเปนอันมาก เดี๋ยวนี้ปูนขาวไนเตรตนั้นได้ลงบรรจุถังขายเปนอันมากแล้ว การที่ความคิดเลิศละไปจนถึงเผาธาตุในลมอากาศมาใช้ได้นี้ก็เปนอัศจรรย์มาก คล้ายกันกับโทรเลขไม่มีสาย อาไศรยด้วยความรู้แตกฉานออกไปจากไฟฟ้า เมื่อทำอันใดได้สำเร็จอย่างหนึ่งซึ่งเปนอย่างรวบยอดของกำลัง เช่นใช้ไอน้ำ ความคิดก็แตกออกไป ในบรรดากิจการซึ่งควรจะอาไศรยแรงไอน้ำ ครั้นมารู้กำลังไฟฟ้าได้ ความคิดก็แตกออกไปจากบรรดาที่จะใช้กำลังไฟฟ้า เพียงเวลาในอายุพ่อเท่านี้ แต่ก่อนไฟฟ้าก็เปนแต่ของทดลองเล่น เดี๋ยวนี้เปนของที่จำเปนใช้ได้ประโยชน์จริง กว้างขวางนักหนาแล้ว ยิ่งรู้มากความคิดก็ยิ่งแตกมากออกไป ความวิเศษอันในการงานของมนุษย์จะหาที่สุดมิได้ ผู้ใดมีชีวิตรอยู่ช้าไปฤๅที่เกิดมาใหม่ ๆ คงจะได้เห็นแต่สิ่งซึ่งวิเศษดีขึ้นร่ำไปไม่มีที่สุด

เมื่อคืนนี้มาไม่มีคลื่น ทเลเรียบตลอด เวลาเช้าเรือเข้าในช่อง[illegible] เปนช่องไม่กว้าง แต่น้ำลึกเรือเดินได้ใกล้ ๆ ฝั่ง มีศิลาในน้ำข้างราย ๆ มีเครื่องหมายต่าง ๆ โตบ้างเล็กบ้าง แต่ไม่ได้ใช้ตะเกียงเลย เพราะเหตุที่นี่ราตรีไม่มีมืด เรือเดินได้ทั้งกลางวันกลางคืน น่าหนาวก็เดินแต่เวลากลางวันที่มีแสงสว่าง สองฝั่งเปนเนินศิลาลูก ๆ มีดินอยู่เบื้องบนสักสองสามนิ้วพอหญ้าขึ้น ไม่มีต้นไม้เลย ภูเขาสูง ๆ ก็มีมาก มีแต่หญ้าไม่มีต้นไม้เหมือนกัน มีเรือนโรงหาปลาตั้งราย ๆ กันไป นาน ๆ มีแห่งหนึ่ง มีเรือใบนาน ๆ ลำหนึ่ง เรือเล็กที่นั่งปากลาย ๆ เรือแจว ปนกับเรือไวกิ้ง ปลามีชุมมาก เปนปลาเฮริงมากกว่าอย่างอื่น แต่เดี๋ยวนี้มีคำร้องกันอยู่ว่าปลาน้อยไปกว่าแต่ก่อน เหตุด้วยรัฐบาลอนุญาตให้จับปลาวาฬข้างนอก แต่

ก้อนปลาวาฬไว้ปลาเล็ก ๆ เข้าในช่อง มีโรงโกดังใหญ่ ๆ สำหรับรับเก็บปลาตากแห้ง ที่บ้านนั้นตามบนคีรี ไม่ตั้งตึกร้าน มีวัวมีแกะสัตว์ของเลี้ยงบ้างราย ๆ เวลานี้กำลังไม่ได้รวมหญ้าแห้งพอ เพราะตามแถบนี้หญ้าต้นเตี้ย ๆ ทำหญ้าแห้งไม่พอเลี้ยงสัตว์ ต้องใช้ปลาป่น วัวแลแกะก็กินปลาได้ด้วยไม่มีอะไรจะกิน ลืมพูดถึงหญ้าแห้งแถบข้างเหนือนี้ จะกองตากอยู่บนพื้นแผ่นดิน เช่นกับที่ท่ามกลางฤๅข้างใต้ประเทศยุโรปไม่ได้ เพราะแดดก็ร้อนน้อย ต้องเอาขึ้นพาดราวให้ลมเข้าแห้ง กว่าจะแห้งก็ช้ามาก พระอาทิตย์เวลาออกก็แจ่มแสงแจ่ม เว้นแต่นั่งในแดดไม่ร้อน กลับเย็นทั่วตัวจะต้องออกไปนั่งในกลางแดดได้มากเท่าใดยิ่งดี ถ้านั่งอยู่ในเรือนฤๅในร่มไม่ออกแดดก็เย็น ความชื่นชมยินดีในการเห็นพระอาทิตย์ของเราเห็นเปนที่สุดที่แล้ว แต่เห็นจะไม่ถึงพวกเราที่มาทางนี้ ถ้าเราเห็นพระอาทิตย์แจ้งก็จะเปรียบโดยได้ รู้สึกชื่นอกชื่นใจจริง ๆ

ทางที่มาตั้งแต่ทรอนดเยมถึงนี้ นับว่าคนไทยยังไม่มีผู้ใดได้เคยมาถึงเลย มีคนไทยที่ได้เคยมาถึงทรอนดเยมแล้วสามคนเท่านั้น ระยะทางที่จะขึ้นไปจนถึงนอร์ทเคปนี้ไกลมาก ถ้าจะเทียบหนทางตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงทรอนดเยม เท่ากันกับจากทรอนดเยมไปถึงโยเกอ ซึ่งจะถึงในเวลาพรุ่งนี้เช้า ถ้าจะนับในเขตทรอนดเยมยังอยู่ในเตมเปอเรตโซน ตั้งแต่โยเกอขึ้นไปจึงเปนอาร์กติกโซน เปนส่วนตอนข้างหัวโลกฝ่ายเหนือ

เวลาบ่าย ๓ โมงกินเข้าแล้ว ขึ้นจากเรือที่ทร็อนดเยม ที่ทร็อนดเยมนี้ไม่ใช่ตลาดแลตลาดต่างหาก ที่ทร็อนดเยมเปนบ้านมากไม่ตลาด เรียกตามสัญญาว่าเมืองประมาณราวยี่สิบหมื่นคนมากที่ใหญ่ไม่ใช่ตลาด มีวัดเก่าวัดที่เปนวัดใหญ่ที่สุดแต่เดิมมา เวลานี้อยู่ ๘๒๓ ปี ปล่องที่สูงกว่าเสา ๔๐๗ ฟิต ในปล่องนั้นมีสุ่มไม่เสมอกัน หนาประมาณ ๑๐ ฟิต ยาวสูงไป ๒๔๐ ฟิต กว้าง ๆ แคบ ๆ ที่

รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศรัชสมโภช
ที่ในเรืออัลเบียน

แคบถึง ๓๖ ฟิต ที่กว้างถึง ๘๘ ฟิต มีเขาคิดเห็นต่าง ๆ แลมีเรื่องนิทานเกี่ยวข้อ เกิดกันทานตามอย่างไล่ แต่จะไม่เล่าในที่นี้ ทางที่ขึ้นไปด้วยเรือเล็ก ไม่ไกลจาก ที่ทอดเรือเท่าใด มีตพานสูงขึ้นด้วยกระได เปนฝั่งพื้นศิลาครุคระ มีเสาธงหัก มีเด็กแลยายแก่ซึ่งอยู่บ้านแถบนั้น มาคอยเปนคนนำทางเพราะไม่มีหนทาง เดินไปตามก้อนศิลากระปุ่มกระปั่มบ้าง ที่หญ้างอกคลุมบนศิลาบ้าง พื้นหญ้านุ่มหยุ่น ๆ เพราะเหตุที่ข้างล่างเปนตัฟ คือรากหญ้าเก่าปนดิน สีดำเจือแดง ถ้าขุดขึ้นมาผึ่งไว้ให้แห้งติดไฟได้เหมือนถ่าน ไฟติดอยู่ได้นาน ๆ ไม่ลุกวูบอย่างรากไม้ใบไม้ แต่ความร้อนไม่ใคร่จะแรง มีเท่ามาก ตัฟอันหนึ่ง ๆ ที่ขุดขึ้นมา ลึกแลกว้างเต็มใบพลั่ว เปนแท่งสี่เหลี่ยม ตัฟเช่นนี้ที่มีใช้ทั่วไปในป่าสนทั้งปวงด้วย หญ้าที่ขึ้นบนตัฟเปนหญ้าใบบางไม่หนา ใบสั้นไม่ยาว เมื่อวานนี้แลเมื่อเช้านี้ยายแก่บอกว่าฝนตก จึงได้มีน้ำซึมอยู่ตามพื้นมาก เดินต้องหลีกขึ้นตามก้อนศิลา ไม่ใช่เดินง่าย แต่ไม่ยากเหลือเกิน ขึ้นไปข้างบนมีมอส ทำนองลักษณผักเบี้ย แต่ใบแข็ง ตามซอกหลังก้อนศิลา มีต้นเพียงสักนิ้วหนึ่งสองนิ้ว แต่มอสงอกแห้งทับ ๆ กันนุ่มเหมือนพรม ข้างล่างแห้งเปนสีขาวเหมือนต้นแอหนัง มอสแห้ง ๆ สีขาวนี้เปนอาหารของกวางเรนเดียร์ที่สำหรับใช้ลากเลื่อน ซึ่งไปเห็นเมื่อวานนี้ ตัวเรนเดียร์นี้สีสรรน่าเกลียด มีขาวกับดำปนกัน ขาวแห้ง ๆ เหมือนกันกับมอส ค่อยเขยื้อน ๆ กินมอสนี้เบิกบานทีเดียว มันหลุดจากศิลาง่าย ๆ เอามือขยุ้มดึงก็ติดขึ้นมาด้วยทั้งพวง มีลูกบลูเบอรีสำหรับทำแคลแรต เปนลูกแดงเล็ก ๆ ในหญ้า รสเปรี้ยวมีเม็ดในนั้นมาก ได้ไล่เลียงยายแก่ว่าแกอยู่อย่างไร ดูแกเบิกบานในที่อยู่ของแกมาก ว่าบรรดาเกาะเหล่านี้ไม่มีที่ไหนสู้ เพราะมีหญ้าบริบูรณ์กว่าที่อื่น เลี้ยงวัวได้ถึง ๖ ตัว สารพัดนมเนยอะไรใน ๖ ตัวนั้น พอเลี้ยงกัน ตัวสองคนผัวเมีย มีลูก ๗ คน

เปนหนุ่มเปนสาวแล้ว ต้องซักแห้งเนื้อขนแข็ง เรียกว่าให้วัวกินปลานั้น ด้วยคนไม่จำเปน เพราะเนื้อปลาไปขายได้ราคาแพงเกินกว่าหญ้า มีหญ้าอยู่ ไม่เหมือนตำบลอื่น ซึ่งจำเปนต้องให้วัวกินปลา

ทางที่อื่นต่อไปข้างบน เปนฉวากหว่างเขา แลดูออกไปข้างทเลเห็นเกาะแลช่องทเลงดงาม ด้านข้างในเปนน้ำผาสูง ห้อยเกี่ยงเกิน เหนื่อยจึงได้หยุดอยู่เสียกลางทาง แต่คนถ้าจะขึ้นถึงเห็นดอก คนอื่นขึ้นไปยายแม่กับลูกสาวมา คอยอยู่เปนนานจึงได้กลับ โดยกลับมาก็ไม่ค่อยหลังเหมือนเจ้าการยาสูบวรรณ มีคนเลวานแล้วแอบน้ำแกงมาขายกันขึ้นไปได้ ก็กลับมาถึงเรือเกือบ ๔ โมง ออกเรือต่อมาพ้นข้างเหนือ แต่เห็นช่องเขาปากอ่าวเหนือทะโค ลักษณอย่างเขาตกทลุมเหมือนทุกๆ นั้นแล แต่ก็เปลาะเผ่นต่อรอยู่ตรงกลางเขาทั้งข้างส่วนสูงแลส่วนกว้าง ไม่ทลุ เลยวๆ ในที่บางเหมือนแลตกทลุ เพราะฉนั้นถ้าจะไต่ทางเปนช่อง เขาเรียก ปล่องเนเซ่ วูลเดคคิงซ่อง ถึงมาจึก ถึงเขาเกินถึง ๗ นาฬิกา เปนเขาเมืองเกเวียร ๆ ทินใช่เรื่องอก ลดีกกินอยู่เปนเปลสนยอด แนวเขา ๓ ยอดนี้เปนสายใน ที่สุโน ตระหง่านเหล่า ๆ ไม่มีต้นหญ้าราบถึงเขียวไหม้ แต่มีแนวเขาเคยคนที่อยู่ข้างเน่า เขาเคยนั่งคนหญ้าเริ่มตกดก ฉนั้นกินตวงประมาณยห่าง ๆ กัน รูปพรรณสัณฐานเหมือนบ้านเรือนตึกกำแพง ที่ใช้ไม้ล้นฉากหลาย ๆ แลคนไม่มีฐานจึงเคยเล่น บันไดแต่เด็ก ๆ ดินดำจากาศเลน้ำ เหมือนรูปเรียนเปนจนอบเวทีเจ้าเตียน ซึ่งเราไม่เห็นจริง นั้นไม่แต่งกว่าปากตินาก กินเข้าเวลาทุ่มครึ่งวันนี้ แดดยังร้อนเท่ากับ ๑๐ โมงในกรุงเทพฯ พระอาทิตย์ขึ้นเดี๋ยวนี้ไม่มีเวลาหยุดเลย จนกระทั่งกลางคืนไม่ได้เห็นเดือน เวลา ๔ ทุ่มพระอาทิตย์จึงได้ตก แต่พระอาทิตย์ตกแล้วก็ยังสว่าง พระอาทิตย์ขึ้นแลพระอาทิตย์ตกเห็นข้ามาก อยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้นนาน ๆ เพราะ

เหตุฉนั้นวันจึงได้มาก มีเวลามีคนน้อย เวลา ๕ ทุ่มนี้เปนเวลาที่เรือเข้าในยาร์ดคิกโซน พระอาทิตย์ตกน้ำ มีเวลามืดสักครึ่งชั่วโมงก็กลับแสงสว่างขึ้นอีก เวลาพรุ่งนี้เห็นจะไม่ตก

คืนที่ ๑๐๖

วันพุฒที่ ๑๐ กรกฎาคม

เวลาเช้าเรือจอดที่โยเคอ ยังไม่ทันตื่น ตำบลนี้เปนที่ประชุมบ้านพวกหาปลาแห่งหนึ่ง ได้ลงเรือโมเตอลอนช์ ไปขึ้นที่ท่ามีสพาน ต้นสพานเปนเนินทางชันขึ้นไป่ ตามริมฝั่งทเลปลูกโรงกุตัง สำหรับไว้ปลาแห้งเรียงติด ๆ กันไป่ เสาปักลงในน้ำ มีราษฎรลงมาคอยดูอยู่ที่สพานมาก มีเรือเสาเรือใบข้างเรือเล็ก ๆ มาก ริมตลิ่งเหมือนอย่างที่หาปลาทั้งปวง ขาดแต่ร้านตากปลา มีคนถือพวงปลาหิ้วไปหิ้วมา เห็นจะขึ้นจากเรือ เมื่อขึ้นไปถึงท้องถนน แลไปตามท้องถนนทั้งข้างเหนือข้างใต้ และแลกลับลงมาทางสพาน ช่างเหมือนปากน้ำโพจริง ๆ พอเลี้ยวข้างขวาก็ถึงร้านตาเจ๊กสมบุญ• แต่ที่นี่เปนฟาเมซี แต่ก็ขายของอะไร ๆ ดีป่าถะ เหมือนกันกับปากน้ำโพ เครื่องเดินทางเปนพื้น ข้ามฟากถนนไปอีกฟากหนึ่ง เข้าห้างเปนโรงแถวชั้นเดียวทั้งหมด ขายของต่าง ๆ อย่างสามัญ จะหาของซึ่งเปนสเปเชียลสำหรับที่นี้ได้แต่กะโปรงปลา ซึ่งควรจะเรียกว่าของได้ แลศิลาที่ฝังทำนองเปนแร่อย่างใดอย่างหนึ่ง เปนเครื่องทับหนังสือกับโปสต์กาด มีเท่านั้น กำลังอยู่ในร้านฝนตกต้องซื้อร่มอีกคันหนึ่ง สำหรับกันเดินกลับมาลงเรือ คนก็มากหลายพัน พอตรงกันกับปากน้ำโพ แต่ถนนของเขาดีกว่าถนนกรมดำรงที่ปากน้ำโพ เวลากลับลงมาถึงที่สพาน

• ที่ทรงดำรัสเรียกว่า "เจ๊กสมบุญ" นั้น คือเจ๊กสมบุญ ศิริภาพ เปนนายห้างตั้งร้านใหญ่อยู่ที่ปากน้ำโพ ต่อมาได้เปนขุนวัฒนวานิช

มีผู้เอาปลาซัลมันตัวใหญ่มาถวาย ยื่นจุ่มคล้ายน้ำร่ำ ๆ จะให้รับ แต่จะว่ากะไรก็ไม่ว่า จะไม่ได้รับตกเรือมา เต่าหลงเรือตามมา พอขึ้นก็นายเคาะ เจ้าก็เดินตามเจ้านายขึ้น ที่กระไร ขี้ยาเบี้ยแร่มใส่ให้ปลานั้นอีก ออกรักว่าใจดี จึงได้เอาคุณเมืองเงินลงยา จ.ป.ร. คู่หนึ่งไปให้ ด้วยความดีใจยิ้มย่องมายิ้มมือจะพ้อทั้งเยือน ๆ ปลาอยู่เช่นนั้น มีเหมือนคาวผู้หญิงตั้งมาล้าง ปลาซัลมันกลิ่นกล้า ถึงฝรั่งก็ออกขยาด เจ้านั้นลงเรือไปของตลกกระดุมเรียบตลอดทาง คุณนั้นเห็นจะเหม็นคาวทั้งหีบ ได้ออกเรือต่อไปในเวลานั้น

คิดการเรื่องที่จะไปต่อไปอีก เดิมกำหนดว่าพรุ่งนี้เช้าจะถึงตรอมเซอจะแวะตรอมเซอด้วยนั้น แล้วจึงจะไปฮาเมอเฟสต์ ถึงฮาเมอเฟสต์เช้า ตอนบ่ายไปนอทเคป ไม่มีความคิดว่า ได้ถึงฮาเมอเฟสต์แล้ว ควรจะไปดูพวกลัปป์ อันลำเนียงตั้งกุมร้านเป็นแถบนั้น จึงเป็นชาวป่าอยู่ข้างในลึกเข้าไปทางชั่วโมง ๑ เศษ ทั้งไปทั้งมาจะกินเวลาอยู่ในราว ๓ ชั่วโมง จะไปถึงนอทเคปบ่ายมากเกินไป พระยาชลยุทธเตรียมมาสำหรับจะให้สลัก จ.ป.ร. ด้วย เวลาจะไม่พอทำงาน จึงตกลงเปลี่ยนเสียใหม่ข้ามไม่แวะตรอมเซอไปฮาเมอเฟสต์ทีเดียว ควรจะไปถึงฮาเมอเฟสต์ในเวลาบ่ายกินเข้ากลางวันแล้ว ตรงไปดูลัปป์ ซึ่งคิดว่าจะถ่ายรูป เพราะเหตุว่ามาถึงที่สุดแดนมนุษย์อยู่ ควรจะได้ถ่ายรูปไว้ในที่นั้น แล้วไปดูพวกลัปป์ กลับมาค่ำจะออกเรือจากฮาเมอเฟสต์ไปนอทเคป ขึ้นนอทเคปแต่เวลาเช้า ได้สลักเสียวันยังค่ำ แล้วเลยอยู่ดูพระอาทิตย์จนตลอดคืนนั้นตลอดกาลแล้ว จึงกลับมาแวะฮาเมอเฟสต์รับรูปที่ถ่าย และจะได้ตกไปตรอมเซอวันหลังในคืนนั้นด้วย รุ่งขึ้นจะจวนกลางเดือน จะได้ไม่ต้องนั่งอยู่ในเรือหลายวัน

ตั้งแต่มาคราวนี้ไม่มีคลื่นเลย เพราะมาในช่องเกาะตลอด แต่เห็นภูเขา แลเกาะ ตลอดหนทาง ภูเขามีสโนว์ กองอยู่ในที่สูง ๆ ทั่วไปทุกเขา หน้าตาเป็น

เซิคร์อาร์กติก ที่เคยเห็นในรูปอยู่เนือง ๆ นั้น วันนี้แดดไม่แจ่ม ไม่แลเห็นดวงพระอาทิตย์ แต่ฝนไม่ได้ตกต่อไปอีก น่ากลัวแต่วันที่ไปถึงนอทเคปเปนอย่างนี้ละจะเต็มที จะไม่ได้เห็นพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืน ถ้าหากว่าเสียทีเสียครั้งหนึ่งแล้วยากที่จะขึ้นมาดูอีกได้ จึงเปนที่ใจเต้นอยู่

เวลาบ่าย ๔ โมง นึกถึงปลาซัลมันที่เขาให้ ว่าจะทำอะไรกินดี ตกลงว่าควรจะต้มเข้าต้มปลาซัลมัน แต่ไม่มีผู้ใดสันทัด โทษถึงเสด็จไปต้มที่ครัวเอง ถามถึงน้ำปลา ตาอั้นนิ่งเหมือนไม่ได้ยิน แปดคำเก้าคำก็ไม่พูด พระยาบุรุษก็นิ่งเสียด้วย แปลว่าเจ้าคุณจางวางแลคุณพระนายไม่รู้เลยว่ามีอะไรบ้าง ตกลงดิแคลร์กันว่าไม่มี ทอดธุระว่าจะใช้เกลือ ที่หลังนายศิรทหารเรือที่เอามาใช้ มายืนยันว่ามี รับจะไปเอามาให้ ตกลงเปนได้ มาต้มเลี้ยงกันทั้งฝรั่งทั้งไทยอร่อยดีมาก เสียแต่ปลามันจืด ออกจะเปนกระดาษ ๆ สู้ปลากระพงไม่ได้ ตั้งแต่ได้กินเข้าต้มปลาซัลมัน เลยกำเริบกันใหญ่ เจ้าชายอุรุพงษ์เปนหัวน่า อยากกินโน่นกินนี่คิดสมบัติบ้า รับจะไปจัดให้พร้อมสำหรับพรุ่งนี้ แต่ครั้นไปตรวจเข้าก็เปล่าทั้งนั้น น้ำตาลก็ไม่เอามา อ้ายน้ำตาลที่เคยเกิดความแล้วเกิดความเล่าเห็นไม่ต้องการ น้ำพริกแกงก็ไม่เอามาเลิกเสียด้วยอะไรก็ไม่รู้ แต่น้ำพริกแกงสำหรับกองทหาร หม่อมนเรนทร์เขาติดมา คงขาดแต่น้ำตาล กองตะกลามบอกให้ทดลอง เปนอันจะได้ทดลองกันพรุ่งนี้

วันนี้พระอาทิตย์สูงมาก ตอนบ่ายลงมามีเวลาอากาศแจ่มบ้าง เวลา ๒ ทุ่ม พระอาทิตย์สูงเท่าบ่าย ๓ โมง ได้ถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลายามหนึ่งเสมอยอดเขา เปนการซ้อมมือ ตกดึกถึง ๔ ทุ่มมีหมอกลงตามยอดเขาบ้าง ต่ำลงมากว่ายอดเขาจนถึงเชิงเขาบ้าง เรือเข้ามาในช่องแคบ ๆ หลายตอน วันนี้ได้เห็นต้นไม้ใหญ่มากหลายแห่ง จนถึงปลูกชิดกันเปนป่าก็มี ซรอยจะเปนที่มีคนมาก มีทุ่งหญ้าอย่างหญ้าสูงบ้างเปนแห่ง ๆ สโนตามยอดเขาขาวเนื่องกันตลอดไปทั้งสองฟาก ทำให้อากาศหนาว

เย็นชืด รู้สึกเหนื่อย ๆ ปรอทกลางแจ้งฟาเรนไฮต์ ๕๔ ในเก๋งเรือปรอทก็ต่ำกว่าจุดที่จะต้องติดไฟ แต่ถ่านได้ไม่ต้องติด ในเรือปรอทน้อยอยู่ข้างจะเสียใจมาก ที่เราไม่ติดฟาเรนไฮต์ ที่เมืองเรานั้นไม่ได้ใช้เลยนอกจากอังกฤษ ไปพูดกับใครเขาก็ไม่เข้าใจ เขาพูดกับเรา ๆ ก็ไม่เข้าใจ คำที่ว่าไม่เข้าใจนี้ ไม่ใช่จะไม่เข้าใจว่าแก่งอย่างไร ผิดกันอย่างไร มันไม่เข้าใจซึมทราบเข้าไปในใจเราเหมือนฟาเรนไฮต์ เช่นกับบอกว่า ๑๒ ดีกรีเซลว่า ๑๖ แลรู้ว่าเลข ๑๖ แต่จะให้เห็นว่า ๑๖ นั้นมันหนาวเท่าไร ใจไม่ยักรู้สึก มันเป็นเรื่องซอยกล ฟาเรนไฮต์นี้เป็นของเยอรมันคิด แต่เยอรมันไม่ใช้ อังกฤษไพล่เอาไปใช้ เซนติเกรดเป็นของอังกฤษ อังกฤษไม่ใช้ ฝรั่งเศสไพล่เอาไปใช้ เรมเมอเป็นของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสไม่ใช้ เยอรมันไพล่เอาไปใช้ แต่พอได้กระทำใจตกลงเสียแล้ว ว่าจะเรียนสังเกตตามเซนติเกรดซึ่งเข้าเรื่องกันดีกับเครื่องวัดอื่น ๆ ตั้งแต่ไปจะนำที่ยาเดินยาเดินสังเกตจนออกเข้าใจ เว้นแต่มันไม่ซึมทราบเหมือนฟาเรนไฮต์ ถ้าเราใช้เซนติเกรด อาจจะรู้ที่ไหนรู้ได้ เพราะในคอนติเนนต์ ถ้าหมายเลขสองข้างคงเป็นเซนติเกรดข้างหนึ่ง เรมเมอข้างหนึ่ง ฟาเรนไฮต์เป็นไม่มีใครแลเห็น เวลาที่เราอยู่ในอิงค์แลนด์มันน้อยอยู่คอนติเนนต์มาก จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องเรียน

กำลังคอยให้กรมสมมตเขียนหนังสือถึงกรมดำรง ฟังรานซคมเนะ[๒] ว่าไม่มีกลักงแน่ง [illegible] ได้ยินเสียงพระยา [illegible] ไว้ก เว้กมาแต่ไกลนอกห้อง ทำไมจึงเข้าใจว่า [illegible] เรื่องพระ [illegible] เพราะเหตุที่ [illegible] ตามตรงไป [illegible] ท่ายรูป ซึ่งเตรียมมาไว้เสร็จแล้ว ไปกรายเร็วทันที หมดพิสเดทก็ได้ [illegible] ได้ถ่ายพระ [illegible] ได้ ๔ [illegible] เขาอยู่ที่เป็น [illegible] ด้วย วันนี้ [illegible] ว่าคงจะไม่ได้เห็นพระ

๒ [illegible]

อาทิตย์เวลาเที่ยงคืน เพราะเหตุที่ตั้งแต่ ๔ ทุ่มมา ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์เลย เปนเมฆหมอกมัวประปราย แต่อย่างไรใจจึงได้เปนห่วง ยืนซ้ำเลือง ๆ อยู่เสมอ อีก ๑๐ มินิตออกอีก อยู่ยอดเขาวิ่งขึ้นไปถ่ายบนหัวเรือ ได้อีก ๔ เนกเกติฟก็หลบวับหายเงียบทีเดียว คอย ๆ จนเห็นไม่ได้การ กลับเข้าเก๋ง นั่งอยู่สักครู่เดียว กลายเปนสว่างขึ้นมาอีก แต่ไพล่ไปสว่างข้างตวันออกแผ่มาจับตวันตก แต่ยังไม่เห็นดวงอาทิตย์ กลับไปเปนอรุณเสียแล้ว กรมสมมตได้นั่งบ่นว่านี่คนแก่บอกไม่เชื่อจริง ๆ ที่ซึ่งได้ถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลา ๒ ยามนี้เรียกว่าตำบลเกาะคารเออ แลติดยูด ๖๙ ดีกรี ๕ มินิตเหนือ ลองติตยูด ๑๗ ดีกรี ๓๕ มินิตตวันออก รู้สึกปลื้มใจเต็มที่ คล้ายกับเห็นสุริยุปราคา น่าประโคมแลแจกเงิน แต่นี่ไม่ใคร่มีใครเห็น เห็นกันสองสามคน ไม่ได้ประโคมจึงไม่ต้องแจกเงิน รู้ว่ายังอาจจะเห็นได้อีกถึงสามคืน แต่มันไม่แน่ อาจจะมีเมฆหมอกฤๅฝนตกเห็นไม่ได้ ได้เห็นแลได้รูปขึ้นมือไว้เสียแต่วันนี้ อย่างไร ๆ ก็เปนต่อไม่เสียที เวลา ๗ ทุ่มนี้หมอกลงจัด ข้างขวามือที่เปนฝั่งเกือบจะเปนเอาดำ ๆ ย้ายไว้ข้างหลัง ควันอากาศกลางแจ้งเย็นกัดเนื้อเฉียบ ๆ แต่ที่จริงปรอทก็ ๕๐ เท่านั้น เปนเหตุด้วยหนาวมาจากสโน กลิ่นอายอากาศที่รู้สึกเหมือนอย่างกับอยู่บนยอดเขาโรเซเดอเน ที่เมืองสวิตเซอแลนด์ เสร็จการจดที่เขียนพระอาทิตย์เต็มดวงเวลาเที่ยงคืนนี้แล้วเปนอันนอนได้ ขอจบเท่านี้ที ขอเติมอีกนิดว่า ความรู้สึกเหมือนอดนอนอยู่จนสว่าง มหาดเล็กยืนค้อนตาเขียว ๆ ว่าสว่างแล้วยังไม่นอน แต่มัน ๗ ทุ่มจริง ๆ อ้างนาฬิกาเปนพยานได้

คืนที่ ๑๐๗

เรืออัลเบียน ฮาเมอเฟสต์

วันพฤหัศบดีที่ ๑๑ กรกฎาคม

เมื่อเช้านี้ข้ามอ่าวมีคลื่น ตื่นขึ้นแล้วเลยนอนเสียไม่ลุก จนจวนเที่ยงจึงลุกขึ้น ทำกับเข้า ตาอั้นไปหุงเข้าไว้ก่อน ชายบริพัตรทอดเนื้อกับน้ำส้ม น้ำปลาแลกุ้งไม้ เกณฑ์ให้ท้ายกุ๊กทอดปลาเฮียริ่ง หน้าตาคล้ายปลาทูแต่มีน้อยไปไม่พอ ต้องเอาปลาซาดีนแทน เยนตราจัดผักอย่างจะแขงแรงมาก ว่าเสียหรู มีผักกาดแดงแลเตอนิปกับแครอดต้ม พอทำน้ำพริก ขาดน้ำตาล ใช้น้ำตาลกรวดแทน ช่างประดักประเดิดจริง ๆ แก้อย่างไรมันก็ปร่าอยู่นั่นเอง ถ้าเปนที่บางกอกก็โทษถึงไม่เสวยได้ อินเวนต์ย่าลูกแอบเปิลอร่อยดีมาก ควรจะพากลับเข้าไปถึงบางกอกได้ กินกันอร่อยดี แต่เสือพริกกุรุพงษ์ไม่ใคร่พอ อยากแต่จะเผ็ดให้มากอย่างเดียว พริกแช่น้ำปลาใช้ได้สำหรับให้เผ็ด แต่ไม่หอม เรือเข้าช่องเกาะคลื่นสงบกินเข้าได้สบาย พอกินเข้าแล้วก็ถึงตำบลฮาเมอเฟสต์ ซึ่งเปนเมืองเหนือที่สุดในโลก ไม่โตใหญ่เท่าใด หน้าตา "มี"* ในเมืองไทย มีเรือใบคล้ายขนาดเรือแขกบรรณาการ เปนเรือปลากว่า ๓๐ ลำ แต่โดยมากเกือบจะทั้งนั้น ชักธงรุสเซียเพราะเขาแล่นข้ามมาแต่เคป [illegible] ค้าปลาข้างแถบนี้ มีกงสุลรุสเซียอยู่ด้วยคนหนึ่ง เรือนทั้งช่วงเปนเรือนไม้ทั้งสิ้น มีถนนตรงสายเดียว ลงไปข้างใต้เปนร้านขายของ มีหนังหมีขาวเปนอันมาก ที่เย็บแล้วก็มี จะไม่ได้เย็บก็มี ที่ยังไม่ได้เย็บมีหัวกะโหลกไว้สำหรับ [illegible] หนังต่างหาก ราคาถูกเหลือเกิน เมื่อ [illegible] พระที่นั่ง [illegible] ผืนหนึ่ง ๘๐๐ ถึง ๑๐๐๐ บาท ที่นี่อยู่ใน ๑๕๐ ถึง ๑๖๐ บาท มีหนังอื่น ๆ อีกหลายอย่าง มีเครื่องแต่งตัวพวกลัป เกือกเฟลตเลนเดอ และเครื่องขายประจำที่สำหรับประเทศคือเครื่องไม้ต่าง ๆ

---

* คำว่า "มี" ในที่นี้ มาจากเล่นประกวดเครื่องโต๊ะ เจ้าของแสดงว่าเปนของดี ไม่มีของผู้อื่น ควรได้รางวัล กรรมการที่รู้ว่าผู้อื่นมี มักร้องว่า "มี" จึงเลยเปนคำแผลง หมายความว่า ไม่ใช่เปนของแปลกทีเดียว

เขียนสี เครื่องเงินเล็ก ๆ ที่รฦก ได้ซื้อแจกกันแลซื้อฝาก ซื้อโปสต์กาดแลรูปต่าง ๆ แล้วไปถ่ายรูป แต่งตัวทูมทามตามประเทศ แต่ช่างถ่ายรูปอยู่ข้างจะตื่นเหลือเกิน สไลด์กี่มีอันเดียวแลมีข้างเดียว ต้องวิ่งเปลี่ยนกระจกกันอยู่ทุกคราว เปนนานจึงได้สำเร็จ ถนนสายนี้ข้างเหนือมีหลักเมริเดียน ซึ่งเปนศูนย์ของลูกพิภพ อันนักปราชญ์ทั้งปวงได้ประชุมกันตั้งไว้ ราษฎรในที่นี้คมุกคมอมเปนพวกหาปลา แต่มีเด็กมากเสียจริง ๆ เด็กอ่อน ๆ ก็เอาห่อผ้าขึ้นรถข้างเลื่อนข้างลากไปลากมา เพื่อจะให้ได้รับแสงสว่าง ตั้งแต่เช้ามาพระอาทิตย์มัวไม่เห็นดวง หนาวจัด ได้ถ่ายรูปตาแก่ตามปรกติของแกที่แต่ง นุ่งกางเกงแลเสื้อเชิ้ต เหน็บมีด, ใส่ตุ้มหู, สูบกล้อง, ใจแกดี อมยิ้มอมแย้มยืนให้ถ่าย กลับลงมาเรือเวลาอีก ๑๕ มินิต จะบ่าย ๔ โมงอยู่หน่อยหนึ่งก็ออกเรือ พอพ้นเกาะไม่มีอะไรยังมีลูกคลื่นออกมาจากทเลข้างนอกเรือโหนต ๆ ต้องเก็บของลงจากที่ตั้งหมด วันนี้ได้ส่งโทรเลขหลายฉบับ

เมืองฮาเมอเฟสต์ เปนเมืองเหนือที่สุด ซึ่งมีในโลกนี้ ลติจูดเหนือ ๗๐ ดีกรี ๔๐ มินิต ๑๑ สกันด์ มีจำนวนคนในเวลานี้ ๒๐๐๐ เศษ เปนที่ค้าขายจอแจกับประเทศรัสเซียทางทเลขาว แลเปนที่พวกหาปลาวาฬอาไศรย แต่เปนที่ไม่มีต้นหมากรากไม้อะไร ดูเกลี้ยง ที่นี่พระอาทิตย์ไม่ตกตั้งแต่วันที่ ๑๖ เดือนเมถึงวันที่ ๓๐ ยูไล แต่มีตรงกันข้ามคือตั้งแต่วันที่ ๒๑ โนเวมเบอร์ถึงวันที่ ๑๒ แยนุวารี พระอาทิตย์ไม่ขึ้นเลย ต้องใช้ไฟฟ้าทั้งกลางวันกลางคืนเวลาที่เราไปเห็นตามร้าน โคมไฟฟ้าถึงผูกแขวนขึ้นไปเสียได้ เพราะไม่ต้องการจะใช้ในเวลานี้

เมื่อออกจากฮาเมอเฟสต์มาแล้วเดินในช่องรอฟซือ ผ่านรอฟซือแลเฮยละโซสโคเรน ที่น่ามาเฮยลมโซนมีนกเปนอันมาก ในหนังสือไกด์กล่าวดูเหมือนจะมากกว่าที่เห็นมาก แต่ที่จริงกล่าวเกินไป นกมีมากจริงลักษณะเกาะรังนก แต่นกนางแอ่นของเราไม่ใคร่จะออกมาจับนอกถ้ำ นี่ออกมาจับอยู่น่าถ้ำเปนฝูงใหญ่ ๆ เกาะตาม

ศิลา ราวประปรายไปเปนหย่อม ๆ เมื่อชักแตรเรือ นกตกใจบินขึ้นเปนฝูง ๆ แลออกจากถ้ำทรุ ๆ ในไกด์บุกว่าดำไปในอากาศนั้นมากไปหน่อย แต่ที่จริงมากพอใช้ เสียงร้องแลเสียงปีกได้ยินก้อง แต่ที่ไม่ตกใจบินไปไหนเกาะอยู่ที่ถ้ำนกมี ขนนกแลเนื้อทั้งไข่มีราคามาก เมื่อถึงกำหนดแล้วคนก็ปีนขึ้นไปรับ ที่เกาะนั้นเปนน่าผาชัน ท่าทางปีนขึ้นไปไม่ได้เลย แต่เขาก็พยายามขึ้นไปได้ ด้วยทำเหล็กเปนลูกทอยตอกขึ้นไปกับเขา แล้วเอาไม้ห่วงเช่นขอเรือเหนี่ยวตัวขึ้นไป นกเหล่านั้นมีนกนางนวล นกนางแอ่น แลนกอื่น ๆ ซึ่งไม่มีชื่อไทย ลักษณเดียวกันเปนพวกนกกินปลา ได้หยุดชักแตรในที่นั้น ๓-๔ ครั้ง แล้วแล่นเลยไป

เวลา ๕ ทุ่มถึงนอทเคป แล่นผ่านน่าอ้อมเข้าไปข้างหลัง หาที่เงียบพ้นจากลูกคลื่นทเล ได้ทอดสมอเวลา ๒ ยาม แต่วันนี้อากาศขุ่นมัวเปนหมอก ไม่แลเห็นดวงอาทิตย์ ปรอทกลางแจ้ง ๔๘ ดีกรีฟาเรนไฮต์เปน ๘ ดีกรีเซนติเกรด ต้องติดไฟในแคบิน แต่เขามีเครื่องไฟฟ้าสำหรับใช้แทนถ่าน ไม่มีควันแลไม่เปื้อนเปรอะ ทำให้ปรอทขึ้นได้ เปนฟาเรนไฮต์ ๖๐ เซนติเกรด ๑๖

คืนที่ ๑๐๘

ในเรืออัลเบียน นอทเคป

วันศุกร์ ที่ ๑๒ กรกฎาคม

เวลาเช้าออกเรือจากที่ทอดหน้า เลียบมาจนถึงช่องที่สำหรับเปนทางขึ้น ชันเขาข้างแหลมนั้น เปนน่าผาชันตั้ง เช่นเขาทั่วไป ข้างบนราบ แต่หากสโนตกข้างเบื้องบน ครั้นเวลาละลายก็ไหลลงมาได้กำลังแรง ที่ไหนเปนช่องต่ำกว่าที่อื่นหน่อย ก็กัดลงมาจนเปนช่อง ศิลาเปนศิลาผุไม่ดีแข็ง พอเจาะเปนร่องลงมาได้เล็ก ๆ จากที่กัดเปนรางน้ำนี้ เขาทำบันไดขึ้นไปในที่นั้น เดินตรงมาบ้างทางคด ๆ แน่นหนาดีเข้าทีระเบียด

ให้ร่องทางน้ำนั้นกว้างออก ศิลาที่ตรงทางน้ำทุก ๆ แห่ง เลอียดยิ่นเหมือนอย่างศิลาที่ย่อยสำหรับระถมถนน อาจจะแลเห็นได้ตั้งแต่เริ่มไหลไปจนควากออกไปแล้วบ้าง ทลายลงมาแล้วบ้าง บางแห่งก็ลึกโกรกชัน เหมือนกับผ่าฝานศิลามาหาทเล ที่เปนหว้งเปนแอ่งก็มีสโนขังอยู่ ขาวเปนหย่อม ๆ ไปเปนอย่างที่เขาเรียก กลาสเซียสโนยังค้างอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งไป ทางที่เราไปขึ้นนั้นก็คือทางที่น้ำเซาะกัดพังควากใหญ่ ศิลาข้างบนทะลายลงมาจนเปนเนินชันขึ้นไปมีกลาสเซียเทือกใหญ่ ยังลงมาห้อยค้างอยู่ แรกขึ้นไปเปนศิลากลมที่ถูกน้ำทเลพัด แลสายน้ำกัดจนเกลี้ยงรอบ เปนก้อนกลมโต ๆ เหยียบขลุกขลัก มีกุฎีซึ่งสำหรับคนนำทางมาอาไศรยในฤดูที่คนมาเที่ยว มีของเล็ก ๆ น้อย ๆ มาตั้งม้าขายเช่นเครื่องรฤกในการที่มาถึงที่นี่ ถ้วยบ้าง ที่เขี่ยบุหรี่บ้าง รูป โปสต์การ์ด ล้วนแต่มีรูปนอทเคปในนั้นทั้งสิ้น ต่อขึ้นไปข้างบนเปนศิลาแตก ๆ หัก ๆ ชันขึ้นไปทุกที ตอนบนหนักขึ้นไปยิ่งชันมาก เปนศิลาปนดิน เขาเอาเสาเหล็กปักโยงเชือกไว้สำหรับเหนี่ยว ทางตัดทยไปทยมาแต่แคบ ที่จริงทางไม่ได้ทำอะไร เปนแต่เดิน ๆ จนกลายเปนทางไปเอง เปนศิลาลอยเหยียบขลุกขลักหล่นได้ง่าย ๆ เวลาที่หัวเลี้ยวก็เลี้ยวหักตัว เขานี้โดยสูงถึง ๙๖๙ ฟีต แต่เมื่อยืนขึ้นไปต้องทยไปทยมา คงต้องเดินกว่านั้นเปนอันมาก

พ่อมีความวิตกกลัวจะขึ้นไปไม่ตลอด พระยาชลยุทธจึงไปคิดอ่านกับพวกกระลาสี นายช่างไม้รับจัดการทำเก้าอี้หาม มีกระลาสีสี่คนที่รูปร่างเท่า ๆ กันสมัคหาม การที่หามนั้นประดักประเดิดไม่ใช่เล่น เพราะเขาไม่เคย แลหามด้วยความศรัทธาไม่ใช่บังคับ คนข้างน่าต้องหิ้วปลายคานกรานไปชิด ๆ ดิน ข้างหลังต้องส่งสูง ครั้นขึ้นไปถึงข้างบน ๆ ทางจะเดินสองคนก็ไม่ได้ ต้องเข้าในหว่างคานหิ้วสองมือ คนที่ไปข้างน่าพลาดมือกระแทกศิลาเลือดออกทราม แต่ไม่ได้มีอิดมีเหยเลย หน้าเฉย ต้องเปลี่ยนคนน่ามาเปนข้างหลัง คนหลังไปเปนข้างน่า เปลี่ยนซ้ายเปลี่ยนขวา

ร่ำไป ประเดี๋ยวต้องหยุดหอบเสียทีหนึ่ง พระยาชลยุทธแลอาลเบอสเปนกรมวังประคองเลอะร้าย แต่เมื่อถึงตอนช้างขนหามไม่ไหว มันอาจจะเปนจินผนึ่ง ต้องลงเดินได้ขึ้นไปหลายที คิดถึงกรมดำรงเต็มที ก็นึกว่าจะถามได้อีกว่าใครว่าไม่ขึ้น มันยิ่งเก่าที่ชวามาก ม้านั้นขึ้นไปตามสโนออกเย็นเยือก ๆ แต่เวลาลงเดินต้องถอดเสื้อโอเวอโค๊ตทั้งหมดทุกทางนัก เวลาขึ้นไปถึงข้างบนเปนพื้นราย ชั่วแต่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีศิลาแตกกระจายโรยไปทั้งสิ้น มีหญ้ารานเปนหย่อม ๆ ตามหย่อมก็มีดอกไม้ สีม่วงสีเหลือง น่าเอ็นดูดี บรรดาต้นไม้ไม่มีอะไรสูงกว่าหญ้าเลย ตั้งขึ้นเก้าไมล์ ความนี่หามขึ้นง่ายอย่างยิ่งมาก ไปปลิวทีเดียว แต่มันขึ้นที่ฝรั่งกลับเปลี่ยนง่ายอย่างไทยเราไม่ได้ ของเราให้เราหัวมุดคานไปทางโน้นทางนี้ นี่เขาต้องถึงเปลี่ยนตัว คนซ้ายไปขวา คนขวาไปซ้าย เรยาอิก ๆ ตามแบบทหารหาม ทางที่ราบนี้ถึง ๕๐ เส้นถึงไปถึงแหลมเหนือ ซึ่งเปนที่ต้องการ ว่าเปนเหนือที่สุดนั้น มีเรือนแปดเหลี่ยมเปนกระโจม สำหรับคนที่ไปเที่ยวอาไศรย มีหลักศิลาซึ่งกิงออสการที่ ๒ ขึ้นมาทำไว้อันหนึ่ง กองศิลาที่เอมเปอเรอเยอรมันมากองไว้กอง ๑ กองศิลาของเดิมเขา เห็นจะหมายตำแหน่งที่กอง ๑ ที่ยืนหลังเรือนนั้นแลดูไปข้างด้านเหนือเปนทเลเปล่าไม่มีอะไรเลย เปนเกาะเรียกว่า มาเกรอ ข้างหลังมีเขาซับซ้อน มีฟยอด มีโตรกทางน้ำตกอย่างดีกว่านั้นลงไปหาฟยอดนั้น เปนตัวอย่าง ๆ ก็ที่จะเห็นแรงน้ำ ว่ามีกำลังมากเพียงไร

พระยาชลยุทธได้ตระเตรียมเครื่องเลี้ยงขึ้นมาตามเคยที่จะจาฤก จ.ป.ร. แต่อยู่ข้างกันดารมาก จะหาศิลาก้อนใหญ่บนนั้นไม่มีเลย มีอยู่ก้อนเดียวซึ่งเปนศิลาติดไม่ได้ก็ลากได้ ลงมือประมาณ่า พวกช่างไม่มีแต่คนที่หามรวม ๔ คนด้วยกัน ช่วยกันสกัด ก็ไปเขียน จ.ป.ร. แลเลขฝรั่ง ๑๙๐๗ แล้วพวกนั้นสกัด สกัดของเขาก็แต่คนทำงานแข็งแรง ๔ คนเท่านั้นไม่ช้าเท่าไรก็แล้ว พวกเราไปพักถ่ายรูปแลกิน

พระบรมรูปจารึกอักษรพระนามที่แหลมเหนือ

ของต่าง ๆ ซื้อโปสต์การ์ดเขียนโปสต์การ์ดจนการแล้วเสร็จ ไปถ่ายรูปในที่นั้นออกคิดถึงพวกแตรวงของเรา เพราะธรรมเนียมสลัก จ.ป.ร. เวลาแล้วเคยเข้าแตรบอกสำเร็จ ถ้าเรือมหาจักรีมาเปนได้เข้ากัน เมื่อการสำเร็จแล้ว ได้ขึ้นเก้าอี้กลับมาจนถึงที่จะลงเขา ต้องลงเดินพระยาชลยุทธแลอาลเบอสได้ช่วยประคองลงมาจนตลอด ขาลงเร็ว เพราะมันตกช้า ๆ ลงมาถึงล่างมีตาแก่มาขายกระดูกปลาวาฬเติมขึ้นอีกคนหนึ่ง ท่าที่ขึ้นนั้นเรียกว่า ฮอนวิเกน ได้กลับลงมาเรือกินเวลา ๒ ชั่วโมงกับ ๔๐ นาทีเท่านั้น บ่นอยากน้ำกันแต่ไม่มีน้ำมีแต่แชมเปน เพราะฝรั่งขึ้นไป เขากินแชมเปนกันทั้งนั้น เจ้าคุณทหาร ๔ ของเราอยากกินน้ำเต็มที ยืนบ่น เขาบอกให้กินแชมเปนก็ไม่กิน ด้วยกลัวจะต้องซื้อ บ่นว่าถ้าหากมีน้ำกระติ จะได้กินได้เปล่า ๆ พ่อต้องเถียงว่า "แกนึกว่าเราจะตักเอาน้ำขึ้นมาไว้เปนทานบนนี้ฤๅ ถึงจะกินน้ำก็ต้องเสียเงิน จะทนคอแห้งรักษาทรัพย์จนตายทำไม" ออกจะฉุน ๆ แต่แกทนอยากน้ำไม่ไหว พอพ่อกินแล้วแชมเปนเหลืออยู่ลุกขึ้นตรงเข้าไปฉวยดื่มทีเดียว ฝ่ายข้างกรมสมมตนั้นตัวเตยเต็มทีกลับลงมาออกจะสลบ ๆ เลยเกรงใจไม่ใช้เขียนหนังสือ ได้แจกเหรียญราชรุจิคนหามสี่คนกับช่างไม้ ให้เงินด้วยคนละสองปอนด์ ใจคอเขาเด็ดจริง ๆ

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษออกเรือ ลูกกลิ้งมีน้อยกว่าเมื่อแรกมาเพราะอากาศแจ่มใสแดดจัด หน้าตาเหมือนจะไม่หนาว แต่ที่จริงเวลาขึ้นไปบนนอทเคปนั่งไปบนเก้าอี้หาม ปวดหู จนถึงต้องเอาผ้าห่อแลขึ้ ธรรมดาทุกปี เขาว่าปรอดถึง ๒๐ เซนติเกรด คือประมาณ ๖๐ ฟาเรนไฮต์ ในเวลาน่าร้อน ดูจะสบายดีมาก แต่ยี่ปุ่นตาผู้ที่มาดูแลโรงพักบอกว่าแปลกประหลาดเต็มที เมื่อวานนี้ก็มีพยุแลหมอกฝนตก หนาวเหลือกำลัง เราก็ยังได้เห็นพื้นเปียกน้ำขังเปนบางแห่ง แต่ไม่ได้ลองปรอดว่าเท่าใด ไม่ได้เอาขึ้นไป ครั้นจากลับเรือเดินมาถึงน่าเกาะที่มีนก เขาได้ร้องเป่าหวีดคราวนี้เติมยิ่งขึ้น นกออก

---

๔ เจ้าคุณทหารนั้น ทรงหมายว่าเจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์

มากมากกว่าคราวก่อน ก็ระคุ้นกันเสียกับเย่าหวีดแล้ว จะออกไปยืนดูที่แคมเรือ รู้สึกหนาวเนื้อแต่องศาปรอต ๖๐ ดีกรีเซนติเกรต คือ ๕๐ ฟาเรนไฮต์ บ่าย ๕ โมง ๓๕ ดูไม่น่าเชื่อ แลดูแสงแดดเท่าบ่าย ๓ โมงเมืองเรา ถ้าเมืองเราแดดกำลังเท่านี้ คนไม่เคยออกไปยืนกลางแดดก็ถึงจับไข้ได้

เรือมาถึงซาเมอเฟสต์ เวลายามค่ำ ให้หวนไปดูรูปที่ถ่าย เวลายามเศษออกเรือมาข้างนอก สำหรับจะถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืน วันนี้แจ่มใสบริบูรณ์ จะถ่ายสักกี่ร้อยก็ได้ อากาศก็หนาวน้อยลงกว่าเมื่อวานนี้แลวานซืนนี้ ไม่มีคลื่นเลย

วันนี้ว่าเปนวันขากลับ ถ้าว่าวันข้างหลังยังมากกว่าวันข้างน่าที่ล่วงไปแล้ว ก็รู้สึกว่าเห็นขากลับ มันปริ่ม ๆ ในใจอยู่นั่นเอง จะว่ากระไรก็ไม่รู้ แต่ว่าคิดถึงบ้านเท่านั้น ไม่ต้องถึงคิดโทรเลขไปบางกอกว่ากลับ แต่ได้สั่งให้ไปบอกเจ้าเมียว่า คุกนั่งไม่กลับ เพราะคุกนั่งไม่ได้กลับจริง ๆ วันนี้กรมขุนสมมตบอกคำกราบตามธรรมเนียมที่เคยบอกกันเมื่อบ่ายหัวเรือกลับ แต่บอกวิเศษขึ้นที่บอกภาษาฝรั่งด้วย ครั้นจะให้เขาแปลบอก ล่าว่าบอกภาษาไทยไม่ได้ ต้องเลยให้บอกภาษาอังกฤษ ไม่บอก ๓ ส่วน บอกแต่น่าแลหลัง เชี่ยวเชิญเจ้าก็เห็นจะไม่สำเร็จ เลยต้องปล่อยให้ไป

คืนที่ ๑๐๔

เรืออัลเบียน ลิงเคนฟยอด

วันเสาร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม

วันนี้เดินเรือทั้งวัน แลทั้งไม่สู้จะปรกติ จึงนอนเสียมาก เวลาเย็นออกมาเที่ยวลิง-เคนฟยอด แลดูงามมาก แต่จะบอกไม่เล่า เพราะไม่ได้เห็นรอบ ไว้เล่าพรุ่งนี้ วันนี้เอาเปนไม่มีอะไรจะเขียน

---

* หม่อมเจ้าหญิงแม้น ในกรมหมื่นสิทธิสุขุมการ เปนชายาในกรมขุนสรรพสาตร ฯ

พระรูปหมู่ถ่ายที่แหลมเหนือ

เมืองตรอมซือ

คืนที่ ๑๑๐

เรืออัลเบียน ตรอมซือ

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ กรกฎาคม

วันนี้ออกเรือจากลิงเคนฟยอด เดินทางต่อมาอีก จะเล่าถึงลิงเคนฟยอดที่พักมาแต่วานนี้

ในลิงเคนฟยอดนี้ เป็นเขาแวดล้อมทุกด้านสูงถึง ๖๐๐๐ ฟิตเว้นแต่ทางเข้า เขานั้นดาดไปด้วยสโนขาวโดยมาก เว้นแต่เขาลูกในลูกหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมน้ำ มีต้นไม้ เป็นป่าเป็นทุ่ง แต่เหมือนอย่างเอาดินแดงวนไว้ เพราะดินนั้นเป็นข้างเขาลาดลงมาหาน้ำ มีอะไร ๆ แลเห็นได้หมดจากท้องทะเล มีน้ำตกใหญ่แลเห็นเด่นถนัด เขาบอกว่าทางเข้าไปข้างในหน่อยหนึ่งมีพวกลัปอยู่หลายครัว มีเลี้ยงเรนเดียร์ตั้งร้อย รีดนมทำเนยหาเลี้ยงชีพด้วยเรนเดียร์ เป็นที่เขาไปดูกัน แต่เป็นมนุษย์ชาติหนึ่ง เจ้าของท้องที่ประเทศนอรเวได้ถือศาสนาคริสเตียนมานานแล้ว แต่ไม่ทำอะไรให้ผิดขึ้นแปลกจากประเพณีเดิมที่เคยประพฤติแต่ต้นมาจนกระทั่งบัดนี้เหมือนกัน ลักษณทำนองกะเหรี่ยง เป็นชาวป่า เลี้ยงสัตว์แลเที่ยวไปเที่ยวมา ไม่ตั้งอยู่เป็นตำบล สัตว์ที่เลี้ยงนั้นคือเรนเดียร์ คือเนื้อกวางอย่างหนึ่งที่เชื่องใช้ได้ ฝูงโต ๆ เท่าไรอาศัยสุนัขมาคอยป้องกันอันตรายไม่ให้สัตว์ร้ายทำอันตรายได้ พวกลัปนั้นเป็นสองพวก พวกที่อยู่บกคือพวกเลี้ยงสัตว์นี้ พวกลัปทะเลเป็นคนหาปลาอยู่ริมทะเล แลมักจะอยู่ปนกันกับพวกสวีดแลนอรวีเยียน มีความเสียดายที่ไม่ได้ขึ้นไปดูในที่นี้ ระวังว่าคงว่าทุกแห่ง แต่ยังมีเวลาที่จะดูในที่อื่นต่อไปอีกได้

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ มาถึงตำบลตรอมซอ ตำบลนี้ยังว่าใหญ่กว่าฮามเมอเฟสต์ แต่รูปเมืองเมืองคล้ายกันกับฮามเมอเฟสต์ ที่ฮามเมอเฟสต์ฐานเขาที่ตั้งเปนเมืองนั้นแคบ มันเปนเขาเกาะเตี้ยๆ เขาไม่มียอด ข้างบนเปนตลิ่งมาเงื้อมอยู่ ทีนี้ลักษณะอย่างเดียวกันกับที่แคนเฟียอด แต่ตลาดเลไม่ทึบนั้นเหมือน แต่ไม่งามเหมือน นับว่าเปนเมืองใหญ่ในเกาะนี้ ถ้าใครจะขึ้นไปนอทโปล เปนที่ตั้งมาตระเตรียมการที่นี่ทั้งนั้น ดอกเตอแนนเซน ซึ่งเปนผู้มีชื่อเสียงในการไปนอทโปลก็ได้มาขึ้นที่นี่ จึงได้เปลี่ยนชื่อท่าให้ชื่อว่าแนนเซน ในท่านี้มีเรือยอตช์ปรินซ์มอนาโคจอดอยู่ลำหนึ่ง เรือยอตช์ฝรั่งเศสจอดลำหนึ่ง วันนี้ชักธง เพราะเปนวันที่ ๑๔ ยุไลเปนวันงานใหญ่ของฝรั่งเศส พอมาถึงฝนก็ตกมาก จนถึงในแค็บบินรั่ว กลัวจะขึ้นบกไม่ได้ แต่พระยาวสุทเทพเข้าว่าน่าจะหาย จึงช่วงน่าขึ้นไปขี่รถ ครั้นตกบ่าย ๓ โมงเศษหายจริงๆ จึงได้ไปขึ้นบก ที่ได้ไปขี่รถก็ว่าจะน่าไว้เปนนานแล้ว เช่นนั้นยังได้มารถเดียว เปนรถแคบเตี้ยสูงใหญ่เร่อร่ามาก เห็นจะทำแต่ครั้งแผ่นดินพระนั่งเกล้าจริง ๆ เทียมม้าตัวเล็ก ๆ ต้องวกไปจากท่านั้นแล้วจึงได้รถมาอีก ๒ รถต่าง ๆ กัน เมืองนี้เรือนทำด้วยไม้ อย่างเดียวกันกับทรนเดม แต่ถนนเลวกว่ากันมาก ไปประเดี๋ยวหนึ่งถึงที่สุดเมือง ทางได้เข้ามิวเซียม ที่กลิ่นเหลือ. ชั้นล่างตรงน่าขึ้นไดมีหินกลมสองก้อน ๆ ใหญ่ๆ กลมเกลี้ยง ได้ยินว่าตกจากอากาศ ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ เปนสัตว์ที่เค้าฟังเท้า ส่วนมากที่ได้มาจากฝ่ายเหนือ สัตว์ที่ร้ายแต่ข้าง ปลาต่าง ๆ ไม่สู้จะแปลกอะไรนักกว่าที่เคยๆ เห็น ข้างบนมีเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวพวกลัป รูปทรวดทรงและกระโจมต่าง ๆ รูปเครื่องเคารพ มีพระเกตุหน้าเดียว ๆ ทู่ ๆ เกลื่อน ๆ น่าเกลียดน่ากลัวต่าง ๆ มีหลักสำหรับถ่ายใส่ของคน แลเครื่องมือต่าง ๆ เก่า ๆ เปนราคาไม่ดีคิด ทางไม่ดีเหลือ ดูไม่ช้าเท่าไรก็แล้ว ทางจากนั้นไปดูพวกลัป ออกจากเมืองไประยะทางสักครึ่งชั่วโมง ที่เห็นแต่หลังคาโบสถ์กลางตลาด มันก็รู้ว่าเขาจะ

ไปดูมันวิ่งน้ำน่าไป ลัปพวกนี้ไม่ได้หากินอย่างปรกติของเขาเปนอันหากินด้วยให้คนดู จึงมาตั้งอยู่ใกล้ ทำเข้าทำของไว้สำหรับขาย ลงจากทางนี้ดหนึ่งถึงกระโจม ซึ่งตั้งอยู่ในทุ่งกลางแจ้ง กระโจมนั้นหักกิ่งไม้มาปักปลายกิ่งรวมเข้าหากัน แล้วเอาผ้าเหมือนผ้าเต๊นต์พันไปรอบ มีช่องเข้าออก ที่ตรงกลางแขวนสายโซ่ลงมาจากกิ่งไม้ข้างบน ตรงกองไฟ สำหรับโยงภาชนะสำหรับทำกับเข้า มีกิ่งไม้หักวาง ๆ แลมีหนังสัตว์ปู ไม่ได้ปูเอาข้างขนขึ้น เอาข้างขนลง เอาภายในขึ้น นั่งพับเพียบบ้าง ขัดสมาธิบ้าง รอบกองไฟ มีอยู่สองสามกระโจม เปนลักษณเดียวกันทั้งนั้น ชายหญิงเด็กผู้ใหญ่หมดด้วยกันสักยี่สิบเศษ ผู้ชายแต่งตัวสวมปลอกฤๅถุง รัดขาหนัง มีรองเท้า กางเกงสั้น เสื้อสวมทางคอ คล้ายเสื้อกะเหรี่ยง แต่ใช้อุ่มคอโต ๆ สำหรับให้หุ้มกันหนาวที่คอได้ หมวกมีกระบัง แต่ใช้ข้างบนยาว ๆ ผู้หญิงก็คล้ายผู้ชาย เปนแต่นุ่งส่ายสั้น ๆ ไว้ผมยาวทั้งผู้หญิงผู้ชาย พวกเหล่านี้คุ้นคนเต็มที่ จนถึงพูดอังกฤษได้ แต่พูดได้เท่าตาอัน พอพ่อโผล่เข้าไป ถาม ยู กิ่ง ยื่นมือมาจับทีเดียว การที่จะสำแดงให้เราดูนั้น ก็สำแดงเรื่องที่ฝรั่งงอ คือผู้หญิงสูบกล้องเปนต้น แต่อยากขายของเปนมากกว่าอย่างอื่น ยื่นอก ๆ อยู่เสมอ ของที่ขายนั้นก็คือรูปตัวเองแลเปนอันมาก สิ่งที่แปลกประหลาดจริงนั้นคือ หน้าตาของคนลัปนี้ เปนเจ๊กมากกว่าเปนฝรั่ง เหมือนรูปตลกงิ้วฤๅหน้ากากเจ๊กที่เล่นสิงโตน่าพลับพลา ดูไม่น่าเชื่อว่าน่าหนาวจะอยู่เช่นนี้ได้ เพราะอยู่กับพื้นแผ่นดินจริง ๆ ไม่มีแคร่รองเลย กระโจมก็โหว่ที่ตรงกลาง หน้าฝนรั่วลงไปได้ แต่มันบอกว่าไม่รั่ว ดูหน้ามันก็แช่มใสเบิกบานสบายดี อาหารที่กิน เห็นมีกาแฟแลขนมปังอย่างแข็ง ๆ เหมือนกับเข้าตัง กำลังมีคนมาดูอยู่บ้าง กลับจากที่นั้นเลยมาลงเรือ พ่อยังไม่สู้สบายแท้ จึงไม่ได้อยู่นานนัก พอกลับมาถึงเรือพร้อมกันก็ได้ออกจากท่านั้นมา อากาศยังหนาวมาก ปรอทกลางแจ้ง เซนติเกรด ๑๐ ฟาเรนไฮต์ ๕๐

ระยะทางที่มานี้ มีโปสต์ที่จะส่งเมล์ได้หลายแห่งก็เหมือนไม่มี เพราะจะต้องส่งขึ้นไปทิ้งค้าง คอยเรือเมล์เดินลำดับไป น่ากลัวจะไม่เร็วได้กว่าที่จะเก็บไปไว้ส่งเอาที่กิล แต่เขาบอกว่าที่นาร์วิก ซึ่งเราจะไปถึงพรุ่งนี้ มีรถไฟไปเมืองสวีเดน จะส่งเมล์ทางรถไฟนั้นไปถึงได้เร็ว ไม่อยากจะให้หนังสือห่างระยะกันมาก จึงได้จดรายวันลงไว้เสียวันนี้ ลองส่งทางนาร์วิก

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๙

คืนที่ ๑๑๑

เรื่ออัลเบียน นาร์วิก

วันจันทร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ฝนตกจนได้ยินเสียงดัง พ่อกินเข้าเช้าในห้องนอน แต่กับเข้าแลเหลือเกิน ทำกันตามภาษาไม่มีอะไรจะทำ กร่อย ๆ เผื่อน ๆ ก็กินไป เวลาเช้า ๓ โมง เรือถึงตำบลนาร์วิก นาร์วิกตำบลนี้เปนอาณาเขตรนอรเวที่แคบที่สุด ลูกคงจะรู้แล้วว่านอรเวกับสวิเดนเปนแหลมยาวแอยกันอยู่ คล้ายกันกับเมืองไทย กับเมืองญวน เขตรแดนก็กำหนดด้วยเขาสูงเช่นเขาบันทัด เขาบันทัดที่ตรงนี้โอนออกมาข้างนอรเว จึงได้เปนที่แคบ ถ้าหากว่าเปนแต่ที่สำหรับจับปลาตามสามัญ ก็จะไม่เปนที่สำคัญอันใด แต่เดี๋ยวนี้ใน ๔ ปี ล่วงมาแล้ว มีถนนเปนตั้งขึ้นเรียกว่า โลสวารา กีรุนะวอรา อากคิโซเล ฮุนกะเลน ชื่อสองชื่อแรกเปนชื่อภูเขาที่มีแร่เหล็ก ชื่อท้ายว่าเปนทุนจำกัด มันประดักประเดิดที่จะเรียก จนต้องจดไว้ ที่ซึ่งเกิดแร่นี้อยู่ในเขตรแดนสวิเดนพ้นจากนอรเวเข้าไป ทางร้อยกิโลเมเตอเศษ แผ่นดินที่ขึ้นไปนั้นสูงขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงแนวเขาเขตรแดนในระหว่าง ๒ ประเทศ ๕๕๐ เมเตอจากพื้นทะเลแล้วสูงขึ้นไปอีกสักเล็กน้อยจึงถึงเขาที่มีแร่ทั้งสองเขานั้น ข้อที่ว่าพื้นแผ่นดินสูง ๕๕๐ เมเตอนั้น อย่าหมายว่าเปนเขา เปนพื้นราบแต่ไม่ใช่ดิน เปนศิลาทั้งนั้น เขาสองเขาที่มีแร่นั้น สูงขึ้นไปจากพื้นราบอีก ๒๐๐ เมเตอ จึงเปนอันสูงกว่าทะเล ๗๐๐ เมเตอ แต่เมื่อดูในที่ใกล้เขานั้นดูไม่สูงเท่าใด เพราะหนุนก็เข้าไปเสีย ๕๐๐ เมเตอ

แล้ว เขาสกระเขาน์มีแร่เหล็กเกิดไปในกลางเขา เปนแร่อย่างดี การที่จะทำแร่นี้ เปนต้นเหตุให้เกิดมีการรถไฟ ซึ่งสำหรับจะขนแร่ลงทางนาร์วิก ใกล้กว่าที่จะขนไปลงแห่งใดทางสวีเดน ทางรถไฟตั้งแต่นาร์วิกไปจนถึงพรมแดนชั่วโมงครึ่ง เข้าไปอีกก็ไม่เท่าไรถึงเหมืองที่ทำแร่ ถ้าจะไปโดยรถไฟถึงสตอกโฮมเมืองหลวงสวีเดน ถ้าเปนรถพิเศษคืนหนึ่งกับวันครึ่งจึงจะถึง รถสามัญเกินสองคืนสองวัน เพราะเหตุฉนั้น การที่ขนแร่ลงทางนาร์วิกจึงเปนการสดวกกว่าไปทางสตอกโฮม

จะเล่าเรื่องเสียให้ตลอดก่อน แล้วจึงจะเล่าถึงที่ห่อไปดูแห่งใดก่อนแห่งใดหลัง จึงจะเข้าใจง่าย คือว่าที่จะเล่ากระโดนไปกระโดนมา เพราะเหตุที่เวลาไปดูต้องดูปลายไปหาต้น ที่จะเล่านี้ จะเล่าต้นมาหาปลาย ในประเทศนอรเวนตรงกันข้ามเกือบเดนมาร์กเช่นได้กล่าวมาแล้ว คือเดนมาร์กไม่มีเขาเลย ที่นี่หาที่ราบไม่ได้เลย เปนเขาไปทั้งนั้น ก็จะยกคนเคยพูดว่ายากซลบเขาที่นี่ไปตั้งไว้ที่เดนมาร์กสักเขาหนึ่ง จะลบกันสักเพียงไร ที่นี่ถ้าจะทำทางไปแห่งไร ต้องย่อยต้องทุบศิลาทุกทาง ไม่ว่าการถนนหรือรถไฟ ข้างฝ่ายเดนมาร์ก ถ้าจะทำหนทางต้องขนรายบรรทุกศิลาถึงเมืองอื่นเทนเข้าไปทำถนน พวกชาวนอรเวเขากล่าวกันว่า ชาวเมืองเบอนคนหนึ่งไกรพูดว่า เมื่อพระเจ้าสร้างโลก คิดจะให้มีเขาในประเทศต่าง ๆ จึงหยิบโปรยลงไปแห่งละเล็กละน้อย เมื่อถึงเบอนคนนั้นโถะเหลือเท่าไรเทลงไปหมด จึงได้เปนเขาไปทั้งสิ้น ที่นอรเวนี้พระเจ้าคงจะได้โปรยลงมามากเหมือนกัน จึงได้เปนเขาไปหมด

ภูมิประเทศของเมืองนอรเวนี้ น่าจะเปนเขาแท่งทึบเปนลูก ๆ ตลอดหมด จึงที่มีช่องหว่างเขาไป ที่เรียกว่าฟยอดนั้น จะได้ด้วยด้วยน้ำ ด้วยพักความเปลี่ยนแปลงของเขาแต่ที่เดิมนั้นด้วยกำลังน้ำทั้งสิ้น เหตุด้วยประเทศนี้อยู่ข้างมากเหนือของโลก เปนที่หนาวเย็นมีหิมะในฤดูหนาวเหนือศิลานั้นหนามากในฤดูหนาว เหตุด้วยอากาศเย็นคุมกันแข็งอยู่ แล้วตกทับหนาหนาเข้าหนาเข้า เมื่อถึงแน่นหนักเข้าแล้วเปนกำลัง

ที่จะระเบิดให้ศิลานั้นแตกออกด้วยแรงน้ำเยียด อีกอย่างหนึ่งเมื่อเวลาพอมีอากาศร้อนที่สโนจะละลายได้ ก็ละลายไหลหลั่งถั่งลงมาโดยแรง พัดศิลาก้อนที่ระเบิดออกนั้นเลอียดเปนจุณวิจุณ ไหลลงมาตามน้ำ น้ำนั้นก็ลงไปจนกระทั่งถึงพื้น เซาะเปนร่องลึกออกไปจนตกทเล กาลนานเข้า ร่องน้ำที่เซาะลึกเช่นนี้เปนลำธาร แล้วกลายเปนลำคลอง แล้วกลายเปนแม่น้ำกลายเปนทเล กว้างออกไปตามลำดับ ฟยอดหนึ่งยาวตั้งหลายกิโลเมเตอ ฤๅหลายสิบกิโลเมเตอ น้ำลึกตั้งสองร้อยสามร้อยเมเตอเข้าไปจนถึงที่สุดที่ลำธารตก เรือกำปั่นใหญ่น้อยอย่างไรอย่างไรเดินเข้าไปได้ในฟยอด ไม่ต้องกลัวเรื่องน้ำตื้นกันเลย ฝั่งของฟยอดคงจะเปนผาชันฤๅเขาสูงที่ศิลาแตกทลาย มีสายน้ำตกฤๅน้ำพุอาบรายเข้าไปตลอด จนกระทั่งถึงที่สุดที่ฟยอดจะตัน คงจะไปพบลำธารใหญ่ซึ่งโตเปนแม่น้ำ แต่ในฤดูแล้งเช่นนี้ เปนหาดกรวดฤๅหาดทรายเหมือนอย่างสันดอน มีร่องน้ำวกวนขึ้นไปจนกระทั่งถึงน้ำตกลงมาจากตลิ่งอันเปนศิลาล้วน อาจจะทนแรงน้ำก็ดีอยู่ได้นาน ๆ บางทีสายน้ำขีดมาเฉภาะในกลางฟยอด เทกรวดแลทรายขวางฟยอดเหมือนรอออกมาตั้งกันขึ้นเปนคันสูง เขาเรียกที่นั้นว่ามอเรล ถ้ามีมอเรลออกมาขวางเช่นนี้ ใช่ว่าจะทำให้น้ำตื้นได้ น้ำคงเดินนอกมอเรลเปนร่อง ลึกตั้งร้อยวา ร้อยห้าสิบวา เรือเดินได้อยู่เช่นนั้นเอง ซึ่งมอเรลไม่กั้นน้ำให้ตื้นเปนห้วงเปนตอนได้ ก็ด้วยอาไศรยสายน้ำแรงที่สุดอย่างเดียวเท่านั้น

ข้อซึ่งว่าสายน้ำจะแรงได้เพียงใดนั้น ควรจะคเนได้เช่นนี้ คือเวลาสโนจะละลายมีอยู่สามเดือน คือยูไล, ออคัสต์, เซปเตมเบอ, จำเดิมตั้งแต่เดือนออก-โตเบอไปสโนก็ตกทวีขึ้น ปกคลุมที่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ยาวแรงไม่ไหลมีแต่จะทวีมากขึ้น สิ้นเวลา ๙ เดือน น้ำที่ขังอยู่บนแผ่นดินโดยลำดับเช่นนั้นจะมากน้อยเท่าใดไหลทลายลงมาในเวลาเดียวในระหว่างสามเดือนนี้ จะไม่มีแรงมากอย่างไร เพราะ

เหตุนั้นจึงกลายที่ลาดฝั่งฝาเปนรุณวิรุณไป ที่ว่านี้ว่าตามเวลาที่น้ำละลาย แต่ใช่ว่าสโนจะละลายหมดไม่มีเหลืออยู่เลยนั้นก็หาไม่ บางแห่งสโนอยู่เปนนิรันดร เวลาร้อนก็เปนน้ำไหลลงมาเปนน้ำพุน้ำตก เวลาหนาวมีหมอกมีควันมีฝน ก็มาจับแขงเกราะกรังอยู่ต่อไปอีก เพราะฉนั้นน้ำตกที่ไหลพร่า ๆ อยู่รอบฟยอดทั้งปวง ไม่มีเวลาที่สุด ไม่มีเวลาน้ำตกแห้งไปได้ เปนเครื่องที่จะให้เห็นชัดว่า กำลังน้ำมีแรงอย่างยิ่งจึงอาจจะเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่แต่พื้นแผ่นดิน จนภูเขาก็เปลี่ยนได้

ส่วนความลำบากของประเทศที่แผ่นดินเปนเช่นนี้ เปนต้นก็คือ การเพาะปลูกทำอะไรไม่ใคร่ได้ โดยปรกติต้นไม้ก็ไม่มี เว้นไว้แต่จะมาปลูกสร้างขึ้นในที่ซึ่งพอจะปลูกได้ ก็ต้องเปนไม้ที่ปลูกง่ายทนสาหัสจึงจะอยู่ได้ ที่สุดจนต้นหญ้าจะหาที่งอกก็แสนยาก เมื่อหาที่งอกได้ก็ได้มีสีเขียวงามอยู่ได้เพียงสามเดือน พ้นจากเวลานั้นก็ตายนิ่งแห้งหายสูญไป การที่จะทำทางรถไฟนั้นไม่ใช่การง่าย ไม่ใช่แต่เพียงตัดเขาลงเปนหนทาง ยังต้องจัดการป้องกันอีกหลายอย่าง คือทางคงจะต้องผ่านสายน้ำที่ตกจากเขาลงไปในฟยอด เปนน้ำพุใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตกอยู่เปนนิจนิรันดร ต้องเปิดการน้ำให้ไหลหลั่งลงไปเสียใต้หนทาง ใช่แต่เท่านั้นไม่ใช่ที่ที่น้ำตก เปนแต่น้ำลามเนต ๆ ที่ทางรถไฟตัดไป เมื่อสโนกองขึ้นบนหลังน้ำผานั้นสูง ๆ อาจจะกลายเลื่อนลงมาทับทางรถไฟ ต้องทำรั้วกั้นกระดานเปนตาตะนวน สำหรับกันไม่ให้น้ำแขงเลื่อนตกลงหนทาง แต่จะทำติดกันตลอดไปยืนยาวก็ไม่ได้ ทานกำลังสโนไม่อยู่ ต้องทำเปนตอน ๆ เว้นระยะที่เปนแต่งทางน้ำตกมาก ให้สโนเลื่อนลงมาลงในแต่งนั้นแล้วลงไปใต้ทาง ถ้าเปนที่ ๆ ที่สูงชันใกล้ทางต้องรั้วตะนวนเช่นนั้นก็ไม่อยู่ ต้องปลูกโรงครอบทางรถไฟปูกระดานข้างบน รับสโนอีกชั้นหนึ่ง ต้องเจาะถ้ำไปแต่ไม่ใช่ถ้ำตลอดทั้งหมด เปนถ้ำทำด้วยไม้หนา ๆ แรง ๆ สำหรับรับสโนไม่ให้ทุ่มเทลงมา แต่เท่านั้นก็ยังไม่พอ เพราะในที่ตั้งหนทางเปนทางรางไปเช่นนั้น การจะมีสโน

ท่วมเต็มสูงตั้งสี่ศอกห้าศอก ต้องมีไถสำหรับตักน่ารถไฟ ไถสโนที่ตกลุมราง เขี่ย
ออกเปนปีกไปสองข้างพอให้รถเดินได้ ความประดักประเดิดของรถไฟในประเทศนี้
มากถึงเพียงนี้ เพราะรถไฟสายนี้เปนสายเหนือที่สุดในโลก มีหลักซึ่งเขาได้หมาย
ไว้กลางทาง ว่าเปนสูงที่สุดข้างฝ่ายเหนือ แลติตยูดเหนือ ๖๐ ดีกรี ๓๐ มินิต
ความลำบากอื่น ๆ ซึ่งรู้สึกแต่ชาวเรา เขาไม่สู้รู้สึก ยังมีอีกหลายอย่าง เช่นกับ
ความหนาว ซึ่งเรารู้สึกว่าปรอดเซนติเกรต ๑๐ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๕๐ เปนกำลัง
สบาย เรารู้สึกหนาวเสียหนักหนาแล้ว เวลาเช่นนี้เขามีน้อย เขามีแต่ต่ำซีโร ๒๐
ฤๅ ๓๐ ดีกรี ว่าไม่สู้กะไร ร้อนพอใช้ ไม่สู้หนาวนัก เราเกือบจะรู้สึกว่า คำที่ว่า
ในโลกนี้มีความร้อนเปนที่ตั้ง เมื่อร้อนน้อยลงก็เรียกว่าเย็นนั้นจะตรงกันข้าม คือว่า
ในโลกนี้มีหนาวเปนที่ตั้ง เมื่อหนาวน้อยลงก็เรียกอุ่น การมันเปนได้ถึงเพียงนี้

ส่วนประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากภูมิประเทศที่เปนเช่นนี้ คือประเทศนี้หันหน้าออก
สู่มหาสมุทใหญ่อย่างยิ่ง คือแอตแลนติก อาจจะมีคลื่นลมที่แรงเกินประมาณ แลมี
สัตว์ใหญ่ในน้ำเช่นปลาวาฬ ซึ่งกินปลาเล็กเปนอาหาร เมื่อพยุใหญ่หนักขึ้นฤๅปลา
วาฬใหญ่กวนหนักข้างนอก ปลาเล็ก ๆ ก็หนีเข้ามาในฟยอด ซึ่งมีรายระไปตลอด
เขตรแดน แลมีเกาะใหญ่น้อยนับด้วยร้อยด้วยพันยังอยู่ด้านน่า เมื่อปลาหลบเข้าไป
อยู่ในฟยอดได้แล้วก็เปนน้ำสงบนิ่ง ใช่แต่เท่านั้น ยังได้กระแสน้ำซึ่งตกลงมาในฟยอด
อันปลาโดยมากชอบจะว่ายทวนกระแสเปนอาหาร เหตุฉนั้นตามฝั่งทเลนี้จะเว้นเปน
ที่ทำปลาบริบูรณ์อย่างยิ่งทั่วไปตลอดอาณาเขตร เปนทางทำกินของมนุษย์ซึ่งอยู่ตาม
เขตรแดนเหล่านี้เปนที่ตั้ง

เมื่อพิจารณาเหตุผลดีแลร้ายในที่ประเทศเหล่านี้แล้ว ยังน่าพิศวงความพย ยาม
แลความเต็มใจของมนุษย์ที่อยู่แดนนี้เปนอันมาก เขาไม่ได้คิดหนาระอาใจ ในสิ่ง
ซึ่งเปนความลำบากเปนสิ่งที่เสียของภูมิประเทศเลย ถือเอาแต่ส่วนข้างดีอย่างเช่น

ประโยชน์อย่างเดียว ไม่ได้ท้อถอยหลีกเลี่ยงฤๅเหนื่อยหน่ายเลย ใช่แต่เท่านั้น ยังพยายามที่จะหาประโยชน์ประกอบภูมิประเทศ ให้ได้ผลอันไพศาลอย่างยิ่งได้ เช่น กับถ่านแร่เหล็กนี้ การทำแร่เหล็กนี้เปนความคิดอย่างใหม่ที่สุด เพียงแต่ขุดขนแร่ ลงมาบรรทุกเรือส่งไปต่างประเทศอย่างเดียว สร้างทางรถไฟนี้ขึ้น อันเปนความลำบากอย่างยิ่งที่จะระวังรักษาดังเช่นกล่าวมาแล้ว ไม่มีสินค้าอื่นนอกจากแร่ เพราะมาคำนวณเห็นง่ายกว่าถูกกว่า มีคนงานเที่ยวรักษาเฉภาะฤดูร้อนนี้ ฤดูอื่นไม่มีเลย นับว่าสร้างรถไฟขึ้นบรรทุกแร่อย่างเดียวเท่านั้น รถที่บรรทุกแร่นั้นทำเปนถังสี่เหลี่ยม รีก้นสอบ ตะรางขนลั่นลอนสำหรับเข้าช่วงรถไฟ ก้นถังนั้นเปิดได้ให้แร่รั่วลงทางก้น ที่ริมทะเลเขาทำเขื่อน ก่อไว้หนา เขื่อนนั้นต้องขุดลงไป ทำรากขึ้นมาในทะเล พื้นเสาทรงลำน้ำแปดเหลี่ยม หลังเขื่อนตั้งนั่งร้าน แต่ก่อนใช้ด้วยเสาไม้แก่น เดี๋ยวนี้ใช้ด้วยเหล็กรูปใหม่ ในท่ามกลางตรงแล้วใส่ไว้เดียว ข้างหลังนั่งร้านมีเหล็กทาดรางเหนี่ยวสำหรับถ่วงน้ำหนัก ที่บนนั่งร้านมีรางเปิดปิดได้เฉภาะพอเท่ารถที่บรรทุกแร่ มาถึงใต้เปิดท้องนั้นเปิดปิดด้วยเครื่องจักร ถ้าเวลาไม่บรรทุกก็ปิดขึ้นมาเสียเปนพื้นเดิน ถ้าเวลาจะบรรทุกก็เปิดรางนั้นลงไปจดพื้นเปนสพาน เขาเรียกช่องที่สำหรับเทแร่นี้ว่าสปอเกต ด้านเขื่อนข้างริมน้ำมีราง พับขึ้นมาได้ทอดลงไปได้ เมื่อจะบรรทุกเขาเอาเรือกำปั่นเข้ามาจอดริมเขื่อนเปิดระวาง ทอดสพานลงไปถึงปากระวาง มีเหล็กสำหรับกันน้ำราง ที่ตกว่านที่จะให้หย่อนๆให้ตึง ถ้าหย่อนแร่ก็ไปตกท้องเรือด้านข้างนอก ถ้าตึงแร่ก็เทตกท้องเรือด้านข้างใน รางนั้นเขาเรียกว่าสเปาต เมื่อเปิดถังนั้นแล้วตรงช่องสปอเกต เปิดก้นถังให้แร่ร่วงลงไปในปอเกต แล้วก็เลื่อนลงไปในสเปาต ลงไปในระวางเรือเลย ในการที่จะบรรจุแร่ลงท้องเรือนี้ ใช้คน ๔ คนเท่านั้น ใน ๗ วินาทีบรรทุกได้ ๔๕๐ ตัน มันช่างย่นแรงคนลงได้เท่าหนึ่งเท่าไร เหล็กที่ระประมาณ เรือนั้นเขาเรียกว่าเท ก็จะอยู่เดี๋ยวนี้พอจะบรรทุกเรือได้

คราวละสามลำ เพราะมีปอกเกตแลสเปาตเรียงกันไปเปนแถว มีเรือที่มาบรรทุกอยู่ในเวลานี้ชาติต่าง ๆ รวม ๓๐ ลำ บรรทุกได้ปีละล้านห้าแสนตัน แต่กำหนดงานของเขาเอาะถไฟเปนที่ตั้ง ว่ากำหนดจะบรรทุกแร่ลงมาได้ปีหนึ่งสามล้านตัน กำลังที่วงานทั้งปวงอยู่เสมอที่จะให้ขึ้นถึงอัตรานั้น เดียวนี้กำลังสร้างที่กองแร่อยู่ข้างบนบก ซึ่งจะขนเอามาพักไว้พลาง สร้างกับขึ้นใหม่สำหรับจะเอาถ่านขึ้น กันนั้นใช้ได้ทั้งขาขึ้นขาลง ขาขึ้นใช้เปนเครื่องดันให้ถังลอยขึ้นมาด้วยกำลังเครื่องจักร มีเปาเวอสเตชั่นสำหรับไฟฟ้า ใช้แรงไฟฟ้ามาก กับปันนี้ได้ตั้งขึ้นเปนไปรเวตกัมปนี แต่รถไฟมอบให้รัฐบาล กัมปนีออกเงินทุกอย่างในการที่จะใช้รถไฟ รัฐบาลได้ส่วนแบ่งในกำไรกึ่งหนึ่ง การที่ทำนี้ ในประเทศที่แลติดยูดสูงที่สุด ถ้าหากว่าเนเชอธรรมดาโลกไม่ช่วย เขาก็จะทำการไม่สำเร็จได้ ข้อที่ว่าเนเชอช่วยนั้น คือทเลซึ่งแลติดยูดสูงเช่นนี้ น้ำในทเลควรจะแขงเวลาน่าหนาวเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ถ้าหากว่าเช่นนั้นเขาจะทำงานได้แต่สักสามเดือนไม่คุ้มกันกับที่ลงทุนถึงเพียงนี้เลย แต่นี่เนเชอช่วยเขาอาโศรยสายน้ำร้อนที่ได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้ว น้ำในทเลเหล่านี้ไม่แขง เขาทำงานได้ตลอดปี ไม่ว่าน่าหนาวน่าร้อน ไม่ว่ากลางวันกลางคืน น่านี้ก็ไม่ต้องใช้ไฟเลย น่าหนาวก็ใช้ไฟฟ้าตลอดเวลา เพราะเหตุฉนั้นจึงต้องมีเปาเวอสเตชั่นใหญ่ เปนอัศจรรย์ที่เขาใช้คนน้อยเหลือประมาณ ที่ทำงานอยู่ที่กับแลทำงานรถไฟ แลทำงานที่เวิกชอป รวมทั้งสิ้นคนสองร้อยเศษเท่านั้น นี่เปนข้อรวบยอดของคำที่ว่าเขาถือเอาแต่ส่วนข้างดี ได้ประโยชน์อย่างยิ่งถึงเพียงนี้

คราวนี้จะว่าด้วยการที่พ้อขึ้น วันนี้เปนวันเคราะห์ร้าย ฝนตกมากบ้างน้อยบ้างเสมอไม่หยุด ตกมากจนถึงกับเปร่าะแปร่ะ จนถึงภูเขามืดไปด้วยหมอกด้วยควันแลด้วยสายฝน ประเดี๋ยวประเดี๋ยวก็สว่าง มีพระอาทิตย์แจ่มออกมา ต้องเลือกเอาช่องที่ดีที่สุด ขึ้นไปพอถึงฝั่งก็ถูกฝนอีก ผู้ที่จัดการที่นี่เปนสองคนคือ โอเคตัลยู ลุนด์

เปนผู้ดูการเรื่องบรรทุกแร่ทั่วไป กับ อี เอม ซี โยฮันน์เซน เปนผู้ดูการรถไฟ เขาเดินรถลงมารับใกล้จะถึงตะพาน พาไปดูที่ถ้ำก่อน ต้องลงเดินกางร่ม ร่มอย่างเดียวที่ซื้อจากยาเคนยาเคนเลยไม่ได้ใช้ ต้องใช้ร่มซื้อที่ฮาเมอเฟสต์เปนร่มผ้า ก็พอดีกันกับฝนเปียก ดูบรรทุกแร่ แล้วกลับขึ้นรถ ออกจากนั้นไปตามทางรถไฟ ซึ่งผ่านไปตามหว่างตำบลนาร์วิก มีบ้านเรือนทั้งสองข้าง ต่อไปเลี้ยวไปบนไหล่เขาริมฟยอด จนตลอดฟยอด ระยะทางเกือบชั่วโมงหนึ่ง มีที่พักข้าง ทางไม่ยักเท่าไรจะถึงพรมแดนเมืองสวิเดน แล้วกลับลงมาลงที่ท่าเดิม รวมเวลาที่ขึ้นไปประมาณสามชั่วโมงเศษ เกือบ ๔ ชั่วโมง ฝนตกไม่หยุดจนกระทั่งกลับลงมา มากบ้างน้อยบ้าง รถให้ยืดรถให้ตรากันแล้วก็ออกเรือ วันนี้ได้รับเมล์ซึ่งเขาส่งตาม ๆ ขึ้นมา พึ่งจะได้รับหนังสือจำนวนวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ช้าถึง ๔๗ วัน แต่พ่อไม่มีความเดือดร้อน ด้วยมาถึงสุดหล้าฟ้าเขียว ที่เขาส่งตามขึ้นมาให้ถึงได้นี้ก็เปนอย่างดี นึกแต่แรกว่าจะได้ไปรับพลัดที่เบอลินทั้งหมดเสียอีก

เวลา ๒ ทุ่มเรือถึงรัฟตซุนด์ อยู่ในหมู่โลโฟเดน ทอดในหว่างช่องนั้น แล้วลงเรือโมเตอลอนช์ ไปเข้าในตรอกฟยอด พระยาชลยุทธแปลว่าตรอกด้าน ด้าย ๆ กับเป๋วด ในรัฟตซุนด์นี้เขาเดิมรอบ เหมือนอย่างที่กำเขาวอยปากอ้ารู [illegible] เปนน้ำ [illegible] ใหญ่เวิ้ง [illegible] นั้นเปนเขายอดแหลม ๆ ตลอดทั้งนั้น มีสีใน [illegible] ไม่รอบข้าง [illegible] เปนเลี้ยวไปหมดทั้งนั้น ก็ด้วยอาไคร [illegible] [illegible] ตัวศิลา [illegible] ให้หมด เหมือนศิลา [illegible] [illegible] หมู่ [illegible] ในที่น่าราก ๆ [illegible] เช่นศิเขียว [illegible] ไม่ใช่หญ้า [illegible] หลังศิลาเฉย ๆ ไม่มีดิน แต่ว่าแห้ง [illegible] ดูเปนสีเขียวเขาหว่าย ๆ ตะไคร่นั้น [illegible] ไทย แต่ว่าไม่ [illegible] ตะไคร่น้ำก็แรงไก้แล่นไต ๆ ทน ๆ เช่นที่

เรียกว่ามอส มีเขาลูกเตี้ย ๆ ที่ยื่นริมปากอ่าวอีกชั้นหนึ่ง เขาชั้นในมีหญ้าจริง ๆ มีต้นไม้เตี้ย ๆ ขนาดผักแซกแซม แต่ไม่ใช่จะหุ้มศิลามิด มีรายอยู่ตามซอกศิลา มีเรือนหาปลาตั้งอยู่สองหย่อมห่างกัน แลดูเหมือนว่าจะไม่มีทางออกไปแห่งใด แลเขานั้นดูเหมือนหนึ่งว่าไม่สู้ไกลนัก แต่เมื่อแล่นเรือโมเตอลอนช์ไป จนลิบลำเรือยอต์ช จึงแลเห็นเปนซอกแซกเข้าไปในหว่างเขา คือเปนฟยอดพรุนไป แต่ฟยอดที่เข้าไปที่ตรอลฟยอดนั้นยังหายลับไม่เห็นช่องเลย พอเลี้ยวพ้นแหลมก็เห็นเปนช่องลำคลองกว้างกว่าคลองบางหลวง ข้างขวามือเปนเขาสูงเหมือนอย่างตัดผ่าซีก น่าผาชันไม่มีต้นไม้ แลแหงนคอตั้งบ่า ข้างซ้ายเปนเขาต่ำลงมาหน่อยหนึ่งเปนรอยศิลาที่น้ำกัดเปนกลีบ ๆ แต่ละแห่งละแห่งโตเกินประมาณ เขาเหล่านั้นเปนน้ำพุไหลพล่าไปทุกหนทุกแห่ง สูง ๆ ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ในที่สุดของฟยอดนั้นเปนภูเขายอดซับซ้อนกัน มีสโนคาดขาวเต็มไปทั้งสิ้น ข้างเขาที่ลงมาเปนแอ่งเปนกะพักก็มีสโนกองเรี่ยราดลงมาจนกระทั่งถึงทเล มีน้ำพุใหญ่ตกอย่างแรง ลงมาในโกรกหว่างเขา คิดจะถ่ายรูป แต่ถ่ายไม่ทัน ฝนตก ตกอย่างมาก ๆ ด้วย ต้องกางประทุน ที่แท้กางประทุนเสียอุ่นขึ้นอีกมาก เวลาขาไปเข้าในฟยอดลมพัดโกรกลงมาจากสโนยอดเขาเย็นเยือก ชายอุรุพงษ์บอกว่าเกือบสิ้นแล้ว

เรือโมเตอสำหรับเรือยอตซ์ลำนี้แล่นเร็วมาก รูปเปนเรือกระเชียง มีเครื่องตั้งอยู่ท้ายเรือเล็กนิดเดียว ตอนน่าตั้งแต่พ้นเครื่องมาจนกระทั่งถึงหัวเรือ นั่งได้กว่า ๒๐ คน ถือท้ายอยู่หัวเรือ วันนี้กัปตันลงถือท้ายไปเอง ประทุนเปนประทุนผ้า มีแต่ตอนที่ถือท้ายแลตอนเครื่องจักร แต่ก็พอที่จะเบียดนั่งเข้าไปได้หมด ไม่มีใครเปียก ตั้งแต่ใช้มาไม่เคยเสียแต่สักครั้งเดียว มีคนสองคน ที่ใช้เครื่องจักรคนหนึ่ง ถือท้ายคนหนึ่งเท่านั้น ไม่เห็นต้องเอะอะอะไรกันเหมือนเรือในบางกอก ถ้าหากว่าไม่มีเรือโมเตอลำนี้ จะใช้เรือกระเชียงฤๅเรือสตีมลอนช์คงจะประดักประเดิดเสียเวลา

อย่างยิ่ง ที่ตำบลนี้เปนที่เอมเปอเรอเยอรมันชอบเสด็จมาทอด เพราะเปนที่งามโดยรอบ แลเปนที่เที่ยวเล่นซอกแซกได้ เหมือนจอดเรืออยู่ในช่องเขาฯ เสียแต่เรื่องฝน ตั้งแต่มาไม่มีวันที่ปลอดโปร่งไม่มีฝน บริสุทธิ์แลปราศจากเมฆหมอกอยู่แต่วันที่ ๑๒ ซึ่งไปจากนอทเคปนั้นวันเดียว ถึงที่เห็นพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนวันแรก ในวันที่ ๑๐ ก็ให้เห็นพอทันอยากเท่านั้น วันที่ ๑๑ ก็เปล่า ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์ วันที่ ๑๒ นั้นเปนวันบริสุทธิตลอดคืน แลเห็นพระอาทิตย์เที่ยงคืนแจ่มแจ้งจนเกินต้องการที่จะถ่ายรูป จนพระอาทิตย์เลื่อนกลับขึ้นเปนเวลาเช้าไม่มีหม่นหมองเลย ข้อที่เอมเปอเรอคิดกะลีตลานจะขึ้นไปนอทเคป ก็เพราะเห็นว่าอากาศวันที่ ๑๒ นั้นดี ที่ ๑๓ คงจะดีต่อไปอีก แต่เรือโฮเฮนโซเลินจอดอยู่ตรอมเซอ ถ้าจะรีบขึ้นไปนอทเคปคงไปถึงเวลาราวสัก ๕ ทุ่ม คงจะคิดดูพระอาทิตย์เที่ยงคืนที่นอทเคปด้วย แต่เปล่าขึ้นไปคงไม่ได้เห็น ตั้งแต่วันที่ ๑๓ ที่ ๑๔ สองวันมา ไม่ได้แลเห็นพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืน ถึงวันนี้ก็เปล่า ฝนตกครึ้มอยู่เสมอ โทรเลขจรูญมีมาว่าได้ส่งหนังสือเมล์มาที่คริสเตียนซุนด์ จะต้องแวะที่คริสเตียนซุนด์นอกจากโปรแกรมอีกแห่งหนึ่ง พรุ่งนี้คงจะเปนวันที่เดินทางมาก วันนี้เปนเสร็จสิ้นเรื่องกันเท่านี้

คืนที่ ๑๑๒

วันอังคารที่ ๑๖ กรกฎาคม

ว่าด้วยการทนหนาวทนเย็นนี้มันค่อยทนได้มากขึ้นโดยลำดับ เมื่อแรกมาช่างหนาวเสียเหลือทนเหลือทาน มันชวนจะอยากให้ติดไฟร่ำไป ค่อยทนได้มากขึ้นทุกที จะเปนด้วยแต่ก่อนเสื้อน้อย ภายหลังนี้เสื้อมากขึ้น ฤๅจะเปนด้วยถูกหนาว ๆ มันมากขึ้น ทอทยอุ่นขึ้นหน่อยก็พอ เลยเห็นเปนไม่สู้หนาว ก็ไม่รู้แน่ แต่ปรอทนั้นต่ำมากกว่าตอนข้างล่างเปนแน่ ดูหนาวเท่า ๆ กันกับที่มาจากข้างล่าง ไม่สู้แปลก

ประหลาดกันนัก เรือมาถึงเมื่อไรไม่รู้สึก เห็นจะเปนราว ๓ โมง ตื่นขึ้นแลเห็นจอดที่สวาร์ดิเซนเสร็จแล้ว ตำบลสวาร์ดิเซนนี้เปนที่สโนเทือกใหญ่ซึ่งเรียกว่าแคล-เซียร์ คิดต่อกันลงมาจนถึงทเล เปนทางที่น้ำหักลงมาโดยแรง กัดทางกว้างเพราะเปนที่ลาดไม่สู้จะชัน สโนจึงได้ขังอยู่ได้มาก ประมาณดูแผ่นสโนที่ริมทเลโดยกว้างเห็นจะเกือบ ๓ เส้น ที่ก่วจะราวสักสองเส้นหย่อน ๆ แต่ขึ้นไปข้างบนแลสุดสายตา ประมาณไม่ได้ เพราะที่เขาเช่นนี้หลอกตาเต็มที เห็นเตี้ยแต่สูง เห็นใกล้แต่ไกล เขาอวดว่าในโลกมีแห่งเดียวที่มีแคลเซียร์ตกถึงทเลได้ถึงเท่านี้ จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ ถ้าดูในรูปโฟโตคราฟฤๅรูปโปสต์ก๊าดจะเห็นเข้าใจง่ายกว่าที่จะเล่า

เมื่ออยู่เมืองคริสเตียเนีย ไม่ได้ไปซื้อของแห่งใดเลย อยู่แต่ในวังแลไปเที่ยวกับเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี แต่กระนั้นหนังสือพิมพ์ยังลงว่าพ่อไปเที่ยวห้าง เจ้าแผ่น-ดินบอกว่าได้เห็นหนังสือพิมพ์แล้วไม่เชื่อ เพราะอยู่ด้วยกันเสมอจะเอาเวลาไรไป ภายหลังได้ความว่ากรมสมมตกับชายอุรุพงษ์ที่อยู่โฮเต็ลได้พากันไปเที่ยว แล้วมารายงานว่าไม่มีอะไร มีแต่ร้านเหล้า, ร้านขนม, ร้านเครื่องแต่งตัวผู้หญิง, ร้านบุหรี่, ร้านหนังสือ, หมดเท่านั้น ซ้ำอยู่นั้นเอง หาซื้ออะไรไม่ได้ทีเดียว ครั้นขึ้นมาข้างเหนือ มาได้ซื้อของที่ทรอนด์เยม แต่ส่งไม่ได้ ยังเอาประทุกเรือมาจนเดี๋ยวนี้ เมื่อลงเรือแล้ว ซื้อได้ที่ฮาเมอเฟสต์แลที่นอทเคป นอกนั้นเหลือที่จะหาอะไรเปนที่รฦก มีแต่ปลา เอาไปไม่ไหว แลสู้ปลาเราก็ไม่ได้ จึงได้ซื้อสมุดโปสต์ก๊าด ตั้งพี่เก็บโปสต์ก๊าด อาลเบอสเขาเปนผู้ช่วยเอาใจใส่มากในการเก็บ บริษัทได้เปนผู้จัดซื้อส่งเปนไทย ใช่ว่าจะเลือกซื้อแต่น้อย ๆ มันมีเรื่องที่รฦกถึงตำบลนั้น ๆ ที่ไปถึง แต่อย่างละสามสี่แผ่น เมื่อสุดทางถึงกลับจะได้ส่งสมุดนี้เข้าไปเปนของฝากทีเดียว

วันนี้ไม่มีเรื่องราวอะไรนอกจากที่กล่าวมาแล้ว เพราะเหตุที่เปนเวลาเดินทางกลับมาทางที่ไปแล้ว ผ่านโยเคอแต่ตอนเช้า ตอนเย็นนี้ผ่านเตอร์ดแฮดเดน แล้ว

จะอ่านกระแสน์เถิด ต่อพรุ่งนี้ตอนเช้าจึงจะได้แวะรับหนังสือที่สเชียนซุนต์เรไป ไม่สเค ตั้งแต่ทรอนต์เอมลงไปจึงจะเปนหนทางใหม่ที่ยังไม่เคยผ่าน คลื่นลมไม่มี เขนแต่ตอนเช้าฝนตก ตอนบ่ายก็ไม่มีฝน แต่อากาศมัวไม่แจ่ม หมดจากเขตรที่จะเห็นพระอาทิตย์ในเวลาเที่ยงคืน เปนพระอาทิตย์ตกช้าขึ้นเร็ว ไม่มีผิดตามธรรมดา อากาศที่หนาวลดถอยลงปรากฏชัด กลางแจ้งเซนติเกรด ๑๖ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๖๑ ดีกรี ในร่มเซนติเกรด ๒๑ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๗๐ ดีกรี

เวลาว่างไม่ต้องเขียนรายวัน ได้เขียนหนังสือตอบที่ได้รับโดยเมล์เมื่อวานนี้ ก็ถึงพึ่งนึกขึ้นได้ว่าเรื่องลครเมอรีวิโด ซึ่งอ่านค้างอยู่ หมายว่าจะส่งไปให้ลูกอ่าน เลยลืมเสีย นึกขึ้นได้ส่งหนังสือนั้นมาในซองนี้ด้วย กว่าจะค้นได้แสนจะประดักประเดิด ด้วยเจ้าพนักงานเขาเห็นเปนกระดาษเปล่า ต้องให้อุรุพงษ์ไปค้นจึงได้ได้

ในเรื่องกิจธุระที่จะเปน เปนอันต้องงดไม่ได้พบ เพราะนัดเวลาว่าจะรับได้ตั้งแต่วันที่ ๑ ไปจนถึงวันที่ ๑๐ สิงหาคมตอนหนึ่ง วันที่ ๖ เดือนกันยายนเปนต้นไปตอนหนึ่ง ตอนแรกได้ต้านน้ำทวารนชักเสียแล้ว ตอนหลังต้านน้ำก็กว่าน ก็จะจดหมายแยกเลิกไปไม่ได้ การที่จะนัดพบปะกันลำบากมาก เหตุด้วยเวลาเราสั้น ข้างฝ่ายเขาเขาก็มีการซึ่งได้กำหนดไว้แล้วเหมือนกัน จึงเลื่อนขันหากันไม่ใคร่จะได้

จะเติมย่อแถลไว้ข้างท้ายอีกนิดหนึ่ง ว่าเรือผ่านอิสวาเก ถ้าแหลมเมตเตียนรายวันแล้ว เปนช่องเกาะแดงจริง ๆ ถ้าจะเทียบเคยว่าแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงเห็นเท่าคลองบางกอกใหญ่เท่านั้น แต่น้ำลึกเรือเดินห่างฝั่งสักสองวาฤาสามวาก็ได้ เกาะเหล่านี้เปนหินเก่า ๆ ไม่ใช่เปนเขาสูงตรงนั้น แต่ย่อมลงไปว่าเปนหินต้น ๆ เปนอันไม่มี ต้นไม้ตามเกาะนั้น หญ้าขึ้นแซมตามระหว่างศิลา พึ่งจะขึ้นอ่อน ๆ พอเปนสีใบโศกอ่อน แก่กว่าใบโศกบ้าง

สิ่งที่จะได้เล่าแต่วานนี้ คือในทเลแถบนี้ ไม่มีข้อที่จะกล่าวเลยว่าที่ไหนน้ำจะตื้น ในฝั่งอดตรอกเล็กตรอกน้อยน้ำลึกทั้งสิ้น ในการที่จะทอดเรือก้าปั่นแห่งใด ไม่ต้องเลือกหาว่าที่ไหนน้ำลึก เผื่อน้ำลงขอดเรือจะติด การที่ตรงกันข้ามนั้น ต้องเลือกหาว่าที่ไหนน้ำจะตื้นพอทอดสมอได้ มันมีแต่ร้อยวาร้อยห้าสิบวาไปทั้งนั้น เหมือนเมื่อวานนี้ ถ้าเรือไปจอดที่ตรงปากช่องรัฟตฟยอดจะเข้าได้ประเดี๋ยวเดียว นี่เหตุใดจึงต้องไปทอดห่างเหลือเกิน จนเรือเล็กไปไม่มีอะไรยังเลย แลกลับมาก็ไม่เห็นเรือยอชต์ เพราะเหตุที่ตามปากช่องเหล่านั้นหาที่ทอดสมอไม่ได้ น้ำลึกเกินไปไม่มีสายโซ่พอ วันนี้เวลา ๒ ยามเปนสิ้นน้ำเงินแปลว่าค่ำ เห็นจะไม่มืดไปกว่านี้

หนังสือฉบับนี้ ตัดรายวันลงไว้เสียวันหนึ่ง ส่วนวันนี้ เพราะเปนท่าใหญ่ที่ตำบลโมลเดนี้ เพื่อจะให้หนังสือได้ไปเร็ว รายวันจึงน้อยไปหน่อยหนึ่งดีกว่าช้า

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๐

คืนที่ ๑๑๓

เรืออัลเบียน

วันพุฒที่ ๑๗ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เรือมาถึงคริสเตียนซุนด์เวลาเที่ยง เมืองนี้เปนตำบลใหญ่ในที่หาปลาทั้งปวง ที่ซึ่งตั้งเมืองเช่นนี้มาก คือตั้งอยู่บนเกาะ ๆ หนึ่งเปนเกาะใหญ่ แล้วมีเกาะย่อมกว่า ๒ เกาะตั้งยื่นอยู่ข้างน่า เพราะฉนั้นจึงแลดูที่ซึ่งทอดเรือเหมือนอย่างอยู่ในคอกฤๅในกำแพง ซึ่งมีประตูสามช่อง ออกจะใกล้ระยะกันในสามช่องนั้น เมืองตั้งอยู่ที่เกาะใหญ่ บ้านเรือนติดต่อกันมาก ส่วนเกาะเล็กทั้งสองเกาะ มีบ้านเรือนเปนหมู่ ๆ ตั้งอยู่ตรงสองฟากปากช่องซึ่งจะเข้าไปในอ่าวนั้น ว่าเอาว่า ๖ หย่อม ไม่นับที่กระจัดกระจาย รวมเปนบ้านเรือนรอบอ่าวทเลซึ่งไม่สู้ใหญ่เท่าไร แต่ดูงามประหลาดมาก ที่นี่ควรนับว่าเปนเมืองที่ไม่สู้ต้องนับว่าเมืองโดยเกรงใจ เพราะมีคนมากถึงหมื่นสองพันคน แต่พ่อไม่ได้ขึ้นบก เพราะอยู่ในเรือก็ออกเกือบจะเห็นทั่ว ไม่สู้ประหลาดอันใด ให้แต่ราชเลขขึ้นไปรับหนังสือเมล์ หนังสือคราวนี้เปนพวกวันที่ ๗ ที่ ๘ มิถุนายน ซึ่งจรูญส่งมา แล้วออกเรือจากที่นั้นมาถึงโมลเดเวลาบ่าย ๕ โมง ตำบลโมลเดนี้ เปนตำบลซึ่งเจ้าแผ่นดินนอรเวได้แนะนำให้แวะให้ได้ เพราะเปนที่งามแลมีคุณวิเศษกว่าตำบลอื่น ด้วยเหตุว่าเปนเมืองที่ตั้งอยู่บนเกาะ ซึ่งมีต้นไม้บริบูรณ์ แลแวดล้อมไปด้วยภูเขาสูงสำหรับกันลมทเล ในโมลเดฟยอดนั้น น้ำนิ่งอยู่เสมอเหมือนอย่างในทเลสาบ ทั้งเมืองเปนเมืองงามอย่างยิ่งแห่งหนึ่งในนอรเว เพราะมีเขาเปนเครื่อง

กระบวรเสด็จประพาศทางบกที่นอรเว

บังลม จึงได้มีอากาศพอประมาณไม่สู้หนาวจัด ต้นไม้พืชพรรณอะไรเป็นได้ดีบริบูรณ์ กล่าวว่ามีดอกไม้งาม ๆ คือกุหลายต่าง ๆ แลฮอนีซักเกลส์แลดอกไม้ที่อื่น ๆ เขาพรรณาว่าได้กลิ่นกรุ่นไประคนกับแซรีบ่า ซึ่งมีอยู่ตามเขา บ้านเรือนทำด้วยไม้ ทาสีสด ๆ ทั้งนั้น ตั้งอยู่ในกลางสวน มีโฮเตลใหญ่ ๆ สำหรับพวกนักเลงเที่ยวมาหยุดพักถึงสองโฮเตล มีถนนดีแลอะเวนิวต้นไม้ใหญ่ ในที่ตอดเรือนนั้นแลไปเห็นเขาที่เป็นเทือกยาวยอดแหลม ๆ สูง ๆ มีสโนปกคลุมติดเนื่องกันไป ตรงกันข้ามคนละฟากกับโมลเค ซึ่งเป็นสีเขียวเข้ม ข้างหลังเมืองออกไปมีเขาสูงซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่งเรียกว่าวาเคนสูง ๑๓๐๐ ฟิต คำยกย่องของเมืองนี้ถึงกับเรียกว่าเมืองดอกกุหลายตั้งอยู่ข้างเหนือ สูงกว่าเมืองเซนต์ยีเตอรสเบิค ๓ ดีกรี

ข้อที่รดลงนี้แปลว่าหมดทุน เพราะไม่มีสิ่งใดซึ่งจะสังเกตเห็นเองได้เท่าที่เขาเขียนไว้นี้เลย เพราะตั้งแต่ยังไม่ทันถึงจนกระทั่งมาถึงฝนก็ตกเรื่อย หมอกลง เขาที่กล่าวว่าเป็นแนวยาวสโนคลุมอยู่ภายนอกด้านตรงเมืองข้ามนั้น ได้เห็นสักครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง ในเวลาฝนซาหมอกเคลื่อน หาไม่ก็อยู่ในหมอก แลไม่เห็นหายเสียแล้ว เหลือแต่เทือกเขาเตี้ย ๆ ริมน้ำซึ่งมีต้นไม้สักแต่พอเห็นว่าเป็นจอยข้างนอกส่วนด้านข้างในเขาสูงหลังเมืองใกล้หน่อย ค่อยได้เห็นหน้าเห็นตากันหลายครั้ง แต่โดยมากก็อยู่ในเหมือนเอาผ้าโปร่งคำคลุม แต่ส่วนเขาที่ตั้งเมืองนั้นแลเห็นได้ถนัดเป็นเมืองที่ตะแคงลงหาทเล แลเห็นป่าไม้แลทุ่งหญ้า บ้านเรือนซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ท่วงที่ระสนุกแลสบายดีอยู่ ได้ตั้งใจคอยช่องที่จะให้ฝนหายอยู่จนถึงคืนที่แล้วแต่ซาก็ยังไม่ใคร่จะซาให้ จะค้างคืนอยู่ต่อพรุ่งนี้ก็ไม่ได้ เพราะวันในโปรแกรมเราหมดทางที่จะไปถึงอันดัลสเนส์ ถึง ๑๐ ชั่วโมง จะต้องขึ้นบกระยะทาง ๔ ชั่วโมงครึ่งจึงจะถึงที่กินกลางวัน จำจะต้องไปถึงแต่เช้า จึงเป็นอันน่าที่จะไม่ได้จีนโมลเค

คิดเห็นว่าถ้าจะรอไปส่งหนังสือเมล์ที่อื่น ไม่แน่เหมือนจะส่งเสียที่นี่ จึงได้รีบตัดกำหนดส่ง เพราะวันที่ยังจะอยู่ในนอรเวอีกถึง ๑๕ วัน จะส่งช้าไปลูกจะบ่นว่าหนังสือขาดระยะ ได้รับโทรเลขที่นี่ด้วย ข้อความที่บอกไปถึงเจ้าเม่า ว่าพ่อกลับแล้ว แต่ตุ๊กยังไม่กลับนั้นเปนความจริงด้วย แต่ความมันเคลือบกันอยู่ อยากจะล้อแกเล่นแก้ฉุนให้ แต่อยากจะเข้าใจว่าถ้าตุ๊กอยู่คงอยู่ด้วยพ่อใช้ เพราะแกอยู่ปารีส ถ้าแกขึ้นมาเยอรมันอีก ๒๐ วันแกถึงจะได้กลับ ถ้าแกไม่ขึ้นมาคอยอยู่ปารีสก็อีกเดือนหนึ่งถึงจะได้กลับ พ่อไปกลับมาเสียแต่เหนือเกือบจะถึงหัวโลก จึงได้กลายเปนกลับเร็วกว่าตุ๊ก เผอิญปฏิทินตามที่กรมดำรงส่งมาให้จะได้รับ ได้ลองแบ่งจำนวนวันออกเปนสามส่วน ฉีกตอนข้างต้นทิ้งเสียส่วนหนึ่ง เหลือตอนกลางไว้ รู้ได้ว่าเรายังจะต้องเที่ยวเตร็จเตร่อยู่อีกถึงเท่านั้น ให้รู้สึกท้อแท้ในใจขึ้นมาเปนอันมาก ดูมันเท่าๆ กันกับท้ายที่เหลืออยู่ข้างล่าง จึงได้จดเลขนับ ๑ ตั้งแต่วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน เปนปฏิทินขึ้นมาได้ถึง ๑๒๓ ไป วันที่ ๒๒ ถึงจะได้ครึ่ง ในกำลังท้อแท้อยู่นั้นกรมสมมตเตือน ว่าถ้าเลขเหลือแต่สองตัวจะโล่งขึ้นดอกกระมัง จึงได้ลองนับลงไปถึง ๙๙ ดู ใจคอค่อยเฟื่องฟื้นขึ้น ใช้ได้

เรือเปนเรือเยอรมันทิ้งเรือไว้ที่นี่หลายลำ มีเรือรบสองลำ เรือตอปิโดเหลือสัก- [illegible] ๕ ลำ ข่าวว่าจะเสด็จกลับมาถึงในค่ำวันนี้ พ่อคงหลุดไปก่อนแล้วเพราะอยู่ได้อย่างช้าเพียง ๔ ทุ่มเท่านั้น ถ้าเกิดจะขึ้นไปส่งหนังสือเมล์ กลับลงมาแล้วจึงเห็นจะออกได้

ที่นี่ได้ทราบข่าวเอมเปรสยูยินี เสด็จจะไปเลียนที่สวนเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ที่เกาะ [illegible] ได้มี [illegible] ด้วยเรือ [illegible] ๆ [illegible] คล้ายโดดเดี่ยว [illegible] ไม่ [illegible] เห็นจะมาหยุดจดหนังสือ เคยมาเที่ยวตามแถบนี้ต่อ ๆ แต่คงไม่ได้ [illegible] เยอรมันเดิมเปนเรือด้วยเปนแน่

พ่อได้รับโปสต์การ์ดมิสเตอร์ลอเรนต์เซน กงสุลเยเนอราล ของเราที่คริสเตีย-เนียส่งมา มีรูปพ่อกับกิ่งออกอนเดินจากตพานน้ำอย่างหนึ่ง เวลาขึ้นยนรถนั่งเคียงกันบริพัตรนั่งน่าอย่างหนึ่ง เฉภาะได้มาเมื่อเวลาไปส่งหนังสือกลับลงมา จะส่งก็ไม่ทัน จะได้รีบส่งที่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งจะส่งได้ ภาษานอรวิเยียนเรียกเจ้าแผ่นดินว่ากอง เรียกกวีนว่าโดรนนิง เพราะฉนั้นถ้าจะอ่านหนังสือในนั้นจะได้เข้าใจ ฝนตกหาเวลาหยุดมิได้ ตกลงกันว่าเวลาจะไม่พอ ควรจะไปเมร็อกทีเดียว จึ่งได้ออกเรือเวลาทุ่มเศษ ละตำบลที่กะว่าจะแวะแต่ก่อนนั้นเสียตรงไปเมร็อกทีเดียว ทางที่มามีเกาะบังตลอดเหมือนเดินในคลอง ไม่มีคลื่นลมอันใดเลย

คืนที่ ๑๑๔

ตำบล กรอตลิต

วันพฤหัศบดีที่ ๑๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

เมื่อคืนนี้เรือถึง เมร็อก เวลา ๑๐ ทุ่ม ตื่นเวลาโมงเศษ ลุกขึ้นกินเช้านึกว่าวันนี้เห็นจะรอดตัวฝนไม่ตก พอกินเสร็จฉวยกล้องจะไปถ่ายรูป ฝนก็ร่วงลงมาไม่ใช่ร่วงน้อย ๆ เสียดายเต็มที เพราะในฟยอดนี้งามมาก เรือเราเข้าจอดแอบริมฝั่ง จะยืนที่ในแคบิน ไม่แลเห็นว่าฝั่งสูงเพียงใด เปนน่าผาชันกรวดที่ราวกับเปนทาระขึ้น แลเห็นน้ำตกโต ๆ เปนสายขาว ๆ ไปถึง ๔-๕ สาย สูงจดหมอกด้านข้างนอกก็เปนเขาสูง มีสโนปกคลุมไปรอบ ตกลงเปนเลยไม่ได้รูปเมร็อก ถ้าจะถ่ายที่กราบเรือไม่ต้องเปียกฝน ซึ่งไม่ค่อยเหมือนบนดาดฟ้า แต่ก็คงยังจะได้รูป นี่ฝนไม่ให้ถ่ายเสียเลย จึงหมดตำรากันเท่านั้น

ต้องเดินขึ้นบนยกทั้งกำลังฝน เวลา ๓ โมงครึ่ง แต่แบ่งกันขึ้นไปเพียงชาย ๒ คน กรมสมเด็จ พระยาชลยุทธ หม่อมนเรนทร์ พระยาบุรุษ ฅาอัน หม่อมแสตาลเบอสี นอกนั้นก็มีแต่บ่าวฝรั่ง เพราะได้แบ่งเสื้อผ้าไปแต่เฉภาะที่จะแต่งตัว บรรจุย่าม ที่ท่ามีเรือนสองสามหลัง ชายหญิงเด็กผู้ใหญ่สักสิบเอ็ดสิบสองคน มีรถเทียมม้าคู่ ๓ รถ มีประทุน รถไม่มีประทุนตาเหลือง สำหรับใช้ขึ้นเขา เทียมม้าเดียวสำหรับคนคัน ๑ บรรทุกของที่จะต้องใช้กันทีคัน ๑ กองลำเลียงบรรทุกหีบ ๓ หลัง คนไม่ได้ขึ้นขี่ม้า ใช้จูงเดิน เปนหมดขบวนเสด็จพระราชดำเนินเท่านี้

ม้าเมืองนี้รูปร่างแปลก ขนาดโตสักเท่าม้าแซนดลวู้ด ซึ่งเห็นที่ชวา แต่ข้อลำโตกว่า ดูหนาท่วงที่แขงแรง แต่ไม่เห็นมีสีอื่น นอกจากสีกะเลียว แก่บ้างอ่อนบ้าง ไม่ใช่แต่ในขบวนเสด็จของเรา พบตามทางก็เปนเช่นนั้นทั้งสิ้น

ทางที่ขึ้นกว้างประมาณ ๘ ศอก ขึ้นเวียนไปเวียนมาอย่างที่เรียกว่าซิกแซก แต่ไม่มีชันในที่ใดเลย รถขึ้นได้สดวกดีกว่าที่ชวาเปนอันมาก ไม่มีการเฆี่ยนม้าเคี่ยว ๆ อย่างที่ชวา ปล่อยให้ม้าเดินย่องขึ้นไปช้า ๆ เครื่องที่สำหรับกันตกนั้น ใช้ตัดเปนแท่งก่อติดกาลิมาก สูงประมาณ ๒ ศอก ที่ระยะถี่ ห่างกันอยู่ในศอกคืบแล ๒ ศอก ดูตั้งมั่นแขงแรงโดยม้าจะล้าพลัดก็ดี เปนไม่มีที่จะพลาดพลั้งตก ที่เขาทำได้ดีนั้น เพราะศิลาบุคมเหลือเกิน ไม่ต้องตัดต่อ ทลายลงมากองอยู่ข้าง ๆ ทางมากมายก่ายกอง ไม่ใช่เปนศิลากลมเกลี้ยงเหลี่ยมทลายลงมา เปนศิลามีเหลี่ยมเปนแท่งเหลี่ยม ๆ ทลายลงด้วยแรงน้ำ ด้วยเหตุที่จะไม่ให้ทางชัน ทางทบไปทบมาจึงได้ถึงสามชั่วโมงเศษ ... ขึ้นไปคอยอยู่นาน ๆ

ที่นี่ ... สูงประมาณ ๑๐๐ เมเตอร์เศษ มีโฮเตลไม้ทั้งหลังหนึ่งอยู่ในย่านกลาง ... แต่สวนเห็นว่าข้างศาลาราม เรียกชื่อว่าโฮเตล... ...เตียง

ชาวนอรวิเยียน ก็คือ ยูเนียน ในคำอังกฤษ มีร้านขายของที่ทางขึ้นร้านหนึ่ง ที่ริม โฮเตลนี้อีกร้านหนึ่ง ขายโปสต์กาด รูปหนังสัตว์ที่มีขน แลเครื่องไม้เขียนสี ไม่ได้หยุด ขึ้นจากที่นั้นต่อไปอย่างเดียวกัน ทาง ๒๐๐ เมเตอร์เศษ มีโฮเตลอีกหลังหนึ่งเรียกว่า อุซิกเด็น แล้วมีแปลลงไว้ด้วยว่า เขลวู ซึ่งพ่อตั้งไว้ว่า เป็นวัดสว่างอารมณ์ ที่นี่ได้หยุดพักซื้อของ ซึ่งเป็นอย่างเดียวกันกับสองร้านที่ล่วงมาแล้ว แลได้แวะในโฮเตลหน่อยหนึ่งด้วย ผู้หญิงเขาให้ดอกกุหลาบสามดอก สีขาวเย็น ดอกใหญ่งามดี ซึ่งมีดอกกุหลาบในที่นี้สำแดงว่าโฮเตลตั้งอยู่ในที่กำบัง ไม่หนาวเกินไป แลเป็นที่ซึ่งสโนไม่ขัง พืชพรรณไม้จึงได้งอกงาม แต่ในระหว่างทางที่มานั้น แลเห็นปรากฏชัดว่ามีน้ำพุซึ่งเป็นสายใหญ่ยิ่งสี่สาย รายตกมาแต่ยอดเขาซึ่งล้อมอยู่โดยรอบนั้นหลายลูกด้วยกัน ล้วนแต่ยอดอยู่ในหมอกทั้งสิ้น แต่การที่เห็นน้ำพุซึ่งนี้ว่าสี่สายนี้ ถ้านับตามอย่างบ้านเรามีอยู่ เช่นที่เกาะพงันเป็นต้น ว่าพุหนึ่งแล้ว เห็นจะเรือนร้อย ขึ้นไปก็เปลี่ยนไปทุกที ประเดี๋ยวตกเช่นนั้น ประเดี๋ยวตกเช่นนี้ เป็นลำธารบ้าง เป็นคลองน้ำเชี่ยวบ้าง พ้นที่จะพรรณนาได้

ขึ้นจากโฮเตลนี้ ไม่มีอะไรต่อไปอีกนอกจากนาน ๆ จะพบโรงไม้เป็นโรงรูปธรรมดา มุงหลังคาด้วยไม้ข้อน แล้วถมดินให้หญ้างอก ซึ่งมีอยู่ในที่อื่น ๆ ก็หลายแห่ง แต่พ่อไม่เคยเล่าถึงเลย คนที่อยู่ตามระยะทางเช่นนี้ ได้ความว่าเป็นพวกทำถนนเป็นคนของรัฐบาล ยิ่งขึ้นมาข้างบนยิ่งเห็นน้ำพุมากขึ้น จนหนทางที่ทยไปทยมานั้นต้องมีสพานข้ามน้ำพุ ทยละสพานหนึ่งบ้างสองสพานบ้าง จนกระทั่งถึงระยะ ๓๐๐ เมเตอร์ไปหา ๔๐๐ ซึ่งเป็นทางเด่นอยู่บนไหล่เขา แลเห็นน้ำในพ่ยอด ลืมกล่าวถึงชื่อพ่ยอด เขาเรียกว่าไกรังเงะ ที่เรียเรามาจอด แลเห็นเรือยอตช์แต่ไม่เห็นลำ เห็นเสากระโดงเท่านั้น คำที่กล่าวว่าเท่านั้น เมเตอเท่านี้เมเตอนั้น ไม่ใช่ยาวของหนทาง วัดโดยสูงขึ้นมาจากพื้นทเล เมื่อตั้งแต่ ๓๐๐ เศษไปแล้ว นับว่าขึ้นถึง

ยอดเขา แต่เปนเขาต่ำ ๆ มียอดที่สูง ๆ ซึ่งเราแลแหงนทั้งย่า อยู่รอบไป เมื่อแล
ลงไปข้างล่าง แลเห็นยอดซึ่งเรากล่าวว่าสูง เมื่ออยู่ในที่เลนนั้น ต่ำลงไปอยู่กว่าเรา
เพียงแล้ว บางเวลาก็เข้าหมอกเห็นคล้ำเปนเงา ๆ ต่อขึ้นมาเปนทางเวียนไปบนยอด
เขาต่ำขึ้นไปหาสูง ตั้งแต่ระยะ ๔๐๐ ขึ้นไปจนกระทั่งถึง ๘๐๐ เมเตอร์ มี
พืชพรรณต้นไม้ต่าง ๆ ที่มีดอกสลับสีกัน เช่นดอกเหลืองเหลือง ๆ เล็ก เรียกว่า
บัตเตอคัป ดอกสีน้ำเงิน เรียกว่าบลูเบล ดอกสีม่วงเรียกว่าไวโอเลต ดอกสีสรร
แลรูปพรรณเหมือนกับดอกบานไม่รู้โรยแต่เขื่องกว่า เรียกว่าโคลเวอ มีดอกที่ไม่
รู้จักชื่อหลายอย่าง เช่นเปนช่อ ๆ เหมือนสร้อยไก่แต่เล็ก มีดอกขาวสองสามอย่าง
อย่างหนึ่งขาวเปนปุยเหมือนฝ้าย รูปพรรณเหมือนพู่ขนห่านหมวกทหาร ดอกไม้
เหล่านี้ขึ้นระคนปนกัน สลับสีเปนปูพรม มีเฟินก้านเขียว รูปพรรณสัณฐานเหมือน
เฟินเงินเฟินทอง ขึ้นเปนหย่อม ๆ ดอนต่ำ ๆ ก็ยังโตถึงดอกเคย สูงขึ้นไปก็ยิ่ง
เตี้ยลง มีตะไคร่น้ำมอสคลุมหนทาง ยิ่งสูงขึ้นไปก็ยิ่งมากขึ้น เนินนั้น ๆ ดูไปก็เห็น
ว่าเปนตัวจริงของการที่เขาเอาไปก่อเขาปลูกเฟินที่เรียกว่า เฟินนะรี แปลว่าเหมือน
กันกับเล่นต้นไม้ดัด เอาต้นไม้มาเลี้ยงขังไว้ให้อยู่ในที่แคบ แล้วดัดโอนไปให้เข้าที่
เหมือนต้นไม้ใหญ่นั้นใด ก็เฟินนะรีที่เอาไปก่อเขาให้มีเกาะ ปลูกเฟินแทรกก็
เกิดมาจากเขาที่จริงนี้เอง ต้นก็ถึงแม่ ถ้าหากว่าได้มาเห็นจะวุ่นใหญ่ จะต้องการ
รายละเอียดเท่าไร แลต้องการเฟินแลมอสนั้นเปนแน่ ไม่ต้องสงไสย เปนต้อง
แพรวพราว ๆ แต่ผู้ชายยังอยากแรง แต่ฉันจะเอาไปก็คงไม่ไปเต็มเมืองเหมือนกัน
รักษา เพราะมันเกิดมากด้วยน้ำค้างเราะเย็นร้อน ที่กล่าวถึงผักตบชวานี้ เพราะได้
[illegible]

ตั้งแต่ ๘๐๐ เมเตอร์ไปแล้วมี ไปในระหว่างนั้นเพราะที่เรียกว่า [illegible]
[illegible]

รูปทรงถ่ายกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ กับข้าราชการตามเสด็จประพาศนอรเว

อยากรู้จักสโนนี้ เปนการใหญ่มิใช่เล่น เมื่อวันไปขึ้นโรเซเดอเนย์ที่เตอรีเตศ (ในสวิตเซอแลนด์) หายสูญไปเสียทางไหนก็ไม่รู้ จึงไม่ได้ขึ้น ได้ไปแต่ตึก ข้างฝ่ายตึกนั้นก็ปลื้มเกินการ เพราะไม่ได้เคยเห็นเมื่อครั้งก่อน มาเห็นเข้าคราวนี้ ลงลูบคลำเล่นเรื่อย แล้วกลับไปเล่าทูลกรมสมมตใหญ่ กรมสมมตกลิ้งโลดอยากเห็นบ้าง ตั้งแต่นั้นมาก็คร่ำครวญถึงสโนติดปากอยู่เสมอ จนออกจะเปนคิดนิราศ ชายบริพัตรขันอยู่เสมอ ครั้นเมื่อมาจอดเรือที่ไฮลันดฟยอดที่มีเกลเซียใหญ่ลงมาตกทเล พ่อไม่ได้ขึ้น กรมสมมตสู้จ้างคนให้ไปยกก้อนสโนที่ค้างอยู่นั้นมาที่เรือ เปนราคาโครนหนึ่ง เอามาลูบคลำเล่น แต่มันไม่ใช่เย่นสโน มันกลายเปนน้ำแขงไปทั้งก้อน อยู่เปนนานจึงได้ละลายหมด ครั้นขึ้นมาวันนี้ พบสโนอยู่ริมทางสองข้าง ถึงลงจากรถเดินไป พอถึงสโนก็เอาไม้เท้าเขี่ยแล้วเอามือโกย แล้วเดินต่อไปอีกข้างหนึ่งเอาไม้เท้าเขี่ยแล้วหยิบกำเคาะไป ครู่ปลื้มราวกับได้พบพระอริยเจ้า พอรถพ่อเลี้ยวทางทบข้างบน แกมาทบข้างล่าง หน้าเจอกันเข้า ร้องถามว่าอย่างไร ร้องตะโกนบอกมาว่า "สำเร็จแล้ว"

ทางที่ขึ้นมานี้ค่อย ๆ หนาวมากขึ้นโดยลำดับ ถึง ๘๐๐ ออกสั่น ๆ นั่งเร่งแต่เมื่อไรจะถึง ต้นไม้ก็ยิ่งน้อยลงไป เฟิ่นก็ยิ่งเล็กลงไป มอสยิ่งมากขึ้น ลงปลายเกลเซียตาดตลอดทาง น้ำพุที่ไหลยั้วเยี้ยก็หายกลายเปนไหลจ๊อก ๆ บ้าง ซ่า ๆ บ้าง ไหลผ่านลงไปใต้เกลเซียบ้าง พอถึงป้าย ๑๐๐๐ เมเตอร์ช่างดีใจเสียจริง ๆ ยัง ๓๘ เมเตอร์จะถึงโฮเตล มัวชะเง้อไปชะเง้อมาถึงไม่รู้ตัว วิ่งเข้าไปผิงไฟทันที รวมระยะทางที่ขึ้นมา ๑๐๓๘ เมเตอร์ เปนสูงกว่าพื้นทเล ๒๕ เส้น ๑๙ วา ได้ให้เอาปรอทออกไปลอง ได้ความ ฟาเรนไฮต์ ๓๙ ดีกรี เซนติเกรด ๔ ดีกรี เปนขนาดฤดูหนาวในเมืองแก้ว กล่าวแล้วคือ ลืนคืน ยิ่งจวนจะมาถึงฝนก็ยิ่งตระหนักมากลูก

เหิดทยาน ๆ สโนก็ตกเปนสายยาวพรูพรั่งไม่ใคร่จะหยุด คิดเสียว่าถ้าออกจะไป รถคงได้เอาประทุนขึ้น มีผ้าคลุมเข่า แล้วเอาเสื่อผ่อนคลุมข้างน่า แต่พระยาชลยุทธนั่งตากฝน ใส่เสื้อฝนมาออกจะสั้น ๆ ถ้าแดดแวมวามออกมาสักนิดหนึ่ง เช่นกันก็ออกดีไป แต่ไม่ยักรู้สึกร้อน ฤดูเพียงแค่อุ่นก็ไม่มี ลางทีก็ไปสว่างเสียก่อนเลย ๆ โฮเตลนี้เรียกว่า กยุปวัสตุคเตน ต่อกเรียกไม่ถูก แปลว่า กยุปวอเตอร์หัด ซึ่งได้ชื่อว่ากยุปวอเตอร์หัดนี้ เพราะเป็นเรือนหลังเดียว ตั้งอยู่ริมห้วงน้ำใหญ่ ฤๅจะเรียกว่าทเลตามที่ตามเกาะ ห้วงน้ำนี้กว้างขวาง มีเขาล้อมอยู่โดยรอบ เขานั้นดาดไปด้วยสโนขาวเป็นที่ ๆ แต่ละมาจนใกล้ถึงน้ำ น้ำนั้นจะเขียวจะดำตายได้สักครั้งหนึ่ง พ้ออกจะปลาดว่าได้เห็นวินเตอเมืองฝรั่งในฤดูร้อน ถ่ายรูปกันแล้วกินเข้า อาหารก็พอใช้ ดีที่ต้องไปหามาไกลเหลือเกิน เข้าได้กินปลาสดด้วย

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ออกจากโฮเตลนี้ ฝนยิ่งตกหนักลงมาอีก ออกจะเกือบเปนฝนใหญ่ ๆ ต่อจึงหนาวน่าประหลาด ใส่เสื้อแล้ว พระยาชลยุทธการแคนบอกว่าเมื่อไรจะไปถึงโฮเตลข้างน่า แตกว่า ๔ ชั่วโมง ลงต้องฟื้นว่าไม่ต้องเอาเพียงสองชั่วโมง ให้รีบขับต่อไปเรื่อยตลอดทีจะไปได้ ทางเป็นที่ตกลงกัน เพราะเหตุว่าทางไม่สู้จะชันนัก ไปราก ๆ นุ่มเล็กน้อย เมื่อถึงยอดเขาถ้าทราย ๆ ก็พอลดกว้างได้ทั้ง ๆ แต่ว่าวันนี้กินนิดหนึ่งแค่ถึงสะพานบ้านแต่ไม่อย่างเก่า มีรางที่สำหรับวางท่อน้ำมาให้ม้ากินน้ำ ทั้งนี้ระยะ มีคนสะพานเขาสูงถึงเดิรไม่ยักหยอด ยังสู้เหล่าตะวันตลิ่งทางฟากน่าดูเปนอย่างยิ่งนั้น เมื่อขึ้นเนินมาถึงที่จะขึ้นสูงก็จะต้องทอดหนทางไกลมาก เขาเท่าเลยไม่ได้ต้องทอด ตึกก่อสะพานมาเรื่อยก็สูงค่อย ๆ ลาดลงไป จนถึงถึงที่เดียว เราขึ้นไปบนโดยได้ใกล้สะพาน แล้วเลี้ยวตามถนนขึ้นไปข้ามสะพานที่ตลอดไปนั้น แล้วเน่าข้ามสะพานข้างหลังเข้ามาก็ยังถอดสะพานอยู่ ดูขันแต่ช่างคิดจริง ๆ

ทางที่มาตั้งแต่โฮเตลที่กินกลางวันไม่ใคร่งามอะไร เปนที่ราย ๆ มาก แลมีคันมาก วนกว่าที่อื่น ๆ พื้นที่เหล่านั้นดูพังเปนรอยน้ำลด คือสโนพังละลายหมดไป หญ้ายังไม่ทันขึ้น มีรางให้น้ำตก ฟากข้างขวามือมีหว้งน้ำเรียง ๆ กันมาย่อมหน่อย ๒ หว้ง แล้วออกจะเปนแม่น้ำ แลเปนหว้งน้ำใหญ่ แล้วเปนแม่น้ำต่อลงมาอีก แต่ที่แม่น้ำเหล่านี้เดินถึงกันไม่ใช่ทีเลสาย สันเขาผีปันน้ำอยู่ที่โฮเตลกินกลางวันนั้น ฝ่ายหนึ่งไปลงทางเมร็อก อีกฝ่ายหนึ่งไปลงคริสเตียเนีย ถ้าแลดูก็เหมือนกับฟยอดในทเล เว้นไว้แต่เปนน้ำจืด น้ำลึกเหมือนกัน ฝั่งก็เปนเขาแนวยาวดาดด้วยสโนเปนกำแพงมาตลอด ไม้ดอกที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ตั้งแต่ ๘๐๐ เมเตอร์มาแล้วมีข้างไม่สู้มาก ตั้งแต่ ๑๐๐๐ มาแล้วจะว่าไม่มีเลยก็ได้ มีแต่มอสแลต้นไม้เล็ก ๆ สูงเพียงคืบหนึ่งแลคืบเศษ เปนแปรง ๆ สโนแลฝนตกเรื่อยไม่หยุดหย่อนจนมาถึงโฮเตลนี้ เรียกว่ากรอตลิต เปนที่ลานแรง โฮเตลใหญ่กว่าเพื่อนว่าจุคนได้ถึง ๕๐ ทำล้วนแล้วแต่ด้วยไม้สนไม่ได้ทาสีทั้งสิ้น ก่อนที่จะทำอื่นวิ่งตลิตลานเข้าไปผิงไฟ เมื่อมาถึงเวลา ๕ โมง ๑๕ นาที

ภูมิประเทศรอบโฮเตลนี้ ด้านน่าเปนเขาสูง ดาดไปด้วยสโนเต็มไปทั้งนั้น มีโรงคนทำถนนอยู่ ๓–๔ หลัง ด้านข้างซ้ายมือแลเห็นหว้งน้ำ ซึ่งติดต่อมาแต่ตามทาง เปนคุ้งเปนแหลมเหมือนฟยอดในทเล จะหาต้นไม้สูงแต่สักต้นหนึ่งมิได้ มีแต่ก้อนศิลาปนกับมอสแลหญ้า หญ้าก็น้อยหนักหนา ด้านหลังก็มีเขาเปนเทือกยาวอย่างเดียวกันกับด้านน่า แต่ยังมียอดสูง ๆ ซ้อนอยู่ข้างหลังอีก แลเห็นหนทางไปจนสุดสายตา ถึงทางที่ขึ้นมาก็แลเห็นหนทางมาตลอด แลดูไกล ๆ เหมือนเอาไม้เท้าขีดทรายเล่น

โฮเตลนี้ ถ้าว่าตามลักษณก็ดูเหมือนยังไม่แล้วเพราะไม่มีทาสีแห่งหนึ่งแห่งใดเลย แต่พอซ่อม เหมือนเรือนตุ๊กตาฝรั่งที่เล่นเมื่อเด็ก ๆ จนกระทั่งโต๊ะ, เก้าอี้,

เตียงนอน. ก็เหมือนเครื่องเฟอนิเชอตุกตาที่ล้วงขึ้นมาจากหีบ กลิ่นเหม็นหรั่ง ๆ ที่นี่มีเตนนิสลัฟอยู่หลังหนึ่ง มีสลัฟอยู่ครัวหนึ่ง เขาว่าอยู่ข้างจะบริบูรณ์แต่ไม่ได้ไปดู เพราะฝนตกไม่หยุดไม่หย่อนหนาวเต็มที่ มีโทรศัพท์จากที่นี่ไปถึงวิสเนส จากวิสเนสจึงมีโทรเลข แต่เขาก็ยังเก่งอยู่ โทรเลขตกมีมาแต่ลินดินเขายังตามส่งได้ถึงที่นี่ ดีครึ่งดึก ดอยที่สโนวริง ๆ แกว่าเหมือนเมืองสวรรค์ สวรรค์นั้นไม่ใช่หมายอะไร นอกจากที่เขียนไว้ที่พระที่นั่งไพศาล พ่อออกจะเห็นจริงอย่างเดียว แต่ว่าถ้าเราเหาะได้ไปเที่ยวเล่นเช่นสมุทโฆษละเห็นหนาวเหลือทน จะต้องแต่งเพื่อจนเหาะไม่ใคร่จะไหว กินเข้าเย็นก็ยังเข้าดีแต่หนาว ทั้งโฮเตลมีเตาไฟอยู่สองเตา ที่ห้องนั่งเตาไฟอย่างเห็ดย่า[๑] เขาพึ่งเข้าไปกองให้ติด ๆ อุ่นสบายดี แต่เตาที่ห้องกินเข้าเป็นเตาเหล็กไม่เป็นเรื่อง ไม่อุ่นเท่าไร ไฟก็ไม่ใคร่จะติด เขาช่างไม่เตรียมสำหรับมืดเลย หมดทั้งโฮเตลจะมีที่จุดไฟได้อยู่ ๒ ห้อง แต่ห้องกินเข้ากับห้องนั่งนอกนั้นไม่มีโคมไฟอะไรเลย เพราะเตรียมหน้าร้อน ซึ่งไม่รู้จักมืด โฮเตลทั้งหมดนี้ เปิดตั้งแต่กลางเดือนยูนไปจนถึงเดือนเสปเตมเบอร์ ๓ เดือนโดยปรกติ นอกจากเวลานั้นปิด ไม่มีใครหาญขึ้นมาต่อหนาว แต่ในปีนี้ยังจะเปิดเมื่อเดือนยูไลนี้เอง เพราะหนาวล่ามาก จนกระทั่งวันนี้ที่ ๑๘ แล้วยังไม่มีคน มีแต่นายทหารสองคน คนหนึ่งเป็นนายพันเสนาธิการขึ้นมาตรวจภูมิเทศ ไม่แต่ตำบลนี้ จนโมลเดที่แวะแล้วแต่ไม่ได้ขึ้น เมื่อวานนี้ตาเจ้าท่าลงมาพูดในเรื่อง ตั้งแต่ ๑๖ ปีมาแล้ว ไม่เคยเหมือนอย่างปีนี้ ทั้งฝนทั้งหนาว จนไม่มีใครมาเที่ยว นายทหารบอกว่าที่บนนี้อาจจะร้อนได้ถึง ๒๕ ดีกรีเซนติเกรด คือ ๗๗ ดีกรีฟาเรนไฮต์ เป็นอย่างร้อนที่สุดของตำบลนี้ ปรกติเวลากลางวันเหมือนเมืองเราเดือนยี่ เพราะฝนแดดไม่ออกเลย

๑ เห็ดย่า หรือคลังเห็ดย่า เป็นคำแผลงหมายความว่าของอย่างไรก็ทำเอาดื้อ ๆ ไม่พันหาให้วิเศษ

เวลาจวนยามหนึ่งแล้ว ให้พระยาชลยุทธไปตามลัปผู้ชายที่ตั้งเตนท์อยู่ใกล้ที่นั้นมาไล่เลียง ถามเปนคำให้การแลตรวจเครื่องแต่งตัว ได้ความดังต่อไปนี้

การแต่งตัว สรวมกางเกงตรอชั้นในสีขาว ๆ กางเกงชั้นนอกสีน้ำเงินขลิบแดง ขาแคบ สั้นเพียงน่อง สรวมรองเท้าเย็บด้วยหนังเรนเดียร์ รูปอ้วนเหมือนกะเภา แต่ปลายงอนเหมือนเกือกแขก กว้างกว่าตีนเปนอันมาก ภายในเอาหญ้ายัด ไม่มีถุงเท้า ที่ข้อเท้ารวบเข้าเหมือนปากถุง แล้วรัดด้วยสายแถบเสียสองรอบ จึงเอากางเกงชั้นนอกคลุมปากถุงนั้นลงไป พันด้วยสายแถบขึ้นมาอีกจนถึงครึ่งน่อง แล้วแยกเชือกที่ปลายติดภู่ เย็บติดอยู่กับแถบนั้นออกเปนสอง ผูกเพียงครึ่งน่อง เสื้อชั้นในไม่ได้ขอถอดออกดู เพราะกลัวจะ "ไม่" ด้วยการถอดเกือกนั้นก็ออกจะไม่สู้ง่าย เสื้อชั้นนอกออกจะเปนรูปเสื้อผีพายลำทรง แต่ไม่ผ่าตลอด แหวะลงมาเพียงน่าอก มีดุมขัดอยู่เม็ดหนึ่งราวไหปลาร้า แต่คอเสื้อนั้นเหมือนเสื้อครุยตั้งกว้างขึ้นไปจดผมตก สีเสื้อใช้น้ำเงินแก่ ประดับแถบสีสลับรอบขอบเสื้อแลตั้งแต่ไหล่ลงมาครึ่งแขนเปน ๓ ริ้ว ริ้วหนึ่งมีสีแดงกับสีเหลืองเคียงกัน คาดสายหนังรัดเอว กว้างด้านน่าสัก ๖ นิ้ว ด้านหลังเกือบคืบ ๑ หนังดำ ห้อยมีดอย่างนอรวีเยียน หมวกเปนหมวกแก็บแต่กลางปล่อยขึ้นไปเปนฝาชี มีภู่กลมสั้นโตขนาดเท่าดอกกระทุ่ม กระบังหน้าหนังดำ เสื้อนั้นหลวมมาก ชักขึ้นไว้ให้ห่อนบนสายรัดเอว เพราะฉนั้นดูรูปจึงกางอยู่ข้างบน เสร็จสิ้นเรื่องแต่งตัวเท่านี้ ซอผ้าตลาดมาเย็บเอาเอง

ที่อยู่ น่าหนาวอยู่เรือน แต่เรือนนั้นอยู่สูง ๆ ขึ้นไปกว่าที่นี่ น่าร้อนจึงออกอยู่เตนท์ ว่าสบายเช่นนั้น เมื่อไล่เลียงดูหมด เห็นว่าเปนการสดวกมากกว่าสบาย คือจะเปนเวลาที่ผู้คนไปมาค่อยเที่ยวรับจ้าง นี่จะอยู่ที่ไหนก็อยู่ในที่ใกล้ ๆ ซึ่งจะหางานได้ ถ้าน่าหนาวมีเวลาที่ออกจากเรือนไปควบคุมเรนเดียร์ในที่ไกล ๆ แต่งตัว

ล้วนแล้วด้วยหนังหุ้มมิดเว้นไว้แต่หน้า เมื่อถึงยามจะนอน ๆ ลงไปในกลางสโนก็ได้ ไม่ซึ้นถึงภายใน ไม่หนาว

อาหารที่กิน ซื้อขนมปังเขากิน มีกาแฟ ถ้าน่าหนาวยิงนกยิงเนื้อได้เพราะไม่ห้าม ยิงปืนเปน กินอาหารไม่เลือกว่าอะไร เว้นแต่ไม่ทำการเพาะปลูก อาหารมีนมเรนเดียร์มาก ว่ารศนมเรนเดียร์นั้นคล้ายกับนมเปรี้ยว รศดีกว่านมโค ถือสาสนาคริสเตียน รู้หนังสือ ทั้งภาษานอรวีเยียนแลภาษาลัป แต่หนังสือลัปนั้นไม่มีตัวอักษร ใช้อักษรนอรวีเยียน อย่างพวกบาดหลวงไปสอนคนเข้ารีดให้เขียนภาษาไทยด้วยตัวโรมัน ถ้าตายบรรจุโลงฝังไว้ในสโนแห่งหนึ่งแห่งใด เมื่อถึงน่าร้อนจึงขุดไปฝังที่ป่าช้า ป่าช้าลัปมีเฉภาะ

การที่จะหากินให้ได้เงินซื้อเสบียงอาหารแลเครื่องนุ่งห่ม ถ้าเปนพวกลัปชาวดอน คงมีเรนเดียร์ประมาณครัวละ ๑๐๐ ตัว ริดนมทำเนยขาย อาหารของเรนเดียร์นั้นคือมอสสีขาว ๆ เหมือนสีต้นแอหนัง เปนของกินมาก แต่ถึงเขียวก็กินได้ ไม่จำเปนที่จะต้องตากแห้งไว้ใช้เหมือนอย่างเช่นม้าฤๅโค ต้องหาหญ้าแห้งให้กินในเวลาน่าหนาว เรนเดียร์อาจจะขุดมอสซึ่งอยู่ใต้สโนที่ขึ้นของบนลึกถึง ๔ ศอกขึ้นมากินได้ นอกจากใช้น้ำนมใช้เทียมเลื่อนรับจ้างลากสิ่งของ มีกระดานเปนต้น ถ้าเปนพวกลัปที่เลกลงหาปลา ปนไปกับพวกสวีดแลนอรวีเยียน ในที่สูง ๆ ขึ้นไปเปนหมู่สำนักพวกลัป มีหัวน่าดวยคุมกัน แต่ถ้อยความไม่มี ถ้าไม่พอใจกันก็ต่างคนต่างแยกไป

ได้ความโดยสังเขปเช่นนี้ รวบรวมใจความก็เปนอย่างคน ๆ เรานี่เอง ซึ่งรักษาเพศลัปอยู่ ทั้งการแต่งตัว ก็ดูเหมือนจะเปนการสดวกแก่ทางหากินของเขาเท่านั้น ฤๅจะเปนการสดวกอีกอย่างหนึ่งที่จะสกปรกอย่างไร ๆ ก็ไม่มีใครจะถือ

ด้วยสันนิฐานกันเสียว่าเปนชาติย่ำชาติต่ำและเยียนเปรชะคะมุกคะมอมอยู่เช่นนี้ แต่ขอบจับมือเปนที่หนึ่ง บรรดาใครที่นั่งอยู่ในห้องต้องจับมือทุกคน ตั้งแต่พ่อเปนต้นไปถามถึงเวลานอนก็เปนอันได้ความว่ามิดเมื่อไรนอนเมื่อนั้น ได้ให้เงิน ๒๐ โครน แล้วปล่อยตัวไป

คืนที่ ๑๑๕

เซนตรัลโฮเตลวิสเนส์

วันศุกร์ที่ ๑๙ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้แรกนอนหลับช้า ด้วยรู้สึกหนักผ้าห่มพลิกตัวไม่ใคร่จะไหว มันหนักทั้งแยลงเกตแลหนักทั้งนวม เพราะไม่ใช่ของเรา อยู่ข้างจะต้น ตื่น ๒ โมงเช้า ลงไปกินเข้าเช้า พบนายทหารได้ทักทายปราไสยกันอีก หมายว่าจะไปเยี่ยมที่เตนต์พวกลัป พอเดินออกไปก็ฝนตก กลับเข้ามาในห้องประเดี๋ยวเจ้าพวกนั้นยกครัวกันมาหาหมดแล้ว คอยแย้มแจ่มใสเห็นจะพอใจในการที่ได้รางวัล ที่พาครัวมาอีกนั้น คือมีเมียคนหนึ่ง ลูกขนาดแล่น ๒ จูง ๑ อุ้ม ๑ ลูกที่อุ้มนี้บรรจุมาในซองหนัง ซึ่งมีรูปคล้ายกันกับที่ผู้ใหญ่ใช้ลากด้วยเรนเดียร์ ข้างด้านน่ามีผ้าห่อกรุหมดขึ้นมาจนถึงคอเหลือแต่หน้า เวลาจะอุ้มก็อุ้มทั้งเปลือก มีสายโยงสำหรับตพายได้ เด็กนั้นอายุสามเดือน ตั้งแต่มาก็เห็นหลับไม่รู้สึกเลย จะยกขึ้นวางลงฤๅทำอะไรอะไรได้หมดเหมือนตุ๊กตา ผู้หญิงก็แต่งทำนองผู้ชายเปนแต่มีสาย เว้นไว้แต่สายรัดเอวไม่ใช้หนัง ใช้เย็บด้วยผ้าติดจลีย เสื้อแหวกอกข้างบนมีเครื่องประดับอย่างนอรวีเยียน เมื่อพิเคราะห์ดูไป ขยับจะอ่านออกเสียแล้ว ว่าพวกลัปนี้ แต่งอย่างนอรวีเยียนเท่านั้นเอง แต่พวกนอรวีเยียนผู้ชายเลิกเสียหมด ไม่มีใครแต่ง

ถึงผู้หญิงที่อยู่เปนโสดแก่ตัวก็เลิกไม่แต่ง แต่งฝรั่งกันเสียหมด ที่ควรแต่งเปนผ้าเขียนอยู่แต่พวกนางฟ้อนรำให้แต่ง เล่าคือหญิงสาวใช้ในโฮเตลฤๅคนขายของที่เปนแต่น่ารักที่จะดู แก่พวกคนต่างประเทศที่เที่ยวไปมา เพื่อจะให้เปนที่ถูกใจของพวกเหล่านั้น เหตุด้วยเปนธรรมดาผู้ที่ไปเที่ยวมาก ๆ แห่ง เบื่อเห็นอะไรที่ซ้ำ ๆ อยากเห็นแปลก ๆ เครื่องแต่งตัวผู้หญิงเช่นนี้ คือนุ่งส่ายทำเชิงขึ้นมาพันข้อเท้า จีบหน้ามีแต่ไม่จีบก็มี สวมเสื้อขาวปลายแขนรัดกันแขนพอง แล้วสวมเสื้อกั๊กสักหลาดแดง แพรน่าอก บางทีก็มีปักไหมปักลูกปัด แซกในหว่างเสื้อใต้อกลงไป บางทีก็มีแต่เชิงกว้างอย่างห่างห่าง มีเข็มกลัดคอเข็มกลัดอก ห้อยตุกติกต่าง ๆ กำไลทองฤๅเงิน แต่ไม่ใช้ตุ้มหู เสื้อชั้นนอกที่เปนสีแดงนั้น บ้างสีต่าง ๆ บ้าง มีดำเปนต้น สารพัดที่เห็นเส้นเห็นแถว ลักษณะอย่างเดียวกันกับเสื้อพวกกลัป แต่พวกกลัปเอาอย่างไปแล้วไม่เปลี่ยนต่อไปอีกใช้คงอยู่ตามเดิม จนกลายเปนเสื้อพวกกลัปไป ตัวอย่างใช้เลยไปจนถึงเช่นนี้ เช่นทหารเสือเกียรติยศของสุลต่านยกย่างการแต่งเสื้อฝรั่ง ครั้นเปลี่ยนเลิกแล้วก็หาไม่เลิก กลายเปนเสื้อประไป อีกอย่างหนึ่งรูปเสื้อผู้ชายยังคงเหมือนเสื้อทหารรุสเซีย ซึ่งเปนรูปเสื้ออย่างเก่า แต่จะคอไม่ได้ผ่าตลอด สวมแล้วมีเข็มขัดคาด ข้างบนขายหยักยู่ยี่เหมือนพวกกลัปนี้เอง รวมความก็ดีได้เปลี่ยนแปลงกันนี้ ดูไม่ประหลาดอะไรนัก ถ้าจะแปลกจริงก็สามหมวกของเขาแต่งใส่ฤๅไม่ใส่ก็ได้ไม่รู้จะแปลงที่ตรงไหน ไม่มีตัวเลขในนั้นเลยตัวไล ๆ เล ๆ คล้าย ๆ จีน รูปพระเนตรศักดิ์ฐานหน้าตาก็ออกจะไปข้างจีน เปนจีนแขกนข้างเหมือน

จีนเถื่อนอย่างเมื่อวานนี้ ออกจากโฮเตลไปดูที่ต่าง ๆ หนทางที่แล่นไปแต่ต้นทางที่ท้องนา แต่กว้างเพียงหนทาง ที่กว้างเพียงห้าศอกเหนที่นี้ เจ้าประดิษฐ์ที่เปนก้อนใหญ่เปนศิลาติดกัน ดูเปนกำแพงเดาเวลากันกับทาง

ที่ขึ้นมาจากเมร็อก ทางที่มาจากเมร็อก ดูมีหลักปักศักราชที่ได้ทำมาเป็นตอน ๆ จนถึง ๑๘๘๖ แต่ตอนที่มาต่อมานี้ ไม่มีเครื่องหมายอย่างใด มีแต่หลักไม้ ย่อม ๆ ปักมีกองศิลากันรวน สังเกตดูเห็นจะเปนเครื่องหมายหนทาง เมื่อเวลา สโนตกถมเต็มจนไม่แลเห็นถนน เมื่อจะไถสโนออก ก็ไถไปตามหลักที่ปักแนว ถนน เหตุที่สโนขังบนถนนมาก เพราะมาราบ ๆ ไม่สูงชันอย่างเช่นขึ้นจาก เมร็อก ไม่ปักรายระยะทางนี้ มีมาตั้งแต่ตยุปวัลอุตเต็น ซึ่งเปนที่พักกินกลางวัน ซึ่งนับว่าสูงพันเมเตอร์ ตั้งแต่ระยะนั้นมา ถึงทางไกลกจริง แต่ไม่ต่ำลงเท่าไร ถึงที่โครตลิด ๙๐๐ เปนต่ำลงร้อยเมเตอร์เท่านั้น ทางที่มาต่อจากที่นั้น จน กระทั่งถึงที่ซึ่งว่าเปนสูงสุดในเวลาวันนี้ ๑๑๓๘ เมเตอร์ ก็เปนสูงขึ้นอีก ๒๐๐ เมเตอร์เท่านั้น ได้ถึงในเวลาเช้า ๕ โมง ๓๕ นาที แต่ทางที่มาวันนี้อยู่ข้าง จะพิศดารน่าดูมาก จับเลียบมาตามทางสายน้ำในแวลเลนั้นเอง แต่สายน้ำนี้กัด เซาะลึกลงไปเปนอันมาก บางแห่งก็กว้างบางแห่งก็แคบ อย่างไร ๆ คงเท่าแม่น้ำ ฤๅคลองใหญ่ ๆ ตลอดมา ฝั่งสองข้างชันขึ้นมาเหมือนปากอ่าง ที่เปนก้อนศิลา รอยทำลายลงไปค้างอยู่ก้อนโต ๆ ก็ผุดพ้นสโน แต่โดยมากสโนลาดขาวขึ้นมา จน บรรจบเขาข้างบน ฝั่งข้างซ้ายนั้นเปนเขาสูงเทียมเมฆ ติดเนื่องกันตลอด แต่ ฝั่งข้างขวามีเขาต่ำชั้นใน ที่หนทางตัดไปบนไหล่เขานั้น เขาสูงซ้อนอยู่ข้างหลัง เขาทั้งสองฟากนี้ ก็ดาดไปด้วยสโน ทางที่เรามาตัดผ่านมาในหว่างสโน บางแห่ง ก็สูงกว่าประทุนรถข้างหนึ่ง ต่ำข้างหนึ่ง บางแห่งก็สูงทั้งสองข้างเหมือนกันฉนวน ด้วยสโน เรามาในหว่างกลาง น้ำพุใหญ่บ้างเล็กบ้าง สูงบ้างต่ำบ้าง ไหลลดหลั่น ไปในที่ต่าง ๆ แต่ลงปลายคงไปรวมลงในลำธารหว่างเขาที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่ เพราะเหตุซึ่งเปนที่ลึกจมลงไปไม่ใคร่ถูกแสงแดด แลเย็นอยู่เสมอ เมื่อ

ตอนสูงขึ้นไป น้ำในแม่น้ำก็แขงเต็มทั้งแม่น้ำ แลยังมีสโนตกลงไปทับมูลสูงขึ้นมากขึ้น เหลือร่องน้ำกว้างอยู่ในศอกเศษบ้าง ใหญ่กว่านั้นบ้าง เปนทางซึ่งสำหรับน้ำที่ละลายไหลไปยังที่อื่น ส่วนน้ำพุที่ตกลงมาแต่ภูเขานั้นเล่า ก็เจาะช่องลงมาแต่เฉภาะ ไม่ได้ล้างสโนฤๅน้ำแขงลงมาหมด บางแห่งสายน้ำค้นไปในใต้น้ำแขงได้ไกล ๆ ไปตกลงจากเชิงล่างน้ำแขง ข้างบนก็ปิดปรกติอยู่ บางแห่งหน้าสภาพการนั้นจะทำถึงหกศอก แลเห็นได้ด้วยที่รอยต่อกับน้ำเหลว การที่น้ำพุไหลหลั่งมามากมายเหลือเกิน ส่วนสโนที่อยู่ต่ำกว่าไม่ละลาย ทำไมจึงมากได้นั้นด้วยยอดเขาสูง ๆ ที่เราแลเห็นอยู่ตั้งแต่ข้างนั้น มิใช่อื่นไกล คือสโนที่ตก ๆ ลงมาทับ ๆ กันอยู่นาน ลมในนั้นไปหมดกลายเปนน้ำแขงปะอยู่บนยอดเขา ไม่มีเวลาจะละลายหมดตลอดกระทั่งปีเปนอันมาก ถ้าหากว่าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ทำให้น้ำแขงนั้นละลายเลื่อนลงมาข้างยอดเขาเช่นนั้นเรียกว่าเบร แลเห็นอยู่ที่บนยอดเขาสูงมาก ๆ หลายแห่ง สีเขียวติดกันกับสโน ด้วยเหตุว่าเปนแท่งทึบแลหนามากเมื่อลงมาถ่วงหนัก ๆ เลยพาเอาศิลาซึ่งลงมาตกทับอยู่นั้นทลายลงมาด้วย บางทีทำอันตรายแก่บ้านเรือนผู้คน เมื่อยุกลายนี้คนตายถึง ๔๐ คนในทันที แต่การที่ทลายไม่มีอันตรายนั้นดูเหมือนจะมีอยู่เสมอ เพราะเราอาจจะแลเห็นได้ว่าศิลาแตกป่นเปนรอยตกลงมาแต่ที่สูง กระจายกลาดอยู่บนหลังสโน ดูในลำน้ำเปนรอยน้ำแขงแตก แลเห็นรอยอยู่ในน้ำเหลวแก่งโต ๆ เหมือนกับได้เห็นรูปที่เขาเขียนไม่นอกไปได้ ขาดแต่หมีเท่านั้น เมื่อพ้นหลัก ๑๑๓๖ มเตอ ๒๘ เส้น ๙ วา ขึ้นไปถึงที่สูงสุดของหนทางที่มานั้นแล้ว คราวนี้ก็ค่อยลงทีละน้อย ๆ

ระยะทางตั้งแต่โฮเตลโครคลิท มาจนกระทั่งจวนถึงที่ซึ่งจะหยุดกินกลางวัน ต้นไม้ข้างหน้า ไม่มีต้นไม้ที่ควรจะเรียกว่าต้นไม้ได้เลย สูงขึ้นไป ต้นไม้ที่เห็น

เป่นแปรง ๆ อยู่ก็หายสูญไป่ หญ้าก็พลอยสูญไป่ด้วยเหลือแต่มอส ภายหลัง มอสก็เลยสูญไป่ด้วย เหลือแต่น้ำแขงฤๅสโนคาดขาวเต็มไป่ มีแต่ก้อนศิลาดำ ๆ โผล่หรอมแหรมอยู่บ้าง ดูเหมือนอย่างกับน้ำเวลาท่วมทุ่ง มีที่ดอนโผล่อยู่บ้าง เล็ก ๆ น้อย ๆ บางแห่งก็แลดูเหมือนคันนาซึ่งน้ำท่วมนา เว้นไว้แต่ไม่เป่นน้ำ เป่นสโนขาวไป่หมดทั้งสิ้น วันนี้ฝนไม่ตกมาก ไม่มีเห็ยไม่มีสโนตก มีพระอาทิตย์ ส่องแสงออกเป่นครั้งเป่นคราว อยู่ข้างจะแจ่มโดยมาก เมื่อแสงส่องสโนสีแหลม แปรดปราดแลดูออกจะเหลือง ๆ แสบตา แต่เมื่อใดพระอาทิตย์เข้าเมฆ จะเรียก ว่าเมฆก็ไม่สู้ชัด ออกจะเป่นหมอก เพราะเมฆในประเทศยุโรปนี้ไม่งามเหมือน เมฆของเรา ถ้ามีเช่นนั้นจึงชักเป่นสีน้ำเงิน แต่ที่ช่างเขียนฝรั่งเขียนวินเตอร์ พ่อเห็นว่าเป่นสีน้ำเงินมากเกินไป่ ฤๅเวลาเช่นนั้นของเขาจะมี เขาจะเขียนอย่าง งามเสมอก็จะเป่นได้

ถนนที่มาตอนนี้แคบเกินไป่ มีเอะอะต้องหลีกรถกันหลายหน วันนี้ได้พบ พวกตัวริสต์อังกฤษพวกหนึ่ง ประมาณสัก ๒๐ คน รถหลายหลังต่างคนต่าง ถ่ายรูปกัน ได้สนทนากัน แลเขาช่วยหาที่ให้ถ่ายรูป อยู่ข้างจะแข็งแรง เพราะ ในตอนขาลงนี้ มีที่งาม ๆ จนแลดูใจเต้น การหลีกรถกัน มีข้างใดก็ข้างหนึ่ง คงต้องเอารถลงร่องข้างถนน จึงจะผ่านกันได้ ได้พบหลายพวก แต่เขาใจดี หลีกให้พ่อทั้งนั้น มีรายเดียวที่เฉภาะเป่นเขาตั้งสูงสองข้าง ไปเจอกันใครจะหลีก ใครก็ไม่ได้ โทษถึงต้องลงจากรถหามล้อรถเป่นนานจึงได้ผ่านกันได้ เมื่อจวน จะถึงโฮเตลที่กินกลางวัน เริ่มที่จะลงทางชัน ทางชันไปกว่าที่ขึ้นจากเมร็อก ออกจะน่า ๆ กลัว ต้องหยุดเพิ่มเบร็กล้อรถ เอาหนังซ้อน ๆ กันแล้วติดปูเสีย ทั้งสองข้างแล้วจึงได้ลง แต่เวลาลงไปนั้นงามทุกที่ เลี้ยวข้างน่ามีภูเขาสูง ๆ

ยอดแหลม ๆ ดาดไปด้วยสโนว์ แล้วแลเห็นลงไปถึงท้องทเลสาบ น้ำเขียวเหมือนน้ำทเล ที่เราวิ่งนี้ข้ามสันเขาผันน้ำ ตั้งแต่เขาสูงนั้นมา ข้างซ้ายโน้นลงแม่น้ำกลอมมาเมืองคริสเตียเนีย ฝ่ายนี้ลงทเลแอตแลนติก แต่ครั้นลงต่ำมาอีกหลายทีไม่แลเห็นทเลสาบ จนถึงที่ซอกแห่งหนึ่งในหว่างเขา มีน้ำตกอยู่ที่นั่นสูงถึง ๙๐ เมเตอร์ จึงถึงโฮเตลที่หยุดกินกลางวัน เรียกวิเคเซเตอร์ เปนโฮเตลไม้เล็ก ๆ ดูไปหากิ่งไม้ซึ่งไม่ใช่ของหายากมาปักตกแต่งเปนนักเปนหนา มีดอกกุหลาบแต่งในห้องด้วย หมายว่าเขาปลูกได้ในที่นั้น ถามดูได้ความว่าเขามาแต่มินเตรซูนด์ ระยะทางไกล ขาลงนี้มาเร็วถึงที่กินกลางวันไม่ถึงบ่าย ๒ โมง

ออกจากนั้นเปนขาลง อย่างแรง ๆ ลงมาชัน ๆ มีที่ซึ่งสำหรับดูน้ำตกนั้นหลายหน แห่งหนึ่งมีสพานข้างลำธารน้ำตกใหญ่นั้น ลำธารอันน้ำพ่วงด้วยแรงนี้ ยืนดูบนสพาน เห็นน้ำลึกลงไป เหมือนอย่างกับเจาะศิลาลงไป สองข้างเปนหน้าผาเกลี้ยง น้ำชักศิลาเสียเรียบ เห็นระลอกหลายเส้น ต้นไม้ค่อยมีมากขึ้นตามลำดับ ตั้งต้นมีอย่างแปร่ง ๆ แล้วมีเฟินมีหญ้า แล้วค่อยมีต้นไม้ที่พอจะเรียกว่าต้นไม้ได้ ขนาดสูงสัก ๖ ศอก ๗ ศอก ก็ถึงท่าเยลเลอ ซึ่งเปนท่าเรือ [illegible] มีโฮเตลเล็ก ๆ ในที่นี้ มีเรือจ้างอยู่ ตัวสีดำ เปนเรือจักรท้ายขนาดย่อม ๆ เมื่อถึงท่าเวลา ๔ โมง ไปในทเลสาบอีกชั่วโมงหนึ่ง จึงถึงที่สำหรับจอดเรือเรียกว่า มินเดจซุนด์ ทเลสาบนี้กว้างไม่มากนัก แต่เปนเขาสูงชัน [illegible] ดาดไปด้วยสโนว์ [illegible] ด้วยเหตุที่เขาสูงแลชันลอดเช่นนั้น จึงทำถนนลงจากเขาเลยไปท่าหนึ่ง [illegible] ไม่ได้ต้องใช้เรือ ตาม [illegible] น้ำตกลงมาจากยอดเขาไหลหลั่งไปรอบข้าง มีบ้านคนตั้งทำ

ไร่อยู่ริมชายทะเลเป็นหย่อม ๆ เมื่อแลดูไปข้างหลังที่ท่าซึ่งเราออกมานั้น แลเห็นเขาที่สูงตรวจขึ้นอยู่หว่างกลาง มีธารหว่างเขาอยู่สองข้าง ล้วนกว้างใหญ่เต็มไปด้วยสโนขาวสุดตา เมื่อแล่นมาจนถึงเกาะสองเกาะในกลางน้ำ ทะเลก็ค่อยแคบเข้า ๆ จนถึงมินเครซุนด์ เมื่อถึงเวลาบ่าย ๕ โมง หยุดกินน้ำชาแล้วเปลี่ยนรถใหม่ เป็นรถฟ่ากข้างนี้ จำเดิมแต่ลงถึงเยลเลอ ก็รู้สึกว่าเสื้อเพ่อที่สวมนั้นกลับร้อน ต้องเปลี่ยนเป็นเสื้อโอเวอโก๊ตตามธรรมดา ยิ่งเมื่อขึ้นท่ามินเครซุนด์แล้ว ความรู้สึกมาปรากฏชัดว่า เมื่อสองชั่วโมงนี้เอง เราอยู่ในที่ซึ่งเป็นฤดูวินเตอ เดี๋ยวนี้กลายเป็นซัมเมอแท้ในทันที เมื่อขับรถมาตามทางประทุนไม่ต้องยึด มีแสงแดดออกอุ่น มีเมโดทุ่งหญ้าอันประดับด้วยดอกไม้สีต่าง ๆ เหมือนอย่างพรมลาด ฤๅบางแห่งเหมือนอย่างเอาผ้าดอกลงตากไว้ ประเดี๋ยวก็ได้เห็นต้นกุหลาบป่า ขึ้นอยู่ที่นี่บ้างที่โน่นบ้าง ดอกสีชมภูกลีบลา ออกดอกเต็มเต็มต้น เห็นคนกำลังตัดหญ้า ผู้หญิงกำลังคราดหญ้า บ้างก็ตากอยู่ยืนราว เรียง ๆ กันไป บางตอนก็ปลูกข้าวสาลี ปลูกข้าวโอ๊ต ปลูกผักต่าง ๆ มาอีกก็เป็นต้นไม้ ป่าไม้แดง ไม้พื้น มีบ้านเรือนราย ๆ กันหนาขึ้นหนาขึ้นทุกทีลำน้ำซึ่งต่อมาแต่ทะเลสาย ก็เปลี่ยนเป็นลำธารที่กว้าง มีแก่งมีรอ มีเขื่อนลำดับด้วยก้อนหิน มีวิลลาคนอังกฤษแห่งหนึ่ง ซักรง ดูเป็นที่น่าสบายมาก ถึงว่าที่ในหว่างเขานี้ได้กว้างออก มีต้นไม้ไร่หญ้าบริบูรณ์เหมือนที่แห่งหนึ่งแห่งใดในประเทศยุโรปทั้งปวง เขาสองข้างก็ยังสูงมีสโนตาดอยู่เช่นนั้น มีน้ำตกซ่านซ่าไปตลอดทั้งสองข้าง จนลงมาเมื่อจวนจะถึงที่ต่อทะเล ลำน้ำจึงได้กลายเป็นแม่น้ำมามีปากน้ำออกบรรจบฟยอร์ด รถเรามาลัดเลี้ยวตามลำน้ำ จนถึงตำบลวิสเนส ได้มายังที่โฮเตลเรียกว่า เซนคราล ถึงเวลาทุ่มเศษ

ที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ริมทเล เปนเรือนไม้อย่างนอรวิเยียนแท้ คือมียื่นลมที่เปน หน้าเหยาภายในไม่ได้ทาสี เขาแต่งใช้ไม้แลของ มีคนมาคอยรับดูอยู่เปนอันมาก มาถึงได้สักครู่หนึ่ง เรือดัลเยียนก็มาทอดที่น่าโฮเตล

ในการที่ได้ขึ้นบกเที่ยวครั้งนี้ แลเห็นปรากฎชัดว่าเมืองนอรเวนี้ เปนที่น่าเที่ยวยิ่งกว่าสวิตเซอแลนด์ ด้วยเหตุหลายประการ ข้อหนึ่งนั้นได้ความงามในท้องทเลช่วยเปนแระ ทางทเลเรือยอตช์จะไปจอดถึงไหน ๆ ได้หมดด้วยน้ำลึกทุกแห่ง เมื่ออยากจะดูภายในประเทศ ขึ้นที่ตำบลหนึ่งตำบลใด ทางสองสามชั่วโมง ก็อาจจะแลเห็นสโนแลพยอากาศที่เปลี่ยนเปนฤดูหนาวได้ในทันที เพราะเหตุว่าเขตรของสโนในเมืองนอรเวนี้ ต่ำกว่าสวิตเซอแลนด์มาก ถ้าจะใคร่ดูสโนในสวิตเซอแลนด์จะต้องขึ้นรถไฟไปในที่เขาสูง ซึ่งรู้สึกว่าเราขึ้นไปอยู่บนยอดเขา แต่ที่นอรเวนี้ ไม่ได้รู้สึกว่าเราขึ้นไปอยู่บนยอดเขา ไปอยู่ในหว่างเขา แต่หากอากาศในที่นั้นเปนฤดูหนาวเลย ในเมืองสวิตเซอแลนด์ สารพัดทุกอย่างเปนรอยมือคนได้ตกแต่งทำให้บริบูรณ์แล้วทุกแห่ง แต่ในเมืองนอรเวนี้ นอกจากหนทาง เนเชอเปนอย่างไรคงอยู่เช่นนั้น ถ้าผู้ที่เปนอยดูแนชูรัลซีนะรีต้องชอบเมืองนอรเว เปนเมืองซึ่งยังไม่สู้จะมีเคาได้เที่ยวเตร่มาก ความสดวกในการที่จะไปมาพึ่งมีขึ้นภายใน ๒๐ ปี คนก็พึ่งเริ่มไปเที่ยวที่นี้ขึ้น มากขึ้นทุกปี ๆ ซึ่งไปเที่ยวสวิตเซอแลนด์หลายเที่ยวเข้าแล้ว ตกจะเห็นว่าเมืองนอรเว ถ้าว่าโดยฐานคนอยู่ไกลเช่นพวกเรา ซึ่งไม่อาจจะมาค้างดูฤดูหนาวอยู่ได้ในประเทศยุโรป ก็อาจจะดูวินเตอร์ได้ในประเทศนอรเว โดยขึ้นจากทเลเพียงสองสามชั่วโมง แลมีสิ่งวิเศษที่จะพึงดูเช่นไปนอร์ทเคป อันเปนพื้นแผ่นดินแหลมที่สุดในประเทศยุโรป ถ้าเดือนเหมาะแก่ฤดูกาล อาจจะขึ้นไปถึงสปิตสเบอเคน ซึ่งเปนเกาะใหญ่เหนือประเทศยุโรปขึ้นไปใกล้ข้างนอร์ทโปล ส่วนจากนอร์ทเคปไม่ถึง

๕๐๐ ไมล์ อาจจะเห็นพระอาทิตย์ในเวลาเที่ยงคืน อาจจะเห็นนอทไลต์ แสงสว่างข้างฝ่ายเหนือ ซึ่งเปนโอกาศอันควรจะดูดวง แต่วิธีที่เขามาเที่ยว ๆ กันโดยเรือเมล์ซึ่งพึ่งเกิดขึ้นใหม่ รับบรรทุกพวกตัวริสต์มามาก ๆ เขาจับเที่ยวข้างใต้ขึ้นไปหาข้างเหนือ โดยแวะเวียนตามชายทเลตวันตกของนอรเว ขึ้นไป จนกระทั่งถึงเหนือแล้วจึงล่อง แต่ความคิดพ่อเห็นไปอย่างหนึ่งในเวลาที่จะมาเที่ยวครั้งนี้ เห็นว่าควรจะเที่ยวเหนือลงมาหาข้างใต้ เพราะข้างเหนือไม่ใคร่บริบูรณ์ มีที่ขัดขวางหลายอย่าง ถ้าไปดูข้างเหนือซึ่งเปนที่ขัดขวางให้ได้สมประสงค์แล้ว จึงล่องลงมาดูทางข้างล่างดีกว่า เพราะยิ่งลงมาข้างล่างยิ่งบริบูรณ์ขึ้นทุกที จึงได้ขึ้นจากคริสเตียเนียโดยทางรถไฟไปลงเรือทรอนด์เยม ขึ้นไปจนถึงนอทเคปแล้วจึงล่องลงมาได้โดยทางทเลแวะเที่ยวฝั่งตวันตกกระมาซึ่งมีผู้เห็นด้วยหลายคน ว่าดีกว่าเที่ยวชายทเลขึ้นไป

เสียอย่างเดียวแต่ปีนี้เปนปีที่แปลกไปกว่าทุกปี ในเรื่องดินฟ้าอากาศ ถึงดังนั้นก็ยังนับว่าเคราะห์ดี ที่ไปได้วันที่ ๑๒ ที่นอทเคป ความแปลกประหลาดนั้น คือปรินซ์ออฟมอนาโค ซึ่งได้มาเที่ยวอยู่ก่อนพ่อ ได้ขึ้นไปถึงสปิตสเบอเคน เข้าไม่ได้ติดน้ำแข็งล้อมรอบ ต้องกลับลงมาจอดอยู่ตรอมซือ จึงพ่อได้พบ ฤดูที่ควรจะไปได้แล้วก็ยังไม่สำเร็จได้ เอมเปอเรอเยอรมัน ตามหนังสือพิมพ์ว่าขึ้นไปเมื่อวันที่ ๑๓ คิดจะผ่านฮาเมอเฟสต์ไปนอทเคปนั้น ไม่สำเร็จ ถูกพยุ เลยต้องไปเข้าฮาเมอเฟสต์นั้นเอง เดียวเวลากันกับพ่อกลับมาจากที่นั้น ครั้นรุ่งขึ้น ขึ้นไปนอทเคปไม่สำเร็จ ไม่ได้เห็นพระอาทิตย์เที่ยงคืนอีก ในว่า เขาว่ายังไม่เคยเห็นพระอาทิตย์เที่ยงคืนที่นอทเคป จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ ต้องกลับลงมาตรอมซือ ทางที่ขึ้นยกตามที่พ่อมาคราวนี้ ยังไม่มีเจ้าแผ่นดินองค์ใดได้มาเลย กิงฮอกอนว่าจะเสด็จแต่ก็ยังไม่ได้เสด็จ ขึ้นที่จริงไม่เปนทางยากลำบากอันใดเลย จะเรียกว่ากันดารไม่ได้อยู่ข้างจะบริบูรณ์ จะเปนอย่างเดียวแต่เรื่องดินฟ้าอากาศจะให้ช่องฤาไม่เท่านั้น ถ้าหากว่าโชคไม่ดี ก็

จะไม่สบเหมาะได้ดังปราถนา มีการไม่แน่อยู่สิ่งเดียวเท่านั้นทั่วสเนสนี้ ปรอทกลางแจ้งฟาเรนไฮต์ ๕๒ ดีกรี เซนติเกรด ๑๒ ในเรือนฟาเรนไฮต์ ๖๔ เซนติเกรด ๑๘

คืนที่ ๑๑๖

เรืออัลเบียน นอร์ดฟยอด

วันเสาร์ที่ ๒๐ กรกฎาคม

เวลาเช้ากินเข้า เขามีลูกสตรอเบอรีปลูกที่นี่เอง โตเหลือเกิน พึ่งได้เคยเห็นขนาดเท่ามะปรางท่าอิฐแท้ ๆ ใส่ลูกลงในจานเล็กขนาดย่อมสำหรับกินผลไม้ เมื่อเคล้าน้ำตาลแลครีมเสร็จแล้วเต็มจานพอปริ่มขอบ ที่นี่มีผลไม้แปลกอีกอย่างหนึ่ง ส้มไข่ ลูกเล็กขนาดสักเท่ามะตูม รูปรีเช่นนั้น แต่เปรี้ยวจี๋ เนื้อเหลว ๆ คล้ายส้มซ่า ถ้าคลุกน้ำตาลแลเกลือเข้า เหมือนส้มซ่า แต่เปรี้ยวจัดกว่า เว้นถึงน้ำปลากันเสียที่จะไว้ ใช่ว่าจะไม่มีแต่ที่โฮเตลนี้ ในเรือก็หมด กุ้งแห้งก็หมด ออกจะสิ้น ๆ ตัว

กินเข้าแล้วออกจากโฮเตล ไปกระบวนรถเหมือนเมื่อวาน ผ่านน่าโฮเตลไปถนนที่ไปนี้เลียบริมฟยอดใกล้ที่เลทีเดียว ข้างในเปนน่าผาสูงมีต้นไม้ ไม่ใช่น่าผาสไน ทางเช่นนี้ถ้าแลดูในทเลเหมือนป้อมปืนกลาง ดูตามทั้งข้างถนนได้ระยะกัน แลดูเหมือนใบเสมาป้อม ทางแห่งหนึ่งนั้นทีเดียว ดูเหมือนตะเข้ขึ้นมาจากน้ำ แต่เปนถนนแคบขนาดเดียวกันหมด ทั่วสเนสนี้ ไม่มีโทรเลขเหมือนกัน มีแต่โทรศัพท์ไปที่เดียว ในฟยอดนี้ เรือกำปั่นใหญ่ ๆ เดินได้ มีเรือขนาดพันตันเดินเปนเมล์มีกำหนดไปจนถึงสุดที่กว้าง ถ้าข้ามฟากลึก ทางเลียบเขาไปตลอดเช่นนี้ เมื่อถึงตำบลที่ต้อง เราดูห่างออกไปหน่อยหนึ่ง มีลูกเนินเตี้ย ๆ ทางไปในหมู่ไม้ จนถึงตำบลสถานตรา

โฮเต็ล เปนโฮเต็ลไม้ รูปพรรณสัณฐานซับซ้อนงามดี มีพวกเที่ยวมาอยู่เปนอันมาก มีท่าสำหรับเรือเมล์เล็ก ๆ จอด เปนที่คนไปมาก มีโฮเต็ลได้ถึงสองหลัง ใหญ่หลังหนึ่ง ย่อมหลังหนึ่ง ถัดโฮเต็ลเข้าไปหน่อยหนึ่ง ก็ถึงที่สุดของฟยอ์ดนั้น ต่อกับลำธาร ลำธารก็ตร่องไปข้างฝั่งซ้าย ตอนกลางตลอดฝั่งขวาเปนที่เขินน้ำพอปริ่ม ๆ บนฝั่งขวาเปนที่สูงไม้เล็ก ๆ ขึ้น ตัดทางไปบนที่สูงนั้นแล้ว จึงเลยลงไปตกกรวด แต่นี้ไปไม่เปนถนนเปนแต่ทางเหมือนทางเกวียนลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีสายน้ำที่ตกจากน้ำพุข้างถนน ทอดกระดานบ้างศิลาบ้างข้ามเปนตะพานที่น้ำไหลเซิบมานองอยู่บนถนน และข้างก็มี ตามทางเหล่านี้มีต้นไม้อย่างเตี้ย ๆ สูง ๘ ศอก ๑๐ ศอก มีทุ่งหญ้าบ้าง ไร่โอ๊ตแลบาเลบ้าง มีดอกไม้อย่างหนึ่งเปนสีแดงบานเย็น ลักษณคล้ายดอกประทัดจีน แต่ใหญ่กว่า เขาเรียกชื่อ แปลว่าเทียนพระราชา มีชุมมาก ถ้าติดกันเปนหมู่ใหญ่ ๆ ยิ่งงาม อีกอย่างหนึ่งนั้นต้นกุหลาบป่ามีชุม พบร่ำไป ออกดอกเต็ม ๆ ต้น ถึงว่าดอกลา หน้าตามันก็แจ่มใสมากอยู่ บางทีจะเปนง่ายในเมืองเรา ด้วยดูที่นี่มันจะขึ้นแห่งใดก็ขึ้นได้ตามซอกห้วยซอกเขา เปนกุหลาบอย่างที่มีแรงมาก ซึ่งเขาเอาตอไปใช้ต่อกุหลาบผสม ออกดอกดีเพราะเปนพรรณแรง กุหลาบที่ใจเสาะกว่ามันยังขึ้นได้ในเมืองเรานี่เห็นท่วงทีจะเปนได้ จึงสั่งไปให้ดุก หาไปบ้าง ทางตั้งแต่วิสเนสไปจนถึงตำบลเลียน ชั่วโมงเศษ จึงไปลงถึงห้วงใหญ่ มีที่พักเปนท่าลงเรือ เรียกว่าโลวันเลียน ตามตำบลเรือจ้างที่สำหรับไปในห้วงใหญ่นี้ เปนเรือไฟขนาดเรือสครู ใช้สตีมไม่ได้เปนเรือเอเลกตริกอย่างในสตรีนวันก์ เรียกชื่อ โลควัน การที่สำหรับจะไปที่โกรนาเกรนนี้เปนของเจ้าของโฮเต็ลอาเลกซานดรา จัดการทั้งสิ้น เพื่อจะให้หรู เขาเอากิ่งไม้ผูกดาดฟ้าจนรอบ ดูราวกับจะไปเข้านก แลอะไรไม่สดวก ต้องปลดลงเสียบ้าง จนเวลากำหนดของเขาที่จะออก ๕ โมงครึ่ง

จึงได้คิดหา เพราะมีพวกตัวรัสต์อื่น ๆ อีกมากด้วยกัน ซึ่งลักษณะตัวรัสต์แท้ จำจะต้องเดินสพายกระเป๋าผ้าม้วนอะไรข้างหลัง แต่งตัวสวมถุงเท้ายาวกางเกงสั้น ถ้าหนาวก็สวมเสื้อชั้นนอก ถ้าไม่หนาวก็พาดแขนไป สวมหมวกสักหลาด ถือไม้เท้าเดินกึ่ง ๆ นี่เป็นอย่างอังกฤษ แต่ที่ไม่ถึงอย่างเช่นนี้ ขึ้นรถไปอย่างเช่นพวกเราก็มีถม ในห้วงน้ำใหญ่นี้จะเรียกว่าทเลสาบก็ไม่ได้ เพราะมีทางน้ำไหลออกได้ แต่เป็นน้ำจืด กว้างแลลึกเหมือนทเล ริมห้วงน้ำเป็นภูเขาสูง ตั้งสี่ร้อยห้าร้อยวา ซึ่งแล้วรูปร่างมักจะเหมือนน้ำตาลปึก กลม ๆ แหลม ๆ แต่ซับซ้อนกันเข้าไปหลายชั้น ในระหว่างเขาต่อ ๆ กันนั้น เห็นน้ำแข็งฤดูหนาวยังขาวเป็นเทือก แต่ที่ยังอยู่บนยอดสูงเกินตาเราไม่แลเห็น น้ำแข็งแลหิมะบนนั้นเป็นที่ตั้งของน้ำตก ตกเป็นทางทางใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตกมาแต่ยอดเขาตลอดเดียวจนถึงน้ำข้าง ลงมาแยกหลาย ๆ สายหย่าไปบ้าง ตกมาผ่านสโนว์หรือเกาะยาวมาตั้งแต่ยอดเขา แลเห็นว่าน้ำตกข้างบนนิดหนึ่ง แต่ข้างล่างน้ำนิดหนึ่ง นอกนั้นแรงอยู่เฉย ๆ เช่นนั้น ซึ่งการที่จะนับว่าน้ำตกนั้นมากน้อยเท่าใดนั้นก็ยากที่จะนับ ตามเชิงเขาที่มีบ้านเล็กเล็กน้อย ก็มีบ้านคนตั้งอยู่ห่าง ๆ ... ไม่เห็นว่าได้ปลูกอะไรนอกจากไร่หญ้า การที่ได้ดูไร่หญ้าเหล่านี้ ๆ นี้เป็นการที่จะเข้าใจกันในเมืองเรา คงจะรู้ได้ว่าน่าหนาวหญ้าตายหมด สัตว์ที่จะเลี้ยงต้องกินหญ้าแห้งนั้นเป็นแน่ แต่คงจะนึกว่าแผ่นดินเดิมที่ ปลูกข้าวไม่ได้จึงต้องปลูกหญ้า หญ้าคงมีราคาในเวลาน่าหนาว แต่ใครจะนึกว่ามีราคามาก ถึงความจริงนั้น เดี๋ยวนี้ทำไร่หญ้าได้ราคาดีกว่าปลูกข้าว เหตุด้วยข้าวมาแต่เมืองอเมริกาแลที่อื่น ๆ ราคาถูก แต่หญ้าหายากได้ราคาดี ตามแต่ในประเทศยุโรปได้ดีกว่าการทำนาข้าวเสียบ้างบางส่วน ทั้งการปลูกหญ้าให้มากขึ้น ถ้าถึงเป็นประเทศที่ดินแน่นดินไม่ดี ปลูกหญ้าดีกว่าปลูกข้าวเป็นอันมาก เกี่ยวได้ถึงสองครั้งสามครั้ง สุดแต่เป็นที่ราบไม่ว่าเล็กน้อยเพียงใดจนถึงบนเนิน

มีเจ้าของหวงห้ามสำหรับตัดหญ้า แถบข้างนี้ผู้ชายเปนผู้ตัด ผู้หญิงเปนผู้คราดแลรวมเข้าไว้ เด็ก ๆ ช่วยกันโกยหมดทั้งครัวเรือน แล้วเอาพาดราวเหมือนรั้ว ผึ่งให้แห้ง ตากหญ้าพาดราวนี้มีแต่ในนอรเวแลสวิเดน ถ้าที่อื่นเขาทิ้งไว้ในทุ่ง กลับเพียงหนหนึ่งฤๅสองหนก็เปนใช้ได้ ที่นี่ต้องอาไศรยผึ่งให้ลมเป่าได้ตลอดจึงจะแห้ง พรรณดอกไม้สีที่ขึ้นปนอยู่ในหญ้า ก็เกี่ยวติดกันไปกับหญ้า เปนอาหารสัตว์ด้วยเหมือนกัน เหตุฉนี้ถ้ามีทรายแห่งใดที่ริมห้วงน้ำ ถึงเปนที่เปลี่ยวมีแต่เรือนหนึ่งสองเรือนก็มีคนไปตั้งเกี่ยวหญ้า

น้ำในท้องทเลสาบฤๅห้วงน้ำ สีขาวเหมือนน้ำเกรอะดินสอพอง เมื่อแรกเข้าใจว่าจะเปนด้วยท้องฟ้าสลัว แลแสงแดดถูกน้ำแข็ง แต่ครั้นดูไปก็น่าจะไม่ใช่ เพราะขาวทั่วถึงนัก น่าจะมีอะไรอยู่ในใต้น้ำ มีเหตุที่น่าสงไสยดังนี้ เมื่อจวนจะถึงโคร-นาเยรน มีเขาข้างฝั่งซ้าย สูงประมาณสักพันเมเตอร์ ได้ทลายลงมาตั้งแต่ยอดแลลงมาจนถึงน้ำ เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนมกราคมรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ เปนฤดูหนาวแล้ว แต่น้ำในทเลสาบนี้ลึกมากเปนห้วงใหญ่จึงได้แข็งช้ากว่าที่อื่น ๆ เมื่อเขาทลายลงมานั้น น้ำพลุ่งขึ้นสูงท่วมฝั่งศิลาที่อยู่ฝั่งข้างขวาตรงกันข้าม สูง ๓๐๐ ฟีต น่าใต้ศิลานั้นมีหาด มีเรือขนาดเท่าเรือสกรู เอาขึ้นไว้บนบกที่หาดนั้นลำหนึ่ง ด้วยกำลังน้ำกระฉอกขึ้นไป ส่งเรือลำนั้นเข้าไปตกอยู่ในฝั่งห่างจากที่เดิมถึง ๓๐๐ เมเตอร์ ที่ฝั่งนั้นมีบ้านคน ชายหญิงใหญ่น้อยตายด้วยเหตุเขาพังนั้น ๖๒ คน น้ำที่ตรงเขาพังแต่ก่อนลึกร้อยวา เดี๋ยวนี้น้ำลึกอยู่เพียง ๑๐ วาเท่านั้น การวิบัติใหญ่โตอาจจะเปนได้ถึงเพียงนี้

เมื่อว่าโดยภูมิประเทศแล้ว แต่พอถึงท่าที่จะลงเรือ แลเห็นในที่สุดของห้วงน้ำนั้น มีเขายอดแหลม ๆ เรียงสล้างซับซ้อนกัน สูง ๑๐๐๐ เมเตอร์ขึ้นไป ในระหว่างยอดเขาต่อยอดเขานั้น มีเทือกน้ำแข็งกองหนาสูง แลเห็นเปนสีเขียวในที่ลึก ๆ เหมือนสีน้ำทเล เพราะเหตุที่เบื้องบนยอดเขาทั้งปวงนี้มีเทือกน้ำแข็ง อย่างที่

เรียกโยคิล ภาคหนาเต็มทั่วไปเปนทางใหญ่ยาวมาก แล้วไหลเลื่อนลงมาตามหว่างเขาที่ลาด แข็ง หนา สูง ไม่มีเวลาละลายหมด ที่ซึ่งน้ำแขงที่เราได้เห็นนั้น คือ เยร เห็นหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่เปนสำคัญซึ่งจะไปดูนั้น ที่เรียกว่า โครนาเยร คือมียอดเขาอยู่ในหว่างกลางเปนรูปกลมสูง ซึ่งเขาเห็นว่าเหมือนมงกุฎ เวลาเราแรกไปเห็นแต่เยรข้างนอก เมื่อจวนถึงจึงได้เห็นเยรข้างในอีกเยรหนึ่ง กระจายทั้งจัตุรัส ซึ่งเขาตำบลที่เราจะไปดูนี้เขาเรียกว่า เกนตาลส โกรเนน

เมื่อเรือไปถึงที่ท่า ซึ่งเขาทำตพานยื่นลงมาในน้ำ มีเรสเตอรองต์ปลูกอย่างหยาบ ๆ คล้าย ๆ โรงเรือ เปนที่สำหรับพวกตัวริสต์หยุดกินอาหารในที่นั้น แลมีของขายต่าง ๆ ไปสต์การ์ดเปนต้น ทางที่เรือไปในทเลสาบนี้ชั่วโมงหนึ่งพอดี ก็ถึงท่าที่สุดห้วงน้ำใหญ่นั้น เปนเวลาเที่ยงครึ่ง หยุดกินเข้ากลางวันเสียก่อนจึงได้ขึ้น ในระยะนี้ไม่มีหนทางทีเดียว เปนแต่ทางเกวียนเดินไปบนโขดในลำธารนั้น ต้องใช้รถสองล้อ แต่หนทางเปนลูกคลื่นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ขยักขย่อนมาก มีก้อนศิลาเกะกะอยู่ข้างน้ำด้วยบ้าง เสียงน้ำไหลลั่นดักดักไปทั้งนั้น ทางประมาณสัก ๔๕ มินิต พอเลี้ยวหัวเขาหน่อยหนึ่ง เราก็เห็นเยรซึ่งตกลงมาถึงพื้นท้องธาร ขาวไพลนใสอยู่เบื้องหน้า ใหญ่โต วันนี้เดินตา [illegible] ดีอย่างยิ่ง แดดจัด แสงแดดขาว ถูกน้ำแขงแดดพราย [illegible] ที่น่าเปนเพราะเปนร่องเปนหลืบก็แลเห็นเขียวไปจนกระทั่งถึงน้ำเงินอย่างดี ๆ แต่ขึ้นไปไม่ถึงเทือกน้ำแขงนั้น เหตุด้วยน้ำพัดเอาก้อนศิลามาตกอยู่กีดกั้นไปหมด เหลือแต่ตอนไหวได้ จะดีเปนทางขึ้นไปก็เหลือกำลัง เพราะเปลี่ยนทุกปี ด้วยเวลาที่คนจะขึ้นไปถึงที่นั้นได้ แต่นี่เราจะดูตั้งต้นแต่เดือนมิถุนายน เมื่อเทือกแห่งเดือนกันยายนกระนั้นไปไม่ได้ทีเดียว เต็มไปด้วยน้ำแขงหนาสูง ทั้งเปนโขดสูง ๆ มีต้นไม้ต่ำ ๆ [illegible] เปนระยะถูกลมจากสูงขึ้น ครึ่งต้นข้างถึง

โคนต้นบ้าง ที่ยังคงตั้งอยู่ก็นอนตแคง เปรไปทางเดียวกันหมด ที่ซึ่งถึงจะหยุดครั้งนี้ไม่มีต้นไม้ใบหญ้าอะไรจะขึ้นได้ เพราะเต็มไปด้วยก้อนศิลา กลมบ้างเหลี่ยมบ้าง ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก หนา ไม่เห็นพื้นแผ่นดิน มีแต่สายน้ำไหลเซาะลงมาเปนร่อง ๆ ต้องขึ้นม้าฤๅเดิน แต่จะไปม้าฤๅเดินไปก็ไม่เร็วกว่ากันได้ อยู่ในท้องย่องทั้งสองอย่าง ลื่นพลาดคลุกคลัก ต่อขึ้นไปอีก ๑๕ มินิตจึงถึงตัวน้ำแขงนั้น ไปสูบคลำได้ ขอให้คิดดูว่าน้ำแขงก้อนหนึ่ง โดยหนาที่เราไปยืนอยู่ถึง ๒๐ วา กว้างประมาณสัก ๖๐ วา แต่ยาวขึ้นไปจนตลอดถึงยอดเขา ประมาณไม่ถูก คิดกันเปนแท่งเดียว จะประหลาดสักเพียงใด บนน้ำแขงนั้นมีศิลาลอย ๆ เลื่อนตกลงมาค้างอยู่บนน้ำแขง โตเท่าเท่าก้อนศิลาที่ก่อเขาในสวนแง่เต๋งก็มี ไม่ใช่เปนน้ำแขงอย่างกำลังละลาย ที่เหมือนกับเราจะเอาก้อนน้ำแขงมาตั้ง แลดูเยิ้มอยู่รอบเช่นนั้น ลงมาตั้งหนาเฉยไม่ได้เยิ้มเลย ทุบดูก็แขงเปร๊อะเหมือนศิลา ส่วนที่เปนน้ำตกลงมาสายในลำธารนั้น ตกมาจากภายในที่อบอุ่น ภายนอกไม่ละลาย ข้างซ้ายมือเราแหงนคอตั้งบ่า จึงแลเห็นเยรที่เราแลเห็นในทเลสาบ เปนแท่งที่ใหญ่ลงมาย้อยอยู่แต่ตอนข้างล่างแห้งไม่มีสายน้ำอาบซึมลงมาเลย ถ่ายรูปกันเล่นในที่นี้ แลฟังเขาเล่าเรื่องตำบลนี้ เจ้าของโฮเตลที่จัดการทั้งปวงเล่าให้ฟัง ว่าพ่อเปนเจ้าแผ่นดินคนแรกที่ได้ขึ้นมาถึงโครนาเบรนี้ ปรินซออฟเวลส์ได้มาเมื่อครั้งราชาภิเศกเจ้าแผ่นดินนอรเว พ่อก็ได้เห็นชื่อในสมุดว่ามาเพียงเรสเตอรองต์เท่านั้น ในปีนี้เอง เอมเปอเรอเยอรมันเสด็จ ว่าจะมาเลี้ยงกินเนอที่หาดกรวดตรงเบรนั้น แต่ครั้นเมื่อมาถึงก็ขึ้นไม่ได้ ค้างอยู่เพียงเรสเตอรองต์ เหตุด้วยฝนตกไม่หยุด เจ้าแผ่นดินนอรเวว่าจะเสด็จก็ยังไม่ได้เสด็จ กำหนดว่ามะรืนนี้ ปรินเซสยูยิน โยนาปาต เห็นจะเปนเอมเปรสยูยินจะขึ้นมา แล้วเอมเปอเรอเยอรมันจะเสด็จมาอีกในเที่ยวนี้เอง พ่อออกยิ้ม ๆ ว่าโชคเราอยู่ข้างจะเก่งมาก มาเหมาะได้สำเร็จทุกแห่งตลอดลงมา

ขากลับเหมือนอย่างขาไป มาหยุดลงเรือที่น่าโฮเตลอาเลกซานดรา เดี๋ยวนี้เรือรัสเซียนเข้ามารับถึงที่นั้น ลงเรือแล้วสักครู่หนึ่งได้ออกเรือมาตามพ่อยก เจ้าพระยาสุรวงษ์บอกว่า เมื่อเวลามาจากนะเรือถูกคลื่นใหญ่ประมาณสักชั่วโมงครึ่ง เมื่อเวลาไปตามทาง ขึ้นรถได้แต่เฉภาะสองคน หนทางมันอยู่ข้างจะตกฤกตกกั้น มีก้อนหินสดุดย่อย ๆ ประเดี๋ยวขึ้นลงกระแทก ถ้านั่งระทวยฤๅละห้อยไปอย่างไร อาจจะกระเด็นลงจากรถก็ได้ แต่สองข้างทางรู้สึกว่ามันงามเปลี่ยว ๆ ด้วยน้ำพุแทรกลงมาข้าง ๆ ประเดี๋ยวทางโน้นซู่ประเดี๋ยวทางนี้ซ่า สายน้ำในลำธารที่เราเดินไปก็เชี่ยวกราก กระทบศิลาก้อนที่รายอยู่ในน้ำแตกเปนฟองฟ้า ที่เปนแก่งศิลาใหญ่ๆ ตั้งขวาง น้ำไหลตกลงดังกึกก้อง เหนือแก่งขึ้นไป น้ำแลดูเหมือนนิ่ง แต่ก็ดกว้างเปนแหลมเปนคุ้งเล็ก ๆ จนขึ้นไปไหลซายตามก้อนศิลา รู้สึกใจมันชื่นริ้ม ๆ เกิดปรารภขึ้นว่า การที่มาเที่ยวเช่นนี้ ถ้าเวลาเบื่อเมียไม่ถูกใจฤๅน้อยใจอย่างหนึ่งอย่างใด มาเที่ยวเสียเช่นนี้เห็นจะเพลินดี อรพินทร์ว่าต้องบ๊[๒] นิด ๆ พ่อรักว่าถูก แต่ควรจะมีเพื่อนด้วยกันอีกคนหนึ่งสองคนเปนพอ ด้วยทางมันเที่ยวสดวก พาหนะก็หาง่าย ที่อยู่ที่กินไปถึงไหนมีที่นั้น ตลอดจนที่นอนผ้าห่มนอน ไม่มีใครต้องช่วยเตรียมเสบียงอาหาร ไม่ต้องขนอะไรไป ถ้าหากว่าเราจะมีเสบียงของเรามาหอบที่นอนมา แต่จะหาที่หุงข้าวกินก็จะไม่ได้ดีเท่าที่เขากะไว้แล้วหาไว้แล้ว เขากะไว้พอเหมาะ แลทำตามเวลาเขาจะให้เห็นแลได้อยู่สบายดีทุกอย่าง เมื่อขากลับคิดว่าถ้าไม่ได้โกรธกับเมีย จะพามาเที่ยวด้วยดีฤๅไม่ดี ตกลงเห็นกันว่ามาไม่ได้ เพราะการที่มานั้น จะว่าไม่ลำบากไม่ได้ มันสนุกอย่างลำบาก ภาคไมน ไม่ใช่สนุกอย่างสำรวย จะเดินไม่ไหว ทนรถทึดไม่ไหว ปวดหัวปวดท้องอะไรต่างๆสนุกแต่ว่าจะผัก ตกลงเปนขันไม่เอามา

๒ บ๊ เปนคำแผลง หมายความว่าเปนบ้าอย่างน้อย

จะว่าด้วยความงาม คำที่ชมมันมีสองอย่าง อย่างหนึ่งชมว่าทำดีเหมือนกับจริง อีกอย่างหนึ่งชมว่าดีแลงามเหมือนแกล้งทำ อย่างแรกเปนของที่คนทำด้วยความคิด แต่ทำดีจนเหมือนกับของเปนเองได้โดยธรรมดา ไม่มีอะไรผื่น ๆ ขัด ๆ เช่นกับจะขุดคลองให้แหลมต่อแหลมชนกัน เช่นนี้ผิดธรรมดา ต้องข้างหนึ่งเปนแหลมข้างหนึ่งเปนคุ้งกินกัน ดูเหมือนหนึ่งว่าสายน้ำกัดเซาะฝั่งให้เปนไปเอง เช่นนี้เปนอย่างทำดีเหมือนจริง ส่วนดีเหมือนแกล้งทำนั้น สายน้ำกัดเซาะไปเอง เปนคุ้งเปนแหลมเล็ก ๆ เหมือนอย่างกับคนลงบังเวียนเขียนไว้เพื่อจะให้งาม เช่นนี้งามเหมือนทำ การที่จะหาที่งามสองอย่างเช่นว่านี้ไม่ใช่หาง่ายมักจะออกมากลาง ๆ ทำงามดีแต่ไม่เหมือนจริง ฤางามจริงอยู่แต่มันยังเสียที่ตรงนั้นตรงนี้ ถ้าหากว่าเราทำ เราคงจะแก้ให้เปนอย่างนั้นอย่างนี้ ฤามันงามดาด ๆ เหมือนกันกับที่ไหน ๆ ไม่กินตาสองอย่างข้างหลังนี้ จะเรียกว่างามแท้ไม่ได้ แต่ถ้าจะพูดถึงงามแท้ที่กล่าวมาข้างต้นสองอย่างนั้นแล้ว งามที่เปนเองโดยธรรมดางามกว่าที่คนแกล้งทำให้งาม งามเช่นนี้เรียกว่า แนชูราล ในที่ซึ่งผ่านไปนี้ งามจริงเช่นนั้น

คืนที่ ๑๑๗

เรืออัลเบียน บัลฮมแลมุนดัล

วันอาทิตย์ ที่ ๒๑ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้เวลาดึก มีลูกกลิ้งนิด ๆ จนกระทั่งเรือเข้าซอคเนฟยอดจึงสงบ ตื่นขึ้นเช้าพอเรือเลี้ยวเข้าเอสเซฟยอด จอดที่น่าตำบล บัลฮมที่เรือจอดนี้เปนที่ประชุมฟยอดทั้งปวง ๔ ฟยอดด้วยกัน จึงเปนที่มีชนะรงาม บ้าน บัลฮม ตั้งวงอ้อมเขาลูกหนึ่งอยู่ ส่วนที่ตรงข้ามฟากมีเขาสูงเปนวงรอบ แลเห็นสโนคาจอยู่บนยอดเขา

ร้าง ตลอดที่อยู่ได้ยินระยะนั้นกว้างหลายไมล์ มีเรือปลาไปมาอยู่ตามห้วยทเลเหล่านั้น เปนที่งามแลอากาศก็โปร่งแจ่มใส มีพระอาทิตย์ แดดจะอยู่ข้างร้อน

กินเข้าเช้าแล้วลงเรือไปขึ้นบก ที่ท่าใกล้โฮเตล มีคนมาคอยดูอยู่เปนอันมาก คนเหล่านั้นเปนคนที่มาเที่ยวแต่ต่างประเทศมาก การต้อนรับของคนชาวเมืองนี้น่ารักมาก ถ้าคนที่มาเที่ยวก็รู้สึกว่าเปนพวกเดียวกัน ยิ้มแย้มแจ่มใสเปิดหมวกโยกหัว ร้องฮุระให้ตลอดไป ทำให้รู้สึกสบายใจเปนอันมาก รถในตำบลนี้หาได้คันเดียวเท่านั้น เรียกว่าคริเล เปนรถกระเช้าสานนั่งได้สี่คนพอเบียด ๆ แต่สารถีคงอยู่ข้างหลังเหมือนกัน สายถือผ่านมาในหว่างคนนั่ง แปลกที่ม้าไม่ใช่ม้าเมืองนี้ เปนม้าเทศ อีกคันหนึ่งเปนรถสี่ล้อโกงเกินสามัญ หมดรถที่จะหาได้ในตำบลนี้ พ่อได้ขึ้นกับชายสองคนแลพระยาชลยุทธรถหนึ่ง กรมสมมตกับหมอพีสเตอรถหนึ่ง ไปตามถนนริมทเล ถนนนี้กว้างประมาณ ๕ ศอก เลียบไปบนชายเขาต่อกับทเล แต่แซงทำเรียบร้อยดี รู้สึกว่าสบายเสียจริง ๆ เพราะเหตุที่ต้องแดดอุ่น อากาศก็ยังเย็นถูกชื่นใจ พื้นที่ก็รู้สึกว่าเปนบ้านนาแท้ ไม่เปนอย่างที่จะทำเมืองแต่มันไปไม่ถึงเมือง เปนครั้ง ๆ หลาย ๆ น่าเดินเล่นเปนที่สุด ถนนก็ไม่สู้ชัน ชาวเมืองก็ล้วนแต่ใจดีกิริยาดี พบเข้าที่ไหนก็ยิ้มแย้มแจ่มใสทุกคนออกปากต้อนรับทั่วไป เรือนมักจะปลูกอยู่ข้างฝากชายทเล ด้านหน้าในเปนลานปลูกต้นผลไม้ ทำรูเปนแถว ๆ ปลูกไม้กอ แต่มีผลแล้ว แปร์ทำผลยังอ่อน แอปเปิ้ลแก่แล้ว เชอรีอย่างหนึ่ง รูปร่างคล้าย ๆ ลูกหว้า แต่สีแดงเปนแสงจ้าเหลืองค้างแดง ยังไม่สุก เขาว่าเมื่อสุกขึ้นแล้วรสเหมือนลูกองุ่น ดอกกุหลาบใหญ่เต็ม ๆ ต้น ไม่ต้องมีกุหลาบเมาะ ตามบ้านตามชายทเลแลตามในทุ่งหญ้า ดอกกุหลาบมีทุกแห่งแล้วทุก ตลอด ๆ ดูหลายชนิดนั้นมีเปนสองอย่าง ได้สังเกตเห็นแน่ในวันนี้ อย่างหนึ่งนั้นกลีบซ้อนดูอ่อน ดอกเล็กขาวจาง อีกอย่างหนึ่งนั้นกลีบลึก ขาว คล้ายดอกสะโก แต่จะเปนดอกกุหลาบสา ๕ กลีบเหมือนกันทั้งสองอย่าง มันช่างขึ้นง่าย

กาย แลงามดีจริง ๆ พ่อรักเต็มทีเสียแล้ว ต้นไม้ผลในยุโรปนี้เขาปลูกห่าง ๆ กัน มาก ไม่ใช่แต่ด้วยจะโต เพื่อจะให้ถูกร้อนให้มากรอบต้น ผลไม้เมืองเราต้องห่อกันร้อน กลัวว่าจะสุกเสียเร็วไม่ทันโต แต่ที่นี่เขาต้องหาที่ร้อน จนกระทั่งถึงปลูกแอบกำแพง ให้ไอกำแพงร้อนมากระทบ หาไม่ลูกไม้นั้นไม่สุกเลยแขงเปนหินไปเสีย ปีนี้ลูกไม้ในประเทศยุโรปล่าหมด เพราะหนาวเกินไป ถ้าถูกพยุฦๅลูกเห็บส่ในมา ลูกไม้ก็เสียหมด ท้ายลนอยู่เหนือมาก ผลไม้จึงยังสุกล่าไปกว่าตอนข้างล่าง แต่สตรอเบอรี่ ร้อยดีมาแต่วิสเนส ที่นี่มีสตรอเบอรี่ดีเหมือนกัน แต่การทำสวนเช่นนี้มีอยู่ซีกเขาซึ่งหันหน้าเหนือที่แดดจัด ซีกข้างใต้ไม่มีอะไรเลย มีแต่ดีพื้น จะไว้พูดภายหลัง ไปตามทางประพาสสวนเรื่อยไปดังนี้ ประเดี๋ยวก็มีเรือนมีโรง มีโฮเตลอีกหลังหนึ่ง มีวัดอังกฤษหลังหนึ่งท่าน่าเอ็นดูมาก เปนวัดอย่างนอรเวโบราณเล็กนิดเดียว มีช่อฟ้าใบรกาอย่างนอรเว มียอดคล้าย ๆ วัดพม่า สร้างขึ้นด้วยการเรี่ยราย แลมีสวดมนต์ในฤดูนี้ พ่อผ่านไปกำลังสวดมนต์กันอยู่ มีโคกหนึ่งอยู่ข้างถนนต่อริมทเล มีต้นไม้ใหญ่อยู่บนนั้น เขาเรียกว่าต้นเบิช ว่าเปนที่ฝังศพเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ชื่อเบเล บางคนเขากล่าวว่ากิงเบเลนี้คือแฮมเลตที่มีในเรื่องเชกสเปีย มีเรื่องราวคล้ายกันนิทาน ซึ่งเปนเรื่องของพวกชาวเหนือเหล่านี้ แล้วจะเล่าให้ฟังบ้างในที่สุดรายวันๆนี้ ถัดขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งถึงบ้านช่างเขียนคนหนึ่ง ชื่อ ฮันสดาล พ่อเลยผ่านขึ้นไปเสียก่อน จนถึงที่สุดหนทางที่รถจะผ่านไปได้ จึงลงเดินถ่ายรูป มีตาแก่มาชวนให้ไปที่เรือนในต้นไม้ ที่นั่นฟากถนนข้างริมทเลมีต้นไม้หลายต้นติดกันเปนกออยู่ริมทเล แกไปผูกห้างตั้งเก้าอี้ไว้ที่ต้นไม้นั้น ทอดตพานมีกระไดขึ้นไปนั่งเล่นบนนั้นได้ แล้วมีสายลวดโยงลงมาที่โรงของแกอยู่ตรงกันข้าม ทำเปนเรสเตอรองต์เล็ก ๆ อยู่ที่จำเภาะลำธาร เปนที่สำหรับไปนั่งกินเข้าของกันได้ ถ้าหากว่าไปอยู่บนต้นไม้จะกินอะไร มีเรือไวกิ้งลำเล็ก ๆ อยู่ที่สายลวดนั้น มีกระดาษห้อยอยู่ที่สมอ จะต้องการ

อะไรก็จดลงไปที่กระดานห้อยปล่อยไป ข้างโรงนั้นก็เอาของยวดทุกส่งไปที่เรือไว้ก็ง แล้วจักลงข้ามฝากมาที่ต้นไม้นั้น วันนี้เรียกน้ำลูกไม้มาเลี้ยง แลขายโปสต์การด ซึ่งพึ่งได้ซื้อเจ้าสมุดมาด้วยแล้ว ตรงหน้าเรือนต้นไม้นี้ลงไปมีร้านเปนที่ทานสำหรับขาย ปลาซัลมัน เห็นมีอวน แต่วิธีจะทำอย่างไรมันไม่ใช่เวลาที่แลกทำ แต่เขาเล่ากันว่าที่นี่ มีชุกชุมนัก ทั้งปลาซัลมันปลาเตราต์แลอื่นๆ ข้างฝ่ายบนยกกว้างมีที่ยิงกระต่าย, สุนัขป่า, เนื้อ, ช้างคราวก่อนได้หมี ว่าหมีเมื่อก่อนนี้ชุม ตั้งแต่คนมาเที่ยวมากเดี๋ยวนี้น้อยไป เล่าเรื่องหมีเปนอเนกปริยาย ตั้งแต่นะทีเคยปลงมา พอไม่มีเวลาจะเล่า

ออกจากบ้านตาแก่นี้ มาหยุดถ่ายรูปที่บ้านช่างเขียนที่ชื่อกรินสกาล เจ้าของบ้านออกมาต้อนรับ ทั้งผัวเมียพวกพ้องมีผู้หญิงคนหนึ่งกับลูกสาวอยู่ที่นั่นด้วย พาให้ไปดูในบ้าน แลไปดูวิถลาภายในด้วย บ้านนี้ตั้งอยู่ในที่งาม มีลานหญ้า มีต้นแซร์อย่างสูงหว่า หลายต้น มีต้นกุหลาบที่รั้วบ้านแลที่ข้างเรือน ดอกเต็มๆ ต้น ที่ประตูบ้านเอาโครงปลาวาฬสักระนั้นตั้งขึ้นเปนประตู แล้วมีกระดูกปลาวาฬตั้งอยู่ที่นั่นบ้าง ที่นี่บ้างเปน หลายแห่ง รูปเรือนนั้นเปนอย่างนอรวิเยียนแท้ มียอดมีหลังคาซับซ้อน ข้างในก็ แต่งด้วยเฟอนิเชออย่างนอรวิเยียน เขียนสีเขียวสีแดง ลายก้านขดเปนพื้น เขาว่า เปนลายอย่างเจ้าหม้ายต้นออก ช่างหาเครื่องเฟอนิเชออย่างเก่าๆ เมื่อไม่มีของเก่าก็ ทำประกอบ เช่นนาฬิกา ทำเปนตู้แลเขียนลายดอกอย่างเก่าเหมือนของโบราณ พาดูใน ห้องนั่งห้องกินเข้าแลสตูเดียวไปเห็นเข้าตกใจ ว่าท่านเปนช่างเขียนผู้มีชื่อ มีรูปเขียน ดีๆ ประมาณสัก ๒๐ แผ่น พ่อได้ซื้อ ๔ แผ่น แกถนัดเขียนภาพเรื่องน้ำ แลได้ ความว่าคนนี้เอง เปนผู้เขียนรูปกิงสะกอนที่ติดอยู่ในห้องกินเข้าในวังเมืองเคริสเตีย- เนีย ถ้าจะนอกไม่บอกว่าสู้ตัวจริงไม่ได้ ส่วนรูปถ้วนมอกเอง ก็ยอกันว่าสวย แต่สรวยเกินไปเหมือนอย่างกับรูปหลังพิมพ์ เคยได้ยินชื่อกรินสกาล เปนช่าง ช่างเขียนสำคัญ คือผู้นั้นเอง อายุก็ไม่แก่ด้วย เมียเปนช่างเย็บช่างถัก บ้าน

ที่เรือนทำเองทั้งสิ้น ลายเปนลายโบราณครึ แก่ว่าเอมเปอเรอเยอรมันก็ได้เคยซื้อรูปไป แลเอารูปถ่ายมาให้ดูด้วย แก่ว่าแกจะม้วนรูปส่ง พ่อกลัวว่าไปถึงที่ร้อนเข้าจะติดหยุ่ง จึงขอให้ส่งแบนๆ อยู่ข้างจะต้อนรับแข็งแรง ออกจากบ้านช่างเขียนนั้นแล้วกลับมาทางเดิม เลี้ยวข้ามไปข้างถนนน่าใต้ ถนนที่ข้ามนี้กว้างสามศอกพอจุรถ ต่อไปถึงริมทเลจึงเปนถนนห้าศอกเลียบไปตามริมทเลข้างหนึ่งเขาข้างหนึ่ง แต่เขาข้างซีกนี้พังทลายมากไม่มีอะไรนอกจากต้นไม้ขึ้นตั้งแต่ยอดลงมาจนข้างล่าง ที่ใกล้ถนนก็เปนหญ้าขึ้นตามซอกเขาปนกับมอส ไม้ที่ขึ้นอยู่บนเขาเปนไม้ฟืนทั้งนั้น มีสายลวดโยงจากไหล่เขาลงมาจนถึงพื้นแผ่นดิน เมื่อขึ้นไปตัดฟืนในที่สูงๆ เช่นนั้นแล้วผูกสายลวดโรยลงมา โยงสูงๆ มากหลายสาย ตลอดทั้งแถบ เรื่องฟืนนี้พ่อได้เคยปรารภว่าในเมืองหนาวช่างใช้ฟืนเปลืองกว่าเราเสียจริงๆ ของเราใช้แต่เพียงหุงเข้า นี่ไหนจะต้องสุมให้อุ่นเวลาน่าหนาวด้วย แต่เพียงเราขึ้นอยู่ที่ครอตลิต สุมไฟในเวลาตอนค่ำจนกระทั่งถึงเวลานอน สิ้นฟืนออกเปนกอง ถ้าจะซื้อก็มากอยู่ การสะสมฟืนจึงเปนคู่กันกับการสะสมหญ้า ที่สำหรับใช้ในฤดูหนาวทั้งสองอย่างเหมือนอย่างน้ำมันสำหรับจุดตะเกียงเช่นนี้ ก็ยิ่งเปนการจำเปนมากกว่าเรา ถึงว่าในฤดูน่าร้อนเช่นนี้จะไม่ต้องจุดไฟเลย พอมืดก็เข้าที่นอนได้ ตื่นขึ้นก็สว่าง ไม่ต้องเสียค่าแสงสว่าง แต่เมื่อถึงน่าหนาวจำจะต้องจุด ไม่จุดก็ทำอะไรไม่ได้ เหมือนอย่างบ้านเรา พอมืดเข้าที่นอน เช้าขึ้นทำงานไม่เสียค่าไฟสักเท่าไร คงยังได้เปรียบใช้ไฟน้อยกว่าเมืองหนาว ส่วนค่าอาหารกินเท่าๆ กันต้องประจำอยู่เสมอ แต่ของเราไม่ต้องอบอุ่นห้อง นี่ต้องเสียค่าอบอุ่นห้องอีก ยังอ้ายเรื่องเตาที่ต้องมีทุกเรือน นี่ก็เปนข้อใหญ่ใจความ ไม่ว่าเรือนผู้ดีเข็ญใจต้องมีเตาทั้งหมด มีปล่องทั้งหมด ดูประดักประเดิดมาก เปนกิจอันหนึ่งซึ่งเมืองเราไม่ต้องนึกถึงเลย การอยู่การกินง่ายกว่ากันมาก

เรือนอยู่ปลูกเรือนไม่เหมือนอีกอย่างหนึ่ง การปลูกสร้างผิดกันกับเราทีเดียว ถ้าให้ช่างเราไปมาแลเห็นแต่ภายนอก คงจะจำรูปเรือนนอรเวเยียนได้ง่ายที่สุด แต่เมื่อเขาให้ทำให้รูปร่างเหมือนเช่นนี้ คงจะตั้งเสาตั้งหลังคาก่อนแล้วจึงตีฝา ของเราอย่างไร ๆ คงต้องใช้เสา ความคิดมันเกิดมาจากทำโรง แต่ช่างฝ่ายนอรเวเยียนความคิดมันมาจากก่อตึก คงจะตั้งฝาขึ้นไปก่อนโดยเอากระดานเข้าปากกบฤๅเข้าเดือยซ้อนกันเปนชั้น ๆ ขึ้นไป แล้วจึงตั้งหลังคา ไม่ใช้เสาเลยตรงกันข้ามดังนี้ เรือนของเขาต้องการฝาหนา ๆ ของเราไม่ต้องการหนา แต่ว่าอยู่เรือนไม้กันมาก เขาสรรเสริญว่าหนาวก็อุ่นกว่าตึก น่าร้อนก็เย็นสบาย ไปข้างฝั่งใกล้จนถึงที่สุดฟยอดเข้าไปจนเขา แล้วกลับมาตามทางเดิม มาถึงเรือที่ท่าโฮเตล กลับลงมาเรือ กินเข้ากลางวันพลางออกเรือต่อไปอีก วันนี้พ่อรวยดอกกุหลาบมาก เจ้าของโฮเตลเอามาให้เปนช่อใหญ่ มีผู้ต้องการจะขอบ้าง เห็นจะเปนอเมริกัน ตูริสต์ หลายคน พ่อยอมจัดให้แก่ทุกคน บ้างก็มาขอให้เซ็นชื่อ พ่อก็ตกลง อยู่ข้างจะชอบกันมาก รถที่ไปวันนี้เปนรถของแบงเกอคนหนึ่ง ไม่ใช่รถจ้าง จึงต้องให้ซองบุหรี่เปนรางวัล

เวลาบ่ายเรือมาตามเฟียลันด์ฟยอด ถึงตำบลมุนคัล แต่จะทอดที่น่า มุนคัลไม่ได้ เพราะน้ำลึกตั้งร้อยวา ต้องแล่นเลยเข้าไปเปนคลอง จนเกือบถึงปากอ่าวใกล้ปุนดเน จึงน้ำลึกประมาณ ๓๐ วาทอดสมอได้ แล้วลงเรือเล็กไปขึ้นที่มุนคัล คือตำบลตาไป ที่นี้เปนบ้านเล็ก ๆ มีโฮเตลใหญ่งามอยู่หลังหนึ่ง มีตูริสต์มาก ดูจะมากกว่าชาวบ้าน ที่ตั้งเกิดได้ว่ามากเท่านั้น คือชาวบ้านที่นี่มีจ้าวของคฤหัสถ์ตะวาดที่ดูการเหมือนกันทั้งนั้น จะเปนตูริสต์ทางคิดมาบีกันเกือบทั้งนั้น อย่างเดียวกับที่อุดสอนจีนจาที่เราพบแต่หรูถึงผุกกดไม่ว่าวกัลสงคราม บุษยมาตี มีอกัดคดิย ลงข้างจนถึงแต่ล้าไปนี้ไป มีผู้หญิงถือดอกกุหลาบ คนละดอกดอกถามความทวยให้ พอขึ้นแล้วก็มี ประแคนกันทุกคน รถไปตามทางเดินทางเถ มีโรงเรือนคนรายๆ มีไร่ผัก

ข้างไร่หญ้าข้าง ผ่านเรืออัลเขียนไป จนถึงที่สุดฟยอด ที่นี่เปนหว่างเขาสูง เปนซอง เข้าไป แต่ในซองนี้กว้างมาก มีพื้นดินรายเปนพื้น ลำธารเหวี่ยงไปอยู่ข้างขวามือขาขึ้นไป ฝ่ายข้างเขาแถยซ้ายมือ เปนเยรน้ำแขงมาค้างขาวไปหลายแห่ง ที่แห้กเปนน้ำแขงคาดยนยอดเขาแผ่นเดียวกัน ที่ไหนเปนยอดสูง ที่นั่นก็ไม่มีน้ำแขงหุ้ม หว่างยอดสูงทั้งปวงนั้นมีเยรตลอด เว้นไว้แต่ที่สุดที่เดียว จึงหลายลงมาจนถึงพื้นลำธาร ลักษณก็อย่างเดียวกันกับไกรเนอเยร แต่แคบกว่าสักหน่อยหนึ่ง เตียกว่าสักหน่อยหนึ่ง เราอยู่ที่อื่นร้อน แต่ครั้นเมื่อเข้าไปในหุบเขานั้นหนาว ตามระยะทางที่ไปเต็มไปด้วยกุหลายป่า ทั้งขาวทั้งชมภู มีต้นผลไม้ข้าง แต่ไม่สู้มากแลยังเล็ก เห็นจะเปนปลูกภายหลัง กลับลงมาถึงเรือก็ออกเรือ วันนี้ในเรือร้อนจนเนยละลาย เวลา ๕ ทุ่มเรือถึงตำบลคุดวังเคน ปรอดกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๔ ดีกรี เซนติเกรด ๑๗ ดีกรี

นิทานเรื่องที่เกี่ยวข้องกับที่ฝังศพกิงเบเล มีรูปนางอิงเคบอก์ที่ในโปสต์ก๊าดที่พ่อซื้อมาในสมุดนั้นด้วย เกี่ยวข้องกับที่ตำบลนี้ มีเรื่องราวดังต่อไปนี้ มีผู้หนึ่งชื่อฟริถยอฟ เปนลูกพลเรือนที่มั่งมีคนหนึ่งเปนเจ้าของที่แผ่นดินตำบลฟรัมเนส พ่อนั้นเปนเพื่อนกับกิงเบเล กิงเบเลจึงให้ลูกสาวที่ชื่อ อิงเคบอก์ เรียนวิชาครูเดียวกันกับฟริถยอฟ อิงเคบอก์กับฟริถยอฟจึงได้ชอบกันมาแต่เล็ก ๆ แล้วก็เลยรักกัน ถึงว่าฟริถยอฟเปนแต่คนพลเรือน ได้ปฏิญาณไว้ว่า จะไม่ขอพรากจากอิงเคบอก์ ในเวลานั้น กิงเบเล แลพ่อฟริถยอฟตายพร้อมกันทั้งสองข้าง ฟริถยอฟจึงได้ไปอยู่ที่ฟรัมเนสฟากข้างโน้น มีทรัพย์สมบัติมาก แต่ของวิเศษที่มีนั้นสามอย่าง คือดาบอัศจรรย์เล่มหนึ่ง กำไลอัศจรรย์วงหนึ่ง เรืออัศจรรย์ลำหนึ่ง เรียกชื่อว่า เอลลิดา ของที่เทวดารักษาทเลได้ให้แก่ต้นตระกูลมาแต่ปางก่อน แต่ถึงว่าจะมั่งมีแลได้ของวิเศษมีอำนาจมากดังนั้น ก็ยังไม่มีความสบาย เพราะไม่ลืมที่ได้เคยอยู่กับอิงเคบอก์มาแต่ก่อน อยู่มากาลวันหนึ่ง ลงเรือข้ามฟยอดมาที่ ๆ ฝังศพกิงเบเล คือที่ ๆ พ่อได้

ไปนั้น เป็นเวลาที่เฮลเคแลฮาฟดันพี่นางอิงเคบอกประชุมคนเป็นอันมากอยู่ในที่นั้น แล้วได้บอกขอนางอิงเคบอกต่อพี่ชายทั้งสองคน เฮลเคที่เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นกริ้วมาก บริภาษด้วยคำหยาบช้า ฟริถยอฟโกรธ ไม่อาจที่จะทนความดูถูกของเจ้าแผ่นดินได้ จึงได้ชักดาบออกฟันโล่ห์ของเจ้าแผ่นดินที่แขวนอยู่ที่ต้นไม้แตกเสียด้วย อยู่มาไม่ช้ากี่วัน เจ้าแผ่นดินข้างฝ่ายเหนือเมียตาย จึงให้มาขอนางอิงเคบอก พี่ชายทั้งสองคนก็กลับหมิ่นประมาทคนที่ถือหนังสือ จึงเกิดการรบกันขึ้น เมื่อฟริถยอฟได้รู้ ก็เล่นหมากรุกกับเพื่อนเฉยเสียไม่มาช่วย แต่รู้ว่าได้ส่งนางอิงเคบอกไปซ่อนไว้ในหมู่ไม้อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นวัดบัลเดอ ก็ลงเรือเอลลิดาไปหา ที่หมู่ไม้นั้นมีกฎหมายบังคับไว้ว่าใครไปถึงที่นั้นด้วยเรือ โทษถึงตาย ก็ขืนไป นางอิงเคบอกก็ตกลงยอมรับว่าจะเป็นเมีย ฟริถยอฟก็รีบไปหาพี่ชายทั้งสองคน ในเวลานั้นก็เป็นเวลาประชุมทำบุญให้ศพพ่อเหมือนกัน แล้วไปขอนางอิงเคบอก สัญญาว่าถ้าหากว่ายอมให้นางนั้นแล้วจะช่วยรบ เฮลเคถามว่าได้ไปถึงที่นั้นโดยไม่ได้ทำผิดกฎหมายฤๅ คนทั้งปวงที่นั่นอยากให้ฟริถยอฟให้บอกว่าไม่ได้ทำผิดกฎหมาย ถ้าแลเช่นนั้นแล้ว นางอิงเคบอกก็จะเป็นของท่าน แต่ฟริถยอฟพูดว่ารู้อยู่ว่าความสุขของตัวเกี่ยวกับการที่จะพูดเท็จ ก็ไม่ไยดี ตอบว่าได้ไปในที่นั้น แต่ไม่ได้ทำให้เสื่อมเสียอะไรแก่วัดนั้น ด้วยเห็นว่าอิงเคบอกได้ไปไหว้พระในวัดนั้น แต่ได้ตกลงกันในที่นั้น คนทั้งปวงก็พากันติเตียนฟริถยอฟเสีย เจ้าแผ่นดินจึงได้บังคับให้ไปทวงเครื่องบรรณาการจากเกาะข้างฝ่ายตะวันตก ในระหว่างกลางคืนเกิด คนทั้งปวงก็เข้าใจว่าคงจะต้องไปตาย

อยู่มาในกาลครั้งหนึ่ง ฟริถยอฟได้ไปหาอิงเคบอก ได้ชวนให้ลงมาในเรือเอลลิดา ที่ว่าอิงเคบอกได้รักฟริถยอฟมาก แต่ถืออยู่ว่าตัวอยู่ในความปกครองของพี่ชายไม่ควรจะตามไป ก็ไม่ยอมลงเรือ จึงได้ลากัน ฟริถยอฟก็เอาห่วงใส่แขนนั้นสวมให้ในมือนาง แล้วก็แล่นเรือไป ได้ไปทำการสงครามต่าง ๆ หลายอย่าง ภายหลังได้เงินส่วย

นั้นมา ด้วยความหวังใจว่าจะได้นางอิงเคบอ์ก แต่ครั้นกลับมาถึงฟรัมเนส ได้พบบ้านเรือนถูกเผาเสียหมด แลยังได้ความร้ายไปกว่านั้น ว่านางอิงเคบอ์กได้ถูกพี่ชายทั้งสองคนบังคับให้แต่งงานกับกิงริง เพราะเหตุว่าถ้าไม่ยอมจะเผาเมืองเสีย ฟริถยอฟสิ้นสติ จึงร้องว่า ใครจะกล้ามาพูดกับเราถึงเรื่องความซื่อตรงของผู้หญิง ในขณะนั้นเปนเวลากลางฤดูซัมเมอซึ่งเขารู้ว่ากิงเฮลเคคงจะไปที่วัดบัลดา จึงตามไปพบแล้วพูดว่า พระองค์สั่งให้ข้าพเจ้าไปทวงบรรณาการที่ค้าง ข้าพเจ้าก็ได้แล้ว แต่ไม่พระองค์ฤๅข้าพเจ้าก็จะต้องตาย ขอให้นึกถึงฟรัมเนสที่พระองค์ได้เผาเสีย แลนึกถึงอิงเคบอ์กที่พระองค์ได้ทำลายเสีย ด้วยกำลังโกรธ จึงเอาถุงเงินนั้นฟาดลงที่หัวกิงเฮลเคล้มลงสิ้นสมประดี ในขณะนั้นฟริถยอฟเห็นกำไลที่ให้นางอิงเคบอ์กอยู่ที่รูปบัลดา จึงได้กระชากเอา รูปนั้นก็พลอยล้มลงด้วยในกองไฟที่บูชา ไฟก็ลุกลามไหม้วัดแลไหม้ป่าไม้นั้น เรื่องนี้กิงเฮลเคให้ติดตาม แต่ฟริถยอฟลงเรือเอลลิดาหนีได้ แต่นั้นก็เปนไวกิงเที่ยวรบชนะหลายแห่ง แล้วกลับมาเมืองนอรเว แปลงตัวเปนคนแก่ไปที่กิงริง แต่ไม่ช้าเขาก็รู้กันว่าเปนคนหนุ่ม อิงเคบอ์กเห็นจำได้ มีความตกใจเปนอันมาก กิงริงไม่รู้จัก แต่โปรดแลรับไว้เปนแขก ในกาลครั้งหนึ่งได้ช่วยกิงริง เมื่อม้าที่เทียมเลื่อนบนน้ำแข็งตกลงในน้ำ อีกคราวหนึ่งนั้นได้ออกไปเที่ยวไล่สัตว์ด้วยกันสองคน กิงริงประธมหลับ ฟริถยอฟเปนผู้คอยระวังรักษา ในเมื่อเวลาข้างคู่เจ้าแผ่นดินอยู่นั้น มีกาตัวหนึ่งมาร้องยุให้ฆ่าเจ้าแผ่นดินเสีย แลมีนกขาวตัวหนึ่งมาเตือนให้หนีไปเสียให้พ้นจากความพยาบาท ฟริถยอฟถอดดาบออก แล้วขว้างไปเสีย ในขณะนั้นเจ้าแผ่นดินประธมตื่นรับสั่งถามก็ทูลตามความจริง กิงริงก็ทรงนับถือว่าเปนคนที่อดกลั้นความยั่วยวนได้ ฟริถยอฟรู้สึกตัวว่าจะอยู่ใกล้อิงเคบอ์กต่อไปไม่ได้จึงได้ทูลลา แต่กิงริงซึ่งเปนคนดีนั้น รู้กำหนดว่าตัวจะถึงตาย จึงขอให้ฟริถยอฟรับเอาทั้งแผ่นดินแลอิงเคบอ์ก แลขอให้มีความปรานีต่อโอรสซึ่งเกิดกับนางอิงเคบอ์ก แล้วก็เอาดาบ

แทงอกตาย คนทั้งปวงก็ประชุมกันเลือกเจ้าแผ่นดิน จะเลือกเอาฟรีดยอฟขึ้นเปนเจ้า แต่ฟรีดยอฟไม่ยอมเปน จึงให้ยกลูกกิงริงขึ้นเปนเจ้าแผ่นดิน ตัวเปนริเยนต์ไปจนกระทั่งเวลาอายุเต็ม แล้วฟรีดยอฟไปที่ ๆ ฝังศพพ่อสวดคะยอนวอนต่อบัลดา แล้วสร้างวัดถวาย แต่ถึงดังนั้นก็ยังไม่มีความสุขในใจ พระจึงได้บอกว่าเขาซึ่งไม่มีความสุขนั้น เพราะยังโกรธยังเกลียดพี่ชายอิงเคบอกทั้งสองคนอยู่ เฮลเคนั้นตายเสียแล้ว พระจึงบอกให้ไปดีกันกับฮาฬฟดัน เมื่อเวลายืนพูดกันอยู่นั้น ผะเอินฮาฬฟดันได้มาถึงที่นั้น เมื่อแลเห็นศัตรูเข้ามาก็ตัวสั่นด้วยความตกใจ แต่ฟรีดยอฟพอแลเห็นก็นึกยกโทษให้มากกว่าที่จะแก้แค้น จึงเดินขึ้นไปที่หน้าพระ เอาดาบแลโล่ห์วางไว้ในที่นั้น แล้วกลับมายื่นมือให้ฮาฬฟดัน ทั้งสองต่างคนดีกัน ในขณะนั้นก็มีผู้หญิงแต่งตัวอย่างเจ้าสาวเดินเข้าไปในวัด ฟรีดยอฟเห็นก็จำได้ว่าเปนอิงเคบอก ฮาฬฟดันก็ได้ละมานะที่มีตระกูลสูงแลละความโกรธเสีย จึงมีอิงเคบอกมามอบให้เปนเมียฟรีดยอฟ พระก็ได้ให้พรทั้งคู่นั้น ในวัดที่สร้างขึ้นนั้น

เรื่องนางอิงเคบอกแลฟรีดยอฟนี้มันเปนอยู่ในเรื่องอื่นยืดยาว เก็บมาแต่เอกเทศรูปในโปสต์การ์ดนั้นเปนรูปที่ว่านางอิงเคบอกนั่งคอยฟรีดยอฟ เรื่องนี้มีหนังสือการที่จะเข้าใจนิทานนี้ได้ดี เมื่อรู้เรื่องราวของเมืองนอรเว ถึงในเมืองนี้มันไม่ใช่เปนเจ้าของทั้งแผ่นดินเช่นเดี๋ยวนี้ เปนถึงเล็ก ๆ น้อย ๆ รายไปมากคนด้วยกัน ออกจะคล้าย ๆ เปนสลัด แต่สลัดถึงตีบ้านตีเมือง แล้วเลยปกครองบ้านเมือง ไม่ใช่แต่ในประเทศนอรเว ตลอดไปทั้งเดนมาร์กแลอิงคแลนด์ จึงจะเรียกเห็นว่ามันก็สนุกดีอยู่จึงได้ส่ง[illegible] เพราะ[illegible]

คืนที่ ๑๑๘

โฮเตลไฟลเชอร์ วอส

วันจันทร์ที่ ๒๒ กรกฎาคม

เวลาเช้าตื่นขึ้น แลเห็นภูเขาฝั่งเงื้อมง้ำ มีเรือกำปั่นลำใหญ่ลำหนึ่งย่อม ลำหนึ่ง รับจ้างบรรทุกพวกตัวริสต์มาเที่ยว สายนี้เปนสายแฮมเบิค ไม่ใช่ขึ้นไปถึง นอทเคป รับคนมาแต่แฮมเบิค แวะเที่ยวตามฟยอดต่าง ๆ ขึ้นไปจนถึงทรอนด์เยม มีกัมปนีที่สำหรับรับพาคนมาเที่ยวเช่นนี้หลายกัมปนี จัดการทั้งเรือแลขนยก ที่อยู่ ที่กินที่เที่ยว ทั้งอธิบายสิ่งซึ่งไปดูนั้นด้วย ผู้ที่มาเที่ยวเปนโขลงโตเช่นนี้ เสียเงินถูก กว่าที่จะมาโดยลำพัง เปนต้นว่ากำหนดด้วยห้องในเรือ ไม่เปนเฟิสต์คลาส เซกันด์ คลาส ถ้าจะมาอยู่แค๊บบินคนเดียว ประมาณว่าจะต้องเสียเงินราว ๖๐๐ มาร์ก ถ้าแค๊บบิน ๒ คน เสียรายตัวเงินลดลงไปกว่าคนเดียวกึ่งหนึ่ง ถ้า ๔ คนต่อ แค๊บบิน ประมาณอยู่ใน ๒๐๐ มาร์กเปนมาเที่ยวได้ การกินอยู่ผิดกันบ้างแต่ เล็กน้อย เกือบจะเหมือน ๆ กัน แต่ผู้ที่มาต้องอยู่ในกำหนดของผู้จัดการ คือจะ หยุดที่ไหนเวลาใด จะให้กินอะไร ๆ เวลาใด จะให้นอนที่ไหน ให้กลับลงเรือ แลออกเรือเวลาใดเหล่านี้แล้วแต่ผู้นำจะบัญชาทั้งสิ้น เพราะเหตุฉนั้นคนที่มาเที่ยว เช่นนี้ มักจะเปนคนไม่บริบูรณ์แลมักมีคนกิเลศหยาบปนอยู่ในนั้น ผู้ซึ่งเปน คนชั้นที่มาเที่ยวในหมู่เช่นนี้ครั้งหนึ่งแล้ว บางคนก็เข็ดไม่มาอีก ว่าสู้เสียเงินมาก มาแต่โดยลำพังไม่ได้ ถึงผู้ที่มาในหมู่เหล่านี้กลับไปก็ไปนินทากันไปได้ต่างๆ ตามที่ ไม่ถูกอัธยาไศรยกัน การขนยกเขาขึ้นเปนพวกที่ ๑ ที่ ๒ ถึงต้องมีตัวบัตรด มีกำหนดเวลาสั้นกระดิ่งเรียกให้ทำสิ่งนั้น ทำสิ่งนี้ แต่ดูเขาก็สนุกสนานกันดีอยู่

เรารอให้พวกเหล่านั้นขึ้นเสียแล้ว ต่อรวน ๔ โมงเช้าจึงได้ขึ้น ที่ท่ามีโฮเตล หลัง ๑ เรียกชื่อตามตำบล แต่เปนชื่อเก่าว่า ไวกิงวัง ด้วยแต่เดิมเปนที่

สำนักไวกิง ซึ่งเปนผู้มีอำนาจ แต่เปนสลัดฤๅเปนโจรอันมีความศักดิ์อยู่บางอย่าง ไวกิงเช่นนี้มีตามฟยอดต่าง ๆ ตลอดฝั่งตวันตกของนอรเวมากตำบล มีอำนาจเปนเจ้าอยู่ในอาณาเขตรของตัว เหมือนกับคนหนึ่ง ๆ ไม่ได้ขึ้นกัน มีสมัครพรรคพวกที่ปล้นเรือแลบ้านเมืองกันเองแลประเทศอื่น แต่ในฟยอดนี้ เปนที่ปรากฏว่ามีผู้ร้ายชุมนุมมากกว่าที่อื่น จึงได้ชื่อว่า ไวกิงวิ๊ค คำว่า วิ๊ค นั้น หมายความว่า ที่แผ่นดินข้างลำธารที่สุดของฟยอด แต่ครั้นภายหลังมาจึงเปลี่ยนชื่อเสียเปนกุดวังเกน เปนพระเจ้าอันอยู่ในอาณาเขตรของไวกิงคนนั้น ที่ฟยอดนี้เปนที่ร้อยอันจริง ๆ เรือลำใหญ่เข้ามาจอดได้เกือบถึงฝั่ง ด้วยสามารถที่น้ำลึก ถ้าไม่จอดใกล้ฝั่งก็จอดไม่ได้ ด้วยไม่มีสายสมอจะหยั่งถึงพื้นแผ่นดิน เมื่อเรือจอดอยู่ในก้นฟยอด แลดูเหมือนไปตามทางที่เข้ามาไม่มีช่องเลย เปนเขาสูงเทียมเมฆบังไปหลายคุ้งด้าน ที่ตรงนั้นแลเห็นที่ปากเขา แล้วเลยไปตามสายน้ำ ตามธรรมดาทางนี้เขาไม่ว่าประเทศไหนประเทศใด ต้องวนตามลำธารเปนง่ายกว่าที่จะหาทางขึ้นเดิน แต่นี่เขาตัดถนนเลี้ยวไปตามลำธาร ไม่เดินในที่กันดารเช่นเมืองเรา จึงได้เปนทางสดวก การนี้ก็อยู่ในกว้างสัก ๖ ศอก ตามประกติเหมือนที่อื่น แต่ที่นี่ ได้แปลกกว่าที่อื่นหมด ถึงดูเข้าลึกแลเห็นศิลาฤๅกรวดแลทรายในลำธารข้างเคียงใหญ่ ๆ ก็อย่างน่าเอ็นดูน้ำเปนที่สุด ได้ผ่านเขาพังหลายแห่ง แลก้อนได้หล่นลงมาเต็มเสียครึ่งซีกเขา ศิลาที่ตกลงมาเปนเหลี่ยม ๆ ตะละก้อนโตเท่า ๆ เรือนหลังหนึ่ง ๆ ที่น่ากลัวมากในเรื่องเขาพัง แต่เพียงเวลามาเห็นรอยพังกันก่อนแล้ว ดูเหมือนเช่นอย่างพึ่งพัง แต่คนอยู่แถบนั้นเขาไม่กลัว ด้วยมันไม่ได้พังซ้ำแห่งเดียวกันทุก ๆ ที่ ตามหมู่ตำบลแห่งน้ำลึกตามเขาไปอยู่ได้ แต่ที่อย่างนั้นคนข้างเขาเดี่ยวจริง ๆ เพราะเปนไม่มีทางอะไรที่จะหากิน มีจะหา

ปลาในลำธารก็เห็นจะเต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสเหลือประมาณ ก็จะเหลืออยู่แต่หญ้ากับพื้น หญ้าก็ดีหินก็ดีจะทิ้งไว้กลางแจ้งก็ไม่ได้ ต้องทำยุ้งเปนกุฎีฝาไม้หลังคายกไม้ถมดิน ให้หญ้างอกสำหรับไว้รับน่าหนาว ไม่ให้สโนแลน้ำแข็งท่วมปกหญ้าแลพื้นเสียได้ กุฎีฤๅยุ้งเช่นนี้ยังต้องมีเปนโรงสำหรับเลี้ยงแกะเลี้ยงโค โคทางลำน้ำนี้เล็กมาก จะเปนน้ำใสไม่มีปูนอย่างลังกาฤๅอย่างไร ถ้าริมฝั่งทเลต้องเติมกุฎีขึ้นอีกอย่างหนึ่ง สำหรับเก็บเรือ ถ้าน่าหนาวขึ้นทิ้งเรือไว้ข้างนอก สโนแลน้ำแข็งลงเต็มก็แยะ ทานน้ำหนักไม่ไหว แต่ต้นไม้ที่งอกอยู่ยังหักโค่นลู่ล้ม ถ้าถูกทางที่สโนแลน้ำแข็งเลื่อนไหลตรงไหน ต้นไม้ก็วินาศขาดเด็ดเปนชิ้นเล็กชิ้นน้อยเกลื่อนไป ที่ยังเหลืออยู่ก็ฉีกลู่ฤๅเอนรายไป ต้นสนก็ดีที่ยืนคดลงกระถางเล็ก ๆ กิ่งห้อยร่องแร่งลงมาอยู่กับปากกระถาง นั่นเลียนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกสโนทำให้เสียรูปต้นไม้ จะกล่าวไปไยถึงต้นไม้ แต่ภูเขายังหักพังทนไม่ได้ ด้วยเหตุที่พื้นที่กันดารไม่ควรแก่การเพาะปลูก แลด้วยเหตุที่ต้องบริหารรักษาผลซึ่งต้องลงแรงทำจนมาได้เปนอันมากดังนี้ แลด้วยเหตุอื่น คือคนจนอิจฉาคนมั่งมี ตั้งเปนพรรคพวกกันเรียกว่าโซเซียลิสต์ ซึ่งอาจจะเข้าไปมีความคิดแลความต้องการเกี่ยวข้องในการปกครองได้ ทำให้คนมีเงินละภูมลำเนาไปหากินเสียที่อื่น เมื่อไม่มีคนมีเงินคิดตั้งการใหญ่ได้ พวกลูกจ้างเหล่านั้นเองก็จะได้เงินค่าจ้างมาจากไหน ถ้าจะพูดเรื่องนี้มากไป มันจะเข้าเรื่องราชการ ซึ่งเพื่อตั้งใจจะไม่พูดถึงในหนังสือเช่นนี้ จะรวมความว่า ด้วยเหตุทั้งปวงเหล่านี้ทำให้คนน้อยอย่างมาก แต่ซีเนรี ที่เปนของธรรมดาเปนเช่นนั้นงามเหลือที่จะงาม น่าดูลำธารแลภูเขาไปก็เหมือนดูซีเนรีโดยกว้าง เปลี่ยนต่าง ๆ ไปเสมอเหลือที่จะรำพรรณา ใน "วิว" คือหว่างเขาที่เปนลำธารนี้ มีที่แผ่นดินมาก ตัวหว่างเขานั้นกว้าง ค่อยสูงขึ้นไปทีละน้อยไม่ชันทีเดียว จนกระทั่งถึงน้ำพุใหญ่

สองสาย ซึ่งตกจากเขาอันเปนที่สุดตั้งสกัดหน้า สูงกระหง่าน คราวนี้ ทางที่จะขึ้นไปจึงชันขึ้นมาก ชันเท่าหนทางขึ้นเขามหาสวรรค์ที่เพชรบุรี เขายังคับให้คนลงจากรถหมด ให้รถขึ้นไปเปล่า ๆ เว้นไว้แต่พ่อแลบริพัตรนั่งไปในรถ ขึ้นไปได้นิดหนึ่งก็ต้องหยุดลงเบรกไว้ ม้าหายเหนื่อยแล้วจึงขึ้นต่อไปอีก ม้าเทียมรถนี้เปนม้าเทศอย่างย่อม ๆ แรงสู้ม้าข้างเหนือไม่ได้เลย หอบเร็ว ขึ้นหลายทีจึงได้ถึงยอดสกัด แล้วลงที่ต่ำไปหน่อยหนึ่งจึงไปขึ้นช่องอันสูง อันเปนที่ตั้งโฮเตลสตาลไฮม์ โฮเตลนี้ตั้งเฉภาะตรงช่องลำธารขึ้นมา วิวงามดี เปนโฮเตลไม้แต่ใหญ่โต เมื่อมาตามทางได้พบพวกที่มาเที่ยวกลับลงไปหลายพวก เมื่อขึ้นมาถึงโฮเตลก็เห็นพวกนั้นแน่นไปทั้งโฮเตล เขาว่ารวมหมดด้วยกันถึง ๔๐๐ คน โฮเตลนี้ได้เคยรับคนในวันเดียวถึง ๘๐๐ ด้วยกันก็เคย ถูกถ่ายรูปเสียจริง ๆ แลไม่รู้หยุด ในการที่จะให้หยุดนั้นก็ง่าย ไปยืนเรียกว่าให้มาถ่าย คงจะมีคนกล้าเข้ามาถ่ายสักคนเดียวเท่านั้น คราวนี้เซ็ดไม่ใคร่จะมีใครถ่ายอีก ในเรื่องดูเหมือนกัน ถ้าเราไปดูเสียบ้างก็เรีย พ่อเคยแก้กันมาดังนี้ โฮเตลสตาลไฮม์นี้สูง ๓๔๐ เมเตอร์จากพื้นทเล อยู่ห้องมุมซึ่งกิงออกอนได้เคยมาพักในที่นั้น มีลายมือ ทั้งออลฟ์ กวีนแอกแม่เซ็นแทนด้วย กินเข้ากลางวันที่โฮเตลนี้ ทางแต่ท่าขึ้นมา ๒ ชั่วโมง

เวลาบ่าย ออกจาก สตาลไฮม์ เดินทางต่อมาอีก คราวนี้เปนขาลง ทางก็ลงมาเลียบลำธารอย่างเดียวกัน แต่ไม่ชันลงทีละน้อย ๆ พื้นแผ่นดินสองข้างนับว่าเปนที่อุดมดี มีทุ่งหญ้าป่าพื้นมาก ป่าสนก็มีมากอยู่ ที่เปนหมู่บ้านหลาย ๆ เรือน ปลูกผักข้างก็มี ภูเขาไม่ตั้งชันเปนฝาผนัง ลาดเปนลานหญ้าขึ้นไปจนถึงป่าไม้ตอนข้างบนของเขา นับว่าเปนที่ราบยาวใหญ่ในเมืองนอรเวที่พึ่งได้เห็น เมื่อออกจากป่าไม้ก็ถึงทเลสาบ เรียกว่า อุปไฮม วันเด็ต เปนทเลสาบที่กว้างแลยาวมากน้ำใส

รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช
เมื่อตามเสด็จประพาสทางบก

สชาด สองข้างทเลสาบก็เปนที่เพาะปลูกอุดมดี มีโฮเตลหัวท้ายทเลสาบข้างละโฮเตล ม้าเหนื่อยเต็มที ต้องหยุดพักที่โฮเตลวินเย กว่าครึ่งชั่วโมงจึงได้ออกเดินมาอีก วันนี้เปนวันแรกที่พ่อเคยกั้นร่มบังแดดในประเทศยุโรป ใช้ร่มที่ซื้อที่ฮาเมอ-เฟสต์ติดมือ แต่ถึงว่าได้กั้นร่มเช่นนั้นก็ยังได้แลเห็นเขาที่มีสโนอยู่ข้างบนไม่ได้ขาดจากสายตาเลย ตอนตั้งแต่พักม้านั้นมาแล้ว ซีเนอรีเปลี่ยนใหม่ กลายเปนเขาที่มีต้นไม้มาก ทางมาริมลำธารเปนซอกเขาแคบ ๆ ดูเปนอย่างอื่น หน้าตาไม่เปนข้างเหนือเมืองนอรเวเลย เพราะที่จริงก็ตกมาข้างใต้แล้ว น้ำพุก็น้อยลงแต่ไม่ใช่ขาด ส่วนงานที่ใช้น้ำพุดูยังน้อย มีโรงเลื่อยน้อย ๆ สองสามโรง ร้างเสียก็โรงหนึ่ง เมื่อจวนจะถึง วอส จึงมีการทำศิลากระดานชนวน เปนกระเบื้องมุงหลังคาไม่ยักตัดเปนเหลี่ยมเหมือนอย่างกับที่เคยเห็น ดูดูมนคล้ายกระเบื้องเกล็ดไทยแต่แผ่นโตกว่า มาเห็นวิธีมุงที่โฮเตลนี้ ไม่ใช้ตรึงตะปูเกลียว วางซ้อนสับฟันปลาแล้วติดไม้ทับให้ยันกันอยู่อย่างนั้นเอง เมื่อมาใกล้วอสมีที่ลำธารละเลิงกว้างออกคล้ายจะเปนทเลสาบ แต่ไม่ใช่ มีดินในกลาง ๆ เปนสายน้ำเซาะหลายสาย แล้วก็รวมลงเปนลำธารน้ำเชี่ยวต่อลงมา มีสพานรถไฟก่อโค้งเดียวใหญ่สพานหนึ่ง เปนศิลาล้วน ทำเมื่อคฤสตศักราช ๑๙๐๔ งามดี ทำง่าย เพราะรากมั่นอยู่เสียแล้ว ถัดมาหน่อยหนึ่งก็ถึงเมืองวอส มีตลาด, ห้าง, เปนเรือนไม้ทั้งนั้น ไม่ดีกว่าฮาเมอเฟสต์ ตั้งแต่สพานรถไฟลงมาแล้วเปนแม่น้ำใหญ่ แต่น้ำตื้น โฮเตลเราอยู่ที่สุดหมู่บ้านใกล้สเตชั่นรถไฟ เรียกว่า ไฟลเซอโฮเตล น่าลงแม่น้ำ ห้องที่อยู่สบายดี ห้องชั้นล่างแต่งสรวยมีถึง ๔ ห้องติด ๆ กัน พ่อขอยห้องไปรเวตซึ่งมานั่งเขียนรายวันอยู่นี้ เขาแต่งงามดี เอมเปอเรอเยอรมันได้เสด็จหลายหนกิงออสคาร์ และฮอกอนก็เคยมา มีลายมืออยู่ในโฮเตลนี้ กงสุลอเมริกันเขาจะ

จัดการให้ได้ตกปลาซัลมัน ต้องขึ้นรถไฟไปจากนี้ชั่วโมง ๑ หยุด แล้วจะต้องไปนั่งตกปลาอยู่ประมาณสามชั่วโมง จะต้องไปเบอรเคนด้วยรถบ่าย ถึงค่ำ พ่อไม่เชื่อโชคลาภของพ่อว่าจะได้ จะต้องไปนั่งในเรือตากแดดสามชั่วโมงป่วยการเปล่า จึงยกขอยใจของตั้ง เขาเอาปลามาให้ดู ที่เขาตกได้ตัวใหญ่ โชคเขาดีนั่ง ๕ มินิตเท่านั้นสำเร็จ มันไม่แน่ เราเปนคนเที่ยว มีกำหนดเวลา ไม่มีเวลาว่าง จะไปนั่งเปนอยู่เช่นนั้นป่วยการเวลา จึงไม่คิดอ่านทดลอง

วันนี้เปนวันนับว่าครึ่งกำหนดที่จะไม่อยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่พรุ่งนี้ไปนับว่าเปนวันแต่ข้างจะเหลือน้อยลง ที่จะไม่จดลงไว้ไม่ได้ ความคิดถึงบ้านเตือนให้จดลงดังนี้

คืนที่ ๑๑๙

เมืองเบอรเคน

วันอังคารที่ ๒๓ กรกฎาคม

เวลาเช้ากินเข้าแล้ว เดินไปขึ้นรถไฟ ที่ใกล้โฮเตลนั้นเอง รถไฟที่นี่ก็อย่างเดียว เหมือนกันกับที่เคยขึ้นแต่ก่อน แต่ที่จริงของเขาสบายดี ไม่ได้ตามไฟฟ้าบุแดส ใช้จุดตะเกียงน้ำมัน รถเดินออกมาตามริมน้ำหน่อยหนึ่ง แล้วก็เลี้ยวลงเลียบเดวังเคลเอลเวน คำว่าเอลเวนนี้ เรียกชื่อน้ำอยู่ในระหว่างทเลสาบกับแม่น้ำ คือไม่ใหญ่ถึงจะเปนทเลสาบ แต่ไม่เปนแม่น้ำแลไม่เล็กเท่าคลอง ในลำน้ำเหล่านี้งาม เพราะเหตุที่เปนคุ้งเปนแหลม แลมีเขายื่นลงไปในน้ำ มีศิลาก้อนใหญ่ในน้ำเปนเกาะแก่ง ลักษณแม่น้ำไทรโยค แต่เขามากกว่า รากเตี้ยไปด้วยเขา ไม่มีต้นเท่าไร จึงได้ชักให้งามมากขึ้น มีเรือนราย ๆ ที่เหล่านี้เปนที่ตกเบ็ด มี

ผู้รับรองผูกจากรัฐบาล ตลอดทุกแม่น้ำ แต่ใช่ว่าจะได้ปลามากมายเท่าใด อย่างทำอากรค่าน้ำ ไม่ใช่สำหรับกินเลี้ยงชีวิตรฤๅซื้อขายเปนอาณาประโยชน์ เปนตกปลาเล่นอย่างฝรั่ง ซึ่งเขาว่าสนุกด้วยสบายด้วย ซึ่งอังกฤษเปนผู้ชอบยิ่งกว่าชาติอื่นภาษาอื่น ถ้าเปนเด็ก ๆ อย่างเช่นพวกลูก ๆ ไม่ตกเบ็ดต้องถูกเอ็ด ลูกโตเคยระอิดระอามาก เมื่อไปอิงค์แลนด์คราวก่อนพ่อก็เคยตกเปนสักสองหน ไม่เคยได้สักตัวหนึ่ง การตกเบ็ดนี้ "เปน" เหลือเกิน ต้องนั่งตากแดดตากลมอยู่หลาย ๆ ชั่วโมง เมื่อวานนี้เบเยอ ที่เปนกงสุลอเมริกัน ก็มาตั้งอธิบายวิธีตกซึ่งที่จริงพ่อเคยเล่นแล้ว ได้เคยลองตกปลาเทโพได้ง่ายที่สุด เมื่อฮุบเบ็ดเข้าแล้วต้องโรยสายเบ็ดให้ปลานั้นพาไปแล้วจึงค่อย ๆ ขันกว้านที่คันเบ็ดโลมให้เข้ามาทีละน้อย ถ้าตึงมือหนักก็ต้องหย่อนไปอีก จนปลาอ่อนแล้วจึงค่อยเอาขึ้น ถ้ารั้งกันโดยแรงเบ็ดมักจะขาด ตาคนนี้ได้เคยถวายแนะนำเอมเปอเรอเยอรมันที่เสด็จมาตกปลา การตกเบ็ดอย่างฝรั่งนี้ จะกำหนดว่าช้านานสักเท่าไรจะได้ปลาไม่มีแน่ ลางทีนั่งคอยอยู่หกวันเจ็ดวันไม่ได้สักตัวหนึ่งก็มี ลางทีพอหย่อนเบ็ดลงไปสักสี่ห้านาทีก็ได้ การที่ไม่ได้ก็ไม่อัศจรรย์อะไร น้ำมันใสจนแลเห็นพื้นทราย ซ้ำไหลเชี่ยวออกกรากพระยาชลยุทธร้องติมาก ว่าปลาอะไรมันจะมาว่ายทวนน้ำเช่นนี้อยู่ไหว ถ้าจะทวนน้ำอยู่ให้ได้ ที่จะต้องทอดสมอ ผู้ที่ผูกลำน้ำตกปลานี้เปนรายเดียวกันกับผู้ที่จัดการพาคนมาเที่ยวในที่นี้ เชี่ยวชาญอยู่สองพวก คือเบเยอพวกหนึ่ง เบเนตพวกหนึ่ง จัดการเสร็จตั้งแต่เรือ, รถ, โฮเตล, ที่ตกปลา, ที่สุดก็มีร้านขายของสำหรับผู้ที่มาเที่ยวจะมาซื้อที่เบอรเคนคนละร้าน กัมปนีกุ๊กที่เปนผู้จัดการเดินทางข้างฝ่ายใต้ มีชื่อเสียงโด่งดังอยู่นั้นเห็นเปนแฟชันมาเที่ยวนอรเวกันมาก ก็ตามมาตั้งแต่สู้สองรายที่

ออกชื่อมาแล้วไม่ได้ เพราะตั้งภายหลัง เหมือนอย่างเช่นพ่อเมานี้ ในการรถการโฮเตลก็ที่จะบอกให้เปนตรงจัด การที่เราบอกไม่ต้องเสียค่าบอกเล่าอย่างหนึ่งอย่างใดกันเลย เสียแต่ค่าเช่าโฮเตลค่าเช่ารถตามพิกัด แล้วเขาไปนวดกันเอากับเจ้าของโฮเตลเจ้าของรถเอง ที่เราจะรุ่มร่ามเข้าไปจัดกับเจ้าของรถๆจัดกับโฮเตลไม่สำเร็จ ถ้าบอกกับเขาไปเปนสำเร็จ เรื่องรถไฟที่จะออกจากวอสมาเบอรเคนนี้ต้องจัดการกับเบเยอ เพราะเบเยอเขาเช่ารถพิเศษทั้งปวงสำหรับที่จะพาคนโดยสานสิร์ชยลงมา เมื่อเราไปพูดกับเขา เขาก็หารถมาพ่วงเข้าให้สำหรับของเราอีกคันหนึ่ง เรื่องเช่าน้ำจากรัฐบาล เขาเช่าทั้งแม่น้ำแล้วตัดตอนขาย คนอังกฤษเปนพื้นที่มาเช่าวิ่งตัดตอน บางทีตอนหนึ่งถึงฤดูละห้าร้อยปอนด์ เพราะการไปมากับเมืองอังกฤษใกล้มาก มาขึ้นเบอรเคนแล้วขึ้นรถไฟต่อไปอีก อยู่ตกเบ็ดเสียตลอดฤดู จะได้ฤดูละกี่ตัวก็ตาม เราคงพบกัน เพราะในการที่ลงไปนั่งฤๅยืนตกเบ็ดนั้นเปนยาอายุวัฒนะอยู่ในตัวเสียแล้ว เมื่อวานนี้รถผ่านคนตกเบ็ดมาคนหนึ่ง สวมรองเท้ายาวขึ้นมาตลอดต้นขา ลุยลงไปยืนอยู่ในแม่น้ำ ลึกถึงต้นขา อ้ายน้ำฤๅก็ไหลเชี่ยว แดดฤๅก็ร้อน ต้องเอาผ้าเช็ดหน้าคลุมลงบังหน้าไว้แล้วเอาหมวกครอบ ยืนสั่นงึก ๆ อยู่ในน้ำ ไม่ใช่เพราะหนาว เพราะน้ำเชี่ยว พอแลเห็นหน้าก็รู้ว่าไม่ใช่ชาติอื่นอังกฤษช่างชอบกันจริง ๆ เช่นนี้ ถ้าพบได้สักตัวหนึ่งตะโกนตวาดกันบ้านแตก ว่าหนักเท่านั้นปอนด์เท่านี้ปอนด์ แต่ถึงจะไม่ได้ก็ไม่เงียบเหมือนเล่นหวย เพียงว่าได้ไปตกเท่านั้นเท่านี้ก็ได้รับอนุโมทน ด้วยความเชื่อใจของผู้ฟังว่าผู้ที่ไปตกนั้นได้กระทำการจำเริญอาย กับเปนที่สำหรับรักษาคนเกียจเช่นนี้ ครั้นจะได้กำไรอย่างไร แต่ดูอย่างเห็นจะสู้ข้างไทยไม่ได้ เพราะเวลาเที่ยวสั้นกว่ากัน เหมือนอย่างนี้เปนยี่ห้อรายการจนเดือนกรกฎาคมแล้วยังไม่หายหนาวแลยังไม่ขาดฝน คนน้อยไปกว่าทุกปี

รถเลียบมาตามเอวังเคยเอลเวน จนหมดแล้ว คราวนี้ตั้งข้ามเขาลอดมาในถ้ำ หน่อยหนึ่งก็ถึงเซอฟยอด เซอนี้แปลว่าใต้ เปนอันเปลี่ยนฉากใหม่ กลายเปนภูเขาริมทเลซอกแซกลดเลี้ยวต่าง ๆ ซ้อนกันเปนชั้น ๆ จนบางขณะซ้อนเหลื่อมกันสองข้าง เหมือนฉากโรงลคร เหลือที่จะพรรณาได้ฤๅเหลือที่จะถ่ายรูปได้ เพราะเปลี่ยนกันไม่หยุด ที่แผ่นดินประเดี๋ยวก็อุดมดี ประเดี๋ยวก็เปนศิลาคระคระ ประเดี๋ยวก็เปนน้ำ แต่โดยมากนั้นเปนที่อุดมดี อุดมด้วยหญ้าแลพื้น การห้ามหวงป่าไม้ในเมืองฝรั่ง เกิดขึ้นด้วยความจำเปนแท้ แลเกิดขึ้นเมื่อเกือบจะเสียที เพราะเหตุว่าพื้นต้องการมากเหลือเกินดังเช่นได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าปล่อยให้ตัดแล้ว ไม่ช้าเท่าใดต้นไม้ก็หมด ถ้าตัดลงเสียหมดแล้วจะปลูกขึ้นใหม่ก็ยาก เพราะไม่มีไม้ใหญ่ยังไม่เล็ก เขารู้สึกขึ้นมาเขาจึงได้ตั้งกฎหมายห้ามปราม เรื่องตัดไม้ที่เมืองเราไม่ได้ห้ามมาเปนช้านาน ดูก็ไม่สู้น่าเกลียดเสียหายอันใดเพราะไม้ของเรายังพอจริง ๆ แต่ที่ได้ห้ามขึ้นก็นับว่าเปนประโยชน์อย่างยิ่ง ที่เราไม่ต้องทดลองเอง ห้ามเขาอย่างฝรั่ง แต่ถ้าห้ามกันได้จริงเราได้ประโยชน์ดีกว่าฝรั่ง เพราะเขาห้ามกันเมื่อไม้สิ้นเข้าไปเสียมากแล้ว เราได้ห้ามแต่ต้นมือกว่า รถไฟมาถึงเบอรเคนเวลาเที่ยงเศษ ระยะทางอยู่ในร้อยกิโลเมเตอร์เศษ ขึ้นรถตรงมาโฮเตลนอรยีโฮเตลนี้เปนตึก สบายแลงดงามอย่างดี คนช่างดูมากมายจริง ๆ เสียงร้องกันเอ็ด ความรู้สึกในใจชอบกล เหมือนพระยาบ้านนอกเข้าไปบางกอก เพราะตั้งแต่ออกจากคริสเตียเนียมาแล้ว ไม่มีเมืองใดที่น่าจะเรียกว่าเมืองเต็มตามแผนฝรั่งได้ แต่ความรู้สึกในใจรู้สึกสบาย เหมือนไปเที่ยวในหัวเมืองของเราเอง เพราะเมืองเหล่านั้นก็ไม่สู้ผิดกับเมืองเราเท่าใด เลวกว่าก็มี ราษฎรก็เปนคนที่ซื่อ ๆ แลใจดีอารีอารอบ พบใครเข้าก็ยิ้มแย้มแจ่มใส โมทนาสาธุโบกมือ โบกผ้า โห่ฮิ้ว

ไปดีมาดี ดูใจคอเบิกบานสนิทสนม ไม่นึกว่าเปนฝรั่ง ถึงมาที่เบอร์เกนนี้ คนก็ยังไม่แปลกอะไร เปนแต่มากขึ้น แลมีคนต่างประเทศมาก ที่นี่ก็คนงามไป กระนั้นเอง แต่ก็ยังรู้สึกสบายใจดีอยู่ หยุดอยู่ที่โฮเตลจนกินเข้ากลางวันแล้วจึงได้ไปเที่ยว

คนมาโฮเตลเต็มแน่นอยู่เสมอไม่ได้ขาด ล้อมรถอยู่จนรอบ พอไปขึ้นรถก็ได้เห็นเกรียวกราว ออกจากโฮเตลไปที่เขาเรียกว่ามิวเซียม แต่หาใช่มิวเซียมสำหรับเมืองไม่ เปนห้างที่พวกแฮนซีแอติกกัมปนี ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อคฤสตศักราช ๑๒๐๐ ปีเศษ เลิกเสียเมื่อคฤสตศักราช ๑๗๐๐ ปีเศษ ห้างนั้นเปนเรือนไม้ปลูกเรียงกันตามริมน้ำ เอาด้านรีติด ๆ กันเรียงไปริมทเลเปนอันมาก แต่ที่ซึ่งไปดูนี้เขารักษาไว้แต่หลังเดียว ให้คงอยู่เหมือนอย่างแต่โบราณ เปนเรือนกระไดแคบ ๆ กั้นห้องซุกซิก ทาสีแดงเขียวอย่างแรง ๆ มีเครื่องใช้สอยของโบราณ คือถาดล้างหน้าทองเหลือง, กาน้ำแขวน, ถ้วยเบียทำด้วยแก้ว, เปนต้น มีสมุดบาญชีที่เขียนแต่หลายร้อยปีล่วงมาแล้ว สำแดงวิธีของกัมปนีนั้นได้ทำการฉ้อชาวเมืองนี้ต่าง ๆ ด้วยใช้ลูกตุ้มชั่งอย่างหนึ่ง ขายอย่างหนึ่งเปนต้น วิธีที่กัมปนีนี้ฉ้อโกงต่าง ๆ เปนข้อขัดขัง จึงต้องห้ามไม่ให้คนในกัมปนีนั้นทั้งหมดมีเมีย ห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไปในออฟฟิศที่ทำงานนั้น ที่นอนของผู้จัดการแลคนใช้ในกัมปนีนั้นทำเปนตู้ติดกับฝา เมื่อเข้าไปนอนแล้วปิดบานตู้เลื่อนเหมือนกันกับตู้เก็บของ มีช่องเปิดสำหรับผู้หญิงเข้าไปในห้องนั้นได้ โดยไม่ต้องเดินผ่านทางออฟฟิศ มีกำหนดว่าถ้าหากว่าผู้ใดมีลูกต้องเสียค่าปรับเบีย ๒ ปีย ผู้ซึ่งรักษามิวเซียมนี้ได้แต่งสมุดเล่มหนึ่งว่าด้วยเรื่องเหล่านี้ แต่ผิดอ่านไม่ออก จึงได้ของจับกันไว้เพียงเท่านี้

ออกจากมิวเซียมนี้ ไปที่วังเก่า ซึ่งตั้งอยู่ปลายแหลม เปนป้อมมีหอคอยสูงหลังหนึ่ง มีตำหนักหลังหนึ่ง ห้องพระโรงหลังหนึ่ง ก่อด้วยศิลาทั้งสิ้น ได้

สร้างแต่ครั้งกิงชะกะบันที่ ๑ เคยถูกอังกฤษยิงครั้งหนึ่งลูกปืนยังติดอยู่ เมื่อเวลาเจ้าแผ่นดินเสด็จมา ได้ประทับอยู่ในตำหนักนี้ แต่เวลานี้ใช้เปนที่อยู่ของผู้บังคับการทหารเมืองนี้ มีผู้ให้ดอกไม้แลถ่ายรูป กลับจากนั้นแวะห้าง แต่เนภาะที่ขายของที่รฤก คือห้างเยเนตแลเยเยอที่กล่าวมาแล้วนั้นเปนต้น ห้างอื่นอีกสองห้าง

ออกจากห้างนี้ขึ้นรถเที่ยวดูเมืองแลดูวิว ได้ขึ้นไปที่เขาข้างเมือง ซึ่งทำทางขึ้นใหม่ ยังไม่แล้วสำเร็จตลอด ทางยังค้างไม่ถึงยอด จะต้องเดินขึ้นไปอีก พอขึ้เกียจเดิน เหตุด้วยเฉภาะเขานั้นหันหน้าทางตวันตก พระอาทิตย์ส่องแสงลงตรงเมือง เปนควันไปหมด ถ่ายรูปไม่ได้ จึงมีความพะใจที่จะกลับลงมาพักที่โฮเตลเบลวิว ซึ่งต่ำลงมาจากยอดสักห้าหกทบ ที่นั้นเปนที่ดูวิวได้ดี ได้หยุดกินน้ำชาที่ซาลาน่าโฮเตลนั้น แลเห็นเมืองเบอรเคนได้ตลอด เมืองนี้ตั้งอยู่ริมทเล มีแหลมสองแหลมยื่น ในหว่างแหลมเหล่านั้นเปนท่าที่เรือจอด เท่าใด ๆ ก็ได้ เปนที่บังลม นับว่าเปนท่าใหญ่ท่าดี มีเรือรบเยอรมันที่ตามเสด็จเอมเปอเรอเยอรมันจอดอยู่ในเวลานี้ถึง ๙ ลำ บ้านเรือนในเมืองเปนตึกโดยมาก มีถนนกว้างใหญ่ ภูมฐานเปนเมืองโต เว้นแต่มีตึกทำด้วยไม้แซกอยู่เกือบจะทุกถนน ยังบริเวณรอบนอกออกไปเปนตึกไม้ทั้งสิ้น ถัดจากบริเวณตึกหมู่ที่เปนเมืองออกไปเปนวิลลาทำด้วยไม้ รูปพรรณต่าง ๆ ตั้งแต่ริมน้ำลามขึ้นไปจนกระทั่งบนเขา มีจำนวนพลเมืองถึง ๗ หมื่น การค้าขายที่นี่จอแจกว่าที่ครีสเตียเนียมาก เหตุที่เปนเมืองอยู่ใกล้เกาะอิงค์แลนด์กว่าครีสเตียเนีย แลเปนท่าไปมากับอเมริกา ย่นทางสั้นขึ้นกว่าไปครีสเตียเนียถึง ๒ วัน ในเวลานี้กำลังทำทางรถไฟไปครีสเตียเนีย ถ้าหากว่าทางรถไฟสำเร็จ การค้าขายคงจะมาลงทางนี้มาก เปนเมืองที่เขาคิดจะแข่งครีสเตียเนียอยู่ด้วย ถ้าว่าด้วยห้างร้านขายของ ที่นี่ดีกว่าครีสเตียเนีย

มีคนต่างประเทศไปมาเสมอไม่ได้ขาด ในเวลานี้ในท้องถนนเต็มไปด้วยพวกสี่ร้อยที่มาพร้อมกันมาด้วย กับพวกทหารเรือเยอรมัน ตั้งแต่มาถึงจนกระทั่งเวลานี้ยังเดินไขว่ทั่วไปอยู่ในถนน ของขายที่เปนสบีเชียลลิตีสำหรับเมืองนี้ ซึ่งเปนสำคัญนั้นก็เฟอ คือเครื่องแต่งตัวทำด้วยขนสัตว์ต่าง ๆ สำหรับทั้งผู้หญิงผู้ชาย แลหนังสำหรับลาด ถักด้ายเปนพรม เครื่องลงยาโปร่งอย่างรัสเซีย แลเครื่องลงยาเกลี้ยง เครื่องประดับทองแลถ้าไหล่ทอง เปนอย่างเครื่องแต่งตัวนอรวิเยียนของเก่าต่าง ๆ โดยมากเปนถังเบียร์ทำด้วยเงิน สลักบ้างไม่สลักบ้าง ตู้โต๊ะเก้าอี้อย่างเก่า เครื่องไม้สลักแลแกะด้วยมือบ้างเขียนบ้าง รูปเรือไวกิงแลรูปถ่ายรูปเขียนที่งามประหลาดต่าง ๆ ในเมืองนี้ เครื่องแต่งตัวชาวเมือง ที่เปนของใหญ่ ๆ เปนของเก่า แต่ที่เล็ก ๆ เปนของทำขึ้นสำหรับคนมาเที่ยว แต่ชั่วไปสตีกาดอย่างเดียวเห็นจะเปนเงินเปนทองเสียนักหนา ได้ดูเมืองอยู่จนกระทั่งเวลาย่ำค่ำ แต่แดดยังสว่างมาก เวลากลับมาโฮเตลเท่ากับบ่ายสัก ๔ โมง จะกล่าวได้ว่าตั้งแต่ออกมา ฤๅตั้งแต่มาถึงยุโรปเกือบจะสามเดือนแล้ว ยังไม่เคยพบฤดูซัมเมอเลย เปนแต่ฤดูสปริง เพราะฉนั้นก็อยากจะไปข้างหนาวเกินสปริง พึ่งจะมารู้สึกว่าเปนซัมเมอเมื่อถึงวิสเนส เลยติดต่อมาจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ แดดอยู่ข้างจะร้อนจัด แต่เวลากลางคืนก็ยังหนาว พอนอนห่มแพรแลเกตได้สักชั้น ไม่ต้องใช้นวม

ได้ส่งสมุดที่เขาขายที่วังโบราณสองเล่ม กับรูปที่ชาวเดนมาร์กเขาถ่ายเมื่อไปดูตลาดสองรูป กับรูปถ่ายที่สภาเดนติกหกหนึ่ง มาให้สำหรับดูด่วนแล้วให้เก็บไว้ให้พ่อ รูปแลสิ่งของทั้งปวงเปนอันมากเหลือหลายที่ได้ซื้อมาแต่ส่งไม่ได้ เพราะตู้ไม่ได้มา ไม่มีผู้ใดจะจัดการ จะต้องพาเอาไปปารีสด้วย แล้วจึงจะได้ส่งต่อภายหลัง วันนี้ได้รับหนังสือเมล์ลงวันที่ ๑๖ มิถุนายน แต่ยังไม่ได้อ่าน

มาคั่งกันกับหนังสือเก่าไม่ได้คอย เพราะไม่มีเวลาที่จะเขียน แลหาที่ส่งก็ยาก กลัวจะไปรอช้าเพราะต้องส่งตามเมล์ย่อย ที่เบอรเคนนี้เปนเมืองใหญ่ มีเมล์ที่มั่นคงควรจะไว้ใจได้ จึงได้รีบจะบรายวันฉบับนี้เสียในวันนี้ เพราะพ่อยังจะไปเที่ยวแกว่งอยู่ที่อื่นต่อไปอีกจะขาดคราวมากนัก จดหมายฉบับนี้ก็ยาวเหลือเกินอยู่แล้ว จึงขอจบลงไว้เพียงเท่านี้ มีคลาศเคลื่อนอยู่บ้างขาดไปบ้าง แต่จะแก้ไขก็จะต้องค้นกินเวลามาก จึงตกลงว่าปล่อยไว้เช่นนั้นที แล้วจึงค่อยแก้ไขต่อไป

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๑

คืนที่ ๑๒๐

เรืออัลเบียน ออดเด

วันพุฒที่ ๒๔ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ที่ได้เคยบ่นเรื่องอาหารดูไม่สู้พรักพร้อม ไม่ใช่ไม่มีฤๅไม่ดี เปนด้วยความจำ [illegible] เวลา ๔ โมงเช้าขึ้นรถไปดูวัด ซึ่งเปนวัดของโบราณรื้อย้ายมาปลูกไว้ เท่าที่แท้ว่าไปวัดนั้นพอแต่เปนเหตุ ที่จริงเพื่อจะไปดูเมืองเสียให้ทั่วเปนที่ตั้งมากกว่า ทางที่ไปนั้นไปขึ้นเขาซึ่งล้อมอยู่รอบเมืองด้านบนฝั่ง ซึ่งตอนขึ้นล่าง ๆ มีรถราง [illegible] แต่มีทางมา [illegible] วัดตาต่าง ๆ [illegible] แปลก ๆ กัน แต่จะไปทำนอง [illegible] เขาเรียกว่า [illegible] ใหญ่ เปน [illegible] ให้แก่ [illegible] อยู่ในสวนนั้น [illegible] แล้วมีทาง [illegible] ไปทั้งสองข้าง [illegible] ในเมืองนี้ [illegible] เปนคนที่ได้ [illegible] จากสวีเดน [illegible] แต่ [illegible] ไม่ได้ [illegible] อยู่ในสตอกโฮม [illegible] ใหม่ ๆ มีพวกได้- [illegible] ไม่เหมือนประเทศ [illegible] ประเทศ [illegible] เดียว [illegible]

ในเวลาใด ถ้าคนจำพวกใดมากกว่ากันแต่คนเดียว ก็อาจจะทำการได้ตามประสงค์ พวกที่มีน้อยกว่า ไม่มีช่องโอกาศที่จะได้ทำอะไรสำเร็จได้เลย ไมเคลเซนเปนคนที่มีชื่อเสียงโด่งดัง แลเปนผู้คิดการแยกเช่นว่ามาแล้ว เวลานี้มีพวกของตัวในสตอตติงมากกว่าพวกอื่นเพียงสามคน พวกของตัวเองก็ซ้ำพากันแค้นเคืองอยากจะให้ไมเคลเซนลาออกเสียจากตำแหน่ง เพราะไม่อยากที่จะให้พลาดพลั้ง ที่ต้องออกจากตำแหน่งเพราะแพ้เขาทั้งพวก การในเมืองนอรเวไม่เหมือนประเทศอื่น มันรวน ๆ จะเปนรีปับลิกอยู่ แต่เหตุที่เขาไม่ยอมให้ใครดีกว่าใคร คงจะเปนการยากที่จะหาเปรสิเดนต์ได้เหมาะ จึงยังคงให้มีเจ้าแผ่นดิน แต่เจ้าแผ่นดินจะขัดขืนความคิดสตอตติงก็ไม่ได้อย่างประเทศอื่น ความที่พวกนี้ถือเปนอิศรจนกระทั่งเสนาบดีที่เคยแต่งยูนิฟอมอยู่แต่ก่อน ก็เลิกแต่งยูนิฟอมเสีย เมื่อก่อนเจ้าแผ่นดินองค์นี้จะมา เพราะว่าถ้าแต่งยูนิฟอม ดูเปนคนใช้ของเจ้าแผ่นดินไป ความคิดเขาเดินไปถึงอย่างนี้ ก็พอจะคิดคาดทางการงานอื่น ๆ ได้ ไมเคลเซนผู้นี้เปนพ่อค้าเรือ มีเรือหลายลำ มีถิ่นฐานอยู่ที่เบอรเคน คนมั่งมีในเมืองนอรเวมีอยู่ที่เมืองเบอรเคนหลายคน มีเรือค้าขายแทบทุกคน เพราะทรัพย์สมบัติในพื้นแผ่นดินไม่สู้จะได้ผลมาก ความคิดของไมเคลเซนว่า ถ้า[illegible]ก็จะคิดรวบรวมเรือ จัดการเดินเรือทำนองกำปนีของพระยาชลยุทธ

ทางที่ขึ้นไปวัดอยู่ข้างจะไกลมาก ไปในทางที่แล้วเสร็จอย่างดี จนกระทั่งถึงทางที่ยังไม่แล้วเสร็จดี เริ่มขึ้นไป เมื่อถึงโฮเตลเชียกเกลนด์ มีโรงกาแฟอยู่ริมทางหลังหนึ่ง พ้นนั้นขึ้นไปอีกนิดหนึ่งก็ถึงทางที่เขาเปิดให้ขึ้นไปวัด เปนทางเดินขึ้นตกฤดูกัก จึงขึงลวดหนามเสียทั้งสองข้างด้วย เพื่อจะไม่ให้คนเที่ยวเดินพลุกพล่าน วัดนี้ไม่ใช่เปนวัดปับลิก สร้างขึ้นในที่ไปรเวตของราสมุสไมยาร์ มีเรือนอยู่ข้างด้านน่า ทางที่จะขึ้นต้องเข้าไปที่ในที่ของเขา แล้วผ่านน่าเรือนจึงได้ไปถึงวัด วัดนั้นทำ

ด้วยไม้ชำฉาทั้งสิ้น แต่ได้สร้างมาแล้วถึง ๘๐๐ ปีเศษ จนกร่อนหรือในที่ต่าง ๆ รูปร่างทรวดทรงเปนอย่างนอรวิเยียนแท้ คล้ายรูปวัดพม่ามาก เห็นจะโตกว่าโบสถ์เก่าวัดวิเวก ที่ท่านเจ้าหนูสร้าง*สักนิดหนึ่งทรวดทรงงาม แต่ฝีมือหยาบ ๆ ใช้ทาสีเขียวสีแดง เหมือนอย่างเก่า ๆ ของเรา ไม่ได้มีผิดกันเลย ฝีมือช่างนอรวิเยียนเก่าเห็นจะมาจากข้างตวันออกเปนแน่ จนชั้นรูปเขียนที่เขียนฝาผนังก็เขียนอย่างไทยโบราณตัวโต ๆ แปลกแต่เรื่องเปนเรื่องพระเยซู สีก็เปนสีเบญจรงค์ ไม่มีสีผลิกแห่งเลย ถ้ากรมหลวงนริศร์ได้เห็นจะอ่านออกว่าเรื่องราวเปนอย่างไรได้มากกว่าพ่อ กลับจากนั้นจะมาอีกทางหนึ่งต่างหาก เปนถนนบนเขาเลียบลงมาเห็นวิวเมืองงามดีมาก เห็นจะนับได้ว่าได้เห็นเมืองเบอร์เคนเกือบทั่ว ใคร ๆ ได้มาพูดหลายคนว่าพ่อเคราะห์ดีอย่างยิ่ง ที่ได้พบเมืองเบอร์เคนแห้งแลมีแดด อย่างเช่นเมื่อวานนี้ เพราะเปนเมืองที่ฝนตกไม่มีฤดู บางปีจะมีสว่างไสวตลอดปลอดโปร่งทั้งวันเช่นนั้น เพียงปีละสามวันสี่วันเท่านั้น ฝนตกปีหนึ่งรองด้วยเครื่องตวงได้ถึงสองเมเตอร์ เปนมากกว่าแห่งอื่น ในเมืองนอรเวซึ่งเปนถิ่นฝน ทุก ๆ แห่งไม่ต่ำกว่าเมเตอร์ เลยกลับมาลงเรือทีเดียว พอชักธงขึ้นเรือรบเยอรมันแปดลำสลุต กับทั้งบนบกด้วยอีกแห่งหนึ่ง เรืออีกลำหนึ่งกำลังประทุกถ่านไม่ได้สลุต เราไม่มีอะไรจะตอบ ได้แต่ชักธงขึ้นไว้ ครู่หนึ่งก็ถอนสมอออกเรือ เรือเหล่านั้นได้ยืนรายแคมแลเป่าแตร แล้วสลุตอีกครั้งหนึ่งพร้อมกันทั้งหมด

เรือเดินมาตามฮาเดนเยอฟยอด เปนฟยอดอันหนึ่ง ซึ่งล่ำฦๅว่าเปนที่งามแห่งหนึ่งในเมืองนอรเว ข้อที่ว่างามนั้นคือเปนเขาสูงสองข้าง แต่ไม่ตั้งชันโกรกจนต้นไม้ขึ้นไม่ได้ ชันเพียง ๆ พอต้นไม้ขึ้นซ้อนเรียงกันเต็มข้างเขาตลอดจนยอด เว้นไว้

---

* คือวัดวิเวกวายุพัด ที่บางปอิน เดิมพระสุวรรณวิมลศีล หนู วัดสุวรรณดารารามสร้างแต่พระอุโบสถเดียวนี้ พระราชทานพระอุโบสถซึ่งสร้างชั่วคราวสำหรับวัดเบญจมบพิตรไปเปลี่ยนใหม่

รูปทรงถ่ายเรือรบเยอรมันยิงสลุตรับเสด็จที่เมืองเบอเคน

แต่บางยอดซึ่งมีสโนดาดอยู่ ก็มีต้นไม้ขึ้นไปร่นเสมอใต้สโน บางแห่งที่มีลาดเข้าไปอีก ก็เปนที่ไร่หญ้าแลมีบ้านเรือนคนเปนหย่อม ๆ ไป คงจะมีน้ำตกอยู่ในที่ไกลระยะ แต่ไม่ใช่น้ำตกใหญ่โต ซึ่งจะถึงได้ชื่อว่าเปนที่วิเศษอย่างไร คงจะตกลงมาจากยอดเขาสายยาว ๆ แต่เคย ที่เหล่านี้ถ้ามีที่ลาดพอ ก็มีหนทางพอล้อเกวียนเดินได้ อาจจะแลเห็นจากแม่น้ำโดยง่าย ด้วยกำหนดศิลาที่ตั้งกั้นทาง แลดูเหมือนใบเสมาลูกบึ้ม ถ้าเปนที่ชันมากก็มีแต่ทางเล็ก ๆ พอเดินเท้า เรานั่งมาในเรือไม่ต้องโงกออกไปดูเหมือนเรือไฟแล่นมากลางท้องนาแลป่าไม้ อีกไนยหนึ่งแลดูที่น่าต่างกระจกเหมือนอย่างรูปภาพภูเขามีบ้านเรือนสวนป่า แต่รูปภาพนั้นเปลี่ยนอยู่เสมอเปนนิจ ข้อที่ว่างามนั้นงามสองวิกัปดังนี้

กำหนดว่าเรือจะถึงออดเด เวลา ๒ ยาม แต่ได้มาถึงเสียก่อนแต่เวลา ๔ ทุ่ม ยังไม่ทันมืด พบเรือเมล์นอรวีเยียนลำหนึ่ง จุดรอกเกตเปนการต้อนรับแลดูโฮเตลบนฝั่งงามราวกับปราสาท มียอดออกสพรั่งไป วันนี้เปนวันเข้าพรรษา รู้แน่ว่าของไม่ไปถึง จึ่งต้องโทรเลขไปนมัสการกรมหลวงวชิรญาณแทนเครื่องสักการะ ร้อนจัด ปรอทกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๕ เซนติเกรด ๑๘

คืนที่ ๑๒๑

ไบรฟรอน โฮเตล

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้ได้รับหนังสือช่างเขียนอังกฤษคนหนึ่ง ดูเหมือนชื่อ ฮาต บอกว่ามาตั้งเขียนรูปอยู่ที่นี่ มีผู้ซื้อมากขอให้แวะดู ส่งบาญชีคนซื้อมีควีนอาเลกซานดราเปนต้น เพราะฉนั้น จึ่งนัดว่าวันนี้จึ่งได้ไปที่ช่างเขียน ดูรูปก่อน ได้เลือกรูปที่ต่าง ๆ ซึ่งได้เห็นสักสองสามคู่แล้วจึ่งได้ไปขึ้นรถ ตำบลนี้ในบัตรหมายที่จะลงในแห่งหนึ่งแห่ง

ได้ชื่อว่าออดเด แต่ชาวเมืองมีคนขี่รถเปนกันเรียกออดดา โฮเตลอย่างเลวของพวกชาวเมืองก็เขียนออดดา เปนสองอย่างดังนี้ ที่ตำบลนี้มีโฮเตลหลายหลัง มีร้านขายของเล็ก ๆ หลายร้าน หน้าตาอย่างเช่นบนพระบาท แต่มีบ้านเรือนคน มีโรงเลื่อยใหญ่ใช้แรงน้ำมีเชิดหน้ากว้างขวาง ว่าตามจริงถ้าผู้ที่ไม่มีเวลาพอจะขึ้นไปถึงข้างเหนือ อยากจะเที่ยวนอรเวให้เห็นอะไร ๆ ทุกอย่าง มาจนที่ออดเดนี้ก็จะได้เห็นคล้ายเช่นน้ำตก, สโน, เกล, แต่มันอย่างละน้อย ๆ ก็แต่น่าดูที่อื่นได้ นับว่าเปนที่ ๒ ในนอรเว แต่นอกเคปแลพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนนั้นเปนพ้นวิไสยที่จะเห็นนอกจากขึ้นไปเหนือ ทางขึ้นจากออดเดนี้ตาอยู่ข้างจะดีมากฤๅจะเปนด้วยขึ้นเชิงภูเขามันดีแล ไม่ต้องตัดถนนขึ้นชันเหมือนอย่างไป โตกดัล ขึ้นจากที่สุดฟยอดสูงขึ้นทีละน้อย ๆ จนเปนถ้ำทางน้ำตก มีเนินเขายืนสกัดขวางลำธารออกมา มีช่องแต่พอน้ำตกช่องตรงนั้นแลเห็นช่องเขายืนทางนั้นกว้าง เหมือนกับขึ้นกระไดทอดหนึ่งถึงซาลาตามลิดกกที่จะโฮเตลเหมาะมาก เฉภาะเลาที่เขายืนนั้น แลลงมาข้างล่างเห็นทะเลในฟยอด แลเข้าไปข้างในเห็นทะเลสาบ เมื่ออยู่ที่ตรงนั้น ดูเหมือนทะเลน้ำจืดกับทะเลน้ำเค็มต่อกัน มีเนินคั่นอยู่นิดเดียว ที่เนินนั้นเปนที่จะโฮเตล ปลูกขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่งทำตามจะใหญ่กว่าหลังเก่า ยังไม่แล้ว พ่อไม่ได้ไปที่โฮเตลนั้น เพราะต้องเลี้ยวออกนอกทาง ยังไม่ต้องการที่จะพักเพราะจะขึ้นไปประเดี๋ยวเดียว ถามชื่อได้ความว่าโบเนร ตรงกับชื่อโฮเตลสว่างอารมณ์ ตามทางที่ขึ้นไปเลียบฝั่งขวาของทะเลสาบกว้างราวเจ้าพระยาอยู่ ตามเวลาทะเลนั้นเปนกระจกส่องเงาเขา เปนเขาอย่างข้างเหนือทางที่เราไปเปนสามแนะตั้งตระ ทุ่งหญ้าเรียบ ๆ ออกมา เปนด้ายเขาพระฉาย เปนแต่ที่ตีกันยาวยืด ในที่สุดทะเลสาบข้างบน มีเขาลูกหนึ่งยื่นยาวลงไปอยู่ในกลางจนเราไปได้เห็นเนินเขาที่ยืนนั้น ตรงหน้าเขาทะเลสาบก็ลงเปนแคบ ค่อย ๆ แคบเข้าไป ๆ ทางยังราบอยู่ จนกระทั่งถึงแคบมากเข้าจึงเปนน้ำตก จึงต้องขึ้นชันอีกทอด

หนึ่ง วันทอดนี้ข้างทางไม่เปนพระฉายล้วน มีศิลาพังลงมาจากเขาเกะกะ ก้อนใหญ่ ๆ ก้อนหนึ่งครั้งเกือบจะเหมือนลับแล เห็นแผ่นน่ารายแต่โตเกือบเท่าด้านหุ้มกลองผนังวิหารที่วัดพระเชตุพน ใกล้กัน ข้างฝั่งซ้ายมีน้ำตกใหญ่ เรียกชิลดาลสโฟส ขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งก็ถึงที่ราย เปนซาลาอีกชั้นหนึ่ง แต่คราวนี้ไม่สู้รายที่เดียวนัก มีขึ้นย่างน้อย ๆ แลเห็นเบรใหญ่ข้างฝั่งซ้าย ที่นั่นก็เปนท้องทเลสายกว้าง ถ้าหากว่าไม่ได้ไปเห็นเบรข้างบน เห็นที่นี่ก็พอเข้าใจได้ว่าเบรนั้นเปนอย่างไร แต่เปนเบรอย่างค้างเขา ไม่ได้ตกลงมากองอยู่กับพื้น แต่นี่ต่อไปมีขึ้นทีละน้อย ๆ ที่รายทอดระสั้น ๆ เข้า มีน้ำพุไหลหลั่งในที่ต่าง ๆ ซึ่งเหลือจะพรรณาได้ มีแผ่นทองแดงจารึกติดอยู่ที่ข้างเขาแห่งหนึ่ง ได้ความว่าเลฟเตอแนนต์ ผู้หนึ่ง ตามเสด็จเอมเปอเรอขึ้นมา ม้าลำพองรถพลาดพลั้งอย่างไรพลัดตกลงไปในลำธาร ไปได้ศพข้างล่าง จึงได้ทำที่ระฦกนี้ไว้ จะพรรณาด้วยหนทางต่อไปอีกก็ออกจะซ้ำ ๆ เพราะไม่สู้ผิดอะไรนัก แปลกแต่ที่นี่ไม่เปนทางเลี้ยวไปเลี้ยวมาถี่ มีที่รายมาก สูงขึ้นทีละน้อย ๆ ต่อเมื่อจวนจะถึงที่เขาปลูกโรงไว้เปนที่สำหรับดูวิว จึงขึ้นทบไปทบมาถี่ มีน้ำตกซึ่งเปนที่เลื่องฦๅ ว่าเปนอย่างใหญ่แลงาม ๒ แห่งด้วยกัน แห่งแรก ๒ สาย อยู่ฝั่งซ้าย แห่งหลังลงสายเดียว แต่ตอนข้างล่างมีศิลาตแคงน้ำพร่าไปกว้างมาก น้ำตก ๒ แห่งนี้ แห่งแรกเรียก ลาเตโฟส แห่งที่ ๒ เรียก เอสปละนาเตโฟส ถนนจำเภาะผ่านไปใกล้น่าน้ำตกนี้ถ่ายรูปยาก น้ำเปนฝอยกระจายออกจะเปียก ๆ ที่ซึ่งปลูกไว้สำหรับดูวิวไม่เห็นว่าดีเท่าไร หาไม่พอก็จะไม่แวะ แต่นี่หากว่ามีพวกเที่ยวเขาไปจ้างน่าหลายรถ รถเหล่านั้นเดินช้าหยุดร่ำไป ต้องคอยอยู่นาน ๆ กว่าจะเดินไปทีละกระดึบกระดึบ แดดก็ร้อนจนต้องกางร่ม ถนนเปนฝุ่นฟุ้งจนหน้าเปนเต้นโนรา รถของเราม้าดีกว่า เจ้าของดุยนัก ว่าม้าทั้งออดคาไม่มีสู้คนได้ แต่จะแซงหน้าขึ้นไปก็ไม่ควร จึงได้นัดหมายกันว่าพวกเหล่านั้นคงจะไปแวะที่ ๆ ดูวิว เราจะแวะให้เวลาสั้นกว่าเขา

จึงออกเสียก่อน ก็เป็นอันสำเร็จ เราได้ออกหน้าไปก่อน ฝุ่นค่อยน้อยลง แต่ม้าของเราเองก็ดีปุ่นเก่ง ลงปลายก็ล้าเหมือนกัน หยุดพักบ่อย ๆ จนบ่ายหิวเข้าจึงได้ถึงโอเตล เซลเรสตาก หยุดกินเข้ากลางวันในที่นั้น พวกอื่น ๆ ที่เขามา เขาไปกินอีกโอเตลหนึ่งต่างหาก เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๕ แล้วจึงได้ออกจากโอเตลเซล-เรสตาก ถนนตั้งแต่ออกเดินมาจนกระทั่งถึงที่นี่ มีคนอยู่ตลอด เพราะมีทรายมาก การหากินนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากปลูกหญ้าตัดฟืน และบ้านก็อยู่ข้างจะงาม นั้นที่แต่งฝากเรา เห็นจะอาไศรยในการที่คนเดินไปมาด้วยอีกมาก เด็ก ๆ เป็นเข้าใจทำและ มาคอยการเปิดประตูกั้นทางสำหรับเปิดประตู แล้วได้เพียงได้สตึง มีเรือนหลังหนึ่งปลูกแบบอยู่แถะทางขึ้นสูงขึ้นมาจากลำธาร เรือนนั้นข้างยอดหันหน้าเข้าหาถนนเป็นโรงรถ ข้างล่างหันหน้าออกไปข้างลำธารเป็นที่อยู่ ต่อขึ้นมาจากโอเตลเซลเรส-ตาก บ้านเรือนห่างลง เพราะที่ทรายน้อย ขึ้นไปอีก ๑๐๐๐ ฟิตเศษ จึงถึงที่ยอดเขา ซึ่งเป็นที่ผ่อนน้ำสูง ๓๓๙๒ ฟิต สูงก็ไล่ ๆ กันกับ โครตลิ แต่ที่นี่ไม่หนาวเพราะมีแดด การเรื่องหนาวมันซอยกล น่าสงไสยว่าคนที่ไม่เคยรู้จักหนาวเมืองฝรั่งจะเข้าใจฤๅไม่ว่ามันหนาวอย่างไร มันไม่ได้หนาวลมตึง ๆ สั่นสท้านอย่างเช่นบ้านเรา น่าจะเรียกว่าเย็นมากกว่าหนาว เหมือนหนึ่งว่าเวลาตากแดด ใช่ว่าแดดนั้นจะไม่ร้อน ร้อนเหมือนแดดเรา แต่มันมีอากาศเย็นอยู่ในตัวอย่างไร เหงื่อไม่ยักตกพลั่ก ๆ เวลาสวมเสื้อหนาเกินไปก็รู้สึกว่าร้อนอบอ้าว แต่ก็ไม่ใช่เหงื่อตก พอพระอาทิตย์ตกก็รู้สึกหนาวได้ทันที ถนนขึ้นนั้น ถ้าเวลารถเดินราย ๆ จึงจะขึ้นนั่งอยู่ ถ้าเวลารถขึ้นสูงสักหน่อยหนึ่งก็ลงจากรถ ยังเหียนก็ไม่ต้องถือ ม้ามันเข้าใจอย่างระวังเหมือนเดินไปได้เอง ถ้าเห็นจะไปกระชั้นรถหน้าเร็วของจะให้หยุด ไปรอคานเข้าก็หยุด บอกให้คนเบรกเบรกต้องกดตั้งม้า เปิดแล้วก็เปิดไปไม่ต้องว่ากระไร ม้าไปเอง แต่เจ้าของเราเป็นมิกคิดจะทวนใจม้าเหมือนกัน ม้าเดิน ๆ ไปเหนื่อยขึ้นมาก็หยุดอยู่ มันก็ลง

เบิกให้ แต่ม้าข้างใต้นี้สู้ม้าข้างเหนือไม่ได้แน่แล้ว มันอ่อนแอขี้เกียจไป จะเป็นด้วยร้อนกว่าข้างเหนือ ฤๅข้างนี้มีคนเที่ยวมาก ม้าเหนื่อยก็ไม่รู้ การขึ้นเขาไปๆ แลเห็นเขาสูงตั้งอยู่ข้างน่า รูปร่างเหมือนแอบลาวใหญ่ๆ ตั้งอยู่ทั้งใจออกจะนึกท้อใจ ถามกันร่ำไปว่านี่จะขึ้นแอบลาวใหญ่นั้นฤๅอย่างไร ถ้าหลุดไปได้ไม่ต้องขึ้นก็เออกันก็หนึ่ง บางทีถาม ๆ เล่นมันเลยหลุดขึ้นไปจริง ๆ ก็ได้ น่าชมความพากเพียรในเรื่องตัดถนนของเขาจริง ๆ คนก็น้อย พื้นที่ก็ไม่มีผลประโยชน์อะไรนอกจากหญ้าแลพื้น ผักปลาจะหาได้ก็เต็มเข็ญ ถ้ายิ่งตอนข้างบนขึ้นไป ที่ใกล้จะถึงยอดเขามันยิ่งไม่มีอะไรแต่ชั้นหญ้าก็เต็มเข็ญ ลงมีแต่ศิลากับมอสสโนกับน้ำ เขาก็ยังตัดได้นับด้วยพันด้วยหมื่นเส้นแลรักษาได้ด้วย ทางตั้งแต่ออกเดมาจนกระทั่งถึงไซรฟอนนี้ ๔๐ กิโลเมเตอเศษ เดินรถได้สดวกดีตลอด ตอนบนขึ้นไปต้องมีไม้ปักหมายกรุยหนทางกลัวหนทางหายในสโน แต่หลักกรุยมันก็ปักไม่สู้อยู่นัก เพราะปักลงไปไม่ได้ เป็นหินทั้งแท่งไปหมด ต้องตั้งเสาขึ้นแล้วเอาศิลาก่อล้อมรอบสูงๆ เสียบไว้เช่นนั้น เสาโทรเลขก็ใช้เช่นนี้ ประดักประเดิดมิใช่เล่น ทางที่เราขึ้นมาวันนี้ ตอนบนก็ผ่านสโนขึ้นมาจนหยุดละเล่นได้ วันนี้ได้ถ่ายรูปกรมสมมตเล่นสโน เรื่องกรมสมมตกับสโนนี้เป็นเรื่องขันอันหนึ่ง ถ้าผ่านสโนไปแห่งไรที่ต่ำๆ จะทักกันต้องทักว่า พอกรมสมมตเล่นได้ ดูก็จริง แดดร้อนนักหนา เรานั่งไปในกลางแจ้งร้อนออกจี๋ ควรฤๅสโนยังทนทานอยู่ได้ ถ้าเป็นน้ำแข็งแช่อยู่ในน้ำ แลเห็นเป็นก้อนอยู่ในน้ำไม่ปักละลายได้ แต่สังเกตดูว่า ถ้าสโนที่หันน่ารับทิศเหนือละลายเร็ว เพราะเหตุว่าพระอาทิตย์อยู่ข้างเหนือ ฟากข้างทิศใต้แล้วอยู่ขาวดาดไปทั้งนั้น พอขึ้นมาตามทางหน่อยหนึ่ง เหลียวหลังลงไปแลเห็นเป็นกำแพงทำด้วยน้ำแข็งก่อกั้นหนทางที่เราขึ้นมาแล้วสูงเทียมฟ้า ถ้าเวลาถูกแดดเข้าก็ฉายแวบวาบ, เป็นสีเขียว, น้ำเงิน, ขาว, ระคนปนกันตามที่ลึกตื้น วันนี้ได้เห็นมิ้นน้ำชัดเจนยิ่งกว่าที่เห็นมาแต่ก่อน เพราะเหตุที่ยอดเขา

นั้นหาต้นไม้มิได้เลยแต่สักต้นเดียว เปนหญ้าเปนมอส จะหาให้สูงถึง ๔ องคุลีก็ไม่ได้ เหตุด้วยน้ำแข็งแลสโนทับอยู่เสมอพึ่งจะเปิดขึ้น ที่ยังเป็นคลุมยึดอยู่ก็มี เมื่อรวมจะถึงที่น้ำตกนั้น ลำธารแคบเข้าทุกที ๆ บางแห่งสายน้ำกัดศิลาลงไปจนเปนเหว บางแห่งก็ไหลลอดมาใต้ก้อนศิลา ฤๅแผ่นสโนที่หนา จนกระทั่งเห็นว่าหายเงียบไปแล้ว ก็ไปถึงแอ่งน้ำ เหมือนสระใหญ่ ๆ มีสโนเกาะอยู่รอบ น้ำตกจากสโนนั้นลงในแอ่ง แล้วก็ไหลตกไปตามลำธาร เมื่อขึ้นไปต่อไปอีกก็ไปพบแอ่งอย่างนั้นอีกร่ำไป นึกว่าน้ำหมดแล้ว สองครั้งสามครั้ง คราวนี้พอจะถึงที่แย่งกันจริงเข้า มีศิลาเปนเนินนูนอยู่กลาง ข้างหนึ่งก็เปนแอ่งน้ำ อีกข้างหนึ่งก็เปนแอ่งน้ำ สโนเกาะอยู่ทั้งแอ่ง ข้างไหนก็ตกลงในแอ่งนั้น ต่างคนต่างไหลลงไปจากแอ่งนั้นคนละข้าง แย่งกันเท่านั้นเอง ใช่ว่าจะมีห้วยเขาน้ำพุน้ำไรอะไรไม่มีเลย แย่งกันเฉย ๆ ต่อหินแอ่งทั้งสองข้างนั้นลงไปจึงต่างคนต่างมีน้ำพุ ซึ่งไหลมาจากสโนหว่างยอดเขาข้างบนซึ่งไม่สูงเท่าไร คราวนี้ขาลงแรกก็ไม่สู้ชัน ต่อมาหน่อยหนึ่งจึงค่อยชันขึ้น แต่ทางง่าย เหตุด้วยไม่มีก้อนศิลาใหญ่โตเกะกะ เปนหว่างเขานูนลาดลงไปจนกระทั่งถึงพื้นทเลสาบ จะหาต้นไม้ใบหญ้าอะไรไม่มี นอกจากต้นที่คล้าย ๆ ซะคราม อันงอกอยู่ในหว่างศิลา แลดูเหมือนพื้นหญ้าแต่หยุ่น ๆ อ่อน ได้ยินว่าที่นี่ช่างไม่มีประโยชน์อะไรเลยแต่สักอย่างเดียว แลไม่มีคนเลยแต่สักคนเดียว ถนนตัดละมาวนเวียนเหมือนค่างวนไส้ไก่ แลดูตั้งแต่ข้างบนก็เห็นจนกระทั่งถนนข้างล่าง เมื่อลงมาข้างล่างแล้ว แลขึ้นไปข้างบนเห็นรถที่ตามเราลงมาเวียนเปนแถว ดูน่าพึงมา ต่อเมื่อรวมจะถึงโอเดคจึงได้เห็นว่า ที่ไหน ไม่เปล่าจากประโยชน์ทีเดียว ด้วยหยุ่น ๆ นั้นเองเปนต้นไซเปนถ่านทั้งสิ้น เขาขุดขึ้นมาตากไว้ เลยเปนดงถ่านใหญ่อยู่ที่นั่น ต่อเมื่อรวมจะถึงโอเดคจึงได้มีบ้านเรือนแลไร่หญ้า โอเดคนี้เล็กแต่ก็พออยู่สบายได้ หันหน้าลงทเลสาบ ซึ่งเข้าไปทั้น แต่มีวิวงามดี

เมื่อปัดฝุ่นลอองหมดแล้วลงไปเดินเล่น ซื้อของที่ร้านเล็กเขาตั้งขาย แล้วเดินกลับมาที่เนินหญ้าชานเขาข้างโฮเต็ล พอมาพบยายแก่สองคน ที่แกยิ้มแย้มแจ่มใสพ่อเจ้าพ่อคุณ เมื่อไปร้านนั้น เลยพากันมานั่งในไร่หญ้า แกพับเพียบดีเหมือนคนไทยเราทั้งสองคน การนั่งพับเพียบนั้น ฝรั่งนั่งเปนแท้ ๆ ไม่ใช่ฉาแรงเว้นแต่ไม่เคยนั่ง ถ้าเวลาไม่รู้ตัว เผลอไปก็นั่งได้ดี ๆ ตั้งใจจะนั่งสนทนาเรื่องราวอะไรกับแกแต่ขัดข้องด้วยภาษา พระยาชลยุทธเปนล่ามก็ร้องว่าเหลือสติกำลัง เหตุด้วยแกเปนชาวบ้านนอกแท้ ก็ไม่เข้าใจมาก ไม่เข้าใจฤๅไม่รู้จักแรม ๆ กัน เช่นต้นว่าถามว่ามันแกปลูกได้ไหมที่นี่ แกไม่เข้าใจคำที่เรียกว่ามันนั้นทีเดียว ไม่รู้ว่ารูปพรรณสัณฐานอย่างไรเพราะแกไม่เคยปลูก ได้ความแต่ว่า ยายคนหนึ่งผัวเจียมแต่ลูก ได้ทำหญ้าบ้าง ปลูกผักบ้าง มารับจ้างที่โฮเต็ลนี้บ้าง อีกคนหนึ่งนั้นผัวแกอายุถึง ๘๐ ต้องทำเลี้ยงผัว ขันแต่เมื่อถามถึงอาหารว่าแกกินอะไร พูดถึงเรื่องกินน้ำลายเต็มปาก เห็นได้ว่าแกนึกอร่อย ตกลงเปนได้ความว่า ไม่ว่าอะไร ขนมปังเปนพื้น นมบ้าง เนยบ้าง ผักบ้าง ปลาห่าง ๆ จึงจะได้กิน เพราะหาไม่ใคร่จะได้ ได้ให้เงินคนละ ๑๐ โครน ดีใจโดดเข้าเที่ยวไล่จับมือ บรรดาใครที่นั่งอยู่นั้นจับมือหมด พอจับมือเสร็จแล้วก็ร้องไห้เง ถึงน้ำตาไหลต้องเอาชายเสื้อซับ ร้องไห้นั้นด้วยความดีใจ ว่าไม่เคยหาได้มากคราวเดียวถึงเท่านี้เลย จะพูดกันต่อไปอีกก็ถึงเวลากินเข้าจึงได้เลิกขึ้นมากินเข้า

วันนี้ปรอตกลางแจ้ง ๖๐ ดีกรีฟาเรนไฮต์ ๑๖ ดีกรีเซนติเกรด ลมพัดถึงมาตามทางวันนี้ เห็นแผ่นเหล็กวิลาดเคลือบสีเขียวสีแดงกว้างสักสองนิ้วสี่เหลี่ยมติดที่แยกมุมตลอดหนทาง ไม่ว่ากับต้นไม้ฤๅศิลา ติดพอตาแลเห็นมีตัวที่อ่านเห็นได้ว่าเกาอิล แปลว่าเหล้าฟองของนายเก่า มันช่างอุส่าห์พยายามติดได้ตลอดหนทาง สำหรับบอกขายเหล้าเบียเท่านั้น นั่งดู ๆ น้ำพุมา บ่นว่าทำไมจึงจะได้ไปไว้บางกอก

สักอันหนึ่ง พระยาชลยุทธถามว่าจะเอาไปตั้งที่ไหน พ่อบอกว่าจะเอาไปตั้งที่ดอนเมือง แล้วคราวนี้เลยชำระต่อไปอีกว่า จะคิดทำอะไรคิดสมยติบ้างกันเรียบ ที่จะเอาไปตั้งดอนเมืองนั้น เพราะเหตุที่จะไม่ให้เสียที่นา ด้วยที่ดอนเมืองทำนาไม่ได้ ตั้งที่นั่นแล้วก็ต่อท่อเอาน้ำมาใช้ในบางกอกตลอดจนถึงเมืองสมุทปราการ ตัดทางต่อถนนสามเสนขึ้นไปจนถึงดอนเมือง ให้รถโมเตอคาร์เล่นได้ รถรางก็คงมี แต่จะต้องมีข้อบังคับ ห้ามไม่ให้ใครไปสร้างพระเจดีย์ฤๅพระบาทให้รกเต็มไป วัดหลวงคงต้องมีให้มีแต่วัดหลวง คงต้องมีวังมีบ้าน ว่าเสียเพลิน ตกลงเปนน้ำใช้ในบางกอกบริบูรณ์ ที่นอกเมืองนั้นมีน้ำพุมากเกินต้องการไป ที่นาไม่ใคร่มี ข้างเราช่างขาดน้ำเสียจริง ๆ ถ้าแลกกันเสียอย่างนี้ก็จะดี พ่อจะรับยกที่นาฝ่ายข้างแขวงเมืองนครนายกให้ เอามาตั้งเมืองนอรเวก็จะดีกว่าของเดิมเสียอีกถม ตกลงเปนเราได้กำไรกว่านั้น

คืนที่ ๑๒๒

เรืออัลเบียน

วันศุกรที่ ๒๖ กรกฎาคม

เวลาเช้า ๔ โมงออกจากโฮเตลไปรถไฟมาตามทางเลียบลงข้างทะเลสาบ ที่อยู่น่าโฮเตล เรียกชื่อว่าเรอดคิลโลว์ดิเกต แควแต่ยาวมาก พวกเยียวเหลี่ยมซึ่งอยู่เขาพักที่โฮเตล ก็ดีโรงที่ขาย เจ้าที่ให้เงินเมื่อวานนี้ เปนโรงเล็กนิดเดียว มีไร่แคบ ๆ ปลูกผักอยู่สักสวนกระทะ ออกมาเปนโขดไม้โขดหินเปลี่ยนใหญ่ ตามริมที่ออกมาเย็นอยู่ด้วยแก่มาก ช่วยโขดหินเหมือนกัน ทางเลียบมาข้างทะเลสาบนั้นจนถึงที่แคบ กลายเปนลำน้ำขนาดใหญ่ แล้วก็เรียวเข้าไป ที่ปากธารนั้นมีสพานข้าม ทางที่มาต่ออีกก็เลียบลำธารนั้นมา ตกต่ำลงทีละน้อยเปนคันยาว ๆ หว่างเขากว้าง มีไร่หญ้าย่ำพื้น เมื่อต่ำลงมาอีกมีไร่มันแลโอ๊ตบ้าง จนกระทั่งถึงที่เขาแห่งหนึ่งเปนสันเขาต่ำ ๆ น้ำกัด

เซาะลงมาเปนคั่น ๆ ลึกแลน้ำแรงมาก ที่ตรงนั้นเขาเปนแท่งทึบ ทางต้องตัดน่าผาเข้าไปรถเดินมาในใต้เขา แต่ไม่ใช่เปนปล่องข้างริมลำธารเปิด เปนที่งามประหลาดมาก ลงปลายถึงต้องเข้าปล่องแห่งหนึ่ง ถัดนั้นมาค่อยลงชันมากเข้าตามลำดับจนถึงโฮเตล บรัดลันด์สดาเลน ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งทเลซุลดัลสวันเดต พักกินเข้ากลางวัน เปนระยะทาง ๔๐ กิโลเมเตอ

ทางที่มาวันนี้ เปนทิศตวันตกเฉียงใต้ รับลมพัดจัด ทั้งอากาศวันนี้มัวไม่เห็นดวงพระอาทิตย์มาแต่เช้าหมอกคลุมตามยอดเขา ทั้งสูงทั้งต่ำเย็นเยือกหนาวออกจะสั่น ๆ เพราะไม่ได้แต่งตัวหนาอย่างเช่นแต่ก่อน ด้วยประมาทว่าเมื่อวานนี้ไม่หนาว เขาที่รับทิศตวันตกเฉียงใต้เปนศิลาเกลี้ยง แต่ต้นหญ้าก็ไม่ใคร่ขึ้น แถบตวันตกเฉียงใต้แล้วต้นหมากรากไม้อะไรไม่ใคร่มีทั้งสิ้น

กินเข้ากลางวันแล้ว ลงเรือที่ท่าน่าโฮเตลนั้นเอง ออกเรือเวลาบ่าย ๒ โมง ๕ นาที มาในทเลสาย ทเลสายแห่งนี้เหมือนกับฝยอดหน้าตาช่างน้ำเค็มเสียจริง ๆ เรือที่มาเปนเรือเดินไปรสนีย์ เขาเดินวันละสองเที่ยว ไปสองชั่วโมง มาสองชั่วโมง เปนเที่ยวละ๔ชั่วโมง สองเที่ยวก็เปนแปดชั่วโมง เพราะเหตุนั้นเราจะจ้างเขาแต่เฉภาะก็รับไม่ได้ เหตุด้วยเวลาไม่พอ ทั้งเมล์เขาต้องเดินเปนกำหนด เวลาเคลื่อนคลาศไม่ได้ด้วย จึงต้องลงปนกันมากับคนโดยสานอื่น ๆ แต่เราได้รีเซอฟที่นั่งไว้ซีกหนึ่ง เรือออกจะคร่ำ ๆ ไม่สู้เก๋ง ต้องแวะรับเมล์ส่งเมล์สองแห่ง ทางในน้ำ ๒๒ กิโลเมเตอ เดินสองชั่วโมงเต็มจึงถึงฝั่งท้ายทเลสายต่อลำธารเรียกชื่อว่า โอเซน หยุดกินน้ำชาที่โฮเตล พอผ่อนเวลาให้เขาได้ขนของหีบผ้าหีบผ่อนขึ้นบรรทุกรถ รถต้องเปลี่ยนสำรับใหม่ เล็กลงกว่ารถที่ใช้ตอนโน้น ได้ออกเดินเวลาบ่าย ๕ โมง ทางต่อมานี้เปนหว่างเขากว้าง มีที่แผ่นดินอันอุดมดี ตอนแรกๆเปนป่าไม้สน ป่าปลูกตอนล่างลงมาเต็มไปด้วยทุ่งหญ้าป่าพื้น ไร่มันไร่ผักนาเข้าโอ๊ต เข้าบาเล มีคนมากรายลงมาตลอดทาง แต่ทางที่เรามาต้องขึ้นจนบนไหล่เขา สูงทั้งขึ้นทั้งลงตอนหนึ่ง พอตกชาย

เขาทำแต่เห็นแต่ยอด มีหมู่บ้านร้านรวงแน่นหนา พอใช้อยู่ ตำบลที่ท่านเรียกว่าซันดะเล็ดดัลเซียรนา จอดเรือตรงหน้าที่เดียว ทอดสมอ ๒๕ วา แต่ยังต้องโยงท้าย ด้วยเหตุว่าเพราะน้ำลึกนักจอดไม่ได้ตั้ง นับตั้งแต่เพียงนี้มาถึงเวลาทุ่มหนึ่ง ระยะทางตั้งแต่โมลเด ถึงซันดัล ๔๙ กิโลเมเตอ รวมเป็นระยะทางที่เดินวันนี้ถึง ๘๑ กิโลเมเตอ อยู่ข้างไกลกว่าทุกวันแต่ลงจะเหนื่อย ๆ ด้วย แลหนาวเรื่อยจนตลอดค่ำ ทางที่เรือมาเขาว่าสบายดีไม่มีคลื่น

การเดินทางด้วยรถเข้าในเมืองนอรเวนี้ ราคาถูกมาก ตั้งแต่เดินทางมา จนการที่ถึงวันนี้ เงินที่ใช้จ่าย เท่ากันกับเช่ารถไฟพิเศษ ตั้งแต่ซเตเตนที่มาเมืองแฮมเบิควันเดียว

วันนี้ได้ไปกินผักดองที่ชาวเมืองนี้ดอง ว่าคล้ายเหมือนผักดองของเรา ไม่เปรี้ยว อร่อยราวกับผักดองฝรั่ง เลยเกิดอยากกินเข้ากับข้าวจีน จะกินก็จะไม่ได้ก็หมดทุนเหลือแต่น้ำพริก แต่เป็นมาถูกคนครัวในเรือนางเครียะจะทำแกงเกรงรักษ์เลิกที่เรียกว่า ซรัมย์ ลูกไปขอแม่ระยาให้กินก็ยังผิด ที่หลังเจ้าคนครัวนั้นเกิดรักษาขนมของ เอามาให้อีกมาก เด็กแกงเกอร์ ผักจะถามหาซื้ออีกก็ไม่ได้ ได้ราครึ่งชวดกินกันหมด อร่อยเป็นขนมกินเต็มที่เลยไม่ได้กินอิ่ม พอมาถึงเรือสักหน่อยหนึ่งก็ได้ออกเรือเดินทางต่อมา เรือเปิดตังเดเวลา ๕ ทุ่ม ปรอทกลางแจ้ง ๕๕ ห้องนอนได้ ๖๓ เซนติเกรต กลับหนาวไปอีกได้

คืนที่ ๑๒๓

เรืออัลเบียน เฟลกเกฟยอด

วันเสาร์ที่ ๒๗ กรกฎาคม

ฝนตกมาแต่เช้า ออกฤกษ์ไม่ดี ร่มที่ให้ผ่านหายก็ไม่หาย ฝนตกจน ๙ โมง ตั้งเวลานี้แล้ว ครั้นจะรอช้าไปอีกเรือจะต้องไปรับไม่ทัน แต่โชเฟลวิกที่เรียกอยู่ตรง

ท่าที่ขึ้น พอขึ้นถึงก็ไปพักโฮเตล รอจะให้ฝนหายก็ไม่หาย ที่โฮเตลนี้ก็ดีพอใช้มีลิฟต์ แลห้องได้ห้องมุมสบายดี ฝนไม่หายแน่แล้ว ต้องขึ้นไปทั้งฝน แต่รถที่เขามารับเป็นรถดีใหม่เอี่ยม เขาทำขึ้นรับเสด็จกิงฮอกอน ซึ่งเสด็จมาเมื่อปีกลายนี้ จะครบธรรมจบรอบปีเมื่อวานนี้ เป็นรถบุแพรต่วน มีโคมเป็นมงกุฎแลตราแผ่นดินที่ข้างรถ ปิดฝนได้

แรกออกตรงไปที่วัดโบราณ ซึ่งได้สร้างตั้งแต่เมื่อคฤสตศักราช ๑๑๐๐ ตอนล่างเป็นศิลา ไม่เล็กแต่ไม่ใหญ่นัก ทำเกลี้ยง ๆ ที่ที่จะพึงดู มีธรรมาศน์ไม้สลักเป็นตัว ๆ เด่น ทาสีอย่างสด คล้ายของไทยเรา ถัดขึ้นไปที่น่าพระ มีไม้กางเขนไม่มีรูปพระเยซู หม่อมนเรนทร์แปลว่าเขาจะเลิกความพยาบาท ก็ซอกกลดมีกรอบลายสลักเป็นรูปคนเด่นอย่างเดียวกัน ข้างในเขียนปางพระเยซูต่าง ๆ เป็นของแฟมิลีโบราณทำบุญอย่างสร้างพระ ติดไว้ในห้องสองข้างซึ่งเป็นที่พักอาจารย์ผู้เทศนา เข้าใจกันว่าแต่เดิมคงติดไว้ข้างนอก พึ่งเลื่อนเข้าไปไว้ภายหลัง มีที่ดูอยู่เท่านั้น ออกจากวัดฝนยังตกอยู่ จึงได้ไปแวะที่ห้างช่างทอง ซื้อถ้วยลงยาถ้วยหนึ่ง นอกนั้นก็เครื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ

พอฝนหายรีบออกจากห้างขึ้นรถเปิดประทุนไปเที่ยวดูเมือง คนขับรถเขาเป็นคนเคยขับรถที่นั่งเมื่อเจ้าแผ่นดินเสด็จ เขาเอาแผนออกมากาง พาขึ้นไปตามเนินจนถึงที่สูบน้ำสำหรับมาใช้ในเมือง

เมืองสตาวังเคอร์นี้ แปลกจากที่อื่น ๆ ในเมืองนอรเวทั้งสิ้น คือห่างจากภูเขาขนาดสูงใหญ่ที่ควรจะเรียกว่าบรรพตฤๅศิขร เป็นแต่ลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายประเทศยุโรปอื่น ๆ โดยมาก แปลกอยู่แต่มีก้อนศิลามากเกลื่อนกลาด ที่ตัวเมืองคือตลาดตั้งนั้น เป็นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ กว่ากัน มากกว่าตอนข้างบน ถนนมักจะชันแลไม่สู้กว้าง แต่ท่าเรือลงเขื่อน เรือกำปั่นจอดได้มาก มีโรงไว้สินค้าแลที่บรรทุกสินค้า การค้า

ชายทเล ทำนองเบอรเคน แต่น้อยกว่า มีตลาดนัดขายกันกลางแจ้ง คนประชุมแน่นถึงกัน บ้านเรือนก็เปนตึกเปนเรือนไม้ทำนองออศเต แต่วิลลามีน้อยกว่ากัน ดูหน้าตาเมืองใหม่กว่า ขึ้นไปข้างหลังเมืองมีที่ราบ เปนลูกเนินต่ำ ๆ มีไร่ผักสารพัดทุกอย่าง จนถึงแคเบชก็ปลูกได้ เพราะเหตุฉนั้นสตาวังเคอจึงเปนที่ทำผักดองได้ แต่ทางตะวันทุ่งหญ้าไม่สู้ดี เขาลำดับก้อนศิลาเปนกำแพงกันเปนคอก ๆ ไปเหมือนคันนา เปนที่เลี้ยงสัตว์โคแลม้า มีบึงใหญ่เปนที่สำหรับขังน้ำ ฝังท่อมาแต่ลำธารที่ใกลให้น้ำมาขังอยู่ในบึงนั้น แล้วจึงสูบขึ้นไปบนสระอันก่อด้วยศิลาสองสระติดกันตั้งอยู่หลังเนินสูง แล้วฝังท่อจากสระนั้น ลงไปใช้ในเมืองทั่วไป ที่ขอบสระนี้ แลเห็นหมู่เมืองได้ถนัด หมู่บ้านเรือนโตประมาณหนึ่งในสามของเมืองเบอรเคน แต่จำนวนพลเมืองว่ามีถึงสามหมื่นเศษ เปนเมืองที่ ๔ ในนอรเว คือคริสเตียเนียเปนที่ ๑ เบอรเคนเปนที่ ๒ ทรอนเยมเปนที่ ๓ ที่นี่เปนที่ ๔ เขาจะพาให้ไปดูหลังเนินอีกเนินหนึ่ง รถขึ้นไม่ถึง ไม่มีต้นไม้ มีแต่ตึกอยู่หลังหนึ่งเปนเรสเตอรองต์ เห็นไม่คุ้มค่าเดินจึงไม่ขึ้นไป กลับลงมาขับรถดูในเมือง พอจะกลับก็ฝนตกอีก ถึงโฮเตลพอดี เลยนั่งอยู่เปล่า ๆ ที่โฮเตลจนถึงเวลากินเข้ากลางวัน

เวลาบ่าย ๓ โมงขึ้นรถไฟ ออกจากสตาวังเคอ รถสายนี้แปลกกันกับรถสายข้างเหนือ นั่งสบายดี แต่ระยะทางที่มานั้นเปนต่าง ๆ

แรกออกมาตามหลังลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่างเช่นที่ไปเห็นที่สระขังน้ำ มีไร่เข้าไร่ผักไร่หญ้าบริบูรณ์ดีตลอดมา แล้วเลียบตลิ่งริมฝั่งอีกข้างหนึ่ง ทเลสาบข้างหนึ่ง มีเรือน ที่คนอยู่ห่าง ๆ กลาง ๆ ซึ่งรถไฟเดินมานี้เล็กนิดเดียว ที่หลังถัดเข้า ๆ จนที่สุดถึงกัน ดอนบ้างอันเปนศิลาลูกมะเขีย ๆ ไม่มีต้นไม้ ใบหญ้าอะไร มีน้ำขังเปนห่วง ๆ มีบัวสายขึ้นบ้างก็มี ลูกเนินนั้นค่อยสูงขึ้นทุกที ๆ ขึ้นที่มีศิลาก้อนโต ๆ อย่างเล็กเท่าลูกนิมิต จนกระทั่งลูกใหญ่ ๆ เช่นที่เรียกกันว่าศิลาลูกบาตรมักจะจวนกลมโดยมาก ตั้งอยู่บน

หลังลูกมอนั้น เหมือนคนแกล้งยกไปตั้งไว้ ไม่ใช่แต่มีแห่งหนึ่งสองแห่ง มีตั้งร้อยแห่ง บางแห่งก็เหมือนกับจะพลัดตกลงมา แต่ก็อยู่ได้ ต่อนั้นมาคราวนี้เปนขึ้นเขา มีลอดถ้ำสามแห่ง เลียบลำธารบ้างทเลสาบบ้าง เปนเขาศิลาชันโกรกบ้าง เปนลานหญ้าที่บ้านเรือนคนตั้งบ้าง บางแห่งก็เปนลำน้ำใหญ่มีที่ดินกว้าง มีไร่ มีนา บางแห่งเปนทุ่งกว้างเปล่า พื้นแผ่นดินเปนศิลาเต็มไปหมด เพาะปลูกอะไรไม่ได้ มีแต่ถ่านที่ขุดจากแผ่นดิน บางแห่งก็เปนที่หญ้าไม่สู้ขึ้นมีดี มีศิลามากระหวะตะกะไม่ถนัด ก็ใช้เปนที่เลี้ยงแกะเลี้ยงโค กั้นศิลาเปนคอก ๆ ลงตอนปลายเมื่อถึงกึ่งทางมาแล้ว เปลี่ยนเปนขึ้นเขาสูง ๆ ที่ซับซ้อนกันมาก ๆ เขาเข้ามาเตรียมจุดตะเกียง จึ่งได้ความว่าจะต้องลอดปล่องถึง ๔๔ ปล่อง ดูเหมือนรถไฟในเมืองนอรเวไม่ระอิดระอาในการที่จะต้องเจาะปล่อง คือว่าที่จะต้องขึ้นขึ้นไปบนหลังเขา เหตุที่เขาไม่ได้เปนเขาสันยาว ๆ เปนเขายอดแหลม ๆ สูง ๆ ทั้งนั้น ถ้าจะไปตามไหล่เขาที่สูงไม่เจาะปล่องคงจะเสิมดินไม่ได้ และจะทำสพานก็เปลืองกว่าเจาะ จึ่งได้ใช้เจาะเสียเปนพื้น ปล่องยาว ๆ ก็ไม่มากสักเท่าใด เปนปล่องสั้น ๆ โดยมาก ภูมิประเทศก็เปนอย่างขึ้นเขา เช่นเราไปด้วยรถม้า แต่เราไปขึ้นตามสายน้ำวก ๆ เวียน ๆ จนกระทั่งถึงสันเขาน้ำตกอีกข้างหนึ่งก็ไต่สายน้ำลงไป ทางรถม้าเปนเช่นนี้ทั้งนั้น ถึงทางที่รถไฟมานี้ ก็มีทางรถม้าตลอดทั่วทุกแห่ง แต่รถไฟไม่เดินตามสายน้ำสายเดียว เดินตัดสายน้ำหาทางตรงผ่านลงมา จึ่งได้เปลี่ยนทเลสาบเปลี่ยนลำธารเปลี่ยนเทือกเขาบ่อย ๆ พบบ้านเรือนคนที่เปนแขวงอำเภอมีสเตชั่น เปนตำบล ๆ มา รวมเปนทาง ๑๕๐ กิโลเมเตอร จึ่งถึงเฟลกเกฟยอดซึ่งเปนท่าเรือ

วันนี้หมอกลงมากกว่าเมื่อวานนี้อีก ฝนก็ตกพรำอยู่เสมอไม่มีเวลาหยุด ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์ มามีแดดสักอึดใจเดียวเมื่อจวนจะถึงท่า เขาที่อยู่ใกล้ ๆ ก็แลไม่เห็นด้วยหมอกบัง เพราะฉนั้น การเดินทางวันนี้ไม่สนุก ที่เฟลกเกฟยอดมีบ้าน

เรือนเวลาคอยอยู่ ครึกครื้นกว่าทุกคืนที แต่ได้ตรงลงมาเรือทีเดียว ถึงเรือเกือบ ๒ ทุ่ม เจ้าพระยาสุรวงษ์ขึ้นไปรับที่สเตชั่น บอกว่าคลื่นมาก ไม่ได้กินเข้ากลางวันหมดทุกคนแต่ไม่เป็นไร มาถึงปากช่องฟยอดเวลาย่ำค่ำ กัปตันเกือบจะไม่เข้ามา ด้วยเหตุว่ามืด เดิมกำหนดว่ามาถึงเรือแล้วจะออกเรือไปคริสเตียนซุนด์ แต่ออกไม่ได้ เพราะทหารไปเที่ยวไปหมด แลไม่เห็นทาง ก็ตกลงเป็นจะรอจนเวลาเดือนขึ้นจึงจะออก ถ้าหากว่าอากาศดีก็จะแวะคริสเตียนซุนด์ ถ้าอากาศไม่ดีก็จะเลยไปทีเดียว เวลา ๒ ทุ่มเศษ เพราะเงียบเสียงช้า ไม่ได้กระเชียร ๆ อย่างฝรั่ง แต่ก็ไม่ช้าเท่าไรเลยกระชับอย่างฝรั่งต่อมา

คืนที่ ๑๒๔

เรืออัลเบียน เบรวิก

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ กรกฎาคม

วันนี้พระอาทิตย์เช่นใด ในบางเวลาถึงร้อน ต้องเปิดหน้าต่างอยู่เสมอแต่เมื่อคืนเข้าใกล้ตีนเกือบ คลื่นแหลมคลื่นก็สงบ เรือมาถึงปากช่องลาร์เกรุนด์ เวลา ๑ ทุ่ม ๒ โมง ที่ตรงนี้เรือต้องเข้าใกล้แผ่นดินมากที่สุดอยู่ปากช่อง เวลาแสงจะเข้ามาเป็นที่ลาด ๆ สูงกันมากหน่อยเหมือนหาดไทยตรงนั้น จึงรู้แต่เกือบจะคิดเรือตลองข้าง ถ้ามาค่ำไปอีกเห็นจะไม่ได้เห็นเช่นนี้ ๆ ขึ้นแลเห็นตลอดไม่มากนัก มีบ้านเรือนรายตลอด ภูเขาในฟยอดแห่งนี้ไม่ใหญ่โตนัก ๆ คือไม่เป็นเขาสูง เป็นเนินลาด ๆ ขึ้นไปจนเป็นเขาลาด มีไร่หญ้าไร่มันแลนา ข้าไม้ ตลอดจนแต่ก่อนนั้นเป็นป่าไม้ เรือขึ้นมาจอดหน้าเมืองหน่อยหนึ่งแต่ดูราวกับหมู่เกาะแต่ละเกาะ เพราะต้องรอคนขึ้นคลื่น แต่กระนั้นน้ำยังลึกเช่น ๑๘ วาเรือที่เขาไปมาเป็นเรือเมล์ที่นี่เขาจอดเกือบตลอดทั้งนั้น เป็นท่าจอดเรือสำหรับประจำเวลานี้มีเรือไฟจอดอยู่สองลำ

วันนี้พ่อเย็กคอยพี่ดีมาตั้งแต่เช้า ด้วยนัดว่าเปนวันว่างงานเวลาบ่าย ๕ โมง จึงได้ไปขึ้นรถ ขึ้นฟากขวาก่อน เขาเรียกสตีตส์เซตเต มีร้านเรือนกระจกอยู่ ขายเข้าขายของกัน เว้นแต่วันนี้เปนวันอาทิตย์ปิดหมด มีเปลือกไม้เปนสินค้าสำหรับย้อมผ้ามาคอยบรรทุกเรืออยู่มาก รถก็มีแต่ไม่ได้ตระเตรียม เขาไปเตรียมไว้ข้างฝั่งซ้าย ซึ่งเปนเมืองเชื่องกว่า แลเปนที่ตั้งสเตชั่นรถไฟ ข้ามจากฝั่งขวามาขึ้นฝั่งซ้าย ขึ้นรถไฟไปเที่ยว คนขับรถพาไปดูสเตชั่นรถไฟก่อน ที่เปนอย่างที่เรียกว่าดีงามของเมืองนี้ เปนตึกห้าห้องไม่โตเท่าไร แล้วจึงกลับลงมาเลียบทะเล ไปข้ามตะพานออกไปที่เกาะ ที่เกาะนี้เปนเขาไม่สูงเท่าใด มีวัดตั้งอยู่บนยอด เช่นวัดฝาระระดาน ดูในจะอยู่ข้างเชื่องหน่อย โตกว่าวัดที่ท่าชาย โดยมากวัดที่นี่เหมือน ๆ กัน เท่า ๆ กัน อย่างกำมะลอ ๆ ซึ่งพ่อหาความไว้เอง ว่าเห็นจะปรุงขายเหมือนขายเรือนเปนหลัง ๆ คนขับรถถือว่าเปนสำคัญที่งามแห่งหนึ่ง จึงพาขึ้นไปรอบโบสถ์ แล้วจึงข้ามกลับมาที่เมือง ที่เชิงตะพานที่ข้ามมานี้ มีพวกซัลเวชั่นอามีกำลังที่ตีซอร้องเพลงอยู่ที่ตรงนั้น ได้หยุดดูหน่อยหนึ่ง เรื่องซัลเวชั่นอามีนี้ เปนโซไซเอตีใหญ่อันหนึ่ง ซึ่งมีผู้เรี่ยรายออกเงินให้เปนกำลัง มีผู้ที่เข้าเปนกองทัพนั้น ไม่ว่าชายหญิงเด็กใหญ่ ชาติใดภาษาใด การของพวกนี้นั้นคือจะขัดขวางห้ามปรามความประพฤติชั่วของคนเปนอันมาก มีกินเหล้าเมาเปนต้นเปนประธาน จนตลอดความประพฤติชั่วต่าง ๆ ไม่ใช่จะห้ามปรามด้วยกำลังฤๅอำนาจแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใด ใช้ร้องเพลงสั่งสอนเป่าแตรให้ฟังอ่อนหวาน ฤๅให้หนวกหูรำคาญ สุดแต่ที่ไหนมีการเลี้ยงเหล้าเลี้ยงยาฤๅเล่นอะไรเปนการชั่ว ก็ยกกองทัพเข้าไปยี่สิบสามสิบคน ไปร้องเพลงเป่าแตรอะไรให้หนวกหูฤๅให้อ่อนใจ แล้วเทศนาถึงความชั่วเหล่านั้น เขาว่าความประพฤติของพวกเหล่านี้มีประโยชน์ได้จริงเปนอันมาก แต่เปนความลำบากครั้งกรากกร่ำ ทนทานไปอยู่ในที่ซึ่งคนเลว ๆ ประชุมกัน จึงได้ต้องตั้งตำแหน่งมีนายพล นายพัน นายร้อย เหมือนอย่างทหาร แต่ผู้หญิง

ก็เปนไก้ แล้วมีการแห่แหนอะไรต่าง ๆ เรื่องราวนั้นเปน "จีน" อย่างฝรั่งทั้งนั้น ที่ต่อเห็นวันนี้ มีผู้ชายสักสองคนหนึ่ง ผู้หญิงผู้ใหญ่สักสามคนสี่คน นอกนั้นก็เปนเด็กสักเก้าคนสิบคน เปนเด็กผู้หญิงโดยมาก ร้องเป่า ๆ มีคนล้อมดู ส่วนเมืองนี้บ้านเรือนเปนลาดกระดานทั้งนั้น ตั้งซอกแซกไปตามหว่างเขา มีอ่าวเข้าไปสำหรับจอดเรือเล็กได้มาก หนทางลดเลี้ยวเลี้ยวลดคดจำยาก ลงปลายก็เปนเนินเขา เปนทางที่จะไปสเกียนทางเดินเมื่อยังไม่มีรถไฟก็เปนถนนทางเหมือนอย่างในนอรเวทั้งปวง ก็ผ่านทุ่งหญ้าข้าวไม้ไร่ผัก มีบ้านเรือนราย ๆ ต่าง ๆ เดียวไป แลเห็นฟยอดเปนซอกเล็กซอกน้อย เมื่อถึงที่พานข้างทางรถไฟข้ามยนแล้วก็ลงเดินไปเที่ยวนั่งเล่นเดินเล่นในทุ่งหญ้า พบผู้หญิงมากกว่ามาก เขาว่ามีการประชุมอะไรกันอย่างหนึ่งข้างยน เห็นจะเกี่ยวแก่การสาสนา จึงมีแต่ผู้หญิงมาก ผู้ชายสักสองฤๅสามคนเท่านั้น เวลาเราไปนั่งอยู่กลางทุ่ง ใครเดินมาถึงถนนตรงนั้นต้องหยุดหมด ประเดี๋ยวเดี๋ยวกลายเปนกองโต เห็นเขาดูต่อมากแล้วพวกเดินเข้าไปดูเขาบ้าง เลยถ่ายรูปด้วย ชอบกันมาก คนที่นี่ดูจะรู้ก็ไม่เคยเห็นเสียคนขุ่นมารยาทอย่างพวกอิตาเลียน แลมีอัธยาไศรยดี ผู้ชายก็เปิดหมวกผู้หญิงก็คำนับ จะไปทางไหนถูกปาดอกไม้เสมอ ไม่แต่เฉภาะที่นี่ ที่ไหน ๆ ในประเทศนี้ ผู้หญิงแลเด็กเปนผู้สำหรับปา และเขามาให้ก็มาก ตั้งแต่พอเรือมาจอดจนเวลานี้จะ ๔ ทุ่มแล้ว เรือเล็กมาจอดล้อมอยู่รอบเรือ ทั้งผู้ชายผู้หญิงเด็กผู้ใหญ่ร้องรำทำเพลงต่าง ๆ เล่นกันอยู่กลางน้ำ มีเรือสติมลอนช์บรรทุกผู้หญิงมาแล่นรอบ ๆ เรือหลายรอบ ลงปลายนำดอกไม้ช่อมาให้ มีรูปเมืองเบอรวิก เขียนว่าเลดีออฟเบอรวิก ให้กิงออฟไซแอม

วันนี้อากาศสบายเสียจริง ๆ ร้อนนั่งกลางแดดได้ ไม่หนาวจนตลอดเวลาค่ำ กำลังตกค่ำเพลาจะให้หนาวมากเปนเช่นนี้ ปรอทกลางแดด ๖๔ ฟาเรนไฮต์ ๑๘ เซนติเกรด เมื่อความรู้ประกอบแล้วเช่นนี้ จึงนั่งประจงกับการแต่งบท ว่านี่เราเปนอะไรไปเวลาร้อนถึงบางกอก ๖๑ เศษ นี่เราหนาวกันเต็มทีแล้ว ทำไมที่นี่กลับเห็นเปนพอดีได้

ข้อที่แห่งตัวหนากว่าอยู่ข้างนอกนั้นอีกหนึ่งแน่ละ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังผิดสังเกตอยู่ จะเป็นด้วยเคยไปได้ข้างฤดูอย่างไร กรมสมมตลงเนื้อเห็นว่า ถ้าเอาออกมาจากบางกอกก็ส่งขึ้นไปยุโรปคงเห็นจะตาย จึงสันนิฐานว่า ที่ก็จะออกเคยได้บ้าง มันจะลงระยะที่โลกข้างเหนือนี้มันหนาว เราไปถูกหนาวมากมาแล้ว เมื่อหนาวน้อยลงเราก็ว่าไม่หนาว โลกกลาง ๆ แถบข้างเรามันร้อน เมื่อร้อนน้อยลงเราก็ว่าเย็นฤดูหนาว เท่านั้นนั่นเอง

คืนที่ ๑๒๕

วันจันทร์ที่ ๒๙ กรกฎาคม

วันนี้เวลารถไฟเรากำหนดเช้า จึงต้องตื่นแต่เช้ามากินเข้า ไปที่สเตชั่นรถไฟที่คนขี่รถพาไปดูเมื่อวานนี้ มีเจ้าพนักงานรถไฟผู้หนึ่งอ้างว่าเจ้าแผ่นดินรับสั่งให้มาดูเป็นธุระตามเสด็จในรถไฟด้วย รถสายนี้เป็นเมเตอเคช ตั้งต้นแต่คริสเตียเนีย มีทางแยกไปจากเลียร์ไปสวีสตรานต์ ทางหนึ่ง สายที่มาริมทเลมาแยกที่ครัมเมนไปกองสเปอคทางหนึ่ง มาแยกที่ฮัลมสตรานต์ ไปวิศติงโฟ่ส แยกที่เหนือเดินสเบิกไปไอกสโฟ่ส คราวนี้จึงถึง ลาวิก ต่อขึ้นไปจนถึงสกินเป็นที่สุดทางรถไฟ เราขึ้นที่เบรวิก รถไฟออกจากนั่นเช้า ๒ โมง ๔๗ เช้า ๓ โมง ๒๕ ถึงสกีน รถไฟสายนี้ ตัวรถแปลกกันกับที่อื่น และจัดการอยู่ข้างจะดีมาก สถานที่หยุดรถแลสาย ทางแรกมาเลียบทเลสาบ [illegible] จนสุดทเลสาบแล้วมาทาง [illegible] จนแลเห็นปลายของฟยอด ซึ่งแลดูเหมือนลำแม่น้ำ มีเรือกลไฟขึ้นไปได้ ๆ [illegible] ที่ป่าะทุก [illegible] ตอนข้างล่างเป็นไร่เป็นนา [illegible] เมื่อถึงปลายฟยอดจึงมีบ้านคนมีโรงจักรเลื่อยไม้ มีไม้นำไปกระดาน [illegible]

น้ำเปนอันมาก เมืองสเตชั่นที่สุดทางรถไฟเปนเมืองใหญ่ มีจำนวนคนถึงหมื่นพันด้วย เปนเมืองเก่าตั้งมาช้านาน แต่ถูกไฟไหม้หลายครั้ง เดี๋ยวนี้เปนตึกมากกว่าเรือนไม้ มีห้างร้านตลาดเปนอย่างเมืองแท้ ลงจากรถไฟขึ้นรถม้าผ่านเมือง ไปลงเรือไฟในลำคลองนั้น เรือเปนเรือที่เราได้เช่ามาทั้งลำ ชื่อวิกตอเรีย ยาว ๑๐๐ ฟิต กว้าง ๑๗ ฟิต มีห้องบนดาดฟ้านั่งได้สบายดี ไปหน่อยหนึ่งถึงแก่ง แต่จะเรียกว่าแก่งเห็นจะไม่ถูก เปนที่น้ำตกกลางย่าน ด้วยน้ำข้างบนสูงเพราะมีเขาอยู่จึงตกสูง ในการที่จะเดินเรือไฟขึ้นไปให้ได้ เขาจึงได้ขุดศิลาเปนคลอง ร่นสูงขึ้นไปเปนชั้น ๆ สามชั้น มีประตูกั้นทั้งสามชั้น ข้างตลิ่งแลพื้นคลองเปนศิลาแท่งถ้วน เวลาเข้าไปในช่องคลองชั้นต่ำแลเห็นประตูข้างบนเกินพ้นน้ำมิดรณี บานประตูใช้ไม้สนอย่างไม้ซำฉา เมื่อเรือเข้าไปในคลองแล้ว จึงเปิดน้ำจากช่องที่บานประตูให้ไหลลงมาหนุนเรือสูงขึ้น จนประตูหลังสูงกว่าน้ำอยู่เพียงศอกเศษ จึงเปิดประตูนำเลื่อนเรือขึ้นไปทีละชั้น ๆ เช่นนี้ จนครบสามชั้น จึงถึงพื้นทเลสาบชั้นบน พื้นน้ำชั้นล่างกับชั้นบนผิดกันถึง ๓๖ ฟิต เพราะเหตุที่สายน้ำแรง จึงไม่ต้องรออยู่ที่ประตูนั้นช้าเท่าใด ประมาณสักครึ่งชั่วโมงก็ตลอดเสร็จ ต่อนั้น ทเลสาบชั้นบนเรียกว่า นอร์สเชอ มีชันระรังงามมาก ไปประมาณสองชั่วโมงเศษ จึงได้เลี้ยวขึ้นทเลสาบที่เรียกว่า โนโตดเดน ปากช่องที่จะเข้าโนโตดเดนนี้ เล็กนิดเดียว เหมือนเอาเรือไฟแล่นไปในคลองที่แคบ ๆ ต่อไปอีกจึงค่อยกว้างขึ้น ๆ จนถึงตำบลโนโตดเดน ซึ่งอยู่ที่สุดของทเลสาบ

ที่ตำบลโนโตดเดนนี้ มีกัมปนีใหญ่ตั้งทำการอยู่ที่นั่นเรียกว่านอร์สก์ ฮีโดร อีเลกตริสก์ เควลสต๊อฟอัคติ เซลสกาบ แปลว่า นอร์วีเยียนไฮโดร อีเลกตริก ไนโตรเยน กัมปนี ลิมิตต์ ซึ่งมีชื่อแปลกเช่นนี้ เพราะเหตุที่เขาทำการแปลก คือชักธาตุไนตริกจากลมในอากาศด้วยแรงไฟฟ้า มาใช้เปนประโยชน์ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ผู้ที่เปนโตในการเกื้อหนุนกัมปนีนี้ ชื่อ เอส. ไอเด ตระเวียนมารับ เหตุด้วยกัมปนีนี้

พระยาชลยุทธมีหุ้นส่วนอยู่ในห้างนี้ด้วย จึงได้บอกข่าวคราวมาถึง เขาจึงอยากให้พ่อได้เห็นงานที่ทำ ซึ่งตั้งแต่พ่อได้ยินข่าวก็อยากดูเปนกำลังอยู่แล้ว มิสเตอลอเรนต์เซนกงสุลเยนะราลของเราที่ตรีสเตียเนียก็มีหุ้นส่วนอยู่ในนี้ จึงลงมารับด้วยกัน ตั้งแต่พอแรกเข้าโนโตคเคนได้นั่งอธิบายเรื่องราวกันมาตลอดทาง มีแบบอย่างแลรูปมาให้ดูด้วย ถ้าไม่ได้สาธยายกันเสียก่อนเห็นจะยากที่จะเข้าใจได้ มันคล้าย ๆ กันกับโทรเลขไม่มีสาย

ที่จริงเขาได้บอกเชิญไปแต่ก่อนแล้ว โดยทางโทรเลข ให้เราพักอยู่ที่เรือนไดเรกเตอกัมปนี แลว่ามีรถโมเตอร์คาร์สองหลัง จะรับไปส่งที่ติโนเซตซึ่งกำหนดไว้ว่าจะเปนที่ค้างคืน แต่พระยาชลยุทธไม่ได้เคยรู้จักกันกับมิสเตอไอเด แลไม่ได้เคยเห็นการที่นี่ว่าอย่างไร จึงเห็นไม่ยังควรจะรับ เตรียมกันไว้ว่าจะไปค้างติโนเซตตามที่กะเดิม เรื่องรถโมเตอร์คาร์ก็กลัวตีนหลุดไม่อาจรับ คิดจะไปรถม้า กะระยะทางว่าจะถึงโนโตคเคนบ่าย ๒ โมง ดูการที่เขาทำแลกินเข้ากลางวันชั่วโมงหนึ่ง เดินทางอีก ๓ ชั่วโมงจะถึงติโนเซตในราวย่ำค่ำ แต่ความคิดนี้ผิดหมดทั้งสิ้น เมื่อพบมิสเตอไอเดเข้าเห็นเปนคนเยนเตอลแมนอย่างผู้ดีมาก เมื่อมาถึงโนโตคเคนก็เร็วไม่ทันถึงบ่าย ๒ โมง ตรงไปที่โฮเตลฟุรุไฮมเปนโฮเตลไม้เล็ก เพราะได้จัดการกินเข้ากลางวันไว้ที่นั่น แต่เจ้าของโฮเตลตื่นเหลือสติกำลัง พอพ่อไปถึงก็ไม่เปนอารมณ์ จนจะนำเข้าไปในห้องที่จัดไว้ให้นั่งก็นำไม่ถูก พาไถลไถเลนเพริดใหญ่ การที่จะกินเข้าก็เปนประดักประเดิดเหลือเกิน กับเข้ากับปลาทำดี แต่การที่จะเลี้ยงไม่มีสติอารมณ์ ยายแก่คนใช้คนหนึ่งสาวคนหนึ่ง วิ่งเข้าวิ่งออก มือเปล่าออกมาทีหนึ่งจึงจะมีของออกมา จนนั่งทายกันว่าคราวนี้แกจะออกมามือเปล่าฤๅจะมีของ ทายถูกก็ฮาทายผิดก็ฮา จนแกเรียเหลือที่จะเรีย ทายไม่น่าจะถูกก็ถูก พระยาชลยุทธหัวเราะจนน้ำตาไหล พวกเราใส่กันงอ ๆ กว่าจะกินแล้วเสร็จเปนบ่าย ๓ โมง

มิสเตอโอเคแลกรสุลเขาขึ้นไปกินที่เรือน แล้วมานั่งคอยเราอยู่เปนนาน เราแล้วไม่ได้

บ่าย ๓ โมงเศษจึ่งได้ไปดูงานที่เขาทำ โรงทำงานนั้นอยู่ริมน้ำ โอเคลที่เราไปกินเข้าในเช้าไม่ต้องเดินย้อนกลับ โรงงานนั้นเปนสองส่วน ส่วนหนึ่งเปนงานแรกทำ อีกส่วนหนึ่งเปนงานที่ขยายขึ้นใหม่ยังไม่ได้ลงมือทำ อีกประมาณเดือนเศษจึงจะได้ตั้งเครื่อง เหตุผลแห่งการที่ทำนั้นดังนี้

เดิมมิสเตอโอเคไปเห็นเขาทำที่อเมริกา เครื่องที่จะใช้กำลังไฟฟ้าเห็นว่าจะใช้การได้ดีกว่าครั้งเมื่อก่อนเร็ว แต่แรงไฟฟ้าอย่างอเมริกันยังอ่อนไป เขาจึงได้คิดทำขึ้นอย่างใหม่ การที่จะเล่าด้วยเรื่องเครื่องมือสำหรับให้ไฟแรงนี้ จะเขียนลงไปเต็มหน้ากระดาษที่จะเข้าใจ นอกจากที่จะเขียนเปนรูปแบบ รูปแบบทั้งปวงนี้เขาได้พิมพ์ขึ้นไว้เปนสมุดหนึ่งแล้ว ได้จดคำอธิบายลงไว้แล้ว รวมใจความว่าอย่างอเมริกันใช้ไฟฟ้าด้วยตัวผู้ตัวเมียหมุนให้มากระทบกันเปนประกายแรงไม่พอ เขาจึงได้มาปฤกษากับมิสเตอเมอวิเคเตนต์ คิดวิธีใหม่ เอาแม่เหล็กเข้าไปรับไว้กลางไฟฟ้าตัวผู้ตัวเมียที่จะมากระทบกัน ด้วยแรงกระทบนั้นจึงทำให้เปลวเวียนรอบ ไอร้อนแรงขึ้นในหม้อไฟฟ้านั้น มีแรงร้อนได้ถึง ๒๕๐๐ ดีกรีเซนติเกรด คิดเปนฟาเรนไฮต์ ๔๕๓๒ ดีกรี มีช่องเจาะปรุไว้อยู่ตรงข้าง มีกระจกเปนช่องให้ดูเห็น เมื่อดูเห็นเข้าไปในที่นั้น แต่ไม่ผ่านไฟฟ้า ในหม้อนั้นจุออกซิเยนแลไนโตรเยน แลเมื่อถูกไฟฟ้าเผาแรงเช่นนั้น นอกจากที่ได้กลายเปนแคลศ ก็สูญหมดไป คงเหลือแต่ออกซิเยนแลไนโตรเยน มีท่อให้แคลสนั้นมาขังอยู่ในหม้อเหล็กประมาณสักห้านาทีแล้วจึงปล่อยแคลสนั้นมาลงในถัง ที่ทำด้วยศิลาแผ่นใหญ่หนา กว้างประมาณ ๗ ศอกสูง ๗ วา ๓ ศอก ในถังนั้นเอาศิลาที่เรียกว่าควอตซ์ คือหินเหมือนม้าหินอ่อนแรงเรียงไว้เต็มถังนั้น ปิดหน้าถังทั้งเปิดช่องเปนช่อง ๆ ไป เปิดแคลสให้ได้กระทบกับท่อน้ำที่นั้นเปนทางหนึ่ง ... ที่จะคิดว่าได้ไว้ในปลายถังนั้น เพื่อจะให้แคลสแล

น้ำต้องเดินตกไปตกมาให้มาก เมื่อเต็มปล่องนี้แล้วสูบลงปล่องอื่นต่อไปจนถึงปล่องที่สุด ตั้งแต่น้ำกระทบกับแคสเข้าก็กลายเปนไนตริกแอซิด เมื่อเปลี่ยนไปจนถึงปล่องที่สุดก็เปนอย่างแรงกว่าข้างต้น

ได้ไนตริกแอซิดเช่นนี้แล้ว เวลานี้เขาใช้ไปทำการได้สามอย่างคือ

๑ ไขน้ำนั้นไปลงในอ่างศิลาทั้งแท่ง ซึ่งบรรจุศิลาปูนลงไว้ในนั้น ศิลาปูนนั้นละลาย เหตุด้วยแคสนั้นร้อน เมื่อเวลาออกจากเตาที่เผาถึง ๗๐๐ ดีกรีเซนติเกรด เปน ๑๒๙๒ ดีกรีฟาเรนไฮต์ กลายเปนคันเซียมไนเตรต แล้วจึงไขปูนนั้นไปเข้าในหม้อให้แห้งตกออกมาเปนปูนหยาบหยาบสีนวน ปูนนี้ใช้เปนปุ๋ย สำหรับโรยในพื้นแผ่นดินปลูกพืชพรรณต่าง ๆ งาม เหมือนอย่างกับดินประสิวที่เกิดเองโดยธรรมดาที่เมืองชิลี แต่เพราะเหตุที่ใช้แรงน้ำ แลใช้ไฟแรง แต่ไม่ต้องมีคนรักษาพยาบาลไฟฟ้าเหมือนอย่างอเมริกา ด้วยไฟนั้นตั้งคงที่ไม่ได้หมุน จึงไม่ใคร่เสีย ด้วยเหตุที่ทำการได้ถูกเช่นนี้เปนต้น ราคาจึงได้น้อยกว่าดินประสิวที่เกิดเองโดยธรรมดาที่เมืองชิลีที่ขายอยู่ในเวลานี้ ราคาตันหนึ่ง ๑๗๐ โครน ราว ๑๔๐ บาท ฤๅกิโลแกรมละ ๑๗ เออร์ ราว ๑๔ สตางค์ ปุ๋ยดินประสิวที่ชิลีราคากิโกแกรมละ ๒๐ เออร์ ราว ๑๖ สตางค์ครึ่ง

๒ ผสมกับโซดา ใช้สำหรับทำสีต่าง ๆ

๓ ผสมกับกลิสรินแลเยเลติน ทำให้เหนียวแลแขงเปนแผ่น สำหรับทำดินขึ้นไม่มีควัน

แต่สองอย่างข้างหลังนี้ยังไม่ได้ออกจำหน่าย เมื่อจับตัวไนตริกแอซิดได้เช่นนี้แล้ว ยังอาจจะนำไปทำการอื่น ๆ ได้อีกหลายอย่าง

ความคิดที่ทำการจับธาตุในลมเช่นนี้ พึ่งเกิดขึ้นในหาปี นี้เอง พึ่งได้ลงมือทำ

การโรงเล็กได้ลองขึ้นมาแล้ว ทำได้อยู่วันละ ๕ ตัน นับว่าเปนการที่ทดลองสำเร็จได้ดีแล้ว เขาจึ่งได้เริ่มที่จะคิดทำการให้ใหญ่ขึ้นไปอีก

ข้อสำคัญที่จะทำการให้สำเร็จนี้ ก็ด้วยเรื่องแรงที่สำหรับจะหมุนไฟฟ้า ถ้าหากว่าจะใช้ถ่านเปนเครื่องหมุนจะเปลืองโสหุ้ยราคาแพงมาก จึ่งได้คิดใช้แรงน้ำ ซึ่งเปนการเหมาะแก่ประเทศนี้ เหตุด้วยน้ำพุในประเทศนอรเวประมาณว่ามีกำลังที่จะใช้หมุนเครื่องจักรได้ถึง ๘๐ ล้านแรงม้า ถึงว่าการที่เห็นว่าจะใช้น้ำเปนกำลังได้ด้วยราคาถูกเช่นนี้ก็ดี ยังต้องการทุนเปนอันมากที่จะทำการขุดทดน้ำลงในท่อสำหรับหมุนเครื่องจักร ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างน่า เพราะฉนั้นจึงได้ตั้งกัมปนีขึ้นเปนกัมปนีใหญ่ แต่ถ้าจะตั้งแต่เฉภาะทุนของเมืองนอรเวเองไม่มีเงินพอ ต้องอาไศรยทุนต่างประเทศ เช่นอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เดนมาร์ก แลสวีเดน ทุนของกัมปนีนี้ ที่ได้ตั้งขึ้นไว้แล้วถึงห้าสิบล้านโครน แต่ในสตอตติงเปนที่รังเกียจกันมาก เรื่องทุนต่างประเทศมาลงอยู่ในเมืองมาก จึ่งไม่อยากจะให้อนุญาตให้ผู้ใดขึ้นแลทำการในน้ำตกน้ำพุต่อไปอีกโดยเร็ว แต่กัมปนีนี้ได้ตั้งเสียแต่ก่อนรู้ตัว แต่อย่างไรก็ยังเปนที่ขัดขวางกันอยู่มาก ความขัดขวางของประเทศนี้ก็ชอบกล ด้วยประเพณีเมืองน้ำตกน้ำพุแม่น้ำลำธาร ไม่ได้เปนของรัฐบาล เปนที่มีเจ้าของที่นั้น ถ้าผู้ใดมีที่อยู่ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง ได้เปนเจ้าของแม่น้ำนั้นตรงหนึ่ง ถ้าหากว่ามีที่สองข้าง แม่น้ำนั้นเปนทรัพย์สมบัติของผู้เปนเจ้าของที่สองข้าง รัฐบาลอยากจะถือเอาอำนาจเปนเจ้าของ ห้ามไม่ให้ซื้อขายน้ำตกน้ำพุนั้นก็ไม่สำเร็จ สตอตติงก็ยกค้านเกาวแมนต์ไม่อยากจะให้อนุญาต เปนความลำบากแก่รัฐบาลในเรื่องนี้มาก ส่วนกัมปนีนี้ได้ซื้อน้ำตกไว้เสียหลายแห่ง ตั้งแต่ยังไม่ทันรู้กัน จึ่งได้ด้วยราคาถูก เพราะเหตุฉนี้ แต่ก่อนเกิดโรคห่าเรียกว่าไข้ดำ คนที่อยู่ตำบลนั้นไปเมืองอเมริกาเสียมาก น้ำตกที่เปนของกัมปนีนี้ คิดเปนจำนวนแรงม้าโรงเล็ก ๓๐๐๐ โรงที่ทำใหม่ยังไม่แล้วนี้ ๔๐๐๐๐ ขึ้นไปถึง ๖๐๐๐๐

ที่รูกานสองแสนห้าหมื่น ที่วามานหกหมื่นถึงเจ็ดหมื่น เบยเลฟอสห้าหมื่น โรงเล็กกับโรงใหม่ตั้งอยู่ที่โนโตดเดนแห่งเดียวกัน แต่อีก ๓ แห่งนั้นแยกโรงตั้ง ทำการอย่างเดียวกันทั้งสามแห่ง จึงเปนงานที่กัมปนีนี้ทำอยู่ถึงสี่ตำบล

คราวนี้จะว่าด้วยวิธีที่นำน้ำมาใช้เปนแรงหมุนเครื่องไฟฟ้าได้อย่างไร เมื่อเวลาดูที่โรงทำงานริมน้ำแล้วขึ้นมาพักยังเรือนไดเรกเตอ เวลา ๔ โมงเศษแล้ว ถ้าจะไปติโนเซตด้วยรถม้า ทาง ๔ ชั่วโมง เขาว่าหนทางไม่ดี ถ้าจะไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ เปนเวลาชั่วโมงครึ่ง มีรถโมเตอร์คาร์แต่สองหลัง ไม่พอที่จะไปด้วยกันหมด เข้าของก็จะเอาไปไม่ได้ เขาบอกว่าโฮเตลที่ติโนเซตเลวเต็มที่ด้วย ชักชวนให้อยู่ที่นี่ ซึ่งเปนที่สบายมาก แต่ที่เปนข้อสำคัญนั้น ไม่ได้เห็นเขาทำการที่ใช้แรงน้ำ เปนอันได้ดูแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จึงตกลงเช่นอยู่ แบ่งให้หม่อมนเรนทร์ เสมอใจ มิสเตออาลเบอสแลหมอพี่สเตอ กับเจ้าของล่วงน่าไปก่อน แบ่งไว้แต่เสื้อผ้าที่สำหรับใช้ติดตัว อยู่แต่ชายสองคน กับกรมสมมต พระยาชลยุทธ พระยาบุรุษ หลวงฤทธิ์

ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษได้ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ เปนรถเมอเซเดทั้งสองหลัง ใหญ่กว่าของเราที่มี ไปดูที่ใช้น้ำทำแรงไฟฟ้า ที่ซึ่งจะใช้น้ำเช่นนี้ต้องเลือกภูมิ-ประเทศให้มีที่ขังน้ำได้มาก เปนทเลสาบ ต้องก่อทำนบกั้นให้สูงขึ้นกว่าพื้นน้ำเดิม ตามที่จะทำได้ ตั้งสองเมเตอขึ้นไป ฤๅถ้าจะขุดรุ้งได้ต้องขุดรุ้งลงไปให้ลึก สุดแต่ให้น้ำขังได้มากที่สุดก็ได้แรงม้ามากขึ้น ที่ขังน้ำในสายน้ำตกจากรูคันนี้ เขาได้ทำเปนสามตอน ตอนล่างเรียกตินตาดัลส์วันเดต เปนทเลสาบแลทำนบที่พอไปดูวันนี้ ถัดขึ้นไปมีอีกตอนหนึ่งที่ติโนเซต ทเลสาบนั้นเรียกว่า ตินเซอ ก่อทำนบกั้นขังน้ำ ให้น้ำมากขึ้นได้ถึงสองร้อยล้านคิวบิกเมเตอ อีกทเลสาบหนึ่งเปนที่สาม อยู่เหนือน้ำตกรูคันเรียกว่า มเยอสวันเดต ขังน้ำขึ้นได้มากกว่าปรกติ ได้หกร้อยล้านคิวบิกเมเตอ นี่นับเปนกำลังที่จะใช้ต่างสติม ส่วนตินตาดัลส์วันเดตที่พอไปดูนั้น ไม่ใช่

ที่ซึ่งจะขังน้ำให้ได้มากขึ้นเท่าใดนัก แต่เปนที่ซึ่งจะเบิกน้ำให้ไปลงในเครื่องทำแรงไฟฟ้า ที่นั้นมีน้ำตกใหญ่สูงมากลำธารลึก จึงเปนที่เหมาะที่จะทำการ จะทำนบกั้นน้ำตกนั้นเสียทีเดียว เจาะปล่องศิลาใต้น้ำเดินลงไปทางอื่นต่างหาก ที่ปลายปล่องศิลานั้นจึงต่อท่อเหล็กใหญ่ให้น้ำตกตรงลงไป ไม่ใช่ไหลเท ๆ เหตุว่าน้ำไหลเท ๆ แรงน้อยไป ตรงปากปล่องนั้นขุดลงไปในศิลา ตั้งจังหัน ฤๅรหัดที่สำหรับจะให้น้ำลงไปกระทบ มีเครื่องหมุนถึงโมเตอไฟฟ้าข้างบนทุก ๆ โมเตอ ถ้าหากว่าเวลาจะหยุดเครื่องจักร ปิดปล่องที่ไขน้ำลงเสีย น้ำก็ย่าลงมาตกทางปากทำนบเปนน้ำพุอันใหญ่ไหลตกตามทางลำธารเดิม กระทำให้น้ำอยู่ในอำนาจด้วยประการฉนี้ ส่วนไม้ที่เคยล่องตามลำน้ำอยู่เท่าก่อนนั้น ต้องมาลงทางหลังน้ำพุ ครั้นเมื่อกั้นทำนบยกน้ำพุเสียเช่นนี้แล้ว จึงต้องขุดรางแคบพอรูไม้กันเดียว น้ำลึกแต่พอไม้ที่จะลอยไม่ครูดพื้นได้ ทอดจะพาไปตามรางน้ำเทลงไปหาลำน้ำตอนล่างพอได้ระยะ คราวนี้พอให้ล่องมาคัดส่งเข้าปากรางปล่อยให้ลอยไหลลงไปเอง ไม่ต้องทำอะไร ล่องไม้อย่างใหม่นี้ ไม้ไม่มีอันตรายเลย ด้วยว่าล่องอย่างเก่าซึ่งปล่อยให้ไหลตกลงไปตามน้ำพุ ผ่าตแตกหักเสียมาก เพราะฉนั้นการล่องไม้อย่างใหม่รักษาประโยชน์ที่จะให้เสียไปด้วยไม้แตกเปนหักไม่มีต่อไปอีกนั้น ก็พลอยได้ประโยชน์ขึ้นอีกเปนอันมาก

ส่วนที่ทำโรงตั้งเครื่องแรงไฟฟ้า สำหรับให้น้ำไปหมุนนั้นจำเปนจะต้องตั้งในที่ที่ได้มากที่สุดยิ่งดี น้ำยิ่งมีแรงมากขึ้น ที่ซึ่งได้ตั้งโรงเดียวนี้ อยู่ในลำธารลึกตะโพกว่าหลังก้านยกว่าเส้น เมื่อเวลายังไม่ได้ตัดทำนบ ที่แห่งนั้นเปนที่น้ำท่วม ในการที่จะทำรากที่ตั้งเครื่องโมเตอไฟฟ้า จำต้องต่อคลองด้วยไม้ ถ้าจะเรียกว่ารางก็ได้เกินราง เท่าคลองขนาดสามวา ลึกจอกันกับที่จะรับสายน้ำได้ ตั้งแต่ที่น้ำตกไปจนสุดเขตที่จะทำการก่อสร้าง ที่สุดเขตรนั้นก็ทำทำนบกั้นเสีย ปล่อยให้น้ำไหลไปตามรางตกนอกทำนบ แล้วจึงทำรากโรงแรงไฟฟ้านั้น การทำรากนี้จำจะต้อง

ทำให้สำเร็จในฤดูแล้งจนสูงพ้นสายน้ำไหล ถ้าหากว่าช้าไปจนถึงเวลาสโนละลาย น้ำตกลงมามาก ลำรางที่ทำนั้นทานน้ำไม่ไหวฤๅรับน้ำไม่พอ เมื่อได้ก่อรากสำเร็จแล้ว ถึงน้ำจะมากก็ไม่ขัดข้องอันใดในการที่จะก่อสร้างต่อไปอีก เพราะเหตุที่รากพื้นชั้นต่ำนั้นเปนเขื่อนอย่างแน่นหนาที่จะกันน้ำได้ การที่เขาทำนี้จวนจะสำเร็จแล้ว ได้เบิกลองแรงจังหันหมุนเครื่องจักรใช้ได้เปนที่เรียบร้อย ขอให้เข้าใจว่าที่เล่ามาเกี่ยวนี้ ถึงเรื่องทำการที่ฮินเตอดาลสวันเดต ซึ่งเปนแรงไฟฟ้าสำหรับจะไปใช้โรงใหม่ที่ยังทำไม่แล้ว ส่วนโรงเก่านั้นเขาได้ใช้แรงน้ำจากที่อื่นเปนการทดลองส่วนทเลสายดินเซอทำนยคันที่ ๒ นั้น ไม่ได้ตั้งเครื่องจักรทำการไฟฟ้า เปนแต่ที่ขังน้ำไว้ สำหรับจะเบิกลงไปช่วยแรงที่ฮินเตอดาลส์ ในเวลาแล้งที่น้ำน้อย แต่ส่วนมเยอสวันเดตตอนเหนือรูกันนั้น เขาจะตั้งโรงไฟฟ้าทำการเหมือนข้างล่างอีกตำบลหนึ่งต่างหาก อันจะได้กล่าวเกี่ยวแก่เรื่องรถไฟต่อไปข้างน่า

ส่วนไฟฟ้าที่ทำในโรงฮินเตอดาลสนั้น เขานำแรงลงไปใช้ที่โรงงานโนโตกเคนด้วยสายลวดอย่างเดียวกันกับสายโทรเลข แต่เพราะเหตุที่ต้องใช้กำลังไฟฟ้ามาก จึงต้องถางป่ากว้างประมาณสักสิบห้าวา เปนทางตรงลงไปแต่ฮิลเตอดาลสจนถึงโนโตกเคน ปักเสาเรียงกันสามต้น คือ เปนสามแถว เสาต้นหนึ่งมีสายลวดหกสาย จึงรวมเปนกำลังไฟฟ้าที่นำลงไปจากฮินเตอดาลส ๑๘ สาย ใช้ในเครื่องโรงที่ทำขึ้นใหม่ เขายังมีความคิดต่อไปว่า สืบไปภายน่าบางทีจะไม่ต้องใช้สายลวด จะใช้วิธีอย่างไวร์เลสเตเลกราฟนั้นได้

ส่วนที่เหนือรูกัน เปนระยะทางไกลมาก แลแรงม้าก็มีมาก เขาจึงคิดตั้งโรงทำต่างหาก การที่จะตั้งโรงทำขึ้นในที่ดลนดังนั้น ก็เปนความลำบากตกอยู่แก่เรื่องที่จะขนของที่ทำได้ลงไปจำหน่าย เพราะตำบลรูกันนี้อยู่ในศูนย์กลางทางที่จะไปข้างตวันตกตวันออกแลทิศใต้ ถึงทเลเท่ากันทั้งสามทิศ จึงเปนการจำเปนที่จะต้องใช้

รถไฟ เวลานี้กำลังได้ลงมือทำการรถไฟอยู่ คือจะทำตั้งแต่โนโตกเคนขึ้นไปถึงทิโนเซท ในการที่จะข้ามทเลสายคินเซด จะใช้เรือรับรถไฟทั้งพวง อย่างเช่นที่เดนมาร์ก แล้วทำรถไฟตั้งแต่ฟาเคอสตรันด์ ฝั่งทเลสายข้างบนไปจนถึงรูกัน บรรทุกของจากที่นั้นลงมาถึงโนโตกเคนได้ทีเดียว การที่จะทำรถไฟนี้เปนกัมปนีหนึ่งต่างหาก แต่มีประโยชน์เกี่ยวถึงกัน มิสเตอไวเดเปนไดเรกเตอทั้งสองกัมปนี แลการที่จะขออนุญาตต่อรัฐบาลก็เปนความลำบากอยู่บ้าง ด้วยกลัวพวกสตอคติงที่เปนรอยไปชั้นจะมีกีดขวาง แต่เดิมมาไม่มีกฎหมายห้ามปราม ถ้าผู้ใดเปนเจ้าของที่ดินอาจจะสร้างรถไฟในที่ดินของตัวไม่ต้องขออนุญาตรัฐบาล กัมปนีนั้นจึงได้ซื้อที่ดินไว้แล้วเสร็จตลอดทาง หมายจะใช้กฎหมายเดิมนั้น แต่การซื้อที่ดินนั้น มีที่ยากอยู่ข้าง ที่หลวงที่รัฐบาลเปนไม่มีเลย เปนที่มีเจ้าของทั้งนั้น ตระกูลโนบิลที่ได้เลิกแล้วก็จริง แต่ผู้ที่มีตระกูลมาแต่เดิมได้เปนเจ้าของที่นั้นอยู่โดยมาก ไม่ใช่เช่นคนจักสันไม่ยอมขายที่ดินตั้งว่าเช่ากันไม่มีกำหนดก็มีโดยมาก ซื้อได้เปนสิทธิ์อีกมาก แต่ไม่มีราคาเท่าใดเท่าที่เช่าผูก ๆ ขาดก็ซื้อถูก ๆ สตอคติงไหวในการเรื่องนี้ได้ตั้งกฎหมายห้ามไม่ให้ผู้ใดสร้างรถไฟ เมื่อไม่ได้อนุญาตรัฐบาลก่อน จึงต้องขออนุญาต เขาพึ่งได้รับอนุญาตสำเร็จเมื่อวานนี้เอง แต่ทางรถไฟได้ลงมือทำเสียก่อนแล้ว เหตุด้วยว่าเสนาบดีว่าคงจะได้รับ ให้ลงมือทำไปก่อนเถิด จึงได้ลงมือทำ เขากำหนดจะให้การรถไฟนี้แล้วเสร็จในปีครึ่ง เพราะฉนั้นต่อไปภายน่าอีกสักสองปี ผู้ใดจะขึ้นไปที่รูกันโฟส จะไม่ต้องมีความลำบากอย่างที่มา แต่จะไม่ได้เห็นรูกันโฟสที่ตกโดยธรรมดาเอง จะกลายเปนเห็นน้ำพุที่เขาทำให้ตก

ว่าด้วยเรื่องรถไฟนี้แล้ว มีเรื่องที่น่าคิดอยู่อีกเรื่องหนึ่ง ที่รูกันโฟส มีฤดูสปริงอยู่เดือนหนึ่ง ซัมเมออยู่เดือนหนึ่ง นอกนั้นเปนฤดูออตัมแลฤดูหนาว ในทเลสาบที่เปนน้ำแข็งหนาทั่วไป เมื่อน้ำแข็งเดินเช่นนั้นจะได้น้ำที่ไหนมาใช้หมุนเครื่อง

ไฟฟ้า แลเรือจะเดินอย่างไร อธิบายข้อต้นว่าน้ำแข็งนั้นแข็งแต่ข้างบน ข้างล่างคงอุ่นอยู่ ๔ ดีกรีเซนติเกรดเสมอ ท่อที่ไขน้ำลงไปเข้าจักรหันหมุนจักรอยู่ต่ำ น้ำไม่มีเวลาจะแข็งคงทำงานได้ตลอดปี ส่วนทางเรือเดินนั้น เขามีเครื่องตัดน้ำแข็ง ยกขึ้นมาเปนก้อน ๆ เปิดเปนคลอง ให้เรือเดินได้ตลอดฤดู เพราะเหตุว่าการตัดน้ำแข็งเช่นนี้ ในนอรเวได้ทำกันเปนการใหญ่อยู่แล้ว ถึงบดตัดน้ำแข็งเปนแท่งโต ๆ เปนสินค้าส่งไปยังประเทศยุโรปตอนกลางแลตอนข้างใต้ปีละมากมายนัก ที่ตำบลเดรวิกที่เรือจอดมีโรงโต ๆ เปนที่สำหรับไว้ก้อนน้ำแข็ง ซึ่งจะบรรทุกลงเรือกำปั่น มีตะพานไม้ยาว ๆ ขึ้นไปหาภูเขา ซึ่งสำหรับจะเลื่อนแท่งน้ำแข็งนั้นลงไปยังที่เก็บ เพราะฉะนั้นการเดินเรือในเวลาน้ำแข็งจึงไม่เปนอัศจรรย์อันใดแก่เขา

บัดนี้จะว่าด้วยการที่ได้ไปเห็นเวลาทำงานนั้น เขาเปิดเตาที่เผาลมอากาศให้ดูแลเห็นดวงไฟตัวเหล็กตัวผู้ตัวเมียของไฟฟ้านั้น อย่าได้เข้าใจว่าเปนลวดเล็ก ๆ โตเท่าราวม่าน งออย่างลวดไฟฟ้า เข้าไปจดกันอยู่มีระหว่างห่างสักนิ้วหนึ่ง มีแม่เหล็กล่ออยู่ตรงระหว่างนิ้วหนึ่งนั้น แสงไฟเดินเวียนไปเวียนมารอบ กลายเปนดวงกลมวัดศูนย์ใส้ของเปลวนั้นถึง ๙๐ เซนติเมเตอ ดูเหมือนกับดวงพระอาทิตย์แต่เปนสีขาว มีรัศมีออกอย่างเดียวกันด้วยความสามารถแห่งความร้อน คาลเซียมไนเตรดนั้นมีสีเหลืองอ่อน เมื่ออัดแห้งเข้าแล้ว เปนปูนที่มีสีเหลือง ๆ เว้นแต่ที่เอาประสมกับโซดาเปนสีขาวบริสุทธิ์ การที่ทำใช้คนน้อยเปนที่สุด เมื่อแรกลงมือทำเขาต้องใช้นายงานสามคน ลูกมือสามคน ที่หลังค่อยลดลง ๆ จนเดี๋ยวนี้ นายงานคนเดียวดูได้ตลอดทุกเตา ยังมีเวลาว่างอาจที่จะทำการอื่นได้ เพราะเหตุที่เครื่องที่ทำนั้น มันเดินไปโดยลำพังตัวของมันเอง ไม่ต้องบริหารรักษา ตลอดจนเวลาเปนแกส ไปลงในปล่อง ไปลงในศิลาปูน มันไปกันเงียบ ๆ ไม่มีใครต้องทำอะไร คนที่ทำงานแลเห็นอยู่มากในเวลานี้เปนคนทำงานโรงใหม่ซึ่งยังไม่แล้ว

เท่านั้น โรงเก่าทำใช้มาได้สักปีแล้ว โรงใหม่ทำมาได้ปีหนึ่ง จะแล้วในเดือนกันยายน โรงที่รูกันอีกสามปีจะแล้ว โรงที่ว่ามาแลยรอยเอฟอสกำลังทำอยู่ รวมทุกแห่งจะได้คาลเซียมไนเตรตปีละแสนแปดหมื่นตัน วิธีจะใช้คาลเซียมไนเตรตซึ่งเขาเรียกว่า เฟอติไลเซอ มีส่วนดังนี้ คือ ในที่แผ่นดินพันเมเตอสี่เหลี่ยม ใช้ยี่สิบห้ากิโลแกรม จะโรยในที่แผ่นดินก่อนแล้วจึงปลูกพืชพรรณก็ได้ ฤาปลูกแล้วโรยภายหลังก็ได้ อย่างเช่นทันกหลายถ้าโรยปีนี้แล้วให้ดอกงามดีมาก

ทางที่จะไปทเลสาบที่วังน้ำซึ่งต้นรีนเดอคาลส์นั้นไปบนไหล่เขาเลียบไปข้างฝั่งซ้าย ระยะทางไกลจากฝ่ายรีกันที่ทำงานอยู่ แต่ไปด้วยโมเตอร์คาร์ก็ไม่สู้ช้านัก ทั้งไปทั้งมาแลดูงานด้วย ประมาณสักชั่วโมงหนึ่ง แต่รถโมเตอร์คาร์ช่างทำอันตรายแก่รถม้ามากเสียจริง ๆ ไม่ได้ใช้ยี่แตรฤๅสั่นกริ่ง ใช้แตรเป่าอย่างเอมเปอเรอเยรมันมีสามเสียงเต็มที่ แต่พอรถได้ยินเสียงแต่ไกลต้องหยุด คนบนรถต้องลงหมดโดยมากต้องพารถนั้นลากเข้าป่า ถ้าอยู่ในทางม้าก็กระโดดโลดเต้นไป แต่ที่แท้เมื่อสังเกตดูเหมือนคนตกใจก่อนม้า พอเห็นม้าตื่น ก็รีบร้อนจะให้ม้านิ่งฉุดดึงยั้งเหนี่ยวเหมือนดีโดยไม่มีมูล ม้ายิ่งตกใจใหญ่ เปนเช่นนั้นโดยมาก เพราะฉนั้นรถโมเตอร์คาร์ไม่กล้าเดินเร็วกว่ารถม้าเท่าใด พ่อจึงได้เลยหายกลัวขาหลุด รถนี้ผ่านเปาเวอสเตชั่นไปจนตลอดฝาก ต่อไปก็ลงที่ต่ำ ที่จะรกยันน้ำในทเลสาบรีนเดอร์กาลส์ จึงมีสพานข้ามลำธารไปเดินเลียบธารมาจน เมื่อเวลาข้ามสพานนั้นใกล้น้ำตก ซึ่งเขาเรียกสมเดตามยากต่านก กระทบศิลาเปนฝอยพลุ่งขึ้น เปียกเหมือนน้ำฝน แลมีรุ้งเห็นน้ำที่ตรงน้ำตกนั้น เรายืนดูอยู่ได้ห่างสักสี่วาเท่านั้น เรื่องเห็นรุ้งใกล้ ๆ นี้พ่อได้เห็นหลายหน เมื่อเวลาขึ้นรถไปใกล้ ๆ ลำธาร แต่ไม่ได้ลงในจดหมายรายวันเพราะสีไม่ได้บริบูรณ์ดีจนไป วันนี้สีบริบูรณ์เต็มที่ ไม่ใช่เปนหมู่เปนอันขาด คือ

แสงแดดฉายกับไอน้ำเท่านั้น การที่จะเที่ยวเดินดูที่ทำงานน้อยข้างจะน่ากลัวอันตรายอยู่บ้าง เพราะต้องเดินในหลังกำแพงแคบๆ หินล่างลึกเต็มที กลับมาย่ำค่ำจึงพักที่เรือนไดเรกเตอร์กัมปนี

เรือนหลังนี้ทำด้วยไม้ล้วน ก่อศิลาแต่ฐานชั้นล่าง ใช้เสาแลตัวไม้สลักลวดลายอย่างนอรวีเยียน ตลอดจนเครื่องเฟอนิเจอร์ก็ทำสำหรับเรือนนั้น มีห้องนอนที่เหลือจากเขาอยู่มาก พอพวกเราอยู่ ห้องนอนพอสบายดีนัก เรือนนั้นสร้างอยู่บนเนินเฉภาะตรงช่องทเลสาบ แลเห็นภูมิประเทศทั้งน้ำทั้งบกไกลงามดีมาก เขาหยุดงานที่ดังโครมครามให้ในเวลากลางคืนด้วย เวลากินเข้ามีอินยิเนียหนุ่ม ๆ ที่ทำงานในกัมปนีนี้สามสี่คน แลมีอินยิเนียรถไฟเปนผู้ใหญ่ชาวสวีดคนหนึ่งมานั่งโต๊ะด้วย รู้สึกคุ้นเคยสบายดี

คืนที่ ๑๒๖

รูกันฟอส

วันอังคารที่ ๓๐ กรกฎาคม

วันนี้ตั้งแต่เช้ามาก็ฝนตก อากาศมืดมัวเปนหมอกไม่ได้เรื่องใหญ่ หวังใจกันอยู่เสมอว่าจะเลิก แต่เปล่า กินเข้าแล้วเขาขอให้นั่งถ่ายรูปที่น่าเรือนทั้งกำลังฝนรั้ง รอกันอยู่จนกระทั่งสามโมงเศษจึงได้ออกจากที่บ้านนั้นมาด้วยรถโมเตอร์คาร์ อากาศอยู่ข้างจะหนาว เสื้อของพ่อไม่พอ มิสเตอไอเคริงเอาเสื้อของเขาให้สวมชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง พอดี หีบผ้าเขามีที่สำหรับวางข้างท้ายรถ แล้วผูกไว้เสียให้แน่น ลงทางล่างเลียบตามฝั่งทเลสาบอินเตอร์ลาเคส์ [illegible] เปนแพเติมไป ทางที่มานั้นไม่เปนเขาสูง เปนคุ้งเนินมีนาที่ไร่สลับมาตลอดทาง แต่บ้านเรือนห่าง ๆ

เวลา ๔ โมงครึ่งถึงตีนเขาซึ่งมีทำนบขังน้ำไว้ช่วยแรงข้างล่างซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เปนระยะทาง ๓๓ กิโลเมเตอ เดิมเขาว่ารถโมเตอร์คาร์เดินชั่วโมงครึ่ง แต่ถูกว่านั้นเปนอันมาก ด้วยหนทางประดักประเดิดเต็มที ทางเดิมตัดไปตัดมาเลี้ยวย้ำเวียนไปตามชายเขาแล้วกลับลงที่ต่ำ ล่างที่พอขึ้นไปถึงข้างบนก็กลับลงทันที ลงชัน ๆ เนื่องทางเองก็อยู่ข้างโทรมมาก น้ำขังเปนแห่ง ๆ กำลังซ่อมอยู่ก็มี รัฐบาลเห็นทางเก่าไม่ดีจึงได้คิดจะตัดใหม่ แต่กำหนดผ่อนใช้เงิน ๗ ปี จึงจะแล้ว ก็มีผู้ต้องการหนทางที่จะได้ขึ้นเร็วของ จึงยอมออกเงินรองให้รัฐบาลทำ ให้แล้วสำเร็จในคราวเดียว ได้ตัดทางใหม่ไปในทางราย ๆ แลหาทางตรงที่สุดซึ่งจะตรงได้ งานตัดทางเพิ่งเริ่มตั้งขอบถนนก็มี ได้ถมศิลาก้อนใหญ่ไว้แล้วก็มี กรุยไว้ยังไม่ได้ตัดก็มี เพราะฉนั้นการที่เดินทางวันนี้ ต้องไปทางเก่าบ้างทางใหม่บ้าง ทางใหม่ที่ยังไม่แล้วก็ดี ทางใหม่ที่แล้วสำเร็จมีแปดกิโลเมเตอเท่านั้น ตอนเมื่อจวนจะถึงตีนเขาขึ้นเขาโกรกขึ้นโกรกลงราวกับทางสวิสซ์แลนด์ นับว่าเปนทางยากลำบากเต็มที แต่ป่าไม้สนงามบริบูรณ์มากในเขตนี้ จนกระทั่งถึงตีนเขา ที่ตีนเขานั้นมีโฮเต็ลหลังหนึ่ง ได้หยุดพักครู่หนึ่งพบพวกที่มาคอยอยู่ แล้วลงเรือ เรือเล็กกว่าที่ขึ้นมาตอนแรกมาก ไม่มีหลังคาบนดาดฟ้า ต้องลงไปนั่งอยู่ในท้องเรือเพราะฝนตกไม่หยุด ข้างบนออกเปียก ๆ ทางในทเลสาบตีนเขานั้นถึง ๑๒ กิโลเมเตอ เปนทเลสาบอย่างแคบแต่ยาว จนเวลาบ่าย ๖ โมงจึงถึงบ้านเคตสตรันด์ ซึ่งเปนท่าขึ้นแลมีโฮเต็ลเรียกชื่ออย่างเดียวกัน เปนโฮเต็ลที่หยุดพักกินกลางวัน โฮเต็ลนี้ร่องแร่งเต็มที ออกจะหิว ๆ ไปด้วยกันทั้งนั้น จัดคนไม่ทันขนมก็งด มีแต่ขนมปังแห้งเปนเข้าเกรียบฤๅเข้าตังทั้งอย่าง อาหารแลอย่างอื่นตามเคยกินนั้น ทั้งคนก็มีเนื้อจิ้มมา ก็ต่างคนต่างกินพอประมาณ คือคนละชิ้น สองวันผิดกันมา ตั้งใจอยู่ด้วยกันหมด ว่าเมื่อคืนนี้ เขาเอาคั่นเกยเข้าต่อ ๆ กันเหนื่อยกินทั้งนั้น ตามที่กินไก่ฤๅเป็ดโรยก็เปล่า นี่ว่าคงจะมีอะไรมาอีก

นั่งด้วยอยู่ประเดี๋ยวกลายเปนกล้วยก็เอะใจกัน ประเดี๋ยวสัปรดของที่มาแต่เซาทอเมริกา ก็ยิ่งหนักใจหนักขึ้น จึงเกิดถามว่ามีอะไรอีก เจ้าของโฮเตลก็แคลร์ว่าหมดเท่านั้น ต่างคนต่างตกใจ กินไม่อิ่มด้วยกันทุกคน มิสเตอไอเดเรียกเจ้าของโฮเตลมา ขอให้ไปทำไข่เจียว ตอบว่าไข่ไม่มี คราวนี้ขอเนย อะกะ ๆ ตกลงใจกันว่าไม่ได้ คราวนี้ใครมีวิชาที่จะกินได้อย่างไรก็กิน บางคนก็เข้าตั้งกับแกงกวายำ บางคนก็เข้าตั้งกับผักดองจิ้มเกลือ บางคนก็เข้าตั้งกับลูกไม้ต้ม ในที่สุดก็กล้วยช่วยแรงเข้าไป จนลงปลายเมื่อจวนจะอิ่มกันหมดจึงได้เนยมา ซ้ำเนยอีกก็พออิ่มพอใช้ ครั้นกินเข้าแล้วจัดการขึ้นรถที่จะไปต่อไปอีก รถนั้นรูปร่างมันพิฦกกึกกือ ข้างล่างออกจะเปนรถวิกตอเรีย แต่ประทุนไม่งำไปข้างน่า ตั้งตรงขึ้นไปเฉย ๆ คราวนี้ต่อกรอบหลังคาออกไปทำนองรถเก๋ง มีกระจกข้างละสองบาน แต่ด้านน่าตรงหลังสารถีกรุด้วยกระจกผ้า เมื่อแลดูประทุนฤๅเก๋งรถ ข้างบนคลุ่ม ๆ เหมือนประทุนรถโมเตอร์คาร์เมื่อขึงเพดานเต็ม แต่ตัวฝาเปนรถเก๋ง ง่อนแง่นครอกแครกทั้งหลัง ขึ้นได้ข้างเดียว ข้างหนึ่งลูกบิดหักเปิดไม่ได้ แต่ม้าที่เทียมนั้นดี แข็งกว่าม้าตอนข้างใต้ ทุก ๆ คู่ที่ได้เคยเห็น เดินไม่ต้องหยุดเลย แรกไปเปนทางราบ ๆ ไปขึ้นสูงต่อเมื่อพ้นฟาเดอสตรันด์ไปแล้ว ว่าตามจริงทางนี้ขึ้นสูงกว่าเมื่อวันขึ้นจากเมร็อก ขึ้นไปก็ทีเปนซิกแซกเหมือนกัน แต่เวลาที่มาอากาศช่างเต็มทีจริง ๆ ฝนตกไม่ได้หยุด รถปิดเช่นนั้นแลเห็นอะไรก็ไม่ถนัดจนง่วงนอน ครั้นเมื่อขึ้นสูงไป ก็มีหมอกเต็มไปทั้งนั้น แรกขึ้นก็แลเห็นพาดอยู่ตรง ๆ เขา ครั้นเมื่อเราขึ้นไปถึงที่หมอกอยู่นั้น ก็มืดมิดไป สิ่งใดที่อยู่ห่างไปประมาณสักเส้นหนึ่งก็แลไม่เห็น เขาทั้งลูกก็ยังเสียมิดได้ ครั้นเมื่อต่อขึ้นไปอีก แลเห็นแต่เฉภาะที่รถเราไป ห่างออกไปข้างละสักสี่วา แลลงไปข้างล่างเปนเมฆระงอยู่ ในจังหวัดที่ตาเราแลเห็นชัดนั้นเหมือนกันกับวิมานฝาแดง ๆ ห้อยภู่จามรี เราเปนเทวดานั่ง

ซึมมาถึงเพดานอยู่ในรถ ถึงฝนไม่ตก ตัวหมอกเองนั้นก็เปนน้ำฉ่ำเปนละอองอยู่เสมอ ที่จริงก็พอจะกล่าวถึงได้ว่า ระยะทางเปนอย่างไร แต่จะเอาแน่นอนไม่ได้ และจะชมว่างามก็ไม่สู้ถนัด เพราะฉนั้นพรุ่งนี้ยังมีโอกาศที่จะได้เห็นอีกเวลาหนึ่ง ถ้าฝนไม่ตกจะเล่าให้ดีกว่า จึ่งงดรอไว้เสียที เมื่อเข้าบริเวณน้ำตกรูกัน พวกผู้หญิงเมียพวกกัมปนีนี้ได้ทำซุ้มใบไม้รับพวกคนงานได้จุดไดนาไมต์เปิดแทนสลุต ขึ้นมาถึงโฮเตลที่มีชื่อรู้กันอย่างเดียวกันอีก ระยะทางประมาณ ๒๕ กิโลเมเตอ ถึงเวลาย่ำค่ำตรงหน้าโฮเตลมีน้ำใหญ่ตกอยู่แห่งหนึ่ง เปนชั้นคู่กันกับอีกที่ตั้งอยู่หน้าเรือนไดเรกเตอที่ไปโดยเดน เขารับเลศหลังจากรัฐบาล ออกหนังประมาณสัก ๙๐ บาทเศษ โฮเตลนี้เปนโฮเตลเก่า ครั้นเมื่อกัมปนีจะมาซื้อน้ำเจ้าของโฮเตลร้องว่า จะขาดผลประโยชน์ กัมปนีจึงตั้งรับซื้อไว้ ให้เปนโฮเตลต่อไป โฮเตลนี้อยู่ข้างใหญ่โตประณีตมาก ราคาจะหนัก ๆ เกิน แต่เวลานี้เขายังได้กำไรอยู่จึงทนไป เพราะการที่จะรับแขกมีแต่ปีละสองเดือนเท่านั้น นอกนั้นก็ยังคอยอยู่เปล่า ๆ ก็ยังมีเวลาที่ยังนกจับปลาอีกฤดูหนึ่งในเดือนสิงหาคม แต่อยู่สบายมาก

เมื่อมาตามทางได้เห็นกรุยทางรถไฟตลอดมา เห็นตรงมีอยู่แห่งหนึ่งด้วย นึกสงไสยเหลือประมาณว่า เขาจะเอาขึ้นเขาอย่างไรได้ด้วย เขาสูงนักสูงหนาขึ้นไปมากันทั้งด้วย ต่อเวลากินเข้าได้สนทนากันจึงได้ความว่า เขาไม่ได้คิดจะทำขึ้นมาบนเขา จะทำขึ้นมาเพียงฟาเตอศตรันต์เท่านั้น ที่นั่นไม่สูงเท่าไร ที่ฮินเตอลาดส์ซึ่งรับน้ำแรก สูงกว่าพื้นทเล ๑๔ เมเตอเท่านั้น ต่อนั้นมาก็ขึ้นลาด ๆ ที่ฟา-เตอศตรันต์ ๑๘๐ เมเตอ มาที่ตกเขาที่เขียนเขาจะขึ้นนั้น ครั้งเห็นตรงมีร่างงานนั้นเปนที่[illegible] คือโรงหล่อสำหรับตั้งเครื่อง[illegible] ต้อมรู้กันแต่ที่ข้างต่าง [illegible] [illegible] [illegible]

๔๕๐๐ เมเตอ แล้วปล่องเหล็กสูงอีก ๒๘๐ เมเตอ เปาเวอสเตชั่นตั้งอยู่ที่ปลายปล่องเหล็กชั้นบน แลปล่องเหล็กชั้นล่างซึ่งน้ำจะมาหมุนเครื่องจักรนั้น แรงไฟฟ้าจากสเตชั่นชั้นบนล่ามสายลวดลงมาช่วยแรงกับแรงไฟฟ้าที่จะได้จากเปาเวอสเตชั่นชั้นล่าง แล้วจึงล่ามไปที่ฝ่ายบริกซึ่งเปนที่ทำงาน เหมือนอย่างเช่นได้กล่าวแล้วด้วยเรื่องนำแรงไฟฟ้าไปด้วยสายลวด ๑๘ สายนั้น

ที่โฮเตลนี้มีผู้หญิงเมียอินยิเนียอยู่สองคนเขามาต้อนรับ มีคนอื่นที่เปนผู้ดีอีก แต่พอไม่ได้พบเพราะวันนี้วิ่งงมงำ แลมีหนังสือที่ค้างอยู่จึงรีบขึ้นมาทำเสีย ไม่ได้อยู่ข้างล่างนาน ที่โฮเตลนี้สูง ๗๕๐ เมเตอจากพื้นทเล หนาวมากอยู่ปรอทเซนติเกรด ๑๒ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๕๑ แต่ไม่แลเห็นน้ำแข็งเลย ละลายหมดแล้ว ต้นไม้ใบหญ้ากำลังงามบริบูรณ์ มีดอกไม้เล็ก ๆ ขึ้นมาจนถึงข้างบนนี้ มีดอกมากเรดอาวเปนมากกว่าอย่างอื่น มาตามทางแลเห็นเหมือนผ้าขาวลาดมาตลอด ความที่คนน้อยตามริม ๆ ทาง สตรอเบอรีป่าออกลูกแดงไปไม่มีใครเก็บ แต่ดอกกุหลาบจะเสียมาตั้งแต่ฝ่าเดอสตรันด์บนนี้ไม่มีเลย เขาได้เก็บดอกกุหลาบที่ในโดนเดน ซึ่งปลูกไว้ที่ชาลเปเตอมาให้ดู ดอกเขาไว้อยู่ ในห้องที่โฮเตลนี้ได้ยินเสียงน้ำตก ๆ อยู่เสมอ ทั้งที่เดินผ่านมาบนหลังน้ำตกนั้นเอง จะแลลงไปให้เห็นน้ำตกไม่ได้ พยายามกันหนักหนา เปนหมอกยังเต็มหมด อยู่ในเรือนก็แลเห็นออกไปข้างนอกไม่ถึงไหน เรื่องหมอกนี้ไม่สนุกมากทีเดียว ข้อที่ว่า "ตีนหมอกดอกเมฆมาไร ๆ" นั้น อย่างไร ๆ ก็เปียก เหาะที่ไหนเปนต้องเปียกทุกทีแน่ เพราะมันเปนน้ำแท้ ๆ วันนี้ในห้องต้องติดไฟตั้งแต่เมื่อแรกมาถึง

คืนที่ ๑๒๗

ในโตดเดน

วันพุฒที่ ๓๑ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้ฝนตกไม่หยุดเลยจนเช้าวันนี้กลับตกมากลงมาเปนคราว ๆ ตกซ่า ๆ ถึงฝนในบางกอกก็มี รอกันอยู่จนสาย ด้วยมิสเตอไอเดจะพาขึ้นไปดูที่ขังน้ำเหนือรูกันที่เปนการใหญ่ได้กั้นน้ำไว้ยาวถึง ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา เราอวดของเขาว่ายาวกว่าทำนบน้ำที่อังกฤษไปทำที่ไนล อาซวน ในแม่น้ำไนล์เมืองอียิปต์ แต่ฝนตกหนักขึ้นไปไม่ไหว วันนี้ได้พบลอดแลเลดี ลินเซ ซึ่งเกี่ยวเปนญาติกับดุ๊กออฟไฟฟ์ลูกเขยเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เขาว่าดุ๊ก แลดัชเชสออฟไฟฟ์ขึ้นไปเหนือแล้วจะกลับมาในที่นี้ เห็นจะกลับมาให้เหมาะฤดูเวลาจับปลาในเดือนน่า คนสองคนนี้มาก็เพื่อจับปลา อังกฤษชอบตกเบ็ดเปนที่สุด ขึ้นมาอยู่ที่นี่ ๑๐ วันมาแล้ว ได้ช่วยในการทำประตูน้ำรับด้วย

ครั้นฝนจางสิ้นหวังแล้ว จึงได้ขึ้นรถลงมาที่ใกล้ประตูน้ำนั้น มีหนทางเล็กเดินเลียบน่าผาตรงไป ที่ต้นทางจะลงนั้นมีโรงบิลเลียดหลังหนึ่ง ที่น่าโฮเตลลดชั้นลงไปก็มีสนามเล่นลอนเทนนิสสนามหนึ่ง ซึ่งพ่อไม่ได้กล่าว เมื่อเดินเลียบน่าโรงบิลเลียดลงไปถึงน่าผาชันแห่งหนึ่ง แลเห็นสายน้ำตกนั้นล่าง ซึ่งตกจากช่องที่รับน้ำพุชั้นสูง เมื่อเดินเลี้ยวลงไปอีกระยะหนึ่ง เห็นน้ำตกลงมาแต่บนยอดเขาอันเปนทเลสาบที่ขังน้ำนั้น โดยสูงตั้งแต่ปากช่องทเลสาบที่ขังน้ำลงมาจนถึงพื้นอ่างที่น้ำตกลงมาขังแล้วไหลผ่าไปจนนั้นสูงถึง ๓ เส้น ๑๔ วา เปนน้ำพุสูงที่สุดในยุโรป แต่มีกำลังแรงกว่าน้ำพุอื่น ๆ ยกเสียแต่ไนแอคราในประเทศอเมริกา ซึ่งเขาจะนำไปใช้เปนกำลังทำการงานได้โดยราคาถูก เหตุด้วยมีที่ขังน้ำหนุนกำลังอยู่ข้างบน ความแรงของกำลังน้ำนั้นเขากะได้ว่าสองแสนแรงม้าที่จะทำให้ได้คนหนึ่ง เขาแบ่งแรงม้าของกำลังน้ำเข้าหุ้นคิดประโยชน์จากนั้นทีเดียว การที่จะทำโรงน้ำต้องใช้ทุนมากในเบื้องต้น แต่เมื่อทำสำเร็จแล้ว ไม่

ต้องเสียโสหุ้ยอะไรมาก จึงได้เปรียบการใช้แรงไอน้ำที่เรียกว่าสตีมนั้นหลายสิบเท่า สายน้ำที่ตกอยู่เดียวนี้แรงสาหัส เปนฝอยฟุ้งจนกลายเปนหมอกพลุ่งขึ้นเต็มไปทั้งหุบเขา แต่เพียงนั้นยังหาพอที่จะใช้เปนกำลังไฟฟ้าให้เต็มที่ได้ไม่ จึงได้ขีดเสียขุดระโมงค์ให้น้ำเดิน แล้วต่อท่อเหล็กให้น้ำตกลงมาโดยตรงถึงสองตอน ดังเช่นได้กล่าวแล้วเมื่อวานนี้ เมื่อก่อนพ่อขึ้นมาน้ำพุใหญ่นี้เขายีดหยุดไม่ได้ตกเลย พึ่งจะเปิดเพื่อจะให้พ่อดูเท่านั้น เมื่อกลับขึ้นจากซงอ่อนน่าผาชันนั้นแล้วได้ขึ้นรถต่อมาอีกเขาทำที่แลไว้อีกสองแห่ง ในที่แลแรกเห็นน้ำตกทั้งสองชั้น คือชั้นบนที่ตกตรงลงมา ๓ เส้น ๑๕ วาถึงช่าง แล้วตกอย่างเทชัน ๆ ลงไปอีกจนถึงท้องธารซึ่งแลดูลึกเปนเหวนั้น เปนสายเดียวกันยาวยืด ที่แลแห่งที่สองอยู่ข้างนอกออกมาริมประตูน้ำ จะแลเห็นได้ต่อเมื่อมีลมพัดขึ้นไปทางเหนือ หอยหมอกที่เกิดขึ้นด้วยน้ำพุปลิวไปเสีย แต่โชคไม่ดีไม่มีลมที่จะหอยหมอกขึ้นจึงไม่แลเห็นอะไร ไม่ใช่แต่น้ำพุ ตัวเขาที่น้ำตกนั้นเองก็ไม่แลเห็นเสียด้วย คอยอยู่นานเห็นไม่ได้การจึงต้องเดินต่อลงมาอีก จนกระทั่งถึงที่ชั้นลด ซึ่งจะปลูกโรงกำลังไฟฟ้าชั้นต้น คือปลายปล่องศิลาที่เขาเจาะยาว ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา ปล่องนั้นมาตามแนวเขา สูงกว่าที่จะตั้งเป่าเวอสเตชั่น ๖ เส้น ๑๐ วา ซึ่งตรงนั้นเปนที่รายเท ๆ อยู่แห่งเดียวมีเรือนอยู่ที่นั่นสองสามหลัง เราพูดกันว่า มาปลูกเรือนอยู่ที่นั่นสองสามเรือนทำอะไรที่จะทำนากิมนี่ก็เดียว หนทางที่จะไปถึงก็ไม่มี ต้องลงมาตามน่าผาชัน จนถึงปากธาร สูงประมาณสัก ๓ เส้น แล้วจึงจะเดินมาขนตพานข้ามลำธาร ถึงฟากข้างซ้ายแล้วต้องขึ้นน่าผาชันขึ้นมาอีกสามเส้นจึงจะถึงหนทางที่จะเดินไปไหนมาไหนได้ ถ้าเราถูกไปอยู่เช่นนั้นเปนต้องไปอเมริกา พระยาชลยุทธกลับแถมว่ากลัวจะไม่มีเงินไปเพราะไม่เห็นท่าจะหาเงินได้จากอะไร แต่ขันที่เฉภาะที่ตรงนั้นเอง ซึ่งเขาจะตั้งโรงกำลังไฟฟ้า เจ้าของคิดจะไปอเมริกาจริง ๆ จึงยอมขายที่ให้ถูก ๆ ข้างฟาก

ฝั่งซ้ายซึ่งเปนหนทางเราเดินนั้น ลงไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงแง่เขายื่น ข้างบนเปนที่พวกเรา ๆ มีบ้านเรือนตั้งอยู่หลายหลัง เราคิดจะตั้งโรงให้คนทำงานอาไศรยอยู่สบายดี แล้วจะทอดสพานจากแง่ปลายแหลมไปถึงที่ซึ่งจะตั้งเปาเวอสเตชั่นกันกลางลำน้ำนั้น โดยทอดสายลวด ผูกสพานไปบนสายลวดเปนสพานแขวน เมื่อรู้ความคิดเช่นนี้แล้ว ก็เปนอันน่าเกรงความคิดเขาจริง ๆ ด้วยเหตุว่าในระหว่างเขาที่เปนลำธารนี้ เปนเขาสูงตั้งชันเปนผนังอยู่ทั้งสองข้างห่างกันมากมายนักทำสพานไม่ได้เปนอันขาด เขาเลือกจะไปหาที่แง่ซึ่งแคบที่สุด แต่ถึงดังนั้นก็ยังสูงใหญ่กว้างเหลือที่จะก่อสร้างขึ้นมาได้นอกจากทำสพานแขวน

ที่นั้นไม่ใช่ในคราวนี้เปนลำธารตรงเดียว แลดูเหมือนอย่างกับคลองที่ตัดไปตรงมาทั้ง ๆ จนสุดสายตา เปนอัศจรรย์ไม่เคยเห็นลำธารยาวถึงเพียงนี้ พอจะเปนความคิดได้ว่า ปลายที่เขาจะขุดลงไปอีก จนถึงโรงกำลังไฟฟ้าที่ ๒ ยาวเท่าลำธารนี้ คือ ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา แต่เขาไม่ขุดเลี้ยวไปตามลำธาร ขุดสูงเสมอระดับโรงกำลังไฟฟ้าชั้นบน ให้น้ำไปในอุโมงค์ภายในภูเขา แล้วไปตกลงที่ปลายธารอันเราแลเห็นนี้ โดยท่อเหล็กที่ตั้งตรงสูง ๗ เส้น นั่นเปนโรงกำลังไฟฟ้าชั้นที่ ๒ เมื่อลงไปตามทางต่อลงไปอีกเปนนาน จึงถึงที่ปลายที่สายน้ำกลายเปนแม่น้ำไปแล้ว ที่นั่นเขาจะตั้งที่แห่งที่ ๓ คือโรงที่ทำงาน รถไฟมาต่อเพียงนั้น กำลังเติมดินอยู่แล้ว เมื่อคิดถึงการงานที่เขาทำมันช่างใหญ่โตเหลือเกินจริง ๆ จะทำสำเร็จได้ก็ด้วยอำนาจเงินอย่างเดียว นอกจากนั้นเปนทำไม่ไหว เพราะที่จะต้องจัดการช่างมากมายเสียจริง ๆ ทั้งที่อยู่ผู้คนแลหาคนทำงานก็ไม่ใช่ง่าย ที่นี่เขาใช้คนสวิดซ์มาก เปนคนที่ดีที่อยู่แต่ก่อน ทำงานแบบงานอย่างเรียน การทั้งปวงเหล่านี้ เกิดขึ้นด้วยความคิดมิสเตอร์เอียกแลนด์แลไฮเด คนแรกเปนแต่ช่างคิด มักจะมีชุมในพวกที่ช่างคิดต่าง ๆ คิดอะไรได้ไปช่วยเขาทำแต่ทำไม่ได้แลเห็นจะคิดข้างไปทาง มิสเตอร์ไฮเดเปนอินยิ-

เนีย เมื่อได้ปฤกษากันแล้ว เขาเคารพมาทำการให้สำเร็จได้ เปนผู้ซึ่งเปนพระเจ้าน้ำ ฤๅน้ำอยู่ในอำนาจ การที่จะลงทุนเงินทองมากมายถึงเพียงนี้ ทุก ๆ แห่งก็ได้ส่งผู้ชำนาญมาตรวจสอบพินิจแลความคิด เห็นตกลงกันว่าเปนใช้ได้แล้ว จึงวางใจมิสเตอไอเค ผู้เขาสนุกเพลิดเพลินในการที่ทำแล้วมันสำเร็จได้ดังใจ เพราะมีเงินอยู่ข้างหลังไม่ติดขัดขัดข้อง เขาบอกว่ารัฐบาลอินเดียชักชวนจะให้เขาไปดูที่เมืองแคชเมีย ซึ่งตั้งอยู่บนเขาหิมาลัย คล้ายกันกับเมืองนอรเว คิดอ่านจะทำการอย่างเดียวกันเช่นนี้ จะทำเปนของรัฐบาลบังคับให้ราษฎรต้องใช้ปุ๋ย แล้วเก็บเงินเปนภาษีอย่างทำอรีเคชั่น แต่เขาจะระให้เห็นงานข้างนี้รวมได้ผลว่าจะเดินไปได้เองแล้วจึงจะไป พ่ออยากจะทดลองเฟอเตอไลเซอในเรื่องเราบ้างที่จะดี จึงให้พระยาวิสุทธคิดอ่านจัดส่งไปลองดูกันหนึ่งก่อน แต่ขอให้เขาบรรจุถังเล็ก ๆ เพราะถ้าเปิดทิ้งไว้ถูกอากาศชื้นอาจจะละลายได้ ปุ๋ยเช่นนี้ในยุโรปใช้กันโดยมาก เมืองอังกฤษเมืองเดียวใช้อย่างที่มาจากชิลีหลายหมื่นตัน คงจะเข้าไปถึงก่อนพ่อไปถึง จะต้องมอบให้กรมดำรงเปนผู้จัดการ

ทางที่ลงมาต่อมาอีกก็ไม่อัศจรรย์อะไร เหมือน ๆ กันที่อื่น แต่มีทรายมากมาถึงฟ่าเคอสตรันด์เวลาบ่ายโมง ๑ วันนี้กินเข้าบริบูรณ์ ต่อเวลาบ่าย ๓ โมงเรือจึงมาจากที่ไปประทุกฟืน ด้วยในทเลสาบนี้ถ่านแพงกว่าฟืน ฟืนมีอยู่รอบข้างทั่วไป ได้ถ่ายรูปรถทรงแลเรือที่นั่งกับทั้งโฮเตลซึ่งล้วนแต่ต้นทั้งสามอย่างทั้งกำลังฝน เพราะไม่หยุดจริง ๆ จนหนาวเต็มทีแล้ว บ่าย ๓ โมงได้ออกเรือ ต้องลงมาอยู่ในห้องท้องเรือทีเดียว เพราะฝนสาดไม่ได้หยุด เขียนหนังสือมาตามทาง จนถึงคิโนเซตบ่าย ๕ โมง ระยะทางเดินเรือ ๒ ชั่วโมงตรง หยุดกินน้ำชาที่โฮเตลพอมีเวลาที่จะได้เอาของขึ้นประทุกรถโมเตอร์คาร์ เขาบอกข่าวว่าทางลำบากเต็มที่

เปนน้ำเปนโคลนตลอด มีรถม้าได้ขึ้นตั้งแต่โนโตเคนถึงตีโนเซตถึง ๗ ชั่วโมง ปล่อยให้พวกสี่คนแลหีบของอยู่ที่ตีโนเซต พวกเราขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ได้ออกเวลาบ่าย ๔ โมงครึ่ง หนทางเปนโคลนเลอะเทอะไปหมดทั้งนั้น น่ากลัวรถจะลื่นพ่อออกคร้าม ๆ ดูมันน่ากลัวจะเลยลงไปในช่องเขา แต่เขาว่าไม่เปนไร ด้วยโคลนเหล่านั้นเปนทรายทั้งสิ้น ไม่สู้ลื่น ถนนตอนเก่านี้ กลางไม่นูน น้ำขังเปนแอ่ง ๆ บางที่ท่วมถึงดุมรถ ลำห้วยต่าง ๆ ถูกฝนตกเช้า ๒ วันน้ำขึ้นมาก ท่วมถนนไหลเชี่ยวก็มี ขาสพานน้ำท่วมก็มี ตอนแรกที่ขึ้นเขาลงเขาเปนสวิตชแยกลำบากมาก ต้องใช้เดินรถอย่างแรงเปนพื้น ถ้าเดินอย่างเบาก็ถอนหล่มไม่ขึ้น ถ้าขึ้นสูงที่ไร ต้องใช้ถึงเกีย ๑ แลเปิดเต็มแรง รถสั่นตูม ๆ ออกจะน่ากลัวอันตราย ควันขึ้นกลุ้ม ๆ แต่กระนั้นแห่งหนึ่งที่สูงชัน คนขับเผลอไปไม่ได้ลดลงมาเกีย ๑ ขึ้นไปค้างอยู่กลางคัน ล้อหมุนพัดโคลนกระจุย แต่รถไม่เดินด้วยเหตุโคลนนั้นหนา ล้อรถไม่ถึงพื้นที่แข็ง พ่อต้องเปนกัปตัน ให้ถอยหลังลงมาลดเกีย ๑ ไปแต่ไกล ขึ้นไปได้เกือบจะถึงที่สูงหยุดอีก ตกลงต้องลงเข็นส่งขึ้นไปจนถึงยอด มีติดจริง ๆ อยู่แห่งเดียวเท่านั้น นอกนั้นก็มาได้ แต่เขย่าขย่อนเหลือกำลัง พัดโยกเยกกันมาจนตลอดทาง ถึงโนโตเคนเวลาทุ่มครึ่ง ตั้งรักษาเวลามาได้คืนมาเพียง ๒ ชั่วโมงเท่านั้น แต่รถกรมสมมตมาไม่ถึงจน ๒ ทุ่ม ได้ความว่าไปติดหล่มอยู่ในกลางที่น้ำท่วม กงสุลลงจากรถไปเที่ยวตามคนมาช่วยเข็ญ หาคนก็ไม่ใคร่จะได้ เพราะห่างระยะบ้าน ว่าเกือบชั่วโมงหนึ่งจึงได้หลุดออกมาได้ พอหลุดออกมาได้แล้ว โซเฟอรักใหญ่ กรมสมมตว่าตัวลอย ๆ จนหายหนาว พวกเรากะกันว่า วันนี้กรมสมมตเห็นจะต้องนอนกลางทาง ดีอย่างหนึ่งที่มืดช้า เวลา ๒ ทุ่มมาถึงยังเปนเวลาเย็น ๆ อยู่ ถ้าหาก

เปนอย่างเช่นบ้านเรายังจะต้องคล้ำมืดด้วยอีกซ้ำหนึ่ง ระน่ากลัวอันตรายอย่างยิ่ง เหตุด้วยมันไม่มีที่ราบจริง ๆ อย่างเช่นบ้านเราแต่สักแห่งเดียว ทางที่เรียกว่าราบนั้นคือไม่ขึ้นเขาสูง แต่ที่แท้เปนลูกคลื่นไปหมดทั้งนั้น ถ้าเหวี่ยงจากทางสักนิดหนึ่งก็สดุดก้อนหิน ฤๅตกลำธารตกเหวอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่โชเฟอเขาดีจริง ๆ พอเห็นวิธีมันขับสักหน่อยก็วางใจ แลซ้ำได้ทดลองแล้ว คือเมื่อทูตอังกฤษกับเมียขึ้นไปตกรถซี่โครงหักที่เหนือครีสเตียเนีย เมื่อแรกหมายว่ารถโมเตอร์คาร์ แต่ไม่ใช่ เปนรถม้า ว่าหลบประตูที่กั้นทางจึงได้พลัดตกลงไปทั้งสองคน เขาได้ยกโทรศัพท์ลงมาถึงมิสเตอไปเดที่ครีสเตียเนีย ให้พาหมอขึ้นไป ได้เอาหมอขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปในเวลากลางคืนเดือนมืด ฝนก็ตก หมอกก็ลง ไป ๑๒ ชั่วโมงจึงจะได้ถึง คนขับคนนี้ไม่ได้วางรถเลย ตั้งแต่นั้นมารถโมเตอร์คาร์ค่อยมีคนชอบมากขึ้น

ต่อมาถึงแล้วสักหน่อยหนึ่งฝนจึงได้หาย รูปที่ถ่ายเมื่อวานซืนนี้กำลังฝน แต่ถ่ายดีจริง ๆ เล็กไปหน่อย พรุ่งนี้เขาจะขอให้ถ่ายใหม่ นั่งสนทนากันถึงเรื่องไฟฟ้าในเวลากินเข้า ใช้ได้เปนอัศจรรย์มากขึ้นทุกที มิสเตอเบิยกแลนด์ ซึ่งเปนผู้คิดเรื่องไฟฟ้านี้ เคยได้เข้าไปบางกอก พร้อมกันกับปรินซวัลดิมาร์แลยอชออฟกรีก ความคิดอยู่เพียงชั้นที่เอาแม่เหล็กเข้าล้อกลางไฟฟ้า เขาคิดไปทางหนึ่ง เอาไปลองตั้งในกลางที่น้ำไหล น้ำหยุดไม่ต่อกันได้ อีกอย่างหนึ่งนั้นคือจะใช้ยิงปืนใหญ่ไม่ให้ต้องบรรจุดิน อีกอย่างหนึ่งนั้นจะทำให้ฝนตกได้ ความคิดที่ร้ายในเตรฟแลรำเย็นเปนความคิดของมิสเตอไปเดเขาจะแปเต็นต์ทั่วทุกประเทศ แล้วจึงขายแปเต็นต์ให้แก่กัมปนี ที่จริงก็มีความหวาดหวั่นอยู่เหมือนกัน กลัวว่าคนอื่นเห็นการสำเร็จเช่นนี้แล้ว จะคิดยักย้ายเปนอย่างอื่น ให้แปลกกันไปเสียบ้าง

แล้วจะ[illegible]แข่งเดินค์เกิดแปรกันขึ้น เขาจึงเล่าจัดงาน แต่ได้ความคิดต่อ
กรุงหมด [illegible]อย่างอื่นที่ใช้ได้จากโทรศัพท์นี้ เช่นกับจะใช้โทรเลขไม่มีสายให้เป็น
สิ่งเหมือนอย่างหนึ่ง มีคนเขียนที่ทำกันอยู่แล้วเดี๋ยวนี้ ด้วย[illegible]ใช้ในน้ำ แต่
เขายังไม่สำเร็จได้ ทำนายกันได้ว่า นานไปจะมีเครื่องเทเลโฟน สักเท่า
นาฬิกาพก พาไปไหน ๆ ได้ เมื่อจะพูดกับใครพูดตรงไปที่นาฬิกาพก แล้วเขา
พูดที่นาฬิกาเขา จะรู้กันได้ เว้นไว้แต่ยังไม่แลเห็นว่าจะใช้ได้ทางไกล ถ้าเพียง
ที่ไม่สู้ไกลเท่าไรนัก การสั่งสิ่งชั่วโมงโดยรถไฟเห็นจะพูดกันได้ นั่งพูดกันอยู่ใน
๕ ชุดที่ไม่ใช้เลย ที่จริงเดินทางก็อยู่ข้างมากทุก ๆ วัน แต่ดูไม่สู้เห็นคนเท่าไร
เห็นแต่ม้าตัวเดียวคนนั่งเดียว รถม้าเดินกันเขาไม่ได้เปลี่ยนม้าเลย ไปได้ ๖
กิโลเมเตอ ม้าเดินเวลา ๆ ๘ กิโลเมเตอไปได้ เดินได้วันหนึ่งถึงสี่สิบห้าสิบ
กิโลเมเตอ ม้าเป็นเครื่องราวม้าทางเสียนานแล้ว ที่ในโคเปนเฮเกน ประมาณกลางแจ้ง
๖๔ ฟาเรนไฮต์อยู่ใน ๑๘ เซนติเกรด

เมื่อเช้ามานี้ [illegible]ในไหนปากนั้นบอกว่าไม่เคยเห็น ถึงน้ำท่วมทาง ใน
นครเวนิสเดิมมีทางเดินเป็นคลองเป็นโคลนจริง แต่ไม่เคยท่วมทางเหมือนอย่างวันนี้
[illegible]แผ่นดินต่ำ[illegible]เพราะไม่สู้จะโทรม[illegible]ดูทะเลขึ้นขวางคน จาก
[illegible]ไม่ใช่ไม่ดูน้ำไม่ได้ [illegible] แต่ความจริงนั้น ฝนในเมือง
[illegible]ไม่ได้โดยเป็นแน่นอน เมื่อเวลาที่ใด[illegible]เดือน ทุก
[illegible]ฝนเช้าวันนี้ตก ถ้าจะทำอะไรไม่ให้ถูกฝน [illegible]ระหว่างห้าค่ำ ตั้งแต่วันนี้
[illegible] แต่ในเมืองนี้จะกำหนดเช่นนั้นไม่ได้ เป็นของ[illegible]
ไม่ถูก [illegible]เหมือนเช่น ๆ ไม่มีกำหนดเมื่อไรก็ตกได้ จึงเป็นเรื่อง[illegible]

ไรทอยกันถึงอาการที่ไม่ดีได้อยู่เสมอ ถ้าเปนประเทศที่มีเขาระกะฝนจึงตกมาก เช่นในนอรเวนี้จะหาที่ราบไม่ให้เปนลูกคลื่นเลยเปนว่าไม่มีได้ มีแต่จะเลยไปจนถึงเปนเขาที่สูงใหญ่ เพราะฉนั้นฝนตกไม่เปนอัศจรรย์อะไร การงานที่ทำอะไรกลางแจ้งก็ทำเรื่อยกันไปทั้งฝน คำที่ว่ารอให้ฝนหายเสียก่อนเปนไม่ต้องใช้ เมืองข้างเหนือ ๆ ถึงมีราวแขวนเสื้อฝนคล้าย ๆ ผ้าสีผึ้ง ขายอยู่ตามมุม ๆ ถนนเปนของจำเปนที่จะต้องใช้ทั่วไป ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดี

คืนที่ ๑๒๘

วันพฤหัสบดีที่ ๑ สิงหาคม

เรื่องรถเซย่าเมื่อวานนี้ ดูไม่เหนื่อยเท่าไร ต่อเมื่อนอนจึงรู้สึกว่าทีจะเหนื่อยมาก วันนี้ตื่นสายไป พวกที่อยู่ที่โนเซตมาถึงกันแล้ว เขามา ๔ ชั่วโมงกับ ๒๕ มินิตถึง เพราะเหตุที่น้ำท่วมเหล่านั้นแห้งหมด ด้วยเปนที่ดินทรายทรายใหญ่ที่รู้กันเข้ายัดแล้ว เรื่องยัดลำธารนี้ พอเล่าดูเหมือนจะสิ้นไปนิดหนึ่ง น่าจะเข้าใจว่าขัดตรูกันแล้วลำธารจะแห้ง น้ำที่จะมาลงจึงในทเลสาบจะมีแต่น้ำที่รั่วแล้ว ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น ยัดแต่รูกันฟ้าใหญ่สายเดียว ฤๅสายอื่น ๆ ที่มาจากน้ำอื่นเดียวนั้น แต่ที่อื่น ๆ ยังอยู่อีกเปนอันมาก ถ้ารูกันลงมาหน่อยหนึ่ง ซึ่งเขาเรียกว่าหุเหล็ก แต่ในเมืองเราเปนไม่มีเท่านั้น ถ้าไปอยู่ในเมืองเขาจะเรียกกันว่าหุหลวงก็อาจจะเรียกได้ ที่จะลงมากมีเรื่อยไปตลอดทาง น้ำหุในเมืองนอรเวเปนเห็นเช้าไม่ต้องทัก จึง ถ้าจะถามให้ตรงโดยย่อ ว่าเมืองนอรเวมีอะไร จะต้องตอบว่าน้ำหุแลเขา เวลากินเข้าเช้าแล้วไปดูโรงทำกระดาษ ไปด้วยโมเตอร์คาร์

ระยะทางสักเสียวมินิต เขาตั้งท่อรางเข้าไปจากทเลสาบแห่งหนึ่ง ซึ่งข้างบนมีหวงน้ำที่สำหรับขังน้ำ ให้ลงมาตามท่อเหล็กไปหมุนเครื่องไฟฟ้า มีเครื่องไฟฟ้าสองพันแรงม้าสามเตา ยังกำลังสร้างอยู่สามพันแรงม้าอีกเตาหนึ่ง เปนกำลังสำหรับหมุนเครื่องจักร์ การที่ทำนั้น ตั้งต้นเอาไม้สนเสือกเข้าไปที่ตะไกรสำหรับตัดทั้ง ๆ ต้น หั่นเปนท่อน ๆ ละสักศอกคืบ แล้วจึงเอาไม้ที่หั่นนั้นวางขึ้นบนอีล-เวเตอคล้ายระหัด ควานี้ไปถึงเครื่องที่สำหรับระมี มีเหล็กคันไม้เข้าไปหาศิลาจึงป่นเลอียดเปนปุยตกออกมากับน้ำ แล้วไหลไปตามราง ไปถึงเครื่องกรอง เครื่องกรองนั้นกันปุยที่หยาบหยาบไว้ ส่งไปแต่ปุยเลอียดเปนกับน้ำ ตกลงในผ้าใบให้ลูกกลิ้ง เมื่อลูกกลิ้งหมุนก็เปนแผ่นกระดาษขึ้นมา แต่หนาแลชุ่มด้วยน้ำจึงลอกแผ่นกระดาษนั้นออก ซ้อน ๆ กันเปนปึกหนา เปนกลี ๆ แล้วเอาไปเข้าเครื่องอัด เครื่องอัดอันนี้มีแรงมาก ไม้ประมาณ ๓ กำเขาตั้งตรงขึ้นในหว่างเครื่องอัด เกินเครื่องอัดลงมาไม้นั้นผ่าออกเปนสอง เมื่อเข้าเครื่องอัดเช่นนั้นแล้ว ก็เปนสิ้นวิธีทำการซึ่งทำอยู่ในโรงนี้ คงมีน้ำอยู่ในกระดาษนั้นห้าสิบเปอเซนต์ ส่งไปยังประเทศอังกฤษหรือประเทศอื่น ๆ ที่ใกล้ ๆ มีค่าระวางน้อย ถ้าจะส่งไปอเมริกาเสียค่าระวางมาก ต้องอัดให้น้ำน้อยกว่านี้ ประเทศอื่นที่รับหุ่นกระดาษนี้ไป จึงไปทำให้เปนกระดาษดีต่อไป ใช้เปนกระดาษตีพิมพ์ทั้งนั้น งานที่เขาทำได้อยู่ใช้ไม้ปีละแสนสองพันต้น ได้กระดาษปีละหมื่นสองพันตัน

ดูทำกระดาษแล้วกลับมา หนทางที่ไปยังเปนน้ำเปนโคลนทั่วไปทุกแห่ง ที่ในโคคเคนนี้เปนเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ กำลังก่อตึกปลูกเรือนไม้ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ที่เปนหมู่บ้านใหญ่นั้นคือโรงหลงคนทำงาน ร้านรวงต่าง ๆ ก็พลอยติดมากขึ้นด้วย แต่เปนอาคารหว่างก่อสร้างทั่วไปทั้งนั้น อีกสักสามปีเห็นจะเปนเมือง ตัวตึกได้เราเตะ

ซึ่งพ่อไปอยู่นั้น พึ่งทำเมื่อยักลายนี้เอง ได้ส่งรูปตึกแลรูปที่ถ่ายวันแรกมาให้ดูด้วย วันนี้ได้ถ่ายรูปใหม่ เขาว่าวันก่อนเล็กไป แล้วถ่ายบนรถอีกครั้งหนึ่งด้วย กินเข้าแล้ว เวลาบ่าย ๒ โมงจึงได้มาลงเรือ

เรือที่มาก็เปนลำเดียวกันกับลำที่ขึ้นไป ไม่มีอะไรแปลกที่จะต้องกล่าว เว้นไว้แต่โรงทำกระดาษอีกแห่งหนึ่งอยู่ที่ใต้ลอกทีเดียว เปนโรงใหญ่กว่าที่พ่อไปดูเมื่อเช้านี้ ด้วยคนทำงานมากจนกลายเปนเมืองขึ้นทั้งเมือง แต่น่าเสียดายที่กำลังนี้คนงานอาลวาดไม่ได้ทำอะไรมาเดือนครึ่งแล้ว ยังไม่มีท่าทางที่จะสงบลงได้ เวลาขากลับนี้เบ็คออฟพีศทำงานมาในเรือ เพราะรู้ว่าถ้าไปถึงเรืออัลเบียนเรือออกเดินเมื่อใดจะหาคนช่วยทำงานไม่ได้ คงจะต้องมีคลื่นบ้างเปนธรรมดา

เวลาบ่าย ๕ โมงมาถึงสคีน ผู้คนแน่นหนายิ่งกว่าเมื่อเวลาผ่านไปอีก ตามทางมีผู้หญิงโปรยแลปาดอกไม้จากน่าต่างบ้าง จากข้างรถบ้าง ที่มาส่งช่อให้กับมือก็มี ยายแก่คนหนึ่งมัดช่อดอกไม้ช่อใหญ่ มีพวงลูกเชรีแดงงามแซมมากแกช่างมัดงามดีมาส่งให้ พ่อถือเต็มมือจึงส่งให้ชายอุรุพงษ์ถือ แกไม่สบายทุรนทุรายเดินกำกับมา ช่อที่แกผูกมันมีข้างหน้าข้างหลัง เห็นชายอุรุพงษ์ถือนั่งมาน่ารถพ่อ ถือดอกไม้ตะแคงไป ต้องเอื้อมมือเข้ามาจับพลิกเสียใหม่ เอาก้านน่ามาให้ตรงพ่อ ตานั้นปลิดลูกเชรีกิน แกร้องตาเป่ง พ่อสงสารแกจริง ๆ ดูเปนคนไม่บริบูรณ์ จึงให้ตั๋ว ๑๐ โครน ดูปลื้มเต็มที เพราะแกไม่ได้หมายเลยว่าจะได้เปนแน่ มาขึ้นรถไฟต้องรออยู่หน่อย เพราะยังไม่ถึงเวลา กำหนดเขาย้ำคำตรงจริงออก มิสเตอไอเดกับลอเรนต์เซนกงสุล เดิมว่าจะมาด้วยแล้วแยกทางไปกองซ์แบรก์ แต่ภายหลังเกิดศรัทธาจะตามมาส่งถึงเรือซึ่งมาถึงท่าเวลาทุ่มหนึ่ง ได้เห็นหนังสือพิมพ์เขาส่งขึ้นไปว่าจะมีการส่งใหญ่ที่เบรวิก พอถึงมีคน

[illegible] เต็มไปด้วย ปูทะเล โห่นาง [illegible] เท่า ถ้าชุ่มด้วยใบไม้ แล วางที่ท่าจะลงเรือ ก็ตลอดไปบ้านโปรยป่าเข้าไปในรถตลอดทาง คนที่เท่าใดเห็นจะได้มาหมด คนที่ไม่มีเท่าใดเห็นจะได้เกือบหมด ในน้ำก็เต็มไปด้วยเรือสารพัดทุกอย่าง ตั้งแต่สติมลอนช์ไปจนเรือสำปั้นลงกระแชง ทอดเรือมีสลุตแลให้วัดทั้งใหญ่ เขียนโทรเลขบ่ายเจ้าแผ่นดิน ให้รูปมิสเตอร์โรเซนแลกราสุต สำโหรับเลข [illegible] ว่าจะได้จากเรือเป็นเวลา ๑ ทุ่มเศษเกือบยาม [illegible] ที่ว่าเสียงกลองมีคลื่นเกิดขึ้นจากว่าระยะคลื่น วันนี้อากาศแจ่มใสแต่ไม่พ้นที่จะมีฝนโปรยบ้างคะระความ ในเรือกลไฟ [illegible] ไม่ต้องทานคน [illegible] จักมีคลื่น แต่ยังไม่มากจน [illegible] กินเข้าแลต้อง [illegible] คนต่างคนเข้าทนจนหมด พ่อจึงเขียนเองทั้งกำลังคลื่น พ่อยังเก่งอยู่ไม่เมา

คืนที่ ๑๒๙

วันศุกร์ ที่ ๒ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้ถึงคลื่น [illegible] เพราะเป็นเวลาผ่าน [illegible] น้ำตั้งตรงแหลม [illegible] แต่ว่า [illegible] เท่านั้น ครั้นรุ่ง [illegible] คลื่น [illegible] ตกลงเป็นคลื่น [illegible] วันนี้ไม่มีใครกินข้าวเช้า [illegible] ตั้งโต๊ะ [illegible] ได้ [illegible] ไม่ [illegible] แต่ [illegible] ก็โต๊ะ [illegible] ถ้า [illegible] โต๊ะ [illegible] เป็นการ

ทำลายของงามที่เปนเอง อันเปนที่คนไปชมนั้นเสีย เพื่อประโยชน์ความมั่งมีแก่คน ๆ เดียว ในการโต้เถียงกันต้องแก้เรื่องคน ๆ เดียวก่อน จริงคน ๆ เดียวผู้ตั้งคิดได้ประโยชน์มากกว่าผู้อื่น แต่ผู้อื่นที่เปนเจ้าของทุนคงได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งนั้น ยังส่วนเมืองนอรเวเองไม่ได้มีประโยชน์อะไรจากน้ำพุนั้นโดยตรง ชาวเมืองซึ่งจะหาประโยชน์ได้จากคนมาดูบ้างจริง แต่เวลาก็น้อยเต็มที มีคนมาเพียงปีละเดือน อย่างมากก็สองเดือน ใน ๑๐ เดือนฤๅ ๑๑ เดือน น้ำพุอยู่ว่างเปล่า ๆ ไม่ได้ให้ใครดู คนชาวเมืองก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรเพราะคนมาดูน้ำพุ จะว่าเขามาทำให้ขาดความงามเอาประโยชน์สำหรับผู้เดียวไม่ได้ ถ้าจะว่าข้างประโยชน์เมืองนอรเวได้รับประโยชน์มาก เงินที่มาลงเท่าใดอยู่ในเมืองนอรเวทั้งนั้น ของที่ไม่เคยได้ประโยชน์ ซึ่งเมืองนอรเวมีมากเกินต้องการ คือ ศิลาแลน้ำพุนั้น กลับเปนสิ่งของที่มีราคาขายได้ จะว่าไม่เปนประโยชน์กับเมืองนอรเวทั่วไปอย่างไรได้ ความเห็นไม่พอใจเช่นนี้ มีในพวกนอรวีเยียนเอง น่าจะเห็นว่าเปนอิจฉากัน ฤๅกลัวทุนต่างประเทศจะมาลงในเมืองมากเกินไป แต่เรา ๆ เปนคนต่างประเทศไม่มีประโยชน์อันใดเกี่ยวข้อง ไม่น่าที่จะไปเห็นร่วมกับเขาเลย พ่อเปนผู้รับเถียงเขาคนหนึ่ง แต่ถ้าจะว่าถึงการงานที่ทำ มันใหญ่โตเหลือเกิน ทุนรอนก็มากหนักหนา ถ้ามีการพลาดโดยความคิดฤๅโดยผเอินเปนจะฉิบหายไม่ใช่เล่นเลย เราไม่มีความสามารถที่จะหยั่งเห็นได้ แต่จะเปนไรหนักหนา เพราะทุนมาจากแบงก์ต่าง ๆ ที่มั่งมีเหลือล้น แห่งละเล็กละน้อย โดยจะมีเหตุการพลาดพลั้งก็ไม่ถึงเปนอันตรายแก่ผู้ใด เปนสิ่งที่ควรทำ ถ้าสำเร็จไม่ใช่เปนประโยชน์แก่คน ๆ เดียวเช่นว่า ไม่ใช่เปนประโยชน์แต่ผู้ที่มีหุ้นส่วน ไม่ใช่มีประโยชน์แต่เฉภาะเมืองนอรเว จะได้ประโยชน์แพร่หลายไปที่อื่นด้วย ลงปลายมือในการโต้เถียงกัน พ่อเปนพรรคพวกฝ่ายข้างเห็นว่าควรทำอยู่นั่นเอง

ตกถึงตอนกลางวันเรือแล่นปลายแหลมยุตแลนด์ของเดนมาร์กเข้ามาคลื่นค่อยสงบ แต่ลมแรงจริง ๆ แคมเรือข้างขวาน้ำสาดถึงเก๋ง ชายกระจกน่าต่างพร่า ๆ อยู่เสมอ เรือเอียงข้างซ้ายมาตลอดทาง กลางวันมีคนกินเข้ามากขึ้น เว้นแต่หมอ ผู้สะเตรัสตมไม่ลุกขึ้นจนถึงเวลากินน้ำชา ที่จริงตกบ่ายเรือมาเข้าช่อง ลิลเลเบลต์ ซึ่งเข้าใจว่าเปนยุตแลนด์คลื่นสงบมาก ที่นี่เปนทางรถไฟมาแต่โคเปนเฮเคนข้ามเรือ เมล์เรือตัดเบียนผ่านมา พอรถข้ามไปถึงเกาะยุตแลนด์เปนฝั่งต่อกับเยอรมนี นอกนั้นเปนเกาะตลอดโคเปนเฮเคน เข้าช่องลิลเลเบลต์มาเปนเขาทเลยอลติกมีหว่างเกาะสามเกาะ แต่เรามาทางใกล้ฝั่ง เพื่อจะให้ถูกลมน้อยลง แต่เรือก็ยังโยกเยกอยู่นั่นเอง ไม่หายโคลงได้ ต่อตอนเย็นจึงได้เย็ตคอฟฟีค่ำการต่อยหนังสือที่ค้าง ๆ มาได้ นอนจนเหลือจิ้มตาด้วยกันแลหัวเข้าด้วยกัน เลยเวลาเย็นมากินเข้าพร้อมกันได้หมดไม่มีใครขาดเลย ตาอันรัยอาสาสอนให้ฝรั่งหุงเข้า พระยาชลยุทธเปนผู้แปล ที่จริงเปนความคิดพระยาชลยุทธเอง รำคาญที่เห็นหุงดิบเสมอ จึงขอให้ตาอันไปสอน จะรับเปนล่ามเอง คราวนี้พอเข้ากุ๊กหุงได้ ไม่ว่าอะไรทำได้ดีทั้งเข้าทั้งนั้น มิเข้ากับการกุ๊งธรมดา คือกุ๊งอย่างที่ทำเคยทุกวัน ขนมไม่ว่าอะไรวันละสองสิ่งคงเปนขนมปนเข้าทั้งสองสิ่ง แต่เข้านั้นเสียใจที่เปนเข้าตุ๋น ผู้เข้าที่เรามีมา กินไม่ได้ เราก็ยาเข้าต้มกันร่ำไป วันนี้เปนวันกินเข้าต้มกันใหญ่ ใคร ๆ กินแต่ครั้งเดียว ชายบุรุษพงษ์กินถึงสามครั้ง เช้าเช้าก็เข้าต้ม กลางวันก็เข้าต้ม มิใช่แต่เท่านั้นลุกไม่ขึ้น เดินได้ แต่กินอะไรไม่ได้ แต่แล้วไม่ผู้เท่าไรก็ต้องลงนอน นั่งจะตอนเย็นก็กินเข้าต้มซ้ำอีก ต่อกลางคืนจึงได้กินเข้าสวย

ในการที่มาคราวนี้ พ่อให้หลวงสวัสดิ์กัณฑ์เขียนรูปหลังรับแขกในเรือนั้นเขียนนี่ ตามมันเห็นจะต่างช่างเขียนอย่างไรไม่รู้ เขียนหลังคำไปเปนอันมาก ใครดี

ก็ออกระฉุน ๆ จนพ่อต้องได้ยอมแก้ แต่กระนั้นก็ยังไม่หายคำได้ แต่เขาเห็นเช่นนั้นโดยความสุจริต เพราะจะเปนด้วยตาเพ่งมากฤๅอย่างไร รูปนี้จะต้องไปเข้ากรอบที่เบอลิน แล้วจึงจะส่งตามไป คงจะถึงช้ากว่าหนังสือนี้มากอยู่ กับพ่อได้ส่งรูปที่ชาวเดนมาร์กเขาถ่ายที่ออฮุสแลที่สกาเคนมาให้ดูด้วย เขาส่งมาให้พ่อเองด้วยน้ำใจเขา

การเที่ยวในเมืองนอรเวนับว่าเปนยุติจบกันเพียงนี้ที พรุ่งนี้จะได้ตั้งต้นเปนอันเปลี่ยนชุดใหม่ เรื่องราวมันก็จะเปลี่ยนแปลงไปได้มากจริง ๆ เพราะฉนั้นพ่อจึงขอจบลงในวันนี้ให้เปนอันขาดตอนกันเสียที

ว่าตามจริงการที่มาเที่ยวนี้ก็ดูไม่ช้าเท่าใด เปนเวลาล่วงไปได้ถึงเดือนหนึ่งแต่ยังรู้สึกว่าช้าเสียจริง ๆ วันที่จะกลับก็ยังน้อยกว่าวันที่ล่วงไป แต่ความคิดถึงบ้านไม่ได้น้อยลงไปได้ตามวันเลย ยิ่งน้อยลงดูเหมือนจะเตือนใจให้คิดถึงมากขึ้นเพราะมันนานวันเข้าทุกที พ่อคิดถึงนัก ขอฝากความคิดถึงมายังใคร ๆ ที่เปนที่รักใคร่ทุกคน ฯลฯ ให้บอกว่า พ่อมีความสบายดีอยู่

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒

คืนที่ ๑๓๐

เมืองกีล

วันเสาร์ที่ ๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ ถ้าหากว่าจะไปให้ถึงกีลก็อาจจะถึงได้ แต่การที่ไปถึงกลางคืนก็ไม่มีประโยชน์อะไร พระยาชลยุทธจึงได้กำหนดจะให้มาถึงต่อวันนี้เช้า เวลา ๕ ทุ่ม ทอดสมออยู่นอกกีล ห่างประมาณสิบห้าสิบหกไมล์ คลื่นลมสงบเรียบร้อยดี ครั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ออกเรือ เวลา ๓ โมงเช้าในช่องอ่าวกีล พอคนขึ้นได้ยินเสียงสลุต ประเดี๋ยวหนึ่งก็ถึงปากคลองกีล ชายฝั่งพงษ์ก็มีการเล่นเรือ แต่ดูจากเห็นจะให้ไปปลูกลูกจันทร์ ลดต้นบ้างเรียวบ้างรวมกัน แต่เวลานี้มีเรือรบอยู่น้อย ด้วยกำลังไปประชุมกันอยู่สำหรับรบ ที่สวีนะมุนเด เอมเปอเรอออกไปอยู่ในที่นั้น เรือเยอรมันที่จะได้เห็นนำไปเสด็จ ผู้ยิ่งคือการเรือรบรุสเซียลงมาหาก่อน บอกว่าได้รับโทรเลขว่าเอมเปอเรอรุสเซียเสด็จมายังไม่ถึง แต่ได้ลงในเรือพระที่นั่งสแตนดาร์ต แล้ว จะมาเยี่ยมเอมเปอเรอที่สวีนะมุนเด แล้วได้ออกเดิรทางจากสวีนะมุนเด แอดมิราลฟอนโกเลน อุปนายกทหาร ได้ให้แอดมิราล เรียกเกอ เป็นประธานของที่ประชุม ผู้อำนวยการแลแอดมิราล เบาเอค ผู้เป็นประธานกรรมการอู่เยอรมาเนียที่กีล แลแอดมิราล มาควาวต์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการที่เบอร์ลิน กับได้เอาเคาอู่เยอรมาเนียอีก ๒ คน มาต้อนรับ มีเรือไฟสำหรับขึ้นภา พระยาศรีธรรมสาส์น ร้อยเอกออกซิส แล ร้อยเอกยิกาผนแปร ทางสุดแดนอาณาทีแยมเม็ค แลนายจำรัส[๑] นักเรียนทหารลงมาด้วย

๑. นายจำรัส เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาอานุภาพไตรภพ)

แฮรร์ ฟอนโบเลน มาไม่ได้ ด้วยติดธุระเรื่องเมีย เวลาเช้า ๔ โมงได้ลงเรือนั้นมาขึ้นบกตรงน่าโฮเตล ไม่ต้องขึ้นรถเพราะโฮเตลตั้งอยู่ริมน้ำ มีถนนคั่นเท่านั้น โฮเตลนี้เรียกว่า เซบาเดอันสตัลต ตั้งอยู่ที่ดุสแตร์นะรุก แปลว่าเปนสถานที่สำหรับอาบน้ำทเล โฮเตลนี้เปนของกรุป ซึ่งปรากฎว่าที่อาบน้ำนั้น เพราะมีโรงที่อาบน้ำปลูกอยู่ในทเล เยื้องน่าโฮเตลหน่อยหนึ่ง มีโรงทำไฟฟ้าของตัวเองอยู่หลังที่อาบน้ำนั้น โฮเตลนี้ว่าเปนเรือนริมน้ำ ที่อยู่นอกจากหมู่เรือนริมน้ำทั้งปวง เปนต้นแถวขาเข้าไปในอ่าว ขึ้นพักบนโฮเตลหน่อยหนึ่งแล้วไปเที่ยวดูเมือง

ตำบลกีลนี้ เปนอ่าวยาวเข้ามาจากทเลบอลติกตรงข้ามกับเกาะเดนมาร์ก แลเยื้องประเทศสวีเดนนิดหนึ่ง คลองกีลที่ขุด ขุดใกล้ปากอ่าว เจาะแหลมที่เปนเชลสวิกฮอลสไตน ไปต่อกับยุตแลนด์ของเดนมาร์ก เพื่อจะเดินเรือจากทเลบอลติกไปทเลอังกฤษ เรามาเลียบมาทางยุตแลนด์ จึงผ่านปากคลองกีลเข้ามาในอ่าว เมืองกีลแท้ลึกเข้าไปหน่อยหนึ่งไม่ได้อยู่ริมน้ำ เปนเมืองเก่า ถนนคด แต่เดี๋ยวนี้เมืองใหม่ ๆ เกิดขึ้นเกือบจะโยงติดกันเปนแผ่นเดียวตลอดทั้งสองฝั่งอ่าวนี้ ฝั่งฟากข้างโน้นเปนอู่เรือหลวงแลอู่ของกรุปต่ออยู่ตรงท้ายอ่าวติดกันเปนแผ่นเดียวหมด เปนเมืองใหญ่มาก มีพลเมืองถึงแสนห้าหมื่น แต่การก่อสร้าง ไม่มีอะไรที่จะแปลกประหลาดว่าเปนอย่างงามวิเศษ เปนตึกเหมือน ๆ เมืองฝรั่งทั้งปวง ถนนข้างเมืองใหม่ ถนนตรง ๆ มากขึ้น แลตึกอย่างใหม่มีมาก ลักษณะของตึกอย่างใหม่นั้นมักจะย่อเปนกะเปาะยื่นออกมาห้องหนึ่ง ถลำเข้าไปข้างในสองห้อง มีแบลคอนีมาก ๆ ที่แบลคอนีปลูกต้นไม้กระถางบนหนักไว้ไม้ดี รูปพรรณสัณฐานแตกต่างหลายหนัก ๆ หนัก ๆ อย่างเยอรมัน มีสระแลสวนกระ ในระหว่างเรือนทั้งปวงดูเปนสวนไปเสีย ข้างมีสระยาวขุดทำนองอย่างแม่น้ำ เลี้ยงเป็ดเลี้ยงห่านในสระ มีถนนรอบ ข้างถนน

ข้างในเปนวิลลามีสวนด้านน่า ลักษณสระเช่นนี้ คล้ายกันกับเมืองเดนมาร์ก โค-เปนเฮเคนก็มีเหมือนกัน แต่สู้แฮมเบิคไม่ได้ ที่แฮมเบิคเขากว้างขวางจริง เพราะจดช่วยแม่น้ำ เห็นจะเปนลักษณเมืองข้างเหนือเปนเช่นนี้ สิ่งที่ควรจะชมว่างามแท้นั้นคือต้นไม้ ถนนเหล่านี้เล่นต้นไม้ร่มครึ้มไปตลอดทั้งนั้น หลังโฮเตลขึ้นไปเปนป่าไม้ ไม้ใหญ่สูง ๆ ปลูกชิดกันเปนหย่อม ๆ ดูงามมาก ร้านตลาดขายของอยู่ในเมืองเก่า ที่ถนนคดเคี้ยวและแคบนั้น ดูร้านรวงแน่นหนามาก แต่พอขับรถผ่านไปไม่ได้แวะร้านใดออกจะเชือ ๆ และอยากจะดูเมืองให้ทั่ว วิลลามีมากแต่อยู่ข้างหนา ๆ หนัก ๆ ทั้งนั้น วังปรินซเฮนริใหญ่โต แต่รูปร่างเปนตึกสูง ๆ ไม่มีอะไร [illegible] บ้านปรินซอาดัลเบิต[๒] ที่เคยเล่าว่าเอมเปอเรอจะทำให้นั้น ก็เปนวิลลาหลังใหญ่ ๆ ตั้งอยู่ริมทเลทั้งสองวัง ไม่เปนที่งามจับใจแห่งหนึ่งแห่งใด ขับรถวนไปจนกระทั่งเข้าในป่า แล้วเวียนกลับออกมาน่าโฮเตล ได้แวะดูที่อาบน้ำ ที่อาบน้ำนั้นปลูกเปนเรือนแพตั้งเสาในน้ำ ฝากระดานกั้นเปนรเบียงรอบ ขั้นเปนส่วนผู้หญิงครึ่งหนึ่ง ผู้ชายครึ่งหนึ่ง ได้ไปดูแต่ส่วนข้างผู้ชาย รเบียงนั้นเปนที่สำหรับผลัดผ้าและ ๆ ที่ตรงกลางเปิดโล่งกั้นคอกเปนสองคอก คอกในตื้น ๆ สำหรับเด็ก คอกนอกลึกหน่อยสำหรับผู้ใหญ่ ดูก็เปนที่สำหรับคนว่ายน้ำไม่เปนทั้งสองคอก เพราะตื้น ๆ มีเสาคั่น ด้านน่ายาวไปตลอดนอกรั้วคอกหนึ่งน้ำลึกสำหรับคนว่ายน้ำเปน มีกระดานยื่นออกไปที่คอกสำหรับกระโดดน้ำ ที่น่าคอกนั้นสำหรับคนข้างเก่งน้ำ เปิดตลอดในทเลไม่ได้กั้นคอก แต่มีทุ่นทอดรายไว้สำหรับให้เกาะ มีกระดานสำหรับกระโดดจากเฉลียงหลายแห่ง ซ้ำมีหอคอยสูงมีกระดานยื่นออกไปสำหรับให้กระโดดลงทเลเล่น แต่ก็เห็นคนกระโดดแต่ต่ำ ๆ ฤๅขึ้นไปกระโดดให้สูงก็ขึ้นไปกระโดดได้ ตามกำลังเปนสามชั้น หมดเรื่องที่อาบน้ำเพียงเท่านี้ ไม่เห็นมีใครมาอาบ

๒ ปรินซอาดาลเบิต โอรสเยอรมันเอมเปอเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

เพราะฉนั้นหนาวเต็มที่ เกือบจะไม่มีฤดูซัมเมอ วันนี้ตั้งแต่เช้ามาก็มืดคลุ้ม มีแสงสว่างน้อย ลงปลายเมื่อเที่ยวรถก็มีฝนปราย ๆ ลงมา ต้องทำไม่รู้ไม่เห็นคือไปดังนั้น ถ้าขืนทำรู้ว่าฝนตกเปนไม่ได้ไปข้างไหนกัน เวลาเที่ยงเศษกลับมาโฮเตล ได้รับหนังสือเมล์ อ่านหนังสือแล้วกินเข้ากลางวันในห้องนอก

เวลากินเข้าแล้ว แอดมิราลฟอล พริตต์ วิตสอุนด์ กาฟฟรอน ซึ่งเปนผู้บังคับการที่นี่แต่งเต็มยศมาเยี่ยม เขาว่าเปนคนโปรดของเอมเปอเรอ ได้ให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไปเยี่ยมตอบ แล้วอ่านหนังสือต่อไป จนเวลาบ่าย ๔ โมง จึงได้ไปลงเรือพร้อมด้วยพวกไดเรกเตอของกรุป ไปดูโรงทำงานอู่ของเขา ได้เห็นเรือไอรอนแคลดกำลังติดเหล็กลำ ๑ ข้างในเปนไม้สักข้างนอกเปนเหล็กแล้วจึงขึ้นไปดูโรงงานยนยกซึ่งเปนที่ต่อเรือ ปลูกโรงโครงเหล็กหลังใหญ่ต่อในร่ม ถ้าจะเล่าเรื่องที่ไปดูงานนี้จะเปนเรื่องที่เล่าให้ถ้วนถ้ยาก แลถึงโดยจะเล่าก็คงจะออกแห้ง ๆ ไม่สนุกอันใด อยากจะรวมเล่าว่า การที่ทำทั้งปวงนั้น ใช้กำลังสามอย่าง คือกำลังไฟฟ้า ใช้ในธรรมดาเครื่องที่จะต้องยกเคลื่อนขึ้นสูงไปวางที่ แทนรอกแทนกว้านแผ่นเหล็กโต ๆ เท่าฝาผนังก็ยกขึ้นลอยลิ่วไปได้ด้วยกำลังไฟฟ้า การที่จะใช้รอกคนหันกว้าน ฤๅใช้สตีมแทนกว้านเปนไม่มี เลิกหมดไม่มีเสียงเฮโลเฮล่า ไม่มีเสียงสู้ส้า ไม่ต้องใช้คนมาก มีคนอยู่บนยั่นจั่น เมื่อเกี่ยวสิ่งของเข้ากับสายโซ่แล้วกดคุ่มไฟฟ้านิ้วเดียว ของเหล่านั้นก็เลื่อนขึ้นไป หันหมุนไปได้ทุกทิศทุกทางเหมือนอย่างของเบา ๆ นี่เปนอย่างใหม่ที่ได้เห็นว่า ใช้กำลังไฟฟ้ามากขึ้น ตัดแรงคนลงไปหมด ส่วนที่ยังใช้สตีมอยู่นั้น คือเครื่องเจาะเหล็กตัดเหล็กที่หนา ๆ เท่าฝ่ามือเปนต้น เจาะแลตัดเย็น ๆ ไม่ต้องเข้าไฟ ส่วนที่ยังใช้กำลังคนอยู่นั้น คือตกแต่งเหล็กให้เกลี้ยงเกลา แลตั้งกระสวนปากเรือ เย่าแล่นต่อเหล็ก การเย่าแล่นต่อเหล็กนี้ ต่อง่าย ๆ เหมือนต่อตะกั่ว คือมีลวดเหล็กถือมือหนึ่ง ถือหัวแร้งที่เปนไฟ

อย่างแรงพ่นพุ่มอันหนึ่ง เขาว่าจะเข้าไปที่ตรงไหนเหล็กก็แดงละลายที่ตรงนั้น เขาว่าสิ่งนี้เป็นเครื่องมือของขโมยที่จะลักเปิดตู้เหล็ก ได้เอาไปไว้แล้ว รวมความว่าได้เห็นการที่ทำเหล่านี้หมดทั่วถึงแล้ว จึงไปกินน้ำชาที่ที่พักไดเรกเตอ แล้วลงมาดูเรือดำน้ำ สองลำเป็นของรัสเซีย ยังไม่แล้ว ลำเล็ก แต่ราคาถึงล้านมาร์กเศษ มีเรือเดสโตรเยอรก็สองลำ ลำละสองล้านห้าแสนมาร์ก

แล้วได้กลับลงเรือ ให้แล่นตรงไปดูปากคลองกีล ที่ปากคลองฝั่งขวา มีรูปเอมเปอเรอวิลเฮมที่ ๑ เข้าไปจนกระทั่งถึงล็อกแล้ว จึงได้กลับออกมา คลองนี้พ่อได้เคยผ่านไปแล้วเมื่อครั้งก่อน จากลับจากเดนมาร์กจะไปอิงค์แลนด์ ทางลัดสองร้อยกิโลเมเตอ เดี๋ยวนี้ว่าแคบไป เพราะเรือรบกะเบ็งใหญ่ขึ้นไปคับคลอง จะขุดให้กว้างอีกเท่าหนึ่ง คลองนี้ไม่เหมือนคลองสุเอส ไม่ใช่คลองค้าขาย เป็นคลองที่สำหรับจะเอาเรือรบลงไปข้างทะเลอังกฤษ ไม่ต้องให้ไปอ้อมแหลมยุตแลนด์ เรือค้าขายที่จะต้องเดินในคลองนี้ก็มีแต่ลำเล็ก ปรีเมน แฮมเบิค ลามเบก กับเมล็กเดนมาร์กอีกเมืองหนึ่ง ไม่คุ้มค่าขุดคลองและค่ารักษา กลับขึ้นมาฝั่งตก ต้องมาขึ้นโฮเต็ลที่ฝั่ง

[illegible]ค่ำไดเรกเตอรอปเชิญให้ไปกินเลี้ยงที่ยอตคลับ ซึ่งอยู่ติดกันกับโฮเต็ลนี้ และยอตคลับนี้เป็นที่เอมเปอเรอและปรินซเฮนรี เจ้านายเสด็จในเวลาแข่งเรือ เอมเปอเรอมีห้องอยู่ข้างบนเป็นที่ประทับทำเหมือนอย่างกับห้องในเรือ เอมเปรสก็มีห้องแต่พระองค์ห้องหนึ่ง แต่ปรินซเฮนรีมาเสมอ ทุกวันพฤหัสบดี เป็นหัวหน้าในคลับนี้ การเลี้ยงคนแน่นหนากันเป็นอย่างเยอรมันไปคลับเดิมทันรัฐบาล ดูกิริยาที่ดี นั่งชิดเบียดกันเรื่อยไปจน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ

โฮเต็ลนี้ห้องหับสบาย[illegible] ดูท่าจะไม่ได้คิดค่าทำในด้วเสร็จ [illegible] หนัก ๆ [illegible] เป็นอย่าง[illegible]

แต่น่าต่างเขาดี มีกระจกสองชั้นแล้วมีมุ้ง การที่จะปล่อยมุ้งนั้นง่าย จะปล่อยให้ลงมาเย่นช่องโปร่ง ๆ อย่างมุ้งก็ได้ จะยึดให้ลงมาที่ยเปนบานน่าต่างทึบก็เดียวก็ได้ ด้วยเชิงหย่อนม่านนั้น

ในอ่าวนี้กว้างใหญ่ ที่จริงเปนอ่าวดีมาก แต่ไม่มีเรือค้าขายเลย เปนอ่าวสำหรับเรือรบอย่างเดียว เวลานี้เรือรบไม่อยู่โดยมาก อยู่สี่ห้าลำ ดูหลวมว่างเหลือหลาย อยู่ข้างจะหนาว ปรอทกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๒ เซนติเกรด ๑๗

เรื่องกรุปนี้น่าจะเล่าสักนิดหนึ่ง คือพ่อของแฮรร์กรุปคนที่ตาย เปนผู้เริ่มตั้งโรงทำขึ้นชื่น ประมาณสักห้าสิบปีเศษมาแล้ว ตำบลที่ตั้งนั้นเรียกว่าเอสเซน ข้างอยู่ใกล้กันกับที่ทำงานเรียกว่าฮูกัล ครั้นเมื่อพ่อตายแล้วลูกชายได้ทำการต่อมาขยายการงานใหญ่โตขึ้น เหล็กซึ่งจะใช้ก็หาซื้อบ่อแร่ทำเหล็กเอาเอง จ้างคนที่มีวิชาอย่างดี ๆ คิดแลทำขึ้นขบรรจุท้ายต่าง ๆ ภายหลังแผ่ออกไปจนกระทั่งถึงทำเรือรบสำหรับขึ้นนั้นด้วย อู่ที่ทำการนี้ตั้งที่กิล ซึ่งพ่อไปดูนี้ ทำทั้งเรือหลวงในเยอรมันแลเรือประเทศต่าง ๆ มีที่ทำการใหญ่ ๆ เปน ๕ ตำบลด้วยกัน ได้จัดขาญชีว่าเปนกัมปนี เพื่อจะให้อยู่ในกฎหมายกัมปนี แต่ไม่มีผู้อื่นถือแชร์ มีแต่กรุปถือแชร์คนเดียว เขาตั้งไดเรกเตอ แต่ก่อนดูเหมือนมีแต่ ๕ เวลานี้มี ๑๐ คน เปนผู้บัญชาการทั่วไป เมื่อเวลากรุปยังอยู่พวกไดเรกเตอเหล่านี้เหมือนอย่างเสนาบดีมีน่าที่ต่าง ๆ เพราะกรุปเขาเปนหัวน่าอยู่ในนั้นเอง คนพวกไดเรกเตอเหล่านั้นเลือกเอาคนดี ๆ เปนข้าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือน นึกจะเลือกเอาใครก็เลือกเอามาได้ จะเปลัดทูลฉลองฤๅสิเกรตารีทูตที่เสมอชั้นราชทูต ก็ให้ออกจากตำแหน่งมาทำการของกรุปได้เงินเปนเรือโปร่ดปรานมาก เสด็จไปมาที่บ้านนั้น เจ้านายต่างประเทศรู้จักแทบทั้งหมด มีข้าราชการต่างประเทศเปนคอมมิสชันมาดูการทำขึ้นทำอาวุธอยู่ประจำมาก ๆ ที่ตำบลเอสเซนนั้นเปนเมืองโตทีเดียว แต่ไม่มีคนอื่น พวกลูกจ้าง

ของกรุปทั้งนั้น เลี้ยงกันมาตั้งแต่เด็ก ตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล โรงดับเพลิง เลี้ยงแม่ม่ายที่ผัวตายในเวลาทำงาน มีร้านขายของสารพัดทุกอย่าง พ่อได้เคยไปอยู่ที่อู่เกสนั้นสองสามวัน ได้ดูงานทั่ว กรุปเป็นคนอายุเดียวกันกับพ่อ ถ้าว่ามั่งมีบริษัทบริวารมาก ก็เป็นคนถ่อมตัว เอมเปอเรอจะตั้งให้เป็นฟอนก็ไม่รับ มีอัธยาศัยกว้างขวางอารีอารอบ ใคร ๆ ก็เป็นที่รักทั่วไปทั้งนั้น แต่เป็นห่อนแลตายเสียเมื่ออายุย่างเข้า ๕๐ ยังหย่อน มีแต่ลูกผู้หญิงสองคน ไม่มีลูกผู้ชาย เมื่อตายแล้วเมียเป็นแทนที่ แต่ไดเรกเตอทั้งปวงเขาแข็ง ทำงานก็เสมออยู่ จนลูกสาวคนใหญ่แต่งงานกับฟอนโบเลน แม่จึงได้ออกจากน่าที่ลูกเขยเป็นแทน แต่ทรัพย์สมบัติตกอยู่แก่ลูกสาวคนใหญ่ทั้งสิ้น เมื่อเวลาฝังศพกรุป เอมเปอเรอเสด็จแลสร้างรูปหล่อไว้ที่น่าคลับด้วย เมื่อเวลาแต่งงานลูกสาวเอมเปอเรอก็เสด็จ การงานของเขาไม่ได้ลดถอยเดินไปข้างหน้าอยู่เสมอ ในการที่พ่อมาอยู่โฮเตลนี้ได้ว่าเช่า แต่ครั้นเวลาใช้เงินไม่ยักบอกราคา เลยไม่เอา ด้วยอยากจะแผ่ไมตรีกว้างขวางให้เหมือนอย่างกรุปที่ตายนั้น

คืนที่ ๑๓๑

เมืองเบอลิน

วันอาทิตย์ที่ ๔ สิงหาคม

เวลาเช้ากินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถ แตรทหารเรือที่เที่ยวเล่นมาแต่วานนี้ไม่มีเวลาหยุด ตั้งแต่แวกเมื่อ ถึงรถกระทั่งเวลาไปดูงาน ก็เที่ยวบรรเลงเรื่อยอยู่ในกลางคนเลี้ยงกัน แล้วยังซ้ำมาเป่าเช้าวันนี้อีก สเตชั่นรถไฟอยู่ห่างข้างโน้น ใกล้ที่อู่ของกรุป พวกไดเรกเตอทั้งปวงไปส่ง รถไฟออกจากกีล ๔ โมงเศษ ระยะทางที่มาวันนี้ตั้งแต่กีลมาถึงนอยมินสเตอที่แผ่นดินออกจะไม่สู้ดี แต่เป็นวันที่ได้เห็น

พระบรมรูปทรงรถที่กรุงเบอลิน

แรกเกี่ยวเข้า แต่ไม่ใช่เข้าสาลี เรียกว่าไรเปนเข้าสำหรับทำขนมปังดำ ๆ ได้เกี่ยวแล้วโดยมาก กับอีกอย่างหนึ่งเรียกว่าบักอวีต เปนดอกขาว ๆ ต้นเตี้ย ๆ สำหรับคนจนกินต่างเข้า ไร่ผักอื่น ๆ ก็มีน้อย ที่ซึ่งจะเพาะปลูกอะไรไม่ได้ ปลูกต้นสน แลมีทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์เช่นวัวแลแกะมาก เพราะเหตุที่นั่นฝนตกเสมอ ๆ หญ้างาม ถัดนั้นมาถึงเมืองอัลตอนา เปนที่ตั้งรถไฟของรัฐบาล ไม่ช้าก็ถึงแฮมเบิค อัลตอนากับแฮมเบิคมีบ้านเรือนมาก เกือบจะติดกันแล้ว ตำบลอัลตอนามีคน ๑๕๐๐๐ แฮมเบิค ๘๐๐๐๐๐ รวมทั้งสองตำบลคนรวมจะถึงล้าน ที่ไร่นาบริบูรณ์มากขึ้น แต่ไม่ใช่ดีตลอดทั่วไป บางแห่งเปนทรายต้องปลูกป่าไม้มาก มีเอสเตตของผู้มีเงิน เลี้ยงเนื้อแลเลี้ยงแกะสองสามแห่ง ที่แฮมเบิคมีสเตะลอตซกับเจ้าของสวนเอาดอกไม้มาให้ มีคเนชั่นเทือกการะหะเก้าอย่าง อย่างขาวริมกลีบแดงเปนของเปนเอง แต่ขาวริมกลีบเขียว ได้ความว่าเขาเขียน เขียนด้วยน้ำยาซึ่งไม่ร้อน ที่จะทำให้กลีบดอกไม้เหี่ยว แต่น้ำยานั้นเขายึดไม่ให้ใครรู้ งามเหมือนอย่างกับแพรริบิ้น จัดเปนดอกทั้งสองอย่าง วันนี้เข้าทางข้างหลังแฮมเบิค ช่างใหญ่โตเสียจริง ๆ แดดจัดร้อนน่าเหี่ยวเต็มที เราไปสองคราวช่างผเอิญถูกฝนทั้งสองคราว ในทเลสาบเรือใบแล่นออกขาวไป ถัดนั้นมามีอีกตำบลหนึ่งเรียกว่าวิตเตนแบรค

กินเข้าบนรถไฟ รถไฟสายนี้ตัวรถเปนอย่างใหม่ที่สุด การจัดรถกระจุกกระจิกมาก มีตู้เล็กตู้น้อยที่นั่งที่นอนสบาย มาถึงเบอลินเวลาบ่าย ๔ โมง นอกเมืองมีสวนที่สำหรับคนจนไปทำเช่นที่เดนมาร์ก แต่มากกว่ากันมาก เต็มไปทั้งนั้น ตั้งแต่สเตชั่นนี้มาพ่อไม่เคยเห็นมาแต่ก่อนก็ไม่ได้เคยไปถึง เพราะตรงไปอยู่ปะสดัมคนละทิศกันทีเดียว เข้ามาในเมืองจำได้ ๓ แห่งคือ เสาในเรื่องชนะศึก ไรสตาก

ที่ตรงปาลิเมนต์ แลประตูไชย นอกนั้นมาจำได้จริง ๆ ที่บ้านเซเลอยู่ แต่จะเอ่ยที่ถนนอะไรเองก็ยังไม่ได้ ขึ้นรถตรงมาไกเซอฮอฟโฮเต็ลนี้

วันนี้ไม่มีเรื่องอะไร เพราะเปนวันอาทิตย์ มาพบตุ๊ก ระพี เพ็ญ ติลก ศรีวงศ์ เพ็ญคุย[illegible]เรียบมาก ยังมีนักเรียนอีกหลายคน กับปอลเมอติะ กงสุลเยนเนอราล เกลี่ยเมียส์ ก็แวะอยู่ที่โฮเต็ล

เมื่อก่อนพ่อจะมาเบอลิน ได้โทรเลขสั่งให้หาหมอที่ดีมาตรวจอีกสักหนหนึ่ง เพราะ[illegible]ตรวจกันแล้ว ควรจะตรวจให้รู้อาการที่ได้มารักษาตัวมีผลอย่างไร ฤๅ จะต้องรักษาอย่างไรต่อไปอีกบ้าง เมื่อก่อนออกจากยุโรปก็จะได้รักษาหาไรกันเสีย ให้ได้ที อย่าให้เสียทีที่มา เขาหาได้โปรเฟสเซอที่มีชื่อเสียงสำคัญสามคน กับผู้ช่วยในการรักษาหมออีกคนหนึ่งมาตรวจ ได้ลงมือตรวจเวลาบ่าย ๕ โมง วิธีที่ตรวจนั้น ให้ถอดเสื้อหมด นอนบนที่นอน แล้วให้เล่าอาการตั้งแต่ต้นจนตลอด ตั้งแต่เกิดมาเปนอย่างไร เคยเปนอะไรบ้าง เมื่อเล่าสำเร็จแล้วก็ลงมือตรวจ เปลี่ยนกันตรวจทีละคน วิธีตรวจดูก็ไม่เหมือนกันทีเดียว คนหนึ่งตรวจอย่างหนึ่ง คนหนึ่งตรวจอย่างหนึ่ง โปรเฟสเซอเการาซ์ใช้ฟังด้วยหู แลเคาะก็มาก เคาะอย่าง[illegible] แล โปรเฟสเซอ[illegible]ก็ใช้เคาะเบา แต่เคาะทั่วไป เหมือนกับจะไม่ให้มีที่ว่างจากได้เคาะ[illegible]ก็ใช้จะเคาะหนักบ้าง วิธีจะไปตลอดทั้งตัว โปรเฟสเซอ[illegible]ตรวจ ด้วยวิธีเคาะแลฟัง[illegible]แต่ละคนละคนนานเต็มที วิธีตรวจโลหิตใช้รัดต้นแขนสูบ ไม่ใช้แทงโลหิตเลยทั้งสามคน ต่อนั้นไปถึงโปรเฟสเซอเบเยอ ซึ่งเปนสเปเชียลิสต์ในการจมูก การตรวจจมูกนี้เปนการใหญ่มาก เข้ามาตรวจหลังจากกันหมด ๔ คนเสียครั้งหนึ่ง ที่ดูเหมือนคน ๆ กัน ตั้งต้นเปนต้น แล้วจึงไปเข้าห้องตรวจ ด้วยเครื่องไฟฟ้ามีเครื่องมีหลายอย่าง ส่องดูในจมูก ฉาย

ด้วยริเฟลกเตอ แล้วให้อมไฟฟ้า ให้สว่างแลเห็นช่องภายในว่าจะมีอาการแล อย่างไรบ้าง แล้วเอาไฟฟ้าจุดกระจกดูตา ให้แลเห็นภายใน ผลของการตรวจอย่างไร จะได้เขียนฉบับหนึ่งต่างหาก จะลงในนี้ก็จะรุงรังมากไปไม่สนุก การทดลองแลปฤกษากัน จนเวลาดึกจึงได้แล้ว เมื่อกินเข้าแล้วจึงได้มาประชุมกันอีกครั้งหนึ่ง ตกลงเห็นว่ายังไม่ปรกติดี ขอให้งดการที่จะเที่ยวเตร่ต่อไปนั้นเสีย ให้เปลี่ยนไปรักษาตัวที่ฮอมเบิค ซึ่งเปนเมืองอาบน้ำเมืองหนึ่งเหมือนกัน อยู่ใกล้แฟรงก์เฟิต ทางรถไฟ ๒๐ มินิตเท่านั้น การที่จะดูแลรักษาอย่างไร มอบน่าที่ให้โปรเฟสเซอเกรลไปเปนผู้จัดการ แต่เรื่องรักษาจมูกนั้นจะได้ลงมือรักษาตั้งแต่พรุ่งนี้ไป โปรเฟสเซอเมเยอจะเปนผู้ทำ

การที่ต้องหยุดไม่ให้เดินทางต่อไปในเวลารักษานี้ เพราะเหตุที่จะต้องอาบน้ำคาโบนิกแอซิดอย่างหนึ่ง เพราะจะต้องใช้ยาดิยิสเตลิสอย่าง ๑ ต้องการให้อยู่นิ่ง ๆ สัก ๗ วัน ต่อนั้นไปเที่ยวเตร่ได้ การห้ามปรามของแสลงไม่กวดขันเหมือนโปรเฟสเซอไฟลเนะ ห้ามแต่เปนการจำเปนแท้ วันนี้ร้อนเต็มที วุ่นด้วยเรื่องหมอนเสียจนตลอดเวลานอน ไม่ได้ไปข้างไหน

คืนที่ ๑๓๒

วันจันทร์ที่ ๕ สิงหาคม

เวลาเช้าพอกินเข้าเช้าแล้ว หมอมา แต่รอให้ช้าเสียหน่อยหนึ่ง เวลาเที่ยงได้ลงมือชำระจมูกแลพาดยา วิธีที่ทำไม่ได้ใช้แยงด้วยสำลีเช่นยอนหู มีเครื่องมือเหล็กสำหรับแยง กับด้วยสำลีเหมือนกัน ล้างครั้งหนึ่ง แยงครั้งหนึ่ง ลึกมาก แล้วล้วงทางปากขึ้นไปล้างแลพาดที่ช่องจมูกต่อกับปาก อยู่ข้างจะไม่สู้สนุก

แต่ไม่ช้าประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว แล้วขึ้นรถไปเที่ยว ไปที่วัดใหม่น่าวัง พ่อได้เคยไปครั้งก่อนแต่ยังไม่แล้วครั้งหนึ่ง คราวนี้แล้วเสร็จเปนโดมใหญ่ มีเครื่องประดับประดามาก เครื่องประดับทั้งประตูเปนอย่างใหม่ ๆ มีมุขที่ทำเปนที่ฝังศพผู้มีชื่อเสียง แต่ศพนั้นไม่ได้ฝังจริง ๆ ไม่สู้จะโตมากนัก เพราะวัดเก่า ๆ เขาทำไว้ใหญ่โตเสียมาก เปนแต่เครื่องประดับประดาเพียง จะสู้ของเก่าแต่ด้วยกระบวนประดับประดา นอกจากนั้นแวะห้างกล้องเมียร่อม ไม่สู้มีอะไรน่าซื้อ เขาไปคลั่งเล่นกล้องจำหนักกันเสียมาก อยู่ประเดี๋ยวเดียว ไปที่ร้านคิวริโอซิตีคล้ายกับร้านตาแก่ที่ตาเคมภาเคน เจ้าของร้านเปนคนสนุกคล้ายกัน แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน

เวลาบ่ายไปขึ้นรถไฟ ไปสวนเลี้ยงสัตว์ รถไฟสายนี้ไปในใต้ดินบ้าง ไปบนดินราบ ๆ บ้าง ไปบนสพานเหล็กสูง ๆ บ้าง ที่เดินเช่นนี้ เพราะเหตุว่า ถ้าจะไปบนดินได้ก็ไปบนดิน ถ้าไปไม่ได้ด้วยเหตุที่จะทำให้เสียงามของถนนนั้นเสีย ก็มุดลงใต้ดินไป ถ้าเปนหนทางที่จะแย ก็ตั้งเสาเปนสพานพาดวางไปบนหลังถนน เดินขึ้น ๆ ลง ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ ต่าง ๆ ถ้าเวลาลงใต้ดินไฟฟ้าก็ติดเอง เวลาขึ้นข้างบนไฟฟ้าก็ดับเอง ที่ไฟติดแลดับได้เช่นนี้ เพราะเขาทำลวดไฟฟ้าให้สูงแลต่ำ ถ้าสูงขึ้นมาจนลวดกระทบกันก็ไฟติด ถ้าต่ำลงไปไฟฟ้าก็ดับ สเตชั่นที่ไปเปนสเตชั่นใต้ดิน เวลาไปถึงก็ถึงใต้ดินเหมือนกัน

ที่สวนเลี้ยงสัตว์นี้แต่ก่อนเปนของรัฐบาล ครั้นแต่ร่วงโรยจึงต้องปล่อยให้กัมปนีจัดการ กลับเปนไปทำเปนเรสเตอรองต์ขึ้น อย่างเดียวกับที่แฟรงก์เฟิต คนจึงได้ติดมาก มีที่ทำสร้างเปนอย่างจีนอย่างยี่ปุ่นแลอียิปต์ ฮินดูต่าง ๆ เปนหย่อม ๆ สัตว์นั้นก็ไม่ค่อยหลากหลายอะไรตามเคย เห็นจะไม่เท่ากว่าแฟรงก์เฟิต มีกันคอกเปนเรือน ๆ ก็ตามอย่างเช่นกรุงที่เปิดของเดอเคริย แต่เลยเข้าเรือนกรุน มีแปลกอยู่แต่

เงานก ไม่ใช่นกตูก ไม่ใช่นกเค้าแมว แต่ลักษณเดียวกัน ปากช่างกว้างเสียจริง ๆ จนแลดูเปนสามเหลี่ยม อุ้มมาได้ในมือ แล้วพวกหนูตัวเล็ก ๆ มาในกระเช้าเขามายัดใส่ปากจะให้กลืน เหตุใดจึงไม่กลืนก็ไม่ทราบ หนูพลัดตกลงมาทีหนึ่งสองครั้งสามครั้ง ลงปลายกิน แต่อ้ายหนูยังจุกอยู่ที่คอ ลิ้นนั้นแดงรูปเปนใบเข้า เรียกนกอะไรก็ไม่รู้ ออกเกลียด ๆ เลยไม่ได้ถามชื่อ ก็ยังมีลิงอย่างที่เรียกว่าชิมปันสี ไม่ใช่อุรังอุตันแต่ลักษณเดียวกัน คนจูงมาได้ ร้องโฮ่โฮ่ สูงสักค่าขึ้นเอวคน เดินสองตีนเหมือนอย่างคน นอกนั้นก็มีเดิม ๆ อยู่ตามเคย ดูทั่วแล้วหยุดกินน้ำชา ร้อนเต็มที ปรอดหย่อน ๘๐ สักนิดเดียว เหตุด้วยแต่งตัวหนาจึงได้รู้สึกร้อนมากถึงเหงื่อออก คนไปเที่ยวก็มากอยู่ แต่ยังน้อยกว่าวันไปสวนสัตว์แฟรงก์เฟิต

เรื่องเมืองเบอลินนี้ การที่จะเล่าว่าเปนอย่างไรพ่ออยากจะขอผัดไปอีก ให้ได้ดูเสียให้ทั่วสักที เพราะเมื่อมาคราวก่อนไม่เคยเที่ยว แต่จะบอกโดยย่อได้ว่าถ้าจะเปรียบด้วยวิธีตั้งโต๊ะ[๓] เมืองปารีสเหมือนโต๊ะหลวง เมืองลอนดอนเหมือนโต๊ะกรมหลวงนเรศร์ เมืองเบอลินเหมือนโต๊ะท่านเล็ก จากลับมารถตามธรรมดาได้แวะที่ร้านขายเครื่องหอม ซื้อเครื่องหอมต่าง ๆ แล้วจึงกลับมาที่โฮเตล ดอกไม้มีมาก กำลังเปนเวลาดอกรักเร่ อย่างหนึ่งสีเหมือนกลีบบัวหลวงตะแคง เหมือนอย่างจะทำแจนตุ๊กตา ดอกบัวทุก ๆ กลีบที่โต๊ะกินเข้าจัดเต็มทั้งโต๊ะ ดอกกุหลาบมีต่าง ๆ มาก แต่ไม่โตอย่างอิตาลี น่าสงสัยว่าบางทีจะมาจากอิตาลีบ้างก็จะมี ตุ๊กไปได้เครื่องลายครามมาอีกมาก ตั้งในโฮเตลออกครึกไป เห็นเข้าตกใจว่าทำไมที่นี่ถึงได้มีเครื่องลายครามมาก ล้วนแต่เก่า ๆ แป๊ะเต๋งก็มีขาวก็มี ไม่ได้การ เครื่องลายครามมาเมืองฝรั่งเสียมากแล้ว ซ้ำไม่มีใครรู้จักดีรู้จักชั่วด้วย

๓ คือโต๊ะเครื่องบูชาอย่างจีนที่เล่นประกวดกันในรัชกาลที่ ๕

ก็ดูตึกนั้นไปซื้อเลหลัง ได้ประมาณสักสามร้อยชิ้น อัฐทะเปอลขายราคาถูกนั้น ก็ถือจะไปรับเลหลังมาอย่างตึกนั้นเอง มาเที่ยวยุโรปคราวนี้ถ้าว่าจะไปเมืองจีน เครื่องลายครามมากกว่าจะเปนแน่ ขอให้อาจารย์กรมดำรงให้ด้วย จีนเที่ยงซื้อของเราถูก "มี" ก็หลายชิ้น อยู่ข้างเรียบแสบมาก

คืนที่ ๑๓๓

วันอังคารที่ ๖ สิงหาคม

เวลากินเข้าเช้าแล้ว หมอตามาตรวจ เอาตัวออกไปตรวจกลางแจ้งก่อน ให้ใส่แว่นตา แล้วเอาเส้นทองเหลืองขีดเสียทีละข้าง ให้อ่านตัวเลข ตกลงมันก็ไม่ผิดอะไรกันมากทั้งสองข้าง ลงปลายได้ความว่า ในการอ่านหนังสือจำจะต้องใส่แว่นตา สบายกว่าไม่ใส่ แต่ยังไม่ได้ตรวจในที่มืด เพราะเวลาไม่พอ หมอจมูกรักษาจมูกเสียก่อน

เวลา ๘ โมง ไปขึ้นรถไฟตามทางที่มานั้นเอง ไปตำบลเนาเอน ซึ่งเปนที่ตั้งเสาโทรเลขไม่มีสาย อยู่นอกเมืองเบอลิน เมื่อผ่านมาก็แลเห็น ระยะทาง ๔๕ มินิต ไม่มีสเตชั่นในที่นั้น เราจึงต้องรถโมเตอคาร์มารับหลายหลัง ได้เราเตอยาคมันน์ เปนผู้จัดการ กับเคานต์อาโค ซึ่งเปนผู้คิด เปนผู้เห็นทีในเรื่องไฟฟ้า แลผู้อื่น ๆ อีกหลายคนในพวกที่เปนนั้น การที่ต้องออกไปตั้งนอกเมือง เพราะเหตุต้องให้ที่กว้างใหญ่ทางทุ่งไม่มีอะไรกีด ลงจากรถไฟแล้ว ไปโมเตอคาร์ตามถนนจนเข้าทางเอาสูบ ตรงไปในท้องทุ่งซึ่งไม่มีถนน แล่นดึก ๆ ไปอีก จนถึงที่เสานั้น มีโรงหลังหนึ่งสามชั้น ชั้นล่างเปนที่ตั้งเครื่องสำหรับใช้โทรเลข ชั้นบนเปนที่ตั้งแบตเตอรีไฟฟ้า ก็ระยะแต่นั้นไปสูงประมาณสองศอกเศษมาก มีลวดจากแบตเตอรี่

ใหญ่ ๆ ๔ เครื่องจักรสำหรับหมุนแบตเตอรี่ เปนโรงติดอยู่กับโรงสองชั้นนั้น เปนเครื่องจักรแปดสิบแรงม้า เวลาเปิดให้ไฟฟ้าเดินเสียงดังเปรี้ยะลั่นสนั่นได้ สายไฟโตโคเรกเคยอาร์มันน์ เวลาเธอเทศนาในวิธีที่ใช้เครื่องโทรเลขไม่มีสาย รับแล้วจึงกลับลงมาลงออกไปหัวเมืองข้างฝ่ายตวันตกเฉียงใต้ รับแลคอยกันแล้วจึงได้ไปดูที่เสา เสานั้นทำเปนโครงเหล็ก รูปสามเหลี่ยมเหมือนตะใบ แต่ก้านที่ปักลงดินนั้นเปนก้านเดียวเหมือนตะใบ ปักลงในด้าม ฐานเปนศิลา มีระยางใหญ่สายเหล็กสามระยาง แล้วขึงลวดจากเสานั้นออกไปเหมือนร่มรูปเปนกระโจม มีสายที่แยงออกไปจากเสาอีก เขาก็เรียกว่าร่ม ด้วยรูปมันเหมือนร่ม ที่ขึงสายลวดออกไปเช่นนั้น แลมีสายลวดออกไปจากเสา ติดกับสายที่ขึงเปนร่มนั้น เพื่อจะไม่ให้เคอรันต์คือสายไฟฟ้าเดินแพร่ไป

อันเรื่องโทรเลขไม่มีสายนี้ เปนข้อที่วิวาทถุ้มเถียงกันอยู่มากในระหว่างผู้คิดซึ่งเปนชาวอิตาเลียนคนหนึ่ง ชื่อมาโคนี แลเคานต์อาร์โกคนหนึ่ง ซึ่งเปนเยอรมันฝ่ายเยอรมันกล่าวว่า ในเรื่องที่คิดเห็นว่า สายของไฟฟ้าเดินได้ในอากาศไม่ต้องมีสายลวดนั้น เปนความคิดของโปรเฟสเซอแมกสเวลคนอังกฤษ แต่โปรเฟสเซอฮารซ คนเยอรมันเปนคนที่คิดว่าจะใช้พูดกันได้ โปรเฟสเซอฮารซตายเสียเร็ว มาโคนีซึ่งเปนคนหนุ่มที่โปรเฟสเซอฮารซใช้อยู่รู้ความคิดอันนั้น จึงไปอเมริกาแลไปคิดเรื่องโทรเลขไม่มีสายนี้ขึ้น ฝ่ายเคานต์อาร์โกเยอรมันก็คิดอยู่ทางหนึ่งแต่มาโคนีสำเร็จ ได้ทดลอง อังกฤษรับใช้จนกระทั่งถึงอเมริกาแลฝรั่งเศสรับใช้ เปนอันโทรเลขอย่างมาโคนีเกิดขึ้น ใช้แพร่หลายอยู่แถบทางนั้น ข้างฝ่ายเคานต์อาร์โกคิดอยู่ทางหนึ่งข้างเยอรมัน ก็มีที่ใช้ฝ่ายหนึ่ง แต่ก็มีปนึทั้งสองก็มีปนั้นลอยกันข้างมาโคนีไม่ยอมรับโทรเลขอย่างอาร์โก ว่าไม่เข้าใจ แต่ข้างฝ่ายอาร์โกบอกว่าข้อซึ่งผิดกันในระหว่างโทรเลขอย่างมาโคนีกับของเขา ผิดกันเพียงเกลียวไฟฟ้ายาวแลสั้น ซึ่งเขารับได้แล้ว โทรเลขทั้งสองชนิดนี้ควรจะใช้ด้วยกันได้ เพราะ

เหตุฉนั้น จึงต้องให้เกิดประชุมคอนเฟอเรนซ์นานาประเทศ ที่จะนัดสัญญากันเปิดสเตชั่นใช้โทรเลขไม่มีสายใช้ให้ถึงกันได้ แต่มาโคนีไม่ยอม อังกฤษซึ่งเปนผู้ลงเงินทองทำอย่างมาโคนีขึ้นไว้มาก จึงต้องไม่ยอมไปด้วย ในการที่มาโคนีแกล้งบิดเบือนเพื่อจะไม่รับโทรเลข ข้างฝ่ายอาร์โกนั้นยังมีเรื่องต่อไปอีก คือเรือลูกค้าชาวเยอรมันไปอับปางใกล้อเมริกา ได้ส่งโทรเลขไม่มีสายไปที่สเตชั่นมาโคนี ทีเปนมาโคนีแกล้งทำไม่เข้าใจเพิกเฉยเสียจนเรือนั้นอับปาง รัฐบาลอเมริกันได้ตั้งข้าหลวงตรวจสอบ ได้ความชัดเจนจึงได้เลิกไม่ใช้โทรเลขมาโคนี ข้อความทั้งนี้เปนฝักฝ่ายข้างพวกเยอรมันเขากล่าว

แต่ในข้อซึ่งจะเข้าใจว่าโทรเลขไม่มีสายเปนอย่างไรนั้น ยากที่จะอธิบายด้วยหนังสือไม่มีรูปเขียน แต่ถ้าจะว่าโดยย่อพอเปนเค้าลองดูเห็นจะพอเข้าใจได้บ้างกระมัง ตั้งต้นคือแสงอย่างเช่นแสงพระอาทิตย์กับสาย คือเครื่องไฟฟ้า เปนอย่างเดียวกัน ถ้าหากว่าแสงพระอาทิตย์ก็ดี ไฟฟ้าก็ดี ไม่กระทบอีเธอ ก็ไม่มีปรากฏ อีเธอนั้นเปนปรมาณูอันหนึ่งซึ่งอยู่ในลมอากาศที่ไม่อาจจะชั่งได้ ส่วนลมอากาศอาจจะชั่งได้ เช่นลมแกสเบากว่าลมสามัญ เมื่อเอาเข้าไว้ในลูกบาลูนก็อาจทำให้ลอยขึ้นไปได้บนลม เพราะเหตุที่เบากว่าลมเช่นนี้เปนต้น ส่วนอีเธอนั้นชั่งไม่ได้ แต่รู้ได้ว่าอีเธอนั้นมีอยู่ เมื่อแสงพระอาทิตย์มากระทบอีเธอก็ทำให้แสงสว่างได้ ฉันใดไฟฟ้าไปกระทบอีเธอ ก็ทำให้เกิดแสงสว่างปลาบ ๆ สายไฟฟ้านั้นเมื่อตัวผู้กับตัวเมียกระทบกันทำให้เสียงดังเปรี๊ยะ ๆ แต่ถ้าหากว่าจะตั้งเสาขึ้นไว้สองเสา เอาให้เครื่องนั้นเดินไปหากัน จะเดินกว้างไปหมดออกโดยรอบเปนวงกลม เปรียบเหมือนเอาก้อนศิลาโยนลงไปในน้ำ น้ำก็กระเพื่อมออกไป ไม่สำเร็จกิจในการที่จะแล่นข่าวตรงเฉพาะถึงกันได้ ข้อที่จะไปรู้ว่าจะใช้ได้นั้น คือมีหลอดแก้วอันหนึ่ง เศษโลหะที่ตะไบละเอียดเล็ก ๆ เหล็กบ้างทองบ้างใส่ไว้ได้หมด บรรจุเข้าในหลอดแก้วนั้น

เอาเข้าไว้ในระหว่างกลางแยตเตอรีไฟฟ้าต่อกันทั้งสองข้าง ไฟฟ้านั้นจะไม่เดิน เพราะไม่ผ่านอิเท่อ เพราะเหตุที่รู้ทางที่จะกันไฟฟ้าไม่ให้เดินได้เช่นนี้ จึงเอาสายขึ้นไปล่อไว้ที่เสาสองต้น ไม่โยงลวดให้ถึงกัน แล้วใช้แรงไฟฟ้าให้ขึ้นไปที่ปลายลวดนั้น ไฟฟ้าที่ปลายลวดนั้นเดินผ่านอิเท่อโดยเร็วที่สุด ไปกระทบลวดอีกข้างหนึ่ง แล้วลงในกระบอกแก้วซึ่งกรอกโลหะไว้นั้น ไปลงในเครื่อง ไฟฟ้าที่จะเดินไปลงในกระบอกแก้วนั้นได้แต่เฉภาะที่ผ่านอิเท่อ ถ้าไม่ได้ผ่านอิเท่อก็ไม่เดินในกระบอกแก้วนั้นได้ เช่นกล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะเหตุฉนี้จึงกันเสียงไม่ให้พร่าไปอื่นได้ ไฟฟ้าที่ผ่านโดยอิเท่อแล้วก็ไปลงในกระบอกแก้วนั้นไปลงเครื่องทีเดียว เพราะเหตุฉนั้นเมื่อเปิดไฟฟ้าให้เดินเปนระยะยาวแลสั้นตามวิธีบอกโทรเลข ก็เปนอันกำหนดได้ด้วยเสียง แลมีเครื่องให้เขียนได้เหมือนอย่างโทรเลขที่เดินด้วยสายลวด ข้อซึ่งใช้ลัทธิแปลกกันต่าง ๆ ไปนั้น ต่างด้วยเกลียวไฟ คือธรรมดาไฟฟ้าที่เดินไปไม่เดินตรง ต้องคดเปนเกลียวเรียกว่าฉวัดเฉวียน แตกเปนสองเส้นแล้วรวมกันเปนเส้นเดียว บางลัทธิใช้เปลวยาวไปรวมกันห่างหน่อย บางลัทธิใช้เปลวสั้นไปรวมกันเร็วหน่อย ในการที่ระยะไม่เท่ากันนี้ทำให้ผิดต่างกันเปนคนละลัทธิที่ว่าเข้าใจกันไม่ได้ แต่ช่างฝ่ายเยอรมันเขายืนว่าเข้าใจได้ โดยลองหันเขมในเครื่อง จับดูให้พอรู้ว่าใช้เคอรันต์ยาวฤๅเคอรันต์สั้นเพียงเท่าไร ถ้ารู้แล้วก็เปนอันใช้กันได้ ข้อที่ว่าไม่รู้นั้นไม่จริง รวบรวมใจความว่า ข้อที่โต้เถียงกันอยู่ทั้งนี้ก็เรื่องแย่งกันหากิน ที่จะได้รับเหมาทำการ เขามีแผนที่ปักธงลงไว้บอกว่ากัมปนีนี้ได้ทำแห่งใดแห่งใดบ้าง แลคิดจะขยายการต่อไปอีก ที่ห้างบิกริมเอาเข้าไปลองที่เกาะสีชังแลบางกอกก็ไปจากกัมปนีนี้ แลกัมปนีนี้ก็ยังอยากจะได้ทำการให้สำเร็จอยู่นั้น โดยว่าเดี๋ยวนี้ได้ทำดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก การที่เล่าเรื่องนี้พอไม่สู้สันทัดที่จะชี้แจงให้ละเอียดได้ ทั้งไม่ได้เขียนรูป เล่าแต่พอให้เข้าใจเปนเค้าตามที่พอเข้าใจ ถ้าพูดเห็นจะอธิบายได้อีกบ้าง

ครั้นดูเครื่องใหญ่นี้สำเร็จแล้ว ออกไปดูเครื่องที่สำหรับบรรทุกหลังม้าไปใช้ในการศึก ต้องออกไปตั้งในกลางทุ่งห่างจากกระโจมร่มใหญ่นั้น ทั้งทุ่งยังแฉะอยู่ เพราะฝนตกมา ๓ วัน พึ่งจะหยุดเมื่อวันพ่อมาถึง แต่เปนเรือเสด็จมาทอดพระเนตรเมื่อเร็ว ๆ นี้ต้องลุยน้ำ ม้า ๔ ตัวนั้นต้องขนเครื่องทุกอย่างนั้นหมด เขาจ้างนายร้อยโทคนหนึ่งมาเปนผู้การ เมื่อไปถึงที่นั้นแล้วเปลื้องเครื่องลงจากหลังม้าจูงม้าไปไว้เสียให้ห่าง แล้วลงมือตั้งเสา เสานั้นทำด้วยอาลูมิเนียมเปนท่อน ๆ มีปลอกสวม มีสายลวดโยงเปนร่มเหมือนกันกับเสาใหญ่ กว่าจะเอาขึ้นไปได้ประกักประกิดมิใช่เล่น สูงประมาณสักสามวาเศษเกือบ ๔ วา ไม่ได้ขุดดิน ใช้แผ่นศิลาเปนอันสูงเลเตอรรอง ตั้งบนดิน ในระหว่างที่ตั้งเสาอยู่นั้น อีกพวกหนึ่งคุมรถไบสิเกอล มีไดนาโมอันเล็ก ๆ ตั้งอยู่ข้างหน้าเครื่องตั้งในหีบหนังเล็ก ๆ สองใบต่อสายลวดติดกับไดนาโม ใช้คนถีบรถไบสิเกอลนั้นเปนแรงให้เกิดไฟฟ้าใช้ได้เหมือนอย่างกับสายใหญ่ แต่ระยะแคบเข้าเพียง ๒๐ กิโลเมเตอ

เมื่อดูเครื่องหลังม้านั้นแล้วไปดูเครื่องที่ตั้งอยู่ในล้อรถซึ่งอยู่ระยะห่างกันต่อไปอีก รถนั้นเปนสองหลังต่อกันเหมือนอย่างเกวียนใหญ่ เสาใช้สูงกว่าหน่อย แรงที่ให้เกิดไฟฟ้าใช้เครื่องจักรโมเตอคาร์ วิธีการณ์อย่างเดียวกันเหมือนกัน เดี๋ยวนี้มาเปนออกไปที่ให้เปนโทรศัพท์ได้ ทั้งเสียงคนพูดได้ยิน แลเสียงหีบเพลงได้ยิน แต่ยังเอาเปนที่ เขาว่าเปนเวลายังเปนเด็กอ่อนอยู่ ต่อไปคงจะดีขึ้น [illegible]

เมื่อดูเสร็จหมดแล้วกลับมาเที่ยงที่โรงโทรเลขใหญ่นั้น เลี้ยงแต่ไม่มีน้ำกินข้างในห้องโดยไหล มีแต่เบียร์เปนเบียร์เนเชอ [illegible] ต่าง ๆ เจ้าของที่เปนคนดูนี้ ได้เลี้ยงหนังสือที่ตั้งครัวเรือน มีลูกสาวคนหนึ่งลูกหญิง ๓ คน กับเมียเอกออกไปมาให้ด้วย กลับจากนั้นมาขึ้นรถไฟ มาถึงในเบอลินเวลาบ่ายโมงเศษต่อไปขึ้นรถ

กินเข้ากลางวันแล้ว แฮรฟอนเดิซกอุนด์โยเคนดอฟ เสนาบดีว่าการต่างประเทศมาหา เปนคนมีอัธยาไศรยดีมาก ท่านผู้นี้เปนผู้ที่ได้ช่วยจัดในการเรียกเชิญ แลว่าจะได้ไปพบกันอีกที่วิลเลียมสเฮอนั้นด้วย

เวลาบ่ายไปที่เอกสหิบิเชน เอกสหิบิเชนนี้ไม่ได้ตั้งขึ้นใหม่ เปนของประจำเมือง ที่แท้ก็ลักษณเดียวกันกับสะลองที่เมืองฝรั่งเศส แต่ของมีมากไปกว่ารูปภาพรูปปั้น จนถึงเต็มห้อง มีเฟอนิเชอตกแต่ง ไปเข้ารูปที่แอมเบิดอยู่บ้าง เขาจึงเรียกกันว่าเอกสหิบิเชน โรงที่ตั้งเอกสหิบิเชนนั้นงาม มีรูปเขียนภายในโดมเปนรูปตั้งจริง แต่เล็กกว่าที่ปารีสมาก รูปตุ๊กตาใหญ่ ๆ ก็ไม่ใคร่มี มีตุ๊กตาประนีซอยู่ตัวหนึ่ง ซึ่งดูกรีกว่างามมาก รูปภาพในนั้นจะเอาดีอยาก ด้วยกำลังตื่นรูปอย่างใหม่จัดเต็มที่ รูปมากหลายร้อยตั้งหมื่น พอเห็นมีดีอยู่แผ่นเดียว นอกนั้นก็เหลือจะมากฤๅเหลือน้อย เดินผ่าน ๆ ก็แล้ว แต่เพราะเหตุที่รูปมากต้องเดินมากพอเมื่อยอยู่ ขากลับแวะร้านเครื่องบรอนซ์ ซื้อของบ้างแล้วกลับมาโฮเต็ล

วันนี้ที่ตึกมีการเลี้ยงที่ลิเคชั่น มีนักเรียนไทยแลคนที่เคยอยู่เมืองไทย คือมิสเตอเคิตซ์ผู้แทนเจ้ากรมรถไฟแต่ก่อน แฮรโคลก์แลพวกพ่อค้า ที่ลิเคชั่นใหม่นี้ไม่โตกว่าเก่าเท่าใด แต่ทางที่ดีกว่า เสียอยู่ที่ขนาดตายเกี่ยวกับคนอื่น ชั้นล่างเปนของคนอื่นเสียถึงสองชั้น ลิเคชั่นขึ้นไปอยู่ชั้นที่ ๓ แล้วขึ้นไปถึงชั้นที่ ๔ มีคนอื่นคั่นเสียทีหนึ่ง ชั้นที่ ๕ เปนลิเคชั่นอีก นักเรียนที่นี่เปนนักเรียนทหารเว้นพึ่นมีตาเดีย[๔] ยังเก่งอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน ลูกกรมดำรง[๕] ดูหงิม ๆ นักเรียนทหารที่หลักแหลมมาก นายจำรัสลูกหลวงนายฤทธิ์ ฯลฯ วันนี้ร้อนเต็มที่ ที่ลิเคชั่นจนต้องเปิดหน้าต่าง

---

๔ คือหม่อมเจ้าวงศนิรชร ในกรมหลวงเทวะวงศวโรปการ

๕ หม่อมเจ้าในกรมหลวงดำรงราชานุภาพ คือหม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ

พ่อรู้สึกไม่ใคร่จะสบาย เรื่องกินเข้าไม่ได้ อาหารในโฮเตลนี้มันชอบกล กินไม่อร่อยเลย จะว่าเลวก็ไม่ใช่ ดูเขาก็บรรจงที่จะทำให้ดี แต่มันจืดๆเลี่ยนๆ ปร่าๆ ถูกกินไม่ได้เข้าหลายเวลา ท้องออกจะไม่สู้สบาย นอนไม่ใคร่หลับ เรื่องโฮเตลสำคัญอยู่ที่ครัวเปนอันมาก ถ้าหากว่าครัวดี ถึงคนอยู่ที่อื่นก็มากินได้ ถ้าครัวไม่ดี คนอยู่ในโฮเตลก็ออกไปกินเสียที่อื่น โฮเตลนี้ได้เคยถูกร่วงโรยมาหลายครั้ง แต่ที่จริง ที่อยู่ห้องหับสบายมาก ทั้งที่นั่งที่เล่นก็กว้างขวาง แต่น่าโฮเตลเวลานี้กำลังทำรถไฟใต้ดินกั้นคอกไว้ อยู่ข้างจะเกะกะ ลืมไป วันนี้ได้ตัดผมด้วย เพราะไม่ได้ตัดนานมาแล้ว

คืนที่ ๑๓๔

วันพุฒที่ ๗ สิงหาคม

เวลาเช้าหมอตามาตรวจตาอีก แต่ก็ไม่มีอะไรนอกจากอ่านหนังสือควรจะสวมแว่น แว่นที่สวมอยู่ คือแว่นพระยาสามภพ[๖] แรงไปกว่านัยตา เขาว่าไม่ดี มักพาให้ตาเสีย จึงจะหามาให้ใหม่ โปรเฟสเซอไมเยอ รับจะไปด้วย จนถึงฮอมเบิค แล้วจึงจะมอบให้หมอนอรเดนซึ่งเปนน้องโปรเฟสเซอฟอนนอรเดน เปนหมอประจำอยู่ที่เมืองฮอมเบิคทำการต่อไป

แล้วไปที่ห้าง เคาฟเฮาส เดสเวสเตนส์ ห้างนี้เปนห้างใหญ่โตมาก ขายของสารพัดทุกอย่างไม่เลือกว่าอะไร ตั้งเปนหมวดๆไป ร้านนั้นอยู่มุมที่ทางสามแพร่ง ตลอดตึกตั้งแต่พื้นดินถึงพื้นชั้นบนหลายสิบห้อง มีลิฟท์ถึง ๒๘ ลิฟท์ มีสิ่งของที่ขายอยู่ในร้านเปนราคาถึงห้าล้านมาก คนที่ขายของทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ถึงสองพันคน จะซื้อสิ่งใดเปนแต่ไปชี้ว่าให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนั้นไปเลือก แล้วเขาก็เอาไปที่ห้อง

---

๖ พระยาสามภพพ่าย เจริญ หงสกุล

สำหรับเลือก ถ้าจะไปมิวซิออยู่แต่แห่งเดียวจะไม่ได้เห็นอะไร ต้องใช้เดินประเมินเสียก่อน แต่ชั่วค่าเดินประเมินไม่สู้ทั่วถึงทีเดียว กินเวลาถึงสองชั่วโมง พอถึงเวลากินเข้าได้ตระเตรียมจะกินเข้าที่นั้นด้วยทีเดียว เขาจัดห้องซึ่งมีไว้เฉพาะสำหรับเจ้านายไปเสวย ร้านนี้เปนร้านที่เอมเปอเรอเสด็จ เพราะถนนสายนั้นเปนถนนราชดำเนิน ซึ่งเอมเปอเรอเดินไปมาอยู่เสมอ อาหารดีมาก ชั่วแต่กินเข้าแลเลือกของเล็กน้อยเท่านั้นหมดเวลา ของที่สั่งไว้ให้ยกขึ้นมาให้ดูยังดูไม่ทั่ว ถึงเวลาที่จะไปดูโรงพยาบาล จึงต้องไป

โรงพยาบาลนี้ ตั้งอยู่ในแถบข้างเมืองที่ขยายออกไปใหม่ เรียกว่า วิรโชฮอสปิตัล เปนโรงพยาบาลสำหรับคนจน ชั้นที่ ๓ เสมอกันหมด ตั้งอยู่ในที่แผ่นดินกว้างยาวถึง ๒๐๐ เฮกตา ด้านน่ามีตึกสามชั้นสูงใหญ่ เปนอย่างที่เราเรียกว่าแพทยาลัยสำหรับหมอที่ประจำน่าที่อยู่เปนห้อง ๆ ในพื้นที่นั้นกลางเปนสนามหญ้าปลูกต้นไม้สองข้างข้างละสองแถว มีทางคนเดินใต้ร่มไม้ แลมีทางรถเดินได้รอบเปนตึกสามขา สูงสามชั้นสี่ชั้น รายรอบ มีหอสูงซึ่งเปนที่สูบน้ำจากบ่อใช้ในโรงพยาบาลนั้น แถวในที่ต่อกับถนนรอบสนามหญ้ามีตึกที่เรียกว่า วาร์ด รายรอบในอีกชั้นหนึ่ง ในที่นั้นยื่นเปนสองส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับผู้หญิง ส่วนหนึ่งสำหรับผู้ชาย ได้เข้าดูในวาร์ดตึกซึ่งไม่มีคนอยู่ เปนสองหลังต่อกัน มีทางเดินเชื่อมกลาง ธรรมดาผนังในนั้น ทำไม่ให้มีมุม ให้มนเสียหมด เพื่อจะให้ชำระสะสางง่าย ภาดด้วยกระเบื้อง สอาด มีห้องสำหรับแยกคนไข้ ๖ ห้อง นอกนั้นเปนที่นอนเรียงกัน เตียงนอนใช้เหล็กทั้งสิ้น ไม่ให้มีไม้ปน มีฟูกหมอนอย่างบริบูรณ์ เตียงหนึ่งมีตู้หลังเปนโต๊ะ ข้างที่นอนเปนที่สำหรับเก็บหวีเก็บแปรงแลยามีกระบะใบหนึ่ง หม้อแลกระโถนทำด้วยแก้วทั้งนั้น โรงพยาบาลหลังหนึ่งมีห้องล้างหน้า ห้องอาบน้ำ แลครัวอย่างเล็กสำหรับต้มน้ำแลอุ่นของ โรงนี้ทำโปร่งให้ลม

เดินได้ ใช้น่าต่างกระจกทั้งสองด้าน ไม่มีบาน ใช้ม่านรูด มีชานที่ริมผนังข้างนอก ทั้งสองด้าน สำหรับคนใช้ออกไปนั่งกลางแจ้งเหมือนกันเช่นนี้ทุก ๆ โรง

แล้วไปดูที่ซักผ้า การซักผ้าใช้เครื่องจักรสติมตั้งต้นแต่แช่ซ่าบู่ฟาะ แต่ไม่ได้ใช้ผึ่งแดด ใช้พาดราวเข้าในตู้ หมุนไปในห้องซึ่งมีสติมอบให้ร้อน เดินทบไปกระมา พอตลอดทางก็แห้งออกมา แล้วจึงเอาเข้าเตารีดให้เกลี้ยง ถ้าเปนผ้าผืนธรรมดา เช่นลูกหีบ ผ้าเล็ก ๆ ใช้รีดด้วยมือ แลที่พับที่เก็บพร้อม

แล้วไปดูครัว การต้มย่างทอด ใช้สติมแลแก๊สทั้งสิ้น เปนหม้อใบโต ๆ แลตู้ใหญ่ จนกระทั่งปอกมันก็ไม่ได้ปอกด้วยมือ ใช้ด้วยสติมเขย่าให้มันถูกกันเองจนเปลือกล่อน แล้วลงแช่น้ำไว้จนเวลาจะนึ่ง การกวดขันในที่ทั้งสองแห่งนี้ด้วยเรื่องความสอาด น้ำก็ใช้น้ำกรองสอาดทั้งสิ้น

ออกจากครัวไปดูที่ตัดผ่า ห้องที่ตัดผ่านั้นทำอย่างประณีตที่สุด ด้านข้างในหุ้มกระเบื้องตลอด ด้านข้างนอกใช้ทั้งฝาทั้งเพดาน เปนกระจกฝ้า ถ้าทำงานในเวลากลางคืนไม่จุดไฟในนั้น จุดไฟฟ้าเสียข้างนอก ให้แต่แสงสว่างลงไป แลแสงสว่างนั้นไม่ทำให้มีเงา เช่นกับมือคนที่จะตัดผ่า วางลงบนขาฤๅแขนก็ไม่มีเงาที่ขาฤๅแขนของคนไข้ ที่ไม่จุดไฟในนั้น เพราะไม่ให้มีผง สิ่งที่สอาดทั้งปวงนั้นเปนเครื่องป้องกันตัวสัตว์ต่าง ๆ ที่สงไสยว่าเปนที่เกิดโรคอย่างหนึ่ง เปนข้อสำคัญยิ่งใหญ่ทั่วไป อีกอย่างหนึ่งนั้นก็ป้องกันผงแลละออง มีวิเศษอย่างหนึ่งเรื่องเครื่องยาสลบ เขามีเครื่องมือย่างใหม่ ที่ผสมคลอรอฟอมกับไฮโดรเยน ให้ดมพร้อมกัน เปนเครื่องป้องกันไม่ให้มีพิศม์ภายหลังที่จะถึงตายได้ เพราะการที่จะดมคลอรอฟอมตายก็ด้วยไม่มีไฮโดรเยนพอ นอกนั้นยังมีที่ทำน้ำแข็ง โรงเข้ากระโจม แลกระโจมไฟ เครื่องทุบนวดดัดต่าง ๆ อย่างที่อาบน้ำทั้งปวง

คนไข้ที่จะมาเข้าโรงพยาบาลนี้ ต้องอาบน้ำก่อนแล้วต้องแต่งตัว เครื่องแต่งตัวสำหรับโรงพยาบาลเปนผ้ารวขาวกับน้ำเงินทั้งผู้หญิงผู้ชาย เสื้อผ้าเก่ารมแล้วเก็บไว้ให้ต่อเมื่อเวลาจะออกจากโรงพยาบาล ถ้าหากว่าเปนคนจนก็เห็นจะสบายดี แต่ถ้าหากว่ามีบ้านเรือนอยู่ยังเต็มที่ ไม่พ้นจากเปนอันถูกขัง แต่ที่ผ่าตัดแล้ว ถึงจะเปนคนชั้นไหนชั้นไหน ถ้าไปตัดผ่าในนั้นดีกว่าข้างนอกเปนแน่ โรงพยาบาลนี้เปนที่สรรเสริญกันว่าเปนอย่างใหม่ที่สุด แลดีที่สุด ถ้าไม่กว่าที่อื่นในโลกก็กว่าในประเทศยุโรปทั้งปวง

กลับมาพักแลทำงานอะไรบ้าง เวลาทุ่มหนึ่งไปกินเข้าที่เรสเทอรองต์ ซิลเลอ ซึ่งเปนที่ชื่อฤๅนามในเมืองนี้ แต่งงดงามมาก มีห้องนั่งได้แต่เฉภาะพวก กับเข้าก็อย่างยิ่ง รู้สึกสบายหายเดือดร้อนเปนอันมาก กินเข้าแล้วเวลา ๒ ทุ่มเศษไปดูลครเมโตรโปล มีรังสิตแลดีรีวงษ์ไปด้วย เล่นเปนอย่างลครร้อยเรื่อง คือจับเอาบทกลอนที่ว่าด้วยสิ่งไรเปนที่ตั้ง แล้วทำรูปเข้าหานั้นอย่างหนึ่ง เล่นล้อในราชการของเยอรมัน แลประเทศอื่น ๆ นั้นอย่างหนึ่ง เปนท่อน ๆ ไป เล่ายาก มีเจรจาพาดถึงเมืองไทยนิดหนึ่ง เพราะเราไปดู โรงลครนี้นั่งสามชั้นแต่ทำงามดี การที่เล่นนั้นตรงกันกับยี่เกของเราทีเดียว ลงท้ายก็เปนบาเลต์ เลิกได้กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม

คืนที่ ๑๓๕

วันพฤหัสบดี ที่ ๘ สิงหาคม

เย็นวานนี้ลงมือเปลี่ยนยา ดูเหมือนจะมีผลบ้าง วันนี้จรูญมาแต่ปารีส ได้สนทนากันในการรับรองที่ปารีส เขาได้ออกกาดเชิญแลได้ตระเตรียมที่จะมีดอกไม้เพลิง ได้ทำตราไว้แล้ว เห็นว่าการที่จะเลื่อนวันตามความประสงค์ของหมอจะลำบาก

ในทางราชการจะทำให้เกิดเข้าใจผิดกันขึ้น การที่จะกลับความปราถนาของพ่อยากจะไปปารีสอีก หวังว่าจะให้เปนการสนิทสนมกันขึ้น จึงตกลงหาฤๅท่านโปรเฟสเซอขอเลื่อนกำหนดไปฮอมเบิค ให้ช้าลงอีกสัก ๗ วัน ไปปารีสเสียก่อน แล้วจึงค่อยกลับขึ้นไปฮอมเบิค จากลับลงจากฮอมเบิคไปสวิตเซอแลนด์ แล้วไม่ต้องย้อนมาปารีส เปนที่ตกลงกันได้ ยังติดข้องแต่เรื่องรักษาจมูก โปรเฟสเซอไมเยอไม่ยอมไปปารีส จะได้ใครเปนผู้ทำแทน แต่ครั้นเวลาพ่อพูดกันกับตัวแกบ่นว่าเปนการลำบาก นิ่งอึดประเดี๋ยวรับตกลงว่าจะไปเปนอันเสร็จสิ้นธุระ ตกลงเปนคงต้องเลิกแต่บาวาเรียแลเวียนา บางทีเฉลิมพระชนมพรรษาจะต้องทำที่ฮอมเบิค เพราะจะได้อยู่รักษาตัวให้ครบ ๔ วีก แล้วพ่อนซักเคอนที่เปนหุตตรุที่กรุงเทพ ฯ แต่ก่อนมาหา ดูโทรมไปมาก เวลากลางวันไปกินเข้าที่ห้างเคาพ์เฮาสเดสเวสเตนส เพื่อจะเลือกของซึ่งยังค้างอยู่อีก เวลาบ่าย ๔ โมงไปถ่ายรูปที่ห้างบีเยอ เพราะเหตุที่ยังไม่มีรูปเต็มยศ ที่ถ่ายไว้ไม่ดี และจะได้ลองเสื้อด้วย เพราะพรุ่งนี้ต้องแต่งยุนิฟอม ครั้นไปแต่งเข้าก็เกิดความจริง สายเข็มขัดต้องร่นจนหมดรู ตกลงเปนตั้งแต่มาจากบางกอกถึงซันเรโม ท้องโตขึ้นนิ้วหนึ่ง ตั้งแต่ซันเรโมไปฟลอเรนซ์ ถ่ายรูปครั้งหลังที่สุดรวมเปนสองนิ้ว ครั้นมาวันนี้ต้องเลื่อนอีก ๔ นิ้ว รวมเปนตั้งแต่มาคราวนี้ท้องโตขึ้น ๖ นิ้ว สายรัดตะคดคาดไม่ได้ เวลาถ่ายรูปต้องเอาเชือกโยงไว้ท้องไปเย็บใหม่ ที่รีบตะลีตะลานถ่ายเสียทีนี้ เพราะช่างถ่ายรูปบ้านนอกสู้ในเมืองหลวงไม่ได้ กลับมาเวลาบ่าย ๕ โมง

เมืองเบอลินนี้ มีสิ่งสำคัญที่จะจำง่ายนั้นคือหลักไชยที่ได้สร้างขึ้นด้วยเหล็กปืนซึ่งเลยที่ปรุเซียได้ชะนะเดนมาร์กครั้งหนึ่ง ออสเตรียครั้งหนึ่ง ฝรั่งเศสครั้งหนึ่ง ตั้งอยู่ในศูนย์กลางของน้ำในเมือง ที่ตัดถนนออกประมาณ ๑๒ แพร่ง อยู่ตรงหน้าไรสตาค ซึ่งเปนที่ประชุมปฤกษาราชการ ไรสตาคนี้เปนเครื่องจำง่ายอันหนึ่ง ประตูไชย ซึ่งเปน ๕ ช่อง มีรูปจักรรถอยู่บนนั้น รูปจักรรถนี้ เดิมเนโปเลียนจะไปเลียน

โบนะปาตมาได้เมือง พาเอาไปตั้งไว้เมืองฝรั่งเศส เมื่อเยอรมันไปชะนะนะโปเลียนที่ ๓ คราวหลัง จึงพาเอากลับมาไว้ตามเดิม สิ่งซึ่งทำขึ้นใหม่คือถนนสายหนึ่ง ทำรูปในเชื้อวงษ์โฮเฮนโซเลิน คือในพระราชวงษ์เอมเปอเรอเดียวนี้ ตั้งเปนคู่ ๆ เรียงกันตลอดถนน เปนรูปทำด้วยศิลาขาว แต่เมื่อทำแล้วเสร็จ มีผู้ร้ายไปลักถากทำลายรูปนั้นเสีย เพราะรูปนั้นหันหลังเข้าทางป่า ผู้ร้ายเข้าได้ทางป่า โปลิศไม่เห็น เดี๋ยวนี้จึงได้กันรั้วเหมือนฉากบังข้างหลังเสียทุก ๆ หย่อม ในป่าเหล่านี้ใช่ว่าทึบ พื้นล่างโปร่งปลูกหญ้าทั้งนั้น ตัดถนนซอยหันไปเปนชิ้น ๆ แต่ถึงดังนั้นก็ยังเปนที่เปลี่ยวอยู่ในกลางเมือง มีผู้ร้ายชุมแห่งหนึ่ง ถนนวิลเลียมสตราส เปนรั้ววังบ้านเรือนผู้มีบันดาศักดิ์ไปทั้งนั้น เวลากลางคืนเงียบ ถนนที่จอแจเปนที่ขายของร้านรวงมาก ถนนไลป์ซิค แต่ถึงดังนั้น ร้านริมถนนไม่เหมือนเมืองปารีส น้อยกว่ากันมาก ไปรวมอยู่เสียในร้านใหญ่มาก พระราชวังนั้นใหญ่โตมาก ด้านหน้ามีมอนิว-เมนต์ เอมเปอเรอวิลเลียม ดิ เครต มอนิวเมนต์อันนั้นถือว่าเปนงามอย่างวิเศษในเมืองนี้ ไม่เห็นมีอะไรสู้ มีรูปผู้ที่มีชื่อเสียงเช่นนี้มาก อยู่น่าโรงสถานแลโรงมอสเกเปนต้น ใหญ่บ้างเล็กบ้าง เปนบรอนซ์บ้าง ศิลาขาวบ้าง หยอดไปทุกแห่ง ผนังตึกทั้งปวง อย่างเก่า ๆ งามมากกว่าอย่างใหม่ ๆ ต้นไม้มีไม้เก่า ๆ งาม ๆ เพราะเล่นมานานแล้ว พอไม่สนัดทัดเมืองนี้ แต่เขากล่าวว่า การตกแต่งเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในแผ่นดินเอมเปอเรอเดียวนี้มาก เวลานี้เปนเวลาร้อนที่ใคร ๆ ออกไปจากเมืองหมด เหลืออยู่แต่คนชั้นกลาง ๆ ฤๅที่มีงานประจำ แต่ในถนนผู้คนก็ยังจอแจมาก เห็นจะออกไปแต่ชั้นผู้ดี เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสเปร แลมีคลองขุดระบายแม่น้ำนั้น ใช้เรือได้มาก แต่เปนเรือบรรทุกทั้งสิ้น ใช้ถ่อฤๅเรือใบเล็ก ๆ ลาก สิ่งซึ่งบรรทุกเรือนั้นเปนอิฐแลไม้กระดานเปนพื้น ใช้จักรยนต์หนักช่วยแรงรถบรรทุก วัดไม่สู้จะมีงาม ๆ แลไม่สู้ใหญ่ เมื่อจะว่ารวบยอดถึงเมืองนี้ด้วยแล้ว แถบข้างเหนือนี้

ไม่ใคร่ระรื่น วัดวาอารามก็เกลี้ยง ๆ โดยมาก หรืออยู่ที่เอมเปอเรอสร้างก็ไม่ใหญ่ ไม้กางเวนที่สร้างไว้ตามถนน เช่นที่กล่าวในเมืองบาเดนบาเดน แถบข้างเหนือนี้ไม่มีเลยจนตลอดเมืองนอรเว อากาศที่ร้อนในวันแรก เดี๋ยวนี้สงบไป เพราะมีฝนโปรย ๆ ลงมา บางเวลาก็ออกหนาว ๆ แต่อยู่ในเรือนพอสบาย

เวลาค่ำชายบริพัตรไปที่เรเยเมนต์ของเขา ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองเบอลิน พ่อกับตุ๊กแลกรมสมมต ดิลก เพ็ญ รังสิต อุรุพงษ์ ศิริวงษ์ หม่อมนเรนทร์ ไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ครูตซ์ลอฟเกรสเซล กับเข้าก็ทำดี แต่ยังสู้เมื่อคืนนี้ไม่ได้ กินแล้วพากันขึ้นรถดูเมืองในเวลากลางคืน ถนนที่ครึกครื้น คือ ฟรีเดอริกสตราสเซ แลไลปซิเกอร์สตราสเซ มีคนแน่นหนามาก แต่ถ้าจะเปรียบกับลอนดอนแลปารีสยังไม่ถึง กลับมาเวลา ๔ ทุ่ม เพราะจะรีบจบหนังสือวันนี้ ให้เป็นแล้วกันเสียตอนหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๓

คืนที่ ๑๓๖

พระราชวังชลอซเรสิเดนต์ เมืองเฮสคัสเซล

วันศุกร์ที่ ๙ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาเช้า ๒ โมงเศษออกจากเบอลิน มาแต่บริพัตรแลข้าราชการในจำนวนธุรพงษ์แลเจ้านายอื่น ๆ อยู่เบอลินคืน ๑ แล้วล่วงน่าไปปารีส รถม้าแลรถไฟเปนรถหลวงทั้งสิ้น มีมหาดเล็กประจำตัวให้ใช้ตั้งแต่ออกจากเบอลินไป ระยะทางแถบใกล้ ๆ เบอลินดูท้องที่ไม่ใคร่ดี เปนทรายมาก เพราะฉนั้นจึงมีป่าสน แลไร่เข้าไร่ มาก ต่อนั้นมาแผ่นดินค่อยดีขึ้น มีไร่ปลูกผักมาก จนเมื่อจวนจะเข้าในเขตรแดน เฮสคัสเซล ค่อยมีเขาขึ้นทุกที แต่ไม่ใช่เขาสูง เปนเขาที่ปลูกต้นไม้เต็มบริบูรณ์บนยอด ตอนล่างลงมาเปนไร่นาดูอุดมดี งามขึ้นทุกที เมืองคัสเซลตั้งอยู่ในท้องทุ่ง แต่วังวิลเฮมส์เฮอตั้งอยู่บนสันเขา แลเห็นแต่ไกล รถมาเร็วไปต้องมารอ ๆ อยู่หน่อยหนึ่ง สเตชั่นไม่ได้อยู่ที่เมือง อยู่ในระหว่างกลางย่านของเมืองแลเขา เอมเปอเรอมาคอยรับที่สเตชั่น แต่งยูนิฟอมครึ่งยศ ประดับเครื่องราชอิศริยาภรณ์แต่เฉภาะดวงที่ห้อยสร้อยจักรี แต่ไม่ได้แขวนสายสร้อย ใช้แขวนที่คออย่างตราเยอรมัน ไม่ได้ติดสตา กับเยเนอราล วอลเปลก เตนเยิก ซึ่งเปนผู้มาอยู่ประจำ เยเนอราลผู้นี้ เอมเปอเรอว่าเปนเคอเนลกองที่เอมเปอเรอเปนเมเยออยู่ก่อน แล้วเลื่อนตำแหน่งอยู่ในที่ใกล้ ๆ กันเปนชั้น ๆ มา จนภายหลังได้เปนอินสเป็กเตอในการแม่นปืนไรเฟอล เปนออทอริตีใหญ่ในเรื่องปืนไรเฟอล มีเสนาบดีว่าการต่าง

ประเทศ เจ้าหลวงเทศาภิบาล สมุหราชองครักษ์ ราชองครักษ์ ๒ ผู้บังคับการทหารมณฑล เมื่อได้นำให้รู้จักกันทั้งสองฝ่ายแล้ว เอมเปอเรอได้ส่งพระราชสาส์นอย่างเต็มที่ให้พ่อ ว่าได้ยอมให้บริพัตรอยู่ในยาณุซี เรจิเมนต์ เอมเปรส ออกัสตา กาดเกรนเดียที่ ๔ ทั้งอนุญาตให้แต่งยุนิฟอมด้วย แล้วได้พาไปขึ้นรถโมเตอร์คาร์ รถที่นั่งหลังนี้ ๓๐ แรงม้า รูปร่างเรียบมาก ทาขาว มีเก๋งด้านน่า แต่ด้านหลังเปิด มีสิ่งสำคัญซึ่งเปนของเฉภาะรถเอมเปอเรอหลายอย่าง คือกระจกด้านน่าเจาะเสียเปนวงกลมเปิดปิดได้ สำหรับพูดกับคนขับไม่ต้องชโงกทางน่าต่างฤๅใช้หลอดพูด มีขั้วมีเรือนสแตนดาด ธงไหมติดเสาน่ารถ มีแตรสามเสียง เป่าเฉภาะกำหนดเสียงว่าเปนขบวนเสด็จ มีโคมรถติดน่ายอดเปนมงกุฎ มีตรามงกุฎเขียนท้ายรถ คนขับรถมีอาร์มติดที่แขนแลมีเอปอเล็ตอยู่ข้างงามมาก แต่เวลาที่ไปจากสเตชั่นวัน ๒ คนแต่กับพ่อ มีราษฎรมาแน่นเต็มไป ให้กันมากขึ้นไปตามถนนตรงจนถึงวัง เดี๋ยวที่น่าพระที่นั่งไปเข้าด้านหลัง เอมเปรสแลเจ้าหญิงลูกเธอท้าวนางเฒ่าแก่ ๒ คน รับอยู่ในห้อง คุณท้าวคนนี้เคยอยู่ประจำเอมเปรสมาแต่ครั้งก่อน จำได้ รับราชการมาถึง ๒๖ ปีแล้วตั้งแต่แรกแต่งงาน พอนำข้าราชการของเราเฝ้าเอมเปรสแล้ว เอมเปอเรอ เอมเปรส เจ้าหญิงลูกเธอ พ่อ แลบริพัตร ได้พากันเดินออกจากพระที่นั่งไปในสวนแต่ลำพัง จนถึงที่ในหมู่ร่มไม้ซึ่งเปนที่เสวยเช้า ตั้งโต๊ะเลี้ยงน้ำชาในที่นั้น มีมหาดเล็กเฝ้าเครื่องอยู่คนเดียวแต่ไม่ได้ทำอะไร เอมเปรสรินน้ำชา ในการเลี้ยงนั้น เจ้าหญิงลูกเธอเปนผู้เลี้ยงแล ที่นั้นเงียบสงัด จนมีหนูตกมาเที่ยวเก็บขนมปังเล่นได้ เอมเปรสไปจับหนูนั้น ให้ขนมให้กินเสมอ นั่งสนทนากันเล่นด้วยเรื่องต่าง ๆ มีเรื่องเมืองนอกเปนต้น เอมเปอเรอว่าเมื่อเวลาไปเที่ยวอยู่ไกล ๆ กันที่เมืองนอก จะรับหนังสือพิมพ์ทางเบอลินทุกทางเสมอเต็มที่ ไม่ถูกพระไทย จึ่งได้ตั้งพระไทยไว้ว่าจะรับที่เบอลินทุกที เพราะเหตุที่นึกว่าพึ่งจะขยายเห็นเมืองจีน

พระราชวังที่เสด็จประทับที่เมืองคัสเซล

ด้วยบริพัตรได้เคยมาเล่าเรียนวิชาทหารประจำอยู่ในที่นี้ เหมือนกันกับพระยงค์ เอม-เปอเรอเอง ได้เคยมาอยู่เปนนาน เพราะฉนั้นจึงได้โปรดที่นี้มาก เอมเปอเรอได้พบลัปคนที่พ่อได้ถามเปนคำให้การ เอมเปอเรอก็ได้เอาไปถามเปนคำให้การเหมือนกัน เจ้าคนนั้นซัดถึงพ่อ ว่าเคยชำระมาครั้งหนึ่งแล้ว กลับอวดต่อไปว่าได้ยินพูดภาษาไทยกัน ตัวเข้าใจบางคำ คือคือเปนมาจากเมืองข้างเหนือของจีนด้วยกัน แต่พวกลัปนี้ได้มาอยู่เมืองนอรเวก่อนพวกนอรวีเยียนได้มา ชั้นเดียวกับพวกซังเกเรียน เอมเปอเรออยู่ข้างจะออกชมว่าพ่อเที่ยวเก่ง เอมเปอเรอยังไม่เคยเที่ยวกรตลิน ซักไซ้ไล่เลียงว่าขึ้นทางไหนลงทางไหนดี พ่อแนะนำให้ขึ้นทางเมร็อก มาลงวิสเนสตกลงว่าจะไป รวมทั้งหมดในการสนทนากันเปนที่สนุกสบายดี จนเวลาเกือบชั่วโมง ๑ จึงได้พากันเดินตามถนนในสวน ที่สวนนี้งามเต็มที่ เพราะวังนี้ตั้งอยู่บนเขาซึ่งปราบลงเปนลานอยู่กึ่งกลางยอดเขากับพื้นดิน หลังพระที่นั่งด้านข้างภูเขานั้น ปลูกต้นไม้ใหญ่ ๆ ต่าง ๆ ตั้งใจจะมิให้ซ้ำกันมาก เปนป่าครึ้ม น่าป่าไม้เบิกเปนลานหญ้ากว้างใหญ่ ตามหญ้านั้นแหวะเปนช่องปลูกไม้สีต่าง ๆ เฉภาะตรงสูนย์กลางพระที่นั่ง แลขึ้นไปทางบนเขามีน้ำพุขึ้นสูง เปนน่าอัศจรรย์ เอมเปอเรออวดว่าไม่ใคร่มีน้ำพุแห่งใดในยุโรปที่จะสูงกว่านี้ เพราะเหตุที่ไม่ได้ตั้งแกนท่อขึ้นไปสูงแล้วให้ไหลตก ใช้ท่อพอสูงกว่าน้ำในสระนิดเดียวเท่านั้น น้ำพ่นขึ้นไปเหมือนไฟพะเนียงเปนฝอยเลอียด เฉภาะถูกเวลาที่อาทิตย์จะตก ฉายแสงถูกน้ำพุนั้นสว่าง งามน่ารักจริง ๆ น้ำพุนสูงเห็นจะถึง ๑๕ วา เหนือยอดเขาตรงนั้นขึ้นไป ก่อเปนทางน้ำตกเปนรูปข้อมกลาย ๆ บนยอดของข้อมนั้นมีรูปตุกตา เฮอรคุลิสหล่อด้วยทองแดงใหญ่ตั้งอยู่ เขาถางต้นไม้ให้เปนทางตรงขึ้นไปตั้งแต่น้ำพุจนถึงข้อมนั้น แลดูจากหลังพระที่นั่งจะงามกว่าเซ็นซุรุนที่เวียนนาอีก สวนนั้นรักษาสอาดอย่างยิ่ง เดินจนรอบ

ถึงที่เล่นลอนเตนนิสแลโรงกระจกปลูกต้นไม้ แล้วจึงมาบรรจบมุมพระที่นั่งข้างเหนือ ที่ได้ตั้งขบวนรถโมเตอคาร์ไว้ ข้าราชการทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราได้พร้อมกันอยู่ณที่นั้น

เอมเปรสเสด็จขึ้น เอมเปอเรอก็พาขึ้นรถโมเตอคาร์นั่งข้างใน [illegible]กับเสนาบดีว่าการต่างประเทศนั่งหน้า ข้าราชการอื่น ๆ ขึ้นรถต่อ ๆ ไป ขับรถไปตามทางขึ้นเขา ที่บนเขานั้นมีโฮเตลซึ่งเปนที่สำหรับคนไม่สบายขึ้นมาอยู่รักษาตัว เพราะฉะนั้นจึงมีผู้คนเกรียวกราวโห่ร้องเสียงเอะทั่วไปทุกแห่ง รถขึ้นเขาไปตามทางเวียน อยู่ข้างจะกว้าง แต่รถม้าที่นี่ไม่ตื่นรถโมเตอคาร์เลย เฉยทีเดียว ขึ้นไปจนกระทั่งถึงข้อมที่ทำให้น้ำตก น้ำดูน้อยไปกว่าที่ทำท่าทางไว้จะให้ไหล เพราะมีที่เกิดน้ำพุน้อย ทำให้นึกถึงเมืองนครเวียงเสียจริง ๆ หยุดละดู ที่นั้น ใช้ก่อด้วยศิลาซึ่งเอมเปอเรอว่าเปนศิลาเขาไฟ สังเกตดูว่าเขาในเมืองคัสเซลนี้เห็นจะเกิดขึ้นด้วยเขาไฟ หยุดเหลียวแลในที่นั้น ในเวลากลับรถนั้นเห็นดูวิวเมืองคัสเซล มีถนนสายใหญ่ ตรงขึ้นมาน่าดู เพราะเหตุฉะนั้นเมื่อยืนอยู่ที่น้ำตกนั้นจึงแลเห็นตรงลิ่วจนสุดสายตา บ้านเรือนตึกรามเปนหมู่กลุ่มอยู่สองข้างถนนนั้น มีป่าไม้เปนแขนยื่นออกไปข้างขวายาวเปนป่าดกทึบ[illegible] แลมีซอกน้ำออกไปข้างหลังสูงอีกชั้น ๑ เวลาเย็นพระอาทิตย์จะตกแสงแดดจับอยู่ที่ตรงหย่อมเมือง ดูงามจริง ๆ กลับลงจากเขาตามทางเดิม เวียนพระที่นั่งไปตามถนนกลางสายที่แลเห็นนั้น ถนนข้างใกล้เขามีต้นไม้ใหญ่เปนซุ้มแหวกเปนช่องตรงถนน มีพื้นหญ้าสองข้างดูงามแลเปลี่ยว แล้วไปถึงที่ริมเมืองหมู่บ้านเรือนเปนหย่อม ๆ จนถึงประตูเมืองเก่า เข้าในเมืองตึกร้านปลูกเรียง ๆ กันตลอดที่มีคนแน่นหนา เอมเปอเรอได้ชี้เรือนที่เคยเสด็จอยู่เมื่อเวลาเล่าเรียนหนังสือ แลร้านที่เคยซื้อสมุดเรียน ที่อยู่แลที่เรียน[illegible] วังที่พามาอยู่นี้ แลโรงสำหรับไว้ต้นส้มที่เรียกว่าออเรนเยอรีแลเธียเตอ ซึ่งกำลังสร้างอยู่ แต่นั้นตัดไปเข้าในป่า ป่าที่นั้นแดงแต่จะ ปลูกต้นเชสนัตเท่าแก่ล้าต้นโต ๆ ตลอด

ถนนงามจริง ๆ มีสระใหญ่ขุดคดเคียว ถ้าน่าร้อนสำหรับถีกรรเชียง น่าหนาว สำหรับวิ่งบนน้ำแข็ง ที่รอบสระนั้นเปนป่าไม้ห่อมแลลานหญ้า เพราะที่ยาวมาก ถึงคนจะเข้าไปเท่าไร ๆ ก็เงียบ ในป่านี้เปนที่สำหรับนักเรียนมานั่งอ่านหนังสือใน เวลาน่าร้อนได้ ไม่มีความรบกวนอันใด กลับจากป่านั้น ขึ้นไปตามทางเดิม ไปที่วิลเฮมสเฮอ ถ้าจะเทียบช่างเหมือนกับเมืองราชบุรีเสียจริง ๆ แลเห็นเข้ากันก ถึง จากแต่แม่น้ำ เมืองนั้นเปรียบเหมือนตั้งอยู่ริมแม่น้ำ มีถนนตัดตรงขึ้นไปถึง เขาแดงจีน ถ้าตั้งวังบนเขาแดงจีนแล้ว จะเหมือนกันกับที่นี่ไม่มีผิดเลย แต่ไม่ใช่ตั้ง บนยอดเขาแดงจีน ตั้งบนกึ่งเขาแดงจีน หน้าตาหนทางที่ขึ้นไปตอนที่ในเมืองก็มี ตึกราม ถัดขึ้นไปเปนท้องทุ่ง แล้วจึงเข้าในหมู่ไม้ จึงถึงภูเขาไม่มีผิดกันเลยละ

เอมเปอเรอพาพ่อไปให้พักที่ห้องเอมเปอเรอเฟรเดอริก ซึ่งได้จัดไว้โดยเรียบ ร้อยอย่างดี แล้วพาบริพัตรไปห้อง เดินตรวจเที่ยวมองไปทุกหนทุกแห่ง ดูเอาพระ ไทยใส่มาก เมื่อกลับทุ่ม ๑ แล้ว นัดเวลา ๒ ทุ่มเปนเวลาจะเลี้ยงค่ำ อยู่ข้างจะ เล่นหัวหยอกเอินกับบริพัตรมาก เปนเจ้าเข้าเจ้าของทีเดียว พ่อได้ทูลว่าจะส่งลูกแดง มาถวายอีก รับแขงแรง ยังซ้ำไปกระซิบบริพัตรให้คิดอ่านเตือนพ่อให้ตกลงส่งเสีย เรว ๆ จะได้หาครูบาอาจารย์ให้สอน บรรดานักเรียนทหารอยู่ข้างจะโปรดปรานมาก เอาเปนธุระจริง ๆ กำชับแล้วกำชับเล่าให้ส่งมาอีก นายรัตน์ ๑ ที่มาเรียนอยู่ที่นี่คน หนึ่ง ก็ถามว่าถ้าพ่อจะให้มากินเนอจะได้เรียกมา

เวลา ๒ ทุ่มครึ่งไปกินเนอ มีเจ้าเมืองวอเตมเบิกคนหนึ่ง เปนผู้ซึ่งจะได้สืบ ราชสมบัติเมืองวอเตมเบิก เพราะเจ้าแผ่นดินวอเตมเบิกไม่มีลูก มาเปนนายทหาร อยู่ที่นี่ เชิญมาด้วย ได้นั่งข้างเอมเปรสคู่กันกับพ่อ เจ้าคนนี้ยังหนุ่มมาก แต่พูด ภาษาอังกฤษเต็มที ดังโฮกฮากปนเยอรมัน ฟังไม่ใคร่เข้าใจ จึงไม่ใคร่จะได้สนทนา

---

๑ นายรัตน์ อาวุธ (เดี๋ยวนี้เปนนายพลตรี พระยาอินทรวิชิต)

กัน เดี๋ยวนี้ แต่งเครื่องยศติดเครื่องราชอิศริยาภรณ์ เปนแต่ยกถ้วยดื่ม ไม่ได้สปีช พ่อค่อยเบาใจ ดินเนอแล้วเอมเปอเรอพาพ่อออกไปสูบบุหรี่ที่เฉลียงน่าพระที่นั่ง สนทนากันอยู่ในที่นั้นด้วยเรื่องต่าง ๆ ตอนนี้เปนเรื่องตาราม พ่อได้ขอให้เซ็นพระนามทั้งสองพระองค์ แล้วเอมเปรสเสด็จขึ้น พากันออกไปสูบบุหรี่ข้างนอกอีก เอมเปอเรอพูดราชการกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศ แล้วสนทนากับผู้อื่นต่อไป พ่อได้สนทนากับเสนาบดีว่าการต่างประเทศบ้าง เคานต์อิวเลนเบิก ซึ่งเปนผู้ไปทำหนังสือสัญญาครั้งแผ่นดินทูลกระหม่อมยังเปนฮอฟมาชัลคงอยู่เหมือนที่พ่อมาครั้งก่อน พอแลเห็นเข้าก็จำได้ แกเปนคนที่เคยรู้จักพ่อมาตั้งแต่ยังเล็ก ๆ ทำมือว่าเตี้ยเท่านี้ ทุกคราวที่พบกัน มีความยินดีที่ได้พบอีกครั้งหนึ่ง ได้ให้เซ็นชื่อไว้แล้ว เอมเปอเรออยู่ข้างจะเราะรายทักทายปราไส แลถามถึงเรื่องการในเมืองไทยต่าง ๆ เรื่องพลอย เรื่องช้าง แลเรื่องที่ปรินซอาดัลเบิตมาเล่าต่าง ๆ ดูข้างจะโปรดในเรื่องจับช้างมาก อาดัลเบิตอยากจะเห็น จะเข้าไปอีก พ่อว่าถ้าจะเข้าไปขอให้ไปเร็ว ๆ ถ้าช้าช้างจะต้องไล่ไปเสียไกล จะจับยากขึ้น วังวิลเฮลมสเฮอนี้ได้สร้าง ๒๐๐ ปีมาแล้ว เพราะฉนั้นต้นไม้จึงงามเสียจริง ๆ ต้นโต ๆ ล้วนแต่เชสนัตเปนมากกว่าอย่างอื่น

เวลา ๕ ทุ่มพากันขึ้นรถโมเตอรคาร์ เอมเปอเรอมาด้วย ส่งถึงที่วังนี้ เรียกว่าเรสิเดนซ์ชลอสซึ่งเปนวังในเมือง มีเรื่องราวเกี่ยวด้วยพงษาวดารเปนอันมาก เครื่องตกแต่งในวังนี้ว่าเปนครั้งเยโรมโบนาปาร์ตมาอยู่ จนกระทั่งเครื่องถ้วยเสฟร์บริบูรณ์ พิกเชอแกลละรีที่วังนี้มีเรื่องราวพิศดารมาก ว่าเปนรูปภาพดี ๆ ทั้งนั้น ได้สะสมมาแต่โบราณ ครั้นเมื่อนโปเลียนโบนาปาร์ตมาตีได้ขนเอาไปหมด จนกระทั่งเอมเปอเรอวิลเลียมไปตีเมืองฝรั่งเศสได้จึงได้ขนกลับคืนมา แต่ไม่ได้ครบ เพราะเหตุที่เอมเปอเรอนโปเลียนโปรดกับเอมเปรสโยเซฟีน เอมเปรสโยเซฟีนเอาไปขายให้แก่รุเซีย รูปนั้นจึงไปติดอยู่ที่เฮอมิตาจในเมืองเปตสโบ พึ่งจะตามมาได้ภาย

หลังได้รู้จากฝรั่งเศส ห้องที่พ่ออยู่นั้น ว่าเปนห้องที่เอมเปอเรอนโปเลียนโปเนอปาร์ตเคยมาอยู่ เยโรมโปเนอปาร์ตก็อยู่ที่วังนี้ เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ เสด็จมาอยู่ที่เมืองนี้ก็อยู่ห้องที่พ่ออยู่ พระแท่นก็พระแท่นอันนี้ เอมเปอเรอเฟรเดอริกเสด็จมาเมื่อเวลาเอมเปอเรอกำลังเล่าเรียนอยู่ในที่นี้ ก็มาอยู่ห้องนี้ เอมเปรสเฟรเดอริกอยู่ห้องที่บรัพ์กรอยู่ เอมเปอเรอลือว่าเคยเห็นจะไม่สั้นไป (หยอกว่าเคย) เอมเปอเรอเสด็จมาอยู่วังนี้ ก็อยู่ห้องที่พ่ออยู่ ห้องในวังนี้เตียๆ แต่การตกแต่งงามเปนอย่างฝรั่งเศส อยู่ข้างจะมีห้องซุกซิกมาก เอมเปอเรอกลับเวลา ๕ ทุ่มนาน พ่อจะลงไปส่งที่รถก็ห้ามแล้วห้ามเล่า แต่พ่อก็ขึ้นคั่นลงไปส่งจนได้ ดูราษฎรมีความนิยมรักใคร่เอมเปอเรอมาก จนกระทั่งเวลาดึกเช่นนั้นแล้วก็ยังมีคนแน่น กระดิกไปทางไหนก็โห่ร้องลั่นไป เอมเปอเรอบ่นสงสารเอมเปอเรอรูเซีย ว่าเสด็จออกไปให้ราษฎรเห็นไม่ได้ แต่เวลาที่มาพบกันดูสบายปรกติเหมือนอย่างแต่ก่อน เปนครั้งแรกที่เอมเปอเรอรูเซียได้ออกจากอาณาเขตรตั้งแต่รบกับยี่ปุ่นแล้ว ก็เอตเวอดจะมาในสามสี่วันนี้ แต่จะไม่ค้าง กินเนอแล้วจะออกจากเมืองไปมาเรียนบาดซึ่งเปนที่เคยไปรักษาพระองค์อยู่ในที่นั้น พูดกันถึงเรื่องตัดต้นไม้ใหญ่ เอมเปอเรอถึงร้องโอยตัดไม่ได้ รู้สึกเหมือนฆ่าคน อย่างเดียวกับพ่อรู้สึกเรื่องตัดต้นตาล

ที่ในวังทั้ง ๒ แห่งไม่ได้ใช้ไฟฟ้า เพราะไม่ได้เปนที่ประทับอยู่เสมอ ไม่มีกำลังน้ำที่จะใช้ จะตั้งเครื่องจักรก็เปลือง วังมีถึง ๕๖ วัง ได้เสด็จอยู่ที่หนึ่งประมาณสัก ๖ วังเท่านั้น เอมเปรสบ่นถึงเรื่องเปลืองมาก

คืนที่ ๑๓๗

วังบรันซวิก

วันเสาร์ที่ ๑๐ สิงหาคม

เวลาเช้าวันนี้ไปดูรูปเขียนที่ยักเซอแกละรีตามที่เอมเปอเรอเล่า ห้องตอนกลางๆ เปนรูปภาพดีซึ่งงามจริงๆ ทั้งนั้น ออกจะหาสู้ยากๆ สมที่เอมเปอเรอจะหวงแหน กลับจากนั้นเดินดูในวังที่อยู่นั้นเอง ไปจนรอบ ในวังนี้เล่นไม้ลายมาก เสาโตๆ ก็ใช้ไม้เชสนัตวัดเกลี้ยงทาน้ำมัน เก้าอี้ใช้ขุดไม้ทั้งแท่ง งามเหมือนพนักเรือกันยา เวลาเช้าจวนเที่ยงเอมเปอเรอมา วันนี้แต่งพระองค์อย่างอันเตะ เทาจลิบเขียว ดุม เหลืองเหน็บมีด เอารูปมาให้กับสมุดเล่ม ๑ เปนสมุดรวบรวมบรรดาการช่างแลความคิดซึ่งเอมเปอเรอได้คิดเอง ร่างบ้างเขียนบ้าง แก้ตัวอย่างบ้าง ทั้งการที่แล้วไปแล้ว แลการที่ยังทำค้างอยู่ อยู่ข้างจะเปนผู้ช่างคิดมาก เทียเตอที่ชี้ให้ดูพึ่งจะก่อขึ้นมาใหม่ที่นี่ ก็เปนความคิดเอมเปอเรอเหมือนกัน แล้วพาขึ้นรถโมเตอคาร์ ไปส่งที่สเตชั่น รถไฟออกจากคัสเซลเวลาเที่ยง มาตามทางเปนไร่นาบริบูรณ์ มีภูเขาแต่เปนเขาเตี้ยๆ ทั้งนั้น กินเข้ากลางวันกลางทาง มาถึงบรันซวิกเวลาบ่าย ๔ โมง ดุ๊กโยฮันอัลเบร็ต รีเยนต์เมืองนี้ กับข้าราชการผู้ใหญ่แต่งเต็มยศอย่างคาลาทั้งนั้น รับที่สเตชั่น ต่างคนต่างปลื้มในการที่ได้พบกันอีก แลเปนการประหลาด เมื่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้ว ก็ถูกเวลาพึ่งเปนรีเยนต์เมืองชเวริน คราวนี้ก็ถูกเวลาพึ่งเปนรีเยนต์เมืองบรันซวิกเปนในเดือนเดียวกัน ระยะเท่ากันกับที่พ่อมาคราวก่อน ขึ้นรถกับดุ๊ก ๒ คนอย่างแห่ มีราษฎร ๒ ข้างถนนโห่ร้องเต็มไปตลอดจนถึงวัง แต่งซุ้มใบไม้แลธงหรูอย่างครั้งชะเวริน พอออกจากสเตชั่นประเดี๋ยวหนึ่งฝนก็ตก ดุ๊กวุ่นจะให้สวมเสื้อชั้นนอก ฤๅจะกางประทุน พ่อห้ามเสียกลัวว่าราษฎรทั้งปวงจะไม่เปนที่พอใจ เพราะเหตุที่มาแต่ทางไกลๆ มาก มีถ่ายรูปนับไม่ถ้วน ตลอดจน

เสด็จถึงเมืองบรันสวิก

ชิเนมะโตกราฟ ต่อจวนถึงซาละซะฝนจึงได้ตกมากลงมา แต่ไม่ทันเปียกทั่วตัว มีข้าราชการฝ่ายวังยืนเรียงแถว ที่จริงแต่งตัวยูนิฟอมงามมาก ตลอดจนมหาดเล็กเด็กชา ดัชเชสลงไปรับหลายคั่นกระได เพราะพ่อได้รู้จักคุ้นเคยกัน ก่อนเวลาไปชะเวริน ผเอินไปเจอกันที่เมืองรอสเตนด์เวลาไปเที่ยวพร้อมกันกับแกรนด์ดุ๊กอะห์ซัก-ไวมา พ่อไม่นึกเลยว่าจะเรียบมากมายถึงเพียงนี้ จนรูปร่างออกจะแปลก ๆ ไป เมื่อออกจากที่เยนต์เมืองชะเวรินแล้ว นี่จะไปบางกอก ๒ คราว ครั้งแรกมีเหตุขัดข้อง แต่ครั้งหลังดัชเชสเจ็บ หมอให้ไปอยู่เกาะคะนารีในฤดูหนาวถึง ๒ ปี ว่าไม่มีอะไรเลย มีแต่หินแท้ ๆ ห้ามสารพัดทุกอย่างไม่ให้เลี้ยงไม่ให้ยกสิ่งไร ที่สุดจนกระดิกตัวหนักก็ไม่ได้ แต่นั้นกับไพ่ก็ถูกห้าม ถึงเดี๋ยวนี้ดูยังไม่สู้สบาย ปรากฏเหมือนแต่แรกที่เคยเห็น[๒] แต่ดูอ้วนท้วนสบายดีขึ้นมาก พากันมานั่งกินน้ำชาแลพูดกัน ๔ คน กับทั้งบริพัตร ตลอดจนกระทั่งหาฤๅเรื่องโปรแกรมกัน ต่อ ๕ โมงจึงได้พามาส่งห้องที่อยู่

เมืองบรันซวิกนี้ เป็นเมืองต้นแซ่ของพวกเจ้าแผ่นดินอังกฤษวงษ์ปัตยุบันนี้ แต่ตกมาในกรุงนี้ มีเรื่องราวประดักประเดิดต่าง ๆ พี่น้องวิวาทกันถึงเอาไฟเผาคาเซอล แต่คาเซอลคือวังนี้ ดุ๊กวิลเลียมเป็นผู้สร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๐ ภายหลังถูกไฟไหม้เสียตอนหนึ่ง ต้องทำขึ้นใหม่ ในเวลาของดุ๊กวิลเลียมนั้นเอง ดุ๊กนั้นเป็นคนไม่มีเมีย การสร้างวังจึงไม่ได้ตระเตรียมสำหรับเป็นที่ผู้หญิงอยู่เลย เดินผ่านห้องกันเรื่อยไปทุกแห่ง ดัชเชสอลิซาเบทบ่นเต็มที ครั้นดุ๊กวิลเลียมตายแล้วก็เป็นสิ้นเชื้อวงษ์ในกรุงนี้ สมบัติควรจะตกไปทางกรุงฮันโนเวอ ซึ่งยังเหลือดุ๊กกำเบอแลนด์อยู่เดี๋ยวนี้ แต่ดุ๊กกำเบอแลนด์ไม่รับ จะเอาฮันโนเว ซึ่งเป็นของกิงยอชที่ ๕ พระราชบิดาเอง วันได้สละสายมาแต่กิงยอชที่ ๑ ที่ไปเป็นเจ้าแผ่นดินอังกฤษ

๒. เมื่อกลับมาถึงบางกอกหน่อยหนึ่ง ก็ได้ข่าวสิ้นชีพน่าเสียดายมาก

ซึ่งปรุศเซียเย่งเอาเสียด้วย เปนเรื่องแค้นกันอยู่ ดุ๊กออฟคัมเบอแลนด์จึงไปอยู่ตำบลคะมุนเด็นในแดนออสเตรีย เพราะฉนั้นจึงได้เลือกเอาปรินซอัลเบิตเมืองปรัสเซียมาเปนรีเยนต์ ครั้นปรินซอัลเบิตตาย ว่างไม่มีรีเยนต์จึงเกิดเลือกกันในเร็วๆ นี้ ผู้ที่ถูกเลือกนั้นก็ดุ๊กออฟคัมเบอแลนด์อีก เอมเปอเรอเยอรมันไม่ยอม จึงส่งเสริมให้โยฮันอัลเบร็ตเปนผู้ถูกเลือก พึ่งจะได้เข้ารับตำแหน่ง ออกว่าเห็นจะพอไปได้

หยุดพักอยู่จนกระทั่งเวลาทุ่ม ๑ เปนเวลากินเนอ แต่งเต็มยศ ดุ๊กแลดัชเชสมาที่ห้อง คนที่มากินเนอโดยมากให้นั่งโต๊ะแล้วเสร็จ เขาไว้นำให้รู้จักแต่เสนาบดี ๒ คน คนหนึ่งเปนอรรคมหาเสนา แลว่าการต่างประเทศ ที่เขามีเสนาบดี ๓ คน แต่ไม่อยู่เสียคนหนึ่ง ตำแหน่งอื่นๆ เปนแต่กรม อรรคมหาเสนาคนนี้ได้รับราชการมาตั้งแต่ดุ๊กวิลเลียม เปนเสนาบดีมา ๒๖ ปีแล้ว เมื่อเวลาว่างรีเยนต์ก็เปนผู้รั้งราชการ ว่าเปนคนฉลาดมาก ผู้ที่นั่งโต๊ะวันนี้ ๗๔ คนด้วยกัน ดัชเชสนั่งกลาง พ่อนั่งขวา ปรินเซสนั่งซ้าย ดุ๊กรีเยนต์นั่งขวาพ่อตรงข้าม กรมวังนั่งหน้าพ่อ ไปรมมินิสเตอนั่งหน้าดัชเชส เสนาบดีอีกคนหนึ่งนั่งหน้าดุ๊กรีเยนต์ พอกินเข้าได้ ๒ ผลัดก็สปีชดื่มแลตอบกัน ดูเครื่องโต๊ะมั่งคั่งกว่าเมืองนอรเว ใช้เครื่องทอง กินเนอแล้วก็มาสนทนาในห้องประชุม ไม่มีสูบบุหรี่เต็มที่อย่างคาลา จนราวนยาม ๑ จึงได้เลิกเข้ามาสูบบุหรี่กันเสียที ๑ แล้วจึงไปดูลคร ใช้รถสเตตอย่างดูเต็มที่ พ่อไปกับดุ๊กรีเยนต์ ปรินเซสไปกับดัชเชส เขาล่วงไปถึงก่อน เราแห่ไปต่อภายหลัง โรงลครโรงนี้เล็กน่าเอ็นดู ทำงามมาก แต่ในการรับครั้งนี้ ห้อยเครื่องไม้ผิดออกเปนจังหวะทุกๆ ชั้นจนกระทั่งสเตช เล่นอย่างสั้นเปนสเตตเทียเตอ คนที่ไปดูแต่งเต็มยศทั้งสิ้น มี ๒ ม่าน ม่านหนึ่งเต้นบาเลต์แต่ใช้เพลงช้า ท่าทางเกือบจะเปนรำ ว่าท่อนนี้เปนของปรินซอัลเบิตคิด เรื่องว่าไทยๆ เราดูคงเห็นงาม ไม่ใช่เต้นแหยงๆ ม่านที่ ๒ เล่นเรื่องตุ๊กตาหลายอย่างที่เคยเห็นแล้ว เปนแต่ตุ๊กตาเปลี่ยนไปต่างๆ เรื่องราวนั้น

าค่อยมีร้านตุ๊กตา มีคนมาซื้อตุ๊กตา คนนั้นเปนตลกทั้งนั้น ร้านตุ๊กตานั้นตั้งตุ๊กตาเหม่มีบนชั้ว ยืนงอมืออย่างตุ๊กตาด้วย มีตุ๊กตากลตั้งที่พื้นโรง ตามฝาผนังแขวนตุ๊กตาที่โคลงเคลงกระตุกกระติกต่าง ๆ ผู้ที่มาซื้อดูตุ๊กตากลทีละตัว ไขให้เต้นโลดต่าง ๆ ตามลักษณของตุ๊กตา จนหมดตุ๊กตากลแล้ว คนที่มาซื้อต่างคนต่างไป คราวนี้ปิดม่าน ชั้นในดับไฟ ต่างว่าค่ำ เจ้าของมาตรวจตราแล้วก็ปิดร้านกลับไป มีนางที่มีเวทมนต์คนหนึ่งออกมาเรียกให้ตุ๊กตาเต้นรำ ตุ๊กตาที่บนตู้บนชั้วกระโดดลงมาหมดกลายเปนบาเลต์ไปใหม่ ลงปลายถือธงช้างหมดทุกคน ออกมาเดินยันต์ แลจัดท่าต่าง ๆ หมดเรื่องกันเท่านั้น

ขากลับพ่อกลับกับดัชเชส ฝนตก ที่วังนี้กระไดมันชอบกล ตั้งแต่ไฟไหม้คราวก่อน ดุ๊กวิลเลียมเข็ดไม่ใช้ไม้ ใช้เหล็กแลศิลาทั้งสิ้น กระไดที่ขึ้น เปนกระไดเหล็กโปร่ง ๆ แลดูสูงมาก เพราะขึ้นมาแลเห็นพื้นข้างล่าง ดัชเชสบ่นอู้ทีเดียว เพราะใส่เสื้อยาว หางยาวมาก ขึ้นลำบากเต็มที เรื่องที่ไฟไหม้นั้นก็ชอบกล ไปรมินสเตอเดียวนี้เปนผู้ได้ทันเห็นไฟไหม้คราวนั้น แต่ยังเปนเด็ก เวลานั้นกำลังมีเต้นรำ ดุ๊กวิลเลียมเปนคนไม่ชอบให้ใครเข้าห้อง เวลาไม่อยู่แล้วปิดประตูแน่นมหาดเล็กก็เข้าไม่ได้ เวลานั้นกำลังเต้นรำ ว่าเปิดน่าต่างไว้มีไฟปลิวมาแต่ข้างนอกฤๅบุหรี่ที่สูบตกอยู่อย่างไร ติดกรุ่นมาในห้องนอนดุ๊กซึ่งเปนห้องนอนพ่อเดียวนี้ไม่มีใครรู้ เพราะไปอยู่ที่เต้นรำหมด จนไฟลุกโพลงคนข้างนอกเห็น พากันเข้ามาจึงรู้ว่าไฟไหม้ กว่าดุ๊กเองจะทราบมาถึง จะเก็บอะไรไม่ทันหมด ได้แต่หมวกใบเดียวเท่านั้น เข้าของเก่าแก่สำหรับตระกูลเสียไปในไฟเปนอันมาก จึงได้สร้างใหม่คราวนี้เลยเกลียดไม้ ดุ๊กคนนี้ชอบลายสก๊อตอย่างยิ่ง ในห้องนอนแลต่อห้องนอนกระดาษปิดฝาใช้ลายสก๊อต จนกระทั่งผ้าหุ้มเก้าอี้ ที่นอนผ้าห่มนอน เปนลายสก๊อตเขียวทั้งสิ้น ดูก็แปลกอยู่ แต่เรื่องไฟใช้น้อยเต็มที ถ้าอยู่ปรกติห้องหนึ่งก็ดวงหนึ่ง

ที่ซึ่งเราไปดูนั้นเปนที่ที่ดุ๊กคิดจะสร้างวัง แต่พอสร้างขึ้นก็เกิดเรโวลุชัน เลยต้องเอาศิลา
ไปใช้การอื่น เหลือศิลาอยู่ก้อนเดียว ดุ๊กคนเก่ามีวังแลอย่างสวนหลายแห่ง แต่เปน
สมบัติของตัวเอง ยกให้เปนมรฎกกิงออฟแซกซันเสียก็หลายแห่ง ให้ดุ๊กออฟคัม-
เบอลันด์เสียก็มาก จึงเหลืออยู่แต่วังที่บรันซวิกแห่งหนึ่ง กับคาเซอลที่ฮาร์ซเบิก
ซึ่งจะไปกันวันนี้ บนยอดเขาสูงอันหนึ่งมีป้อมแลคาเซอลเปนของเอมเปอเรอเฮ
นริกคนก่อนได้สร้างขึ้นไว้แต่โบราณ ทางที่ขึ้นไปบนเขาราบ ๆ ไม่ชัน จนกระทั่ง
ถึงคาเซอล คาเซอลนี้รูปร่างเปนตึกไม่ใช่เปนป้อมแต่ก่อด้วยศิลา เปนที่อยู่ของเจ้า
กรมม้า แต่งต้นไม้งามจริง ๆ ฝาผนังมีไม้เลื้อยขึ้นรอบ ตามเชิงผนังปลูกไม้ดอก มี
ลำธารผ่านมาใกล้สนามหญ้า เลี้ยงปลาเทร๊าต์ มีป่าทุ่งหญ้าน่าสบาย เลี้ยงกลางวัน
ในชั้นต่ำของคาเซอลซึ่งเปนห้องใหญ่ยืดมืดหมด ใช้จุดไฟฟ้า ตรงผนังกลางติดโล่ห์
ช้าง ๓ เศียร รายไฟน้ำเงินแลแดงทำเปนสแตนกลาด ผนังประดับด้วยใบสนเปนผนัง
ป้อมแลลูกป้อม เพดานห้อยย้อยไปด้วยระย้าแลเฟื่องทำด้วยใบสน กลิ่นฟุ้งไปทั้ง
ห้อง ใบสนนั้นมีกลิ่นแรงมาก เขาถือกันว่าเปนเครื่องทำให้หายโรคร้าย เหมือนกัน
กับที่คนเปนโรคในจมูก ใช้สูดน้ำต้มใบสน ครอบครัวของผู้บัญชาการกรมม้านี้ใหญ่
โตมาก โต๊ะจัดด้วยถ้วยรางวัลแข่งม้า เมื่อเลี้ยงกันเสร็จแล้ว ได้ดูม้าที่เปนพ่อม้า
แลลูกกับทั้งนางม้ามาให้ดู พรรณพ่อม้าคงจะต้องใช้ม้าอังกฤษอยู่นั่นเอง เพราะใน
เยอรมันเห็นจะมีเวลาซ้อมเมอน้อย การเลี้ยงม้าสู้อิงแลนด์ฤๅอังการีไม่ได้ ราคาก็
ไม่แพงเหมือนอิงค์แลนด์ ที่เลี้ยงม้านี้สันทัดเกี่ยวข้องกับดุ๊กออฟเวสต์มินสเตอมาก
พ่อม้าหลายตัวมาจากดุ๊กออฟเวสต์มินสเตอได้ลูกดี ๆ หลาย ขายได้ราคาแพง ๆ
อย่างแพงที่สุดลูกม้าตัวเดียวราคา ๒๕๐๐๐ มาร์ก เปนเงิน ๑๗๕๐๐ บาท
ที่ขายภายใน ๓๐ ปี ได้เงิน ๒๐๐๐๐๐๐ มาร์ก เปนเงิน ๑๔๐๐๐๐๐ บาท
ม้าเหล่านี้ไปแข่งชนะได้เงินราว ๔๐๐๐๐๐๐ มาร์ก เปน ๒๘๐๐๐๐๐ บาท

นี่ว่าในระหว่าง ๓๐ ปี ยังน้อยกว่าม้าอิงค์แลนด์อยู่เปนอันมาก ต่อนี้ไปจะกลับบรันซวิกด้วยรถโมเตอร์คาร์ พ่อลืมเล่าถึงตอนกลางทาง ที่เนินเขามีควัรเฮาส์ ซึ่งเปนที่ประชุมเล่น มีคนประชุมกันที่ควัรเฮาส์คอยรับเปนอันมาก เขาเลือกผู้หญิงสาวคนหนึ่งซึ่งพูดอังกฤษคล่อง ให้เปนผู้นำดอกไม้มาให้พ่อ มาพูดเปนภาษาอังกฤษรู้สึกค่อยโล่งใจ เพราะพูดตอบเขาได้ ในที่นั้นน่าสนุก มีที่เล่นในใต้ร่มไม้ มีร้านขายของ เด็กกำลังเล่นชิงช้าแลการเล่นต่าง ๆ ครึกครื้น

ทางตั้งแต่คาเซอลมาโดยโมเตอร์คาร์ เปนทางขึ้นเขาจนกระทั่งกลับลงเขา ผ่านมาในป่าสน แต่ในป่านี้ถนนใหญ่ มีต้นไม้รายชั้น ๑ ดีกว่าชวาสวัล คือป่าดำเมืองบาเดนบาเดน แต่พ่อไม่ได้เอากล้องถ่ายรูปมาออกเสียดายเต็มที มีที่งามซึ่งควรจะถ่ายรูปหลายแห่ง เมื่อใกล้จะถึงเชิงเขามีน้ำตก มีเรสเตอรองตั้งในที่นั้น มีคนไปนั่งเล่นกันเปนกอง ถ้าหากว่าไม่ได้ไปนอรเว จะเห็นงามฤๅตื่นเต้นบ้าง แต่ไปนอรเวมาเสียแล้วเห็นไม่ถึงกับจะเรียกว่าน้ำพุ ในลำธารนี้เขาก็ใช้สายน้ำเหมือนกันตลอดลงไปจนถึงที่ถลุงแร่ มีเชือกน้ำซึ่งต่อด้วยกระดานลงไปจนกระทั่งถึงที่ล้างแร่ มันกลับไม่เหมือนเมืองภูเก็จ โรงที่ถลุงแร่นั้นอยู่ต่อทุ่ง ตั้งแต่นั่นไปก็เปนทางผ่านท้องทุ่งตรง ๆ โดยมาก จะโอนก็เมื่อถึงหมู่บ้าน โอนเข้าหาหมู่บ้านฤๅหลีกเรือนสองข้างทางปลูกไม้ผล มีคนรับผูกเปนตอน ๆ ระยะทางอยู่ข้างจะไกลมาก เพราะฉนั้นพอถึงท้องทุ่งแล้วจึงต้องเร็วเต็มที ลมจัดเต็มที หมวกแก๊ปสายรัดคางแล้วยังหลุดลอยอยู่บนหัวได้ ผ่านบ้านหลายตำบล แต่เปนของปรูเซียบ้าง ของบรันซวิกบ้าง ประเดี๋ยวเข้าในแดนปรูเซีย ประเดี๋ยวเข้าในแดนบรันซวิก ทั้งป่าไม้ทั้งท้องทุ่ง ทั้งหมู่บ้าน กำหนดแดน ในที่เหล่านี้มักจะเปนท้องร่อง เขาเรียกว่าแม่น้ำ แต่เท่าท้องร่องใหญ่ ๆ การที่เขตรแดนขนายคายเกี่ยวกันมากเช่นนี้เพราะเหตุที่แรกกันเปนมรฎก ส่วนที่ได้ไปก็ยึดคุกธอฟคัมเบอลันด์ รวมเปนเขตรแดนขาไน

เรา กลายเปนของปรัสเซียหมด ที่คงเหลืออยู่กับบรันซวิกจึงได้คงเปนบรันซวิก แต่กระนั้นดุ๊กออฟคัมเบอลันด์ แลดุ๊กออฟซักซันก็ยังเปนเจ้าของที่ดินอยู่ในเมืองบรันซวิกเปนหลายแห่ง ในที่สุดถึงเมืองวอลเฟนบึตเตลเปนเมืองที่เมื่อเวลาเสียบรันซวิกแก่ฝรั่งเศส เชื้อวงศ์บรันซวิกมาตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ในระหว่างเมืองนี้กับบรัน-ซวิกมีรถรางเดินตลอดถึงกัน ที่จริงจำเกือบจะติดกันเปนเมืองเดียว แต่มีป่าสนใหญ่อย่างรามคั่นอยู่ในระหว่างกลาง กับมีท้องทุ่งหน่อยหนึ่ง ในท้องทุ่งเหล่านี้ปลูกโอ๊ตแลอัสปะรกัส แต่โดยมากนั้นผักกาดที่สำหรับทำน้ำตาล มีโรงทำน้ำตาลกว่า ๒๐ โรง คนในเมืองบรันซวิกทั้งหมดมีครึ่งล้าน แต่ในเมืองบรันซวิกเมืองเดียวแสนสี่หมื่นคน เมืองนี้เพราะหัดไม่มีฝุ่น แดดออกแต่ไม่ร้อนออกจะหนาว ๆ กลับมาถึงเวลาย่ำค่ำ ๑๐ นาที ที่วังนี้มีเสาธง ๓ เสาบนหลังคา เสาหนึ่งชักธงประจำเมือง เสาหนึ่งชักธงสำหรับดุ๊กรีเยนต์ ดุ๊กรีเยนต์ไม่ได้ใช้ธงตำแหน่งดุ๊กเมืองนี้ ใช้ธงกริฟฟิลย์ที่ชะเวริน ธงราชสเตนดาดของเราอยู่กลาง ขากลับมาคนก็แน่นเหมือนอย่างเมื่อขาไป พอถึงก็มานั่งกินน้ำชากัน

ทุ่มกับเพ็ดไป เขามาบอกว่ารถพร้อมแล้วทั้งรถลีตลานมาแต่งตัวกลับเปนครั้งเยรคำคว วันนี้ถูกอย่างสเตตไปที่เทียเตอ แต่ก็เชสกลับตัวไม่ทัน เพราะเผลอไปไม่ได้แต่งตัว เลยต้องไปภายหลัง ในเทียเตอแต่งเหมือนอย่างกับที่มีลครเมื่อคืนนี้ เว้นไว้แต่บนสเตชมีคนยืนเต็มแน่นตลอดไป ๖๐๐ คน ร้องเพลงต่าง ๆ ร้องแก้กันทั้งหมด ในเมืองเยอรมนี เขามีเปนโซไซเอตีสำหรับร้องเพลงทั่วทุกเมือง คน ๖๐๐ คนนี้ เปนคนในโซไซเอตีต่าง ๆ แปดโซไซเอตีด้วยกัน ความมุ่งหมายที่มีประชุมพร้อมกันเช่นนี้เปนการกุศล เงินเก็บได้มากน้อยเท่าใดให้แก่คนจนเจ็บ การที่จะซักซ้อมดูไม่ใช่ของง่ายเลย เขาขึ้นเปนพวก ๆ เทียบตามเสียงแหลมเสียงทุ้ม พวกที่เสียงแหลม ๆ เปนเด็กเล็ก ๆ แลผู้หญิง พวกที่เสียงห้าว ๆ

เปนแตรใหญ่แลซอใหญ่ ร้องขัดจังหวะฤาประสมเสียง เปนออเคสตรา แรกทำสรรเสริญบารมี แล้วร้องเข้าพิณพาทย์ ในระหว่างกลาง ๆ ร้องเปล่า ๆ พรักพร้อมเพราะดีมาก เมื่อลงปลายจึงร้องเข้าพิณพาทย์ การร้องเช่นนี้มีเมืองสวีเดนอีกตำบล ๑ แต่ที่นั้นใช้สตูเดนต์ คือพวกนักเรียนผู้ใหญ่ ๆ มาก แต่ที่นี่ไม่เลือกว่าคนชนิดไร จนกระทั่งคนทำงานก็เข้าได้ เมื่อเสร็จการร้องแล้ว ต้องเอาหัวน่าโซไซเอตีเหล่านั้นขึ้นมา "ถ่ายรูป" ปราไสยกันทีละคน ได้กลับกันเวลา ๒ ทุ่ม ๑๕ มินิต รีบตีตลานเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวอีวนิงเดรสติดตราไปกินเนอ

กินเนอวันนี้เปนอย่างโต๊ะย่อม ใช้เครื่องเงิน ผ้าที่ปูโต๊ะเปนผ้าที่ได้ทอ ๒๐๐ ปีมาแล้ว มีรูปดุ๊กออฟบรันซวิกอยู่ในนั้น ต้องจัดดอกไม้หลบเว้นรูป ที่กลางมีรูปช้างเผือกใหญ่หล่อด้วยเงิน ซึ่งพ่อไม่ได้รู้สึกเลยว่าเขาทำไว้เตรียมจะให้ รูปนี้ถ่ายจากรูปปั้น ที่กรมสมเด็จประธานแกกริ้วรูปช้างที่ฝรั่งทำเหมือนอย่างกับเรากริ้ว จึงได้เอารูปปั้นนั้นไปทำตัวอย่าง ให้ทำให้เหมือน ตั้งใจจะเอาไปให้ที่บางกอก แต่ครั้นเมื่อไม่ได้ไปบางกอกแล้ว รู้ว่าพ่อจะมาคราวนี้ จึงได้ทำฐานแลจาฤกภาษาไทย ขอให้พระยาศรีธรรมสาสน์ช่วยเรียงให้

ตามโปรแกรมว่าเลี้ยงแล้วจะฟังร้อง ปิดประตูห้องที่จะร้องไว้ออกแน่น ครั้นกินเนอเสร็จแล้วเปิดเข้ามากลายเปนหีบเสียงเท่านั้น ปิดไม่ให้รู้ด้วยว่าจะมีอะไร ฟังกันอยู่หลายเพลงจึงได้เลิก เพราะพรุ่งนี้จะต้องตื่นเช้า

พอเลิกแล้วพ่อพบหมอ อยู่ข้างจะวิตกวิจารณ์มาก กลัวพ่อจะเหนื่อยอ่อน แต่ครั้นตรวจชีพจรดูเห็นว่าไม่เปนอะไร ความที่เอาใจใส่ของดุ๊กรีเยนต์นั้นพบหมอทุกเวลา เอาโปรแกรมออกหาฤๅ ยอมให้หมอทักท้วงห้ามปราม จนกระทั่งที่ซึ่งจะไปก็หาหมอไปดูเสียก่อนทุกแห่ง ให้ตัดสินว่ากระไดนี้จะควรขึ้นได้ฤๅไม่ได้เปนต้น หมอปลื้มเต็มที ชมแล้วชมเล่า แกช่างหยอดดุ๊กเสียจริง ๆ

คืนที่ ๑๓๔

วังบรันซวิก

วันจันทร์ที่ ๑๒ สิงหาคม

วันนี้ตื่นนอนแต่เช้าออกระง่วง ๆ เวลา ๒ โมงเศษแต่งตัวครึ่งยศติดตรา ขึ้นรถไปกับคัซเซลดูทหารซ้อมรบที่สนามโกรเซอเนกเซนเซียรปลาตซ์ ดูขึ้นม้าบังคับทหาร การที่รบวันนี้แบ่ง ๒ พวก พวก ๑ เปนกองป้องกัน ซึ่งล่วงน่าไปตั้งจัดทางของกองใหญ่ซึ่งเดินจากฮาโนเวอมาผ่านเมืองบรันซวิก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งประมาณว่ากองใหญ่อยู่ฮาร์ซเบิก แต่กองโจรมาติดตักกองทัพใหญ่ที่นอกบรันซวิก กองป้องกันที่บรันซวิกมีจำนวนทหารราย ๒ กองพัน (๘๐๐ คน) ทหารม้า ๔ กองร้อย (๔๘๐ คน) กับทหารปืนใหญ่ ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) กองโจรที่มาตีมีจำนวนทหารราย ๑ กองพัน (๔๐๐ คน) ทหารม้า ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) ทหารปืนใหญ่ ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) กองตีเดินก่อน พอยิงกันหน่อยทหารม้าข้างฝ่ายป้องกัน ถลำเข้าไปเสียที แต่ทหารเดินเท้าเดินอ้อมวกเข้าข้างตี กองตีได้เตรียมไว้สำหรับให้แพ้แล้ว เพราะเหตุที่ทั้งกองใหญ่มาไกล พวกป้องกันตีโอบเข้าไปได้ก็ถอย กินเวลา ๒ ชั่วโมงเศษ แต่อากาศดีแดดรัด มีลมเรื่อย ๆ ไม่ร้อนไม่หนาว กลับจากนั้นมาที่ราทเฮาส์ ฤๅเรียกภาษาอังกฤษว่าเทานฮอล ซึ่งเปนที่แมร์มิวนิสิเปอลประชุม ตึกนี้ทำพังแล้วใหม่ไม่ซ้ำนัก แต่ทำให้เปนอย่างเก่าดี มีรูปเมยอของที่นั่นส่งมาด้วย จดให้เก็บไว้ให้ เวลาเที่ยงกลับ พักหน่อยหนึ่งแล้วเลี้ยงกลางวันที่ในคาเซอร์น กินกลางวันแล้วออกง่วงอ่อนใจหลับได้นิดหนึ่ง ถูกปลุกก่อนกำหนดที่สั่งให้ปลุกไป ๒๐ มินิต ขาดทุนไปหน่อยหนึ่ง

เวลาบ่าย ๔ โมงแต่งเสื้อยุนิฟอมไม่ได้ติดตรา ไปดูกองดับเพลิงที่สนามกลาง เมือง กองดับเพลิงมีหลายพวก คือเปนพวกกองดับเพลิงแท้ที่ได้เงินเดือนพวกหนึ่ง เปนพวกวอลันเตียพวกหนึ่ง เปนพวกของกรมเมืองพวกหนึ่ง พอไปถึงกองดับเพลิง เหล่านั้นขับรถสูบผ่าน ข้างฝ่ายเรือนเหล่านั้นก็จุดดอกไม้ให้เปนควันแลแสงไฟ ออก เหมือนอย่างไฟไหม้มีเผียะผะด้วย รถดับเพลิงรีบมา พอตั้งกระไดพาดแลสูบน้ำ ประเดี๋ยวเดียว กองดับเพลิงได้สัญญาไฟไหม้จริง ๆ ออกจะไม่ใคร่เชื่อกัน เพราะ คราวก่อนทดลองสัญญา เชื่อเอาว่าไฟไหม้จริง ๆ เลยตกใจยุ่งกันว่าไฟไหม้เปล่า ๆ แต่คราวนี้โทรศัพท์ไปถามได้ความว่าไฟไหม้แฟกตอรีแห่งหนึ่ง แลเห็นควันพลุ่ง จึง ต้องเลิกเลยไปดับไฟจริง ๆ กลับมากินน้ำชาที่คาเซอลเสียตอนหนึ่ง ได้ส่งแผนที่ดับ เพลิงมาด้วย เวลาบ่าย ๕ โมงไปที่สนามอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเปนที่เขาสำหรับเอกเซอ- ไซส์ ที่นี่ประชุมพวกคลับที่เล่นยิมนาสติกหลายคลับด้วยกันอย่างเช่นเมืองเราเรียก กันว่ากรีฑาสโมสร แต่ไม่มีทหารในนั้นเลย แลไม่ได้กำหนดชั้นคนว่าเปนชั้นไหน พวกไหน รวมกันได้หมด เปนจำนวนคน ๕๐๐ ยืนรายรังหวะพอเต็มสนาม เขาปลูก พลับพลาไว้ที่ท้ายสนามข้างหนึ่ง พลับพลาอย่างฝรั่งนี้ เปนอย่างที่เรียกกันว่า สแตนด์ เปนรูป ๔ เหลี่ยมสูง มีกระไดขึ้นในตัว พ้นยกเปนคั่นกระไดขึ้นไปข้าง หลังแต่งด้วยเชือกแลใบไม้ธง เชือกธรรมดาเรานี้เอง แต่โรยบรอนซ์เสียก่อนเจ้าที่อยู่ ปักเสาธงเปนธงชายบ้างธงประฎากบ้างสลับกัน ๓ อย่าง คือ ๓ สี เยอรมัน เหลืองกับ น้ำเงิน บรันซวิก ขาวกับแดงสำหรับเมืองไทย แล้วผูกเฟื่องใบสนโยงจากเสาธง นั้นถึงกันรอบ ตั้งต้นถือเหล็กฟากตัดตัวเข้าพิณพาทย์พร้อมกันทั้ง ๕๐๐ ดูงามดีมาก มีเกยคนถือธงบอกบท แลมีตัวผู้นำ ๒ ฟากยืนบนยกพ้น เสร็จแล้วตั้งเครื่องยิมนาสติก ต่าง ๆ รายเปนหย่อม ๆ เต็มทั้งสนาม ต่างกองต่างเล่นพร้อมกันหมด ครั้นแล้ว หยุดพัก คราวนี้มีเด็กผู้หญิง ๔๐ คน ถือไม้กลม ๒ มือเข้าเปนยันต์รำดัดตัวรับพิณ-

ราทนี ต่อนั้นไปจึงมีการแข่ง ๓ ขาโดดข้ามเชือก วิ่งแข่งอย่างกระโดด แต่วิ่งแข่งอย่างกระโดดนี้เขาใช้รั้วกั้นม้าสกัดกันเปน ๔ สาย มีผ้าเช็ดหน้าสีต่างกัน ๔ ผืน คนที่จะออกวิ่งถือผ้าเช็ดหน้าสีของตัว วิ่งกระโดดข้ามจนตลอดแล้ววิ่งกลับส่งผ้าให้ในพวกเดียวกันวิ่งต่อกันไปจนครบตัว กองใดถึงก่อนกองนั้นชะนะ เล่นเช่นนี้ยังไม่เคยเห็น ต่อนั้นไปก็ถึงเชือก แต่ใช้ยืนดึงไม่ทนเท่าไร ประเดี๋ยวก็แพ้ชะนะกัน ในที่สุดดุ๊กริเยนต์ให้รางวัลของประดับห้อยทำด้วยกำมะหยี่ปักไหม ข้างหนึ่งเปนไลออน ข้างหนึ่งเปนไม้กางเขนงามมาก เวลาทุ่ม ๑ พอแจกสลากจึงได้เลิก เวลาทุ่มครึ่งวันนี้เลี้ยงดินเนอ แต่งเครื่องยศติดตราเล็ก ใช้โต๊ะอย่างกว้างที่ไม่เคยเห็นกว้างเท่านี้ เพราะเครื่องตั้งกลางโต๊ะใหญ่เหลือเกิน แต่ประดับดอกกุหลาบทั้งโต๊ะงามมาก มีแขกบรรดาที่ได้เกี่ยวข้องในการรับรองเหล่านี้เพิ่มขึ้นอีก มีผู้หญิงด้วย ครั้นเวลาเลี้ยงกันแล้วขึ้นรถไปที่วัดที่เขาเรียกกันว่าโดม อยู่ติดกันกับวังโบราณ เรียกชื่อว่าบูรคดันกวาโรเด ถ้าเล่าเรื่องเสียสักหน่อยก่อนเห็นจะดี วัดแลวังนี้เปนของเฮนรีไลออน ๗๔๐ ปีมาแล้วเปนผู้สร้าง เฮนรีไลออนนี้เปนเจ้าที่เข้มแข็ง แต่อาณาเขตรกว้างขวาง รวมเมืองฮาโนเวอ เมืองเวสฟาเลีย เมืองแซกโซนีอยู่ในบรันสวิกทั้งสิ้น เขตแดนแผ่นดินตกถึงทเลเหนือ ข้างตวันตกจดแดนฮอลันดา ประมาณสักครึ่งหนึ่งของประเทศเยอรมันในเวลานี้ เฮนรีไลออนนี้ได้ไปในการกรูเสดรบแขกที่เยรูซาเลม มีเปนนิทานว่า เมื่อไปคราวนั้นพบงูอย่างที่เรียกว่าแดรกอนรัดไลออนตัวหนึ่ง เฮนรีเข้าสู้ฆ่างูตัวนั้นตาย ช่วยไลออนรอด ไลออนนั้นจึงได้มีใจรักใคร่เฮนรี ไปไหนไลออนก็ตามไปเหมือนสุนัข ครั้นเมื่อเวลากลับมาเมืองบรันสวิก ไลออนนั้นก็ตามมาด้วย อยู่จนเฮนรีตายไลออนนั้นจึงได้ตาย ที่วังนี้แต่ก่อนเปนป้อมมีกำแพงรอบแต่ชำรุดปรักหักพังเสียหมด เหลือแต่ตึกเก่า ส่วนวัดเก่านั้นยังคงกันเปนวัดสำหรับวัง วัดนั้นเปนแบบตึกอย่างโรมันเนสก์ มีหน้าเดินจากวังไปถึงวัด ในหว่างวัดแลวังนั้นมีสนาม เฮนรีได้สร้าง

มอนิวเมนต์ไว้ ฐานเปนศิลา ข้างบนเปนไลออนยืนหยัด หล่อด้วยทองแดง เปนฝีมือช่างหล่ออย่างเก่าที่สุดในประเทศเยอรมนี ในเวลานั้นมีเอมเปอเรอเยอรมนี แต่ไม่ใช่เอมเปอเรออย่างทุกวันนี้ เอมเปอเรอในครั้งนั้นเขาไม่มีเมืองอยู่ เที่ยวไปอยู่ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง อย่างลักษณที่เรียกว่าจักรพรรดิตามมหาภารตะ ไม่ใช่จักรพรรดิอย่างที่มาในพุทธสาสนา ในเวลาเฮนรีมีอำนาจมากนั้น เอมเปอเรอชื่อเฟรเดอริกอิเกรตได้เปนใหญ่ เคยเปนคนชอบกันกับเฮนรีมาแต่เด็ก เอมเปอเรอรับสั่งให้เฮนรีอยู่ช่วยการศึกรบกับอิตาลี เฮนรีไม่ยอมอยู่กลับมาเสีย เอมเปอเรอกริ้วจึงได้เนียรเทศเฮนรีเสียจากเมือง ไปอยู่เดนมาร์กกับพ่อตา ภายหลังอนุญาตให้กลับ แต่แบ่งเมืองบาวาเรีย ฮาโนเวอ ซักโซนีออกเสีย คงให้ไว้แต่ปรินซิปาลิตีของบรันซวิกเมืองเดียว เมืองเม็กเคลนเบิกที่เปนต้นแซ่ของดุ๊กรีเยนต์เดี๋ยวนี้ ก็อยู่ในอำนาจของเฮนรีดิไลออน เพราะไปตีได้ พวกเม็กเคลนเบิกยังเกลียดชังเฮนรีดิไลออนอยู่ เฮนรีดิไลออนเลยตกต่ำอยู่เช่นนั้นจนถึงเวลาตาย เมื่อตายแล้วจึงได้เอาศพฝังไว้ในโบสถ์นี้ หลังที่ฝังศพมีรูปเฮนรีดิไลออน ถือรูปโบสถ์นอนเคียงกันกับเมีย ข้างท้ายโบสถ์ยกพื้นสูง ในใต้พื้นสูงนั้นเปนที่ฝังศพ มีเอมเปอเรอ ๒ คน คือเอมเปอเรออ๊อตโตคน ๑ แล้วบรรดาดุ๊กออฟบรันซวิกที่สืบแซ่กันต่อมาก็ฝังศพในวัดนั้นทั้งสิ้น จนตลอดถึงดุ๊กวิลเลียมซึ่งเปนที่สุดตระกูล มีต้นไม้ต้นหนึ่งซึ่งเฮนรีดิไลออนได้ปลูกไว้อยู่มา ๗๐๐ ปี จนกระทั่งถึงดุ๊กวิลเลียม พอดุ๊กวิลเลียมตายแล้วต้นไม้นั้นก็ล้ม ต้นไม้ตายพร้อมกันกับแซ่ที่ขาดสูญ ฝรั่งพึงอยู่ข้างจะจับใจกันมาก ได้เอาไม้จากต้นไม้นั้นมาทำเปนมอนิวเมนต์จำลอง ตั้งไว้ในคาเซดรัลนี้ มอนิวเมนต์เดิมนั้นได้ชำรุดชุดโซมไปมาก ภายหลังจึงได้ซ่อม เมื่อล่วงมาได้ ๕๐๐ ปี คิดตั้งแต่เวลาซ่อมมาจนกระทั่งถึงเวลานี้ก็ได้ ๒๐๐ ปีเศษ ดุ๊กที่ซ่อมนั้นได้ทำคำจารึกไว้ที่เท้าหน้าของไลออนปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ชาวเมืองนี้ออกจะนับถือกันศักดิ์สิทธิ์ เมื่อ

คราวเยโรมโยนะปาร์ตมาได้เมืองนี้ รู้ความที่ฤๅกันสืบ ๆ มาว่า พวกข้าราชการแต่ก่อน ได้เล่นโยนเงินเข้าในปากไลออน ในท้องไลออนนั้นมีเงินเต็มทั้งสิ้น แรกถึงก็ให้เปิดท้องไลออนดู ไม่พบเงิน พบแต่ก้อนศิลาข้างอยู่ในนั้น คิดจะเอาไปปารีส พวกราษฎรพากันร้อง ว่าในเวลานี้เขาทั้งปวงยินยอมสงบเรียบร้อย ถ้าขืนเอาไลออนตัวนี้ไปจะลุกเปนขบถขึ้นทั้งเมือง จึงได้งดไม่ได้เอาไป คงอยู่เมืองนี้จนทุกวันนี้ กิงเยโรมคนนี้มีชื่อเสียงเกี่ยวข้องทั้งที่นี่แลที่คัสเซลเปนคนชอบสนุกมาก เชื่อว่าเหล้าบรโคดือแกลแรตทำให้เนื้อหนังนุ่มนวลงามบริบูรณ์ดี ถึงกับเอาเหล้าบรโคนั้นอาบแลเล่นอะไรต่าง ๆ หลายอย่าง นี่เปนของเอมเปอเรอเยอรมันเล่าให้พ่อฟัง ดุ๊กริเยนต์เล่าต่อไปว่าแกลแรตที่อาบแล้วนั้นยังกรอกขวดขายต่อไปอีกด้วย

ในโบสถ์นี้เขียนลายสีอย่างสด ๆ ซ่อมใหม่บริบูรณ์ดี ปรินซอัลเบิตน้องเอมเปอเรอวิลเลียมที่มาเปนริเยนต์ก่อนริเยนต์คนนี้นั้น ได้ปฏิสังขรณ์สิ่งซึ่งเปนของโบราณแปลกประหลาดที่นี่ คือราวเทียนที่ทำแต่ครั้งเฮนรีไลออน เปนเสาสูงประมาณสัก ๑๐ ศอกแยกเปนจงกลเรียงกันติดเทียน ๗ เล่ม

ที่วังนั้นเปนเรือนแฝด ที่ต่อหลังคาแฝดรับด้วยเสาศิลาเขียนลายสีน้ำทั่วไปทั้งหลัง บัวปลายเสาเปลี่ยนไม่เหมือนกันสักต้นเดียว ใต้โค้งก็เขียนลาย แปลกกันหมด มีลายไทย ๆ หลายอย่าง ประหลาดที่มีรูปไล่เนื้อ รูปม้าที่เขียนเหมือนรูปม้าที่เขียนกันในเมืองไทย ไม่ใช่รูปม้าเทศ เหมือนอย่างม้าในรูปมารวิไชยผนังด้านน่าวัดพระแก้ว จนเขาสงไสยกันว่า ฤๅม้าแต่ก่อนรูปจะเปนเช่นนั้น จะพึ่งมากลาย ๆ ไปต่อภายหลัง

ในห้องนี้ค่ำวันนี้ได้มีคอนเสิต พวกกองมโหรีหลวงทั้งแต่ครูบาอาจารย์ลงไปทั้งหมด ๕ ๖ คนเล่นออเคสตรา มีคนที่รับเชิญมาประชุมมาก ครั้นเสร็จการเล่นแล้วได้ไปเลี้ยงน้ำชา ในห้องซึ่งว่าเปนที่ประทับของเฮนรีไลออน ที่กลางโต๊ะมีรูปจำลอง

ของมอนิวเมนต์ที่เฮนรีซีไลออนสร้าง ทำด้วยเงิน มีที่จักดอกไม้ ๔ ด้าน ดุกริเยนต์ให้ทำไว้ให้พ่อเปนส่วนของเมืองบรันซวิก ส่วนช้างที่ให้ไว้ก่อนนั้นเปนของส่วนตัวดุกริเยนต์รับรองครั้งนี้ดีเหลือเกิน จนพ่อไม่รู้ที่จะขอบใจอย่างไรพอ ดัชเชสนั้นเห็นระเหนื่อยเต็มที ไปไหนก็ไปด้วยวันยังค่ำ ๆ กลับมาเวลาก่อนกินเนอก็มีเพียงครึ่งชั่วโมง ไหนจะดูจัดโต๊ะกินเข้า ไหนจะแต่งตัว วันนี้เต็มทนเข้าอย่างไรบอกระรัย ๆ ว่าเหนื่อยนิด ๆ บ่นแต่ว่าวันหมดเร็วอาไลยอาวรณ์ทั้ง ๒ คน กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม รูปวัดแลวังนี้นายช่างผู้ที่ซ่อมแซมได้ให้เล่ม ๑ ได้รับโทรเลขของปรินซอดัลเบิต ๒ ฉบับบอกเสียใจที่จะกลับมาพบพ่อไม่ทัน

คืนที่ ๑๔๐

โฮเตลดุนอร์ต เมืองโกลอน

วันอังคารที่ ๑๓ สิงหาคม

เมื่อเช้านี้แต่งครึ่งยศติดตรา ลงไปพร้อมกับดุกแลดัชเชสเดินตามหนทางซึ่งปลูกต้นไม้ ๒ แถว ว่าเปนทางสำหรับดุกออฟบรันซวิกเดินเล่น แต่อยู่ใกล้กำแพงเรือนนอกกำแพงสูง แลเข้ามาเห็นที่จริงถ้าเราอยู่ก็ไม่สบาย จะต้องอยู่แต่ในเรือนสุดแต่ออกนอกเรือนคนก็เห็น ดุกได้บ่นเหมือนกัน ที่สุดของถนนที่ปลูกต้นไม้นั้นเปนเรือนแก้ว น่าเรือนแก้วนั้นเขาเตรียมให้ปลูกต้นไม้ เรื่องปลูกต้นไม้นี้พึ่งนึกขึ้นใหม่ไม่ได้อยู่ในโปรแกรม เพราะพูดกันด้วยเรื่องเจ้าฝรั่งเข้าไปเมืองไทย ได้ปลูกต้นไม้ ดุกเองอยากปลูกเต็มที บ่นว่าเสียทีไม่ได้ปลูก ถ้าปลูกไว้ป่านนี้ก็จะโตมากกว่าเพื่อนคิดจะเข้าไปปลูกให้จงได้ แต่อยากปลูกต้นมะฮอกะนี ต้นไม้ที่จัดให้พ่อปลูกนี้ใช้ต้นลินดา ซึ่งเปนต้นไม้อย่างเดียวกันกับเฮนรีซีไลออนได้ปลูกแลอยู่ได้ถึง ๗๐๐ ปีนั้นต้นไม้เช่นนี้ปลูกถนนเมืองเบอลิน ลำต้นตรงใบมน ต้นที่เอามาให้ปลูกนี้สูงประมาณ

สัก ๖ ศอกแล้ว ลำต้นอ้วนแต่ขนบกลิ้ง เขาตัดรากทั้งใหญ่ทั้งเล็ก เหลืออยู่นิดหน่อย ไม่มีตุ้มดินหุ้มรากเลย ครั้นถามเขาได้ความว่าเขาชำไว้ก่อน แลย้ายทีครั้ง ๑ แล้ว เชื่อว่าจะเป็นได้ ยังไม่รู้จักวิธีทำหรือต้องอย่างไร เขาต้นไม้นั้นมาส่งให้พ่อ จัดตั้งลงไว้ เหมือนไม้ผัก แล้วก็เอาดินถมเท่านั้น คำที่จะจารึกย้ายดีลายตกไว้ขอให้พ่อเขียนเป็นภาษาไทย แลแปลเป็นภาษาเยอรมันจะสลัก กำลังค้นหนังสือไทยมา จนชั้นอาญชี กินข้าวกัดหนังสือไทย ให้ไปตีพิมพ์ที่ไลปซิก ผะเอิญมาไม่ทัน ๒ วัน พึ่งได้มาเมื่อคืนนี้ ความที่คิดถึงอ้ายนี้ช่างบอกละเอียดถึงเพียงนี้ ขนมเทเลยโต๊ะนั้นไม่ได้เอารูปถ่ายเก่า ๆ ติด ไปเกี่ยวในวันนั้นแต่ไหร ๆ เอารูปนั้นมาติดในขนมเวลาค่ำที่งเสน พ่อได้สั่งขนมเหล่านั้น จะเอาไว้เวลาค่ำที่ ๒ ห่อ ก็มีเมนูเข้ามาให้ดูด้วย ลาดีเซสที่น่าวัง แล้วขึ้นรถกลับมาที่สเตชั่น มีผู้มาส่งเป็นอันมาก มีความเอาใจอาวรณ์กันก็ดีทุกแลคิวเวลอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่มาอยู่รู้สึกสบายจริง ๆ วันนี้ล่วงเข้าไปเรวเหลือเกิน ประเดี๋ยวเดียวก็ครบ ๓ คืนแล้ว ออกจากสเตชั่นบรันซวิกเวลาเช้า ๕ โมง มาหยุดแวะละเรียงรถอยู่ที่เมืองฮาโนเวอ เมืองฮาโนเวอนี้ใหญ่มาก แต่เขากล่าวกันว่าคุ้ม ถ้านักเรียนมาอยู่แล้วมักจะเสียคน เหตุด้วยการสนุก ฤๅที่สนุกมั่งบริบูรณ์เหมือนเมืองเบอลิน แต่ระยะทางมันใกล้ ๆ กว่าเบอลิน จะชักให้เหลวนมาก หนแน่นคนเหมือนเมืองบรันซวิกนั้นเอง ต่อมาถึงเมืองที่แต่ก่อนเรียกว่าเวสฟาเลียเป็นเมืองเอกราช เมืองหนึ่ง ตกเป็นของปรุสเซียแล้ว ภูมิฐานบ้านเมืองจึงได้แปลก มีภูเขาเตี้ยยาว ที่ดินของเขาแนะทอดตลอดไปในท้องทุ่งมากขึ้น [illegible] เหมือนเช่นเขาวัดเดียวกัน ๑ ครั้งเห็นแถวเกินแต่ไกล การเพาะปลูกยิ่ง [illegible] [illegible] เอาที่ป่าดงใหญ่เมื่อประมาณสัก ๑๐ [illegible] [illegible] แลดแม่น้ำ [illegible] [illegible] เหตุ

ด้วยมีงานน้อยเต็มที แต่ก่อนมาในเมืองบรันซวิกไม่มีป่า ไม่มีหนองฤๅทเลสาบอันใด มีวนีสิเปอลรึงได้คิดทำป่าขึ้น ป่าที่ตอนต่อกับเมืองซึ่งได้ทำ ๒๐ ปีแล้วนั้น ต้นไม้ขนาดสักเท่าต้นไม้ที่สวนดุสิต แต่ส่วนใหม่ที่ทำต่อออกไปข้างนอกสองปีมาแล้ว ยังโหรงเหรงเต็มที แลเห็นเข้าช่างนึกถึงสวนดุสิตของเราเมื่อแรกทำจริงๆ เดี๋ยวนี้เอาต้นหึ้นเข้าช่วยประคองต้นไม้ไว้ แต่อย่างไรๆ ต้นไม้ของเราคงโตเร็วกว่าครึ่งหนึ่ง ตอนข้างโน้นเรื่องต้นสนเขาขวางลง เป็นไร่แลนาเต็มไปทั้งนั้น นาที่เกี่ยวข้าวเสร็จแล้วลงมือไถใหม่อีกก็มาก ในระหว่างฤดูสปริงแลซัมเมอนี้ เป็นเวลาที่ทำงานไม่ได้หยุด ไปว่างเอาน่าหนาว เข้าที่เกี่ยวเขาเกี่ยวไม่ไว้ตอซังสูง เหลือพ้นดินสัก ๒ นิ้วเท่านั้น เหตุด้วยต้องการฟาง เวลาผึ่งเข้าแห้งแล้วตีแต่รวงเข้า เหลือฟางตั้งลอมเล็กๆ รายไว้ในท้องนา สำหรับใช้คลุมพืชพรรณต่างๆ กันสโน เช่นมันแลต้นองุ่นใช้คลุมด้วยฟางทั้งนั้น น้ำตาลที่ทำกันนั้นใช้บีตสีแดงอย่างเช่นเราเคยต้มกินนั้นเอง มันดีเป็นแห่งๆ ตอนแถบข้างเหนือบีตแลอัสเปรกัสดี องุ่นไม่มีเลยปลูกไม่ดี เพราะหนาวมากนัก ที่เขตรเวสเฟเลียนแปลกกับที่อื่นๆ บ้านเรือนคนไม่เข้าเป็นหมู่ใหญ่ๆ อยู่รายห่างๆ กัน เขาว่ามักจะวิวาทกันมาก ไม่ใคร่ชอบกัน ถัดออกมาอีกที่สำคัญ ดือบัลเฟลเด แลบารเม็นเป็นคนละเมือง แต่ต่างใหญ่ขึ้นด้วยกัน จนเดี๋ยวนี้เกือบจะจดกัน เมืองทั้ง ๒ นี้ที่โดยรอบดอยเป็นบ่อแร่ การทำแร่ใหญ่โตมาก แต่ไม่ได้หยุดดูแห่งใด มีประหลาดอย่างหนึ่งคือ รถรางไม่ได้เดินไปบนราง กลับห้อยไปกับราง ซึ่งมีแห่งเดียวในประเทศยุโรป เป็นของประหลาดอยู่ เพราะรถรางนั้นจะต้องผ่านไปในเมืองทั้ง ๒ เป็นระยะทางสัก ๑๐ กิโลเมเตอ แต่มีตึกเต็มไปหมด ถ้าจะซื้อที่แผ่นดินจะเป็นราคาแพงอย่างยิ่ง มีคลองออกจะโตๆ [illegible] เขาที่คลองนั้นก็ไม่ได้ เพราะเป็นคลองที่ใช้ เขาจึงคิดอย่างใหม่ ทำเสาเหล็กขึ้น ๒ ฟากคลอง ปลายเสา [illegible] ไปตามคลองข้างบน ในการที่จะคิดถึงรถนั้น เขาคิดจะ

ไปกลับติดเสียบนหลังคารถ เวลาจะเดินก็เดินลอยโตงเตงไปในเปล สเตชั่นก็แขวนโตงเตงไว้เช่นนั้นเหมือนกัน ดูประหลาดเต็มที ได้เห็นเวลากำลังรถแล่น เขาว่าที่อเมริกามีมาก แต่ในยุโรปนี้ไม่มีแห่งอื่น กินกลางวันกลางทาง มาถึงเมืองโกลอนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ กินน้ำชามาแล้ว เมื่อขึ้นรถม้าแล้วจึงเลยไปเที่ยวทีเดียว เมืองนี้เปนเมืองใหญ่ที่ฝั่งแม่น้ำไรน์เมืองหนึ่ง มีจำนวนพลเมืองอยู่ในสามแสนเศษไปหาสี่แสน งามกว่าเมืองกีลมาก ที่เปนยอดของความงามทีเดียวนั้น คือวัดที่เรียกว่าโกลอน คะทีดรัล จะหาวัดในอิตาลีสู้กลัวจะสู้ไม่ใคร่จะได้ หน้าตาช่างเปนวัด ดูศักดิ์สิทธิ์เสียจริง ๆ โตใหญ่เหลือประมาณ แต่ไม่เห็นว่าสิ่งไรโตเกินไปฤๅเล็กเกินไปแต่สักอย่างเดียว ทรวดทรงสัณฐานพอได้ประมาณเข้ากันพอดีหมด งามราวกับว่าแกะด้วยงา เสียดายแต่บ้านเรือนกระชั้นเต็มที ถ้าไม่ขึ้นถ่ายรูปบนหลังคา หาที่ถ่ายรูปไม่ได้ นับว่าเปนหลักเมืองอย่างสำคัญ เปนของที่ผู้ซึ่งคิดทำต้องรู้สึก ว่าตัวจะไม่ได้อยู่แลเห็นเวลาวัดนี้แล้วเปนอันขาด ใจเขาเด็ดจริง ๆ ที่ทำกลั้นความอยากดูสำเร็จได้

ตึกอื่น ๆ ที่สำคัญมีอีกหลายแห่ง เปนตึกศิลาใหญ่ ๆ มีสพานข้ามแม่น้ำ มีเสาใหญ่ ๑ ต้น แลเห็นตระหง่านแต่ไกล ที่ริมน้ำถนนกว้างใหญ่ เปนที่น่าเที่ยวเล่นเปนที่สุด ตอนข้างเมืองใหม่มีตึกอย่างใหม่เกิดขึ้นมาก ตึกอย่างใหม่นี้เอรเปอเะบัตรวมเหมือนกัน ตามอย่างที่เอมเปอเรอแก้ไขฤๅคิดขึ้นเปนคดอย่างเก่าทั้งนั้น ฟังพูด ๆ ดูถูกใจจนคิดถึงกรมหลวงนริศร์

เมืองนี้เปนเมืองปรากฎชื่อเสียงด้วยเรื่องน้ำหอมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าโอเดอโกโลน แต่เขามักจะนินทาฤๅหัวเราะเยาะกันอยู่ว่า คนมักจะเข้าใจว่าน้ำออซึ่งที่อื่นไม่หอมเหมือนซื้อจากที่ร้านเมืองนี้ แต่ความจริงนั้นเมืองฝรั่งเศสมักจะส่งน้ำเช่นนั้นมาขายที่เมืองนี้ แต่ถึงเช่นนั้นก็ดี มาถึงเข้าแล้วจะอดซื้อไม่ได้ เพราะ

กะไรระมาเปนสเปเชียลลิตีของเมืองนี้ยิ่งกว่าน้ำอยนั้นไม่เหมาะเหมือน จึงได้ตรงไปซื้อน้ำอยสำหรับฝากไปบางกอก

โฮเตลนี้ ที่จริงก็ไม่เลวอะไร เปนอย่างดีของเมืองนี้ แต่ช่างกะไรเลยน่าโฮเตลมีถนนขึ้นกันเปนคั่นกระไดไปถึง ๓ ชั้น เปน ๓ สาย เรียงกัน มีทั้งทางรถม้า, รถราง. รถไฟ อึงหนวกหูอย่างยิ่ง บางทีบอกให้เขียนหนังสือถึงไม่ได้ยิน ถ้าจะว่าด้วยถานอึงกันแล้ว นอนในรถไฟเห็นจะเงียบกว่ามานอนที่โฮเตลเมืองโกลอนนี้ เว้นไว้แต่รถไฟแคบ โฮเตลกว้าง ผิดกันอยู่แต่เท่านั้น จะนอนหลับฤๅไม่หลับออกน่าสงไสยทีเดียว เพราะอยู่คนเดียว แต่ถ้าหลายคนไปแล้วถึงอึงเท่าอึงอย่างไรก็หายอึงเคยไปเอง ความร้ายกาจของโฮเตลโดยมาก ไม่มีอะไรยิ่งกว่าเลี้ยงช้าเต็มทีนั่งเสียจนหลังแขง ดูกเปนผู้อยู่โฮเตลมากกว่าเพื่อน บ่นว่าเสียเวลาค่ากินเข้าถึงวันละ ๖ ชั่วโมง จะไปที่ไหนพ่อได้จัดการเร่งทุกแห่ง แต่บางทีก็สำเร็จบางทีก็ไม่สำเร็จ ที่ไม่สำเร็จมักจะเปนเรื่องมีคนใช้น้อย แต่เหมือนอย่างโฮเตลนี้คนใช้ก็ไม่น้อย แต่มันช้าเอง ไม่ใช่ช้าถึงดี ถ้าถึงดีแล้วสูบซิกาเร็ตตัวหนึ่งได้ในระหว่างกับเข้ามาสิ่งหนึ่งๆ

คืนที่ ๑๔๑

เมืองปารีส

วันพุฒที่ ๑๔ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้ซอทีปรารภว่าจะหนวกหูจนนอนไม่หลับ ครั้นเวลาล่วง ๗ ทุ่มแล้วค่อยสงบลง ยังน่าต่างเสียพอทนได้ กินเข้าแล้วไปดูคะทีดรัล ไปดูทำเซิงเทียนที่จะถวายพระแล้วกลับมาโฮเตล กินเข้ากลางวัน พอแล้วสำเร็จเจ้ากรมเร่งว่ารถไฟจะออกต้องไปขึ้นรถไฟ ที่จริงต้องไปคอยหน่อยหนึ่งรถจึงได้ออก ทางที่มาวันนี้เวลาบ่าย

๕ โมง ถึงทรมแดนระหว่างเยอรมันกับเบลเยียม มีภูเขา ต้องลอดปล่องหลายหน เหตุที่ผ่านด่านภาษีบ่อย ๆ คือด่านภาษีเยอรมันกับแลเบลเยียมตั้งห่างกัน ต้องหยุดตรวจทั้งสองแห่ง ยังด่านภาษีเบลเยียมต่อกันกับฝรั่งเศส ต้องหยุดตรวจทั้งสองแห่ง ถึงเขาไม่ได้ตรวจเราก็จริง แต่คนเขามาด้วยในรถเราเขาตรวจจนทั่ว เราก็ต้องหยุดค้างอยู่นั้นด้วย ประดักประเดิดรำคาญใจไม่ใช่น้อย แห่งละนาน ๆ รถไฟวิ่งได้ช้า วันนี้ทั้งในแดนเบลเยียมแลในแดนฝรั่งเศสผ่านบ่อแร่ถ่านศิลาตลอดทาง การทำการใหญ่โตมากนักออกอยากเห็น เมืองเบลเยียมบริบูรณ์เสียจริง ๆ บริบูรณ์ทั้งบนพื้นแผ่นดินแลใต้แผ่นดิน การเพาะปลูกบนดินงามเต็มไปทุกหนทุกแห่ง บ้านเรือนคนก็แน่นหนาไม่ใคร่จะมีระยะว่างห่าง ส่วนใต้ดินก็ล้วนแต่ถ่านศิลาทั้งนั้น นับว่าเป็นเมืองอย่างมั่งมีที่สุด รถกินเข้าใช้รถฝรั่งเศส ทางเดินไม่ตรงกันกับรถเยอรมัน จึงต้องลงจากรถไปกินเข้ารถหนึ่งต่างหาก นั่งนานจนขี้เกียจ ร้อนเต็มที ต้องเปิดน่าต่างหมด กำหนดว่าจะถึงปารีสเวลา ๔ ทุ่ม ๔๕ เป็น ๕ ทุ่ม ๑๕ จึงได้ถึงสเตชั่น ทางมาแต่แซงคลอดครั้งนี้ ต่อเดตได้ความเหน็ดเหนื่อย เบื่อใจแต่คราวก่อนจึงได้จำทางได้ ที่สเตชั่นมีผู้แทนเปรสิเดนต์คนหนึ่ง ผู้แทนรองพีพีศคนหนึ่ง ไปรโตคอลคนหนึ่ง รับ มีเอกมเลก. แคร. ตัว. รุจพงษ์. ตุ๊ก. กรมสมมต. แลรรุญ กับข้าราชการอื่น ๆ มาสเตชั่นทันที

[illegible]รูปที่พอถ่ายเก็บกาทลกับด้วยเมื่อบนตัวเจ้าหน้า [illegible] ที่ไม่เด็ดพุ่งเหยิง [illegible] ไม่ครบจำนวน ได้ส่ง[illegible]ใต้บ้าง เมื่อได้หมดก็จะระส่งสำหรับเจ้าสมุร

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๔

คืนที่ ๑๔๒

วันพฤหัศบดีที่ ๑๕ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ก็นอนสบายดี เวลาบ่ายปรินซ์ยอชออฟกรีศมาหา เขามาอยู่ที่นี่เดือนหนึ่งแล้ว แต่ตัวเคราน์ปรินซ์ออฟกรีศพึ่งไป กิงออฟกรีศจะมาถึงเมื่อออกจากปารีสไปเสียก่อนแล้ว เวลาบ่ายไปเยี่ยมดัชเชสปรินซ์ยอชที่โฮเตลบริสโตล ส่งก๊าดแล้วไปบัวเดอบุลอง ไปด้วยรถโมเตอคาร์ จำหนทางได้มั่นคงไม่ได้มีคลาศเคลื่อนเลย แต่ดูว่าถึงไหนถึงเร็วเหลือเกิน ไปประเดี๋ยวเดียวก็ถึงตึกซึ่งกวีนอีซาเบลลาออฟสเปนเคยอยู่ จำได้ อีกครู่หนึ่งก็ถึงประตูเหล็ก หน้าตาป่าก็เปนอย่างเดิม แปลกแต่ต้นไม้อาเกเซียเก่า ๆ ตัดลงหมด เปลี่ยนปลูกใหม่ ป่านี้ก็เปนป่าปลูกต้นไม้ติด ๆ กัน แล้วตัดหนทางกว้างใหญ่เข้าไปในนั้นหลายสาย ตรงข้างล้อมข้าง มีหนทางม้าและไปอีกชั้นหนึ่ง ถัดเปนหนทางเล็กชั้นที่ ๓ อีกชั้นหนึ่ง มีสระสำหรับถือกระเชียงเล่นเรือ สระนี้ที่น่าสนุกกว่าที่ถนนปริ๊นซอฟ ตอนหนึ่งเปนเขามีน้ำตกอย่างไกร-ลาศ ตรงปากช่องที่จะเข้าไปมีเรสเตอรองต์หลังคาจีน ซึ่งอยู่มาแต่บุราณ ขับรถไปจนถึงลองชองซึ่งเปนที่สนามแข่งม้าแล้ววกเวียนรอบ ที่แถบนั้นเปนป่าต่อทุ่งหญ้า จนกลับเข้ามาจนถึงที่ซึ่งศรีสวัสดิ์เอาตัวไปเล่น ลงเดินตามแถบนั้นแล้วจึงขึ้นรถกลับ ในเวลานี้มีคนมาเที่ยวอยู่ในป่าก็มาก นั่งเล่นเดินเล่น แต่น้อยกว่าในฤดูกาล ในถนนเมืองปารีสทุก ๆ สายเงียบเหงาร้าง ๆ เพราะเปนหน้าร้อน คนออกไปอยู่เสียบ้านนอกโดยมากนั้นอย่างหนึ่ง เพราะเปนวันโฮลิเดพระเยซูขึ้นสวรรค์ ชาวร้านแลคนทั้งปวงจะพากันไปเที่ยวเสียหมด เวลาเย็นเห็นรถโมเตอคาร์อย่างใหญ่ที่นั่ง ๖ แถว

กลับมาแต่เวอไซล์เปนหลายรถ ความต้องการแลจำเปนของฝรั่งที่จะต้องไปป่าก ไม่ใช่แต่ผู้ที่อยากไปเที่ยวขี่รถม้า ฤๅหนุ่มสาวที่จะไปเที่ยวไปกรอกัน ถึงคนชั้นกลางแลคนชั้นสามัญต้องออกไปทั้งนั้น ไปด้วยความจำเปนยิ่งกว่าที่ตัวเขาจะรู้สึก ฤๅยิ่งกว่าเราจะคิดเห็น ตามที่เล่า ๆ กันมาแลคิดเห็นกันมาว่า "เขาทำไว้ให้เปนที่ไปขี่รถขี่ม้าเล่นเปนการสนุกสนาน" ฤๅว่า "ให้เปนที่ครึกครื้นแก่บ้านเมือง" ฤๅที่เรียกตามภาษาอย่างเก่าว่า "ไปกินอากาศตากอากาศ" แต่ตามที่เล่า ๆ พูด ๆ กันมาดูไม่สู้เปนการจำเปน เพราะคิดไม่เห็นการที่จะอยู่ในเรือนอย่างฝรั่ง ซึ่งไม่มีชานแลไม่มีลานบ้าน เปนอันต้องอุดอยู่ในตู้กระจก มันเหลือที่จะอยู่ได้ ถ้าเหมือนอย่างเรา เรามีนอกชาน มีลานบ้าน เพียงลงไปนั่งที่แคร่ฤๅที่ม้าฤๅก้นครกลูกเด็ก ๆ มีนั่งเล่นฤๅไปนั่งที่ท่า ดูเขาพายเรือไปเรือมาก็พอ แต่เมืองฝรั่งไม่มีที่เช่นนั้นสำหรับบ้านทุก ๆ บ้าน จึงต้องมีที่กลางสำหรับเล่นในหว่างหมู่บ้านบ้าง เปนป่าใหญ่บ้างเล็กบ้าง ใช่แต่เท่านั้น ฝรั่งที่อยู่ในเรือน มีอย่างเดียวแต่ต้องนั่งเก้าอี้ "เลิศลทิน" อยู่เสมอจะลงนอนพังพาบลงนั่งขัดสมาธิเล่นก็ผิดอย่างเช่นเราไม่ได้ ครั้นเวลาออกไปกลางแจ้งในป่าเช่นนั้น นั่งขัดสมาธิก็ได้พับเพียบก็ได้ จะแร่งล้มแผ่ลงนอนพังพาบเล่นตามหญ้าก็ได้ ดูเถอะ ตามหนทางที่ไปเกลื่อนกลาดไป ไม่ใช่รถ ไม่ใช่ไปนั่งโต๊ะเก้าอี้ นั่งลงไปกับพื้นเปนอันมาก ประกอบทั้งได้ผึ่งแดดได้รับลมในที่กว้าง เปนลมอากาศที่สอาด จึงเปนการจำเปนยิ่งกว่าในเมืองเรา ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดีต้องไปในที่เปิดโถงเช่นนั้น [illegible] คิดเรื่องเข็มอักษรซึ่งจะแจกในเรื่องการประพาศยุโรป

เวลาค่ำไปเที่ยวรถกลับมาถึง[illegible]เวลา ๔ ทุ่มครึ่ง วันนี้ไม่สู้จะร้อนเหมือนเมื่อวานนี้ เวลากลางคืนออกจะเย็น ๆ วันที่ในเมืองปารีสนี้ดูไม่ใคร่[illegible]ที่อื่น ๆ สนุก ตามถนน คนไม่ใคร่ไกลโดยมากแต่ว่าจะตามไดนกันเปนกระ ๆ เมื่อกลาง

มาครั้งก่อน ต่อเดือนกันยายนจึงได้ร่วง ส่วนข้างเหนือที่ผ่านลงมา ยังเขียวสดชุ่มชื่นอยู่ทุกแห่ง แต่ที่ปารีสนี้ร้อนเรวกว่าข้างเหนือมาก เวลาเราไปถูกสโนสตอมอยู่ที่นอรเว ข้างนี้ได้ข่าวว่าปารีสร้อนแล้ว แต่เขาว่าก็หนาวหวนไปหวนมา ความจริงเห็นจะเปนซัมเมอน้อย น่าจะเข้าออตัมโดยเรว

คืนที่ ๑๔๓

วันศุกรที่ ๑๖ สิงหาคม

วันนี้เวลาเช้ามีคมัว การที่กะว่าจะไปขึ้นไอเฟ่ลเทาเวอจึงได้กลับกลายความคิดไป ด้วยกลัวจะมีคมัวเสียไม่เห็นอะไรทั่วถึง เปลี่ยนเปนไปห้างลูฟร์ ห้างที่เรียกว่าลูฟร์นี้เรียกตามชื่อวัง เพราะวังนั้นอยู่ตรงข้ามกับห้าง เปนตึกก่อในสี่เหลี่ยมรอบเช่นศาลายุทธนาธิการ แต่เล็กกว่า ทำหลังคาข้างในที่หว่างตึกนั้น ชั้นล่างขายเครื่องแต่งตัวผู้หญิง แลของอื่น ๆ รายรอบไป แลขึ้นไปอีกเปนห้าชั้นด้วยกัน ทางขึ้นใช้สพานผ้าเหมือนอย่างเช่นที่พ่อเคยเล่า มีอยู่ที่ย่อนมอนติกาโลนั้น ขึ้นไปเปนชั้น ๆ ขาลงลงด้วยลิฟต์ เรื่องห้างนี้ไม่ต้องเล่ามากเสียแล้ว เพราะอาจจะเปรียบกับเคาฟ์เฮาส์ที่เมืองเบอลิน แต่เคาฟ์เฮาส์จัดสิ่งของดีกว่านี้ งามกว่านี้ ของที่ขายก็ดี ๆ กว่านี้ ทั้งใหญ่โตกว่านี้มากด้วย เพราะเหตุที่เคาฟ์เฮาส์เปนห้างใหม่ เห็นอย่างห้างเก่า ๆ เลือกคิดที่ไม่ดีออก เอาแต่ดีไปทำ ส่วนสิ่งของนั้นห้างลูฟร์นี้ไม่ซ้ำห้างย่อยได้ ราคาถูกจริง แต่ของไม่สู้ดี ถ้าจะหาของดี ไปหาตามห้างย่อยดีกว่า แต่ที่เคาฟ์เฮาส์นั้น ของดีแลราคาถูกกว่าห้างย่อย เอาการที่ได้ทำธุระมากเข้าเปนกำไร คนที่จะไปเที่ยวห้างย่อย ต้องเสียค่าเดินทางแลเสียเวลามาก ถ้าไปที่เคาฟ์-เฮาส์ จะเอาอะไรก็ได้พร้อมเสียหมดแล้ว ไปแห่งเดียวสดวกกว่า คนจึงได้ไปซื้อ

เสียร้านใหญ่มาก ทั้งวิธีขายของก็มีคล้ายกัน ที่เคาฟะฮาสเปนร้านหนึ่งอันเดียวกันไปหมด ทั้งมีคนมากเหมือนอย่างเราไป ตั้งกระจกช่องละมวงไม่ให้คนเข้ามาเบียดเสียด พาดูแลชวนให้เลือกของซื้อไปตลอด ที่นี่เขาจัดคนให้ประจำตัวคนไปซื้อ คนไหนซื้อก็ต้องบอกแก่คนขายที่ประจำตัว ข้ามกันก็ไม่ได้ คนที่มาเปนผู้ขายนั้นออกจะเก่งแย่งกัน พอไม่ใคร่จะได้ซื้ออะไร ต้องการจะเดินดูว่าเขาจัดการอย่างไร พอเดินทั่วแล้วก็กลับ แต่กว่าจะทั่วมันก็นานอยู่ถึงเมื่อยขา

กลับมายังวัน แลอากาศก็เริ่มใสมีแดด ตูรเฟลเรียกตามภาษาอังกฤษว่าไอเฟลตาเวอนั้น อยู่ในหนทางที่จะกลับมาบ้านจึงได้แวะเที่ยวเสียทีเดียว โรงเรือนย่อม ๆ ที่อยู่ตามเชิงเสานั้นไม่มีแล้ว เหลือแต่สวนแลสระซึ่งทำงามดีมาก เวลาไปไม่มีคนนักคนปลอดโปร่งดีมาก ชั้นต้นขึ้นลิฟต์ซึ่งเปนเกวียนอย่างยกโกยขึ้นตรงเขญจา ไปถึงชั้นต้นมีร้านแลเครื่องเล่นเสียชั้นหนึ่ง แล้วขึ้นเกวียนไปอีกเปนชั้นที่ ๒ ก็มีร้านแลเครื่องเล่นอย่างเดียวกัน แต่ชั้นที่สามนั้น เปนชั้นสูง ที่เสาตรงขึ้นไปจึงได้ใช้ลิฟต์ แต่เปนสองตอน ขึ้นลิฟต์ไปจนถึงกลางเสาตอนบน แล้วย้ายไปขึ้นอีกลิฟต์หนึ่ง จึงถึงชั้นสาม ชั้นสามนี้ก็มีร้านแลเครื่องเล่นเหมือนกัน แต่มีฝากระจกกันลมด้วยสูงมาก พอขึ้นลิฟต์ชั้นสามนี้ฝนก็ตก เพราะเหตุนั้นจึงไม่ได้ขึ้นชั้นบนอีกชั้นหนึ่งซึ่งเคยขึ้นแล้ว เสานี้จำได้ครั้งก่อนว่าสูงสามเส้น วันไปชั้นบนออกไหว ๆ ด้วยไปละชั่น เงินค่าเดิมดูวันที่ไปขึ้นเขาจรดดิน สูง ๒๕ เส้นเศษ ถ้าเขามาเวลาให้เด็กเท่านั้น จะเสียวไส้ป่านใด แต่นี่แลเห็นคนออกไปทาสียังเฉย ๆ ดีน

ร้านที่ขายของนั้น มีสิ่งของต่าง ๆ เช่นก้านกลักยิกไฟ ที่เขี่ยบุหรี่ ถ้วย ดินสอ ช้อนเปนต้น ล้วนแต่มีรูปเคาเวอนั้นทั้งนั้น มีโปสต์การดซึ่งจะเขียนจากบนนั้นส่งได้ มีคัดกระดาษเปนรูปต่าง ๆ ตัดหน้าเชิดหน้า แลมีร้านขายของกิน ดูคึกคักยิ่งกว่าแต่ก่อน

ออกระดาม ๆ เคย ส่วนการเล่นนั้น มีเครื่องหมุน ๆ ที่สำหรับหยอดอัฐต่าง ๆ คือแข่งม้าเอาอัฐหยอดคนละอัฐแล้วหมุน ใครชนะได้อัฐคืนใครแพ้อัฐสูญ มีแต่เสียแลเสมอตัว แข่งเรือหมอดูต่าง ๆ แลหยอดอัฐลงไปเอาของต่าง ๆ อย่างงานวัด คุณวิเศษในการขึ้นหอนี้ ที่ได้ดูเมืองปารีสเห็นตลอดโดยรอบจนสุดสายตา กว่าจะขึ้นลงสำเร็จกว่าชั่วโมง เพราะต้องเดินดูบ้าง ต้องคอยบ้าง ด้วยระยะลิฟต์เหล่านั้นสิบมินิตจึงขึ้นครั้งหนึ่ง

กลับมากินเข้ากลางวันที่ลิเคชั่น โปรเฟสเซอดอร์มาหา โปรเฟสเซอดอร์ผู้นี้เปนผู้ซึ่งได้เคยเปนผู้จัดการเอกสหิบิเชน ช่วยพระยาสุริยาครั้งเอกสหิบิเชนฟิลเดลเฟียคราวหนึ่ง แลได้จัดการคราวเอกสหิบิเชนเซนต์หลุยส์คราวนี้ เปนผู้ที่ชอบพอกันกับพวกเรามานานแล้ว พระรัตนาญู่ติกลับไปรู้ว่าพ่อจะไม่ไปอเมริกา จึงได้ข้ามมาหา เปนคนที่มีอัธยาศรัยดี แลพวกเราที่เคยได้ยินชื่อ กะหน้าเปนอย่างหนึ่ง ครั้นเมื่อเห็นตัวเข้า ไม่เหมือนที่กะเลย มาเอ่ยพ้องกันเช่นนี้เปนหลายคน

เวลาบ่าย ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปที่เซฟ์วซึ่งเปนที่ทำถ้วยชาม ตำบลนี้อยู่นอกเมืองปารีส พอออกจากบัวเดบูโลง รถต้องหยุด มีพนักงานตรวจน้ำมัน เพราะเปนภาษีชั้นในสำหรับเมืองปารีสอีกชั้นหนึ่ง ด้วยราคาน้ำมันในปารีสแพง พอหลุดพ้นเขตรออกไปร้านน้ำมันก็อยู่ตรงนั้นขายถูกลงไปทันที แต่รถพ่อไม่ต้องทำอะไร ด้วยมีตั๋วสำคัญ ไปถึงที่เซฟ์วมีเจ้าพนักงานรับ ไปดูห้องที่ตั้งของอวดแลขายชิ้นโต ๆ ไม่ได้ขายทั้งนั้น ขายชิ้นเล็ก ๆ แล้วไปดูที่ทำงาน ที่จริงการทำปะสเลนนี้ก็ได้เห็นที่นี่เองคราวก่อนครั้งหนึ่ง ที่ไมเซนเมืองเยรมันครั้งหนึ่ง ในอิตาลีแลรัสเซีย เดนมาร์กครั้งนี้ก็ได้เห็น แต่เล่าซ้ำไว้เสียหน่อยก็ดี การขึ้นรูปสิ่งที่กลม ใช้ดินแป้นเหมือนอย่างปั้นหม้อ ถ้าเปนตุ๊กตาใช้รูปพิมพ์ ถ้าเปนเครื่องขาวไม่ได้เคลือบก็

เข้าไฟทีเดียว ถ้าเปนชามเคลือบชิ้นเล็ก ๆ ที่ควรจะยกจุ่มลงในน้ำเคลือบได้ ก็จุ่มลงแล้วยกขึ้น น้ำเคลือบจะแห้งทันที ด้วยถ้วยข้างในซึ่งยังไม่ได้เผานั้นสูบ ถ้าเปนเขียนสีเปนสองอย่าง อย่างหนึ่งเขียนก่อนชุบน้ำเคลือบ อย่างหนึ่งเคลือบแล้วจึงเขียนด้วยน้ำเคลือบนั้นเองเพื่อจะให้หนาขึ้นเปนลายซ้อน ส่วนเขียนลายทองนั้นแกะพิมพ์ลงในแผ่นเหล็ก แล้วถูยาดำ ให้ติดอยู่ในร่องลายแกะ เช็ดพื้นที่รายเสียให้สอาด แล้วเอากระดาษยางทาบเข้าเครื่องอัด ยาดำที่ในพิมพ์นั้นกลับมาติดอยู่ที่กระดาษยาง แล้วเอากระดาษยางทาบลงในจานที่เคลือบแล้วใช้ยางชิ้นเกลี้ยงรีดเยอคลึงหลังกระดาษ ยาดำกลับลงไปติดอยู่ในถ้วย แล้วก็โรยทอง ทองก็เฉภาะติดแต่ที่ยาดำ เหตุด้วยที่อื่นเปนถ้วยเกลี้ยงแล้วก็เข้าไฟได้ ถ้าจะซ้อนทองให้หนาแห่งใด ต้องเติมทองอีก ครั้นเมื่อสำเร็จแล้วออกจากเตา ต้องชักเงาด้วยเนียม จึงจะเปนอันแล้วสำเร็จ การงานที่ประณีตประเดิดอยู่มาก ทำด้วยมือจริง ๆ ทุกระยะไม่ได้ทำด้วยกลเลย ในการที่จะเคลือบของใหญ่ ซึ่งยกขึ้นชุบไม่ได้ เขาใช้หลอดแก้วพ่น อย่างเช่นฉีดน้ำหอม ถ้าจะเขียนของอย่างเช่นถ้วยยาง ๆ ใช้หล่อด้วยพิมพ์ทำรูปเหมือนเบ้าแล้วแต่จะเอารูปถ้วยอย่างไร แล้วตักดินถ้วยซึ่งละลายน้ำมาเทรอก ชั่วเวลาที่จะให้หนาให้บางเท่าใด พอแห้งก็ถอดออกมาเปนรูปถ้วย แต่ประเดิดที่ แตกง่าย เวลาเข้าเตา มีเบ้ารูปเหมือนเช่า เอาสิ่งของบรรจุลงในนั้นแล้วจึงเข้าเตา ใช้ไฟอย่างแรงสุมค้างคืน ในนี้เห็นเขาเปิดเตาเอาของที่เผาแล้วออก แลได้เห็นทำจานแลถ้วยน้ำชาของเราซึ่งยังทำไม่แล้วหมด พ่ออยากได้ให้คู่หนึ่งจะให้เห็นเวลาเอาออกจากเตา เขาว่าเช่นจะถามเสนาบดีว่าการต่างประเทศสั่งให้ทำ พอทำไปแล้วจะพูดกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลได้ซื้อตุ๊กตาสำหรับโต๊ะกินเข้าสำรับหนึ่ง มีรูปท่าต่าง ๆ ที่ไม่เคยทำตกแต่งกันในเรื่องเนื้อแลเคลือบ แต่รูปพรรณท่วงทีไม่สู้แยบยายเหมือนของ

ฝรั่งเศส ที่เซฟวเห็นจะเปนดีกว่าทุกแห่งไม่มีที่ไหนสู้ กลับมาตามทางเดิม เข้าในบัว แวะกินน้ำชาที่เปรคาตลัง กากินน้ำชาของพ่อเปนแต่ชื่อ ที่แท้แปลว่ากินลูกไม้ หมอห้ามไม่ให้กินน้ำชา ซึ่งพ่อก็ไม่อยากจะกินอ้ายค่นพลั่ก จึงได้กินลูกไม้แทน ลูกไม้เวลานี้มีแปลกมาอีกหลายอย่าง คือลูกองุ่นดำรูปรีลูกใหญ่ องุ่นเขียวลูกใหญ่มีกลิ่นหอมรศดีมากทั้งสองอย่าง ลูกสตรอเบอรีรูปรี ลูกปลัมแลกรีนเกชกำลังจัดหวานสนิท ลูกบี่ชดีมานานแล้ว ยังคงดีเสมออยู่ แปร์ก็มีดีเว้นแต่ไม่สู้เขื่องอย่างแต่ก่อน แตงฤๅพัก "เมลัง" ในเมืองฝรั่งเศสนี้หนาแลชุ่มหวานสนิท มีเดือกำลังจัดหวานมาก ลูกไม้เปนบริบูรณ์กว่าที่อื่น ๆ หมด เมนูในเมืองเยอรมนีจะบอกลูกไม้ถึงต้องแถมว่าลูกไม้ฝรั่งเศส ด้วยสามารถที่มีลูกไม้มาก ที่ซึ่งไปกินน้ำชาวันนี้อยู่ในกลางป่า เขาสร้างตึก ผนังด้านหนึ่งเปนกระจกเงา ด้านหนึ่งกรุด้วยกระจกช่องแผ่นใหญ่ ๆ เต็มทั้งห้อง ตั้งโต๊ะเล็ก ๆ มีทั้งขนมแลผลไม้เครื่องดื่มทุกอย่าง มีคนตีสองวง ผลัดกันทำ นอกโรงประดับด้วยต้นไม้ดีแลตัดทางเดินตามเงาไม้ งามสนุกจริง ๆ ในชั้นเชิงตกแต่งเหล่านี้แล้วเปนไม่มีใครสู้ฝรั่งเศสได้ กินน้ำชาแล้วกลับมาลิเคชั่น ทำการต่าง ๆ ๏

เวลาค่ำไปดูออปรา ที่ครองด์ออปรา ทางที่ไปมันสว่างเหมือนมีงานมีการไปทุกหนทุกแห่ง ถนนในเมืองปารีสนี้จุดไฟเกือบจะมีทุกอย่าง ตะเกียงก็มี แคสก็มี ไฟฟ้าก็มีอาร์กแลมป์ก็มี ขาดแต่ตะเกียงลานกับตะเกียงแมงดา มีไฟฟ้าอย่างใหม่ ใช้หลอดยาวจุดเปนไฟดวงยาวสีน้ำเงิน ตามห้างร้านต่าง ๆ จุดไฟฟ้าเปนตัวหนังสือ บอกขายของบอกชื่อร้าน ผลัดกันติดผลัดกันดับบ้าง เปลี่ยนสีบ้าง เหลือจะพรรณา เหมือนกับมีงานจุดไฟอิลลุมิเนชั่นอยู่เปนนิจ ตามเรสเตอรองต์แลกาเฟต่าง ๆ ตั้งโต๊ะกินเข้าเล็ก ๆ อยู่ริมถนนแน่น ๆ ไป ที่อื่นถึงจะมีบ้างก็ไม่เหมือนอย่างปารีส ลอนดอนเปนไม่มีเลย ถึงจีนที่ไฮด์ปาร์กก็ไม่เห็นมีคนไป เปนสันดานคนอังกฤษไม่ชอบที่จะไป

เที่ยวนั่งกินเช่นนั้น ฤดูมันไม่ให้ด้วย มักเปนฝนเปนหมอกควันมืดไปต่าง ๆ อย่างเช่นปารีสอากาศแจ่มใสแลอุ่นสบาย ชวนให้ออกเล่นกลางแจ้ง ที่ครองต์ออปรานี้ เปนตึกที่งามอย่างยิ่งไม่มีที่ไหนสู้ แต่เดี๋ยวนี้ดูมัวหมองไปกว่าแต่ก่อน ทั้งข้างนอกข้างในออกจะเยิน ๆ ต้องการซ่อม ออปราแห่งนี้ได้ตั้งโรงมาแต่คฤสตศักราช ๑๖๖๐ เห็นจะเปนแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองเมืองเรา แต่เปลี่ยนแปลงมาเปนชั้น ๆ โรงใหม่นี้ทำแผ่นดินนะโปเลียนที่สาม การเล่นออปรานี้ขาดทุนทั้งนั้นไม่ว่าแห่งใด รัฐบาลต้องออกเงินอุดหนุนจึงตั้งอยู่ได้ คนไปดูออปราคอมมิกฤๅเทียเตอเสียมาก ออปราคอมมิกนั้นตรงกับยี่เกทีเดียว อันที่จริงละครฝรั่งมันไม่ผิดกันกับละครเราอย่างไร ตรงรูปกันได้แต่ท่าวิธี เช่นออปราใหญ่เช่นนี้ มันก็ร้องแลรำ ไม่มีเจรจา นั่นเอง คำที่ว่ารำนี้รำจริง ๆ คือยกแขนสูง ๆ ไขว้ขาไปไขว้ขามา โยนตัว เอียวตัว แต่ฝรั่งมีกระโดดโลดโผนเล่นเท้ามากกว่าพวกเรา ของเราก็ใช้ทั้งมือทั้งตีนอย่างเดียวกันแต่จังหวะช้า ใช้กิริยาอย่างเนิบนาบไม่กระโดดโลดโผน ที่ฝรั่งไปเห็นว่ารำของเราเล่นจะเปนอันจะไรจนเห็นเปนน่าเกลียดได้ — ถ้าเราแต่งอย่างด้วยความเห็นอย่างโทษแท้ ก็เห็นน่าเกลียดน่าอายได้เหมือนกัน นุ่งกระโปรงสั้น ๆ หัวเลิกเวิกจาก เต้นโลดเปนลิงแสม น่าอายที่ผู้หญิงจะต้องทำเช่นนั้น ในการร้องก็ดี ใช้ยักกด มันก็ลักษณเดียวกัน เว้นแต่อย่างเดียวกับเครื่องดนตรี ฝ่ายของเราพิณพาทย์ทะโพนมีข้าวอัดติดเสียหมด จะเล่นให้แปลกให้กว้างออกไปก็ติดแนย ทั้งไม่ได้ การรำเต้นก็มีแบบตาวางไว้เสียหมดจะออกนอกแบบไปไม่ได้ มันมีที่สุดทั้งพิณพาทย์ ท่าเต้นข้างฝรั่งไม่มีที่สุด เพลงจะผูกขึ้นใหม่ก็ร้อยก็พันก็ผูกได้ ตั้งแต่ดังไปจนกระทั่งเบาที่สุดแล้วรอดทั้ง ตั้งแต่เร็วที่สุดไปจนกระทั่งช้าที่สุด จะเอาอะไรเต้นอะไรสุดเต้นก็ตามแต่จะเปนไปได้ ถ้าเข้าทีก็เพราะ การรำเต้นก็เหมือนกัน มันยักย้ายหันไป

หาเพลงได้ เครื่องแต่งตัวเล่า ถ้าเปนลครแบบเช่นนี้ก็อยู่ในแต่งให้ว้าว ๆ วาย ๆ แล แต่งอย่างโบราณทั้งนั้น ไม่ได้แต่งอย่างทุกวันนี้เลย ของเราก็แต่งอย่างโบราณแล แวว ๆ วาย ๆ เหมือนกัน ในที่สุดคนที่ไปดูก็ชอบพึ่ง เพราะดูงามอย่างเดียวกัน ส่วนเจ้าพวกยี่เกฤๅพวกลครพูดมันก็อย่างเดียวกัน เปนแต่ภาษาต่างนิสัย ความรู้ แลความคิดน้อยกว่ากัน ที่ยังคับกว้างแลที่ยังคับแคบกว่ากันเท่านั้น

ลครที่เล่นวันนี้เรื่อง อาเรียน ท้องเรื่องเปนผู้หญิงพี่น้องสองคน รักร่วม ผู้ชายคนเดียวกัน ครั้นเมื่อรู้กันเข้าก็เสียใจฤๅโกรธกันอย่างไร นางน้องสาวไปทำ อะไรกับรูปวีนัส วีนัสล้มลงมาทับตายแห่ศพมาเข้าโบสถ์ พี่สาวออกไปอ้อนวอนวีนัส อยู่ในเวลากลางคืน วีนัสมาปรากฏแล้วใช้ให้นางผีมาพาไปในที่ซึ่งเปนที่อยู่อันพวก ภูตผีปีศาจต่าง ๆ ขึ้นมาเต้นรำขับร้อง นางนั้นไปหาวีนัส เอาดอกไม้ไปถวายขอให้ น้องกลับเปนขึ้นมา วีนัสก็ให้น้องกลับเปนขึ้นมา ครั้นนางคนน้องกลับเปนขึ้นมาแล้ว ก็ไปรักใคร่กันกับผู้ชายคนนั้นอีก นางพี่สาวเปนบ้า เลยเดินลงทเลตาย แต่พ่อไปดู ฉากที่ ๒ เสียแล้ว แลกลับมาเสียก่อนไม่ทันจบเรื่อง ฉากเขาทำงามดี ใช้แสงไฟ หรูหรามาก เวลากลางคืนทำดีนัก กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม

คืนที่ ๑๔๔

วันเสาร์ที่ ๒๗ สิงหาคม

วันนี้ยุ่งเหยิงมาก ตื่นสายด้วย นัดเขามาตัดผมด้วย อ้ายช่างตัดผมเจ้ากระผม อยากจะหวีให้ไม่ยอมจะหวีเอง แสกกลางก็ไม่เปน มันยังพยายามที่จะแสกถึงสามหน จนต้องไล่ ไปกินเข้าก็ไม่อร่อย มันจำเภาะทำกับเข้าที่มีเข้าในนั้น เข้าก็ติดอยู่ข้าง ระพุ้น ถึงต้องต้มเข้าต้มกินเอง เลยซ้ำไม่ได้กินเข้ากลางวัน

มองสิเออเดอฟรางส์ ที่เปนราชทูตเมืองไทยแต่ก่อนมาหา ดูอ้วนท้วนหน้าแดงสบาย จะขอพาเมียแลลูกซึ่งพ่อเคยรักมาแต่เล็ก ๆ มาหา

วันนี้เดิมกะว่าจะไปร้านยักการาก่อน แล้วจะไปเวอไซล์ แต่บ่ายเสียไปไม่ได้ จึงตกลงเปนไปร้านยักการา แล้วจะเที่ยวตามบุญตามกรรมต่อไป ครั้นไปถึงกลางทาง ดูถนนบุลวาที่เปลี่ยนชื่อตามลำดับต่าง ๆ เพลิดเพลินไป ได้เห็นประตูเมืองปารีสเก่าสองประตู คือปอร์ตซังมาตังกับปอร์ตซังเดนิส ซึ่งเขายังเหลือไว้ไม่ได้รื้อ ถนนบุลวานี้เปนกำแพงเก่ารื้อลงจึงเปนถนนใหญ่ตรงไปตามแนวประตูนั้น ปารีสเก่าอยู่ข้างตอนในตรงนี้ แลปาเลส์รอยัล เดิมมีกำแพงรอบ ถิ่นฐานที่เราอยู่แลเที่ยวกันเดี๋ยวนี้เปนเมืองใหม่ทั้งสิ้น ถนนสายใหญ่คือบุลวาที่ทำไปตามแนวกำแพงนี้แบ่งเรียกชื่อบุลวาต่าง ๆ เปนตอน ๆ ไปจนกระทั่งถึงตอนข้างปลายซึ่งเรียกว่า ปลัศเดอ ลา รีปับลิก แถบนั้นเปนชั้นคนจนพวกทำงานอยู่ เข้าของที่ขายตามร้านก็เลวลงไปเลวลงไปทุกที เปนของสำหรับขายพวกคนจน แถบนั้นอยู่ข้างจะร้ายกาจมีฟันแทงกัน เที่ยวไปมาในกลางคืนอยู่ข้างจะยาก ถ้าจะเกิดเหตุผลอันใด เช่นสไตรก์ ฤๅจลาจลอย่างหนึ่งอย่างใดก็มักเกิดจากแถบนั้นก่อน มีโปลิศต้องปราบปรามมาเช่นนั้นมาก ที่ไปนี้ล่วงทางซึ่งจะเลี้ยวไปยักการาลงไปหน่อยหนึ่ง จนถึงเสาที่ตั้งรูปนางลิเบอตี้ แล้วจึงวนกลับขึ้นมา เลี้ยวไปยักการา

ที่ร้านนี้มีห้องที่สำหรับตั้งของเครื่องแก้วให้ดูเปนห้องใหญ่ เจ้าของเขาอวดว่าแปลกกว่าแต่ก่อนมา ที่จริงดูก็ไม่แปลกเท่าไร ของใหญ่ก็เสาระย้าไฟ แลระย้าเทียน อย่างเช่นแต่ก่อนนั้นเอง สิ่งที่อวดมากนั้นคือพวกแก้วสี ที่ทำให้เหมือนปอสเลน แต่ถ้าไม่เคาะก็ไม่รู้ เหมือนกับปอสเลนนั้นเอง พ่อจึงไม่ได้ซื้อ เพราะราคาแพงแลไม่สู้รู้สึกอะไรนัก ของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นที่ล้างหน้าเครื่องถ้วย ก็เหมือนอย่างเก่านั้นเอง เปนร้านตั้งตัวอย่างไว้ให้ดูสำหรับไปสั่ง แลขายด้วย ไม่ใช่ที่ทำ

ออกจากร้านนั้น ไปทางมองมาตร เพื่อจะดูเมืองปารีสจากวัดเอ เคลิส ดี เวอ นาซีโอนาล ดี ซาเครเคอร์ แปลว่าวัดศักดิ์สิทธิ์ฤทัยศรัทธาราษฎร์ ชื่อช่างเหมือนกันกับอย่างวัดใหม่ ๆ ในบ้านเราเสียจริง ๆ การที่คิดจะมาวัดนี้ เพราะเหตุที่ขึ้นไอเฟ็ลเตาเวอ แลเห็นโดมเด่นอยู่บนแนวเขาซึ่งรู้ได้ว่า ถ้าแลจากที่นั่นจะเห็นเมืองปารีสดีเหมือนขึ้นไอเฟ็ลเตาเวอ เมืองปารีสนี้ตั้งอยู่ในที่เขาล้อมเหมือนอยู่ในก้นกระทะ เขาเป็นปากกระทะ วัดนี้ตั้งอยู่บนปากกระทะ ทางที่ขึ้นเขานั้นก็อยู่ข้างจะชันอยู่แต่ไม่สู้สูง มีบ้านเรือนคนจนขึ้นไปตลอด คล้ายกันกับเขาที่เมืองเนเปอลแต่เตี้ยกว่ากันมาก ถนนไม่แคบเหมือนอย่างที่เนเปอล ในที่สุดจึงขึ้นไปถึงวัด วัดนี้เป็นวัดเรี่ยรายทำยังไม่แล้วสำเร็จ มียอดห้ายอด มีหอระฆังสูงทำด้วยศิลา มีระฆังใบใหญ่ที่หล่อแลฉลองแล้ว แต่เอาขึ้นที่ไม่ได้ ระฆังนั้นชำรุดด้วย อยู่ข้างจะศักดิ์สิทธิ์ มีคนขึ้นไปนมัสการเสมอ รูปแห่งใดที่ขลัง ก็มีหัวใจสีนบนแลมีจงกลเทียน มียายแก่ขายเทียนสำหรับจุดบูชาเคงครึกอยู่เสมอ มีคนไปสวดมนต์ภาวนาอ้อนวอน ทำวัตรกันเป็นหมู่ก็มี กำลังเข้าไปแสดงบาปอยู่กับบาดหลวงก็มี มีน้ำมนต์ที่สำหรับวักจิมเจิม สิ่งซึ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงเป็นรูปทั้งนั้น มาโดนาเป็นพื้น แต่มาโดนาบางตัวก็ศักดิ์สิทธิ์ บางตัวไม่ศักดิ์สิทธิ์ ถึงพระเยซูก็เป็นบางตัวศักดิ์สิทธิ์ บางตัวไม่ศักดิ์สิทธิ์ ข้อที่จะปรับว่าเราเป็นไอดอลคาร์ นับถือรูปเคารพซึ่งเป็นการไม่จริงนั้น ถ้าหากจะว่าเช่นนั้น พวกโรมันคาทอลิกนับถือรูปเคารพมากกว่าเรา ถ้าหากว่าเขาแก้ว่าไม่ได้นับถือรูป เราแก้ได้สนิทกว่า หรือที่ต้องอะไรคาทอลิกเหมือนพราหมณ์มากกว่าเรา ถ้าจะเทียบทางพุทธสาสนาก็เหมือนพระญวน ข้างเราใกล้โปรเตสตันต์มาก ตามรอบ ๆ วัดก็มีร้านขายรูปพระเยซูแลรูปมาโดนา เป็นรูปหล่อเหมือนพระที่ขายวัดสามปลื้มของเรา พวกฝรั่งไปเมืองเราซื้อพระพุทธรูปตามตลาด ด้วยความต้องการจะซื้อมาตุเล่นก็มี ด้วยความหมิ่นประมาทหาว่าเราเป็นไอดอลคาร์ก็มี พอจึงได้ซื้อบ้าง แต่ซื้อด้วยความพอใจที่จะดูเป็นของประหลาด มิได้ซื้อด้วยน้ำใจหมิ่นประมาท แต่เขายังมีมากกว่าเรา

มีเครื่องผูกคอกันไข้กันเริม คุ้มเกรงรักษาต่าง ๆ อีกมาก ถ้าจะซื้อให้หมดแต่อย่างละตัวก็คงกระบุง มีตลอดจนกระทั่งถึงลูกประคำ ที่สำหรับไปรำคือภาวนา เดกสวดอะไร ๆ มันก็คล้ายกัน พระเดินจงกรมก็มี เดินภาวนาย่นแดจงกรมอยู่ในที่เดียว แต่เรื่องแสดงอาบัติของคฤหัสถ์เราไม่มี นี่เขามีแสดงอาบัติทำเปนตู้ พระเข้าไปนั่งอยู่ในตู้กลาง แล้วเจาะช่องไว้สองข้างสำหรับให้คนที่จะไปแสดงอาบัติ ไปตุกเข่าอยู่ที่หูพระ มีเครื่องกำบังไม่ให้เห็นหน้า ในการที่จะแก้บาป ไม่ใช่เตือนให้สังวรระวังสิ่งไปภายน่า นี่บาปไปแล้วก็คงเปนบาป อาจจะล้างให้หายได้ ด้วยเสียเงินให้แก่พระ ฤๅให้ไปวัดกี่สิบร้อยหน บาปนั้นเปนอันหมด ความมุ่งหมายก็เรื่องคัดสันดาน ลงปลายมันก็กลายเปนเงิน แลเปนพิธีไปได้ตามกิเลศของคน

ว่าจากที่นี่แลเห็นเมืองตอนเก่าแลตอนใหม่ได้ถนัด มีคนไปนั่งไปยืนดูกันอยู่มาก กลับลงจากวัดนั้นแล้ว กลับมาทางบัวเดอบุลอง แวะไปกินน้ำชาที่เรสเตอรองต์ชื่ออาเมนองวิล อยู่ในบัวเดอบุลองนั้นได้พบกับปรินซยอชออฟกรีศไปนั่งอยู่ในที่นั้นก่อน เลยสนทนากัน ที่นี่เปนสวนตัดทางวงเวียนต่าง ๆ เรสเตอรองต์ตั้งอยู่กลาง เปนฝากระจกแลบังสาดกระจกรอบ ปลายบังสาดนั้นมีดวงไฟฟ้าทำเปนรูปดอกไม้รายตลอด แต่ยังมีไฟฟ้าในที่อื่น ๆ เวลาค่ำตามไฟสว่างเหมือนมีงาน ออกจากที่นั่นไปเดินเล่นที่ริมสระ ซึ่งเปนที่ตกกระเชียง มีร้านขาวแลเข็ด ขายขนมยังอยู่ในที่นั้นสำหรับให้กิน ช่างเหมือนกับอย่างหยกของเราจริง ๆ ยกพื้นริมน้ำก็เหมือนที่ข้างเรือนต้น เว้นแต่น้ำของเราสอาดกว่า ช่างคิดถึงสวนดุสิตไรรอน ๆ ที่เดียว ชายจักรพงษ์ชวนให้ไปดูลครซึ่งเรียกกันว่าซีคเลต์ เปนที่แห่งหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้เด็กไปดู เพราะไม่หยาบคาย แต่ลครไอร [illegible] ที่เดียว เพราะฉนั้นวันนี้จึงไป [illegible]

[illegible]

ลครที่เล่นวันนี้เล่น [illegible] มีผู้สาวคนหนึ่ง [illegible] เจ้าเปน [illegible]

เช่นให้ปวดท้องเปนต้น ให้เปนเรื่องเล่นกล คือจะนั่งกินเข้า ของกินหลุดขึ้นไปหาปากรูปภาพ โต๊ะจมลงไปเสียในพื้นเปนต้น มีตลกหรู ๆ เช่นบาเลต์ คนเปนระยะระยะ ถูกไปมันก็ช่างน่าเกลียด ที่ว่าไม่หยาบแล้วนั้น ถ้าเปนไทย ๆ เราเล่นก็ว่าหยาบนั้นเอง คือผู้หญิงสรวมกางเกงยืดแพรแนบเนื้อ แลถุงน่องเนื้อเปล่า แล้วสรวมเสื้อผ้าโปร่งดำบาง ๆ ข้างนอก ออกมาเต้นโลด มันก็แลเห็นขาแจ้งหมดตัว เราใส่กางเกงยืดเช่นนั้น แล้วสรวมกระโปรงสั้น ๆ กางเหมือนร่ม เต้นเวิกไปเวิกมาดูมันก็เหมือนกับไม่ได้มีกระโปรง ถ้าหากว่าเปนลครไทย เจ้าพระยาเทเวศร์คงไม่ยอมให้ลครของตัวแต่งเช่นนั้น โดยจะยอม ตัวลครเองมันก็คงไม่ยอมแต่ง แต่หากเขานิยมกันว่าไม่หยาบ มันก็เปนไม่หยาบไปได้ เรื่องลครโรงนี้ อุรุพงษ์เปนผู้ทรงรู้ดีจะเล่าได้มาก เพราะพ่อไปดูก็ไม่ทันขึ้นต้น แลกลับเสียก่อน ไม่ได้อยู่จนเลิก กลับมาถึงลีเคชั่นเวลา ๕ ทุ่มเศษ หมายจะพบมิสเตอวอนซึ่งตามมาหา แต่กลับไปเสียก่อนไม่ทันพบ พบแต่กรมหลวงประจักษ์ ซึ่งมาแต่อิงค์แลนด์ วันนี้ได้รับหนังสือเมล์สองเที่ยวพร้อมกัน ทั้งของเก่าก็ค้างอยู่อีก เพราะตอนต้นไม่มีเวลาจะตอบจริง ๆ ติดเดินทางแลการรับรองไม่ได้หายใจ ครั้นมาถึงปารีสในสองวันนี้ก็ต้องการดูเหตุด้วยเวลาที่ได้เข้าเมืองน้อยนัก เมื่อมาคราวก่อนก็ติดการรับรองเหน็ดเหนื่อย ไม่ทันเห็นอะไรกี่มากน้อย คราวนี้ว่าจะดูเสียให้เห็นตลอดในสี่ห้าวัน เวลาไปอยู่ฮอมเบิคว่างมากไม่มีอะไรจะทำจะได้ตอบหนังสือทั้งปวง

คืนที่ ๑๔๕

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ สิงหาคม

เวลาก่อนเที่ยง ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปฟอนเตนโบลจะดูวังที่เอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ รับทูต ครั้งเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์[๒] กว่าจะไปพ้นเขตรปารีสช่างนานเสียจริง ๆ

๒ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ แพ บุนนาค เมื่อเปนทูตยังเปนพระยาศรีพิพัฒน์

แล้วเลี้ยวไปตามริมแม่น้ำ เข้าใจได้ว่าถนนที่ไม่ยกมุมนี้เปนแบบฝรั่งเศส เลี้ยวหักเปนมุม มีต้นไม้รายสองข้างทาง แต่โดยมากถนนเปนหินก้อนโต ๆ ตะกุกตะกัก รถกระเทือนมาก รถที่จ้างไปนี้เปนรถอย่างสั้นสำหรับใช้ในเมืองเลี้ยวง่าย แหนบมันไม่พอจึงได้กระเทือนมาก รถโมเตอร์คาร์ที่ใช้ในเมืองห้ามไม่ให้ใช้ไฟน่า ใช้แต่โคมสองข้าง เพราะม้าตื่น ถนนต่อออกไปอีกเห็นจะเปนเวลากำลังซ่อม อยู่ข้างจะครุคระสู้ถนนตามหัวเมืองไม่ได้ เหตุด้วยในปารีสใช้เกวียนมากถนนเสียเร็ว ที่ซ่อมเสร็จแล้วเขาเทน้ำมันกันฝุ่น เห็นจริงได้ว่าไม่มีฝุ่น กว่าจะสิ้นเขตรของปารีสก็พอไปจดเมืองเล็กๆ ในบริเวณปารีส ต่อนั้นออกไปจึงถึงทุ่งนาซึ่งเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ กำลังผึ่งข้าวอยู่กลางนาตั้งลอมฟางแล้ว เมื่อทางค่อนจะขึ้นสูงหน่อยหนึ่งจึงเปนป่าไม้ขึ้น ๆ ทางในทุ่งในป่าเหล่านี้ตัดตรงไม่คดเคี้ยวเหมือนตอนแรก ที่เขาตัดโอนตามลำแม่น้ำ ถัดขึ้นไปอีกพ้นแผ่นดินเปนทรายจึงได้ปลูกสน ซ้ำต่อขึ้นไปอีกเปนเทือกศิลาครุคระปลูกอะไรไม่ได้ ที่นั่นมีสนามม้าใหญ่ ต่อขึ้นไปหน่อยหนึ่งก็ถึงเมืองฟอนเตนโบล ซึ่งมีบ้านร้านตลาดติดต่อกัน แต่ไม่ใหญ่โตเท่าใด ตรงไปที่เรสเตอรองต์ ซึ่งตั้งอยู่น่าวังตรงกันข้าม เห็นมีคนฝรั่งเศสคู่เดียวเท่านั้น นอกนั้นเปนคนต่างประเทศ มีอเมริกันเปนพื้น กินเข้าในที่นั้นแล้ว จึงได้เดินเข้าไปดูที่ในวัง แต่เรากำลังสูบบุหรี่อยู่ จึงได้ไปดูสระปลาแลภายนอกของวังนั้นก่อน ตามลานวังแลตัววังภายนอกดูโทรมมาก หญ้ารองแร่งไม่ได้รักษา ตามซอกศิลาหญ้าขึ้นต้องการซ่อม สัณฐานวังนั้นหลังน่ายาวเหมือนพระที่นั่งจักรี เปนสามยอดอยู่ข้างน่า แล้วมีท้องพระโรงกลางยื่นเข้าไปข้างหลังใน ตรงกันกับพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ที่สวนขวาเปนสระเลี้ยงปลาไม่กว้างเท่าใด ปลาว่าเปนปลาเก่าอายุตั้งร้อยปี ไปโปรยขนมปังเห็นมีขึ้นแต่ตัวย่อม ๆ อายุไม่ถึงร้อยปีเปนแน่ ที่มุมหลังนอกซึ่งเทียบกับข้างเรา เปนออฟฟิศกระทรวงวังข้างเหนือนั้นเปนมิวเซียมจีน เปนที่ที่จะเข้าไปดูได้ง่าย ใกล้หนทางที่ประตูมีสิงโตศิลาจีนสองตัว ในนั้นมีของจีนญี่ปุ่นไทยปนกันอยู่ มีเครื่อง[illegible] ด้วยซ้ำ

หยก ส่วนของไทยเรานั้นเที่ยวปะปนคละอยู่ในที่ต่าง ๆ ถามผู้รักษาก็เข้าใจว่าเปนของไทย แต่ไม่รู้ว่าอะไร โดยมากต้องเที่ยวไล่มองค้นเอาเอง ได้เห็นสิ่งของ คือ มงกุฎลงยายอดเปนพุ่มเข้าบิณฑ์ สังวาลทับทิมสายหนึ่ง ตรานพรัตนอย่างเก่าสายหนึ่ง ตรารูปลิยองคอเนอแต่เปลี่ยนมงกุฎดวงหนึ่ง พระแสงยี่ปุ่นฝักลงยาหนึ่ง ฝักถมหนึ่ง กฤชฝักทองมีหนังสือเขียนติดไว้ว่าให้พระราชบุตร เข็มขัดใหญ่สายทองมีดอกประจำยามประดับมรกฎ หีบลงยาราชาวดีขัด ตไกรคร่ำจุกเพ็ชร ๑ จุกทับทิม ๒ พระแสงงาด้ามลงยา สันประดับมรกฎ ๑ คู่ มีดซ่อมช้อนทองคำประดับเพ็ชร ซองบุหรี่กลมบีบแฟบลงยา ๑ ถม ๑ (รูปอย่างของเจ้ากรุง[๓]ได้ประทาน) ตลับลงยาสี่เหลี่ยมรี ๑ รูปไข่ ๑ ตลับทองเปล่าลายยี่ปุ่น ๑ แหวนนพเก้า ๑ รังแตนเพ็ชรเนื่องเพ็ชร ๑ โต๊ะเงินปากกาไหล่ทอง ๑ คู่ ปี่ชะวางา ๑ เสลี่ยงกง วอช่อฟ้า พระกลดคันสั้นเอากันไว้ที่เสลี่ยงกง สังข์อุตราวัฏมังสีลงยาแยกเอาไว้คนละแห่ง พระเต้าลงยาพานไม่ได้รองกัน แต่เห็นได้ว่าเปนสำรับ (สิ่งนี้น้ำยางามมาก) ขันสรงพระภักตร์ลงยากลึงข้างใน พานรองแยกกันอยู่คนละต่างหาก ถ้วยพระโอสถลงยา ๑ กาไหล่ทอง ๑ บ้วนพระโอษฐ์ลงยา ๑ ที่ชาทองคำถ้วยหยกป้านสายลูกแก้วแดงจัก ๑ บังสูรย์ ๑ พระกลดทองแผ่ลวด ๑ พระกลดตาด ๑ เครื่อง ๕ ชั้น ๑ คู่ เครื่อง ๓ ชั้น ๑ คู่ ชุมสาย ๑ คู่ พระแสงตรีศูลด้ามยาว ๑ หอกง่าม ๑ ง้าว ๑ หอก ๑ ทวน ๒ คู่ เครื่องม้าดอกประจำยามทองคำประดับพลอยผนังข้างเยียระบับหนึ่งสำรับ ฉากพระแก้วมรกฎทรงเครื่องสามฤดูไหรทิก ๑ รวมของทั้งหมดมีเท่านี้

ออกจากนี้ขึ้นชั้นบน ดูตามห้องต่าง ๆ เช่นในโปสต์กาดที่ส่งมาให้ดู เปนห้องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ทั้งนั้น ในโปสต์กาดทำดีมากเหมือนของจริง เว้นแต่สดใสกว่าของจริง มีห้องใหญ่อยู่สองสามห้อง คือไลบรารีแลห้องเต้นรำ นอกนั้นเปนโทรนรูม

๓ เจ้ากรุง ในกรมหลวงรักษรณเรศร

ก็ไม่โต ห้องในวังนี้เปนห้องที่ได้ตกแต่งในแผ่นดินต่าง ๆ ยังมีอักษรพระนามเจ้าแผ่นดินปรากฏอยู่เปนห้อง ๆ นะโปเลียนแก้เสียก็หลายห้อง วังนี้เปนวังที่นะโปเลียนโบนาปาตได้ยอมเซ็นชื่อออกจากราชสมบัติ เขาคัดลายมือหนังสือนั้นมาไว้ในไดยรารี ด้านข้างหลังที่เทียบกับบ้านเราเปนคลังฤๅสวนสวรรค์นั้น เปนสวนเรียบ ๆ ปลูกต้นไม้สี่ มีน้ำพุเล็ก ๆ อยู่กลาง วังนี้ได้สร้างตั้งแต่คฤสตศักราช ๑๖๑๕ มีที่มีคายแลห้องชาววัง ต่อออกไปจากพระที่นั่งสองหลัง หลังหนึ่งเดินถึงกันกับพระที่นั่ง หลังหนึ่งลอยเปนตึกที่ทำคนละคราว ดู ๆ ก็น่าเสียดาย เดี๋ยวนี้ทิ้งไว้เปล่า ๆ สำหรับคนไปดูเท่านั้น การรักษายากพร่องเปนอันมาก

เวลาบ่าย ๔ โมงแล้วกลับ มาพักที่เรสเตอรองต์ประเดี๋ยวหนึ่ง ขึ้นรถมา พอรถออกฝนก็ตกแต่ไม่มากเท่าไร มาถึงตำบล วิล เนิฟว์ ซัง ยอช แปลว่าเมืองใหม่เสนต์ยอช แวะดูที่ปลูกกล้วยไม้ของมองสิเออมาคอช ที่จริงก็เราก็ไปอย่างปอน ๆ แต่คนกลางถนนรู้จักบอกกันจนเราได้ยิน ว่า รัวจุฬาลงกรณ์ ที่ซึ่งปลูกกล้วยไม้นี้เขาอยู่ข้างจะขี้ตืดยังไม่สู้ให้ใครไปมานัก เพราะเปนที่หากิน มีดอกกล้วยไม้ขายได้ตลอดปี เปนของมีราคามาก เขาเน้นกล้วยไม้ไว้เปนอย่าง ๆ เดือนนี้ถึงเวรอย่างนั้นจะบาน เดือนนั้นถึงเวรอย่างนั้นจะบาน พวกนอกเวรที่บานไม่แน่นอนมีมากอีกต่างหาก โรงที่เลี้ยงต้นกล้วยไม้นั้นหลังคากระจกฝากระจก ติดฝาด้านหนึ่งตั้งร้านไม้จริงเปนที่สำหรับวางกระถางเปนชั้นกระไดขึ้นไป ใต้ร้านนั้นมีถังก่อด้วยปูนสิเมนขังน้ำไว้ไม่สู้มากนัก แต่บรรดาพื้นโรงนั้นโรยถ่านทั้งสิ้น กล้วยไม้ปลูกด้วยกระถางดิน มีดินใบไม้แลมอส ไม่ชุ่ม เปนแต่ชื้น ๆ วิธีรดน้ำเขาไม่ได้รดที่ต้นกล้วยไม้ทุกวัน สองวันสามวันจึงรดครั้งหนึ่ง แต่รดพื้นที่เปนถ่านแลร้านไม้ที่รองกระถางนั้นทุกวันให้ชื้นอยู่เสมอ มีท่อไอน้ำให้อบอุ่นปรอทอยู่ใน ๒๐ ดีกรีเซนติเกรดขึ้นไป เวลาไปเห็น ๒๕ ดีกรี ระมัดระวัง [illegible] กล้วยไม้ที่ได้มา หั่นเปนชิ้นเล็ก ๆ ฝังในมอสให้งอก [illegible] คัดแยกได้กระถางหนึ่งก็สักกี่เท่านั้น แต่มีวิธีที่จะทำให้มากขึ้นด้วย

ประการอย่างอื่น แลอาจจะทำให้เปลี่ยนสีได้เหมือนต้นกุหลาย คือเมื่อเปนผักแล้วทิ้งให้แก่จนแตก จึงเอาเม็ดที่ร่วงนั้นมาประสมกับเกสรดอกที่กำลังงามอยู่ แล้วจึงเอาเม็ดนั้นไปเพาะในมอสต้องใช้น้ำชุ่ม แลห้องนี้เย็นกว่าห้องอื่น ๆ ที่เปนต้นโต ๆ เมื่อถึงกำหนดก็แตกใบขึ้นมาเล็ก ๆ จนเขื่องขึ้นเปนลำดับ จนได้ขนาดจึงแยกกระถาง เหตุฉนั้นกล้วยไม้จึงได้แพร่หลายมาก มีอย่างที่วิเศษอยู่ ๑๗ อย่าง พ่อได้ให้เขาส่งอย่างละสองต้นเข้าไปให้ลูกเผื่อจะเล่นได้บ้าง ราคาแพง ๆ อยู่นอกนั้นเปนสามัญ มีที่ออกมาจากเมืองเราก็มาก อย่างหนึ่งมาแต่อเมริกางามจริงๆกลิ่นหอมเหมือนแย้มรำอ่อนๆ เขาให้มา ได้ให้ตุ๊กเขียน ถ้าสำเร็จจะส่งเข้าไปให้ พรรณนี้ก็ได้ซื้อไปด้วยเหมือนกัน

ระยะทางที่ไปวันนี้ ประมาณเจ็ดสิบแปดสิบกิโลเมเตอ กว่าจะกลับมาถึงลีเคชั่นได้ เวลาทุ่มครึ่ง เขย่าขย่อนเสียเหน็ดเหนื่อยพอใช้ กินเข้าในลีเคชั่นมิสเตอเวอนิข้ามมาหา ได้สนทนากันยืดยาว

คืนที่ ๑๔๖

วันจันทร์ที่ ๑๙ สิงหาคม

เวลาเช้า ๕ โมง ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปเวอไซล์ ระยะทางที่ไปตั้งแต่ออกจากปารีสแล้วถนนสูงขึ้นไปโดยลำดับ มีลงที่ต่ำบ้างแต่ไม่มาก คือได้ข้ามลูกเนิน มีบ้านเรือนตามระยะทางไปสักครึ่งทาง จึงถึงทุ่งแล้วถึงป่า พอสุดป่าก็เข้าเขตร์เวอไซล์ มีรั้วเหล็กกั้นเหมือนกันกับเขตร์ปารีส ซึ่งมีทุก ๆ ทิศเปนที่ตรวจภาษี เมืองเวอไซล์นี้มีตึกรามมากกว่าฟอนเตนโบลมาก ถนนกว้างใหญ่ แต่ตึกรามไม่ใคร่จะงามเปนอย่างเมืองบ้านนอก ทางที่จะเข้าไปวังนั้นมีหลายทาง ริมหนทางปลูกต้นไม้ใหญ่ตัดยอดแลตัดข้างริมถนน เพื่อจะให้ติดกันเปนกำแพง โค้งเปนสองข้าง แต่ไม่สู้จะสำเร็จนัก ขาดกระเซ่อนกระแซ่น พอเลี้ยวไปทางถ้าจะเรียกว่าท้ายสนมก็เกือบได้ ด้านน่าวังคริอานะงใหญ่ วังคริอานะงใหญ่นี้เปนตึกชั้นเดียว แต่กว้างยอต่อเหลี่ยมกัน

เปนที่ผู้หญิงคนโปรดของหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่ แต่ไม่สู้อัศจรรย์อะไร พ่อไม่ได้แวะ เหตุด้วยกลัวเวลาจะไม่พอ จึงเลยไปที่เปติตตริอานอง คือตรีอานองน้อย ซึ่งเปนตำหนักของควีนมาเรียแอนตอเนต เมียกิงหลุยส์ที่ ๑๖ เปนเจ้าหญิงเมืองออสเตรีย ตำหนักนี้ทำด้วยศิลา แต่ไม่ใหญ่โตอันใด มีน่าต่าง ๕ น่าต่างตามยาวเท่านั้น เพราะควีนมาเรียแอนตอเนตโปรดห้องเล็ก ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างน่า ในนั้นมีแผงกั้นกลางตามยาว มีห้องซีกละสามห้องสี่ห้อง ห้องที่แปลกมากนั้นคือห้องเสวย ซึ่งเปนห้องกลางด้านข้างถนน มีโต๊ะศิลาอยู่กลาง เขียนรูปลูกโลกย์ มีแผนที่ประเทศทั้งปวง เขาว่าเปนฝีมือกิงหลุยส์ที่ ๑๖ เขียนเองเพื่อจะสอนลูก มีชื่อเมืองไทยในนั้นตัวโต แต่ไม่มีโต๊ะเสวย ถ้าถึงเวลาเสวยโต๊ะจัดอยู่ในชั้นต่ำสำเร็จ แล้วทลึ่งขึ้นมาบนพื้นเอง ตาภู่[๔] แกคงจะรู้ระแคะระคายใครเล่าให้ฟัง ฤๅจะมีในหนังสือเก่า ๆ ครั้งโกษาปานที่คนหาว่าเสียแล้วว่าไม่จริง จึงไม่ได้เก็บลงในพงศาวดาร มีรูปศิลาหลุยส์ที่ ๑๖ แลควีนตั้งอยู่อีกห้องหนึ่ง ในห้องนั้นเองมีรูปเขียน กิงแลควีนคู่กันด้านหนึ่ง มีรูปควีนเมื่อยังเด็กเล่นลครคู่กันอีกข้าง ห้องแถวในมีห้องเล็ก ๆ สำหรับนั่งเปนบูดัวห้องหนึ่ง กลางเปนห้องนอน อีกข้างหนึ่งเปนห้องแต่งตัว เตียงนอนก็เล็ก ๆ แต่ผ้าคลุมนั้นเปนผ้ายกไหม ว่าของเมืองลียองถวายเมื่อแต่งงาน มีกระไดใหญ่ลงทางด้านหุ้มกลองออกถนน ด้านรีฟากข้างห้องเสวยเปนสวนดอกไม้แลตรงปลูกต้นไม้เปนถนนวนตัดเปนโค้ง ในนั้นดอกจะสำเร็จเรียบร้อยดี มีเก๋งในที่สุดหลังหนึ่ง ด้านรีข้างห้องนอนเปนไม้เถา ปลูกต้นไม้ใหญ่ครึ้ม มีลานหญ้า ด้านหุ้มกลองข้างหลังมีห้องเครื่องหลังใหญ่ ถัดห้องเครื่องไปนั้นเปนสวนอย่างสวนน้ำ มีไม้ดีมาก ถัดลานตำหนักออกไปเปนถ้ำแลทุ่งอย่างเล็ก ๆ ทำเทียมของจริง เดินไปไกลหน่อยหนึ่งจึงถึงตำหนักหมู่จากเปนเรือนบ้านนอก มีเรือนหลังเล็ก ๆ น้อย ๆ หลายหลัง

๔ คือสุนทรภู่ที่แต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณี

ราย ๆ กันอยู่มุ่งจากเปนอย่างบ้านนอกทั้งนั้น เขาว่ากวินมาเรียอันตอเนตชอบเล่นเปนชาวบ้านนอก ถ้าเวลาออกไปเล่นที่นั้นแล้วแต่งตัวเปนชาวบ้านนอก มีที่เลี้ยงวัวและอะไรต่าง ๆ ที่จริงทำทางสนุกงามอย่างบ้า ๆ เวลาที่เจ้าของยังอยู่เห็นจะงามมาก เวลานี้รักษาแต่พอประมาณ ดูเหมือนจะระวังแต่ให้ถนนดีอยู่สำหรับคนไปเที่ยว หญ้าบอนอะไรไม่สู้จะได้ตัดนัก ในหนองน้ำน่าตำหนักนั้นเลี้ยงปลาทองแลปลูกบัว เดี๋ยวนี้ก็ยังมีตัวเล็ก ๆ บัวฝรั่งมันประหลาด ขึ้นเปนกลุ่มกระจุกมีดอกอยู่ในระหว่างใบ ไม่ทอดสายยาวเหมือนบัวของเรา ใบก็หนาคล้าย ๆ ใบดับเต่า เดินดูทั่วงนี้ตลอดแล้วจึงได้ออกมาดูรถในโรง รถหลังหนึ่งใหญ่มากเหลือเกิน ดูมากงเหมือนมหาพิไชยราชรถอย่างไทย ว่าน้ำหนักถึง ๗๐๐ กิโลแกรม ได้ใช้ในครั้งแผ่นดินหลุยส์ครั้งเดียว ภายหลังนะโปเลียนแปลงเปนยี่ห้อนะโปเลียน ก็ได้ใช้หนเดียวเหมือนกัน ลากด้วยม้า ๘ ตัวจึงไหว ดูเกือบจะไม่ใคร่มีแหนย ถนนตามแถบวังนี้ปูศิลาก้อนเท่า ๆ อิฐรู เห็นจะกระเทือนเต็มทนทีเดียว มีรถอื่น ๆ อีกหลายหลังแปลงเปนยี่ห้อนะโปเลียนหมด เปนของนะโปเลียนเองก็มี เช่นกับรถสำหรับส่งเอมเปรสโยสฟีไฟเมื่ออย่ากัน รถรับพระมเหษีใหม่ รถรับทูต มีวอสำหรับข้างในแต่ครั้งหลุยส์ที่ ๑๔ แลเลื่อนเดินบนน้ำแข็งของพระมเหษีบ้าง ของเจ้าจอมบ้างต่าง ๆ ออกจากโรงรถนั้นไปกินเข้าที่โฮเตลริเซอวอ แล้วจึงได้ไปดูวังใหญ่ วังใหญ่นี้มันโตเหลือเกิน ประมาณการทำได้ด้วยกำลังเกณฑ์อย่างเดียว ถ้าจะทำด้วยกำลังเงินเช่นที่ทำเดี๋ยวนี้เห็นทำไม่ได้เปนอันขาด ด้านน่าข้างถนนใหญ่มีทิมดาบสองหลัง อย่างเดียวกันกับที่ฟอนเตนโบล มีรูปตุ๊กตาหินโต ๆ ตั้งเรียงกันสองข้างทาง รูปหลุยส์ที่ ๑๔ ขี่ม้าอยู่กลาง ตัววังนั้นย่อเปนชั้น ๆ ถึงสี่ย่อแล้วจึงออกปีก หลุยส์ที่ ๑๔ เฉภาะไว้ห้องนอนที่ตรงกลาง ข้างหนึ่งเปนวัดติดกับวังเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ถ้าจะว่าไปเมืองอื่น ๆ เอาอย่างเมืองฝรั่งเศสนี้ทั้งสิ้น เช่นกับวังเชินบรุนที่เมืองออสเตรีย วังปีเตอร์ฮอฟที่เมือง

รูปเสียก็เหมือนกัน เปนแบบเดียวกันกับที่นั่น เปนอันต้องการจะมีอันหนึ่งเหมือน ๆ กัน แต่ไม่มีที่ไหนโตแลสนุกเท่าที่นี่ การสร้างวังในเวลานั้น ออกจะเปนการเฉลิมพระเกียรติยศ คล้าย ๆ สร้างมอนิวเมนต์มากกว่าจะสร้างที่อยู่ เพราะไม่เปนเรือนอยู่ เปนอย่างเช่นแกลละรีมากกว่า มีแต่จะสนุก ไม่ใช่มีความสบายในวังนั้นเลย เวอไซล์หมดทั้งวังเห็นเปนที่ซึ่งสำหรับคนอยู่ แต่ตอนที่ควีนมาเรียอันตอเนตกั้นห้องที่ทางเดินเปนที่อยู่แต่เล็กเหลือเกิน ถ้าจะยกตั้งขึ้นได้ก็จะแลเห็นเปนชั้นสำหรับตั้งของ จะหาห้องได้ที่กว้างถึงสามวาเปนไม่มี ๘ ศอก ๖ ศอก ๑๐ ศอก ห้องใหญ่ที่สุดซึ่งเปนที่รับแขกก็กว้างสัก ๑๐ ศอก ยาวสักสามวาเท่านั้น เดินซอกแซกซอกซิกไปออกจะมืด ๆ ด้วย ในนั้นมีของอยู่อย่างหนึ่ง มีช่องที่รุ้งผนังลึกเข้าไป กว้างยาวพอตั้งเก้าอี้ยาวได้ตัวหนึ่ง กรุด้วยกระจกเงา ถ้าเวลาไปยืนที่แยงมุมให้หน้าเราตรงมุม แลเห็นแต่ตัวเปล่าไม่มีหัว อีกอย่างหนึ่งนั้น ถ้าแลแหงนขึ้นไปดูเพดานตะกั่วฉาบด้านหลังใครไปยืนอยู่เราจะแลเห็นตาหมด เว้นแต่ตาเราเองไม่แลเห็นเหมือนเอาอะไรบังตาไว้เสีย จะแกล้งทำเช่นนั้น ฤๅทำเข้ามันเห็นเปนเช่นนั้นไปเอง ไม่รู้ แต่ห้องซึ่งเปนที่อยู่ที่ว่ามานี้ก็ไม่งามเท่าไร นิดเดียว นอกนั้นก็เปนหลังยาวคั่นเปนห้องสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม เดินทะลุกันไปตลอด แต่ห้องเหล่านั้นแต่งต่าง ๆ กัน คงจะมีรูปหลุยส์ที่ ๑๔ แทบทุกห้อง ติดบ้างเขียนบ้าง ฝาผนังเขียนเปนรูปประชุมในเวลานั้นเปนคน เพดานเขียนงดงามหรูหราอย่างยิ่ง มีห้องยาวสองห้องเรียกห้องกระจก ผนังด้านในเปนกระจกเงา ด้านนอกเปนน่าต่างใหญ่ เพดานเขียนรูปของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทั้งนั้น เปนช่วงเปนปาง ๆ ด้วยหลุยส์ที่ ๑๔ เปนคนที่มีความเย่อหยิ่งอยู่มาก เปรียบตัวว่าเปนพระอาทิตย์ มีฤทธิเดชมาก แต่รูปภาพที่เขียนเรียงดีอย่างยิ่ง มีมาก งามนัก ห้องนั้นเมื่อเยอรมันมาทำสัญญาฝรั่งเศสได้คราวหลัง เปนที่ประกาศตั้งเยอรมันเอมไปร์ ห้องยาวอีกห้องหนึ่งนั้นมีรูปสงครามบ้าง สลับด้วยกระจก เปนอย่างเช่นแกลละรีแท้ แต่ไม่

ใช่รูปแขวนแผ่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เขียนเสียแผ่นใหญ่เต็มผนังเปนช่อง ๆ ไปทีเดียว รูปภาพในนั้นเท่า ๆ กับคน เปนอย่างที่ฝรั่งเศสมีไชยชะนะในการศึกตลอดทั้งสองฝาก ฝากข้างหนึ่งเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ฝากข้างหนึ่งเปนนะโปเลียนโบนาปาตเกือบจะตลอด ผู้มือเขียนดีมาก ในห้องหนึ่งมีรูปแผ่นใหญ่ ๆ สามแผ่น เปนรูปเก่าสองแผ่น รูปครั้งเปรสิเดนต์คาโนต์แผ่นหนึ่ง ดูช่างเลวกว่ารูปเก่าเสียจริง ๆ มีครั้งหลุยส์ฟิลิปอยู่ห้องหนึ่ง ส่วนห้องของนะโปเลียนที่ ๓ ไว้ตอนหนึ่งต่างหาก เปนรูปรบครีเมียเปนพื้น ในห้องนี้มีรูปรับทูตไทย เช่นที่นะโปเลียนส่งไปถวายทูลหม่อมติดอยู่ที่พระที่นั่งจักรีจนเดี๋ยวนี้ เมื่อไปฟอนเตนโบล พ่อได้บอกแก่จรูญว่านะโปเลียนรับทูตในห้องโทรนฟอนเตนโบล จรูญไม่เชื่อ ด้วยเห็นห้องนั้นเตียแลแคบมาก เตียกว่าพระที่นั่งอมรพิมานมณี กว้างยาวก็จะราวเท่านั้นเอง แต่รูปที่เขียนนี้ช่างเห็นห้องใหญ่โตเสียจริง ๆ คนเข้าไปยืนเปนกอง หน้าตาในรูปที่เขียนนั้นเหมือนกับห้องกระจกที่วังเวอไซล์นี้ แต่ที่จริงโทรนอันนั้นก็ยังอยู่ โต๊ะที่วางพระราชสาส์นอันนั้นเองก็ยังอยู่ มาเทียบกับรูปเขียนเข้าก็เห็นได้หมดว่าถูกต้อง เว้นไว้แต่ห้องเขียนใหญ่กว่าจริงเปนอันมาก แต่มิใช่ห้องมากไปกว่าห้องจริงก็เท่ากัน แต่ดูมันกว้างเอง ที่วังนั้นก็มีทางเดินข้างบนแลมีที่ทรงธรรมบนแกละรีเหมือนกันกับที่อื่น ๆ น่าพระเปนเครื่องถ้ำไหล่ทอง ลูกมหวดแกละรีถ้ำไหล่ทอง

ส่วนข้างนอกวังนั้นเล่นน้ำพุมาก มีสวนไม้สีสลับกันกับน้ำพุ เหลือที่จะพรรณาให้ถ้วนถี่ได้ ใช้ขุดสระขึ้นมาถมลานวังให้สูงหลั่นลงไปเปนชั้น ๆ มันโตเกินตาเราจะเห็นได้ในที่ใกล้ ๆ แต่ไปเดินวันนี้ทั้งข้างในแลข้างนอกสามชั่วโมง ยังมีที่ต้องเดินรีบ ๆ ผ่าน ๆ รวบรวมใจความว่าวังนี้หาที่มีความสุขไม่ได้ มันไม่เปนเรือนคนอยู่ ที่นอนหลุยส์ที่ ๑๔ เองนั้น เท่าพระที่นั่งอมรพิมานมณี เตียงก็ตั้งเช่นนั้น แต่มีพนักลูกมหวดขีดกะกันสักศอกปลายเตียง เพราะเวลาตื่นประชุมขุนนางอยู่บนเตียง ขุน

นางเจ้าเล่า ที่เรียกว่าเลวี ประเพณีเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสจะออกเคียวนเรียกว่าเลวีนั้น มาจากหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นต้นเหตุ แปลว่าเข้าเวลาตื่นนอน นอนก็ต้องเกี่ยวแก่ราชการอยู่เช่นนี้ จะเอาความสุขมาแต่ไหน ทางที่จะลงไปเดินเล่นก็โถงแจ้ง ต้องประกอบด้วยยศถาบันดาศักดิ์ แต่จะเดินในเรือนก็เหนื่อยเสียแล้ว จะเป็นเพราะเหตุนี้เอง จึงต้องมีตรีอานองทั้งใหญ่ทั้งเล็กสำหรับไปเที่ยวเงียบ ๆ บ้าง ขึ้นชื่อว่าวังฝรั่งอย่างเก่า ๆ ไม่เห็นมีที่น่าสบายแห่งหนึ่งแห่งใด ที่ใดซึ่งเจ้าแผ่นดินทุกวันนี้จะอยู่ต้องไปตกแต่งขึ้นให้เป็นห้องคน ๆ อยู่ ส่วนใดส่วนหนึ่งแต่พออยู่ เหลือนั้นก็เป็นปิกเชอแกลอรี่ ฤๅเป็นมิวเซียมไปเท่านั้น ที่จริงวันนี้เป็นวันจันทร์เขาปิด เพราะคนไปเที่ยวในวันอาทิตย์มาก แต่พอไปเขาก็เปิดให้ดู การรักษา ที่วังใหญ่นี้รักษาดีกว่าที่ฟอนเตนโบลแลที่ตรีอานอง เพราะเหตุที่เป็นแกลอรีสำหรับเมือง แต่ถึงดังนั้น เห็นจะเลวทรามลงกว่าเมื่อเจ้าของยังมีเป็นอันมาก ตามเวลาที่เป็นชะกลัก ๆ ปล่อยให้หญ้าขึ้นรกรักษาไม่ไหว เป็นด้วยใช้กำลังเกณฑ์ไม่ได้แต่ใช้เงินน้อยไปกว่าแต่ก่อน

กลับเวลาบ่าย ๕ โมง เลยไปดูสวนองุ่นที่เขาปลูกในเรือนแก้ว มาพ้นเขตรเวไซด์แล้วเลยไปทางที่จะไปซังเยอมัง มาในถนนระหว่างทุ่งนามีเรือนบ้านนอกเรียงรายตลอด ควรจะสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าฝรั่งเศสชอบอยู่เรือนของตัวเองมาก เพราะชาวฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะซื้อที่ดินเป็นของตัวได้ไม่เหมือนอย่างอังกฤษ ข้างอังกฤษที่ดินมักเป็นของผู้มีตระกูลไปเสียโดยมาก อย่างไรอย่างไรก็ต้องระยุตาแถวทั้งนั้น ข้างฝรั่งเศสมีที่ดินเล็กน้อยเท่าใดก็จะสร้างเรือนอยู่ในที่ดินของตัว ที่ดูตามตึกสองห้องเล็ก ๆ ก็มีรั้วออกไปข้างหน้าเป็นสวนนิดหน่อยก็ยังสร้างอยู่เป็นหลัง ๆ ไม่ต่อกัน แต่ไม่ว่าถนนใดสั้นหรือยาว ต้องจะมีเรสเตอรองต์แลคาเฟ เพื่อสำหรับไปนั่งกินเข้านั่งเล่นอยู่ข้างถนน ถ้าหากว่าอยู่ในเมืองออกไปยืนกลางถนนแลดูไปรอบ คงจะเจอเรสเตอรองต์ทุกแห่งทุกหนทุกแห่ง ถ้าหากว่าเป็นที่นอกถนนอาจจะมีได้ทุกมุม อนึ่งถ้าไปเที่ยว

ออกนอกเมืองคงจะเรอตั้งร้านเปนแพร่ มีม้าหมุนยังเข้าตั้งร้านขายของแห่งใดแห่งหนึ่ง เปนนักขัตฤกษ์จุดไฟในถนนสว่าง เขามีพวกซึ่งสำหรับเที่ยวหากินในการตั้งการมโหรศพเช่นนี้ เล่นอยู่ที่นี่จนแล้วย้ายไปที่โน่น มีล้อเกวียนสำหรับขน ได้เคยเห็นมาหลายหนแล้ว

ที่ปลูกองุ่นนั้นทำเปนเรือนกระจกอย่างโรงแถวเตี้ย ๆ เรียงกันไปหลายสิบหลัง ในโรงนั้นปลูกต้นองุ่นริมฝนัง แล้วชักเถาให้เลื้อยมาตามใต้หลังคา เวลาเปนลูกใช้ห่อด้วยกระดาษ แต่ไม่ห่อมิด ทำเปนกระโจมครอบไว้ เวลาเปนลูกแล้วแตกยั่มที่จะออกเถาเปนสองยั่ม ตัดเถาเดิมเสีย เลี้ยงเถาใหม่ต่อไป แต่ไม่ใช้เถาที่ออกตามข้างข้างใช้แต่เถายอด ต้นเดิมนั้นไม่มีเวลาที่สุด นับเปนต้นทุน ระวังแต่อย่าให้ปรอดต่ำกว่า ๑๐ ดีกรีเซนติเกรด ปรอดจะสูงขึ้นไปจนสามสิบสี่สิบก็ไม่เปนไร ระวังอย่างเดียวแต่อย่าให้แดดส่องเผารนไหม้ เพราะฉนั้นเขาจึงเอาดินสอพองทาหลังกระจกเสีย แต่องุ่นมีหลายอย่าง การที่จะบำรุงรักษาต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย เพราะเหตุที่องุ่นต่างพรรณกันเช่นนั้นเขาจึงได้ลูกอยู่เสมอ

จากลักกลับทางถนนปลายกรองอามี ซื่ออะไรอ่านไม่เห็น ถนนนี้งามเต็มที่ เพราะข้างหนึ่งเปนมอนิวเมนต์ตั้งอยู่ในที่สูง ในที่สุดเข้ามาในเมืองแลเห็นประตูไชยตั้งลอยเด่น เพราะเหตุที่ที่ตั้งมอนิวเมนต์แลที่ตั้งประตูไชยเปนที่สูง แลย่านกลางเปนที่ต่ำดูที่ตรงนั้นเหมือนรางระนาด พอหลุดประตูไชยเข้ามาแล้ว ก็แลเห็นประตูไชยกับเสาคิถาที่กลางปลัศเดอลาคองคอร์ดรับกันอีกคู่หนึ่ง ถนนนี้งามจริง ๆ ตรงดิ่วเช่นถนนที่ตรงแลยาวเห็นจะไม่มีที่ไหนเท่า ในวันนี้อาจจะสมมตเรียกได้ว่าพ่อได้เห็นเมืองปารีสที่ยิ่งกว่าไทย ๆ ด้วยกันที่เคยมา เว้นแต่เรื่องเที่ยวซอกแซกแพ้เขา

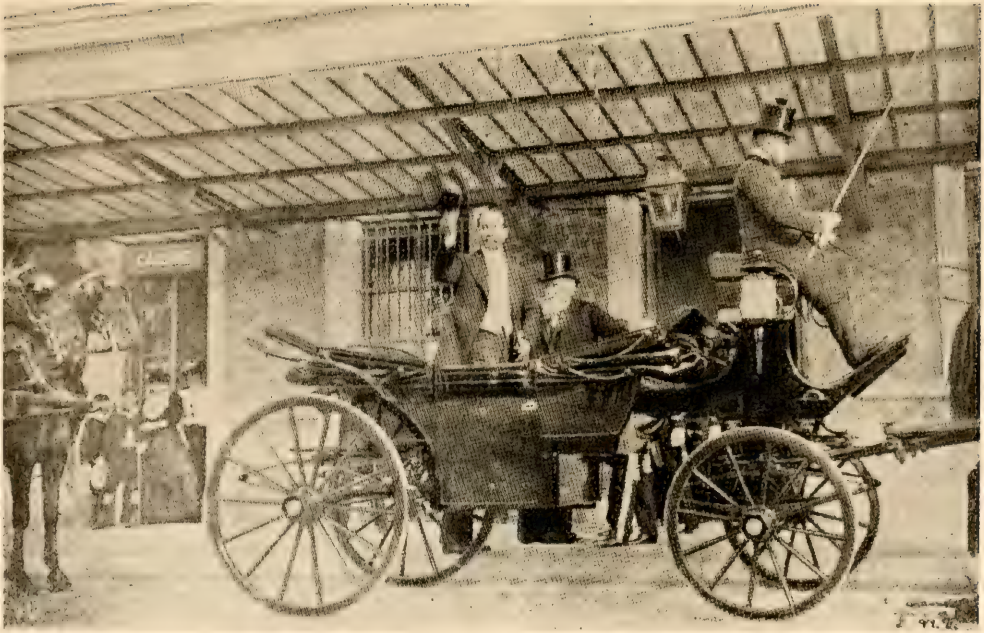
คืนที่ ๑๔๗

ชาโตเดอรงบุลเย

วันอังคารที่ ๒๐ สิงหาคม

เช้าวันนี้เปนวันหยุดไม่ได้ไปไหน เพราะเมื่อวานนี้ฟก แล้วทำกับเข้า น้ำพริกลูกอรุ่นอร่อยจริง ๆ แต่เสียของอยู่ข้างค่นเต็มที่ เพราะห้ามไม่ให้ใส่ ลงท้องอ้าไครย ลิเคชั่นเขาย้าง แล้วพบมิสเตอเวสเตนกาด นั่งสนทนากันอยู่จนข้างฝ่ายฝรั่งเศสเขามารับ

เวลาบ่าย ๓ โมง ๒๐ ขึ้นรถไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น เคสอังวะลิดส์ มีมาเต่าวิคโต เจริญพระยาบุรุษ หม่อมมนเรนทร์ เหตุด้วยที่อยู่ทางบุดเยเล็กไม่มีห้อง อันที่จริงไม่เปนที่เขาสำหรับรับแขกเมือง ยังไม่มีเจ้าแผ่นดินได้เคยมาที่นั่นเลย การที่มารองครั้งนี้ เพราะเหตุที่พลาดครั้งก่อนจึงได้จัดการขึ้น เขาอยากจะเข้าไปรับในเมืองเสียอีก แต่ข้างเราเห็นว่ามันไม่เข้าที คราวแรกเปนไปรเวท คราวหลังจะมาเปนออฟฟิเชียลขึ้น มันเก้ ๆ เขาเห็นเราออกแขกไม่ตกลง จึงได้ย้ายเปนทางไปประเทศนอกเดียวกับออริเอนต์ ทางที่มาวันนี้ผ่านเวอไซล์ด้านข้างสระซึ่งขุดเขากินน้ำถมแผ่นดินพระเจ้านั่ง มีกระไดถึง ๑๐๐ ขั้น คิด ๆ ดูสร้างวังเวอไซล์นี้ ไม่ผิดอะไรกันกับสร้างพระนครธม ต่างกันแต่เวลาในกาลครั้งโน้นตั้งใจที่จะให้งามลงเปนสง่าราศี สำหรับเฉลิมพระเกียรติยศ อยู่ไม่สบาย ฉันใด วังเวอไซล์นี้ก็เหมือนกันเปนชั้นหลัง เมื่อมนุษย์รู้จักหาความศุขมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งดินฟ้าอากาศร้อนเย็นผิดกัน ต้องการที่กันที่ยังมากกว่าในเมืองเขมร จึงได้มีหลังคามีฝามาก แต่สร้างขึ้นสำหรับเฉลิมพระเกียรติยศให้ดูว่าใหญ่โตงดงาม ไม่ต้องนึกถึงความศุขที่จะอยู่ จึงเห็นว่าไม่ผิดอะไรกัน งานที่ทำก็ทำได้ด้วยลักษณอัน

เสด็จขึ้นรถกับเปรสิเดนต์ฝรั่งเศสที่สถานีรถไฟรองบุเย

เดียวกัน คือเกณฑ์แลทำให้ใหญ่โตที่สุด ซึ่งอาจจะทำได้ในเวลานั้น ทางต่อมาอีกก็มีแต่ทุ่งนา ไม่ใช่ป่าไม้ใหญ่จนกระทั่งถึงเมืองรงบุลเย ซึ่งเปนเมืองไม่ใหญ่ มีสเตชั่นเล็ก ๆ รถต้องผ่านสเตชั่นขึ้นไปเปลี่ยนรางถอยกลับลงมา เพราะรถมารางนอกห่างสเตชั่นทางที่มาประมาณสักชั่วโมง ๑ เปรสิเดนต์ฟัลลิแยร์ มองสิเออโมลาร์ด ชีฟเดอโปรโตคล แลมองสิเออยองลันส์ เจ้าพนักงานรักษารงบุลเย เปรเฟ็ต สัปเปรเฟ็ต แลแมร์ กับผู้อื่น ๆ อีกรับที่สเตชั่น แมร์ได้กล่าวคำต้อนรับเปนภาษาอังกฤษแล้วพากันมาขึ้นรถ รถแรกเปรสิเดนต์แลพ่อกับจรูญแลมองสิเออลันส์ ผู้รักษารงบุลเย มีทหารแห่หมู่นำน่าแลรายข้างตามหลังตามแบบฝรั่งเศส ที่ถนนแยกตามทางมามีทหารจุกช่องทุก ๆ ถนน เมื่อแรกมาถึงอยู่บนรถไฟก็แลเห็นธงทิวซู่ซ่า นึกว่าเขาจะเปนนักขัตฤกษ์อย่างหนึ่งอย่างใด ภายหลังจึงรู้ว่าธงนั้นเปนการรับรอง ตกแต่งห้อยย้อยมาตลอดหนทางมีธงช้างก็มาก จนกระทั่งถึงน่ารงบุลเยก็มีซุ้มธง รอบเรือนมีเสาธงปักรายกันเปนระยะ ชักธงประฎากสามสีต้นหนึ่ง ธงช้างต้นหนึ่ง เสาธงที่หลังหอสูง ซึ่งชักธงสำหรับตัวเปรสิเดนต์ก็ชักธงช้าง ราษฎรร้องออกชื่อเชงแซ่ตลอดทางมา ที่น่าเรือนมีแตรวงแลทหารกาด พาขึ้นมาพบมาดามฟัลลิแยร์กับลูกสาว เมื่อนำรู้จักกันหมดแล้ว เลี้ยงน้ำชา แล้วเปรสิเดนต์พาลงไปเดินเล่นในลานสวน ผ่านหมู่ต้นไม้ไปจนสุดเขตรที่ห้ามคน แล้ววนมาตามริมสระ เลยไปจนสุดเขตรที่ห้ามคนอีกด้านหนึ่ง แล้วจึงกลับมาขึ้นเรือน ได้ถ่ายรูปเล่นไปพลาง แลได้ถ่ายกับเปรสิเดนต์ด้วย

ที่รงบุลเยนี้ เปนวังโบราณ แต่ก่อนนี้ว่าใหญ่โต แต่ชำรุดรกร้างมาหลายทอด สร้างขึ้นไม่เท่าเก่า เปนตึก ๓ ชั้น ๔ เหลี่ยม มุมมีหอคอยทั้ง ๔

ยอดเปนกระโจม มีหอใหญ่หลัง ๑ กลมอยู่ด้านหุ้มกลองด้านใต้ ว่าเปนห้องที่กิงฟรานซิสที่ ๑ ตายในที่นั้น เปรสิเดนต์ได้พาพ่อมาส่งห้องที่อยู่ข้างกันคนละฟาก ว่าเปนห้องของกิงชาร์ลที่ ๑๐ บริพัตรอยู่ข้างบน ตรงกันขึ้นไป ห้องเหล่านี้เปนห้องเล็ก ๆ ทั้งสิ้น มีห้องโตอยู่แต่เพียงห้องกินเข้า ก็ไม่ใหญ่เท่าไร ข้างเรือนด้านใต้ นอกจากลายไม้สี่ออกไป ปลูกไม้ใหญ่เรียงเปนแถว ๆ เปนตารางสี่เหลี่ยม ลักษณต้นมะม่วงน่าพระที่นั่งวิโรภาศแต่ก่อน ด้านข้างเหนือเปนถนนตรงปลูกไม้ ๒ แถวร่ม ถัดออกไปข้างตวันออกเปนสนามหญ้าอยู่กลาง ถนนเข้า ๔ มุม ปลูกต้นไม้รายถนนตระหลอด ด้านข้างตวันออกเปนสระ ขุดยืนเปนลำคลองเหมือนสระที่บางปอิน แล้วโอบหลังไปเปนสามเหลี่ยม ในระหว่างกลางนั้นมีเกาะ ๖ เกาะเรียงน่ากัน ๕ เกาะ อยู่หลังเกาะกลาง เกาะหนึ่งขุดคลองอย่างตรง ๆ เหมือนทำลายสวน ไม่พยายามที่จะให้เปนของเปนจริง ทำให้แลเห็นว่าเปนของที่สร้างขึ้น ตามเกาะเหล่านั้นมีแต่ต้นไม้ใหญ่ทั้งนั้น ตัวตึกก็เปนตึกเกลี้ยง ๆ ไม่มีลวดลายอันใด ภายในก็แต่งเกลี้ยง ๆ มีห้องที่เปนสำคัญก็ห้องรับแขกฝากรุด้วยไม้ลายสลัก ไม่ได้ทาน้ำมัน มีสิ่งซึ่งจะพึงดูอยู่เท่านั้น นอกนั้นเครื่องตกแต่งก็เปนของเก่า ๆ โต๊ะเก้าอี้และระย้าโคมไฟเก่าทั้งนั้น ไม่มีแกสฤๅไฟฟ้าอย่างหนึ่งอย่างใด จุดเทียนไขแลโคมน้ำมันทีเดียว

เปรสิเดนต์เปนคนอัธยาไศรยอย่างไรก็แต่อย่างสุภาพ ไม่มีท่าทางคะนองอย่างหนึ่งอย่างใด ท่านผู้หญิงก็เปนผู้หญิงอย่างสามัญ แต่ขัดข้องที่พูดภาษากันไม่ใคร่จะได้ความเลยเสมอ ยากที่จะหยั่งรู้อัธยาไศรยกันชัดเจน

แล้วไปเที่ยวเดินทั่วแล้ว ข้าพเจ้ากลับมาหยุดพัก เวลาทุ่ม ๑ เปรสิเดนต์มาเชิญให้ไปที่ห้องรับแขก ได้พบเสนาบดีซึ่งมาในที่นั้นโดยมาก เว้นไว้แต่

อรรคมหาเสนาไม่อยู่ ไปกาลสบาด สำหรับอาบน้ำ ภรรยาเสนาบดีแลขุนนางผู้ใหญ่มาด้วย นั่งโต๊ะประมาณ ๔๐ เศษ รู้สึกขัดข้องด้วยภาษาเสียจริง ๆ มีผู้หญิงที่พูดภาษาอังกฤษได้อยู่ ๒ คนฤๅ ๓ คน แต่บันดาศักดิเขาไม่เหมาะกับที่จะนั่งเคียงกับพ่อ จึงต้องนั่งอยู่ในระหว่างที่พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ แต่มองสิเออบีซงเสนาบดีว่าการต่างประเทศพูดอังกฤษได้บ้าง อยู่ข้างขวาต่อมาดามพัลลิแยร์ ข้างซ้ายมีเยเนราล บีการ์ เสนาบดีกระลาโหม เปนคนพูดอังกฤษได้อย่างดี คนหนึ่งค่อยยังชั่ว มีสปีช เปรสิเดนต์พูดภาษาฝรั่งเศส แต่พ่อตอบภาษาไทย แลได้แปลลงไปเปนภาษาฝรั่งเศส เขียนไว้แล้ว ให้เสกรตารีสถานทูตไปอ่านอยู่ข้างหลังเปนคำแปล

ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้ว ขึ้นไปเลี้ยงน้ำชา ปล่อยผู้หญิงไว้ห้องนอก ผู้ชายเข้าไปสูบบุหรี่ห้องใน พ่อได้สนทนากับมองสิเออลุยซ์กระทรวงต่างประเทศ เปนคนสำคัญในราชการกระทรวงต่างประเทศ แลเยเนอราลบีการ์ เสนาบดีกระลาโหมที่จริงเขาเปนคนฉลาดอัธยาไศรยดีมาก เวลากินเนอแล้วมีแขกเพิ่มเติมมาอีกมากทั้งผู้หญิงผู้ชาย เปรสิเดนต์ออกไปรับ แต่ไม่ได้นำให้รู้จักใครต่อไปอีก พวกเราที่ไม่ได้มาอยู่นี่ กับพวกสถานทูตก็ได้มาหมด คนที่มานั้นดูเหมือนเปรสิเดนต์จะไม่ใคร่รู้จัก แปลก ๆ ที่ดูยังเปนเด็ก ๆ อยู่ก็มี ถึงไม่ได้แต่งเสื้อเวลาเย็นก็ได้

ครั้นเวลามาพร้อมกันแล้ว ออกไปนั่งที่หน้าเรือน จุดดอกไม้เพลิงมีแตร ๒ วง ผลัดกันเป่า

ดอกไม้เพลิงที่จุด มีงามประหลาด ๆ หลายอย่าง เขาไปตั้งจุดที่ตามเกาะมีกำหนดที่ จุดแต่สูนย์กลางบ้าง สี่หย่อมบ้าง ห้าหย่อมบ้าง แปดหย่อมก็มี จัด

เป็นสำคัญ มีดอกไม้สัญญารูดที่กระไดน่าเรือนเปนสำคัญ ตั้งต้นด้วยพลุสี แล้วดอกไม้น้ำ พเนียงลอยน้ำ รังหันอย่างฝนแสนห่าพเนียงกลางลอยน้ำ รังหันแนกตั้งตะแคง เปลี่ยนเปนชั้นในแล้วออกชั้นนอก เปนพเนียงรอบ ปลายเปนประทัดหลดับต่างสี พเนียงเปนน้ำพุในกลางสระ พเนียงเปนน้ำตก มีพระที่นั่งรักรทั้งหลังยาว แต่งด้วยดอกไม้สีเห็นเข้ารูจัก มีดอกไม้ที่ไม่เคยเห็นหลายอย่างอยู่ข้างระงามก็มาก เลิกรุดดอกไม้แล้วมีการเลี้ยงน้ำชาแลขนม ผ่อนกันไปนั่งในห้องรับแขก ต่อไปอีกได้สนทนากับมาดามบีซง เมียเสนาบดีว่าการต่างประเทศพูดอังกฤษพอได้ คนไปหมดแล้วเสนาบดีแลเมียเสนาบดีจึงได้ลากลับ เขาขึ้นรถไฟไป เวลา ๔ ทุ่มเปรสิเดนต์พามาส่งที่ห้องเปนเสร็จการในเวลาวันนี้ เปรสิเดนต์ได้บอกให้หม้อเซฟร์ ซึ่งพ่อได้ไปถามราคาที่เซฟร์ แต่ไม่ได้ซื้อนั้น พ่อแสดงความประสงค์อยากจะได้รูปของเขาเอง เพื่อจะได้ให้ไปเข้าหมู่กันกับรูปมองสิเออเฟลิกซโฟร์ แลมองสิเออลุเบต์ ที่เจ้าตัวเขาให้ เปนอันได้ความว่ายังไม่ได้ทำ ถ้าทำเมื่อใดจะส่งไปให้

คืนที่ ๑๔๘

สถานราชทูต ปารีส

วันพุฒที่ ๒๑ สิงหาคม

เมื่อเวลาเช้า ๔ โมงครึ่งเปรสิเดนต์มารับพาไปขึ้นรถไปเที่ยวที่ในบ้าตาบลวรซุเลย ที่ตำหนักพระเจ้าหลุยส์ มีของยังดีเก็บไว้แยะ เช่นบ้านข้างทุ่งข้างในนี้ จัดเปนที่เลี้ยงสัตว์ เช่นนกเพิ่งซาน์ต การรักษา แต่เนือกวางเห็นจะ

มีน้อย ฤๅจะมีมากแต่เราหากไม่เห็นด้วยเปรียวมาก วันนี้เห็นวิ่งผ่านสองคราว คราวละสี่ห้าตัว ได้ยิงแต่ปีละสี่ห้าตัวเท่านั้น แต่นกเปนเวลาที่กำหนดยิงในฤดู ๗ วันครั้งหนึ่ง เขาปันเปนส่วน ๆ ตัดทางเล็ก ๆ เปนที่สำหรับคนยิงเข้าไปยืนประดาหน้า แล้วมีคนต้อนให้นกบินขึ้น ที่ซึ่งจะยิงนั้น ตัดต้นไม้ให้เปนตอเตีย ๆ สำหรับไม่ให้บังตา นอกนั้นมีป่าไม้หินป่าไม้สน ที่นาแลที่ป่าหินป่าไม้เหล่านี้ให้ผูก ผูกแต่เฉภาะตัดหินบ้าง ทำนาทำไร่บ้าง ผูกทั้งตำบลเปนที่สำหรับยิงนกบ้าง มีหนองสำหรับยิงเป็ด ในหนองนั้นปลูกบัวสายซึ่งถึงกำหนดขึ้นเอง เดี๋ยวนี้กำลังมีดอก ถ้าที่ซึ่งมีผู้ผูกไปเฉภาะเช่นนั้นแล้ว ถึงฤดูก็เชิญเปรสิเดนต์ไปยิงพร้อมด้วยคนอื่น ๆ เปลี่ยนทอยกันไป เปรสิเดนต์เองก็มีรับแขกทุก ๆ ๗ วัน ฤดูยิงนกเช่นนี้อยู่ในฤดูหนาว มีที่เลี้ยงกลางวันในกลางป่า แลที่ป่าเช่นนี้กันกำแพงทั้งสิ้น การซึ่งจะกำหนดว่าที่ใดควรทำอย่างใดนั้นแล้วแต่พื้นที่ เพราะพื้นที่เหล่านี้เปนเนินเขา บางแห่งก็เปนกรวดเปนศิลา บางแห่งก็เปนทราย ที่เปนดินดีก็เปนไร่นา ที่ไม่ดีก็เปนป่าไม้ตั้งแต่ไม้ดี ๆ ลงไปจนไม้เลว ๆ มีสวนผลไม้ กั้นกำแพงตอนหนึ่งต่างหาก มีที่เลี้ยงวัวนม แต่ในที่เหล่านี้ไม่ได้เข้าไปดู หนทางก็เปนทางป่า ๆ ไม่ใช่อย่างเรียบร้อยอันใด ออกจะเปนทางเกวียน แต่การระวังรักษาดูช่างกวดขัน เวลารถจะไปทางไหนมีตำรวจภูธรยืนรายห่าง ๆ ทั่วไปทุกหนทุกแห่งจุกช่องล้อมวงเปนนิจ เปรสิเดนต์รู้ว่าพ่อเล่นถ่ายรูปมาตั้งแต่วานนี้ วันนี้กำชับแล้วกำชับเล่าให้เอากล้องถ่ายรูปไปด้วย ถึงที่ไหนงามชวนให้ถ่าย ถ่ายจนหมดกระจก แต่ที่จริงเจ้าพนักงานของเขาสำหรับถ่ายรูป ก็เที่ยววิ่งตามถ่ายทุกหนทุกแห่ง ตานั้นเก่งมาก เผลอไม่ได้เปนถ่ายทุกที ดูถึงไหนแกไปถึงนั่นแลถ่ายไม่ทันรู้ตัวโดยมาก จนเมื่อรถจะกลับมา ได้รูปเมื่อวานนี้มาให้บ้างแล้ว

วันนี้คงจะได้มาก ช่างถ่ายรูปซึ่งเลยศักดิ์ก็มุงกันกลุ้มละเก้ากล้องสิบกล้อง หนักกว่า หนักทั้งวานนี้แลวันนี้ แต่รูปขุนนางฝรั่งเศส ถ่ายอยู่ข้างจะดีมาก ได้ให้ไปตามอีก แต่ไปเที่ยวอยู่เช่นนั้นสองชั่วโมงจริงได้แล้ว กลับมาหยุดพัก

มาได้ข้อความลงสันนิษฐานได้เปนแน่นอนอย่างหนึ่ง ว่าวรยุลเยนเปนตำแหน่งที่ซึ่งมีตาน้ำ จึงได้ขุดสระไว้มาก มีที่ขังน้ำโดยยาวทั้งหมดถึง ๕ กิโลเมเตอ ระยุลเยอยู่บนเนินที่สูง ฝั่งต่ำลงไปจนถึงเวอไซล์ น้ำพุที่เวอไซล์ใช้น้ำที่วรยุลเย ลักษณอย่างเดียวกันกับขังน้ำที่ทะเลชุบศร ใจจะไปใช้ที่ลพบุรี ท่าทางที่วางแปลนที่ขังน้ำในที่นี้ ขุดเปนเหลี่ยม ๆ โดยมาก ลักษณเดียวกันกับทะเลชุบศร แต่โตรงบุลเยนี้คิดปราสาททะเลชุบศรนั้นเอง เปนที่ประพาสแห่งหนึ่ง ในเวลาเสด็จมาอยู่เวอไซล์ เจ้าแผ่นดินเสด็จเข้ามาอยู่เมืองปารีสแต่ในฤดูหนาว อีกสามฤดูอยู่นอกมีเวอไซล์เปนต้น แล้วเสด็จประพาสวรยุลเยแลที่อื่น ๆ ฉันใด ก็อย่างเดียวกันกับพระนารายน์เสด็จอยู่ที่กรุงแต่เวลาน้ำฝน นอกนั้นประทับลพบุรีแลทะเลชุบศร คงจะทำอย่างเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสนี้เองเปนแน่ ไม่แต่เมืองเรา เมืองอื่น ๆ เช่นรุสเซีย ออสเตรีย ก็สร้างวังตอดอฟเซ็นบรุนโดยลักษณนี้เหมือนกัน คงจะเปนเวลานิยมกันอย่างนั้นทั่วไปทุกบ้านทุกเมือง การซึ่งพงศาวดารกล่าวถึงพระนารายน์สร้างเมืองลพบุรีก่อน แล้วเลยเล่าถึงวิชาเยนทร์ จะเห็นจะเปนแต่ลำดับหนังสือ วิชาเยนทร์เห็นจะได้ไปทำงานอยู่ก่อน เปนคนชั้นต่ำ ๆ อยู่นาน แลคงจะมีฝรั่งคนอื่นเข้าไปเล่าเรื่องเมืองฝรั่งอยู่ก่อนแล้ว พระนารายน์เห็นสร้างลพบุรีนั้นเอาอย่างฝรั่งเปนแน่ เพราะปรากฏอยู่แล้วว่าฝรั่งที่เปนขุนนางวิชาได้เข้าไปอยู่เมืองไทย ได้ส่งมือทำงานมาเสียแต่แผ่นดิน

เสด็จประพาสป่ารอบวังรองบุเย

พระเจ้าทรงธรรมหรือปราสาททอง ซึ่งในพงศาวดารก็มิปรากฏว่าให้ฝรั่งส่องกล้องตัดทาง พวกส่องกล้องเหล่านั้นเองเปนผู้คิดอ่านก่อนวิชาเยนทร์ แล้ววิชาเยนทร์เปนแต่เพิ่มเติมให้วิถารขึ้นภายหลัง มีหลักที่จะอ้างอีกอย่างหนึ่ง เรื่องไขน้ำธารโศกธารทองแดงให้มาลงธารเกษมแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ก็เปนฝีมือฝรั่ง ความรุ่งเรืองบารมีแลฐานของเมืองฝรั่งเศส อยู่ในระหว่างนั้น ถึงพงศาวดารเราก็กล่าวว่าฝรั่งเข้าไปค้าขายมากในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐ แต่ข้างเรื่องราวของฝรั่งเขาเริ่มตั้งแต่แผ่นดินพระไชยราชา คงจะเปนความจริง เพราะความยุคเข็ญในบ้านเมืองเวลานั้น เกิดขึ้นในชั่วเดียวก็สงบมา ต่อแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ เมื่อบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญครั้งศึกมอญ ก็จะเปนแต่แตกไปบ้าง แต่ไม่ถึงล่มจม จึงมาชุมกันเข้าได้อีกในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ได้มาลงมือทำการฝรั่งส่องกล้องปรากฏแก่ผู้ซึ่งให้แบบอย่างที่ลพบุรีได้คิดกลกสเคลให้เล็กลงหมด พอสมควรแก่กำลังที่จะทำสำเร็จได้ ทั้งยินแบบอย่างข้างไทยไว้ ในสิ่งซึ่งควรจะเข้ากันได้ ดูก็เปนการประหลาดอยู่ที่สถานที่เหล่านี้ แล้วสำเร็จก่อนโกษาปานมาทั้งนั้น เมื่อเห็นรูปหลุยส์ที่ ๑๔ ขี่ม้าที่น่าเวอไซล์ให้นึกถึงทรงม้าขาวชมสวน[๕] เรื่องม้าขาวนี้ก็ขึ้น รูปหลุยส์ที่ ๑๔ จะเขียนก็ดี ทอตาเปสตรีก็ดี ทำขี่ม้าขาวทั้งนั้น แต่อ้ายเรื่องเพชรมรกฎทับทิมอะไรนั้น เห็นใครจะไปกุเติมลง ผิ้นมาจากศรีรนญไชยไปเมืองจีน เปนของแต่งเติมลงเมื่อไม่มีฝรั่งในเมืองไทยแล้ว ตาแก่ตาเถ้าอะไรเล่ากันต่อ ๆ มา นึกว่าไม่มีใครจะจับผิดก็แถมลงไป ถึงเรื่องโกษาปานกราบทูลว่าเหมือนเมืองไทยต่าง ๆ ก็คงจะเห็นเหมือนอย่างเช่นที่พอกล่าวเดี๋ยวนี้ แต่มาเกิดคลั่ง

---

๕ เรื่องม้าขาวชมสวนนี้ ทรงหมายความเรื่องโกษา ปาน เปนทูตไปเมืองฝรั่งเศส ตามที่แต่งไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร

เรื่องทูตพูดกันขึ้น เห็นจะมาจากเรื่องราชาธิราช ลักษณทูตลังกา จดหมายระยะทางของโกษาปาน เห็นจะเปนเนื้อเปนหนังมากไม่อาจปด เพราะผู้รู้ยังอยู่ ออกครึกไปในเวลานั้น ถ้าวิชาเยนทร์ทูลเข้าไปคำเดียวว่านายปานขี้ปดก็จะเสียคน นักประสาอะไรแต่หนังสือเก่าถึงเพียงนั้น แต่หนังสือรายงานพระณรงควิชิตมาปารีส ๔๐ ปีเศษเท่านั้น ยังถูกเติมเสียออกเปนนี้ ทั้งที่มีผู้เคยอ่านเคยเห็นว่าไม่ใช่เช่นนี้ มีชีวิตรอยู่ ยังกล้าแก้ได้ด้วยความโง่เขลา

เวลาบ่ายโมง ๑ เปรสิเดนต์มารับไปเลี้ยงกลางวัน มีแขกเชิญเท่าเวลากลางคืน แต่เปลี่ยนเปนฝ่ายทหารโดยมาก พวกแม่ทัพนายกองแลฝ่ายพลเรือนก็เปนพวกที่เคยเข้าไปเปนทูต เช่นมองสิเออเดอฟรางค์ มองสิเออบวิฟโฟลด์ แลมีมองสิเออปาวีมาด้วย ออกลำบากอยู่แต่เวลานั่งโต๊ะ ข้างหนึ่งมะดัมพิลเย ข้างหนึ่งลูกสาว พูดอังกฤษไม่ได้ทั้งสองคน ต่อไปก็เยเนอราลผู้บังคับการทหาร อีกข้างหนึ่งก็ปาวี พูดอังกฤษไม่ได้ พูดไทยก็ร่องแร่ง ลืมเสียมาก แต่ครั้นเมื่อเลี้ยงเสร็จแล้ว มองสิเออเดอฟรางค์เปนล่ามค่อยคล่องออกคล่องใจขึ้น จนจนเวลาที่จะกลับจึงได้มาหยุดพักหน่อยหนึ่ง แล้วเปรสิเดนต์มารับขึ้นรถไปส่งที่สเตชั่นเหมือนอย่างเมื่อแรกไปถึง ขากลับรถไฟเร็วกว่าเมื่อไปมาก เพราะเหตุที่มิได้ตามระยะทุกที่ มองสิเออโมเลอร์ ซึ่งเปนโปรโตคอลแลผู้อื่น มาส่งที่สเตชั่น กลับมาถึงสเตชั่นเวลาบ่าย ๔ โมง วันนี้ได้นัดให้มองสิเออเดอฟรางค์ มะดัมเดอฟรางค์แลลูกสาวมากินน้ำชา ลูกสาวคนนี้ได้เข้าไปบางกอกแต่อายุ ๕ ขวบ พ่อเคยรักใคร่ เล่นด้วยเสมอ เขาจึงอยากจะมาหา รูปร่างแปลกไปมาก จำไม่ได้

อายุถึง ๑๗ ปีแล้ว เมื่อแรกหน้าตาคล้ายๆ แม่ เดี๋ยวนี้เหมือนพ่อทีเดียว นับว่าเปนผู้หญิงสวยได้คนหนึ่ง

วันนี้ได้รับหนังสือเมล์อีกเที่ยวหนึ่ง รู้สึกรำคาญเต็มทีที่ไม่ได้ตอบ แต่พรุ่งนี้จะไปซอมเบิคจะได้ลงมือตอบหนังสือ เพราะเหตุที่รายวันคงไม่มีอะไรกี่มากน้อย แลไม่มีการรับรองอันใด จะไปหยุดรักษาตัว จึงขอผัดไปอีกวันหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕

คืนที่ ๑๔๙

วิลลาเฟอร์สเตนรูห์ เมืองฮอมเบิค
วันพฤหัศบดีที่ ๒๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ไม่เปนวันที่จะทำอะไรได้ เรื่องการอะไรที่คั่งค้างเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่มันหลายอย่างเข้ามันก็เลยมาก แล้วต้องมานั่งให้ช่างปั้นรูป จนกระทั่งเวลาบ่าย ๕ โมงจึงได้ออกจากเรือน ไปดูรูปม้าที่ช่างปั้นจะทำรูป ทางอยู่ข้างจะไกล ไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ ทางแขวง มองต์ปาร์นัสส์ ซึ่งเปนที่ตอนคนจนอยู่ ที่ซึ่งช่างปั้นอยู่นั้นเขาเรียกว่าถนนช่าง มีช่างเขียนช่างปั้นอยู่แถบนั้นโดยมากเปนที่เงียบ โรงที่ปั้นนั้นลึกเข้าไปจากถนนใหญ่อีกชั้นหนึ่ง เขาปั้นม้างาม แต่รูปข้างบนนั้นใช้ไม่ได้ มาก ด้วยเอารูปกิงอลฟสเปนมาเปนตัวอย่าง ในเรื่องปั้นรูปยังไม่เปนการเลย ทั้งรูปที่สำหรับจะขี่ม้า แลรูปที่สำหรับจะหล่อเล็ก ๆ เรื่องปั้นรูปนี้จะทำตามรูปถ่ายไม่ได้เปนอันขาด เพราะเงารูปมันนูนขึ้นมาไม่พอ รูปเล็กที่ทำไว้แบนไปหมด รูปใหญ่แก้มตอบและเหี่ยวเปนกลีบ ๆ ปากตุ่ย ๆ แต่ช่างปั้นมันดีเสียจริง ๆ พอพ่อลงไปนั่ง ฉวยดินเหนียวแตะหัวก่อน แก้หัวเสร็จแล้วจึงมาแก้หน้า ถมแก้มที่ลึกให้ตื้น ปะจมูกที่ทำจัดไว้ให้นูนขึ้น ลดกลีบหน้าแก้คิ้ว ที่ประดักประเดิดมากอยู่ที่ปาก เมื่อแรกพ่อออกกระวน ๆ ว่าต้องไปนั่ง แต่พอเห็นมันแตะเข้าสองสามแตะ รู้ทีเดียวว่ามันดี เลยหายฉุนนั่งดูเสียเพลิน เขาขอชั่วโมงเดียว พ่อนั่งให้กว่า ๒ ชั่วโมง แต่ถึงกระนั้นก็ยังเอาดีไม่ได้ เวลาไม่พอ ต้องมาทำที่ฮอมเบิคต่อไปอีก แต่รูปม้านั้นทีเดียวได้ เพราะมีตัวอย่างรูปอื่น พ่อออกระบอมเสียแล้ว ว่าฝรั่งเศสไวกว่าอิตาเลียนมาก ฝีมือที่ทำมันเล่นง่ายเหมือนเขามากกว่า

อิตาเลียน อิตาเลียนเล่นข้างชาตัดริต ชั่วแต่ตรงไปที่ช่างขึ้นแล้วก็กลับเท่านั้น จะบอกว่ามาทางไหนให้ชัดเจนยากเต็มที เพราะถนนในเมืองปารีสนั้นเหลือคณเหลือแนน ที่จะนับได้ เขาขึ้นเปนถนนหนึ่งอยู่เปนพวก ๆ เช่นถนนออยเซอเวตอร์ คือที่สำหรับคู่เดือนคู่ภาวก็ถนนหนึ่ง เปนอาเวนิวใหญ่ ถนนสตูเดนต์พวกนักเรียนก็ถนนหนึ่ง มีที่ฝึกหัดเต้นรำและอะไรต่าง ๆ เปนต้น กลับมาสเตชั่น รออยู่จนเวลา ๒ ทุ่มจึงได้ไปที่สเตชั่น มองสิเออโมลาต์แลนายทหารที่มาอยู่ด้วยก็มองสิเออเดฟรางค์ไปส่ง รถที่มาวันนี้เปนรถนอน แต่ที่นอนนั้นแคบ ชาลเยอสเขาจัดใหม่ สบายพอใช้ คราวนี้นับว่าเปนมามากกว่าทุกคราว คือลูกเอียดเล็ก, แดง, ติ๋ว, กรมประจักษ์ก็ลูกชายทองรอด[๑] มาสมทบด้วย

คืนที่ ๑๕๐

วิลลาเฟอร์สเตนรูห์ เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๒๓ สิงหาคม

นอนหลับได้ แต่จวนสว่างแสงสว่างส่องตื่นแต่เช้า กินเข้าในรถไฟ เวลามันเปลี่ยนกันทุกคราว ที่เข้าแดนฝรั่งเศสฤๅแดนเยอรมัน พอเข้าแดนไหนแล้วหมุนนาฬิกาเสียชั่วโมงหนึ่ง ที่ผิดกันถึงชั่วโมงเช่นนี้ไม่ใช่ความจริง เปนเวลาที่ต่างคนต่างกำหนดจะใช้ตามละลัทธิเท่านั้น เมื่อมาอยู่ที่นี่ก็ต้องใช้ลัทธิเยอรมัน จึงมาถึงเวลาสามโมงเศษ มีแยรอนมัลต์ซานคนหนึ่ง ซึ่งเปนผู้รักษาที่อาบน้ำ เขาว่าเปนคนโปรดของเอมเปอเรอกับเบอรโกมาสเตอร์ รับที่สเตชั่น มีคนที่หลังสเตชั่นมาก เสียงเกรียวกราว ตามทางที่ขึ้นมาเห็นมีคนยังกลุ้มมาก ที่ซึ่งพอมาอยู่นั้นเปนวิลลาหลังหนึ่งในหมู่แดรนด์โฮเต็ล เรียกว่าวิลลาเฟอร์สเตนรูห์ Fürstenruhe ภาษาไทยเขียนไม่ถูกเพราะสระไม่พอ แปลว่าเปนที่พักของเจ้า อยู่ถนนข้างหนึ่งต่างหากหลังแดรนด์

[๑] หม่อมเจ้าชายทองทีฆายุ หม่อมเจ้าชายใหญ่ในกรมหลวงประจักษศิลปาคม

โฮเตล แครนด์โฮเตลอยู่ถนนหนึ่งต่างหาก ถนนน่าเรือนนี้เงียบไม่ใคร่จะมีรถเดิน ทางน่าโฮเตลเปนถนนค้าขายมีร้าน รถเดินมาก หลังโฮเตลแลวิลลาเปนสวนเดินตละคถึงกัน วิลลานี้ว่าเปนที่เอมเปอเรอเฟรเดอริกเคยประทับ ห้องนั่งแลห้องนอนบานประตูมีรูปมงกุฎติด แล้วมีหนังสือฉลากบอกว่าห้อง ไกซา เฟรเดอริช ชั้นล่างตรงกัน ว่าห้องไกซริน เฟรเดอริช ทั่วไปวิลลานี้ตกแต่งอย่างใหม่ เครื่องเฟอนิเชอหมดรก ห้องน้ำออกจะมีแปลก ๆ เปนห้องเล็ก ๆ แต่สบายดีกว่าที่บาเดนบาเดน จะมีข้อคับข้องก็แต่เรื่องเฉลิมพระชนม์พรรษาซึ่งคิดจะทำที่นี่ ห้องพิธีคงต้องอยู่ที่ห้องนั่งจะต้องจุดเทียนมากออกร้อน ๆ เพราะมันแคบ กว่าจะถึงเวลานั้นจะหนาวขึ้นอีก เห็นจะไม่เปนไร การเลี้ยงคิดจะไปเลี้ยงที่โฮเตล ซึ่งเดินไปมาได้ง่าย

พอมาถึงได้ครู่หนึ่ง คิดจะไปดูท่วงทีว่าจะมีที่เที่ยวอย่างไรบ้าง จึงขึ้นรถให้คนขับรถพาไป ตามแต่เขาจะไป พาเข้าป่าก่อน เห็นที่ตายน้ำ ไม่โตเหมือนอย่างที่บาเดนบาเดน แต่ป่างามดี ต่อไปออกทุ่งนาแล้วไปตามทางผ่านทุ่ง ซึ่งมีต้นไม้สองข้างทาง ที่สุดนั้นเข้าป่าสนเปนถนนตรงลิ่วไปงามดี อีกหน่อยหนึ่งถึงคอกที่เลี้ยงกวาง ได้เข้าไปดู กวางที่นี่เชื่องอย่างยิ่ง คนที่เลี้ยงมีลูกผู้หญิงคนหนึ่ง ดูกวางมันรู้จักดี เสียงคาคนเลี้ยงก็จำได้ เรียกมันได้กระดิกหางรับเหมือนหมา เราเปนคนจะเข้าไปก็ไม่ได้ตื่นไม่ได้แปลกอะไรเลย เข้ามาดอมตามมือหมายว่าจะให้ของกิน เรื่องกวางนี้ได้นำจะพูดหลายหนแล้ว ว่าข้อที่ฤๅษีเรื่องสุวรรณสาม ว่าเอาหม้อน้ำตั้งบนสันกวาง พูดมาเกินไปนั้น ต่อจะเรียนยันว่าได้จริง ๆ ยังมาเห็นวันนี้ยิ่งเห็นหนักขึ้นว่านั่นก็เปนมาได้ นางผู้หญิงนั้นเดินกวางตามเปนพรวน เกาะหลังเกาะไหล่กันมา ได้สังเกตด้วยเชื่อว่าผู้หญิงนั้นไม่ทำอันตรายอย่างหนึ่ง ให้ของกินเสมออย่างหนึ่ง จะว่านั่นก็หญ้าก็ขนมปัง ขนมขึ้งเปนอาหารแจกสัตว์เมื่อคนไปดู พระสุวรรณสามอยู่ป่ามีหญ้ามีผลไม้ให้กินถมไป เพราะอาหารพระสุวรรณสามเองก็เช่นนั้นอยู่แล้ว เปนคนใจดี

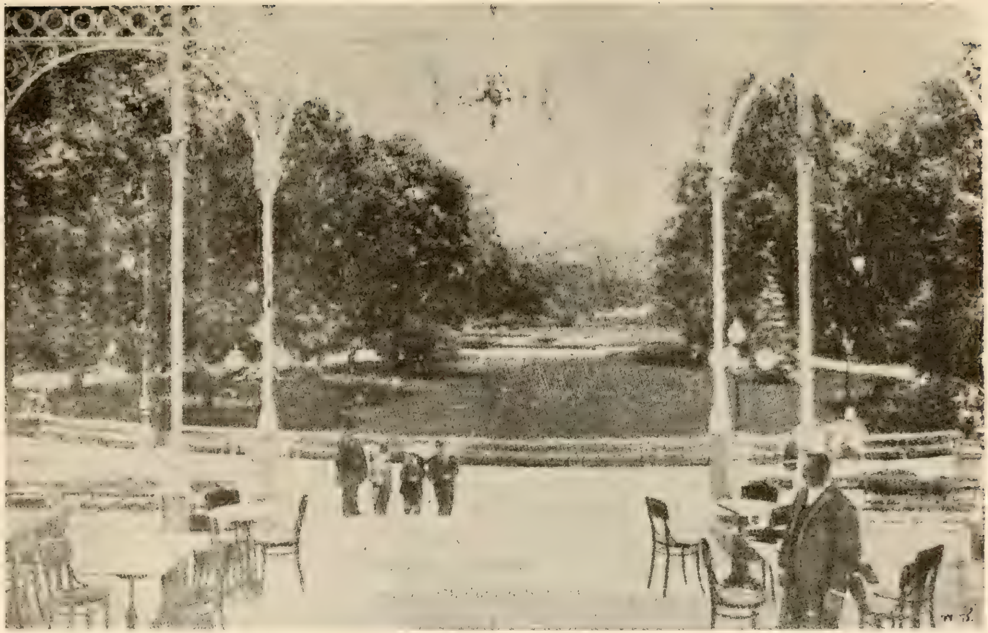
ปรากฏชัดเจนตามเรื่องเหตุไฉนเนื้อจะไม่ติด ลองให้กรมสมมตออกไปอยู่บ้านนั้น คงติด แต่ดูพรรณมันปะปนกันอย่างไร ลางตัวก็เกลี้ยง ๆ สีแดง ๆ ลางตัวก็มีดาว ลางตัวก็สีขาว ตาคนเลี้ยงแกว่าเมื่อก่อนมันเหมือนกันทั้งนั้น มันมากลายลงเมื่อเรา เลี้ยงไว้ในปาก์ ด้วยพื้นที่ผิดกันกับป่า พ่อไม่เชื่อ ด้วยแดงล้วนก็เคยเห็น จุดขาว ล้วนก็เคยเห็น ขาวล้วนที่เวลาเยกแอบเข้มมาก ขาวทั้งนั้นไม่มีอื่นปน เขากั้นละ เปนคอกไว้พวกละคอกรักษาพรรณไว้ได้ นี่กลัวจะคละกันมาเสียแต่แรก ตาคน เลี้ยงแกจะไม่รู้ กวางเหล่านี้เปนกวางของหลวง มีประมาณสัก ๖๐ เศษเท่านั้น ตานี่แกเลี้ยงงูไว้ในตู้กระจกด้วย กลับมาทางซอกแซกในป่า แต่ไม่ใช่ป่าสน รถที่นี่ ใช้เบรก์จัดเต็มที่ ลงเขาจนเราเกือบจะไม่รู้ว่าลงเขาก็ใช้เบรก์ รู้ว่าเปนเขาเพราะ ลงเบรก์ ที่จริงในที่ใกล้ ๆ ไม่มีเขา เห็นแต่เปนเขาเทือกยาวลึกเข้าไปทางในป่า เรียกว่าเขาเทานุส มีเวลาที่จะได้ไปเที่ยวต่อไปข้างน่า พักไว้ที คราวนี้มาในทุ่ง ผ่านน่าวิลลาที่เราอยู่ห่าง ๆ มีลำน้ำอยู่ในระหว่างนั้นเห็นจะเล็กเต็มทีจนแลไม่ เห็น ด้วยสายน้ำก็ลึกลงไป มาเลี้ยวข้ามสพาน มาถึงเมือง เมืองใหม่มีถนนรถถนน กว้างสักสี่ห้าสาย มีร้านขายของบ้าง แต่โฮเต็ลแลเปนพื้นทั่วทุกถนน เมืองเก่าอยู่ ข้างในเข้าไป ทางต่อป่าสนเปนบ้านซับซ้อนกันสองหมู่ หมู่นอกมีวัดสองวัด แล้ววัง วังนี้เปนวังของเอมเปรอเฟรเดอริกสร้าง ภายหลังเอมเปรสเฟรเดอริกอยู่ จนสิ้น พระชนม์ในที่นี้ การที่พ่อดูวันนี้เปนประเมินทั้งนั้นยังจะผิดได้มาก เพราะฉนั้นงด ไว้เสียอย่าเพ่อเล่าเลยเห็นจะดี รวมใจความว่าเล็กกว่าเมืองบาเดนบาเดนมาก เมือง บาเดนบาเดนเปนชั้นเก่า รู้จักกันมาแต่ครั้งโรมันตั้งพันปี เมืองนี้พึ่งจะมารู้สึกกัน ขึ้นเรื่องน้ำเรื่องท่าเหล่านี้เมื่อ ๕๐ ปีเท่านั้น เวลานั้นเปนเมืองเจ้า เจ้าครองเมืองไปได้ เจ้าอังกฤษมาเปนเมีย เจ้าอังกฤษผู้หญิงคนนั้นเปนคนคิดเริ่มสร้างอะไร ๆ ให้เปน ที่อาบน้ำขึ้น คนที่คิดสร้างที่อาบน้ำในเมืองฝรั่งนี้ มีอภินิหารคล้ายกันกับ

พระครูส่าน ท่านเจ้ามา ๒ สร้างพระบาทวัดบางว้า วัดสามปลื้ม ถ้าใครสร้างให้คนไปคิดได้ก็เท่า ความมีถึงได้รับนิวเมนต์ เจ้าหญิงคนนี้ยังไม่เคยรับนิวเมนต์ เห็นจะเปนด้วยเวลายังมีพระชนม์อยู่ นี่ก็คนในพระญาติยังไม่ติดดี เอมเปอเรอแลเอมเปรสเฟรเดอริกก็เกี่ยวด้วยอังกฤษ จึงมาโปรดปรานที่นี้ ทรงปฏิสังขรณ์มาชั้นหนึ่ง ยกขึ้นเปนพระอารามหลวง แต่มาเพิ่งฟุ้งนักก็เพราะเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แลกิงเอดเวิดเอมเปอเรอเปนเจ้าของพระอาราม กิงเอดเวิดเปนหัวหน้ามาวรคนายก เสด็จไปมาตั้งที่นั้น ก็ชักโยงสัปรุษอังกฤษมาติดที่นี้มากขึ้น เพราะฉนั้นในที่นี้จึงมีคนอังกฤษแลเยอรมันมาเที่ยวมากกว่าชาติอื่น จึงต้องของทำการนี้ ก็ต้องมีอย่างอื่นหนึ่ง มีที่อาบน้ำอยู่ในนั้น สำหรับใครจะไปอาบแลกินได้ มีคัวรเฮาส์สำหรับที่ประชุมนั่งเล่นแลกินเข้า มีร้านขายของสิ่งละอันพรรณละน้อย แต่ที่เปนสำคัญต้องมีบรรเทิงทัศนาคาร สำหรับไปหาของเก่า ๆ เล่น ต้องมีโฮเต็ล ๆ มีวิลลาเล็ก ๆ งาม ๆ ให้สบาย ถนนต้องเรียบร้อยสอาด แต่งเมืองทั่วไปให้เหมือนอย่างกับเปนสวนเพราะเหตุว่าเมืองเช่นนี้ย่อมจะไม่ใหญ่โตเหลือเกิน รถม้าก็ใช้น้อย คนที่มาอยู่จะไปเที่ยวเตร่ก็เดินโดยมาก เพราะหนทางสอาดสบายต้นไม้ร่มรื่นเหมือนเดินในสวนที่คัวรเฮาส์ ๗ วันต้องจุดไฟวันหนึ่ง ไฟนั้นก็จุดลักษณเดียวกัน คือผูกห้อยขึ้นไปตามต้นไม้ใหญ่ จุดเทียนสีเขียวสีแดงเปนเกลียวตั้งถ้วยมีเทียนแพร่ในนั้น ขยายไปถึงรูปเทียนเปนดวงดาวลายยาวเปนรูปอะไร ๆ ตามแต่เหตุผลจะให้ทำ เช่นกับมีผู้มีบรรดาศักดิ์มาอยู่ในที่นั้น ก็ทำเปนตัวหนังสือชื่อฤๅตราอาร์มตามแต่จะทำได้ ต้องมีดอกไม้เพลิงดอกไม้ไฟนั้นก็จุดง่าย ๆ ที่ละต้น มีแตรทุกวัน มีคอนเสิต ๆ ที่คนไปกินได้ ต่อนั้นไปต้องเลือกภูมิประเทศซึ่งมีที่เที่ยวขี่รถไปเข้าป่า ฤๅไปดูอะไรประหลาด ๆ ในเมืองนั้นยังได้พวกอย่างเช่นบ้านประทุน บ้านชาละวัน บ้านมหาสนุก ไม่ต้องถึงไปค้างคาค้างคืน

๒ คือหม่อมราชวงศ์ พระครูวิเศษศีลคุณส่าน วัดอมรินทร กับพระพุฒาจารย์ มาวัดจักรวรรดิ

คัวรเฮาส์ที่ประชุมชน ณ เมืองฮอมเบิค

สวนหน้าคัวรเฮาส์ที่เมืองฮอมเบิค

ไปเช้าฤๅเย็นได้ สำหรับเชื้อในเมืองจะได้ออกห่างออกไป ยังมีที่ต้องไประยะนอกได้อีกชั้นหนึ่ง ด้วยรถโมเตอร์คาร์ฤๅรถไฟ จะไปค้างคืนก็ได้ ไม่ค้างคืนไปวันยังค่ำกลับมาก็ได้ ลักษณสระบุรีกับพระฉาย ถ้าตำบลใดประกอบด้วยองค์คุณดังกล่าวมานี้แล้ว ก็อาจจะเปนที่อาบน้ำได้ แต่ใช่ว่าจำเปนจะต้องอาบ มาเที่ยวเล่นเฉย ๆ ไม่ต้องอาบนั้นโดยมากกว่าอาบ เปนที่หนุ่มสาวประชุมกันจอแจนั้น ก็เหมือนกันกับพระบาททั้งปวง จึงกล่าวว่าที่อาบน้ำเหมือนพระบาทด้วยประการฉนี้

นั่งจัดรูปจนบ่ายห้าวนอน เพราะเมื่อคืนนอนน้อยจึงไปนอน พักเวลาค่ำกินเข้าแล้ว บารอนฟอนมีลด์ซาน ซึ่งเปนผู้จัดการมาบอกว่าจะมีดอกไม้เพลิงให้ จะไปดูก็ได้ไม่ไปก็ได้ ตกลงเปนไป ขึ้นที่คัวร์เฮาส์ด้านข้างถนน ในนั้นไม่มีคน คนไปนั่งกินเข้าอยู่ที่เฉลียง มีปรินซไอเตล เฟรเดอริช ลูกที่ ๒ ของเอมเปอเรอ แลแกรนดุ๊กอาเลกซิสมานั่งกินเข้าอยู่ในหมู่คนนั้นด้วย แต่ไม่เห็นกัน เจ้าที่มาอยู่อีกสองคน ปรินซชาลส์ออฟเฮสแลเมียอยู่ที่โครนเบิคไกลออกไป เห็นจะเปนที่ของเขาเอง ปรินซออฟโอลเดนเบิคอยู่ที่นี่คนหนึ่ง การแต่งไฟในสวนก็เปนอย่างเช่นที่ว่าแล้ว แต่มีรูปช้างจุดด้วยตะเกียงอยู่ในกลางสนาม แล้วจุดดอกไม้เพลิงก็จุดทีละต้นอย่างเดียวกันตามเคย แต่มีอาร์มเมืองไทยอย่างที่มีในสมุดสแตมป์โบราณ เข้าแกะสรรเสริญบารมี ต่อไปก็มีดอกมะลาดเปลี่ยนสี ฉายไฟฟ้าน้ำพุงามดี เสร็จเท่านั้นสิ้นเรื่องแล้วก็กลับ

เมื่อเวลาเที่ยงวันนี้ หมอซอฟรนนอรเดน เปนน้องโปรเฟสเซอฟอนนอรเดนที่ออสเตรีย ซึ่งท่านโปรเฟสเซอทั้งหลายจะมอบให้เปนผู้ดูแลรักษาพ่อนั้นมาเยี่ยม แต่ยังไม่ได้ตรวจอาการ จะคอยโปรเฟสเซอเกรล ซึ่งจะมาตรวจพรุ่งนี้เสียก่อน วันนี้เปนปล่อยให้หยุดหายเหนื่อยเพราะแกตรำเดินทางรถไฟเหนื่อยเต็มที่ จึงที่จะหยุดนั้น ได้บอกล่วงน่าไม่ใช่ไทยถึงต้องอุดหรึง จะไปเที่ยวเดินแลขี่รถก็ได้

เว้นแต่อย่าให้ไปไกล อย่าให้เหนื่อย อย่าให้รับแดดมาก เช่นกับมีการเลี้ยงดู เปนต้น การหยดนั้นเพียงเท่านั้นเอง ไม่หนักหนาอันใด พ่อได้ตั้งต้นลองเก็บโปสต์การ์ดที่ซื้อมาแต่เมืองเดียว ว่าจะได้มากน้อยเท่าใด ซึ่งกล้าเก็บนี้เพราะเห็นว่าเล็ก ที่เมืองอื่น ๆ ซึ่งเก็บส่งมานั้น เลือกเก็บเอาตาระแต่จะได้ ไม่ได้ตั้งใจหา ถ้าหากว่าจะเก็บให้หมด เมืองโต ๆ จะหลายเล่มทีเดียว รับไม่อยู่ ซึ่งมาลงมือเก็บที่นี่เพราะเห็นว่าของฝากประจำเมืองนี้น่าจะค่น ถ้าจะมีสิ่งใดก็เปนของทำมาแต่แฟรงก์เฟอดทั้งนั้น แต่สมุดโปสต์การ์ดนั้นก็ต้องให้ไปซื้อที่แฟรงก์เฟอด ของแฟรงก์เฟอดจะช้า จึงหมายจะเอาสมุดโปสต์การ์ดนี้ใช้แทน ได้ส่งเมนูที่โต๊ะกินเข้ามาให้ดูแผ่นเดียวเปนตัวอย่าง ตีพิมพ์เช่นนี้ทุกเวลา แต่ข้างที่จะไม่ได้สังเกต ขอให้สังเกตที่แผนที่โลกย์เติมสีแดงไว้ที่เมืองไทยแลเยอรมนีด้วย ขยายเสียเท่านั้นที น่ากลัวต่อไปจะค่นเพราะจะอยู่ที่นี่ถึงสี่วันกว่า

คืนที่ ๑๕๑

วันเสาร์ที่ ๒๔ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้เปนหวัด เพราะเหตุด้วยผ้าห่มไม่พอ เมื่อเวลามาในรถไฟกลางคืนคัดจมูกทีนกอด ๆ แต่นอนนานก็ใช้เนื้อกันไปได้ กินเข้าแล้วไปรเฟสเซอเกวลก็หมอฟอนนอรเดนมาตรวจอาการ ตรวจแต่หัวใจพยายามจะตรวจเรื่องว่าเมื่ออย่างไร เห็นไม่เปนแก่นสาร เหลือที่จะเล่าให้เข้าใจ จึงงดเสีย ให้กินยา แล้วให้นอนเหยียด ๆ สองชั่วโมง แต่ยังไม่ได้นอน จึงเวลากินเข้ากลางวัน จะกินเสียก่อน

เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ปรินซ ไฮเดล ฟรีดริช ลูกที่ ๒ ของเอมเปอเรอ มาเยี่ยม แต่กินเข้ากลางวัน เวลาบ่าย ๓ โมงไปเยี่ยมเคาน์ทวัง ตามหมอเกณฑ์ให้

ไปรถยีค เหตุด้วยเปนหวัด ที่แท้แกอยากจะห้ามไม่ให้ออกจากเรือน เว้นแต่เพราะเหตุที่เปนการจำเปนจะต้องไปเยี่ยมตอบจึงได้อนุ ไปพบเจ้าหญิงเมีย เปนพวกตระกูลโอลเดนเบิค เจ้าทั้งสองคนภูมิอัธยาไศรยดี มาอยู่ที่นี่ครบสัปดาห์แล้วจะกลับในมะรืนนี้ ได้ความว่าที่วังนี้เปนคาเซอลเก่า เอมเป่อเรอเฟ่อเดอริกมาซ่อมแซมแลแก้ไข ดูท่าทางทำเปนอย่างเก่า แต่เกลี้ยง ๆ ไม่สู้จะตกแต่งอะไร กลับมานอนบนที่นอน แต่ทำงานไปพลาง ฟังหนังสือที่ค้าง ๆ แลบอกให้เขียนหนังสือ จนยาค่ำครั้งจึงเติมเวลา พอได้อาบน้ำแลกินเข้า เวลากินเข้าแล้วหมอมาตรวจอีก เกณฑ์ให้กินยาครั้งที่สองในวันนี้ แลให้นอนเหยียดเช่นนั้นอีก ก็ตกลงเปนนอนเหยียดเช่นนั้นอีกอยู่จนเดียวนี้ ข้อห้ามปรามดูออกจะสั้น ๆ เข้ามา พรุ่งนี้ตกลงเปนให้ออกนอกบ้านได้ในเวลาบ่าย แต่เรื่องอาบน้ำเปนอันรอไป หยุดกินยานี้แล้วจึงจะได้อาบ ผลแห่งการที่กินยาไม่สู้รู้สึกว่ากระไร เพราะเปนครั้งแรก รู้สึกได้นิด ๆ ว่าที่เลือดจะแล่นแรงขึ้น เต้นตุบตึบตามขา แต่นอกนั้นไม่รู้สึกอะไรแปลกประหลาด ในระหว่างต้องถูกเกณฑ์ให้นอนเช่นนี้ เห็นจะทำงานไม่ใคร่เปลือง แต่ที่จริงไม่ใช่เดือดร้อนอะไรเลย ที่ทำไม่เปลืองเพราะเหตุที่ต้องห่มผ้านอนทั้งแต่งตัวก็ไม่สบาย เมื่อเปลืองเครื่องแต่งตัวก็ต้องห่มผ้า มันทูมทามพะรุงพะรัง อากาศเปลี่ยนมาแต่วานนี้ ในปารีสร้อน มาถึงนี่ปรอทเปลี่ยนเปน ๑๔ ดีกรีเซนติเกรต อยู่ใน ๕๘ ฟาเรนไฮต์ ในเรือนนี้ออกเล็กเตาไฟไม่มี ต้องจุดตะเกียงไฟฟ้าซึ่งใช้แทนเตาผิงไฟ รูปเปนขั้นโต ในนั้นเปนดวงไฟฟ้ามีสาย ติดปลั๊กตามฝาผนัง เหมือนตะเกียงตั้งธรรมดาเปนอย่างใหม่ เหมือนอย่างที่ใช้ในเรืออีเลียน เมื่อต้องอุดอยู่เช่นนี้ รายวันในตอนนี้คงสั้น ๆ

คืนที่ ๑๕๒

วันอาทิตย์ ๒๕ สิงหาคม

รายวันระยะนี้สั้นลงเอง เพราะมันไม่สนุก แต่ที่แท้เรื่องที่จะกล่าวถึงมีอยู่ แต่จะตัดหนังสือค้างอยู่ถึง ๘ เมล์ รู้สึกน่าเกลียดในใจเต็มที เพราะไม่เคยทำอะไรค้าง แลเห็นหนังสือค้างเข้าให้หนักไม่สบาย รู้สึกเหมือนกับเปนโรคอะไรอย่างหนึ่งที่จะเปลื้องเสียให้หมด แล้วจึงเล่าอะไรให้ฟัง เวลายังมีถมไป

วันนี้เช้ากินเข้าแล้ว ท่านโปรเฟสเซอร์แลหมอมาประชุมกันอีก ตรวจว่าชีพจรตรงนะมาก ตัดสินว่าให้กินยาในเวลานั้นครั้งหนึ่งแล้วให้นอน ไม่ถึงสามชั่วโมงก็ได้ เวลาบ่ายให้ออกเที่ยวได้ใกล้ ๆ เวลากินลูกไม้แทนน้ำชาเย็นแล้ว ให้กินอีกครั้งหนึ่งแล้วให้นอนเหมือนกัน คำที่จะตัดสินต่อไปอีก ครั้นเวลาค่ำพร้อมกันมาตรวจอีก เห็นว่าควรจะกินได้อีกครั้งหนึ่ง เพราะตรงนั้น จึงให้กินเวลากินเข้าแล้ว แต่ห้ามไม่ให้เขียนหนังสือ แกตกลงยอมให้เขียนหนังสือจน ๕ ทุ่มแล้วจึงให้เอนเลยนอน การวางยานี้ เมื่อแรกไม่คิดเห็นเลยว่าจะเปนการใหญ่ถึงเพียงนี้ มีน่าแกเขาจะกินมากเหลือเกิน ซึ่งตนยานี้เชื่อว่าเสียที่จะผสมทิ้งไว้หลายวัน ที่จะเอาเข้าไปใช้ในเมืองไทยไม่ได้ก็ตายเสียแล้ว แต่ที่ผสมมาให้ไว้ใช้ได้ตลอดวัน พรุ่งนี้ต้องผสมใหม่ หมอจะเช่นแต่ถึงงานประมาณไม่กล้าใช้ ต้องให้ท่านจะดู หมอผู้ใหญ่เปนโปรเฟสเซอร์เปนผู้จัดการเองทีเดียวนั้น การที่จะวางยานั้น ต้องตรวจหัวใจทุกครั้งควรวางจึงวาง ยานั้นอาจจะผ่อนผ่อนส่วนลงได้ ที่วางพึ่งนี้เปนอย่างอ่อนแลยังกำหนดไม่ได้ว่าจะวางสักกี่ครั้ง ต้องวัดเลือดแลตรวจหัวใจทุกเวลาเช้า แต่วันนี้ดูแกมีอกมีใจว่าเห็นจะถูกต้องแล้ว เปนการที่หมอผู้ใหญ่ เขาใครจะรู้ยานี้ถูกต้องจะหายเร็ว ๆ ท่านโปรเฟสเซอร์ที่ ๒ คนเปนผู้ที่มีชื่อถนัดในทางนี้ ให้โปรเฟสเซอร์ทั้งสองเปนผู้ช่วย นอกจากนั้น หมอที่ตามนางเกนเนอิคา ผู้ถูกกลัดด้วยไฟฟ้า มีหลายเครื่องเมื่อ นี้ไม่เคยวางสำหรับวัดมาใช้ที่จะ

ในเวลาหว่างกินเข้าเช้าแลกินเข้ากลางวัน พึ่งลงมือวันนี้ ในการอาบน้ำต้องงดไว้กว่าจะหยุดกินยานี้จึงจะได้ลงมืออาบ

ในการที่พ่อจะมารักษาตัวเมืองฮอมเบิคนี้ เอมเปรเซอทรงเปนพระธุระแขงแรงมาก เสด็จมาเองในเวลาพ่ออยู่ปารีส สั่งเสียการงานไว้ให้เมืองนี้รับรองแลเชิญให้ไปไหนไปได้ เหมือนอย่างรับเสด็จเอมเปอเรอ เพราะฉนั้นบารอนที่เปนผู้จัดการรายนี้จึงได้เอื้อเฟื้อมาก บรรดาตึกรัฐบาล ตั้งแต่ราทเฮาส์เปนต้น จนกระทั่งถึงร้านราษฎร ห้อยธงช้างทุกหนทุกแห่ง มีคนคอยดูแลให้ร้องเสมอทุกเวลาที่ออกจากเรือน แต่พ่อก็ไม่ค่อยจะได้ไปข้างไหนในเวลานี้ เพราะเปนเวลากำลังกินยา เวลาบ่ายได้ออกไปถ่ายรูปที่ร้าน แต่ช่างถ่ายรูปเปนคนแฟรงก์เฟอต ถ่ายรูปเจ้านายในราชตระกูล ตั้งแต่เอมเปอเรอเปนต้นงาม ๆ มาก พ่อจึงได้ถ่ายบ้าง คนมาคอยดูเสียตั้งแต่สองโมงเช้าจนกระทั่งบ่าย แต่คนดูที่นี่เรียบร้อยดีมาก ดูอยู่ห่าง ๆ กลับมาแล้วมาเดินเล่นในสวน กินน้ำชา วันนี้อากาศดีมาก ที่จริงทั้งที่อยู่แลเรือกสวนที่นี่สบายมาก แต่ถ้าเปนคนชอบเที่ยวร้านก็เห็นจะเห็นจืด แต่อย่างเช่นพ่อ พ่อถือว่ามีความสบายมาก โปรเฟสเซอเกรลตรวจอาการบอกว่าดีขึ้นกว่าเมื่อตรวจที่เบอลิน เพราะฉนั้นการที่อยู่ที่นี่ เห็นจะไม่มีทางที่จะขาดทุนไปได้มีแต่จะได้กำไร มีเรื่องที่น่าบ่นอยู่อย่างเดียวแต่ว่าลูกไม้สู้ปารีสไม่ได้ แต่ก็ได้เห็นลูกไม้อย่างใหม่ ลูกปลั่มสีแดงเหมือนลมุด ข้างในใส ๆ เปนแก้ว เขาว่าเปนลูกปลั่มเตอร์กี อีกอย่างหนึ่งคล้ายลูกครีนเคจแต่สีเหลือง เรียกว่ามิระเบล ข้างในก็ใส ๆ เหมือนกัน รสดีกว่าปลั่มแลครีนเคชที่ไม่งอม แต่แพ้ลูกที่งอม องุ่นดำดีมาก ลูกโตเท่าลำไยขนาดใหญ่ ว่าที่จริงพ่อไม่สู้มีความเสียใจในการอดลูกไม้เมืองไทยไปเสียปีหนึ่ง แต่ออกจะเสียใจที่หมอเขาสั่งให้กินลูกไม้มาก ๆ นั้น เกือบจะกล่าวได้ว่าลูกไม้ฝรั่งอย่างใดที่ยังไม่ได้กินไม่มี อยากจะอวดตัวว่าเปนผู้รู้รสลูกไม้เมืองฝรั่งแล้วดู ข้อซึ่งจะกล่าว

ต่อไปว่า ลูกไม้ฝรั่งสู้ลูกไม้ไทยไม่ได้นั้น อย่ากล่าวเลยดีกว่า จริงอยู่รศชาด มันไม่สู้เนียนแหลมอย่างของเราบางอย่าง แต่ของเขากินได้นานกว่าเรามาก ลูกไม้ของเรามันออกระดูเดียวหมด นี่มันทยอยกันอยู่เสมอ เหตุด้วยอากาศประเทศต่าง ๆ มันต่างกัน ผลัดกันสุก รถไฟขนถ่ายถอนกันไปมาได้ ยังซ้ำจะมีลูกไม้ในเรือนกระจก แต่ลูกไม้ในเรือนกระจกนั้นสู้ลูกไม้นอกกลางแจ้งไม่ได้ รศแลกลิ่นคลายกว่ากัน เปนแต่ใหญ่น่ากิน ดอกไม้ที่นี่มาก เปนสวนไปทุกหนทุกแห่งรอบข้าง แต่ไม่ใช่ไร่ดอกไม้อย่างเช่นซันเรโม โต๊ะกินเข้าเขาแต่งทุกวัน วันนี้สวีตปี มีสีต่าง ๆ ระบายกัน ม่วง, แดง, ชมภู, ขาว, หลายสีสี งามจริง ๆ ดูท่าทีเหมือนจะเขียน แต่จะสำเร็จฤๅไม่ ไม่ทราบ

คืนที่ ๑๕๓

วันจันทร์ที่ ๒๖ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้นอนไม่ใคร่จะหลับเปนนาน เพราะเขาให้กินยาดึกเกินไป แต่ครั้นเมื่อหลับแล้วก็หลับสนิทถึงว่านอนน้อยไปหน่อยก็ไม่เปนไร หมอมาตรวจว่าดีขึ้น กำหนดพรุ่งนี้จะให้ลงมืออาบน้ำ เวลาบ่ายให้ไปเที่ยวได้ด้วยรถเข็ญ แลทางไกลออกไป แต่ยังต้องนอนแลทำหนังสือไปตามเคย เมื่อเวลากินกลางวันแล้ว เวลาก่อนจะไปเที่ยว คอลฟ์คลับได้มาเชิญให้เข้าเปนเมมเบอคลับ รับแล้วไปเที่ยว ไปก็ทางเดียวกันกับวันก่อนถนนที่เรียกว่าถนนยืนใหญ่ คือทางตรงเหมือนทางยืนใหญ่ ไปจนถึงที่เสนหยุดถ่ายรูป แล้วขึ้นรถต่อไปอีกเปนทางวนเข้าไปในป่าแล้วผ่านทุ่ง กลับมาทางเนินแลมาผ่านถนนในเมือง เวียนไปรอบจนกลับถึงโฮเต็ล อากาศดีอย่างดี เขาว่ากันเวลากลางคืนเย็นมาก เหตุด้วยเขา [illegible] ว่า [illegible] [illegible] ได้นัก

โรงอาบน้ำแร่ที่เมืองฮอมเบิค

กว่ากะท้อนของเราแลต้นจนแก่ ๆ ก็ไม่เห็นใหญ่เท่าไร กลับมาเดินในสวนหลังเรือน แล้วออกไปดูร้านที่น่าโฮเตลไม่ได้ซื้ออะไร ซื้อแต่โปสต์กาด เพราะเปนไปเดินเล่นแท้ ๆ แต่ไปพบเรื่องประหลาดอย่างหนึ่ง เขาทำเข็มที่ว่าเปนยี่ห้อของพวกโรมันแต่โบราณ ขายในที่นั้น เปนรูปสวัสดิกะที่ถือกันว่าเปนเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา ที่นี่เขาเคลมว่าพวกโรมันได้มาอาบน้ำแล้วเหมือนกัน แต่ไม่ใคร่จะได้ก่อสร้างอะไรไว้มาก กลับเข้ามากินน้ำชาในโฮเตล แล้วเขียนหนังสือออกจะไม่สู้มีเรื่องอะไรเล่า เหตุด้วยไม่ได้เที่ยวมาอยู่อย่างบ้านเงียบ ๆ อย่างฝรั่ง ดูก็สบายดี กินเข้าเย็นวันนี้กินไม่ได้ ออกจะไม่สู้สบาย จะหิวก็ไม่ใช่ไม่หิวก็ไม่ใช่ อ้ายโฮเตลนี้ชอบทำเข้าเปียกอย่างฝรั่งเปนที่สุด เหม็นเนย เขาว่าอาหารเยอรมันมันเปนเช่นนั้นเอง มีไม่สบายอยู่อย่างเดียวแต่กินเข้าไม่ได้ ไม่มีที่แก้ ถ้าเปนในเมืองก็จะเที่ยวหาอื่นได้ นี่บ้านนอกมันก็ไม่มีอะไร กับเข้าไทยของที่เหลือ ๆ เขายังทิ้งเสียซ้ำไปอีก เกือบจะคุมไม่ติด ครั้นจะขอเข้าไปก็ไม่ทันเวลาแลได้บอกเลิกไปเสียแล้ว ตกลงเปนเลยร่มอดไปหน่อยก็ดี กลับไปบ้านจะได้กินอร่อย

คืนที่ ๑๕๔

วันอังคารที่ ๒๗ สิงหาคม

วันนี้หมอให้นวดด้วยเครื่องไฟฟ้า เพิ่มเติมใช้ลมร้อนในเครื่องรถตามที่ปวดกล้ามเนื้อ ดูท่าทางเหมือนจะดี วันนี้งดไม่ได้กินยาเวลาเช้าแลกลางวัน เวลาเที่ยงไปอาบน้ำที่ไกรซาวิลเลียมบาด ที่นี่ทำไม่สู้ใหญ่ แต่หมดจดเรียบร้อย ซีกข้างหนึ่งซึ่งเปนที่สรงของเจ้านาย ห้ามไม่ให้คนเข้า ห้องที่พ่อไปอาบเปนห้องที่เบอร เบ่อเรอสวย ตรงกันข้ามกับห้องเบอรแปรส แต่ห้องเบอรแปรสนั้นก็ดี เว้นแต่ห้องเจ้านายให้

บริพัตรอาย ในห้องนี้กั้นเปนสองตอน ตอนนอกที่สำหรับนั่งแลนอนพัก ตอนในเปนที่อาบน้ำ มีเก้าอี้นอน ที่ล้างหน้า ที่กินน้ำ แลโต๊ะตั้งขวดปักดอกกุหลาบ อ่างที่อาบใช้ทองเหลืองอย่างอ่างอาบน้ำธรรมดา แต่เจาะให้จมลงไปไว้ในพื้น มีที่สำหรับก้าวขึ้นก้าวลงแลที่พาดผ้าไว้ข้างปลายอ่าง ข้างที่นั่งนั้นมีตั่งสี่เหลี่ยมวางลงไปในอ่าง ตั่งนั้นหุ้มผ้าขาว เพราะเหตุว่าถ้าไม่หุ้มนั่งบนตั่งร้อน ด้วยใช้น้ำต้ม พื้นอ่างเปนทองเหลือง น้ำนั้นสีขุ่น ๆ ร้อน ๓๓ ดีกรี ลงอาบแช่เพียงคอ ห้ามไม่ให้ล้างหน้า กำหนดให้แช่อยู่ครั้งแรกนี้ ๑๒ มินิต น้ำนั้นเกิดเปนฟองเหมือนอย่างกับน้ำคาบอ-นิกแอซิดที่เราทำ แต่ไม่รู้สึกว่าถูกตัวเฉย ๆ เหมือนที่ทำ เฉย ๆ เปนแต่ฟองเกาะตัวเต็ม สายน้ำที่มาในเขื่อนหินนั้นเปนน้ำเย็นเหมือนธรรมดา ต่อถูกไอร้อนต้มเข้าจึงได้ปล่อยคาบอนิกแอซิดออก ถ้าทิ้งไว้ช้าคาบอนิกแอซิดก็ไปหมด เปนน้ำเปล่าได้ เวลาอาบแล้วขึ้นมาไม่ให้เช็ดตัว เอาแต่ผ้าห่มคลุม ให้นอนอยู่บนเก้าอี้ยาวสองสามมินิตแต่พอแห้ง รออยู่ช้านเหงื่อออกก็ไม่ดี เกลือจะไปเสียจากตัวหมด พอตัวแห้งก็แต่งตัว แล้วให้จากไปเดินตากแดดสัก ๕ มินิตเปนสำเร็จการ น้ำที่มาใช้อาบนี้มีอยู่ตรงน่าที่อาบน้ำ บ่อนั้นลึกต่ำลงไปกว่าพื้นแผ่นดินทำเปนเขื่อนรอบชั้นหนึ่ง แล้วจึงจะไปถึงบ่อเล็กอยู่ในกลาง น้ำนี้ใช้กินเปนยาถ่าย แต่พ่อไม่ต้องกิน ด้วยกินยาอื่นอยู่แล้ว ที่อาบน้ำนี้ตั้งอยู่ในป่าต้นไม้ใหญ่โตน่าเดินเล่น มีที่ยิงเป้า มีร้านเล็ก ๆ น้อย ๆ พ่ออยากจะเดิน แต่ตาหมอแกห้ามไม่ให้เดิน กลัวจะเสียเรี่ยวเสียแรงโร๊ะ ๆ ต่อ ๆ กลับมาที่พักให้นอนชั่วโมงหนึ่ง ตรวจชีพจรนั้นเรื่อยไปตั้งแต่แรกก่อนอาบแลเวลากำลังอาบก็ไปกำชีพจรเวลาอาบ ๘๐ ขึ้นมาแล้ว ๖๐ เศษ จนกระทั่งเวลาจะนวดเครื่องไฟฟ้าก็ต้องมีคนกำชีพจรอยู่คนหนึ่ง เวลาเข้าลมร้อนก็ต้องกำชีพจรอยู่เหมือนกัน ดูช่างเปนการใหญ่เสียจริง ๆ แต่รู้สึกจะเห็นว่ามีคุณจริง

สบายเบาตัว ทั้งเราไม่ต้องไปแช่เปนอยู่นมนานเหมือนอย่างเช่นที่บาเดนบาเดน ที่นั่นเวลาอาบแล้วหมอถามว่าเปนอย่างไร พ่อบอกว่าเฉย ๆ ตาหมอออกฉุน ๆ ทุกที ที่นี่บอกได้ว่าสบายไม่เปนมุสาวาท

เรื่องที่อาบน้ำนี้ เปนเรื่องที่จะต่อกับที่ได้กล่าวไว้ ถึงเทียบว่าเปนพระบาท ตรงกับที่รดน้ำมนต์มีหลายแห่งด้วยกัน เช่นวิสบาเดน ชื่อบาเดนต้องกันมีเปนสามแห่ง กาลสบัด มเรียนบาด และอะไร ๆ ต่าง ๆ หลายอย่าง น้ำนั้นก็มีคุณวิเศษต่างกัน แต่ชั่วที่นี่เองยังมีต่างกันถึง ๘ อย่าง ๙ อย่าง ที่อาบน้ำเหล่านี้คือท่านอาจารย์รดน้ำมนต์ทั้งนั้น รดน้ำมนต์ของเรา พ่อนับถือว่าเปนการมีคุณได้จริงบางอย่าง เว้นแต่ผู้ที่ไปรดแลผู้ที่ทำน้ำมนต์รด ไม่รู้คุณที่จริงของการอาบ ถ้าหากว่ารู้คุณที่จริงคงจะรักษาได้แม่นยำดีกว่าที่เสกอยู่เดี๋ยวนี้มาก ผู้ที่ไปเที่ยวอาบน้ำเหล่านี้เขาก็ย้ายที่อาบโน่นบ้างนี่บ้างตามโรค น้ำเหล่านี้ถ้ากินมักจะเปนยาถ่ายเปนพื้น พ่อไม่เห็นว่าจะมีคุณอะไรในการที่อาบน้ำอย่างอื่น แต่คาบอนิกแอซิดนี้ดีแน่ ในเมืองไทยควรจะมี ตาหมออ้วนฦๅว่ามีทางแถบสงขลา เคยได้ยิน แต่จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ รู้แน่แต่ที่บางพระมีน้ำกำมถันไม่สู้มีคุณอะไรนัก ที่นี่เจ้านายตั้งแต่เอมเปอเรอเปนต้น สรงปีละครั้ง ฝรั่งไม่สู้จะผิดกันกับไทยนัก เจ้าแผ่นดินอาจจะตั้งต้นแฟชั่นอะไร ๆ ได้เหมือนกัน นี่อาไศรยเอมเปอเรอวิลเลียมองค์นี้กับกิงเอดเวอดสองคนชักโยงคนมาได้เปนอันมาก นานไปคงจะเปนที่สำคัญแลใหญ่โตขึ้นได้อีกมาก ว่าตามภาษาไทยที่เคยใช้เรียกว่าติดแล้ว กัปตันแคมป์เบล ซึ่งมาอยู่ประจำเมื่อคราวพ่อไปอิงค์แลนด์ ก็มาอยู่ที่นี่ มีการแข่งขันลอนเทนนิส ผู้ใดที่ฝีมือดีมาเล่น เขาชวนให้ไปแล้ว แต่หมอยังกักขังต่าง ๆ อยู่จึงยังไม่ได้ไป

พอสิ้นเขตรนอนแล้ว กินเข้ากลางวันแลทำงานต่าง ๆ วันนี้หาไม่นอนต่อไปอีก เวลาบ่ายขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปซาลเบิค ซึ่งเปนค่ายพวกโรมันแต่โบราณ

๑๘๐๐ ปีมาแล้ว ฤๅจะว่า ๑๙๐๐ ปีก็ได้ ถ้าพูดถึงแรกตั้ง เรื่องซาลเบิคนี้เปนที่เอมเปอเรอโปรดปรานมาก ด้วยที่ขุดรากร้างมานานไม่มีใครรู้ว่ากระไร พึ่งจะมารู้กันขึ้นเมื่อแผ่นดินวิลเลียมที่ ๑ ขุดคุ้ยกันบ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำอะไร จนถึงแผ่นดินเอมเปอเรอวิลเลียมของฉัน จึงได้มาก่อสร้างขึ้นให้เห็นเปนรูปอย่างเดิมจึงได้โปรดปรานนัก รู้ว่าพ่อจะมาที่นี่ก็สั่งแล้วสั่งเล่า ว่ามีของโบราณควรดู คือซาลเบิคนี้ ใช่จะเปนแต่บอกให้ดูเปล่า ๆ เมื่อไปถึงวันนี้ ไดเรกเตอที่เปนผู้ดูการ บอกว่าเอมเปอเรอสั่งให้ดูสิ่งนั้นสิ่งนี้ เพื่อจะให้เปนพยานว่าเอมเปอเรอได้เสด็จมาตรวจ แกได้เดินเคียงข้าง ให้โปสต์กาดแผ่นหนึ่ง ซึ่งกำลังทอดพระเนตรอยู่

เรื่องซาลเบิคนี้ ถ้าจะเล่าออกจะเกี่ยวกับเรื่องพงศาวดารยาว ถ้าจะตัดให้สั้นจะได้แต่เพียงว่าบรรดานักเรียนที่ได้เรียนภาษาฝรั่งไม่ว่าภาษาใด คงจะรู้เรื่องโรมันเอมไปร์ด้วยกันทุกคน เพราะเปนต้นของภาษาซึ่งจำจะต้องเรียน เปนเมืองที่มีอำนาจใหญ่ในประเทศยุโรปในกาลปางก่อนคราวหนึ่ง ซึ่งพงศาวดารเมืองใดจะไม่เกี่ยวกับโรมันเอมไปร์ด้วยไม่มี โรมันเอมไปร์นี้ ได้ตั้งอยู่ในแหลมอิตาลี มีเมืองโรมเดี๋ยวนี้เปนเมืองหลวง ชาวโรมันเปนคนที่มีสติปัญญาแลกำลังกาย แลรู้จักงามดีอย่างยิ่ง ไม่ใช่แต่เวลานั้นจนกระทั่งทุกวันนี้ยังต้องเรียนแบบอย่างของชาวโรมันนั้น ทั้งการก่อสร้างแลภาษา ชาวโรมันนั้นไม่ได้ถือศาสนาพระเยซูแต่เริ่มแรก ตั้งมาก่อนเสียช้านาน พระเยซูพึ่งจะเกิดภายหลังเมื่ออำนาจโรมันตกกระโทรม ๆ ลงแล้ว พวกนั้นนับถือพระอาทิตย์ พระพฤหัศบดี แลเทวดา ๗ องค์ คือจันทร์ อังคาร พุธ พฤหัศบดี ศุกร์ เสาร์ เปนต้น มีวิชารู้เรื่องดวงดาวกำหนดฤกษ์กำหนดคน [illegible] กล้าหาญชำนิชำนาญในการศึก ไม่ใช่เปนใหญ่ปกครองแต่ในประเทศข้างฝ่ายใต้ของยุโรป มีอำนาจปกครองตลอดขึ้นมาจนถึงประเทศเยอรมนีข้าง [illegible]

ตอนข้างฝ่ายเหนือก็เปนเมืองส่งบรรณาการ ตอนข้างตวันตกก็ถึงได้เกาะอังกฤษอยู่ในปกครอง มีคนที่มักจะฉงนว่าเมืองโรมแล้วเปนเมืองพระที่โป๊ปอยู่ ความข้อนั้นก็จริง แต่ภายหลังกันมากนัก เมืองโรมเปนของพระเมื่อโรมันเอมไปร์ได้โทรมไปเสียแล้ว เมื่อได้เล่าถึงเมืองโรมโบราณเช่นนี้แล้ว จึงจะได้เล่าถึงเมืองซาลสเบิค ซึ่งเราจะพูดถึง เพราะเหตุที่ไปดูวันนี้ต่อไป

ในกลางประเทศเยอรมนี เปนประเทศเฮสนาเซา มีการที่พวกโรมันทำไว้ก่อนพวกเยอรมันได้ทำเปนอันมาก พวกเยอรมันที่ค้นคว้าหาของโบราณใน ๒๕ ปีมานี้ ได้ค้นพบสิ่งสำคัญหลายอย่างที่เกี่ยวกับเรื่องคนในประเทศเยอรมนี ค้นถอยหลังขึ้นไปถึงแต่เมื่อครั้งมีบารอนต่าง ๆ สร้างป้อมเปนที่อยู่ จนถึงในปลายร้อยปีแรกตั้งแต่พระเยซูเกิดได้ความว่าพวกโรมันมาตีได้เขตรแดนเฮสนาเซา ซึ่งเวลานั้นพวกเยอรมันอยู่ได้มาตั้งรักษาเขตรแดนอยู่แถบข้างใต้เขาเทานุส เพื่อจะป้องกันรักษาเขตรแดน จึงได้ก่อสร้างป้อมแลกำแพง ยืดยาวใหญ่ ตั้งแต่แม่น้ำไรน์จนถึงแม่น้ำแดนยูบ กำแพงนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า ทอยเฟรสเมาเวอร์ แปลว่ากำแพงผี แต่มีนักเรียนผู้รู้อธิบายว่า เรียก ฟาลคราเบน แปลว่าเขื่อนคูฤๅหลักเขตร อีกในยหนึ่งว่ามาแต่ภาษาละตินว่าวาลุม ฟาลคราเบนนี้เปนเชิงเทินดิน บางแห่งก็มีทั้งเชิงเทินทั้งคู ยังแลเห็นปรากฏได้โดยง่ายเกือบจะตลอดแนวกำแพงนั้น ที่เห็นปรากฏชัดนั้นในป่าแลเขา ซึ่งชาวบ้านไม่ได้เกลี่ยลงทำไร่เข้า ฟาลคราเบนนี้ โดยยาว ๕๔๒ กิโลเมเตอ ตั้งต้นแต่เฮอนิงเคน ริมแม่น้ำไรน์ ไต่ไปตามสันเขาเทานุส แล้วโอบขึ้นไปข้างเหนือ จดแม่น้ำเมนซ์ตวันออกแฟรงก์เฟอตหน่อยหนึ่ง แล้วต่อนั้นไปทางทิศใต้ โดนตามแม่น้ำเมนซ์เกือบจะตรงใต้ ต่อไปจึงตัดไปตวันออกยาวจนถึงแม่น้ำแดนยูบ ไปจดฮินไฮมใกล้เรเคนสเบิค ถึงว่าไม่ปรากฏว่าได้สร้างเมื่อใด แลได้ละทิ้งเสียเมื่อใดก็ดี ยังปรากฏว่าเปนฝีมือชาวโรมัน ภายในคฤศตศักราช ๓๐๐

ยี่ ทหารโรมันยังได้รักษาอยู่ กำแพงนี้เปนลักษณกำแพงเมืองจีน ปรากฎว่าจะกั้นเขตรพวกเยอรมันฝ่ายเหนือ ซึ่งปราบไม่ลง เช่นชัตเตน อัลมันเนน ซึ่งเปนศัตรูอยู่ข้างฝ่ายเหนือ แลเปนด่านที่สำหรับจะเก็บภาษีแก่คนซึ่งผ่านลงมาข้างใต้ ซึ่งไม่กั้นเขตรเพียงแม่น้ำเมนซ์ ไปเหนือขึ้นไปอีกนั้น เขาเดาว่าเพื่อจะกันเอาพุนก วิสบาเดน ฮอมเบิค เนาไฮม เข้าไว้ในอาณาเขตร เพราะพวกโรมันเหล่านั้นรู้จักผลในการอาบน้ำนี้มาแต่ก่อนแล้ว

หลังฟาลคราเบน ได้ตั้งค่ายไว้เปนระยะใกล้ ๆ กัน ค่ายใหญ่ ๆ ประมาณสักแปดสิบ มีหอคอยถึงแปดร้อย ซึ่งเปนที่ทหารอยู่รักษา ที่สำคัญที่เขาเทานุสนั้นปรากฎว่า กาเปอสเบิค ซุกมันเตล แล ซาลเบิค ซาลเบิคนั้นตั้งอยู่ที่เขาเทานุสขาด ซึ่งแลลงมาเห็นที่อาบน้ำฮอมเบิค ทางไปมาได้ในครึ่งชั่วโมง ที่นี่ซึ่งได้ซ่อมขึ้นแลที่ไปดูนี้ เมื่อคฤศตศักราช ๑๘๗๒ ยังเปนสิ่งที่ร้างอยู่ในป่า มีแต่รากป้อมแลผนังเรือน แลเห็นหลุมในดินข้าง

ไม่มีจดหมายเหตุโรมันได้กล่าวถึงฟาลคราเบนฤๅซาลเบิค จนชั้นนิทานก็ไม่มี จึงไม่มีอะไรซึ่งจะเปนหลักในเรื่องราวนี้ ตามที่รู้ได้ แต่ด้วยพยการก่อสร้างที่ยังเหลืออยู่ แลสิ่งของที่ได้พบในที่นั้น ถึงว่าไม่ได้มีพงศาวดารในที่นั้น ก็ปรากฎว่าพวกละตินคือเมืองโรม แลพวกติวตอน คือเยอรมัน ได้รบสู้ชิงเขตรแดน ซึ่งกันเปนใหญ่อยู่ในที่นี้ พวกโรมันได้ไชยชนะ รักษาอยู่คราวหนึ่งแล้วถอยไป ถึงว่าพวกโรมันเปนผู้มีอำนาจใหญ่ รุ่งเรืองมากมีคนมาก แต่ไม่เข้ากัน ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ก็ยังสู้พวกที่หยาบกว่าเข้ามือกันไม่ได้

ข้อที่เรียกชื่อว่า ซาลเบิคนี้ เดาตามคำซาลว่าหอฤๅศาลา อีกนัยหนึ่งเขาเดาว่า ซาลคือตัว Sal หมายว่าเกลือ แต่จะแน่อย่างไรยังเดาไม่ได้กันจนเดี๋ยวนี้

ประตูป้อมโรมันที่ซาลสเบิค

ชื่อชาลเบ็คนี้ ผู้เรียกเปนชาวชอมเบิคชื่อ อิลเลียซ์นอยโฮฟ ได้เรียกชื่อว่าซาลเบิค ในหนังสือฉบับแรกเมื่อปีคฤศตศักราช ๑๗๔๗ ได้เขียนเรื่องราวของทีนเมื่อปี ๑๗๓๗ ศิลาที่ก่อสร้างทั้งปวงนั้น ชาวบ้านเห็นกันว่าเปนบ่อศิลาที่ดีแล้วสำเร็จ ได้ขนเอาไปสร้างตึกแลสร้างวัดที่ชอมเบิคเสียมาก เมื่อคฤศตศักราช ๑๗๐๐ ๑๘๐๐ ปี ต่อเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๑๘ จึงได้ห้ามไม่ให้ขนศิลา ได้มาลงมือขุดต่อเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๕๓ เอฟ้ย อาเบล เปนพวกขุดค้นของเก่า ได้ลงมือขุด ครั้นเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๗๐ นายพันเอกเฮฟอน โคเอาเซน ได้รับน่าที่เปนผู้ขุดค้นแลซ่อม ภายหลังพวกนักปราชญ์ค้นของบุราณได้เรี่ยรายกันออกเงิน เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ แลเฟรเดอริกที่ ๓ ได้ช่วยออกเงินด้วย เอมเปอเรอประจุบันนี้ได้สั่งให้ปฏิสังขรณ์หลังกลางขึ้น เมื่อปี ๑๘๙๗ งานนั้นทำช้า ๆ แต่ทำเสมอ ปีหนึ่งคงมีอะไรแปลกขึ้นทุก ๆ ปีไป การที่ก่อสร้างนั้น ได้ระวังที่จะให้ตรงแบบอย่าง ได้ไปตรวจเทียบกับค่ายโรมันอื่น ๆ ซึ่งขนาดเดียวกัน แลค้นเรื่องราวหนังสือโรมันเก่า ๆ สอบสวน เพราะฉนั้นการที่ซ่อมซาลเบ็คนี้คงจะคล้ายของเดิมมาก

ซาลเบ็คนี้เปนป้อม แต่การก่อสร้างทั้งปวงสร้างอย่างค่ายโรมัน ถ้าจะเรียกว่าเปนค่ายตั้งประจำก็ควร การที่ทำนั้นเปลี่ยนตามเวลากาลเปนสามคราว คราวแรกเห็นจะเปนแต่พูนดินเปนเชิงเทิน คราวที่สองเชื่อกันว่าทำด้วยไม้ แล้วคงจะไฟไหม้เมื่อเวลารบกัน เพราะได้พบอะไร ๆ หลายอย่างเปนพยาน ค่ายที่ ๓ ทำเกือบจะเท่ากันกับค่ายแรก เว้นแต่กำแพงเปนศิลายาว ๒๒๑ เมเตอ ๔๕ เซนต์ กว้าง ๑๔๗ เมเตอ ๑๘ เซนต์ กำแพงสูง ๒ เมเตอ ๕๐ เซนต์ มีใบเสมาเว้นช่องสำหรับผู้ที่รักษาจะได้ยืนหยกออกไปต่อสู้ มีคูสองชั้นแต่เห็นจะเปนคูแห้ง ข้างใน

พูนดินเปนเชิงเทิน มีประตูทั้งสี่ด้าน ประตูด้านใต้เรียกว่าปอตา เดกูมานา ด้านเหนือเรียกปอตาเปรเตาเรีย ด้านตวันออกเรียกปอตาเดกสตรา ด้านตวันตกเรียกว่าสินิสตรา ปอตาเดกูมานามีประตูสองช่อง อีกสามประตูนั้นมีช่องเดียว ข้างประตูทั้งสี่มีหอรบเล็ก ๆ ทั้งสองข้าง ประตูเหนือใต้นั้นอยู่ตรงกลาง แต่ประตูตวันตกตวันออกอยู่ค่อนมาข้างใต้ ตรงไประหว่างหลักที่ตั้งอยู่กลาง

ภายในชาลเดิน เปนพื้นเกือบราบ สูงขึ้นไปข้างเหนือสักหน่อยหนึ่ง ในกลางราวเพรงนั้นเรียกว่าปริโตเรียม ในที่สุดข้างใต้ เรียกว่าเรเตนตุรา ส่วนข้างเหนือที่สุดเรียกว่าเปรเตนตุรา ข้างตวันออกแลตวันตก เรียกว่าละเตราเปรตอไร

เปรเตนตุรา ซึ่งอยู่ห่างข้าศึกที่สุด เปนที่กองสำเลียง แลกองยกรบัตร ตระการข้างฝ่ายตวันออก เปนชวเรียมที่ใช้เสบียง มีกำแพงเปนไม้กางเอนปรากฏ ยังได้พบของสำหรับเกี่ยวเนื่องในที่นั้นด้วย ในกระการข้างตวันตกของเรเตนตุรา มีรากที่เรียกว่าเควสตอเรียม ซึ่งจะทำเปนที่อยู่ของนายทหาร

เปรเตนตุราข้างฝ่ายเหนือที่ใกล้ข้าศึก เปนที่อยู่ของทหาร จะอยู่ในเตนต์ฤๅอยู่ในเพิงซึ่งทำด้วยไม้ ในที่นั้นถนนแวะกลางซึ่งลึกลงไปในดิน แต่แรกเข้าใจกันว่าจะเปนที่เก็บสดุภัณฑ์ แต่เพราะพบเครื่องก้ามในที่นั้นมาก จึงเดากันว่าบางทีจะเปนที่สำหรับสำนักบูชาเปนสระ ข้างตวันออกเฉียงเหนือของเปรเตนตุราเปนที่อาบน้ำ เดากันว่าเพื่อนเป็นแต่แรกเป็นชั้นเปนเชิงเทินดิน แต่ภายหลังคนไม่ได้ใช้ต่อมาอีก ที่โรงแน่นว่าเปนสามตอน ตอนหนึ่งเปนที่นั่ง อีกตอนหนึ่งมีที่สุมไฟในใต้พื้น ในตอนหลังนี้ว่าจะแบ่งเปนสองตอน ตอนหนึ่งเปนที่อาบน้ำร้อน ตอนหนึ่งเห็นจะเปนที่เข้า

กระโจม

เปรตอเรียมคือหลักกลางนั้น ยาว ๖๐ เมเตอกว้าง ๔๐ เมเตอ เปนที่ซึ่งของเสียบเคื่อกโรมันสำหรับแม่ทัพอยู่ ซ่อมแซมไว้เปนมิวเซียมเก็บของซึ่งได้หาพบ

ในที่สุดข้างใต้มีตึกผนังหินหลังคาไม้น่าต่างสองชั้น คเนกันว่าเห็นจะเปนที่พักทหาร ในเวลาอากาศไม่ดี ที่ติดต่อกันไปข้างเหนือเรียกว่าอัตเตรียมเปนซาลามีหลังคาเปนระเบียงรอบ มีบ่อน้ำอยู่สองบ่อ บ่อหนึ่งหลังคาไม้ บ่อหนึ่งหลังคาหญ้า ข้างตวันออกแลตวันตกอัตเตรียมนอกระเบียง มีห้องแคบ ๆ ยาว ข้างตวันออกไว้เกราะ ข้างตวันตกแบ่งเปนสี่ห้อง สำหรับไว้อาวุธ ข้างเหนือมีซาลาแคบอีกซาลาหนึ่ง เปนที่ตั้งรูปเอมเปอเรอ ซาเครียนอาเล็กซานเดอเซเวรุส แลต่อไปมีห้องอีกหลายห้อง ในห้องกลางของห้องเหล่านี้เปนที่ไว้ธงไว้เทวรูปแลรูปเอมเปอเรอทั้งปวง ใช้เปนคลังด้วย

ที่กล่าวมานี้เปนเรื่องราวของภายในค่ายโรมันฤๅข้อมนี้ พอให้เข้าใจเปนเค้าไว้ จะว่าด้วยส่วนที่พอไปเห็นในที่ซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ ไปเข้าประตูด้านใต้ ซึ่งมีทางแยกเข้าไปจากทางใหญ่หน่อยหนึ่ง กำแพงนั้นถ้าดูข้างนอกสูงอยู่ ไม่เห็นว่าห้าศอก เห็นจะเปนเพราะดูตลอดใบเสมา ใบเสมานั้นเปนเสมาข้อม แต่ไม่ถากมุม กลับมียื่นออกมาข้างหนึ่งทุก ๆ ใบเสมา ให้คนเข้ายังตัวซีกข้างซ้ายได้ เปนแต่มือข้างขวายื่นหอกออกไปทางช่องที่แหวะ ท่าทางประตูมั่นคง คูนั้นขุดข้างนอก ข้างในพูนกลางเปนสันเหมือนอกไก่ พอเข้าประตูไปก็ถึงบ่อน้ำ เปนบ่อเก่ากรุไม้ ไม้ที่กรุยังปากบ่อนั้นดำแห้งแกร่ง ข้างขวาเปนที่ไว้เสบียงตามที่กล่าวแล้วนั้น ได้ก่อสร้างขึ้นเปนเรือนสองหลังแฝด ในนั้นเก็บสิ่งของซึ่งค้นหาแลขุดได้ในที่นี้ เปนต้นว่าตะปูต่าง ๆ สิ่วขวาน เครื่องมือที่ทำด้วยเหล็กภาชนะเครื่องดิน เปนสีดินแดงแลมีบ้างแกร่งเหมือนคนโทลาว อยู่ในเปนรูปชาม, จาน, หม้อ, ฝาละมี, คล้ายฝาละมีของเรา ลูกประแจนั้นดีมาก มีทั้งแต่ดาลอย่างเช่นลิ่นประตูโบสถ์เมืองเรา แต่ลูกดาลของเราต่าง ๆ ไม่ใช่เหล็กงอ ๆ อาจจะทำไม่ให้ปลอมไขดาลกันได้ลักษณรูปร่างอย่างประแจ

ที่กว้านนี้ เปนแต่งชลงไปให้ส่องทางช่องบานประตู ยังมีประแจกลต่าง ๆ ที่ทำด้วยไม้ล้วนทั้งแม่ประแจแลลูกประแจ อาจจะยักย้ายรูปประแจ ไม่ให้ใช้ปนกันได้ ได้ซื้อตัวอย่างประแจอันหนึ่ง ส่งมาเปนเค้าพอจะได้เข้าใจ แต่เขามีต่าง ๆ ตั้งแต่ประแจหีบประแจตู้ หีบเล็กน้อย ใช้ลูกไม้ก็มี ลูกเหล็กก็มี แต่ตัวแม่ประแจยังเปนแม่ไม้ทั้งสิ้น มีเครื่องแก้วที่เปนแก้วอย่างสีเขียว ๆ ทำขุขิขเหมือนถ้วยขุขิขของเราก็มี รูปต่าง ๆ อย่างอื่นก็หลายอย่าง แต่ไม่สู้มาก ภาชนะดินมีมาก เครื่องประดับต่าง ๆ มีหลายอย่าง มีสวัสดิกะเปนต้น สิ่งอื่น ๆ มีอีก แต่ยังไม่ได้ส่ง วานเขาซื้อ เขาเสียดายเงิน ที่จริงไม่กี่รู้ ด้วยเปนของก้าไหล่ทั้งนั้น เปนเครื่องแต่งตัวทหารโดยมาก เสื้อหนังค้นได้แต่ครึ่งตัว แต่รองเท้าได้มาก ในฐานช่างรองเท้าแล้วทำดีจริง ๆ แต่ในครั้งนั้นแล้ว ที่หลังเท้าเย็บตรงแต่พื้นโยงด้วยเชือกก็มี หุ้มขึ้นไปถึงข้างบนก็มี มีทั้งรองเท้าผู้ชายแลผู้หญิง ทหารแลพลเรือน ประหลาดที่อยู่ได้ถึงสองพันปี ด้วยเหตุใด เปนของที่เขาอธิบายได้ สิ่งของทั้งปวงที่ได้มาตั้งในมิวเซียมนี้ ได้จากในบ่อโดยมาก เห็นจะเปนเวลาที่เกิดรบพุ่งกันจะเสียท่วงทีอย่างไร จึงเอาของทิ้งลงไว้ในบ่อ แลเปนข้อปรากฏชัดเจนว่า ในค่ายนี้ได้มีไฟไหม้ เห็นจะเปนพวกเยอรมันข้างเหนือมาเผา เครื่องหนังที่ตกลงไปอยู่ในโคลน โคลนหุ้มไว้กลับรักษาไม่ให้ผุ แต่แห่งเกาะที่เดียว ร่อยหรอบ้าง เขาได้ทำใหม่เทียบตามรูปตั้งเคียง ๆ กันไว้ ยังใช้ได้ดีทีเดียวในเวลานี้ กะเกียงดินกะเกียงทองเหลืองจนชวาลาได้หลายอย่าง หมวกแลเสื้อเกราะของพวกโรมันแลพวกแฟรงก์ได้ทั้งสองอย่าง ซึ่งทำให้เห็นว่าทหารที่มารักษาในที่นี้มีทั้งโรมันแลแฟรงก์ แฟรงก์นั้นเปนชื่อแห่งชาติของมนุษย์จำพวกหนึ่งไม่ใช่ฝรั่งเศสไม่ใช่เยอรมัน อยู่ในดินแดนเหล่านั้น เปนชาติใหญ่ ซึ่งเขามีเดิมเปนเรท เดิมเปนเรทเยอรมันชั้นแรกเปนแฟรงก์ คำที่เรียกว่า

ฝรั่งของเรา ออกจากเรียกชาตินี้ อินเดียเปนผู้รู้จักก่อน เรียกฝรังคี พวกฝรั่ง เหล่านี้ ไปเมืองเราภายหลังอินเดียทั้งนั้น เราค้าขายกันอยู่กับอินเดียก่อน ให้อินเดีย เปนล่ามถามชาติฝรั่งคงระบอกว่าฝรังคี คำเราขี้เกียจพูด ก็คงเหลืออยู่แต่ฝรั่ง เพราะอยากพูดสั้นอยู่เปนนิจ ที่มีผู้กล่าวว่าคำว่าฝรั่งออกจากฟรางเซสนั้นผิดแท้ ฟราง-เซส์เราเรียกเปนฝรั่งเศสตรงคืออยู่แล้ว หนังสือเก่า ๆ ก็แยกฝรั่ง แล ฝรั่งเศสเปนคน ละชาติคนละประเทศ ฝรั่งเปนชาติเยอรมันตอนข้างใต้ แลฝรั่งเศสตอนข้างเหนือ มีเมืองแฟรงก์เฟอดเปนราชธานีอันหนึ่ง แลในแว่นแคว้นแถบนั้น เอมเปอเรอชาเล เมนเปนตัวสำคัญที่ปรากฎชื่อเสียงมาก ใครเคยเรียนพงศาวดารต่างประเทศเปนต้อง รู้ทั้งนั้น แฟรงก์พวกนี้เปนผู้มีอำนาจชั้นหลังแทนโรมันเอมไปร์ แต่ในเวลาเมื่อโรมัน มาตั้งที่นี่คงอยู่ในอำนาจพวกโรมัน แลโรมันเกณฑ์ใช้ได้ในการทหาร จึงมีเครื่อง แต่งตัวปรากฎทั้งสองพวก คือโรมันแลแฟรงก์อยู่ด้วยกัน ผิดกันที่หมวกแลเกราะ อาวุธนั้นถึงว่าจะเปนหอกใบเข้าอย่างเดียวทั่วกันทั้งโลกย์ ตลอดจนอัสเซไคของพวก อาฟริกัน ก็เปนแต่ต่างรูปคงมีสัณฐานอย่างเดียวกัน วิธีใช้อย่างเดียวกัน เปน อาวุธเก่าแก่ของมนุษย์ ที่ผิดกันในระหว่างสองพวกนี้ ข้างโรมันใบงดงามกว่าพวก แฟรงก์ แลมีภู่ผูกคออย่างทวน ส่วนโล่ห์นั้นเล่าก็มีอย่างเดียวทั่วไปเหมือนกันกับ หอก ต่างกันแต่รูปแลลวดลายเหมือนกันทั่วโลกย์อีก เขาทำรูปแลเครื่องแต่งตัวสอด สวมไว้ให้เห็นสองรูป เปนของทำใหม่เลียนจากของเก่า มีเทวรูปประจำบ้านหรือ ประจำหมู่กับมีปนี ภูรูปร่างไม่ใกล้กับพวกอินเดียเลย เปนฝรั่ง มีคำจารึกศิลามาก ซึ่งเขาว่าเจ้าแผ่นดินโรมันเสด็จมาถึงที่นี่หลายองค์

เมื่อดูที่นี่ออกแล้ว ได้ไปที่เปรโตเรียม เข้าทางประตูกลางด้านใต้ของโรงที่ สำหรับฝึกทหาร แล้วไปดูห้องที่ไว้เกราะ เดี๋ยวนี้เขาจัดเปนมิวเซียม ไว้สิ่งของที่

หาได้ในที่นี้ มีของหลายสิ่งที่เจ้านายขุดได้ เธอเปนเอมเปอเรอเฟรเดอริกที่ ๓ ขุดได้ลูกกล้อ กันหนึ่ง เธอเปนเอมเปอเรอเดียวนี้ขุดได้ขวดใบหนึ่ง เจ้านายผู้หญิงขุดได้อะไรต่ออะไร หลายองค์จนกระทั่งหม้อกระดูก ช่างดีจริงถ้าเราไปขุดกรุที่เมืองราชบุรีเสียจริง ๆ ใจความนั้นคงพบกรุเข้าแล้วรอไว้ถวายเสด็จมาขุด อย่างเช่นเรานะเอง[๓] ไม่ใช่เสด็จไปเที่ยวสุ่มขุด น่ารักในวิธีที่เขาเก็บของสารพัดอะไรที่ขุดได้ก็กันไว้เปนพวก ๆ มีจนกระทั่งกระยาหาร รอยไฟไหม้ อย่างเช่นพระยาโบราณ[๔]มีอยู่ที่กรุงเก่า นี่ว่าพระยาโบราณได้เดินทางถูกต้องแท้ แต่ยังแคบอยู่ ที่นี่เขาขยายออกไปจนถึงของอะไรที่เปนฝีมือคนชั้นนั้น เขาเอามาเก็บรวมเข้าไว้ด้วยได้ แต่ต้องเอาแต่ภาชนะที่เปนสิ่งที่รู้แน่ว่าทำในศักราชเมื่อเวลาโรมันปกครองบ้านเมืองอยู่ การขุดค้นที่กรุงเก่าเพียงร้อยปีเศษน่าจะได้มากกว่านี้มาก แต่ยางที่จะเปนอันตรายเสียด้วยเรื่องปฤษณา ซึ่งที่แท้แล้วว่าของจะที่จะแตกร้าวในสระในถ้ำได้ เมื่อบ้านเมืองเปนจลาจล จะว่าไฟไหม้ ที่นี่ก็ได้ไฟไหม้เหมือนกัน ของเขาน่าจะหาได้ที่นี่มาก ถ้าเมืองเราขุดไปอีกเช่นกำแพงเพ็ชร น่าจะยิ่งมีการตรวจตราได้อีกมาก เปนเรื่องสนุกอันหนึ่งซึ่งพ่อชอบใจอย่างยิ่ง เงินตราเขาขุดได้มาก เปนเงินแปะปะปนเงินแปตเลว ในระหว่างสองร้อยปีมีเงินเปลี่ยนถึงสี่ยุคสี่ เห็นจะเปนด้วยต่างกันตายเร็วมาก พวกจะหยุดความพยายาม ที่จะกล่าวถึงสิ่งของที่มีอยู่ในประเทศนี้ เพราะเหตุที่เวลานักขุดไม่พบที่ขุด แลยังมีเวลาที่ขุดได้ข้างน่าจะไปได้มากเมื่อขุดในเปลวเหล็กเรือนแล้ว ได้ทราบจากการขุดคือที่นี่ขุดแล้ว แล้วเขาพาออกจากประตูด้านเหนือ ไปดูบ้านโรมันซึ่งอยู่ริมยาวเปนเรือนนั้น

ระยะทางเดินเล็กที่ว่างอยู่เปนอันมาก ด้วยข้างตะวันออกแลตะวันตก มีรากตึกร้างทำให้เห็นว่าเปนที่คนอยู่เปนหมู่บ้าน ข้างทิศใต้ก็เหมือนกัน คือเปนที่อยู่ของพวก

---

๓ คือพบกรุที่บ้านปรกแขวงเมืองราชบุรี ประจวบเวลาเสด็จ ได้รอไว้ถวายทรงขุดครั้ง ๑

๔ พระยาโบราณราชธานินทร (พร เดชะคุปต์) อุปราชมณฑลอยุธยาบัดนี้

กองลำเลียงแลคนใช้ในค่าย แลมีร้านเหล้าที่กำแพงด้านใต้น่าตวันตก มีรากที่ซึ่งเรียกกันว่าวิลลา ซึ่งบางทีจะเปนบ้านของผู้บังคับการ เมื่อเวลาสงบศึก ฤๅบางทีจะเปนคลับของพวกนายทหาร ที่นั้นเมื่อถึงฤดูมิสตรอเยอร์ย่าขึ้นมาก แลดูเหมือนมีที่อาบน้ำฤๅอย่างน้อยก็เปนที่สำหรับอบไอร้อนใต้ห้องได้ จากปอตาเดกูมานา มีถนนไปข้างใต้ ถึงเฮตเดรนไฮมใกล้แฟรงก์เฟอตในท้องทุ่งนิดดา แลสองฟากถนนนั้น ตั้งแต่ห่างประตูไปสักสามร้อยเมเตอเปนที่ฝังศพ ได้พบหลุมแล้วสามร้อยห้าสิบ แต่ศพเหล่านั้นเผาทั้งสิ้น ฝังแต่กระดูกแลเถ้า ประจุในโกษฐฤๅโถ มีถ้วยน้ำใบหนึ่งเงินเหรียญหนึ่งแต่มักจะเปนเงินปลอม กับสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ มีวัดซึ่งเปนที่ไหว้มิทราส์ แปลว่าพระอาทิตย์ แลซีเบเล ซึ่งเขาว่าเปนเทวดาของประเทศข้างฝ่ายตวันออก ซึ่งกองทัพโรมันเปนที่นับถือ มีเทร่าคือวัดนี้ได้ซ่อมแล้ว

น้ำที่ใช้กินกันในที่นี้ใช้น้ำบ่อ เวลานี้ได้ขุดพบแล้ว ๖๖ บ่อ อยู่ในค่าย ๙ บ่อ ไม่ว่าเรือนเล็กเรือนน้อยอย่างไร คงมีบ่อของตัวเอง ถ้าเปนบ่ออย่างเก่ากรุด้วยไม้ อย่างใหม่กรุด้วยศิลา แต่ไม่ใช้ปูน น้ำที่โสโครก ใช้ขุดรางฤๅคลองให้เดิน จนเดียวนี้ก็ยังใช้ได้อยู่บ้าง

วิธีอบอุ่นเรือนให้ร้อนนั้นฉลาดมาก ขุดพื้นลงไปดิน ๆ ใต้เรือนแล้วก่อเสาอิฐเตีย ๆ มาก ๆ หลังเสาอิฐนั้นปูกระเบื้อง แล้วเทปูนผสมกรวดที่เรียกคอนครีต ให้หนา นอกเรือนมีเตา ซึ่งมีช่องให้ไอเข้าไปในห้องใต้ถุนตึกนั้น แลในห้องนั้นมีท่อขึ้นไปตามผนังภายในจนถึงหลังคาฤๅภายในห้อง เวลาจะทำให้ร้อน เอาฟืนฤๅถ่านเผาที่เตา ไอร้อนก็เข้าไปในห้องใต้พื้น เมื่ออุ่นพอในใต้พื้นนั้นแล้วก็ขึ้นตามท่อดินตารางอิฐ ค่อยค่อยอุ่นขึ้นไป พื้นแลผนังก็อุ่น เห็นจะอยู่ได้นาน เตาอุ่นเรือนเช่นนี้เรียกว่าฮิโปเกาเตส ได้ซ่อมเสร็จแล้ว

ของที่ขุดได้ที่ซาลเบิค ได้มากอยู่ในรากตึกฤๅในบ่อ สิ่งซึ่งเปนสำคัญเกี่ยวแก่พงศาวดาร คือแผ่นดินเผาตารางอิฐซึ่งมีคำจารึกเปนพยานว่าทหารที่รักษา

ฟ่าสคะวาเอนเปนคนเยอรมันต้องเกณฑ์ แลได้ความเดือดร้อนด้วยการกดขี่ของพวกโรมัน ได้เปนขบถช่วยกันฆ่าแลเผาพวกโรมัน

เงินที่ขุดได้ในที่นี้มาก เปนเครื่องช่วยให้ประมาณเวลาที่โรมันได้มีอำนาจอยู่ในที่นี้ มีเงิน ๒๒ เหรียญ ศักราชตั้งแต่ ๒๖๘ ถึง ๓๐ ปี ก่อนพระเยซูเกิด ขั้นเอมเปอเรอแรก ๆ มีน้อย มามีมากในแผ่นดินเอมเปอเรอเวสปาเซียน (คฤศตศักราช ๖๙ ถึง ๗๙) ซึ่งคเนว่าคงจะเปนเวลานั้นเองซึ่งได้ตั้งต้นสร้างซาลเบิคมีตราในเงินอยู่อีกนั้นคือ โดมีเตียน (๘๑ ถึง ๙๖) ทรายัน (๙๘ ถึง ๑๑๗) ฮาเดรียน (๑๑๗ ถึง ๑๓๘) แอนตอนีอุส ไปอุส (๑๓๘ ถึง ๑๖๑) เฟาสตินาที่ ๑ มารคุส ออรีลัส (๑๖๑ ถึง ๑๘๐) เฟาสตินาที่ ๒ เซปตีมีอุสเซเวรุส (๑๙๔ ถึง ๒๑๑) เฮลิโอกาบาลุส (๒๑๘ ถึง ๒๒๒) เซเวรสอาเลกซานเดอร์ (๒๒๒ ถึง ๒๓๕) แลเกอดิยานุสที่ ๓ (๒๓๘ ถึง ๒๔๔) ในที่สุดนั้น วาเลเรียน (๒๕๓ ถึง ๒๕๙) แลคลาวดิอุส โกทิคุส (๒๖๘ ถึง ๒๗๐) ซึ่งคเนว่าโรมันได้เปนใหญ่ปกครองเทานุส คงจะได้สิ้นในเวลานั้น ประมาณสัก ๒๐๐ ปีเศษ จำนวนเงินที่ได้พบทั้งหมด ประมาณสักสองพันห้าร้อยเหรียญ

ของที่พบนั้นปรากฏว่า พวกโรมันข้างฝ่ายเหนือนี้ได้ใช้กระจกน่าต่างสีเขียวอ่อนจนกระทั่งถึงสีน่าเงินแก่ กว้างยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร

เครื่องเหล็กนั้น ที่เปนสำคัญคือเกือกม้า ได้ใช้มาแล้วเกือกสำหรับล่อแลวัวก็มีบ้าง สเปอที่ติดส้นเกือกนั้นเขาช่างทำ ไม่ตรงออกมาจากส้นเกือกโอนออกไปข้างนอก คนขี่ม้าจะได้ไม่เผลอเอาสเปอไปเขี่ยข้างม้า ถ้าเวลาจะใช้สเปอก็เปนปลายทื่นออกไปข้างนอก โรมันเปนเจ้าของสเปอก่อน แต่อาวุธหาได้น้อย เพราะเปนที่หวงแลมีราคามากทั้งมีดแลศัตรู เมื่ออยู่ในที่เปลี่ยวเช่นนี้ แต่เครื่องมือมีมาก ทั้งค้อน เลื่อย ขวาน ตะปู ซึ่งไม่ผิดกันกับที่ใช้อยู่ทุกวันนี้นัก เว้นแต่สตรูไม่มี แต่ของที่เปนวิชาช่างมีน้อย มีแต่ตุกตาแลเครื่องประดับ

กระดูกสัตว์ที่พบในที่นี้ เปนสัตว์ที่มีอยู่ในเดียวนี้ เว้นไว้แต่ เอโรคส Aurochs (Bos urus) แลแสวมปบอร์ Swamp boar (Sum pfschwein, Sus scrofa palus) ได้พบเปลือกหอยนางรมด้วย ร่างกวางแลร่างเนื้อมีมาก ประตูย่อมมีเวลากลางคืนต้องปิด เพื่อจะกันไม่ให้เนื้อแลกวางเข้ามา ในรอบบริเวณที่ตั้งซาลเบิคนี้เปนป่าไม้ทั้งนั้น แต่ดูเปนป่าไม้ใหม่ ๆ มากกว่าเก่า ป่าเก่าเห็นจะได้ตัดลง นี่เปนป่าปลูกขึ้นใหม่ ได้ส่งสิ่งของบางอย่างที่ได้ซื้อ มาให้ดูด้วย

ดูที่เหล่านี้แล้ว เวลาไม่พอที่จะดูเลอียดได้ คิดจะไปใหม่ เวลาเย็นเสียมากจึงกลับขึ้นรถโมเตอร์คาร์ให้โปลิศนำไปในป่า เพราะได้เตรียมไว้ว่าจะไปต้มเข้าต้มจะซื่อกิน เขียนสั่งสิ่งของไว้แต่กลางคืนด้วย รู้แน่ว่ามาโฮเตลคงจะกินเข้าไม่ได้เพราะกับเข้ามัน ๆ หวาน ๆ ทุกอย่าง คิดจะกินเข้าต้มต่างคิเสียให้อิ่มแล้วมากินแต่น้อย เลือกที่ได้เหมาะคิเต็มที่สมที่ควรจะทำกับเข้าต้ม เข้าไปปูผ้าปูผ่อนลงเรียบร้อย ลงมือเบิคของเตรียมพร้อมแล้วยังแต่น้ำ พระยาศรีธรรมสาส์นส่งขวดขนาดครึ่งไปนต์มาให้ มันมากกว่าโซดาขวดหนึ่งนิดเดียว ร้องไม่พอก็บอกว่ามี ค้นก็ไม่ได้ ได้แต่น้ำแร่แลเหล้ายาอะไรยุ่งไปทั้งนั้น เพียงจะซาวเข้าก็ไม่พอ ต้องให้รถไปขอน้ำชาวบ้าน ได้น้ำมาเอาหม้อออกมาดูเล็กนิดเดียว กินสามคนก็จะไม่พอ ต้องให้ไปยืมหม้อชาวบ้าน ได้หม้อดินหนาตึกโตกยเตา พอน้ำมาถึงได้ซาวเข้าตั้ง ต้มไปหน่อยหนึ่งนึกว่าน้ำจะน้อยจะเติมน้ำ ชายอรุพงษ์เหยียบโครมลงไปในถังหกหมดนึกขึ้นได้ถึงอ้ายขวดเล็กที่มีอยู่เห็นจะพอเติม หม่อมนเรนทร์หยิบมาเบิค ร้องเอะอะว่ากลิ่นมันผิดปรกติ พระยาศรีธรรมสาส์นก็ยังยืนว่าน้ำ เถียงกันถึงชิมกลายเปนน้ำส้ม หากว่าไม่รินลงไป หม่อมนเรนทร์กับตาอันหั่นไก่จะระ...ผัดน้ำปลากับพริกไทย พ่อเปนผู้ผัด ผัดไปผัดมาดำเปนหมึกไม่รู้ว่าเรื่องราวอะไร หน้าตากินตาย

ตกลงเปนต้องเททิ้ง ความไม่ใช่เปนคนทะศ ทำสำเร็จแล้ว คอยเข้าจนทุ่มครึ่ง ก็ไม่เกิดเหตุ พระอาทิตย์ก็หมดลงไปจะค่ำ อ้ายท้องก็ร้องจ๊อก ๆ อยากกินเข้า เพราะจากทุนน้ำชาเข้าไปไม่ได้กินด้วย ตกลงเปนจะรอคอยกว่าจะเสร็จ เห็นจะสักสองทุ่มเลย กลับไปกินโฮเตลดีกว่า ขับรถอย่างเร็วที่สุด จนหมวกใส่ไม่อยู่ พอกลับมาถึงหมายว่าจะได้กินดีอะไร กลายเปนต้องเปนแม่ยายจุ๊นแจง กินเข้าเปียกกับน้ำเกรวี ถัดไปอีกก็กับเข้าหวานแลมัน คลื่นไส้ตกลงเปนกินพอหนัก ๆ ท้อง แล้วต้องมาตั้งน้ำต้มไก่กิน อะไร ๆ ก็ดีหมด เสียแต่อด เพราะกับเข้ากินไม่ได้จริง ๆ มีแต่หวานกับมัน ถึงอาการอื่นจะดี แต่ถูกอดเข้าอย่างนี้เห็นจะไอ้ท้องแห้งเต็มที

คืนที่ ๑๕๕

วันพุฒที่ ๒๘ สิงหาคม

เวลาเช้าหมอมา แลไปอาบน้ำตามเคย เหมือนเมื่อวานนี้ วันนี้จะยักรถไปเปน ๑ ควินิด กลับมาพักชั่วโมงหนึ่ง แล้วจึงกินเข้ากลางวัน แล้วต้องถูกหักอีกสองชั่วโมง ทำหนังสือเรียบ เวลาเย็นไปที่สนามลอนเตนนิส เพราะวันนี้เปนวันพนันใหญ่ แต่หมอเตตรช้าไปเลยไปไม่ทัน ต้องไปนั่งดูเขาเล่นอีกสำรับหนึ่ง แต่กระนั้นยังเปนผู้ไปก่อนแกรนด์ดัชเชสออฟลุกเซมเบิก แลแอร์คดุ๊กแกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดัชเชสออฟบาเดน ซึ่งมาอยู่บ้านแม่ตายแลพักที่คาเรอะแห่งหนึ่งใกล้ที่นี่ ทางชั่วโมงหนึ่ง ได้สนทนากันเปนความแปลกที่ต่อไปได้รู้จักแกรนด์ดัชเชสคนนี้ แต่เธอรู้จักเราดี [illegible] เพราะเธอเปนผู้ที่ถ่อมตัวที่สุดในพวกเจ้านาย แกรนด์ดัชเชสนี้งามมาก อายุประมาณสัก ๖๐ เศษ แต่ยังสวยดี [illegible] แลนั่งพูดกันอยู่จนเลิก

ช้ายลูกตอนเดนนี้สนั่นเป็นกระเด่นหวอหวา แต่ตาแค่สเปรสทั้งสองเจ้าวิตกไปว่ามัน กันเปาก กลัวมันจะกระเด็นมาเข้าตา มีคนเคยตายเคยมาแล้ว แต่ตาแก่ที่จะเล่นใหญ่ ว่าตายอกไม่ได้เรื่องได้ราว เพราะเห็นเป่าสนุก ปากเหาท่อเป็นเถาอยู่ คิดอ่านจะ กางร่ม พ่อบอกว่าจะเป็นไรไป แล้ววิตกวิจารณ์กลัวเขาจะหัวเราะเยาะว่าขี้ขลาดถุ รักจริต เพราะมันอย่างไม่มีแตกเสียเลยในเวลานั้น ถ้ามีแตกก็จะเผาลกกะได้ กางร่ม เลยไม่ได้กางร่มขึ้นก็ซ้ำตกลงมา ต่างคนต่างหากันหนีเล่น แต่ก็เพียงเท่านั้นเอง เป็นสิ่งที่ไม่เคยเป็นกับกองทหาร ซึ่งเป็นที่ตระหนักอยู่ในนั้น จะเอาจากการเล่น ๒๐ ปีแล้ว เดี๋ยวนี้ออกจากตำแหน่ง แต่ยังแข็งแรง ได้งานที่สนุกมากกว่าอยู่ จำเป็นต้องได้ แน่นยำไม่ต้องมีใครบอก กลับมาเขียนหนังสือต่อไป แล้วก็กินเข้ากินในห้อง ไม่ได้ลงไปกินข้างล่าง

คืนที่ ๑๕๖

วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ สิงหาคม

วันนี้ตาหมอให้ตื่นแต่เช้าหน่อย เวลา ๘ โมง ให้กินน้ำถ้วยหนึ่ง น้ำนั้น ออกอุ่น ๆ แต่กินทั้งเย็น ๆ ไม่ต้องอุ่นให้ร้อน น้ำกว่าน้ำที่ทางเคยมากินเหมือน ซุปไก่อย่างเช่นชายบุรุษย์ว่า น้ำที่นี่เค็มจัดขึ้นแต่ปร่า ๆ ถ้ามีเหล้า เห็นจะ เหมือนกอดมันจะไรอย่างหนึ่งเกิดกกหลกกันปลาร้า คนนี้ที่ไม่เคยไปกินน้ำแปปตี- นาร์นัก เพราะแปปตีนาร์นั้นไม่ตกเท่าไร จะให้กินกินอย่างหวาน รู้สึกว่าน้ำที่จืดไป ฤๅผู้ร้ายแล้วเห็นน้ำท่าแสดงแต่ไม่อร่อย ที่ไทยเราจะกรองกวาง ๆ เพราะจะต้องกินแต่กิน เข้าไปลงท้อง จะถึงต้องเดินถ้าหน้าเหยใด ด้วยจะไรปากเอ่ยขา ถ้าไม่มีหลักฐานแล้ว แอปปอตีนาร์ก็เห็นจะแสดง นานเห็นจะกำลังดูท่า เพราะค่อยเค็มมากอยู่ แต่ก็มี

[illegible] ไม่มี

[illegible]

อาไศรยฝน ถ้ามีฝนลงมา เปนเย็นไปได้ตั้งสองวันสามวัน แล้วก็ร้อนขึ้นทุกที จนกว่าฝนจะตกใหม่ ฝนตกอยู่ในราวประมาณสัปดาห์ละครั้ง วันหนึ่งก็ครึ่งเย็นครึ่งร้อนครึ่งหนึ่ง ตามฤดูปรกติ เวลานี้ว่าเปนเวลาซัมเมอแท้ ไม่ช้าก็จะเปลี่ยนไปอีกเดือนหนึ่งแล้ว

นอนให้ทำหนังสือตามเวลาเช้า กลางวันเปนเวลากว่าจะได้รู้บาก จนบ่าย ๙ โมงกลับเปนสองหนอย่างนี้อยู่ทุกวัน ตกลงเปนคิดจะไม่ได้ไปเที่ยวที่ไหนเลย ที่ไปก็ร้านถ่ายรูป ซึ่งถ่ายไว้ แล้วไปดูรูปที่ช่างเขียน ทั้งเขียนอย่างไทย เขียนตามรูปถ่ายดีมาก แต่ยังไม่เขียนรูปพ่อ แต่จะได้รูปมาจากลูกผม ซึ่งได้ไปให้เขาเขียนแล้ว ส่งไปเอาดีเอาเอง เขาว่าไทยเราเหลือง เขียนไว้เสียเหลืองจัด หนังเห็นด้วยว่าหน้าเจ็ดใหญ่ ว่าใหญ่เกินเหลือ ก็ชาวเกือบจะเหมือนอย่างนั้นเอง เอามาเทียบจะได้เห็นว่าจริงเหลืองจริง แต่ไม่ใช่เหลืองส้ม เลยอ้อนวอนขอถ่ายรูป ไม่เคยตกลงยอมให้แกถ่ายรูป แต่ถ่ายอย่างเห็นเร่งร้อนแต่เปนเล่น แก้ไขภายหลังนักหนาบุรุษเอาคำราชการออกมาอ่าน ที่กระจายอยู่ตามแถบนั้น ได้ชวนทหารหนาให้ไปดูดอกไม้ในแปรนั้น ก็แต่เปลี่ยนไปแต่งเครื่อง กลับมาจากนั้น เวลาค่ำจึงกินเข้าที่ได้ได้ชักชวนไป ดูเล่นเท่านั้น แล้วกลับมาโรงละครไปดูหนังอย่างเก่าบปตั้งเดิม เปนปตั้งเดินเขียนกำเนิดตามเงินทองต้องขึ้นเหลือ ไม่ได้ขึ้นใจ แล้วกลับมากินข้าว ช่างถ่ายรูปที่นี่เขาจะอ่านให้ดู ปรุงด้วยสำนึกดีดีจริง แต่จะส่งให้ไม่ทันด้วย แต่ดูด้วยเต็มที่ จนสงไสยว่าจะหาไม่ได้ แก้ไขกันทั้งบ่าย ตามแต่จะหา เขาว่าเหมือนจะเอาส่งเข้าไปให้ดู จะเข้าดูไม่ทันแล้ว เอาไว้ค่อยส่งภายหลังได้

วันนี้ตลอดเช้า ไปสเตชั่นส่งแขกไปส่งเตรไว้เมืองเฟรงค์เฟิดไปไปรสนีย์ ยกแล้วบอกเล่าว่าไม่ได้ครอบหน่ายอยู่ แต่เห็นไม่เหมือนไทยทรงเครื่องอย่างกาวชาวชาร

สบายมากแล้ว จึ่งขอมอบน่าที่ไว้ให้หมอฟ่อนนอรเดน เปนผู้บัญชาการสิทธิขาด ถ้าหากว่ามีอาการเปลกประหลาดอะไรให้เรียก โปรเฟสเซอร์เกรดอยู่ห่างที่นี่สอง-ชั่วโมงเท่านั้น โปรเฟสเซอร์ไมเยอรอยู่เยอรมันก็ไม่ไกลเท่าไร แต่วันที่ ๒๐ จะกลับมาในการเฉลิมพระชนม์พรรษาที่เสดรคน การจ่ายน้ำจะต้องจากไปอีกจนวันที่ ๒๒ เปนอย่างน้อย จ่ายเสร็จแล้ว เว้นแต่ใครจะบ่นหนึ่ง ต่อนั้นไปจะไปเที่ยวข้างไหนก็ได้ นับว่าเปนสิ้นเวลาที่จะรักษาแล้ว โปรเฟสเซอร์สอรเคนนี้ช่วยได้ด้วยดีอย่างยิ่ง รักษาด้วยความระวังอย่างถูกถ้วน แลไม่ได้เอาโลภเปนที่ตั้งนำ ทั้งใจจะหาชื่อเสียง โปรเฟสเซอร์เกรดเปนคนชั้นสูงมาก เปนผู้ที่ได้ถูกเลือกจะให้ไปเปนโปรเฟสเซอร์ในเมืองเบอลินแต่แกไม่ยอมรับ เพราะงานที่นี่ทำอยู่ได้เงินมากกว่า แต่ถึงดังนั้นก็เปนยศชั้นที่ ๒ รองแอกเซลเลนซี การเลือกคนให้รู้วิชาเรียกหมดทั้งปรัสเซียประชุมกันเลือก เมื่อใครถูกเลือกจึงเปนผู้มีชื่อเสียงแลเกียรติยศมาก เมื่อโปรเฟสเซอร์เกรดไม่รับ จึงได้เลือกโปรเฟสเซอร์เคราส์ โปรเฟสเซอร์เคราส์ไม่ถูกเลือกแต่ก่อนเพราะเปนคนออสเตรียน เมื่อได้เปนโปรเฟสเซอร์ในเบอลิน ต้องเปลี่ยนชาติเปนเยอรมัน ฝ่ายโปรเฟสเซอร์ฟ่อนนอรเดนตัวเปนเยอรมัน แต่ไปได้รับตำแหน่งเปนโปรเฟสเซอร์สำหรับเวียนนา ก็ต้องเปลี่ยนชาติไปเปนออสเตรียน จึงยังมี[illegible] ดีงามแลนอรเดนอยู่ในเยอรมันนี้ ก็เปนผู้จะรักษาพักตลไปนี้ จดหมายหยุดเพียงเท่านี้ก่อน เพราะเวลาเมล์ที่จะออกพรุ่งนี้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

บ่อน้ำแร่เอลิศเบตที่เมืองฮอมเบิค

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๖

คืนที่ ๑๕๗

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ท่านหมอ ๆ ทั้งหลายที่จะไปอยากได้รูป จึงได้แจกรูปไปเสียที แล้วไปอาบน้ำ ได้รู้สึกมาหลายวันแล้ว ว่าเล่าถึงเรื่องห้องอาบน้ำขาดของสำคัญสิ่งหนึ่งไปเสีย ซึ่งจำเปนจะต้องเขียน คือตู้ทึบฝ่ายานเปนเหล็กโปร่ง ๆ ในนั้นบรรจุผ้าอาบน้ำและผ้าห่มต่าง ๆ มีท่อไอร้อนมาเข้าทางหลังตู้ในผนัง ไอน้ำสำหรับอบให้หายชื้นด้วย ให้ผ้าห่มนั้นอุ่นด้วย เพื่อจะกันไม่ให้หนาวสท้าน เพดานเปนกระจกช่อง ชักเปิดปิดได้ สำหรับผ่อนให้ไอร้อนนั้นขึ้นไปเสียบนหลังคา ห้องที่พ่อไปอาบนี้มีตู้เช่นนี้ทั้งสองห้อง แต่ที่บาเดนบาเดนต้องไปอังผ้ามาจากห้องอื่น ห้องนอกจากต้นไม้ ห้องในมีขวดแก้วปักดอกกุหลาบงาม ๆ เสมอทุกวัน วันนี้ขยับเวลาขึ้นไปเปน ๑๕ มินิต น้ำนี้เปนอันได้ความว่ามีคาบอนิกแอซิด เปนเครื่องที่จะสำหรับช่วยให้โลหิตเดินคล่องขึ้น เพราะเหตุนั้นหมอจึงต้องตรวจจำกัด ว่ากำลังหัวใจจะทนแก่การที่จะทำงานผลักโลหิตไปทั่วกายฤๅไม่ ถ้าเห็นว่าหัวใจอ่อนคอยเต้นถี่ในเวลาอยู่ในน้ำ รู้สึกว่ากำลังน้อย ต้องให้ระงับเสียทันที ถ้าไม่ก็จะอ่อนเปลี้ยในเวลาอาบเสร็จนั้นมาก ซึ่งคิดกำหนดเปนที่มนุษย์ทั้งหลายแช่อยู่ในน้ำนั้นโดยช้าเพียง ๒๐ นาที ถึงเท่านั้นก็อ่อนเปลี้ย ถ้าพ้นนั้นขึ้นไปเปนการจะให้โทษ น้ำนี้ใช้แก้เลือดเดินตามปลายกายไม่สดวกอย่างหนึ่ง โรคตับอย่างหนึ่ง ถ้าโรคนี้ในกลางเปน

[illegible]

[illegible]
มาสองวันแล้ว

[illegible]

ไปอย่างเก่า เวลานี้ก็ร้อนจะสิ้นเดือนแล้ว ยังไม่มีกิริยาถึงน่าอายอะไรเลย ต้นไม้ยังงามเจริญบริบูรณ์ทุกหนทุกแห่ง ถ้าเวลาเช่นนี้จะเที่ยวไปได้จนเกือบออกจากยุโรป ด้วยเวลามากกล้า คงจะไปค่ำ พ่อไปถึงที่ไหนเป็นบริบูรณ์ด้วยดอกไม้ทุกหนทุกแห่ง เพราะรู้กันเสียแล้วว่าชอบ ได้ปลูกกันเข้าเป็นสวนดอกไม้เปลี่ยนทุกวัน ไม่ใช่เป็นแต่ปักดอกทางราชการดูกระถางมาตั้ง แล้วให้เลือยพ้านเต็มทั้งโต๊ะ ดอกไม้บ้านเราหาเล่นเช่นนี้ไม่ไหว ไม่รู้ไม่เบญจพรรณด้วย วันนี้ดอกอย่างไรก็อย่างนั้นเต็มทั้งโต๊ะ ดอกกุหลาบดอกอย่างไรก็สีเดียวกันหมด รักเบญจไคก็สีเดียวกันหมด เขาอาจจะตัดดอกรักเร่ได้แก่วันละ ๓๐๐ ดอกขึ้นไป ดอกอื่น ๆ ก็มีหลายอย่าง เช่นดอกสิงโตและสัตตบุษย์เป็นต้น เหตุที่จะปลูกเพราะมีคนซื้อไม่ขาดวัน จึงมีชาวสวนปลูกขายมากด้วยกัน วันนี้ที่สนามละครแกนนั้นสตรีผู้หญิงแต่งหมวกด้วยกุหลาบสด แล้วถือกิ่งกุหลาบดอกเดียวก็หนึ่ง เป็นดอกกุหลาบสีชมพูเหมือนอย่างกุหลาบเรา แต่ความที่มันโตและซ้อนหนาเท่าดอกทานตะวัน เขาถือยิ่งไม่ให้แตะต้องถูกน้ำได้ ดังนี้จะเชื่อฤๅไม่ วันนี้ได้วัดหนึ่งสอดเขียนกระดาษอย่างเด็กเป็นคราวแรก

คืนที่ ๑๕๘

วันเสาร์ที่ ๓๑ สิงหาคม

วันนี้เป็นวันที่หยุดไปเฟลสเบอร์กและไรเยอร์จะไป การอาบน้ำวันนี้ต้องน้ำให้เย็นจะ เป็น ๓๒ ดีกรี แต่เวลาอาบ ๑๕ มินิตตามเดิม การที่ให้เย็นดังนั้น เพื่อจะให้ได้กำลังขึ้นในน้ำแร่ขึ้น ด้วยไม่มีแดดที่จะนำออก การแต่งตัวได้เปลี่ยนอาบน้ำ ยังเห็นว่าชอบเขายังเคยเห็น วันนี้มีดอกทานตะวัน ดอกไม้เต็มที่บนโต๊ะในมุมเตียง เหมือนกับสีสกุณ แกมเหลืองตูดจำปาใหญ่ติดดอกรักเร่ ดูเป็นดอกไม้

[illegible]

ตัวสัตว์อะไร ๆ หลายอย่างยืนเปนแถวสำหรับยิง มีกล้องหมุนคว้างอยู่ต่างหาก แล อะไร ๆ ต่าง ๆ หลายอย่าง ในที่สุดมีน้ำพุขึ้นมาริน ๆ อยู่กลางที่ยิง เอาลูกแก้วขาวเล็ก ๆ เปนกระจกเขาวางให้ลอยอยู่บนน้ำ สำหรับยิงถูกแล้วลูกแก้วนั้นแตก ถ้าใครยิงถูกมาก ๆ ยายแก่นั้นออกรางวัลทุน ได้กันเสียที ก็เล่นเหลวเต็มทีแล้ว เพราะเหตุที่ไม่มีอะไรจะเล่า ก็เล่าไปอย่างนั้นเอง ถ้าหากว่าเอนกจะไม่เล่าเรื่องเรียน ออกจากนั้นเดินไปดูตรุกหลายซึ่งอยู่น่าเวลเตอรวยตรงต้นหนึ่ง เปนกุหลาบดก ดูประมาณดอกคิด ดอกเปนร้อยช้างยนทุกต้น เขาปลูกเข้าเปนสายสวนที่เดียว ได้ดูตากทุกวันตั้งแต่แรกมายังคุ้มเย เดี๋ยวนี้กำลังบานพร้อมกันหมด เปนเรือนแปลงหนึ่ง ชมภูแปลงหนึ่งคั่นกันงามเจริญตา แต่ยังไม่ใช่ใบในที่นั้น จึงเดินวนไปดู แล้วเลยไถลไปที่สนามคอล์ฟ ดูเขาเล่นคอล์ฟ แล้วนั่งเล่นตามต้นไม้ การที่ไปเที่ยวนี้เปนเดินเล่นเวลาเย็น ไม่ได้ตั้งใจไปดูอะไร รถที่เราไปนั้นว่างสบายเสียจริง ๆ เราเดินไปข้างไหนรถก็ตามไปถึงนั่น ถนนทางคนเดินบนหญ้า ฤๅที่ห้ามแห่งใด เขาปล่อยให้ไปได้ทั้งหมด ไม่มีใครห้ามเลย ไปทางไหนรถก็ตามต้อยไปทุกแห่ง ย่ำค่ำครั้งกลับวันรถไปเที่ยวตามถนนเลยออกทุ่ง กลับมากินเลี้ยงเวลาทุ่มเศษ วันนี้แกงพัก เอาใจเคอนิชตรงเสียให้ย่อนก่อน ใจได้เหมือนพัก อร่อยดี หมดทุนเท่านี้ ไม่มีอะไรจะเล่าต่อไปอีก

คืนที่ ๑๕๙

วันอาทิตย์ที่ ๑ กันยายน

เมื่อคืนนี้ทำร้องเปนภาษาไทย ครั้นออกแต่งมาไม่ดี ทำท่าเหมือนจะเปนภูมิอดทน ในหมู่นี้มีคนเก่งเกี่ยวศิลปวิเศษกำลังอยู่ข้างบูรพาวัด ว เนื้อทุก ๆ กลับจะเปน

สำคัญนั้น [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] เพราะอยู่บ้าน กันอย่างไทย ๆ แล้ว จะต้องลงเล่นเรื่องเกร็ก

[illegible] ถามจะได้บอกว่าไม่มีทั้งสองอย่าง ให้แปลกหน่อย

[illegible] พอในจิตที่จะไม่มีกล้องแม่ซ่อมไปนั้น

[illegible] เล่นด้วย บอกไม่เอามานั้น เพราะเปนเวลาเรากำลังเดินทาง มันโตเท่าคน ไม่รู้

ว่าจะไปไว้ที่ไหน ทั้งเอมเปอเรอรัสเซียก็เคยห้าม ไม่ให้เลี้ยงหมาใหญ่ๆ ในที่ใน เลยทอดธุระไว้เสียที

ยังลืมเล่าถึงหมาที่ควีนอาเลกซานดรา เพราะใครๆ จะเห็นได้ว่า ที่ควีนอาเลกซานดราเป็นคนรักหมาสักเพียงใด ง่ายๆ ปิดหมาเป็นนิจ ที่จะเวลากินข้าวเช้า กินข้าวกลางวันด้วยกันเมื่ออยู่วินด์เซอ มีหมาออกมาเล่นอยู่สองตัวเสมอ ตัวหนึ่งเป็นหมาญี่ปุ่น แต่หายใจไม่ค่อยคล่องแคล่ว ตัวนั้นไม่ใคร่ชอบมาก อีกตัวหนึ่งเป็นพันธุ์ปักกิ่ง มันฉลาด มันเที่ยวประจบพวกเราทุกคน ที่นั่งกินข้าวอยู่ในโต๊ะนั้น แต่ตัวที่ญี่ปุ่นไม่ประจบใคร ถ้าเรียกมาแต่ที่นั่งโต๊ะด้วยกันเช่นนั้น เลยเอาใจเว้นมาก พอได้ถามถึงหมาพันธุ์ที่เรียกกิงชาลส์ ว่าเป็นที่สำรวมกว่าเป็นอย่างไร ถ้าหาว่าจะไร อยากจะขอลูกสักตัวหนึ่งด้วยซ้ำไป แต่ก็ควรจะประหลาด ที่ได้ความว่า กิงชาลส์นั้นไม่ใช่หมาอะไร หมาญี่ปุ่นนั่นเอง ที่ชนวรรณะเศรษฐีนั้นก็เป็นหมาญี่ปุ่น ตัวที่พ่อเห็นนั้น มันก็หมากิงชาลส์นั่นเอง ตกลงเลิก เลยไม่ขอ

ความนิยมต่อมา เกิดความเอ็นดูหมาเตี้ยตัวยาวๆ ที่เราเรียกว่าดักฮุนด์ สาเหตุที่จะเกิดเอ็นดูหมาเตี้ยขึ้นนั้นมีมานานมาแล้ว ครั้งแต่ปรินซ์เอนวีออฟปรัสเซียเข้าไปอังกฤษ ได้หมาเตี้ยตัวไปด้วยนอนบนพระแท่นอยู่ตัวหนึ่ง เวลาไปหาที่ไหนที่หนึ่ง อุทยานเล่นๆ ออกซอก เสียงไม่น่ากลัว เมื่อเรียบร้อยได้เห็นกระทั่งไปเกินการดีความนั้น เวลาอยู่ใดเป็นเยอรมัน จนจะถึงโมเตอร์คาร์ใช้กันชื่นชมมาก จนว่ารถโมเตอร์คาร์วิ่งแล่นไปมากแล้ว ไม่ว่าคน ว่าม้า ว่าหมา ก็ต้องหลีกทั้งนั้น ต่อมา ทุกใครก็เลี้ยงไว้ได้ๆ เพราะว่าวันหนึ่ง ไปตามถนนเห็น ข้างหนึ่งเป็นผู้หญิงข้างหนึ่งเป็นหมา พวกผู้หญิงผู้ดีเก่าๆ คนหนึ่งเดินมา มีหมาเดินตามแต่ละตัวได้เลย เพราะเป็นหมา แต่เห็นแล้วไม่ ยายแก่นั้นก็ตกใจ หมาก็ตกใจ ยายแก่นั้นยังเหลียวมาก็กลัว จะหลีกไปข้างไหนก็ เสียงหมาเห่าเข้าไปทุกๆ จนจวนเป็นเหตุที่ตกใจไปมากๆ

[illegible] ปรินเซสมารี เขาว่ามันฉลาดนัก

[illegible] ได้เขียนเหลวไหลถึงเพียงนี้

[illegible]

พระบรมรูปฉายที่เมืองฮอมเบิค

บนที่สูง มีสวนติดอยู่กับน่าคัวรเฮาส์ชั้นหนึ่ง แล้วจึงถึงถนนคั่นกลาง ถนนสายนี้เปนวิลลาตลอดทั้งถนน ฟากข้างคัวรเฮาส์อีกฟากหนึ่งเปนป่า ในป่านี้มีรูปเอมเปอเรอฟริดริชที่ ๓ แลเอมเปรส ทำด้วยศิลาครึ่งตัว มีสระมีน้ำพุกลางสระ เปนที่เดินเล่นสบายดี ถึงเที่ยวเดินในป่านั้น ค่อยมีคนไม่รู้จักมาก เพราะเหตุที่เปนคนมาแต่แฟรงก์เฟอด แล้วขึ้นรถไปเที่ยวต่อไป ไปวันก่อนๆ ไปทั้งข้างใต้แลข้างตวันตก วันนี้เปลี่ยนไปทางข้างเหนือ แต่ถึงไหนถึงไหนก็มีคนรู้จักทั้งนั้น นอกจากนี้เรื่องซ้ำเติมที จึงได้งดไม่จดต่อไป

คืนที่ ๑๖๐

วันจันทร์ที่ ๒ กันยายน

กล้ามเนื้อมันช่างคิดจนนึกสงไสย ว่าจะเปนด้วยยาฤๅมิใช่ วันนี้ถึงหมอตรวจ ก็ได้ความว่าไม่ใช่อะไร เปนผลของยานั้นเอง น้ำที่กินช่วยแรง เพราะธรรมดาน้ำนี้ร้อนขึ้นก็เกลือแคล เมื่อกินลงไปถึงเปนน้ำเย็น อยู่ภายในกว่าร้อนเปนแคล เหมือนอย่างกับอาบน้ำทั้งข้างนอกแลภายใน ทำให้กำลังเพาะเนื้อแรง ตกลงเปนมันกล้ามเนื้อดี วันนี้ไปตากน้ำ เขาว่าน้ำแรงกว่าแต่ก่อนมาก เพราะมีฝนแลหายในเขาน้ำลงมาแรง ภายหลังนี้กับแรงขึ้นมามาก วันนี้อาย ๓๖ ดีกรี เวลาเท่ากัน แต่รู้สึกร้อนกว่าแต่ก่อน วันนี้ปริ้นส์ไฮเนอริกเปนคนใหม่ไปหาที่อาบน้ำ แล้วจึงกลับมาเดินแลกลับตามเคย

ไม่มีเรื่องอะไรจะเล่าแก้ๆ จะต้องเล่าเรื่องเหตุไฉน สิ่งไรที่ไม่ออกลับมาได้แก่ตัว เวลาอยู่เฉยๆ ไม่ได้ไปเที่ยวข้างไหน มีเวียนหนังสือคฤถกาให้เขียน ครั้นเขียนเห็นคอยหน้าเข้า จะทำอะไรช่างหายากเสียจริงๆ จะไปคางโคจรพูดเล่น มันก็ออกพูดกันมาเสียมากจนจะหมดเรื่อง เพราะแน่นไปด้วยเกาะเขาสักเท่านั้น นอก

[illegible] ตกลงเลยฟังของเรานั้นเอง เพลงฝรั่งไม่ยักได้ฟัง

[illegible]

คืนที่ ๑๖๑

วันอังคารที่ ๓ กันยายน

[illegible]

๑ นางส้มจีน ภรรยานายสุดใจ ราชานุประพันธ์

สำหรับเดือนสิบตามเคย เวลาเย็นลงไปเดิน ไปจนกว่าเราสักตัวจะถูกฝุ่น สังเกต ได้ว่าตามร้านทั้งปวง โปสต์การ์ดรูปพิลาศพิไลมาก มีมาใหม่ร่ำไป มีช่างทองหลวง คนหนึ่ง ทำของมาขาย เปนของพระราชทานอย่างดี ทำเหมือนจะเอาของที่ทำ สำหรับเอมเปอเรอพระราชทานใครๆ แก้รูป เปลี่ยนรูปเอมเปอเรอออกเอารูปเราลง แทน แต่เราก็ทำตามที่สั่ง รูปแล้วเห็นได้ต่างๆ เปนรูปเรือนแน่นหนาก็เนื้อ พอใช้ แต่ก็จะให้เหมือนจริงๆ เหมือนไม่ได้อยู่เอง แต่ไม่ห่างกว่าที่เราทำรูป เอมเปอเรอ ในสิ่งของเหล่านั้นก็ไม่ได้เหมือนๆ กัน ยังมีเดียนลายน้ำ ทำของ บุหรี่เงิน ซองบุหรี่ทอง เขาเปนลายมีสีต่างๆ ประดับเพ็ชรตามแต่ ทำดีมาก เขาขนของมามาก แต่พึ่งไม่ได้ดูหมด ข้าช่างทองหลวงจึงสั่งให้เอามาอีก ได้ดูบางอย่าง ชิ้นละโตๆ ราคาแรงเหลือเกิน เลยถ่ายภาพเย็นไปเดินจนทั่ว แต่เปนของน่าดูจะอดเสียไม่ได้ วันนี้มีว่าไม่ได้เรียบร้อยในที่ เปนแต่หยุดพักนั่งอยู่ ก็ยังเงิน จะช่วยการมีเลี้ยงการกุศลสำหรับไปฝากเมียที่ไม่สำเร็จ แก้ได้จะให้รวบรวม ทุนทรัพย์ไว้ให้เสียเลย สำหรับเราจะของที่จะทำการ คือแหวนเพ็ชรสำรวจ "กิฟต์" ๔ ชิ้น ถ้าพูดๆ ต่อเรื่องของมาหาให้ จะได้เห็นนอกจากไม่ได้ความว่าของสำหรับ เชิง ก็อยากออกมาว่า จะซื้อของไปให้เมียนั้นเพราะความกตัญญู แต่มิใช่กตัญญู ต่อเมีย กตัญญูต่อเจ้าที่ได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง การที่แต่งเมียนั้น จะได้เข้าเฝ้า ไปเห็นเปนเกียรติยศ แต่ของที่จะหาทานนั้นประดักประเดิดเต็มที เลือกเท่าไรๆ ก็ไม่ สูง ทำจริงจะถูกไม่ได้สักพอแก่ราชา เพราะเงินมีแต่จะส่งเงินไปเสีย ภายหลังนึ่ง ไปได้การ์กที่ผู้หญิงเรียกว่า "หลิมันทา" (อย่างไรใส่นาเงิก) จะมีเพ็ชรสิบเม็ด จะทำเปนแหวน แล้วให้เปลี่ยนเปนพลอยได้ กลีบนั้นต่อจากให้เปนเรียงๆ ยาวสักองคุลีหนึ่ง ดูเปนไปได้ไว้ทันที่เคยเห็นของเล็ก แต่จะให้ห่างก็ไม่ได้ คือ ได้ถามมาเห็นดอก ชอบใจกว่าเรา ดูได้ไปถามชาวอินเดียจะมาให้เลือก เต็ม

สองใต้ตึกไม่ถูก (ไม่ใช่เจ้าเงาะ ตาฉันไม่ถึงพวงมาลัย) เดี๋ยวนี้ตกลงเปนจะเอาเพ็ชรสองเม็ดเข้าไปให้นายเกษเขาทำที่กรุงเทพฯ ดีกว่า ถ้าตลาดเขามีจะได้เลือกได้ แต่ไม่ได้ตกลงใจขึ้นแล้วก็ยังหาไม่ได้ไม่ เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป

คืนที่ ๑๖๒

วันพุฒที่ ๔ กันยายน

วันนี้อยู่ข้างจะหนาวจัด เปนฤดูกาลดี ต้องไม่ยอมที่จะให้ใจได้ผ้าคาดท้อง แต่ไม่ยอมที่จะถ่ายน้ำจนกว่าท้องจะเปนปรกติ เพราะถูกน้ำเย็นแช่อยู่นานจึงให้ท้องเสีย ดูเปนจะตั้งแต่ตอนกลางคืนเพราะ ต่อเวลาบ่ายจึงได้มีแดด ทำกับเข้ากินเอง เพื่อจะให้เปนอาหารอ่อน ๆ แต่ต้องกินดาวเสียจริง ๆ สงวนน้ำปลาเหม็นสงวนน้ำพริก ต้องใช้เกลือแทน เหยาะแต่เล็กน้อยพอเปนสังเขป เรื่องกินนี้จะไม่กล่าว เพราะถ้ากล่าวก็เปนตระกูลตามด้วย แลรู้ด้วย ที่จำเปนจะต้องกินเช่นนี้ เพราะเหตุที่ท้องไม่สบาย กินอาหารหนัก ๆ ไม่ได้ อาหารเบาอย่างฝรั่งกลืนไม่ลง ถ้าหากว่าไม่เจ็บก็เห็นจะไม่ถึงอด

วันนี้เขาเอาหมาเดียนมาให้ดู เปนหมาที่ได้รางวัลแล้วถึงสี่คราว รูปร่างงาม [illegible]

ยาวสมกับที่เขาลือ ต่อตีนเข้าอีกสองตีนในระหว่างกลางลึก ถ้าหากว่ากำลังเที่ยวอยู่ก็จะไม่เลี้ยง นี่มันอยู่นิ่ง ๆ เชื่อมีอะไรเล่นเสียพอเพลิน

เวลาบ่ายไปเดินในป่า หนาวถึงต้องสวมเสื้อชั้นนอก ไปดูตาแก่เขียน หน้าตาระเหิดเต็มที ตาแก่นั้นอยู่ไฟ (คือติดเตาผิงไฟในเรือน) แล้ว แกเขียนโคมลอยต่าง ๆ เสื้อสีเทาแกให้เปนขาว กระบี่ให้เปนทอง ไปทักเข้าแกหาว่ากรมประจักษ์บอกว่ากระบี่เปนทอง บางทีกรมประจักษ์ก็จะได้ไปบอกแกจริง เพราะไม่เห็นเสื้อสีขาว ก็เข้าใจว่ากระบี่เปนทอง ไม่สังเกตว่ารูปเสื้อเปนอย่างไร กรมประจักษ์ชอบกันมาก สรรเสริญว่าตั้งแต่เกิดมาไม่เห็นใครดีเหมือน แต่รูปที่แกเขียนไว้มากเขียนตามรูปถ่ายทั้งนั้น โดยมากออกจะมีแต่มีคุยอยู่ในนั้น ติแกเข้าแก "ฉุน"[2] ถึงว่าจะไม่เขียนอีก ออกจากนั้นไปเดินที่ร้าน ดูเล่นไม่ได้ซื้ออะไร เขาว่าเขาเคยมาขายอยู่ถึงสิบห้าปีแล้ว ผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่เอมเปอเรอแลกิงเอดเวิดก็มาซื้อที่นี่ ออกจากร้านเดินไปที่อลิซาเบทบรุน ซึ่งเปนบ่อเก่าชื่อตามเจ้าหญิงที่เปนเจ้าของเมืองเดิมเมื่อก่อนสร้างไกซาวิลเลียมบาดติดข้างอลิซาเบทบรุน ที่บ่อนั้นมีสปริงสองช่องมีน้ำจืดอยู่กลาง บ่อเหล่านี้ถกรบลงไปในดินมาก ๆ ที่ตรงปากบ่อเข้าไปข้างใน มีโรงยาวสำหรับเดินไปที่เรือนกระจก ที่ปลูกป่าล้ม ในเรือนกระจกนั้นมีที่สำหรับเข้าไปบ้วนปากผู้หญิงห้องหนึ่ง ผู้ชายห้องหนึ่ง มีเสาศิลาเอมเปอเรอของคนสร้างให้แลนดราฟแต่ก่อนเสาหนึ่ง มีโรงสำหรับคนกินน้ำไปพัก เปนโรงกระจกสูง ในนั้นเปนที่ไว้ถ้วยสำหรับให้เช่า แลถ้วยสำหรับขาย แลมีของอื่น ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ ขาย มีโรงยาวที่สำหรับตั้งร้าน แต่ร้านนั้นไม่ดีกนายโปลิศที่สำหรับตาม ที่เราเรียกกันว่ากรมพรหมที่ ๓[3] บอกว่าเจ้ากำลังเอกสหีเซนรูปภาพที่ควรเคารพ จากลับจึงได้แวะไปดู

---

๒ ฉุน เปนคำแผลง หมายความว่าโกรธขึ้นมา

๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ

รูปเป็นอย่างต้น ๆ ทั้งนั้น จากร้านตากนั้นเดินกลับมา เข้าทางโฮเตลมาที่วิลลา ค่ำวันนี้กินข้าวกับเจ้ากินนิ ค่อยสบายขึ้น แต่ยังไม่ปรกติ

คืนที่ ๑๖๓

วันพฤหัศบดีที่ ๕ กันยายน

เมื่อคืนนี้หนาวจัดเต็มที ปรอทเซนติเกรดถึง ๗ ดีกรี รุ่งขึ้นเช้าเป็นหมอก เป็นฝน ฝนตกเม็ดโต ๆ หล่นเสียงดัง ไม่ใช่เป็นลูกเห็บ เรือนออกจะไม่ใคร่จะติดที่ จะคุ้มหนาว เพราะเราทำสำหรับน่าร้อน วันนี้ยังค่อยสบายขึ้น แต่จะไปเที่ยวข้างไหนไม่ได้ อยู่ในเรือนก็นั่งเขียนหนังสือเพลินอยู่กับตาเกรไว้ในห้องนอน ออกจะไม่มีอะไรทำด้วยซ้ำไป วันนี้เมล์มาถึง ข้างรู้สึกปลื้มใจเสียจริง ๆ เพราะมาประจวบเวลาไม่มีอะไรจะเขียนและจะทำ ได้อ่านหนังสือบ้านเมืองสำราญไปได้มาก แต่จะหาอะไรเขียนออกจะไม่ใคร่มีเรื่อง เพราะไม่ได้ไปเที่ยวข้างไหน ลูกคงจะจำได้ ที่พ่อเล่าไปว่าเมื่อครั้งฉันไปยุโรปคราวก่อน ว่าเที่ยวนานไปหว่า "การสมรสท่านเจ้าวิลเลียมแล้วดูดู่" เมื่อไปถึงเมืองเทศที่ให้หม่อมเมียนมาท่านไปเยี่ยมกรมเสร็จ สั่งส่งเข้าไปยังกรมศึกษา ให้ทายว่าใคร ท่านพวกที่ทายกันตรงต้นราวลังกาจริงดังคาด ถวายวิถีจะไปรักหมดไม่มีถูกเลยสักคนเดียว ต่อให้จัดหมายค้นสั่งเข้าไปให้ทายใหม่ เดินจึงได้ความตัวจริงมากระทั่งหลง ทายถูกว่าวันเทียว ได้ส่งหนังสือปุจฉาแลวิสัชนาเรื่องนั้นมาให้ท่านด้วยแล้ว ลูกส่งสมุดว่าด้วยเรื่องพยากรณ์น้ำเมืองยุรบเยิค มีภาษาทั้งหมดอยู่เท่านี้ทั้งเล่มเดียว แต่ตลอดทางจนยังไม่ได้

[illegible]

---

* สำนวนพระราชปุจฉาและวิสัชนา พิมพ์ไว้ท้ายพระราชหัตถเลขาฉบับนี้

โปรเฟสเซอไมเยอที่เปนนักเลงใหญ่ในเรื่องหมา รักเหลือเกิน สรรเสริญว่าไม่เคยเห็นของใครเหมือนเช่นนี้ นอกจากของเอมเปอเรอที่เลี้ยงติดพระองค์ สำหรับนั่งหนุนหลังอยู่เสมอ มีผู้เอามาให้เลือกอีกหลายตัว เลือกไม่ได้ เพราะงามไม่เหมือน เคยวันนี้จึงยังติดคู่อยู่ ไม่มีตัวเมีย วันนี้บรรจะคราวเมล์ จึงได้ส่งรายวันตอนนี้ เปนตอนที่ไม่สนุกอย่างยิ่ง ตั้งแต่มา

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

สำเนาพระราชปุจฉา

มีพระบรมราชโองการให้ทูลถามกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ว่า "ใครเอ่ยมาถามว่า กรมสมเด็จท่านรำวัดเสียแล้วฤายัง?" โปรดเกล้าฯ ให้ตรวจวินิจฉัย ฤาจะหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ใคร ๆ ช่วยก็แล้วแต่จะโปรด

นเรนทรราชา

รับพระบรมราชโองการ

แก้พระราชปุจฉา

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

แจ้งความมายัง หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ ขอได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชปุจฉา มายังข้าพระพุทธเจ้าว่า ใครเอ่ยมาถามว่า กรมสมเด็จท่านรำวัดเสียแล้วฤายัง โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าวินิจฉัย ฤาจะหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ใคร ๆ ช่วยก็แล้วแต่จะเห็นควรนั้น ทรงพระเดชพระคุณเปนล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลคำวินิจฉัยของนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์บางคนที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ประชุมมานั้นให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทก่อน คือ

(๑) เมื่อวันอาทิตย์แรกมา ได้ถามปัญหานี้ ต่อพระธรรมไตรโลกาจารย์[๕] ๆ วิสัชนาว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ ต้องเปนผู้รู้อยู่ในสิงหฬทวีป หาไม่ไหนเลยจะรู้จักใช้คำว่า จำวัด

(๒) พระพรหมวิลาศ[๖] วิสัชนาว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ ต้องเปนผู้เคยอยู่ในสยามประเทศ แลศัพท์ว่าจำวัดนี้ เปนอารามิกโวหารแปลว่านอน เพราะฉะนั้นเห็นว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ น่าจะเปนชินวรวงษ์[๗]

(๓) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามเช่นนั้นต้องเปนผู้รู้ว่ากรมขุนสมมตอมร แลต้องเปนผู้รู้ข้างในของเรา เพราะฉะนั้นทรงเห็นว่าจะเปนชินวรวงษ์

(๔) กรมหลวงเทววงศ์ทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นเห็นจะเปนชินวรวงษ์ ถึงว่ารู้จักใช้คำว่าบรรธมก็ดี ที่ใช้คำว่าจำวัดนั้น เปนการล้อกรมขุนสมมต

(๕) สมเด็จกรมพระ[๘] ทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นไม่ใช่ชินวรวงษ์ เพราะชินวรวงษ์ ย่อมรู้จักใช้คำว่าบรรธม แลเวลาเสด็จนั้น ชินวรวงษ์กำลังกระหนกตกประหม่า หามีใจที่จะเอาคำจำวัดมาพูดเล่นไม่ ผู้ถามน่าจะเปนพระลังการูปใดรูปหนึ่งซึ่งเคยเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ รู้ภาษาไทยอยู่บ้าง

(๖) กรมหมื่นนครไชยศรีวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นเห็นว่าจะเปนชินวรวงษ์ ที่ใช้คำว่าจำวัด เพราะเหตุที่ไปบวชแลไปอยู่ในเมืองลังกาจะพูดให้เหมือนอย่างไทยจึงใช้คำว่า จำวัด

---

๕ พระธรรมไตรโลก ม ร ว. เจริญ อิศรางกูร ณกรุงเทพ วัดระฆัง (เดี๋ยวนี้เปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์)

๖ พระพรหมวิลาศ อ่อน โกมลวัฒน เปรียญ เมื่อบวชเปนที่พระอมราภิรักขิตอยู่วัดนิเวศธรรมประวัติ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาพฤฒาธิบดี)

๗ คือพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ที่ทรงผนวชอยู่เมืองลังกา

๘ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

(๗) พระยาสุ[illegible]วิสัชนาว่า ที่ลังกาทำไว้เปนกระดินมาก ถ้าจะให้ทายชั้นแรก เห็นจะต้องว่าเปนระวาง แต่คนจนก็ยังมีมากเคยที่จะทาย

(๘) หลวงจันทรามาตย์[๙] วิสัชนาว่า เห็นการน่าจะเปนพระสงฆ์ลังกาฤๅชาวลังกาที่รู้ภาษาไทยข้างเล็กน้อย จึงใช้คำผิดเพราะไม่ชำนาญภาษาไทยสำคัญว่าคำว่าวัด ควรใช้ในที่เคารพอย่างสูง

(๙) พระมหาวิชาธรรม[๑๐] ได้รับพระราชปุจฉาไปตริตรองอยู่ ๒ วัน ทำคำวิสัชนามายื่นว่า ผู้ที่มากล่าวดังนี้ เปนอารามิกบุคคล กล่าวโดยอารามิกโวหาร ของชนชาววัดกล่าวสืบ ๆ มา เพราะหมายว่า กิจที่ระงับวัตถุ ๖ ให้สงบสงัด มิให้เที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ เรียกว่าจำวัตถุ และวัตถุทั้ง ๖ นั้น คือ จักษุวัตถุ ๑ โสตวัตถุ ๑ ฆานวัตถุ ๑ ชิวหาวัตถุ ๑ กายวัตถุ ๑ หทยวัตถุ ๑

อนึ่งคำว่าจำวัตถุนี้ จำเพาะกล่าวถึงพระภิกษุและสามเณรที่นอนหลับเท่านั้น ไม่กล่าวทั่วไปแก่ผู้อื่น เหตุดังนี้ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเปนโวหารของอารามิกบุคคลโดยแท้

(๑๐) หลวงประเสริฐอักษรนิติ[๑๑] ถวายวิสัชนาว่า ได้พิเคราะห์ดูข้อในพระราชปุจฉาก็เปนการพิศวงอัศจรรย์อยู่ที่ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าเงื่อนเค้าจะเปนประการใด จึงได้ตรองดูเปนคำบาฬีตามพระราชกระแสนั้นว่า โก นุ โข คนฺตฺวา สยนฺเตว มนุสฺสราชกุมาโร วตฺตายติ ในวาศีปุจฉิ ความที่วตฺตายติว่า ประพฤติวัตร ฤๅจำวัตร ก็จะเปนความเดียวกันได้ ก็จะไม่ใช่นอนหลับอย่างที่เข้าใจตามธรรมดา ดูคำว่า จำพรรษา อยู่ถ้วนฤดูฝน จำศีล บำเพ็ญศีล จำพรตฤๅจำวัตรก็บำเพ็ญพรต บำเพ็ญวัตร จำในที่นี้หมายความว่าทำให้เต็มให้บริบูรณ์ อนึ่งหลวงประเสริฐพิจารณา

---

๙ หลวงจันทรามาตย์ ปาน เปรียญ เปนพนักงานในหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๐ พระมหาวิชาธรรม เรือง อติเปรมานนท์ เปรียญ ต่อมาได้เปนพระยาพจนสุนทร อยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๑ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แพ ตาลลักษมณ์ เปรียญ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาปริยัติธรรมธาดา)

แสตมป์ปิดซองว่า สีลอนโปสเตส จึงเกล้าฯ อนุมานว่า พระราชปุจฉานี้เกิดที่ในเมืองลังกา เวลาประทับอยู่ที่กวินเฮาส์ เพราะคำว่าจำวัดเปนสมณโวหาร จะมีภิกษุลังการูปหนึ่งที่คุ้นเคยกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์มาเฝ้า แลภิกษุนั้นจะได้เคยมาอยู่ในพระอารามในกรุงเทพฯ ได้ศึกษาสมณโวหารเข้าใจอยู่บ้าง คือคำว่า สรง พระอาบน้ำ ฉัน พระ กินเข้า เพล เวลาพระฉัน ๕ โมงเช้า จำวัด สามัญว่า พระนอนหลับ ดังนี้ พูดไทยได้ ๒-๓ คำ จะถามโดยราชาศัพท์ก็จะเข้าใจไม่พอ และจะถืออยู่ว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ มีพระอัธยาไศรยเปนพระ ๆ อย่างชาวกรุงเทพฯ เข้าใจกันดังนั้นด้วย พระลังกาองค์นี้ เมื่อได้ทราบพระกิตติคุณว่าพระอัธยาไศรยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ทรงน้อมไปในทางพระ ๆ เปนมหาอุบาสกพิเศษ ในราชตระกูล จะใช้ทูลฤๅถามจึงให้ต้องตามสมณโวหารว่าจำวัด จะเปนอันเหมาะความที่ไม่คิดว่าจะหนักเบาฉันใด โดยอนุมานดังนี้

(๑๑) ส่วนความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้พิจารณาพระราชปุจฉาตามสติปัญญาแล้ว เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าพระราชปุจฉาที่พระราชทานมานี้ ย่อมทรงทราบพระญาณอยู่แล้วว่า นักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ในพระนครย่อมสามารถจะทายให้ถูกได้ กล่าวคือตัวผู้ที่ถามนั้น เปนผู้อาจจะรู้จักกันได้ในกรุงสยาม ถ้าไม่รู้จักแล้วก็ไม่สามารถทายถูกได้อยู่เอง เพราะฉนั้นเรื่องตัวบุคคลที่รู้จักแลอยู่ในลังกาทวีปนี้เปนเกณฑ์ทายเกณฑ์หนึ่ง คำว่าจำวัด เปนอารามิกโวหารสำหรับผู้อื่นพูด เมื่อประสงค์จะกล่าวว่า พระ เถร เณร นอน อีกนัยหนึ่งเปนคำสำหรับพระเถรเณรที่แก่วัดพูด ใช้ศัพท์จำวัดนี้สำหรับสามัญชนทั่วไป โดยเข้าใจว่าเปนสมณภาษา เพราะฉนั้นผู้ที่มาถามว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยังเช่นนี้ ถ้าไม่เปนคนแก่วัดเองแล้ว ต้องเปนผู้ที่สำคัญว่ากรมขุนสมมต แก่วัด [illegible] จึงเปลี่ยน [illegible] นั้น

เปนคำภาษาไทย ทั้งเปนผู้รู้ภาษาไทยจนพูดได้จริงมากเช่นนี้ได้ เกณฑ์ท้ายมีอยู่เช่นนี้ ถ้าจะหาหลักให้ยามนายุคคลที่รู้ภาษาไทยในลังกาทวีป ก็อาจจะมาจากราชการกรมขุนสมมตได้นั้นก็ไม่มีคน นะตัวได้เคยงานนี้ ก็ดี

พระเถระ ซึ่งว่า เขมวังส์ลังกาเดช ๑ เหมือนชื่อว่าหวยนารวม ๑ ชินวรวงษ์ ๑ พระมหาคงที่ไปพร้อมกับกรมหมื่นราชบุรี ๑

ทั้งสองข้างต้นเปนชาวสิงหฬ ความรู้ภาษาไทย แม้ถ้ามีก็ไม่พอจะถามเช่นนี้ได้ ผู้ถามนั้นอยู่ใน ๒ คนข้างหลัง คือชินวรวงษ์ฤๅมหาคงใน ๒ คนนี้ ชินวรวงษ์เปนผู้รู้ภาษาพอที่จะเรียงคำให้ถูกต้องได้ แม้จะพูดเล่นในทางจีน ก็เห็นว่าใช่จะแลไม่สมัยที่ชินวรวงษ์จะเล่นในเวลานั้นได้ จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ผู้ที่ถามเจ้ากรมสมมตท่านข้าวัดเสียแล้วฤๅยังนั้นคือพระมหาคง ถามโดยสุจริต และเชื่อว่าคำข้าวัดนั้นเปนสมมตภาษาควรใช้ในที่เคารพ อย่างเดียวกับพระธรรมโกษาจารย์ได้เคยถวายพระพรว่าหลวงราชรักษาอาพาธนั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

พระราชปุจฉาครั้งที่สอง

ณวันจันทร์ที่ ๓ เดือนมิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ณเมืองราเคนบาเดน หม่อมเจ้า[illegible]รักษ์ได้นำคำแก้พระราชปุจฉา ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์แก้พระราชปุจฉา อันได้ส่งเข้าไปแต่[illegible] ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรแล้ว

มีพระราชดำรัสว่า วงความคิด อันพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตั้งขึ้นไว้ ๓ ประการ คือ

ข้อ ๑ ตัวผู้ที่ถามนั้น เป็นผู้อาจจะรู้จักที่นั้นได้ ในกรุง[illegible]

ข้อ ๒ ว่าผู้ที่ถามนั้นเป็นผู้แก่วัด และสำคัญว่า[illegible]

ข้อ ๓ ว่าผู้ถามต้องเป็นผู้รู้ภาษาไทยจนถูกได้ ครั้นกระจาย[illegible]พิจารณากระชั้นเข้ามาเช่นนี้แล้ว แต่เหตุในคำแก้พระราชปุจฉาครั้งที่ ๑ [illegible] ยังชี้ตัวไม่ถูกต้องได้

คำโบราณกล่าวไว้ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" [illegible] บัญหานี้ไม่ได้ทีเดียวฤๅ ขอให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ปฤกษากันดูใหม่อีกสักครั้งหนึ่ง

โดยพระบรมราชโองการ

นเรนทรราชา

แก้พระราชปุจฉาครั้งที่สอง

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

แจ้งความมายัง หม่อมขุน[illegible] ราชองครักษ์ ขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทาน กระแสพระบรมราชโองการ พระราชทานมาแต่เมืองบาเดนบาเดน ลงวันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ ดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่าข้าพระพุทธเจ้าแลนักปราชญ์ราชบัณฑิตแก้พระราชปุจฉาเรื่องมีผู้มาถามที่แปลกพระทัยนั้น ว่าตามสามเณรท่านเจ้าวัดเสียเฉยๆ อยู่ ข้อนี้ตัวผู้ถามไม่ถูก แลกระแสพระราชดำริที่ว่า คำโบราณกล่าวไว้ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" ครั้งนี้จะจนด้วยถ้อยคำปัญหานี้ไม่ได้ก็เห็นจะจริง ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ปรึกษากันดูให้อีกสักครั้งหนึ่งเถิด พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้อัญเชิญกระแสพระบรมราชโองการแจ้งแก่นักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ผู้ที่ได้ทูลเกล้าฯ ถวายวิสัชนาให้ทราบแล้ว ก็พากันยินดีอันคนไม่รู้ที่จะถวายวิสัชนาต่อไปตามกำหนดได้ ครั้นณวันที่ ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖ จึงได้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ศาลาลูกขุน ปรึกษาแก้พระราชปุจฉาอีกครั้งหนึ่ง ในที่ประชุมนั้นมีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ช่วยกันตรึกตรองแก้พระราชปุจฉา เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ตรัสถามข้าพระพุทธเจ้าว่า ผู้ที่สมภารกล่าวว่าคนเช่นนั้น ควรจะมีแต่ในพระที่นั่งเคยอยู่ณที่ใด ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า พระราชปุจฉานี้ดำเนินแต่เมืองลังกา แต่จะได้ปรากฏในพระราช

ปุจฉาว่าหม่อมฉันถามนั้น เรื่องพระที่นั่งทรงทดลองอยู่ที่แห่งหนึ่งแห่งใดนั้นไม่ปรากฏแน่ได้ ที่ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์จึงมีความเห็นเป็นอย่างเดียวพร้อมกันว่า ที่ผู้ถามนั้นคงจะไม่ได้เกิดในสิงหลทวีปเสียแล้ว วิสัชนาที่ได้ถวายไปมีแต่ตัดแต่ว่าแต่ในสิงหลทวีป ๑ ได้ทรงเหตุที่พระราชทานพระราชปุจฉามาแต่ก่อนนั้นเป็นประมาณ จึงไม่ถูกต้อง ถ้าไม่ใช่สิงหลทวีปแล้ว ประเทศที่เกิดขึ้นคิดคำนวณเดาเอาเอง แต่ผู้ที่จะทำการถามนั้นที่กรมขุนสมมตว่าจำวัดแล้วฤๅยังนั้น ก็คงจันทิมาแน่แล้ว มิใช่ผู้อื่น เหตุใดจึงเห็นพร้อมกันว่าจันทิมา เหตุว่า

ข้อ ๑ ได้ทราบเกล้า ฯ อยู่แล้วว่าจันทิมาได้ลงมาในเรือพระที่นั่งทางทะเลหมาก

ข้อ ๒ จันทิมาเป็นผู้รู้จักคุ้นเคยกับกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ยิ่งกว่าผู้อื่นที่ไปตามเสด็จ เพราะฉะนั้นจึงถามถึงกรมขุนสมมต

ข้อ ๓ จันทิมาเป็นผู้รู้ภาษาไทยอาจจะถามเป็นภาษาไทยได้

ข้อ ๔ จันทิมาเป็นอารามิกบุคคลชั้นสูง และไม่รู้ภาษาไทยพอจะใช้วาจาทักทายฤๅอย่างอื่นนอกจากอารามิกโวหารได้ จึงได้ถามโดยวาจาว่า กรมขุนสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง ดังนี้ วิสัชนานี้เห็นเหตุสำคัญอยู่ปลาย จะทายผู้อื่นให้เหมาะกว่าไม่ได้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๗

คืนที่ ๑๖๔

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๖ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

[illegible]

[illegible] ประจามตัว ที่ในพระราชวัง

ถนนเมืองฮอมเบิค

อยู่มาก ในเมืองนั้นเราจะลงเดินเล่นไม่ได้ เพราะคนในเมืองแต่งตัวแต่งการเต้า ไม่ใคร่เหมือนเมืองอื่น ๆ ถ้าจะดูแล้วคอยแต่ไม่มีกิริยา เหตุด้วยคนในเมืองเปนแขกขึ้นมาก ระยะทางห่างกันกับฮอมเบิคเพียงกรุงเก่าไกลเท่านั้น แต่วาสนาแปลกกันทีเดียว ที่นี่เรียกเรียกทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ก็นั่งยองเต้นเต็ม ๆ เต็มแต่ข้างแต่ไม่อยู่ข้างทาง รถผ่านไปเอาลูกไม้ป่า เปนเรื่องอิตาลอยู่หน่อยเพียงไม่ได้ดีนักเพียนท่าทาง น่าสงสัยว่าคนที่ไม่ได้มา ฟังแต่เราเล่า จะมีนึกว่าฝรั่งนั้นแต่งตัวอย่างที่สุดเทพจะได้หรู ๆ ในเมืองเราฤๅ ที่จริงนั้นเขาแต่งไปออกหน้าออกตาเพราะเปนคนค้าขาย ถ้าคนนอกเมืองแล้วไม่มีอะไรแต่ง มีแต่เสื้อเชิดกับกางเกง กางเกงก็มีเสื้อกัก กางเกงมีเสื้อชั้นนอกไม่มีเสื้อกัก เรื่องกางเสื้อผ้าผูกคอแล้วอย่าได้ถาม มีน้อยนัก เสื้อผ้าเขียวเหมือนเสื้อเชิด ปล่อยชายออกมาข้างนอกสำหรับคนทำงาน จะเลวกว่าพวกแกยฤๅหมวกสักหลาด ดำเก่าคร่ำไปทั้งตัว ผู้หญิงสวมเสื้อยาวตลอด ร่างเลวเก่าอยู่แล้ว ยังต้องมีเสื้อกัก ผ้าขาวหุ้มข้างนอกโดยมาก ยิ่งเสียแก่วัดคะเนอยู่เต็มที ทั้งผู้หญิงผู้ชาย การแต่งตัวไม่มีแต่งให้งามเลย แต่งกันร้อนกันหนาวเท่านั้นจริง ๆ ไม่มีอะไรกันกับเจ๊กทำงาน ต่างแต่เจ๊กทำงานในเมืองเรานั้นเปนเมืองร้อน ถอดเสื้อเสียบ้าง ถ้าหากว่าเมืองฝรั่งร้อนเหมือนเมืองเรา ชาวนอกเมืองเห็นจะใส่เสื้อน้อย คนเราที่มาเที่ยว มักมาเที่ยวกันแต่ในเมืองหลวง แต่มักจะดูจนถึงแต่ชั้นผู้ดีผู้ดี ไม่เห็นฤๅไม่ใคร่จะดูแลทุกข์ถึงคนบ้านนอก ๆ เลยยกย่องเกินจริงมากไป สังเกตได้ว่า แต่คนที่มาด้วยกันยังไม่ได้สังเกตเห็น ใช่ว่าจะไม่เห็น เวลามาตามทางรถไฟก็เห็น แต่มันผ่านเร็ว ๆ แลไม่ใคร่ได้สังเกตเองเท่านั้น จะกล่าวเล่นไม่ตก ไปอยู่ไม่ถึงชั่วโมง รถก็มาไม่ทันค่ำ เมืองแต่งงานเล่าก็ได้เล่าแล้ว เพราะฉนั้นไม่ควรจะเล่าซ้ำ

ส่วนกล่องรูป [illegible] รูปถ่ายขนาดใหญ่มาให้ดู เพื่อจะขออนุญาต พิมพ์เข้าไปขายกรุงเทพฯ เขาเรียกเงินก็มาก แต่ก็จะทำ [illegible] ไม่แน่ว่าจะทำใหญ่เท่านั้น ถูกไม่ [illegible] และจะขายไม่หมด เขาคงจะทำได้ราคาถูก เขาได้ เคยพิมพ์รูป [illegible] ขายราคาได้เล่มละ ๒๘ มาร์ก รูปขนาดนั้นถ้า ใช้คนทำ [illegible] ราคาเงินมาก ก็คงจะไม่ได้ทำ [illegible] ห้าง [illegible] นั้นเอง [illegible] นั่นเป็นหัวเอเยนต์ มาคราวนี้ [illegible] พวกคนค้าขาย [illegible] ที่จริงคนในเมืองนี้รู้จักเรื่องไทย ไม่สู้น้อยนัก

คืนที่ ๑๖๕

วันเสาร์ที่ ๗ กันยายน

เมื่อคืนนี้ [illegible] ไม่ได้กิน [illegible] อาหารหนักเข้ากลับมารู้สึก ว่า [illegible] แต่ไม่สนิท รู้สึกหายใจ [illegible] อยู่ที่คอ [illegible] กินน้ำมัน [illegible] ต่างๆ [illegible] ได้อีกหนึ่ง [illegible] จนวันนี้อยู่ข้างจะอ่อน ใจ [illegible] เดินช้าๆ ก็ไม่ เป็นไร เดินเร็วหน่อยก็เหนื่อย เพราะ [illegible] ได้ลองขึ้นกระทั่ง [illegible] เดินไปนั่งไป เกือบจะทั่ว [illegible] จริง ๆ เห็นไม่มีคณะอะไรจึงได้กลับ [illegible] กินแต่ซุปต้ม

กระบวนมันยังทะลัก เพราะจะให้เบา บางทีจะค่อยยังชั่วได้กระมัง ยังรู้แน่ไม่ได้ ถ้าจะกินอาหารที่เปนของหนักอย่างใดก็ไม่มีคุณอะไร มีแต่ให้โทษ เพราะไม่รู้สึกว่าอยาก เปนแต่ลงไปแน่นเฟืออยู่อย่างเดียว

คืนที่ ๑๖๖

วันอาทิตย์ที่ ๘ กันยายน

วันนี้รู้สึกว่าเปนบิด จนถึงมีปวด เพลียเต็มทีเลยนอนเหยียดอยู่กับที่ ต้องเลิกอาหารที่แข็ง ๆ ต้มซุปกินเอง เพราะซุปที่ครัวต้มกินไม่ได้เปนมันเลี่ยนคลื่นเหียน แต่ลุกขึ้นต้มก็ไม่ใคร่จะได้ ตั้งหัวไม่ใคร่จะตรง กินเย็นแล้วอาหารไม่อยู่ รู้สึกความลำบากเปนที่สุด ไม่เคยเช่นนี้เลย รายงานวันนี้จึงจะเอาสมประดีอะไรไม่ได้

คืนที่ ๑๖๗

วันจันทร์ที่ ๙ กันยายน

เมื่อคืนนี้หลับขึ้น ๆ เรื่อยมาจนกระทั่งวันนี้ ที่เปนบิดยังไม่หาย แต่ไม่ปวด อ่อนเพลียมาก ครั้นเวลาบ่ายได้ออกไปเดิน กลับมาเปนเกลียวแลด้วย วันนี้นับว่าค่อยยังชั่วขึ้น มีอะไรจะเขียนต่อไปอีกก็ได้ แต่ว่าไม่สดวกใจ ยังไม่เปนที่อยากจะเขียน

คืนที่ ๑๖๘

วันอังคารที่ ๑๐ กันยายน

วันนี้ค่อยยังชั่วขึ้นกว่าวานสักหน่อย แต่กินเข้ายังไม่ได้ กรุณาช่างปั้นมาปั้นรูปสลัก แก้ไขติเตือนกัน ถ้าคงเอาเปนใช้ได้ ก็กว่าจะแต่งเห็นตามปั้นรูปมา

รูปเล็กๆ ทำนองเช่นพระรามนี้ แต่จะให้หมดนั้นเหลือยาก เพราะเป็นโตกว่าตัว เหมือนอย่าง คนแก่เพียงรูปเขียนใส่ไว้เพื่อเตือนเท่านั้นก็ดี แต่จะขยายส่วนให้โตขึ้น คงเห็นไม่เหมือน ข้าพเจ้า[illegible]รถไฟ [illegible] แล้วจึงออกเดินมา มาถึง กินเข้า[illegible] แรงๆ จริงๆ ก็ไม่ใคร่บริบูรณ์ดี วันนี้ตาต้นดอกลงได้ซื้อแหวนเพชร [illegible] รูปร่างเหมือนไข่ มีเพชรใหญ่สองเม็ดแต่เพชรรอบ ถูกตาอันเรียบไป จนถึกไปทำเตะ

คืนที่ ๑๖๙

วันพุธที่ ๑๑ กันยายน

เมื่อคืนนี้แต่วันแรก ที่นอนดีกินดี ไม่ได้ตื่นในกลาง เวลาบ่ายวันนี้จะได้คิด ไปเที่ยวเมืองวิสบาเดนด้วยรถโมเตอร์คาร์ เมืองวิสบาเดนเป็นเมืองใหญ่ยิ่งกว่าฮอมเบิก ตามเคยเตือนว่าวิสบาเดน เป็นเมืองที่อาบน้ำ เดิมภายหลังแต่อย่างก่อนช้านาน พ่อวิลเลียมไปตรวจก่อนแต่จะหมดแล้ว แต่การบ้านเมืองกลับ ที่คิวเวอร์สตาไรซ์ ที่จริงก็ไรกโดยมากยังทำถึงงานดี เว้นไว้แต่ดูหนังในยุโรปอยู่สักหน่อยหนึ่ง ลักษณะ [illegible] เรือนสถาปัตยกรรม[illegible]อยู่ในนั้นกว่ามาก ที่คิวเวอร์ [illegible] ที่เหมือนทุกเช่นต่างหลัง คิวเวอร์เก่า [illegible] เหมือนอย่างสำนักวัดกงจีนเอง [illegible] เป็นส่วนแถว [illegible] คลับเวร้าเน่าสุดหลัง [illegible] ถัดนั้นเดินมากับถึงเมืองวิสบาเดน แต่วิสบาเดนเมือง [illegible] ห้างเป็นตึกใหญ่ตั้งร้านครึ่งหลัง เหลือเป็นทางเดินครึ่งหลัง ร้าน [illegible] ให้นึกถึง[illegible] ที่ต่างจนพระบาท

เมืองวิสบาเดน

เปนเครื่องเก่า,เครื่องแก้ว,รูปเขียน, ปอสเลน,เครื่องโมรา, ผ้า, ลูกไม้ผ้า, เกือก, หนัง, ตุกตา, นาฬิกา, มีของสวิสมีคนสวิสมาขายหลายสิบร้านอยู่ ได้ไปกินน้ำชาที่ คัวรเฮาส์ ซึ่งด้านข้างหลังเปนสวน มีสระมีแตรเล่นสองวง คนประชุมเปนอันมาก ได้เห็นเขาเตรียมจะจุดไฟ และจะเล่นน้ำพุสี แต่ไม่ได้ลงไปกินข้างล่าง เขาว่าคนแน่น จัดให้กินที่ซลาชั้นบนของคัวรเฮาส์ ซึ่งแลลงไปเห็นข้างล่าง ดูเขาช่างรู้รวดเร็วจริง ๆ รถของเราที่ใช้อยู่เขาใช้ธงสแตนดาด เหมือนกันกับรถพระที่นั่งเอมเปอเรอ เวลาที่จะไปวันนี้พ่อให้เอาธงลงเสีย เพื่อจะไปเที่ยวเล่นเงียบ ๆ แต่พอรถไปถึง พนักงานคัวรเฮาส์ก็ลงมารับ เหมือนกับเขารู้อยู่แล้ว ใช่แต่เท่านั้นเดินเซือนแซอยู่ข้างล่างประเดี๋ยวหนึ่ง เห็นธงช้างขึ้นไปกองอยู่บนหลังคาแล้ว พอตั้งหน้าว่าจะไปที่คัวรเฮาส์ ธงช้างก็ขึ้นอยู่บนยอดคัวรเฮาส์ พอไปถึง เจ้าพนักงานก็รับนำน่าเปนแถว กันผู้กันคนเสร็จ คนก็เหมือนอย่างที่ฮอมเบิคนี้เหมือนกัน ไม่ได้วิ่งตามดูเกรียวกราว ยืนคำนับอย่างเรียบร้อยตลอด เวลากลับลงมา แห่กันลงมา มีคนดูแน่น เปนพระราชาลงมา พอถึงกระได พอพ้นกระไดมาแล้ว ไม่มีผู้คนตามดูและอะไรเลย เฉยเหมือนคนธรรมดา น่าเที่ยวสบายจริง ๆ ตามถนนมีร้านมาก แต่พ่อไม่ได้แวะแห่งไร ขึ้นรถเที่ยวดูเมือง เมืองนี้ดีกว่าบาเดนบาเดนหลายอย่าง ดีกที่เปนร้านขายของรฤๅเปนวิลลาทำงาม ๆ ที่นั้นเปนแอ่งอยู่ในหว่างเนินเขา เรือนสลับกันขึ้นไปบนเขาที่วิลลาต่าง ๆ น่าอยู่นัก มีสวนแลต้นไม้งาม ๆ ทั่วไปทุกหนแห่ง ถ้าจะว่าข้างหาของใช้สอยฤๅเล่น เห็นจะหาง่าย ร้านตลาดคึกครื้น แลเห็นได้ว่าเปนเมืองที่ได้ตั้งมาเก่าดีแล้วบริบูรณ์ เมืองฮอมเบิคนี้ นานไปก็คงจะเปนเช่นนั้น เหตุด้วยพระราชาทรงเปนพระราชธุระแลน้ำก็ว่าดีกว่า น้ำที่วิสบาเดนนั้นแก้เมื่อยปวดขัด แต่น้ำที่นั้นแก้ได้หลายอย่างกว่า ทางที่ไป ผ่านตำบลบ้านใหญ่ ๆ หลายตำบล

แต่ตำบลที่จะเปนเมืองใหญ่ คือ เซ็กสต เปนที่สำหรับซ่อมแซมรถไฟ เปนแฟกตอรีเท่าไรไม่ทั่ว ปล่องไฟทั้งนั้น ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเมนซ์ ที่นี้ก็เปนการผ่านทุ่ง แล้วเข้าในหมู่บ้าน ธรรมดาที่เข้าในหมู่บ้านแล้วทางคด ๆ เคี้ยว ๆ เพราะบ้านตั้งริมถนน ต่อออกทุ่งทางจึงตรง สองข้างทางปลูกไม้ผล คือ แปร์ เนกตริน แอปเปอล เปนต้น ในแขวงนี้ดูจะมีต่อไปทุกแห่ง ต้นไม้เหล่านี้ต้นไม่โตมาก แต่ลูกดกเสียจริง ๆ ออกลูกเปนอย่างลูกมะปรางของเราทั้งนั้น ทั้งดก ๆ จะต้องมีไม้ค้ำ ดกกว่าจะพ้นมาก ระยะทางที่ไปแลมาประมาณชั่วโมงหนึ่งเศษ ๆ อากาศอย่างไรไม่แน่นอนเสียจริง ๆ ในเวลานี้เปลี่ยนเปนซัมเมอที่เดียว แดดจัด เว้นไว้แต่ถ้าพระอาทิตย์ตกเมื่อไรก็หนาว ก็ต้องสวมเสื้อคลุมชั้นนอก ลมบางวันก็มีมาก บางวันก็มีน้อย อากาศเปนเช่นนี้มาหลายวันแล้ว

คืนที่ ๑๗๐

วันพฤหัศบดีที่ ๑๒ กันยายน

วันนี้โปรเฟสเซอร์ เกรด ไมเออ หมอฟอนนอรเดน มาตรวจอาการในที่สุด ๓ วัน ตรวจอย่างละเอียด เปนอันได้ความว่าหัวใจแลโลหิตที่แล่นทั้งตัวนั้นดีขึ้นมากเต็มที่ แต่ความแปรปรวนไม่ต้องรักษาการนั้นต่อไปอีก ส่วนกระเพาะอาหาร คือ ลำไส้ในมากที่สุดนั้น ทำให้ท้องไส้ผิดจากนั้นจะได้หายเปนปรกติ ท้องลมหายใจ ไม่มีโรคอย่างอื่นได้ติดต่อไปอีก แต่เรื่องเส้นสาย ก็ไม่ตกยังที่ตามได้ ว่าจะหายได้หมดได้ทีเดียว จะไปต้องเดินมากนัก เรื่องลูกเล็ก ในเวลานี้ยังเปนแต่เพียงอาการไม่ได้ครั้งหนึ่งในทางคดไม่เจริญ จะให้กินยาต่อไปจนได้เจ้าเท่านั้น จะต้องเปนสมบัติไปอีกหน่อยแต่ก็ได้ จะให้อยู่ที่นี่ต่อไปอีกจนครบ

กำหนด โรคอีกสองอย่างที่ยังไม่หายสนิทนั้น คงจะได้เห็นผลว่าดีขึ้น วันนี้ต่างคนต่างไปหมดแล้ว

ยังรำคาญอยู่ด้วยเรื่องอาหาร กินกับเข้าฝรั่งที่เปนเนื้อแขง ๆ เข้าไป รู้สึกเต็มอยู่นั่นไม่ใคร่ละลาย จึงได้หันลงกินเข้าแลอาหารอ่อน ๆ ผเอินตาอันไปเจ็บเสียหยุดหยุดนี้มออกเสียถึงจับไข้ เปนคนที่หุงเข้าได้ วันนี้พระยาบุรุษเข้าหุง เข้าดิบไม่ทันรู้เชื่อใจกินเข้าไปทั้งเพื่อ เลยอึดอัดไม่สู้สบาย หิวด้วย แต่จะกินอะไรก็ไม่ได้มันเต็มเสียหมด ลงเดินปล่อยใหญ่ อ้อมไปจนถึงวิตเตอโฮเตล ซึ่งอยู่มุมวิตเตอ-ป่าก จะไปกินน้ำชา เลยถามหามักกะโรนี เขารับทำมาให้กินได้ แต่ในเวลาทำไปเที่ยวเดินเล่นอยู่ในวิตเตอป่ากแล้วจึงไปกิน เขาเลยบำเรอด้วยเครื่องดนตรี ตกลงเปนเพลิดเพลินอยู่ที่โฮเตลนั้นกว่าชั่วโมง โฮเตลนี้เห็นจะดีกว่าทุกแห่งคนอยู่เต็มหมด เหลือสองห้องเท่านั้น ด้านน่ามีหลังคากระจกแลมีนอกชานเปนที่นั่งเล่นมีห้องนั่งข้างล่าง เย็นแลเห็นสวน มีห้องเต้นรำห้องบิลเลียด ดนตรีดีดี เปนที่คนอังกฤษชอบมาอยู่มาก ได้ส่งสมุดสำหรับโฮเตลนั้นมาให้ดูเล่นด้วย ขากลับก็เดินกลับมา ว่าตามจริงตั้งแต่มารักษาตัวที่นี่แล้ว เดินเก่งขึ้นมาก ไม่ใคร่รู้สึกเหนื่อยฤๅเมื่อยปวดอะไร ยังมีไม่ดีอยู่อย่างเดียวแต่เรื่องธาตุ ฤๅจะว่าลมในท้อง ซึ่งทำให้กินอาหารแขง ๆ ยังไม่ได้เท่านั้น เวลาค่ำต้องกินเข้าต้มแต่ต้องต้มเอง วันนี้พระราชวรินทร[2] มาถึงเขาเลยไปอยู่อังคแลนด์เสีย ๗ วันจึงได้ช้าไป

หมายว่าวันนี้จะได้รับหนังสือเมล์ก็ไม่ได้รับ จนพ้นกำหนด ถึงกำหนดที่จะส่งหนังสือ จึงได้ส่งตามกำหนด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๒ พระราชวรินทร ชาย บุนนาค เคยเปนราชองครักษ์ตามเสด็จยุโรปคราวก่อน คราวนี้เดิมไม่ได้อยู่ในเกณฑ์ตามเสด็จ ดำรัสสั่งเข้ามาให้ตามออกไปที่หลัง

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๘

คืนที่ ๑๗๑

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๑๓ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้นอนไม่หลับ จะว่าเปนด้วยอะไรมีหลายทาง อยู่ในแผนกข้างฝ่ายท้องไม่ปรกติ บางทีก็จะเปนด้วยอาหาร แลของไม่คุ้นเคยลงไปคุ้น ให้ความเกิดร้อน ข้อต้นเพราะไม่มีอาหารที่จะกินให้อร่อยได้ ข้อสองถึงจะมีอาหารที่อร่อยก็ไม่กินเข้าไปได้เท่าไร เพราะเต็มแน่นอั้นอยู่ในคอ ข้อสามการที่เต็มแน่นอั้นอยู่เช่นนั้น ไม่มียาอะไรที่จะแก้ให้หาย นอกจากต้องไม่กินอาหารเข้าไปให้ได้ ถ้าไม่กินอะไรมันก็จะเดินไปเรียบร้อยแต่ตัวก็หายไปเอง เมื่อที่อยู่ เราไม่มีอะไรทำ อยู่เปล่า ๆ เหนื่อยหน่ายแก่ชีวิตรขึ้นมา คิดการที่จะหนีจากที่นี่ไปอยู่เสียที่อื่น เช่นสวิตเซอรแลนด์ฤๅอิตาลี ก็จะต้องรอเวลาไปจัดการทางโน้นก่อนที่จะไปได้ก็ว่าจะสำเร็จจะได้ไป แต่ทว่าเช่นนั้นก็จะเลื่อนวันไปจากกำหนดเดิม ความหวาดเวทนาในระหว่างนั้นก็ไม่แปลกอะไรอื่น การที่จะโยกไปเสียก่อน จึงได้คิดการที่จะไปที่บาเดนแดน เมื่อคนที่ทุกวัน จะต้องเกิดแก่คนเยอรมันครูการจึงจะกลับมา มีวัน ๖ วัน แต่ก็ไม่แน่ ถ้าหากว่ามันไม่สบายค่อนเปลี่ยนอยู่ แลบางทีจะหาอาหารยาก ด้วยกินอาหารธรรมดาไม่ได้ก็จะเกิดทำให้ไม่สบาย บางที

นอนเพื่อจะทนอยู่เช่นนี้จะดีกว่า ความรำคาญที่จะต้องนอนอยู่เช่นนี้ ที่มีเรื่องไม่มีอะไรจะทำ เกิดมาเปนแต่ตัวแมงกวนพวกบ้านไม่ให้เขามีความศุข นอนจมอยู่ในที่นี้จนคนเดียวใจมันก็ดิ่งลงไป ดิ่งลงไป ถ้าขึ้นฟุ้งขึ้นมาแลจะเลยเปนบ้า เหยวลงไปก็จะเลยเจ็บมาก จึงไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

การกินเข้าไม่ได้นั้น มันชวนจะเปนตั้งแต่แรกมาถึงที่นี่แล้ว เพราะเหตุที่เมืองนี้ จึงเปนลัทธิวิกันน้ำระนต์อย่างหนึ่งแต่ไม่ใช่นุ่ง[1] เปนวัดเคร่ง ผู้ซึ่งอยู่สมบทอยู่ในวัดนั้นจำจะต้องถือธุดงควัตรแลสิกขาบทอย่างกวดขัน มีวินัยธรวินัยธรรมออกข้อบังคับ ทุกโฮเตลแลเรสเตอรองต์ทั่วไป ว่าอาหารสิ่งนั้นควร สิ่งนั้นไม่ควร ตีพิมพ์ป้ายแผ่นโต ๆ ปิดไว้ พวกผู้ซึ่งเปนเจ้าของโฮเตล เจ้าของเรสเตอรองต์จำจะต้องปฏิบัติตาม แต่ถึงว่าถ้าไม่ปฏิบัติตามไม่มีโทษอย่างไร ร้านเหล่านั้นก็ยังคับกันเองได้ ด้วยถ้าหากว่าใครไปทำกับเข้าให้คนกินอร่อยขึ้นแห่งหนึ่ง คนจะไปติดเสียที่นั่นหมด จึงต้องคอยพร้อมกันบังคับพาชนิยกรรมผู้ซึ่งไม่ประพฤติตามข้อบังคับวินัยธร วินัยธรรม ข้อบังคับนั้นมีเปน ๕ อย่าง ได้คัดแต่อย่างเดียวมาให้ดูเปนตัวอย่าง คือ

ห้ามอาหารที่ถึงเครื่องเทศ ถึงเกลือถึงพริกไทย ห้ามน้ำส้มมัสตาด ฮอสเรดิชเครื่องปรุงซุปแลซอสต่าง ๆ ยอมให้ใช้น้ำมะนาว วนิลา อบเชย เช่นสลัดอย่างนี้ปรุงด้วยน้ำมะนาวทั้งนั้น ห้ามมัน มักการีน ไขวัว มันหมู ยอมให้ใช้ผักผลไม้ตามเวลานั้นที่เคี่ยวเปื่อยให้เหลว เนื้อสัตว์เลือกไว้ได้

อาหารเช้าแลว่าง ยอมให้ใช้น้ำชา คะโก้ ครีม ห้ามกาแฟ ซุป ห้ามซุปผักแลซุปผลไม้ ปลาให้กินปลาอย่างเอา ปลาต้ม ห้ามปลาไหล ปลาซาลมัน

---

๑ คำว่า "นุ่ง" เปนคำแผลง หมายความว่า อลัชชี หรือความคดโกง

ปลาเทราต ซอศ ให้ใช้แต่เนยสดฤๅซอศเนย เนื้อ ถ้าเปนเนื้อสัตว์เลี้ยงกินได้ เนื้ออย่างอ่อนกินได้ ถ้ากินเนื้อขาวได้ดีนัก ห้ามเนื้อหมู สัตว์ป่า กวางกินได้ กระต่ายห้าม สัตว์ปีก นกพิราบ ลูกไก่ ไก่เพ็ดเซนต์ ป่าตริดจ์ นกครัมเมต ไก่งวง ซอศต่าง ๆ อย่างอ่อน ๆ กินได้ ห่านเป็ดห้าม ผักต้องต้มให้เลอียดดีผัก อย่างที่ไม่เลอียดกินได้แต่แครอต อาร์ติโชก ปลายหน่อไม้ สลัดให้กินผักกาด อ่อน ๆ กับน้ำมะนาว อาหารแป้งและของหวาน แป้งขนมแลมักกะโรนี ห้ามเนย ปาเมซัน ให้ใช้เนยเหลือง เข้าร้อนแลเย็น ปุดดิงแลสุเฟล่ทุกอย่างใช้ได้ เว้นไว้แต่ต้องไม่มีผลไม้ฤๅแยมเท่านั้น น้ำแข็งได้แต่ไอสกริมอย่างอ่อน เนยแข็งอนุญาตแต่แครเวต แลคามองแบรต์ ผลไม้ห้าม ไข่ต่าง ๆ ห้ามไข่เจียว ไข่ต้มแข็ง เนื้อเย็น หมูแฮม ปลาซาดีนอย่าง ลิ้นวัวแลเนื้ออื่นได้ แต่ห้ามไส้กรอก ขนมปังให้ใช้ขนมปังขาวขนมปังปิ้ง ซอมเบิค บิสกิต แลบิสกิตอ่อน ๆ ที่ว่ามานี้เปนฉบับหนึ่ง ยังมีฉบับอื่นอีก ๔ ฉบับ ที่ห้ามต่าง ๆ กันไป กลับตรงกันข้าม เช่นกับในใบนี้ห้ามไม่ให้กินเนื้อกระต่าย อีกใบหนึ่ง บอกว่าให้กินเนื้อกระต่ายให้มาก การที่จะควรกินอย่างไรไหน บอกกับคนครัวว่าจะกินอย่างไรไหนเปนได้ ยังมีตำราที่ทำเปนคัมภีร์อีกต่างหาก ส่วนที่เราอยู่ แกไม่สั่งว่าให้เรากินตามใบไหน แล้วแต่คนครัวเขาจะจัดมา เขาจัดมาก็นานได้ระยะหนึ่ง ท้ายเรากินไม่ลงทั้งนั้น อย่างไรอย่างไรก็ตรงกัน ๆ จืด ๆ เรื่องแกล้งเปนห้ามทั่ว เรากลับได้ความแค้นคร้าน เพราะไม่ถูกห้าม เช่นกับย้ายเนื้อทุ่นโตโต เรากินเข้าไปไม่ได้เองก็มี จึงต้องมาเลือกเห็นหาเองก่อน ๆ นี่การที่หันเข้าไปกินตามตำรา เขายังกว่านี้จะทน ต้องกินไม่ได้ มันแปรจืด ๆ มัน ๆ จึงเปนการอดอย่างลำบากประดักประเดิดเต็มที

กินก็ไม่สบาย ไม่กินก็หิว ตกลงเปนรู้สึกตัวเหมือนบวชมากกว่าอย่างอื่นหมด แต่ไม่ใช่บวชพระ ซึ่งไม่ทันลำบากเช่นนี้ เหมือนบวชเณรเมื่อออกพรรษาแล้ว แต่ใจคอเมื่อเปนเณรกว้างขวางกว่าเดี๋ยวนี้ มีสู้เดี๋ยวนี้ไม่ได้อย่างเดียวแต่เพียงหัวเฉียบแหลมกว่ากันหน่อยเท่านั้น

คืนที่ ๑๗๒

วันเสาร์ที่ ๑๔ กันยายน

เมื่อคืนนี้ท้องไม่เดินแต่หลับช้าอยู่นั้นเอง ตื่นร่ำไป มันไม่ลงร่องรอยเปนปรกติได้ อาหารต้องทำต่างหากวันละสิ่ง ตอนเช้าสวิตเบรด ตอนกลางวันเข้าต้ม ๆ เองกับเต้าหู้ ตุ๊กไข่ซึ่งณราชาบาตเจ๊กมาได้ ตอนค่ำนกพิราบทอดด้วยน้ำมันเองตัวหนึ่ง ตอนดึกซุปคอนซูเม ไก่ต้มเยล อาหารที่กินนี้ไม่ได้ครึ่งที่เคยกินอยู่ แต่ก็ละเสียเช่นนี้ดีกว่ากิน มิสเตอเกชิเนียสมาหานั่งพูดกัน ไม่ได้ไปข้างไหน นอนกลิ้งอยู่บนเรือน รู้สึกตัวว่าไม่มีอะไรจะทำ ได้ความทุกขเวทนาเปนอย่างยิ่ง ตอนดึกเล่นต่อแต้ม ซึ่งไม่เปนด้วยกันทั้งนั้น ต่อแต้มนี้ได้ซื้อมาแต่เมืองเบอลิน เพื่อจะมาเล่นเวลาเปนเช่นนี้ แต่ก็ละเสียนึกไม่ได้ นึกขึ้นมาได้ยังต้องคิดอีกเปนนาน ด้วยคนเกิดลืมยิ่งกว่าเรา ตกลงเปนอยู่อย่างที่ไม่เคยประพฤติเช่นนี้เลยตั้งแต่เกิดมา

คืนที่ ๑๗๓

วันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน

เรื่องที่เหน็ดเหนื่อยในการอยู่เปล่า นอนไม่หลับ กินข้าวไม่ได้ ไม่แต่เฉพาะเวลาที่ท้องเฟ้อ ท้องปรกติละแล้ว แต่กระเพาะแลลำไส้มันแข็งไปเสียหมด อาหารลงไปได้น้อยกว่าปรกติกว่าครึ่ง แต่อย่างนั้นยังรู้สึกว่าเต็มอิ่มเร็วไป จึงต้องกินแต่ของที่อ่อนแลน้อยที่สุดที่จะพอทนได้ เรื่องนอนหมายว่าเป็นเพราะท้องไม่สบาย แต่มาปรากฏได้ความว่าเพราะตึงเหลือเกินนั้นอย่างหนึ่ง เพราะเคยที่นอนที่นอนไม่หลับมาเสียช้านานอีกอย่างหนึ่ง ถ้านอนอยู่คงจะค่อยผ่อนขึ้นทุกวัน แต่จะช้า ยังมีข้ออื่นที่สำคัญนั้น ถึงแต่ตื่นนอนขึ้นก็ให้รู้สึกเบื่อ ๆ ไม่ว่าอะไร จนกระทั่งถึงเวลานอนก็ยังเบื่อมากขึ้น เพราะรู้เสียก่อนที่จะนอนแล้วว่าคงไม่หลับ ในการที่จะแก้ให้หายได้อย่างเดียวแต่ไปจากที่เรือนหลังนี้ แลที่ซึ่งเคยเล่นอยู่ในเวลาไม่สบายโดยร้อยครั้ง ตั้งต้นไปใหม่ ในการที่จะตั้งต้นเช่นนี้ เป็นเวลาที่ไม่สบายกำลังถอย อาหารก็ยังไม่ดีขึ้น ในวันแรก ๆ คงจะยังไม่ปรกติ จึงเป็นการสำคัญที่จะเลือกที่ให้มีอาหารบริบูรณ์แลให้มีใจ[illegible]เบิกบาน เดิมได้คิดไว้ว่าจะไปเที่ยวในประเทศนี้ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ ที่ยังไม่เคยเห็น คงจะได้เห็นที่แปลก ๆ สำเร็จอย่างหนึ่ง แต่ครั่นคร้ามด้วยเรื่องอาหาร ถ้าอาหารไม่ถูกปาก ก็จะไม่ได้ผลดีดังที่ต้องการ จึงได้ตามพวกลูกมาร่วมกันคิดอ่าน ตกลงเป็นไปปารีสอย่างมีคนว่าเป็นคนธรรมดา จะได้เห็นการตามเคยที่เขาเห็นการสามัญกันอย่างไร มีความวิตกในเรื่องที่จะไปทางไกลในรถไฟเช่นนี้อย่างเดียว แต่เรื่องจะนอนไม่หลับ แต่ปลงใจเสียนึกว่าง่ายนักเสียวันหนึ่ง โดยจะไม่หลับก็ตามที รุ่งขึ้นคงต้องหลับ แต่เรื่องอาหาร

เชื่อว่าจะหาคงได้ แต่จะต้องไปอย่างเงียบ จึงให้จรูญล่วงหน้าไปจัดการหาโฮเตลอยู่ กำหนดตัวผู้ไป คือบริพัตร คุก พระยาบุรุษ หลวงฤทธิ นายศรี หมอ กลางวันโรเรตามเคย แต่ตาหมอเข้าเปนพนักงานเครื่อง หาอะไรอ่อน ๆ ให้กินค่อยกินได้ขึ้น เวลาย่ำค่ำกินเข้าเย็น ทุ่มหนึ่งออกจากฮอมเบิคด้วยรถโมเตอร์คาร์มาขึ้นรถไฟที่แฟร้งกฟอร์ต อาลเบอสเปนผู้มาจัดการ แกอดคำนับอย่างเจ้านายไม่ได้ เบิคหมวกร่ำไปจนต้องต่อว่า ที่แท้คนที่สเตชั่นรถไฟมันจำได้เสียแล้วพอเดินผ่านมาก็คำนับ เลยต้องทน ๆ เอาอย่างนั้น ชื่อที่พอใช้สำหรับจำเปนที่ต้องจดในเวลาไปเที่ยวนี้นั้น C. Yai คุกนั้น T. Tham บริพัตรนั้น P. Sawan รถที่มาคราวนี้เปนรถนอนสามัญ ไม่ได้เสริมเติมแก้ไขอะไรเลย ครั้นมาถึงรถ อ้ายคนขึ้นรถไฟเองมันก็รู้จัก ด้วยมันเคยเห็นแห่มาเสียแล้ว รถออกเวลา ๑ ทุ่ม ๕ ๕

รถนอนเที่ยวนี้ผิดกับแต่ก่อน ที่นั่งกว้างขึ้นเปนกอง ห้องหนึ่งมีที่นอนเวลาพักเปนเก้าอี้ยาว ครั้นเวลาจะนอนเบิดพนักขึ้นเปนที่นอน ชั้นบนชั้นหนึ่งพลิกที่นั่งขึ้นเปนที่นอนชั้นล่างอีกชั้นหนึ่งเหมือนชั้ว ๒ ชั้น มีที่นอนแลผ้าห่มนอนอยู่ในนั้นเสร็จ การที่จะขึ้นไปนอนชั้นบน มีเชือกหุ้มกำมะหยี่สำหรับโหนตัวขึ้นไป ถ้าหากว่าจะนอนแต่ชั้นล่างชั้นเดียว เผยอที่นอนชั้นบนให้ตะแคงลุกนั่งได้สบาย ในนั้นมีหิ้งนั่งหิ้งหนึ่ง หน้าต่างโต๊ะหิ้งหนึ่ง ห้องเช่นนี้สองห้องมีที่ล้างหน้าอยู่หว่างกลางห้องหนึ่ง มีประตูเข้าออกได้ทั้งสองห้อง แต่เมื่อข้างห้องไหนเข้าไปแล้ว ลั่นกลอนไม่ให้อีกข้างหนึ่งออกมาในเวลาล้างหน้าได้ เมื่อแรกนึกว่าจะนอนไม่สบาย แต่ครั้นเวลานอนเข้าก็สบายดี กว้างเท่าที่นอนในเรือยัลเยียน ผิดกันแต่ไม่มีพนัก ได้ลงมือนอนแต่ห้าทุ่ม แต่ไม่หลับเปนด้วย

ตาหมดเสียงเสียเปล่า ทั้งไปมัวทำการต่าง ๆ ต่าง ๆ จนไม่ตั้งขวนระวังรักษา แต่หลับไม่ได้ กระเทือนข้างในยิ่งกว่าข้างนอก พอเช็ดทุบแล้วก็เผลอไป พอถึงแดนฝรั่งเศส เจ้าพนักงานภาษีขนมาตรวจจึงลุกตัวขึ้นมา เห็นเขาขึ้นอยู่ที่ประตูข้างหัวเสร็จแล้ว ยังคนอยู่ไม่รู้ว่าทำไมเขาถึงเดินเข้ามาได้ เพราะได้ลั่นกลอนข้างในไว้ ภายหลังจึงรู้ว่าเขามีกุญแจสำหรับมาเปิด เห็นถ้าย้อนขึ้นนอนอยู่ห้องหนึ่งต่างหาก ตื่นตาขาวทีเดียว ว่าฝรั่งเขาเก็บเข้ามาในห้องรถที่ทลายอยู่ตามนั้น ที่แท้ในการที่จะเก็บตรวจนี่ราคา ถ้าได้ตั้งสำคัญแล้วก็เป็นอันไม่ต้องตรวจ แต่ก็ไม่ให้หนัก เพราะขยาดระยุตตรวจ แต่ได้จัดไว้ไม่เห็นมีอะไรอยู่ในห้องนอนที่จะต้องตรวจนั้นเลย นึกว่าจะมีอะไรซึ่งจะต้องถูกภาษีต่าง ๆ เขาคงจะไม่มีก็เป็นแล้วกันเท่านั้น ตระเวนจนถึงคืนหนึ่งเรามาเรียกตัวโดยด่วน เสียก็ไม่ได้เตรียมตัวไว้ เพราะไปไกล ๆ ไม่ได้เคยถึงตัวเลย คนขึ้นมาเปิด ตกถามเช่นต้องที่จุด จำหน่ายให้ไปเอาที่บริษัท คนตรวจนั้นเป็นทหาร เกลาแหม่มก็มีสำหรับตรวจผู้หญิง เขาว่าทีหลังไม่มาทางอย่างนี้ ส่วนฝรั่งเศสให้คนมาตามว่าท่านเป็น [illegible] พักนี้ ตื่นขึ้นเวลาเช้ารุ่ง เห็นเขาเอาเก้าอี้มาวางไว้ให้ ต้องให้คนมาเปิด ม่านไว้ทั้งกันจนแดดตามาเปิด ก็จนแดงเหลืองโมงเช้า แต่ที่แท้ตามเวลาในเวลาเดินนั้น โมงเช้าฝรั่งเศสนั้น ๒ โมงเช้าที่นั้น [illegible] เลยต้องตื่นนอนอยู่บนที่นอน

คืนที่ ๑๗๔

วันจันทร์ที่ ๑๖ กันยายน

โมงเช้าเข้าแดนฝรั่งเศสตื่นขึ้น นั่งดูอะไร ๆ มาตามทาง บ้านเรือนผู้คนมันช่างแปลกกันกับเยอรมันเสียจริง ๆ บ้านในเมืองฝรั่งเศสดูมันแยะยาง เรือนเล็กเรือนน้อยคงจะวางท่วงทีให้น่าดู ข้างเยอรมันนั้นหนัก ๆ ถ้าจะเปรียบกับเรือนข้างไทย เยอรมันเปนอย่างที่เรียกว่า "ตึก" อย่างเก่า เช่นเรือนในวังน่า ข้างฝรั่งเศสเปน "ตึก" อย่างใหม่ๆจะเรียกว่า "เก๋ง" คือหลังคาแบน ๆ เยอรมันหลังคาสูง ๆ บ้านเรือนในประเทศเหล่านี้ ถ้าจะผูกตาไปปล่อย จะบอกได้ว่านี่เยอรมัน นี่ฝรั่งเศส นี่อังกฤษ เพราะแปลกห่างกันมาก รถมาถึงที่สเตชั่นเวลา ๒ โมง เห็นรพีกับจรูญมาอยู่ที่นั่น รพีนั้นพอเข้าใจว่ากลับเข้าไปน่าจะถึงแล้ว เพราะลาตั้งแต่เมืองเบอลินจนได้มีโตรเลขเข้าไปให้ลูกโตท่านเล็กแลกรมดำรง คอยไปรับโมเตอร์คาร์ของฝาก ๒ ได้ความว่าที่ยังไม่ได้กลับเพราะยังหาเรือไม่ได้ ขึ้นรถแคบโมเตอร์คาร์ มาด้วยกัน ๔ คนทั้งจรูญ ตรงมาที่โฮเตลลีเวอปูล ถนนรือ เดอ คาสติย์ลิออน โฮเตลในปารีสเดี๋ยวนี้เต็มมากเพราะกำลังคนต่างประเทศกลับจากไปเที่ยว ผู้คนในถนนก็แน่นหนาคึกคักกว่าเมื่อมาคราวที่ ๒ มาก แต่ต้นไม้แห้งมาก ที่ใบแดงก็มี ไม่มีใบเลยก็มี เขาว่าใบไม้ตามถนนนี้ร่วงเร็ว เพราะจะแตกใหม่ก่อนฤดูหนาว ก็แตกอย่างจริง แต่ใบไม่เขียว แตกใบเหลือง ๆ เปนใบอ่อนแล้วมีดอก แต่ก็น้อยต้นที่แตก ที่โฮเตลนี้เปนแฟลตอันหนึ่ง อยู่แต่พวกเราไม่มีคนอื่นปน แต่งงดงามดีแลสบาย กินเข้าอีกเวลาหนึ่ง แล้วจึงลงเดินไปเที่ยว จับตั้งแต่น่าโฮเตลนี้ไป โฮเตลนี้เปนหัวโต่งเสาซิงช้า ที่เรียกว่าเสาซิงช้านั้น คือมีทางเดินตามเฉลียงน่าร้าน

---

๒ รถพระราชทาน ๓ หลังนี้ พระราชทานชื่อว่า พระขรรค์เพ็ชร์หลัง ๑ เตรจฟ้าหลัง ๑ ตราจักรหลัง ๑

ตลอด ร้านเขาพึ่งจะลงมือจัด แต่ที่จริงเราก็ไม่ได้ต้องการจะดูร้าน อยากจะเดินเล่นมากกว่า ได้เดินตามถนน รู เดกาสติคิยิลยอน ไปออกถนนรู เด ริโวลี ซึ่งไปข้างวังลูวร์ (อ่านเปนลู่ฟ) แวะดูร้านตามทางบ้างบางแห่ง แล้วขึ้นรถไปห้าง แมปปินแอนด์เวบบ์ ที่ 'อาเว นู เดอ ลา' โอเปรา แล้วต่อนั้นไปเดินตามถนน บุลวาร์ด เดส คาปูซินส์ และบุลวาร์ดมัดเลน ร้านเหล่านี้มันไม่ผิดกันเท่าไร มีขายโปสต์กาด ขายรูปต่าง ๆ ขายเครื่องเพ็ชรพลอยเก๊ มีเครื่องเพ็ชรพลอยจริง ๆ ปนบ้าง แต่ไม่ใช่ร้านเครื่องเพ็ชรที่สลักสำคัญอะไร ไปจนวัดมัดเลนได้แวะขึ้นดู วัดนี้พ่อเคยว่าไม่งาม เวลามาก่อนกำลังซ่อมดู ไม่ได้ตั้งใจจะไปดูทั้งสองคราว คราวนี้ว่างจึงได้แวะขึ้นไปดู ประตูทำแต่หล่อเปนประตูทองแดงหล่อ ไม่ได้หล่อทั้งแผ่น เปนประตูกรอบไม้กรุรูปทองแดงหล่อ ข้างในผนังข้างละ ๔ คูหา มีรูปศิลาทุกซุ้ม ๘ แห่ง กลางเปนรูปศิลาอยู่หลังโต๊ะการเปรียญ ดูไม่เห็นจะดีอะไร กลับจากวัดนั้นกินเข้าที่เรสเตอรองต์ ลารู ซึ่งอยู่ตรงน่าวัด ยังกินเข้าไม่ใคร่จะได้ ดูหน้าต่างร้าน ๆ ยังเดียน ออกจากนั้นขึ้นรถไปดู นก, ไก่, ปลา, ที่ถนน เดอคูฟร์ ซึ่งพวกเชิดส่งเข้าไปบางกอก แต่ไม่สู้จะได้อะไรนัก แปลกอยู่แต่ที่ปลา ร้านปลานี้เปนร้านที่ผสมปลาขาย ตั้งอ่างเล่นเปนแถวเรียง [illegible] ปลาที่ส่งหรือคนเอาไปเลี้ยง มีปลาเงินปลาทองเช่นเคย แต่ก็ไม่มีปลาอะไรต่าง [illegible] พวก เปนปลาหางวีเหมือนกันทั้งนั้น ที่เห็นว่าจัดดี มีแต่ตัวเล็กใหญ่คัดเลือกได้ กลางเช่นเอาน้ำไหลลงมาตลอดไปในนั้น [illegible] ในนั้นมีปลา [illegible] ตัวเล็ก ๆ [illegible] เดน ว่ายเต็มไปทั้งอ่างตั้งแต่ก้นจนถึงปาก เปนของน่าดูจริง ๆ อีกอย่างหนึ่งมีปลาเรียกว่า [illegible] เมกซิโก ยาวประมาณสัก ๖ นิ้ว ๗ นิ้ว มีตีน ๔ ตีน เหมือนตุ๊กแก มีหาง แต่หางโตติดกันตลอดไปจนหาง ๆ ไม่ใช่เปนใบพาย [illegible] เหมือนตุ๊กแก [illegible]

วิหารมะเดลินที่เมืองปารีส

มี ๒ ข้างไม่ใช่รอยตะ ปลาเช่นนี้มี ๒ สี ดำสีหนึ่ง ขาวสีหนึ่ง ออกจากนั้นกลับมาโฮเตล หยุดพักเวลานี้ได้รับหนังสือเมล์

ครั้นจวนค่ำ ขึ้นรถโมเตอร์คาร์แค็บ ไปเที่ยวบัวส์ เดอ บูลอยน์ หนาวกว่าเมื่อคราวที่ ๒ มาก พอเวลาค่ำกลับมาแวะดูร้านขายของ ซึ่งเขาเรียกว่าเอกส์เปรสบาร์ ซึ่งอยากดูอยู่แต่ก่อนแล้ว ดูไม่ได้กีดยศ ที่จริงสนุกดี ขายทั้งเครื่องดื่มและเครื่องกิน เครื่องดื่มนั้นตั้งเปนตู้กระจกข้างน่าด้วยศิลาแล้วมีก๊อกยื่นมา มีแป้นที่สำหรับวางถ้วย มีช่องสำหรับกรอกอีรู้ บอกชื่อสิ่งของที่หลังก๊อก บอกราคา ถ้าจะต้องการสิ่งไร เอาถ้วยไปตั้งรอง แล้วเอาอีรู้กรอก อีรู้นั้นเข้าไปถ่วงคันซึ่งข้างในเปิดน้ำที่ต้องการนั้นมาลงในถ้วย เฉภาะพอดีกับถ้วย ครั้นเวลากินแล้วเอาถ้วยนั้นคว่ำลง กดเดือยที่ถานตู้ น้ำก็ฉีดขึ้นมาล้างถ้วยอย่างแรง ถ้วยนั้นสอาดเอง ส่วนที่บรรจุของกินนั้น เปนจังหันตั้งตามแยน มีแก้วครอบ เมื่อหย่อนอีรู้ลงในช่องจังหันนั้นก็หมุนมา พอของกินตรงช่อง กระดกให้ของตกลงมาในราง ของนั้นมีมากอาจจะกินอิ่มได้ด้วยราคาถูก ๆ ออกจากนั้นเดินไปตามริมถนนอีก ได้แวะไปที่ร้านซอมเมอซีเกลี้ยงแมร์ซีอีม คราวนี้ค่อยได้เห็นแปลก ในการเดินกลางคืนนี้ ไม่มีผิดกันกับงานวัดเลย เปนร้านจุดพื้นไฟสว่างตลอด ของที่ขายก็เปนของต่าง ๆ อย่างงานวัด แต่ร้านกินเข้าดื่นเปนระยะเปนตอน คนที่เดินไปมา มันก็ออกจะเปนเดินดู ๆ ไม่ใช่ซื้อขายจ่ายต่อจะไรกันจริง ๆ เปนแต่ส่วนเอาร้านเมืองเปนร้านวัด ก็ใหญ่โตครึกครื้นมากขึ้น ครั้นจะกินเข้าที่ร้านตัวเคยจะไรก็กลัวเลี่ยน จึงไปกินที่เรสเตอรองต์เวียนนัวส์ ชาติยิ่งเข้าสิ่งแกเรียน กินแต่ซุปกับแกงไก่ ซึ่งแกเรียนคล้าย ๆ แกงเผ็ดแต่ไม่มีกะปิ ขาดเปรี้ยวใช้มะกอกดองแทน ที่รู้ว่าจะกินได้ เพราะเคยกินที่ดาเปิดต์เมื่อมาคราวก่อน พอกินแล้วก็กลับมาโฮเตล เข้านอนแต่เวลายามหนึ่งเพราะง่วง แล้วนี้เดินมาก

คืนที่ ๑๗๕

วันอังคารที่ ๑๗ กันยายน

เมื่อคืนนี้ หลับได้สนิทดี กินเข้าที่โฮเต็ลแล้วอยู่ในเทียร จึงได้ไปเดินและขี่รถของช้าง วันนี้เดินไม่สู้ไกล แลรถนั่งไปดูห้างเบเยอด ที่ขายของเครื่องเล่นเชอร่ากฤษ ที่นี่ผิดกับที่ลอนดอน เพราะเปนแต่สาขา ขายแต่เฉพาะเครื่องเฟอนิเชอ แลเครื่องแต่งประกอบเล็กน้อย เฟอนิเชอก็ไม่มีอะไรที่ได้เห็นที่ลอนดอน แปลกแต่มีเตียงทองเหลือง มีเสาติดรางมุ้ง ดีกว่าที่เคยมีแต่ก่อน ออกจากนั้นไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์วีแองรี เปนที่ซึ่งเขากินกลางวันมีชื่อเสียงดี การตกแต่งไม่สู้หรูหรานัก มีกับเข้าสิ่งหนึ่ง เรียกว่า มูสสากาโอดีไบแยร์ จีนว่าเปนกับเข้ากรีก เช่นเนื้อแกะกับมะเขือยาวแลมะเขือเทศ เนื้อแกะนั้นสับเลอียด เคล้าเนยแลมะเขือแล้วเข้าตู้ กินไม่เลี่ยน อร่อยดีมาก แต่เมื่อจะว่าตามจริงแล้วอาไศรยเครื่องปรุงรสถ้าเปนชาติอื่นทำกับเข้าอย่างเดียวกันนี้ รสคงแปลกไปอย่างอื่น เช่นจีนกับยุรปถ้าจะไรจืด ๆ แต่จะอยากกินเค็มอย่างเจ๊ก เขาไม่ค่อยปรุงรสข้างนอกมาก ๆ ถ้าเยอรมันคำเกลือจัด ๆ มัน ๆ ฝรั่งเศสรู้จักคิดคล้ายกับเรา ปรุงเครื่องในตัวอร่อยกว่าปรุงทำหลังเปนอร่อยดี ไม่ว่ากับเข้าอะไร ๆ การที่จะกินให้ในเรสเตอรองต์นั้นก็รู้จักรส เช่นปรุงน้ำสลัดเช่นนี้ คนใช้ทำทั้งนั้น คนได้ลงที่นั่งหลายแต่ก็ไม่ซ้ำ ทราบว่าเขาใช้ซื้อกันด้วย ผู้ที่เปนนายการทำครัวนั้นได้เงินมาก ๆ ในเรสเตอรองต์ใหญ่ ๆ ได้เงินปีละ ๒๐๐๐ ปอนด์ คนทำเรสเตอรองต์นั้นไม่มีทุกครัวใหญ่อะไร ที่เรสเหล่านี้เลว ๆ เท่านั้นหลด เพราะเปนเรื่องที่มีเหมือนกว่าที่เขาเหล่าเรา ไปถึงเดินเข้าญี่ทั้งหญิงมาให้เลือก เราควรจะเลือกไม่เกิน ๓ สิ่ง เพราะเลือกแต่ก็ไปสรรพ์ถ้า เวลาที่นั่งคอยอยู่นั้น กินขนมแกล้ม [illegible] (ซึ่งอ่านว่าแดเดิฟ) ไปพลางกว่ากับเข้าจะมา กับเข้าที่เขามานั้นมาในหม้อทุกอย่างเหตุนั้นแล เพราะฉะนั้นจึง

กินจึงได้ร้อนเสมอ พอที่จะเลี้ยงก็ง่ายกว่าโฮเตลมาก เพราะกินน้อยคน ถ้ากินที่โฮเตลฤๅกินโต๊ะธรรมดา ต้องคอยให้กินแล้วกันหมดจึงจะมาเก็บจาน แล้วจึงจะตั้งจาน ตั้งจานแล้ว เขาต้องหายังตั้งมาตั้งนิ่งเสียที ให้สัญญาอาณัติกันที่จะออกแจกให้พร้อมกัน อะไร ๆ ไม่ยากเท่าที่จะเร่งให้เลี้ยงให้ได้แล้วเร็ว ถ้าปล่อยไปตามเรื่องเรา เกือบ ๒ ชั่วโมงจึงจะแล้ว นั่งเสียเจ็บหลัง กับเข้าก็ไม่ใคร่จะได้ร้อน วันนี้รู้สึกว่ากินได้เกือบจะเป็นปรกติ แต่ยังไม่เต็มอัตราที่เคยกิน

กินเข้าแล้วไปตัดผม ที่ร้านช่างตัดผม ตัดช้าสักหน่อย แต่ทำดีมาก เวลาตัดแล้วแล้วจึงเอาเทียนชุบน้ำมันอย่างเล่มเล็ก ๆ ลนปลายผมที่ตัดทั่ว เพื่อจะปิดช่องไม่ให้ลมแล่นมาในเส้นผมนั้น แล้วสระผมสบายดี ตัดผมแล้วกลับมาพักอยู่ที่โฮเตล อ่านเขียนต่าง ๆ

เดิมกะว่าจะไป ซังต์ คลูด์ วังนอกเมืองปารีส แต่เห็นอากาศคลุ้ม กลัวจะหนาวและหนังสือยังค้างอยู่มาก จึงได้ทำอยู่เสียจนค่ำ ต่อค่ำแล้วจึงได้ออกเดินจากโฮเตลไปจนถึงถนนบุลวาร์ด แล้วเดินไปตามข้างถนนบุลวาร์ด ดูอะไร ๆ เล่นจนถึงเวลากินเข้า จึงได้ขึ้นรถไปกินที่เรสเตอรองต์วัวแซง เป็นที่ผู้หลักผู้ใหญ่เขาไปกินกันเพราะเป็นเรสเตอรองต์เก่า แต่กับเข้าไม่สู้อร่อย และขาที่จะเอ็มมาแต่กลางวันยังไม่หาย

คืนที่ ๑๗๖

วันพุฒที่ ๑๘ กันยายน

เมื่อคืนนี้นอนหลับง่าย แต่วันนี้โครเบลประดังมาอีก ซึ่งจะตอบไม่ทัน เวลาบ่ายไปเดินที่ถนนระเวน เดอ ลา โอเปรา จนถึงที่ซึ่งเขาขายซีเนมาโตกราฟ ที่คิดจะเข้าไปเดิน และเดินไปดูที่ขายแล่นนั้น เล่นอยู่ในตึกห้องเล็ก ๆ ห้องหนึ่งสำหรับเล่น

ซีเนมาโตกราฟที่เข้าก็ยังดีแต่ ตั้งเครื่องฉายไฟในห้องหนึ่งต่างหาก ไม่ได้ห้องเดียวตรงกัน แล้วเอากระจกเงาฉายให้ไปถึงจอ การที่จะติดให้พร้อมกันทั้งสองอย่าง อยู่ข้างจะเปนการใหญ่ ตอนที่เพลงนั้นตลก เวลาหยุดร้อง หนึ่งทำปากยิบ ๆ ต้องยกกล่าวกริ่งกร่างกันให้พร้อม ร้องดังเสียงจริง ๆ หรือเล็ก ๆ ถึงเจ็บหู แต่ถ้าจะเอาเข้าไปเมืองไทยไม่สนุกแน่ เพราะมันขาวแล้วก็ดำ ดำแล้วก็ขาว อย่างเช่นแม่เทียง[๓] อธิบายท่าทางสาวนั้นนั่นเอง อีกห้องหนึ่งสำหรับดูพวกหนังตลกและหนังจริง ห้องนั้นเล่นตรงจอ เหมือนอย่างที่บ้านดุก แต่ว่าจะเรียกได้แต่ละรูป ดูประดักประเดิดช้ากว่า เพราะเหตุที่ไม่ใช่เล่นโรงเราสำหรับเล่น เปนที่สำหรับขาย มีตั้งร้อยจะหันออก เล่นสำหรับให้คนที่จะซื้อเลือก ไม่ต้องเสียเงินเสียทองอะไร เมื่อดูอันไรชอบใจอันไหนก็บอกซื้อของคนนั้น เขาเก็บไว้ชั้นบนตึก มีโต๊ะเล็ก ๆ เก้าอี้ตั้งนั่ง เมื่อจะต้องการอะไรเขียนลงในกระดาษวางที่ลิฟต์ขึ้นไป คนอยู่ข้างบนก็จัดวางลงในลิฟต์หย่อนลงมา ที่ได้ดูวันนั้น เรื่องตาคนหนึ่งมาอ่านหนังสือนั่งพักอยู่บนเก้าอี้กลางสวน มีเด็กสองคนมาหลอก คนหนึ่งชวนคุย คนหนึ่งเอายางกันสายออกลงไปทางตะเข้ ตานั้นเดิน หกล้ม หกลุก แล้วเกี่ยวอุโมงไว้ต่อกะไรไป จนกระเป๋าถึงที่สุดถูกไปติดรั้ว จะลุกต่อไปอีกก็หัวเข่า จึงได้ซัดคนนั้น สำหรับจะให้ดูไปเล่นให้ดู แล้วก็จากที่นั่น เดินไปกินเข้าที่กาเฟ เดอ ปารีส ซึ่งเคยไปกินแล้ว

ออกจากนั้นขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปดูแฟองเตนโบล เปนวังเก่าแห่งหนึ่งนอกเมืองปารีส ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน[๔] เมื่อเปนราชทูตไปเฝ้าเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ เมื่อปีเถาะ นพศก คฤศักราช ๑๘๖๗ ที่ปากทางเข้าคนเขา เหมือนไปเรือนเอากำลังครึ่งบ้านแห่งหนึ่งสำหรับจำ ... ไปดูตึกแลเหมือนกับเขาทั้งสองรูปสามหลัง แลกว่าจะดูบุญยิ่งกว่า ว่านั่นเอาตามเปนต้น ก็ยังเข้าไปในห้อง หนุ่ม ๆ ปะปุกกลมให้ได้โกนคุณตา แลจะไร

---

๓ เจ้าจอมมารดาเที่ยง รัชกาลที่ ๔

๔ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน วร บุนนาก

ต่าง ๆ เหล่านี้อย่างละหลาย ๆ โรง คั่นกันไปกับร้านขนม มีสวิตซแบ๊กถ่ายรูป เปนสองแถวไปจนตลอดถึงท้องกลมของสระน้ำคาสเคดที่น้ำตก ที่นั่นตั้งเครื่องหมุน ๆ ต่าง ๆ จำพวก แมรีโกราวน์ แต่เปนรถโมเตอร์คาร์ก็มี ม้าก็มี วัวควายอะไรต่าง ๆ ตามแต่จะแกล้งไปได้ มีเรือ แอร์ชิป มีชิงช้าทำนองชิงช้าญวน แลมีเรือถูกดีน ที่น่าเอ็นดูกว่าทั้งปวงหมดนั้นคือรถไฟเล็ก ๆ มีรถพ่วงหลายคัน พอเด็ก ๆ นั่งได้ ๔ คน วิ่งวงไปรอบ ๆ ลักษณรถไฟตกวั่ แปลกที่โตพอคนนั่งได้เท่านั้น ถ้าหากว่ามีในงานวัด คนคงจะชอบ แต่ที่จะต้องลงทุนมาก เครื่องหมุน ๆ หัน ๆ เหล่านี้ดูจะลงทุนมากทั้งนั้น แต่ของเขาไม่เปนไร เพราะเปนเครื่องมือหากิน ลงทุนเสียคราวหนึ่ง คงได้ประโยชน์จากเครื่องมือเหล่านั้นเสมอ เพราะเขากะกำหนดเล่นงานอย่างนี้ตลอดปี คือเมื่อนั่นไปเล่นที่ตำบลนั้น แล้วย้ายไปตำบลอื่น ๆ ทั่วทั้งเมืองฝรั่งเศส คนที่มาดูก็มากอยู่ แต่มักเปนชั้นไพร่เร่อร่าต่าง ๆ ขนมเนยก็เปนของสำหรับคนเลวทั้งนั้น เดินกัดกินกันไปตามถนน เราไม่รู้สึกสนุกอะไรในแฟร์นั้นเลย สนุกที่ได้เห็นคนไพร่ ๆ ฝรั่งมาก เครื่องหมุน ๆ เหล่านี้ เห็นจะเกือบถึง ๓๐ อัน ที่นี่เคยมีแฟร์แต่ครั้งเอมเปอเรอนะโปเลียน แต่เดี๋ยวนี้น่าสงสารป๊ากแลวังโทรมร้างไปทั้งนั้น น้ำในสระก็เขียว น้ำพุก็ไม่ได้เดิน หญ้าก็แห้งเปนอย่างที่ทิ้งร้าง เพราะเหตุที่วังนั้นมากมายหลายแห่งเหลือที่จะรักษาเปลืองเงิน ออกจากที่แฟร์นี้แล้วขับรถไปในป๊าก ไปวงจดทางแวร์ไซล์แล้วกลับมา ทางอยู่ข้างจะไกล ผ่านทางเมืองเซวร์ (อ่านเซฟ) กลับมาโฮเต็ล ถึงเกือบทุ่มหนึ่ง

กำหนดแต่วันศุกร ครั้นจะไปจากนิวยอร์คต่อพรุ่งนี้ ก็เป็นวันเดินการ จะไปถึงยอรมนีเข้าต่อวันศุกร ส่งแต่ไม่ทัน จึงพอรอเสียวันนี้ มีสิ่งของซึ่งควรจะส่งได้อยู่บ้าง จะเอาเรือที่เข้าไปเห็นไม่ต้องการอันใด เพราะจะได้ออกก่อนคือวันที่ ๒๖ จะไปถึงก่อนพ่อ ๒๐ วันเศษเท่านั้น เพราะฉะนั้นจะได้จัดการส่งของกะปิะ เอาไปกับตัวทีเดียว เว้นไว้แต่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่จะส่งทางไปรษณีย์

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๙

คืนที่ ๑๗๗

เมืองฮอมเบิค

วันพฤหัศบดีที่ ๑๙ กันยายน ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

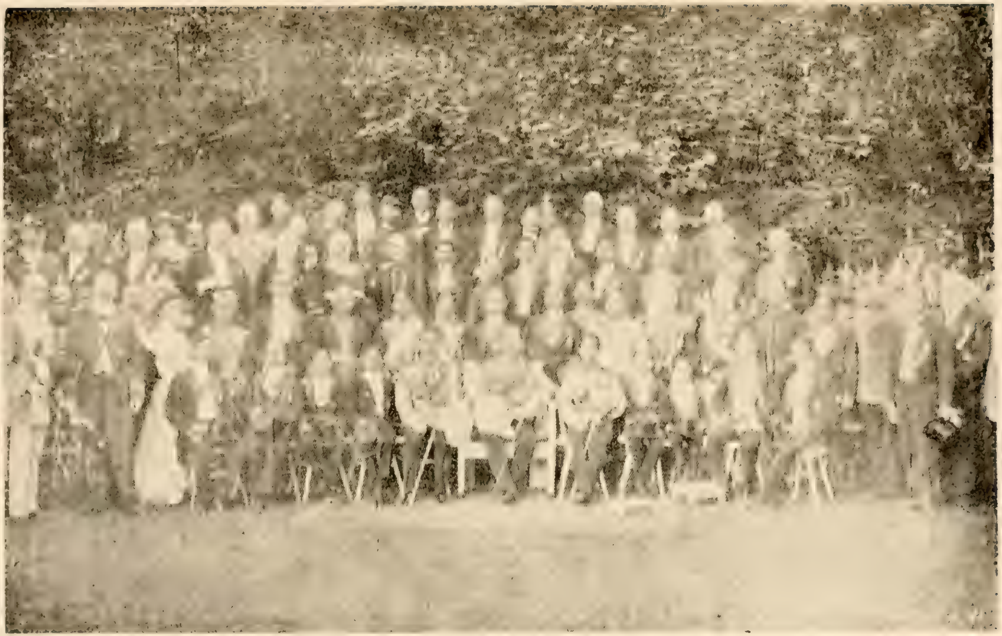
วันนี้ได้รับหนังสือต่าง ๆ มาจากที่อื่น แลได้ฝากกล้องแมร์ซอม ให้รพีซึ่งจะกลับเข้าไปก่อนพาไปให้พวกนักเลงกล้องด้วยกัน แล้วจึงไปเที่ยวเดินตามแถบถนนข้างออกไพร่ ๆ ลงไป เพราะจะดูให้เห็นคนสามัญในปารีส แวะที่ร้านเมนโดลิน หยุดเลือกอยู่นาน สำหรับที่จะเอามาฝาก จนถึงเวลากินเข้าจึงไปกินที่อองรซาอีก วันนี้มีกับเข้าแปลกอีกอย่างหนึ่ง เปนเข้าผัดบรรจุในเม็ดพริก พริกนั้นใหญ่เท่ากระทงกับเข้าสังขยาเล็กหนึ่ง ถ้าจะกินแต่สิ่งเดียวเท่านั้นก็อิ่ม ที่นี่มีอีกเคยพอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เคยเห็น ลักษณคล้ายยำ แต่มีไข่สุกในนั้นมาก ยังเลอียด ยำใหญ่ฤๅยำญวนของเรา ถ้าหั่นให้เลอียดขึ้น เติมไข่ เกือบจะคล้ายกัน แต่รสคงจะแปลกกันมาก การปรุงรสอาหารกับเข้าฝรั่งเศสไม่เฉียบแหลมเหมือนของเราก็จริง แต่กลมกล่อม ไทยกินได้ทั้งนั้น ไม่เลี่ยนเปนที่ตั้ง ออกจากนั้นมาเดินอีกหน่อยหนึ่ง แล้วจึงกลับมาโฮเตลอ่านหนังสือ จนถึงเวลาที่จะไปขึ้นรถไฟ ออกจากปารีสทุ่มเศษ คนโดยสารน้อย เห็นมีคนอื่นแต่ผัวเมียสองคู่ กับคนร้านคาติเอร์ที่เคยขายของเราคนหนึ่ง เพราะเปนเวลาเขาเข้าปารีสไม่ใช่เวลาออก ด้วยที่อื่น ๆ เริ่มหนาวแล้วทั้งนั้น เปนเวลาที่ควรจะลงไปข้างใต้ ไม่ควรจะทวนขึ้นไปข้างเหนือ เขาจัดการไว้ให้กินเข้าในรถไฟ พ่อได้นึกแล้วว่าถ้ากินเสียที่โฮเตลก่อนจะดีกว่า รู้สึกหัวค่ำไปหน่อยเพราะเกรงจะไม่ได้กินมากกว่ากินไม่ได้นะเลย แต่เราคิดตกลงเสียเช่นนั้นแล้ว อาหารในรถสามัญนั้นดีขึ้น

[illegible] ไม่มีอะไรนอกจากปลาซาร์ดีนอย่างเดียว แล้วถึงซุปแป้งข้น ๆ เป็นเยื่อเหมือนน้ำแป้ง [illegible] แล้วมีปลาซึ่งแห้งเหม็นคาวกินไม่ได้ มีไก่ซึ่งต้องพยายามกิน เพราะเชื่อว่าจะไม่มีคนกินกว่านั้น ได้เตรียม [illegible] แต่ไม่สำเร็จได้ชิ้นเดียว ต่อนั้นเนื้อวัวหั่น [illegible] ในน้ำเป็นสลัด แช่น้ำมัน [illegible] กินไม่เข้า ลูกไม้สำหรับคนต่างประเทศ คือเล็ก ๆ แข็ง ๆ ฝาด ๆ แต่ไม่ต้องกิน เพราะเหตุที่เกิดเวลาจะขึ้นรถไฟ เด็กได้ตามเลือกซื้อลูกนัตสตกหีบหนึ่งมาให้สำหรับไปกินกลางทาง ลูก [illegible] รนง่วงก็นอนหลับ

คืนที่ ๑๗๘

วันศุกรที่ ๒๐ กันยายน

[illegible]

พระรูปหมู่ฉายในวันเฉลิมพระชนม์พรรษาที่เมืองฮอมเบิค

ก็ดี ยังเห็นผิดธรรมเนียมไปเสียได้ ที่จริงเมื่อหัวค่ำก็กินจากหม้อไม่ได้ใช้จานรองเลย แต่เรากินเอง เขาคงเห็นไม่ควรแก่กิริยาของผู้ดี กินลูกไม้แล้วจึงได้ขนมปังกับปลาซาร์ดีนสักสี่ห้าตัว พระคุณเท่านั้น แต่ว่าต้องกินจนอิ่มจึงได้หลับอีกได้ จนจวนจะถึงแฟรงก์เฟิร์ตจึงได้ตื่น จากรถไฟขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ตรงมาฮอมเบิคทีเดียว ตอนกลางคืนหนาวเต็มที ผ้าแบลงเกตในรถไฟเกือบจะไม่พอ มาพบเพ็ญแลรังสิตมาคอยอยู่แล้ว เพ็ญอ้วนขึ้นเปนอันมาก ถ้าไม่หายสนิทคงหายดีได้คราวหนึ่ง บอกว่าหมอเขายังไม่บอกว่าหาย ต้องสามปีจึงจะเชื่อได้ ถ้าจะบอกว่าหาย กลับเปนอีกจะเสียชื่อ

ลงมือจัดการสำหรับเฉลิมพระชนม์พรรษา ตั้งที่ห้องกลาง ห้องมันเล็กนิดเดียว จึงต้องจัดตามบุญตามกรรม พระพุทธรูปตั้งบนหลังตู้ เทียนมงคลตั้งรายหลังตู้แลโต๊ะน่าตู้ ดื่นด้วยฉัตรแลธง แต่เทียนต้องแบ่งจุดวันละครึ่ง แต่ถึงดังนั้น ยังตั้งที่ตู้มุมนั้นไม่พอ ต้องแยกมาตั้งอีกมุมหนึ่งบนหลังตู้คราโมโฟน โต๊ะเขียนหนังสือเปลี่ยน เปนโต๊ะที่บูชาแทน พระแท่น กรมนเรศร์ แต่ก็ต้อง ผลัด กัน เปนสองคราวเหมือนกัน โต๊ะน้ำชาโต๊ะหนึ่ง เปนที่ตั้งบัตรบูชานพเคราะห์ แต่ก็ไม่มีบัตร ใช้ธงตั้งที่ละคัน บูชาที่ละองค์ แต่กระนั้นก็ร้อนพอ ต้องเปิดน่าต่าง คราวนี้มีธูปอย่างธูปกระแจะที่ลูกหม่อมเคยไปรดขึ้นกละ ๆ จุด อย่างคาทอลิก ลงมือจุดเทียนเวลาบ่ายโมงหนึ่ง ซึ่งเปนเวลาที่บางกอกเคยตั้งต้นเวลาพลบนั้น จุดเทียนแล้วก็แล้ว ไม่มีอะไร โหรงเหรง ได้รับแต่โทรเลขให้พร เอมเปอเรอเยอรมันตั้งต้นแลเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ กับคนอื่น ๆ เวลาบ่ายไม่มีอะไรทำ ไปเที่ยวเดินเล่นเสียรอบเมือง จนถึงโกซาวิลเลียมเยาต์ แล้วกลับมานั่งที่ริตเตอปากโฮเตล ต่อพลบจึงเดินกลับ

วันนี้มีคนมามาก ลูกเธอกับน้อย พระยาวิสูตร มิสเตอยาเบ พระยาชลยุทธ แลนเดอซัน ถือหนังสือปรินเซสมารีมาด้วย พระปฏิบัติกับเมีย มีแว่นตามาให้ด้วย

เพราะล้วนเด็กกินแป้ง แลคงสุดสิ้น ๆ อีกหลายคน ยังไม่ถึงพร้อมกันหมด แต่ก็มากอยู่แล้ว ดูมันเงียบ ไม่มีงานมีการอะไร จึงได้ให้หาศักดิ์โต๊ะที่ไรเตลเลียะ ระรูศกาลกู้ที่มาแล้ว ได้พบปะสนทนากันสบายดี แล้วจึงได้กลับขึ้นมา จัดการเรื่องที่จะต่อไปใหม่

คืนที่ ๑๗๘

วันเสาร์ที่ ๒๑ กันยายน

เทียนมงคลจุดตั้งแต่เวลาบ่ายโมงหนึ่ง อยู่ได้จนสามโมงเช้า ดูบ้านจะร้อน แต่บ้านนอกหนาวต้องเช็ดน้ำค้างจึงได้นอนหลับ ไปประเทศเราไม่เคยมาหาระงับเมื่อ ที่สำหรับรักษาจมูกที่ทำอย่างประณีตมาให้ มีไม่ให้ยิงกระจกหลายราย ก็ยังตั้งคนไม่มาก แล้วเวลเตนกาตมา เวลาเที่ยงไปที่เช็คยิง แต่ตัวประจำไกล ต้อนอยู่ข้างหลังโกยา วัดเดียวบาด เป็นทุ่งหญ้า ยังไม่ได้ทำสวนจะไปถึง เขาได้ลงมือเจาะแต่เดิมมาแต่คน ลักษณที่เจาะก็เหมือนกับเจาะบ่อน้ำมันคา แต่ใช้ท่อทองแดง เจาะลงตามเข้าท่อ ให้น้ำซึมเข้ามา แล้วจึงถึงเหล็กลงไปพ้นปากท่อ เพราะไม่ให้น้ำจืดเข้าไประคนกับน้ำสปริงนั้น ปากท่อทำเป็นรูปไข่ยาว น้ำพุ่งเต็มที่ถึง ๆ แต่น้ำที่นั้นเป็นน้ำร้อนทั้งนั้น ทดลองได้ความว่าเป็นน้ำอย่างแรง เขาคิดการจะโรงเลานามภาษาแก้สูงค่อยอยู่ที่ต่อ แล้วปลูกต้นไม้กลางตรงบุรุษหลังหนึ่ง มีร้านสำหรับคนรับเทศ มีคนไปประชุมเล่นกันมาก ผู้มีกันดาลังคอยอยู่ จากเจาะโรงน้ำนี้มีการนุรเคนไปที่นั้น เวลาแรกนี้ไปเจาะกระทรวงแห่งก่อน แล้วแม่ค้าตลาดเกิดล้านแคลเซียส ให้ชื่อว่า "ไกเซอร์ฟรีดริช" แล้วเชิญไปเยี่ยมดูที่นั้น ตักน้ำขึ้นมาให้ชิมถ้วยด้วยเงินใบใหญ่แล้วกลับมาที่ผลัดผลา แลกเงินไปให้หลายรถ ดูเงินแล้วร้องเพลงกันอยู่ทั้งนั้น เป็นสนุกการเท่านั้น ถ้าเล่าเช่นนี้ดูเหมือนการนั้นเล็กน้อยเต็มที แต่ที่จริงอยู่ข้างเป็นการใหญ่

เวลาบ่าย ๔ โมง แต่งตัวเต็มยศ ไปที่ประชุมให้พรที่ห้องในโฮเตล พระหลวงประจักษ์อ่านแอดเดรส แล้วให้ตราจักรีกลีก แลให้ตราคนอื่น แล้วหม่อมนเรนทร์อ่านประกาศสร้างเข็มอักษรประพาศยุโรป เมื่ออ่านจบแล้วจึงได้แจกเข็มนั้นต่อเสร็จข้างฝ่ายเราแล้ว จึงได้เบิกพวกชาวเมืองพ่อลงไปรับข้างล่าง ไม่ได้อยู่บนแท่น แมร์ได้นำแอดเดรสที่เขียนอย่างงาม บรรจุในหีบไม้โอกซึ่งได้จากซาลเบิค ซึ่งเปนไม้เก่าสองพันปีมาแล้วจนสีดำ เขาให้คนที่พูดอังกฤษได้คล่องเปนผู้พูด แล้วไปรเฟสเซอซึ่งเปนผู้จัดการขุดซาลเบิค นำพระราชโทรเลขของเอมเปอเรอซึ่งมีมาสั่งให้มาให้พร แลขอบใจในการที่ได้ช่วยเข้าเรี่ยรายในการขุดซาลเบิคมาอ่าน แล้วรับเรียงตัวทีละคนทั้งฝ่ายทหารพลเรือน แลผู้มีบันดาศักดิ์ต่างประเทศซึ่งมาอยู่แลมาชั่วคราว บรรดาที่มาให้พรแล้วจึงพร้อมกันไปถ่ายรูปรวมประมาณสัก ๗๐ คน เมื่อถ่ายรูปแล้วเลี้ยงน้ำชา

เวลาค่ำมีการเลี้ยงใหญ่ที่ควรเฮาส์ เห็นจะเกือบ ๘๐ คน ทั้งพวกเราพวกเขา เจ้านั่งซีกหนึ่ง ขุนนางนั่งซีกหนึ่ง เจ้ามากมิใช่น้อย นั่งเกือบจะตลอดแถวโต๊ะข้างหนึ่ง กินเนอจัดดีมาก ปรีเซ็นต์เมืองวิสบาเดนซึ่งเปนตำแหน่งใหญ่ในมณฑลนี้ให้พร บาญชีกับเข้าเปนของผู้ซึ่งเคยรับทำกระดาษส่งเมืองเรา ทำเปนอย่างงามมาก มีรูปให้เปนรางวัลในนั้นด้วยรูปหนึ่ง ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้วออกมาประชุมที่ห้องกลาง ได้เชิญบรรดาผู้ดีในเมืองนี้แลต่างประเทศที่มาเที่ยว มาเลี้ยงของว่างทั้งผู้หญิงผู้ชายอีก ๕๐๐ แลเลี้ยงเบียร์พวกราษฎรที่เมือง เขาจัดการที่ควรจะอนุญาตให้เข้ามาในสวน น่าเรือนควรอีกเปนอันมาก การตกแต่งที่เรือนควรงามมาก ใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น ในสวนตั้งราวด้วยตะเกียงเขียวตะเกียงแดงให้แลดูรุ่ง ต้นไม้ก็แต่งด้วยโคมยี่ปุ่นทั้งสิ้น มีทหารถือไต้แห่แลแตรสวง ไต้นั้นใช้แมกนีเซียมทั้งสิ้น

แล้วมาหยุดเข้าแถวที่น่าเรือนคิวร พอพ่อออกไปยืนที่น่าเรือนคิวร ก็เสียงครั่งเม็ดเข้า สี่คัน แล้วมีจุดการที่ฉายน้ำประภาศให้เชียร์ให้ร้อง ครั้นทหารกลับแล้วจุดดอกไม้เพลิงต่อไป ดอกไม้เพลิงดีกว่าที่จุดแรกมาเปนอันมาก มี จ.ป.ร. มีจาร์ม โต้ตรงไป สนทนาด้วยพวกแขกที่มาราย ๕๐๐ นั้น แต่ทักทายไม่ทั่ว เขาเลือกสระเภาแต่เฉภาะที่เปนผู้มีชื่อเสียงแลหัวน่า เหตุด้วยหนาวมาก ครั้นออกจากข้างพลุ ๆ นั่งดูอยู่จน ๔ ทุ่มจึงได้กลับ พวกข้าราชการชาวเมืองแลราษฎรได้สำแดงน้ำใจดีเปนอันมาก จนไม่รู้ที่จะขอบใจเขาอย่างไรให้พอ ตามตึกตามร้านขายของต่าง ๆ ใส่ไฟทั้งนั้น เวลาค่ำก็จุดไฟตลอด ที่วัดสาทยุ้น พระยาศรีธรรมสาส์นส่งขึ้นแลจุดตะเกียง วันนี้ ครึกครื้นเปนงานเปนการตลอดทั้งกลางวันกลางคืน รู้สึกขาดแต่เรื่องทำบุญไม่มีพระสวดมนต์อย่างเดียวเท่านั้น

คืนที่ ๑๘๐

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน

เช้าวันนี้จดเกือบแล้วที่ ๒ แล้วฉายน้ำวัดที่ท่าแห่งลังเซย์ กรมท่าเรือประจักษ์กับกรมสรรพากรเปนผู้จัดการ ไปรเวตส์เชพ เคาวส์. เคานไวเยต มาตรวจดูการเปนครั้งที่สุด ที่จริงก็ไม่ต้องตรวจแล้ว มาคอยถามในข้อที่ตั้งสงสัยต่าง ๆ เปนที่เข้าใจแจ่มแจ้ง วันนี้เปนวันที่จะแยก ต่างคนต่างไปในทิศานุทิศต่าง ๆ ลูกเล็กเด็กแดงทั้งไปอิงค์แลนด์กับพระยาวิสุทธโกษา ลูกเด็กจะไปเบอลินกับพระองค์ธรรมสาส์น มิสเตอเกสิเนอร์ แลลัดพีดิส หลวงพินิจวิจิตร ก็ตามไปเบอลิน แล้วจะตามตรงไปเนเปอล เต็ญจะไปค่ำผลหนึ่งใกล้เย็นวัง หยุดวัตมาคอยอยู่ที่นั้นจนเรือจักเชิน

ไปถึง จะลงเรือจักรเวนที่เยนัว รังสิตไปไฮเดลเบิกแล้วไปกรรงยที่เนเปอล มิสเตอเวสเตนกาดไปสวิตเซอแลนด์ แล้วจะรออยู่อีกสองเดือนฤๅจะลงเรือจักรเวนไปด้วยยังไม่แน่ พระยาชลยุทธ มิสเตอแอนเดอร์สันไปด้วยในรถจนถึงแฟรงก์ฟอดแล้วแยกไปเบอลินแลเดนมาร์ก ชายศรีวงษ์ขึ้นรถไปด้วยถึงแฟรงก์ฟอด ออนเมน แล้วไปแฟรงก์ฟอด ออนโอเดอ คนนอกนั้นต่างคนต่างแยกไปถิ่นฐานของตัว เจ้านายแลข้าราชการคงอยู่ที่ฮอมเบิค จนกว่าจะเก็บเข้าของแล้ว ลงไปประชุมพร้อมกันที่โรม พ่อกับผู้ที่เคยไปปารีสคราวก่อน เติมลูกเอียดน้อยแลชายอุรุพงษ์ขึ้นอีก ๒ คนไปปารีส

เวลาบ่ายไปถ่ายรูปพร้อมกับลูก แล้วกลับมากินเข้าทุ่มหนึ่งจึงได้ออกจากวิลลา มีคนมาคอยส่งอยู่ตามถนนเปนอันมาก คราวนี้ขึ้นรถไฟที่สเตชั่นฮอมเบิคทีเดียว มีข้าราชการฝ่ายเยอรมันแลคนเราทั้งหมดไปส่งที่สเตชั่น อากาศเย็นมาก รถมาก็อย่างเดียวกับคราวก่อน นอนหลับได้

ได้ข่าวแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนประชวรมาก เห็นจะไม่หาย สังเกตเห็นอยู่แล้วว่าคราวนี้กระปลกกระเปลี้ยกว่าแต่ก่อนมาก เปนที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ด้วยมีความเมตตาปรานีแก่พ่อมาก เปนผู้ที่มีคนนับถือไม่เลือกหน้า ด้วยความประพฤติดีนัก แต่พระชนม์พรรษามาก ชั้นเดียวกันนี้ว่าไม่มีใครแล้ว สะดาวแกรนด์ดัชเชส ชรามากเหมือนกัน รักกันมากด้วย เดี๋ยวนี้เจ้านายญาติวงษ์ไปประชุมกัน ที่อยู่นั้นไม่ได้อยู่ในคาลสรูห์ฤๅบาเดนบาเดน ไปอยู่ที่ทเลสาบ ชายแดนต่อกับสวิตเซอแลนด์ ซึ่งเคยลงไปทุกปี เหตุที่ทำให้ประชวรนี้ว่าเพราะเหน็ดเหนื่อยมาก แลพระนางก็เสีย ธาตุพิการ ไม่มีอาหารเลย น่ากลัวจะอยู่ช้าไม่ได้เท่าไร

คืนที่ ๑๘๑

ปารีส

วันจันทร์ที่ ๒๓ กันยายน

เวลาเช้าโมงหนึ่งถึงปารีส จรูญมารับไปอยู่โอเตลลิเวอปูลตามเคยอย่างครั้งก่อน กินเข้าเวลาแล้วแก้ในรถไฟ แล้วเราซ้ำถูกไม้ย่าง ได้รับหนังสือเมล์อ่านหนังสือ แจกเบี้ยประพาศพวกที่ปารีส ทรงต่อ นาย กาวิลวงษ์[1] ราคาไปโรงเรียนทรงค์แสนต์ในวันนี้ แล้วไปดูเลือกหนังสือในรถไฟครวัดที่ร้านใกล้แม่นครง ได้ดูหลายวัด เลือกซื้อบ้าง แล้วไปลาซาเปล ซึ่งแต่ก่อนเป็นวัดสำหรับวัง แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้เป็นวัด รวมเข้าอยู่ในที่ศาลยุติธรรม วัดนี้ไม่ใหญ่โตเท่าไรแต่เป็นสองชั้น ชั้นบนมีแต่ผนังเฉภาะแต่เสา ในระหว่างเสากรุด้วยกระจกสีเรียกสเตนกลาศ เป็นรูปภาพศาสนา กระจกนั้นเป็นของเก่า สีสดงามเหมือนสียาราชาวดี ซึ่งเดี๋ยวนี้ทำไม่เหมือนได้ เป็นวัดซึ่งเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่ชื่อหลุยส์ที่ ๙ เรียกว่าเซนต์หลุยส์เป็นผู้สร้าง ไว้สำหรับ เรลิก เคต ผีส คือของเก่าที่นับถือเป็นยิ่งกว่าอย่างพระบรมธาตุนั้นกัน สร้างในระหว่างคฤสตศักราช ๑๒๔๘ มีการเขียนติดต่อกันทั่วไป เดี๋ยวนี้ใช้เป็นศาลสูงที่สุด แต่ก่อนสร้างใหม่ประกอบกับของเดิม ทั้งศาลอาญาแลศาลแพ่ง รวมกันอยู่ในที่แห่งเดียวกันนี้ แต่งเป็นตอน เว้นแต่ศาลการค้าขายอยู่ข้ามคนละฝากถนน ในห้องที่ประชุมศาลเหล่านี้ ยังมีของเก่าครบอยู่ จนกระทั่งแถวกรุผ้า เว้นไว้แต่ที่ประชุมศาลอุธรณ์สูงสุดนั้นไฟไหม้ ทำใหม่ เพดานทำทรงอย่างเดิมลายเขียน ก็ไม่ หนุนเด่นสวยงามอย่างเป็นที่สุด มีรูปเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นผู้ตั้งขุนนาง ๔ คน บุกเข้าไว้ในทางเหล่านั้นด้วย ค่าเงินเก้า ๖ ล้านแต่เท่

[1] นายกาวิลวงษ์ ณเชียงใหม่ เดี๋ยวนี้รับราชการอยู่ในกรมรถไฟ

มีที่ประชุมพวกหมอความกว้างใหญ่ ถึงกระนั้นก็ว่า ถ้าเวลาประชุมแล้วเกือบ พูดกันไม่ได้ยิน เดินไม่ได้ทีเดียว ที่ศาลนี้เปนที่ชำระเรื่องราวว่ากวีนมารีอันตัวเนตต์ จะถูกพวกขบถจับฆ่าเสีย ได้มาขังไว้ในที่นี้ก่อน ความสำคัญเช่นความเครื่องใหญ่ๆ ได้มาชำระในที่นี้ ดูอยู่จนถึงเวลากินเข้า จึงไปกินที่เรสเตอรองต์ของเงร์ ที่เคยไปแต่ก่อน แต่กับเข้าวันนี้ไม่สู้เก่ง แล้วกลับมาพัก

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ไปที่ช่างถ่ายรูป ยืนให้เขาเทียบดูรูป แก้ไข แล้วไปที่ร้านซึ่งทำรูป กำลังปั้นรูปโครงอยู่ สูงใหญ่ไม่ใช่เล่น ทางที่ไปวันนี้ผ่านแฟร์ซึ่งมาตั้งที่สแควร์แถบนั้น อย่างเดียวกันกับที่เซ็นต์คลูด์ เว้นแต่ไม่เห็นรถไฟ เพราะมันตั้งในกลางสแควร์ ห้ามรถไม่ได้ คนแน่นออกจะน่ากลัวอันตราย เสียงอึกทึกครึกโครมอย่างยิ่ง แล้วกลับมาพักอ่านหนังสือต่อไปอีก พอตกค่ำลงหนาวจัด วันนี้ถึงต้องติดไฟ

คืนที่ ๑๘๒

วันอังคารที่ ๒๔ กันยายน

วันนี้อากาศเกือบจะขึ้นมา แต่จะไม่ไปไหนเลยกลัวจะไม่สบาย จึงได้ตั้งใจไปดูรูปตุ๊กตาขี้ผึ้งลักษณมาดามตุสโซที่มิวเซแกรว ที่นั่นอยู่ในห้องชั้นล่าง แลชั้นใต้ดิน สองชั้น ใช้จุดไฟฟ้ามืดข้างสว่างข้าง ชั้นบนเปนแห่โปปแลเรื่องนะโปเลียนโบนาปาตเปนเจ้าเรื่อง มีรูปอื่นๆ อีก มีรูปคนที่รู้จักเช่นเอมเปอเรอแลเอมเปรสรัสเซีย มองสิเออฟาลิแยร์ ไม่เหมือนกระนั้น เปนแต่มีเค้า จะจะเห็นไปว่าคนอื่นไม่ได้ ชั้นล่างมีเรื่องพระเยซู แลเรื่องรบฆ่าหลุยส์ที่ ๑๖ ทางเดินเปนหลืบเช่นถ้ำ แลที่ยังมีอีก ๆ

ถ้าว่าโดยลักษณที่ว่ารูปเขาทำดี เหมือนคน จนถ้าคนเป็น ๆ ไปนั่งอยู่ก็จะเหมือนว่า เปนตุ๊กตา ฤๅจะว่าตุ๊กตาเปนคน แต่ไม่ใช่เหมือนบุคคลที่เขาตั้งใจจะทำ กลับมา เดินตามถนนแล้วมาที่โฮเตล วันนี้ออกง่วง ๆ ไปไม่ใคร่สบาย เวลาค่ำไปกินเข้า ที่ดิเคชั่น การที่ไปเพื่อจะหาเข้าสุกอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนแกงได้ไปซื้อแกงซึ่งเขา-เรียนมา กินเข้าได้ ในหมู่นี้เวลากลางคืนโรงมหรศพที่เล่นอยู่ข้างถนนทั้งปวงเลิกหมด เหตุด้วยหนาว คนไม่มีใจว่องไวโกร่งเกร่งไปทั้งนั้นดูไม่ใคร่จะราม เว้นไว้แต่ถนน บุลวาร์ดแลอื่น ๆ ที่มีร้านขายของขายอาหารแลสุรา ไม่ได้ลดหย่อนซาเสื่อมเลย ตกบ่ายคนยิ่งเดินพลั่งไหล เปนน้ำไหลอยู่ทั้ง ๒ ฟาก มากกว่าเมื่อมาคราวก่อน รถก็เหมือนสวะลอยเต็มไปไม่ขาดสาย ซ้ำมีแต่ความสนุกสบายกันเสียจริง ๆ ไม่เงียบเลย ไม่เห็นมีใครทำอะไรในตอนบ่าย เที่ยวเล่นเท่านั้น ร้านรวงก็ดูเปิดอยู่เฉย ๆ ไม่มีใครซื้อ ไม่มีใครอยู่ ถ้าจะมีคนนั่งกันหน้าร้าน กินเข้ากินเหล้ากินน้ำส้ม ดื่มคุยกันไปเต็ม ๆ ทุกแห่ง การอยู่เช่นนี้น่าจะแสดงกับเมืองเราเปนขันมาก ถ้าหากว่าเมืองเราเปนเช่นนี้เห็นจะไม่มีใครทำงาน เพราะถึงเวลาเล่นก็เล่นทำงานก็ทำงานนั้น ออกจะไม่ใช่เปนวิไสยชาวเรา ถ้าได้เล่นก็จะเล่นเกินไปจนทิ้งงาน ไม่น่าจะนึกเอาอย่างเลย

ลืมเล่าจะเรียนเขามีที่ขายเพลงอิเล็กตริกเสียงจากอกลดคืออยู่แห่งหนึ่ง ทำเปนตู้ยาว ข้างบนมีเลข ๔ ช่อง แลมีช่องสำหรับหยอดสตางค์ ตู้นั้นจำจะต้องไปซื้อสตางค์ ใช่แต่ของเขามาหยอดก็จะได้มาก มีแต่ตลกฟังหน้าปัดเพลงแลเลขบ่งว่าเพลงนั้น ว่ากันที่ทำนตู้ ถ้าผู้ใดอยากจะฟังเพลงใด ดูเลขที่หมายเพลง หันจะเลขให้ตรงตามเร่านั้น แล้วเอาตู้หยอดทางช่องสำหรับหนึ่ง เอาเงินที่สำหรับฟังใส่ก็ลัก ในเวลาที่ดูเปนเสดจข้าง ก็ได้ยินเสียงเพลงที่ต้องการนั้น การที่ทำเช่นนี้เพราะจะไม่ให้

อื้ออึงมีเสียงประชันกัน ในห้องนั้นเงียบ ใครถือแย้นมาวางที่หูจึงจะได้ยิน คือเขาเอาเครื่องอ้อแอ้ไว้เสียในห้องใต้ดิน ล่ามสายโทรศัพท์ขึ้นมาที่หู มีคนคอยอยู่ที่ล่าง เมื่อใดเห็นเลขเรียกเพลงอะไร ก็จัดเพลงนั้นมาหัน เขาช่างคิดดี โดยไม่ได้ขายแผ่นอ้อแอ้ ก็ได้ค่าเช่าฟัง เพลงละเปนนิ่หนึ่ง แต่ที่จริงก็ไม่สู้มีคนเข้าไปฟังมากมายเท่าใด คนที่เดินไปมา เห็นแต่ดู ๆ กันเอง สนุกเพลิดเพลินกันไปแต่เท่านั้น มีคำเขาค่อนว่าผู้หญิงชอบแต่งตัวมาก เพราะเหตุว่าเชื่อแน่ว่าคงจะมีคนดูตั้งแต่หัวตลอดตีนอยู่เสมอ ไม่ว่าปะใครต่อใคร ถึงหน้าจะไม่สวยรูปจะไม่งาม ที่ใครจะละเลยเสียไม่ดูนั้นไม่มี ถ้ามีงามฤๅตีนงามก็คงมีคนเห็น ที่จะนึกเสียว่าตัวไม่สรวยแล้วไม่ต้องแต่งนั้นไม่ควร คงจะมีใครมีใครเห็นอะไรของเรางามอย่างหนึ่ง เพราะเหตุฉะนั้นผู้หญิงฝรั่งเศสจึงได้พยายามในการแต่งตัวมากนัก คำค่อนนี้จริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว

คืนที่ ๑๘๓

วันพุฒที่ ๒๕ กันยายน

เมื่อคืนนี้นอนแต่หัวค่ำตื่นขึ้นแต่เช้าก็โหรงเหรง ไม่มีอะไรจะทำ จะอ่านเขียนก็ไม่เปนแก่นสาร เพราะไม่มีความสบาย วันนี้ซ้ำได้รับเมล์อีก ทำตามบุญตามกรรมเรื่อยไปจนกระทั่งกินเข้ากลางวัน บ่ายทำต่อไปอีก ไม่อยากจะไปข้างไหน แต่เพราะเหตุที่เขาว่าอุดอู้อยู่ในห้องแล้วมักจะเจ็บ ก็เลยขึ้นรถไปที่เอกสหัยเซนหนังสือตะทีโระกระจกในหว่างซาลองที่ไปดูรูปแต่ก่อน มีเครื่องพิมพ์หนังสือพิมพ์รูป เรียงพิมพ์หล่อพิมพ์ และสมุดหนังสือเขียนด้วยมือเก่า อะไรใหม่ๆ มันไม่เฉภาะแต่เรื่องหนังสือกลายเปนตั้งร้านขายแว่นตา ขายปากไก่ เพื่อวันเซอ พรม จนกระทั่งถ้วยคร่ำทองอย่างสเปน ที่สุดที่เกี่ยวกับร้านตุ๊กตาแลเครื่องครัว เปนใจความนั้น ใครอยากจะ

ชายของอะไรให้รู้แพร่หลาย ก็ออกจะไปค่ำโต๊ะกันนั้น ไม่เห็นมีใครไปดู เวลาไปนั้น เย็นอยู่หน่อยหนึ่ง นอกจากคนราษฎร ก็เป็นคนไปดูเห็นจะไม่เกินสิบสี่สิบห้าคน เพราะเหตุที่ไปเกินเล่นจะไกลเกินเมื่อยไปจนวอบ กลับออกมากินเข้าที่ เดินมาโฮเตล

ค่ำไปดูละครคอมิกออเปรา ตามที่ได้กะไว้แต่แรก เป็นเรื่องที่เล่นครั้งแรกว่าดีนัก เรียกชื่อเรื่องว่ามาดามซันเคนไดย์ ผู้ที่เป็นมาดามซันเคนไดย์นั้นคือมาดามคาเร ที่เคยดูแล้วแต่ก่อน เสียงเพราะแลได้ยินชัด เรื่องที่เล่นนั้น ผู้ที่เป็นเรื่องยกมาจากเหตุเครื่องแต่งตัว ผู้หญิงอย่างนั้น ที่จะนิทานว่า มาดามซันเคนไดย์เป็นคนผู้หญิงซักผ้า นายทหารเราผู้หนึ่งเป็นเพื่อนกันมาแต่ก่อน ไปรักใคร่มาก พันจนถึงได้แต่งงานตามประเพณีบ้าน ด้วยผู้หญิงรักผู้ชายจึงสละสาสนาเกือบตามผัว พระยาวุ่นเล่าเรื่องว่า แต่นายทหารนั้นมากันไว้ ต้องเป็นใจคู่เป็นผัวเมียกันจนมีลูกสามคนคน ครั้นเป็นมาแรก ส่วนที่เป็นผู้หญิงคลอดทำงานในเวลาแต่งงาน ครั้นไปนาน ๒ นายทหารนั้นกลับไปด้วยกันเสียสิ้นสิ้น มาดามซันเคนไดย์อยู่ทางนี้ทุกข์ร้อนถึงผัว มีเจ้าอยู่มาเกี่ยวหาจะให้อย่ากับผัวเสีย จะว่าไม่เป็นเมียก็ไม่ยอม ภายหลังการสุดแล้วกันไปบอกว่าว่าให้ผัวหนีเสียผัวจะมาหาความมาดามซันเคนไดย์ถึงแก่ตัว เมื่อเจ้าถึงแล้วส่งเห็นเรื่องที่เป็นมา จึงช่วยกันกลาวให้ดีกันเสีย เรื่องที่เห็นนั้นเป็นเรื่องเสียงความเรวดเลความเห็น ไม่มีความเห็นแล้วแต่ตัวแต่ตัวเอง จนเท่าทำประจุดีคนเกินสมควร นางนั้นออกไปยืนอยู่หน้าโรง เอามือตบมือหนาหน้าเพียง นางคดคดู ทั้งท่าเหลือกกลอก เสียงร้องเพลงอยู่ข้างบนกรุงนุ่มนวล ไม่เกินนางนั้น แต่ดีมาก แต่เพลงไม่ได้ยินดูกันง่าย ที่แต่งนั้นคนเกลี้ยง ดูน่ากลัวตัวคนกลางแต่ไม่ ไม่ได้ทราบความนัก ก็นี้ดูอ

อยู่เช่นนั้น เพื่อจะให้เห็นว่าไม่เอื้อเฟื้อต่ออะไร ตั้งใจแต่จะมองคอยผัวเท่านั้น เปิดม่านถึง ๓ ครั้งก็ไม่เหลียว คราวนี้ต่อไปตอนที่ ๓ ฉากในเรือนอย่างเดียวกัน ใกล้จะรุ่งเสียงระฆังตี แลตะเกียงดับทีละดวง แสงสว่างค่อย ๆ สว่างขึ้น นางย่าวเข้าไปเตือนให้หยุดพักเสียก่อน นางนั้นจึงอุ้มลูกที่กำลังหลับเข้าไปในห้อง คราวนี้นายทหารเรือก็ยกกงสุลอเมริกันมา เรียกนางย่าวออกไป จะให้ส่งลูก นางย่าวไม่ยอม ร้องไห้กลิ้งเกลือกไปต่าง ๆ จนได้ยินถึงมาดามบัตเตอไฟล์ย ออกมาจากห้อง เจ้านายทหารเรือนั้นหลบไป เหลือแต่กงสุลอเมริกันกับเมียฝรั่งของนายทหารเรือคนนั้นมาเดินอยู่ในสวน พอมาดามบัตเตอไฟล์ยเห็นก็เข้าใจว่าคงเปนเมียใหม่ของผัว ด้วยความสำคัญคนละอย่าง ข้างฝ่ายมาดามบัตเตอไฟล์ยเข้าใจว่า ตัวเปนเมียที่ได้แต่งงานถูกต้องตามกฎหมาย แต่ข้างฝ่ายผู้ชายถือว่าไม่เปนแต่งงาน เพราะไม่ได้แต่งถูกต้องตามกฎหมายของตัว นางผู้หญิงฝรั่งที่เปนเมียนั้นออกจะระรายยั่ว ๆ มาดามบัตเตอไฟล์ยฉุนบ้าง แค้นอึด ๆ บ้าง เศร้าโศกบ้าง ทำดีเสียจริง ๆ แล้วกงสุลอเมริกันแลผู้หญิงนั้นหลบไป ข้างมาดามบัตเตอไฟล์ยร้องไห้ จนล้มลงนอนกลิ้ง ประเดี๋ยวคลั่งชกต่อยสาวใช้ของตัวเองแล้วจะฆ่าตัว นางสาวใช้เอาลูกออกมาคอยกันกาง สุดแต่จะทำร้ายตัวขึ้นเมื่อใด ก็เอาลูกส่งเข้าไป เลยกอดลูกร้องไห้ต่อไป ลงปลายพาลูกออกไปที่ประตูหลัง ส่งออกไปเสียที่สวน กลับเข้ามาฉวยมีดยี่ปุ่นสั้นซึ่งเปนของพ่อ ในมีดนั้นมีคำจาฤกไว้ว่าสู้เสียชีวิตดีกว่าเสียชื่อ ฉวยมีดนั้นได้เข้าไปในซอกฉากเชือดคอตาย พอเสียงระฆังตีโช้ง ก็แว่วเสียงผัวมาทางประตูเรือน สู้คลานตะเกียกตะกายมา เลือดเปื้อนมือแดงทั้งสองข้าง พอไปถึงประตูซึ่งได้ดันกลอนไว้ก่อนเวลาจะฆ่าตัว ก็ล้มลงขาดใจตาย ข้างม่านปิดทันที เรื่องราวน่าสงสารมาก ใช้ฝีมือเหลือเกิน เสียงดีทั้งผู้หญิงผู้ชาย ฉันไม่ได้อยู่นั่งเดียวที่เขา

ไม่ได้เจรจา ใช้ร้องทั้งสิ้น การที่จะร้องกระซิบกระซาบมันก็ไม่ได้ ต้องร้องกระซิบดัง ๆ เสียงก็ก้องไปทั้งนั้นแตแต่ต่างว่าไม่ได้ยิน พิณพาทย์มีเพลงแปลก ๆ มาก เจิ่นเหลวยุ่นไปทั้งนั้น เพราะดึกนัก กลับเวลา ๒ ยามตรง

ความจริงไม่สู้สบาย ด้วยหายใจไม่ใคร่จะเรียบร้อย แลความรู้สึกเบื่อหน่ายจัดเต็มที รู้สึกตัวเองในเวลานี้เหมือนตาแก่ ๆ ที่ไม่ทำอะไร นอนจนตัวเป็นลายเสื่อ คอยท่าวันตาย สนุกก็ไม่มีอะไรสนุก เห็นหมดแล้วไม่มีอะไรแปลกสักอย่างเดียว ห้างหอก็จนไม่มีอะไรจะซื้อ สิ่งไรที่ต้องการก็ซื้อหมดแล้วทั้งนั้น จะว่าสบายก็ไม่เห็นมีอะไรสบาย อาหารกินก็จนเบื่อ จะว่าด้วยทางราชการก็ไม่มีอะไรแล้ว เหลือแต่ยังจะพบกับเจ้าแผ่นดินอิตาลี อยู่เช่นนี้ไม่มีคุณทั้งตัวพ่อแลตัวใครเลยสักคนเดียว เที่ยวจนจะเกียจคู่ประดิทิน เพราะฉนั้นจะอยู่ไปในปารีสอีกก็เห็นว่าจะไม่มีคุณอะไร จึงได้ร่นวันเข้ามาเสียเป็นพรุ่งนี้จะออกจากปารีส แลนอนลูเซิร์นคืนหนึ่ง แล้วจึงจะไปอยู่ได้โดยตามกำหนดเดิม เพราะเหตุนั้นจดหมายรายวันก็ดีครั้งหนึ่ง ราวที่หนังสือนี้ถึง จะยังไม่มีอะไรที่จะต้องเข้าไปถึงได้ ต่อไปอีกหน่อยจะส่งไม่ทัน ถ้าจะส่งได้อีกสักคราวหนึ่งก็จะได้ส่ง แล้วแต่จะพบเรือจะไปที่จะเข้าไปถึงก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๐

คืนที่ ๑๘๔

ในระหว่างทางจากปารีสมาลูเซิน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๖ กันยายน ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เช้าวันนี้ไม่ได้ไปไหน กินเข้าที่โฮเตลแลอ่านหนังสือเขียนหนังสือรู้สึกว่าหนังสือมากเหลือกำลังที่จะทำคนเดียวได้ เพราะยังไม่สบายดี จึงได้ให้โทรเลขไปบอกให้ลิทธิ์ไปด้วยที่เมืองลูเซิน อันที่จริงเมื่อแยกย้ายเหลืออยู่ด้วยกันแต่น้อยคนมันก็รู้สึกเปล่าเปลี่ยวไม่มีใครจะพูดด้วย บริพัตรต้องไปทำงานเสียบ้าง ดุ๊กก็ต้องไปทำงานเสียบ้าง เลยนั่งซึมอยู่คนเดียวรำคาญ คิดถึงลูกเหลือสติกำลัง เพราะอย่างไร ๆ ก็ได้นั่งยกผ่นพูดกันอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่ต้องซึม เจ๊ยฤๅก็คงจะนั่งอยู่ด้วยได้ ทำงานกันอยู่ด้วยได้ ไม่เดือดร้อนทุรนทุรายที่จะไปข้างไหน ไม่เหมือนผู้ชาย มันจำจะต้องแยกกันเปนเจ้าคุณระทารธุระของตัวไปตามเกิน

เวลาค่ำวันนี้เปนวันที่สุดในปารีส ยังขาดที่ซึ่งปรารภว่าจะไปลองกินเข้าอยู่แห่งหนึ่ง คือที่กาเฟอังเกลส์ ซึ่งเปนที่สำหรับกิงเอดวอดไปเสวยเวลามาปารีส เขาว่าแพงอย่างยิ่ง แต่มันอยู่ในระยะทางที่จะไปรถไฟ จึงได้ไปกินที่นั่น ที่กาเฟนี้ที่สำหรับกินเข้าข้างล่างตามธรรมดา แต่ไม่ใคร่มีคนที่จะเปนด้วยแพงนั้นเอง แต่ที่ไปกินนั้นกินในห้องไปรเวต ชั้นบนเขาชักม่านยึดช่องเปนที่กำบัง การตกแต่งห้องหับอยู่ข้างจะน่าเอ็นดูมาก ห้องแคบ ๆ เพดานเตี้ย มีตู้กระจกยาวอย่างฝาประจันห้อง

[illegible]

กับเข้าทำดีจริง

[illegible]

ห้องในโฮเต็ลที่ประทับ ณ เมืองลูเซอน

ก่อนจะเป็นที่พอใจเป็นอันมาก แต่กลัวจะลำบากแก่กรมดำรง จึ่งได้ว่าโทรเลขเสียว่าจะไปส่งที่ลูเซิน แลให้โทรเลขถามเรือเขา จะเลื่อนกำหนดเข้ามาได้ฤๅไม่ เวลา ๙ ทุ่ม ไปที่รถไฟ

รถไฟออกเวลา ๔ ทุ่มเศษ มาตามทางวันนี้ร้อนแลไม่ใคร่ง่วง ทั้งปวดตาข้างหนึ่ง เลยนอนอ่านหนังสือเล่นไปตื่นเอา จนออกจะสว่าง ๆ จึ่งได้หลับ

คืนที่ ๑๘๕

เมืองลูเซิน

วันศุกรที่ ๒๗ กันยายน

เวลาเช้า ๓ โมง รถถึงสเตชั่นเมืองลูเซิน สิทธิแลนายโร ซึ่งได้ตั้งเป็นวิริชพิศการะมาคอยรับ ไปที่แกรนด์โฮเตลนะชั่นนัล ซึ่งตั้งอยู่ริมทเลสาบซึ่งเรียกชื่อว่า ฟีร์แวลด์ชตัด คือ ๔ มณฑล เพราะทเลสาบนี้ใหญ่ยาว มีบ้านเมืองตั้งอยู่รอบฝั่งถึงสี่มณฑล กินกลางวันแล้วนอนกลางวัน ตื่นขึ้นกินน้ำชาแล้วจึ่งไปเที่ยวรถ ที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งทเลสาบ มีถนนหน้าโฮเตลสายหนึ่ง นอกถนนออกไปมีต้นไม้ปลูก ๒ แถว ตัดยอดให้เสมอกัน ปล่อยกิ่งให้ประสานกันจึ่งเป็นเพดานเป็นร่มตลอดระยะทางยาวมาก เป็นของที่แลดูสำเร็จด้วย ไม่ใช่กิ่งตั้งท้ายอยู่ นอกถนนออกไปมีท่าน้ำริมฝั่งน้ำ แลมีเรือลอยสำหรับคนเช่าจะไปเที่ยวในทเลสาบ ภูมิประเทศที่แลดูจากโฮเตลเป็นภูเขาสูง ยอดแหลมรายรอบทเลสาบ ดูเหมือนเมืองนี้งามมาก เมืองลูเซินที่อยู่หนทางนั้นอยู่ข้างขวามือ แต่ตามเขามีบ้านหลังไม้ตั้งตามที่ต่าง ๆ ปลูกขึ้นซ้อนขึ้นไป ได้ขึ้นรถไปเที่ยวแต่เฉภาะเมืองที่อยู่ในพื้นราบ ตึกเก่า ๆ มาก ที่ปลูกเกะกะขึ้นน้อยแลรูปเปลก ๆ ดูก็ได้ ถนนแคบ ๆ ร้านขายของเป็นอย่างเดียว แต่ของสำหรับประเทศสวิตเซอแลนด์ต่าง ๆ คือ นาฬิกา เครื่องไม้แกะ เรือนตัวแบบ

ซึ่งเป็นของเคยมีในการกะเกณฑ์มาแล้วทั้งนั้น ไม่มีอะไรแปลกประหลาด ได้แวะซื้อของกระเล็กน้อย พอเป็นที่ระลึกว่าได้มาเท่านั้น แล้วกลับมาลงที่ท่าเรือ ได้เห็นเรือโมเตอถ้านั่งแล่นเร็วเหลือเกิน เรียกว่าเตเลีย เครื่องจักรอย่างไร ๆ แรงแรง คนที่เล่นเรือนั้นคนเดียวเท่านั้น ไม่หมุนเครื่องได้เต็มแล้ว เวลาเข้าจักรแล้วถึงท้าย แล่นเหมือนนกบินไปในน้ำ ในการที่ตกไม่ถึงเรือทั้งกระเซ็นเท่านี้ ได้เห็นตรงไปเรือนั้นแล่นไปประเดี๋ยวเดียวถึงไหน ๆ อยู่ในเรือนั้นรู้สึกว่าไปในรถโมเตอร์คาร์ ไม่รู้สึกว่าไปในเรือให้ความขัดขวางเหมือนเรือโมเตอร์อื่น ๆ ได้ทราบไว้แต่ในการทดลองแล้วว่ายังไม่พบเรือโมเตอที่พ้นจากโทษสามประการแล้วจะมีไปไม่ได้เลย โทษสามประการนั้นคือ (๑) เวลาอยู่แล่นตัวสท้านเป็นเจ้าเร้า (๒) แล่นเร็วน้ำเข้ามาในเรือ (๓) แล่นช้ารู้สึกเท่ากับไปเรือไฟ โทษเหล่านี้เป็นอยากที่จะไม่เป็นเหมือนเรือเดิน แต่ถ้าพบเรือเช่นนี้ พ้นจากโทษสามประการ จึงได้คิดว่าจะซื้อ แต่รูปร่างเรือนั้นแปลกอยู่หน้าเรือแบน รูปข้างท้ายคล้ายโลงศพ ว่าเป็นเรือทำด้วยไม้ฉำฉา มาสำหรับแต่งระดู แต่น่าจะเอารูปเรือเช่าใช่เป็นของงามเหมือนเรือกาไม่ได้สักแต่ก็เป็น ถ้าเป็นเรือไม่สักคงจะน่าดูดีกว่านั้น ด้วยน้ำหนักมากกว่า ได้ขอเพิ่มเครื่องไปพิจารณาดูที่ตกลงว่าใช้ได้ เครื่องโมเตอเป็นเครื่องระบายเปลกระดาษค่าราคาง่าย ๆ ไม่ต้องแต่งแต่กระจุกกระจิกเช่นเครื่องธรรมดา เวลาขวนตกตกลงก็ส่งมาโดยเรือยุโรปสำหรับแล้วไปไทยเพื่อใด

คืนที่ ๑๘๖

วันเสาร์ที่ ๒๘ กันยายน

เมื่อคืนนี้ยังไม่สบายติดต่อมาจากเมื่อกลางวัน ซ้ำเป็นหวัดด้วยเรื่องลงเรือโมเตอไม่ได้ใส่เสื้อคลุม ไม่ไปดูให้ไม่ได้ว่างหลับ วันนี้นอนเสียจนวันแล้ว ถ่ายโมเตอไปขึ้น

รถไฟไปเมืองเบอนตามคำเชิญของเปรสิเดนต์สวิสเฟเดอเรชั่น เมืองเบอนนี้พ่อได้ไปครั้งก่อนเปนอย่างราชการครั้งหนึ่งแล้ว คราวนี้ไปเปนการไปรเวต ทางรถต้องย้อนทางขึ้นไป เพราะเหตุที่เมืองลูเซินนี้เปนตอนกลางของสวิตเซอแลนด์ เมืองเบอนต้องจะขึ้นไปข้างเหนืออีกหน่อยหนึ่ง เปนเมืองหลวงของสวิตเซอแลนด์ ประเทศนี้เขาไม่ใช่อย่างไทย ๆ ไม่มีเช่นเรียกว่ามณฑลในรายงานพระยาศรี ฤๅที่พ่อเรียกลงไว้ในช็อทเลตเตอรส่ายสมณฑล เปนเรียกของไปที่ไทยไม่มีคำไทยจะใช้ แต่ความจริงมณฑลๆ หนึ่งมีอำนาจในตัวเองได้กฎหมายต่างกัน ไม่เหมือนมณฑลที่เมืองไทย ซึ่งใช้แบบกรุงเทพฯ อย่างเดียว มณฑลในประเทศนี้เขาเรียกว่าแกนตอน มี ๒๒ แกนตอน กฎหมายต่าง ๆ ต้องกันบ้าง ไม่ต้องกันบ้าง ต่างเมืองต่างมีที่ประชุมซึ่งราษฎรเลือกเปนหัวน่าและที่ปฤกษา บังคับการสิทธิ์ขาดในมณฑลของตัว ๆ ตามลำพัง แต่มณฑลเหล่านี้มีกำลังน้อย เพราะมีเขตรแคบเล็ก ผู้คนน้อย ไม่อาจจะตั้งตัวอยู่แต่ลำพังไม่ให้ศัตรูมาเบียดเบียนได้ จึงต้องเข้ากันเปนพวกใหญ่ รวมการงานบางอย่างซึ่งควรจะรวมเข้าทำให้เปนแบบเดียวกัน เช่นการทหาร, การรถไฟ, โทรเลข, ไปรสนีย์, บำรุงการเพาะปลูก, การต่างประเทศ, เปนต้น ตั้งที่ประชุมขึ้นเปนกลาง ในที่ประชุมกลางนี้แบ่งเปนสองพวก คือแกนตอนหนึ่ง เลือกผู้ไปประชุมได้ ๒ คน รวม ๒๒ มณฑล เปน ๔๔ คนเปนที่ประชุมหนึ่ง นำที่อย่างเซเนต อีกพวกหนึ่งนั้นเลือกตามจำนวนราษฎร มีผู้มาประชุมร้อยเศษ ที่ประชุมสองพวกนี้ ปฤกษาการงานซึ่งเปนธุระร่วมกันทำกฎหมายซึ่งจะใช้ทั่วไป ที่ประชุมของมณฑลมีอำนาจที่จะทำกฎหมายและการแกนตอนของตัวได้เองจริงอยู่ แต่ต้องไม่ขัดขวางกับที่ประชุมใหญ่ทั้งสองนี้ มีที่ประชุมผู้ซึ่งทำการในน่าที่เปนรัฐบาลของประเทศ อย่างที่ประชุมเสนาบดี อีกที่ประชุมหนึ่ง มีหัวน่าผู้ประธาน และกรรมการที่ปฤกษา [illegible]

[illegible]

ตึกที่ประชุมรัฐบาลเมืองเบอน

ระยะทาง[illegible]อย่างอื่น ถ้าทาง[illegible]ไม่เกี่ยวข้อง[illegible]เป็นที่[illegible]ไป ที่น่า[illegible]ในที่ประชุม [illegible] ขึ้นไป จึงจะยังคงมีการงานได้ เพราะคนนั้นจะทำอะไรต้องประชุมกันเป็นนิจ ไม่สู้จะไปได้แต่เฉพาะตัวคนเดียว [illegible] ร้อยหนึ่ง[illegible] แต่ไม่ใช่เป็นเจ้าเมืองเบอน เป็นแต่[illegible]เป็น[illegible] [illegible] ข่าวราช[illegible] [illegible]ไม่เกี่ยวข้องแก่การในเมือง ทั้งสิ่งการที่เป็นเรื่องทั่วไป การปกครองเมืองสวิตเซอแลนด์เป็นเช่นนี้ จึงไม่สู้เป็ดแตงมาก [illegible]เป็น[illegible] ประเทศใหญ่ ๆ ได้ แต่ความ[illegible] [illegible] ถ้าไม่ได้อาศัยความ[illegible] ประเทศของสวิตเซอแลนด์[illegible]ไปด้วยเขา ยามที่ศัตรูภายนอกจะเข้ามาทำอันตราย และหมายไม่ให้[illegible]โดยแข็งแรงบริบูรณ์ [illegible] เพราะเหตุนั้นสวิตเซอแลนด์จึงคงเป็นประเทศ[illegible]อยู่ได้ในระหว่างประเทศใหญ่ ๆ แวดล้อมอยู่โดยรอบ

การที่ไปวันนี้เป็นเขาไปที่งานนี้จริง แต่ต่างกันกับประเทศยุโรป ที่ประเทศนั้นเป็นเขาที่ปรากฏว่ายังคงอยู่ตามธรรมดา เช่นแต่มีหนทางฤๅปลูกป่าไม้เพิ่มเติม ส่วนที่นี่[illegible] ไม่มีที่จะเห็นได้ว่าเป็นป่าเป็นเขาเลย ยกไว้เสียแต่[illegible]ยังมีอยู่ ที่มีสิ่ง[illegible] [illegible]เป็นที่[illegible] [illegible]ว่าเป็นเขา [illegible] [illegible] เบอน [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

เมืองเฉลียงเขา นับว่าเป็นที่ดูงามแห่งหนึ่ง อากาศเย็นพอสบาย เงียบแลไกลเสียง การค้าขายก็ดูคล้ายหัวเมืองในประเทศนั้นจริง ๆ อยู่ในที่ใกล้ ดูจะงามมาก เมื่อเปรสิเดนต์มาส่งแล้วกลับไปที่เบินตรา ว่าวันที่ ๑๕ มีนาจะไปเยี่ยมที่เบินตรา

เป็นประเพณีของเมืองที่ปกครองโดยวิธีโบราณเช่นนี้ เหมือนเมืองแฮมเบิค เป็นต้น ต้องตั้งคนออกแขกเมืองอย่างง่าย ๆ คือ พอไปถึงแล้ว รัฐเกระตารีมารับ แล้วเจ้าหน้าที่ยกมือต่อ ๆ กันขึ้นไปจนกระทั่งถึงห้องที่ประชุม เปรสิเดนต์แลเสนาบดีออกมารับเราเข้าไปในห้อง ซึ่งตั้งเก้าอี้ไว้เป็นวง แล้วก็นั่งสนทนากันอย่างธรรมดานั่นเอง พอสมควรแก่เวลาแล้วก็ลามาที่โฮเตล ถึง ๑๐ นาฬิกาเปรสิเดนต์แลเสนาบดีก็ไปเยี่ยมตอบครั้งหนึ่ง เป็นเสร็จการพิธี กลางวันเลยไปเที่ยวตามธรรมดา พอขึ้นรถกับเปรสิเดนต์แลสิเกรตารี เหตุด้วยเปรสิเดนต์พูดอังกฤษไม่ได้ สิเกรตารีนั้นแลเป็นล่ามพูด ไปถนนตอนเมืองเก่า ริมแม่น้ำพวกรายกันไปอย่างแถวท่อตลอดทาง ๒ ข้างเป็นเครื่องหมายอย่างเก่า ๆ ซึ่งเกี่ยวแก่พงศาวดาร จนถึงประตูเมืองซึ่งได้เป็นที่ตลาดที่ เมื่อก่อนนี้มาภายหลังถึง ๒ ชั้น แต่ได้รื้อลงหมดเหลือไว้แต่ประตู แล้วจึงเลี้ยวไปทางถนนใหม่ ว่าการสร้างถนนใหม่จึงแต่งมาก ถึงว่าถนนกว้างขวาง ตึกรามใหญ่ ๆ มันก็เหมือนแต่เมืองไหน ๆ ดูก็เกือบจำไม่ได้ ประเดี๋ยวเอาเมืองไหนมาเป็นเมืองนั้นสู้ถนนอย่างเก่า ๆ ไม่ได้ ถ้าถนนเก่าแล้วเห็นตึกเข้าหลังหนึ่งดูน่าดู เจ้าของเมือง แลจำได้ไม่รู้จักลืม เหล่านั้นแปลก ๆ กันมาก ต่อเมื่อถึงแก่ไปภายหลังไม่สู้ควรเหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้ไปนั่งไหนก็ทำอย่างกันได้ ก็จึงเหมือนกันไปหมดทั้งเมือง ถนนนอก ๆ ไม่เป็นหนทางที่งามแต่แลเร่งแต่เห็นเมืองเยรมนีก็คนออกทั่วไปจะ รูปทรงเป็นตอนที่กระจายเป็นที่สังเกตเห็นทั่ว ซึ่งเปลี่ยนตลอดทั่วกันไม่สู้ใหญ่นัก อย่างหนึ่ง ก็ตั้งประชุมเดี่ยวจากทั่วหมู่หมาย แลเทินเข้าพบ

ของหลังคาทั้งปวงที่แลไปจากบนเขาเห็นได้ทั่วไปหมด เมื่อลงไปถึงที่ต่ำหน่อยเปนตลาดซึ่งเปนที่ขังเลี้ยงหมีอยู่ที่นั่น หมีนั้นเปนตราของเมืองเบอน จึงได้เลี้ยงไว้เปนสัตวประจำเมือง ของเล่นเปนกลางสำหรับคนพลเมืองทั่วไป มีเรือนก่อด้วยศิลาติดเข้าไปที่ข้างเขา ขุดเปนบ่อกว้างใหญ่ กรุด้วยศิลาแลปูศิลา กั้นเปน ๒ ห้อง มีท่อน้ำที่ไหลรินอยู่เสมอลงไปในสระ เปนที่สำหรับหมีกินแลอาบ หมีในนั้นมีประจำอยู่ ๕ ตัว ๖ ตัว ห้องละสองสามตัว เขาให้กินผักกาดเหลืองแคร็อตแต่ที่แท้ไม่ว่าอะไร ผักต่าง ๆ ขนมปังนมวัว ตลอดจนเนื้อ แต่เนื้อนั้นว่ากินเข้าไปแล้วจะดุ ถึงมีร้านคนไปตั้งคอยขายผักที่สำหรับให้หมีกินอยู่ที่นั่น ถ้าเปนเวลาที่คนมาเที่ยวเช่นนี้ ใครไปใครก็ซื้อให้กินอิ่มเปรียบูรณ์เกินไปจนออกจะขี้เกียจ ถ้าหน้าหนาวได้แต่อาหารที่เปนส่วนสำหรับเลี้ยงธรรมดา เปนเวลาอยู่ข้างจะขยัน วิ่งวานนั่งยกมือไหว้นอนหงาย มีต้นสนอยู่ในนั้นข้างละต้น เมื่อคราวก่อนเคยเห็นเขาไล่ให้ขึ้น แต่คราวนี้ถามว่าทำไมไม่ขึ้นต้นไม้ ได้ความว่าออกจะนางนองขาขึ้นยืนขึ้นไปได้ แต่ขาลง ๆ ไม่ได้ขึ้นไปค้างอยู่บนต้นไม้ต้องเอะอะกันเปนหลายครั้ง เลยเลิกไม่อาจไล่ให้ขึ้นอีก เพราะความจริงมันไม่ได้ปราถนาจะขึ้นต้นไม้ ถ้าจะขึ้นขึ้นด้วยต้องการรางวัลถูกตัวเท่านั้น

ออกจากหมีขึ้นเขาไปอีกลูกหนึ่ง แล้วเลี้ยวขึ้นเขาชั้นไปอีกลูกหนึ่งเพื่อจะดูแม่น้ำซึ่งไหลวงรอบเขา แลเห็นเปนแม่น้ำอยู่สองข้างหนทางด้วยสายน้ำนั้นคดมาก เล็กแลไหลเชี่ยว กลับมาที่โฮเตลเวลาค่ำ

ครั้นทุ่ม ๑ เลี้ยงอาหารเย็นที่โฮเตลนั้นเอง แต่เปนโต๊ะของรัฐบาลนั่ง ๑๒ คนด้วยกัน พวกเรา ๔ คือ พ่อ บริพัตร จรูญ สุทธิ์ นอกนั้นเปรสิเดนต์แลเสนาบดีกับสิเกรตารี อาหารที่เลี้ยงดีมาก นึกว่าจะไม่มีสปีช ลงทีแลเห็นแล้ว เปรสิเดนต์ถากคำสปีชบอกมาจากกระเป๋าดูสั้นดี แต่ประหลาดประเดิมเต็มที่ จ้างเรา

[illegible] เปนแปลกกึ่ง [illegible] เพราะเหตุที่ไม่เคยเห็น [illegible] ๑๐ [illegible] เปนคน [illegible] แล้วเปลี่ยน [illegible] เรารู้ได้ [illegible] ให้เปนรูปต่าง ๆ [illegible]

วันนี้ [illegible] ไม่ได้ [illegible] ไปช่วย [illegible]

คืนที่ ๑๘๗

วันอาทิตย์ที่ ๒๙ กันยายน

เวลาทีฆายแล้ว [illegible] ใหญ่เท่านั้น [illegible] ประดักประเดิดกว่าลำที่กล่าวแล้วนั้นเปนอันมาก คนที่เดินเรือดูไม่ได้ [illegible] ไม่แน่นั้น [illegible] เสียปล่อยให้แล่นไปเกะ [illegible] เดินไม่ได้ [illegible] ไปเท่านั้น [illegible] ใหญ่ [illegible]

[illegible]

อากาศเสียทุกอย่าง ตรงออกไปทีเดียวว่าไม่มีแห่งใดซึ่งจะเปนซ้ำเปลี่ยว เพราะคนไป
ขึ้นแก้ไขตกแต่งเสียหมดทุกหนทุกแห่ง ถางทางตลอดจนถึงง่ายดี ไม่มีอะไรกีด
ขวางเปนอันตราย คุณประโยชน์ของถนนเช่นนี้คงจะแลเห็นในที่ใกล้ และจากทางไต่ขึ้น
ว่าในพื้นที่ต่ำ ๆ แต่การที่จะแลเห็นในที่ไกลไม่ใช่เห็นได้เสมอทุกเมื่อ มักมีเมฆ
หมอกคลุมหุ้มยอดเขา กลายเสียทั้งหมู่ใด ๆ ก็หายไปต่อฤกษ์งามยามดีจึงจะแลเห็น
ได้ตลอดไปได้ไกล ๆ การที่จะหาฤกษ์จะไม่ใช่ง่ายนัก น่าจะต้องคอยมากกว่าที่จะ
หายด้วยซ้ำ เหมือนอย่างวันนี้แลเห็นเหมือนแต่กลางคืน เพราะแดดร้อนน้อยกว่า แต่
แต่งอย่างนั้นแล้ว ยังมีหมอกเที่ยวไต่ข้างคลุมอะไร ๆ ได้ สูงราวเสาธงหายไปเสียในหมอก
เปนอันมาก เมื่อเวลาอยู่ใกล้ ๆ ก็ไม่มัวแต่ไม่เห็นระยะไกล จะมีน่าดูจริง ๆ นั้นคือควร
จะเห็นได้ว่า มนุษย์เราทุกสิ่งจะทำได้ [illegible] ที่เปนเองตามเหตุการณ์
เรือที่เราไปแลดูนั้นอย่างนี้เดียว เรือนากเดียวกันแต่อยู่ในกลางทะเล แลดูเหมือน
อย่างกับอ้ายตัวแมลงปลายาว ๆ ที่เดินในน้ำ เรือต่างจำพวกต่างไป ๆ แลดูเปนเรือ
เหล่านี้ [illegible] เดินน้ำ [illegible] ดูจริง ๆ [illegible] แลดูมันกลายเปนตุ๊กตา
ไปหมด ดูจะ ๑๐๐ ฟิตเท่านั้นยังเห็นได้ถึงเช่นนั้น ถ้าสูงขึ้นไปอีกจะเห็นอย่างไร
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ข้างเขา บรรจบถึงที่สเตชั่นรถไฟขึ้นมาหยุดแล้วรีบเลี้ยวเลียบยอดเขายอดหนึ่งไป สำหรับจะไปยอดนอกซึ่งเปนยอดสูงแหลม เขาทำระทาเหล็กตั้งขึ้นไป แล้วมีลิฟต์ สำหรับขึ้นไปดูให้สูงยิ่งขึ้นไปกว่ายอดเขา ทางเดินนั้นก็ไม่ลำบากยากเย็นอะไร ค่อยๆ นูน ๆ ขึ้นไปทีละนิดละนิดไม่ไกลเท่าไร แต่พ่อเชื่อเสียว่าขึ้นได้ ไม่สู้จะออกสนุก อะไร เดินกลับมาดูทางไปรเวตอีกหน่อยหนึ่ง ความจริงนั้นพึ่งอ่านหนังสือเรื่องที่ เที่ยวแก่ตำบลนี้ใหม่ ๆ ก็อยากจะดูให้เห็นประกอบเรื่องที่อ่าน นายโฮเตลรับจัดการ หารถ ซึ่งออกจะประดักประเดิดอยู่บ้าง เพราะเปนเวลาเขาเลิก ขึ้นรถไปตามถนน ข้างหลังเขา จนถึงโฮเตลอีกหลังหนึ่งใหญ่ ลงทเลสาบอีกด้านหนึ่ง เปนที่สำหรับ แลดูเขาซึ่งหมอกคลุมอยู่นั้น เมื่อไม่เห็นเขาจะดูเลยไม่มีอะไรดู กลับมาลงตามรถไฟ ถึงล่างแล้วแวะซื้อของที่รฦก ราคาไม่ถือรู้แล้วลงเรือกลับมาโฮเตล วันนี้มีแต่งไฟ อีก มากกว่าวานนี้ สเตชั่นรถไฟแลอะไร ๆ แดงครึ่ดไปทั้งนั้น การแต่งไฟนี้สำหรับ ตำบลซึ่งมีคนประชุมมาเที่ยว เช่นแสดงพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ มีกำหนดวันจุดสำหรับ ที่จะล่อให้มีคนที่มาประชุมรื่นเริง มิสเตอดอเรลล์ พ่อดอเรลล์ที่รับราชการเรา มาหา ได้เคยรู้จักมาแต่ก่อน เมื่อครั้งไปหาโป๊ปเลียวที่ ๑๓ เขาเปนสัปรุษ มี ตำแหน่งราชการในวะติกัน

วันนี้ได้รับโทรเลขแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนคนใหม่ บอกข่าวแกรนด์ดุ๊กพระบิดา สิ้นพระชนม์ ได้ตอบแลคอยฟังกำหนดฝังศพ มีความเสียใจที่ได้ข่าวกรมจรัส[๑] ตาย รับโทรเลขที่ปารีส เมื่อเย็นที่ซอนนี้ด อ่านไม่ได้ความว่ากระไร เดาว่ากรมหลวง วรเสรฐ มีความเสียใจเปนอันมาก เพราะเหตุที่ได้รักษาต่อมาได้เท่าใด จนถึง เวลาจวนจะกลับไปถึงแล้ว มาสิ้นพระชนม์เสียก่อน เลยตอบพึ่งเข้าไปให้ถามข่าว

---

๑ กรมหมื่นจรัสพรปฎิภาณ

ลูกหญิง ๒ คน[2] แลกรมหลวงวรวัฒน์ กับประวิตร[3] ก็มาถึงนี่ จึงได้โทรเลขตอบว่าไม่ไป[illegible] กลายเปน[illegible]ไม่ได้ความเห็นเลย เปนที่อนาถใจเปนอันมาก ลูกพระองค์เหล่านี้[illegible] ดูน่าใจหาย [illegible] เหลือเกิน

คืนที่ ๑๘๘

วันจันทร์ที่ ๓๐ กันยายน

กินเข้าแล้ว เวลา ๔ โมงเศษไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นมิดคอเรลลี [illegible] ทางรถไฟวันนี้เปน[illegible] [illegible] น้ำไหลเข้าไปใน[illegible]ไปทั่วทุกแห่ง [illegible] แต่เปนอย่าง[illegible] [illegible] ไปทางนั้น ไม่มีแห่งใดที่จะ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ไม่ได้[illegible] [illegible]

๒ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์หญิง ๒ พระองค์นั้น คือพระองค์เจ้าภัทรายุวดี กับพระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ

๓ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม เวลานั้นดำรงพระยศเปนกรมหมื่นปราจิณกิติบดี

ไม่ต้องมีความพยายามแลเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอย่างไรแต่สักอย่างเดียว นอกจากจะขึ้นไปขึ้นเขาอย่างเก่า ต้นไม้ที่เปนป่าก็น้อย เปนไร่หญ้าแลต้นผลไม้ไปเสียทั้งนั้น ต้นผลไม้มาก จะว่าอะไรนอกจากว่าเปนป่าแต่งเขาแต่งไม่ได้เลย เมื่อไปเห็นที่เปลี่ยวเช่นนอรเวมาแล้ว มาดูที่ประเทศนี้ออกจะจืด ๆ เหมือน ๆ กันไปหมด ไม่ทำให้ใจเต้นตะเงอตะแง่ สิ่งที่ชื่นเชยอวดแรงอยู่ก็แต่เรื่องทางรถไฟ ซึ่งเขาทำเปนการวิชาอย่างวิเศษในทางที่จะขึ้นเขาแลลงเขา เข้าปล่องข้ามสพาน ดูประหนึ่งว่ารถไฟเดินซ้อนกันขึ้นลงซึ่งเวียนลงมา รถที่สวนกันไปสวนกันมา ก็เห็นกันได้จนตลอดสายตา แต่เจาะปล่องลอดเขาใต้เขากว่า ๖๐ ปล่อง ปล่องที่ยาวที่สุดคือ เซนต์โกธาร์ด ปล่องเดียวยาวถึง ๓๕๐ เส้น ทางนี้ไกลกว่าซิมปลองซึ่งได้ไปเมื่อวานนี้ แลงามกว่ากันด้วย

เมื่อวานซืนนึกถึงเรื่องเมืองสวิตเซอแลนด์ ขาดไปเรื่องหนึ่ง คือสวิตซ์นั้นไม่มีภาษา เปนคนชาติเยอรมันบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง อิตาเลียนบ้าง รวมกันเข้าเปนชาติ เพราะฉนั้นภาษาจึงต้องใช้ทั้ง ๓ ภาษา กฎหมายฤๅข้อบังคับอย่างหนึ่งอย่างใดต้องเขียน ๓ ภาษา ในที่ประชุมปฤกษาราชการ ก็ใช้เปนภาษาราชการได้ทั้ง ๓ ภาษา ผู้ที่เปนเมมเบอจำจะต้องรู้ภาษาทั้ง ๓ ฤๅอย่างน้อยก็ ๒ ผู้ที่จะพูดนั้นตามแต่จะถนัดภาษาใด รัฐบาลใน ๗ คนนั้นจะเปนชาติหนึ่งชาติใดก็ได้ ไม่มีกฎหมายห้ามปราม แต่เปนประเพณีจำจะต้องมีเยอรมัน ๔ คน ฝรั่งเศสแลอิตาเลียน ๒ คน เพราะชาวสวิตเซอแลนด์เปนเยอรมันโดยมาก ต่อลงมาแต่เขตรแดนเยอรมัน ข้างฝรั่งเศสก็อยู่ติดเขตรแดนฝรั่งเศส ฝ่ายอิตาเลียนก็อยู่ติดเขตรแดนอิตาลี ทางที่มาวันนี้ตอนบนเปนเยอรมัน ตอนล่างเปนอิตาเลียน คนในเมืองเปนอิตาเลียนจริง ๆ จะสังเกตไม่ได้ว่าผิดกันอย่างไร บ้านเรือนตอนข้างบนยังเปนอย่างสวิตซ์บ้าง ตอนล่างเปนอิตาเลียนทีเดียว จะรู้ได้ก็แต่ว่าเขตรแดนต่อกันเพียงไหนก็แบ่งชาติกันเพียงนั้น แต่สาสนาเปนโรมันคาทอลิกเปนพื้น จึงเปนอันว่ารวมสาสนาเดียวกันทั้ง ๓ ชาติ

เพราะเปนรอยต่อสวิตเซอแลนด์ตรงบางตำบลก็กันกับอิตาลีที่ตำบลเกียสโซ ซึ่งเปนสเตชั่น ที่มาหยุดวันนี้ ห่างจากทเลสาบโกโมทาง ๒ ไมล์เศษ แต่เขตรแดนที่นั่นกันยังเวียน ไปหน่อยหนึ่ง ไปขึ้นทเลสาบลูกาโนเปนคนละครั้ง

วันนี้เปนวันโชคไม่ดี ตั้งแต่เช้ามาเปนหมอกครึ้มฟ้าครึ้มไม่ไม่แลเห็นภูเขา เลยยิ่งกว่าเมื่อวานนี้ ครั้นเริ่มนั่งรถตลอดทั้งวัน ลงตอนบ่ายฝนตกด้วย แต่รถ ที่มาเอาที่ห้องรถห้องท้าย นั่งแลดูแล้วได้แต่ลายเงินแต่ไม่แลเห็นไกล กินเข้ากลางวัน ในรถ ไม่ได้ลงกินเข้า จึงต้องขึ้นเลย ๆ เขาคนในโฮเตลมาเลี้ยง กำหนดเดิมว่า จะมาถึงบ่าย ๕ โมง แต่ไม่ถึงได้จนย่ำค่ำ ถึงเกียสโซเข้าแล้วฝนยิ่งตกใหญ่ลงมา ขึ้นรถไม่แตกต่างที่มาที่ถ้ำลงฝน อยู่ข้างจะถูกสาด มาตามทางเปนบ้านคนตลอด เวลาสองเตนที่ทาง ๓ หลายแห่ง ข้างหนึ่งได้ยินโฮเตลเรียกชื่อว่า วิลลาเดสเต คำ ที่เรียกว่าตำบลโกโมเนนเรียกตามชื่อของทเลสาบ แต่ตำบลนี้ถูกเมืองนี้เขาเรียกว่า เชอรนอบบิโอ เลือกที่ได้เหมาะดี ตั้งแต่เกียสโซมาเปนถนนริมทเล มาถึงตอน นี้เปนแต่เลียบเนินไป ถนนดีตรงเข้าไปข้างใน ไม่ได้เลียบตามริมน้ำ เพราะฉนั้น โฮเตลจึงวิตได้เนินข้างหนึ่ง อีกเลยข้างหนึ่ง มีบาอยู่ตรงข้ามฝาก ท่าเทียบเรือ มีราวกั้นตกไม่ไกลโฮเตลถนนริมน้ำ จากท่าจะแลดูขึ้นไปได้เว้นแต่ฝนไม่ได้ ฝนตกเปนพายุฝนลงตามบ้านช่องอยู่เสมอ เหมือนฝนตกพระนครศรีอยุธยา จน ถึงกรุงได้หาย ไม่หนาวเท่าไร ตอนหัวค่ำยัดน่าต่างเข้ารถนด้วยซ้ำไป เวลาคนดู เขาที่จะเป่นเลี้ยงกันแต่สเตชั่น ดูคลอจะว่าได้ไว้พรุ่งนี้ ไม่เหมือนกันกับในเมือง ที่ร้อนจนแบบจะมาไปลึกหกลมหกลุกได้ ครั้นมาถึงที่โฮเตล คนกินตรงแน่นไปทั้งนั้น ไม่ใช่แต่คนมาดู คนอยู่ที่โฮเตลนี้มาก เพราะเป็นฤดูกาลที่เขามาเที่ยวเดือนหนึ่ง ทนเย็นเสมอทุกชั้น มีห้องสำหรับกินเข้าเป็นอย่างโต่งตั้งเสียจริง ๆ ห้องสามคร่

เวลากินเข้าแล้วเขาเล่นดนตรี เปิดประตูออกเฉลียงข้างหลังเปิดหน้าต่างสูง ๆ ไปรอบ บ้าน ๆ ห้องที่อยู่กว้างขวางพอใช้แต่แคบ เตียงนอนแคร่ใหญ่โตเสียจริง ๆ ผ้าคลุมผ้าห่มนอนคลุมไม่มิด อากาศเห็นใช้ได้ ไม่ได้ร้อน [illegible] พุดตาน แต่ไม่ถึงเปิด ข้างนอกแปลกอกกุศพระ ๆ [illegible] ใจจะกินเข้าไม่รู้จักสักคนเดียว แต่ท่าไอดีปรีชา [illegible] ได้เคยเห็นแต่เคยกิน [illegible] อย่างไรก็มากให้ว่าดีเปรียว นักอยู่เป็นนานมาไม่เคยเห็นที่ไหน [illegible] ได้ว่าเคยเห็นกันเลย พร้อมกันก็อกุศกระปุรี ครั้นแต่เห็นมาได้ ๒๖ ปีแล้ว [illegible] ว่าเคย เรียกว่ากะไรก็จำไม่ได้ ที่ไปถามเจ้าของไม่รู้ [illegible] มาแต่เกิดอยู่ เรียกว่า กินกันเชื่อ แต่เป็นของปลูกในเมืองนี้ [illegible] นั้นเห็นจะไม่ใช่ของมาแต่อื่นเห็นจะไปจากอิตาลี เพราะได้กินพร้อมกันก็ปลูกอยู่ที่กรุงโรม เป็นลูกอย่างเดียวกันกับที่เห็นกิน จะต้องเคยมานานแล้ว เป็นอย่างเดียวกันกับสิ่งที่ได้พรรณนาแต่เมืองจีน แต่เรียกชื่อว่าเกาเลาะนั้น

คืนที่ ๑๘๙

วันอังคารที่ ๑ ตุลาคม

วันนี้ค่อยรู้สึกเป็นสบายหน่อย ที่ได้รับโทรเลขว่าลูกสบายดี [illegible] ของเราจะไปรับถึงเดค วันที่ ๑๓ [illegible] [illegible] ว่า [illegible] ที่ [illegible] ไม่มี [illegible] [illegible] [illegible]

เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ลงเรือไมเตอร์ที่ท่าโฮเตล เรือลำนี้แกร่นเร็วได้ ๖ คน เขาทำเก้าอี้หวายยกลงจากกำปั่นเอาไว้ แต่รูปเรือเปนอย่างเรือทั้งในการกลึก แล่นเร็วไม่ได้ พอแล่นเร็วกว่านั้นน้ำเข้าเรือ แรกเราน้ำกระเด็นเข้าเรือ รถเรือออกเต็มเร็วเข้า ทนไม่ไหวต้องเข้าเร็ว ตกลงเปนเกาะหน้าเรืออยู่เอ่ง ๆ แล่นช้ากว่าเดิมสูเห็น เรือลำนั้นจุปกึ่มยกตั้นคุณแต่ถูกกว่า แต่ไม่ได้กระแสแล่นเร็วมากในเรือไม่ได้ วันนี้ได้เกิดถูกมาก ราคาเครื่อง ๒๐๐ ปอนด์ ลำเรือต่างหาก

ทะเลสาบโกโมนี้ น่าจะกล่าวได้ว่าที่ล้วนเรือนรายรอบตลอดทั้งรอบ ถนนตัดขึ้นไปบนเขาบ้าง ลงในเขาบ้าง เขาก็เปนรุปล้วนแต่กลัดถคตถุม ระดับไม่ค่อยมาเท่าไปทุกๆ ทะเลสาบเช่นนี้เปนอย่างเดียวกันกับสระในคาถญุสระรักกันคิดหาเท่มะเราะในหน้าสเข้าจะเรียกว่าสระ ที่ใหญ่ ๆ อย่างนี้เปนได้สามอย่าง อย่างหนึ่งเปนที่ลุ่มใหญ่ในระหว่างแม่น้ำรวมกับเหตุที่มาเชื่อมกัน ระน้ำตกลงมาแต่ข้างเหนือแล้วไหลลงทะเลข้างใต้ อีกอย่างหนึ่งเดิมเปนทะเล แต่เกิดหาดทรายตื้นขึ้นมาเสียโดยรอบ เหลือแต่ร่องน้ำเข้าออกจากทะเลทางเดียว อย่างเช่นทะเลสาบเมืองสงขลาแลหัวเมืองสะอย่างที่เราเคยเรียกกันว่าทะเลสาบ แต่ส่วนทะเลสาบที่นี้เปนอย่างหนึ่งซึ่งไม่มีลำคลองซึ่งจะชักน้ำให้ไหลได้ในที่นั้น มีแต่รวมน้ำฝนแลหิมะที่ละลายไหลลงมาอยู่ในที่ลุ่มใหญ่ ถ้าน้ำมากเกินไปก็จะไหลออกไปทางแม่น้ำ กรุงเทพฯที่น้ำทะเลขึ้นลงทั้งกลางวันกลางคืน ไม่เป็นเช่นนั้นทีเดียว เพราะเราเคยเห็นแต่ที่เปนทะเลน้ำ ถ้าเปนทะเลเช่นนี้แล้วไม่เค็มเลยเปนน้ำจืด แต่น้ำลึกมาก ที่นี่ผิดกันกับที่เราเคยเห็นมาซึ่งเปนน้ำจืดแต่ตื้น เช่นที่กว่าแหมหนึ่ง แต่ที่นี่ถึงจะตื้นในฤดูร้อน แลน้ำก็ใสสูงมาก นั้นดูเหมือนที่เปนอยู่ น่าจะเรียกว่าทะเล แลได้เคยเรียกกันว่าทะเล แต่ที่นี่เห็นเปนแต่เอาไว้ดูเล่นเหมือนดังบ่อโนวที่หามีไม่ ซึ่งมารวมอยู่ที่นี้ ถ้าจะเปรียบแต่ใจจะไม่นึกว่าเปนทะเลเลย ก็ต้องพากันว่าคนมาดูเพียงเท่านี้ได้ ก็คนเรียกคุ้นแลคิดอย่าง

ก็อพระยาชัดยุรักเรียกสระเสียด แต่เขาไม่เห็นแลเขาไม่ได้ใช้ไถ น้ำที่ตามทาง [illegible] ก็มีแต่เห็นเปนสิ่งเกิดขึ้นใหม่ ฤๅสิ่งเหลือ [illegible] คงอยู่ จึงเคลื่อนไหว [illegible] อย่างไรราคาตามแต่ระเบียบเกิด ที่ว่าเพราะได้เข้าใจว่าไม่ได้ทำเสียหายอย่างไรเราเองเท่าใด

บ้านเมืองที่เดินมาเหล่านี้ น่าดู [illegible] ข้างทาง [illegible] เรือนยาว เปนที่สำหรับเก็บเข้าเพราะต้องกิน [illegible] เรือนนั้นเปนราคา [illegible] ปลูกต้นไม้ [illegible] ต้นไม้แม่น้ำ ระหว่างเมืองเรา หมู่บ้านเหล่านี้เรือนเก่า ๆ [illegible] แต่เวลา ที่ไปไม่เห็นเลย ไปได้ไกลเท่าไร [illegible] มีที่ [illegible] ไม่เหมือนเรา [illegible] ตาเอาจริง ๆ ก็อย่างเฉลิมพระชนมพรรษา เปนข่ายเมืองไทย ถึงเปรียบกันก็ยังไม่ แต่เพราะเหตุที่ได้ไปในเวลาที่ [illegible] ไป ประมาณสักชั่วโมงครึ่งถึงที่แยกเป็น ๓ แยก เรียกว่าตำบล [illegible] โกเคส [illegible] จึงเปน [illegible] จะต้องแยกเมืองตรงอยู่ที่นั่น [illegible] กินน้ำชา [illegible] เมืองใหญ่ โกเคส นั้นลักษณะเดียวกันกับที่ [illegible] ไม่มีอะไรจำเพาะ [illegible] ไม่ประมาณเปน เฉลียงด้านหลังกว้าง เหลือไว้เปนห้องไม่สู้ใหญ่ [illegible] ด้านริมน้ำ [illegible] ราย ๆ มีพวกดอกกุหลาบเที่ยวอยู่หลายต้น แต่เราจะไปข้าง [illegible] ไม่ทราย เพราะมาอยู่มาเช่นนี้ [illegible] ไปเที่ยว [illegible] มีวิลลาโบราณอยู่ในที่ใกล้ ๆ [illegible] ไปครั้ง [illegible] เรือเข้าไปแล้ว เห็นน่าหน้า [illegible] แต่เปนเวลา [illegible] เที่ยวเลย กลับ แต่ [illegible] ฝนมาหยุด [illegible] โกเคส คนใน โกเคสนั้น [illegible] แต่เปนคนต่างประเทศ [illegible] ต่างคนหญิงชายทุกเวลา [illegible] ไม่เหลือ [illegible]

เวลากำหนดกลับ [illegible] พรุ่งนี้ [illegible] ไปกิน [illegible] แต่ง ไปรถไฟกลางคืนวันที่ ๓ เวลา ๓ โมงเช้าถึงเมืองโรม วันที่ ๔ [illegible] ๖ [illegible]

[illegible] วันที่ ๗ [illegible] วันที่ ๘ [illegible] กำหนดแน่ในวันที่ ๑๔ วันที่ ๑๕ ฤๅที่ ๑๖ [illegible] จนถึงวันที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน [illegible] นั้นแล้วแต่เวลาจะมี

[illegible]

จะเบื่อเหนื่อยไม่เปนคนที่เคยทนทานความหนักมาแล้ว แต่ต้องระวังอยู่เปล่า ๆ รู้สึกตัวว่าไม่มีประโยชน์ เช่นพ่อเคยรู้สึก เพราะคิดว่าปรารถนาหาความเกษม ก็คิดถึงลูกเมียไปอย่างเดียว แต่ถึงเช่นว่าจะเปล่าเงินยกแต่หน้า ความใจร้อนนั้นคงมีแต่ที่เคยการงาน ซึ่งจะรู้สึกนำให้ท้อใจบ้าง เงินแต่ก่อนน้อยตัวเปนธรรมดา แต่ไม่จะปรุงเลยว่าไม่ได้ทั้งนั้นที่เคยอ่านเขียนเลยนั่นก็ไม่ได้ แต่พ่อรู้สึกตัวว่าได้รับความร้อนกว่า ๒ เท่าของประเทศ จึงทำให้เบื่อ ๆ ไม่สู้จะนอนหลับได้ค่อยไม่ รู้สึกว่าความร้อนไม่เหมือนในเวลาอยู่เปนนิจ เมื่อเวลาเดินไปตามถนนที่แดดจะร้อนร้ายอยู่ทีเดียว จึงว่าทำการงานก็ยากใช่เพราะว่ากลางวันร้อนอยู่นั่ง ๆ เวลาจะนั่ง ๆ เย็นใจ ทำการงานก็ไม่เปนเท่านั้น มีนที่ ๆ วาง ๆ ไว้ แต่เวลาไปในเรือหรือยานที่เดินทางไปมาอยู่นอก สังเกตดูเหมือนเมื่อแรกมาดูเปนเวลา ที่นั่งเปลี่ยนทุกวัน ไม่เคยไม่ได้สักวัน เพราะมีแต่จะออกเดินว่าวันนี้จะถึงนั่นพรุ่งนี้จะถึงนี่ แต่ก็จะได้อากาศที่เย็นเปนสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าหากว่าว่าถึงการเดินทางไว้ ตั้งใจว่าพ่อจะกลับเที่ยวอยู่ในทะเล ๒ เดือน ก็คงมาแต่ปลายปีเดือนหนึ่ง ทนตามเดือนหนึ่งบ้างกว่ายอารมณ์ใหม่ จะไม่มีความท้อถอยในการที่จะเดินทางกลับไปในทเลนั้นเลย

ถ้าจะได้ส่งหนังสือออกจากเมืองไทยสงกาเวลาไม่แน่ เพราะจะไปเตร่อยู่ข้างนี้ตามนอกอีกถึง ๗ วัน แต่อย่างไร ๆ หนังสือคงจะเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ก่อนพ่อ เพราะเหตุที่พ่อยังจะไปแวะเมืองต่าง ๆ และเจ้านคร เพราะฉะนั้น หนังสือที่เจ้าเข้าไปส่งด้วยมือ คงจะไม่เปนยักโตเท่าใด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๑

คืนที่ ๑๕๐

เมืองมิลาน

วันพุฒที่ ๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

[illegible]

เปนต้น ครั้นถึงเวลาที่กำหนดไว้ว่ารถจะออกนั้น จึงได้เห็นรถออกจากที่ตรง เพราะมันขึ้น "หมาย"[๑] กันเสีย เชื่อว่ารถยังไม่มาถึงที่ก่อนออก ๆ เช่นนั้น การที่เปนจริงอย่างนั้น ของพร้อมแล้วยังต้องคอย รถไม่มา เหมือนเช่นเหลือสติกำลัง ไปจอครั้นคอย ผ่านทางรถไฟเมื่อไปไม่เคยมีการยิ่งกว่า เอาเงินจ้างยามประตูให้เปิดปล่อยเราไปได้ แต่นี่ถึงจะระยอคคดงไปก็เปล่า รถมันไม่มา เกินเวลากำหนดไปเปน ๔๕ มินิต จึงได้มา รถก็สักประโคมเรือนไปทั้งนั้น แต่เปนระยะสั้น ก็ว่าจะได้ออกก็ชั่วโมงเศษ ภาคภูมิทางก็ไม่มีอะไรน่าดูแต่สักอย่างหนึ่ง เปนเขาบ้างที่ราบบ้าง ป่าไม้ทั้งนั้น ระยะทางที่ ๔๕ มินิตแต่มิลานเสียกว่า ๕ ไมล์เศษจึงถึงเมืองมิลาน ขึ้นรถไปที่ป่าใหญ่ ป่าก็น้อย ในระหว่างสิ่งเวียนที่สำหรับเล่นม้าผู้คนสนามคดอย่างไรมีแต่โบราณสถานหนึ่ง โฮเทลเดียวสถานหนึ่ง ประตูไชยด้านหนึ่ง ยังกำลังขุดดินปรายดินปลูกหญ้าปูอิฐหินไว้ แต่ถนนแหวนเชื่อมกันให้เปนวงเวียนอ้อมค้อมไปอย่างสักยันต์ป่าก อ้ายคนขับรถมันนึกว่าเราจะไป "กินลม" พาวนเสียเกือบ ๒ รอบจึงได้สั่งให้กลับ หนทางเราจำได้เสียแล้วแต่เมื่อมาครั้งก่อนไม่เปนการอะไร ไม่มีอะไรจะเล่า นอกจากนั่งรถกลางคืนแต่โฮเทลเดียวลมาจนถึงแปเลสโฮเทล ครั้งสเตชั่นทางไม่ยาวเท่าไร ได้ร้านรถรางถึง ๖๐ หลัง พวงส่งคนกินกินเที่ยวกิน ทาเหลือกิน ทาสีนกิน บางทีต่อถ่านถึง ๕ รวม ๗ รถทั้งไปทั้งมารถเดียวเดินรอ ๆ ตะที่ไหนก็เหมือนไปตั้งโรงรีโนวาที่นั่น ร่มดูอย่างน่าเกลียด จนไม่อยากไปเที่ยวข้างไหน

เรื่องความยาก จนควรจะเรียกว่าเมืองนรานี้ เปนเหตุให้เกิดเยถานเร่า เพราะเหตุใดจึงได้นาน สงไสยว่ามันจะแม่กัน เพราะรถก็เปนรถเหล็กเดียวมีกำเนิดคนเดิม ๆ นำรถเก่าจัดกัน ๒ หลังถางที่ว่าถอนเกินไปได้ ก็ต้องทิ้งไปติดเข้าของ

๑ คำว่า "หมาย" มาแต่หมายกรมวัง แต่ก่อนมักบอกนัดเวลาพร้อมกันก่อนเวลาจริงหลายๆ ชั่วโมง จึงเกิดใช้เปนคำเผลงว่า "หมาย" ในเวลาใครบอกนัดก่อนเวลาจริงนาน ๆ

[illegible]

กำไรมากด้วย

[illegible] ยอดมณฑปนั้นหลีกไปกว่าส่วนกว้างของตัววัด ความรู้สึกอันนั้นแปลกจริง ๆ ไม่

ได้นึก [illegible] ก็ ไม่ใช่ศาลาแก่งใหญ่ ที่นี่ [illegible] ที่ไม่ใหญ่ ๆ [illegible] คอลอนมากกว่า

กินเข้าแล้ว [illegible] แต่ [illegible] ไม่ [illegible] เวลา [illegible] ทุ่ม ไปที่รถไฟ

วันนี้เปนวันแรกที่ได้จากบริพัตร เพราะต้องให้ไปช่วยการฝังพระศพแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดน [illegible] ดุ๊กออฟบาเดน ควรจะไปช่วย แต่ไม่ [illegible] ไป [illegible] แล้วจึงกลับขึ้นไป [illegible] เพราะ [illegible] แน่นมาก [illegible] ไปเปนโฮเตลแล้ว [illegible] จะไปช่วย [illegible] ไปที่ [illegible] แขงแรง

คืนที่ ๑๙๑

โฮเตลเอกเซลซัวร์ เมืองโรม

วันพฤหัศบดีที่ ๓ ตุลาคม

[illegible]

[illegible]

[illegible] เป็นกำลังช่วยแรงให้

เสียเงินของเก่าได้ง่ายขึ้นแลเร็วขึ้นกว่าที่คนแต่ก่อนทำได้ เปนเหตุให้การช่างแพร่หลายทำได้มากออกไปแต่ละแห่งนี้ แต่จะว่าทำง่ายของเก่าหยั่งว่าไม่ได้ เพราะว่าคนเราก็เห็นว่าถึงได้ทำด้วยความพยายามแลความคิด เช่นฝีมือเก่า ย่อมเปนที่น่าพึงใจแก่นายช่างที่ จึงกว่าของที่ทำได้ง่ายได้เร็ว เช่นหยิบสิ่งของที่ทำด้วยมือแลทำด้วยเครื่องจักร ย่อมมีราคาผิดกันเปนอันมาก ความคิดแลฝีมือแลความรู้ถึงเนื้อของช่างแต่ก่อน จึงยิ่งพึงยิ่งกว่าเพียงน่าพิศวงเปนอันมาก

ส่วนข้อที่เห็นแปลกที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ คือกำหนดว่าตั้งแต่เมืองโรมได้เปนเมืองหลวงของพระเจ้าแผ่นดินอิตาลีขึ้นแล้ว ความเปลี่ยนแปลงในการก่อสร้างถึงการใหญ่ทั้งถนนตึกบ้านแลอื่นๆ ก็เปนอันมาก แต่เราไม่สู้ต้องพิจารณาเรื่องนี้นัก เพราะเหมือนๆ กับเมืองอื่นโดยมาก เพราะฉนั้นการเที่ยวเมืองโรมนี้แปลกกว่าที่อื่นมาก ด้วยเราได้เห็นของโบราณดึกดำบรรพ์ ตั้งอยู่เคียงกันกับของที่ทำขึ้นแต่ใหม่ๆ การก่อสร้างในรายขั้นกลางปนอยู่ในหมู่ที่เก่าแลใหม่นั้น ใหม่เปรียบข้างหนึ่ง จึงเปนที่น่าเที่ยว เพราะได้เห็นการเก่าใหม่ปนกันในพระนครอันเดียว จะเห็นที่อื่นยาก

เรื่องที่เล่าไปว่ากำหนดชั่วโมงหนึ่ง ซึ่งเปนข้อเฉพาะตัวผู้ว่าการเคยเลี้ยงเปนเช่นนั้นแก่ตัวหน้า มีคำที่เขาเล่าเปนลับเล่น ว่าคนหนึ่งเปนผู้ใหญ่ไปถามนายตนหนึ่ง ว่า "ท่านรู้ไม่ว่าเมืองโรมเก่าจะเปนอย่างไร" นายตอบว่า "เห็นจะสัก ๕ ชั่ว" ความที่พูดนี้ไม่ได้ความเท่า เปนได้จริงๆ [illegible] เพียงเวลาที่ไม่เท่าถึงที่ตั้งเท่านั้น [illegible] ที่ตั้งอยู่เย็น [illegible] ในหมวดที่ ๓ [illegible] โดยเที่ยวเท่านั้นเรา เปน [illegible] ไป ด้วย [illegible] [illegible]

[illegible]
เข้าละสตุ้งไหวไปได้นานๆ

[illegible]

[illegible]
พอได้ไปหาเรื่องกราวก้อน ถ้าเปนรูปศิลาโตกว่าตัวเท่าหนึ่งได้ เดินก้าวยกมือ

อำนวยพร ทำที่มากเหมือนจริง ๆ วัดนี้ที่ชอบใจ เพดานมีรอดคั่นเปนช่องลึกเปนระยะ ดาวกลางทำเปนตราอาร์มของโปปต่าง ๆ เพราะเหตุที่การซ่อมของโปปนั้น ๆ เปนคนละครั้งที่อยู่ แต่ใจกลางของโล่เปลี่ยนไปตามตระกูลของตัวโปป เพราะฉนั้นดาวจึงเหมือนกันหมด เปนแต่ไส้ในแปลกกันทุกดวง เปนลายปิดทองล่องสีงามเสียหาสุดที่แล้ว ยังมีวัดเดียวนี้ไม่ได้อย่างแต่ก่อน แต่เจ้าของยังรักษาอยู่ส่วนหนึ่ง น่าเสียดายว่าไม่ได้ เปนรูปนักบุญท่าทางเก่ง ๆ ทำด้วยศิลาขาวแลใหญ่โตทั้งนั้น วัดนี้น่าเสียดายออกจะโทรม ๆ เสียแล้ว เพราะเงินที่จะรักษาไม่พอ แต่ข้อที่จะเอาเงินไปรักษาวัดเสียหมดไม่ได้การบ้านเมืองนั้นนับแต่เหลือกำลังอยู่เอง เพราะเหตุฉนั้นเวลาโปปมีอำนาจเปนใหญ่อยู่เมืองจึงโทรม จำเริญแต่วัด เมื่อมีเจ้าเปนคฤหัสถ์ ก็จำเปนอยู่เองที่บ้านเมืองต้องรุ่งเรือง วัดจึงโทรมบ้าง ออกจากนี้ผ่านโคโลเซียมไปดูคุกพาไรร้ายอรุพงษ์เข้าไปดู แล้วไปวัดซันเปาโล พอถึงเข้าก็เสียใจว่าได้เห็นแล้วแต่ต้องเข้า วัดนี้ภายนอกไม่สู้งาม ออกจะไม่เปนสง่า แต่ข้างในงามมาก มีเสาศิลาทั้งแท่งถึง ๙๒ เสา เปนเสาที่โปปเกณฑ์ฝรั่งถวาย เชิงกระทั่น มีรูปโปปที่ตายแล้วสองในประวาร แลเหนือเชิงในตามลำดับ จึงต้องเต็มที่เตภายหลังพระเยซูมาจนถึงเลขที่ ๑๓ รวม ๒๖๔ รูป ยังเหลือที่ว่างไว้สำหรับเขียนต่อไป ที่น่าพระได้ดำรงชาตากัส เปนวัดที่อย่างสว่างมากกว่าวัดอื่น ๆ เมื่อไปดูวัดนี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน

ครั้นเวลาบ่าย ไปที่วิยฟลิเพตอร์การวนเคยออกนอกเมือง ไปที่วิลล่าเทรอยู่ใกล้เขาราไบน เขาราไบนนี้ยาวเปนวงรอบเมืองโรม ระยะทางห่างไกลประมาณ ๔๐ กิโลเมตร ๑๐๐๐ เส้น ถนนทางเดินเท้าตึงแล้วแคบมาก ตามข้างแน่นหนวกร้าง ๆ เรียบ ๆ คล้าย ๆ เข้าไปในกรุงเก่า ถนนเปนศิลาดาดทุกตารางวัดถูกเกยเข้าหัวกระไดถอก ๆ หนึ่งหนทางนี้เจ้าภายหลังไม่เห็น เก่าสักเท่ายังข้ารถ

[illegible]

ตั้งท่อ ใช้ก๊อก็ได้มาจากภูเขา รู้คำคลอง ซึ่งไปตามการ์แคเท่น เขาเรียกว่า เอเควดั๊ก ในเมืองโรมนี้น้ำไหลพลั่งไปทั่วทุกแห่ง เขาทำน้ำพุไว้เป็นก็เลย แม่น้ำไตเบอรที่ผ่านเมืองโรม ห่างจากทเลประมาณสัก ๓๐ กิโลเมเตอ ๗๕๐ เส้น น้ำก็ขุ่น แต่เขาไม่ใช้ เมืองโตการ์ให้เป็นสมบูรณ์ ไม่มีน้ำพุมาให้ก็ไม่สำเร็จได้ เรื่องนี้คงได้ดูมากกว่าอย่างอื่น๒ อากาศนั้นมาถ้า ถ้าแตความสำเร็จจะไม่มีความคิดว่าจะเป็นได้กระเทียมเลย ตลอดทางได้พยายามกว่ายนรวมบุรุษเดินถนนน้อยกว่าคนจริง แต่ความเคารพยังกว่าที่อื่นเหมาะ เวลาเปิดพลคลองพ้นเที่ยวน้ำทาใจจะไม่หยุดจดโคม ได้คำตอบว่าเมืองนี้ไม่มีขยะยังคอว่าให้รถที่จะจดโคม พระเจ้าเยกเช่นนกกดยี่สิ่งเกดเห็นอ้วนมากันที่ บรรดารถที่ผ่านส่วนกลางทางไม่มีจุดโคมเลยสักดวงเดียว รถที่บรรทุกหนัก ๆ ก็ยังเดินอยู่บนกลางถนน กนข้างอโเตอร์การ์ของเราก็ห้ามเต็มที่ ออกให้ก็ช่วย เวลาตรงจากเขาใส่เบรกแน่นแล้วเอื้ออย่างแรงปรี่ตรงมา นั่งมาในรถหาความศรีมิได้ ประเดี๋ยวชายอุรุพงษ์วิ่งขึ้นมา เคระเคเนระไวร้อนไปครึ่งตัวแล้ว ประเดี๋ยวเดียวกวินขึ้นกลุ่มไป พอไม่ไว้ใจ ... นานแล้วยกให้ขาดเบอสั่งให้หยุด เพราะแกนั่งข้างหน้า แต่ตาอาจเปอสนกดเมอพูดกับคนข้างถ้าในเวลามีกระจกขวางหน้าอยู่ว่าไป สักแต่ว่าให้เขยิบนำเท้าเขาขวาออกทุก แตแกลับเสียต้องเตือนให้เจ็ดทุกครั้ง เด็กอกจะไม่ใคร่เป็น เวลาเห็นควันกลุ่มขึ้นมา แกหมดสติแกไม่รู้ว่าจะทำอะไร ไปยืนตะโกนทาเหน่าการนั้น จะให้ร้ายคนข้างหน้าให้ยินให้ได้ เขากรรชากนุดเท้าไว้ก็ไม่ฟัง ต้องดุกริ้วไม่ใช่น้อย ในการที่จะดูถนนในเวลารถเดินในถนนเช่นนี้ ก็จะว่าที่โคงไหงมากไม่รู้ว่าจะกระทบนะอรุณมาเมื่อไร ถ้ากระทบนั้นมาไม่เกรงแคนตรงข้างนี้ เพราะแตงเดิรกรุนกถึงในกา ได้เคย

---

๒ ตรงนี้หมายความว่า ทรงปรารภเรื่องจะทำประปาในกรุงเทพฯ มาช้านาน (ได้ลงมือทำในรัชกาลที่ ๕ ตามพระราชประสงค์ แต่มาแล้วสำเร็จใช้ได้ในรัชกาลที่ ๖)

พอแลเห็นรถเจ้าที่ก็ทักคะปฏิสันถารเกรียวกราวเสียงกระซาก ดูรูปพรรณสัณฐานแลแต่งเนื้อแต่งตัว กิริยาทีเลื่อม ๆ มันช่างสะเรื่องร้ายเสือเอาวาจริง ๆ หุ่มหนึ่งจึงได้กลับมาถึง พักเหลือที่จะพัก กินเข้าแล้วนอนเขียกทีเดียว ระบะไปทั้งตัว วันนี้ได้รับเมล์วันที่ ๑ กันยายน มะรืนนี้จะส่งหนังสือเมล์ทันกันแต่รายวันยังน้อยนัก จึงนึกว่าจะทำเอาไปส่งเมื่อเวลาพบ ฝนตกอีก ฟ้าร้องดัง ตกอย่างไทย ถ้าเอาผ้าผูกตามาปล่อยลงให้อยู่ในห้องนี้ บอกว่าบางกอกก็ได้ ไม่ร้อนไม่เย็นอะไรกว่ากันเท่าไร

คืนที่ ๑๕๒

วันศุกรที่ ๔ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ฝนตกฟ้าร้องยังรุ่ง เช้าขึ้นก็ไม่สู้แจ่มแต่ไม่ยักหนาว นอนค่อยดีขึ้น วันนี้ถ้าขึ้นออกไปเที่ยวนอกเมืองเห็นจะยิ่งใหญ่ไปกว่าวานนี้ ที่ถูกมากวันก่อนก็เพราะฝนตกไว้ก่อนกลางคืน เลยไม่ไปไหน เขียนหนังสือแลอยู่เฉย ๆ จนกระทั่งกินเข้ากลางวันแล้ว ซีนยอติตโทนีเสนาบดีว่าการต่างประเทศมาหา ดูกิริยาเปนคนคล่องแคล่วแจ่มใสท่วงทีจะหลักแหลมอยู่ พูดภาษาอังกฤษได้ดี พ่อได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาวราภรณ์

เวลาบ่ายไปเยี่ยมพระศพ กิงวิกตอร์อิมมานวลที่ ๒ แลกิงอุมเบอต ที่แปนเทียน แปนเทียนนี้เปนที่ก่อสร้างโบราณครั้งโรมัน ซึ่งต้องขุดแผ่นดินโดยรอบ ทำถลหนึ่งเหลี่ยมกัน เปนรูปกลม ผนังหินรอบ หลังคารวบเข้าไปจนเกือบจะบรรจบกัน จึงแหวะเปนช่องกลางไว้ข้างบนไม่มีหลังคา ดูเหมือนปล่องของถ้ำในภูเขา เวลาฝนตกก็เปียกอยู่เฉภาะตรงช่องกลาง พื้นที่ริมผนังรอบแห้ง ตรงประตูเข้าไปมีที่บูชา แล้วแต่งเปนคูหาตามผนังรอบ คูหาตรงทิศด้านข้างขวาฝังศพกิงวิกตอร์อิมมานวล ด้านข้างซ้ายฝังศพกิงอุมเบอต มีเจ้าพนักงานเตรียมสมุดไว้สำหรับให้เซ็น

[illegible]

จะไปเยี่ยมไข้ปฤๅไม่ ตอบว่าไม่ทราบ ลงปลายคาร์ดินัลนั้นเรดส์ คือ จะหิวให้ ทรงแทนไปยังสำนักความต้องการจะให้ไปเปนรับราว

ส่วนที่ไปวันนี้ก็เทต ไปเจอทางเจ้าหน้าท่าบอกว่าเทศกาลได้หยุดพระราชวังอยู่ ได้ไปเยี่ยนดู ก็ไม่เห็นอะไรกินทุกทุกเด็ก แต่เสียงแตกตั้ง ๆ สีปวยไม่ดีมาก เพราะไม่ได้ขึ้น สลักสำคัญตันใด ที่ไปแต่สามคน ก็เจริญแลสิทธิ์ เพราะถนนยังไม่ได้เรียบร้อยทั้ง วุ่นวาย แต่พวกเจ้าน่าที่ในวัดนั้นรู้จัก คำนับราย ๆ แลประคับประคองไปตลอด จะเล่าว่ากะไรถึงวันที่ไปเที่ยวก็เปนวันที่ย่ำเต็มเช่นนั้น ข้อที่ได้ทราบสุดของวันที่ไปเที่ยวนั้น เปนวัดที่ทั้งสูงทั้งใหญ่ แต่เข้าไปในนั้นไม่รู้สึกว่าใหญ่เท่าใด เพราะมันได้ส่วนกันไปหมด ไม่มีสิ่งไรที่ใหญ่เกินไปฤๅเล็กเกินไป จะเล่าถึงวันที่ไปเที่ยวเห็นจะซ้ำกับพระยาศรี แลใคร ๆ เล่ากันมานักแล้ว เพราะการที่ไปครั้งนี้เปนคราวที่ ๓ ฤๅที่ ๔ ได้ขึ้นยอดคอปูล่าคือยอดกลางถึงสองครั้งมาแล้ว เพราะเหตุนั้นจะเสียไม่เล่าเห็นจะดี แต่คำจารึกแผ่นศิลาที่ใครมีชื่อเสียงไปขึ้นบนยอดคอปูล่าเขาจารึกไว้ได้ติดอยู่เรียบร้อยดี จะขึ้นไปอีกเห็นเที่ยวที่ ๓ ก็ฝนตกแลเวลาเย็นจึงไม่ขึ้น ข้ายรถมารอที่ปลายทาง ซึ่งสำหรับแห่ไปยังตรงมาในโกลีเซียม ซึ่งมีสวนสาธารณะที่รักษาไว้อยู่ เวลาฝนตกน้ำฝนตกลงมาตามเท่อหูเหมือนอย่างกับน้ำพุใหญ่ เสียงซ่าสง่างาม ความแปลกประหลาดของเมืองโรม แตกริมแม่น้ำตลอดถึงชั้นต้นแบบโล ตึกกระจุกกระจิกเหมือนไรเที่ยวนี้เรียงกันเกลื่อน มีสพานเหล็กข้ามแม่น้ำใหม่ มีตึกใหญ่ ๆ สูงตรงหน้าไปที่นั่น ที่ตรงเรือยายของกระจุกกระจิกอยู่แต่ก่อนน่าวันที่ไปเที่ยว ไม่ยาวเท่าใด กลับมาโฮเตลฝนตกเรื่อยอยู่เสมอไม่หยุดจนแล้ว

กินเข้าวันนี้เจ้าเถ้าตั้งเข้าอย่างศีกาเดียน แต่ต้องไปหามาจากที่อื่น เพราะโฮเตลนี้เปนโฮเตลเยรมัน ถ้าจะพยายามกล่าวถึงเรื่องเมืองโรม มันออกจะเกี่ยวกับเรื่องที่นิทาน พงศาวดารว่าที่จะแต่งไม่แล้ว กลัวจะไปค้างเสีย จึงงดไว้แต่เพียงเท่านี้

คืนที่ ๑๙๓

วันเสาร์ที่ ๕ ตุลาคม

วันนี้ฝนตกมาอีกแต่เช้า ตกจริงๆ จนกลางวันจึงได้หยุด เลยไม่ได้ไปข้างไหน จนเวลาบ่ายจึงได้ไป [illegible] ซึ่งยังไม่เคยเห็น [illegible] แต่ [illegible] เช่นวัดไม่ใหญ่ [illegible] ได้ทั้ง ๔ ข้าง [illegible] พระเยซูได้ [illegible] ไปชำระ [illegible] ได้จัดการไปวัด [illegible] ศักราช ๓๒๖ ครั้นมาถึงคฤสตศักราช ๑๕๘๙ [illegible] ๔ จึงได้จัดการประดิษฐานเปนวิหาร [illegible] แล้วเรียก [illegible] ทั้งหลาย เปนธรรมเนียมมาแต่โบราณกาล [illegible]

กระสายที่เขาหาลากไปกลางถนนเมืองยะรูซาเลม คืนที่ ๕ เมื่อได้ถือพระกายคืใน เวลาชำระแลเวลาถูกตี คืนที่ ๖ ด้วยขึ้นตีในเวลาที่เขาล้างเท้าคืนพรุ่งก่อนเวลาตาย คืนที่ ๗ ที่ถูกลากวิ่งลงกระไดนั้น คืนที่ ๘ ความเจ็บที่ไม่เถียงในเมื่อมีผู้มาเปนพยานเท็จ คืนที่ ๙ เมื่อถูกแต่งตัวเปนบ้า คืนที่ ๑๐ เมื่อได้ความอายที่ถูกเปลื้องผ้าแลเฆี่ยนไว้ในกลางประชุมชน คืนที่ ๑๑ ที่ต้องเจบปวดในการที่เขาทำอันตรายเช่นยาวแลทั่วทั้งกาย คืนที่ ๑๒ เมื่อใส่มงกุฎทำด้วยหนามเหวายตำหัว คืนที่ ๑๓ เมื่อเขาล้อให้เปนเจ้า คืนที่ ๑๔ ความรู้สึกในใจ เมื่อเอาออกประจานแลคนตัดสินว่าโทษควรตาย คืนที่ ๑๕ เมื่อถูกเปรียบว่าเหมือนกับบาระบาส คืนที่ ๑๖ ที่ได้ยอมแบกไม้กางเขนเดินทางไปถึงคัลวารี คืนที่ ๑๗ ความรู้สึกเมื่อได้พบมารดาเปนมารดา คืนที่ ๑๘ ความอ่อนเพลียเมื่อต้องแบกไม้กางเขน คืนที่ ๑๙ เมื่อต้องดื่มน้ำส้มปนเปรี้ยว คืนที่ ๒๐ ความอุปายาสที่ต้องถูกฉีกเสื้อจากหลัง คืนที่ ๒๑ ความเจบเหยียดลงเทาะไม้กางเขนแลให้ตอกตะปูโดยตี คืนที่ ๒๒ ด้วยความอารีอันเช่นที่มั่นคงยกโทษเปนอโหสิกับผู้ที่กรึงแล้วสวดร้องวอนให้เขา คืนที่ ๒๓ ด้วยความกว้างขวางได้ให้สวรรค์แก่ขโมย คืนที่ ๒๔ ความเผาผลาญด้วยกระหายเมื่อเวลาต้องกระอยู่บนไม้กางเขน คืนที่ ๒๕ ความเสียดแทงซึ่งได้เห็นเขาตำแซงแลเขาตะทิ้งเสียหมด คืนที่ ๒๖ ความจำใจพระองค์ส่งมอบตัวต่อพระเจ้าทั้งปวง จึงถอนใจใหญ่ในที่สุด คืนที่ ๒๗ ความเพระไทยอารีกว้างขวาง จึงได้ยอมให้เขาแทงสีข้างด้วยหอก คืนที่ ๒๘ ด้วยได้ยอมให้พระกายอันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ได้วางอยู่บนเข่าพระมารดาแลถูกฝังไว้ใต้ดิน ถึงท้ายนั้นด้วยเครื่องแห่งความเจริญแก่ท่าน ขอให้มีความกรุณาเถิด ๆ ดังนี้ คนที่ไปวนมนแต่บั่นแต่ผู้หญิง เขาไปแก่เกคว้านมนตรา ติดอยู่ข้างฝา ทำเช่นที่ทำกับที่หน้าแลร้องว่าคุณเข้าที่กระได นาน ๆ จึงมีขึ้นได้คนหนึ่ง

[illegible]

เกิดกระดุมอย่างเปราะ ภายหลังใช้เปลี่ยนเสีย เอาแร่นตัวต่าง เอาแร่นตัวเขียน ตั้งแทน พ่อได้ตัวอย่างมาอันหนึ่ง

ออกจากร้านเหล่านี้ไปดูคนสาวซอยกลั่งวิจิตรในหมวดที่ ๒ ซึ่งทำที่ร้านเหล่าโคจ เป็นรูปเสาเรียง ด้านหลังเป็นฉาก ด้านหน้าที่จะตั้งรูปก็ว่างทอดไว้ในหมวดนี้ แต่งามมิระนาวเต็มที่ สิ่งซึ่งไม่เห็นร่วมแล้วไปได้เท่าไร แล้วขึ้นไปดูแคมไซด์ นอกเหนือทางหนึ่งแลค่ไสด เห็นไฟวันแล้วจึงทำจะได้ไปเรียน ที่โรงนั้นเขาทำไปข้างแต่ยาก ร้านขายเครื่องทำให้ดูเหล่านี้โดยมาก ราคาไม่แพงนักไปบ้างเหมือน

ออกจากนั้นจึงไปตามร้านเขา ดูของกุศลเครื่องกระจกสี แล้วจึงเวียนกลับลงเรือไปเสด จากลงนั้นถูกเนปรวจรายมาอีก หลังเวลาค่ำกินเข้าแล้ว ทั้งฉันจึงทำการ เวลานี้เวลาเย็นยาก ฝนตกท่านทานเรือปรวนไปได้ เพียงเท่านี้

คืนที่ ๑๙๔

เมืองเนเปอล

วันอาทิตย์ที่ ๖ ตุลาคม

วันนี้ไม่ได้ไปข้างไหน คอยเตรียมในการจะเข้าเฝ้าแทน ทรงเสด็จเนเปอล มีแต่ตัก ชายอุดมศักดิ์ จรูญ หลวงชาย สิทธิ์ ถนอมยุทธ์ มาเต็ม นอกนั้นกลับยอมขึ้นไปลงเรือขายซึ่งเรามีเยน์ว จะออกจากที่นั้นวันที่ ๑๐ ดูอยู่ข้างจะหลวงทรงจะเรียกเข้าของมาก จะไปลงเรือเย็นวิเศษให้ได้ ดูจะเขียนเยนมาด้วยกินเลี้ยงแล้วออกจากโฮเต็ลไปขึ้นรถเวลาบ่ายโมง ๑ แต่มากำลังจะเป็นดีเหมือนจะตั้งคอยตามเดก แต่สอไปดูอย่างรีบจะทำที่เรา การเดินรวไปในเมืองอิตาลีหากรถจะเต็มเท่านั้นจะออกเมื่อไร มีสุญญาจุไปกันต่างๆ ช่วยเคยยุเข้านกหวีด ประเพื่อนคู่ ประเคียงกันเบาะ ที่แก้ง ช่วยเคี้ยงเบิกหางอย่างอย่าง

๒ คนก็มี เวลาได้ถูกน้ำค้างก็หลุดจากไข่และ [illegible] ทั้งหมด [illegible]
คนเปนว่าเมื่อไรไม่ได้ ทางที่มาวันนี้ เมื่อออกจากโรงแรมแล้ว [illegible] มาตามหว่าง
เขา มีเขาสูงทั้งสองข้างเปนเทือกยาว ข้างล่างเปน [illegible] แต่ข้าง
ทเลเว้นว่างบ้าง ที่เขาที่เปนศิลาขาว ๆ ต้นไม้ไม่ขึ้น ศิลาพังเปนก้อนเล็ก ๆ เปน
กัน รูปเปนกองทรายกองหินอยู่น่าเขาใหญ่ต่อย ๆ ที่จะเปนเขา [illegible] ไว้แต่
ฐานมาแล้ว ที่นาที่เปนทุ่งหญ้าลานนาก็ตลอดไม่มีว่าง มีเลี้ยงแกะบ้าง ต้นไม้ก็เปน
ต้นมะเดื่อ ฤๅต้นหม่อน ต้นไม้ผลต้นอื่น ไม่ว่า [illegible] ที่ปลูกตามแม่
น้ำไนล์ ได้จะกล่าวในที่เหล่านี้ ล้นแต่ [illegible] วิหรือมะเขือลูกใหญ่ ๆ มาก
มะเขือลูกใหญ่นั้นเปนมะเขือม่วง พริกเปนสีต่าง ๆ ตาม เขียว เหลือง แดง ดำ
มีนาต่าง ๆ ยิ่งใหญ่ยิ่งเล็กน้อย [illegible]
ตลาดทำไร่ เข้าโพดจะทำได้ดีกว่าประเทศอื่น ๆ ที่ราคาแพงนั้นคือ [illegible] ซึ่งเมา
จำหน่ายเท่าอื่น คนพลเมืองโดยมากใช้น้ำมันโอลิฟประกอบอาหาร บ้านเรือนมักจะอยู่
เปนหมู่เปนหลังไม่ใคร่กระจัดกระจาย โดยมากตั้งอยู่ตามเนินบนเขา กระท่อมใน
ทุ่งในไร่นั้นมีน้อยกว่าที่อื่น มีของเก่า [illegible] ๆ [illegible]
ตามหัวเมืองเก่า [illegible] ศิลาเหลือคงร้างอยู่ [illegible] ๆ ถึง ๓๐๐
ปี ๑๐๐๐ ปี มีบ้าง ๆ คน [illegible] แปลกมาก ไม่
เหมือน [illegible] เสียแล้ว เพราะเหตุที่ [illegible] เปนที่สำคัญ
เมื่อ [illegible] ไม่ได้ทำ เปน [illegible]
[illegible] แปลก [illegible] แล้ว
เมื่อ [illegible] ให้ท่อ
[illegible]
[illegible] ไม่งาม

อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างซ้าย)

อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างขวา)

ดำริห์ว่า ที่ปารีสร้อนมาจนแล้ว มันกลับหนาว ที่นี่เหมือนกันทั้งหมด เมืองปารีส เหมือนกันเราได้ความหนาว มาถึงซันเรโมยังหนาวอยู่ พอค่ำจะร้อนขึ้นหน่อยจนถึงความ ขึ้นไปตามเมืองต่าง ๆ ก็ได้หนาวมากไปใหม่ พอคลายหนาวลงหน่อยวิ่งตามขึ้นไป นครเว พอนครเวรจลงก็หนาวจัด วิ่งหนีกลับลงมาฮอมเบิค พอฮอมเบิคลงร้อนหนาว หนีกลับถึงมาปารีส พอปารีสถึงเมื่อหนาวหนีลงมาริเวียร่า คราวนี้เห็นจะหนีพ้น รถมาถึงเวลาย่ำค่ำแล้ว ขุนพิรัชกิจจะเรสไนเอเคียร์ เราจึงมายังไม่ได้รู้

ขึ้นรถมาตามทาง ถนนใหญ่ ดูช่างครึกครื้นผู้คนพลุกพล่าน ราวกับว่าเปนส่วนหนึ่งแห่งเมืองปารีส แปลกแต่ที่รถน้อยกว่ากัน ตึกรามก็ใหญ่โต อาการกิริยาคล้ายปารีส แต่โฮเตลที่เรามาอยู่คราวนี้ ย้ายไม่อยู่โฮเตลริมทเลเช่นที่กะไว้ครั้งก่อน เหตุด้วยโฮเตลนั้นอยู่ข้างจะใกล้ตลาดย่านสาร ผู้คนละเล้าละลุมเกะประตูออกอยู่เปนนิจ คราวนี้ได้เลือกโฮเตลบนเขา แต่ระยะทางช่างไกลเมืองเสียจริง ๆ ขึ้นเขาไปแล้วลงเขาเล่า แล้วกลับขึ้น ขึ้น ๆ ไปก็ไม่ถึง แลเห็นไฟตามโคมเขาสว่างอยู่ในที่แห่งหนึ่งซึ่งกันด้วยเพียงกระจก สูงเต็มที พระยาวิจารณ์ว่ายังไม่ถึงโฮเตล ไปนึกถึงเคยประสบภูเขาที่เมืองนครเว ขึ้นไปขึ้นไปจนแลเห็นยอดภูเขาตระหง่านอยู่ข้างหน้า มีเมฆหมอกคลุมเห็นราง ๆ ประสงค์พระยาวลยุทธ ถามว่านี่เราจะขึ้นไปบนยอดเขาโน้นจริง ๆ ฤๅ แกก็ไม่เคยขึ้นไปรู้ด้วยกัน เกาะที่ประหลาดเช่นนั้น เราจำต้องขึ้นไปถึงยอดเขานั้นจริง ๆ เลยหัวเราะกันว่าตูเดินทางเปนต้องขึ้นเขาจริง ๆ บางทีก็ประเดี๋ยวรถแล่นขึ้นไปไม่ได้ เลยบอกว่ามีความเสียใจที่ไม่ขึ้นไปถึงยอดนั้นยอดนั้น ค่ำวันนั้นมาเห็นไปแหละเต็นท์ นายทรงจำว่านี่ต้องขึ้นไปถึงอ้ายไฟที่แลเห็นอยู่บนยอดเขานั่นฤๅ ไม่รู้ทิศเหนือใต้เลยสักอย่าง คราวนี้พ่อลูกแลเห็นไฟข้างล่างจุดเรียงเปนแถว ... แล้ว ไม่ใช่โฮเตลโน้น พวกเราก็กันหมดว่าถูก ร้องว่าเธอหมายว่าจะต้องขึ้นไปบนสุด เห็นรถวิ่งไม่ช้านานกว่าจะถึงได้ พอถึง

เข้ามาเล่นรอบคู่หนึ่ง คือ มีผู้เล่น ๔ คน แม้นโคลินเปลี่ยนคนหนึ่ง ก็ร้อง ทั้งคนนี้ แลบางทีก็อีกคนต่อคนเล่นต่อ การเล่นเช่นนี้เป็นธรรมเนียมทางเมือง เนเปอล มันเล่นเพราะแลสนุกดี

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๒

คืนที่ ๑๔๕

เรือพม่า

วันจันทรที่ ๗ ตุลาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

[illegible]

[illegible]

[illegible] ชั่วโมงนั้น เปน ๑๔ ชั่วโมง

[illegible]

ขึ้นตั้งแต่ร้านค้าเหมือนโฮเตลอย่างเดียวกัน เจ้าของสะพานไว้ที่ปลูกต้นไม้แลที่เล่นลอนเตนนิสก็ขึ้นไปอยู่ข้างบน ทำไว้ตรงที่ว่างตามใจเขา โฮเตลนี้แลเห็นอ่าวท่าเรือแลเรือจอดแลท่า ๒ ท่า ๓ ท่า ตลอดจนปลายแหลมข้างโน้น เขาวิสุเวียส (ที่เปนเขาไฟใหญ่ในแถวนี้) ข้างหนึ่ง จะเดินแลเห็นเปนหนทางไกลใกล้เมื่อคืนนี้ เพราะมาจากสเตชั่นรถไฟ แต่ที่จริงตั้งอยู่เหนือโฮเตลเดิม ใกล้จะแควเวียเนียระ ละไปที่เมืองก็ไม่ง่ามเท่าใด แต่เงียบสนิทจริง เรียกว่าชั้นดีมาก ที่ในซึ่งอยู่ลึกเข้าไปอย่างไรก็ยังสบายดีมากกว่าที่อื่นหมด

เวลาบ่าย ๔ โมง กลับจะขึ้นรถไปเที่ยว ไปข้างปลายแหลมตวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเปนที่คนจนอยู่มาก ได้เห็นความประพฤติของพวกอิตาเลียนแปลกกันกว่าที่เมืองอื่น ๆ มาก ที่อยู่นั้นได้อาศัยอยู่ถ้ำ ถ้ำนั้นไม่ใช่ถ้ำเปนเอง คือทางที่คนนั้นตัดไปตามเขาแห่งนี้ เพราะเขานั้นข้างในเปนเนื้ออ่อน จึงเปนน่าจะรอยตัดเปนผนังชั้นๆ เขาจึงรมผนังชั้นนั้นเปนช่อง ๆ เขาตัดไปก่อนก็ ส่วนไหนที่ตัดศิลาออกแล้วนั้นกลายเปนถ้ำ คนจนอาศัยอยู่ในถ้ำ เช่นนี้โดยมาก เหตุด้วยศิลาในเขานี้อ่อนมาก จะตัดให้เปนรูปอย่างไรก็ตัดได้ ถ้าจะตัดก็ยกมา ดีสีวรรณะเหมือนดินแต่ตัดเปนแท่งไว้ ระดะกำแพงสร้างขึ้นเสร็จแล้วถือปูนภายนอก อาจจะทนอยู่ได้เท่าใด ๆ ศิลาเช่นนี้เขาใช้ก่อสร้างทั้ง ๑๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่ปูนหุ้มอยู่ภายนอกยังคงอยู่ไม่ร่วงหล่นเลย แต่ถ้าทิ้งไว้เปล่า ๆ อากาศกัดกร่อนได้ ถ้าถือปูนประสมสีให้เหมือนเนื้อศิลาเดิมก็สังเกตไม่ได้ว่าเปนศิลาถือปูน เรือนที่ตั้งอยู่ริม ๆ เขา เช่นโฮเตลแลบ้านอะไรต่าง ๆ ข้างล่างก็เปนถ้ำเช่นนี้ ปลูกตึกต่อขึ้นไปข้างบน เพราะเหตุนั้นเราจึงได้เห็นปล่องควันหรือที่ตั้งต้นไม้ลงไปร่อง ๆ ความประพฤติของพวกอิตา-เลียนเปนอย่างความเกียจคร้าน ระกำยะไร ๆ ล้วนเก็บอยู่ในถนน ตลอดจนประกอบ

[illegible]

[illegible]

กว่าอย่างอื่น [illegible] ฯลฯ [illegible] ทั้งหมด [illegible] อยู่เสมอ [illegible] เรียนที่ [illegible] กันขึ้นไปยังเขา [illegible] นับว่าเปนเมือง [illegible] ไปตั้งอยู่ [illegible]

กลับมา [illegible] [illegible] เปน [illegible] เปนไม่ได้ [illegible]

ทิดขังในที่นั้นแล้ว เปนไม่ได้กลับออกมาอีก

[illegible] ไม่รู้ [illegible]

ตามโปรแกรมใหม่ที่ขอเลื่อนเรือซักเซนให้เร็วเข้าไม่ได้ จำจะต้องไปด้วยเรือนี้ถึง ๑๕ วัน เหลือสำหรับเรือซักเซน ๑๗ วันเท่านั้น ต่อนั้นไปก็จะเปนเรือมหาจักรี นอกจากความรำคาญใจอันนี้แล้ว มีความสบายเปนที่สุด กัปตันนั้นเปนธรรมดา ต้องเปนคนน้ำใจเย็น กัปตันประจำคนนี้เปนคนที่ได้เคยเข้าไปอยู่บางกอกปี ๑ แล้ว ได้เคยเดินเรือเข้าไปหลายเที่ยวด้วย แต่วันเริ่มแรกพบกันก็เปนที่ชอบใจเสียแล้ว เห็นจะเปนที่เรียบร้อยตลอดไป

คืนที่ ๑๘๖

เรือพม่า เดินทางไปปาเลอร์โม

วันอังคารที่ ๘ ตุลาคม

วันนี้เวลาเช้าเรือเราเดินลงมาพบกองทัพเรืออิตาเลียนเวลา ๒ โมงเศษ กำลังยิงกันอยู่ ได้รอเรือดู มียาลูนยาวลอยสำหรับดูดินระเบิดใต้น้ำ เลื่อนลงมาตามลำดับ ถึงซ้อม ๆ ยิงจากฝั่ง ๓ แห่ง แล้วเรือเราเลยมาเข้าในท่าเมืองเมสสินา ซึ่งมีเขื่อนศิลากั้น อันปรากฏว่ารูปเหมือนเคียว (ซิกล) เหมือนจริง มีเรือค้าขายมาก ยกธงรับเสด็จไม่ใช่รับเรา รับเจ้าแผ่นดินของเขา คิงวิคโตโรเอมนูเอล (เคยอ่านกันอยู่ว่าวิกตอเรียแมนนวล) มาในเรือแยตเตอลซีป ชื่อเรจินาเฮเลนา ตามพระนามของกวีน เปนเรือลำใหม่ที่สุด แล่นตามเรือเรามาข้างหลัง ข้อมยิงเมืองในท่าสลุต เรือเราทอดตอนข้างใน เรือเจ้าแผ่นดินทอดข้างนอก พอจอดเรียบร้อยกันประเดี๋ยวก็ ๔ โมง เจ้าแผ่นดินก็มาถึง มาด้วยเรือโมเตอร์ลำเขื่อง แล่นเรว พ่อลงไปรับที่บันได เราแต่งฟรอกโก๊ต แต่เจ้าแผ่นดินแต่งยูนิฟอมทหารยกติดตราจักรี

เคานท์ออฟฟ์ลันดารมาด้วย แต่งอย่างเดียวกัน มีเสนาบดีกระทรวงเรือแลผู้อื่น ๆ ตามมาในเรือที่นั่ง ได้นำให้รู้จักผู้ซึ่งมาด้วย แล้วขึ้นดาดฟ้ามาที่ห้องนั่งต่อห้องนอนของพ่อ สังเกตดูเจ้าแผ่นดินอ้วนขึ้นกว่าแต่ก่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ไม่ได้แก่ลงไปเลยเหมือนอย่างแต่ก่อน ควีนไม่ได้มา เพราะจวนจะได้โอรสใหม่ การสนทนากันไม่ได้แปลกจากเมื่อยังไม่ได้เปนเจ้าแผ่นดินเลย พ่อได้พาให้ดูห้องนอนแลดูห้องกินเข้า ชมว่ากลัวที่เรือโน้นจะไม่มีอะไรดูเหมือน เพราะเหตุที่เรือลำนี้งามจริง ๆ ห้องนอนก็สบาย นั่งอยู่ด้วยกันนานจึงได้นำคนตามเสด็จให้รู้จัก พ่อรู้จักราชองครักษ์ที่ได้เคยพบกันแต่ก่อน เจ้าแผ่นดินลอดตาไปเห็นอุรุพงษ์รัยตัวมาปล้ำ ขอให้พาไปกินเข้ากลางวันด้วย ชอบหมาจู๊ดของพ่อมาก เข้าเปิดกรงเอามาเล่น เพราะเปนคนรักหมา แล้วกลับไปเรือ พ่อไปส่งที่บันได สักครู่หนึ่งให้เรือลำนั้นเองมารับ ก็ตรงสแตนดาดของเราที่น่าเรือมาเสร็จ เรือเรจินาเยเลนาชักธงเสาท้าย สแตนดาดของเราแลของเจ้าแผ่นดินคู่กันในเสาเดียว แลสลุตตามธรรมเนียม ขึ้นไปถึงเรือ นำให้เดินตรวจแถวพวกนายทหารเรือ สิ้นเพลงสรรเสริญบารมีแล้วพากันขึ้นไปที่แคบินสำหรับแอดมิราล ที่เจ้าแผ่นดินประทับ อยู่ดาดฟ้าชั้นบนเหมือนกัน แต่เปนห้องฝาเหล็กน่าต่างน้อย ใช้พัดไฟฟ้าแล้วยังร้อน พากันเข้าดูห้องนอน เกลี้ยงไม่มีตกแต่งอะไร เพราะเปนการที่ประทับชั่วคราว นั่งพูดกันอยู่ในห้องนั้นหน่อยหนึ่ง แล้วจึงพาเที่ยวดูปืน กัปตันเปนคนนำ การเข้าออกในป้อมหิน (ตูเร็ต) อยู่ข้างจะประดักประเดิด ลอดจะติดอยู่ แลประตูเล็กลอดยาก ส่วนพัดที่จะใช้ไฟฟ้าหมดทั้งสิ้น ไขดวงเดียวเท่านั้นดูเปนเด็กไม่มี ตั้งแต่ยกขึ้นไปจนกระทั่งหันก็ยกใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น ลูกดินที่จะขึ้นมาจากข้างล่างที่มาด้วยไฟฟ้าทั้งนั้น เรือลำนี้ใหม่เปนที่เครื่องกลแลปืนใหญ่ไปทั้งสิ้น การที่เหลือผู้คนเปลี่ยนหมดจากท่านครั้งเก่า หันเข้าหาเครื่องไฟฟ้าอย่างใหม่

เรือวิ่งโครม ๆ คราม ๆ อย่างแต่ก่อนเปนอันไม่มี การที่ยิงก็รวดเร็วเหลือเกิน ปืนใหญ่ที่สุดก็ยังยิงได้ถึงมินิตละ ๓ นัด แต่นัดหนึ่งนั้นหลายสิบชั่ง คิดเปนเงินทองราคามากมายเหลือเกินนัก เรือแยตเตอลชิปอย่างใหญ่เช่นนี้ลำ ๑ ก็อยู่ในล้านปอนด์ครึ่ง คิดดูก็น่าสังเวชเมื่อถึงเวลาศึกเช่นคราวยี่ปุ่นกับรัสเซีย รบกันก็ยิงกันจมเสียเหมือนอะไรต่ออะไรไม่มีราคา แต่น่าสงไสยเต็มทีว่าเรืออย่างนี้จะอยู่อย่างไรในเมืองร้อน แต่อากาศเพียงเท่านี้ยังร้อนเต็มทีเสียแล้ว ลงไปชั้นต่ำ ๆ เกือบจะหายใจไม่ใคร่ได้สดวก จะรอดอย่างเดียวที่ใช้คนน้อยลงกว่าเรืออย่างแต่ก่อน ถ้าหากว่าเปนอย่างเก่าเรือโตเปนภูเขาลอยเช่นนี้จะใช้คนสักเท่าใด กลับขึ้นมาถึงดาดฟ้าหายใจโล่ง เจ้าแผ่นดินเองก็บ่นเหนื่อยแลร้อนเต็มที มาพักในห้องพอหายเหนื่อยแลหายร้อนแล้ว พากันลงเรือโมเตอรลอนช์ แล่นไปเข้าในอู่ ขึ้นที่อู่นั้น มีรถรับ ระยะทางไม่ไกล พอไปกับเจ้าแผ่นดินแลเคานต์ออฟตุริน อุรุพงษ์ มีทหารประจำเมืองรายแถวทั้งตำรวจภูธร ราษฎรดูแน่นเต็มไปตลอดทางจนถึงป้อม ตบมือโห่ร้องเกรียวกราวมาก ป้อมนี้เปนป้อมชาวสเปญทำไว้แต่โบราณ เดี๋ยวนี้รักษาไว้เปนเรือนตะเกียง อัฒจันท์ขึ้นป้อมอยู่ข้างจะสูงเต็มทีถึง ๒ ทอด แต่เมื่อขึ้นไปถึงชานป้อมชั้นล่างแล้ว นั่งแลดูในช่องทเลเห็นได้ไกลทั้งเหนือทั้งใต้ ทั้งอยู่ใกล้หาดนอกอ่าว พวกราษฎรเต็มน่าชานป้อม ตบมือแลโห่ร้องไม่ได้หยุด จนกระทั่งเห็นกองทัพเรือได้สั่งเริ่มที่จะเดินด้วยสตีม ชักธงช้างทุกลำ เจ้าแผ่นดินบอกว่าได้สั่งเฉภาะให้หาธงช้างชักให้ได้ทุกลำทั้งเรือใหญ่เรือเล็ก ดุ๊กออฟเยนัวมาในกองน่า เปนน่าที่อินสเปกเตอ ไม่ใช่เปนผู้บังคับการกองทัพทั้งหมด กองอาสุนมาในกองนี้ ถัดนั้นถึงแยตเตอลชิปที่เปนเรือคู่กัน ๒ คู่ มีเรือเล็กตามลำละ ๔ เรือเล็กนั้นเปนเรือตอปิโดเปนต้น แล้วมีเรือกะ ๓ ลำ ที่เรียกว่า ๓ พี่น้องเปนกองหลัง ดุ๊ก ดาบรุสซี (อ่านดาปรุสซี)

ที่เคยมากรุงเทพฯ สองครั้งมาในกองเสือป่าครั้งที่ ๒ เดี๋ยวนี้เปนเอกมิราลจีน รวมเรือทั้งหมด ๕๒ ลำ กองทัพนี้จะไปข้างใต้ ๒ วันมะรืนนี้จะออกเดิน เจ้า-แผ่นดินจะรับจะยกเปนอย่างการที่เรียบร้อยเวลาพรุ่งนี้ ระยะนี้เวลาเอนระยะข้ามไปเข้ากองทัพเท่านั้น ก็ยังมีความพอใจเย่นเย้นมากที่ได้เห็นวิธีจัดเรือแลเห็นกองทัพเรือ เจ้าแผ่นดินบอกว่าถ้าหากว่าไม่มีเรือรบเรือนี้แล้วไม่มีอะไรจะใช้ทีเดียว นี่พอมาสะเดาะเราได้เห็น ทรงพระเจริญแล้วก็พาไปนั่งดูสิ่งต่าง ๆ บนเรือเรือนาฬิกา น่าในเครื่องนี้ส่วนเครื่องเดียวกัน ๆ ปรวนปรนเปนน่าเหมือนเครื่องที่เดียว ทรงเวลาได้เดินแต่เวลาไม่ได้ เดี๋ยวนี้ยาก ก็ต้องนั่งไปพักที่แคบ ๆ ที่เจ้าแผ่นดินประทับ ได้รับไว้แลไม่มีที่อย่างมาได้นั่งที่ดูแลแต่เท่านั้น เหตุการณ์เปนดังนี้ ส่งความเคารพได้ตกไปโดยไม่มีสายนั้นเหมือนกัน ก็วันนี้เสนาส่งเจ้าแผ่นดินให้ขอตักตัวไปว่าสนิทที่ปิดหนังสือไปถึงพ่อจากยายกลอกไปฝากด้วย แลเงินหนังสือพระยาศรีส่งไปให้คนที่เปนเสนาไปส่งในเรือที่นั่งนั้นได้ตามแสตมป์ให้ทันที ยังเปนธุระเล่นแสตมป์อยู่มาก ข้างเจ้าแผ่นดินก็ยังชอบเก็บเงินตรา พระยาศรีจะได้ส่งกระดาษมาให้แต่ที่ประจวบนั้นก็ยังจัดการ เราจะออกใหม่ยังน่าเหมือนกัน

ห้องกินเข้าอยู่ข้างซ้ายโปร่งสบายคนละ ๑๔ คน ในคราวนี้เข้าไปเหรียญเปนได้ตราจตุรงค์ในเสนาด้านหนึ่ง รูปเจ้าด้านหนึ่ง เปนเหรียญที่เกิดเรื่องสำนักสักดีเก่าดีนั้นเล่น แต่มีจนแรรูปเจ้าแผ่นดิน เวลาเสียงกันเสร็จลงมาถ่ายรูปที่นำเรือเจ้าแผ่นดินเดินกลับถ่ายรูปในห้องนอนพ่อ ซึ่งเปนนักเลงเล่นถ่ายรูปด้วยกัน นี่คราวนี้ ครั้นแล้วแลก็เรียกเสากลางครอบตลาด ถ่ายเต็ดถ่ายชุดหมู่แล้วต่าง ๆ ไปกว่าจะครบแลจะให้ดูแล้วเสร็จ กล้องที่ถ่ายนั้นเปนกล้องขนาดเล็ก แต่จะได้แต่ถ่ายรูปหมู่ ข้างเหล่าราชการแลราชทูต ก็ได้รับแต่ถ่ายรูปกันเช่นนี้ โปรดปรานต่าง

ถ่ายรูปคนนี้ถ่ายเก่ง ทั้งบนบกแลในเรือ ไม่ต้องตั้งหันท้ายตาไก ถ่ายรูปนั้นไม่ด้วน ซีเนมะโตกราฟก็ยกเที่ยวตั้งถ่ายเอาใกล้ ๆ ดูโปรดมากในเรื่องถ่ายรูป ไม่ห้ามปรามเลย พ่อเลยบอกว่า ขอให้หาซีเนมะโตกราฟส่งไปให้พ่อบ้าง วันนี้ได้ให้รูปลูก ๓ คนน่าเอ็นดู

กิงวิกตอร์ เอมมานูเอลนี้ ช่างเปนไสรยไม่ต้องอย่างทางคดีคำนึงหนา เงียบ ๆ ง่าย ๆ พูดจาอะไรก็ตรง ๆ ไม่ระวังที่จะทำอาการให้ผึ่งผายฤๅเปนชั้นเปนเชิง แลไม่ใช่ไม่เปนอันขาด จะแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรก็พอสุภาพอย่างเดียว พ่อเปนที่ชอบใจมาตั้งแต่ที่ได้รู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อนแล้ว เปนเจ้าแผ่นดินขึ้นไม่ได้มีอาการอะไร ปรากฏว่าผิดไปจากแต่ก่อนสักนิดเดียว การรับรองครั้งนี้เปนที่พอใจอย่างยิ่ง เปนการง่ายแลสดวกดี สบายใจด้วยกันเกินที่คาดคิดหมาย เวลากลับมาเรือทั้งสลุต

ตอนเย็นวันนี้ เดิมคิดไว้ว่าจะไปเทารมินา เจ้าแผ่นดินบอกพ่อว่า ไปเรือจริงก็จะไปได้ แต่ไม่มีอ่าวมีท่า ต้องหาฤๅเขาดูก่อนว่าจะไปได้ฤๅไม่ เกิดขึ้นทั้งนี้เพราะพ่อเบื่อรถไฟ แลขึ้นไปอยู่โฮเตลบนบก สู้อยู่เรือไม่ได้สบายกว่า แต่ครั้นมาหาฤๅก็ปฤกษากันเข้าว่าจะไปลำบาก หาที่ทอดเรือไม่ได้ แล้วจะต้องลงเรือเล็กไปนานก็ลำบากเหมือนกัน จึงตกเปนอันจะต้องไปรถไฟ แต่พ่อออกเบื่อหน่ายในการย้อนไปย้อนมา ความคิดในเรื่องมาเที่ยวซิซิลีนี้ มันเดินตามลำดับเดิมก็เปนข้อใหญ่ใจความจะมาพบเจ้าแผ่นดินในวันที่ ๘ แล้วจะออกเรือไปปาเลอร์โม กลับทางรถไฟ ไปเทารมินา แล้วจึงกลับมาลงเรือที่เมสสินา คราวนี้ได้ความว่ารถไฟนั้นไม่ดี แลหลายชั่วโมงนัก ตกลงเปนกลับทางเรือ ภายหลังเกิดขึ้นว่า โฮเตลที่ปาเลอร์โมยังไม่เปิด ที่เทารมินาเปิดแล้ว ต้องไปเทารมินาเสียก่อน แล้วจึงไปปาเลอร์โม เรื่องมันเดินมาจะอยู่เพียงเท่านี้ ก็ออกจากเนเปอลส์มา ครั้นมาลงเรือแล้ว พ่อเห็นที่อยู่ก็สบาย กินก็สบายเกิดไม่อยากขึ้นบก แต่ยังจำเปนที่จะต้องไปอยู่เทารมินา เพราะเรือไปไม่ถึง

เลยมาตกลงไว้ว่าน่าจะย้อนไปย้อนมาทำไม ลงไปถึงเทาร์มินาแล้วจะย้อนกลับขึ้นไปปาเลอร์โม ให้พะวักพะวนใจ จึงเปลี่ยนเสียใหม่ เปนไปปาเลอร์โม ไซเคลนจะเกิดฤๅไม่เกิดก็ช่าง จะไม่ขึ้นอยู่บก ถึงเวลาขึ้นไปเที่ยวจากเรือ จะสนุกอยู่ได้กี่วันก็ตาม กลับจากปาเลอร์โมมาแวะเมสสินา เที่ยวเมืองเมสสินา แล้วขึ้นรถไฟไปเที่ยวเมืองเทาร์มินา กลับลงมานอนเรือแล้วออกจากเมสสินาไปเที่ยวซาระคูสา ออกจากนั้นไปมอลตา ทาง ๖ ชั่วโมง ตกลงเปนวนเวียนอยู่ตามแหล่งนี้ ระยะวันเหลืออีกสามวันครึ่งฤๅสี่วันไปปอตเสด ความรู้สึกที่ได้ลงมาอยู่ในเรือช่างสบายเสียจริง ๆ เตียงนอนแคบกว่าเรืออัลเบียน แต่กลับจะนอนหลับสบายได้ ออกเรือจวนย่ำค่ำมืดแล้ว เรือพระที่นั่งเจ้าแผ่นดินอิตาลีสลุตเหมือนครั้งหนึ่ง พะองลงกันพอดี

คืนที่ ๑๙๗

เมืองปาเลอร์โม

วันพุฒที่ ๙ ตุลาคม

เรื่องรับโทรเลขบางกอก ส่งไปค้างที่ ถ้าสายเวลาวุ่น ๆ ทำให้นอนไม่หลับได้ ไล่ไม่ไป มัวแต่ที่จะได้ไม่ได้ แต่ต้องอ่านหนังสือ หนังสือนั้นต้องหาให้เบาที่สุด แต่หากว่ามีอะไรที่จะต้องคิด แล้วไปช่วยให้ไม่หลับได้ ถ้าหากว่าเปนเรื่องเหลวเปล่าอ่านไม่กินใจ เรื่องที่เรานึกอยู่นั้นก็ไล่ไม่ไป กลับเข้ามาแทรกในเวลาอ่านหนังสือนั้นร้ายใหญ่ ยิ่งเสียกว่าไม่อ่าน หาเรื่องอ่านยากเต็มที เวลานั้นต้องให้ยุ่งติดในหนังสือนั้นเราพูดเอง คิดแล้วทำให้สนใจเรา ... ให้เราต้องไปนึกว่าควรจะอย่างนั้น ควรจะอย่างนี้ เมื่อคืนนี้หนังสือหมดเข้าออกกระดาษราชการแต่ก็หมด รู้สึกเปนเวลา ทอดสมอในอ่าวเมืองปาเลอร์โม เวลาเช้าเข้าท่าแลเปิดเท่ากับไปตามราชการธรรมเนียม

เวลา ๕ โมงเช้าขึ้นบก ไปตามถนนตรงขึ้นไปถึงสวนน่าพระราชวังซึ่งไม่สู้จะใหญ่ แต่ที่ตั้งพระราชวังอยู่บนที่สูงขึ้นไปหน่อย พระราชวังนี้เปนวังของพระเจ้าแผ่นดินกรุงซิซิลีแต่ก่อนสืบ ๆ มา จึงมีการก่อสร้างเปนส่วนข้างเก่า แลที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ตามลำดับที่เปลี่ยนวงษ์เจ้าแผ่นดินผู้ครองเมืองซิซิลี เจ้าแผ่นดินซิซิลีที่อยู่ในปากคนพูดถึงเสมอนั้น คือโรเจอวงษ์นอรมัน ซึ่งเปนผู้มาทำความเจริญให้แก่เมืองซิซิลีมากในเมื่อคฤสตศักราช ๑๑๓๐ เกาะซิซิลีนี้มีเรื่องราวยืดยาวก่อนพระเยซูเกิดเปนหลายร้อยปี เดิมเปนบ้านหมู่เล็กน้อยชื่อต่าง ๆ แล้วภายหลังตกเปนของกรีก ในเวลาเมื่อกรีกกำลังรุ่งเรืองอยู่ ครั้นเวลากรีกโทรมแล้วโรมันเจริญก็ตกเปนของโรมัน เมื่อโรมันโทรมลงตกเปนของแขกอาหรับ ที่เรียกว่าซารา-เซนส์ ตอนนี้เปนเรื่องรบกันด้วยสาสนา พวกนอรมันต้นแซ่ของโรเจออาไศรยโป๊ปเปนหลักจึงได้ปกครองเมืองซิซิลี ต่อจากพวกนอรมันลำดับตระกูลไปตกอยู่ในเยอรมันเอมเปอเรอ แต่ไม่ใช่เยอรมันเดี๋ยวนี้ เยอรมันอย่างเก่า เจ้าแผ่นดินเยอรมันนั้นเปนเจ้าแผ่นดินสเปญ เพราะเหตุนั้นจึงเปนชาวสเปญปกครองเมืองในตอนหลัง อังกฤษเข้ามามีมือแทรกอยู่นิดหนึ่งในเวลาที่ต่อสู้นะโปเลียนโบนะปาต ภายหลังก็ตกเปนของเจ้าบ้วรบงเชื้อวงษ์ฝรั่งเศส การปกครองในเวลานั้นไม่ดี บ้านเมืองเปนจลาจล จนถึงเมื่อเวลาจวนจะรวมอิตาลีเข้าเปนพระราชอาณาจักรอันเดียว ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ การิบัลดี (ซึ่งเปนหัวน่าราษฎรคิดรวมประเทศอิตาลีให้คนคงเปนที่นิยมมากนั้น) มีคนพื้นเดียวมาตีได้หมดทั้งเกาะ แล้วยกเข้ารวมในอาณาเขตรอิตาลี ซึ่งยกเจ้าแผ่นดินวงษ์ซาวอย คือราชวงษ์ปัจจุบันนี้ขึ้นเปนเจ้าแผ่นดินอิตาลี

ฝีมือช่างที่วังนี้ ตอนข้างเก่าเปนฝีมือชาวนอรมัน คือเปนป้อมก่อด้วยศิลาสามชั้น ครั้นภายหลังมา เมื่อวงษ์บ้วรบงมาเปนเจ้า ทำเพิ่มเติมต่อออกไปใหม่

เป็นฝีมือฝรั่งเศส ลักษณะห้องหับก็เป็นอย่างวังในเมืองฝรั่งเศส เจ้าแผ่นดินวงษ์นี้จนถึงบัดนี้ไม่ได้ทำอะไรขึ้น เป็นแต่แก้ไขหลังคาให้เหมาะแก่เวลา เจ้าแผ่นดินองค์นี้ก็ไม่ใคร่จะเสด็จขึ้นอยู่บนพระที่นั่งนี้ มาก็มาอยู่เร็ว ที่วังนี้ทำจะเสด็จเห็นเมื่อจะได้ตลอดจนถึงกันเสียทุกด้าน เดี๋ยวนี้เก็บของไว้ใช้ปิดห้องไว้ เขาว่าถ้าอยู่ที่อยู่ ๆ เข้านั้นได้ยินเสียงช้างล่างดังขึ้นมามาก ถ้าเป็นที่สำหรับดูจะไม่เห็นทนการพระราชวัง แต่ถ้าเป็นที่อยู่ไม่น่าจะสบาย แลวิเศษของวังไม่น่าจะอยู่สบายสักแห่งเดียว อย่างไร ๆ ก็ดูเป็นวังเก่า ๆ ซึ่ง ๆ ไปทุกแห่งไม่ใช่เป็นเรือนอยู่

ที่ซึ่งสำคัญในวังนี้ ในตอนข้างนอกวังนั้น ด้านหนึ่งเป็นวัดพุทธพรายในพระราชวัง สร้างแต่ครั้งโบราณ เข้าทางแก้วขอบภายใน ก็แปลกด้านหลังเป็นกับตายไม่แสก คือดีดาดต่าง ๆ ย่นกำแพงรอบ เป็นรูปภาพศาสนา เมื่อเข้าประตูไปข้างในเป็นโบสถ์หลังไม่สู้ยาวใหญ่นัก แต่ประดับไปเสาทั้งหมดเต็มไปด้วยรูปวิเศษอย่างยิ่ง ด้านหนึ่งเป็นเก๋งบูชา ด้านหนึ่งเป็นโต๊ะสำหรับเจ้าแผ่นดินนั่ง โต๊ะนั้นทำขึ้นใหม่เลียนของเก่า เขาเลียนแท่นนั้น ตะวันนี้มีช่างในวัดนั้นทำลวดลายแลแบบอย่างแปลกกว่าที่อื่นหมด ไม่มีแห่งใดเหมือน คือที่ทำกันเป็น ๆ ไม่เกินน้อย ๆ สีสรรลวดลายเป็นแขก ดูเป็นกันค่ำไม้ในนั้นทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เพดานเป็นเพดานไม้ ทำลวดลายตกนูน ใช้ข้างฐานแรกตัดตั้งเสา มีเสาศิลาสูงเป็นเชิงเทียนตั้งหนึ่ง สีทองลายขึ้นไปจด บางทีจะลงมาถึงฝีมือช่างรุ่นต้นนี้ บางทีจะเป็นเครื่องเก่าไปได้ แลดูเหมือนอย่างคุ้มครองเรื่องจะติดรูปเขียน เพราะใช้ทองเป็นพื้น ลายศิลาที่ประดับเหมือนกับยกเส้นไหม ที่ว่างก็เป็นรูปพระเจ้าต่าง ๆ ที่แตกก็เป็นลาย

วัดใหญ่ที่เมืองปาเลอโม

สำแดงกำลังต่าง ๆ นอกนั้นก็ไม่มีอัศจรรย์อะไรที่ควรจะกล่าว เว้นไว้แต่ท้องที่แต่อย่างปอมปีไอ คือเมืองจมในขี้เถ้าริมเขาวิสุเวียส ซึ่งขุดลงไปได้ถนนสายสี่สาย ยังคงอยู่นั้น

ออกจากวังนี้ ไปตามถนนที่ตัดตรงไปบนเขามนตะเรอาล (เขาหลวง) ทางไปตามพื้นราบตรงแล้วประมาณสัก ๓๐๐ เส้นเศษ มีบ้านเรือนรายไปเกือบตลอด ถึงว่าที่กรามเหล่านี้ก่อด้วยศิลาไม่ใช่ก่อด้วยอิฐเลยก็เปนอย่างที่หยาบ ๆ เลว ๆ คนจนอยู่ทั้งนั้น ในที่สุดทางขึ้นเขาไม่สู้ชัน ตำบลบ้านที่เชิงเขานั้นเรียกว่าบ้านเรเร ขึ้นไปจากบ้านเรือน จนถึงที่ค่อยราบบนเขาจึงมีหมู่บ้านเรือน ตำบลนี้เรียกตามชื่อเขาว่า เรอาลเปนที่ซึ่งตั้งวัดใหญ่ คะทีดรัลซึ่งสังฆราชอยู่ แต่เดี๋ยวนี้สังฆราชก็ไม่ได้อยู่ลงมาอยู่พื้นล่าง ไปหยุดกินเข้าที่เรสเตอรองต์ซึ่งตั้งอยู่ต้นทางพื้นราบ มีบ้านเปนที่แลดูอ่าวแลเมืองได้กว้างขวางตลอด อาหารทำดีพอใช้ แต่แมลงวันชุมเหลือเกิน ในเรือก็ดี ๆ ตั้งแต่แรกไปถึงเมสสินา จนกระทั่งมาจอดที่นี่ กินเข้าแล้วขึ้นรถไปอีกนิดเดียวก็ถึงวัด

วัดนี้รูปพรรณข้างนอกไม่งามอะไรเลย ไม่มีโดม ก่อผนังสี่เหลี่ยมขึ้นไปตั้งหลังคา แล้วชักมุขด้านหลังเปนกระโจม มุขข้างสั้น มุขหน้ายาว ยกคอสองช่องกระจกสูงมาก ต่อเมื่อเข้าไปข้างในจึงจะแลดีสง มีเรื่องราวว่าการที่จะสร้างวัดนี้นั้น เจ้าแผ่นดินชื่อวิลเลียมที่ ๒ มีฉายาว่า "วิลเลียมดี" เปนหลานกิงโรเยอ มาเที่ยวยิงนก แล้วมาเคลิ้มไป ฝันว่านางมาริแม่พระเยซูมาบอกว่าเงินมีอยู่ที่ตรงที่จะสร้างวัดนี้จึงได้ขุดลงไป ได้เงินขึ้นมามาก เอาเงินนั้นสร้างวัด ศพวิลเลียมที่ ๑ ลูกกิงโรเยอ ซึ่งเปนพ่อ ที่มีฉายาว่า "วิลเลียมไม่ดี" ได้ฝังไว้ที่เฉลียงในโบสถ์นั้น ครั้นเมื่อวิลเลียมดีตาย ก็ได้ฝังไว้ใกล้กันกับศพพ่อ เฉลียงเข้าไปทางแท่นบูชา

ภายในโบสถ์นี้ประดับโมเสกไม่มีที่เว้นว่างเลย ผนังหว่างช่องกระจกคอสองมุขน่า ทำเปนลายพระยะโฮวาสร้างโลก ตั้งแต่วันแรกไปจนวันที่ ๗ ซึ่งหยุดไม่ทำงาน ต่อนั้นไปเปนเรื่องอะดัมแลอีวาจนตลอดครอบ มีเส้นเอาวกั้น ตอนล่างใต้เส้นเอาว์เปนระหว่างโค้ง หลังเสาเขียนเรื่องจับตั้งแต่ในยาฤๅนัวต่อเรือน้ำท่วม จนกระทั่งถึงอะปร้า คราวนี้ออกไปจับปลายผนังเฉลียง ทำรูปพระเยซูปางต่าง ๆ จนตลอดในซุ้มกลาง ซึ่งตั้งแท่นบูชาเปนรูปพระเยซูอย่างเก่า ๆ ซุ้มข้างเปนรูปอรรคสาวกปอลแลปิเตอ ที่แท่นบูชากลางนั้นมีแท่นเงินรูปโลงหล่อด้วยเงินเป่นตัวโป่นออกมาสวย ๆ ฝีมือดีแต่เขากันไว้ด้วยไม้ แล้วมีแผงกรุด้วยตาดเงินตาดทองยึดข้างนอกไว้อีก ปลายมุขข้างด้านข้างหนึ่งมีวิหาร เรียกว่าครูซีฟิกซ์ แซปเปิลคือวิหารตรงกางเขน ในนี้ไม่ใช้กระจก ใช้ประดับด้วยศิลาสีลายยิบไปหมดทั้งนั้น งามเสียจริง ๆ เมื่อแลดูแล้วให้รฦกถึงวังในเมืองเดลีที่อินเดีย ฤๅตาชะมะฮัลที่เมืองอาครา ทำนองเดียวกันเช่นนั้นแต่ลายสู้ไม่ได้ ห่างกว่าเพราะเปนที่ใหญ่ วิหารเล็ก อีกวิหารหนึ่งเรียกว่าเซนต์อะไรคนหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่ได้ยินชื่อ ที่นี่ไม่สู้จะได้ใช้โมเสก ใช้ศิลาสีประกอบกันเปนลวดลาย มีรูปปางของเซนต์คนนั้นทำอะไรต่าง ๆ รูปศิลาในวิหารนี้งาม วัดโรมันคาทอลิกเปนธรรมดายกอาศน์สงฆ์สูงตอนข้างใน เปนที่สำหรับพวกพระนั่ง มีเก้าอี้ตั้งสองข้าง มีโทรนสังฆราชแลเจ้าแผ่นดินนั่งตรงกันข้างหนึ่ง ที่สัปรุษทั้งปวงนั้นต่ำลงไป เปนธรรมเนียมเช่นนี้ทั้งนั้น จากทางประตูน่าโบสถ์ ประตูนี้ใช้หล่อทองเหลืองเปนรูปภาพเต็ม ๆ ตามข้างในเปนไม้ ทองเหลืองนั้นตอกตะปูติดเข้ากับบานไม้ คั่นเปนห้อง ๆ รูปภาพเก่ามาก เพดานเปนเพดานเขียนรด เหมือน[illegible] วัดพระแก้ว เขียนลวดลายเล็ก ๆ แต่ใช้ทองมาก คล้ายอย่างของเรา ออกทางน่าโบสถ์ เดินเลี้ยวไปหน่อยหนึ่ง เข้าทางประตูกุฏิไปออกที่ทางกรม เรียก

กลอยสเตอ ลักษณที่จงกรมนั้นก็พระระเบียงนั้นเอง เหมือนพระระเบียงที่ล้อมพระเจดีย์ ความคิดในเรื่องพระระเบียงของเราก็เปนที่จงกรมอย่างเดียวกัน แต่เขาเอาชนกันเข้าทั้ง ๔ มุม กลางเปนสวนมีบ่อน้ำอยู่มุมข้างหนึ่ง เสาระเบียงนี้ใช่เปนเสาแฝด ทำด้วยศิลา ลวดลายแลรูปพรรณต่าง ๆ กันหมด เดิมประดับโมเสก แต่ทหารฝรั่งเศสมาอยู่แกะเอาไปเสียมาก เหลืออยู่นิดหน่อย ต่อจากที่จงกรมไปอีกเปนหมู่กุฎีแถวซึ่งเดี๋ยวนี้ใช้เปนโรงเรียน ออกไปข้างหลังเปนสวน ไปจนถึงไหล่เขา สำหรับออกไปนั่งเล่นแลดูวิวได้ไกล แลดูภูมิประเทศของเมืองนี้เปนเขาสองข้าง พื้นแผ่นดินรายอยู่หว่างเขา บนเขาช่างแห้งแล้งเสียจริง ๆ หาต้นไม้ใบหญ้าอะไรไม่ใคร่จะมี แต่ในพื้นแผ่นดินรายหว่างเขานั้นมีต้นไม้เขียวสดชื่น ล้วนแต่ต้นส้มแลมะนาวทั้งนั้น ส้มแลมะนาวที่ใช้ในประเทศยุโรปออกจากที่นี่มาก รสมะนาวแหลมกว่าที่อื่น ไม่เปรี้ยวเหมือนมะนาวของเรา แต่หวานน้อยกว่ามะนาวอื่น ๆ ตามข้างเขาต่อขึ้นมาจากพื้นดินราย ด้านข้างสวนวัดนี้มีต้นมะนาวงาม ๆ แต่เขาตามทางมานั้นแห้ง หาต้นไม้ไม่ได้ นอกจากต้นใบเสมาซึ่งเขาปลูกสำหรับกินลูก อ้ายลูกใบเสมานี้ ขายออกจากเมืองไปจนถึงเนเปอลแลโรม ใบเสมาใบหนึ่งมันออกได้หลาย ๆ ลูก ติดตุ้งติ้งน่าเกลียดกินก็ไม่เปนเรื่อง รูปร่างทำนองลูกยอ แต่มีหนามจุก ๆ อยู่ตามช่อง ถ้าเวลาแก่จัดสีเหลืองหวานเอื่อน ๆ ถ้าไม่จัดสีออกขาว ๆ หวานปะแล่ม ๆ ข้างในมีเมล็ดเต็มไปอย่างกล้วยตานี แต่เปนเมล็ดดำ ๆ เหมือนพรรณผักกาด ถ้าจะขืนกินไม่กินเมล็ดด้วยก็เหลวจอดหมด ลูกใบเสมาที่นี่ช่างมากมายเสียจริง ๆ กองขายตามถนนทั่วทุกหนทุกแห่ง เด็ก ๆ ชอบกิน เห็นกำลังแกะกันอยู่โดยมาก แต่ยุกระไม่ถือกันว่าเปนลูกไม้เลว โต๊ะเครื่องเจ้าแผ่นดินอิตาลียังมี การที่จะปอกต้องระวังหนามอ่อน ๆ อาจจะตำมือได้ การปลูกต้นใบเสมาที่นี่เปนปลูกต่างสีปรสทีเดียว

ถ้าจะเปนของสำหรับแต่เมืองนี้แห่งเดียวก็และเห็นนั้น ก็แกวยนไม่อย่าง ไม่มีสเปรงที่รับกระถางศิลาและอะไร ๆ อยู่ในกลางถนน ริมน่า ๒ ข้าง พนักนั้นแก่ กระดานฉลุเปนรูปภาพพระเยาวสตรีและอะไรต่าง ๆ ดังหนู ระเทียรเบ้าก็ตาม หักก็ตาม เครื่องแต่งตัวหนู ยังทำหุ่นโหมดเทศ แต่เปลี่ยนแดง ๆ ตั้งเย่นกระโจมขึ้นไป เก่าถูใหม่ก็ตาม ถ้าจะใช้แต่ละอย่างเดียวกันทั้งนั้น ไม่ใช่แต่สำหรับขนของ คนที่ใช้เกวียนเช่นนี้ ลากกันไปทุกถนน น่าจะลารแต่ห้าตัวเล็ก ๆ บางตัวสูงกว่าแพะเล็กล้านเดียว ลากเกวียนคนขึ้นตั้งสองคนจนไม่หาลคน ที่ยังขึ้นไปกว่านั้นเร ลากเกวียนหลวงทุกคือราเตียมเกวียนที่ไหว ที่ใช้ชักลาก ถ้าคนเดียวคงจะมีต่าง นั่งกร่อมต่างตามแต่จะนั่ง ยกเลยอย่างเดียวแต่ไม่หันหลังไปทางหัวม้าเท่านั้น ทางที่ลากรถคนลากคนที่ได้ นั่งตั้งแต่หัวจนตลอดหาง ถนนห่างกันลึกคือเคน ถนนตั้งแต่วังลงมา เปนถนนอย่างฝรั่งแต่แคบ ๆ เปนที่สำหรับเดินกันอย่างยุสวาวัต ร้านที่เปนร้านฝรั่งขายของฝรั่ง ยังไม่ปรากฏว่าอะไรเปนของที่สำหรับเมืองนี้ ต้นร้างสร้างขึ้นมาก เดินเที่ยวเสียคราว มีทางกลางแต่โบราณต่าง ๆ หลายอย่างอยู่ แต่ว่าไม่ได้ซื้อ ที่ร้านสมุดเพอระซี่หน้าบ้านท่าน เลยซื้อได้รูปจำลองโมเสกที่วัด ๙๐ แผ่นเปนราคา ๗๐๐ เหรียญ ทำดีมาก เห็นว่าควรจะเปนทรัพย์ของเมืองปาเลร์โมได้ มีเหลืออยู่อีก ๕ สำรับเท่านั้น แล้วกลับออกมาจากร้านคนดูไม่ว่าเต็มที่ เลือกเลยคนคนลามตามแบบของพวกที่ลาเดียน กลัวว่าจะไปจะเที่ยวยากทั้งจะตกอยู่เปนช่วง ๆ ตามแคบ จึงที่กล่าวว่าไม่มีคนจะทานไม่จริง ได้พบวันนี้หลายคนวิ่งตามรถ

ต้นเก่าแก่ไกลดูลาบได้ ซึ่งแต่ซึ่งท่าน ใหญ่สูงร่วง แต่ว่าต้น ๆ นั่ง ๆ ต้นไม้ไม่ใหญ่ดูงามอยู่ ปลูกในที่กว้างแก่นคนปลูกไว้ ส้มและมะนาว

ต้นโต ๆ มาก โตนถึงสองกำฤๅกว่า ท่าที่จอดริมทเล ตึกเรียงศิลาเรียบร้อยดี ถนนก็กว้าง แต่ยังไม่ได้เที่ยว เปนแต่ขึ้นลงตรงไปทรงรถ ได้เห็นต้นทับทิมสองแห่ง ที่โรงแรมแห่งหนึ่ง ที่นี่แห่งหนึ่ง ต้นโต ๆ เท่าต้นฝรั่ง ลูกดกเต็มทั้งต้น สีแดงงามไม่ใคร่จะใหญ่ เห็นจะเปนด้วยแดดอ่อนกว่าเราหน่อยหนึ่ง กลับลงมาเรือเวลาพลบ

แตงที่จดไว้ว่าแตงโมนั้นตกไปเสียแล้ว วันนี้เขาเลี้ยงที่เรสเตอรังต์ไม่ใช่แตงโม เปนแตงไทย แต่ไม่มีกลิ่น เนื้อยาง รสไม่ใคร่จะดีสู้ของเราไม่ได้

คืนที่ ๑๙๘

เมืองปาเลอร์โม

วันพฤหัศบดีที่ ๑๐ ตุลาคม

วันนี้ขึ้นบกสายกว่าวันก่อน ตรงไปแวะที่ร้านตุ๊กตา ซึ่งปั้นรูปชาวเมืองนี้ด้วยดิน แลประดับศิลาสลับสี ซึ่งเปนของทำในพื้นเมืองร้านเล็กนิดเดียว ตั้งลอยอยู่ริมย่านตลาด ได้ซื้อหลังโต๊ะศิลากลางประดับเปนรูปเกวียนแผ่นหนึ่ง ที่จะราคาก็ถูก เปนเงินประมาณสัก ๙๐ บาทเท่านั้น ซื้อตุ๊กตาทั้งผู้หญิงผู้ชาย และซื้อเกวียนทำด้วยกระดาษ เปนรูปเกวียนเมืองนี้ทั้งหุ่นนั้น ซื้ออะไรอยู่ประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น คนมาดูในร้านแน่นเต็มหน้าร้าน ที่จริงจะว่าเขาดูถูกดูแคลนก็ไม่ใช่ พอเข้าร้านนี้ แต่ร้านนี้แล้วก็เข้ามาจ้อง ใกล้เข้ามาทุกที ๆ จนตกลงเราอยู่ในกลางวง ถ้าไม่หลีกไปก็เบียดกันจนถึงตัว การเบียดเช่นนี้เปนสันดานของพวกอิตาเลียน จนกระทั่งเวลาเจ้าแผ่นดินของเขาเองเสด็จ ตำรวจก็ต้องยืนหันหน้าออกข้างนอก กางแขนเอามือชนกันคอยกันคนที่ล้วนจะแทรกเข้ามา เจ้าแผ่นดินองค์นี้เองยังเปน

ปรินซ์ลอฟเนเปอลอยู่เคยพูดกับพ่อ ว่าพวกอิตาเลียนไม่ฉลาดหากินเหมือนชาวสวิส ที่จริงที่ดูในอิตาลีนี้มาก ไม่มีใครคิดอ่านที่จะคอยนำคนต่างประเทศเที่ยวดู แลไม่รู้จักทำของขายชาวต่างประเทศเช่นพวกสวิส ไม่รู้จักต้อนรับแขก ใครมาก็มีแต่จะรุมดูไม่ปรานีปราไสย จึงหาเงินไม่ใคร่จะได้ จนตามกัน เหมือนพวกสวิสเขาฉลาดในการที่จะพาคนต่างประเทศเที่ยว หาของขายแลต้อนรับแขก ตั้งแต่คนแก่ลงไปจนเด็ก เห็นใครเดินผ่านไปก็โบกไม้โบกมือยิ้มแย้ม ร้องทักทายปราไสย คนของเรานั้นทำไม่เปนเช่นนั้น จึงได้จนตกตานอยู่เช่นนี้ หาไม่จะหาเงินเข้าเมืองได้ปีละมาก ๆ คำที่ว่านี้เปนความจริงแท้ ๆ ไม่ใช่ชมแต่เฉภาะพ่อที่ว่าเปนเจ้าแผ่นดิน ใครแปลกหน้าเปนคนต่างประเทศมาแล้วถูกชมด้วยกันทั้งนั้น ชมเหมือนแมลงวันตอม ไม่เจ็บไม่ปวดอันใดเปนแต่ให้รำคาญเท่านั้น พ่อเห็นน่าร้านแน่นต้องเลยเลิก ให้รีบขับรถไป วันนี้แดดร้อนจัดจนเปิดประทุนไม่ได้ ขึ้นไปตามถนนสายยื่น ฤๅถนนรี แล้วเลี้ยวถนนขวาง เกือบสุดถนนขวาง จึงกลับลงริมทเล ซึ่งที่จริงถ้าหากว่าจะไม่ไปเช่นนั้นก็ได้ แต่วิไสยคนนำทางแลคนขับรถ มันอยากอวดว่าได้นำเจ้าแผ่นดินแลได้ขับรถเจ้าแผ่นดิน พูดไม่รู้แล้ว ถ้าคนมากที่ไหนยิ่งอยากไปทางนั้น ถ้ายิ่งเห็นใครถ่ายรูปเปนต้องวน เพราะรูปตัวเองจะได้อยู่ในนั้นด้วย ที่จริงวันนี้มีเหตุเปนคนหนึ่งซึ่งจำจะต้องไปตามถนนรี เลี้ยวถนนขวาง เพราะเหตุที่ไปร้าน ถ้าไม่เช่นนั้นจะต้องกลับรถลงไปริมทเล แต่ก็นิดเดียวเท่านั้น พ่อยอมให้ไปตามถนนรีถนนขวาง ด้วยยังไม่ได้เห็นถนนขวาง เมืองนี้ความเจริญมีมาถึงว่าไม่เท่าเมืองอื่น ๆ เห็นประตูได้ง่าย ถนนที่เปนท่าค้าขายที่มีตึกอยู่ตึกงาม ๆ ใหญ่อยู่ในถนนเก่าที่แคบ ส่วนถนนที่ทำขึ้นใหม่กว้างขวางงามดี เปนตึกเลว ๆ คนจนอยู่โดยมาก ที่ไปวันนี้เลียบตามริมทเลแล้วไปที่ปลายแหลม เขา มอนต์ เปลเลกริโน

ยังไม่ถึงเขา ตกลงมาข้างริมน้ำ เรียกว่าตำบลอยอา มีโฮเตลอยู่ที่นั่น ก่อด้วยศิลาเหลือง หลังใหญ่โตมาก มีชานแลกระพักเปนคั่น ๆ ลงไปตลอดจนถึงทเล เปนที่เหมาะดีที่อยู่ตรงปลายแหลมของท้องคุ้ง ซึ่งเมืองปาเลอรโมตั้ง เงียบสงัดยกไว้เสียแต่เสียงทำงานที่อู่เรือ ซึ่งอยู่ใกล้กันสักหน่อยหนึ่ง โฮเตลนี้เปนที่เขาหาไว้สำหรับพ่อจะขึ้นพัก แลยังไม่ได้เปิดจริง ๆ กำลังทำงานซ่อมแซมอยู่โดยมาก เปิดแต่เฉภาะห้องที่จัดไว้จะไปอยู่กับห้องนั่งข้างล่าง เพราะเปนโฮเตลที่เขาเปิดฤดูหนาว๎ การเที่ยวเมืองซีซิลของฝรั่งเขาเที่ยวกันฤดูหนาว คือหนีจากเหนือลงมาข้างใต้ ด้วยอากาศธรรมดาในฤดูหนาวถึง ๗๐ ฟาเรนไฮต์ได้ เวลาหนาวมากที่สุดก็เพียง ๕๕ มีอยู่ในราวสัก ๗ วันฤๅอย่างไรเท่านั้น จึงเปนตำบลที่เขาเรียกว่า วินเตอ รีซอรต คือที่มาอาไศยในฤดูหนาว เมื่อถึงฤดูสปริงก็เลื่อนขึ้นไปจนกระทั่งถึงนอรเว ในกลางฤดูซัมเมอ แล้วก็เลื่อนกลับลงมาจนถึงมาวินเตอข้างล่างนี้อีก ผู้ที่ต้องการอากาศเสมออาจจะเลื่อนที่ขึ้นลงตามฤดู ให้เย็นพอดีตามความนิยมอย่างฝรั่งได้เสมอ แต่ถ้าเราเดินแบบนั้น เราคงรู้สึกว่าหนาวไปนี่เพราะเหตุที่เราหนีรุดลงมาเร็วเกิน จึงมารู้สึกว่ายังร้อนอยู่เปนอันมาก ต่อเดือนน่าจึงจะเริ่มเปลี่ยนฤดูเปนออตัม แต่วันนี้เปิดน่าต่าง แลออกไปนั่งเล่นอยู่กลางแจ้งยังรู้สึกร้อน แต่มันไม่ร้อนเหลือโทรม ยังไกลกันกับของเรามาก อาหารก็ดีเช่นที่กิงเอดเวอด เสด็จมาเสวยที่นี่ เขายังเอารูปมาให้ เปนรูปกิงเอดเวอดยืนอยู่ในกลางสวน ช่างถ่ายรูปก็มาคอยตอมแจอยู่ กินเข้าแล้วลงไปเดินเล่นข้างล่างถูกถ่ายรูปเปนอันมาก นอกจากเรื่องถูกถ่ายรูปแล้วไม่มีผู้มีคนสบายดี ถ้าเราขึ้นไปอยู่บกก็กลายเปนวังของเรา ไม่มีคนอื่นแปลกปลอม ทั้งช่างซอยเสียจริง ๆ อยากมีที่ไหนที่ริมทเลสักแห่งหนึ่ง ให้เหมือนเช่นนี้ ไม่ต้องใหญ่โตถึงเท่านี้ หอ

ให้แก่ผู้เปลี่ยนออกไปอยู่ริมทะเลจะเสียมาก ถูกกับคำแม่น้ำของหม่อม ที่อยากจะให้มีเวลาออกไปอยู่ริมทะเลเช่นนั้นด้วย แต่เป็นเรื่องที่การเรียกว่า ๓๒ เล่ม[๑] จึงทิ้งไว้เสียทีหนึ่ง จะเล่าเรื่องอื่นต่อไป

แต่ถ่ายรูป [illegible] แล้วขึ้นรถไป [illegible] เป็นป่า [illegible] ต่อออกไปข้างเขา เป็นแถวไม้ ป่าที่นี้ไม่ใช่เป็นหมู่ต้นไม้ใหญ่โต เช่น [illegible] เป็นถนนแคบ ๆ ไปหลายสาย [illegible] ข้างถนนปลูกต้นไม้ [illegible] เป็นต้นไม้ใหญ่ทั้งนั้น แต่ต้น [illegible] ไม่เห็น [illegible] ปล่อยไว้ให้ว่างแห่งหว่างอยู่เช่นนั้นแล้วปลูกไม้เล็ก ๆ และในระหว่างไม้ใหญ่ให้ทึบ [illegible] ถนนให้เป็น [illegible] มีเชิง [illegible] ข้างบนเป็นรูปโค้งประทุน เป็นที่ [illegible] ให้เป็นเห็นไปในปล่องต้นไม้ [illegible] แต่หาสำเร็จตามความประสงค์เช่นนั้นไม่ ให้ว่างหว่างไปต่าง ๆ บางแห่งก็ได้รูปตามความคิด บางแห่งก็ไม่ได้ แต่ถึงอย่างไร ๆ ก็ดูสบายตาดีอยู่ ในหว่างถนนทุกหลังไม้ที่เป็น [illegible] เข้าไปไม่ได้ เป็นหมู่ไม้ใหญ่ปลูกชิดกันให้เป็นร่ม [illegible] เป็นสวนเป็นไม่เพาะปลูกอะไร ๆ ไปตาม [illegible] ในที่สุดของถนนสายหนึ่งนั้นไปถึง [illegible] ดูตำหนักที่เรียกว่าเก๋งจีน [illegible] เจ้าแผ่นดิน [illegible] เฟรดริกมันด์ที่ ๑ ไม่ช้าเท่าไร [illegible] ที่ว่าเป็นจีนนั้นก็ไม่เป็นจีน มันตรงกันข้าม [illegible] ทำเรือนจีน ดูเจ๊กทำเรือนฝรั่ง กลายเป็นแขกเดียวกันไปได้ [illegible] เรือนกงเต๊ก[๒] [illegible] ให้เหมือนตึกฝรั่ง [illegible] เป็น [illegible] เป็น ๔ ชั้น แต่ [illegible] ขึ้นไปข้าง [illegible] เหลือแต่ห้องเดียว จะเป็น [illegible] ไม่ใช่เช่นเรือนก็ไม่ [illegible] เจ๊ก [illegible] ไม่ได้ เพราะคุ้นเคย

๑ สามสิบสองเล่ม เป็นคำเปรียบ หมายความว่า ความคิดสิ่งใดรู้ไม่ได้ว่าจะสำเร็จเมื่อใด ความคิดเช่นนั้นว่ากันว่ามีมากอาจจะจดลงเต็มสมุดถึงสามสิบสองเล่ม

๒ เรือนกงเต๊กเมื่อเสร็จพิธีย่อมเผาไฟ

อย่างไร ? กระดานแผ่นเดียว เอาลูกยอกองสุม ๆ ขึ้น นั่นและเรียกว่าร้านหนึ่ง มันช่างกินกันเสียจนไม่ไหวไม่ไส ลืมกล่าวถึงเรื่องไร่สวนลูกยอนี้ ไร่ว่าจะปลูกแต่บนเขา เช่นที่เห็นเมื่อวานนี้ ตามกันเหมือนหนามในหินแผ่นหินร่วง หว่างต้นไม้ในป่าก็ปลูกด้วยนี้ ทุ่งว่าง ๆ ลึกนักปานกลางคืบ แล้วปลูกด้วยบ่าจนเต็มลูกหลุกหา สังเกตดูกว่าวิธีที่ทำนั้นพูนเปนลูกร่องที่ ๆ และเขาปลูกหว่างร่อง ต้นที่ปลูกดูเหมือนระยะต้นที่มีสีแดง ๆ เขาเรียกว่าแดงรอรีก เช่นไร่พริกไทย ถ้าเถอรันทยูรแลเมืองตราหฺปลูกคงขึ้นดี แต่ในเมืองไทยใครจะกินนั้นเปนที่น่าสงไสยอย่างยิ่ง ลูกมันดกมาก ได้เห็นย่อยๆในใบเสมาใบเดียว มีลูกเกาะกว่า ๓๐ น่าเกลียดรูปร่างที่มันเกาะอยู่กับต้น การที่จะเก็บลูกดูจะไม่ใช่ง่าย เพราะมันเปนหนามไปทั้งนั้น ถามดูชื่อหมายว่าจะเรียกอะไรก็ได้การ ดังบอกลักษณะนั้นก็เปล่าคำมีหนามเท่านั้น พ่อได้สั่งให้เขาหาที่มันมีรากแล้วให้สักใบหนึ่ง จะเอาไปปลูกไว้ที่บางกอก ถ้ารู้ว่ามีอยู่แล้วเช่นนั้น จะลองดูว่ามันจะมีใบขึ้นละสักกี่ใบ

วันนี้หมอเหอร์เคอซึ่งจะเข้าไปทางกรุงกรุงด้วยนั้นมาถึง ได้ดูรูปถ่ายจากคนที่ตรัสที่วางเปล่าแผ่นพร้อมกัน เห็นว่าซีดได้ถูกอย่างยิ่ง ตกลงกันรีว่าจะต่อหยิบรรจุ เพื่อจะได้ให้การเจ็บกระจายเคารพ วันนี้กินเต็มที่ ถึงปราศจากเสียยิ่งด้วยกันหมดแล้ว หน้าสือเมตได้ข่าวไกระแสว่าอยู่เก่ารีมินา เขาถามว่าจะให้ส่งฤๅ กลัวจะพลาดหนังสือจะเที่ยวไป จึงสั่งให้เขาคงไว้ที่เบอร์ลิน

คืนที่ ๑๙๘

เรื่องพม่า เดินทางไปเมสสินา

วันศุกรที่ ๑๑ ตุลาคม

วันนี้ชายบริพัตรกลับมาจากไปช่วยการศพแกรนดดุ๊ก [illegible] ตั้งแต่มิลานขึ้นไป หนาวจัดแล้ว ถึงต้องติดไฟ [illegible] ไม่ได้แลพระอาทิตย์ การแห่ศพก็ต้องแห่ทั้งฝน แกรนดดัชเชส [illegible] ได้ แต่แกรนดดุ๊ก แลแกรนดดัชเชสใหม่แขนออกเดินเท้า [illegible] เปนรอยัลไฮเนสขึ้นไปถึงสเตชั่นทุก ๆ องค์ แลจะไปส่ง [illegible] เปนผู้คอยรับประจำอยู่ที่สเตชั่น เคมเปนเรนแคถูกไปทั้ง [illegible] เต็มเช็คกี่ไป เจ้านายมาก แต่บริพัตรไป [illegible] ไปพักอยู่มันไฮม ไม่ได้ไปไฮเดลเบอกดังเช่นที่คิดไว้แต่ก่อน [illegible] ลงมาอยู่ที่เยนัวกับเพ็ญ เพ็ญนั้นจะไปก [illegible] คอยอยู่เยนัว น่าเสียดาย ถ้าเพ็ญได้ [illegible] กำลังปรอต ๗๐ อยู่เสมอ ตั้งแต่มาดูเหมือนไม่ [illegible]

ขึ้นยกไปกินเข้าที่โฮเตล วิลลา อิคา แล้วนั่งเล่น [illegible] สามกอง พ่อกับจรูญ สิทธิ อรุพงษ์ไปมิวเซียม [illegible] กรัลมนเรอเล ดูก็นั้นไม่จืนเตะเรสต์อะไรเลย ดูไม่สนุกเต็มที [illegible] ซื้อของ แยกกันไปคนละขาดังนี้

ส่วนพ่อไปแวะถ่ายรูปร้านถูกยากลางทาง [illegible] เปลี่ยนใหม่ก็ไม่ไหว พอย่างลงไป [illegible] จริง ๆ เปนแมลงวันคน เจ้าของร้านหมายว่าเราอยากกิน [illegible]

[illegible]

ไม่เข้าใจ ได้เลี้ยงหล่อหลอมเลือดกว่าการที่จะได้ในทางนี้ไม่สำเร็จเลยต้องลา แต่ที่ได้ความนิยมนักโดยมาก มีรูปมากที่เขียนก็อยู่แผ่นหนึ่ง เปนรูปมารีอัมพระเยซูนั่งบนแท่นเขียนดีเลยจริง ๆ เดี๋ยวนี้ ทั้งสีสวรรค์งาม เขาไปซ่อนไว้ในห้องเล็ก ไปดูอยู่เปนนานจนจะกลับออกมา จึงได้เรียกไว้ให้รอก่อน พลิกหลังมาให้ดู เปนรูปจะคืบแลดีวาอยู่ในสวน เขียนดีอย่างวิเศษ เมื่อดูตลอดแล้วออกจากมิวเซียมไปสวนที่ริมทเล สวนนี้เปนสวนสำหรับเมือง คนขี่รถเปนกระตักกระตาม เวลาจะหยุดเอาล้อข้างขวาเข้าไปชนคันทางคนเดิน ม้าตัวข้างขวาก็เหยียบสูงข้างหนึ่งต่ำข้างหนึ่ง หลบซวนไปโดนตัวข้างซ้ายล้ม เคราะห์ดีที่ถึงแล้วเราขึ้นลงได้ทันที่ งัดปล้ำกันเท่าไรก็ไม่ขึ้น ปลดเครื่องหมดจึงได้ลุกขึ้นได้ เปนแผลที่ร้าแรแผล ๑ สวนนี้ดีวงกลมที่ตรงกลาง ตั้งน่าฬิกาแดดมีน้ำพุล้อมรอบ มีเก้าอี้ผ่อนสี่ด้าน คราวนี้ตัดทางออกจากวงกลมกลางนั้นเปนถางเตียน แลตัดหว่างถางเตียนดูเปนเข็มทิศ ต้นไม้ก็ไม่สู้มีอะไรนัก คนไปเดินอยู่ในนั้นก็น้อย ไม่มีที่กินน้ำร้อนน้ำชาอะไร ออกจะร้อน ๆ เลี้ยงสัตว์มีแต่นกแลไก่ห่านข้างร่างเริง ไม่ได้ไว้รถที่มาส่งก็จะเรียกให้ไปหาใหม่ อ้ายคนนำรับไปหาแต่เปล่า กลับไปเปนนายน่าร้ายเท่านั้นเอง รับประกันว่าจะไม่มีอันตรายอันใด จะให้ขึ้นไปใหม่ ต้องเดินต่อไป เพราะเหตุว่าท่าอยู่ใกล้ ครั้นลงไปถึงท่า เรือสติมตะหนัวยังไม่มา เพราะยังวันอยู่มาก จะหยุดระดมยอยู่ก็ไม่ได้ แมลงวันตอมต้องกลับขึ้นรถ เดินทางให้มันเลยตะไปข้างใต้ตามริมฝั่งทเล แถวตั้งแต่ท่าไปถนนกว้างใหญ่เปนที่สำหรับทำไว้จะให้คนไปขี่รถ ที่เรียกว่าแฟ้ชันเบอลไดรฟ ถนนเห็นจะกว้างกว่า ๑๕ วา แต่ไม่ใคร่จะมีใครขี่รถ ที่ตั้งสำหรับเช่าแตรกไปถึงเสาศิลา ลงเดินดีสามหนัก แต่ว่าสำหรับเปนที่คนนั่งกินลมที่ลาทั้งนั้น ตลาดเย็นตลาดเยแลแดดร่ม แต่เรียกได้ตามอย่างไทยว่า "ไพศาล" นาน ๆ จึงเห็นรถสักหลังหนึ่ง คน

กลัดกัดไม่ค่อยเห็นเลิกถอด ไม่ลดถอยแต่ว่าไม่จริงถึงหมู่บ้านอยู่กระจัดกระจายออกจะเป็น ระยะห่าง เหมือนกับญี่ปุ่นเดียว ที่ไม่ใช่เป็นบ้านคนหนาแน่นเรียงราย ลักษณะเป็นกำ แพงเล็กที่นั่งโดยโปร่ง แต่ไม่เป็นสุดตลอดที่ราคาด้วยเข้าใจฤาหลังคาไม้ริมทะเล เป็นที่ ชาวเมืองจะไปกินเข้าป่า เที่ยวเดินแปลก ประมาณที่ไปรนถึงทางใกล้ที่สุดเช่นนั้น และจะมีคนรู้จักเสมอ ไม่ว่าเวลาไหนอย่างไร จะเป็นด้วยเวลากินปลาตลอดฤดูหนาวประจำ วันก็ไม่รู้ ถนนที่จะไปนักเล่นต่อทุกแห่ง ไปไหนบนเจาะเข้ามาเปิดหมวกให้ทุกเสมอ เป็นคนที่ไปไหนไม่ว่าจะรู้จักไม่กัน คนนั้นเขาไม่เที่ยวได้ ถูกไปถามว่าไม่มีใครรู้ แต่ถูก เข้าใจว่าเป็นคนเห็นแปลกหน้าเลียน ทั่วไปก็ว่าไม่มีใครรู้ เหตุไฉน จึงรู้เห็นได้ว่าเป็นเจ้าเช่นนั้นหรือ ไม่มีใครจะทายเท่า ความจริงชาวเมืองนั้น ประมาณทั่งนั้น แต่ว่าเขาเห็นเหมือนนั้นเอง ได้ดูแล้วดูราวกับว่าจะเจาะให้ทะลุ ด้วยในยตา

ได้คิดจะเดินไปจนสุดที่ว่ามีเล็ก ๆ ย่านกันไปหมด ประเดี๋ยวจะแลเห็น ถนนตรงแลเห็นตลาดในทุ่งใหญ่ อยู่โบราณอยู่แห่งนี้ แต่ว่าแล้วก็มีปัศยุทั้งมุมกำแพงโน้น ลงมาทางอยู่ที่นั่น ได้ร้องเพลงดนตรีอยู่ที่นี่ ชาวเมืองก็แปลก แต่ไม่ได้ทำเป็นรอยที่อากาศเลวผิดธรรมดา ได้คิดว่าถนนไม่ว่าไปไหนไม่ได้ ดูไปก็ไม่รู้ห่างกันนักก็อยู่ติดกัน ไม่เหมือนกับทางข้างเราเลย ห่างกันมาก

จะคิดไม่ ไม่แน่นอนเต็มที เพราะเหตุที่มาเที่ยวใน จะเดินเร็วกว่าเที่ยวไปทางอื่นก็ ออกจะ เพราะนั้นไม่ได้เดินเตร่ที่ยังกำหนด เที่ยวลงมากลับไปกลับมา หาเหตุ

ที่ให้กลับใจใหม่คราวนี้เพราะอยากจะเปลี่ยนไปลงเรือซักเซนให้ออกจากปอตเสดเสีย แต่ในวันอาทิตย์ อย่าให้ทันถึงวันจันทร์ ได้ให้เขียนหนังสือไปถึงกัปตันวอลเตมาส์ ขอให้ผ่อนผันเลื่อนเข้ามา เพราะเหตุฉนั้นจึงได้ร่นวันอยู่ที่นี่เข้ามาออกเรือเสียวันนี้ ได้ออกเรือเวลายาม ๑

ลืมกล่าวถึงเรื่องซื้อรถ เวลาจะขึ้นบกเมื่อกลางวันมีเรือบรรทุกศิลาหลังโต๊ะแลรถหรูออกมาขายถึงเรือพม่า เห็นว่ารถมันหลังใหญ่อยากได้ ถามราคาบอกว่า ๕๐ เลียร์ จรูญต่อ ๕ เลียร์ ไม่ให้แต่ลดลงมาเพียง ๔๐ แล้ว ได้มอบให้กัปตันไว้ว่ากล่าวกันต่อไป เวลากลับลงมาเห็นรถตั้งอยู่ กัปตันบอกว่าได้ว่าราคาตกลงกันเปน ๒๕ เลียร์ วิธีซื้อของที่ซิซิล เปนดังนี้

คืนที่ ๒๐๐

เมืองเทาร์มีนา

วันเสาร์ที่ ๑๒ ตุลาคม

เรือมาทอดที่ท่าเมืองเมสสินาเวลาเช้า ปรีเพด นายโปลิศแลกัปตันท่าลงมาหา รอกินเข้ากลางวันเสียก่อนจึงได้ขึ้นบก เวลาที่จะขึ้นบกวันนี้ยังกันลงไปเต็มลำเรือหมด ครั้นไปถึงที่ท่าเห็นคนแน่นมาก นึกว่าไปเที่ยวข้างไหนคงไม่ได้ อยากจะเที่ยวดูเมืองเมสสินาสักหน่อย เห็นพระราชวรินทร์แต่งตัวสรวยแลดูพากภูมิ จึงวานให้ขึ้นก่อนกับคิดกลำหรับให้คนดอมเสียที่หนึ่ง พ่อไปรถที่ ๒ แล้วแยกไปเที่ยวในเมือง รถทั้งปวงไปสเตชั่นทีเดียว กำหนดว่าบ่าย ๒ โมงกับ ๒๐ นาทีจะออก ที่ไปนั้นก่อนเวลาเกือบชั่วโมง ๑ จึงมีเวลาเที่ยวขับรถดูเมืองมาก ในเมืองเมสสินาไม่มีสิ่งใดเปนสลักสำคัญนอกจากร้านขายของแลตึกคนอยู่ เย่าเรือนเคหามากแต่จำยาก ไม่มีสิ่งใดที่จะนับว่างามเปนเครื่องหมายในยตา ผู้คนดูกระจาย ๆ ทั่วไป ไม่เปนถนนที่ขอแจ คนเบียดกันคลัก ๆ ถนนหนึ่ง ถนนที่กว้างแลเงียบถนนหนึ่ง อย่าง

[illegible]

ร้านผักนี้ละเล่าไป เปนสิ่งซึ่งเห็นชินตาในเรื่องป่าเลอร์โมเหมือนกัน [illegible]

[illegible]

แอคเวอกิสเมนต์ขอกขายผักเหมือนกันทุก ๆ รถ เมืองนี้ภูมิอัธยรีย์ [illegible]

เห็นจะเปนเรียงเรียงต่างประเทศ แลคนต่างประเทศไปมาค้าขายมาก [illegible]

[illegible]

หนักเปนหนา

ปีก ๑๕ รับนิตระช่าย ๓ โมงวรถออก ทางที่ราเปนทางเลียบทเลใกล้หาดข้าง

ค่าภาคใต้ส่วนเนื้อข้าง แต่ระเลเห็นทเลเปนน้ำ ท้องฟ้าแลทเลทั่นเหมือนรูปเขียน

[illegible] เปนสีน้ำเงินแส สีกเปนสีน้ำเงินอ่อนกว่าน้ำ แต่ใสหาเมฆหมอกมิได้

[illegible]

มีเรี่ยวแรง คึกคักดีมาก อากาศไม่ร้อนไม่เย็น ลมพัดรวย ๆ แลดูงามไปทั้งทาง แต่เป็นเส้นทางชายทะเล ทำให้สบายอย่างไร ที่ริมหาดซึ่งรถไฟผ่านมาใกล้ มีฝูงแพะฝูงคนมาลงไปเลี้ยงเป็นหมู่ใหญ่ ๆ กินอยู่ริมชายหาดใกล้น้ำ ไม่รู้ว่ากินอะไร แลเห็นเป็นไม่ใช่ไปกินหญ้า ที่เขามาลงไปกินริมหาดเช่นนั้น เพราะแพะชอบเกลือ ที่นั่นเป็นที่น้ำท่วมแลเกลือตกอยู่ที่หาด เมื่อรถไฟห่างหาดเข้ามา มีสวนส้มเป็นพื้น ที่ตามสวนส้มแลลำต้นมีสาย ก่อขอบกะปูนสี่เหลี่ยมเป็นพื้น รายกันไปตลอดถนนทาง เป็นที่ขังน้ำสำหรับรดต้นไม้ในสวนส้ม แต่น้ำที่ขังอยู่นั้นเป็นน้ำขุ่น ๆ สีขาวโดยมาก คล้าย ๆ กับน้ำที่ขายกันในเมืองของเรา มีทางน้ำตกลงมาจากภูเขาเป็นระยะ ๆ ตามเท่าที่เห็น ถ้าเป็นระยะเขาที่อยู่ห่างกันมากทางก็ใหญ่ ทางที่น้ำตกเช่นนั้น เป็นก้อนกรวดแลรอย ๆ คล้ายลำธารน้ำแห้ง ตามที่เช่นนั้นรถไฟต้องมีสะพานข้าม ที่เคราะห์ดูสวนส้มเหล่านี้เป็นลักษณะเดียวกันกับที่สวนเสลาของเรา คือขอบที่ซึ่งมีรดเดิม แต่ให้น้ำกันดูรู้ ส่วนข้างขวามือที่เป็นภูเขานั้น ปลูกต้นโอลิฟ ที่ซึ่งเพาะปลูกได้สะพรั่งแต่แถบข้างตวันออกแลข้างใต้ของเกาะ แถบข้างตวันตกแห้ง ปลูกอะไรไม่ใคร่เป็น ถ้าเราว่าแต่น่าเที่ยว น่าเดินเจริญตาสนุก เห็นจะงามเต็มที่ มีตำบลบ้านหมู่ใหญ่ในระยะทางสัก ๒ แห่ง นอกนั้นก็มีราย ๆ กันมา บ้านมักจะตั้งอยู่ริมทะเล เว้นไว้แต่แถบที่ซึ่งหันน่าตรงตวันตกเฉียงใต้ จึงต้องก่อกำแพงบังกันคลื่น เมื่อจวนจะถึงสเตชั่นเตารมินา มีอ่าวแลมีเกาะอยู่ในน่า อยู่หว่างอ่าวเรียกว่าคาโปซานอันเดรีย เป็นที่งามมาก ทำให้อยากถึงเมืองนี้เร็ว แต่เมื่อถึงสเตชั่นเข้าแล้วออกจะเสียใจ ด้วยไม่มีอะไรงามแปลกประหลาดเสียเลย มีบ้านเรือนข้างทางก็อย่างคนจนรุงรัง ขึ้นเขามาต้องลำบากทยอยยิ่งขึ้น ไม่เห็นจะแปลกอะไรเลย เขาก็เป็นเขาเตี้ย ๆ มีแต่ต้นไม้เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้รู้สึกน่าเสียใจกว่า จะได้เห็นแต่ของโบราณไม่มีอะไรขึ้นน่าดูเลย ต่อเลี้ยวที่จะขึ้นถึงเมืองเตารมินา จึงเห็นเป็นบ้านเรือนตั้งตั้งอยู่บนยอดเขา แต่ไม่ใช่ยอดสูงที่สุด ยอดสูงที่สุดเป็นป้อมค่ายเก่าโบราณประจำ

ทุกยอด บ้านเรือนคนปลูกบนไหล่เขาจึ่งเปนยอดกระปุ่มกระปิ่ม ทางนั้นที่ไปที่มาเปนธรรมดา คนที่นี่แปลกจากที่อื่น คือไม่สู้ดอมในรา แลกิริยายิ้มแย้มแจ่มใสอ่อนหวานต่อคนที่ขึ้นมา มีโปรยดอกไม้ร้องวีวา แลคำนับอย่างเรียบร้อยเปนพื้น พ่อถูกปาดอกไม้มาก เกลื่อนไปทั้งรถ บุเคทั้งช่อก็ได้ปามาจนถูกริมฝีปาก ขึ้นไปหลายทียิ่งถึงที่ราย คำที่เรียกว่ารายนี้ ไม่ใช่รายเปนพื้นดิน ราย ของเขายังสูง ๆ ต่ำ ๆ มากกว่าลานโรงรถที่พระนครคีรี แต่แลเห็นปรากฏชัดที่เดียวว่าเปนเมืองเก่ามาก ถนนแคบนิดเดียว เรือนที่อยู่สองข้างก็รูปร่างอย่างแปลกเก่า ๆ ทั้งนั้น เวลาผ่านมาในกลางเมืองนั้น รู้สึกว่าไปเมืองกรีก เมื่อออกจากกลางเมืองนั้นแล้ว ระเลี้ยวลงมาโฮเตลซอกจะลงมาตามไหล่เขาคด ๆ ไม่สู้เปนถนนนัก แลตัวโฮเตลซานโดเมนิโกที่เราจะมาอยู่ไม่ใคร่รู้สึกว่าเปนโฮเตล เห็นเปนวัดโบราณหน้าตาออกจะร้างด้วยซ้ำไป ต่อเมื่อเข้ามาในประตูจึงเห็นว่าเปนที่อยู่ เจ้าของโฮเตลรับเสียใหญ่ มีแตรวงทำเพลงสรรเสริญบารมี มีลูกสาวเล็ก ๆ สองคนให้ช่อดอกไม้ ตามทางที่เดินก็โปรยดอกไม้ตลอดขึ้นมาจนถึงห้องที่อยู่

โฮเตลนี้เดิมเปนวัดจริง ๆ โบสถ์ก็ยังมี ที่ที่เราขึ้นมาอยู่นั้นเปนกุฎีพระ เดิมรัฐบาลอิตาลียึดเอาเปนเจ้าของ ภายหลังมีผู้เอาหนังสือพินัยกรรมมายื่นอ้างว่าเปนสมบัติของตัว รัฐบาลแพ้ จึงได้ขายให้เจ้าของโฮเตล แต่ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ผิดไปจากรูปเดิม เพราะคนเปนอันมากอยากให้คงอยู่เช่นนี้ จะได้รู้สึกว่าเหมือนไปเที่ยวเมืองโบราณแลอยู่ในบ้านเรือนของคนโบราณ แถวที่พักอยู่เปนแถวชั้นสูงยาวเปน ๒ ขา กั้นเปนห้องเรียง ๆ กันไป หลังคาก่อรวบ ห้องที่พักอยู่เปนห้องข้างใต้ มีเฉลียงไม้ต่อออกไปหน่อยหนึ่ง เฉภาะตรงเขาเอตนาซึ่งเปนเขาไฟ กำลังควันกรุ่น ๆ แลลงไปข้างล่างเห็นสเตชั่นรถไฟ เอมเปอเรอเยอรมันแลกิงเอดเวอดมาก็ได้พักห้องนี้เหมือนกัน มีห้องแถวล่างลงไปอีกชั้นหนึ่ง รวมห้องที่อยู่รับคนได้

ถึง ๑๕๐ คน แต่เขายังอวดว่า ถ้าถึงฤดูไม่มีที่ให้อยู่พอ เพราะคนมาคราวละมาก ๆ โฮเตลใหญ่ ๆ มีถึง ๕ โฮเตล แต่ต้องการอยู่โฮเตลนี้ด้วยความพอใจ ว่าเปนตึกโบราณคงรูปร่างอยู่เปนของเก่า มาถึงเย็นมากเสียแล้ว กินน้ำชาแล้วประเดี๋ยวเดียวก็ค่ำ แต่ก่อนเวลากินเข้าได้ลงไปเที่ยวเดินอยู่ข้างจะมืด เพราะเขาคงใช้โคมอย่างโบราณ เปนแต่ใช้ไส้แกสฤๅไฟฟ้า ของเครื่องแต่งก็เสาะหาของโบราณทั้งรูปภาพแลเครื่องเรือนให้เข้าเรื่องกัน มีกลอยสเตอ คือระเบียงที่จงกรมถึง ๒ ตอน ตอนหนึ่งใหญ่ ตอนหนึ่งเล็ก มีสวนลงไปข้างริมทเล เดินในโค้งต้นไม้เปนกางเขน จุดโคมอย่างเก่าสว่างแวม ๆ ในหว่างทางเดินนั้น มีต้นไม้สดชื่นงดงามมาก มีต้นส้มเปนพื้น เวลาไปยืนในสวน พระจันทร์ขึ้นอ่อน ๆ แสงหรุบรู่ แหงนขึ้นมาบนเรือนเห็นแสงไฟแวม ๆ น่าต่างมีโค้งเหล็กยื่นออกไป เงียบวังเวง หนังสืออะไร ๆ ที่เคยอ่าน โรแมนส์ คือเรื่องสังวาศอย่างฝรั่งต่าง ๆ มาปรากฏขึ้นในใจเวลานั้น สมผู้หญิงออกมาเยี่ยมน่าต่างผู้ชายไปยืนจูบมืออยู่ที่นั่น ตอนข้างริมทเลมีพนักออกไปนั่งเล่นเงียบ ๆ มืด ๆ ดูใจคอเพลิดเพลิน เดินวนอยู่เปนนาน อาหารที่เลี้ยงก็ดีมาก แต่อะไร ๆ ไม่ดีเท่าอากาศ ช่างสบายเสียจริง ๆ เปิดน่าต่างหมดแล้วปรอทเซนติเกรด ๒๐ ก็อยู่ในฟาเรนไฮต์หย่อน ๗๐ พอสรวมเสื้อสบาย ที่ซึ่งจะดูเปนสำคัญนั้นคือโรงลครกริก อยู่ใกล้ข้างเหนือโฮเตลนี้เอง แลกลับขึ้นไปข้างเมืองดูช่างเก่าเหมือนไปอยู่ในเมืองอะไรเก่า ๆ ที่มีในเรื่องในหนังสือ ใจคอขรึมดี

มีวธิเด็กที่นี่มันเล่น คือเอาใบกระบองเพ็ชรมาผ่ากลาง แล้วยัดให้แอ่นเสียนิดหนึ่ง คว่างออกไปทางน่าเขาบินลอยลิ่วไปได้ไกล ๆ แล้วหมุนวกกลับน่าดูเต็มที เจ้าเด็กพวกนั้นต้องการรางวัล คว่างให้ดูไม่หยุดจนกระทั่งมืดแลไม่เห็นอะไร

คืนที่ ๒๐๑

วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ตั้งแต่ตระเวนทั่วยุโรปในคราวนี้ใหญ่ นอนไม่หลับเท้าไม่ได้เปนอันขาด ประเดี๋ยวปลายเท้าไม่เย็นแปลกทาเช่น ตลุม ... ว่ายังรักษาแน่ไว้ไม่รอด ทั้งตลอดแก้ไม่ ... รู้อยู่เสมอจนหลับไม่ได้ ที่ไม่เสียแล้วเหมือนบ้าน เช่นไม่เหมือนกัน จะรู้คุณวิเศษของหลวงฤทธิ์ว่าจะแผลงวันคล่องเป่นกลด เปนไม่มีเสียทีแต่สักคราวเดียว จึงเรารับพระคุณได้ แต่เวลาอยู่รักษาว่าเหลือสติปัญญา ด้วยเหมาะหนัก อุธรณ์ได้กว่าอยู่เรา เกือบลงไปหนึ่ง ได้ถามว่าคนปลอบแต่งงานเล่า รู้มีตัวเล็ก ๆ คล้ายซอน แต่ถ้าไม่มันจะมาหาวองกันเข้า เอาหลังวาย ๆ [illegible] ต้องให้หลวงฤทธิ์ปรามปรามอยู่จนตีกจึงได้หลับ ตื่นเช้า [illegible] เห็นหน้าจวญ [illegible] เคยแห่นจะมา ๓๐ แผล ที่จริงมันไม่ยากนักพระ [illegible] เสียแต่วันเท่านั้น จะเสียยาก [illegible] อีกด้วยไม่ร้อน

กินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถไปดูโรงละครกว่า [illegible] อยู่ใน [illegible] จะขึ้นเอเห็น [illegible] ใช้ให้ไปดูสัตว์ต่าง ๆ [illegible] เรียบร้อยทีเดียว คือเปนสำนักงานทหาร [illegible] เปนที่สำหรับเล่นละคร แต่เมื่อเวลาไม่มีสำหรับเล่นละคร เปนที่ดูเล่นแลสัตว์ [illegible] แลเปนที่ทำการ [illegible] คนไทย ทั้งเปนโรงละครเล็ก เพิ่มจะเปนงานหลัง ประตูโรงละคร ประตูใหญ่ครึ่งปิดเปนเครื่องประดับโรง ห้องสำหรับเที่ยวดูในเวลาหยุดพักละครเล่นกลต่าง ๆ แลที่ที่ยังแสดงอยู่เวลาเล่นดาว [illegible] มีการเต้นรำสมัยใหม่ใหม่ ที่คนดูอยู่ในร่ม แต่ที่เล่นอยู่กลางแจ้งเหมือนกันเหนือขึ้นไปตั้งบนที่สูง ข้างที่เล่นเท่านั้นโรงละครนั้น [illegible] ตั้งรูปนักเล่นต่าง ๆ แต่ที่จะได้ดูซ้อนข้างบนเสียงดังเองคราว ไม่ได้ดูอยู่ข้างหลังเดิม เมื่อดูโรงนั้น ได้แต่

เปนอย่างโรมัน ครั้นเมื่อตกมาภายหลังเกาะนี้ถูกแย่งเกิดลาภมาไป จึงอยู่แต่ตื้นแตก ๆ หัก ๆ โรงนี้ประมาณว่าคนนั่งดูได้ ๑๕๐๐๐ คน เพราะเมืองเกาะนี้แต่ก่อนมีคนมากหลายหมื่น แต่เดี๋ยวนี้มีคน ๔๐๐๐ เท่านั้น เรื่องราวของเมืองนี้อยู่ข้างจะยุ่งมาก ถูกรบแย่งเปลี่ยนผลัดเจ้าของที่เปนชาติต่าง ๆ มาหลายชาติ จนกระทั่งบ้านหลังที่สุดเรียบร้อยดีก็ได้ทำลายเสียได้อีก การที่ไปเที่ยวไม่ใช่เปนไปเที่ยวเมืองที่กำลังรุ่งเรือง ดูสนุกสบาย เปนไปเที่ยวเมืองเก่าที่เคยรุ่งเรืองมาแต่ก่อน ต้องนึกถึงเรื่องโบราณ เห็นหน้าคนโบราณจึงจะรู้สึกสนุก เพราะเหตุนั้นโฮเตลซานโดเมนิโกที่พ่อไปอยู่ เขาจึงได้รักษาไว้อย่างโบราณ ให้รู้สึกว่าอยู่อย่างคนแต่ก่อนนั้นจะเปนอย่างไร มีช่างถ่ายรูปเยอรมันคนหนึ่งมาอยู่เรือนเล็กนี้คนเดียว ทำสวนหน้าเรือนทั้งทำให้เหมือนอย่างครั้งกรีก ในเรือนก็แต่งให้เปนอย่างเก่า ๆ จ้างคนชาวเมืองมาไว้ที่มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายกรีกบ้าง โรมันบ้าง แขกต่าง ๆ บ้าง ถ่ายรูปเล่นให้เปนรูปโบราณทั้งนั้น ดูเหมือนหนึ่งจะนึกว่าตัวเกิดแต่ครั้งโน้น ขากลับพ่อได้แวะไปดูรูปถ่ายออกจะดี ๆ ได้ซื้อมาไว้บ้าง ได้ไปดูโบสถ์ในโฮเตลนี้ ยังมีรูปภาพสาสนาและเครื่องแต่งตัวพระที่อ้างว่าตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมาจนถึง ๖๐๐ ปี การที่อยู่บนเขาเช่นนี้ดูกันดารเต็มที ที่เมืองนี้ยังต่ำอยู่เสียอีก ยังมีหมู่บ้านที่สูง ๆ ขึ้นไปกว่านั้น จนรถไปไม่ได้ต้องขี่ลา บ้านเมืองเหล่านี้เปนที่อยู่กันมาเสียแต่ครั้งพุทธกาลจริง ๆ ก็อยู่กันไปได้ต่อ ๆ มา แต่ดูแห้งแล้งเต็มที น่านี้ต้นไซปรัสที่เปนง่ายที่สุดยังไม่เหลืองแห้ง เพราะต้นไม้ที่ตกลงเสียหมดเลยไม่ขึ้น ด้วยแล้งเหลือเกิน ที่ลาดมากมีต้นน้อย ต้นโตเสมาะช่วยเปนกำลังให้ฤๅเขาเหล่านี้เขียวได้มาก แต่จะเอาไปคิดว่ามีมาแต่ก่อนก็ไม่ได้ เพราะพึ่งได้ลงมือปลูกสัก ๔๐-๕๐ ปีมานี้ ได้ลองนึกดูหน้าหนาวว่าอ้ายต้นไม้เสียบานเราจะใช้อะไรได้บ้างฤๅไม่ ใช่นึกถอยหลังไปว่าน่าหนาวที่พระนครก็น่าแล้งที่แห้ง ถ้าปลูกต้นไม้เสียบานพวกนี้ได้ ดูเหมือนจะเกินคนกำลังที่จะปรากฏเกลื่อนทางได้ แต่คนเราจะบอกว่านั่นดูเหตุฤๅไม่ได้ไม่ใช่เปนของยาก ต่อได้ต้นไม้มาแล้วนั้นก็

เหมือนกับของเรานี้เอง ฤๅจะโดยว่าจำไม่แน่ แต่ท่าลูกสะกดกว่าที่เคยเห็นในบางกอกมาก

ไปเที่ยวกลางวันช่างร้อนเสียจริง ๆ ร้อนเช่นเมืองเรา ไม่ใช่ร้อนเช่นเมืองฝรั่ง ถึงกลับมาต้องนั่งที่น่าต่างให้ถูกลมอยู่เปนนานจึงหายร้อน มิศสุลเยเนราลอังกฤษนำหนังสือเจ้าเมืองมอลตามีมาให้สืบส่วนกำหนดวันไปถึงแลจำนวนคน เชิญเลี้ยงกลางวันด้วย ปริเฟ็ตเมืองซาระคุสซามารักษาตัวอยู่ที่นี่มาหา เปนการต้อนรับในการที่จะไปซาระคุสซาเวลาพรุ่งนี้ กินเข้ากลางวันแล้วกลับลงมา ชาวเมืองส่งเหมือนอย่างเมื่อขึ้นไป แต่รถไฟคราวนี้เข็ด ไม่อาจใช้รถธรรมดา ต้องเรียกรถพิเศษ มาถึงเมสสินา แมร์รับเอารถมาให้ด้วย ได้ขึ้นรถเที่ยวไปตามถนนข้างในแล้ววกลงริมทเล แลเห็นได้ความว่าทางน้ำที่ตกลงมาจากภูเขาไปลงทเล มีเหมือนกันกับที่เห็นตามทางรถไฟ ถนนขวางทั้งปวงใช้เปนคลองด้วย เปนถนนด้วย เขาทำปูศิลาให้แอ่นกลางลงไป ถ้าเวลาปรกติไม่มีน้ำใช้เปนถนน ถ้าเวลามีน้ำก็กลายเปนทางน้ำ ส่วนถนนรีที่จะข้ามถนนขวางเช่นนี้ ถ้าหากว่าถนนขวางลึกมีสพานข้าม แต่สพานนั้นสูงกว่าท้องถนนขวางเพียงศอกเศษสองศอก ถ้าถนนขวางตื้นก็ทำถนนรีแอ่นลงไปหาถนนขวาง ปลายถนนขวางริมทเลเปนช่องหว่างตึกก่อโค้งเปนประตูทุกแห่ง เพราะเหตุที่ริมทเลมีถนนรีอีกถนนหนึ่ง เพื่อจะไม่ให้น้ำที่ตกไปตามถนนขวางไหลข้ามถนนรี เจาะช่องเสียที่ตรงใต้โค้งให้น้ำตกลอดถนนรีริมทเลไปลงในทเลทางใต้เขื่อนทีเดียว วันนี้เปนวันอาทิตย์ ในเมืองข้างใน ๆ เงียบไม่ใคร่พบปะคน ไปออกันอยู่ริมทเลทั้งนั้น เวลากลับมาลงเรือที่น่าตึกมิวนิสิเปอล คนแน่นเต็มไปนับไม่ถ้วน

วันนี้ได้รับหนังสือเมล์วันที่ ๔ กันยายน ซึ่งส่งไปเมืองโรม พระยารัตนโกษาส่งตามมา ยังมีความสงไสยอยู่มาก ว่าจะเปนหนังสือนี้เองฤๅมิใช่ ซึ่งกรมดำรงโทรเลขมา ให้สืบดูหนังสือที่ได้ส่งมาคอยที่เมสสินา ถ้าหากว่าไม่ใช่หนังสือนี้ มีอีกฉบับหนึ่งต่างหาก คงจะเปนอันพลาด ต้องส่งตามกลับเข้าไปบางกอก

คืนที่ ๒๐๒

เมืองไซราคุสซา

วันจันทร์ที่ ๑๔ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ ออกเรือมาแต่กลางคืน มาถึงที่นี่เวลาเช้า ๓ โมง ในเบื้องต้นจะต้องสารภาพเสียก่อน ว่าความรู้ของพ่อในเรื่องเมืองไซราคุสซาอยู่ข้างแคบ ได้พบในหนังสือที่อ่านบ่อย ๆ รู้เรื่องแต่เผิน ถึงจะเที่ยวเข้าจริงแลไม่ใคร่จะเห็นแจ่มแจ้ง เข้าใจว่าเมืองนี้ชื่อในหนังสือไทยคงจะมี ถ้าหากว่ากรมนรา๑ได้แปลอาหรับราตรีลงไปถึง เพราะในเรื่องนั้นมักกล่าวถึงไซราคุสซานี้ คือพ่อค้าเมืองนี้ได้ไปค้าขายแลไปทำอะไรต่าง ๆ เมืองไซราคุสซาเปนเมืองใหญ่มาแต่ในเวลาพุทธกาล นับว่าเปนเมืองใหญ่ที่สุดของพวกกรีก เคยมีพลเมืองถึงห้าแสน แต่ในเวลานี้มีสามหมื่นเศษเท่านั้น เมืองไซราคุสซาที่อังกฤษเรียกว่า ซีราคุสทุกวันนี้ตั้งอยู่บนเกาะเล็ก น่าเมืองเก่า เมืองเก่านั้นมีบริเวณกว้างขวางถึง ๒๐ ไมล์ แต่เวลานี้เปนเมืองร้าง การที่มาเที่ยวเมืองไซราคุสซาต้องหมายความว่าจะไปเที่ยวเมืองเก่า ไม่ใช่เที่ยวเมืองใหม่ ซึ่งเปนเมืองฝรั่งธรรมดาไม่มีอะไรอัศจรรย์ มีของเก่าอยู่แต่วัด ของใหม่ที่ควรดูคือพิพิธภัณฑ์สถานเท่านั้น ยังมีเมืองที่ใหญ่กว่าไซราคุสซาในเวลานี้ ที่ผ่านมาเสียไม่ได้แวะ เพราะเหตุที่ไม่มีของเก่าปรากฏเปนสำคัญ การที่มานี้ว่าเปนอันรู้จักเมืองนี้ จึงได้มุ่งหมายจะมา เมื่อเรือเดินมาเวลาเช้าได้พบกองทัพเรืออิตาเลียน เจ้าแผ่นดินยังอยู่ในกองทัพ ทราบว่าได้เสด็จมาเที่ยวที่ไซราคุสซานี้เมื่อสองสามวันมาแล้ว แต่มาด้วยรถโมเตอร์คาร์ ไม่มีผู้ใดทันรู้ตัว ที่จริงพ่อได้ปฤกษากัน เจ้าแผ่นดินทราบแล้วว่าจะมาที่นี่ เห็นด้วยว่าคนมาดู

---

๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ

[illegible]

มาก เป็นยอดของเทวรูปในมิวเซียมนี้ นอกนั้นยังมีเทวรูปอื่น ๆ คือ อโปโล [illegible]

[illegible]

ศพที่เผาบรรจุในหีบศิลาสั้นอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อน ที่บรรจุในภาชนะทองเหลืองมีเครื่องแต่งตัวแลเงินทิ้งลงไว้ในนั้นลักษณอย่างเดียวกันกับ "สะเล๊ะ" ที่ขุดได้ในประเทศอินเดียก็มี ความประพฤติในเรื่องคนตาย ที่ประเทศอินเดียฤๅที่นี่เห็นจะไม่ผิดอะไรกัน ที่ได้แต่สลากบอกชื่อคนตายจาฤกในแผ่นศิลานั้นเปนอันมาก เหตุด้วยศพฝังไว้ในรางศิลาซึ่งขุดในถ้ำ เปนศพคนจนไม่ได้บรรจุโลง ฝังลงไปตัวเปล่า แล้วจาฤกศิลาปิดไว้เท่านั้น พิพิธภัณฑสถานชั้นบนรายตามทางกระไดที่งามตลอดขึ้นไปเปนเครื่องศิลา, เครื่องเหล็ก, ดิน, แก้ว, จนกระทั่งถึงเครื่องประดับทองเงิน เปนลักษณเดียวกับที่จัดพิพิธภัณฑสถานอื่น ๆ แต่ของเหล่านี้สังเกตได้ว่าไม่ใช่ของทำในเมืองนี้ทั้งนั้น เปนของมาจากที่อื่นก็มี เช่นเครื่องแก้วเปนต้น ของเมืองนี้แท้เช่นเทวรูปทองสำฤทธิ์ แลศิลาฤๅดิน ฝีมือเปนกรีกงาม ๆ แต่ไม่มีบริบูรณ์ ชำรุดโดยมาก สิ่งซึ่งเปนที่น่าชอบใจพ่อดูอยู่นานนั้น เรื่องเงินตราทองตรา ทำด้วยหล่อเทพิมพ์ ไม่ใช่เครื่องจักร แต่เปนเป ชั้นเก่า ๆ ไม่มีหัวเจ้าแผ่นดิน เปนหัวเทวรูป ต่อภายหลังพุทธกาลลงมา ก่อนพระเยซูสักหน่อยจึงได้เปนรูปเจ้าแผ่นดิน เครื่องหมายเช่นวชิระ ซึ่งเปนเปลวสองข้างมีด้ามกำ เปนของได้ใช้ในที่นี้เหมือนกันกับอินเดีย แต่บางอันมีปีกนกเติมข้างละคู่ ตรีศูลใช้ตรีศูลตรง ๆ เปนเครื่องหมาย เงินเหล่านี้มีตั้งแต่ก่อนพระเยซูขึ้นไปถึง ๗๐๐ ปี พ่อชอบใจมาก ได้วานมิสเตอลอยย์ช่วยหาซื้อเก็บรวบรวม แต่ให้เลือกเอาที่ทำปลอมขึ้น เพื่อจะให้ราคาเยา เพราะของจริงขายกันราคาแพงมาก แต่เพียงของปลอม ถ้าเก็บได้มากก็เห็นจะเปนเงินมากอยู่เหมือนกัน เวลาเที่ยงเศษกลับลงมากินเข้าในเรือ

เวลาบ่าย ๒ โมง เตรียมตัวขึ้นไปใหม่ ได้ชวนไวส์เคานเตสโรกุมให้ขึ้นรถไปด้วย การที่ต้องเอาไครยถึงกุมเช่นนี้ เพราะได้ว่าไดรยภาษา ที่จริงปรินเซศแลนเซ่

เจ้าพนักงานต่าง ๆ เขาก็มาตามออกซ้องไปจนรถเปนขบวนแห่ แต่เรามันเจตนาเสีย เอง พูดกับเขาไม่ได้ การดูเช่นนี้ ถ้าไม่ได้ฟังคำอธิบายชี้แจงบ้าง อ่านแต่ไกด์บุก หนังสือนำเล่าเรื่อง ไม่พ้นจากงมงาย ฝ่ายคนนำทางที่สำหรับนำคนต่างประเทศ คนนั้น ย่อมจะเสลือกสลนแย่งกันอยู่เปนพื้น เวลาพอขึ้นไปถึงแย่งกันอยู่เช่น ๒ คน เกือบจะต่อยกันขึ้น แลคำอธิบายของพวกคนนำเหล่านั้น มักจะยาวเกินที่เราต้องการ เหตุที่มันท่องไว้เปนเรื่อง ๆ ทั้งนั้น ถ้าถูกที่เรารู้แล้วอยากจะให้ข้ามไปเสียจะได้ไม่ เสียเวลา ข้ามไม่ใคร่จะได้ ถ้าแห่งที่เขาเคยท่องไว้ยักจะพาให้เลอะ เพราะมันไม่ใช่ความ จำ ไม่ได้เรียงความคิด ไม่ว่าคนนำที่ไหน ๆ เปนเช่นนี้ทั่วกันทั้งนั้น ถ้าได้คนที่พอมี วิทยาได้ด้วยตนผู้ไปด้วยแล้ว ได้ความแจ่มแจ้งดีกว่าฟังไกด์อธิบายซึ่งเปนน้ำท่วมทุ่ง

ทางที่ไปวันนี้ข้ามสพานจากเกาะเล็กไปเมืองเก่า ซึ่งสองข้างทางเปนกำแพง ตลอดไปทั้งนั้น ในกำแพงนั้นเปนสวนมะนาวเปนพื้น สวนมะนาวเช่นนี้มักจะทำอยู่ เหมือนดังขุดลงไปแต่โบราณจมอยู่ในดิน ด้วยการนานก็ต้องถมแล้ว ทั้งเขาได้ขุดดิน ขึ้นไปเช่นนี้จนระดับกะตะโคมบ์ ที่ฝังศพคนมาก ๆ คนที่ได้ฝังนั้นต่อกันอยู่ในที่ระยะห่าง กันมา ส่วนที่ไปดูนี้เปนส่วนหนึ่งจากเมืองเก่าฝ่ายตวันตก มีมิใช่มากเหมือนปารีสนิด หน่อย ไม่ใช่อย่างหลวงเช่นกรุงโรม (คำที่เรียกว่ากะตะโคมบ์นั้น คือเปนที่ฝังศพ) ปลูกตึกขึ้นที่ปากช่องนั้น มีวัดใต้ดินวัดหนึ่ง เปนวัดที่หนึ่งอยู่ข้างบน เขาใช้ข้าง ซ้าย วัดนี้เรียกว่าซานโยวานี ที่ตึกชุมเรียกว่ายานตอวาน สร้างขึ้นแต่คฤสตศักราช ๑๓๔๒ จะว่าด้วยกะตะโคมบ์ก่อน ทางที่ลงไปมีกระไดไม่สู้ลึกนัก ข้างในทำเปน ปล่องกว้างประมาณ ๑๐ ฟิต สูง ๙ ฟิต เจาะเข้าไปในหินปูนยาว ๑๐๒ ยาร์ด เปนที่ฝังศพเรียงกันไปตามถนน ทางเข้าไปไม่ได้เปนคูหา แต่เจาะขุดเปนช่อง สำหรับฝังศพ ถ้าคนมีบรรดาศักดิ์ขุดเปนคูหาไปข้างใน แล้วทำเปนหลุมในคูหานั้นแต่เฉพาะ

พวกพ้องของตัว ถ้าเปนคนสามัญขุดศิลาลงไปเปนราง มีเอนคั่นเฉภาะศพหนึ่ง ๆ เรียงกันไปทั้งแถวละ ๕ ศพ ๖ ศพ ในนั้นมืด ๆ ชื้น ๆ แต่เดียวนี้เขาเจาะปล่องข้างบนให้แสงสว่างลงมากกว่าแต่ก่อน ทั้งศพก็ได้ขุดขึ้นเสียหมดไม่มีเหลือเลย จะมีเหลืออยู่บ้างก็แต่กระดูกพวกที่ฝังไม่มีโลง ถ้าหากว่าเวลาแต่ก่อนเมื่อยังมืดกว่านี้ แลเมื่อศพยังฝังอยู่ในที่นั้นเห็นจะเหลือที่จะลงไปได้ กลิ่นไอคงจะฟุ้งซ่าน แต่กระนั้นยังมีรอยเขียนรูปภาพอย่างหยาบ ๆ อยู่ในนั้นเหลืออยู่ก็มี ที่ประดับโมเสกยังเหลือติดอยู่บ้างก็มี มิสเตอลอยด์เคยอยู่นาน ว่าได้เคยเห็นมีโมเสกประดับมากกว่านี้ แต่คนลักแกะไปเสียมาก ในที่วงกลมระหว่างคะตะโคมบ์นี้ แห่งหนึ่งใหญ่กว่าเพื่อน ว่าซันตเปาโลคือเซนต์ปอล ตัวอรรคสาวกของพระเยซู ได้เคยเข้าไปเทศนา เมื่อคฤสตศักราชล่วงไปได้ ๕๐ ปีเศษ ในคะตะโคมบ์นี้ ถ้าปล่อยให้เดินแต่ลำพังหลง เขาว่าใหญ่โตกว่าคะตะโคมบ์ที่ใคร ๆ เคยไปดูกันเปนอันมาก ที่เมืองโรมแล้วกว่านี้ ทะวงทางด้วย แต่ที่เมืองโรมไม่ได้ไปดูทั้ง ๒ เที่ยว เหตุด้วยพระองค์สายเปนผู้ได้ไปเล่าให้ฟังก่อน ตั้งแต่เมื่อยังไม่ได้มายุโรป แกขยะแขยงอื่ออะไร ๆ ต่าง ๆ แลบอกว่าไม่สบายไปเปนหลายวัน พ่อจึงไม่ได้คิดจะไปเลย แต่ผู้ที่ล่วงน่ามาเมืองโรมได้ไปกันเกือบทุกคน มีความยินดีที่ได้มาเห็นที่นี่ ซึ่งเขายืนยันว่าดีกว่าเมืองโรมมากนั้น แต่คะตะโคมบ์นี้ไม่ใช่ที่ฝังศพพวกคฤสเตียน เปนที่ฝังศพมาเก่าก่อนเวลาพระเยซูเกิด ที่เซนต์ปอลมาเทศน์เปนมาเทศน์ในป่าช้าเก่าเท่านั้น

ในยุคหนึ่งว่า ถ้ำขุดเจาะไปเปนที่สำหรับคนอยู่ ครั้นเมื่อล้มตายกันลงก็เลยฝังไว้ในนั้น ความอันนี้เห็นได้ว่าเขาเหล่านี้เจาะพรอนไปหมดทุกหนทุกแห่ง ในชั้นต้นจะอยู่ถ้ำมากกว่าอยู่เรือน การสร้างเรือนคงเปนความลำบากกว่าที่จะเจาะถ้ำเข้าไปอยู่ แต่การเจาะถ้ำนั้นเปนความง่ายเช่นที่จะต้องเจาะอยู่ด้วย เพราะต้องการจะเอาศิลาไป

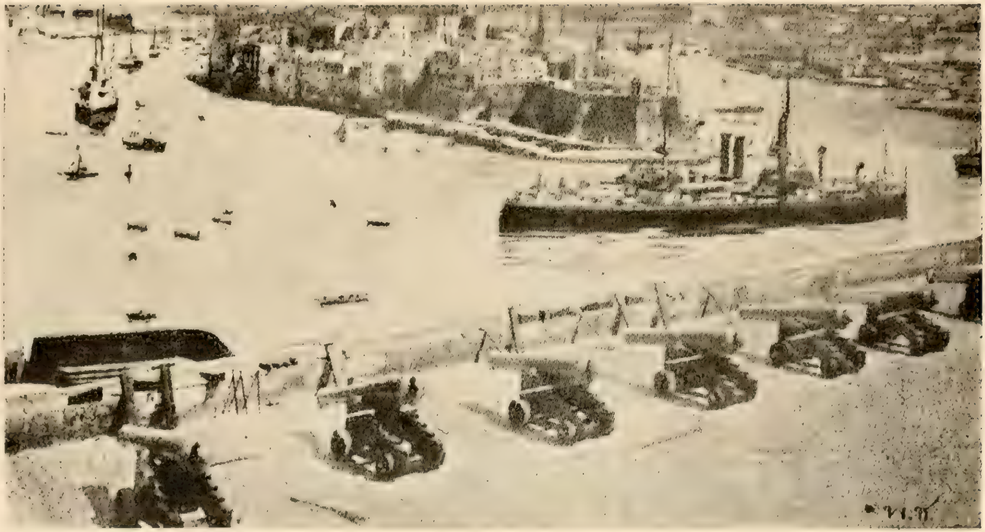
สร้างเมืองแลสร้างตึกเห็นรูปเขียนค้างติดอยู่ ส่วนเท่านั้นคนทำงานก็ดีไกรอยู่จะติดอะไรกันกับที่เมืองเนเปอล คนจนก็ยังอยู่ในถ้ำโดยมาก ขึ้นจากถ้ำนั้นไปตรงข้ามกันที่อีกทางหนึ่ง เปนวัดที่เจาะอยู่ในศิลาอย่างถ้ำนั้นเหมือนกัน เปนรูปกางเขนกริก อยู่ข้างจะกว้างกว่าที่ทางแยกในคะตะโคมย์อื่น ๆ ว่าสร้างขึ้นอุทิศต่อเซนต์มาเซียนเมื่อคฤสตศักราช ๔๐๐ ปีเศษ มีหนังศพเซนต์มาเซียนซึ่งมาสอนสาสนาในที่นี้ ถูกเขาจับมัดเสาศิลาเผาไฟ ในยหนึ่งว่าวัดนี้มาก่อน เซนต์ปอลเมื่อมาจากเมืองมอลตาได้มาหยุดอยู่ที่ไซราคุสา ๓ วัน ได้เทศนาในโบสถ์นี้ ไม่ใช่เทศน์ในคะตะโคมย์เมื่อเซนต์มาเซียนมาตาย ภายหลังจึงได้เอาศพเข้าไปฝังไว้ในวัดนั้น เสาศิลาที่ถูกมัดก็เอาเข้าไปตั้งไว้ในนั้นด้วย มีรูปภาพเซนต์ต่าง ๆ หลายรูปที่เขียนไว้ที่ฝาผนังเก่าคร่ำทั้งนั้น มีโฮลิ ตรินิติ ด้วยรูป ๑ ออกจากนั้นตรงปากช่องเข้าในโบสถ์วัดซานโยวานี วัดซานโยวานไม่อัศจรรย์อะไร เปนวัดร้าง ๆ มีผนัง แลที่บูชาหลังคามุงด้วยไม้ไผ่ ที่จริงมีจักแต่งตัวเข้าทีมาก สตรีแต่งสีย้อมดำคร่ำ ๆ เหมือนผ้าย้อมกรักเก่า ๆ มีหมวกติดอยู่ก็เสียเปนผ้าริดด้ายเลยผืน แต่ห้อยอยู่ข้างหลังคาดเฉียงเกลียว สวมหมวกกระดาษสีเดียวกัน ไม่สวมถุงเท้า สวมรองเท้าไม่มีส้นดูเสื้อน่าจะร้อนเต็มที ท่าทางน่าจะเคร่ง แต่ไม่เคร่งเลย ให้เงินละก็ได้เปนที่สุดเที่ยวเดินพล่านอยู่ตามในเมือง

ออกจากวัดนั้นไปที่ละโตเมียเดลปาราดิโซ คำว่าละโตเมียนี้ แปลว่าเปนที่สำหรับขุดศิลาไปใช้ทุกอย่างที่ตั้งกรุงเวลาครั้ง จะต้องอธิบายด้วยเวลาการขุดศิลาที่นี่สักหน่อย ที่ลานตักแต่การไม่ใช่ทำถ้ำเพลง ขึ้นทางเดินแต่ก่อนได้ทำไว้ใหญ่โตมาก จะขุดเอาหลงศิลาที่นี่เปนหว่าง ๆ ข้างบนที่สุด ๆ ก่อน ตั้งขุดตรงไปเที่ยว ศิลาจึงเหลือแต่ขอบ บนตลิ่งเหล่านี้ได้โดยง่าย ไม่ใช่ตัดตามช่องที่จะขุดเข้าไป

เพราะเหตุนั้นถ้าเวลาจะขุดศิลาเช่นนี้ขุดจากพื้นรายบนไหล่เขาตัดลงไปตัดลงไปจนลึกแลกว้างใหญ่ คงจะมีที่ซึ่งดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เช่นก็ยังมีเนื้อฝากกรวดปนอยู่ในนั้นจะตัดหน้าให้ร่ายไม่ได้ก็เว้นไว้เปนเสาลอยอยู่สูง ๆ ลางทีก็เสือกซอนเข้าไปเปนโพรงเปนถ้ำ ละโตเมียเคลปาราดิโซ (ปาราดิโซนั้นที่คำอังกฤษว่าปาราไดส คือสวรรค์) ขุดลึกลงไปถึง ๑๐๐ ฟีตแล ๑๓๐ ฟีตเปนเวิ้งใหญ่ ด้านข้างเปนผนังศิลาแท่งทึบ เว้นไว้แต่ด้านข้างน่า มีกำแพงกั้น ภายหลังเมื่อขุดศิลาไปใช้แล้ว ที่นั้นใช้เปนที่ขังคนโทษชเลยศึกที่ใช้ทำงานขุดศิลานั้นเอง ผนังด้านหนึ่งได้ขุดรวงเข้าไปเปนถ้ำ รูปถ้ำนั้นเหมือนตัว S อักษรโรมัน เวียนขึ้นไปหาหลังเขา ที่หลังเขานั้นเปนที่ผู้คุมอยู่รักษา ถ้ำนี้ยาวถึง ๒๕๐ ฟีต สูง ๗๔ ฟีต แต่กว้างนั้นไม่เสมอกัน ตั้งแต่ ๑๕ ฟีต ถึง ๓๕ ฟีต เปนที่ประหลาดมาก ถ้าอยู่ปากถ้ำข้างล่างพูดอะไรกันเสียงก้องไปได้ยินถึงปากถ้ำข้างบน แลกระท้อนกลับมาที่เรายืนอยู่ปากถ้ำนั้นเสียงดังกึกก้อง ชั่วแต่กระซิบกันเท่านั้นได้ยินเสียงเหมือนตะโกน ประตูที่อยู่ปากถ้ำเล็ก ๆ ปิดดังปึงเสียงเหมือนยิงปืน แต่ในถ้ำนี้จะเดินเข้าไปไม่ได้ถึงไหน ว่าที่ทำไว้เช่นนี้เพื่อว่าคนโทษจะพูดจาคิดอ่านกันอย่างไรผู้คุมคงได้ยินเสมอ ข้อที่โอนเปนรูปตัวเอสนั้น ไม่ใช่ตั้งใจจะทำเช่นนั้นเพราะจะหลีกโรงลครกรีก ซึ่งอยู่บนไหล่เขาใกล้กันเท่านั้น ออกจากนั้นเดินเลี้ยวไปตามข้างผาละโตเมีย เปนถ้ำเปนเพิงสูง ๆ ตลอดไป แลดูใหญ่โตน่าดู พื้นถ้ำนั้นเปนน้ำใสจืดตลอด ส่วนศิลาที่เปนก้อนใหญ่ ๆ มีกรวดที่ไม่ใช้เหลืออยู่ในหว่างละโตเมียนั้น เขาไปทำสวนประกอบ ปลูกไม้เลื้อยไม้เครือ แลกุหลาบ ทำทางเล็ก ๆ เดินซอกแซก เปนสวนในหว่างภูเขาสนุกดี แล้วเวียนกลับมาออกที่ปากช่องโค้งตามเดิม ดำเนินไปตามทางอีกนิดเดียวก็ถึงที่โรงลครกรีก ต้องเดินขึ้นไปจนถึงหลังที่คนนั่ง ลักษณโรงลครกรีกนี้คล้ายกันกับที่เทารมินา ซึ่งได้

กล่าวมาแล้ว แต่ย่อมกว่า ว่าได้สร้างขึ้นเมื่อ ๕๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิด เปนรูปกลมแต่ไม่กลมเต็ม วัดศูนย์ได้ ๑๖๕ เมตร คนที่ดูต้องขึ้นไปเปนที่คนนั่ง ๔๖ ชั้น แต่บางคนว่ามากกว่านั้น มีจารึกศิลาภาษากรีกหรือตามชื่อผู้มียศศักดิ์ที่ในเวลานั้นมีชื่อกิงไฮโร ควีนฟิลิสติส แลเนไรเปนต้น คนเดาว่าควีนฟิลิสติสจะเปนเมียกิงไฮโรที่ ๒ เนไรเปนลูกสาว โรงละครกรีกเช่นนี้มีมาก แต่ด้านข้างฉากลงทางทเลนั้นพังหมด คนดูเห็นจะไม่ใช่เปนที่สำหรับแต่เล่นละครอย่างเดียว เห็นเลือกเอาเฉภาะไหล่เขาที่อาจจะแลเห็นได้ไกล ๆ ตลอด เห็นจะเปนที่ไปประชุมฤๅไปนั่งเล่นอย่างหนึ่งอย่างใดกันด้วย เดินขึ้นไปบนไหล่เขาหลังที่โรงละครนั้น มีหนทางที่ตัดไปในศิลา สองข้างทางนั้นเปนที่ฝังศพเหมือนกัน เดินวงรอบโรงละครกลับมาที่โรงคุก ละโตเมีย เดลปาราดิโซได้

ออกจากนั้นขึ้นรถ ไปที่ละโตเมีย เดอ กปูชินี เปนที่ขุดศิลาอย่างเดียวกัน ลงไปตามทางลาดจนถึงพื้นล่าง ในนั้นทำเปนสวนกว้างใหญ่ สวนนี้เดิมเปนของวัด ซาน กปูชินี ครั้นเมื่อรัฐบาลอิตาเลียนริบที่ธรณีสงฆ์เอาเปนหลวงแล้ว มอบให้แก่มิวนิสิปาลิตีเมืองรักษา มิวนิสิเปอลให้นางชีรักษา สำหรับเก็บค่าคนไปดูเปนสาธารณประโยชน์ ในที่นี้ถ้าปล่อยให้เดินก็หลงได้ ไปขึ้นทางบนโดยข้างเวสเตอ-รองต์ เปนกระไดสูงหลายทบ พักที่เวสเตอรองต์นั้นหน่อยหนึ่ง จะไปไหนอีกก็หมดเวลา เขาว่าถ้าจะดูอย่างรีบ ๆ ต้อง ๒ วันเต็ม ๆ จึงจะหมด พระอาทิตย์ก็จวนจะตกเสียแล้วจึงได้กลับ แวะดูร้านที่ขายเงินตราโบราณ เปนเงินเก่าแก่ เรียกราคาแพงเต็มที่ต้องเลยไม่ซื้อ ปล่อยไว้ให้รุญไปต่อราคากันภายหลัง เขาพาไปที่ร้านทำของปลอมอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งทำขึ้นเปนรูปพรรณเครื่องประดับ แต่จะไปไม่ได้ต้องลงเดิน เพราะรถเข้าไม่ได้ ถนนแคบเปนลำเพาะไปทั้งนั้น แต่เงินปลอมที่ทำเปนรูปพรรณ

ปากช่องท่าเรือเกาะมอลตา

เหล่านั้นกลวงในทั้งสิ้น จึงไม่ได้ซื้อเลยกลับมาลงเรือ จรูญได้ซื้อแผ่นเรือนมาอย่าง ราคาแล้วแต่อย่างที่หายากหาง่าย อย่างที่หายาก ๑๕๐ แฟรงก์ ที่หาง่ายจน ๑๕ แฟรงก์ ก็มี ขอบใจเจ้าพนักงาน แลไวส์กงสุลอังกฤษเป็นอันมาก เขาพลอยเหน็ดเหนื่อยด้วยเราหนักหนา เมืองไซราคุสซานี้ เดี๋ยวนี้ไม่เป็นท่าค้าขาย ออกจะเงียบๆ กงสุลคนนี้ได้รู้จักวุฒิไชย[๔] เพราะวุฒิไชยลงเรือรบอังกฤษมารักษาอยู่ตามแถบนี้ มาเรือสมัยรน่าที่แถบนี้ ก็ยังรู้จักปรินเซสออฟแบตเตนเบิค ซึ่งเป็นเมียปรินซอินเตรเมืองกรีกที่เคยชอบกับวุฒิไชย คนที่เคยพบกับพ่อทวินต์เซอคาเซอลนั้น วันนี้สิ้นเขตร จรูญลากลับ สองยามเศษออกเรือ

คืนที่ ๒๐๓

เมืองวัลเลตตาเกาะมอลตา

วันอังคารที่ ๑๕ ตุลาคม

เรือมาถึงเวลาเช้า ๓ โมง เข้าจอดที่หน้าโรงภาษี เมืองนี้ได้ฟังเล่ากันมาหนัก ที่เขียนเป็นจดหมายรายงานทูตก็มี เข้าใจรูปเป็นอย่างอื่นไม่เหมือนกันกับที่ตาแลเห็นเลย ช่างห่างเหินกันเสียจริง ๆ จะเป็นด้วยธรรมดาฟังคำเล่า นึกรูปตามไปคงผิดทุกที อย่างเดียว ฤๅจะเป็นด้วยผู้ที่เขียนแลที่เล่าแลดูไม่ทั่วถึง เล่าไม่ตกไม่รู้แน่ จะเล่าไปเดี๋ยวนี้ก็หนักใจว่าจะเข้าใจไม่ได้ ออกจะท้อ ๆ อยู่ แต่ไหน ๆ ได้เล่ามามากแล้วก็ต้องเล่าไปตามรูปที่เล่ามาแล้ว ดูเหมือนใคร ๆ ไทย ๆ จะรู้ทั่วกันว่ามีเกาะมอลตาอันหนึ่ง ยิบรอลตาอันหนึ่งซึ่งเป็นอย่างสำคัญของอังกฤษ เพราะได้ยินผู้หลักผู้ใหญ่ของเราเคยพูดกันถึงได้ ในเมื่อพูดถึงเรื่องฝรั่งรบกันต่าง ๆ แต่ที่จะว่าเดี๋ยวนี้เฉภาะเกาะมอลตาซึ่งมีเป็น ๓ เกาะ ใหญ่เกาะหนึ่ง ย่อมเกาะหนึ่ง เล็กอยู่ในระหว่างอีกเกาะหนึ่ง แต่เกาะย่อมแลเกาะเล็กมีชื่อต่างหาก ไม่เกี่ยวแก่คำที่จะ

---

๔ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ (กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร)

กล่าวถึงว่ามอลตา เกาะมอลตายาว ๒๐ ไมล์ กว้าง ๙ ไมล์ครึ่งไม่โตไปกว่าเมืองไซราคุสซาเก่า ตั้งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีกับฝั่งอาฟริกา เกือบจะนับว่าอยู่กลางทเลได้ มีคนเกือบสองแสนคน ยังทวีขึ้นเสมอ แต่ทวีขึ้นไม่ได้มาก เพราะไม่มีที่แผ่นดินจะหากิน แต่เปนคนสาส้อนปะปนกันมาก เมืองนี้ได้ตั้งมาช้าเหลือเกิน ในระหว่าง ๓๐๐๐ กับ ๒๐๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิด ซึ่งได้พบสิ่งสลักสำคัญตั้งแต่นั้น ชาติต่าง ๆ ที่ได้ปกครองเมืองเหล่านี้มาเปนอันมาก รวมทั้งกรีก อาหรับ โรมัน นอรมันเปนต้น จนถึงรวมเข้าอยู่ในอาณาเขตรแลเปนของชาลที่ ๕ เมืองสเปญ ภายหลังชาลที่ ๕ ได้ยกให้แก่พวกไนต์ออฟเซนต์ยอนซึ่งเตอรกีได้ไล่เสียจากโรเดส ตั้งนั้นมาเมืองเปนของพวกไนต์ออฟเซนต์ยอนปกครอง นับว่าจะเปนเอกราช แต่ไม่ใช่ตั้งเปนเจ้าแผ่นดินแผ่นทรายอะไร ผู้ที่เปนหัวน่าเรียกแกรนด์มาสเตอ คือเปนหัวน่าใหญ่ในตราเซนต์ยอน เหมือนอย่างเปนแกรนด์มาสเตอ ของเครื่องราชอิศริยาภรณ์อันใดอันหนึ่ง แต่ไนต์ออฟเซนต์ยอนนั้นมีเครื่องแต่งตัวกางเขนขาว ผ้าห่มดำเปนเครื่องหมาย ตามข้อบังคับของตรานั้น ไนต์เหล่านี้ต้องจะเปนพระ ๆ ไม่มีเมีย แลเปนผู้พรักพร้อมที่จะต่อสู้ด้วยข้าศึกแห่งสาสนาคฤสเตียน เพราะเหตุที่เกาะนี้เปนที่ต่อแดนแห่งยุโรปแดนกับเตอรกี เวลาเปนระยะชาลที่ ๕ จึงได้มอบให้พวกไนต์เหล่านี้เปนผู้ปกครอง เพื่อจะได้ทำการรักษาอยู่เช่นนี้ที่จะต่อสู้เตอรกี ที่ได้ต่อสู้กันจริง ๆ เกือบจะเสียเมืองครั้งหนึ่ง ซึ่งมีเรื่องราวเล่ายืดยาว จะไม่เล่าในที่นี้ ไนต์ออฟเซนต์ยอน ที่ภายหลังเรียกว่าไนต์ออฟมอลตา เพราะเหตุที่มาอยู่ที่เมืองมอลตานี้ ไม่กำหนดว่าเปนชาติใดภาษาใด ผู้ใดปฏิญาณตนประพฤติตามข้อกำหนดของเครื่องอิศริยาภรณ์นั้นแล้ว ก็นับว่าเปนไนต์ แล้วเลือกกันขึ้นเปนแกรนด์มาสเตอ แกรนด์มาสเตอมีอำนาจที่จะเปนเจ้าของพวกไนต์ แลปกครองเมืองมอลตา

ด้วย บรรดาทรัพย์สมบัติของแกรนด์มาสเตอก็ดี ของไนต์ทั้งปวงก็ดี ที่ได้สร้างสวรรค์ สะสมขึ้นมากน้อยเท่าใด จะเอาไปยกให้แก่ผู้ใดไม่ได้ ตัวตายก็ต้องตกเปนของสงฆ์ สงฆ์ในที่นี้ไม่ได้หมายว่าพระ หมายว่าหมู่ คือในหมู่สงฆ์แห่งพวกไนต์ออฟมอลตานั้นเอง เพราะเหตุฉนี้วังที่ได้สร้างขึ้นใหญ่โตสำหรับแกรนด์มาสเตอ แลสิ่งของซึ่งอยู่ในวังนั้น ทั้งตึกรามซึ่งเปนที่อยู่พวกไนต์จึงคงเปนของกลาง เว้นไว้แต่ในกาลครั้งหนึ่งไม่มีไนต์ผู้ใดที่จะปลูกสร้างอะไรขึ้น จึงอนุญาตให้ยกให้ผู้หนึ่งผู้ใดได้ บ้านเรือนจึงได้สร้างมากขึ้น เวลาที่เอมเปอเรอยกให้แก่ไนต์ออฟมอลตานี้ คฤสตศักราช ๑๕๓๐ นับว่าเปนเก่งสำคัญในการที่พวกถือสาสนาพระเยซูต่อสู้เติก พวกเติกได้มาตีหลายครั้งไม่แตก เพราะเหตุที่พวกเติกมาตีเกือบจะเสียที่เมื่อคฤสตศักราช ๑๕๖๖ ยอง เดอ ลา วัลเล็ตเตซึ่งเปนแกรนด์มาสเตอในเวลานั้น จึงได้สร้างเมืองที่เปนเมืองหลวงของมอลตาในเวลานี้ โดยก่อป้อมรอบถึง ๒ ชั้นอย่างแน่นหนา ซึ่งถือกันว่าเปนเมืองที่ตีไม่รู้แตก เมืองนี้จึงได้ชื่อว่าวัลเล็ตตา ตามชื่อของแกรนด์มาสเตอผู้สร้าง แต่เมื่อคฤสตศักราช ๑๗๙๘ โบนะปาตจะไปอิยิปต์มาคิดกลอุบายเอาเมืองนี้ได้ แต่ไม่ช้า ครั้นคฤสตศักราช ๑๘๐๐ ถ้วน อังกฤษก็มาตีได้ แลรักษามาจนเท่าบัดนี้ เพราะเหตุที่ราษฎรพลเมืองเปนคนต่างชาติต่างภาษามาแต่แรก อยู่นานปะปนกันเข้าเกิดกลายเปนชาติอันหนึ่งขึ้นซึ่งเรียกว่ามอลตีส ภาษาของชาวมอลตีสเปนอาหรับครึ่งหนึ่ง อิตาเลียนครึ่งหนึ่ง พูดปนๆ กันไป แต่จะฟังเปนอาหรับก็ไม่ได้ จะฟังเปนอิตาเลียนก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่คนชั้นสูงๆ พูดภาษาอิตาเลียนได้ทุกคน ภาษาราชการที่ใช้ในเวลานี้ใช้ภาษาอังกฤษ ถึงคนค้าขายชาวเมืองก็พูดอังกฤษมากขึ้น มีทหารอังกฤษรักษาประจำอยู่ในที่นั้นถึงหมื่นหนึ่ง อ่าวเมืองวัลเล็ตตาประหลาดไม่มีที่ไหนเหมือน แหลมที่ตั้งเมืองวัลเล็ตตาอยู่ในศูนย์กลางอ่าว แลดูเหมือนเปนกระดูกพัด มีน้ำล้อมเกือบจะรอบ ฝ่ายข้างฝั่ง

มีอ่าวเข้าไปเปนช่อง ๆ เหมือนรูปพัด ฤๅตาลิปัตรแฉกที่ขาดยอดแหว่งอยู่ข้างหนึ่ง ในอ่าวนี้กว้างใหญ่ น้ำลึก เรือไอรอนแคลดใหญ่ ๆ เข้าไปจอดได้ใกล้ฝั่งทีเดียว ไม่เห็นท่าเมืองใดที่จะมั่นคงแขงแรงแลสดวกดีเหมือนท่านี้ นอกจากอ่าววิลเล็ดตานี้ ยังมีอ่าวใหญ่ ๆ ข้างฝ่ายเหนือแลฝ่ายตวันออกอีกถึง ๓ อ่าว เว้นไว้แต่ข้างตวันตกแลข้างใต้ไม่มีอ่าว ที่แผ่นดินซึ่งเปนที่ตั้งเมืองวิลเล็ดตาเปนเขา ไม่ใช่ชันดิ่งขึ้นไป พอที่จะตัดถนนเปนถนนราบ นับว่าเปนสายรี แลมีถนนขวางซึ่งเปนสายขั้น ลักษณคล้ายกับเมืองเนเปอลส แต่เมืองเนเปอลถนนขวางใช้เปนคั่นกะได นี่ใช้เปนดินสพานช้าง แต่ชันรถขึ้นไม่ได้ แลดูในทเลเห็นเปนตึกซับซ้อนกันไป ไม่แลเห็นต้นไม้ใบหญ้าเลย ดูเหมือนไม่มีพฤกษพรรณอะไร มีแต่ศิลากับปูนที่ก่อผนัง แต่เขาว่าภายในเปนที่บริบูรณ์มาก บริบูรณ์ด้วยความเพียรของชาวเมือง ทำนาทำไร่หญ้า ลินเตุแล้วปลูกฝ้ายได้อีกคราวหนึ่ง นับว่าเปนเมืองบริบูรณ์ในการค้าขายด้วย ที่เล่ามานี้เล่าตามความรู้ความเห็นที่รู้ล่วงน่าไว้แล้ว คราวนี้จะว่าด้วยทำอะไรบ้างในวันนี้ต่อไป

เวลานี้เกาวเนอไม่อยู่ เยเนราลแฮรรีแบรอน เปนผู้รักษาราชการแทน ให้นายทหารคนสนิทเขามาแต่เวลา แล้วลงมาเยี่ยม แต่งฟร๊อกโกต ทหารติดตรา เยเนราลแบรอนนี้เปนผู้ที่รู้จักบุรฉัตร[๑] เวลานั้นเขาเปนเคอเนล บุรฉัตรไปเรียนเปนทหารเกนยิเนียที่แชธำ เปนคนมีอาการเปิดเผย แลน้ำใจดีเปนอันมาก การที่มาหานั้นเปนทางราชการก็จริง แต่เราไม่ได้พูดกันอย่างทางราชการ กลายเปนปฤกษาไปเรื่องที่จะทำอย่างไรในเวลาวันนี้ ตลอดจนจะต้องให้ช่วยกะคนที่จะมาเลี้ยงเวลาค่ำให้หาคนชาวบ้านมาช่วยจัดในเวลา รู้สึกสบายใจว่าเปนคนสนิทกันเหมือนแรก เขานี้เกลา ที่พบกันที่ไกลมาใหม่แต่กลับไปแล้ว ครั้นบ่ายเกลินไปที่ทหารเรือ เยเนราลส์ครู้ มาเยี่ยม ก็ที่สุดคือเหมือนกัน ทั้งเยเนราลแบรอน แลเยเนราลส์ครู้ ขอ

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน

ไม่ให้ต้องไปเยี่ยมตอบ เพราะเหตุที่มีเวลาน้อย แต่ได้ชวนให้หลังเรือเลลีนะซ์ของเขา ไปดูเรืออิมปลัคะเบอล ซึ่งวุฒิไชยได้ฝึกหัดอยู่ในเรือนั้น ได้ขึ้นไปบนเรือ ต้อนรับตามธรรมเนียมเรือรบ กัปตันคาร์ ซึ่งเวลาวุฒิไชยอยู่ในเรือได้เปนที่สองรองปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิค ซึ่งได้เปนนายเรือในเวลานั้น ทั้งเซอซาลส์ แลกัปตันคาร์ได้พูดถึงวุฒิไชยเปนอันมาก เอดีกงของเซอซาลส์เปนเพื่อนนักเรียนกับวุฒิไชยด้วย ดูเกือบจะรู้จักวุฒิไชยไปด้วยกันทั้งนั้น ชอบชมว่าดีโดยมาก ได้พาไปดูที่ซึ่งนอนบนหลังหีบ ผ้าแลที่กินเข้าแลที่อื่น ๆ ทั่วทั้งลำ คนถึง ๗๐๐ ในเรือแต่ดูจัดดีเต็มที่ กัปตันเปนคนที่มีความคิดจัดห้องแคบินสนุก แลอัธยาไศรยเปนน้ำแร่งใสอย่างทหารเรืออังกฤษซึ่งพ่อเคยชอบทุกคน ดูจะเปนคนกว้างขวางมากอยู่ กลับจากเรืออิมปลัคะเบอล มาที่เรือพม่าเสียทีหนึ่ง หยุดพักพอให้เวลาพอดีที่จะขึ้นไปกินกลางวัน วันนี้และร้อนถึงบางกอกแท้ ๆ เพราะเหตุว่าปรอดที่นี่อย่างต่ำ ๖๑ อย่างสูงถึง ๙๖ ในน่าร้อน วันนี้อยู่ข้างร้อนอ้าวจัด พอสมกล่าวถึงกงสุลของเรา เวลานี้ไม่อยู่แต่ผู้แทนเปนน้อง ชื่อ เวยโนต์ เปนพ่อค้าถ่าน ดูก็อยู่ข้างจะกว้างขวางพอใช้ มีเมียเปนมอลตีส ลงมาตั้งแต่แรกเรือมาจอด เซอซาลส์ให้เรือมาคอยรับสำหรับที่จะไปแห่งหนึ่งแห่งใด แลปวารณาไว้ด้วย ว่าจะต้องการให้ทำอะไรได้ทั้งนั้น

เวลาก่อนบ่ายโมงครึ่งไปขึ้นที่ท่า ไปในรถของเจ้าเมือง มีพวกนายทหารสนิทลงมารับ ถนนในเมืองนี้แคบมาก แต่ไม่สู้คดเคี้ยวมีถนนตรง ๆ บ้านเรือนหมดจดแลแน่นหนาดีกว่าในซิซิลีทั้งหมด ถนนที่นี่ไม่เรียก เวีย อย่างในอิตาลี เรียกสตราดาอย่างเช่นสตราดา เรอัล เปนถนนหลวง ซึ่งนับว่าเปนถนนสำคัญผ่านน่าวัง ที่จริงเยเนราลแครอนไม่ได้อยู่ในวัง อยู่บ้านหนึ่งต่างหาก แต่มารับแลจัดการเลี้ยงในวัง เพราะสิ่งซึ่งจะดูเปนสำคัญที่นี่ ก็วังอันตั้งอยู่กลางเมือง วังนั้นคือวังแกรนด์มาสเตอของไนท์ออฟมอลตา เปนตึกวงรอบมีลานสนามกลางตามธรรมเนียมวัง ตรงที่น่าวัง

ออกไปมีโรงทหารรักษาองค์ใหญ่โต เขาเอาแตรวงมาเป่าในที่นั้นด้วย บันไดที่ขึ้นวังนี้ช่างขึ้นง่ายเลยจริง ๆ เปนขั้นเตี้ย ๆ นิด ๆ ไม่เหนื่อยเลย คนเขาว่าแกรนด์มาสเตอผู้ที่ทำเห็นจะเปนคนแก่ มีแผ่นศิลาจาฤกชื่อแกรนด์มาสเตอตามลำดับ ๒๘ คน จนถึงเวลาที่เสียเมืองแก่นะโปเลียนโบนะปาต ยอดยิ่งชั้นที่มีจาฤกชื่อเจ้าเมืองอังกฤษอีกแผ่นหนึ่งต่างหาก เดินตามเฉลียงกว้างซึ่งมีเพดานแลฝาผนังเขียน มีรูปเกราะตั้งรายตลอดไปจนถึงห้องรับแขก พ่อไปเร็วไปนิดหนึ่ง แขกที่เชิญมาเลี้ยงเวลากลางวันยังไม่มีใครมา ต่อไปถึงสักครู่หนึ่งจึงมากันตามลำดับ เมื่อเข้าไปยืนที่เรียบร้อยแล้ว นำให้รู้จัก พิคจะเลิสซัสแนวอน โต๊ะนี้เปนโต๊ะเก่ากว้าง จัดดอกไม้เต็มไปทั้งโต๊ะ คนนั่งโต๊ะมาก ตัวสำคัญ ๆ ทั้งฝ่ายทหารบกทหารเรือ แลพลเรือนทั้งอาร์ชบิชอปได้มาหมด มีผู้หญิงหลายคน รวม ๓๘ ไปเห็นประหลาดอย่างหนึ่ง ว่าพ่อเคยไปนั่งโต๊ะใหญ่ ๆ ในประเทศที่ถือโรมันคาทอลิก เช่นเมืองฝรั่งเศส, ออสเตรีย, สเปญ, ปอรตุคิส, ถ้าเจ้านายน้อยคงจะได้นุนซิโอ ทูตของโป๊ปนั่งขวาเสมอ แต่ไปเมืองฝรั่งเศสคราวนี้นุนซิโอ ได้ไล่ไปเสียแล้ว เมืองอื่นที่เปนคาทอลิกก็ไม่ได้ไป วันนี้มาเห็นอาร์ชบิชอปนั่งขวา ให้รฦกถึงนุนซิโอที่เคยถูกนั่งใกล้กันเสมอ แต่วันนี้มีนกลับมานั่งใกล้กันในแผ่นดินของอังกฤษ ที่ไม่ได้เปนชาติที่ถือลัทธิคาทอลิก แต่ราษฎรพลเมืองยังเปนคาทอลิกอยู่ทั้งนั้น เขาจึงได้ยกย่องอาร์ชบิชอป เมืองนี้ไม่เปนแต่ขุนนางสำหรับเมือง มีทหารบกทหารเรือที่เปนกองใหญ่ ๆ มีหัวน่าใหญ่ ๆ จึงออกจะเปนการยากที่จะจัดแต่น้อยได้ เพราะเหตุนั้นการเลี้ยงวันนี้จึงออกเปนรูปทางราชการ แลเสียงด้วย ปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิคเปนผู้บังคับการทัพเรือ ในทหารเรือแอดมิราลที่เรียกว่าคิบการอยู่ แอดมิราล ฟาร์วีเปนผู้บังคับครูเซอ แลเมเยอเยเนราลสโต๊กส์ มีตุลาการ ๓ คน

เสร็จการเลี้ยงแล้วหยุดพักที่ห้องแห่งหนึ่งบุหรี่ม้าเรียบ ช่างร้อนเสียจริง ๆ ถึงต้องเปิดเสื้อชั้นนอกออกนั่งอยู่เปล่า ๆ ภายหลังเปนต้องเปลี่ยนเสื้อ ทนฝรั่งโก๊ค

แลทอปแอตไม่ไหวจริง ๆ พ่อสั่งให้เตรียมขึ้นไปเสียก่อนแล้ว ทีหลังตกลงกันเปนสารุ เปลี่ยนด้วยกันหมด หมวกสานค่อยทุเลา เที่ยวเดินดูในวังนั้น ที่นี่มีพยานอย่างหนึ่งว่า ไนต์ออฟมอลตานี้ ได้มีการเกี่ยวข้องกันกับเมืองจีน แต่พอเหยียบเข้าไปในห้องรับแขก ก็รู้สึกโดยทันที ว่าหม้อลายผักชีซ่องอย่างสูง ๒ ใบ ซึ่งเคยตั้งอยู่ที่ห้องพระโรงน่า พอยกขึ้นไปที่ห้องโต๊ะกลมที่พระที่นั่งจักรีนั้น มีอยู่ที่ห้องนี้เหมือนกันไม่ได้ผิดเลย ทั้งลวดลายแลเล็กใหญ่ ซ้ำไม่มีฝาด้วย เปนพยานว่าอ้ายที่เรามีฝานั้นผิด อย่างที่เราเห็นผิดอยู่แล้ว นอกนั้นมีโอ่งต่ำลงมากว่านั้นดี ๆ หลายคู่ เปนครามปนเดียวกันทั้งนั้น รูปตุ๊กตาสีสูงประมาณสักศอกเศษคู่หนึ่ง เนื้อหนึ่งดี ถ้าขึ้นโต๊ะสีเรียกก็ให้กันไม่มีเสียงขัด มีเครื่องเมโยลิคาดี ๆ ซึ่งพ่ออยากจะรู้ว่ามันดีอย่างไรเห็นแต่ครุคระเขื่อน ๆ คราวนี้ได้เห็นของเขาดีจริง แต่อย่างไร ๆ ก็ยังเคย ห้องโทรนที่สำหรับแกรนด์มาสเตอนั่ง มีเก้าอี้แลคายไม้ ภาพเขียนดี ที่ทำการของเจ้าเมืองอยู่ในห้องนอนของแกรนด์มาสเตอเก่าไม่ใหญ่โตเท่าใด มีประตูลับขึ้นลงทางชั้นล่างได้ ห้องที่ไหว้พระ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้เปนวัด ฝากรุด้วยตะเปสตรี ผิกลายแปลกกว่าที่อื่นหมด เขาซ่อมแซมใหม่ งามมาก แล้วไปดูอาร์เมอรีที่ไว้เครื่องอาวุธแลเครื่องเกราะ มีปืนอย่างเก่า ๆ ทั้งปืนบรรจุท้าย ต้องกับคำที่เขาว่าสิ่งไรที่ใต้พระอาทิตย์ไม่มีใหม่

ออกจากวังไปตามสตราดา เรอาเล ไปดูวัดเซนต์ยอน ภายนอกไม่งามตามเคย แต่ภายในเซาะศิลาเปนลายเด่นเหมือนลายสลักทั่วไปทุกแห่ง แล้วทาสีปิดทอง ตามข้างโบสถ์เหล่านั้นแบ่งเปนวิหารตามภาษาต่าง ๆ มีอิตาเลียน, ฝรั่งเศส, สเปญ, แลเยอรมัน ภาษาใดที่มีคนมากก็มี ๒ วิหาร พื้นโบสถ์นั้นประดับไว้เลก เปนลายอาร์มของพวกไนต์ทั้งปวง ซึ่งฝังศพเรียงกันเต็มไปทั้งพื้นโบสถ์ ที่แท่นบูชากลางมีซุ้มแลตู้เงิน เปนลายสลักเด่นเต็มรูป ตู้กลางว่าเปนที่ไว้กระดูกแขนเซนต์ยอน

ซึ่งจะไปเตียนโดยจะปาศไต้ฟ้าเอาไปเสีย ฟังคำเล่าเหมือนกันกับที่เรือนหนึ่งที่ในวังเมืองสเปญไม่ผิดกันเลย แต่ไม่ใช่อันนั้น อันที่จะไปเลียนพาไปนั้นตกไปอยู่เมืองริเวีย แล้วพาลงไปที่ในใต้แท่นบูชาที่เรียกว่า ครีปต ศพคนที่สำคัญเช่นที่จะไรต่าง ๆ เขาฝังในที่นั้นทุกแห่ง ในที่นั้นมีฝังศพแกรนด์มาสเตอคนแรก วัลเล็ตเต ผู้ที่สร้างเมืองก็มีคนสำคัญอีก ๒ ศพ มีศพในอังกฤษที่ไม่ได้เป็นแกรนด์มาสเตอคนหนึ่ง แต่เปนคนที่กล้าหาญ วิเศษมาก ได้ลงไปฝังอยู่ในนั้นอีกศพหนึ่ง

ออกจากวัดนี้ไปตามถนนออกประตูเมืองแห่งหนึ่ง สำหรับที่จะได้ดูป้อม ยุ้งเข้าที่นั่นเขาทำของแปลก ที่ไว้เสบียงอาหารสำหรับกองทัพขุดลงไปในพื้นแผ่นดินเปนปล่อง ๆ แล้วขวางข้างในให้ทลุถึงกัน ที่ปากปล่องนั้นเอาศิลาทำไว้ ปิดเสียหมด เข้าที่ลงอยู่ในฉางใต้พื้นซึ่งเปนศิลาร่วนเช่นนั้นอาจจะทนอยู่ได้ถึง ๕ ปี ไม่ผุไม่รา แลไม่แห้งไป เพราะเหตุที่ไอดินนั้นจะชุ่มแลทำให้ชุ่มอยู่ได้ ป้อมกำแพงที่นี่ทำด้วยวิธีอย่างดีสูงใหญ่มั่นคง ดูดี ประตูเปนป้อมแน่นหนาทำเปน ๒ ชั้น แต่ชั้นนอกกับชั้นในไม่ห่างกันนัก นอกเมืองนี้เปนถนนใหญ่อย่างใหม่ มีปลูกต้นไม้มาก แต่ไปไม่ถึงไหนด้วยเวลาหมดเสียแล้ว จึงได้กลับรถไปที่บ้านแอดมิราล เลี้ยงน้ำชา ที่บ้านแอดมิราลนี้เปนที่อยู่ของในตึกหนึ่งซึ่งทำอย่างแน่นหนางดงาม เว้นแต่ห้องไม่ถูกกันกับที่จุกนัก ที่เล็กเกินไป ที่โตก็โตเกินไป เลดี ฟรีซ เปนคนที่มีอัชฌาไศรยดีเรียบร้อยเลดีคนหนุ่ม เจริญแขกมาก เดิมทีเรือน มีที่เฉลียงได้อยู่ข้างด้านหลังแลดูวิวเห็นตลอดทเล แต่ตึกแต่ได้สร้างเรือนไปจนกระทั่งถึงทเลเห็นเปนหลังคาเต็มไปทั้งนั้นคล้าย ๆ ในวัง ยอดตัวที่เปนหลังคาตัดทั้งนั้น เวลาพลบกลับมาลงเรือ

เวลา ๒ ทุ่มเลี้ยงคนนอกในเรือหม่าง ๒๔ คนทั้งพวกเรา นั่งอยู่ข้างจะคับตัวมากเต็มที่หน่อย แต่ไม่ได้ร้อนมากในห้อง จึงที่ลาดหน้า การเลี้ยงเปนที่เรียบร้อยดูพอใจด้วยกันทั้งนั้น

คืนที่ ๒๐๔

วันพุฒที่ ๑๖ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ก็ไปกินวอลเตรมาส์ มีโทรเลขมาถึงชายบริพัตร ตอบหนังสือที่มีไป ว่าจะให้เรือซักเซนได้ออกจากปอตเสดในวันอาทิตย์นั้น ว่าไม่ได้ เรือจะไปถึงปอตเสดต่อเวลา ๕ ทุ่ม จะต้องบรรทุกถ่าน เพราะเหตุนี้ ถ้าจะออกเรือเช้าวันนั้นตามกำหนด จะต้องไปคอยเรือซักเซนอยู่ที่ปอตเสดอีกวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง จะร้ายกาจกว่าอยู่ที่นี่มาก เพราะฉนั้นจึงได้คิดเลื่อนอยู่ที่นี่อีกคืนหนึ่ง ให้ไปถึงโน่นต่อวันจันทร์เวลาเช้าเปนอย่างช้า พอจะได้ลงเรือได้ทันที

เวลา ๔ โมงเช้า เยเนราลบารอนกับเมีย แลนายทหารสนิทของเขาลงมาตามที่นัด ว่าจะพาคนขายของลงมา เพราะพ่อกลัวว่าจะถูกล่อลวงต่าง ๆ จึงได้พูดกันกับมิสซิสบารอนให้เขาช่วยซื้อให้ ลงมา ๓ คนด้วยกัน ของที่ขายเปนเครื่องเงินเก่า ๆ ที่อยากจะว่าเปนของไนต์ออฟมอลตา แต่ที่จริงเปนของจากอื่นมาก ที่เชื่อว่าเปนของไนต์ออฟมอลตาแท้แต่ไม้กางเขนอันหนึ่ง ไม่สู้จะต้องต่อราคาลดมากนัก เพราะเขาคิดมาแล้ว นอกจากเครื่องเงิน มีผ้าลูกไม้ที่ทำเมืองนี้ ซึ่งไม่สู้เลอียดเหมือนอย่างกับผ้าลูกไม้เบลเยียม ฤๅอิตาเลียน ทำด้วยไหมบ้างด้ายบ้าง ราคาถูก เครื่องเงินใหม่ ๆ ก็เปนรูปเรือที่ใช้กันอยู่ในเมืองนี้ ไก่ย๊อกแอกติ่งเกาวเนอ ในเรื่องที่จะเลื่อนกำหนดไป เขาจึงชวนให้ไปขึ้นรถเที่ยวซึ่งมีความปราถนาอยู่ แต่ไม่มีเวลานั้น ประเดี๋ยวหนึ่งแอดมิราลครูกลงมา หมายว่าจะมาส่ง ที่จริงพ่อให้กงสุลไปบอกแต่ไม่พบแคล้วกัน รู้ว่าจะยังไม่ไป เลยเชิญกินเนอที่บ้าน เพราะเขาเตรียมจะเลี้ยงอยู่ก่อนแล้ว พ่อขอจะให้เปนเลี้ยงน้ำชาเลย เชิญเขาตระเวนเลี้ยงในเรือ วันนี้สด เพราะว่าเป็นแกงจะเลยเชิญ แต่เย็นไปรเวตกินเนอไม่ได้ไว้ กลางวันร้อนเต็มที่ไม่ได้ไปข้างไหน ที่นี่ถ้าวันเที่ยวกลางวันร้อน ๆ อย่างในเมืองอื่น ๆ ไทยถึงจับไข้ได้ เพราะ

นั้นจึงได้นัดกำหนดเวลาจะไปเที่ยวต่อบ่าย ๓ โมงครึ่ง นอนสวมเสื้อชั้นใน เปิดพัดลมจึงค่อยยังชั่ว

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง เยเนราลการ์เนกับเมียมาคอยรับที่ท่าโรงภาษี พอขึ้นรถกับเยเนราล บริพัตรไปกับเมีย ขึ้นรถประทับ ๒ ม้า เลียบกำแพงเมืองวัลเล็ตตา ข้างข้างใต้ซึ่งจอดเรือเปนอ่าวลึก ตึกเรือนแน่นหนา เดิมคิดอ่านว่าจะเอาเรือรบเข้ามาทอดริมฝั่ง ให้ขนลำเลียงอาหารได้ง่าย ภายหลังเลิกไป ทางไปตอนแรกเลียบใกล้ฝั่งซึ่งสูงตระหง่าน ย้อมมันจดลงไปในหลังเขา เขาตัดศิลาที่สูงนั้นจนมาเสริมขึ้นเปนกำแพงคู เมืองก็เปนเช่นนั้น จุดศิลาจากคูขึ้นมาก่อย้อมเสริมข้างบนให้ได้รูปอย่างวิชาช่าง ดูการงานช่างมากมายเสียจริง ๆ ถ้าจะทำด้วยเงินยากที่จะสำเร็จได้ จะต้องลงทุนมากไม่ใช่น้อย แต่นี่ไม่ได้ทายทั้งนั้น ด้วยในเกาะนี้แต่โบราณมีศึกเที่ยวตีปล้นอยู่เสมอไป ศึกนั้นเปนอาหรับเปนพื้น พวกในตำบลจะออกมาเที่ยวนอกเมืองเรียบ ๆ ไม่ได้ ถูกจับ จึงมีการต้องปราบปรามกันอยู่เปนนิจ จับพวกศึกได้เอามาไว้เปนทาสใช้ให้ทำก่อเหล่านี้ ด้านหลังเมืองซึ่งเปนเนินดินในระหว่างอ่าวเหนือและอ่าวใต้เปนเนินศิลา ด้านหลังมีกำแพงเหมือนกัน ไม่สู้กว้างนัก ไปตกอ่าวข้างเหนือ อ่าวข้างเหนือนี้กว้างใหญ่ แต่น้ำตื้นกว่าข้างใต้ มีชวากที่แรระ ๆ เล็กไปเปนอ่าวย่อม ๆ เปนที่ทำการต่าง ๆ คืออ่าวหนึ่งเปนอู่ลอยของรีแอนโอกัมปนี อ่าวหนึ่งเปนที่ไว้เรือพิฆาฏ (เดสตรอยเยอ) มีอยู่เวลานี้ ๑๒ ลำ มีเรือที่เขาเรียกว่าเรือแม่ลำหนึ่งคอยเพิ่มเติมสาตราวุธเสบียงอาหารลำ ๑ อ่าวอื่นต่อออกไปอีกก็เปนที่เรือค้าขายทอดไม่มากมายเกินนัก ๆ เมื่อเวลาเราไปตามอ่าวข้างเหนือไปในรามบักษ์ แต่ครั้นเมื่อไปถึงที่เนินหลังเมืองแต่ข้ามเทศไปตามขอบอ่าวข้างนอก ทางต้องเวียนไปไปตามอ่าวเล็ก ๆ หมดสิ้นเปนระยะกันไปมากอ่าว ถ้าจะพูดเปรียบว่าอ่าวใหญ่เปนแม่น้ำ แต่ชวากที่ต่าง ๆ นั้นเปนจังหวะกันไป เวลาขี่รถไปต้องเวียนไปตามรูปคูถก ๆ ลูกได้

อ่าวย่อม ๆ ฤๅที่เรียกว่าอุ่นไม่ใช่เล็ก ๆ เปนอ่าวใหญ่ ๆ แต่เข้าไปตื้นเท่านั้น ไปตามปากอุ่นจนถึงปากช่องที่ออกทเล ที่นั่นเปนโรงทหารขึ้นใหญ่ ซึ่งเปนกองเยเนราลยารอนบังคับ โรงทหารนี้ทำอย่างที่เราเคยเห็นที่ชวา คือกำหนดเรือนสำหรับนายทหาร มีเมสซึ่งทำใหม่งดงามล้วนแต่ด้วยศิลาทั้งนั้น แต่ที่อยู่คนใช้โรงไม้หินโปร่งข้างล่างตั้งบนเตาหม้อศิลา ไม่ได้นึกที่จะไปเยี่ยมโรงทหารนี้เปนแต่ผ่านไปดู เพราะให้เห็นอยู่ปรกติ แต่เขาบอกนายทหารให้รู้ จึงได้มารับ ไปดูป้อมหัวแง่ปากอ่าวซึ่งตรงกันข้ามกับป้อมเก่า มีปืนอย่างใหม่พร้อมบริบูรณ์ด้วยเครื่องยกบรรจุแต่ไม่ควรจะกล่าวเลอียดได้ กลับจากที่นั้นไปดูโรงทหารใหม่ ซึ่งได้ทำในที่ซึ่งสำหรับยิงเป้าเปนที่ว่าง แล้วย้ายยังข้าง ดูมั่นคงแข็งแรงมากทำด้วยศิลาทั้งนั้น แล้วกลับเลียบมาตามริมทเลผ่านเข้าในเมืองไปกินน้ำชาที่บ้านเยเนราลยารอน ที่บ้านนี้เปนวังอันหนึ่งซึ่งดูสบายดี มิสซิสยารอนช่างจัดเรือนมาก แอดมิราลแลกัปตันคาร์ได้มากินน้ำชาในที่นี้ด้วย เมื่อกินน้ำชาแล้วพากันออกไปนั่งที่แจ่งที่แลเห็นทเล ในที่นี้มีต้นไม้เลื้อยอย่างหนึ่งซึ่งปลูกไว้ช้านานมาแล้ว เรียกบูกังวิลเลียร์[๖] ว่าเวลามีดอกออกเต็มไปทั้งหมด งามนัก เยเนราลยารอนรับว่าจะจัดส่งเข้าไปให้ คงจะเปนได้ในเมืองร้อน เวลาย่ำค่ำจึงได้กลับลงมาเรือ

เวลา ๒ ทุ่มได้ขึ้นไปที่บ้านแอดมิราลดรูรี ซึ่งอยู่ติดกันกับบ้านเยเนราลนั้นเอง การเลี้ยงวันนี้ไม่มีใคร มีแต่แอดมิราลกับเมียเยเนราลกับเมียปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิค กับนายทหารสนิทของแอดมิราล แลพวกเรา เลี้ยงแล้วได้ออกไปนั่งที่เฉลียงซึ่งแลเห็นทเล ที่นี่ไฟฟ้าดับเปนเหมือนกัน แรกไปถึงก็ไฟฟ้าดับ เวลาจวนจะไปนั่งโต๊ะจึงได้มา ครั้นออกไปนั่งสูบบุหรี่อยู่ข้างนอกดับอีก แต่ดีด้วยเดือนหงายแลเห็นตึกรามจนตลอดทเล จนถึงต้องห้ามไม่ให้เอาไฟมา

---

๖ ต้นไม้นี้เขาส่งมาปลูกที่สวนนะเด่ง ออกดอกคล้ายต้นดอกต่างใบฤๅที่เรียกว่าตรุษจีน แต่เกสรมากกว่า ตั้งชื่อว่าเฟื่องฟ้า

แอดมิราล และเยเนราลทั้ง ๒ คน พูดแล้วพูดเล่าถึงการที่ไม่ได้รับเป็น
เกียรติยศ เพราะเหตุที่โทรเลขไปถามได้ความว่าจะมาสตริกต์ลี อินคอคนิโต
กลัวจะไม่ถูกใจ จึงได้หยุดการที่ตระเตรียมไว้หมด เตรียมว่าเวลาออกวันนี้จะส่ง
มีสลูต และจะให้เรือทอปีโดตามแห่ออกไปเปนแถว แต่พ่อจะไปเสียแต่เช้ามืดยัง
ไม่ถึงเวลาสลูต เขาอยากจะให้ออก ๒ โมงเช้า พ่อบอกว่าที่คิดจะออกไปเช้านั้น ด้วย
อยากจะหลีกการที่ต้องลำบากเช่นนั้น ด้วยประสงค์จะมาเที่ยวเรียบ ๆ จริง ๆ ที่แท้พ่อ
มีความพอใจในการรับรองที่มอลตานี้เปนอันมาก ดูเปนทางคุ้นเคยสนิทสนมกัน เห็น
ได้ว่าบรรดาขุนนางทั้งปวงทั้งฝ่ายทหารพลเรือนได้ต้อนรับโดยความเต็มใจ ไม่ได้
ทำไปแต่ตามธรรมเนียมเลย พ่อชอบความจริงใจมากกว่าที่จะทำไปพอแต่เปนพิธี
ฤๅตามธรรมเนียม รู้สึกใจว่าเหมือนอยู่ในระหว่างมิตรสหายซึ่งชอบพอกันโดยสุจริต
และพูดจาเล่นหัวกันสนุกสนานทั่วไป ที่จริงการรักษาเขาได้รักษาโดยกวดขัน เวลา
ที่เราจอดอยู่ในท่านี้ทั้ง ๒ วัน ๒ คืน มีเรือพลตระเวนลงมาทอดทุ่นรักษาอย่างไทย
เรือไฟกรมทหารเรือลำ ๑ แล่นช้า ๆ เวียนอยู่รอบ ๆ เรือ ทั้งกลางวันกลางคืนไม่มี
เวลาหยุด ใครจะเข้าออกไปมาตรวจตราทักถาม เวลาขึ้นไปบกโปลิศได้จัดถนนเรียบ
ตลอดทุกหนทุกแห่ง พบใครกลางทางไม่ว่าชั้นสูงชั้นต่ำ จนคนเลว ๆ เช็ดหมวก
คำนับทั่วไปทุกหนทุกแห่งทั้งกลางวันกลางคืน ไม่มีรบมีต่อมอะไร จนเยเนราลคารอน
เองก็ประหลาดใจ ว่าคนช่างทำความเคารพคารวะมากกว่าที่คาดหมายจริง ๆ การ
ที่มาเกาะมอลตาคราวนี้ นับว่าเปนสำเร็จอย่างดีที่ควรจะพอใจ เว้นไว้แต่ความร้อนนี้
แก้ไม่หายได้ เจ้าของเมืองว่าเปนเวลาลมตวันออกที่เรียกว่าซีรอคโค ลมตวันออก
เช่นนี้ไม่พัดให้ใครดี ที่สุดจนจะซ่อมเรือนก็ต้องรอ ทาสีทิ้งไว้เท่าไรก็ไม่แห้ง ต่อ
ลมตวันตกพัดเมื่อไรสีจึงจะแห้ง

ในเมืองนี้ไม่ใช่ฝ้าน้อย เห็นสักตัวหนึ่งตรงสองตัวเท่านั้น มีดีมาก จนได้ใช้

เปนรถเล็กขนาดกอกก๊าดแต่นั่งหันหน้าเข้าหากัน ตั้งเสามีเพดานเปนกระโจมเรียกตามภาษามอลติสว่า กาโรซินี ที่จริงก็ดี ถ้าไปรถเปิดจะทนแดดไม่ไหว ผู้หญิงในเมืองใช้ผ้าคลุมหัวอย่างสเปญมาก ทำนองเปนกั้นร่มปีกค้างคาวติดไปกับหัว รูปร่างคนมีแปลกประหลาดต่าง ๆ มากแต่ก็มีคนสวย เยเนราลบารอนบอกว่าได้กล่าวกันถึงจะพาพ่อไปดูสวนต้นผลไม้ เขาได้ห้ามเสียเองว่าอย่าพาไปเลย จะไปประมูลสวนเมืองไทยอย่างไรได้ ผลไม้เมืองนี้มีมากกว่าข้างอิตาลี แต่วิปริตอย่างเดียวกัน คือลูกแปร์แข็งเปนสาลี่ ลูกแอปเปอลเล็กเท่าลูกน้ำดอกไม้เทศ ลูกพี๊ชเปลือกแข็ง เนื้อก็แข็ง ชั้นผู้ดีเขาถึงต้องไปเอาลูกไม้เมืองอังกฤษมากิน แต่เวลากลางคืนค่อยยังชั่วร้อน

คืนที่ ๒๐๕

เรือพม่า ในทเลเมดิเตอเรเนียน

วันพฤหัศบดีที่ ๑๗ ตุลาคม

ออกเรือเวลาย่ำรุ่ง แต่พ่อไม่รู้สึก ตื่นขึ้นเวลาเช้ารู้สึกสบาย ด้วยพ้นฝั่งมาออกทเลกว้างหายใจหายคอมั่นคล่องขึ้น ทั้งที่อยู่ข้างจะชื้นสักหน่อยหนึ่ง ลมเปนลมตวันออก ในห้องนอนมีสไกไลต์เปิดลงมาตรงที่เขียนหนังสือ ลมไม่ได้ขาด พ่อก็นั่งอยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือตั้งแต่เช้าจนค่ำ จัดการเก็บหนังสือแลอ่านหนังสือที่ยังไม่ได้อ่าน มีความเสียใจที่จะบอกว่าหมดสิ้นตัวที่คิดมาในเวลานี้ เหลือแต่หนังสือเล่ม ๆ พรุ่งนี้คงจะว่างไม่มีอะไรทำ แต่ถ้าไปถึงปอตเสดแล้วยังมีอะไรที่จะทำไปได้อีกหลายวัน เสียดายว่าถ้าได้ทำในเรือนี้จะสบายแลแล้วเรวขึ้นอีกมาก ไปเรือซักเซนเหมือนทำงานในปล่อง จะสำเร็จไปได้เพียงไรไม่แน่ ออกจะหนักใจ

ลืมกล่าวถึงเมืองมอลตา ถนนปลูกต้นยี่โถมาก สลับกันขาวต้นหนึ่งแดงต้นหนึ่ง ต้นค่วเรืองก็ปลูก แต่กระบองเพ็ชรมีน้อยไม่สู้มาก ตามที่ได้แลเห็น

ยังลืมเรื่องเก่งเสียเรื่องหนึ่ง ในเมืองแถบนี้ คือซิซิลี แลมอลตา มีมังก์ พระฝรั่งพวกหนึ่ง พวกอังกฤษเขาเรียกว่าพวกสตีฟมังก์ พ่อได้พบตัวเดินกลางถนน แต่ได้เห็นที่อยู่เปนตึกใหญ่โต เยนเนอราลยาร์ดอนซ์ให้ดู มังก์พวกนี้ถ้าตายไม่ฝังศพเอาศพตั้งยืนเข้าไว้ มีที่สำหรับไว้ศพให้ยืนอยู่เสมอ ไม่ได้คำอธิบายชัดว่าเพราะเหตุใดจึงทำเช่นนั้น บอกแต่ว่าเปนประเพณี เดากันว่าถ้าจะฝังศพฤๅจะให้นอนเสีย เวลาเรเซอเรกชั่น พระเยซูเป่าแตร จะลุกขึ้นไม่ได้ทันที จึงยืนคอยเสียให้พร้อมอยู่เสมอ สาสนาเมืองนี้เปนคาทอลิกทั้งเมือง อังกฤษไม่จับต้องทีเดียว ปล่อยให้คงอยู่ตามเดิม เว้นไว้แต่วัดแลที่แผ่นดินอยู่ในปกครองรัฐบาล แต่ก็เปนตามธรรมดา คือความเลื่อมใส ข้างฝ่ายผู้ชายเสื่อม แต่ผู้หญิงยังเลื่อมใสมาก มีวัดวัดหนึ่งอยู่ในอ่าวอาร์เบอข้างเหนือเปนวัดทำด้วยศิลาใหญ่โตอยู่ เปนวัดของราษฎรแท้ไม่ใช่เรี่ยรายเงินมาจ้างทำ ราษฎรทำด้วยกำลังกายเขาบอกบุญกันเอง ว่างงานลงแล้วมีขึ้นเปนพวกกันไปทำการวัดนั้นทีละน้อย ๆ งานใกล้จะแล้วเสร็จ ยังค้างอยู่อีกสักเล็กน้อยเท่านั้น แต่นานกว่าจะแล้วได้ เพราะไม่มีการบังคับบัญชากันเลย

คืนที่ ๒๐๖

วันศุกรที่ ๑๘ ตุลาคม

เมื่อคืนวานรุ่งเย็นมาก ยังคลุมผ้าสำลีนอนได้ในห้อง ยิ่งสายลมยิ่งจัดขึ้น เรือสเทือนมากันข้างเหลว ๆ แต่มีคนเจ็บหลายคน พระยาบุรุษเปนก่อนเพื่อน อาการนั้นท้องเสียเปนพิษ แต่เดิมหมายว่าเปนเพราะกินไอสกรีมที่มอลตา แต่ที่จริงจะโทษไอสกรีมก็เห็นจะไม่ได้แน่ทีเดียวนัก เพราะกัปตันบอกว่าพวกเกนิซในเรือก็เจ็บหลายคน มีท้องเสีย จับไข้ เจ็บเข่า ไข้อย่างนี้ที่เรียกว่าไข้มอลตา ชาวเมืองเขาก็ออกปากเหตุด้วยจะเปลี่ยนเปนตวันออก ที่เรียกว่า ซีรอกโก การที่เปนไข้นี้เพราะเหตุที่

เกาะเปนศิลามีดินน้อย ตึกรามก็ปลูกด้วยศิลาทั้งนั้น ถูกแดดเผาร้อนจัดชาวเมืองมอลตาไม่ชอบต้นไม้ ว่าเปนเหตุให้เกิดโรค รัฐบาลต้องขืนปลูก เวลาลมตวันออกเปนลมอับอ้าวแลชื้นมาก ตัวรู้สึกร้อนก็จริง แต่ผ้าผ่อนอะไรที่แขวนไว้ชื้นและเพราะเหตุฉนั้นจึงเปนเหตุให้เกิดไข้จนได้ชื่อเสียงว่าไข้มอลตา

พูดถึงเรื่องไข้เจ็บได้ลืมเขียนคำที่แอดมิราลครูเล่าให้พึ่ง พึ่งนึกได้ชอบกลอยู่ ว่าเมื่อไปเฝ้าสุลต่านเตอรกี เห็นสุลต่านสบายดี แขงแรงไม่สมกับที่เล่าฦๅกันว่าประชวร สุลต่านเล่าให้ฟังว่าโปรเฟสเซอเยอรมันคนหนึ่ง แกจำชื่อไม่ได้ มาตรวจพระอาการว่าประชวรพระโรคพร้อมกันถึง ๑๖ อย่าง ครั้นเมื่อตรวจแล้วหมอคนนั้นกลับไป พอถึงเบอลินก็ตาย สุลต่านว่าพระองค์เองเปนโรคถึง ๑๖ อย่างยังอยู่ หมอซึ่งมาตรวจกลับไปตายเอง

หมู่นี้ไม่มีใครนั่งโต๊ะกี่คน ดุ๊กยังลงไปนั่งได้ แต่แกก็เมาเหมือนกัน วันนี้เปนวันเกิดจะให้อะไรก็ไม่เอา ขอแต่หนังสือให้พร ต้องเขียนให้ทั้งกำลังคลื่นแล้วเอาไปให้กำลังนอนเมาคลื่นอยู่ ปลื้มถูกใจเข้าเลยหายเมาคลื่นลงไปกินเข้าเย็นได้

คืนที่ ๒๐๗

วันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม

วันนี้และสนทนแท้ เรื่องเก่าเรื่องแก่ที่เอามาโรยเล่าก็ออกจะหมดๆ ยังเหลือจิกนิดเดียว มิสซิสบารอนเล่าว่าลูกแอปเปอลนี้มีผู้ตั้งใจว่าจะกินให้ได้ทุกวันๆ ให้ครบ ๑๕ วัน กินไม่ยักได้ครบ ๑๕ วัน พ่อถามว่าทำไม แกก็บอกว่าไม่รู้ว่าทำไมถึงกินไม่ได้ครบ ๑๕ วัน พะยักแหมละเข้าไปกับเลดีครูว์ เลดีครูว์ก็รับว่าจริงๆ ได้ลองแล้ว นี่และจะเปนด้วยเหตุไรก็ไม่มีใครรู้ ใครจะเดาว่าอย่างไรบ้างก็ตาม

มาในทเลนี้ เวลากลางคืนกินเข้าแล้วออกมาเห็นดาดฟ้าเปียกเสมอ จนวันแรกนึกว่ากัปตันล้างเรือกลางคืน ไปถามแกแกว่าล้าง ถามว่าล้างแต่เมื่อไร ตอบว่าแต่ย่ำรุ่งจน ๒ โมงเช้า คราวนี้และอีกร่ำไป จะว่าคลื่นสาดขึ้นมาถึงดาดฟ้าก็ไม่มีคลื่นเท่าไร อากาศมันชื้นเอง มีน้ำเกลือเปนฝอย ที่หน้าต่างถ้ามือถูกเข้าก็เปียก ๆ เหนียว ๆ กลางวันดูค่อยยังชั่ว แต่กลางคืนเปนมาก

การกินการนอนช่างไม่ประหลาดเสียจริง ๆ เคยอย่างไรก็เช่นนั้น จะทำอะไรก็ไม่มีจะทำ จะคิดบทกลอนอะไรก็นึกไม่ออก จะช่วยเกาวแมนแต่งนิราศก็ไม่ได้มา มันอยู่ว่าง ๆ จึงได้เขียนบรรทึกเรื่องหิวเมื่อคืนนี้ซึ่งมันไม่น่าจะลงในรายวัน เพราะน่าอายดูตะกลามนัก แต่ครั้นจะไม่คัดลงไว้จะพลัดแพลงไปเสีย จึงคัดต่อลงไปนี้สำหรับอ่านเล่นสนุก ๆ

บรรทึกความหิว

กลางคืนวันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม

เรือพม่า ในทเลเมดิเตอเรเนียน

(กำหนดเปลี่ยนเที่ยงคืน) ร.ศ. ๑๒๖

ในการที่จะเขียนลงไปนี้ จำจะต้องป้องกันไม่ให้เข้าใจผิดไปว่าอาหารในเรือลำนี้ไม่ดีจึงต้องหิว ถ้าจะว่าตามความจริงเปนเวลาที่อาหารดีคราวหนึ่งซึ่งมีเหมือนเช่นนี้ แต่น้อยแห่ง อาหารนั้นดังนี้

เวลาเช้าไข่ จะชอบอย่างไรสั่งได้ แต่พ่อกินไข่ไม่ได้ตั้งแต่ออกเดิน มีปลา ปลาจักยเทคมาแต่ซิซิลี ในเรือนี้ปลาดีเสมอ แต่ผีฤๅษีศาจปลาเยอรมันมาหลอกร่ำไป จนเลยกลัวกินปลาไม่ใคร่จะได้ เพราะฉนั้นเวลาเช้าจึงเลิกปลาเสียอีกอย่างหนึ่ง เหลือแต่เนื้อ เปนแกะฤๅโควันละ ๒ ชิ้นจานหนึ่ง เนื้อเย็นต่าง ๆ (ซึ่งไม่มีแห่งใด

ทำดีกว่าในเรือนี้) จานหนึ่งรวมกัน ขนมมี แต่เปนโรคเก่า ที่พอกินไม่เปน เหลือแต่ลูกไม้กับน้ำชา น้ำชามีน้ำตาลแลนม เขากินเปนน้ำ แต่เราต้องแถมน้ำเย็น ซึ่งฝรั่งกินไม่เปน

เวลากลางวันมีเนื้อเย็นต่าง ๆ ตั้งกว่า ๑๖ อย่าง จัดจานใหญ่ทั้งก้อน หั่นเปนชิ้น ๆ วางไว้บนก้อนเนื้อให้น่ากิน วางด้วยความคิดให้เห็นเปนหั่นไว้ ๆ ไม่ใช่เรียงฤๅประดับไว้ ที่สุดจนถ้ามีเครื่องจะรดกรดให้เข้าที่ คือไม่ให้เห็นเปนเปรอะเปื้อน ที่ไหนเครื่องก็คงอยู่ไม่มีรอยแตก ที่ไหนขาวเปล่าก็ขาวสอาด เนื้อเย็นเหล่านี้ คือ ออกห่าน หมูแฮมต้มจืด ลิ้นเค็ม ไก่ เนื้อดิบต่าง ๆ ไส้กรอกปลาเค็มเปนต้น ยังมีปลาสดโรยผงขนมปังทอด แลเนื้อสดอีก ๔-๕ ที่ ตั้งด้วยเครื่องแกล้ม แตงร้าน แช่ผักดอง ขวดน้ำส้ม น้ำซอส เครื่องหัว ตั้งขัดจังหวะจานดูโต๊ะเหมือนในตำราทำกับเข้า จานที่จัดเหมือนเครื่องตุ๊กตาที่เคยเล่นมาแต่เด็ก ๆ รวมความว่าน่ากินรสอร่อย กินเค็มเปนไม่เลี่ยน ไม่เคยเห็นบริบูรณ์กว่านี้

แต่ในเวลาเราไปนั่งแล้วใช่ว่าจะต้องกินของเหล่านั้นเปล่า มีกับเข้าร้อน ๆ เข้าไปเดินอย่างธรรมดาสามคราว คือไข่เจียว ปลา เนื้อ ซึ่งพอกินอย่างเดียวเหมือนกัน ต่อเสร็จสามอย่างจึงถึงของที่วางอยู่บนโต๊ะ

เวลาค่ำเปนกินเนื้อตามธรรมเนียม คือซุป ปลา เนื้อ นก ผัก ขนม ผลไม้ ของกินเล่น แต่กาแฟกินบนดาดฟ้าเมื่อมาในตอนนี้เพราะเย็นสบายกว่าในห้องสูบบุหรี่ ทั้งการกินดีมีบริบูรณ์เช่นว่ามานี้พอก็กินไม่ได้มาก ไม่ใช่เพราะเจ็บไข้อันใด แต่เปนด้วยลำคอ ฤๅกระเพาะอาหารไม่ยานรับอาหารที่แห้งแข็ง แลรสเดียวเช่นนี้ กลืนลงไปก็แค่เสียเฉย ๆ ต้องการหวายสักเส้นหนึ่งกระทุ้งเหมือนกรอกประทัด แต่ถ้าเข้าต้มฤๅเข้าสวยถูกลำคอเข้าคงมันแย้มไล่ลงไปจนตลอดกระเพาะอาหาร เมื่อเล่าความเปนอยู่เช่นนี้แล้ว จะเล่าถึงเหตุที่เกิดขึ้นในวันที่ ๑๘ ตอนดึก ซึ่งเปนวันที่ ๑๙ แล้วนั้นต่อไป

พอนอนหลับ ๗ ทุ่ม ไปตื่นขึ้นด้วยความหิวได้ความว่า ๑๐ ทุ่มครึ่ง นึกว่าจะแก้ได้ตามเคยคือดื่มน้ำลงไปเสียสัก ๓ จอก จึงได้ดื่ม แล้วนอนสมาธิต่อไปใหม่ ให้เสียวๆในท้อง แลเห็นปลาทูเราทอดใส่จานมาอยู่ที่ในนัยตา ขับไล่กันพอจะวางไป ไข่เค็มเปนมันย่องมาโผล่ขึ้นแทน แล้วคราวนี้เจ้าพวกแห้งๆ ปลากระบอก หอยหลอดน้ำพริก มาเปนแถวเรียกน้ำชามากินเสียครึ่งถ้วย เปิดไฟฟ้าขึ้นอ่านหนังสือจะให้ลืมพวกมีปลาแลหอยมาหลอก หนังสืออิลิซาเบทก็หมด เมื่อแรกนอน เหลือแต่หนังสือตอนประยายแม่มีไปถึงลูก ที่ลงมือไว้เมื่อกลางวัน เพราะไม่มีอะไรทำ ผเอิญถูกที่ยายนั้นไปเมืองลูเซิน แกพูดถึงไปกินเข้าที่โฮเตลนะชะนาล เมื่อหัวค่ำต้องการหวายกระทุ้ง ทำไมมาอ่านหนังสือนี้กลับเห็นไปว่ากูพอใช้ได้ ให้กินเวลาหิวนี้ก็เอา แต่พอนึกวันอ้ายกับเข้าฝรั่งโผล่หน้าสลอนขึ้นมาแล้วกูๆ ไปมันก็เลี่ยนทั้งนั้น แต่ถ้าเวลานี้กูก็เห็นจะใช้ได้บ้าง กลับรู้สึกตัวฉุนขึ้นมา อ้ายนี่ตะกลามนักคุยไม่ได้ มาพรรณาแต่ถึงกับเข้า ชวนให้อยากมาก โยนหนังสือผลุง เอาน้ำชามารินเอาน้ำตาลเติมลงไปชิม แรกกินก็ดูดี รู้สึกว่าอ้ายรสชาติหวานเช่นนี้เคยมาเสียหนัก แต่ครั้งเปนเณรแล้วเปนพระเล่า มันก็หายกันด้วยน้ำตาลนะท่านเอ๋ย ลงมือชักม่านดับไฟพยายามจะหลับ ทำไมมันจึงนึกต่อไปไม่รู้ว่าเขาว่ากันว่าหิวแล้วกินหวานๆยิ่งหิวมาก เรากินขนมเสียก่อน[illegible] ในกำลังนึกอยู่นั้นเราเข้ากับแกงเผ็ดโผล่ขึ้นมาในนัยตา ทั้งสองๆ ประเดี๋ยวไข่เจียวจิ้มน้ำพริก ประเดี๋ยวทอดมันกุ้ง ปลาแห้งผัดอะไรพากันมาล้อหลอกเสียใหญ่ หลับตาไม่ได้ต้องลืมตามาแลเห็น แกงเทโพหลอกได้ทั้งกำลังทนๆเช่นนั้น จนชั้นยำแตงกวาก็พลอยกำเริบ ถึงแต่ปลาร้าขนมจีนน้ำยาฤๅน้ำพริก สงสารไม่ยักมาหลอก มีแต่เจ้ากระจี้ตัวมาเมียงอยู่ไกลๆ เห็นจะไม่ได้การ สู้มันไม่ไหวเรียกอ้ายพ้อน ไปค้นๆดู มันมีลูกไม้อะไรอยู่ที่ไหนไม่ว่า ให้เอามาให้กูลูกหนึ่ง อ้ายพ้อนไปสักครู่หนึ่งกลับมาบอกว่า "มีแต่แซนวิชด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม" ตอบว่า

"แอยเปอลไม่ใช่ลูกไม้ฤๅเอามาเถอะ" พอได้มาต้องลุกขึ้นนั่ง หั่นเดียวเข้าไปสักครึ่งลูก นึกว่าถ้ากินมากเข้าไปเวลาดึกเห็นจะไม่ดี จึงหยุดกินแต่เท่านั้น สั่งให้ไปบอกพระราชวรินทร์เวลาเช้า ให้ไปบอกให้กุ๊กในเรือหุงเข้าสำหรับกินเวลาเช้า เพราะนึกว่าถ้าหุงเองคงจะทนช้าไม่ได้ กุ๊กเรือนี้ขี้ว่าหุงเป็น เคยไม่ดีมาสองคราวมาแล้ว พอสั่งเสร็จล้มตัวลงนอน รู้ว่าผงลูกแอยเปอลตกถึงกระเภาะเท่านั้น ผิสางพวกกุ้งปลาเลยไม่หลอก หลับสนิทดีครั้นเช้าตื่นขึ้นถามอ้ายพ้อนว่าอย่างไรเรื่องเข้าสำเร็จฤๅไม่ อ้ายพ้อนบอกว่าพระราชวรินทร์ไปกำกับให้กุ๊กหุงเอง เขี่ยกบ้างไหม้บ้าง สองหม้อแล้วไม่สำเร็จ พ่อรู้สึกความผิดของตัวทันที ว่าไปใช้ให้พระราชวรินทร์ไปสั่ง แกไม่สั่งเปล่า ไปขี่หลังนั่งมาติกา จนอ้ายกุ๊กทำอะไรไม่รอดตามเคย จะว่ากะไรก็ไม่ได้ ร้องได้แต่ว่า "ฮือถ้าเช่นนั้นเราต้องหุงเอง" อ้ายพ้อนว่า "เจ้าคุณบุรุษหุงแล้ว" พอล้างหน้าแล้วก็ได้กิน พระยาบุรุษเข้าดีขึ้นคราวก่อน เลยหุงเขี่ยกไปนิด อ้ายเสือยงก็ "เปนตรึกตึกตี ดาศรีคงยศ จะขึ้นไปเวียง เสียงกีหมด ดาศรีคงยศ อดแทบตายเอย" เหลือกระป๋องน้ำตาลติดก้นขวด เอามาปนกับมะนาวบีบ พริกป่นโรยลงไปหน่อย คลุกเข้ากินกับหมูแฮมแลกับฝรั่งเพลินอิ่มสบายดี คอเหมือนเข็ดปากถุง ใส่ลงไปหายพร่อง ไม่ได้มาตันอยู่น่าอกเช่นขนมปังกับเนื้อเลย เวลาลงไปกินเข้ากลางวันพบพระราชวรินทร์บอกว่ากินเข้าอร่อยจริงๆ พระราชวรินทร์ดำนับแล้วอมยิ้ม

คืนที่ ๒๐๘

เรือพม่า เมืองปอตเสด

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ ตุลาคม

ตื่นขึ้นเห็นน่าสว่างแล้ว แต่ยังแลไม่เห็นฝั่ง เพราะพ้นแผ่นดินที่ต่ำมาก พอแลเห็นฝั่งชักธงเรียกนำร่องออกมารับเรือเข้าไปทอดที่ เวลาย่าย ๓ โมงครึ่ง กงสุล

เยอรมันคนแก่นั้นลงมา นำโทรเลขหลายฉบับ แต่ไม่ได้หนังสืออีก คงเปนอันพลาดเมลเสียอีกครั้งหนึ่ง เพราะหนังสือนี้ส่งไปไกโร โทรเลขที่ว่าให้ส่งลงมาคอยที่ปอตเสดจะคลาดเคลื่อน เกาวเนอแลเจ้ากรมตรวจคลองลงมาหา ได้สนทนากัน ถามถึงจะขึ้นบกฤๅไม่ พ่อว่าไม่ขึ้น แล้วเคดิฟให้วอดซันปาซาลงมาต้อนรับ ได้มีโทรเลขถึงเคดิฟฉบับหนึ่ง เรือทอดที่น่าออฟฟิศคลองเหมือนคราวก่อน ลมพัดเย็นสบายดี นั่งอยู่ในเรือดูมันไม่เบื่อ เพราะเห็นอะไร ๆ แปลก ๆ เสมอ มีเรือบรรทุกถ่านซึ่งโตราวกับแพ มีคนสำหรับที่จะบรรทุกยืนออกสพรั่ง เรือไฟลากเดินช้า ๆ ถ้ากลางคืนจุดไฟโคมแขวนตามราง เผาถ่านในกระโปร่งบ้าง สว่างฤๅแปลกตา เมื่อเวลาบ่ายได้ยินเสียงเอะอะตึงตัง คนวิ่งกันกราวในเรือถ่าน วิ่งไปข้างน่าเรือก็มี วิ่งไปข้างท้ายเรือก็มี จนนึกว่าจะตีกันดุ ๆ ไปก็เปล่า กลายเปนเวรคนมาผลัดคนใหม่ขึ้นไป คนเก่ากลับลงเรือ เสียงมันช่างตึงตักก้องสนั่น เรือพวกบรรทุกถ่านนี้เปนเรือโต ลำหนึ่งนั่งสามสิบสี่สิบคน แต่แจวสองแจวเท่านั้น เรือโมเตอร์ลอนช์ใช้มาก ไม่มีอะไรจะทำนั่งดูพระจันทร์ขึ้น ตั้งแต่ขึ้นจากน้ำ เมื่อพระจันทร์ขึ้นแล้วเสร็จยิ่งเห็นแสงสว่างเหมือนพระจันทร์มาในท้องทเลทรายเนือง ๆ คือโคมที่น่าเรือที่เดินมาตามคลองในท่านี้เปนที่มีธุระจอดอยู่เสมอเปนนิจ จนสินค้าลงบรรทุกถ่าน แต่หวังใจว่าจะไม่อึงจนถึงนอนไม่หลับ

วันนี้ได้รับของเก่านั้น ดูหวีซิกาเร็ตเขาส่งมาให้จากไกโร จะได้กลิ่นกชื่นใจ จะหาซื้อไปฝากพวกท้องกันบ้างก็ไม่มีเวลาที่นี่ ถึงขึ้นไปไกโรจะได้บ้างไม่ได้ไม่แน่ คิดถึงจริงแลเปนต้น

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๓

คืนที่ ๒๐๘

เรือซักเซนในคลองสุเอส

วันจันทร์ที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้คอยจน ๗ ทุ่มเรือก็ไม่มา กะว่าคงสามยามก็ผิด ตกลงเปนตี ๑๑ เรือจึงได้มาถึง ตื่นขึ้นเช้าพอเปิดน้ำล้างหน้าออก ที่ล้างหน้าดำไปหมดเหตุด้วยบรรทุกถ่าน ถ้าเรือผู้มีบรรดาศักดิ์มาแล้วจอดที่น่าที่ว่าการกัมปนีคลอง ถึงว่าการขนถ่านลงจากเรือที่บรรทุกเรือลำเลียงได้ไปทำอยู่ข้างใต้ ข้างเหนือเรือมาจอดบรรทุกถ่านอยู่ในที่นั้นก็ปลิว ที่แท้กลับไปจอดอยู่กลางที่บรรทุกถ่านทั้งข้างเหนือข้างใต้จึงได้เยื้อนคำนัก เรือซักเซนบรรทุกถ่านมากจนจวนเที่ยงจึงได้แล้ว เวลาก่อนเที่ยงสัก ๕ มินิตได้มาลงเรือซักเซน แลดูเรือเพียบท้องเรือจมลงไปมาก เหตุด้วยสินค้าเต็มเรือยังเพียบเต็มที่ ดาดฟ้าพึ่งจะล้างกำลังเปียก ฝุ่นถ่านปลิวลงมาไปในเรือด้วย ได้ออกเรือบ่ายโมง ๑ เวลาบ่ายโมงครึ่งกินกลางวัน กับเข้าดีกว่าฮอมเบิคมาก แต่ครั้นกลางคืนกินเนออยู่ข้างคลาย ได้รับหนังสือเมล์ส่งมาจากไกโรสองคราว นึกว่าไม่ค้าง อ่านเขียนแลจัดห้อง แต่อาบน้ำไม่สำเร็จตกลงเปนต้องงดไปวันหนึ่ง อะไร ๆ พ่อออกจะช่างเถอะช่างเถอะ ตั้งใจจะอ่านหนังสือเสียให้หมด พอให้รู้เรื่องบางกอกให้ถ้วนถี่ เวลาเข้าไปรับน่าที่จะได้ไม่เงอะงะ ยังจะต้องไปรู้ที่ยืนนั่งแลไปรู้ที่บางกอกอีกมาก เวลาจะไม่พอเรียน มกุฎราชกุมารถามมาด้วยเรื่องจำนวนเสมาบอกไม่ได้ เพราะจรูญมาเสียก่อน มาได้จากบาญชี เขียนอันแล้วมาได้ ๓๗๐๐๐ จึงแบ่งส่งบางกอก ๓๔๐๐๐ จะเอาไปจันทบุรีแลตราด ๓๐๐๐ เศษ อยู่ข้างจะน้อยอยู่หน่อย แต่เขาไม่มีเวลาจะ

ตำพอ จะให้พระยารัตนโกษาคุมเข้าไปส่งจากสิงคโปร์ทีเดียว เพราะแกอยู่ข้างจะเรียบออกแอกไม่ปรกติอยู่

คืนที่ ๒๑๐

เรือซักเซนในทเลแดง

วันอังคารที่ ๒๒ ตุลาคม

เรือมาถึงสุเอสเมื่อไรไม่รู้สึก แต่คนบนได้ยินเสียงเรือเดินแรงก็สันนิษฐานว่าพ้นคลอง ถามเขาจึงได้ความว่า ๑๐ ทุ่ม เมื่อคืนไม่ร้อนหยุดพัดลมได้ ซ้ำตอนจวนรุ่งห่มผ้าบาง ๆ ด้วย ตอนเช้าไม่ได้ไปกินเข้าทั้งสองเวลา ได้เสียงทิมผู้ส่งมาให้เด็ก ๆ น้อย ๆ เลยกินในห้องอ่านรายงานประชุมตลอดวันยังค่ำ วันนี้ตั้งแต่เช้าจนกลางวันไม่ร้อน มาร้อนตอนบ่ายหน่อยหนึ่ง เข้าใจว่าเห็นจะเคราะห์ดีในทเลแดงคงจะไม่ร้อนอีก เป็นครั้งที่ ๔ ตั้งแต่เคยมา บุหรี่ที่สั่งให้ไปซื้อที่ไกโรได้มา ๒๐๐๐

คืนที่ ๒๑๑

เรือซักเซนในทเลแดง

วันพุธที่ ๒๓ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้นอนหลับสนิทสบายดีมาก เกี่ยวแก่เรื่องอาหาร มันอิ่มเข้าไม่ต้องกินขนมจีนน้ำแทนอาหารดึก ๆ ทั้งนี้เกี่ยวด้วยแม่โพสพสงเคราะห์ กัปตันวิลเลียมส์เอาสมุดรูปเรือลำนี้กับเรื่องราวของกัมปนีนอร์ดดอยเชอลอยด์มาให้ วันนี้ออกร้อนมากขึ้น อ่านหนังสือได้น้อยไปหน่อย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

คืนที่ ๒๑๒

วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ ตุลาคม

ความร้อนกำเริบขึ้นทุกวัน เมื่อคืนนี้ต้องเปิดพัดลมอย่างปานกลางจนตลอดรุ่ง แต่อ้ายพ้อนเปนคนที่ไม่เคยรู้จักร้อนหรือรู้จักหนาว เห็นนอนหลับแล้วปิดม่านหยุดพัดเสีย ตื่นขึ้นเหงื่อท่วมตัวนอนคืนอยู่เปนนาน เวลาบ่ายเปนร้อนยิ่งกว่าเวลาอื่น เพราะแดดขึ้นอยู่ข้างตวันตก เวลาเที่ยงคืนปรอทอยู่ใน ๙๐ ฟาเรนไฮต์ ตอนเช้ากลับค่อยหย่อนร้อนลง แต่เขาว่ากันว่ายังไม่ร้อนถึงที่เสียอีก ในทเลแดงควรจะร้อนกว่านี้ จะกล่าวว่าไม่มีอะไรทำก็ไม่ได้ เพราะกำลังทำราชการอยู่ แต่รู้สึกว่ามันทำออด ๆ ไม่ถึงอกถึงใจ หาอาหารกินบ้าง ซึ่งเมนูซอะกลอยู่เขียนไว้แล้วจะให้ดู เผื่อบริบูรณ์หนักจะนึกอยากกันดารอย่างนี้บ้าง

คืนที่ ๒๑๓

เรือซักเซนในทเลแดง

วันศุกร์ที่ ๒๕ ตุลาคม

เมื่อตอนดึกเสียงดังกรอกแกรกริมเรือ ได้นึกแล้วว่าเห็นจะมีลม ครั้นตื่นขึ้นเช้า อ้ายพ้อนหลับหูหลับตาบอกว่าคลื่นใหญ่ ที่จริงมันก็ไม่ใหญ่เท่าไร ชั่วแต่ผิดกว่าทุกวันหน่อยหนึ่ง ไม่มีใครเมา เปนแต่ดอกเตอดิลเก* ต้องเอาหัวพิงเก้าอี้ เพราะแกเปนขี้เมาซ้ายขวามาแต่กาลปางก่อนกับวุฒิไชย วันนี้เวลาค่ำได้เลี้ยงดินเนอกับเข้าไทยในห้องแคบินพ่อ นั่งได้ถึง ๗ คน พวกลูก ๆ กับตุ๊กอีกคนหนึ่ง กับเข้าสิ่งเดียว การที่จะประกอบให้สำเร็จเปนการใหญ่มิใช่เล่น เพราะน้ำปลาช้อนน้ำชาหนึ่งตีราคาถึงปอนด์หนึ่ง น้ำตาลหม้อช้อนน้ำชาหนึ่งสามปอนด์ แต่กระนั้นก็หาที่ซื้อไม่ได้ การที่

---

* พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี)

จะเลี้ยงกินเนื้อ ๗ คนนี้ ต้องตริตรองผ่อนน่าผ่อนหลัง ที่จะชักทุนให้ยืดไปจนถึงไกล้มิไล เพราะฉนั้นจะเลี้ยงได้ในระหว่างนอกสักครั้งเดียวเท่านั้น เวลาค่ำลมจัดหนักขึ้น ในแคบินไม่ต้องเปิดพัดลม ยังซ้ำน้ำสาดเข้าทางน่าต่าง เครื่องเงินแลเครื่องทองเหลืองทองแดงที่ตั้งไว้คงจะเปนถนิมมาก แต่สบายดีไม่มีคลื่น เห็นจะเปนด้วยเรือนั้นเพียบเหลือประมาณ ถ้าหากว่าเปนเรือเบา ๆ เห็นจะแคลงได้ เพราะลมยัดหัวเรือแคมขวา เวลา ๒ ยามวันนี้จะถึงเกาะปีริม ซึ่งเปนประตูของทเลแดงที่พระยาศรี[๒] คงจะได้กล่าวไว้แล้ว ทเลแดงมันเปนคอกปิดประตูขังได้ มีประตูอยู่ข้างปลายแหลมทั้ง ๒ ข้าง ถ้าหลุดพ้นออกไปได้แล้วเห็นจะไม่ร้อน

คืนที่ ๒๑๔

วันเสาร์ที่ ๒๖ ตุลาคม

วันนี้เรือมาถึงเอเดนเมื่อไรไม่รู้สึก จนจวนเวลาเรือจะออกจึงได้ยินเสียงขนถ่าน ได้ความว่าจวนจะ ๓ โมงเช้าไม่สู้จะอึงดี บรรทุกถ่านอยู่ ๓ ชั่วโมง เที่ยงเศษจึงได้ออก

ที่ประหลาดของเอเดนนั้น คนใจว่าเสบียงที่เราจวนหมด น่าจะมีอะไรเติมในที่นี้ สั่งให้คนขึ้นไปได้กุ้ง มะนาว แลกล้วย สองอย่างข้างหลังนี้เห็นจะไม่ใช่ของที่นี่ คงจะมาจากที่อื่น แต่ก็ยังดีใจว่ายังมีอะไรบ้าง ตั้งแต่ออกจากเอเดนนี้หัวเรือหันไปทางตวันออก ในแคบินจะร้อนค่อยยังชั่วขึ้นมาก แดดไม่เผาข้างอากาศเย็นสบาย เวลาค่ำได้เลี้ยงกันอีกในแคบิน เลี้ยงแสตะได้จากเมืองเอเดน อยู่ข้างจะแปลกมาก เปนการสำเร็จเรียบร้อยดี

---

๒ คือในจดหมายเหตุเสด็จยุโรปครั้งก่อน

คืนที่ ๒๑๕

วันจันทร์ที่ ๒๗ ตุลาคม

วันนี้ไม่มีเรื่องอไร นอกจากทเลราบยิ่งขึ้นกว่าวันก่อน แต่ลมพัดอ่อน ๆ เสมอ ท้องฟ้าแปลกกันกับในทเลเมดิเตอเรเนียนมาก ไม่เปนสีน้ำเงิน มีเมฆแสงแดดจับแดงดูงามแลสบาย ได้ขึ้นไปหากัปตันที่ห้อง เพราะแกมาหาทุกวัน ต้นไม้อยู่บนดาดฟ้าชั้นบนงามเรียบร้อยดี กุหลาบแตกใบใหม่ทุก ๆ ต้น ลูกยอกยังติดต้นอยู่ได้ วันนี้กินเนอขยับขึ้นไปเปน ๘ คน อยู่ข้างจะยัดเยียดสักหน่อย แต่เปนที่พอใจกันมาก

ได้นึกมาหนักต่อหนักแล้ว ว่าการที่มาเที่ยวครั้งนี้มีอะไรไม่สนุกรู้สึกขาด ๆ อยู่ พึ่งมาแลเห็นว่าขาดผู้ที่เคยคิดในทางเดียวกัน ซึ่งจะพยักเพยิดกันได้ ฤๅขาดผู้ที่สำหรับขัดคอ ที่อาจจะขัดเข้ามาตรงเผงให้เราต้องรับว่า ว่าถูก เหตุไฉนจึงมารู้สึกนึกขึ้นได้ว่าขาดเช่นนี้จึงไม่สนุก เพราะเหตุที่ได้พูดกับเวสเตนกาด แต่ที่จริงก็ไม่ถึงเช่นที่ต้องการ แต่มารู้สึกว่าได้พูดกันเข้าเมื่อไรออกสบาย ๆ แลพึ่งมานึกเอาเข้ารูปได้กับความต้องการในวันนี้เอง จึงรู้ว่าไม่สู้สนุกเพราะเหตุนี้

คืนที่ ๒๑๖

เรือซักเซนในมหาสมุทอินเดีย

วันจันทร์ที่ ๒๘ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้นอนไม่หลับ ไม่รู้ว่าเปนด้วยเหตุใด เรื่องนึกถึงบางกอกนั้นอย่างหนึ่งละ คือคิดว่าไปถึงแล้วจะทำอะไรบ้าง ๆ เลยไปใหญ่ แต่ที่จริงคงมีอะไรไม่สบายเจือด้วย ซ้ำจะหาเรื่องอะไรเขียนไม่ได้เสียจริง ๆ ตกลงเปนทำใจว่านิ่งเสียเห็นจะดีกว่าเขียนต่อไปอีก

คืนที่ ๒๑๗

วันอังคารที่ ๒๙ ตุลาคม

วันนี้เรือโคลงเคลงมากขึ้น เพราะออกมาที่ว่างมาก ในอินเดียนโอเชี่ยนไม่มีเวลาดีมากกว่านี้นัก เคยเหมือนเช่นนี้แต่ครั้งก่อน ที่จริงใช่ว่าจะถูกมากมาย นี่ว่าเช่นอย่างดี ทั้งไปทั้งมาสองเที่ยวนี้แล้ว แต่ดูไม่ใคร่มีใครเมา เว้นไว้แต่ดิลก วิงเวียนอยู่เปนนิจ กลางวันยังลงมากินเข้าได้ แต่ตอนค่ำนี้ไม่รับเข้ารับน้ำ เมื่อจะมาเข้าใจว่าเห็นจะกลายเปนขี้เมาไปด้วยกันหมด จึงให้ไปตามพระราชวรินทร์ออกมา แต่ด้วยเดชะบารมีพระราชวรินทร์ จากลอนดอนนี้ไม่มีใครเมา เลยพระราชวรินทร์ไม่ต้องทำอะไร การครัวของพ่ออยู่ข้างครึกครื้นขึ้นมาก ของที่ค้นไม่ได้ตั้งแต่แรกมาก็มาค้นได้บ้าง แต่อย่างร่อแร่เต็มที เห็นจะพอเกลือกกลิ้งไปถึงโกลัมโบได้

คืนที่ ๒๑๘

วันพุธที่ ๓๐ ตุลาคม

วันนี้ทะเลราบราวกับแผ่นกระจก แต่เรือก็ยังโยก ดิลกก็ยังเมา ไม่มีอะไรจะทำเลย นอกจากอ่านหนังสือ ไม่ใช่อ่านหนังสือที่ใครเขียนมาถึง อ่านสมุดเท่านั้น ขึ้นไปหากัปตันบนห้อง แกให้ชาฝรั่งเศสอย่างหนึ่ง ดูหน้าตาจะออกเปนยาต้ม สำหรับกินเวลาก่อนจะนอน แล้วดูต้นไม้กุหลาบแตกใบมาก จนขึ้นไปบนหลังหีบ ต้องเด็ดทำเปนโครงหลังคาพอคลุมผ้าเวลาคลื่นจัด

คืนที่ ๒๑๙

วันศุกรที่ ๑ พฤศจิกายน

วันนี้ช่างไม่มีอะไรทำแปลกเสียจริง ๆ ยิ่งใกล้โกลัมโบเข้ามาเสียงก็ยิ่งหมด แต่กับเข้ายังดีด้วยเรื่องพลิกแพลง แต่คนไม่ใคร่หลับ เวลาขึ้นอ่านหนังสืออยู่ได้เสมอ ไม่ได้ว่าง พอเวลาวางหนังสือก็นอน เฉพาะเวลานั้นเปนกลับไปถึงบางกอก

คืนที่ ๒๒๐

วันศุกร์ที่ ๑ พฤศจิกายน

วันนี้คลื่นยังแรง ต้องลักษณะ คือท้ายเรือแคมซ้าย ต่อหัวเรือแคมขวา เรือกระดิกกระดิก ๆ ไม่ใช่โคลงเคลง ไม่ใช่ขึ้นคลื่นลาก ๆ คลื่นเช่นนี้ร้ายกาจ ถ้าแรก ๆ มาถูกแต่หนึ่ง ๆ ก็เมา ลุกขึ้นนั่งล้างหน้าแต่งตัว รู้สึกนึกถึงคลื่นทันที วันนี้อาการเพียบกว่าทุกวัน แต่ที่จริงน้ำในทะเลเรียบไม่มีคลื่นเลย ลมก็ไม่มี ร้อนด้วย เปนด้วยสายน้ำอย่างเดียวเท่านั้น ชาวฝรั่งเศสจะรักปิกนิกมาก จะต้องไปคิดหาที่โกลัมโบ ได้ขึ้นไปหากปิกนิกและดูต้นไม้ ค่ำวันนี้อยู่ข้างจะเปนการเลี้ยงใหญ่หน่อย เพราะพรุ่งนี้หวังใจว่าจะไม่ต้องทำอะไร จะได้พบพระยารัษฎา

คืนที่ ๒๒๑

วันเสาร์ที่ ๒ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ หลับไปแล้วกลับรู้สึกเวลาเรือมาจอดอยู่นอก แต่เมื่อเวลาเข้ามาในอ่าวเมื่อไรไม่รู้สึก กำหนดเวลาถึงโมงเช้า พระยาคทาธร[๓] พระยารัษฎา หลวงสุนทร กับ [illegible] กงสุล มิสเตอร์กลาก ลงมาก่อน แล้วซิฟออฟสตาฟแลเอดิกงเกาวเนอมา ได้นัด [illegible] ของเราตกลงเปนวันนี้เวลา ๔ โมงเช้า โอเรเย เสเกรตตารี [illegible] ประจักษ์นี้ แล้วหายไปไหนไม่รู้ เหลือแต่ดาซิมอน [illegible] นั้นโต [illegible] เปนผู้ [illegible] ที่กรมหลวงประจักษ์ยกถ่าวว่าเหมือนพระอุดรพิศการ เคยรู้จักกันเท่านั้น [illegible] ตามทางที่จะลงเรือเล็ก ให้ [illegible] ไม่ได้ [illegible] เรือจอดในท่าสุด [illegible] เดิม [illegible] ที่ [illegible] ไม่ [illegible]

---

๓ พระยาคทาธรธรณินทร ชุ่ม อภัยวงศ์ ต่อมาได้เปนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

[illegible]

แปลกกันเท่าใด ดูเหมือนจะมีแต่ ๒ อย่าง คือพระพักตร์เปนรูปไข่ไม่มีรัศมี นั่งแบบอย่างเก่า ที่หน้าตาแตกหักมีรอยมีรานดูเปนอย่างใหม่ มีพระแท่นๆ น้อยๆ ก็มาก องค์หนึ่งฤๅสององค์ที่ว่าได้จากอนุราธบุระ [illegible] ยืนตรงแต่เชี่ยวไม่งาม สูงสักศอกเดียวเท่านั้น นอกนั้นเปนเทวรูปชิวะ นารายน์ ทุรคา [illegible] ตลอดจนกระทั่งถึงนนทรี แต่จะหาโคสักรูปเดียวก็ไม่ได้ มีรูปใหญ่อยู่รูปหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนเปนพระเจ้าประกรมะพาหุ แต่ที่สลักด้วยปูน [illegible] ระเบียงฝาหนึ่ง ดูหมดเท่านั้นเอง พระพุทธรูปใหญ่ทำด้วยศิลา [illegible] ศอกคืบฤๅสามศอก องค์หนึ่งเปนศิลาทราย คล้ายๆ ที่เรามีเปนอันมาก [illegible] สันนิฐานอย่างหนึ่งว่าพระพุทธรูปที่เรารู้จักอยู่อย่างหนึ่ง [illegible] (ยืน) ซึ่งตั้งอยู่ที่พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร [illegible] ขึ้นไปเหนือคราวนี้ พระชินดันนี้คงจะได้ถ่ายอย่างมาจากลังกา เปนอย่างพระโบราณของลังกา ซึ่งมีอยู่ในห้องอีกห้องหนึ่ง เวลาสร้างวัด [illegible] เมืองลังกาไปเปนแม่การทีเดียว

มีพระพุทธรูปที่งามจับใจอยู่องค์หนึ่ง [illegible] เปนพระ [illegible] อย่างใหญ่ซึ่งพึ่งเคยเห็นในเมืองลังกา เปนรูปยืน [illegible] แต่พระชงฆ์ทั้ง ๒ ข้างแตกเบิกขึ้นไปจนถึงพระเพลา [illegible] อะไรมาตั้ง คล้ายฐานศิวลึงค์ จะไล่เลียงว่าได้ที่ไหน ท่านเจ้าพนักงาน [illegible] เตระที่ พระองค์นี้ถ้าเหลือเอา ฤๅให้ถ่ายอย่างไปเอา [illegible] เค้าพระแก้วมรกฎมาก นอกนั้นไม่มีน่าตักเกิน [illegible] ทำใหม่ทั้งนั้น จึงไปลงสันนิฐานกับท่านเจ้าเมืองและเจ้าพนักงาน ว่าพระพุทธรูป [illegible] ในเมืองลังกา [illegible] ตกอยู่ในตู้ที่ไม่นับถือพุทธศาสนา [illegible]

ที่นิยมมาเปนใหญ่ในแผ่นดินเมื่อไร คงจะได้ทำลายเสียคราวหนึ่ง ครั้นเจ้าแผ่นดินถือพุทธศาสนาเมื่อไร ก็เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นอีกคราวหนึ่ง เพราะฉนั้นถ้าทำลายอยู่เช่นนี้ พระพุทธรูปจึงเหลือแต่เก่าที่สุด เพราะเหตุที่ชั้นเก่าทำด้วยศิลา จะทุบจะต่อยให้เสียยากไปก็เปล่าสิ้นแรงไม่มีประโยชน์ ไม่เหมือนพระหล่อ พระหล่อนั้นเห็นจะได้ละลายไปทำขึ้นเช่นหล่อขึ้นมาอะไร ๆ ต่าง ๆ เพราะพูดกันเช่นนี้ [illegible] คนลังกา จึงได้เถียน ที่เปนแยระบนเน็ตใหม่เช่นเซอร์ [illegible] ยืนยันว่าถูก ทั้งได้เห็นแรงในการที่หลอมพระลงทำอื่น แต่แกเปนคริศเตียน ออกจะชัด ๆ เอาว่าพระรู้เห็นเปนใจด้วย

อีกห้องหนึ่งก็ไว้เครื่องแต่งตัวลังกา และของใช้ในลังกา ไม่สู้ประหลาดอะไร มีอีกหนึ่งของที่ยกไว้เช่นที่ทำการ ชั้นบนเปนส่วนที่ไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ

กลับมาที่กินอเยาส์ เวลาเที่ยงเศษเร็ว [illegible] บ่ายโมง ๑ แต่ไกรเลยไม่แล้ว ต้องรออยู่จนบ่าย ๒ โมงจึงได้ออก

หนังสือข้างจะราวยาวจะฝากมาก หนังสือมา [illegible] หมายว่า ๔ กลายเป็น ๓ เมล์เท่านั้น ทั้งที่หลวงสุนทรถือมา

ตาจันทรเศกระเดา [illegible] พระธาตุเอาให้ จะไม่รับแต่แกเหตุดี แกว่า [illegible] เปนพุทธบูชาทั้งสิ้น แต่ไม่ได้ให้ แก่ให้แต่พระธาตุมาสำหรับบูชาต่างหาก ของที่เปนพุทธบูชาแกจะเอากลับคืนไปทำไม่ควร [illegible] นี่เปนพระหนุ่มแต่คุณดาดี จะว่ากะไรยังไม่ได้อ่าน

วันนี้เลยกินในห้องเรือ [illegible] ไม่แกนดี แต่เห็นจะไม่สู้เหลือเหลือนัก ไม่สบายมาก [illegible] แต่ที่ตอนเช้า [illegible] มายอันใด

คืนที่ ๒๒๒

วันอาทิตย์ที่ ๓ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้เรือโคลงเคลงมาก ก็จะนอนตาม เลยโงกเงกมาจนเช้า หมั่นอาหาร อยู่ข้างจะเจริญ แต่ถ้าลมเป็นยิ่งต้องการอะไรจะกินอะไร มีหนังสือสำหรับอ่านมาก ได้เรื่องอ่านตลอดทั้งกลางวันกลางคืน เวลาบ่ายมีเลี้ยงน้ำชาของกินเล่น แลคนจะ ค่อยคึกคักขึ้น

คืนที่ ๒๒๓

วันจันทร์ที่ ๔ พฤศจิกายน

วันนี้ไม่มีอะไรแปลกประหลาดเลย ฝนก็ไม่ตกคลื่นก็ไม่จัดร้อนก็ไม่มาก นับว่า เป็นอย่างสบาย ถ้าจะว่าด้วยอาหารก็บริบูรณ์ ห้องที่นอนอยู่หลายวันเข้า ก็รู้สึก สบายขึ้นทุกที ที่แรกรู้สึกว่ากว้างขวาง การลดความเคยพอใจลงเช่นนี้ย่อมเป็นความ ลำบากอยู่แต่เวลาแรกแลเห็น อยู่ไปก็เคยรู้สึกสบายไป เมื่อคิดดูห้องเท่านี้จะรู้สึก ว่าลำบากอย่างไรได้ พ่อเคยไปเรือแหวดของท่านเล็ก ซึ่งเธอให้ชื่อว่าสะสงวนอิน ลำน้ำสัก อยู่ในเรือเป็นหลายวัน รู้สึกกว้างขวางทุกวัน กินนอนอยู่ในเรือนั้นเสร็จ ไม่ได้ขึ้นเรือใหญ่เลย รู้สึกสนุกแลสบายมากยิ่งปรากฏแก่ใจอยู่จนเดี๋ยวนี้ มีอย่างเดียวแต่เพียงว่าให้ได้ประดิษฐ์ประดาของเล่นของใช้ ซึ่งเป็นที่พอใจที่จะเห็นฤๅ ที่จะใช้ได้ดีกว่าอยู่บ้านแต่ก่อนๆ รู้สึกสบายขึ้นทุกที ทั้งหมู่นี้ไปงานกำลังพอเหมาะ เวลา เป็นเหตุให้หลับสนิทดีได้มาก จึงไม่ว่าจะเดือดร้อนอย่างไรนั้นอย่างใด ต่อไปอีก

คืนที่ ๒๒๔

วันอังคารที่ ๕ พฤศจิกายน

วันนี้กัปตันถูมาพูดว่ากลัวเรือจะไปถึงไม่ได้ในเวลาบ่าย ๔ โมง เพราะน้ำเชี่ยวมาก แต่ในเวลาเที่ยงแลเห็นเกาะสุมาตรา [illegible] เรารู้สึกว่าจะเสียแล้ว การที่เรือจะไปถึงช้ากว่าเวลานั้นเป็นข้อที่ไม่ควรจะรำคาญมาแต่เรา เพราะเรือออกช้าเกินกำหนด จะต้อง[illegible]ในเวลากลางคืน แต่เมื่อขึ้นไปพักก็มีต้น[illegible]ไม่เห็นวุ่นวายในเรือนั้น วันนี้ไม่มีคลื่นนิ่งเรียบสนุกเป็นเรือเดินในแม่น้ำ แต่เย็นไม่เร็วนัก แถวสุมาตรานั้นน่าจะเป็นที่เดียวกันกับ[illegible]แห่งหนึ่ง พวกชาว[illegible]หลายคนแล้ว ว่าไม่มีเวลาจะมา ความเข้าใจของผู้ไม่-เคยเห็นที่ไม่ได้มาข้างตะวันออก นึกว่าเมืองแถวข้างนี้คงจะเหมือนอย่างอินเดีย มักจะนึกว่ามีความ[illegible]เห็นท้องฟ้าเป็นสีเทา ไม่เป็นสีน้ำเงินได้เหมือนข้างแถบบ้าน จะงดงามสบายมาก ที่จริง[illegible]ไม่เหมือน[illegible]เลย ทั้งจะเห็นเป็นสีน้ำเงินจริงแต่[illegible] แต่มีเมฆสีขาวสีเทาต่าง ๆ เช่นเครื่องประดับอยู่โดยมาก งามกว่าฟ้าเปล่า ๆ [illegible] วันนี้ท้องฟ้างามมีเมฆสีขาวสีแดงทองและพระอาทิตย์ [illegible]เป็นก้อนลอยอยู่ [illegible] ก็เป็นแสงอาทิตย์[illegible]ไป แต่ข้างนี้งามกว่า ที่ประหลาดอยู่ในเวลาเดินทางเมื่ออยู่ในยุโรปมีแต่[illegible]ไป เวลาเดินทางมาจนค่อยหายไปหายไปจนกลายเป็นแห่ง [illegible]ไม่ได้มา[illegible]เลยในอากาศ จนกระทั่งมาถึง[illegible]เปลี่ยนใหม่ [illegible]ต้นไม้ใหม่ดูเหมือนฤดูได้เปลี่ยนเร็วจริง ๆ ใน ๑๕ วัน ถ้าจะไม่ให้เห็นอะไรเลยอยู่แต่ในห้องเรือ ก็อาจจะสังเกตได้ว่าเดินทางมาถึงที่ไหนแล้ว

ค่ำวันนี้เป็นวันเลี้ยงกันใหญ่กว่าทุกวัน เพราะเป็นคืนที่สุดในเรือลำนี้

ฉบับที่ ๑

ไกลบ้าน

สำเนาพระราชหัตถเลขา

ถึง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

เจ้าฟ้านิภานภดล

เมื่อเสด็จประพาศยุโรป ร.ศ. ๑๒๖

(จำลองใบปกหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ครั้งแรก)

คืนที่ ๒๒๕

วันพุฒที่ ๖ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ถึงเลยยังรุ่ง นอนไม่หลับ มาหลับต่อเช้า สุดแต่ทุ่ม ๓ ลงไป ห้อง มีความเสียใจที่จะต้องบอกให้รู้ว่า กำหนดที่จะถึงนั้นเลื่อนออกไปอีกคืนหนึ่ง แต่ถึงจะเลื่อนออกไปเท่าใดก็ไม่เปนการปลาดใจ เพราะไม่เคยเชื่อกำหนดที่เคยบอกแต่สักครั้งเดียว ความแน่ใจยังอยู่เสียว่าจะถึงต่อวันที่ ๑ เขาว่าอะไรก็ไปกระนั้นเอง เพราะไม่เห็นแน่สักทีเดียว ว่าไม่ตรงอยู่แต่ถึงเลื่อน แต่เพราะเลื่อนเขาบอกว่าไม่ต้องแวะ กลายเปนต้องแวะจึงไม่ควรจะนับว่าเปนการแน่อย่างไร แต่การที่เคลื่อน-คลาศครั้งนี้ เปนเพราะเขาต้องรอโทรเลขเราด้วยสักชั่วโมงหนึ่งนั้นเปนแน่ แต่เขาไม่ยกขึ้นกล่าว เขากล่าวว่าเพราะน้ำเชี่ยวทวนข้างหน้า ทำให้ช้าลงไปวันละชั่วโมง ถ้าหากว่าเปนเรือเมล์หรือเรือรบ เขาคงเผื่อเวลาพอแก่เหตุที่จะเกิดขึ้นโดยไม่แลเห็น เราต้องรู้แน่นอนไม่มีเคลื่อนคลาศ ว่าเราจะถึงแห่งใดเมื่อใด เดชะบุญที่เราไม่ได้ลงเรือนมาแวะแห่งหนึ่งแห่งใด ซึ่งมีกำหนดว่าแห่งนั้นจะมีการรับรอง หาไม่เราจะเปนผู้เคลื่อนคลาศเวลานัดให้เขาคอยค้างอยู่เปนนิจ

หนังสือฉบับนี้เปนฉบับหลังที่สุด ซึ่งจำจะต้องจบด้วยเหตุที่จะกล่าวต่อไป (๑) ตั้งแต่แรกที่จะได้ลงมือเขียน ตั้งใจเสียแล้วว่าจะไม่พูดถึงราชการอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ถ้าจะเขียนต่อไปจากเกาะหมาก จะต้องกลายเปนพูดถึงราชการไปเสียแล้ว (๒) หนังสือนี้ให้ชื่อไว้ว่า "ไกลบ้าน" เมื่อถึงเกาะหมากแล้วจะเรียกว่าไกลบ้านไม่ได้ ด้วยนับว่าไปหน่อยก็ถึงเมืองเราเสียแล้ว ถ้าเขียนก็เปนไม่ตรงตามชื่อว่าไกลบ้าน (๓) ลูกเธอจะเปนตัวผู้ที่จะรับหนังสือจะได้พบกันในวันนี้ เมื่ออยู่ด้วยกันก็ไม่ควรเขียนหนังสือถึงกันเล่า เหตุผลทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันว่าต้องหยุดเขียนหนังสือในวันนี้

มีผู้เขามักถามว่าไปยุโรปเห็นอย่างไรบ้าง คำถามอันนี้ก็มีทางตอบหลายอย่าง ตามน้ำใจผู้ใคร่จะทราบทางใด ฤๅได้ใส่ใจในเรื่อง [illegible] มากไป เห็นว่าประเทศยุโรป [illegible]

[illegible]

ส่วนเรื่องโภคทรัพย์ [illegible] ไม่มีผู้ซึ่งจะได้ชิ้นใหม่ นอกจากต้องเสียเงินซื้อแลกเปลี่ยน

[illegible]

เสียแล้ว จึงต้องคิดขยับขยายค้าขาย ไปหาอาหารประเทศอื่นมากิน ฤๅหาเงินจาก ประเทศอื่นมาซื้ออาหารกิน

ที่ทำมาหากินของฝรั่ง ได้อเมริการับรองไปเสียเปนนักเปนหนาแต่ก็ไม่พอ อาฟริกาก็แย่งกันเปนเจ้าของจนเกือบจะหมดแล้ว ออสเตรเลียก็ไปทำมาหากินกันจนหมด เอเซียก็จับเข้าไปเสียเปนอันมาก จับทั้งขอบรุงทั้งภายใน เหตุที่เปนทั้งนี้ก็เพราะยุโรปมันหมดดี ชาวยุโรปก็ต้องกระจายออกไป ที่ไหนว่างมากที่นั่นก็จะเต็มออกไป เพราะมันเปนธรรมดาของโลกย์ มนุษย์ไม่มีใครที่จะยอมตายง่าย ๆ ใช่แต่เพียงจะพอไม่ให้ตาย ย่อมปราถนาที่จะได้ให้มากที่สุด ให้แลเห็นว่าจะได้ยืดยาวแลมั่นคงไม่มีที่สุด นี่เปนความปราถนาของมนุษย์ ถึงใครจะชมฤๅจะติมันก็คงเปนไปเช่นนั้น ไม่มีใครจะย่อหย่อนต่อคำชมฤๅคำติ ผู้ซึ่งมีความปราถนาเช่นนี้ทั่วกันย่อมเดินทางต่าง ๆ ซึ่งจะให้สำเร็จประโยชน์อย่างดีที่สุดในปลายมือ ก็เปนธรรมดาผู้ที่มีความรู้มาก ที่มีความคิดมาก ที่มีความเพียรมาก แลที่มีทุนมากอาจจะหาได้คล่องกว่าผู้ซึ่งไม่มีเช่นนั้น ถึงว่าได้เปนเจ้าของอยู่แล้วแต่หากความรู้น้อยไปบ้างความคิดอ่อนไปบ้างความอุสาหะอ่อนไปบ้าง ทุนรอนบกพร่องบ้าง ก็ต้องเสียทีแก่ผู้ซึ่งประกอบพร้อมด้วยกำลัง ๔ อย่าง ความเปลี่ยนแปลงแลคับออกของมนุษย์ จึงได้เดินป่วนปั่นอยู่เปนนิจไม่มีเวลาสงบเรียบร้อยได้ในโลกย์

แต่มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งนอกจากความหมดดีของยุโรป เปนผักฝ่ายข้างความเจริญของยุโรป คือความรู้แลความคิดทั้งความเพียรซึ่งจะประกอบโลกธาตุให้เปนผลดีขึ้นเปนเครื่องมือที่จะกระทำให้สำเร็จประโยชน์เกือกูลแก่การหาผลนั้น เปนข้อที่น่าพิศวงอย่างยิ่ง ความรู้จักใช้พืชพรรณแลธาตุของโลกให้เปนผลประโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่มนุษย์โดยลำดับ นับ ๖๐๐๐ ปีมาแล้ว มีเวลาเสื่อมสูญลืมไปเสียบ้างก็มากลับขึ้นคืน

ได้กาลยักนี้หมด ไม่แต่เท่านั้นกลับทวีหนักขึ้น เมื่อความรู้สิ่งนี้ตั้งขึ้นเปนหลักถาน ก็เปนทางความคิดที่พิศดารเกิดขึ้น อาจจะออกสาขาไปจนหมดทางซึ่งจะทำได้ เช่นกับรู้จักใช้ไอน้ำ ไอน้ำอาจนำไปใช้สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งถึงเวลานี้กำลังไฟฟ้า ไฟฟ้าอาจจะใช้สารพัดทุกอย่าง แลกำลังเดินขึ้นอยู่เสมอ ใครจะทำนายไม่ได้ว่าไฟฟ้าอาจจะให้ผลอย่างไร ต่อไปภายน่าถึงที่สุดเพียงไหน ฤๅจะมีอะไรเกิดขึ้นต่อไปภายน่าที่จะยิ่งไปกว่าไฟฟ้า ใครเลยจะแลเห็นได้ ถ้าจะพรรณาด้วยความเห็นในส่วนวิชานี้แล้วจะกินเวลามาก จะพาให้หนังสือนี้จบลงไม่ได้ทันเวลา

เพราะเหตุฉนั้นขอรวมย่อความเพียงว่า พื้นภูมประเทศยุโรปนั้นมันหมดดีเสียแล้ว แต่ความรู้ในประเทศยุโรปไม่ใช่แต่เวลากำลังที่เดินขึ้นสู่ความเจริญ มันกำลังเดินกระโดดโลดโผนซึ่งจะเดินตามยาก นี่เปนส่วนข้างฝ่ายดีของประเทศยุโรป

เวลาเมื่อกำลังเขียนอยู่นี้ ชายอุรุพงษ์มาบอกว่าแลเห็นเรือรบของเราแล้ว ใจเต้นยิก ๆ เหลือที่จะเขียนต่อไปอีกได้ เมื่อความใกล้บ้านมาปรากฏแก่นัยตาเสียแล้ว หนังสือนี้ก็หมดอายุ จึงเปนการจำเปนที่จะต้องขอจบในเวลานี้

ใจเต้นที่จะได้พบกันเดี๋ยวนี้

หนังสือนี้จากพ่อผู้มีความรักอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

องค์การค้าของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา

นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๑๒ กรกฎาคม ๒๔๙๘